

A MAGYAR KÖTŐSZÓK,

EGYUTTAL AZ ÖSSZETETT MONDAT ELMÉLETE.

IRTA

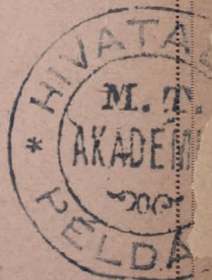
SIMONYI ZSIGMOND,

AKADEMIAI L. TAG.

A MELLÉRENDELŐ KÖTŐSZÓK.

A MAGYAR TUD. AKADEMIÁTÓL MÁRCZIBÁNYI-DIJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

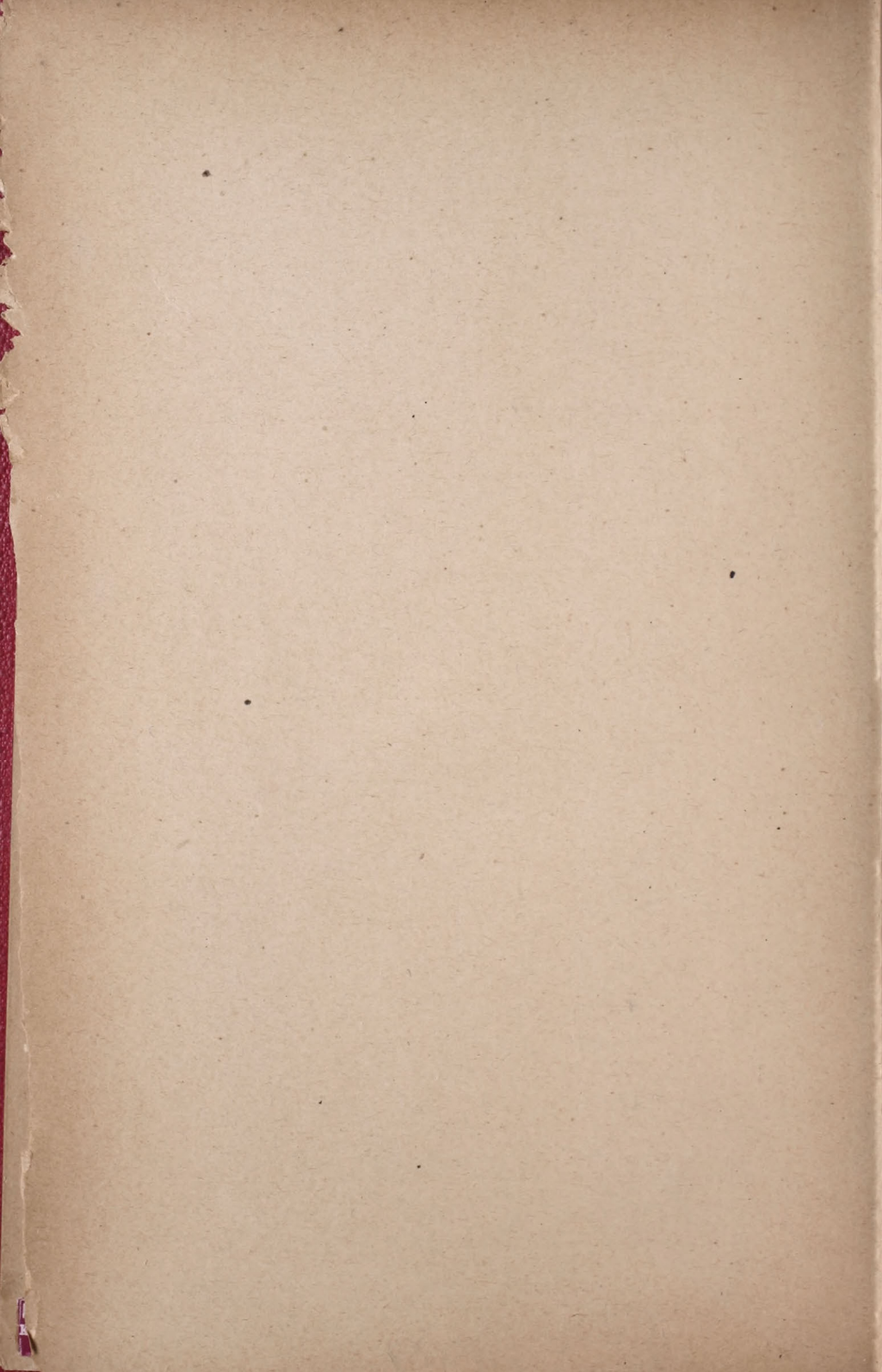
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEμία.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1881.

A MAGYAR KÖTŐSZÓK.

A MAGYAR KÖTŐSZÓK,

EGYUTTAL AZ ÖSSZETETT MONDAT ELMÉLETE.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND,

AKADEMIAI L. TAG.

A MELLÉRENDELŐ KÖTŐSZÓK.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1881.

A MELLÉRENDELŐ KÖTŐSZÓK.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÓL MARCZIBÁNYI-DIJJAL
JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

AKADEMIAI L. TAG.

BUDAPEST.

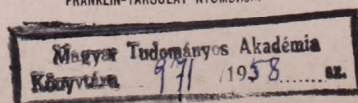
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1881.

219194

81.5

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

E pályamunka 1880-ban a m. t. akadémia XL-ik nagygyűlésén az I-ső osztály ajánlatára a Marczibányi-jutalomra (80 arany) és kiadásra méltónak ítéltetett.

A már másodízben kitűzött kérdésre (fejtessék ki a magyar nyelv egész életében észlelhető használat alapján a magyar kötőszók jelentése és alkalmazása) két pályamunka érkezett. A bírálatra kinevezett bizottság (Imre Sándor r., Ponori Thewrewk Emil és Volf György l. tagok) az 1880. máj. 18-án tartott osztályülésnek a következőkben tette meg jelentését:

I.

Az I. számú pályamunka bevégetlen töredék dolgozat. Két részből állana: I mellé rendelő, II alárendelő kötőszók. Az első rész csak a 41. §-ig van kidolgozva, a 42—45. már nincsen. Azután ismét ki van a 89-ig; a 90—99. §§. ismét hiányzik. A 89. §. után a 394. l. töredék következik 101. §. címe alatt s az alárendelő kötőszókról beszél; a 397. lapon kezdődik a 100. §., a 399-en ismét a 101. §. (A kötés hibája?)

És nem minden kidolgozatlan czikknek van a tárgymutatóban utána írva: «utólag kidolgozandó».

A II. részből csak a «hogy» van tárgyalva. Azután «apróbb mutatóványok»: a kérdő *e*-ről és «valami a *ha*-ról» («Hanem»-ről már elébb szólott). E két mutatóvány 3—3 lapot foglal el.

A töredék munka kidolgozott czikkeiről alig szükséges szólni; mert ha ily töredék munkát jutalmazni lehetetlen, jutalmazás végett bírálni sem kell.

Jutalmazni pedig töredék dolgozatot lehetetlen:

1. Mert általában sem felel meg a kitűzött célnak, — és ha részletekben, egyes czikkeiben némileg vagy legjobban megfelelően is: nem tudhatni, megfelelő-e utóbb a többiben; nem tudhatni: vajon szerző tudja-e, akarja-e, idejénél, körülményeinél fogva teheti-e, hogy a kívánatot egészben teljesítse.

2. Pályamunkák dolgozásában gyakori esetnek tehetni fel és a tapasztalás is ilyennek tanúsítja, hogy a dolgozó elkésik s munkáját be nem fejezheti. Ily elkésések lehetnek bármikor, példáulújl jelen alkalommal is. Hogy már az elkésettekben méltatlanság ne essék, vagy intézkedésnek kellene lenni az akadémiai pályázatok szabályzatában arra nézve, hogy a beadott töredékek jutalmazhatók-e vagy nem, tekintetbe vehetők-e vagy nem? vagy pedig ha ily intézkedés nincsen, nem szabad bármely töredéket sem jutalmazni, — mint épen a jelen töredéket sem.

3. Az akad. I. osztály régibb eljárásából egy példa emlékezete maradt fenn, mely világosan e nézet mellett tanúskodik. Tudniillik az 1843-ban feltett ékes-szókötési pályakérdésre beérkezett pályamunkák közül mellőzte az akadémia a sokkal nagyobb becsű bevégetlen dolgozatot, a gyengébb de bevégezett és kielégítő mellét. (L. Nyelvtud. pályamunkák IV. Előszó.)

Mivel azonban ez alkalommal a bevégezettnek nézhető II. a. pályamű, az alább előadandók szerint, épen nem jutalmazható: szükséges és méltó lesz e töredéket tekintetbe venni és a szerint intézkedni. E végre mondom el róla röviden nézetemet:

E töredéknek általában minden cikkében, mely ki van fejtve, nagy gondot, hosszas gyűjtögetés alapján a példák nagy bőségét, a kötőszók eredetének és alkalmazásának sok oldalú és nyomos kifejtését találjuk. Kitüntetőleg említhetni a *pedig* cikket; de akármelyikről is mondhatni, hogy valódi méltánylást érdemel. Hogy azonban mégsem oly teljes, hogy további tökéletesítést feleslegessé tenne: az például a különben elég bőven tárgyalt *hogy* cikk némi hiányaiból kitetszik. Ugyanis úgy vélekedem, hogy szerző nem tárgyalja elég bőven

1. A felesleges vagy csak nyomatékúl szolgáló *hogy*-ot ilyenben: *hogyha*, *hahogy*, *merthogy* stb. továbbá ily mondatokban: *azt teszi hogy* stb. *az az hogy* stb.

2. Mellőzi a «*hogy már*» = quasi vero, scilicet (L. Kreszne-

rics szótárát) Gelejinél Medgyesinél s többeknél előjövő hol gúnyos hol értelmező jelentését.

3. A *hogy* pótlóit, az u. n. infinitiv-alakokat, melyek régibb latinoskodó irodalmunkban, körülírtan, múltat és jövőt is ki akartak fejezni pl. lettnék lenni = hogy meglett, megholtnak lenni = hogy megholt, — leendeni.

4. Nagyobb figyelmet érdemlett volna a *hogy* ilyen mondatokban: *Hogy* úgy történt! *hogy* még úgy beszélt! *Hogy* az isten verje meg!

Szerző nem szeretett a mondatok és kötőszók viszonyairól, ugyanazon kötőszó értelme változásáról, ehhez képest a mondat nyomatéka és így a szórend módosításairól, a kötő és indulatszók kapcsolatáról, a régi és népies nyelvben a mellérendelés túlnyomóságáról, a régibb nyelv indulatszókbeli gazdagabb voltáról, kötőszókbeli szegénységéről, a kötetlen és sokszorosan kötött mondatokról (asyndeta, polysyndeta) tüzetesen és bevezetőleg szólni. Ez által pedig a szórend törvényének, a próza kifejlésének megismerésére czélszerűen vezethette volna az olvasót, — és dolgozatának hatását összepontosítva erősebbé tette volna.

A II. számú «Quantum potes, tantum aude» jeligéjű pályamunka szerzője maga is hiányosnak tartja, bár kidolgozatlanak nem vallja is, dolgozatát. Már előbeszédében mondja, hogy művét hiányosnak ismeri, — «a roppant munkához való időt rövidnek tartja» stb. A munka közepén vagy a tájon 233. 234. l. is mondja: «Megvallom, kifogytam az időből s kénytelen vagyok a többit máskorra halasztani» — «azt most nem kutatom» — «különben erről máskor (!) tüzetesebben és bővebben». — Végül pedig említi, hogy a «mintha» tévedésből kimaradt.

A kidolgozatlanságot mutatja a mű részeinek felosztása és jelölése. Az első főszakasz: «Kapcsoló kötőszók» mellé számot nem tett; csak a (67. l.) «választó (így) kötőszóknál találkozunk a II-vel és így tovább. De már a 239. l. megint II-vel találkozunk a «Hasonlító kötőszók» mellett; és így azután tovább folyik a számlálás III. IV. V stb. Így néha a szakaszok kezdetén is tökéletlen jelelés áll, péld. 233. l. hol egy cikk felett címül ez áll:

«Mi szerint» (így) «mikép stb.» alatta másik czímül: «Még néhány szó a *hoggy-ról*.» Ilyenforma a Tárgymutató is, mely még csak a szövegben előforduló felosztásokat sem mutatja ki.

Mind ez azonban nem lényeges hiba; nagyobb hiány, hogy nem csak az maradt ki a dolgozatból a mit Sz. említ, a «mintha», hanem igen sok más, mondhatni a legfontosabb tárgy. Kimaradt a *ha*, legegyszerűbb s legfontosabb kötőszócskáink egyike, — *noha ám, ámbár, sőt, mégis, ismét, holott* stb. nem is említvén a régi *maga nám minem* stb.-t. Amazok némelyike csak mások czíme alatt, melékesen érintetik, de méltó és külön tárgyalásban nem részesül és a tárgymutatóba sem vétetett fel. E miatt azt mondhatni, hogy itt csak hirtelenében *néhány* kötőszóról van összeállítva egy és más, nem teljes és egészben kidolgozott, rendezett művel van dolgunk.

Néhány szóról tagadhatlanul sokat gondolkozva, gonddal tanulmányozott, és jó belátással állította össze nézeteit. Böven és nyomosan fejezte ki a *hoggy*-ot; érdekes a *még* és *mégne*m között való különbség kimutatása. Figyelmet érdemel — bár nézetem szerint végleg nem áll meg — a *de* és *hanem* különböző értékéről, épen a *de* jelentményéről való nézete. De az előbbi és lényeges hiányokon kívül, gyarlósága, hogy ritka szó eredetét érinti, — alig teszen összehasonlítást, még a legismertebb latin elemekkel vagy szókkal is. Legkevésbé bocsátkozik pedig a kötőszók természetének vizsgálatába (a dolgozat az «és»-en kezdődik), amaz általános nézetek fejtegetésébe, melyek a mondatok és kötőszók viszonyát, a mondatok nyomatékának és a szórendnek a kötők összetétele s átalakulása folytán való módosulását s az utóbbinak korecsosodását stb. érdeklének, teljességgel nem bocsátkozik; mely dolgokat — mint említém — az I. sz. pályamunka is sokkal kevésbé érint mint kellene.

Még ezt is elnézhetnök; de az előbb kimutatott hiány, a legfontosabb kötőszók kimaradása miatt azt kell nyilatkoztatnom, hogy e munka a czélnek meg nem felel, — és így nem jutalmazható.

Ezek alapján a t. akadémia további intézkedésére nézve bátor vagyok nézetemet elmondani.

Mivel a bevégzettnek vagy egésznek tekinthető II. sz. pályamunka, lényeges hiányai miatt nem jutalmazható; az I. sz. mű beadott töredékei pedig oly alapos nyelvismeretet és gyűjtési szorgalmat tanúsítanak, hogy a t. akadémiának méltó reményt adhat-

nak, hogy e mű szerzője, ha dolgozatát bevégzi, a kérdésre jól megfelel s egy valódi értékű munkát fog adni: méltónak vélem s határozottan ajánlani bátorodom, hogy e munkára való tekintetből a pályázás határideje még egyszer — talán 1881 végére — kitűzethessék, az akkor beadandó dolgozat, mint egész, bírálatra ismét kiadassék, — hogy, ha újabban megírandó cikkei az előbbiekkal egyenlő értékűek lesznek, jutalmát vegye.

Kelt Kolozsvárt, 1880. máj. 3-án.

IMRE SÁNDOR.

II.

A beérkezett két pályamunkát megvizsgáltuk s arról győződünk meg, hogy a már több ízben megújított pályázat ezúttal nem volt sikertelen.

Igaz ugyan, hogy az egyik pályamunka t. i. a II. számú hiányokkal és hibákkal teljes, a másik sem teljes, a mennyiben némely kötőszó nincs benne, vagy félig-meddig van csak tárgyalva; de azért az utóbbi t. i. az I. számú mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai és grammatikai felfogás dolgában a magyar kötőszók kérdésére nézve alapvető műnek bizonyul s ennél fogva nem teljes volta mellett is jutalomra méltónak ítéendő.

Budapesten, 1880. máj. 18-án.

PONORI THEWREWK EMIL,
VOLF GYÖRGY.

A bizottság többségének véleménye elfogadtatván, az I-ső pályamunka jutalomra ajánlatotott a nagygyűlésnek, oly megjegyzéssel, hogy az osztály megvárja a szerzőtől munkájának mielőbbi bevégezését. A nagygyűlés elfogadván az osztály ajánlatát, az I-ső számú pályamunka jelígis levele felbontatott s abból Simonyi Zsigmond neve tűnt ki.

A szerző egy év múlva beadván a munka kiegészített első részét, mely a mellérendelő kötőszókat tárgyalja,

az sajtó alá bocsáttatott, de minthogy tizenhét nyomott ívre terjedt, az I-ső osztály azt határozta, hogy a szerző ezzel eleget tett pályázati kötelezettségének, a másik részt azonban, mely az alárendelt kötőszókat fejtegeti, szintén elvárja, de külön kötetben fogja kiadni.

Kelt Budapesten, az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály értekezleti üléséből 1881. október 18-án.

GYULAI PÁL,

osztálytitkár.

ELŐSZÓ.

Nem fölösleges talán röviden jeleznem, minő állást akar elfoglalni jelen munkám nyelvészeti irodalmunkban. «A kötőszók alkalmazása» fölfogásom szerint olyan tárgy, mely egyértelmű az összetett mondat elméletével. Két mondat összeszerkesztésének alig van oly módja, melyre ne lehetne egyik vagy másik kötőszót alkalmazni, s így a kötőszók tárgyalása természetesen magában foglalja a mondatok egybeszerkesztésének valamennyi alakját. Azért czélszerűnek láttam, hogy munkámnak egészben mondattani keretet adjak, s a tartalomjegyzékre csak egy pillantást kell vetni, hogy a mondattani csoportosítást maga előtt lássa az olvasó. Hogy azonban a pályakérdéshez alkalmazkodjam, egy-egy kötőszó használatát rendszeren együtt, egy helyen tárgyaltam le, habár mondattani tekintetben két- vagy háromfelé kellett volna is osztani. Ilyenkor az illető kötőszónak legelterjedtebb, uralkodó jelentését vettem irányadóul helye kimutatásában (p. a *pedig* kötőszót az ellentétes kötőszók közt tárgyaltam, ámbár egyik használatánál fogva a magyarázók közt is helyet foglalhatna).

Munkám tehát tárgyánál fogva magában akarja

foglalni az összetett mondatnak egész elméletét. Ennek csak első részét veszi itt az olvasó: a mellérendelt mondatokat. A hátralevő rész az alárendelt mondatok viszonyait fogja fejtegetni, s tervem szerint a relativ mondatra is ki fog terjedni, mert e nélkül hiányos maradna az összetett mondat tárgyalása.¹⁾

Ki kell még jelölnöm a földolgozásnak módját illetőleg munkám álláspontját. A nyelvészeti tárgyak földolgozásának három foka van:

- a) az anyaggyűjtés,
- b) a magyarázat és rendszerezés,
- c) a népszerűsítés és stilisztikában való értékesítés.

Munkám főleg a második föladat megoldására törekszik. Minthogy azonban az előmunkálatoknak vajmi nagy szűkében vagyunk,²⁾ az anyaggyűjtést is magamnak kellett végeznem, s ez magyarázza munkámnak ebbeli fogyatkozásait. Ügyet vetettem végre a stiliszt-

¹⁾ A benyújtott pályadolgozat (ámbár az összes kötőszókra való anyag bőven össze volt gyűjtve) az idő rövidege miatt voltaképpen a mellérendelő kötőszókra szorítkozott, s ennek csak alig hatodrésze hiányzott: a három rövid fejezet: a választó, következtető és magyarázó kötőszók. — Az alárendelő kötőszókból csak néhány részlet volt odacsatolva mutatványképpen: valami a *ha* kötőszóról, a kérdő *e* szócska eredeti „ha” jelentése (megjelent a Nyelvőr IX. kötetében), és a *hogy* kötőszóról a bevezető czikk: «A *hogy* kötőszó eredete» (1. alakjai és etimológiája, 2. a kötőszó keletkezése és változatos használatának kifejlődése). Sajátságos félreértésből az I. számú bíráló azt hiszi, hogy ez a czikk — mely a *hogy*-ről szóló résznek talán harminczadrésze lesz — a *hogy* kötőszó kérdéseit ki akarta meríteni.

²⁾ A nyelvtanokban található megjegyzéseken kívül csak néhány folyóiratbeli czikk tárgyalt tüzetesen egyes kötőszókat; így a *pedig* kötőszó alakjait Fogarasi NyK. VI., az *is* kötőszó szórendi szerepét Joannovics a Ny. I. kötetében («Szórend cím alatt), a *de* és *hanem* kszókat P. Thewrewk E. u. o., az *és* kötőszót Halász Ignác Ny. VI.

tikai oldalra is, a mennyiben az egyazon esetben lehetséges szerkezeteknek meghatároztam — legalább röviden — stilisztikai, hangulatbeli különbségét, és alkalom adtán megjegyeztem a határozottan idegenszerű szerkezeteket.

— És most útjára bocsátom munkácskámat. Vajha volna másokra nézve olyan gyümölcsöző, olyan elmemozdító, a milyen kedves volt nekem a vele való foglalkozás.

Budapesten, 1881. november 8.

SIMONYI ZSIGMOND.

RÖVIDÍTÉSEK.

- A.** — Arany J. (Új olcsó kiadás.)
A. Ar. — Aristophanes Vígj.
A. Haml. — Hamlet. (Sh.)
A. Ján. — János király. (Sh.)
A. TSz. — Toldi Szerelme.
B. — Bécsi codex.
BB. — Balassa B. költeményei 1879.
Cz. — Czuczor G.
Dom. — Domonkos élete. (Nyelvemléktár.)
Dug. szer. — Dugonics. A szerecsenek.
Ehr. — Ehrenfeld codex.
Erd. — Erdélyi J. Népdalok és mondák.
Érd. — Érdy codex.
Érs. — Érsekújvári codex.
F. — Faludi (rendesen Toldy kiad.)
Gv. — Gvadányi J.
Gy. Gyöngyösi István (Toldy kiad.)
Gy. Ch. — Chariklia 1700.
Horv. — Horváth codex.
J. v. Jord. — Jordánszky codex.
K. — Kriza. Vadrózsák.
Jók. é. — Jókai M. A m. nép élcze.
Jók. KEF. — A kőszívű ember fiai.
Jók. RR. — Rab Ráby.
Jók. Sf. — A serfőző stb.
Jók. SG. — Sonkolyi Gergely stb.
Kaz. — Kazinezy codex.
Lev. — Magyar Leveles Tár. (I. Négy-száz m. levél. — II. M. hölgyek levelei.)
M. — Müncheni codex.
Magy. — Magyarai. Ország romlása.
Mer. — Merényi. Eredeti népmesék.
Mer. Dun. — Dunamelléki népmesék.
Mik. m. — Mikes. Mulatságos Napok. (Abafy.)
M Ny. — Magyar Nyelvészet (folyóirat).
N. v. Népk. gy. Arany L. és Gyulai P. Népköltési gyűjtemény. Új folyam.
Ny. Magyar Nyelvőr.
NyK. — Nyelvtudományi Közlemények.
Pet. — Petőfi S. összes költ. 2. kiad.
Pet. u. Petőfi újabb költ. 1858.
Pz. — Pázmány P.
RMK. — Régi Magyar Költők Tára.
RMNy. — Régi Magyar Nyelvemlékek.
Tel. — Telegdy. Evangéliomok.
Tih. — Tihanyi codex.
V. v. Vör. — Vörösmarty M. (Családi kiadás.)
Vg. — Virginia codex.
VG. — Vas Gereben. Ne busulj!
Zr. áf.² — Zrínyi M. Áfium. 2. kiad.

Azonfölül egyes codexek és írók a készülő nyelvtörténeti szótár rövidítéseivel vannak idézve.

A MELLÉRENDELŐ KÖTŐSZÓK.

BEVEZETÉS.

1. A kötőszóknak körét nehéz pontosan körülhatárolni. Rendesen úgy szokás őket definiálni, hogy a mondatok összekötésére, viszonyítására szolgáló szavak, tehát mindenestre a szavaknak azon osztályába tartoznak, melyeket viszonyzóknak vagy alakzóknak is neveznek.

Megkülönböztethetünk kétféle mondatviszonyító szót:

1. Olyant mely az összetett mondatra nézve viszonyzó ugyan, de alakja változékony, a mennyiben fölveszi a különböző névragokat s a maga mondatában mindenféle mondatrész képét viselheti: ez a relativum, a viszonyító névmás. (Eredetére nézve ezúttal csak azon fejtegetésekhez utasítjuk olvasónkat, melyeket Budenz közölt a magyar viszonyító névmásról NyK. V. és e könyv szerzője a relativum fejlesztéséről általában Ny. VI:57—58.) —
2. A mondatviszonyítóknak túlnyomó többsége olyan, hogy változatlan, megmerevült ragos alak, vagyis az a mit rendesen adverbiumnak, határozószónak nevezünk. Ezeket a mondatviszonyítókat nevezik rendesen kötőszóknak, s ezekkel foglalkozik a jelen kötet. A kötőszó tehát csak a határozó szónak egyik faja s a saját mondatára nézve valósággal határozó mondatrész, ép úgy mint a mondatban akármelyik más határozó.¹⁾

¹⁾ Ezt már határozottan kimondta p. Adelung, Deutsche Sprachlehre II: 476, s utána a magyar nyelvtanírók közül először G. Nagy, Einleitung in die ung. — philos. Sprachlehre Wien 1793, 229. l.: «Die Conjunctionen sind ursprünglich Umstandswörter und werden nur durch die Anwendung zu Conjunctionen, nämlich sofern sie das Verhältniss zwischen den Sätzen oder ihren Gliedern bezeichnen» (s. n. o. 278). — V. ö. Brassai (a Néptanítók Lapjában X:28): «Ebben a rythmusban: bort iszom én, nem vizet, mert a gazdám megfizet — az okadó határozó szó: mert. Egyszersmind kötőszó is, de ez a minősége nem szünteti meg az előbbit.»

Már most az a kérdés, micsoda határozó szokat kell kötőszóknak tekintenünk. Azt mondhatná valaki, hogy ebben a mondatban: «az ország határán állunk; eddig üldözött bennünket az ellenség» — az *eddig* szó kötőszó, mert csakugyan összeköti az első mondatban kifejezett gondolatot a másodikkal. Ámde ezt a második mondatot külön, magára is elmondhatjuk, a nélkül hogy valami hiányt érezne a hallgató, mert *eddig* első sorban nem két gondolat összekötésére szolgál, hanem a mutatott helynek a beszélőhöz való vonatkoztatására s csak olyan független mutató szó, mint p. ez ebben: «az ország határán állunk, *ez* volt vágyainknak czélja.» Kötőszónak tehát csak az olyan határozót nevezhetjük, melynek jelenléte *mindig megkívánja a mondat mellett egy másik gondolat kimondását vagy legalább tudását.* Éreznők p. a másik gondolat hiányát, ha ilyen mondatot hallanánk: bár visszajött; tehát pihenjünk; hol a nap leszáll; mint mondtam.

A kötőszónak egyik jellemző sajátága, bár nem egészen általános érvényű, hogy nem hangsúlyos. Ha p. összevetjük egymással ezeket a mondatpárokat:

bár azok visszajöttek volna,

bár visszajöttek volna azok!

te nem hittad őket:

ugyan megsértették!

megsértették *ugyan* . . .

mi téged haragra ingerlettünk,

mi téged haragra ingerlettünk,

annak okáért engesztelhetetlen vagy.

azért vagy megengesztelhetetlen

Horv. 18

Tih. 237:

látjuk, hogy az egyező szócskák az elül álló példákban kötőszók, de a szemben állókban nem. Vannak azonban kivételes esetek; főleg a párosan ismételt kötőszókat lehet hangsúlyozni, mint annak helyén látni fogjuk, p. *vagy* ez *vagy* az, *ha* törik *ha* szakad, *sem* élek *sem* halok (itt voltaképpen a lappangó *nem* van hangsúlyozva).

2. A magyar mondatviszonyítóknak ez a második faja, a szorosabb értelemben úgy nevezett kötőszók osztálya, jobbra amaz elsőből keletkezett. Főleg a mellékmondatok kötőszavai — mint fogjuk látni — túlnyomó részben viszonyító névmások ragos alakjaiból lettek: ilyenek *hol, mikor, mint* stb.

Egy-kettő — kifejtendő véleményünk szerint — kérdő névből keletkezett: ilyenek *mert* s az egyik fajta *hogy*.

Némelyek mutató névmásból fejlődtek: ilyenek a mellérendelők közül az *akkor, tehát, azért* stb. s talán az alárendelő csángó *étt* (példák a rokon nyelvekből Ny. VI:58.).

Némelyek végre egyéb alkalmas határozó stb. szókból lettek: ilyenek *bár, akár, ugyan, a régi monnál* stb.

3. A kötőszóknak főadatuk a mondatviszonyítás, s így ennek különféle módjai szerint csoportosíthatjuk a kötőszókat is, már csak azért is, hogy a rokon szerepűeket könnyebben egybevevethessük egymással. E szerint a kötőszók vizsgálatát két nagy részre oszthatjuk: az első a mellérendelő, a második az alárendelő kötőszókkal foglalkozik.

ELSŐ RÉSZ.

A mellérendelő kötőszók.

A mellérendelő kötőszók csoportjai.

4. A mondatok ötfélekép lehetnek egymás mellé rendelve.

1. Gyakran egyszerűen összekapcsolunk két mondatot, mert a két gondolatot csak összetartozónak akarjuk föltüntetni; p. Egyet sétálok, aztán haza megyek. Az ilyeneket kapcsolt mondatoknak nevezzük.

2. Néha a két gondolatot mint két lehetőséget állítjuk szembe, melyek közül választani lehet. Sétálok egyet, vagy elmegyek haza. Választó mondatok.

3. Sokszor a két gondolatot azért kötjük össze, hogy föltűnjék köztük az elentét: Nem sétálok, hanem elmegyek haza. Ellentétes mondatok.

4. Összeköthetjük a két mondatot azért, hogy a második gondolatot következtessük az elsőből: Nincs kedvem sétálni, hát elmegyek haza. Következtető mondatok.

5. Végre adhatja a második gondolat az elsőnek magyarázatját: Elmegyek haza, úgy sincs kedvem sétálni. Magyarázó mondatok.

ELSŐ FEJEZET.

A kapcsoló kötőszók.

I. Az *és* — *s* kötőszó.

Alakja.

5. Ilyen csekély testű szócska természetes hogy nem szenved valami nagy változásokat.

A változások jobbára a magánhangzót illetik. A régi nyelvemlékek nem oly pontosak a helyesírásban, hogy meg határozhatók belőlük az *és* magánhangzójának akkori kiejtését. Az Érdy codex azonban elég pontosan megkülönbözteti a hosszú *s* a rövid *e* és *é* hangokat, s ott azzal a meglepő ténynyel találkozunk, hogy a mai *és* rendszeren *es*-nek van írva rövid hangzóval, ellenben a mai *is* még állandóan *ees* azaz *és*. Az *és*-nek rövid *és* ejtése néhány kifejezésben általánosabb lett: *ésmegént*, *ésmént* és *esmét*, *ésmég* és *éség*; továbbá *leg-és-legjobb* (csak hogy itt nem bizonyoz, hogy a kötőszóval van dolgunk).

Ebből az *és* alakból rövidült aztán el a kötőszónak másik fő alakja: *s*.¹⁾ Előfordul e rövidítés már régi nyelvemlékben, p. B. (testoua iaratta 168), Tih., Debr. (Krisztus király s Herodes 109, s elfutának s szózat lön 118), sokszor sajátágosan használva kérdő mondatokban, p. mert ha a nyers fán ezt teszik, *smint* leszen az aszunak dolga? W 101; én istenem *sistenem smire* hagyál el engemet? o. 108; de *vallyons ki* győzné megszámlálnia? Born. 261; *vallyon s-mit* mívelnek ez zsidók? *vallyon s-megengedik-é* ezt

¹⁾ «Az *és* gyakorlatossággal contracte iratik a szóknak elein tsak *s* vel, az *e*-nek elisioja egy vissza-fordult *e*-vel compensáltatván, így: '*s* pro *és*, '*s* nem pedig így: *s*-; mert az *e* nem hátul, hanem elől lopatik el, hogy így szóljak.» Geleji K. I. XXV. observ.

ő nékiek? (quid Judæi faciunt? num dimittent eos gentes?) Kár. 1: 430; az Sionról *vallyons ki* jövendel? MA. zs. 32; mint ma is mondjuk: *nos* mit felelt? (azaz kiegészítve; te megkérdezted, no, és ő mit felelt? „No s mi ujság? und was neues?» Beregsz. Sprachl. 226); füleit hegyezvén így kiálta fel: *no s?* ez az ember mégsem egészen bolondos A. Nagyid. czig. 116 (későbbi kiadásokban a ma elterjedt szokás szerint írva: *nos*). A régiek gyakran egybe írták a következő szóval (p. Tih., különösen Komjáthy: hogy tarcza, *feeltesse, shamar* fel neuelye Aij/b, hogy megh tarcza, *fewryzze* foltalmazza A vij, ha mind meg volna *syo* modone? *syo* keppene?) és mi is rendesen a következő szóhoz vonjuk. Azonban az erdélyiek, kik nagyon sűrűen élnek e rövid *s* szócskával, mindig a megelőző szóhoz csatolják s utána sokszor kis szünetet tartanak, p. «Sir vala, kacag vala s . . . sipol vala» K. 360.¹⁾ — Használata nem különbözik, az *és*-étől, s legfőllebb azt tartathatjuk czélszerűnek, hogy szónoki munkákban s költeményekben, melyek elmondásra, szavalásra, énekre szánvák, ne alkalmazzuk s után és s előtt, mert akkor a hallgatóra nézve a kötőszó tökéletesen elvész (p. «S síri lámpaként . . » Szász ford. 162, «s senki sincs kivüle már» o. 72).

Az *és*-nek magánhangzója a rövidülésen s teljes elveszésén kívül még egyéb változásokat is szenvedett. Először is néhol *i* lett belőle; így Nagybányán, mint onnan való közleményekben olvasuk: hamar megharagudhat *is* osztán tüzes üszköt viszen a házra, a melyiken megbántották, *is* fölguytja Ny. VIII:181; legyen olyan jó szívvel hozzám *is* adjon . . ; most volt itt, *is* már milyen hamar ellobbant o. 225; észrevette hogy megcsalta *is* nagyon mérgeződött o. 466; továbbá az országos használatú *ismét* szóban, mely ebből lett: *és-megént*; végre tudjuk, hogy az *és* ezen *is* alakjában egészen külön, eltérő használatú kötőszóvá fejlődött. — Egy helyen *ös*-t találunk *és* helyett: vȳtezlew *ews* bȳzodalmas wram RMNy. II/2:64; olyan hangváltozás, mint mikor a régibb *kérnőjök*-ből (p. Wp. 54) *kérnőjök* (most *kérnők*) lett, vagy a régi *lén*-ből *lön* stb. — A Thewrewk codexben a második kéz írásában (105—109 és 125—126) mindig *eis* van írva, s az illető író talán való-

¹⁾ V. ö. «Demeter uccse, nem maradsz tovább itt, hanem fölvészlek, s . . .» — Mit csinálsz? A. A. 1: 291.

ban diphthongust ejtett (u. a. légy h. azt írja *leig*, követéd h. *köreteid* 125, de így is ír: *legi, elmenket, istenség* 109). — A palóczságban ejtik így is: *iés*, p. tizenöt garas *iés* egy kendűö TGY. 1819. VI. 34.

A csángók és h. ész. sz-t ejtenek (l. Ny. IX:448, 450); p. segétfetek a főzészbe, a purkicskakat látom el, sz máász egyeb dógot végezék Ny. III. 2.

Eredete.

6. A magyar és-hez hasonló kapcsoló kötőszót találunk a rokon nyelvek közül kettőben, s ez talán legalább némi nyomára vezethet az *és* eredetének. A cseremiszbibliafordításban van egy kapcsoló *éce* kötőszó, s ez talán azonos a Reguly 612. cseremiszbmondatában (NyK. III. 126) előforduló *vač* szóval: „*kok škal vač tüzem urum pum* — két tehenen kívül még tíz rubelt adtam neki,» azaz két tehenet *meg* tíz rubelt (v. ö. o. 469). Van aztán a vogulban egy *os* (ész. vogul *ás*) szó, mely többnyire kapcsoló kötőszó, de előkerül, megint' jelentéssel is, s ez ráigazíthat bennünket a szónak eredetére. Azt olvassuk u. i. a vogul Máté-evangéliomában (26, 71): *i os jole varetestä* — s megint' eltagadá; s egy északi-vogul mondában: *tül ás máškütes* — azután megint' öltözködék (l. Akad. Értes. 1859. 355). „Megint' jelentésű határozókból szoktak kapcsoló kötőszók fejlődni, mint alább a *még* kötőszónál bővebben fogjuk látni; s ha vogul adatainkkal összevetjük a cseremiszb*vač* szót, könnyen jutunk arra a gondolatra, hogy mind e szavaknak — tehát a magyar *és* kötőszónak is — eredeti, megint', meg' jelentése, mint a m. *megint* és *viszont* szavaké a, megé' azaz, vissza'-térésből fejlődött, szóval, hogy e szavak azon ugor szócsaládhoz tartoznak, melynek tagjai többi közt a m. *vissza*, *viszont*, *viszontag*, a finn *vasta*, a zürjén *vestin*, s főleg a cseremiszb*vaš*, 'ex adverso, contra', mely a főt említett *vač*-tól alig különbözik, A csángó kiejtés itt is, mint egyéb esetekben, az eredetibb *sz*-et őrizte meg.

Rendes használata.

7. Erre nézve egyszerűen magunkévá tehetjük Halász Ignácznak helyeseltető előadását («Az és kötőszó» Ny. VI:253—255) s csak itt-ott toldunk idézeteihez egy-egy újat:

«Az és első sorban olyan mondatokat kapcsol egybe, melye-

ket a tartalom közössége köt össze; pl. A te néped en népem es te istened en istenem B. 3. Melly könnyen járák a' tántzot a' lántzban, 's melly vigan ugrattya magát a' lejtő a kalodában. F. N. E. 5. Honnan érkezett s ki hozta közinkbe amazt a' szokást? F. N. E. 56. Nem felejtí, ki a gazda s nem felejtí, kit vendégel. A. hordjad és viseljed. A. NCz.»¹⁾

«Itt említhetjük mindjárt az és-nek azt a szerepét is, hogy egyenlő rangú mondatrészeket köt össze. De tulajdonképp itt is összesorozott, még pedig olyan összesorozott mondatokkal van dolgunk, melyeket a tartalom közössége köt össze. Az ilyen összesorozott mondatokat rövidíteni is lehet. Ebben a mondatban például: Lesz még szőlőm és lesz még lány kenyerem, közös az állítmány; a két mondat különböző alanyát tehát könnyen összevonhatjuk és az állítmányt csak egyszer teszszük ki: Lesz még szőlőm s lány kenyerem. Ny. III. 86. Így vonhatjuk össze aztán még két vagy több mondat különböző (1) állítmányát; pl. A föld lefekszik és felkél Ny. IV. 410, Náladnál szebb s jobb is. N. II. 15.;²⁾ (2) tárgyát: Pénzt, drágaságokat s egyebet elvétellett. K. 400. A kalácsot és kendőt tarisznyába téve elvágtatott. N. II. 379, Nézd el immár Bunyit és vitézlő Kákát. A.;³⁾ (3) jelzőjét: A bor sebes és fenszálló ereje, a társaság édes példája mind megannyi indit' okok a vigaságra. Kárm.;⁴⁾ (4) határozóját. Es marada a nembéri ő két fiaytól es férjétől megvált. B. 1. A vásott erkölcsre és szabad életre birják. Faludi N. E. 4. Elmehetek már én alá s fel az utcán. Erd. I. 31.»⁵⁾ «Vannak azonban egyes mondat szerkezetek, a hol ily összevonást nem láthatunk. Pl. egy és kettő az három. Egy nadrág, egy kabát és egy mellény egy öltözet ruha. Az ilyen mondatokban az alany gyűjtő fogalom, és az állítmány részeit sorolja fel. Szorosabb vizsgálás után azonban ezeket a mondatokat is összevontaknak ismerjük föl és következésképp észlelhetjük ki: Egy véve és kettő véve az három (egy és kettő együttvéve); egy nadrág, egy kabát és egy mellény együttvéve egy öltözet ruha.»

¹⁾ Az ártatlanság vezeti lépésimet és az igazság mondatja szavaimat, Mik. m. 185.

²⁾ Por és hamu vagyunk HB.

³⁾ A ki sok országot látott és tengert MA. zsolt. el.

⁴⁾ Lőn halálnak és pokolnak fésze HB.

⁵⁾ Kinek ad(at)ott hatalom oldania és kötnie HB.

«Vannak azután nyelvünkben egyes stereotyp összeköttetések, mint: alá s fel vagy fel s alá (egy göcseji népmesében a fesallá a bab szó helyett áll. L. Ny. II. 42.), ide s tova, imitt s amott, ebben s amabban, mint s hogy, uram s én istenem stb. Ezek is mintegy feleletképen vannak egy összevont mondatból kikapva.»

«Elbeszélésben az és a cselekvés egymásutánját jelöli meg. Pl. Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut es odutta vola neki paradisumot házóá es mend paradisumben uolov gimilcítul munda neki elnie. HB. Engede urdunga intetvinec es evec oz tilut gimilstvvl es oz gimilsben halalut evec. HB.¹⁾ iegezd meg ahelt kiben el alozon es iöy es felfegged ő palastat lába felől. B. 6. Markolf elszunnyadék, és erőssen kezde hortyogni. S M. Menny alá innét előlem és meglássad, hogy soha többször előmbe ne akadgy. SM. Azt gondolja som vagyok és nekem jön és megesz. Vör. Cs. T. Én hát ma.... levés magyarimmal a várból kiszököm, S holnap éjjel bőven hozok eleséget. A. Harmadik lövésakor fölugrott s kiméne. A. Felfnyergelem paripámat izibe, S beugratok a gulya közepibe. Erd. 213. Újj föl a vállamra s az üstökömbe jól megfogontozz. K. 395. Egyszer azonban arra jön a vasfejű ember s azt mondja Péternek. N. II. Lovát visszarakta, s beballagot a városba. Ny. IV. 281.»

«De nemcsak egyenlő rangú fő-, hanem egyenlő rangú mellékmondatokat is kapcsol össze az és. Pl.²⁾ Azt gondoljátok talán, hogy a' Gehenna test 's lélek hűvesítő vigasztaló hely? és hogy az istennek szörnyű átká alatt kinlódó lelkek valóban reá találtak a' szerencsére? F. NE. 26. Elhiszi végre, hogy mindig okosan beszél és hogy ellene nem is lehetne szólni. Kárm. Ah, ha nézlek és ha hallak, Szívem elvész bánatában. Vör. Cs. T. Ott ama ház, mely rőt tajtékból fuvalva, s mely csillaggal van koszorúzva. Vör. Cs. T. Legelébb azt nézi: kinek van nagy körme S kinek keze inkább maga felé görbe. A. A mellékmondat nem egyéb,

¹⁾ Isten veté őt ez munkás világba és lön halálnak és pokolnak fésze HB. Erzsébet megfüröszte őt és azután étellel kezdé kínálnia Tih. 18.

²⁾ Rajtunk ez nem lett vala, hogy szűz leány fiút szülhessen es nekünk hirünk benne ne lehessen. KT; valaki nem viseli az ő keresztét s engemet nem követ Debr. c. 2.

mint a főmondatnak egy része (l. Simonyi: Az összetett mondatról. Ny. VI. 53. l. s. k.), s így ezeket az *és*-vel összekapcsolt mellékmondatokat nem tekinthetjük egyébnek, mint egy összevont mondat egyes részeinek. A Vörösmartyból és Aranyból idézett mondatokat pl. így rövidíthetjük: Szivem nézésedben és hallásodban (néztedben és halltoddan) elvész bánatában. Ott ama rőt tajtékból fuvalt és csillaggal koszoruzott ház. Legelőbb a nagy körmüt és az inkább maga felé görbe kezűt nézi.» — Eddig Halász.

Sajátságos állandó kifejezés mód: *ez s ez az ember* (kürülbelül a. m. 'egy bizonyos ember'); enne fenne (ennyi *s* ennyi) jószágot hozott Vg. 128; kiadá parancsit a had fővezére: Nosza, minden ágyu felállítva legyen, nyugat felől, *itt s itt, ez s ez magas hegyen* A. III:189. — Így a latinben s németben is. — Különben ilyenkor inkább a meg kötőszót használjuk: *ez meg ez stb.*

A bálványimádást leginkább meg szokta *és* többféle ostromzással büntetni Magy. 21; ő és csakis ő vala képes...; ezekben fokozó mondatot kapcsol az előmondathoz, de ilyenkor gyakrabban a *pedig* kötőszóval szövetkezik: *és pedig*, sőt akkor rendszeren így mondjuk: *még pedig* (l. a *pedig*-nél).

Egyéb használata.

8. Egyéb használata tulajdonképen nincs az *és*, *s* kötőszónak. Minthogy azonban ez a mellérendelő mondatkapcsolatnak legközönségesebb eszköze, s mintegy tipikus szava, sokszor megesik, főképen egyszerűbb beszédmódban, hogy ezt alkalmazzuk egyéb mellérendelő kötőszók helyett is. Az *és*-nek ez a gyakori használata, mely a nyelvbeli kezdetleges észjárásnak egyik érdekes maradványa, különösen jellemző a héber mondat szerkesztésre nézve, s onnan átszármazott az összes újabb népek bibliafordításai, s így a miénkbe is (l. példákat Halásznál Ny. VI. 252). — Ez a határain mintegy túlterjeszkedő *és* nyelvünkben főleg ellentétes és következtető mondatokban lép föl.

1. Olyan ellentétes mondatokban, melyekben a *de* volna helyén, az *és* látszólag megszorítást jelöl: sokat vártam tőle jó hiszembe, *s* mindig rossz pénzt nyomott a kezembe, Tompa I:77; ki kincset kíván szerezni *s* eltékozolja életét Pet. uj. II:83; na néz-

zék, most volt itt, *is* már milyen hamar ellobbant Ny. VIII: 225; a madárnak tolla van, s nem repülhet annyira; a folyamnak árja van, s nem foly árja oly tova Vör. (több példa Halásznál Ny. VI:255.)

2. Néha még erősebb az ellentét, úgy hogy *mégis* volna a megfelelő kötőszó: a ki édes szülejét megótalmazhatná és szabad akaratja szerint az ellenség kezébe hagyja esnie Tih. 80; de a ki szólhatna s nem szól, hanem vesztegséget tart o. 203; jól tehetne és nem teszen? Érd. 610; Szegény fejem sujtolja annyi gond. S te mit mivelsz? égben ábrándozol! Tpa I. 100; után elfáradt a nap, s hozzá nem láta hasonlót Vör. II:342; hajad mint a holló szárnya, szemed szívek babonája, s gyöngre orezád oly halovány, mi bajod kis barna leány? Cz. 6; telhetetlen! annyi csárda volt előtted, s szomjuhoznál? Vör. Cs. T. Voltam... mi nem voltam! mivé nem levék! *és* a lányka most is csak a régi még! Pet. I:191; még a szeme sem nyílt ki s mán tud a kevélységhez K. 358. Különben ezek a mondatok is az 1. pont alattiakhoz sorakoznak. — Mindezek mellett sem mondhatjuk itt az *és*-t ellentétes kötőszónak, mert a kötőszóban itt nem érzünk semmi ellentétet, ez az összekapcsolt mondatoknak csak tartalmában van meg. Ellentétes mondatoknak ilyen *és*-sel való kapcsolása egészen közönséges más nyelvekben is, p. a németben, francziában.

3. Néha a ráhagyás, a megengedés van az utómondatban kifejezve, úgy hogy az *és* egészen a megengedő *pedig* egyértékűjének látszik: Etelred nagy nyughatatlanságban töltötte az éjt, *és* [=pedig] ha tudta volna az Etelgiva gondolatit, nem lett volna olyan nyughatatlanságban. Mik. m. 260; Theseust átkoztam.. *És* nem is ő vala tán elmaradásod oka, Dayka 31; szegény fiú, kár érte, semmivé lesz, s mi szép halála lenne harczaiban! Vör. Cs. T.

(Gyöngébb ellentét van az olyan mondatokban, melyekben a megkülömböztető, szembeállító *pedig* (l. ezt) tehető helyébe: csikszéki volt az apám s háromszéki az anyám Erd. II:324. Több példát l. alább 47.)

4. «Végre még *következtető* mellérendelő mondatok előtt is áll az *és*; p. illeté ő ruhájának peremét *es* legottan megállá ő vérének folyása M. 128. (Megilleté r. p., ennek következtében stb.) Ruházd magadat okosan, csinosan annak módja s rendi szerint

emberül, és többet nyersz a becsületben azoknál, a kik gyönyös és köves öltözettel mintegy erőltetik a népet térdhajtásra F. n. e. 52.» (Halász id. h. 255—6.) Hasonlók: míg szolgálhatalak, szeretél: immár látod hogy nem lehet tölem és gyűlölsz PG 49; különösen *felszólító mondatok után* gyakran: halljátok és im megmondom Tih. 72; jelentsd meg urunk a te útidat és megadja neked a te szívednek kívánságát o. 239; nyujtsd neki ujjadat, s az kezedet kívánja Magy. 32; hagyjatok békét tehát az úr híveinek s jobban leszen dolgozók o. 45. Legtöbbször találjuk így használva a bibliai fordításokban, s e gyakori használat kétségtelen hebraizmus, mely a héber eredetiből származott a görög fordításon s a Vulgátán át a magyar bibliába; p. Luk. VI. 35:

Diligite inimicos et bene facite.. et erit merces vestra multa: M: Szeressétek ti ellenségeitek, jól tegyetek.. és leszen ti érdemtek nagy; Gua. 41: Szeressétek ti ellenségeitek és jót tegyetek.. és ti érdemtek leszen igen sok; Kár.: Szeressétek ellenségeiteket, és jól tegyetek.. és a ti jutalmatok sok leszen.

Magyarosabb ilyenkor a következtető *akkor* szó használata az *és* helyén. Egyes esetekben különben más nyelvekben sem ritka az *és*-nek ilyen következtető használata; p. Sei im Besitze: und du wohnst im Recht. Schiller. És van egy eset, melyben éppen a német *und* adott példát az *és* idegenszerű használatára; t. i. a következtető, átmeneti kérdésekben, melyeket magyarosan a *hát* szócska szokott megkezdni (többnyire hangsúlyosan), néha németesen *és*-t használnak, p. Láttad apámat? láttam. És öcsémet? „És aztán“ e h. hát aztán?

«Az *és* igen gyakran áll oly következményes mondatok előtt, melyeknél az előzmény nincs meg; p. *S* ez minden a miért az ember él? Vör. Cs. és T. *S* így utazóim utra nem vezetnek. U. o. És ez a kis gyenge száj, gyenge mint a libamáj, oly hiába volna szép? U. o.» (Halász id. h. 256.) Többnyire itt is kérdésben fordul elő ez a kitett előzmény nélküli *s*, s e sajátos használatról már tettünk említést az 5. cikkben. I t még csak két helyet idézünk erre nézve régebbi grammatikusainktól, kik már szintén ügyet vetettek rá: «Mikor a magyar indulattal támad meg valakit, szereti a kérdést apostrophált 's-en kezdeni, p. 's hát osztán! 's te mit akarsz? Ezt nevezhetjük megvetést s megtámadást jelentő 's-nek.» (KJ. a TGy-ben 1820. III. 62.) «S hát osztán, oder no s

hát osztán mi lett belőle? und alsdann, was ist daraus geworden?» Beregsz. Sprachl. 225.

Helye.

9. Az *és* kötőszó mindig élén áll a maga mondatának, vagyis a két kapcsolt mondat (vagy mondatrész) között. Kivételt csak ez az egy megállapodott kifejezést tesz: *és-megént*, illetőleg eggyé forrva: *ésmént*, *esmét ésmég* (B.), *ismét*; ¹⁾ ennek a határozónak nem kell az *és* miatt a mondatnak elején állani, p. mykoron penygen *es megynth* Léván hagyá L. 116. — Mikor aztán az *és*-ből *is* lesz, akkor egészen más szórendi szerepe van, de erről az *is*-nél lesz szó. Érdekes azonban megemlítenünk, hogy a csángóknál az *és* kötőszó is «gyakran a kapcsolt szók után tétetik ki, pl. harmincz frank, negyven bán *ész*. Ugyanez történik a köznyelvben az *is* kötőszóval, mely eredeti értékére nézve teljesen egyezik az *és*-vel.» (Munkácsi, Ny. X:102.)

Iker szavak és nélkül.

10. Vannak nyelvünkben nagy számmal olyan bokros kifejezések, melyek a szanszkrit dvandvák mintájára az *és* kötőszó nélkül egyesülnek, melyeket mint összeadandókat állítunk össze, a nélkül, hogy az összeadásnak azt a nyelvbeli jelét, az *és* szócskát oda tennők közéjük. Ez nyelvünkben sajátságos, ²⁾ s azért, a kik nagyon a német nyelv hatása alatt állanak, sokszor elhibázzák és német mintára *és*-t tévéen e bokor szókba azt mondják p. *kénye és kedve szerint* stb. Igaz, hogy néha-néha magyarosabb íróknál is

¹⁾ Vas megyében így is: *esegén*, Ny. X:89. De már egy 1516-i oklevélben is *eseglenn* (Zichy G. Leányvári boszorkány 4. l.).

²⁾ «Die conjunction *és* bleibt im magyarischen in sehr vielen Fällen weg, wo solche im deutschen unentbehrlich ist, z. b. éjjel nappal: tag und nacht, néha néha oder hébe hóba: bisweilen, egyszer másszor oder ottan ottan: dann und wann, imitt amott, tél túl, oder helyvel helyvel: hier und da; estve reggel: morgens und abends, mind egyre másra, tejbén vajban fürösztetni; vorzüglich wenn mit zwei wörtern eins und das nämliche mit gewissem nachdruck gesagt wird, was im magy. sehr gewöhnlich ist, sich aber im deutschen nicht sehr gut ausdrücken lässt, z. b. írúl pirúl, izeg mozog, sürög forog ... etc.» Beregsz. Sprachl. 227.

előkerülnek ilyenek kötőszósan; p. kerülik is *minden úttal és móddal* F. 565; nagy *okkal és móddal* szóljon az ember a bolonddal Kár. bibl.; az a szála ezer emlékezeteket ébreszt bennem; .. mindjárt a hogy beléptem, annyi *egy és más* rohana reám Kaz. Bácsm. 94; sokat elküldözgette a szomszédba *egyesmásért*, Pap pal. 121; *jártamban s keltemben*, az itt körül s belül uralkodó nyelvjárás, *egy s két* morzsával, akárkítől későn s korán feltalálhatók (mind ezek egy cikkben) TGy. 1839. XII. 4, 5. (Mert *testestől és lelkestől* felvitettetett Kaz. 24: ő méltó *testében és lelkébe* megboldogittatnia Tih. 358, de: hogy ő neki *testébe lelkébe* meg kelle boldogulnia o. 357.) — Azonban az általános magyaros nyelv szokás e bókora szavakat kötőszótlán használja, még pedig a nyelvemlékektől fogva a mai népnyelvig. E bókora szavakat bizonyos csoportokra oszthatjuk: 1. társulhatnak bennük ellentétes fogalmak: hül-fül, jö-megy, ad-vesz; okosbolond; hanyatthomlok stb; «öröm szomorúság, háború béke, félelem reménység, szeretet gyűlölet» forgatja szívének F. 554; ellenmondás minden lépten nyomon; tagad, hisz; sír, kacag; csügged, remél az ember itt, úgy a mint kedve kél, Tompa I. 117 | 2. egyéb együtt előforduló cselekvések vagy tárgyak megjelölése: fúr-farag, rug-kapál; hogy annyi napig nem *ett itt* volna Érd. 229/b; négye vétetik teste felől, négye lelke felől, és négye teste lelke felől Tih. 258 (v. ő. teste és lelke felől o. 272, *mind teste mind lelke felől* 271); sőt nagy bátorsággal és lelki testi isteni édességgel hala meg o. 353; hogy lenne emberré és *kínt halált* szenvedne o. 255: miképpen a test él borral kenyérrel Nád. 19; a testi étel ital o. 23; étel ital álom, szükséges e három Közm.; mindenkoron csak káromra járál, atyád anyád is ellenem járának PG 26 | 3. rokon fogalmak: jár-kele, szóbeszéd, kénye-kedve, egy-két, keresztül-kasul; nagy gyalázattal és *sívással jajgatással* onnan elenyészék Tih. 336; hogy az ő jó híre neve és nagy szépsége sok országokra kiterjedett Kaz. 156; egyebek hírét nevét meg ne kisebbítsük o. 169; bút-bajt hoz soknak e felhő, György V. | 4. az úgynevezett ikerszók: dül-fül, irul-pirul, dirib-darab stb.

Iker mondatok és nélkül.

11. Páros gondolatokat, kivált ha a mondatok alakjukra nézve is hasonlítanak egymáshoz, és nélkül szoktunk összekötni, p.

ő hozzá kiálts, ő hozzá óhajts Tih. 370; kél a holdnak halovány orcája, kél furulyám epedő nótája Pet. I:212. Főleg némely határozatlan névmások és számnevek szokták így és nélkül összepárosítani a mondatokat. Ilyenek:

ki—ki: előveszik ki a Georgius postilláját, ki valamit egyebet Tel. el; ki eggyel, ki mással kívánta volna vigasztalni Mik. m. 278; minden állatra osztott az isten fegyvert, kinek öklelő szarvat, kinek agyarfogat, kinek körmöt, kinek mérget adott F. 519;

hol—hol: a művész fűrtjei hol kihulltak, hol megöszültek, Csiky G. HSzemle I. 272 (helyhat.; időre:) hon elvesznek vmit benne, hol hozzá tesznek Tel. el.; bántást kell szenvedniök, hol gyermekek miatt, hol cseledek miatt, hol a szomszédságtól, hol egyéb emberektől o. 114; hol elmelepszik, hol pirul, hol sárgul, hol reszket hidegszik Gy. Ch. 141 | *holmit* elfogad, *holmit* nem (probare partim, partim abnuere) Kaz. Sall. 156;

más—más: más a János tiszte, más a Krisztusé Tel. 56;

néha—néha | kik közül *nékiek* mondják vala ártatlannak, *nékiek* ördöngösnek Tih. 329;

most—most: hol üzi a vadat, hol azt lesre várja, most ebbel vereti, most hálóba zárja Gy. Ch. 122;

most—majd (de nem: majd—most): hányja-veti magát, most felkél, most fekszik, majd mint a hagymázban lévő úgy cselekszik; a melyek most elül, majd hátul tétethetnek Gyarm. Nym. 291; felkaptam valamijét, most egy virágot, majd egy fonadékját Kaz. Bácsm. 116;

majd—majd (ma csak ez divik az előbbi két pár helyett): majd erre, majd amarra csap A. I. 298;

már—már: már a tengeri tolvajok készítnék veszedelmet, már a cethalak fordítják el a hajót; már a Sirenisek megcsalják a hajósokat Mad. pr. 151;

mind—mind (ezt mint külön kötőszót kell még tárgyalnunk): mert ő tőle vevé fel mind a vért, mind a teljes testet Tih. 160;

részint—részint | *részben—részben* | s szobái *részszerint* készületlenek, *részszerint* üresek Kaz. M. utak 23;

egy részt—más részt | *egy részről—más részről* | megrettenvén *egy felől* a földindulásból, *más felől* a gyülevésznek kiáltásából Erd. 218; azok nem tetszenek nekem, a kik az ő könyvöknek egy

felől oly czégért tesznek, mintha . . , más felől addig bölcselkednek, hogy . . Tel. el. ;

egy—más : egynek dicsőséget, másnak gyászt okoznak Bats. 16 | két dolgot tanít Kálvinus. Egyiket azt, hogy 500 esztendeig szűz virágjában maradott az igazság. Másikat azt, hogy a ki valót akar érteni . . sz. Ágostonnal tanácskozzék Pz. Öt l. 19 | két jeles jót művelkedik. *Egyet* ezt teszi mert.. *Mást* azt teszi hogy.. Nád. 25 | *egyszer—mászor* ;

akár—akár (l. az ellent. kszók közt).

A régiebb irodalomban azonban nagy részét megtaláljuk *és*-sel is ;

ki—s ki : ki benedictinus, franciscanus, s ki imez s ki amaz szerzetbeli közülök Magy. 26 ; ki egyképpen s ki másképpen veszi Pz. Öt l. 276 ;

hol—s hol : hol nyolez esztendeig, hol 18-ig, s hol 7-ig, s hol 40 esztendeig az őket háborgatók kezökben bocsátta (öket) isten Magy. 23 ; hol hidegit, s hol hevít, Rimai ; hol nevette s hol gyalázta F 303 | itt bikává, amott sassá változtatta, *holott* pásztor s *holott* kosképben jártatta Gy. MV. I. 131 ;

más—s más : szinte oly hamis az, a ki máskint beszél, máskint cselekszik, mint az a ki mást mond s mást gondol F. 527 ; «Másnak vete a kez s másnak gyűjte képét. A tőt más mosta veríték csöppeivel, más itta borát nyugodalma helyében.» Vör. II:379 ;

most—és most : kik közt most izzadok és most majd megfagyok Gy. Ch. 152 ;

akár—s akár : ez igék embert jegyeznek, akár együtt vettek es akár külön RMNy. II/2. 42 ; akár törköly legyen es akár borseprű, akár felezet, akár mi egyéb o. 47.

Némely kötőszók előtt is majd kitesszük az *és*-t is, majd a nélkül hagyjuk a mondatot. Ilyenek az ellentétesek közül *mégis*, *viszont*, s a fokozó *pedig* (l. alább). A következőket *hát* előtt, mikor voltaképpen csak az időben való rákövetkezést jelöli, az oda néz, *hát* azt látja' féle kifejezésekben, a székelv beszéd szereti a kapcsoló kötőszót is kitenni (v. ö. Ny. VI. 347) : szinte éjfélre ért oda s *hát* ott egy éktelen nagy óriás szundikált a tűznél K. 395 ; ritytyentett hármát amugy igazit ; s *hát* a sok ördög úgy nyüzsög előtte mint a hangya o. 398 ; behunyja szemit, s *hát* egy pillantásra, mikor a szemit kinyitja egy pompás város közepibe vagyón

N. I. 366. — A következtető *azért* előtt is előfordul; nincs rosszabb a bűnnél, és azért csak kerüljük F. 533.

Asyndeton és polysyndeton.

12. Az élénk szónoki vagy költői előadás az egymásután történő cselekvések vagy egymás mellé tartozó tárgyak elsorolásában gyakran kerüli az összekapcsoló kötőszót, s ezáltal ezt az elsorolást sokkal élénkebbé, hatásosabbá teszi, mint a következő példákból látható: hol vagyon a királyi palota, királyi szék, királyi udvar? Érd. 121/b; úgy látszott, mintha annyi oroszlány, tigris, párducz, farkas, bika, róka, kígyó, sárkány, basiliskus rivadna, ordítana, ugatna, bögne, harapna, csípne, öklelődnek F. 350; Márs mord dühe a mit ér, vág, bont, dönt, tör, ront, sujt, zúz, öl Kisf. S.; Jank azonban mind nyomon van, le a völgynek, fel a hegyre, vadcsapáson, vízomláson veri, vágja, üzi egyre. A vad olykor hátra horkol, foga csattog, szája résnyi.. A. I. 389; ifjú az egyik, fürge, víg, merő hús, vér, egészség; büszke hév szavában, sajátja szépség, szellem, kedv, erő, arczán elégséges remény. világolt átfényleni egy örökkévalóságot A. III. 268; ott szebb a rózsa, tisztább a patak, zengőbbek a dalok. Vach. S. — Az ilyen asyndetont, úgy látszik, némelyik nyelvjárás jobban kedveli, mint a másik; p. a MNy. V. 163 egy őrségi párbeszédben olvassuk: dehogy lett (sok hajdinánk); későn vetettek, az eső rájött, megtönte, már most majd a szemet se adja meg; és NyK. III. 15 ezen párbeszédnek háromszéki fordításában az asyndeton helyébe három *s* lép, melyet mint láttuk az erdélyi nyelv általában nagyon kedvel.

Azonban nem csak az asyndeton hatásos; a *polysyndeton* ép oly hatásossá teszi az előadást, bár talán nem adhat neki olyan gyors, akadálytalan menetet, mint amaz. A polysyndeton olyan árnyéklatot ad a beszédnek, hogy ki van emelve az elsorolt dolgoknak együtt való előfordulása és ezeknek mintegy egymás által való fokozása. Lássunk egy-két példát: Megérkezett *s* megkérte Nincsit. Megkérte, *s* Surányi kedvezve felelt, *s* kívánsz hallani még egy *és*-t — *s* Nincsi — hozzá ment Kaz. Bácsm. 66; elmegyek én szeretőim után, kik megadják énnekem én kenyerimet *és* én vizeimet *és* én gyapjumat *és* én lenemet *és* én olajomat *és* én venerékemet B. 182 (a Vulgatában csak három *et* van: qui dant

panes mihi *et* aquam meas, lanam meam *et* linum meum, oleum meum *et* potum meum); a pásztorok kegyég menének az istállóhoz, *és* találák Máriát *és* Józsefet *és* a gyermeket a jászolba, *és* látván elismerék *és* imádká Tih. 60; bizonytalanok a halálnak idejéről *és* helyéről *és* módjáról Horv. 112 | ... És hegyek *és* völgyek reszketve morogtak utána Vör. II:238: ott termett ő *s* a kegyeletből lön öve színes, *s* szép vala *és* ragyogó *s* daliás mint Bendegúz *és* Bál o. 239; esküszöm! *és* a föld *s* az egek meghalljanak engem, *és* az erős isten legyen e szavaimra bizonyosság o. 272. — Menj ki hamar a város utcáira *és* szorosira, *és* szegényeket, *és* erőtlenekeket, *és* vakokat, *és* sántákat hozz bé ide. Pz. préd. 744.

Legközönségesb, *s* egyúttal legprózaibb módja a fölsorolásnak az, hogy csak az utolsó tag előtt tesszük ki az *és*-t: Mária neve öt betűkből szereztetett, tudniamint mből, aból, rből, iből *es* aból Tih. 331; testünket nyerseség, lankadtság, erő, erőtlenség, egészség, betegség, *és* ezer aggodalom (forgatja) F. 554. — Szokatlan az *és*-nek más helyre tétele, mint a köv. példában: az üstdob mondja meg a harsonának, *és* a harsona kün a tűzérnek, pattantyú az égnek, az ég a földnek A. Haml. 156. Kivéve, ha a fölsorolásnak tagjai nem egyenrangúak, p. vigabban érzek, *s* boldogabb vagyok, szebbnek találom pusztá lakhelyem, kertem virági szebben illatoznak, *és* kazlaimnak árnya hívesebb, Berzs.; itt a ,szebbnek‘ szóval új fölsorolás kezdődik: az első két mondatnak hármasságyarázata.

II. Az *is* kötőszó.

Alakja.

13. Némely nyelvelmékekben még hosszú *é* hanggal találjuk. Így a Winkler codexben mind a mai *és* mind a mai *is* *ees*-nek van írva, Sylvester is mindakettőt *es*-nek írja; Pesti Gábor új testamentomában is találunk *es*-t, pedig e két író egyébkor az *é* helyett is *i*-t mond; a Nszomb. codexben is olvassuk: te *ees* ihatol belőle 24; egy 1556-ki levélben: elees zalattak L. I. 204; Komjáthynál rendszeren *ys*, de találkozok *ees* is (meeg az allattok valokees iij), és azonfölül *es* (sz. Peterthes Biiij, imezes Biiij, űk es C/b. — Némely codexek írása nem különbözteti meg a rövid s a hosszú magánhangzót, s így kétes p. hogy kell olvasnunk az *es*-t, mely rendszeren így van írva a Tih. Kaz. Horv. codexekben; e codexek a mai *és*-t is *es* nek írják, s a mai *is*-t mégis elvéve *ees*-nek és *is*-nek találjuk írva bennük (megees = mégis Kaz. 112, örökeis Tih. 138), s ezek szerint nagy valószínűséggel *és*-nek olvashatjuk az ő *es*-üket; szintígy a B. és M. codexek *es*-ét (ritkán *ès* és *és*). — Legsajátságosabb az Érdy codex írása módja, a mennyiben a mai *is*-t állandóan *ees*-nek írja, a mai *és*-t meg szintoly következetesen rövid hangzóval: *es*. — Figyelmet érdemel, hogy még Gvadányi néha *és*-nek írja az *is*-t; minthogy többször előkerül, alig tartathatjuk toll- vagy sajtóhibának: már azok *és* oly keményen büntetnek. Pösty. För. 22, *seminél és* kevesebb o. 35, *azt és* mondá nekem o. 49. — Még ma is van *ēs* Erdélyben, Homoródon, Balássy D. közlése szerint Ny. IX. 38: *ēs*őbben *ēs* immán, 39: onnat *ēs* kieveztem, ennél *ēs* nagyobb, ne *ēs* kacagjatok.¹⁾

¹⁾ Viszont ma némely vidéken már olyankor is *is*-t ejtenek, mikor a köznyelvben *és* van; l. fönt 5. — *és* helyébe *ös* lépett Lev. 1: 43: mosthős kérem te kd. Ezzel az alakokkal már fönt az *és*-nél is találkozunk.

Az *is*-nek egy másik mellékalakja a rövidhangzós *es*, melylyel már régi íróknál találkozunk. Legérdekesebb Telegdy eljárása: ő rendszeren *is*-t ír különben, de *i*-végű szavak után mintegy dissimilatióval¹⁾ *es*-t mond helyette: *mies* 124, 130, s még sokszor *ties* 539, *kies* 132, *ú nekies* 130, *tiszties* 143, *az többies* 137, *szolgáies* 133. S e megkülönböztetésnek egyes nyomaira másutt is ráakadunk; p. Bornemissza többször írja *mies* 12b, 20b, 21b (igaz hogy így is: *mijs* 48b, s az *es*-t elvétele más szók után is írja: hiszünk Atyában, hiszünk *es* JKrba, hiszünk *es* Sz. Lélekbe 34); Meliusnál is *miel-is* (Apocal. 3), *nappal-is* (9), de *csillagi-es* (190); továbbá egy 1550-ki levélben: *mjes*, de egyébkor: *megis*, *wra ijs* (RMNy. II/2. 69). — Mostani nyelvjárásaink egyike, t. i. a keleti székelység (Csikmegye, Háromszék, Erdővidéke, Homoród vidéke) állandóan *es*-t ejt az *is* helyett, s ebben különbözik legföltünőbbben a többi székelységtől (l. Budenz MNy. V. 359 és Kriza Vadr. 547). Elvétele, úgy látszik, egyéb nyelvjárásokban is előkerül, p. egy őrségi közleményben MNy. V. 163 mindakettő *meg* van: *is* és *es*.

Az Ormánságban *izs*-nek is hangzik (TGy. 1828. II. 69).

Érdekes, hogy az *is* néha annyira egyesül az előtte álló szóval, hogy egészen elveszti magánhangzóját s csak egy enklitikus s marad belőle. Így: *mys* egészszégbn vagyunk, *zolgalnys* akarunk L I. 19, *mys* o. 169; *tys* (ti is) PG. ev. 202, 219; *tys* Bethlehem (et tu B.) o. 3; ez tömlőből *tes* kivitetől Gua. 18; te s szép vagy, Bogáthi F. M. — Az itt előkerített *tés*, *tis* (*tè-is*) féle kifejezésnek párja az erdélyies *tés is* RMNy IV:90 (már Matkónál is, l. Ny. III:168; és Hallernál paizs 119; «fojtsad őket füsttel *tésis*, Sosias!» egy szolga mondja A. Ar. 230), *tésés* NyK. III. 18, mely Kecske-méten is dívik ilyen alakban: „*tisis*: te is» Ny. IV. 284: s ebben még az a különösség, hogy az *is* kettőztetve van. Ugyanilyen kettőzést látunk még a Debr. codexnek ezen kifejezésében: *kiben és es* bele öltöztvén = ő is, 192. l. (v. ö. Csokonaynál: Egyebek mind hives helyeken pihennek, alusznak maguk is a hives szellők is I. 41, s ép így II. 91).

³⁾ V. ö. a görög *ι-τὸκ* dativusát: *πὸλαί*, azaz *πὸλα-ι*: e h. *πὸλα-ι*.

Eredete.

14. Az előbbi czikkben említett adatok kétségtelenné teszik ; hogy az *is* eredetileg egy volt az *és* kötőszóval. Már Geleji K. I. kimondja ezt (1645-ben) XXV. observatiócskájában Corp. Gram. 305: «A szó végén [az *és*] *is*-vé változik: mint *Istennek-is*, *embereknek-is* etc. Pro *embereknek-és*, a mint hogy a székelek ugyan úgy-is pronuciálják.» — «Az *és*-nek és *is*-nek közös az eredete; csak később vállalt mindakettő különböző functiót. Más nyelvekben az *és*-nek és az *is*-nek szintén közös az eredete. A görög *καί*, a latin *et* (annak egyik változata, az *etiam* nem egyéb, mint *et iam*), a szláv *i*, a finn nyelvben a tagadó mondatokban használt *kä*, *kä* egyképen jelentenek *és*-t meg *is*-t. A német *auch*=*is*, és a svéd-dán *och*, *og*=*és* szintén ugyanazok.» (Halász Ny. VI. 301.)

Alább látni fogjuk, hogy régente nem hogy alakjára, de még helyére nézve sem különbözött az *is* az *és*-től. A HB. korában azt mondta a beszélő: hogy és ti látjátok, s ez pragnans kifejezés e. h. a hogy én tudom és ti látjátok. A kétféle *és* között tehát kezdetben csak annyi különbség volt, hogy az egyik előtt ki volt téve az előtag, a másiknál ellenben csak egyik tagja volt meg a kapcsolatnak, s az első csak hozzá volt gondolva. Az ilyen pragnans kifejezésmódban az *és* lassanként annyira hozzá szokott a maga szavához, hogy aztán mögéje került és enklitikus szócska lett belőle. Utóbb, midőn így egy új *és*, *is* kötőszó fejlődött, használni kezdték olyankor is, mikor az első tagot is kitétték, még pedig úgy, hogy az *is* mind a két tagot kísérte: a hogy *én is* tudom, *ti is* látjátok. — Nem lesz érdektelen egy régibb nyelvészünk véleményét idéznünk, ki nyilván az *is*-nek ezt a páros használatát tartotta eredetibbnak, s az *és*-ből való fejlődését így magyarázta: „*én, és te, és ő* a kertbe voltunk; melyből a sebesebb kimondás végett egy kis változtatással ezt formálta a nyelvszokás: *én is, te is, ő is* a kertbe voltunk» (KJ. Tgy. 1820 : III : 60).

Az *is* és *és* közti különbség.

15. Az *és* összeköti egymással a két mondatot: $M + M'$; az *is* szócska hozzá toldja a másodikat az elsőhöz: $(M) + M'$. Ámbár tehát eredetileg azonosak, s ámbár mind a kettő kap-

eselő kötőszó most is, mai nyelvértékünk mégis határozott különbséget talál köztük. Az *és* mellett a két tag mint egyenrangú, egymással szimmetrikus két gondolat vagy fogalom van középen összekötve: *írok és olvasok*; az *is* a már magában zártnak, befejezettnek gondolt első taghoz mintegy oldalvást, utólag toldja hozzá a másikat: *írok, olvasok is*. S éppen ezért az *is* kapcsolta tag mindig olyan, hogy valóban, tartalmánál fogva függetlenül, járulékul szolgálhat az előtag mellé és nem köthet össze p. ellentétes dolgokat, mint az *és*. E tekintetben tehát lehet azt mondani, hogy «szorosabban kapcsol az *is*, mint a vele rokon *és* avagy *meg*, a mennyiben nem csak egyszerűen egymás mellé sorol, hanem egyszersmind föltételezi is az általa kapcsolt mondatrésznek s illetőleg mondatnak hasonlóját vagy ellentétét». (Ny. VII : 158). Egy-két példa világosabbá fogja tenni a dolgot. Mondhatjuk p. vkiről v. vmiről, hogy *„szép és rossz”*; de azt, hogy *„szép is, rossz is”* csak az fogja mondani, a ki e két tulajdonságot íroniával párosítja s e kapcsolattal komikus hatást akar előidézni, vagy a ki a szépséget ép úgy kárhoztatja, mint a rosszasságot. Mondhatjuk p. *és*-sel: olyan szívesen marasztottam, *és* ő mindjárt elment; de nem mondanók rendes körülmények közt, komoly beszédben, hogy *„nagyon szívesen marasztottam, el is ment mindjárt”*. Az itteni előzménynek, illetőleg következménynek éppen ellenkezőleg kell hangzania, hogy a másik taggal összeilljék; p. *nagyon hidegen fogadtam, el is ment mindjárt*; vagy pedig: *szívesen marasztottam, itt is maradt estig*.

A fogalomkötő *is*.

16. Az *is* legtöbb esetben a második mondatnak csak egy részét köti össze az elsőnek megfelelő részével, p. mert te általad valljuk a *Krisztust* atyánkfiául; te általad valljuk örökségül a *mennyországot* és Tih. 162; kiktől nem csak a *prófétáknak könyveket* tanulá meg, de még *idvességnek módját* és megtanulá Kaz. 40; *nyöszörgést* hall, *sírást is* hall Gyul.; az *elsőt* mostan kiadom, a *többites* utána bocsátom Tel. el.; récze reppen közte, a *halász golya* is meglódítja szárnyát A.

Ha a két mondatnak egyéb részei egyenlők, ezeket sokszor csak az egyikben tesszük ki, p. az imént idézett példának két

elseje így is mondható: mert *te általad valljuk* Krisztust atyánkfiául, a mennyországot is örökségül; nem csak a próféták könyvét tanulá meg, de még üdvösségnek módját is.

Az összekötött fogalmak többnyire azonos mondatrészekkel vannak kifejezve, p. a fönt idézettekben két-két tárggyal vagy két-két alannyal; de foglalhatják magukban különböző mondatrészek is az *is*-sel kapcsolt fogalmakat; p. a többenél *korába* ifjabb vala, *szépségéveles* a többit fölülhaladta vala Kaz. 35; *szememben* tűz lobog, *szívem is* úgy dobog Cz. 1.

Néha nem egymás mellé rendelt mondatokkal van dolgunk, hanem az *is*-sel kapcsolt fogalmak közül egyik a főmondat része, másik a mellékmondaté; p. valahol lakozandol, én és lakozom B.; valamely mértékkel merendetek, azon mértékkel méretik nektek es Horc. 161; bocsássad meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek. — Sőt néha egyazon egyszerű mondatban van mind a kettő; p. *a konkolyt* kiszedvétek kiirtsátok *a búzát es M.*

Különös, hogy egyes irott nyelvemlékekben s egy-két régiebb írónál még a viszonyító névmást (a relativumot) is hozzá kapcsolhatja egy megelőző fogalomhoz, úgy hogy p. *ki is*-t írnak, a hol mi azt mondjuk: a ki szintén. Példák: Másod kérdés imez vala: micsoda az eredetbűn mi bennünk? ezt ugyanott megmagyarázó; harmad kérdés imez vala: miképpen szeplősített meg a lélek az eredetbűnnek miatta? *kit es* megmagyarázánk Tih. 78; *siete* nagyatyjához, kinek Helenus vala neve, *kies* (=ki szintén) keresztény vala, ki a sz. Basillát feltartotta vala o. 324; az elei [a hónapnak] azért változó és zavaros husvétnapig, *ki es* nem igen tiszta leszen, Bártfai kalend. 1583: Diij; mást hiva, *kit es* (=kit szintén) a szűznek cellájára küldé, *kinek es* úgy történék dolga, mint az elsőnek Kaz. 37; az emberek, *kiknek es* úgy történik dolgok, mint igaz énnékem o. 5 (*kiknek igaz ugyan* történik dolgok, mint nekünk Tih. 341); jöve némely ember, József nevű, *ki-es* Jézus tanítványa vala Döbr., *ki is* Jézusnak tanítványa vala Kár. Mát. XXVII. 57 (M: *ki es ő J. t. vala*, Vulg. *qui et ipse* discipulus erat J.); vagyon 40,000 csak harcra való, cselédjén szekerein kívül *melis* (=mely szintén) lehet több ezernél (1663-ki levél) FM Minerva I. 477; úgy beszél atyám-is, *ki-is* onnét kele, s hogy *te-is* ott jártál, lehet így hitele Gy. Ch. 104.

A gondolatkapcsoló *is*.

17. Sokszor az *is* nem a két mondatnak egy egy részét, hanem az egész két gondolatot köti össze; p. «igyekeztem az én uramnak nyereséget szerzeni. *Reméltem is*, hogy nem volt haszon-talan az én munkám» Tel. el; nagy költsége vagyon leszenys miatta RMNy. II./2:53; de el kell most mennem, im *ülök is* lóra Gy. Ch. 118; másszák a kösziklát, sokan elesnek *is* Gy. 139; az megszámlálhatná Szulimánnak népét, az *is* írhatná meg roppant seregöket Zr. I. 98; mely úton jött volt, azon *is* ment vissza A. TSz. XII:105; Nyerges lovam messze legel, nem t'ok futni, ha futni kell. Hogy *is* tudnék futni mostan? mikor a fejem tele van. Pet. I:205. (L. több példát alább 23.)

Itt is előfordúl, hogy főmondatot mellékmondatával vagy mellékmondatot főmondatával kapcsol össze az *is*, úgy hogy e mondatok kétszeresen össze vannak kötve; p. (intettenek, hogy) a mit prédikálok, azt megis írnám Tel. el.; „a' mellett, azonnfelül, azonnkivül, hogy, quibus communiter *is* subjungitur, ut: a' mellett hogy szép dolog, hasznos *is*“. Vers. An. II. 402; szükség vala, hogy megjelentené: melyet meg *es* tön Tih. 157.

Azt is találjuk sok íróknál, hogy ilyenkor *is* (v. ó. 16) az *is* szócskát közvetlen a viszonyító névmás mellé teszik: mint ees lön (= a mint történt *is*, a mint meg *is* lett) Érd. 525b; Etelred el nem mulata semmit *is*, hogy ellenibe állhasson az ellenségnek. A *ki is* tavasszal Anglia szélihez gyülekezék. Mik. m. 304; a nép örömmel látá, hogy arra [a koronára] igen méltó volna, a *mint is* az igazságot és a kegyességet igen szerette o. 243; Ulissesnek mérgét forrázám nyakamra, *ki is*, hogy lakatot vett locsogó számra, erősen fogadván siet halálomra Dug. Trója 97; [a király] *ki* az egész tábort karéjba gyűjtötte s Lányi folyó hidján, *melyet is* Kont védett, tartá csupán ennyi tüzelő beszédet A TSz. XI:39; s újabb íróinknál sűrűen találkozunk e *ki is*, *mely is*, *miért is*, *mikor is*-féle kifejezésekkel. Az e kifejezésekben fölmerülő szórend ellen nem lehet kifogásunk (v. ö. 23), de nem ment az idegenszerűség gyanujától mind e mondatokban a *relativum* használata a nekünk természetesebb mutató névmásé helyett. Különben a *relativum*-nak ezen *is*-sel való szerkesztése mássát találja a görög ὅςτε, ὅσοτε, οὗτε-féle relativ kifejezésekben.

A *,nemcsak —, hanem — is'* és *,nemcsak —, de — is'*-féle kapcsolatok nem szorulnak magyarázatra, s példákat a *hanem* és *de* kötőszóknál fogunk látni.

Páros is.

18. Az a szerkezet, mely az *is*-t mind a két összekapcsolt taghoz hozzá teszi, úgy látszik, újabb eredetű, mint az egyszerű *is* használata,¹⁾ mert amaz a régiebb irodalomban nem nagyon sűrűen fordul elő, ellenben mai beszédünkben nagy népszerűségnek örvend. Az egyszerű *is*-től abban különbözik, hogy erősen kiemeli a két gondolatnak vagy fogalomnak összetartozását, együtességét (majdnem oly erősen, mint a *mind-mind*, l. ezt). Az *is*-féle kötőszónak ilyen párosítását egyéb nyelvekben is megtaláljuk: ilyen a görög *καί-καί* és a mienkhez jobban hasonlító enklitikus *τε-τε*, s a két görög kötőszópárnak teljesen megfelelő latin *et-et* és *que-que*, s még a héber *gam-gam* (másutt, pl. a németben, franciában nincsen meg a páros *is*). — Példák: *ettem is, ittam is; szép is vagyok, jó is vagyok* Ndal; *kivel jótes, gonosztes tehetne* Tih. 201; *kivánattal es, mívelkedettel es tartani hagyák* Dom. 17; *jószágomat mind el dúlatja értem, egyik is, másik is* Lev. I:11; *azon örömben, mely ő fölsége szívét úgy is mint atyáét, úgy is mint fejedelemét eltölti*, PNapló; *ujat irok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is* Vör. II:237.

Megeshetik az *is*, hogy egyazon mondatban van két *is*, a mennyiben az egész mondat *is* és egyes részei *is* külön-külön lehetnek a másik mondattal s annak kitett vagy oda értett részeivel kapcsolatban képzelve. P. Telegdinek következő mondata (111): nem találtatik, nem *is* fog találtatni mind addiglan *is*, még nem ... — ezt a két kapcsolatot foglalja magában: *a*) nem találtatik és nem fog találtatni, *b*) nem találtatik most és nem találtatik mind addiglan. (Két mondatrész külön-külön van *is*-sel kapcsolva a következő mondatban: «Vigyázzatok! titeket *is*, ott *is* elér a szégyen» Szász. ford. 199. — Egyéb eseteket két *is*-sel láss 13. végén.)

¹⁾ V. ö. ezzel ellenkező véleményt 14. végén.

És-is együtt.

19. A nyelv néha mintegy nem elégszik meg avval a hátúl járó s mindig más szóhoz simuló rövid *is* szócskával, hanem még egy kapcsolatot tesz a két mondatnak érintkező helyére, a nélkül, hogy voltaképpen akár többet, akár mást fejezne ki vele, mint a magános *is*-sel (ilyen a német *und-auch*, a görög *καί τε*); ettem *is* és ittam *is*; és ezután őket megkeresztelé, *es* a monostorba bees helyhezteté Tih. 304; hogy ők jelen lévén adná meg lelkét, *es* ők temetnék eles testét o. 373; és együtt mentünk s együtt jöttünk el *is* Lev. II:33; Máriának kelle lenni s valaes nemes szűznek (a 'kelle' van hangsúlyozva; az egész kissé ügyetlen fordítása a latin-nak) Tih. 261.

Néha az *és-is*-től kísért második gondolat az elsőnek fokozása; p. szomorú volt, *és* sírt *is*. Ilyen fokozó a latin *et-quoque*, *atque etiam*, sőt a görögben kettős *καί*, p. *καί ὅτι καὶ Σόλων* = és Solón *is*; de a magyarban a fokozó kapcsolatot másképp fejezzük ki, l. alább a *sőt* kötőszónál.

Néha az *és-is* valóban kettős kapcsolat kifejezője, mint a kettős *is* 18. végén. P. a köv. mondatban: erőlködöm az istent ismerni, *es* egyebekkel ismertetni, az ő sz. akaratját érteni, *es* felebarátimmal is értetni (Tel. el.). Mind a két mondatpárban ilyen kettős kapcsolat lappang: erőlködöm ismerni *és* ismertetni, hogy ismerjem magam *is*, *egyebek is*.

Nem csak *és* után, hanem a kapcsoló *meg* és *sőt* kötőszók után is állhat *is* a mondatban; p. hiában siet, mert én el nem szalasztom, *meg* jobb *is*, ha én érem el előbb kendet, mint más VG. 46; ennek a kapcsolatnak nagy divatja van a nép nyelvében | bosszankodott, *sőt* *meg is* haragudott Pet. v. m. III. 3.

A kiemelő is.

20. Sokszor megesik, hogy az *is*-sel kapcsolott fogalmak közül az elsőt nem mondjuk ki, mert úgy *is* könnyű oda érteni; p. öcsém *is* ott volt; ma te *is* olyan rossz kedvű vagy! Ez legtöbbször olyankor történik, mikor az előre oda gondolt fogalom az 'egyéb' vagy 'más' fogalma, s akkor az *is* valóban csak arra szolgál, hogy a kísért fogalomnak minden egyéb társfogalom mellett külön

helyet biztosítson a hallgató képzeletében s ez által az illető fogalmat kiemelje; p. száz példát is találunk rá a történetben (tulajdonképen ez volna a kiegészítés: nem csak egyet, kettőt, hármat stb.); százszor is kiálta: esitt no! A. III:178; tízszer is megmondtam; a nagyapám is elfelejlhetette [nem csak egyéb, fiatalabb emberek], olyan rég történt; és a halottan is [nem csak egyébkép] deli hölgyet lovára öleli A. I:142. — Különösen némely állandó kifejezésekben használunk ilyen erősítő, kiemelő *is-t*: *nagyon is* nyájasan (mintegy: nem csak egyéb nyájassággal) bánt velünk; *nagyon is* megsült (nem csak valahogyan); *igen is* jól tudom; *igen is* (feleletkép); először is azt az ellenvetést tehetjük (értsd: *egyéb* esetekre nézve *is* tehetünk ell.); *legelőször is* azt kérdezte, hogy ..; az utazó, midőn Kassa felé közelít, *legelől is* akasztófát és temetőt lát, Kaz. M. utak 7; [fölbontá a másik levelet,] de vajh, hogy elámult, midőn olvasta *előbb is* az alján: «Rozgonyi Piroska» A. TSz. XII:4; *előbb is* ezt a vétséget hozom bíró elé A. 253; máris lazul (azaz már most is lazul, nem csak hogy ezentúl meg fog lazulni); az időhatározó *még* szó is «az *is* kötőszóval párosulva a folytonosság-nak vagy gyakorlatnak még nagyobb fokát jelenti; p. *mégis itt vagy?*» (CzF. IV:164;) még is sir (azaz még most is sir, nem csak ezelőtt sirt); még többször úgy, hogy a *még*-ben már nem érzünk időre vonatkozást, hanem csak fokozást: *még ő is* azt mondja; *még az apját is* megcsalná; *még akkor is* megtenné. Ebből a használatból fejlődött a *mégis* mint ellentétés kötőszó (l. ezt), és egyéb ellentétés kifejezések: *mindazáltal is*, *azért is*, *csak azért is*; a manóba is! A. 263, az ördögbe is! stb.

Valamint a fogalmak kapcsolásánál, ép úgy a gondolatokénál is, s itt még gyakrabban, előfordul, hogy az első tag nincs kitéve, hanem csak gondolatban egészíthető ki. Ez főleg két esetben szokott megtörténni, s e két esetben már olyan nyelvszokássá vált, hogy nem is gondoljuk hozzá az előzményt, nem is érezzük ennek hiányát a beszédben, úgy hogy itt is az *is* mintha csupán *kiemelő* szócska volna. Először is, «midőn némi gúnyt, tagadást, kételkedést jelent»,¹⁾ p. kellesz is nekem! a babért megveti, mint

¹⁾ Cz. F. szótára III. 122; Joannovics Ny. I. 309. De már régebbi grammatikusaink is észrevették az *is*-nek ezt az ironikus használatát; így a Debreczeni M. Grammatika s ennek nyomán Kassay; az utóbbi így szól

gyermek a bábót: «kell is neki!» A. III:384; tudsz is te ahhoz! tudom is én! láttam is én! hiszem is én az ilyen mendemondát! jó is volna! hogy is ne! — Az első példában ez az észjárás lap-pang: te *ajánlkozol* nekem, kelleted magadat; de *kellesz. is* nekem? s így nem nehéz kiegészíteni a többit is. — 2. Midőn «valamit mintegy ismételve vagy emlékeztetés okáért kérdezőnk, p. hányan is voltatok az ebédnél? hogy is van az a vers, nóta? Kinek is hi-ják azt az embert?» Cz. F. az i. h.; alig tudám, hogy' is vagyok Szász ford. 171. — De egyébféle mondatoknak is lehet ilyen ki-emelő *is-ük*; p. ebben a czáfoló mondásban: nem is igaz! Titkos éjjel a kaput kinyitják: magyar urak ezt nem is gyanítják A. I:269 (azaz: nemcsak hogy nem az ő tudtukkal és beleegyezésükkel történik).

A mellékmondat megfelel értékére nézve egy-egy főmondat-beli mondatrésznek, s valamint két mondatrészt összekötünk *is*-sel, ép úgy összeköthetünk vele két mellékmondatot is; p. a találós mesében: most immár az óra három, *hogy többet üssön is várom* Ny. VIII:381; *ha leteszik is* sír, *ha fölveszik is* sír (a mellékmondatokkal egyértékű mondatrészekben kifejezve: *letételekor is* sír, *fölvételekor is* sír); «vissza, *ha alkudozol!* hitlennek az alku nem állhat; vissza, *ha harcz kell is!* készülj meghalni kezünk-től» Vör. II:268; minap, hogy a sült hallal jóllakám is, három obolt fizettem a mosónak A. I:271; *mikor ott voltam is* azt mondták, *mikor ide jöttek is* a mellett maradtak (ott voltomkor is, ide jöttük alkalmával is. Ha a mellékmondat képviselőjét, a mutató névmást kitesszük a főmondatban, akkor ahhoz csatlakozhatik az *is*: *akkor is* sír, *ha leteszik, akkor is* sír, *ha fölveszik* stb.) — Már most az *is* ez esetben is rendesen *kiemelő*, vagyis a kapcsolatnak csak egyik tagja, csak az egyik mellékmondat van kitéve, s a másik, a hozzá gondolható tag magában foglalja mind az, egyéb' eseteket (l. fönt). Példák időhatározó mellékmondat-tal: a Salamon gyűrűjével lepecsételt kútból könnyebb kiszabadítani az ördögöt, mint az expediturából kiásni az indorsátát, mikor már minden készen van is [nem csak előbb] Jók. RR. 62; míg ez a dolog nem volt is el akart jönni [e dolognak nem-létekor is el akart jönni, nem csak

(Nytan. K. 388.) «Néha *is* visszafelé való értést okoz, p. *van is* nekem pénzem annyit jelent, hogy nincsen. Debr. Gramm. 233. lap.»

most akar elj.] Lev. II:10; helyhatározó mondattal: mindenütt ellenséget talál, a hol segítséget várt is Jók. RR. 75; relatív mellékmonddal: sokat ígér, keveset ad, mit ad is mind keserűt ad [adományt is keserűt ad, nem-adással is keserűséget okoz] Ny. III:568.

A megengedő is.

21. Ez a kiemelő is-nek csak egyik faja, egy különösebb alkalmazása; s itt ismét az előbbi czikkben megkülönböztetett három kategoria szerint csoportosíthatjuk az eseteket: vagy mondatrészt, vagy egész főmondat v. mellékmondat kiemelésével fejezzük ki a megengedést.

1. Mondatrésszel van kifejezve a következő esetekben: *legrosszabb esetben is* összegyűjtjük a kellő összeget (=megengedem, hogy beállhat a legrosszabb eset, de akkor *is* összegyűjtjük, nem csak a valószínűleg beálló egyéb esetekben); *legalább is* | *mindössze is* kevesen vannak; *mind-is*-80-ad magával Erd. tört. tár-ból Ny. IV:23 | *csak egyet is* látnék (azaz: megengedem azt is, hogy egy legyen, csak azt látnám); hogy a dicsőségtől *csak* egy szempillantásiglanes meg nem fosztatnak Tih. 356 (a görögben is van egészen hasonló kiemelő, megengedő kifejezés mód: καὶ βραχὺν χρόνον); a mi magunktól meglehet, azért más után ne fussunk; megszerezzük *csak azért is*, hogy aztán nyughassunk PG 170 ¹⁾ | *lassan haladva is* jókor eljutunk (=megengedem hogy lassan haladunk, de *így is* jókor oda érünk, nem csak másképp, sietve); *még* a gonosz hírnek szeplőjétől *megrálva es.* . . teszen nagy nyughatatlanságot embernek e gonosz kívánság Horv. 263; hogy csupa kín arra *még* reá is nézni A. III:233 | különösen az *akár* és *bár*-féle *megengedő* névmásokat szereti kísérni a kiemelő is: *akárki is* megtenné (nem csak te); akármi kárvallással is semmit ne gondoljon. PG 179; anyai nyelven könnyebben fölvenné, mintsem akár-meltyik idegen nyelven is, Aranka Uj elm. 11; *bárhon* is szembe szállok vele.

²⁾ A [mindössze is'-félének csekélylő, a ,csak—is'-félének nagytó jelentésük van. Ezekre céloz Brassai (Paraleip. kai Diorth. 77), midőn azt mondja: Az is-nek háromféle szerepe van, u. m. hasonlító, szaporító és csekélyítő.

2. Főmondattal fejez ki megengedést az *is* p. ezekben: *már-ványkő volna is* a ked szive [+ az az eset, melyben egyéb volna, lágyabb volna], *de* megszánna Mik. 23; soha egy férfival se szerezz nyájasságot, *bátor szerzetes* vagy még szent légyen *es* [+ legyen közönséges ember] Horv. 354 | *ámbar*-ral l. 83. §. b) föltétes m. | ha ki karácson estin valami magot vét, *akár* az hóra-*is*, el nem vész Lipp. Cal. 66 | itt is főleg a *bátor* ill. *bár* és *akár* szókkal alkotott megengedő névmások kíséretében: bármint szabódik is, ő neki kell vállalkoznia; mert *akármely* kicsiny is, boszút kíván állani PG 193; *akár* miként akarák is eltitkolni .., de azt megtudá Mik. m. 296.

3. Legtöbbször mellékmondatokban találkozunk a megengedő *is*-sel. Ez a mellékmondat lehet relatív mondat: egy barátja sem akarja vala segíteni, a kinek jóval volt is azelőtt PG 37; isten nem hagyott elveszni mindnyájunkat: a mi veszett is, többire békesség színe alatt, hogysen hadakozásban veszett Zr. áf.² 38; nagyobb nyereséged károdnál, mert a mit vesztettél is, megtalálod istenben [s a mit nyertél is birtokodban marad] F. 543; valaki csak látja^{is} másnak feleségét megkívánásra.. PG. bibl. 8; annak okáért a mennyire lehetett volna is tölem, nem akartam friss beszéddel élnem Tel. el. | helyhatározó mondat: a hol szidnak is, emlegetnek Közm. | időhatározó mondat: még mikor igen megaggand-*is* a földben az ő gyökere T. lak. 91; mikor engemet akarsz-*is* megmarni, magadat harapod farba, Matkó Bány. 67; még mostan *is*, a mikor földönfutóvá tette *is* a világ, a régi Carthago leszállott hamvain *is* vitorítja lelke, Ungv. Tóth L. 15; mihelyt csak egy van *is* köztük, legott elrontja őket Joann. Ny. I. 308.

A megengedő mellékmondatnak többnyire *ha* a kötőszava s ez különösen gyakran fordul elő a kiemelő *is*-sel: mert *ha* épen nő *is* szépen, rossz emberek elmetélik A. I. 16 | az ő abrakját, *ha* az egér *csak* megérte *is*, meg nem eszi, Apácai Cs. | *ha* szinte hírekkel esik *is*, nem jól informáltattak Magy.; *ha* vki abban meghal, *ha* szinte penitenciát nem tart *is*, megigazul a felől Ceg. MM. 114; *ha* szinte jó hadi ember volna *is*, de . . . Mik. Tör. lev. 17; *ha* szintén megölsz *is* tebenned bizom, Félegyh. Tan. 439 | és *ha* ugyan vitézebb volna *is* az Zr. | mondja ki bátran, a mi lelkén fekszik, *habár* a jámbus megsántul *is* belé A. Haml. 56 | a ki *noha*

nagy szomorúságban volt *is*, de azon igyekezek Mik. m. 17 | nem is hiszi, *még ha* mondom *is* VG 12. (Egyéb kapcsolatok s több példát l. a *ha* kötőszónál.) — Nem nehéz átlátni, hogy az *is* itt is (mint a 20. cikk harmadik pontjában) voltaképpen összeköti a mellékmondatot egy gondolatunkban lappangó hasonló mellékmondattal, p. *ha nő is* elmetélik tolladat, *ha nem nő is* hiába várod szárnyad kinövését. S a megfelelő mellékmondat meg is lehet mondva; p. az'rt *ha élünk is* az úrnak élünk, *ha meghalunk is* az úré vagyunk Lev. II : 79; de *ha gondolkodik is*, *ha nem is*, már a pócon vagyunk Mik. 27; nem bánom én, *hã kocsis is*, *ha nem is*, szolgálóvá hasonlítom magam is Ny. II : 160. — És valamint minden egyéb mellékmondat-kiemelő *is*-t átvihetünk a főmondatba, ha ebben kiteszük a mellékmondat képét viselő mutató szót, épúgy cselekedhetünk a megengedő *is*-sel; p. mert ha éppen nőne szépen, még *akkor is* elmetélnék; de *ha* még ennél nagyobbán vétkezett volna ellened, *eztes* kész volnál megbocsátanod Nád. 40. (Azért lehet p. két mellékmondat mellett egyszer az *is*: nem kiránnék neked ily kint, *ha* megváltoztál volna, *ha* hitedet megszegted volna [még ezen esetekben] *is* Kaz. Bácsm. 63.) Csak-hogy a megengedő *is*-t, bár benne van a főmondatban, mégis még a mellékmondatban is meg szoktuk tartani nyomósítás kedvéért; p. mert ha épen nő *is* szépen, még *akkor is* elmetélik; *ha* megölsz *is*, mégis te benned bizom Born. én. 331; *ha* bár minden rózsa leánnyá válnék *is*, galambomnak párja nem származnék mégis Erd. nd.; bár *ha* ifiúcska *is*, még [*így*] *is* okosabb náladnál Vers. anal. II. 399; *ha* a halál árnyékában járnék *is*, de nem félnék még ő setét völgyen *is* MA. zs. 59. ¹⁾

¹⁾ Megjegyezzük itt, hogy a megengedő *is* helyett néha az *és* kötőszót is használjuk, p. *és ha fogóval húznák belőle* [= *ha fogóval húznák is belőle*], ő el nem árulná; *és ha kidobnám*, sem maradna el tőlem. Monda neki Péter: *Ees ha* (etsi) mind tévelygenek te benned, én soha nem tévelygek. *Ees ha* (eti-amsi) énnekem meg kellene halnom veled, meg nem tagadlak (Máté XXVI. 33 és 35, Márk XIV 29 és 31) W. 153; ép így Nád. 169, és Döbr. *Es ha kelle-tendik meghalnom teveled*, nem tagadlak meg M. 101. (*Sőt ha kelle-tendik teveled halnom* sem tagadlak meg tégedet o. 64. *De ha meg kellene veled hal-nom-is*, soha én tégedet el nem tagadlak Debr.)

Az *is* szórendje. Szórendi alapfogalmak.

22. Minthogy vizsgálódásunk folyamában itt először kell tüzetesebben szórendi kérdésekkel foglalkoznunk, czélszerű lesz bevezetésképp röviden előadnunk azon fölfogás alapvonalait, melyből véleményünk szerint a magyar szórend vizsgálásában ki kell indulnunk. Az ebbeli fölfogás, melyet mi helyeslünk, azonos Brassaiéval (a magyar mondatról szóló tanulmányaiban Magyar Akadémiai Értesítő, nyelv- és széptud. I. és III. k.; hozzá csatlakozik Simonyi M. Nyelvtan III. rész, I. szakasz 3. fej.). E szerint hibáztatjuk azt az elméletet, mely a német szórendi szabályokat másolva azt az alaptörvényt állítja föl, hogy van egyenes és fordított szórend; továbbá azt, mely ettől úgyszólván csak az elnevezésekben különbözik, s mely szerint a szók rendjét tekintve, szintén kétféle mondatot kellene megkülönböztetnünk: *érté- sítőt* és *nyomósítót* (Vadnay L. «A magyaros szórendről» írt munkáskájában, és utána Joannovics Ny. I. 169.).

A magyar mondat egészen természetesen három részre oszlik: egy előkészítő részre, egy hangsúlyos részre s egy utólagos kiegészítő részre. (Brassai elnevezései: *inchoativum, mondatzöm, egészítmény.*)

1. A hangsúlyos rész vagy *a*) az ige egymaga, ha t. i. maga a cselekvés van hangsúlyozva; vagy *b*) a főhangsúlyos névszó a nyomban utána következő igével együtt (a kettő közt rendszeren csak az *is* kötőszó s a tagadó *nem, ne* szócskák állhatnak; de nem állhatnak köztük az úgynevezett igekötők, melyek ép úgy külön fogalmak, külön szók a szórendre nézve, mint minden egyéb határozó; pl. [~]le[~]ment a nap, de : a [~]nap [~]ment le).

2. «Mondataink kezdetén gyakran, csaknem rendszerint van egy vagy több szó, melynek accentust nem adunk, s a mely után érthetőleg kijelölt hangemeléssel kezdjük a mondat hátra levő részét.» A hangsúlytalan szó által «a szóló vagy a maga gondolata menetét hozza kapcsolatba a föltett kérdéssel, vagy a halló figyelmét ébreszti föl vele s készíti el az új vagy tudtára adandó eszme fölfogására. — Jellemzésére külső vonás gyanánt szolgál az a két jegy, hogy 1. kezdi a mondatot, 2. accentusa nincs. Nevezzük az első jegye nyomán *inchoativumnak*» (Brassai A magyar mondatról, 2. érték. II. 5. §.) Ez az előkészítő rész mindig

valami ismertet, már tudottat fejez ki, az utána következő s hangsúlyosan kezdődő főrészt ellenben a még ismeretlent, a megtudandót mondja el. Például: mit csinál a gyermek?

előkészítő rész:	hangsúlyos rész:
a gyermek	játszik;
a gyermek	munkáját végzi;
mit csinál a gyermek munkájával?	
munkáját	elvégezte;
két inch.: munkáját a gyermek	tegnap végezte el.

Megjegyezhetjük itt, hogy a kötőszók mint olyan mondatrészek, melyek a gondolatot az előbbiekkal teszik kapcsolatba, legtöbb esetben szintén inchoativumok.

3. Kiegészítő rész mindaz, a mi az ige után következik. Kétféle kiegészítő lehetséges, úgymint hangsúlyos és hangsúlytalan: Brassai az elsőt *lén y e g e s n e k* vagy *s z ü k s é g e s n e k*, a másikat *p ó t l ó n a k* nevezi (id. h. III. 5. §.), s ez elnevezések eléggé is kifejezik bélyegző vonásaikat. — Csak azt jegyezzük még meg, hogy ha két hangsúlyos névszó van a mondatban, az egyik rendszeren utólagos kiegészítő, s csak az egyik áll az ige elé. E szabály alól csak kétrendbeli kifejezések tesznek kivételt: a) az ilyen erősítő kifejezések (az Arany tárgyalta «positív jellemű» kifejezések Ny. II: 10): *nagyon, úgy, annyira, sok, mind* stb., valahányszor az igefogalomnak nagyítására, fokozására szolgálnak; b) az *is*-sel kapcsolt fogalmak. Mind e két rendbeli kifejezések mindig hangsúlyosak, de állhatnak a hangsúlyos résznek előtte is, utána is; vagyis lehetnek előkészítők is, kiegészítők is,¹⁾ sőt többször előkészítők, mint kiegészítők, s ez esetben két hangsúlyos fogalom is kerülhet az ige elé (mint a jegyzetbeli példák mutatják). S ennyiben már most módosítást szenved Brassainak az inchoativumról adott jellemzése; látjuk ugyanis, hogy van két eset, melyben az inchoativumnak van hangsúlya.

¹⁾ Pl. *nagyon el-fáradtam*, v. *el-fáradtam nagyon*; *ő is kettőt hozott*, v. *kettőt hozott ő is*.

A fogalmakat kapcsoló *is* helye.

23. Ha az *is*-nek szórendi szerepét világosan át akarjuk érteni, mindenekelőtt szigorúan meg kell különböztetnünk a már fönt elkülönítve tárgyalt két esetet: azt t. i., melyben az *is* a mondatnak csak egyik fogalmát köti össze valamely más fogalommal, és azt, melyben az egész gondolatot összeköti egy másik mondatnak egész tartalmával.¹⁾ Hasonlítsuk pl. össze e két összetett mondatot: «ilyen szellemes író szépen is leírhatná e tárgyakat, nem csak alaposan», és: «ilyen szellemes író szépen is írhatná le e tárgyakat, mert alaposan át is értette őket». Az első példában a kötőszó csak a 'szépen' mondatrészt köti össze az alaposág fogalmával, a másodikban ellenben az egész 'szép leírás' gondolatát köti össze az 'alapos átértés' gondolatával.

Ha már most azon esettel foglalkozunk, melyben az *is* csak fogalmakat kapcsol, ez esetben kötőszónak szórendi szerepe egyszerű: mindig nyomban követi a kapcsolt fogalmat: ha egyik eljön, a másik is itt lesz; szegény embert az ág is húzza. — Egy fogalom több szóval is lehet kifejezve. Ha ilyenkor a mellékszó határozó vagy melléknévi jelző vagy ragtalan birtokos vagy névutó, akkor csak egyféle szórend lehetséges, t. i. az *is* az egész kifejezés után foglal helyet; pl. *nagyon finomat is* hozott, és *kevéssbé finomat is*; *több ember ellen is* helyt állana; *a szomszéd háza is* leégett. — De ha a birtokos jelző *-nek*-ragos, akkor kétféle elhelyezés lehetséges: *a szomszédnak a háza is* leégett, az égnek az ő csillagi es leesének (Melius Apocal. 190), nékiek azt mondták ... de ezeknek mondások es hamis (Tih. 2); és: *a szomszédnak is* leégett *a háza*, eljuta szent Móric hadnagynak ees seregében. Érd.

¹⁾ Véleményem szerint azért olyan zavaros, a mit eddig az *is* szórendjéről irtak, mert kétféle szerepét nem választották szét szigorúan. P. Joannovics is egy szuszra említ ilyen különféle mondatokat (Ny. I 309.): De *el is* menj aztán. A csomót *vissza is* veszed majd. *Végre is* hajtsd ám az ítéletet. Kisérd *vissza is* Pálékhoz.» (Az elsőben és harmadikban az egész gondolatot, a másodikban s negyedikben csak a 'vissza' fogalmát kapcsolja az *is*). Pedig ő maga helyesen elmondta a 258. lapon, hogy «ha mondatok állnak szemben egymással», az a szó, melyhez az *is* járul, «csak a fő g a n t y ú szerepét viszi a mondatkapcsolás műveletében.»

547b. Írásban csak az utóbbi szórend ajánlatos, mert az előbbi az élő beszédnek hangsúlya nélkül kétértelmű: t. i. ugyanezen szórend mellett a szomszéd is lehet hangsúlyos (*a szomszédnak a háza is, másnak a háza is*), s a ház is (*a szomszédnak a háza is, a csüre is*). — Kétféle szórend lehet akkor is, ha a jelző értelmező, appositio; az *is* állhat az értelmezőnek utána is, előtte is, pl. Zrínyi a költő is, vagy Zrínyi is, a költő; Mátyás az igazságos is, vagy: Mátyás is, az igazságos. Ma az első közönségesebb, a régiek jobb szerették a másodikat; pl. Pázm. pr. 120: Dávid *ellene támadott gonosz fiát is* Abszolont tehetsége szerint ótalmazta; ma inkább az értelmező, 'Abszolont' után tennők a kötőszót. És vannak esetek, melyekben a mai nyelvszokás valóban ellentétben áll régibb íróink gyakorlatával. Midőn t. i. az az *az, ez, maga* névmásoknak főnévi értelmezőjük van, oly szorosan csatlakoznak egymáshoz, hogy az *is*-t mindig mögéjük tesszük ez értelmezőknek, a régiek ellenben mindenkor eléjük tették. Ma így beszélünk: ezt az embert is láttam, abban a városban is voltunk, maga a király is ott volt. A régiek így szóltak: választ teszen erre *is a káromlásra* Tel. 433; mint a majorána, így *ez is a basilicum* jó étekben, Melius herb. 110; de *ez-is a tudomány* a lelkiismeretet gyötörheti, Tolnai, Vigaszt. 201; *azok is az esküvések* Pázm. Öt l. 131; *ezek is az nyomtatások* erősen hazudtatják egymást Pázm. Kal. 243; nem csak az angyalok, de *ő maga is az Isten* imádkozik Mahometért o. 442; kin *maga-is Caifás* csudálkozék Pázm. pr. 496; s még a múlt század végén is: sőt *maga is a fejedelem* G. J. Halló b. e. 19. (Egy esetben ma is e régies szórend mássát alkalmazzuk: mikor t. i. a főnév az értelmezett szó s a névmás az értelmező; pl. *a lovat is azt* ütik legjobban, a ki legjobban húz Közm.; az *ökröt is azt* tartják legjobbnak, a kit le akarnak vágni Közm.; *a király is maga* jött, s nem küldött helyettest.) — A 'Dunán túl'-féle kifejezésekben is a második határozó tulajdonkép értelmezője az elsőnek, de itt már nagyon is nem mindegy, hogy az első után tesszük-e az *is*-t vagy a másik után; v. ö. a Dunán *túl is* van; és: a Dunán *is* túl van, az óperenczián is túl volt.

Láttuk már fönt, hogy *is* az *és*-ből fejlődött s így már magától értetődik, hogy kezdetben előtte állott a kapcsolt fogalomnak; nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy régi nyelvmélekeinkben meg is találjuk még nyomait ennek az elül álló *is*-nek. Így

HB.: hogy *es ti látjátok*: s talán így értendő a KT. vége is: mi *es benne* bünt lelhetnénk (azaz benne is). Legtöbbször a Bécsi és a Müncheneri codexben fordul elő; pl. mert *es ő városokat* megtöré (nam et civitates eorum destruxit) B.; ha megbocsátandjátok ő bűnöket, megbocsátja *es tinektek* (dimittet et vobis) ti mennyei atyátok ti vétkeztetek M.; hogy *es én* imádlam őtet (ut et ego adorem eum) M. 16, miként *es én* kegyelmeztem teneked (sicut et ego tui misertus sum) M. 48; így *es én* mennyei atyám (sic et pater meus caelestis) o; az Ehrenfeld eben is: nem csak életben, de *es halálában*: non solum in vita sed etiam in morte 23. (több példa a M. cod. szótárában RMNy. III:288). Hogy ez nem latinosság, hogy nem szolgai fordítás, mint Cz. F. hiszik szót. III. 122, arra, hogy elég bizonyíték az, hogy többször van ilyen elöljáró *is* olyan helyen is, a hol a latin eredetinek nincs *is* *et*-je: ¹⁾ tisztóhad meg először azt, mely belől vagyon a kelyhen, hogy *es a* [az *is*] tiszta légyen a mely kívül vagyon M. 57 = ut fiat id quod de foris est mundum; kellemetes hogy *es én* [én *is*] elmenjek M. 204 = expedit vobis ut ego vadam. De egyéb régiebb íróknál is találkozók még itt-ott egy-egy ilyen példája a régi szórendnek, olyan íróknál, kik nem latinból fordítanak: hiszünk atyába..., hiszünk *es Jézus Krisztusba*..., hiszünk *es Sz. Lélekbe* Born. én. 34;

Bocsásd meg istenem ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét undok fertelmességét, [vessző!]
Töröld el *es rütségát*
Minden álnokságát
Könnyebbíts lelkem terhét;

ezt az éneket MA. idézi zsoltárai előbeszédében. — A B. és M. codexek sokszor hátra is teszik az *is*-t, tehát ingadoznak már. Ennek az ingadozásnak legföltünőbb jele, hogy egyik-másik codexben olyan mondatokat is lelünk, hogy elül-hátul van alkalmazva az *is* a kapcsolandó mondatrész mellé; pl. mene ő hozzá egy leány mondván: *Es te-es* Jézussal valál Döbr. (et tu cum Jesu eras Mát. XXVI. 69; *te-es* M.); hogy — miképpen Krisztus imádkozott —

¹⁾ De talán szolgai fordítás a köv. hely a Nagyszomb. eben 312: «igen nagy felséges szent jószág ez, . . . és miképpen az arany gyűrű ugyan szintén, *es drága es kedves.*»

es te-es ezenképpen tégy Érs. Passio ed. Toldy 82; *Es te és* ívölt s a te lelkedben o. 118.

Az *is*-sel kapcsolt egész kifejezés mindig hangsúlyos, de soha sincs rajta a mondatnak fő hangsúlya; ¹⁾ tehát ha az *is* fogalmakat kapcsol, nem következhetik utána hangsúlytalanul az ige, vagyis az *is*-es kifejezés nem lehet benne a mondatzömbben: ez ellen sokszor vétenek azok, kik felnőtt korukban tanultak meg magyarul. ²⁾ Néha az *is* után látszólag, hanyag ejtés következtében súlytalanul áll az ige, pl. ő is ír, hölgyek is mentek föl, papok is voltak ott, terveket is csatolt hozzá. ³⁾ Hogy itt az ige hangsúlyos, vagy legalább hogy nem az *is*-es kifejezés vonzza hangsúlytalanul az igét, látjuk abból, hogy az igét erős hangsúllyal előre tehetjük: ír ő is, mentek föl hölgyek is voltak ott papok is, csatolt hozzá terveket is. Mind ezekben az *is*-es kifejezés hangsúlyos kiegészítő, ⁴⁾ tehát nem csak (hangsúlyos) inchoativum lehet. Ha inchoativum, akkor többnyire a mondatzöm követi nyomban (hangsúlyos ige, vagy hangsúlyos névszó + ige); de állhat közötté és a hangsúlyos mondatzöm között még egy inchoativum; pl. én is *addigra* tudja isten hol leszek; a bátyámnak is *tegnap* rossz kedve volt (de ma már nincs); holott emberségesebben is *a felelet* meglehetne: miért cselekszi azt? Sámbar lhf. 743; Senkit a nép közül be ne bocsássanak, mert a nélkül is *ott kinn* bőven van részük ételben és italban, Nemz. Nőnevelés I:VII:48; ha néki is *hiti* nem lett volna Tel. ev. II: 833; — s az ilyen mondatok: «Pál is *abban az időben* Pesten volt; akkor is *Pál* Pesten volt; az iskolákra is *nálunk* sok gondot fordítanak; engemet is *ott* nagy úrnak tartanak» (melyeket Joannovics rosszal Ny. I:209—210 ⁵⁾ az inchoativumokat szabályzó körülmények közt egész kifogástalanok s a közbeszédben akárhányszor hallhatók.

¹⁾ V. ö. Joannovics, Ny. I: 167 alul.

²⁾ P. erre is terjeszti ki figyelmét stb. V. ö. Joann. u. o. 168.

³⁾ Joann. Ny. I. 170 adott példái közül ilyenek a következők: házakra is ügyelek föl; rozst is küldök be a vásárra; a vásárra is küldök be rozst; én is küldök be rozst; aratók is várnak künn; katonák is mennek ki uszóba.

⁴⁾ Pl. ezekben is, ő vitte el, ő vitte *vissza is*; ha föl tudad hozni, hát vidd most *le is*; neked kell megírni *a levelet is*; és együtt mentünk s együtt jöttünk *el is*. Lev. II:33.

⁵⁾ Joannovics e szabályának cáfolatával alább a tagadó kapcsolatnál újra fogunk találkozni (26: 2).

A gondolatokat kapcsoló *is* helye.

24. Ha a gondolatkötő *is* a fogalomkötő *is* analogiáját követné, akkor nagyon egyszerű volna a dolog: valamint emez a fogalom teljes kifejezését követi, úgy követné amaz a teljes mondatot, tehát a mondatnak végén volna helye. E szerint ha pl. ezt a két mondatot akarnók összekötni: „jól rájuk förmedtem, ^{taka}rodtak aztán“, ezek így hangzanának: „jól rájuk förmedtem, ^{taka}rodtak aztán“ is; vagy ha a második mondat ez volna: ^{eltakarod}tak, az *is*-sel így volna: „^{eltakarod}tak“ is. De tudjuk, hogy ezeket nem így szoktuk mondani,¹⁾ hanem ekkép: ^{takarod}tak *is* aztán, el *is* ^{takarod}tak. Látjuk már e két kis példából is, hogy a gondolatkötő *is* szörendi szerepe sokkal bonyolódottabb, mint a fogalomkötőé, s hogy itt már többféle esetet meg kell különböztetnünk.

1. Ha maga az ige hangsúlyos, tehát egymaga teszi ki a mondat zömét, az *is* rendszerint az igehez függred,²⁾ akármi van előtte vagy utána. Példák: «Menjen *is* el, ha szereti életét, Hozza *is* vissza, mert pórul jár különben. Megigérte, most váltsa *is* be a szavát. Felkorbácsoltad a szenvedélyeket; csillapítsd *is* le most. — Bár tenne *is* vmit ez ügyben! Járna *is* már végére a dolognak! Vinné *is* ki már ezt a fiút! — Fog *is* boldogulni, ha kezére járunk. Kell *is* figyelni erre a körülményre. Szeret *is* ingerkedni. Van *is* okom rá. Lesz *is* ezivakodás. Költsek *is* e czélra vmit? Hirdetted *is* kellően a dolgot?» (Joann. példái Ny. I:308—9.) *Szálljon is* mind ég felé az, a mi gyöngy! Vör. ha eszel, mondának, igyál *is* Vör. II:319. «A hol több részből áll az igeidő, ott az *is* nem követi az igeidőnek egész alakját, hanem ketté választja; pl. *tett is volt* össze egy pár fillért. Szükséges, hogy *lett is legyen* eredménye. *Irt is volna*, váltókat, de nem volt hitele.» (Joann. o.) Egyéb példák: már *zsémbelek-is vala*, olyan

¹⁾ L. azonban néhány ilyen példát e czikknek legvégén.

²⁾ Valahányszor az *is* ige után áll, mind akkor mondatokat kapcsol, minthogy ígét ígével kapcsolni a. m. állítással, azaz mondatot mondatlall — mondja helyesen Szvorényi Nyt. 393. §. j. (s ennek olyan módosítására, a milyent Joann. tesz Ny. I. 304, nincsen semmi szükség), de téved midőn így folytatja: «ha más akármely mondatrész után áll, mindig csak egyes szókat kapcsol», mint azonnal fogjuk látni.

későre jössz Gyarm. Nym. 293; már *gyujtják-is* *vala* a muszkák a várost o.; *ment is volna*, nem is A II:36. (Csak olyan összetett igealakokról van itt szó, melyeknek mind a két tagja *verbum finitum*, tehát nem való ide pl. az *irni* fog alak.)

A köv. mondatban még hangsúlytalan kiegészítő van az ige s az *is* között: mert olyan kell nekem is, hogy *szeressen* engem is (=hogy szeressen is) K. 81.

Nagy ritkán a hangsúlyos igének *előtte* áll az *is*, pl. a mint szól, úgy *is cselekszik*; az *is* nyilván mert az 'úgy' fogalmának szolgál, hanem az egész gondolatot köti össze az elsővel, s mind hangsúlyra, mind szórendre nézve megfelel e latin szerkezetnek *ita et facit*. Ide járul az az eset. mikor a viszonyító névmáshoz csatlakozik az *is* (l. fönn 17). (Ha tagadó szócska után az igét hangsúlyozzuk, szintén eléje tesszük az *is*-t [v. ö. 2]; pl. nem *is láttam*, de csak nem *is hallottam* felöle.)

2. Ha névszó a főhangsúlyos szó, tehát a mondatzöm hangsúlyos névszó + súlytalan ige: akkor a szokásos szórend az, hogy a kötőszó a hangsúlyos névszó és az ige közt foglal helyet: a) az alany a hangsúlyos szó: ki számlálhatná meg a tenger fővényét? az megszámlálhatná Szulimánnak népét, *az is írhatná* meg roppant seregeket [= az megszámlálhatná + az írhatná meg; nem pedig: más ember + az] Zr. I:98; Illa így szól: «Itt van». S valóban *az is volt*. SzK. Álm. 50; R-et választották meg elnöknek, s *ő is nyitotta* meg a gyűlést; *ő is vitte* el, *ő is hozta* vissza (lehetne így is: *el is ő vitte*, *vissza is ő hozta*, vagy: *ő vitte el is*, *ő hozta vissza is*; akkor csak az 'el' és 'vissza' van egymással összekötve); rosszkedvű voltam, meg *dolgom is volt*; hiszen csak hadd ott a jó helyedet, *koplalnod is kell* akkor, tudom istenem! || kiegészítő alanyeset a hangsúlyos szó: jó is volna! Istenem, *mily szép is lehet* ám belülről az az ég! [nem a szép van összekötve holmi más tulajdonsággal, hanem 'szép lehet az ég' a megelőző gondolatokkal] A. I:175 || a tárgy a hangsúlyos szó: én jelentkezzem leghamarabb, *engem is küldtek* el aztán; tán *sokat is adtam* vissza || határozó a hangsúlyos szó: ki itt esteledik, bizony *itt is hál* az A. TSz. I:9; *korán is fekszik* le, *későn is kel* föl, olyan aluszekony; a mint hogy leginkább éjjel is sérte nek Gy. 143; lám, hogy megsegítette isten, *ritkán is jár* rosszul

ki istenben bizik; mai napig is két akkora az iteze Czinkotán, csakhogy *kétszer is veszik* meg az árát Jók. É. 7; (visszakövetelik,) *joggal is követelik* vissza; (igazuk volt, hogy nem engedtek,) *ok nélkül is voltál* te fölindulva akkor; a mit gyönyörűség hallani, ha hallandod, *örömet is mondd* ki (másképp van kapcsolva Horv. 242: «mert a mit gy. h., ha h., örömet mondd *ki is*», azaz nem csak hogy befogadod szívesen füledbe, tehát a ,ki‘ van egy oda gondolt be-vel összekötve); bezzeg nem vádolta nyelvünket szegénységgel Cidnek.. fordítója, gr. Teleki Ádám ...; de *épen olyan jól is kell* vkinek magyarul tudni, hogy nyelvünket olyan gazdagnak lenni higgye, mint valóban a milyen» Gyarm. Nyelv. I: XVII || ige-kötőféle határozó a hangsúlyos szó: láttam az ármánykodást, *vissza is léptem* azonnal Joann. Ny. I:258; nem csak ismeri a tárgyat, hanem *le is írja* jól o. 259; *el is menjen* innen, a kinek élete kedves (az előbbi pontnak első példájában így volt: *menjen is el*; t. i. *is* nélkül is kétféleképp hangsúlyozzuk a fölszólító mondatokat: *menjen el*, vagy: *el-menjen!*); nincs drágább a hegedűszónál, *el is fáradsz*, *meg is fizetsz* érte Erd. közm.; meggyónék, *meg es keneté* magát Kaz. 16; szükség vala hogy megjelentené, melyet *meg es tőn* Tih. 157; soká jár-*kel* még elharapott szókkal, *meg-meg is áll*... Á. TSz. III:39.¹⁾ || tagadó szócska hangsúlyozva: *nem is jött* aztán vissza többet; *nem is*

¹⁾ Érdekes, hogy néha az ige-kötős igeneveket s egyéb névszókat is kettéválaszt így az *is*; p. igen *meg is keseredett* ember vagyok Lev. II:43; hogy annak alján Tiamis lenne megfogva, *meg-is-kötözve*, avagy talán *föl-is-akasztva* Dug. szer. 156; a templomnak bé-zárása, *bé-is-kalatolisa* után batorságban voltunk o. 195; Tizbének föl-mészárlását *el-is-takarítását* legbizonyosabbnak lenni gondolván o. 350; Szécsi Máriának végezéséről szólottál, a várnak *meg is vételéről* Gy. II:8; «Ki őt kiválasztá nagy dolgokra híván: *Meg is teljesíteni*, a mit tőle kíván, — megóvandja őt az ...» Szász K. Álm. 50.

Általában föltűnőleg szeret a gondolatköti *is* az ige-kötők mögött helyet foglalni, ugyannyira, hogy más mondatrész van kiemelve s az ige-kötő az ige után következik, a kötőszó néha még így is az ige-kötőhöz csatlakozik; p. a helyett hogy «azért a költségért is adósította meg magát», ezt olvassuk: azért a költségért adósította *meg is* magát Lev. II:45; hogy ők jelen lévén adná meg lelkét és [jelenlétükben] temetnék *el-es* testét Tih. 373; az ki adta az életet, az tarthatja *meg-is* MA. summ. b. 135; Basileában tette le magát, és ott holt *meg-is*: ibique mortuus est MA. Scult. 4; abba' holt *meg-is* Born. pr. 390.

emlétték föl többször; *ne is halljak* többet ilyent mert megharagszom | ha nem a cselekvés van tagadva, hanem valamelyik körülmenye, akkor a hangsúlyos tagadó szó a tagadott névszóval együtt áll a súlytalan ige előtt, pl. *nem azt nézi*; *az is* ilyenkor is közvetlen a tagadó szóhoz csatlakozik; *nem is, nem is azt a forgószélet nézi* A. II:6; csörög-csattog szélvész gyanánt, kardot *nem is hiába ránt* A. I:297 || kérdő névmás a hangsúlyos szó (v. ö. 20): *kik is voltak ott? hányan is voltunk akkor? mit is mondtál? hol is kezdjem csak hát?* Pet. *Miért is maradt hátra?* most úgy kell neki.

A *sok, nagyon, annyira* stb. erősítő szókról ismeretes, hogy ámbár erős hangsúllyal ejtjük őket, rendszeren még egy hangsúlyos szó következik utánuk; pl. *sokan ott voltak, nagyon meg áztunk* stb. (l. a szerző MNytanát 516 cikk). Ilyenkor az *is* a két hangsúlyos névszó között szokott elhelyezkedni: minthogy az út hosszú nem volt, azért *csakhamar is el-érkezének* Mik. m. 25; mindekről eleget gondolkoztam, és *emberül-is ki-főztem* a körülmenyeket Dug. szer. 294; de ő a lányt úgy szereti, ha a nap pirosra festi; barna legény, piros leány *jól is össze-illenek* ám Cz.; *jól is hozzá-vetett* A. A. I:34; átugorni könnyebb, *sokkal is hamarabb* [történik, megesik] A. III:173; törvényt szab, a rendet szokást javítja; s e gondolatban *úgy is el* merül, hogy a fő cél mármár feledve nála o. 391; *majd is meg-oldtam* vón' a kereked A. A. 187; megette, de *mindjár is könnyebben* lett rá Ny. IV:37; úgy veressen bédugta (az izzó vasat) a királyné szájába, hogy *minnyát es meg-holt* Ny. VIII:375. — Ide számíthatjuk az ilyeneket is: *leg is jobb* volna ez ma *leg is sikeresben* ová. Szabó Ist. Ilias; *de is csintalan* (volt)! *beh is el-maradtak* tőlünk! (Erd.) *beh karesu* az a jegenye! *beh is fent* van a teteje! Tpa I:36. — Azonban emezeknél már közönséges az a szórend is, melyben a felső fok s a *beh-csintalan*-féle szólás egységes kifejezésnek van véve, s csak aztán következik az *is*; pl. *legjobb is* lesz! *beh el is* maradtak tőlünk! *be meg is* irigylé a falu dolgotat! Kiss Józs. Kerekes Katicza.

Sokkal ritkábban, de mégis elégszer megtörténik, hogy a gondolatköti *is* a hangsúlyos névszónak, tehát az egész mondatzömnnek előtte áll¹⁾ (de mégsem a mondatnak elején):

¹⁾ V. ö. az első pont végén azt az esetet, mikor a hangsúlyos igeét előzi meg.

a ki nekem adná kenyerének héját, biz ez is *meg-látná* [a. m. a rendes, ez *meg is látná*] mennyeknek országát; a ki nekem adná poharának vizét, az is *meg-kóstolná* a mennyország ízét K. 9; három halál közül én is *azt választom* Szék. ball.; szerelmes könyvével azt is *tele sírta*. A.¹⁾ kimene, ki rózsamezőbe, ott *és megpillantá*, Margit pergelt töke (csángó rom.) Ny. V:48; miképpen egy vétek miatt bejött a bűn, azonképpen *egy igazítása miatt bejött* az idvesség Komj. Evij. Látjuk, hogy példáink jobbára székely és csángó balladák, románczokból valók, tehát e szórend régibb nyelv szokás maradványának tekinthető. — Az is előkerül, hogy az ilyen *is* és a hangsúlyos szó között még inchoativum is áll: anyám, édes anyám, én is csak *ki-menék* búzavirág szedni K. 124; megtaláltam őket, ... régen is e csürhét odahagytam volna, ha .. A. TSz. IX:67. — Még egy érdekes szerkesztést meg kell itt említenünk. Kétféle eljárást láttunk az eddigiekben: egyet azt hogy a kötőszó követi a hangsúlyos szót, pl. *föl is* tekinté; másikat azt hogy megelőzi, pl. *is föl*-tekinté. Már most székely népnyelvi közleményekben e két eljárást egyesítve is megtaláljuk, oly sajátos módon, hogy a hangsúlyos szó kétszer van kitéve: egyszer eléje az *is*-nek, másodszor utána, úgy hogy az *is* követi is, meg is előzi: Júlia szép leány egykoron kimene, *föl is föl*-tekinté a magos egekbe K. 123; én is csak kimenék búzavirág szedni, *föl is föl*-tekinték a magos egekbe 124; hát egy póczeget megfogott, s tán *meg is meg*-eszi vala, ha én el nem hössintettam volna (szintén Udvarh.) Ny. V:222; sok fegyveres hajdu vár titokba rájok; *el is el*-fogdossák Föv. Lap. 17:311.²⁾ S ehhez hasonló

¹⁾ L. Lehr A. Ny. VI:67. Pélái közül azonban csak a szövegünkben is (itt s a köv. kikezdésben) idézettek tartjuk idevágóknak.

²⁾ Nem ide való, mert fogalmat köt benne az *is*, de hasonlóságára nézve érdekes megemlítenünk a következő kifejezésmódot: *ott is ott* állt őrt egy nagy kamasz ördög Mer. Dun. népm. II: 30;

Édes anyám, ha megunt kend tartani,

Vigyen föl a vásárba eladni;

Ott is ott lesz az én rózsám megvenni,

Ezüst pénzzel fogja kendet fizetni Ny. I: 131.

„*read is rad* tör a vész-felhő» Györy V. HSzemle I: 147; «ő is betért a kis gunyhóba, *elejbe is elejbe* gurított az öreg egy almát» Kálm. vadvir. 240.

kettőztetésnek látszik a köznyelvbeli úgyn. túlzó fok; *leg-és-legjobb* és *leg-is-legjobb* (v. ö. az előbbi pontban: *leg is jobb*).

Még ritkábban, s inkább csak a régiéknél találkozunk olyan elhelyezéssel, hogy az *is* az egész mondatzömöt, tehát az igét is követi: és megfeszítvén őtet, *megosztákes* ruháját Döbr. (és az őtet megfeszítők megoszták ő ruháit M., et crucifigentes diviserunt vestimenta ejus Márk. XV:24; tehát nem szolgál fordítás); miért e kínra igyeközik, és gyakorta róla áhitatossággal *megemlékezik* Érs. (Pass. ed. Toldy 70); nem akarja, hogy elmenjenek, *nem megyen is* senki Lev. I: 23; sőt végre ugyan *megfojt is*, Sibolthi vig Aijj; másszák a kösziklát, sokan *clesnek is* Gy. 139. De most is mondunk néha ilyent; így volt tervezve, s *így jelent is* meg, e h. *így is jelent meg*. (L. még hasonló eseteket 27:1.)

A megengedő is helye.

25. A megengedő *is* rendesen szintén az egész gondolatot köti,¹⁾ mint az előbbi cikkben tárgyalt *is*, tehát itt is azt várnök, hogy az egész megengedő mondatnak legvégén álljon. Akadunk is itt-ott egy-egy föltűnő példára, melyben hosszabb mondatnak végén áll s az igétől is el van választva, pl. még ha sergek *állanak* én ellenem *is* nem fél az én szivem Vitk. c. 45; akármit *kenj* mi-reánk-*is* [= akármit *kenj is* mi reánk] Pázmányból NyK. XV:244; ha szinte szepelkedve *megeőltetik* magokat-*is*, de bizony azt véghez nem vihetik Póсах. Igaz. ist. 365; bár ha vmi fizetés *leszen* mellette *is*, Verbőczy 57; nem vihetik véghez, ha szintén erőlködnek és *fárasztják* magokat *is* MA. Ker. tan. 215; mégha sergek *állanak* én ellenem *is* nem fél az Szivem Vit. 69; hogyha nagy Atilla *volna* az atyád *is*, mint mozdulna itten nem tudom csak szád *is* Gy. 90. És ma is hallhatunk és mondhatunk ilyeneket: ha tizszer *megtiltja* gazdád *is* megteszem; mert hiszen a mellékmondatra mutató névmással e mondást így egészíthetjük ki s így is van gondolva: ha tizszer *megtiltja* gazdád, *akkor is*

¹⁾ Ha eltekihtünk azon esettől, mikorcsak egy mondatrészt fejezi ki a megengedő, a megengedett körülményt (l. 21:1); ilyenkor ugyanis fogalmat köt az *is*, tehát az ill. fogalom kifejezését követi, mint fönt.

megteszem. Azonban a nyelvszokás itt más szórendet fejlesztett, és föltűnő, hogy a megengedő *is* általán véve másképp helyezkedik el, mint a többi gondolatköti *is*. A mi a többinél legritkább eset (l. 24. végén), az a megengedő *is*-nél uralkodó nyelvszokás lett: a megengedő *is* rendszeren közvetlenül a mondatzöm után, tehát az ige után következik, akár megengedő főmondatot, akár megengedő mellékmondatot (vagy bár relativ mondatot) kössön össze a többi oda gondolt lehetőséggel. Példák: hogy bátor *sem*mi *pogány* ellenség ne *jöjjön is* ránk Magy.; ámbár az élő nyelvek *szüntelen változnak is*, mindazáltal mindenikben találhatik valami állandó FMMinerva I:174 | *akármely* káros *legyen is* valamely fű, mégis pénzre tudják fordítani Gv. p. p. 47; *akármely* rendbéliék *legyenek is* a hallgatók, Kiss J. | a kik *szorgalmatosan keresik is* mindenütt, nem tudják megkapni | azt soha meg nem vallo^m neki, ha *meg* kellene is halnom Mik. m. 265; egyél, mert ha *nem eszel es*, meghalsz K. 355 | Több példát l. fönt 21:2) és 3), és Ny. VIII:163. — A ,lett volna'-fele összetett igealakoknál rendszeren a teljes igealak után következik az *is*: ha szintén isten azokban velünk *meg nem szegődött volna is* Ml. lel. 287; a kik ennek előtte magokat oda *iratták volt is*, azok is most csak oldalaznak LSz. Tört. eml: II: 57; bár mylord *lehetett volna is* Angliában F. 235; ha *lett volna is*, eltemetém, elátkozám A. De megvan az a szórend is, mely a kötőszót a két igeszó közé helyezi (s e szerint igazítandó Joannovics korlátozó szabálya Ny. I:309): nem szánta költségét, ámbár 30—40 aranya meg-bánta *is* volna, Szegedi J. Aquila (1736) 72; levágták volna, ha még annyi *lett is* volna, őrségi pár^b. MNy: V:163; ha *eljött is* volna, nem láttam meg volna, «a nép tájszólásából» idézi Imre S. Hibsók b. 169. E második szórend, mint fönt láttuk (24:1), egyébfele mondatokban általános.

A megengedő *is*-nek az igére következése régibb irodalmunkban uralkodó nyelvszokás, és még ma is hazánkban legnagyobb részében fönnálló szabály, s azért nyelvészeink közül mindazok, a kik foglalkoztak e kérdéssel, e szabályt sérthetetlen törvény gyanánt mutatják be, s részben hevesen kikelnek ama «barbár» irodalmi szokás ellen, mely újabb időben meglehetősen lábra kapott: hogy t. i. a megengedő *is*-t az ige előtt, a hangsúlyos névszó után

helyezik el, valahányszor nem az ige van hangsúlyozva.¹⁾ Lásuk, igazuk van-e grammatikusainknak, mikor ez ellen kikelnek. Először is ki kell mondanunk, hogy ők nem vették tekintetbe a nyelvnek tényeit, hanem csak saját egyéni nyelvérzékükre és saját vidékük nyelv szokására támaszkodva ítélték a dolog felől; az egyéni nyelvérzékre! — hogy mire vezet az, ha a nyelvbeli jelenségek megértésben s megítélésében pusztán erre támaszkodik az ember: annak részint szomorú, részint mulatságos példáit alkalmunk volt látni csak a legközelebbi években is. — Igenis: a megengedő *is*-nek a hangsúlyos névszó után való elhelyezése egyes példákban már régibb irodalmunkban is föltalálható, de mai napság, legalább is egyes nyelvterületeken, el van terjedve

¹⁾ Tudtukra a Debreczeni Grammatika az első, mely e tárgyat érinti (223. l.): «Mikor az *is* megengedő egybefoglalókhöz kívántatik minéműek: *ha, hogyha, ámbár, noha, ha szinte* stb., akkor az összevetett igéket meg nem szaggatja; hanem azoknak, mint az egyszereseknek utána tevődik, pl *ha hozzá fogott is* az aratáshoz. Ezzel mindazáltal, *még is* élni szoktunk. Ezekkel pedig *bár is, ha is* csak a feleleteinkben, és mikor több szó, nem következik utánok.» Czuczor-Fogarasi szót. III: 123, az akadémiái M N y R e n d s z e r e 148. §-a nyomán ezt írják: «(Ha az *is*) a mondatot egészben véve köti össze más mondatl [NB, vesd össze itt nálunk az előbbi cikket!], ekkor rendszerént az ige után sorozzuk, mint mely a mondat sarkalata, s melyet a főtebbi oknál fogva nyomósítani kell [!], pl. *nem bánom, ha életemet kockáztatom is*. Igen sokan hibáznak e szabály ellen, írván: *nem bánom, ha véretem is veszik*, e h. *nem bánom, ha véretem veszik is*; mert az előbbi mondatnak csak akkor van értelme, ha a mondatsúly az *is*-t megelőző szóra esik, t. i. ha azt akarnám mondani, hogy egyebemen kívül még 'véretem is' veszik». — Ugyanezt a fölfogást és megrovást olvassuk Szvórényi nyelvtanában 393. §. I h á s z nyelvtanában 221. § végén, és Joannovicsnál Ny. I: 305. — De leghevesebben «hadakozik» (l. Ny. VIII. 160. ut. sor) ez irodalmi «kakuktojás» ellen, mint ő nevezi, Király Pál Ny. VI: I. „*Is*“ cz. cikkében. L különösen 161. l. Idéz egy csapat «hibás» irodalmi példát, s egy rakás «helyeset» a jobb írókról, és (163) így folytatja: «Az, hogy csak megbízhatóbb nevek alatt kerestem példáimat, teljességgel nem azt jelenti, mintha másoknál ellenkező példákat is találhatnánk. Nem, még pedig annyira nem, hogy legalább én sehol, a legobscurusabb colexben sem találtam soha a megrott mondatoknak egyetlen párját sem, sőt azt hiszem, hogy 1848-at megelőzőleg *arányért* sem találhatna olyasmit senki.» Keresetek és találni fogtok! Mint a következőből látni való, mégis csak sikerült «aranyokért» találnunk ilyen példákat.

hazánknak keleti szélétől nyugati széléig! Lásunk tényeket. A Kazinczy codex írója egy helyen (170) így szól: még *ha a törvénynek valamely részeis nekünk engedné*, miénkké ne tegyük. Egy 1552-ki, magyarosan írt sárvári levélben már ezt találjuk: kert jó módon vagyon, *ha még kiralys jönne be*, mondaná hogy bizon jól vagyon Lev. 1. 97. Molnár A. már így ír: *jóllehet kevesenis legyenek az kik így mernek szólni*, Ker. tan. 1184. Balásfi a Csepr. Isk. 185. l. azt mondja: *noha filemiléknekis akartok láttatni*, de azért ugyan csak bagolymódon uhugattok. Pázmánynál¹⁾ olvassuk: eloszla a néhány száz könyvecske, hogy immár *a kik szorgalmatosan is keresik*, nem kaphatnak vala (idézi Imre S. Hibás szók b. 169). Zrínyi nagy költeménye I. énekében (5. vsz.) így szól: kiért élt szent lelke, *ha meg is holt*; és átdolgozásában Greguss sem ütközik meg e helyben, nem is bántja, pedig mi könnyű lett volna ezzé változtatni: habár teste megholt. T. J., talán az erdélyi Teleki József gróf, az 1818-ki TGYűjteményben X:85 így ír: ha ezen grammatika várákozásunknak *nem is felelt meg*... azért azt koránt sem akarja a vizsgáló minden jó tulajdonságától megfosztani. Horvát Ádám 1815-ben (Jutalomfeleletek a magyar nyelvről 1:46) e szórendet csakugyan már mint fönnálló erdélyi nyelv szokást említi, bár részéről rosszalja: «Nemzeti idiotismus ellen való elhelyeztetés: *ha kegyelmében is vagyon*». S mint erdélyi nyelv szokást egyéb forrásokban is megtaláljuk. Így a MNy. V:163 olvasható őrségi párbeszédnek ez a mondata: *levágták volna bizony, ha még annyi lett is volna* háromszéki fordításban NyK. III:14 így hangzik: «*azt bizon levagdalták volna, akarmennyi és lett volna* (vagy szokottabbúl: *akarmennyi és legyen*».²⁾ Így olvassuk az erdélyi Brassainál, kitől ellensége sem tagadhatná meg az ép magyaros nyelvérzékét: de ha szinte mind azok a nehézségek *nem is volnának*, távolabbi okokat keresni balgaság³⁾ (Népt. Lapja IX:445; de 446 már így ír: ha

¹⁾ Ő tőle már fönt e cikknek elején idéztünk egy eltérő szórendű mondatot.

²⁾ Ép ilyenek ezek a Ny. VIII: 57 megróttak: bármennyire is mutakozzék ezen kérdésekből is; bármely ok is legyen az; bármennyire is tiszteljük másoknak eltérő nézetét; bármennyire is fájlalja vki.

³⁾ Ilyenek e Királytól megróttak: ha nem is volna oly fényesen kiál-

szinte a hibákat *nem követte volna is* el, nyelvtana hiányos volna). Így a szintén erdélyi Gyulainál: [visszakéri] a szerelmet, bárha érte ezer kín *is szaggatná szét* (költ. 124); ha *igazán is festenének* s nem hazudnának soha sem, [de] a költő fia nemzetének, a rosszat nem mind írja le, o. 159. És Szász Károlynál: «Rejteke homályát fény nem űzi széllyel. *S mikor szét is űzi*, — bár ne űzte volna! — piros fáklya közelg» Álm, 147; ugyanaz írja Ny. 1:358: *még ha hiba is volna* prózában, . . . semmi esetre nem volna hiba versben. Ugyancsak Szász K. (o. 357), midőn Joannovics megrója e verssort; „*Bárha könnyben is fürödtünk*“ fölkiált: Pedig ha ez is hiba, akkor csakugyan bajos lesz verset írni ezután. S éppen kapóra jön A r a n y J á n o s tanusága a Toldi Szerelme glossariumában. A TSz. III:9. vszakában ez van:

«Arra felé Miklós fékét kanyarítja,
Tudja már a Pejkó, *ha nem is tanítja*»;

s ehhez a glossarium *is* czíme alatt ezt a megjegyzést csatolja: «nem németes, hanem erdélyies»! De megvan e szórend, ha jól értesültünk, Biharmegyében is. Megvan továbbá nagyon elterjedve Csongrád és Bács megyékben. És Dunán túl a, *ha el is ment, ha véremet is veszik*-féle elrendezés majdnem oly általános, mint a, *ha elment is*-féle. Van végre egy eset, melyben az egész ország nyelv szokása szükségképpen elválasztja a megengedő *is*-t az igétől: ha t. i. a megengedés az *akár* és bár szókkal összetett névmásokkal van kifejezve s e hangsúlyos névmások az ige után következnek. Joannovics Ny. 1:308 azt mondja, hogy a ,bárki, akármerre'-féle mondatokban is az *is* t «az ige után tesszük; kivéve, ha az ige megelőzi ez alakokat; pl. *tekints bármerre is*, ugyanezt fogod tapasztalni; *mondhatsz nekem akármit is*, Tamás vagyok benne.» Azonban ha elül állanak is ezek a névmások, országszerte alkalmazzák az ,*akármerre tekints is*‘ mellett az ,*akármerre is tekints*‘-féle szórendet. S alkalmazhatják annyival inkább, mert itt az *is*-sel való kiemelés nem annyira az egész gondolatot, mint a névmásos kifejezést illeti, tehát csak az egyik mondatrészt, szóval itt azzal

lítva, ha nem is adnák oly olesó áron, és ha nem felelne is meg annyira földadatának.

az esettel van dolgunk, melyet fönt az 1. cikknek 1. pontjában tárgyaltunk.¹⁾ Az ilyen mondatok, melyekben kezdettől fogva mind a két szórendnek megvolt a jogosultsága, közre is működhettek aztán arra nézve, hogy némely vidékek az itt tárgyalt másodikféle szórendet is fölkapták amaz első mellett. — Legvégül, bármennyire is egyetértenek a fönt idézett nyelvészek kárhoztató ítéletükben, a bizonyító tények sorába merjük állítani magát azt a körülményt is, hogy újabb irodalmunkban oly annyira elterjedt e szórend. E szórend ép úgy a közbeszédből, az élő és fejlődő népnyelvből hatolt be az irodalmiba, mint pl. a régiebb *-jok-jök* helyett a *-juk-jük* személyragok, melyek ellen szintén alaptalanul heveskedik egynémely nyelvészünk; s innen van, hogy nem csak egy-két ember, hanem számos írónk él vele, még pedig a magyarosabb írók is. Például: *ha föl is tesszük egy ősnyelv létezését*, Csengery PN. 1855; a luzitánnal oly tengert keressen, honnan — *ha tán itt meg is menekülnek* — ép haddal, életben ki nem kerülnek, Greguss Gy. Luz. 30; *ha egy pillantásra el is ragadta a szenvedély*, Pulszky; *hátha meg is jött volna*, ki tudja nem ülne-e ő is... pusztá lakában, Győry V. HSzemle I:158; *ha több rokon nyelv nem is szolgáltat támogató adatokat*, vagy mi több, *ha tanúskodása homlokegyenest ellenkezik is a földéritett tényekkel*, de... Szarvas G. M. igeid XIV; *ha néha-néha futólag ítélve kétségbe is vonjuk egyik-másik közmondás csálhatatlanságát* u. a. Ny. II:395.

Ha valami irodalmi szót vagy szerkezetet mint hibát, mint barbarizmust elítélünk, tisztán kell látnunk azt a körülményt, mely okot és alkalmat adott a hiba elkövetésére. Az irodalmi kocsintásnak háromféle oka lehet: 1. *Hibás okoskodás*. Ilyen hibás akoskodás volt p. mikor nyelvjutóink a *kádár*, *pohárnok*-féle kölcsönvételeket magyar szóképzésnek tartották, s mintájukra használatba vettek egy sereg *-ár -ér* és *-nok -nök* képzőkkel képezett új szót: *hordár*, *tüzér*, *szónok*, *védnök* stb. Ilyen hibás okoskodás nem szülhette a *ha el is megy*-féle szórendet, mert ezt

¹⁾ Hasonló két lehetőség van a *csak*-os megengedő mondatokban (l. ilyen *csak*-os kifejezéseket 21; 1): p. «nem leleték senki, hogy ki ő rajta keserülne és Jézusnak *csak egy pohár vizet adna-es*» Érs. pass. ed. Toldy 186, vagy pedig: nem leleték senki, a ki *csak egy pohár vizet is adna*.

nem egyes író ajánlotta használatra, hanem számos író szántszándék nélkül, öntudatlanul él vele. — 2. *Pongyolaság*, mely többnyire egy-egy látszatos, de valóban nem találó analógiát követ. Az ilyen pongyolaság csak egyes íróra, s annak is csak egyes helyeire szorítkozik, és nem szolgálhat magyarázatul itt, a hol annyira elterjedt vagy legalább terjedő irodalmi szokással állunk szemben. — 3. Idegen nyelv utánzása, tehát *idegenszerűség*, s a fönt idézettek közül Király Pál az itt tárgyalt szórendet habozás nélkül a német *wenn auch, so auch*-féle szerkezet szolgálai utánzásának mondja, — habozás nélkül, mint minden ember, a ki csak egy oldalra néz s nem elég körültekintő, hogy észrevenné az egyéb oldalakon fölmerülő akadályokat, s így elveti a súlykot meggondolatlanul és ártatlant sujt, a hol bűnöst sejt. Könnyű bebizonyítanunk, hogy itt *német hatással nincs dolgunk*, mert a német nyelv, ha ez esetben hatott volna íróink magyarságára, egészen más szórendre adott volna alkalmat. Megrótt íróink az *is-t* mindig a hangsúlyos szó után helyezik el, a német mondatban ellenben rendszerint megelőzi az *auch* a hangsúlyos szót, vagy közvetetlenül vagy plane közvetve. a) Lássuk először is azt az esetet, mikor az ígén van a hangsúly: *wenn der räucher auch käme, ich fürcht' ihn nicht; wenn auch die welt darüber lacht*. Ezek szolgálai fordításban így hangzanának: *ha a boszúló is jönne*, én nem félek tőle; *ha is a világ rajta nevet*, vagy *ha a világ is rajta nevet*, vagy *ha a világ is nevet rajta*, ne törődjél vele. És van-e ama kárhoztatott magyar írók közt csak egy is, a kinél ilyesmit olvashatnánk? van-e egy is, a ki ha hangsúlyos az ige, ne tenné közvetetlen utána az *is-t*? Mindenki, még a legobszkúrusabb író is így fordítaná az idézett német mondatokat: *ha a boszúló jönne is; ha a világ nevet is rajta* — b) Ha névszó van hangsúlyozva, azt is megelőzi a német *auch*: *wenn er auch nicht kommen sollte; wenn man dich auch mit einer welt belohnt; wenn die welt auch zu grunde geht*. Szolgálai fordításban: *ha is nem jönne; ha (téged) is egy világgal jutalmaznának meg; ha a világ is tönkre menne*, vagy *ha is a világ tönkre menne; ha is a világ menne tönkre*.¹⁾ Hol van az a ,német

¹⁾ Kapnikbányáról közöl egy ilyen szórendű mondatot is Lőrincz K. NyK. II 370: «Szórend elleni botlások ezek: *ha is nagy vagy, mégse nem félek*

lelkű író, a ki így írna magyarul? Azok az elitelt írók bizon egészen másképp fordítanak ezeket: *ha nem jönne is*, vagy *ha nem is jönne*; *ha egy világgal jutalmaznának is meg*, vagy *ha egy világgal is jutalmaznának meg* stb. — Tehát az idegenszerűség vádja elhamarkodott vád, s e vádat részint a nyelvtények tekintetbe-nem-vétele szülte — ezt már láttuk; részint meg az elhamarkodott, egyoldalú teoriázás — ezt most akarjuk kifejtetni.

Először is azt hitték némelyek,¹⁾ hogy az *is* csakis a megengedés esetében kapcsol teljes gondolatokat, egyébkor mindig csak egyes fogalmakat, mondatrészeket,²⁾ s ebből az elvből kiindulva erre a következtetésre jutottak: „*ha véremet is veszik*, ennek csak akkor van értelme, ha azt akarnám mondani, hogy *egyebemen kívül még véremet is veszik*». — Kifejtettük már itt a 17. és a 24. cikkben, hogy az *is* nagyon sokszor kapcsol össze egész gondolatokat, ha nincs is szó megengedésről. Vegyük pl. ezt a két gondolatot: *megbánta tettét + bocsánatot kért*. Ha ezeket mint egyenrangú gondolatokat összekötjük az *is* kötőszóval, a kapcsolat ilyen lesz: *megbánta tettét (vagy meg is bánta tettét), bocsánatot is kért*. Az utóbbi mondat tehát nem annyit tesz, hogy mást is kért és bocsánatot is kért, hanem annyit, hogy (sit venia verbo) *bocsánatot-kért is* azonfölül, hogy *megbánta tettét*. Vegyük most ezeket a gondolatokat: *meg is bánta tettét, bocsánatot is kért, de nem felelhetem el a történeteket*. A két első nyilván megengedés a harmadik mondathoz viszonyítva, — és íme: az *is* nem áll az ige után. Fejezzük bár ki megengedő kötőszókkal a megengedést, azért mondataink különben változatlanul maradhatnak: *bár meg*

tőled“. Ez ott is alig lesz használatos kifejezés mód, s a közlő tán csak egyszer hallotta magyarul nem jól tudó embertől. (Lőrincz K. tagadja e szórendnek székelv voltát Ny. I:61. NB v. ö. Joannovics fejtegetését e *ha is*-ről Ny. I:307.). Azonban bizon írt ilyeneket a Bécsi és Münchener codexek írója is, ki talán azt se tudta, mi fán terem a német nyelv, s e helyeken ép oly kevésbé utánozza a latin szórendet szolgailag: nem teszen tisztet, *kit ha es teend*, idegenek eszik meg ötöt B. 191 (quod et si fecerit Hos. VIII:7); hogy *ki es vet* egyembe örüljön és egyéb ki arat M. 175 (ut et qui seminat simul gaudeat et qui metit).

¹⁾ A fent jegyzetben idézettek közül CzF., Szvorényi, Ihász.

²⁾ Brassai meg éppen azt vitatja egy helyt, hogy az *is* soha sem tartozik egész mondathoz, hanem csak a mondatnak vagy egy vagy más tagjához Paraleipomena kai Diorthumena 76—77.

is bánta tettét, bár bocsánatot is kért, de nem felejtettem el a történeteket; vagy: ha meg is bánta tettét, ha bocsánatot is kért, de... Minthogy pedig a megengedés esetében (mint a 21. cikkben láttuk) az *is*-sel kapcsolt fogalmak közül rendesen csak ez egyik, a viszonyok szerint fontosabbik van kitéve, példánkból ilyen megengedés válik: *bár meg is bánta tettét, de nem felejtettem el a történeteket; vagy ha bocsánatot is kért tőlem, de...* — Látjuk, hogy a nyelvünkbeli egyéb *is*-es mondatok hasonlósága egészen tiszta, törvényes alapot nyújtott arra, hogy a tőlünk védelmezett szórend az országnak nagy területein és innen legújabb irodalmunkban is lassanként befészkelte magát a megengedő mondatokba is.¹⁾

Király Pál azzal hiszi a kérdést legegyszerűbben s legvilágosabban elintézettnak, hogy élesen megkülönbözteti s elválasztja egymástól a „*kapcsoló*“ *is*-t s a „*kiemelő*“ *is*-t. Nekünk immár erre voltaképpen nincs miért szót vesztegetnünk, mert láttuk a 20.

¹⁾ Előmozdíthatták ezt egyéb körülmények is. Így az „akármely, bárki“féle mondatoknál fennálló kettős lehetőség, melyet fent láttunk. Így az ígétlen mondatok, pl. (nem mehetek el veled;) „ha nem is, elvégzem én úgy is“; (én most elmegyek ám;) „ha el is, de haza jössz estére“; ha meg nem is, de ajándékba talán elveheted tőlem Dug. szer. 196. Ilyenekből átszarmazhatott a „nem is“ „el is“ az ígés mondatokba is: *ha nem is jöhetsz; ha el is mész.* (Még jókor érünk, *ha nem misére-is*, legalább a vecsernyére, közm. Mariafi Frazéol. 144, azaz: *ha nem misére [érünk] is*; csakugyan boldogok lettek, *ha nem ezen is*, de legalább a más világon Jók. vadon v. 160; — de lehet így is: *ha nem is misére*, azaz: *ha nem [érünk] is misére*; a költeményt, ha az nem is egyéb, mint magasb széptevés, . . . kedvelte, Vajda J. uj k. 48; — sőt most ez utóbbi elrendezés szokottabb. E szerint igazítandó helyre, a mit Joannovics mond Ny. 1: 306 az ilyen tagadó mondatok szórendjéről.) Ide tartoznak az ígétlen közbeszurások is, melyekről Joann. is említést tesz o. 308; mihelyt én — *akár csak egy lépéssel is* — valóban előbbre haladok, meg vagyok elégedve; mint egy szülőnek gyermekei, bármily különbözők is, nem ritkán egy ösvényen járnak, Szarvas G. Míg. VII; melyeket hogy olvasóimmal — ha mi kevés részben is — megismertethessek, Gyarm. Nym. I: XVII. — Ígétlen mondatokban az *is* még a megengedő kötőszavak mellé is kerülhet: «Ezt se teszem, *bár is*, magamért» A. III:333, azaz *bár [teszem] is*; Anikót elsodrá a vágy is, az ár is, csak visszakiáltott: «Bence, gyérünk *bár is!*» A. TSz. XI: 44. «Nagy pazarló. — (Válaszolólág:) *Ha is, ha is*; jó ember ő azért mégis» Joann. Ny. I: 307; kiegészítve így volna: *ha pazarló [van] is* V. ö. e cikknek második jegyzetében a Debr. Gramm.-ból való idézetet. — V. ö. még az ilyeneket: távol légyen, hogy afféle csúfolkodás elménkben is ötlőjék, Geleji K. I. t. t. 37.

ezikben, hogy mindig kapcsoló kötőszó az *is*, és a kiemelő s a megengedő *is* csak alsóbb fajai, különös alkalmazásai a kapcsolónak. E szerint Király P. önmaga alatt vágja a fát, midőn azt mondja fönt idézett vádbeszéde végén, hogy «a kapcsoló *is* a mellékmondatokban is a szerint sorakozik, mint a független mondatokban.»¹⁾

¹⁾ E munkának itt végződő fejezete mutatványkép közölve volt MNyelvőr IX. k. 7. és 8. számában, s a 12. számban egy kis polemia fűződött hozzá. Ezt főleg azért említjük meg, mert ott a fönt idézett népnyelvi adatok forrásai pontosabban meg vannak jelölve.

III. A *sem* és *se* kötőszók.

A) *A kapcsolat és a tagadás külön két szóval kifejezve.*

A kapcsolat van tagadva.

26. Azon mondatokra nézve, melyekben kapcsolat is, tagadás is van kifejezve, két esetet különböztethetünk meg: *vagy a kapcsolat van tagadva* — azaz tagadva van az, hogy ez a fogalom is csatlakoznék egy megelőzőleg kitett vagy oda gondolt fogalomhoz; *vagy pedig a tagadás van kapesolva* — tehát azt fejezzük ki, hogy még ez a tagadás, ez a negatív körülmény is hozzá járul a megelőző gondolathoz, akár állítás volt emez, akár tagadás. Lásuk ezt egy példán. Ha kiszakítjuk összefüggéséből ezt a mondatot: «majd kétségbe esem, ha *ő is* szerelmét én hozzám *nem* mutatja» BB 176, ez így magában olvasva vagy hallva kétértelmű, mert kétféle előzménye lehetett: vagy az, hogy *más is* azt teszi, hogy *nem mutat* hozzám szerelmet, és *ő nála is* ilyen negatív magatartást tapasztalok; vagy pedig az, hogy *én* szeretem, és *nem látom*, hogy *ő-is* szeretne, hogy *ő szintén, ő viszont* szeretne. Az első értelemben nyilván *a tagadás van összekapcsolva* egy előző gondolattal (itt tagadással), a második értelemben (s így érti Balassa id. h. e mondatot) a gondolatnak egy előző gondolathoz, az én szerelmem gondolatához való *csatlakozása van tagadva* (v. bár az alany csatlakozása a szerelemnek másik alanyához).

Ilyen *tagadott kapcsolatok* a következők is: mire én hozzám képest [hozzám hasonló módon] nem gyűjtöttél te is? PG 118; mit kérnél, hogy kérve volna, s nem megadva is? A. Haml. 12.; *tiltott kapcsolatok*: sőt ne legyetek ti is olyaténok, özőn előtt miként az óriások Born. én. 262/b; ha már anyád tudja, ne tudja meg bátyád is. — Mint látjuk, rendesen elül áll a tagadás, aztán

következik a kapcsolt kifejezés, de lehetséges ez elrendezésnek fordítottja is: nem alkalmas, hogy mikort a fiú szenved, az anya is ne szenvedne Érs. Pass. ed. Toldy 194 (ha mind meggonoszboldandnak te benned, *én es* sonha sem gonoszboldom meg M. 64). — Az eddigiekben a kapcsolt kifejezés névszói fogalom volt, de lehet az ige is: ha már nem teszi a mit parancsolnak, legalább ne *morogjon is* szüntelen; agg eb légyen a neved, ha a mit mondasz meg-is nem bizonyítod Veresm. bát. 278. — «Nemde nem megölted-e *és nem el is* foglaltad-e?» (occidisti, insuper et possedisti) Kár. bibl. I. 328: itt az *is*-sel jelölt kapcsolatot tagadja a *nem*, s a *nem*-mel jelölt tagadást kapcsolja az *és*.

A tagadás van kapcsolva.

27. Itt megint két esetet különböztethetünk meg a szerint, hogy az ígében kifejezett gondolatra irányul-e a tagadás vagy pedig első sorban valamelyik névszói fogalomra. Az első esetet látjuk p. ebben: én megyek, de családod ^{sem} nem jön velem; a másodikat látjuk ezekben: én megyek, csak családod ^{sem} nem jön; és: nem családod jön velem, hanem egy jó barátom. E két eset szerint a tagadásnak összekapcsolása is különböző alakú mondatokat hoz létre.

1. *A tagadás az ígére irányul:* a) a kötőszó *és*: én itt várom és ő nem jön; én meguntam e tréfát és nem tűröm többé | mind a két mondat tagadó: a bizony alázatosság nem tud szóllani, *es* a bizony békeség nem meri száját fölnyitni Vg. 97; nem látott és nem hallott; ne hallj s ne láss; de itt az egymás mellé került *s nem*, *s ne* szócskákat összevonva is mondjuk, s itt találkozunk először a tagadó *sem*, *se* kötőszókkal: nem látott, sem hallott; ne hallj, se láss || b) a kötőszó *is*: elmegyek, nem is jövök vissza többet; akaratom az volt, hogy hallgatóimat az istennek igaz ismeretire vezérlettem volna, nem is követtem semmibe az én tulajdon fejemnek gondolatit.. Tel. el. | mind a két mondat tagadó: nem maradok tovább itt, nem is jövök vissza többet; nem varrhatok, nem is látok már szememmel Gyul.; nem találtatik, nem is fog találtatni Tel. 111. | páros *is*: el is megyek, nem is jövök vissza többet; [sajátságos szólásunk az, mikor a második mondat nem egyéb, mint az elsőnek tagadása, tehát azon egy gondolat

állítva is, tagadva is van; ez olyankor történik, mikor vagy a beszélő kételkedik, úgy van-e a dolog vagy nem, vagy pedig a mondatbeli alany habozik, vajjon megtegye-e a dolgot; p. háborúba mégyünk, a hol ölnek, vágnek: *köszön is, nem is* az ember a világnak. A III:205; de Toldi örült *is, nem is* örült ennek; búsan aláhorgad feje, a mint mennek A. TSz. IV:85; nagy lepedő holmi lapítá a lóra, *látszott is* az ember *meg nem is* alóla o. 89; de amaz [Lőrincz] dicsekszik s bizonyítja hévvel . . . Ámbár *hazudott is* Lőrincz, *nem is*, ebben o. V:91; búcsút vévén lábát útnak egyengette: *ment is volna, nem is*; gyakran visszanézett . . A. II:36; egy kis lányé az én egész életem, a többi csak *van is, nincs is* énnekem, Tóth K. 64] — *nem is* maradok itt, *nem is* jövök vissza; hanem olyan legény *nem és volt, nem és lesz* Ny. IV:39; *ne is* írj, *ne is* szólj neki. — A szórendre nézve azt látjuk e példákban, az *is* azon a helyen áll, melyen rendesen szokott állni a gondolatkötő *is* (24:2) t. i. a hangsúlyos szó s az ige között: a hangsúlyos szó pedig itt mindig a tagadó vagy tiltó szócska. Láttunk azonban a 24. cikk végén olyan mondatokat is, melyekben az *is* kötőszót megelőzi az egész mondatzöm, tehát az ige is; a régibb nyelvben akadunk ilyen esetekre itt is: haragot ellenök *ne viselj, se meg ne* ítéld, *ne morogj* es ő reájok v. ő felőlök Horv. 267; Péter *nem* keresett uraságot, könnyű életet, *nem voltis* Rómában ily nagy jövedelmű széke, mint a mostani pápának Magy. 28; *nem* feje ugyan a férfiúnak az asszonyember, de *nem lába is* Agendar. 215; a ki *nem* munkálkodik, *ne egyék is*, Melius Apocal. 152; ha vki *nem* akar munkálódni, *ne egyék is* Zvon. post. I:168. Ezzel a szórenddel főleg a megengedő mondatokban találkozunk s ezekben máig is divik (ép úgy mint az állító megengedő mondatokban): bár *ne szóljak is* az ellenkedő mondásról Magy. 30; ha csak *magad vagy is*, patrónusod *nincs is*, mindazáltal ugyan megnyered o. 19; ha *nem* volna is; ha *nem* jössz is el. — Még egy szórendi eltérést kell itt említenünk. A tagadó és tiltó mondatoknak sokszor, főleg ha igekötő van bennük, kétféle szórendjük lehet a szerint, a mint gyöngébb, vagy erősebb a tagadás vagy tiltás; p. megmondtam neki magyarán a véleményemet, *nem jönne be* azóta egy világért mi hozzánk; vagy *bé nem jönne* azóta stb; *ne menj föl — föl ne menj*. A gyöngébb tagadást már

láttuk *is*-sel kapcsolva: \bar{nem} *is* jönne be, \bar{ne} *is* menj föl. Az erősebb tagadás *is*-sel szerkesztve így volna: \bar{be} *is* nem jönne azóta, $\bar{föl}$ *is* ne menj; ¹⁾ s ennek a szórendnek régebben csakugyan volt divatja: a gyűlésen pörleni nem készülök, \bar{be} *is* nem megyek Lev. II. 47 hűséggel követlek, a míg meg nem áldasz, \bar{el} *is* nem eresztlek Gy. 96 (tudom mire célzasz, vártam; bizony kicsi hja, hogy *úgy is* nem jártam A. TSz. IX:60). Ma is élünk e szórenddel, csakhogy az *is* nem, *is* ne szavakat összevonjuk és — itt találkozunk másodszor a *sem* és *se* kszókkal — azt mondjuk: pörleni nem készülök, *be sem* megyek; *el sem* eresztlek; *föl se* menj stb. A közvető fok valószínűleg 's-nem, 's-ne, 's-nincsen volt; e mellett szól Erdősinek köv. helye: uram, meritőd 's *nincsen* Domine, neque quo haurias habes (új test. I:131). — Azonban a tagadó kérdésekben, bár ugyanolyan a szórend, nem vonjuk össze a két szócskát most sem; p. kaczag az ellenség, hogy *is* ne kaczagna? A. IV:238; csak akkor vonjuk össze a 'hogy *is* nem' kifejezést, ha nincs mellettük az ige: hogy ért Vesselényi, *hogy sem* táborába? mint tudhatnám én azt? hisz maga sem tudta. Pet. uj. I:51.

2. A tagadás névszóra irányul. Itt kétféle szórend lehetséges, és mindenikkel más-más körülmények közt élünk. Ugyanis a tagadott névszó néha a tagadó szócska és az ige közt áll, p. *nem családom* jön velem, „*nem* kiment belőle, benn szorúlt a pára». A. II.; máskor pedig a tagadó szócska előtt fog helyet, úgy hogy a tagadó szó közvetlen az ige elé kerül: csak *családom nem* jön.

a) Ha a tagadott fogalom a tagadó szó s az ige közt áll, s a mondatot *és*-sel kapcsoljuk, ez mint mindig a mondatnak elején áll: ne henyléssel töltsed az időt, *s* ne haszontalanságokkal (töltsed); de összevonva is mondhatjuk, s itt harmadszor találkozunk a tagadó kszókkal: ne henyléssel t. az i., *se* haszontalansággal. — Ellenben, ha az *is* kszó járul a mondathoz, az a tagadó szó s a tagadott fogalom közé ékelődik: nem *is* családom jön velem; nem *is* azt a forgószelet nézi; kardot nem *is* hiába ránt. Ezt az esetet már láttuk 24:2.

b) Ha a tagadott fogalom a tagadó szó előtt áll, az *és* kszó természetesen akkor is a mondatnak élére áll: az $\bar{életben}$ nem

¹⁾ Egészen olyan szórend, mint *nem is* azt nézi, *leg is* jobb volna 24: 2.

láltam, és könyvben nem olvastam. Ha azonban *is*-sel kapcsolunk, ez itt is a tagadott fogalom és a tagadó szó közé szűrődik: mind életemben nem láttam, *írásban es nem* olvastam Kat. leg.; *a tisztaságos nem valami* istennek előtte a jó művelkedetek nélkül Tih. 113; miképpen a te lelked semmi szeplőt nem vallott, azonléppen *a te testedes nem vallja* a rothadatosságnak szeplőjét Kaz. 23; *az ti mennyei atyátok es nem bocsátja meg* ti néktek büntöket Gua. 21; *te es nem esmered meg* a te fiadat Debr. 309; annak felette *vize es nincsen*: insuper et aquam non habet Jord. 159; *az es nem méltó én* hozzám o. 384; *én es nem mondom* meg tinek: neque ego dico vobis o. 598; ha *az es nem* engedtetett volna Nsz. 92; mikor igen terem a gyümölcs, *az is nem jó jel*, Cisio H.; harmatot ha *nem látsz* reggel, és ha *szél is nincsen*, esőt vagy fagyot jegyez o. G4; *ők is nem titkolák* el Tel. 141; *a köznépek állapota is nincsen* háborúság nélkül o. 114; hogy ha harmad napon meg nem tisztítatik, hetedik naponis nem leszen tiszta Kár. bibl. I:138; nincsen kenyér, víz is nincsen o. 139; azt is nem értik Born. pr. 94; az is nem igaz Decsi pr. 27; teis nem monddtad meg énnekem MA. bibl. I:18; mimagunk is nem tudjuk o. 56; az is nincsen az írásba Agendar. 47; ti-is nem voltatok utolsók Szathm.-Ném. dom. el. 10; helye-is nincsen Verb. 142; könyörgünk . . ennekutánna *es ne* szünjek ez szegény hazára gondot viselni Mon. C. Trans. II:544; ilyen kedves képet Apelles is nem irt Gy. 98; adott szavaimtól én is nem állok el Gy. 119; erről a grammatikairók is nem fognak megfeledkezni, Aranka uj. elm. 16; most is nem mene ő fegyvert mutogatni bolondúl Vör. II:288. | Kiemelő, megengedő *is*-sel; még az poklot es nem féli Debr. 282; egy próféta es nincsen tisztesség nélkül (non est pr. sine honore), hanem csak ő hazájában Jord. 397; egy férfinak es ne adattatnék Tel. c. 7; hogyha arra is nincsen ereje, hogy . . Kár. bibl. I:91; barmok közül egyis nem hala meg MA bibl. I:56; és csak egyis nem marada: non superfluit ne una quidem o.; sokféle szólás vagyon ez világon, és egyis nincsen értelem nélkül: nihil sine voce est o. IV:161; csak egyis nincsen nagyobb, mint ez Zvon. post. I:2; egy cseppnyire-is nem szeretik Megy. ör. 80; úgy-is nem volna nagyobb kisebbségére, Matkó Bány. 10; egy test is nem igazul meg o. 21; egy nemzet is nincs e világon, a ki . . Zr. áf.² 76; nem hogy az istent, de még a barátot is nem

kell kérni hogy . . o. 9. | Az *is* egész megengedő mellékmondatra vonatkozik: ha még tehetné es nem akarja magát megszabadítani Érd. 229b; morgásidért már hiában haragszom, mert ha mozsárban megtörnének-is nem távoznék el tőled, Matkó Bány. 438.¹⁾

Az *is* és a tagadó szó közt egyéb mondatrészek is állhatnak:²⁾ az *embertöles* bünre *nem kívántatik* Tih. 140; hogy még a *helye es meg nem találtaték* o. 327; mint némelyekben megverte a vétkeket, úgy kell hinnünk, hogy *egyebekben is el nem tűri* Pázm. Kal. 1001; Krisztus azt igéri hogy a *pokol kapui is* azt meg *nem győzik* Pázm.; minden ember egy halállal tartozik s *én es többel nem* K. | Kiemelő, megengedő *is*-sel: hogy a dicsőségtől csak *egy szempillantásiglanes* meg *nem fosztatnak* Tih. 356; még csak *egy eb is* te előtted meg *ne merjen* mocczanni Kár. bibl. I:496; *egy lélek is* az vért meg *ne egye* o. 104; az egész utamban *csak egyet is* elő *nem találtam* Gv. p. p. 58.

Az itt elsorolt mondatokban, tudjuk, ma rendesen összevonjuk a kötő s a tagadó szócskát: életemben *nem láttam, írásban sem olvastam*; mikor igen terem a gyümölcs, *az sem jó jel* stb.³⁾ Ezt az összevonást már a régi nyelvemlékekben megtaláljuk (l. alább), s p. az összevont és az összevonatlan kifejezést egymás mellett látjuk ebben a mondatban: megnyeré, hogy egy ördögöt *se* látna es egyes neki *ne* árthatna Tih. 353 v. ö. soha egynek *is* ő szót

¹⁾ Az *is* után néha csak gondolatban van meg a tagadás: azért láttatik, hogy miképpen az angyalok *nem* vontanak vmi szeplőt, azonképpen a *lélek es [nem vont]* Tih. 67; az angyalok, miképpen *nem* voltak a penitenciának elvevői, ezenképpen a bocsánatnak es o. 206. | Megengedő *is*-nél: az napot senki *nem* tudja, még az mennyei *angyalok is [nem tudják]*: nec angeli Erd. uj t. 1: 39; egy szikrát *nem* használt, *anynyit es [nem használt,]* mint egy köröm feketéje Ny. IV: 33 szék.

²⁾ Az *is*-es inchoativum után még egy inchoativum, mint a 23. cikk végén is láttuk. Tehát Joannovics szabálya, melyet ott helytelennek tapasztaltunk, itt újra meg van czáfolva.

³⁾ Annyira hozzá vagyunk most szokva az összevonáshoz, hogy Gyergyai F., ki a régi nyelvet *nem* ismeri, a mai nyelv szempontjából föltétlenül hibáztatja az összevonatlan kifejezésmódot: «Az *is nem, is ne* idegen a magyar-nak a *se* helyett. *Nem* úgy mondja: az *is nem* jó, ő *is nem* tud magyarul, vele *is nem* lehet boldogulni; hanem így: az *sem* jó, ő *sem* tud magyarul, vele *sem* lehet b.» (Magyarosan 11.)

nem fogadott A. A. 267. Pázmány, mint idézett mondataiból látjuk s mint Kiss Ignác is megjegyzi (NyK. XV. 234), sokszor használja az összevonatlan kifejezést, de csak úgy, ha az *is* és a *nem* közt még egy inchoativum van; ellenben ha e két szócska egymás mellé kerül, összevonja őket: azt *sem* tudja, hány foga van; megengedésben: de ha napestig szólnék *sem* győzném előszámlálni (o. 233—4).¹⁾ — Itt találkoztunk negyedszer a tagadó kötőszókkal.

Azonban a *b)* alatti kifejezések szórendje alakúlhat még az imént látott módtól egészen eltérőleg is. Tudjuk ugyanis már a 23. cikkből (ut. kikezd.), hogy az *is*-es kifejezés nem csak előképzítő, hanem kiegészítő részül is szerepelhet a mondatban, vagyis nem csak inchoativum lehet, hanem helyet foglalhat a mondatzöm után is (mint éppen ebben a mondatban, mely a. m. „hanem a mondatzöm után is helyet foglalhat”). Ez a lehetőség megvan a tagadó mondatokban is, úgy hogy itteni *b)* pontunknak első *is*-es példája így is hangozhatik: nem láttam az életben, *nem* olvastam *írásban is*. Ilyen mondatok a következők: ebben, azt itélem, *nem* akadoznak az *újítók is* Pázm. kal. 200; *nem* szerettem a várost *is* Dug. szer. 378; a hol a toldott magánhangzó elveszti a hegyezését, *nem* adják meg neki a *gyökérben is* Horv. A. Jutalomf. I. 37; *nem* tud *ő es*, *nem* tud-e *ő es?* szék. Ny. I. 362; ha kínálnak te es elveszed, *nem* vetsz te es keresztet reá K. 359; minek alszod el a napot? így szólt a komor éj... Háromszor dördült s föl *nem* kelthette az ég *is* Vör. II:251 | különösen kiemelő és megengedő *is*-sel: nincsen ki jót tegyen, *nincsen egy es* Horv. 40; nincsen egyetlen egy *is* Tel. 114; *nem* hitte maga *is*, a mit prédikált Pázm. kal. 106; *nem* hisznek magoknak *is* o. 720; *nem* feszitettek akár-mely nagy vétékért *is* Pázm.; ne hagyjunk meg közülök egy férfiat *is*, Káldi Bibl. 248; ha rám ütnének *is*, *nem* rettegnék mégis MA. zs. 7; azt mondják, hogy szeret, de *nem* tudom még *is*, szeret-e engemet Cz. 96; *nem* imádnálak akkor *is*

¹⁾ Annyira szereti P. az összevonást, hogy még az összekerülő *ugyanis nem* helyett is azt írja: *ugyan sem* (l. alább 97). — Külömben egészen hasonló a mai *vagy sem* e h. *vagyis nem*. — *Máris nem* h. is előkerül már *sem*: «Fris még apád sírja s szívét, tiszta hölgyét már sem hagyod békén» Szász K. Alm. 151.

kevésbé, Szász ford. 35; e szagra *nem* vállalkoznék a *legtapasztaltabb orr is* Kuthy rejt. 34; a nagyok ő neki már *nem* fognak visszafelelni, és *nem* társaikból *csak egy is* Vör. II:331; *nem* láttam *egyet es* szék. MNy. V:359; én rájok *nem* lőnék, *akármért es* szék. NyK. III:18.

Ma a közönséges nyelvszokás mind ezekben *sem*-et mond az *is* helyett, p. *nem* olvastam *írásban sem*: itt találkozunk ötöd-ször a tagadó kötőszóval, s itt találkozunk egyúttal a kettős tagadással, melynek lassanként való terjedését még megfigyelhetjük régebbi irodalmunkban. Erre vonatkozólag csak két körülményt emelünk ki: Pázmány az idézett mondatokat még mindenkor *is*-sel írja s *nem* ismétli a már egyszer (a *nem*-ben) kifejezett tagadást,¹⁾ s ezt látjuk kortársainál is. A székelyek pedig ma is állandóan az *is*, ill. *és* kszót alkalmazzák e mondatokban, holott a többi magyarság ilyenkor a *sem*, ill. *se* kszóban ismétli a tagadást.²⁾ Külömben van egy eset, melyben a köz nyelvszokás is mind a két szerkezettel él, sőt jobban kedveli az *is*-eset: ha t. i. az *is* egész megengedő mondatra vonatkozik, melynek főmondata tagadó, p. *nem* teszem, ha megölsz *is*, v. *nem* teszem, ha megölsz *sem*.

B) *Sem* és *se*.

Alakjuk és eredetük.

28. A két tagadó kötőszónak kiejtésében nyelvjárásaink nem igen térnek el egymástól. Hogy a *sem se*-vé rövidül, azzal a következő czikk foglalkozik. A tagadó szócskáknak magánhangzója tulajdonképp zárt *é*, de a nyílt *e* felé hajló (nem csak a kizárólag nyílt *e*-vel élő debreczeni és marosszéki nyelvjárásokban), annyira, hogy p. Kecskeméten, hol különben az *é* h. ö-t ejtenek, a tagadó szócskák *e*-je megmarad. Néhol azonban, p. Ormánságban s úgy látszik Csongrád megyében is, a *nem* és *sem* szavakat is ö-vel ejtik: *nöm*, *söm*.

¹⁾ L. Kiss Ignác, Pázmány nyelve, NyK. XV: 234. ő).

²⁾ Ez általános székely nyelvsajátságot már szintén kiemelték többször; így Budenz MNy. V. 359, Lörincz K. Ny. I. 362. Sőt a székely Gyergyai csak ezt tartja helyesnek a köznyelvszokás ellenében (Magyarosan 11).

Régente a *sem* és *se* szócskák magánhangzója hosszú volt s ennek nyomait meg is találjuk némely nyelvemlékeinkben: *meeg seem* adtál soha énnekem csak egy bárány fiát is PG. Luk. ev. XV; | *see* égfele *see* masfele el ne hayol' Nszomb. 23; *see* Thewr. 61, 130; *seh* Debr. leg.; *seh* Lev. I. 14; segyebeth *seh* tennek benne Komj. A v/b (u. o. a hosszúság többször is *h*-val jelölve, p. *reak*). — Hosszú magánhangzóval találjuk egyes helyeken a *nem* és *ne* szókat is, s e második tapasztalatunk kiegészítését és magyarázatát adja az elsőnek: *neem* Tih. 113; Jord.; *nem* Komj. C | *es ny adyatok* azaz ní adjatok Komj. H.; „*ha nétalán*“ még A. Ar. 219.

Tudjuk ugyanis már az eddigiekből, hogy a tagadó kszók a kapcsoló *és*, *s*, *is* kszóknak a tagadó szókkal összevonásából keletkeztek, sőt hogy sok esetben egyképpen alkalmazhatjuk akár az összevonatlan, akár az összevont kifejezést, p. nem látok *s nem* hallok = *nem* látok, *sem* hallok; ha megölsz *is nem* bánom = ha megölsz *sem* bánom.¹⁾ — V. ö. «a ki soha sem volt, *semis* lészen» = *s nem is* lészen, Cs. isk. 51.

A *sem* és *se* közti különbség.

29. E kérdést annyival is inkább meg kell érintenünk legalább, mert egyaránt volt nyelvészünk, a ki oly szigorú határt akart nekik szabni, hogy p. a *sehol* szót csak tiltásban akarta megtűrni, tagadásban *semhol*-t követelt; ²⁾ másrészt meg volt olyan is, a ki kereken kimondta, hogy „*sem*-mel nem él a magyar». ³⁾ Az

¹⁾ „*Sem* ebből huzódott össze: *is nem*, és ezzel szükségből föl is cserélődhetik, p. semmit sem adott a. m. semmit is nem adott.» „*Se* ebből huzódott össze: *isne* és ezzel szükségből föl is cserélődhetik. Ezt se bánts d a. m. ezt is ne bánts d.» „*Sincs* ebből lett *is nincs* és ezzel szükségből föleserélődhetik.» KJ. TGyjt. 1820. III. 59—60.

²⁾ „*Se* szóval ha tiltunk, *sem*-mel ha tagadunk, éljünk. Azért nem helyes: *sehol*, ez helyett *semhol* nem voltam. Nem helyes: már ennek *se* hire, *se* hamva, ez h. *sem* h., *sem* h.» Kassai, Nyelvtan. könyv 388.

³⁾ „Íróink ezt tartják: *sem* tagadó, *se* tiltó. Hihetőleg így okoskodva: minthogy *nem* tagadó, *ne* tiltó, *sem* és *se* pedig a. m. *is nem* és *is ne*, tehát *sem* tagadó, *se* tiltó. Én pedig azt vélem, hogy a *se* nem az *is nem* vagy *is ne* szóból van összekeverve, hanem megfordított *is v. es*. P. állítólag: az *is* jó, ez *is* jó; tagadólag: a *se* jó, e *se* jó. A székely ma es így mondja: biz én meg *es* próbálok, tudom *es*.” Gyergyai, Magyarosan 10. (V. ö. hozzá Szarvas bírálatát

utóbbit megeáfolja nem csak összes irodalmunk, hanem a mai népnyelv tényei is. Az előbbi véleménynek pedig szigorú kizárólagossága szintén a tények kérlelhetetlen logikájába ütközik.

Az összes nyelvtörténet igazolja azt a szabályt, melyet már Versegly így állított föl: „*sem*, et dum vetamus *se*“ (Anal. I:453); vagyis hogy a *sem* tagad, a *se* tilt. Oka e nyelvszokásbeli megkülömböztetésnek az, hogy mint láttuk a *sem* a *nem* szócskának, a *se* viszont a *ne*-nek a kszóval összetételéből keletkezett. Ha azonban egybevetjük a nyelv tényeit, azt tapasztaljuk, hogy a *sem* és *se* közti különbség nincs oly szigorúan megőrizve, mint a *nem* és *ne* közötti. Ugyanis a *sem* számos esetben szintén *se*-vé rövidült. Hogy p. a *schol*, *sehonnán*-féle szavaknak eredetileg ilyen alakjuk is volt: *semhol*, *semhonnán*, annak mint alább fogjuk látni, csak legrégebb nyelvemlékeinkben találjuk nyomait. De maga az önálló *sem* is helyet engedett lassanként a rövidebb *se* alaknak. Ma e helyettesítés nagyon közönséges: azt mondjuk *se* így *se* úgy, *se* ártok *se* használok Ny. V:86; ¹⁾ de már a múlt század íróinál is gyakran előfordúl: *sem* jobb, *se* nagyobb F. 558; különösen Mikes szereti a rövid *se*-t: nincs széke, *se* olyan ágya mint nekem X. lev.; *se* drágábbat, *se* jobbat nem kívánhatok XXIII. lev.; *se* az nem szabad, hogy lássalak, *se* az hogy hallgassalak Mik. m. 189; a mit *se* el nem vehetek, *se* el nem kell vennem o. 265. Leginkább mássalhangzó előtt szeret rövidülni a *sem*, úgy mint az az névelő; ²⁾ p. *sem* egyik, *se* másik Gv. p. p. 6; *sem* ebédem *se* vacso-

Ny. I.) A tagadó *se* kötőszó eredetének ilyen képzelését nem csak hogy nem támogatja a tudományos szófejtésnek semmiféle analógiája, hanem lehetlenné teszi már maga az az egy tény, hogy igenis van *sem* is a magyar nyelvben, s ez természetesen nem lehet az *es*-nek fordítottja.

¹⁾ «Megvan az a szabadságunk, avagy csak a közbeszédben», hogy azt mondjuk: «soha *se* láttam v. soha *sem* láttam, semmit *se* ettem v. semmit *sem* ettem.» KJ. TGyűjt 1820. III. 66.

²⁾ «Könnyebbséget és szebb hangzást keres abba nyelvünk, hogy, ha a *sem* szócskát consonanson kezdődő szó követi, örömet kiverjük az *m* betűt, hogy a két cons. össze ne ütközzék; ellenben ha a *se* szócskát vocalison kezdődő szó követi, örömet oda szűrjük az *m* betűt, hogy a hézag kipótoltassék.» KJ. id. h. 67- — CzF. annyira mennek hogy a *sem nem-et se nem h.* fűlsértőnek mondják: «A *se* mint kszó csak jobb hangzás végett áll *sem h.*; mily fűlsértő beszéd volna: *sem nem sir, sem nem nevet*; pedig e mondat nyelvtani lag szintén helyes.» Szót. V. 742.

rám Ny. II:48. Annyi bizonyos, hogy a teljes *sem* sűrűbben előfordul magánhangzó előtt és mondat végén, mintsem mássalhangzók előtt; annyira, hogy olyankor még tiltó mondatokba is betolakodik: csak úgy (menj), hogy *sem* én bennem, *se* te benned hiba *ne essék* Mer. Dun. I:78; *se* nappal *ne* nyugodj *sem* éjjel A. TSz. III:40; *ne menj* sehová *sem* (Nép).¹⁾

Az egyszerű *sem* és *se*.

30. Mindenekelőtt azt az általános megjegyzést kell tennünk, hogy a *sem* és *se* kötőszók csak olyankor lépnek föl, mikor tagadás van kapcsolva, soha olyankor, mikor kapcsolat van tagadva. Ezt látjuk azonnal, ha megkísértjük alkalmazásukat a 26. cikk első példájában: ha *ő is* szerelmét én hozzám *nem* mutatja; az *is nem* összevonása csak akkor lehetséges, ha az ott fölvetett első értelemben vesszük a mondatot: ha *ő sem* mutatja szerelmét én hozzám; ellenben nem lehetséges a költő idézett helyén, mert *ő* így érti: ha *ő* nem csatlakozik a szerelemmutatásban hozzám. Szint' azért nem vonjuk össze a két szót a köv. kifejezésekben: sajnálom hogy még *többel is* nem szolgálhatok; köszönd, hogy egyebet is nem kaptál.²⁾

1. A hol legelőször találkoztunk a *sem*-mel, ott az *és nem*-mel volt egyértékű, s a tagadás az ígére irányult: nem látott, *sem* hallott [= *és nem h.*]; ne hallj, *se* láss [= *s ne l.*]. Így: nem hallanak, *sem* értenek Kár. Máté XIII:13; ne háborogjon ti szívetek, *se* féljen M.; ezen *ne* szomorkodjatok, *se* rettegjete Debr. Ma csak akkor vonjuk össze a két szócskát, ha a második mondat pusztá ige, de a régiek bővebb mondatokat is így kapcsolnak: nem volt, most *sincs, sem* leszen oly bűnös ember Tih. 148; hogy az eredetbűn nincsen a testtől, *sem* szeplősítették meg a lélek a

¹⁾ Igaz hogy elvétele máshol is találunk *sem*-et a tiltó *se* helyén, p. és ő orcájokat örömet ne nézzed, *sem* kezöket *ne fogdossad* Horv. 262; *sem* ördögi inceselkedés, *sem* világi hizelkedés és hatalmaskodás el ne vonjon istenüktől Pázm. préd. 334. S ilyen összetévesztés a *nem* szóval is megtörténik, ha messzebb kerül az igétől; Pázmány p. többször mond ilyeneket: *nem* így, atyámfiai, *nem így cselekedjünk* préd. 653; I. NyK. XV. 233. jegyz.

²⁾ V. ö. Gyergyai, Magyarosan 11.

testtől o. 72; hogy semmi teremtetett állat nálánál tökéletesb nem lehetett, *sem* kegek (pedig) lehet o. 97; ez világnak kezdetitől fogva nem szüntenek elveszni a kevélyek, *sem* szüntenek az alázatosok fölmagasztatni o. 156; miért nem könyörölsz én rajtam, *sem* hagyod nyálatam elnyelnem? o. 235; nem engedhetek különben reá, hanemha nekemes elég leszen, *sem* illeti az istent, hogy csak irgalmassága szerint cselekedjék o. 251 = egyébképpen nem engedhetek, hanem hogy énnem es elég legyen, *sem* illik, hogy isten csak irgalmassága szerint művelkedjék Horv. 36; mert vkinek csalárdságát nem kell önnönmagának segélleni . . , *sem* kell vkinek nyerni jövedelmet az ő hazugságából o. 32; a gonoszokat *sem* feddenők meg, *sem* imádkoznánk érettök Debr. leg.; hogy ne látnának valaha szemökkel, *se* fülökkel hallanának, *se* szívökkel értenének M. Máté XIII. (már PG *se-ne*, Kár. *és-ne*) : *se* akarjátok alajtanotok M.; ne emlékezzél meg a mi bűneinkről, *se* állj boszút a mi gonoszságinkról Tih. 242; . . *se* végy boszúállást mi bűneinkről Horv. 24; *és ne* bízzál te magadba, *se* merészkedjél tudni, mit úr akar o. 222; vigyázzanak, hogy el ne essenek, *seh* higgyenek az eretnekségnek Debr. leg.; elfogá a keresztényeket, hogy ne tanulják, *se* tanítsák a böles tudományokat Pázm. préd. 283. — Mindezekben ma vagy összevonatlan mondanók az '*és nem*', '*és ne*' szavakat, vagy összevonnók őket, de akkor a tagadó szót még egyszer kitennök; p. nem volt, *és nem* lesz oly bűnös ember, vagy: nem volt, *sem nem* lesz oly b. e. || A régiségben néha állító előmondat után is állott az itt tárgyalt *sem*: a férfiúnak és az asszonynak bűne az, *sem* gyötretik azért a magzat Tih. 36; én vélem magamat elkárhoztnak lennem, *sem* segítettem meg te miattad o. 138; hozzád öleled, *sem* hagyod el addig mignem . . o. 149; veszteg te most, *se* légy nekem ellenkedöm Tih. 241 (= hallgass veszteg te mostan, *se* meg *ne* bánts engemet Horv. 23). — Ezekben mai nyelvszokásunk csak az összevonatlan *és nem*-et alkalmazná: az asszonynak bűne az, *s nem* gyötörtetik azért a magzat.

2. A hol másodszor találkoztunk a *sem*-mel, ott a tagadás szintén az ígére irányúl, de az erősebbik tagadó szórend van meg, melyben az erős hangsúly a tagadást megelőző igekötőn (ritkábban másféle szón) van (*el nem eresztlek*, — is kszóval: *el is nem eresztlek* Gy. 96). Ilyenkor újabb nyelvünk az *is nem* v. *is ne* szavakat összevonja s azt mondja: *el sem* eresztlek; odaveti szemét

el *sem* vevé könnyen A. TSz. II:34; míg a tóban halak laknak, addig rózsám el *sem* hagylak, Ndal; a hajót oly igen megköté, hogy csak meg *sem* indíthatá Tih. 344; ki *se* merj jönni, mert megkeserülöd | múzsa te, ki nem jársz idres-bodros konttyal, vézna bőrödöt *sem* fested bécsi ronggyal A. III. 167. — Itt említhetjük a *sem*-nek néhány más kszóval való kapcsolatát. «A kérdéseknél a *vagy* után *sem* tétetik, mint; mondd meg igaz-e *vagy sem*?» (Vers. m. gramm. 262. §; Anal. II. 404.) Hasonló a latin disjunctiv kérdő *necne*. V. ö. még: nem tudom, mi dolga volt, mi *sem* Pécsen? Ny. VII. 231; és: akár virad, akár *se*, 3 órákor felköltöt Ny. V:177. — A *mintsem* és *semmint*, *hogysen* és *semhogy*-féle kifejezések a *mint* és *hogy* kszóknál lesznek magyarázva.

3. A hol harmadszor találkoztunk vele, ott már névszóra irányúl a tagadás, és a második mondat *és nem* helyett *sem*-mel is kezdődhetik: nem tilt anyád, *sem* anyám [= *s nem* (tilt) anyám], szék. ndal; nincs kedvem, *sem* időm Vör. II:237; nem arany, *sem* ezüst az [= *s nem* ezüst az]: — egy ifjú dalia SzK. Nib.; nem leszen magtalan, *sem* meddő Horv. 68 = nem leszen magzat nélkül, *sem* meddő Tih. 273; nem követtem tulajdon fejemnek gondolatit, *sem* azoknak vélekedésöket, kik . . Tel. el.; nem egyedül ezt savalja, *sem* a fáradalmat, Györy V. HSzemle I. 47; nem volt parancsolva, *sem* engedve Tel. 61; születnek kedeg *sem* a testnek akaratiájából, *sem* a férfiúnak akaratiájából Horv. 66; olyat, a mi nincs még prózában, *se'* versben A. III. 399; nem méltó, *sem* illendő dolog Tel. 118; ne hajolj jobbra, *se* balra, Ilyés préd. I. 3; nem akarván, hogy abban kételkedjék, *se* [azt] hogy feleljen Mik. m. 277. (Állító előmondattal: úgy mondja sz. Ágoston, hogy Mária azt viseli vala méhébe, a kitől viseltetik vala, *sem* csoda ha isten ezt megtehetette Tih. 36; Mária vala ez életnek állapotjában, de az angyalok valának az örök életnek állapotjában; *sem* csoda ez, hogy asszonyunk ekképpen kisebb volt anyagloknál Horv. 91.¹) — Nevezetes, hogy itt az összevont *sem* és *se* használatára nézve egészen olyan megszorítást kell tennünk, a milyent az 1. pontban (l. ezt) tettünk újabb nyelvünkre nézve. Ott ugyanis a *sem* használatát csak olyan mondatokban láttuk még divónak, melyek a pusztá igéből állanak névszói mondatré-

¹) Így: «Csak eb kívánsz te lenni, *se* többnek látszani» Szász ford. 160.

szek nélkül, különben pedig *és nem* v. *sem nem* kellett. E 3. pont mondataiban viszont csak addig állhat meg az egyszerű összevont *sem*, a míg az ige hiányzik, a míg a mondatnak csak névszói részei vannak kitéve, melyekre a tagadás irányul. Ha p. itteni első példánkat kiegészítjük az igével, akkor már nem mondhatjuk: „nem tilt anyád, sem tilt anyám”, v. „nem anyád, sem anyám tilt”¹⁾, hanem így: nem tilt anyád, *s nem* tilt anyám, vagy: nem tilt anyád, *sem* anyám *nem* tilt. Csakhogy itt még egy harmadik lehetőség van, t. i. az az alkalmazás, melyben negyedszer találkozunk a *sem*-mel.

4. A tagadott fogalmat előre tesszük inchoativumnak és utána vetjük a *sem*-et: nem tilt anyád, *anyám sem* tilt; nem oly ezéllal hagyók el ősi fészünk, szemközt *halállal sem* a végre néztünk A. III. 395. — Ide tartozik a kiemelő és megengedő *sem*, mely megfelel a kiemelő és megengedő *is*-nek: *egyet sem* láttam, *mitsem* hallottam; *öltözni jól sem* érkezik Gyul. 296; *a világért sem*, *korántsem*; jobb *ingyense* születtem volna Nád. 333; *ingyen se* véli Detre szász, hogy feje fölött ég a ház A. II. 289; *még ő sem* tenné meg; *mégsem*; *mind azon atal sem* tűrheté Érd. 215/b. || A megengedés egész mondatban van kifejezve: bármi szépek *sem* méltók, hogy rólok többet szóljak Pet. v. m. III. 18 | sőt ha meg kellett volna veled halnom *sem* tagadlak meg tégedet M. 64; hogyha egy forintot adnának egy cipőért, *sem* találnának Lev. I. 172; ha nem használ *sem* törődöm rajta Mik. XXXVIII. lev.; s ha akarna, *sem* tud előle szaladni Cz. 87; de ha talán rájött valaki *sem* mondta A. TSz. II:30; ha előre tudom se’ cselekszem másképp o. XI:111; ha meghalok *se* bánom, ndal; apád-ha akarna *sem* tagadhatna meg K. (L. a megengedést *és nem*-mel 27:2, b.) — A megengedő *is* még egyszer benne lehet a megengedő mondatban: bármi szépek *is*, *mégsem* méltók; ha meg kell *is* halnom, akkor *sem* tagadlak meg; még ha tanultunk volna *is* vmit, ezt pedig nem tettük, *sem* tudtunk volna akkor felelni, Zichy A. elbesz. 26.) — A kiemelő *sem* mellé még egy *is*-t is tesz néha a székely: egy szót *sem és* hallottam volt Ny. V:30 (v. ő. tíznek sincs egy széke,

¹⁾ Ilyen szerkezet: «a török, a ki nem erővel, *sem* vitézséggel győzött eddig meg bennünket, hanem ravaszsággal» Zr. áf.² 67.

se olyan ágya mint nekem, *se* csak fatábla *is* az ablakjokon Mik. X. lev.)

Ötödször is találkoztunk a *sem*-mel, de ott már kettős tagadás volt a mondatban, s ezzel külön kell majd foglalkoznunk.

Tekintsünk végig még egyszer a *sem*-nek fölsorolt négyféle használatán:

1. nem látott, *sem* hallott (= *s nem* hallott);
2. hűséggel követlek, *el sem* eresztlek (= *el is nem* eresztlek);
3. nem tilt anyád, *sem* anyám (= *s nem* [tilt] anyám);
4. nem tilt anyád, anyám *sem* tilt (= *anyám is nem* tilt).

Az 1. és 3. esetben az *és nem*, a 2. és 4. esetben az *is nem* összevonásából keletkezik a *sem*. Az *és* után erős hangsúly van a tagadó szón, s e hangsúlyt megtartja az összevonásban is. Az *is* után vmivel gyöngébb a tagadó szó hangsúlya, s ezt a hangsúlyt is elveszti az *is nem*-ből összevont *sem*, mert elnyomja a *sem*-et megelőző hangsúlyos kifejezés, úgy hogy a két hangsúlyú '*anyám is nem* tilt' kifejezésből ez az egy-hangsúlyos kifejezés válik: '*anyám sem* tilt'. Látjuk ezekből, hogy az *és nem*-nek megfelelő *sem* hangsúlyos, ellenben az *is nem*-ből keletkező *sem* hangsúlytalan.

A páros *sem* és *se*.

31. A páros *sem* és *se* megfelelője, illetőleg ellenlábasa a páros *is*-nek, és használatában ugyanazt a négy esetet különböztetjük meg, melyet az egyszerű *sem* és *se* használatában:

1. Hangsúlyos *sem*, a tagadás az ígére irányúl: *sem* látott, *sem* hallott; és most se' lát, se' hall, Szász ford. 174; hogy én neked ennek előtte *sem* irtam, *sem* ízentem Lev. I. 1544; Tóbiás *sem* eszik, *sem* iszik Born. én. 323; *sem* siet, *sem* késik haragja istennek Zr.; némely emberek nagy reménységeket csináltak magoknak: de a mint feljebb íram, *sem* remélhetjük, *sem* kívánhatjuk Zr. áf.² 20; *sem* szántok, *sem* vetek, mégis kitelelek Vör. Madárhangok; *sem* élek, *sem* halok Ny. V:48; se ártok, se használók o. 86; se láss, se hallj. — Ma rendesen csak akkor mondjuk ezeket, ha puszta ige van a mondatban; ha névszó is van, rendesen kettős tagadással élünk, p. *sem* szemével *nem* lát, *sem* fülével *nem* hall, vagy: *sem nem* lát szemével, *sem nem* hall fülé-

vel; sem nem késik haragja istennek. A régiek ilyenkor is megelégedtek a puszta *sem*-mel, mint már az idézetekből látszik; p. még: ha tudnók ki üdvözül, ki nem, a gonoszokat sem feddők meg, *sem* imádkoznánk érettök Debr. leg.

„*Sem* látott, *sem* hallott” helyett azt is mondhatjuk még: *nem is* látott, *nem is* hallott; s a megfelelő állító kifejezés így volna: látott *is*, hallott *is*. Itt tehát a *sem*-beli *s* nem a mai *és*-nek, hanem a mai *is*-nek felel meg, s az egész kifejezőmód még a nyelvtörténetnek olyan korszakában fejlődött ki, mikor az *is* jelentésű *és* még a kapcsolt fogalomnak előtte is állhatott. Erre különben vannak példáink nyelvemlékeinkben még az egyszerű *sem*-mel is, nem csak a párossal: oly zápor esők támadának, hogy *sem* csak az isten szolgálai haza mehetnek vala, de még csak az ajtón sem léphetének ki Érd. 247; mire vagytok félekenyek, *és sem* hitetek nincsen M. 78; nem hogy valaha ő szavát hallottátok, *de sem* lát-látok ő személyét M. | *sem* egytől (= egytől *sem*) meg nem vigasztathaték o. 128; *sem* egy ügyet nem lelék az emberben M; *sem* egy érdemet nem vett B; *és* nem felele neki *sem* egy ígére (non respondit ei ad ullum verbum Máté XXVII. 4) Döbr.; kit *sem* egy mérték meg nem mérhet W.; soha ne légy oly bátor *sem* egy rejtkehelyen, hogy Horv. 241. — És tudjuk, hogy a HB-ben e *sem* h. még *és* *nem* van: *es num* igg ember mulchotia ez vermut.

2. A tagadás az ígére irányúl, de a *sem* hangsúlytalan ugyanazon okból, mely az egyszerű *sem*-et is súlytalanná teszi: itt *sem* hagylak, el *sem* felejtlek (v. *nem is* hagylak itt, *nem is* felejtlek el; állítva: itt *is* hagylak, el *is* felejtelek). Ilyenkor ritkán alkalmazzuk párosan.

3. A tagadás névszóra irányúl, hangsúlyos *sem*-mel: *sem* anyád, *sem* anyám (= *is-nem* anyád, *is-nem* anyám; állítva: anyád *is*, anyám *is*); kiben *sem* hírem, *sem* tanácsom RMNy III/2. 8; immár *sem* nekünk, *sem* nekik Lev. 1557; kiknek *sem* kezdetjök, *sem* végezetjük *sem* volt *sem* lészen Érd. 116/b; búmnak se hossza, se vége Cz. 10; *sem* füle *sem* farka, *sem* füle *sem* szarva, se íze se büze, se ki se be mint az ablakfa (Közmondások). «A disjunctivus *se sem*-nek mint az *is* conjunctio ellenmásainak szép és érdekes szerep jutott, midőn kettejével véve oly rimded és közmondatszerű kétágú szólásokat alkot, melyek a magyar nyelv sajátosságának szebbjei közé tartoznak: se ingem se gallérom; se éttem se itam;

se hideg se meleg; se éjjelem se nappalom: se Péter se Pál; se hasznom se károm; se hám se vám; sem-fű sem-fa; se pénz se posztó; se prücs-ki se hajcs-ki; se visz-ki se hoz-ki v. sicki-secki (tréfás szó); se té se tova; se elé se hátra; se künn se benn; se egyszer se másszor; se egy- se másként.» (Lőrincz K. Ny. I. 362—3) — Látjuk, a példákban sehol sincs ige, tehát ez a páros *sem* csak ígétlen mondatokat köt, ép úgy mint a megfelelő egyes *sem*: mihelyt ígét teszünk a mondatba, nem állhat meg maga a *sem*, hanem ismételnünk kell a tagadást: *sem* apám *nem* volt, *sem* anyám (*nem* volt), — legalább mai nyelv szokásunk szerint, bár a régieknél akadunk elvértve e szabálytól eltérő szerkezetre is, p. *se* szívem *se* beszédem járása szerint *volna* mindazáltal, ha F. 177.¹⁾

4. A tagadás névszóra irányúl, de hangsúlytalan *sem*-mel: anyád *sem* tilt, anyám *sem* tilt (=anyád *is nem* tilt, anyám *is nem* tilt; állítva: anyád *is* tilt, anyám *is* tilt); egyik *sem* volt itt, másik *sem*; én *sem* megyek, te *se* menj; ezt *se* | tenmagad *sem* eszel a szénába és másnak *sem* hagysz benne enni PG 97 (állítva szintén *és*-sel: magad *is* eszel és másnak *is* hagysz; ha im istentől *sincsen*, a szüléktől *sincsen*, és a testtől *sincsen* Tih. 72; ezt *se* bántsd, meg amazt *se*).

A hangsúlytalan *sem*-nek a másikon megfelelhet egy-egy *is*-sel kötött állítás, p. hogy meg *es* haljon és némi módon meg *se* haljon Tih. 249=hogy ember meges haljon és némiképpen megse haljon én értem Horv. 34 (2-dikféle *sem*); Rozgonyi *se* fukar s a király *is* ott van A. (4-dikféle *sem*). — Azonban egészen szokatlan a hangsúlyos *sem*-nek ilyen feletlen használata²⁾, és csak legeslegújabb irodalmi nyelvünkben találkozunk néha az előmondatbeli *sem*-nek megfelelőjekép az utómondatban *sőt* vagy *annál kevésbé* stb.: nincs *sem* műtörténetileg földolgozva, *sőt* a lajstrom *is* hiányzik (HSzemle 1879. jan. 103; szokottabban: *sem* lajstromot nem készítettek hozzá, vagy: nincs m. föl'olgozva, *sőt* . .); ily esetekben *sem* a

¹⁾ Teljesen ellenkezik mai nyelv szokásunkkal és sérti nyelvérzékünket az ilyen *nem*-telen kifejezés: „*Se pohár zeng, se a nőta*“ (még kirívóbb, mert az ill. költemény népies akar lenni) Váradí Uj. Költ. 32.

²⁾ Láttuk már fönt is (30:1), hogy az egyszerű hangsúlyos *sem*-et mai nyelv szokásunk nem tűri állítás után.

rokon, *annál kevésbé* pedig más nyelveknek tanuskodása a tények ellenében semmit sem bizonyít (Szarvas, M. Igeid. XIV.¹); de nem lett belőle *sem* hirlapi botrány, *annál kevésbé* sajtópöri (Zichy A. elbesz. 46); az idő kerekét nem tolhatja senki . . . *se'* nagyon előre, *de kivált nem* hátra A. TSz. IX:47. — Ide való ez is: *büvöl-ten* ül . . . tündérvárás *sem* élni — *halni se* hagyja, Szász ford. 196.

A kettős tagadás.

32. Mai nemzeti nyelvszokásunknak ismeretes sajátossága, hogy legtöbb esetben nem elégszik meg az egyszerű tagadással, hanem kettős tagadást alkalmaz. Már Verseghy megjegyzi, midőn megemlékszik a *semmit sem* tesz'-féle kifejezésekről: «Ex quo apparet: regulam Latinorum in hungarico non obtinere, quæ ex duabus negationibus affirmationem consurgere docet». (Anal. II. 215. Nem veszi tekintetbe, hogy a két tagadásból szerkesztett állítás lehetséges a mi nyelvünkben is, mert mondhatjuk: *nem semmit* tettem [v. akár: *semmit nem* tettem], hanem íme láthatjátok hogy *valamit* csak én is dolgoztam; továbbá: *nem* lehet el *nem* ismernünk stb.). — S a kettős tagadás nem is kizárólag sajátja a mi nyelvünknek: már Beregszászi összehasonlította a perzsa nyelv hasonló szerkezetével (Aehnlichkeit der ung. sp. mit den morgenl. 174); és nagy szerepet játszik a kettős tagadás a görög nyelvben (οὐκ ἔστιν οὐδὲν κρείττον ἢ νόμοι πόλει *nincs* az államra nézve *semmi* jobb mint a törvények) és a német közbeszédben (*keine* neu'gkeit weisz ich *nicht*).

Voltak, a kik e kettős tagadásban, melyben a két tagadás nem rontja le egymást, nem tagadja egymást, logikai ellenmondást láttak, s hogy e vád alól fölmenthessék nyelvünket, minden áron iparkodtak elmagyarázni az ilyen mondatokból az egyik tagadást. A Debreceni Grammatika úgy segít magán, hogy azt mondja: «A *sem, se* magokban tagadást nem jelentenek, hanem mindenkor *nem* kívántatik melléjük. Az effélékben: *sem* pénze *sem* posztója, *se*

¹) V. ö. a köv. szerkezetet, mely elkerüli a feletlen *sem*-et, de nem teljesen kielégítő eredménnyel: «kijelenté, hogy ebből a kérdésből *sem* párt, *sem* (még kevésbbé) kormánykérdést *nem* csinál» Hon 18:134.

híre, *se* hamva, a tagadó *nincs* lappang». (224.) Hogy ez nem áll, azt tudjuk az eddigiekből; láttuk ugyanis, hogy a *sem*, *se* szók valóban maguk is tagadást fejeznek ki, mert nem egyebek mint az *és-nem* és-*ne* összetételei. — Egy másik régibb nyelvészünk (KJ. a TGyűjt.-ben 1820. III. 60) úgy akar a bajon segíteni, hogy — minden igazi alap nélkül — a tagadóknak két osztályát állítja föl: a) egész tagadók: *nem ne nincs, sem se sincs*; b) «a féltagadóknak törzsöke a *se*, mely nem egyéb, mint egy visszafordult *és* v. *is* ¹⁾. A visszafordult *se* az állítást fölfüggesztvén, azt eltörölni készül s tagadásra hajlik: de még magába csak fel tagadó lévén, rendszerint egész tagadónak segedelmére szorúl, és úgy lesz egy erős vagy *másfél mértékű tagadás*«. Továbbá 61: „*Se* ma *se* tegnap *nem* láttalak a. m. is ma, is tegnap, v. ma is, tegnap is *nem* láttalak. Ilyenkor a *se* nem egyéb, mint particula disjunctorum seminegativa, és egészen más eredete, s más ereje van, mint annak [a tiltó *se*-nek], a melyről szólottunk az egész tagadók classisában». ²⁾ Azonban mit is nyernénk ezzel a kibúvóval? Ha két tagadás valóban logikai hiba, akkor a másfél tagadásban sem fődözhetünk föl vmi mintaszerű logikát. Ha a két tagadásban lerontja egyik a másikat, akkor a másfél tagadásban is a fel tagadás legalább is félig lerontaná s így gyöngítené a másik tagadást, a helyett hogy erősítenék egymást. Ime tehát, erős logikai hibát fődöztünk föl éppen abban az okoskodásban, mely a nyelvnek tulajdonított logi-

¹⁾ Ezen föltevés hibája (érintettük már fönt 29:2. jegyz.) maga ledönti egész okoskodását.

²⁾ Aztán természetesen hibáztatja az ilyeneket: „*sem* látója, *sem* hallója *nem* vagyok. Ez nem jól van mondva, mert így két erős tagadás jön össze, a mely egy erős állítást teszen. Hanem így kell: *se* látója, *se* hallója *nem* vagyok. A bibliába nem jól van fordítva Ján. IX. 3: *sem* ez *nem* vétkezett, *sem* ennek szülői *nem* vétkeztek». «Legképtelenebb, mikor némelyek így szólnak: még ma *nem* ettem *semmit* *se*; még ma *se* *nem* ettem, *se* *nem* ittam *semmit*, e h. még ma *nem* is ettem, *nem* is ittam *semmit*«. (O. 68.) Észrevette azt is, hogy a *senki sem* (*sem*-*ki* *sem*)-ben rejlő kettős *sem* útjában állana elméletének, azért a *senki* szót ebből eredteti: *semmi*-*ki* (a *semmi* szerinte nem *sem*-*mi*, hanem *se*-*mi* az *m* megnyújtásával). Azonban ha tudta volna, hogy *sehol*, *soha* stb. valaha szintén így hangzottak: **semhol*, *somha*: ezeket már alig merte volna *semmi*-*hol* és *semmi*-*ha*-féle összetételből magyarázni.

kátlanságot akarta mentegeetni. — De hát kell-e, lehet-e a kettős tagadásban logikátlanságot látnunk? Hisz a nyelv ilyenkor nem tagadja egyikkel a másikat, nem vonatkoztatja egyik tagadást a másakra, hanem mind a kettőt egyformán arra a képzetre, melyet tagadni akar. Ha tehát nem tulajdonítjuk a nyelvnek azt, a mi nincs is szándékában, akkor eo ipso elesik a logikátlanság vádja. A nyelv ilyenkor csak nyomósan akar tagadni, s ama fölösleges védelemben részesült kettős tagadások csak olyanok, mint mikor a szónok azt mondja: *nem, nem megyek ennyire!* vagy a költő: *nem is, nem is* azt a forgószelet nézi! A II. 6; vagy mikor az állító mondatokban halmozzuk az erősítő kifejezéseket, p. *igen nagyon fáj, fölötte igen* bánkódott stb. — Ezúttal természetesen csak a *sem*-mel kapcsolt mondatok kettős tagadása érdekel bennünket, de nyelvünk egyéb esetekben is alkalmaz nyomósítás végett két tagadást, melyeknek egyike voltaképpen fölösleges. Fogunk erre számos példát látni a *hoggy*-kszós főnévi mondatoknál (p. a míg el *nem* következik az idő, hogy az isten keze le *nem* nyúl utána VG; *nem* akarom, hogy én tölem értse *senki* Pz), és a *nehogy*-on kezdődő mondatoknál (*nehogy* a beszélgetésért vmely gyanúságba *ne* vegyék Mik.).

Lássuk már most: mikor alkalmazunk kettős tagadást a *sem se* szókkal kötött mondatokban? Vegyük sorra az egyes és a bokros *sem* alkalmazásának négy esetét (30, 31).

1. Hangsúlyos *sem*, a tagadás igére irányul: nem látott, [>]*sem* hallott | [>]*sem* látott, [>]*sem* hallott. Ilyenkor újabb nyelvünk a *sem se* után a *nem ne* szócskákat legtöbbször újra kiteszi ¹⁾: nem látott, *sem nem* hallott | *sem nem* látott, *sem nem* hallott, se nem látott, se nem hallott, se nem érzett, se nem tudott késervénél egyebet KS.; sè nem izensz, sè nem írsz hát levelet Ny. V:240.²⁾ De már

¹⁾ Annyira hozzá vagyunk már szokva e nyomósításhoz, hogy már Kazinczyt, midőn egy 1663-ki levelet ad ki (FMMinerva I. 480), egészen meglepi e második tagadás hiánya, s magasztalja a levél írójában, hogy «olvasgatott, a hajdani Róma íróit, v. legalább a hajdani Róma nyelvén [nem látjuk ugyan, mi különös van benne, ha egy XVII. századi vezér latin actákat olvasott]. Onnan vevé ezeket: *sem* nyer, *sem* veszt (*nec* . . , *nec* . .), és nem *sem nem nyer*, mint minden más.»

²⁾ Nagyon érdekes, hogy az állitmánykiegészítő alanyeset ha a *van* v. *vannak* van elhallgatva íge gyanánt szerepel, s azt mondjuk p. *se nem ép*,

Magyarinál akadunk effelére: nem látják, *sem nem* hallják 19; aztán főleg Mikesnél: naplementig se nem esznek, se nem isznak 29. lev.; se nem könnyebb, se nem kisebb 46. lev. — Mindig ismételjük a tagadást, valahányszor a *sem* mellett nem csak pusztá ige áll, hanem névszó is (v. ö. 30:1, és 31:1), s ilyenkor csak a tagadást ismétlő *nem ne* szónak kell közvetetlen az ige előtt állaniok: ne legyen gondod róla, se ne akarjad mondásodat vakmerőül megótalmaznod Horv. 229; ne ítélj kevésből könnyen, se ne légy gyanús o. 267 | a *sem* és *nem* között többnyire egyéb mondatrészek vannak: ha ő meg nem rozsdásodik, *sem* meg *nem* rothad Tih. 360; ennenmagamnak nem kívántam, *sem* meg *nem* tartottam Vg. 13; es sem ki nem akarnak belőle térni, sem meg nem gyónják, sem meg nem szánják Érd. 27; hogy *se* orvos hozzája *ne* menne, *se* ennie innia *ne* adnának o. 217; ne akarj lenned feslett erkölcsű, *se* kedeg *ne* járj a feslettekkel Horv. 259; sem függőben *nem* hagyhatja választását, *sem* a pokol útját *nem* választhatja Pázm. préd. 334; se attól ne féljen hogy . . , se attól ne tartson hogy Mik. 67; hogy mellőle el ne menjen, se neki vmiről ne szóljon Mik. m. 46; mást nem rágalmaz, sem zenebonát nem indít Gv. p. p. 37; sem senki nem kínozt, sem a tűz nem égeti tagjaidat, sem a hideg nem rázza testedet o. 52; a protestánsokra *sem nem* haragszik, *sem* őket, akármit írjanak, *nem* bántja Kaz. m. utak 26; se le ne süsd, se föl ne mereszd szemedet CzF. V:744. — A régiéknél néha egyik mondatban még *sem* van, a másikban már *sem nem*: kik *sem* szólnak, *sem* érzékenységek *nincsen*, Krisztina él.; *sem* adott, *sem nem* adhatott ilyen nagy hatalmat neki Magy. 30. | ő magára *sem* gondot *nem* visel, *sem* szól magáért Tel. 125.¹⁾

se nem szép Ny. I. 362, *se nem épek, se nem szépek*. Ellenben mihielyt a van igének más alakja kell, az állítmányi alanyeset megint névi természetű, s akkor az alábbi 3. pontba tartozik: *se ép nem volt, se szép nem volt; sem épek nem vagytok, sem szépek nem vagytok*.

¹⁾ Érdekes a különféle szerkezetek váltakozása ebben: haragot ellenők *ne* viselj, *ne* tarts, őket meg *se* utáljad, se meg *ne* ítéljed, *ne* morogj es ő reájok Horv. 267. — *Se nem* állító előmondat után (l. 30:1): hallgass vesztég te mostan, se meg *ne* bánts engemet Horv. 23; es megengeszteltessék tinektek, se el *ne* hagyjon titeket o. 13 = es engeszteltessék meg tihozátk, se el *ne* hagyjon titeket Tih. 252. — Csak nincs kitéve az előmondat

2. Hangsúlytalan *sem*, a tagadás az igére irányúl: míg a tóban halak laknak, addig rózsám *el sem* hagylak | *itt sem* hagylak, *el sem* felejtlek. Ha itt magát az igét előre tesszük, akkor az ige elé még egy *nem* szükséges, csakhogy ez a szerkezet szokatlán: addig rózsám *nem* hagylak *el sem*; azért jobb ócska zeke, melyet nem kell mosatni se A. A. I:271 | *nem* hagylak itt *sem*, *nem* felejtlek *el sem*.

3. Hangsúlyos *sem*, a tagadás névszóra irányúl; apám nincsen, *sem* anyám | *sem* apám, *sem* anyám. Mihelyt ki van téve az ige, kettős tagadás szükséges: *sem* apám *nem* volt, *sem* anyám *nem* volt (v. *nincsen*) | az ige nem : zonos: se dolgozni nem képes, se koldulni nem akar; se jobbra nem néz, se balra nem tekint CzF. V:743—4 | a második mondatban csak tagadó szó az ige nélkül: sem én nem békélhetek meg a világgal, sem a világ nem velem Kaz. Bácsm. 113. — Az eddigi példákban a második tagadás mind a két mondatban megvolt, de többnyire vagy csak az elsőben van meg, vagy csak az utolsóban: *sem* ez *nem* bűnhőtt, *sem* ő szülei M. = *sem* ez *nem* vétkezett, *sem* ennek szülei Kár. Ján. IX:3 | de *sem* innen, *sem* amonnan lányt *nem* látok a faluban Cz. 17; se jobbra, se balra ne nézz; se szék, se asztal nem alkalmatlankodik Mik. 19. lev.; se szépségökben, se urok szerelmében ne bízzanak az asszonyok Pázm. préd. 245; sem a bálványozók, sem a házasságrontók, sem a magokkal rútalkodók, sem a férfiakkal fertelmeskedők, sem lopók, sem fősvények, sem részegesek, sem szitkosok, sem ragadozók isten országát nem bírják Pázm. kal. 999; se emberi tekintet, se király félelme, se úti veszedelem, se fáradságos költség, se egyéb akadék meg ne tartóztasson a keresestől préd. 187; de *sem* isten, *sem* hazához sok kigyalúlt magyar szív, *sem* szavához, *sem* párjához, *sem* magához most *nem* hív KS bold. szer. 53. dal. Az ismétlő tagadó *nem*-ből is *sem* válhatik, ha kiemelő *is*-sel kerül össze: sem gróf uraméból, *sem* asszonyom jószágából *csak egy pénzt sem* adtak Lev. I. 1547 (a kiemelés

tagadása ebben: mert itt egy szál rozs, *sem* liszt nincsen. Lev. I. 237. — A második *nem*-ből is *sem* válhatik, ha kiemelő *is*-sel kerül össze: azt *se* el nem olvasván, *se* csak reája *sem* tekintvén Mik. m. 296 (a kiemelő *is* nélkül így volna: *se* reája *nem* tekintvén).

nélkül: sem a gr. u., *sem* assz. jószágából egy pénzt *nem* adtak; v. ö. az 1. pont jegyz. végét). — Az egytagadásos mondatban még egy fölös *is* kötőszó: mert én *sem* levelekhez *nem* értek, *sem* törvényekhez *is* Lev. II:38.

Az ide tartozó mondatokban előre is tehetjük a *nem*-mel tagadott közös igét, de akkor csak egyszer lehet kiteve: *nem* volt *sem* apám, *sem* anyám; *ne* nézz se jobbra, se balra; ki meg *nem* szeplősült *sem* mívelkedetivel, *sem* beszédével, *sem* gondolatjában Horv. 77; *nem* mondott se bűt, se bát Közm. — A székeleyknél *is*: *ne* legyen gondod *se* egyikkel, *se* másikkal Ny. I:362; Pázmánynál *is*: *nincs* istennek *sem* jobb, *sem* bal keze préd. 669.¹⁾

Mind ezeket a mondatokat olyképpen ejtjük, mintha minde-
nik két-két mondat volna, mintha a *nem*-es ige magára tenne egy mondatot s a *sem*-es kifejezés szintén magára egy-egy külön (igétlen, hiányos) mondatot; p. *se* jobbra: *ne* nézz, *se* balra: *ne* tekints; *ne* legyen gondod: *se* egyikkel, *se* másikkal.²⁾ Innen van, hogy e mondatokban *sem* a székeley beszéd, *sem* p. Pázmány nyelve *nem* idegenkedik a kettős tagadástól, ámbár máskor (l. a 4. pontot) így beszélnek: *ne* legyen gondod egyikkel *is*; *nincs* istennek jobb keze *is*.

4. Hangsúlytalan *sem*, a tagadás névszóra irányúl: *nem* tilt anyád, anyám *sem* tilt | anyád *sem* tilt, anyám *sem* tilt. Ezekben *nem* mondunk kettős tagadást, csak akkor, ha az igét előre tesz-
szük: ³⁾ *nem* tilt anyád, *nem* tilt anyám *sem*; *nem* tilt anyád *sem*,

¹⁾ A *sem*-mel kapcsolt fogalmaknak a *sem* előtt van néha közös jelzőjük *is*; p. embernek ő halálakor *nem* fizethet *teljes sem* *kint, sem* *dicsőséget* Érd. 20. — Az első *sem* a *nem* elé van vetve néha: *hogy se ne* tudjunk *élni, se* *halni* F. 517. — Az első *nem*-ből *is sem* lesz (l. az előbbi jegyz.), ha kiemelő *is*-sel találkozik: többet *felé se* mertek menni a háza tájékának *se* a farkasok AL. népm. 189 (kiemelés nélkül: többet *nem* mertek *felé* menni a háza tájékának *se*).

²⁾ V. ö. a fent idézett KJ. megjegyzését: «A nagy indulat kimentheti az ilyeneket: *soha* életembe — *se nem* láttam, *se nem* hallottam ilyen dolgot, mert itt ezen szók után: *soha* életembe — *nagy pausa* van, mely a kimondást két részekre osztja.» Id. h. 68.

³⁾ Különös kivételes mondatszerkesztés: úgy szolgálók ezeknek véghezvitelében, *hogy nem* sok-sok ezer ló tereh pénzzel *sem* *vihetnék* véghez

[>]*nem tilt* anyám *sem*; hogy le *ne* törje egy virágodat *se*. Szász ford. 75. ¹⁾ — Láttuk a 27. cikk végén, hogy régibb nyelvünk, p. Pázmány állandóan, s a székely nyelvjárás ma is csak egy tagadó szót alkalmaz, s a mai köznyelvi *sem* helyére e mondatokban csak *is-t* tesz.²⁾ A székely kifejezés ilyen esetekben két értelmű (mint Balassának az a mondata, melyből a 26. cikkben kiindultunk), a mennyiben nem világos, hogy tagadott kapcsolattal vagy kapcsolott tagadással van-e dolgunk. Ez a mondat p. „*Nem vetsz te es keresztet rá*» (K. 359) annyit is tehet, hogy mások vetnek, de hogy *te is* vetnél, azt nem teszed; és tehet annyit is, hogy más se vet rá keresztet, de te se vetsz. A köznyelv csak az első értelemben mondja úgy, mint a székely, a másodikban ellenben így szerkeszti: *nem vetsz te sem keresztet rá*. Ép így megkülönbözteti a köznyelv p. ezeket: „apám már tudja, de legalább ne tudja anyám *is*“, és „apám *sem* tudja, ne tudja anvám *se*“.

Vizsgálódásunknak eredményét röviden így foglalhatjuk össze: *kettős tagadást alkalmaz mai nyelvünk* majdnem kivétel nélkül azon esetekben, *mikor hangsúlyos 'sem' van a mondatban*; *a hangsúlytalan 'sem' mellé csak akkor teszünk még egy tagadást*,

azt Tört. eml. Okm. III. 233; és ez a kapnikbányai mondat: *még se nem felek* téled NyK. II. 370.

¹⁾ Az első *nem*-ből is *sem* lesz, ha kiemelő *is* mellé jut (l. az előbbi pont jegyzeteit): *egyik sem* tudta a leczkét *sem*, *akármelyiktek sem* tenné meg ezt *sem* (kiemelés nélkül: *egyik nem* tudta a leczkét *sem*, *akármelyik nem* tenné meg ezt *sem*). — A második *se* kiemelő s az első kapcsoló ebben: jön először a legöregebbik, arra rá se hederíts, aztán jön a második, arra *se* nézz rá *se* AL. népm. 166. (Kiemelő *sem*-mel a székely szerkezet: *egy se* maradt volna egy óráig is józanon Gv. p. p. 64; de *még sem* maradhatta ezen tekintetben *is* esendességben, Sipos Ó és új m. 34.)

²⁾ Mennyire erős e nyelvszokás a székelységben, arra nézve jellemző Budenznek köv. följegyzése: A mit nagy Magyarországon hallani: *nem láttam egyet se*, a székely azt a világért *sem* mondja másképpen, mint: *nem láttam egyet is*. Legrövidebben föltüntetheti e különbséget egy eredeti példa, melyet Csikban jegyzék. Vki azt kérdezi: Házasok? a másik erre felel: «Nem, egy *es*“, de mindjárt még egyszer ismételvén feleletét, hozzá teszi: «Egy *se* házas». (MNY. V. 359.) Nyilván az előre bocsátott *nem* hatása volt olyan erős, hogy utána a szükséges *sem* helyett *is*-t ejtett a szóló. — Erdélyi nyelvészek hibáztatják is a köz nyelvszokást az itt tárgyalt szerkezetre nézve: így Brassai MNY. IV. 99, Gyergyai Magy. 11.

ha az ige a ,sem' előtt áll, s ilyenkor a fölös tagadás szintén megelőzi a sem-et.

A tagadó névmások.

33. Tagadó névmások a következők:

1. *sénki* e. h. *sem-ki*, olyan hangváltozással (l. NyK. XIV. 73), mint *uromk-ból urunk, számkivet h. számkivét imeg-ből ing* stb.

2. *sémmi* = *sém-mi*,¹⁾ de Őrségben rövidítik az *m-et* s azt mondják: *sémi* közöd sines hozzá, *sémit sé* Ny. VII. 373 (mint *immár h. imá* Ny. II. 563, l. a mássalhangzók rövidítéséről Ny. VII. 531—4) | ez a rövidítés általános lett a következőkben: *sémilyen, sémennyi, sémekkor, sémerre, sémедdig, sémikor*.

3. *soha*, eredetileg **sém-ha*; az *m-et* meg is találjuk: *somha* nem twdom Lev. I. 84 (1551), *βomha* az pinzt meg nem kwlte RMNy. II/2:78 (1550) | az *m* először *n-re* változott, s az *n-es* alak számos nyelvmélkünkben előfordul: *sonha* B. M. Érs. Nád. W. 152, 158 | végre elveszett az *n* (v. ö. *méhet, joh, ih; vohat* vonhat Tih. stb.; l. NyK. XIV. 82): *a* Guary codexben magában három alak váltakozik: *sonha, sohha, soha* | az első szótag magánhangzója illeszkedett a másodikhoz (mint *pélyva: polyva, bérétva: borotva, kintérna: kintorna*), de «Erdélyben még mondják ezt is: *se-ha* e h. *soha*» Kass. szók. III. 287 | *sem* előtt rövidülhet és lesz: *soh-sem* v. *sose(m)*; p. Toldit az udvarnál mégis *sohsem* látom A. TSz. V:60.

séhol (Erdélyben még *séholt* is, így Lev. II:60); illeszkedésel is, mint *soha: sohult* Mik., *sohott* Lev. I. 4, *sohul* Zr., Ny. VI. 262, *sohol* Tel., KS., *suhun* Ny. II. 233; eredeti alakja **sém-holt* | *séhonnan, séhonnet* stb., illeszk. *sohunnan* Felv. pest. 104; még az eredeti **sém-honnan-ra* vezető *n-nel: sonhonnan* Lev. I. 112 (származéka: *séhonnai*; *Séhona* és *Sohona* egy jött-mentnek gúnyneve Somogyban, Ny. VIII. 528); *séhová, séhova, sohova, séhá* |

séhogyan, séhogy |

séhány.

¹⁾ *Semmi* h. csak *se* van néhány kifejezésben, úgy hogy itt maga a *se* kötőszó mintegy jelző gyanánt van alkalmazva: *sebaj* = semmi baj (Sebaja, csak a torka véres Erd. közm. 6756. a.); *seszinü*. (Talán az alább említendő *séhonnai* is a *honn* szóval függ össze s a. m. *semmi-honi, semmiházi*?)

Mind ezek a *sem* kötőszóval összetett névmások, még pedig határozatlan névmások (l. a *ha* kötőszónál: *ha ki* akarja stb. a. m. *ha valaki* akarja, Sim. nyt. 157. §). Hogy itt a *ki ma ha hol* stb. határozatlan névmások, azt látjuk, ha egyéb nyelvek kifejezéseit tekintjük: latinul: *spiritus est qui vivificat, caro non prodest quidquam* Ján. VI. 64; finnül: *henki on se joka eläväksi tekee, ei liha mitään* (*mi-tä-hän* = valamit is) *auta*; magyarul is a M. codexben: szellet, *ki* elvenejt, *test nem* használ *valamit*.

Már most az utóbbihoz úgy viszonylik a mai *nem* használ *sem-mit*, mint p. ehhez a kifejezéshez *nem* látok egyet a következő: *nem* látok egyet *sem*; vagyis más szóval: a *sem-mi*-féle szavakban a határozatlan névmáshoz a kiemelő *sem* járult (illetőleg kiemelő *is + nem*), csak hogy még olyan korban, mikor az *is* kötőszó s az ennek megfelelő *sem* elül is állhatott, mikor tehát még azt is mondták: *nem* látok *sem egyet* (l. 31:1). V. ö. „*sem egytől meg nem vigasztathatik*» M. 128, és: *senkitől* (*sem-kitől*) *meg nem gyógyíttathaték*. — (Mondjuk különben csak hátuljáró *sem*-mel is ezt: *mi-sem*, csak hogy ez gyöngébb tagadás, mint a kétszeresen, nyomósan tagadó *sem-mi sem*.¹⁾

Valószínű, hogy ezek az összetételek olyan új időben keletkeztek, mikor már használatban volt az *és-nem is-nem*-ből összevont *sem*, vagyis hogy e kifejezések mindjárt kezdetben így hangzottak: *sem-ki*, *nem* pedig *és-nem-ki*, vagy *s-nem-ki*. — Az a *sönemmi*, melyet CzF. V. 779 idéznek egy 1627-ki levélből (Tudmár 1838. IV.), úgy látszik a váltakozó *sem lát és se nem lát-félék* analogiájából keletkezett (ép úgy *sem-mi: se-nem-mi*). — Eredetileg kettős alakjuknak kellett lenni a szerint, a mint tagadó vagy tiltó mondatban alkalmazták őket: *sem-ki és se-ki* (*nem látta *semki, és: ne lássa *seki*), *sem-hol és sehol*. Ez a megkülönböztetés idővel elveszett,²⁾ de a rövidebb tiltó alakok talán elősegítették a **semhol, *semhogyan-féléknek sehol, sehogyan-ná* rövidülését.

¹⁾ «Egyik eláradott hiba mai irodalmi nyelvünkben a *mi sem, mit sem* steff. a *semmi sem, semmit sem* sat. h. — *Mitsem és semmitsem* eredeti, nemzeti magyar nyelven két különböző értelmű kitétel; mert *semmit sem ettem* = ich habe nichts gegessen; *mit sem ettem* = ich habe so viel als nichts (d. h. sehr wenig) gegessen». Brassai MNy. IV:99.

²⁾ Ezt elősegítette a *semmi — semi, semmilyen — semilyen-féle m-es*

Ha tekintetbe vesszük e tagadó névmásoknak szerkezetét, látjuk, hogy itt a *sem* kötőszó használatának csak azon eseteivel (3. és 4.) lehet dolgunk, melyekben a tagadás első sorban névszóra irányul (itt határozatlan névmásra); de ezek közül is csak az egyikkel (30:3 és 32:3), azzal, melyben a hangsúlyos, elül álló *sem*-et alkalmazzuk, mert a *senki*-féle szavak *sem*-je mindig hangsúlyos, és *sem*-ki nem tiltja¹ szakasztott olyan kifejezés, mint: *sem anyám nem tiltja*.

Valamint hát ez utóbbi kifejezésben a *nem* nyomósítja, ismétli a tagadást, ép olyan nyomósító *nem* van az efféle kifejezésekben: *senki nincsen*, kit illessen Kat. leg.; senkit ne rágalmaz Horv. 267; senkit nem egyebet, hanem királyt illet PG. 210; az tudomány nélkül semmi nincsen jó Kár. Bibl. I:614; hogy *semmit ne* munkálódni o. 154; akkor *semmit nem* szóla o.; *semmit ne* gondoljon o. 179; hogy ő *soha nem* vétkezett Horv. 141; *soha ne* legyen oly bátor o. 241 | de *semminemű* ember Máriánál felebbvaló *nem* volt o. 91; *semmi*ből ember hamarabb meg *nem* ismeri kórságát Nád. 38; *semmit el ne* végy a kezéből Mik. m. 227. ¹) — Ha a mondatnak igéje nincs kitéve, vele együtt a *nem* is elesik (éppen úgy mint *sem apám nem volt, sem anyám nem volt*, ellenben ige nélkül csak: *sem apám, sem anyám*, l. 32.3 ²): ki volt itt? *senki*; mit hallott? *semmit*; *senki* többet? *sehol senki!* *semmi*ből *semmi* közm. Érd. ³) — Régente azonban teljes igés mondatokban is használták a puszta tagadó névmásokat ismétlő tagadás nélkül: *soha* porrá és hamuvá lettünk volna Tih. 359; *semmi* te hozzád hasonlatos o. 92; *senki* oka ennek Lev. 1541 körül | a kétféle szerkezet egymás mellett: oly igen szép, hogy *semmi* gyönyörűsége is

alakoknak annyira hasonló hangzása. — Külömben a tagadás és tiltás közti különbség elmosódását láttuk már fent is (29, ut. j.).

¹) Lehet egynél több tagadó névmás is a mondatban: hogy *soha senki* oly szomjazással *nem* kívánta Nszomb. 45; *senkinek senkit* meg *nem* kell utálni PG. 193; *senki* olyant *nem* csinált *semmi* országban: tale opus non est factum in univrsis regnis Kár. bibl. a. 314.

²) Érdekes, hogy igétlen mondatokban más nyelvek is elhagyják a tagadó szócskát p. a franczia (qu'est-ce qu'il y a ?) 'rien', 'personne'.

³) Kivételesen mégis van második tagadás ebben: *senki* nem az örök, hanem az árváké RMNy. II:163.

semmi szebb ő nálánál *nem* láttathatik, de bizon a rágalmazó apácák *soha* az ő szépségét láthatják Tih. 108.¹⁾

Mai nyelvünk rendszerint már meg sem elégszik a *senki nem*-féle kifejezéssel, hanem az első tagadóban rejlő kiemelő *is*-t még egyszer bele teszi a mondatba²⁾ s a második *nem* helyett *sem*-et mond, de csupán akkor ha a második tagadás közvetlen követi a tagadó névmást (p. csak: *semmit* el *ne* végy, *semmi* az embert jobban *nem* bosszanthatja): *senki sem* látta; jöllehet *semmi sincsen*, *semmit sem* kíván F. 531; kitaláltak, *senki sincs*, körülülték, *semmi sincs*. — A második *is* külön is lehet a *nem*-től: ha *nem* arról, a mi fiu-szívét nyomta, *semmit is* anyjának a király *nem* monda A. TSz. III:37.

A *senki nem*-féle mondatokat gyakran így rendezzük el, hogy a *nem*-es ige elül áll, s utólag következik a *sem*-mel tagadott névmás (éppen úgy mint e h. *sem* egyik *sem* másik *nem* látta, azt is mondjuk: *nem* látta sem egyik *sem* másik, l. 32:3): *nem* látta *senki*; *nem* látta azt a dolgot *senki*; *nem* törődöm én avval *semmit*; *nincs* benne *semmiféle* hiba; *nincs* nyugta *sehol*; *ne* rágalmaz *senkit*. — Valamint az előbbi pontban, úgy itt is hozzájárulhat az egész kifejezéshez még egy kiemelő *is*: *nem* láttam *senkit is*; *nem* látta *soha is*, mégis ég érette Gy. MV. II:9; *ne* hazudj *soha is* CzF. V. 745; pusztá vidékénél *nem* látszik *semmi is* élő Vör. II:249.

Sőt az imént idézett mondatokban a mai közbeszéd³⁾ az *is*

¹⁾ Az újabb nyelv a kétféle szerkezetet némely kifejezésekben fölhazsálgatta árnyéklatok megkülönböztetésére. «Néha az erősbitő *sem* [v. *nem*] nélkül is előjön [a *semmi*], de akkor más értelme van, p. *semmire ment* v. *semmire jutott* a. m. tönkre jutott, és *semmire sem ment* a. m. *nem* boldogult. *Semmire való* (haszontalan, rossz erkölcsű) más mint *semmire sem való* (*nem* alkalmas *semmire*). *Semmi ember*, *te semmi*! v. *semmiség*! *nem* jelent *nem* létezőt, hanem haszontalant, rossz-erkölcsűt». CzF. szót. V:781.

²⁾ A két kiemelőhöz aztán járulhat még egy kapcsoló *is*: a kisasszony ezentúl a kastélyban fog lakni, *sohasem is* jön ide vissza Jók. KEF. 181; némely ember röstel a mennyország felé nézni, mert a fölnezésben megfájdul a nyaka; Holló uram csakugyan *soha sem is* panaszkodott, hogy nyaka megfájdult volna VG. 45; s tesz olyan csudát ott, a mit élő ember *soha sem is* látott A. III:221; *sohasemis* léssen (1667-ki lev.) Tört. és Rég. Értesítő IV. 36. — Külömben egy *is* helyett kettőt már láttunk fönt 14.

³⁾ Az erdélyi úgy látszik *nem*, mert oda való nyelvészek hibáztatják e beszédmódot; p. Brassai MNy. IV. 99: «Az az állítmány, hogy kettős negatio

helyett gyakran még egyszer *sem-et* mond, úgy hogy ilyenkor a tagadást háromszorosán fejezi ki: *nem láttam senkit sem; nem látta soha sem; nincs nyugta sehol sem; nem boldogul sehogy sem; ez nincsen inyemre sehogyse* A. A. 247; *ne menj sehová se | nincs vigalom, nem szólít senkit senki se'* táncra, György V. HSzemle I:140.

A tagadó névmások mellett lehet a mondatban másféle *sem* is, olyan, mely a mondatot összekapcsolja a megelőző v. következő mondattal; p. semmit el ne végy a B. kezéből, *se semmit* úgy E.-nek ne adj Mik. m. 227; no ilyet nem láttam, *se' semmi* elődöm A. TSz. IX:91; nem tart soká a szerelem, *sem semmi* a mi hirtelen, Vajda J. tal. 50; téged még soha senki tudom nem láta hadak közt... , *sem soha* bátorság nem készített merni nemesbet Vör. II:349; *sem* te töled, *sem* ő töle, *sem senkitől* nem (v. *sem senkitől sem*) kívánom ezt; csodálkozom rajta, hogy énnékem semmit *sem* ízenétek, *sem* írátok Lev. 1542; avval senki *sem* jobb, *se* nagyobb F. 558; semmi kimélet sincs a csatába *se* kérve, *se* adva György V. HSzemle I. 152; hogy senki *se* be ne jöhessen, *se* ne hallgathasson Mik. m. 184 | mégsem látta meg senki; meeg *seem* adtál soha énnékem csak egy bárány fiát *is* PG.

magyarban nem lehet, latin s német tejen hízott nyelvészek körmon font hiú beszéde, s ugyanazok, kik az első negatíot a *semmitsem*-ből kihagyják, a hol nem kell oda toldják, s így irnak: *nem láttam semmit sem, nem volt ott egy ember sem, s több ilyek*. Ezekben már három is van, de jó magyar nem úgy mondja». — Gyergyai is megrója ezeket: *nem találkozott senki sem, nem tudok róla semmit sem*, s így javítja ki: *nem találkozott senki, vagy senki se találkozott, nem tudok róla semmit, v. semmit se t. r.* (Magyarosan 12.)

IV. A *meg* kötőszó.

Használata.

134. A *meg* egyike újabb keltű kszavainknak. A régi codexekben nem található, és Kiss Ignác szerint Pázmánynál sem (NyK. XV:209) ¹⁾ idézendő példáink közt a legrégibb 1559-ből való. Az irodalmi nyelv, főleg emelkedettebb előadásban most sem igen él vele. ²⁾ — Itt is megkülönböztethetünk a kszó használatában két olyan esetet, mint az *is*-nél: 1. azt, mikor fogalmakat köt össze, 2. azt, mikor két cselekvést, két teljes gondolatot köt össze.

1. Ha mondatrészeket köt össze az *és* a népies beszéd, *meg*-gel szereti helyettesíteni: egyszer a farkas *meg* a róka *meg* a nyúl elmentek árkot ugrani (Bakony) Ny. IV:85; ellopta a boszorkánynak a pálcáját *meg* a papucsát (Dunamellék) III:279; mennynek *meg* földnek teremő szent ura (Heves) VIII:285 | írókból: a rész szerént gonoszságból, *megh* másfelől jámborságból állók . . Czegl. Kártvall. Magy. 255; lejtözve kerengett föl *meg* alá egyaránt Vör.

¹⁾ «A népies *meg* nem fordul elő.»

²⁾ Nyelvtanaink a kötőszók közt megemlítik e *meg*-et Gyarmathy óta, ki Nyelvmentere 293. lapján felsorolja az «öszve-foglalók» közt. — Említi Beregszászi is (Sprachl. 226): «Auch wird dafür [für *és*] oft die partikel *meg* gebraucht: kik voltak ott benn? *csak az úr, meg még egy ilyen; hat meg három, kilencz.* — Ramershofer (Grammatik 1842. 102) a kszók közt első helyre állítja ezzel a példával: az ember *meg* a barom. — Bloch M. (Ausführl. Grammatik² 219) ennyit mond róla: „*Meg* bezeichnet das zweite beigeordnete glied als blosser fortsetzung oder erweiterung des ersten, es steht deshalb gewöhnlich bei zwei vorstellungen, die sich gegenseitig ergänzen oder wo das zweite glied neben dem hauptbegriff des ersten noch etwas hervorzuheben hat, als: a mely nemzet a világírányhoz nem simúl, annak jövedője: elnyeletés *meg* járom (Kossuth)». — Halász Ny. VI:99 foglalkozik vele. — Simonyi, MNytan 525. czikk.

II:242; minden embernek van baja meg panassza A. Dal. i.; összedől e kártyahalmaz, de újra, meg újra építi azontul A. TSz. XII:2; pedig esküszik ő száz- meg százszor A. A. 268.

2. Teljes mondatokat csak olyankor szokott a népnyelv az 'és' értékű *meg*-gel összekapcsolni, ha egyéb kötőszó is van az utó-mondatban, főleg *is*, *aztán*, *de* (az utóbbiakat l. alább: én így gondoltam, *meg* ő is ilyenformán mondta; keresem az istent... *meg* hát veled is lenne egy kis számadásom Ny. IV:326; hogy az árulást is gyökerén elmessék, *meg* az árulót is kézre kerithessék A. TSz. X:14.

3. Van azonban a *meg*-nek még egy harmadik használata, melyre nézve nem az *és*-nek, hanem a különböztető *pedig* kszónak (l. ezt) megfelelője, s melyben mondatbeli helye is más, mint az előbbi esetben. Gyakran t. i. szembe állítunk két névszói fogalmat,¹⁾ és két egymástól eltérő, sőt gyakran egymással ellenkező gondolat központjává tesszük őket. Az elsővel szembe állított fogalom a második mondatnak mindenkor inchoativuma és utána járul a *meg*, ez tehát itt soha sem kezdi meg a mondatot. P. egyik kijött, a másik *meg* benn maradt; engem magukkal hittak, társamat *meg* ott hagyták örnek; lakozzatok én bennem, én *meg* ti bennetek (manete in me, et ego in vobis manebo) Sylv. u. I. 150; én *meg* az itt való dolgokról nem írhatok nyilván Lev. I. 1559; másodszor *meg*... RMPass.; olyan, 'mint ha (kend) az én dolmányomat megkivánná, én *meg* nem adnám kendnek VG 48; mintha megölvén a férjet gyilkos módra, özvegye sírját *meg* kiraboltam volna A. TSz. IX:61, a te királyod olaszok közt harcol: hát te *meg* itt majd egy bagolyvárban alszol o. 83 (a hangsúlyos mondatrész megelőzi a *meg*-gel kapcsoltat: vki ellopta... haza lopom én *meg* o. XII:13 = megint). — Sokszor fordul elő e megkülönböztető *meg* efféle bokor mondatokban: *néha* nevet, *néha meg* úgy neki jön a búbanatnak VG 93; gazdag főurak unszolták minden lépten nyomon, *ki* megürült jószágért, *ki meg* hivatalért Jók. é. 16; *hol* az egyik lábára nehezkedett, *hol meg* a másakra o. 158;

¹⁾ Igét soha, nem mondjuk p. hogy 'írok ma, olvasok *meg* holnap'; az ilyent körülírással fejezzük ki: írni ma írok, olvasni *meg* holnap olvasok; vagy: az írást ma végzem el, az olvasást *meg* holnap. Oka az, hogy az igét ritkán használjuk inchoativumnak (l. Simonyi, Nytan 514:2).

hun ritt, hun mög bögött Ny. VIII. 517 (l. e bokor mondatokat kötőszó nélkül és és-sel 11, továbbá *pedig*-gel e kszónál).

Sokszor a két szembe állított mondatrész két mellékmondattal van kifejezve.¹⁾ Ilyenkor a *még* szócska rendszeren a második mellékmondatnak kötőszavához (ill. relativ névmásához) járul: *ha* nem tudnak velük helyesen élni, ne nyúljanak hozzájuk; *ha meg* használják, akkor ne tetszésük szerint, hanem a nyelvünk kiszabta módon . . MTanügy I. 314; *a mely legény* nem kell, mindig nyakunkra jár, *a ki meg* kellene, más elfoglalta már Cz.; a kinek a jobb szemöldöke viszket, az meglátja a szeretőjét, a kinek meg a bal, az szégyenbe marad (és nyomban utána a főmondatban álló *meg*-gel: «a kinek a jobb szeme viszket az sír, a kinek a bal, az meg örül») Ny. VIII:279.

Az inchoativum előtt még az *és* kszó állhat, bár ez kivételes szerkezet: kiszaladt mindakettő a szobából, *és* a sok pénz *még* ott maradt a szobába (Somogy) Ny. VIII. 519; étvágya iszonyú *és enni meg* nem tud Jók. RR. 13. (Előfordul még *és meg* együtt a mondat elején, l. 27.)

Sajátságos a *meg*-nek használata a már *de*-vel kapcsolt mondatban: Szeretem én őt is: *de Budát meg* félttem A. (a *de* a szeretés és féltés ellentétét fejezi ki, a *meg* őt és Budát állítja szembe); nagy érdem halni a hazáért, *de* kivált meg — értem A. III:215; jaj, *de* azok meg éppen kurucok voltak Jók. é. 28. — Azonban nagyon használatos ez a *de meg* együtt a mondat elején (=de viszont, de másrészt): szép multság azt (a gályát) nézni, *de meg* ha az ember azt gondolja, hogy azok a rabok csaknem mind keresztények . . megesik az ember szive rajtok Mik.; kobzos is úgy örvend a katona életnek, tudja hogy ott víg dalt örömetst pengetnek; *de meg*, úgy fordulhat, nem esik hiába . . A. TSz. IX:102; ha neki bolondult, mindegyre azt mondá, hogy kétszer kettő három; *de aztán* még ugyanazon napon *meg* azt is mondá, hogy kétszer kettő öt VG. 45.

¹⁾ Mellékmondatban van a szembeállítandó mondatrész ebben: «De most figyelmed e jóslatra fordítsd, mert *ez meg* a hajózásról beszél» A. A. I:73.

Mellékalakjai és eredete.

35. A *még*-nek a köznyelvitől valami nagyon eltérő alakjai nincsenek, egyéb a dunántúli, nem igen elterjedt *ég* (mintha ma elment volna az öregebbik, holnap *ég* a másik Ny. IV. 85, Somogy: Kapoly; u. o. az igekötő *még*-et is így ejtik). Különben mindegyik *még*-nek ejtik, zárt *é*-vel, kivéve a hol e hangzó egyáltalán ismeretlen.

Az egyszerű *még* helyett hasonló szereppel használatos a kettőztetett *még-még* Dunántúl (l. Ny. VI. 6), továbbá Hevesben Nógrádban (o. 300); p. ott volt a bíró, *mégmég* a kisbíró; «ez a nóta volt róla: . . . Mőg még: . . .» (Halas) Ny. VIII:88.

Elhhez hasonlít az a szerkezet, melyben *és*-sel társul a *még*, s melyre alább visszatérünk; p. két levelet írt: egyet a fiának . . *és meg* mást a francia királynak Mik.; «Ő haláltól nem fél vala, mert malasztanak édességével teljes . . . *Esmeg* tudja vala a sz. Mária, hogy ő soha nem vétkezett . . annak okáért nem fél vala vmi gonosztól. *Ennek felette* M. nem félt az ítéletnek sententiáját, mert . . » Horv. 141; A. ur nagyot kacagott, *és meg* újra kezdte Jók. RR. 19; leszalad a lépcsőn, *s meg* csak visszajön egy percz múlva Jók. KEF. 239; fel-fel ugortam *s meg* visszarogytam, Szász ford. 256. — Ez az *és-még* néhol annyira összeforrt, hogy egységes *éség* kötőszó lett belőle.¹⁾ — Az előbbi pontban említett *mégmég* is előkerül az *és* kszóval; így Gyarmathy a *mégmeg*-re, melyet már mint kszót említ az «öszvefogalók» közt, ezt a példát adja: tíz, *s meg-meg* egy: tizenegy.

Egészen a *még* egyértékese Göcsejben a *mégésleg* szó: a Feri ágyékos, a Trézsit a nehézség bántja, *megesleg* asszonyomat is egész nyárban hideg rázza. TGyűjt. 1838. VI:26; egy mőkust is hajhásztam, de nem foghattam el, *megesleg* egy gilice is eleget tüjogatott mellettem, fészkére mégsem találtam, o. 27.

A *mégint* szó is előfordul néha ilyen használatban: 12 esztendő koráig, *mégint* 12 eszt. korától fogva az ő életének 30. eszt.

¹⁾ „*éség* (a szó előtt): is» Ny. V. 425 Soprony m. V. ö. hát hun járt *esség* [azaz ésmég, megint]? Ny. II. 41, Örség; és Göcsejben is: *eseg*; *meg-eseg*, *megmegeseg* MNy. II. 410.

tendejeig Tel. 213; az angyalok a pásztoroknak jelenték, a pásztorok *megint* a többi zsidóknak o. 183; holott két csoda történék: elő, mert hogy fejét vevék, vér nem járja ő nyakából . . más csoda *megint* ez lön: hogy mennyből angyalok szállának Kat. leg.; hol bíznak magokhoz, hol *megént* rémülnek Gy. Ch. 138. Dunán túl is mondogatják a különböztető *még* helyett: tegnap az apját temették, holnap *megin* az anyját temetik. — S valamint ma a *de meg*-et használjuk (l. 26:3), ép úgy találunk példát a *de megint*-re is: igaz, hogy az ő lábainak gyorsasága is segítette őtet . . : *de megint csak* hiába futott volna, ha . . . Tel. 223; oh hányszor, ijesztő éjein, úgy tetszik: hogy vérben előtte, fagyban a hős fekszik . . . *de megint* jó percze, még iszonyúbb ennél . . : él, él, de világát nem teveled éli! A. TSz. V:70; Agendarius liber 215.

Végre az *ismét* szóval is találkozunk hébe-hóba mint a *még* mássával. Calepinus szótárában az *ismét* *ismég* a latin «item, etiam, vicissim» szókat is fordítják. Ilyen értéke van a köv. mondatokban: harmad esztendőbe azután *esmet* meghala az Sára Szék. I. krón. 12; Phul Babilóniának fő tisztartója, és Arbaces Médiának *esmet* fő tisztartója o. 35; neha *ismeglen* oly példák vannak, melyekben mindenik szám szegdelt és darab HG. arithm. N 8; melyekből annak határit és nagyságát, *ismét* természeti minéműségét és szokásokat lehet kitanúlni Csat. mb. 23; HG uj test. D 2 *ismeglyen* a latin «vero» fordítása | Antipatert egy zsidó méreggel megölé, kit *viszontag esmét* Herodes megöle Szék. krón. 75b. — Az *ismét* szó az *és-megént* összevonása (*esmegent* tére Bethaniába Wp. 19, szék. *esment*, *ösment* stb. l. Budenz MNy. V. 353), tehát ép úgy viszonylik a *megint*-hez, mint *es meg* v. *éség* a *még*-hez, és *s még-még* a *mégmég*-hez.

A *még*-nek ezen egyértékesei, mint látjuk, mind ismétlést jelentő határozó szók, és tudjuk, hogy a *még* maga is használatos még ilyen jelentéssel: melyet végbe vivén a kgylmtek atyjafiai *megh* visszamehetnek, ha úgy tetszik Tört. Tár VIII. 13; némelyek elmenvén a mustrára, *azután* elüljárójoknak engedelme néikül *megh* haza mennek o. 24; «de íme már meg itt hagyott . . meg visszatére előbbi mulató helyére, túl a folyónak partjain» Bats. 79; égbe sodort vizeit meg' visszabocsátván Vör. II:242; fölmegy, *meg* lejön stb. Az utóbbi példában s így számos esetben már mintegy kétséges, hogy időhatározó-e a *meg* vagy pedig már kszó; p.

igen keményen verettetik vala, arcúl hagyaptatván, *meg* oly igen keményen faggatják vala, míg mind *meg* nem fáradnak Érs. Pass. ed. Toldy 126; de távol még a völgyi harc fel-felsívít, *meg* elviharz A. I. 290.

Ha tehát azt mondjuk, 'egy *meg* egy', ez szó szerint a. m. 'egy és megint egy'; te *meg* ő' a. m. 'te és újra valaki — ő'. Hogy így időhatározóból kapcsoló kötőszó válik, e jelenséggel még alább a *sőt* kszó tárgyalásánál is fogunk találkozni. Itt csak még egy hasonló esetet említünk, melynek alkalmasabb helyet úgy sem találánk fejtegetéseink folyamában. Meghallgathatjuk erre nézve egyik nyelvészünknek előadását: «Az *azután* az elbeszélésben a cselekvés egymásutánját jelöli meg. Pl. Éccerre mind vadludakká váltak, osztány nagy lármává éröpütek. Ny. III. 468. Elatta a fát, asztán ét tikot látott még, asztán aszt megvétte hatvan krajcárér. Ny. III. 517. Kezibe vette, osztán elindút. Ny. IV. 324. A hegyhordó hátára vett egy követ, osztány könnyen vitte. NGy. II. 390. Ráivék, azután ilyen mesét mondott. A.

A nép az *azután*-t olyan gyakran használja, hogy ennek a szorosabb időjelölő értelmének okvetetlenül gyöngülnie kellett. Lassankint olyan általános lesz a szerepe, mint az *és*-nek. Azért találjuk már az *asztán*-t egyes mondatrészek összekapcsolásánál is; pl. Adtak neki kenyeret, aztán hust, aztán sôt. Ez az *asztán* teljesen egyenlő értékű a *meg*-vel. Az *asztán*-nak ezt a mindinkább gyöngülő időjelölő értelmét még a következő mondatokban is észrevehetjük: A legkisebbik legjobban sietett, asztán legelőbb teli szette a fazékát. Ny. IV. 36. Kerestik, de nem találták. Asztá~ a hun elásták, ott kihajtott ész szép jávorfa. Ny. IV. 36. Ott lakott a béka, osztán vôt egy lejáró. Ny. III. 139.» (Halász Ny. VI:300.¹⁾)

Az *asztán* szónak ezt a kszói használatát minden nyelvjárás kedveli: a MNy. V. 163 közlött őrségi párbeszédnek ez a helye:

¹⁾ «Érdekes az *asztán*-nak kétszer egymás után való használata. Az egyszerű *asztán* mintegy nem elég már az időjelölés funkciójának végzésére. E kettős *asztán*-nal legelőször a dunántúli Zrínyinél találkozunk. Pl. Kávét kicsin ficsánból hörpögetének Osztán azután vacsorát is evének Szig. Vesz. III. én. Gondulok éggyet, aután osztán öggyütt möjögessünk. Ny. II. 323. A kötőszóknak még nagyobb halmozását találjuk Zrínyi ezen mondatában: . . . Körülötted udvarlok, És azután osztán várba beballagok. Sz. V. III. én.»

«a mienk meg elpörkent, *osztán* lapba volt, a hóharmat is megcsipte» a NyK. III. 15 olvasható háromszéki fordításban is így hangzik: a mienk pedig megrökönyödött, *osztán* lapba volt, a h. is megcs. Végig mén egy v. két utcán, *oszt* úgy muzsikáltatja magát, Csongrád m. Ny. VIII. 517. Ezek egyúttal az eddigieknél határozottabb példák a kötőszói használatra, mert itt már szó sem lehet időben való rákövetkezésről, hanem csakis a gondolkodásban, az okoskodásban való sorrendet jelöli az *asztán*; sőt akárhányszor mond a nép ilyeneket is: «az apja nem tud jól magyarul, *asztán* magyarul beszél vele; az anyja meg németül beszél vele, *asztán* (v. *asztán pedig*) tudna magyarul.» — Használjuk az *asztán* kszót kíváncsi kérdésben is, ép úgy mint a német a *denn* kötőszót, mely szintén a. m. *dann* 'asztán'; p. «Egy kis mulatságba voltunk. — *Asztá* hol? (= *wo denn*?) Ny. IV:38; «Agyonütlek. — Ugyan mivel *asztán*?» A. A. I:161. — Használjuk továbbá a *meg* kszóval együtt is: ma nincs kedve sétálni, *meg asztán* tegnap se tett jót neki; de rendesen a *meg* van második helyen: vettem egy szalmaszéket, *asztán meg* czifra virágot a Rebinek Ny. II. 41. «Isten mentsen, hogy elfoglaljam, s a világ boszantó rágalmait halljam! *Aztán meg* ki áll jót, hogy reám nem törne, s elvett birtokáért öcsém meg nem ölne.» A. II. 68. II:231.¹⁾

¹⁾ Az *asztán* v. *annakutána* kifejezést gyakran használjuk felsorolás alkalmával; az utolsó tag kezdő szava ilyenkor rendesen *végre* v. *végtére* v. *végezetre*, p. mesterül vettem magamnak, *legelőször* a régi conciliomokat, *Annac utanna* a sz. atyákat... *Végezetre* az utolsó időkbeli tudós embereket. Tel. el. — Itt szorítunk helyet a *továbbá* szónak is, mely az *asztán*-nal rokonértelmű határozó, és szintén félig-meddig kötőszóvá válik, főleg felsorolásokban; p. azoknak higgy, a kik Krisztustól látták... *Továbbá* a kik az apostoloktól hallották... *Annak fölötté* a kik *megint* ezektől tanulták Tel. 122. | ezenközbe kegyég apolgatja vala asszonyunk sz. fiának *néha* arcáját és mondja vala... *Néha touaba* apolja vala sz. testét Tih. 58; *néha* az angyali arcát kezeivel illeti vala: *néha kegyég* ajakival apolgatja vala: *néha touaba*... nagy sirással imezt mondja vala o. 27 | megtiltaték *tuaba* istennek angyaltól es o. 178; hogy ő hasznos a vérkórságnak ellene, *touaba* a szívi fájdalombeli kórságnak ellene es Kaz. 27 | ezt es parancsolta *touaba* uristen Tih. 188. | *touaba* ugymond *meges* o. 199. | Hosszabb felsorolás példája: «Meg kell bizonyítani, hogy... Meg kell b. *annak fölötté*, hogy... Meg kell *továbbá* b. hogy... Meg kell b. hogy... Meg kell *annak fölötté* b. hogy... Meg kell *végtére* b. hogy... Toln. vig. 58—59.

Hogy a különböztető s félig-meddig ellentétet kifejező *még* hogyan fejlődött a megint-et, ismétlést jelentő igehatározóból, az valamivel nehezebb kérdés az előbbinél. Valószínű, hogy először olyan páros mondatokban használták, melyekben egymást többször fölváltó két cselekvés volt kifejezve; p. *hol* az egyik lábára nehezkedett, *hol meg* a másikra (azaz máskor újra, ismét a másikra, melyen azelőtt állott *vala*); *majd* engem bánt, *majd meg* a szomszédomat (azaz megint a szomszédomat, kit már azelőtt, én előttem is bántott *vala*). S ezekből kiterjedhetett az «egyik sír, a másik meg nevet»-féle mondatokba, melyekben már nem igen látunk ismétlést, ha csak így nem magyarázzuk: egyik sír, de a másiknál *megint* nevetést látunk, mint már egyebeknél is láttuk; vagy pedig: az egyiknél sirást tapasztalunk, a másiknál *ismét* tapasztalunk vmit, még pedig nevetést. Különben ilyen megint-féle időhatározók egyéb nyelvekben is fejlődtek ellentétes kötőszókká: így a finn *taas* a. m. ismét, és van egészen a mi különböztető meg-ünkhöz hasonló jelentése is; és ugyanezt a két jelentést látjuk egyesítve a német *aber* és *hinwiderum*, a latin *rursus*, s a rumun *iare* szavakban. Ugyanazt fogjuk még látni a mi ellentétes *viszont* kszónknál.

Maga az ismétlést jelentő *még* időhatározó — hogy még teljesség kedvéért ezt is fölemlítsük — azonos eredetű a *még* ige-kötővel, s mind a kettő a *mégé* azaz *mögé* helyhatározóból rövidült: ,fölmegy [>]*még* [v. *megént*, a mi a *szerént*-hez hasonló más ragú alakja u. a. *mög* főnévnek] lejön' tulajdonkép a. m. fölmegy, és *mögé* azaz ,vissza' jön le (a latin *rursus* is a. m. re-vorsus); ép úgy: ,elmegy, *mégjön* a. m. *elé* v. előre megy, és *mögé* azaz ,hátra, vissza' jön. (L. a *meg* ige-kötő eredetéről Budenz NyK. II. 306. és NyK. II. 435, és v. ö. Budenz MUGor szót. a 680. czikket.) Láttuk fönt (6.), hogy az *és* kszónak is hasonló eredetét sejtethetjük: Érdekes analogiák: a finn *myö-s* e h. *myö-ksi*, mely alapszavára nézve a. m. *még*-gel egyezik s etymologice a. m. mög-é, hát-ra, de most kapcsoló kszó: auch, ebenfalls; továbbá a finn *taas* e h. *ta'aksi* a *taka* ,hát' szóból, mely szó szerint a. m. hát-ra, de annyit is tesz mint ,megint' s annyit is, mint a magyar különböztető ,meg' kötőszó.

V. A *szintén* kötőszó.

Használata, alakjai és eredete.

36. A *szintén* határozó szó, és még nem is vált egészen határozott kötőszóvá. Azonban számos esetben használjuk egészen úgy mint az *is* kszót, csak azon különbséggel, hogy amaz mindig hangsúlyos: hangsúlyozva van benne a második tagnak az elsőhöz, hozzátartozása, p. Tárnok vize mentén a nagy csata megvolt, Cezumornál *szintén*. A. II (v. ö. Cezumornál *is*). Különösen gyakran tesszük mutató névmások elé: én ezt akarom, ő *szintén* ezt akarja (v. ö. ő *is* ezt akarja); mintha más embernek jó szerencséje az ő gonosz szerencséjök volna, *szintén* úgy bánják, mikor látják felebarátoknak előmenetit Tel. 118; *szintén* ugyan most Born. én, 262 (most *is* úgy); *szintén* azonképpen, Kulcsár Ev. 412. Ilyenkor többnyire a rövidebb *szinte* v. *szint'* alakok használatosak: *szinte* azonképpen cselekedtenek HG. kr. 9; *szinte* az: id ipsum, ille ipse, *szinte* annyi, *szint'* annyi perinde, tandem, *szinte* úgy, *szint'* úgy perinde MA; *szinte* az a játék tűnik a levegőben is Vör. II:246 | — Előfordul *szintén* az *is* kíséretében is: hogy ilyen gondja én reám vagyok, és *szintén* ennyi földre *is* kedves ajándékot küldött Lev. II. 143; *így szintén* ezekben *is* Corp. Gramm. 710 (még tagadó mondatban is: vegyétek íme három tanúságot: első imézt, hogy Máriának nem volt igen fodor haja . . . harmad tanúságot imézt: hogy M. nem vallott *szintén* vörös hajakat es Tih. 103, = sem).

Azonban e szó nem csak ilyen mondatkötésre szolgál, hanem sokkal terjedtebb használatú. Igen gyakran annyit tesz, mint 'éppen, egészen': noha nagy veszedelmekbe engedi őket esni, de ott el nem hagyja, hanem *szintén* mikor a veszedelemnek nehezébe volnának, akkor szabadítja meg őket Tel. 126; Herodes

számtalan sok gyermeket öl meg egyért és *szintén* azt nem ölheti meg, a kit halálra keres o. 132; *szinte mint*: sicut, quemadmodum MA; *szinte most*: proxime, paulo ante SI. — Ide tartoznak az ilyen tagadó mondatok: én az én urammal jó egészségben vagyunk, de a kis fiúnk *nem szintén* [=nem egészen] jól vagyon Lev. II. 152; a hideg eláll, csak hogy még érzem, hogy *nem szintén* úgy vagyon az erőm, mint azelőtt o. 177; a jégesőt köesőnek *nem szintén* jól mondják Gel. Kat. Corp. Gramm. 319; messze maradtanak el, resteskedésből-e v. történetből, *nem szinte* tudhatni: parum cognovi Kaz. Sall. 153; a nyomorúk! mégis *nem szintén* rútak alakban. Vör. II:271. — Ide számíthatók továbbá mind azok az esetek, mikor mutató névmás előtt áll: *szinte azt* a. m. éppen azt, *szintén annyi* a. m. egészen annyi. — Végre a *megengedő mondatokban* való használata: *ha szintén* nem akarja a bort, immár is csak nyers vizet ne igyék Lev. II. 155 (= *ha éppen* nem akarja; v. ö. mert *ha éppen* nő is szépen, rossz emberek elmetéli A. I.); meg fogsz még látni, *ha szinte* nem úgy is [=ha nem is egészen úgy], a mint óhajtom, legalább csendesebb elmével Mik. m. 201.

Még egy gyakori használata van e szónak, t. i. olyan értelemben, mint a *majdnem*, *csaknem*, *körülbelül* szokat használjuk, de akkor mindig hangsúlytalan: másod napon *szinten* hajnal korba Born. én. 323b; bankójával behintvén az asztalt, hogy *szintén* megkerülne az embernek az étvágya, ha melléje ültetnék VG. 19; szinte elviszi az embert, olyan erős szél van; szinte borsódzott a hátam tőle; úgy nyom és úgy szorongat, hogy *szinte-szinte* fáj, Szász ford. 175; stb. Ilyen értelemben ma jobbra a rövidebb *szinte* alakot használja mind a népnyelv, mind az irodalmi nyelv,¹⁾ sőt már «Molnár Albertnél is a *szinte* szó értelme-

¹⁾ A MNyelvőr szerkesztője megállapítja Ny. II:273, hogy a két alaknak «jelentésbeli különválasztását csak némely vidék teszi meg; a nagyobb rész mindakettőt egyként használja, 'ebenfalls' jelentésben. Sőt a mi több a *szinte* alaknak 'beinahe' értelmét az irodalmi nyelv nem is ismerte... A megkülönböztetést azonban annál inkább ajánlhatjuk, minthogy a kettőnek szétválasztását már maga a népnyelv megkezdte s csak a szabatoságot öregbítjük vele, ha mi is nyomában járunk». — Megjegyezzük erre, hogy a népnyelv csakis annyi különbséget tesz, hogy a *szintén*-t csak kapcsolásra használja, nem pedig 'majdnem' értelmében; de a *szinte* mindakét jelentésben használatos, mind a népnél, mind pedig legjobb íróinknál; v. ö. sza-

zésében a német *fast* (= csaknem) is eléjön; de már a *szintén* értelmezésében csak *ganz und gar* és *durchaus* német szó használtatik». (CzF. V. 1357.)

Ha a felsoroltakat egymással összevetjük, a *szintén* szónak eredeti jelentéséről körülbelül azt a véleményt alkothatjuk magunknak, hogy mind a három alkalmazásában tulajdonképpen annyit jelentett, mint *hasonlóképpen*. 1. Hogy a kötőszói használat könnyen fejlődhetett ebből, mutatja az is, hogy olyankor evvel a kifejezéssel helyettesíthetjük is; így első példánkban: Tárnok víze mentén a nagy csata megvolt, Cezumornál *hasonlóképpen*. 2. Az *egészen, éppen* jelentés olyan kifejezésekből fejlődhetett, minők p. *szinte mint* = hasonló módon mint, *gleich-wie, similiter* ac; *szintén annyi* = hasonlóképp annyi, *gleich viel*. 3. A *majdnem, jelentésre nézve találó analogia* a német *gleichsam*, mely voltaképpen a. m. hasonlóképp, de most ilyen jelentéssel használják: mintegy, körülbelül. E szerint p. *szinte sok* eredetileg a. m. hasonló a sokhoz, *szinte elesik* = hasonlóképpen tesz, mint a ki elesik. — Ha csakugyan ez volt eredeti jelentése a *szinte, szintén* szónak, akkor etymológiáját valóban a *szín* szóra alapíthatjuk,¹⁾ mint Kresznerics teszi, ki a *szinte* szót a *szín* szó származékai közé állítja s rekeszjelben így magyarázza: *szinette, szintte*, tehát olyan alaknak veszi, mint *közötte, közte*, a helyh. *tt* raggal s a 3. személy ragjával. Azonban nincs ok e szóban személyre vonatkozást feltennünk, s így az alapszóhoz járult elemeket másképp kell magyaráznunk. Lehet, hogy *szin-te* átvitt értelemben vett irányhatározó s körülbelül a. m. szín-re, hasonlóság-ra, azon módra. Akkor egészen olyan ragos alak, minők *szérte, szét* e h. *szél-té(-re, -ben)*, *viszont* e h. **viszon-tá* (v. ö. *viszonta-g*, l. Bud. MÜg. szót. 587. l.), *gyakorta, gyakor-tá*, és *vég-té-re* (l. Szinnyi, Ny. VII. 98). Az irányjelölő *-té* rag úgy felel meg a *-tól*-nek, mint *-belé* a *-belől*-nek és *-rá* a *-ról*-nak. — Van azonfölül egy *szinté-g* alak is nyomósító *-g*-vel, mint *viszont* mellett *viszonta-g*, *hanyatt* s a régi *hanyattá* mellett a

vának hangja oly benső, őszinte, s minden mit mond okos, kedélyes szinte Gyul. 126; kitesz a királyért a magyar nemesség... de a vármegyékből szinte sok jó láncsa gyüle... A. TSz. VII:58.

¹⁾ A csuvasban van egy véletlenül hasonlító hangzású kszó: *sinžen* «ezen fölül» NyK. II. 55.

székely *hanyotág*, *többé* mellett a székely *többég*. — *Szinté-n* olyan bővült alak, mint *vizonta-n* Komj. és *yakorta-n* FMMin. II:599.

Rokonértelmű kifejezések.

37. Láttuk, hogy a *szintén* kszó tulajdonképp hasonlítást jelent, s mintegy azt fejezi ki, hogy a második tag az elsőhöz *hasonló* igazság. Ilyen hasonlító szócskákból néha egyéb nyelvekben is fejlődik egy-egy kapcsoló kszó: a német *ebenso* a magyar *szintén*-hez egészen hasonló kszó, s a rumun nyelvnek közönséges kapcsolója *și* 'és' nem egyéb, mint a latin *sic* így. De a magyarban is találunk még efféleket.

Az egyszerű *szintén* h. gyakran mondjuk ezeket: *szintűgy*, *ügy zintén*, *így szintén* (p. Corp. Gramm. 710). Maga az *ügy* szócška is szolgálhat kapcsoló kszó gyanánt, p. jártamban s keltemben, *ügy* többféle sorsú személyekkel társalkodásom közben TGyűjt. 1839. XII. 4; továbbá: *éppen úgy*, *ép úgy*, *csak úgy*; *azonképpen*: itidem Calep.; az ő tanítását Mózes írásával Krisztus erősíti, *azonképpen* az apostolok is MA. bibl. előb. 1; *akkép*: az isteneknek s átalán a trónok lakóinak az égen mint a földön; *akkép* a szépség királynőinek véráldozat kell, Vajda J. új költ. 47; *a szerént*: esküdt csatlósival ötet őrizteti; *a szerént* a német főstrázsames-tért is, ugyan a németek tisztviselőjét is Gy. I. 133. Nagyon használatos továbbá egyszerű kapcsolat helyett az ilyen correlatív szerkezet: *valamint* a jó szokás, *úgy* a rossz erkölcs koporsóig tart F. 530 (legujabb irodalmunkban gyakran megfordított rendben, németesen: anyagi *ügy*, *mint* erkölcsi érdekeik dolgában, Ellenőr XI. 466. sz.); és ez a tagadó kifejezés mód: csakhamar követte Vigyori és Kolop, *nemkülömben* Gyügyü A. III. 171; *betyár volt* az édes apám, *öregapám nemkülömben*, Ndal.

VI. A még és sőt kötőszók.

A még kötőszó.

38. A *sőt*, tudjuk, nemcsak egyszerűen kapcsoló, hanem fokozó kötőszó. Czélszerű lesz tehát előre bocsátanunk némely egyéb efféle fokozó, tetéző kapcsolatokat. Ide tartoznak először is az ilyen tetéző, növelő kifejezések: „az ellenséget megverte; *azonfelül* ki is rabolta: *ac praeterea spoliavit*“ Vers. Anal. II:402; a cselekedetek nem csak bizonyossági a hitnek; mert *azonfelyül* segítői is Veresm. b. 313; *annakfölötte*: *praeterea* Debr. c. 33; *annakfelette* adtam nékiek a *melleth* hat bokor ezüst kapesot RMNy. II:2, 57; *a' mellet* nincs oly rossz fű, mnek haszna nem volna Pz. préd. 33. *azonkívül*; ¹⁾ — nagy munka Trójának vesztét beszélleni... *A' mi több*, a nap is fordult északára Dug. Tr. 91; csak egy kabátja volt; *mi több*, kabátja éppen sárga volt, és így annál jobban látszott a folt Pet. I: 376; most redesen így írjuk: *s mi több*; ilyen nagy méltóságit olvassuk: és *ki még* ezeknél is *nagyobb*, oly hatalmát mondják lenni, hogy... Magy. 29.

Az eddigieknél sokkal gyakoribb használatú a *még* szócska, mellyel nyelvünk nagyon sokféle alkalmazásban él. Legközönségebb s legegyszerűbb az a használata, melyben időhatározásra szolgál, az ilyen mondatokban: *még itt van*, *még látom*, *még is roszakodik*, *még sem jött meg*; véleményünk szerint innen kell kiindulnunk, ha e szónak etimológiájáról akarunk véleményt mondani. ²⁾ Alkalmasan magyarázódik e szócska a *ma* időhatározóból,

¹⁾ Németes: *ahhoz még v. hozzá még* gazdag = *dazu ist er noch reich*.

²⁾ Ezért nem fogadható el Budenz véleménye, ki MUgSzót. 635. l. e *még* szót a *meg* (**mégé*, l. fönt 35) szócskából magyarázza, még pedig nyomósító *g*-vel (**megé-g*, **mejég*) továbbképzett alakjából. Az utóbbi föltevésre

mely régi nyelvmemlékeinkben nem csak *ma napot*, *mai napot*, hanem általában mostani időt is jelent, tehát a. m. most, nunc, és eredetileg egy mutató névmásnak elkopott ragú alakja, mely megint a *majd* és *most* szavakkal függ össze, s régebben talán *mal-nak*, *maj-nak* hangzott (a *ma* szó magyarázatát l. Bud. szót. v. Ny. VII:339). A *még* e *ma* szónak *-ig* ragos alakja lehet, s akkor régebben **maj-ég* v. akár **má-ég* **ma-ég* volt; ez alakok ép úgy vonulhattak össze *még-gé*, mint a székely *hëzz-ik* a teljes *hëzzá-jik* (*hozzá-jok*)-ból, v. *baráim* *barátaim*-ből v. *jëcczákát* ebből: *jó étszákát*.¹⁾ E szerint a *még* szócska eredetileg annyit jelentett, mint ,mostanig, eddig‘ (mint a latin *adhuc* = ad huc, idáig, v. az olasz *ancora* s fr. *encore* = hanc horam, ez óráig), úgy hogy az említett *még*-es kifejezések voltaképpen ennyit mondanak: *mostanig itt van*, *mostanig látom*, *mostanig* v. *most is vonakodik*, *mostanig sem jött meg*. (Múltra vonatkozólag: keresék, de *még* nem jött vala meg = de addig, akkorig nem jött vala meg.) — Ebből az eredeti időjelentésből fejlődött a *még*-nek hozzáadó ereje: *adj még egyet*, *többet*, *még annyi*, *még oly nagy* stb. = adtál már, de *adj most is egyet* stb., ép úgy mint a franczia mondja *donnez-moi encore un*, pedig ez eredetileg a. m. donetis mihi *hanc horam unum*, azaz: adjatok ezen órára egyet = még egyet.

Ezen hozzáadó *még*-ből lett végre (mint az *ετι* ,*még*‘ szóból a latin *et*) a *még* kszó, melyet Soprony és Győr megyékben egészen úgy használnak, mint a *meg* v. az *és* kszót²⁾. A köznyelv már most e kötőszói *még*-et leginkább tetéző, fokozó kapcsolatokban alkalmazza,³⁾

akkor sem volna szükség, mert maga a *még* szó is egy közvető *még* alakon át fejlődhetett az eredeti **mëngé*-ből (v. ö. **anda*: *ad*: *ad*, *jenge*: *jëg*: *jeges* stb).

¹⁾ Hogy a *még* szó *-ég*, *-ig*-ragos alak, némileg az is bizonyítja, hogy egyéb *-ig*-ragu határozókéhoz hasonló mellékalakjai is vannak: *meeghen* (Érd. 248a végén, v. ö. *estigen*, *napigan* stb.) és *mëglen* M. c., Fer. leg., RMKölt. 203 (mint *eddiglen*, *maiglan*).

²⁾ «A köznépmég ma is állandóan *meg*-et, Soprony és Győr vmegyék némely vidékein *még*-et használ az *és* kszó h. Ezt: Péter és Pál és János — így mondja: P. *meg* P. *meg* J. — v. P. *még* P. *még* J.» Jászay Pál a M. c. szótárában 289a.

³⁾ A hozzáadó kszónak ilyen alkalmazását látjuk a görög *και* (l. Kühner gramm. III.) s a latin *atque* kszóknál.

p. nem hallgat ám el, *még* ő neki áll föllebb; jótéteményéről el nem felejtkezvén a király elejébe véled elmegyek: *még* előlveszlek (megelőzlek) tégedet és a királynál könyörgök éretted Kaz. 108. Ilyenkor ma a *pedig* kszó szereti kísérni e *még*-et, főleg ha avval fokozzuk az első kifejezést, hogy a másodikban specialisabbat adunk, a speciést jelöljük meg s így a másodikkal mintegy magyarázzuk az elsőt: hogy szül egy magzatot, *még pedig* fiút Mer. dun. 98; tallér, az angyalát, *még pedig* lázsiás Gar.; s ilyen értelemben előkerülnek a *pedig még* és *és pedig* kifejezések is, sőt maga is a *pedig* kszó (l. ezt).

De legsűrűbb a fokozó *még*-nek kiemelő *is*-sel való szerkesztése, *még pedig* kétfélekép: 1. Az *is* közvetlen hozzá járul: másodszor *meghes* ennek esmeretire visznek meghamisíthatatlan tanúk Tih. 40; kérdik először doctorok...; kérdik másodszor *meges* doctorok o. 61—64; harmad példánk vagyon egy prédikátorról.... Negyed példánk vagyon *meges* egy fráterről... Ötöd példánk vagyon *meges* egy prédikátorról... Hatod példát ír sz. Anselmus o. 83—85; továbbá úgymond *meges* o. 199; a mézecske ez világnak hamis gyönyörűsége... Hasonlatosak *meges* ez világnak szeretői az egy emberhez, ki Kaz. 107; Negyed tulajdonsága *meges* a szép liliomnak imez... Ötöd tulajdonsága *meges*... Hatod es utolsó tul. imez: o. 142—144; a doctor hogy ezt meghallá, a szűznek *meges* ezt mondá Kat. leg. 2684; de *még-is* arra térítem beszédemet Tel. 57; de térjünk *meegis* az angyal mondására Szék. kr. 83; *még-is* [=még egyszer, megint] Vegetiust előhivom Zr. áf.² 69; «szittani: gyertya hamvát elvenni, — *még is*: tüzet megigazítani» TGYűjt 1832 III:80; lehetnek helyesírási vétségek... Hibázhatik továbbá vki abban, hogy egy szót nem igazi értelemben használ... Használhat *még is* vki helytelen szót, képzőt v. ragot Brass. Népt. Lapja IX:409; És *még is* egyet o. X:3; „*mégis*: is, és, és—is. Nem csak a köznép, hanem még a műveltebbek is használják; p. jelen voltak Pál, Péter, *mégis* Jakab» (Keszthely vidékén) Ny. VII:523. — 2. Legközönségesebb azonban, főleg mai köznyelvünkön, az az eset, hogy az *is* a *még*-gel kapcsolt, ill. kiemelt kifejezést követi: ki mindenestől fogva légyen igaz es minden bűn nélkül, *meg* eredetbűn nélkül es Tih. 252; mert *megh* a keresztények közöles sokakba bebujik o. 154; *még* az *is* sok volna; *még* sírt *is* stb. Tagadó mondatokban: *még* csak *nem is*

sejtette; *még* ezt *sem* látja stb. Ez a fokozó *még-is* kivált ellentétés mondatokban gyakori a megszorítást tagadó *nem csak* után; nem csak a fölnöttek, *hanem még* a gyermekek *is*; sevt ennek felette volt Máriának vigasztalása nem csak angyalokból, *de még* Krisztustól *es* Horv. 135.

De nemcsak az *is* szócska kísérheti a fokozó *még* kszót, hanem a vele rokon fokozók is, melyekről e czikknek első pontja tesz említést; p. bizonytalanok a halálnak idejéről és helyéről és módjáról, *ennek felette meg* állapotjáról *es* Horv. 112; az ő gonoszságokat nyilván megutálá; *még ennek fölötté* egyházi fejedelmeknek gonoszságokat nyilván megutálá Marg. 1. (Buda 1782) 74; bizonytságot tettek nem csak sororok, fráterek...; *de még ennek fölötté* bizonytságot tettek ő róla istennek szenti *is* o. 104; *még ennek fölötté* pápának áldomását ígérík vala o. 75; Chore, D. és A. példájok is ide való, kiket a föld minden marhástól elnye: *s meg annak felette* a kik más nap Mózes ellen zúgolódnak vala, *szintén* azokban *is* 14,000 embert veszte el isten Magy. 46.

A sőt kötőszó eredete és alakjai.

39. Utolsó példánkban a *még-et* az *és* kszó kísérte, s ez egészen közönséges kifejezés mód: nem látja át, hogy hibázott, *és még* dicsekszik vele; 5000 esztendeig *smegh* annál tovább Tih. 151; hat esztendeje immár *smeg* több o. 324; fordításába *smeech* az ő egyéb írásába is Komj. A vij. Mind ezekben az *és még s-még* kifejezések helyébe egyszerűen oda tehetjük a *sőt* kszót, a nélkül, hogy e mondatok értelme a legkisebb változást szenvedné: nem látja át hogy hibázott, *sőt* dicsekszik vele stb. Arra a gondolatra juthatunk tehát: vajjon ez a *sőt* nem lehetne-e pusztán hangbeli, kiejtésbeli elváltozása annak a *s-még-nek*? és valóban, ámbár a *sőt* kszó ezen mai alakjában már a XVI. század elején általános használatú: ¹⁾ találunk nyelvelméleinkben itt-ott nyomokat, melyek kellően elrendezve szépen elvezetnek bennünket az eredeti *és-még-től* az első tekintetre annyira különböző *sőt* kszóhoz.

Az *és-még-hez* legközelebb állanak még, de már a *sőt-beli* ő

¹⁾ Igaz, hogy legrégibb emlékeinkben, s még a XV. szbéli B. és M. codexekben nincs meg, s ez latba vetendő körülmény.

hangot mutatják az eredeti *é* helyett ¹⁾ Komjáthynak köv. alakjai: *esműg* C iij/b; *isműg* B iij/b (kétszer is), B iij; *isműglen* C ij/b (kétszer); *esműglen* D ij. — Az *ismög*-ből aztán elveszett az *m* ²⁾ és lett belőle *isög*; így találjuk a Winkler codexnek egy helyén nyállal megfertőzteték, kezökkel verék, ruhával befödék, *ysogh* keserű sebeknek sem engedének 175 (a Nádor c. megfelelő helyén: *sóth* a k. sebeknek sem eng. 209). — A legközelebbi változás, melyet e szó szenvedett, abban állott, hogy *g*-je helyett *t*-t ejtettek; ezt az *isöt* alakot őrizte meg a Döbrentey codexnek egy helye: sem egy ügyet nem lelék ez emberben ezekben, kikben ötöt vádoljátok. *Isöt* sem Heródes (M.: de sem H.; Káldi: de H. sem; Károlyi: de *még* H. is nem talált, Luk. 23:15 ³⁾). Ez a *g:t* hangváltozás ritka jelenség ugyan, de vannak rá egyéb kétségtelen példáink is: kedig, kegyég h. a régi *kegyét* mellékalak, s *peggyítetlen* a mai palóczoknál Ny. VI. 466, VII. 34; továbbá u. o. *addig* h. *aggyút*; és a palócz *let* e. h. leg: *letöregebbik* stb.⁴⁾

Az *isög*-ből az *i* elvesztével *sög* lett s ezt az alakot már nem egy nyelvemlékünkben megtaláljuk; így a Vitk. eben 86: *sooő incabb*; a Debr. leg. könyvben: vaj ne! *sög* el is törölheti; így a Wespriemi eben 50. l. és Sylvester bibliájában. — Végre az *isöt*-ből rövidült *söt* alak lett általánossá, s most a nyelvérzéknek sejtelve sincs róla, hogy e kötőszóban egyesítve alkalmazzuk a másutt külön ejtett *és még* szokat.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ez az egytagú *t*-hangú alak még az eredeti *é* magánhangzóval is előkerül Wp. eben 140 (... elhagyatott; *seeth* elannyira megaláztatott volt), és Balassa B-nál 20: nem esnek rajtunk [=nem esik meg rajtunk szívük], *sét* nevetkeznek velünk.

¹⁾ Régi *é* helyét sok esetben az *ö* hang foglalta el: így lett *lön*, *tén*-ből *lön*, *tön*, *régiekről*: *régiekről* Én. Pann. megv. stb; árpádkori oklevelekben: *sceleo* 1214, *seleu-mal* 1292: *szölő* stb.

²⁾ Ép úgy, mint az *ég éség aszonta*-félékben; l. fönt 35. j.

³⁾ Toldy F. jegyzetben közli, tollhibának tartja s a szövegben *söt*-re javítja RMPassio 44. l.

⁴⁾ Rendszerint csak szónak végén lesz kemény *t* a *g*-ből, különben lágy *d*-re változik, p. *gentiana*: *dancia gyökér* PP.; *sugár*: *sudár*; *ingerkedik*: *inderkedik*.

A sőt kötőszó használata.

40. Hogy e kötőszó nem egyéb mint *és-még* (vagy a 38. czikkbeli első *még-is*), annak egy további bizonyítéka az, hogy régi kéziratainkban, sőt némely nyomtatványokban is, még pedig néhol elég sűrűen, találunk még olyan *sőt-ös* mondatokat, melyekben nyoma sincs a fokozásnak, s melyeket ma már nem köthetnénk össze evvel a kötőszóval, hanem *és-t* mondanánk. Ilyenek: mikoron akará a papnak *sög* az uristennek áldoznia Debr. leg.; ó én lelkem menj be a sz. Máriának édes szí-
viben, *sevt* azt mondom: menj be az isteni malasztal teljes szívben Horv. 101 (v. ö. menj be te nagy asszonyodnak szí-
viben, miképpen . . . Menj be *meges* mondom ó én lelkem a sz. M. szí-
viben u. o.) | oly igen bánkódnak ő szép váraiba . . . *Sőt* az Fejérvárat barát megszállatá, Hist. ének a kenyérm. ütkről G.; Urak ott ő tőle mind bucsút vévének. *Sőt* királyné asszonyt hagyom az Kassába, téritem beszédem az Törökországba o. G. iij/b; ép így u. o. G/b | Sok jeles szolgálai Sándornak lőnek . . Lycián, Pamphylián által menének. *Sőt* egy fő szolgálja Gleander vala . . Hist. Alex. 3; a te házad népét pénz nélkül megadom. *Sőt* mikor nekem írsz ne feledkezzél, császárodnak írj o. 11; Gyöngy, minden drágakő közöttök vagyon . . *Sőt* ruhájok nekik csak térdig vagyon o. 31; ép így u. o. 28, 41, 51. | De legtöbbször van használva ez a csupán kapcsoló *sőt* Bornemissza Énekes Könyvében: meddig az ő kezeit fenn tarthatá, győzedelem addig zsidóké vala. *Sőt* kezei hogy lecsüggednek vala, pogány nép zsidókat megtolják vala 262; e tudományt igen megőrizzétek, ezért az úr istent igen kérjétek. *Sőt* ne legyetek ti is olyaténok, özön előtt miként az óriások... 262b; (Sámson) mondá hét istráanggal két kezét megkötni, ereje nem lenne azt elszakasztani. *Sőt* Dalila hallá, megmondá jászoknak 186b; vívnak, harcolnak Izrael fiai, Sámuel kezdé népét biztatni. *Sőt* úr bárkáját előttök viselék, viadalban jászok tőlök elvevék o. 388b; ök én ellenem föltámadtak vala, velem megvív-
nak vala. *Sőt* az állokat megragadom vala, szaggatom vala és meg-
ölöm vala 291; Saul csudája az Dávid hatalmát, hogy mire hozta Isten az ő dolgát, kérdezé vala nemzetét és atyját, és ő hazáját. *Sőt* nem hiában ezt az ő törvényben írták szép tanuság ez most 281b; nem kell nékem, mondá király, nagy kincséd, vmit akarsz az nép-

pel azt tegyed, országomat teveled oltalmaztam, azért ezt is bizony te reád hattam. *Sőt* az Ámán deákokat hivata, országokra leveleket irata 515; vmit kérsz tőlem, Eszter, megadom, országomnak felét tőled nem tartom, ha kívánod, azt is teneked adom. *Sőt* az Eszter a királynak felele: ha felséged nekem kegyelmes lenne... 317.

Rendszerint azonban fokozásban használjuk a *sőt* kszót, ez volt rendes értéke már kezdettől fogva s ez illeti meg már alkotó elemeinél fogva, mert hiszen a benn rejlő *még* maga is többnyire fokozást kezd meg. P. Mária Krisztust szépen szülé, tudniamint minden fájdalom nélkül, *sőt* szülé kijelenthetetlen örömmel Tih. 34; mert az istennek anyja kivételett Éva átkától.. *sevt* Évának minden átka változtaték Máriának áldásában Horv. 153; odaadnám mindenemet, *sőt* kiontanám érette véreimet stb. Nem akartam bölcs beszéddel élnem, *sőt* nem mutattam hogy tudnék semmit egyebet, hanem csak a megfeszült Jézust Tel. el. Magam felől legtöbbet kívánok, *sőt* óhajtok vala hallani Dug. szer. 183; szépen kérlek, *sőt* esedezem előtted o. 188.

Gyakran kötünk össze *sőt*-tel *ellentmondó* gondolatokat v. fogalmakat, s ilyenkor rokonértelmű a *hanem* kszóval (l. ezt). A fokozás ilyenkor abban áll, hogy az egyiket tagadjuk, de e tagadást tetézzük az ellentmondó gondolatnak állításával: nem tagadja meg hogy ártatlanul nem fogantatott volna, *sőt* azt vallja [=s még azt vallja]: a megtartóztatásnak malasztjának miatta Tih. 77; nem kelle rútnak lennie, *sőt* igen szépnek testébenes o. 259; mert ő el nem hagyja az ő szolgálait, *sőt* az ötet tisztelőket a kárhozattól megóalmazza o. 87; nem vala ki ötet megvigasztalja, *sőt* barátai boszontják vala Kaz. 49; akadékit nem hányja veti, *sőt* kész mindenbe engedni Tel. 130 | *nem hogy* ellenire volna, *sőt* nagyon akarja Gyarm. Nym. 296. A fokozás még erősebb, ha *sőt* inkább kezd az utómondatot: ne csudáld azért ha sirok, *Sőt* inkább azt kellene csodálnod ha nem sírnék Tih. 342; a mi felebarátunknak örökségebe ne szálljunk: *Sőt* inkább ötet segítsük hogy az ő jószágában épen megmaradjon Kaz. 170; nekem sem mire nem kell (a drágakő), *sőt* inkább minden drágakőnél nagyobb akarnék egy búzaszemet PG. 25; «... e két szembetünő jeles helyeket el nem veszthettétek. — *Sőt* inkább: azon két helységek közzül egyikét se láttuk» Dug. szer. 410 | az is hamisság, hogy az

az ecclesia szabadságot ad a papoknak minden fajtalanságra. *Mert söt inkább* annyira utálja a fajtalanságot, hogy.. Pázm. Öt l. 221. — Néha ez az ellentétes *söt* valóban *ellentétes kötőszókat* kísér (l. ezeket); p. én nem izentem (a mit mondtak), *hanem* hogy *söt inkább* a várost reá indítsák Lev. I. 117; nem csak nincs érdekében, *de söt* érdeke ellen van Koss. Néha az ellentmondó gondolatnak tagadása nincs kitéve, hanem csak oda van értve a *söt* elé; p. «Szent kelyhe Amornak! elhagylak, s hivemtől megválva, rejtekbe töltöm napjaimat.. [aztán hirtelen az ellenkezőre határozza magát:] *Söt* jer, jer Aulusom!» Dayka ed. Ab. 80. Ez főleg kételkedő kérdés után történik (v. ö. a *de* kszónak hasonló használatát): «kérdé hogy Tóbiást ha ismernék. Rafael felele: *Söt* mi jól ismerjük» Born. én. 323 | «Ki ő; Tán Eugén volna?... *Söt* ő az — Mi hozta vissza őt?» Bérczy, Anyégin 240.

Néha a *söt* kszót egyéb fokozó kifejezések kísérik. Első sorban az *is* kszó (l. ezt). Továbbá a 38. cikkben tárgyaltak, maga a *még* is, mely már a *söt*-ben egyszer benne van: itt nagyon minden gyönyörűség. *Söt meeg* azt mondom hogy mind a mennyei szentek Nád. 31; *sewth megh* a könyvbees.. Komj. D iiij: *nem* kellett volna eltitkolnom.., *söt még* azt ki kellett volna nyilatkoztatnom Mik. m. 285; azt én tanácsá *nem* adom. *sóóth* meg kinnal is attól tiltlak Sánd. 27; hogy leányesáid a férfiui tulajdonságot *ne* tudják, *sewth megh* him oktalan állat a ti klastromotok határába be ne menjen Vg. 138; *nem* hogy 100 aranyat, *söt még* 50-et *sem* ér Gyarm. Nym. 292 | *sewt ennek felette* Corn. 19 | kész vagyok innod adnom, *söt annac fölőtte meg* az tevéket *is* megítatnom Born. én. 318b. — Különös és magában áll Mikesnek köv. mondata, melyben *és* kíséri a *söt*-öt: mindenre megfelelt, *és söt* még vmit akart volna mondani a fejedelemnek (I: 104).

Söt mindig a mondatnak elején áll, s nagy kivételkép fordul elő versben, hogy a mondatnak belsejébe kerül: «őket utálván én nem társalkodtam, hozzátok hűségem *söt* azzal mutattam» 1613-ból UjMMúz. III:94.

VII. A *mind* kötőszó.

Használata és eredete.

41. A páros *mind*—*mind* manap körülbelül egyértékű kötőszó a páros *is*-sel: *mind* a kettő a két tagnak összetartozását hangsúlyozza. Amaz sokkal ritkábban köt össze cselekvéseket, mint névszói kifejezéseket: *mind* izzadt, *mind* fázott; hol ott *mind* idvességet megóhatná, *mind* úr istennek buzgóságosban szolgálhatna Érd 338b; és ott *mind* ő, *mind* az mi atyáink meghalának: obiitque ipse et patres nostri J 727; ez vallástételre fölmennek vala *mind* nemesek, *mind* nemtelenek Tih. 49; e miatt *mind* az ő szüzessége, *mind* Krisztusnak istensége ördögtől elenyésztetnék o. 176; az isten adja *mind* azt hogy akarhassak, *mind* azt hogy mívelhessek jót Tel. 105; *mind* János *mind* Jakab és Péter Debr. 4; *mind* anyáddal, *mind* hugaiddal vétkezel PG; hogy őket *mind* emberek, *mind* ebek és egyébféle állatok is kergetnék PG 230; erre *mind* a kapitány, *mind* mindenek nagy tisztelettel valának hozzája Mik. m. 199; én *mind* hasznos, *mind* szükséges lehetek neki o. 216; | *háromszor*: és tized napig *mind* étel, *mind* ital, *mind* világosság ő tőle megtagadtatik Tih. 329 | két tagadott fogalom összekötésére, hol *sem*—*sem* állhatna: ezen az úton még a papokban *sem* volt fogyatkozás, *mind* a fel-, *mind* az alrendüekből Gv. p. p. 12; *mind* előtte, *mind* utána sem madár, sem emberi elme annyira *nem* röpült mint Shakspere Pet. v. m. III. 177 | egy állítás és egy tagadás összekötésére ritkán: *mind* szívét és becsületét eljátszotta, *mind* hazájának nem használt Gyul. Kat. BBjáról. — Néha a második *mind*-et még az *is* kszó kíséri: s *mind* az orvos, *mind* én *is* attól rettegünk Kaz. Bácsm. 148.¹⁾ —

¹⁾ *Mind szintén* Eszterh. Anyaszentegyh. 169 inkább elhibázett írásnak látszik e h. *mint szintén*; v. ö. a köv. jegyzetet.

A *pedig*-gel való használatát (*mind—mind pedig*) l. ennél a kszónál. — Ujabb irodalmi nyelvünkben a latin *cum—tum* mintájára olyankor is használják, mikor a második tag vmi fokozást foglal magában, p. *cum* multi sæpe, *tum* Cicero quam inconstans esset fortuna, expertus est: *mind* mások gyakran, *mind pedig* C. tapasztalta; s már a régi Magy. Múzeumban I. 54 írja Kazinezy: a mi ezt a fordítást *mind* természetes folyásával, *mind kivált* némely idegen dolgoknak szerencsés elnevezésével ajánlhatja. Szokottabb, magyarosabb ilyenkor a fokozó *de* használata (l. ezt): mások is gyakran tapasztalták, *de különösen* C. (v. *de C. is*) tapasztalta a szerencse forgandóságát.

Rége, midőn a páros *mind*-et nem érezték annyira kszónak, mint ma érezzük: a két tagot azonfölül gyakran az *és* szóval kötötték össze. P. kitől *mind* ő *es mind* egyéb állatok teremtetek Tih. 91; nem csak az isten mondá, *de mind* az atya isten, *mind* a fiú isten *es mind* a sz. lélek isten o. 94; kit *mind* a hold *es mind* a nap csodál o. 143; *mind* diáki *es mind* görög nyelvben o. 293; im *mind* külső része *s mind* belső itt vagy on PG 184; *mind* a jóra *és mind* a gonoszra szabad akaratja vagy on az embernek Tel. 104; Isten az, a ki cselekedti mi bennünk *mind* azt hogy akarhassuk, *s mind* azt hogy megmívelhessük a jót o. 106; *mind* ez világi *s mind* az más világi jótul megfosztatának o. 119; ezekben én *mind* sok *s mind* nagy difficultasokat látok Zr. áf.² 86; sőt szerelmedben *mind* éljek *s mind* haljak, Ráday P. Még Vörösmartynál II:312; helyt áll *mind* csövel, *mind* karddal, *s mind* hadi szívvel. — *Perezslényi* grammatikája is így állítja föl a conjunctiones copulativae között: „*mind* tam, *s mind pedig* quam vero». Sőt még Gubernáthnál is így találjuk: „*mind* 's *mind*: tam quam, cum tum; *mind*, *mind* 's *mind-is*: cum, tum etiam» Inst. L. Hung. 117.

Régibb nyelvünk azonban nem csak ezt a páros kifejezés-módot használja, hanem van neki *egyszerű mind*-je is ugyanolyan értékkel. Még *pedig* kétféleképp használja ezt az összefoglaló *mind*-et: a) Többnyire elül áll s utána következnek kszó nélkül a felsorolt tagok: «A régiek, miként számtalan példákkal be lehet bizonyítani, midőn köztárszól használák a *mind*-et, nem ismételték mindenkor; nem mondák miként ma mondjuk: *mind* én, *mind* te, hanem így is: *mind* én te; Nógrád vmegyének a törökök puszt-

tításairól 1627-ben kiadott levelében is ez áll: a vezér *mind* a birákat barátokat karóba akarta vonatni.» (Jászay P. RMNy. III. 327.) Ilyenek még: és arra gondja *mind éjjel nappal* MA. Zsolt. 1; mikoron *mind alól felül* cifrák vannak, vesd el őket HG arithm. K4; elveszti *mind testét lelkét* Pz. kal. 599; az idő szerént való jók és gonoszok *mind jókra gonoszokra* terjedjenek Pz. pr. 31; erre *mind a nyugalomam, becsületem, kötelességem* kényszerít Mik. m. 189. A r a n y, ki külömben is szeret egy-egy ilyen archaismust föleleveníteni, szintén írja; és e szavaknak legyen tanúja *mind jövő jelen* A. III. 397; helyesli a nézők *mind* kiesije nagyja A. TSz 23. Két gondolatot foglal össze a *mind*, de a második taghoz az *is*, és kszók járultak ezekben; *mind* életemben nem láttam, írásban *es* nem olvastam Kat. leg; *mind* gyomra s lábai *is* dagadoznak Lev. II. 87. — b) Néha a kéttag között áll a *mind*, de akkor inkább *és mind-et* mondanak: levelét Sz. uram meghozá, *mind* izenetét megmondá Lev. II. 205; és Mózes áldozik magáért, *mind* a községért Kár. bib. I:95; minthogy benne feltaláltatott a valóságos bátorság, az okosság *és mind* az értelem, azért.. Mik. m. 38; köpönyegét, köntösét *s mind* ingét Koh. Ist. — Ide tartozik a maig is fönmaradt *egyszersmind* kifejezés, mely mintegy annyit mond hogy „egyszerre, s *mind* a kettő“ megtörténik: nem fáj ő nekik a lelkeknek veszedelme, ha *egyszersmind* felfordúlna az anyaszentegyház sem sokat gondolnának vele Tel. 116; azon kívül hogy fáradozásom meg lesz jutalmazva, *egyszersmind* újabb ösztönömre váland TGyüjt. 1839. XII. 5; így szólt, *s egyszersmind* eltörlé a vért arczairól Vör. II. 301. „*Egyszersmind*: simul. Tisztelem *s egyszersmind* szeretem *is*: colo eum simulque diligo. *Egyszersmind* szólottak, est adverbium: una, vel pariter sunt locuti.» (Vers. Anal. II. 403.) Az utóbbi használata ma elavult, s ezzel van helyettesítve: *egyszerre*¹⁾

¹⁾ *Egyszersmind* helyett Dugonicsnál többszörösen azt olvassuk *egyszer-is-mind*, p. Szer. 233, 248. — Néha ezzel az írásmóddal is találkozunk: *egyszersmint*, p. meghagytam nekik *egyszersmint* Gv. p. p. 64 (u. annak Fal. Nótáriusában XII. ez is van: *mint ezek* e h. *mind ezek*). Szintügy a Cisioban (N4): az kiesid száj illik *mint* az asszonyok ábrázatjához, *smint* az asszonyszabásuakhoz, azaz lágyakhoz. Ez nem egyéb, mint a *mind*-nek a *mint* kszóval való összetévesztése, melyet már Versegly (Magy. Gramm.

Az elsorolt esetek összevetése, főleg pedig az elül álló *mind* (*mind jövő jelen*) kétségtelenné teszi, hogy itt voltaképpen a közönséges *mind* ‚omnis‘ szóval van dolgunk. Ez egyéb olyan összefoglaló kifejezések alkotására is szolgált régente; p. *«lovastól: cum equo; in hac constructione: submersus est una cum equo, efferes eleganter adverbialiter sic: elmerült mind lovastól; sic: elment mind fegyverestől: abiit una cum armis»* Pereszli. Corp. Gramm. 538; Ádám *mind* feleségestől elrejtézek: *abscondit se Adam et uxor ejus* HG Móz. B; *azt a majort mind vetésetől* csak magamnak adta vala Lev. II. 101; kívánok *kdnek* jó egészséget *mind asszony öcsémme*l egyetemben o. 111; még a szent *doctoroknak* is *mynd Origenessel egyetembe* igen nehéznek tetött Komj. Av; ez igen kegyetlen ember vala, *mind a feleségivel össze Jezabellel*, Székely I. kr. 32; eltörölnek enemet *mind házam népével együtt*: *delebor ego et domus mea* MA. bibl. I:32; *mind az ő fiával megkeresztelkedék* Érd. 520. — E szerint p. az olyan kifejezéssel, minő *mind jövő jelen*, voltaképp ennyit mondtak: *mind az idők*, v. *mind a két idő*: a jövő és a jelen; ¹⁾ s p. „*mind az emberek, mind az állatok*» a. m. *«mindnyájan: az emberek s állatok»*. Nem egy esetben ma is kétes, vajjon kszó-e a *mind* v. pedig a. m. valamennyi, p. összegyűjtve itten *mind* azt, a ki vitéz, *mind* azt a ki cigány A. III. 176. — A *mind*-nek kszóvá válását előmozdíthatta, hogy a *mind* szó számos szerkezetben ragozhatatlan határozóvá lett: az oroszlán megkapá a számárt és *mind* foltra szaggatá PG 106; az istenektől *kinek mind* meg vagyon az ő ajándéka adatva o. 99; mikoron az ő részét *kinek mind* igazán kiadná o. 106; ekkép az öntudat belőlünk *mind* gyávát csinál A. Haml. 71; főleg időhatározóval használjuk e h. mindig, folyvást; p. *mind inkább, mind jobban; mind estig* dörget s falakat ront Vör. II. 318.

262. §. és Anal. II. 404) és Beregszászi (Sprachl. 226) megemlítnek és megrónak.

¹⁾ V. ö. kiben marad *monnó* reménységed és te idvességed Horv. 101; azaz *mind a kettő*: r. és i.; *mind a két részről* a keresztyének és a törökök oroszlány módjára harcoltak egymással Konst. 14. Az angolban és a svédben az ilyen szerkezetekben valóságos kszó lett a *both . . and . .*, ill. *både . . och*-féle mondatpárokat megkezdő *both* és *både*, *mind a kettő* (ném. *beide*).

MASODIK FEJEZFT.

A választó kötőszók.

VIII. A *vagy* — *avagy* kötőszó.

Az egyszerű *vagy* — *avagy* kötőszó.

42. Példák az egyszerű *vagy* és *avagy* használatára: 1. ha te kezed *auaáj* (vel) te lábod téged meggonoszbítand, mesd el M. 47; minden város *awagy* ház: *omnis civitas vel domus* Jord. 390; valakik elhagyják házokat *auagi* atyjokat én nevemért, száz annyit vesznek érte Vg. 24; vmely városnak *auagy* háznak népét úr isten nem őrzi Born. én 250; vigyen két gerlicét *avagy* két galambfiat MA. bibl. I:124; vki azt hiszi, hogy nyerjen szűzeken szerelmivel *vagy* hívséggel, az házat rak sík jegen BB. 21; jajgatunk, mikor az ellenség feldúlja keresményünket, az ártalmas tűz megemésztí házunkat, *vagy* a gonosz pör kiforgat értékünkéből F. 525; jött az édes álom, a ki legjobb orvos ezen a világon, a ki legjobb orvos, a ki legjobb dajka, *vagy tán* puha bölcső *vagy* himbáló sajka, *vagy* folyam az élet s halál közti mesgyén. . . A.II:139; — lopó, kurva, *vagy mi* könnyen szabadult ki, ha pénzt bőven adhatott Tótf. p. 3; — 2. hívod *awagy* nevezed ő neki nevét Jézusnak Érd. 343; kiknek oldalokból *awagy* éhokból születék és támada anya-sz.-egyház o.; az mennyországban hét karé *auagi* rendbeli szentek vannak Vg. 14; jó napot *auaág* üdvözlégy zsidóknak királya Vit. 8; a bölcseségnek fia *avagy* tanuló deákja Nsz. 1; három istent *auagy* urat vallanunk Born. én. 71; a test meghódoltassék, *vagy* alánk vettesék Mad. pr. 175; azt se tudod, hogy a világ melyik zegében *vagy* zugában van Mer. Dun. I:33; — 3. mikoron az fráterek ki *awagy* be mennek vala Érd. 339b; az Mars bizonyában fenyeget éhséggel *auaág* döghalállal Kal. Bártf. 1583: Cv; kelj föl, varrd meg, szépen

kérünk, avagy varrj egy újat nekünk, Gyul.; egy ezredévi szenvedés kér éltet vagy halált Vör.; fuss vagy fizess; hallgass vagy menj.

Mint e példák mutatják, a választó kötőszó többször fordul elő mondatrészek közt vagyis összevont mondatokban, mintsem teljes kétmondat között (v. ö. a 7. cikkben az *és*-nek e kétféle használatát). — Az 1. csoportbeli idézetek általában szabad választást engednek két (akár rokon, akár ellentétes) dolog között. A 2. csoportban azonegy vagy majdnem azonegy fogalomnak kétféle kifejezését köti össze a *vagy*. A 3.-ban végre olyan két fogalmat, melyek közül kell választani, melyek az adott körülmények közt harmadikat kizárnak. A kifejezés, mint látjuk, mind ezen esetekben ugyanaz. Tehát a magyarban nincs olyan különbség, mint p. a latinban egyfelől *vel* (*-ve*, *si-ve* v. *seu*) közt, mely a mi 1. és 2. csoportunknak felel meg, másfelől *aut* közt, mely harmadikat kizáró ellentéteket köt össze (p. *hic vincendum aut moriendum est*: itt győzni vagy halni kell¹⁾); vagy p. a finn nyelvben *eli* és *taikka* közt, melyek közül az első egyértékű, a másik ellentétes, kizáró fogalmakat köt össze (p. *satama eli hamina*: a kikötő vagy rév; — *muuttaa Helsinkiin taikka lähtee Ruotsiin*: Helsingforsba költözik, *vagy pedig* elmegy Svédországba).

Mint ez utolsó példa mutatja, a magyarban néha a *pedig* hozzájárulásával fejezzük ki az ellentétes aut-féle szétválasztást,²⁾ s ép így segít magán a német s az olasz (*oder aber*, *ovvero*, l. még a *pedig*-nél 54. cikk). Ez a szembeállító segéd kötőszó nyomósabbá teszi a szétválasztást; azt mondhatjuk p.: a 3. személyű több birtokos jele -jök *vagy* jok, *vagy pedig* -jük *vagy* -juk. — Ugyanazt érjük el a *vagy hogy*-féle szerkezettel, melyben a *vagy* szorosán véve maga tesz egy elliptikus főmondatot.³⁾ P. előtte, mellette halál sokat ka-

¹⁾ MA. a *vagy* kötőszóhoz valóban mind ezeket a latin kötőszókat oda teszi mint megfelelőket: *vel*, *aut*, *sive*, *seu*.

²⁾ Egyéb szembeállító kötőszó is fordulhat elő; p. az alkun megállani, *vagy ellenben* az egyezést visszahúzni SzD. Magy. vir. 27; használatos még ugyanilyen értelemben „*vagy ellenkezőleg*“.

³⁾ V. ö. ezeket a teljesebb kifejezéseket: *vagy az hogy* immáron szégyenli az forgolódást, avagy a főbírásgot kívánta és azon bosszankodik hogy meg nem kaphatta:— mi légyen az oka, én nem tudom Lev. 1: 271; azért *vagy az leszen hogy* marad házánál. . avagy kibocsátom azok seregében. . Gy. Ch. 157.

szált, ötet elkerülte, *vagy hogy* rá nem talált Zr. XIII:3; im ha büneimből ki nem térek vala, *vagy hogy* vétkeimből ki nem emelsz vala, im mint veszek vala! BB. 108. — Ámbár e két kifejezésmód sem egyértékű szükségkép a latin aut-tal, mint a köv. példa mutatja: vki azt hiszi hogy nyerjen szűzeken hívséggel, az házat rak sik jégen, *vagy pedig* hijában hord vizet rostás edényben, *avagy hogy* verőfényt akar fogni bolondul keziben BB. 20.

Az 'aut' jelentésű *vagy* egyértékű a *külömben, máskép* (német *sonst*) kifejezésekkel, s p. a köv. mondat: «Adj egy könnyeseppet méltó bánatimnak, s azonnal hozd el végét napjaimnak, *vagy* e sziklánál itt keményebb vagy» (Dayka G.) — így is hangozhatnak: *külömben* e sziklánál keményebb vagy.¹⁾ — Ha az előmondat föl-szólító s az utómondat intő, fenyegető, akkor mi inkább a *külömben, máskép* szókat alkalmazzuk, holott p. a németben *sonst* és *oder* egyaránt használatos; fojtsd el gonosz vágyaidat, *kölömben* azok ölnek meg téged (tödté deine bösen begierden, *sonst* bringen sie dir den tod = *oder* sie bringen dir den tod; finnül is: kuoleta pahat himosi, *taikka* ne surmaavat sinun); fogadj szót, *máskép* kapsz (gehörche, *oder* es gibst schläge)! — Az is előfordulhat, hogy ilyenkor a *vagy* kötőszó kíséri a *külömben, máskép* határozókat, p. meg kell biz annak adni a módját, *vagy különben* ne körmondatozzunk Ny. IV:507.

A ,vel, seu'- értékű *vagy*-ot az *is* kötőszó is kísérik, ²⁾ még pedig *vagy* úgy hogy a két kötőszó együtt jár *vagy* úgy hogy az *is* valamely más mondatrészhez csatlakozik: gonosz a szomorúság, mely *vagyon* a mások jó szerencséről, *avagy-is* elveszett világi javairól Lászl. Petr. 202; ha vki én atyámfia *avagi* én fiamat *es* megölte volna, annak is kész volnék megbocsátani Vg. 17b.³⁾ —

¹⁾ Jó kedvet mutass, mint jó hív szolgálhoz, *avagy* [— ha nem, különben] inkább ölj meg, sokáig ne kínozza! BB. 162.

²⁾ Más nyelvekben is, p. a finnben *eli-kkä*, a svédben *eller ock*, ném., *oder auch*, lat. *vel etiam*.

³⁾ Egyéb ilyen fokozó kifejezések: bátor szerzetes, *vagg meeg* szent legyen *es* Horv. 264; ezzel elhárítja magáról a gyanúsítást, hogy diktatúrára, *vagy sőt* fejedelmi méltóságra törekszik PNapló. 32: 149. vc. — A mai nyelvszokás az *éppen* szót is kedvelli ilyenkor, p. «*vagy éppen* fejedelmi méltóságra t.»; Egészen ilyen a német *oder gar*.

Ilyenkor az *is* megengedő (l. 21), s valóban elfoglalhatják helyét a megengedő *bár* és *akár* kötőszók, p. az utolsó példa, a nélkül hogy változnék e gondolat így is szólhatna; «*avagy bár* fiamat», «*vagy akár* fiamat» (v. ö. fr. *ou bien*). — Viszont néha a *vagy* szócska előfordul a páros *akár* helyett, p. áldjon *vagy* verjen sors keze, itt élned halnod kell; haragudjál *vagy* fenyegezz, határozatom változatlanul áll (Gyurits, Mondattan 91¹); evez, evez, csend *vagy* vihar jó, meg ne állj sehol SzK. ford. 53; ma is csodálkozom, sőt hiszitek *vagy* nem, de szent igaz, még Izidóra is csodálkozott Vajd. uj. k. 49; nyalod *vagy* falod: egyet érsz vele; busuljak *vagy* örvendjek: egy a fizetés (közmondások); s *akarta, vagy* nem, de a korona Matyink fejére szállva ragyogva Cz. 193; dolgoznom csak kell, *akárom, vagy* nem *akárom* VG. 12. — De gyakoribb ilyenkor a páros *vagy* (l. 44. és 86. végén).

A *vagy-is* kapcsolatot különösen magyarázatokban szoktuk alkalmazni, tehát olyan mondatokban, mint fönt a 2. pontban idézettek; p. hívod *vagyis* nevezed. .; tegnapelőtt *vagyis* vasárnap. — Továbbá, ha egyik kifejezésünket a másikkal helyreigazítjuk; p. miért hagyád el édesdeden serkentető éneked? *vagy-is* mivel köszönjem én neked, hogy magánosságomban meglátogatsz? Bats. 75. ²) Ilyen helyreigazítást többnyire az *inkább* szó segítségével fejezünk ki: «*vagy is inkább*: aut potius» Vers. 405; ha látná, . . *avagy inkább* es ha nézné Dom. 132; csodálkozom hirtelenségeden *avagy mondjam inkább* esztelenségeden Gy. Ch. 69.

Tagadó mondatokban sokszor fölcserélhető a választó szerkezet a kettős *sem* kötőszóval; p. mert nem követtél ifjakat, szegényeket *aua*g (sive) gazdagokat B. 7 = sem sz. , sem g.; nem hatsz

¹) Mert mozogjon, *avagy* álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben *vagy* homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bár minő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse:

Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiába való! — Kölcsey, Van. van.

²) Egyszerű *vagy* is gyakran hallható ilyen helyreigazítások esetén, p. «hét-szer tizenkettő az hetvennégy, — *vagy* nyolevannégy.» Így a latinban: «Pompejus dixit *vel* voluit» = P. azt mondta *vagy inkább* akarta mondani.

egy fürtöt fejérré tenned auag' feketévé: album aut nigrum M. c. 22; ne akarjátok alajtanotok, hogy jöttem törvényt fejtenem auag' (aut) profétákat o. 41 = Jord. 366; nem a kezeké, avagy lábaké, de a teljes emberé Kaz. 188; legkisebb nyomát vmely állatnak vagy kerékvágásnak nem láték rajta Gv. pp. 6.

Az előbeszédben rendesen *vagy* nélkül tesszük egymás mellé a számokat, melyekkel megközelítőleg, találomra fejezünk ki vmi mennyiséget, p. ezt: «ketten *avagy* hárman öszvegyülnek» (Zv. post. I:126) — rendesen így mondjuk: ketten-hárman ö,; öten hatan voltunk; láttam *egy két* embert. Szintígy a németben: vier fünf verse, de latinul: quaterni quinive versus. — (Különös szerkezet ez: «igyekezvén literaturánkat legalább *egy s két* morzsával is elésegíteni» TGy. 1839:XII:4.)

A választó kérdések.

43. A (kérdő-)névmásos kérdés is lehet szétválasztó; p. *mit* csinál itt, *vagy* hova megy innen? — s lehet néha névmásos és névmástalan kérdés *vagy*-gyal összekötve, p. «de maga miképpen *auagy* mely időben *auagy* mely személyektől vétetett el Mária teste, *avagy* ha feltámadott, nem tudatik» Horv. 173; hogy azt megtudná, hogy *mit* csinálna férje, *vagy* ha vmi nem történt-e rajta Mik. m. 196; sem önnön magával, *awagy* hol volna, nem tudná Érd. 511b. — Azonban ha választó, disjunctiv kérdésekről szólunk, rendesen csak névmástalan, latin *utrum*-an-féle kérdésekre gondolunk, olyanokra, melyekhez igen- és nem-féle felelet illik. P. kevés-e *uagy* sok? (*utrum* pauca sunt *an* multa? sind es wenige oder viele?) itt az idő, válasszatok: rabok. legyünk *vagy* szabadok? Pet.; *valon*, uram isten imez kettő közül melyikért tartozom nagyobb háláadás-sal: az emberre lételnek jótételeért-e? *auagh* az megváltásnak jótételeért? *auagh* továbbá az teremtésnek jótételeért? Tih. 120; melyiket alkalmasb mívelni szombatokon, jót tennie? *awagy* gonoszt tenni? PG ev. 73; itt maradsz? *vagy* eljössz velem? *vajjon* itt maradjak-e *vagy* (*pedig*) veled menjek? nem tudom: vétektől *vagy* penig erőtlő vagyon ő birodalma? BB. 212.

Mint e példák mutatják, a független választó kérdéseknek rendesen csak első részében van kérdő szó: «*Vajjon* itt maradjak. *vagy* *vajjon* veled menjek?» «itt maradjak-e *vagy* veled menjek-e?»

ilyeneket mint független kérdéseket nem mondunk, csak nagy kivételesen fordul elő, s akkor legalább gondolatban függ a kérdés vmi (ki nem fejezett) főmondattól; p. «*minem* mindörökké elvet isten? *vagy minem* mind végig elszakasztja ő irgalmasságát? Horv. 8 (ez tehát vigyáztalanság-e? *mi-e*? Vidovics neol. 76).

Ellenben a függő választó kérdések második részében szívesen áll az *e* szócska, mely eredetileg úgy is csak függő mondatba való kötőszó (l. Ny. IX:394): azt kérdi, itt maradjon-e *vagy* veled menjen-e? . . kérdés arról, *hoj ha* a pokol kinja kerestetik nagyobb munkával, *uaaj kedeg* a mennyországa? Gua. 3 | a kérdő *ha*-val: meglátom *hogy ha* mindent műveltenek a kiáltás szerint, a mely én előmbbe jött, *avagy ha* úgy nincsen: videbo *utrum* clamorem qui venit ad me opere compleverint, *an* non est ita Gen. 18:11 HG. = *avagy* nem úgy vagy-e Kdi. — Ámbár itt is közönségesebb a kérdő szóknak az előrészt szorítkozása: törődik véle, szereti-e a világ *vagy* nem, üldözi-e *vagy* kedvez, dicséri-e *vagy* gyalázza, F. 534; tanácskozzál magaddal: fel-e *vagy* alá kellessék indulni F. 559; miképpen látjuk a színt, *ha* fejér *vagy* fekete Horv. 142. — Hogyha pedig a második tagban is van kérdő szó, akkor gyakran maga a *vagy* marad el: nem tudom én, jó-e, rossz-e; választ várunk, leszen-e, nem leszen-e L. I:373; legálhattae, neme a deficiens, controversiában van (1662-i levél) FM Minerva I:476 meg nem alkhattak, *ha* fejjére a hó, *ha* nem Toln. v. 205. (Különös a köv. mondatban, hogy csak a második tagot követi a kérdő szócska: nem tudjuk, ma holnape adatunk halálnak Born. 321.)

A *vagy-is* kapcsolat kérdésekben szokatlan, de akadunk ilyen mondatra is Baróti SzDnál (Költ. 1:21): «virrad-e hát, *vagyis* alkonyodunk?» — De annál szokottabb s a latin *nec-ne*-vel ¹⁾ egészen egyező észjárást tüntet föl a tagadó *vagy sem* (= *vagy is nem*), kivált függő kérdésekben; p. azon gondolkodom, látlak-e még *vagy sem*; azért jöttem, jössz-e hozzám *vagy sem*? Ny. VIII: 287—8; nem tudom, lesz-e belőle vmi *vagy se* (örsegi párbeszéd). MNy. V: 163. — Ámbár ép oly szokott az egyszerűbb *vagy nem*; például az imént idézett mondat így van háromszéki nyelvre for-

¹⁾ Quaeritur sintne dii *necne* sint, vagy: dii *utrum* sint *necne*, quaeritur (vagy így is: dii *necne* sint, quaeritur) = kárdeés, vannak-e istenek *vagy sen.* =

ditva NyK. III:15: «nem tudom, lesz-e belőle vmi, *vaj nem*»; minémű jegyekből ismerhetem el: ha vagyok szeretetbe *auağ* nem Tih. 15; miképpen ismerheti meg azt, ha méltán járul . . *auağ* nem Nád. 34; jóllehet senki meg ne ismerhesse hogy ha méltán járul . . *auağ* nem u. o.; hivattak vagy nem? A. Haml. 54. (Ha a tagadó szó után is van ige, akkor csak *vagy nem* használatos; p. az a kérdés ott maradt-e vagy nem maradt; vannak-e vagy nincsenek; minémű jegyekből ismerhetné meg ember: hogyha vagyon isteni szeretetben *auagh* nincsen (Tih. 13.)

A választó kérdésben szokatlan a páros *vagy*, a mint p. Merényinél olvassuk néha: «hogy mikor derülne az ki, *vagy* valaha, *vagy* soha, azt csak a jó isten tudja» (Er. népm. 21); «*vagy* látsz engem valaha, *vagy* soha, azt csak a jó isten tudja» (Dun. népm. 1:47).

A páros *vagy*.

44. A páros *vagy-vagy* a latin *aut-aut*-nak felel meg (*aut* Cæsar, *aut* nihil = *vagy* C. *vagy* semmi), mert rendszeren olyankor használjuk, mikor csak a felsorolt esetek lehetségesek s egyebek ki vannak zárva, elannyira, hogy ennek a viszonynak tipikus kifejezése a „*vagy-vagy*“, ép úgy mint a latinban „*aut-aut*“ vagy a németben „*entweder-oder*“. Például: „*Vagy* elérkezettnek kell tartani az időt, hogy legdrágább kincsünket nyugodt elmével rendezzük . . *vagy* el kell fogadni a szótárírónak az újítási ár minden szemetjét. *Vagy-vagy*.“ Ny. IX:270.

Példák a páros *vagy* használatára; *auağ* egyiket gyűlölje, *auağ* egyiket elszenvedje: *aut* unum odio habebit, *aut* unum sustinebit Jord. 371; *üağj* én magam fölmegeyek *auağj* szolgáljat küldöm RMNy. III/2:7; *auagy* megadjad énnekem ez frátereket . *auagy* elbocsáss engemet is Jeruzsálembe Dom. 299; minden a mi vagyon, *auagh* fölötted vagyon, *avagh* alattad vagyon Tih. 143; *vady* meghalok *avad* tisztességemet helyére hozom Lev. 1:41; és *avagy* neked, *avagy* egyéb vadaknak étke leendő vagyok PG 181.; azt végezék, hogy *avagy* ő is munkálkodjék, *avagy* tőlök enni ne kérjen o. 70; *ahuagy* az én tudatlanságomért, *auagy* sokképpen való foglalatosságomért Kom. A: vij; sokan lesznek az olvasók közül, kik ezt az én munkámat *auağ* megutálják, *auağ*

ugyan meg is csúfolják és rágalmazzák Decs. Sall. el.; hol volt akkor Róma; mert úgy látszik, hogy avagy nem volt, avagy ha volt, feledékenységbe volt Matk. Bány. 372; a mely jókat kérünk, avagy lelkiek, avagy testiek Mad. pr. 144 vagy élet, vagy halál; vagy hatra, vagy vakra; vagy visszavíja ős hazánk szabadságát karunk, vagy érte küzdve — hű felek — egyért s egyig halunk, Gar.; vagy megszokom, vagy megszököm Köz. m.; | minden ige *auag* tulajdon jegyzésben vétetik, *auag nem* RMNy II/2 : 41; az adó ecclesia, avagy pápista volt, avagy nem pápista Matk. Bány. 227; a mi eleink mikor a pogányságból kitértének, avagy igaz vallásra tértenek, avagy nem Pös. ig. 1 : 14. | három *vagy* : szünetlen kell *auağ* olvasni, *auağ* imádkozni, *auağ* munkálkodnia Kaz. 148; *vagy* világgá megyek, *vagy* elhalok érted, *vagy* piros véremmel földet festek érted Cz.

Mint az egyszerű, úgy e kettős *vagy* mellett is állhat *pedig* és *ellenkezőleg*; p. holott szünetlen *auağ* sz. írást olvas vala, *auağ* imádkozik vala, *auağ* *kegék* kézi munkát teszen vala Kaz. 35; tizenötöd napig, *auağ* Fejérvár alatt meghalna, *auağ pedig* megvenné Fejérvárat Szék. kr. 213 | *vagy* az alkun megállani, *vagy ellenkezőleg* megszegni az egyezést. — Szintügy kísérheti itt is akár az első, akár a második, de mégis inkább a második *vagy*-ot a *hogy* kötőszó, s ez itt ép úgy magyarázandó, mint az egyszerű *vagy*-nál: *awagh* te légy isten mennyországból, hogy ezeket teszed, *awagh hogh* istennek fia légy, hogy ezeket mívelkeded W. 281; uram, *vagy* engemet hagyj meg itt magaddal, *vagy hogy* végzem éltemet magam kardjával Zr. V. én. 90; a szavak *vagy* tisztán gyökérből *vagy* formativákból is, *vagy hogy* néha még toldalék-
betükből is állanak Vidov. neol. 32 | monda Josáfát atyjának: *Auağ hoğ* az én mesteremet engedjed énnekem, és te is a tiedet maraszd magaddal *Auağ* a tiedet engedjed énnekem és az én mesteremet vegyed hozzád Kaz. 125; minden mi e világon vagy, *auağ hogy* testi kívánság, *auağ* szemnek kívánsága, *auağ* életnek kevésége, Bod c. 3.

Ennél a kizáró aut-aut-féle használatnál ritkábban, de mégis elég gyakran előfordul a páros *vagy*-nak olyan alkalmazása, melyben a. m. a latin ,sive-sive', a magyar ,akár-akár' kötőszók, de ilyenkor a *vagy*-os ikermondat rendszerint megengedője egy harmadik főmondatnak, mely néha megszorító kötőszóval van odacsá-

tolva.¹⁾ Pl.: fizetni kell, *awagy* akarja, *awagy* nem Érd. 23; látván [az ő szerelmes atyját], *awagy* volt öröme annakelőtte *awagy* nem, *de* olyan lön mintha ingyen lélekben sem lett volna [= magán kívül volt örömében] Érd. 511b; *awagy* barom *awagy* ember illetendi, továbbá nem él: *sive* jumentum fuerit *sive* homo, non vivet Jord. 52; küldje meg, *wagy* kész, *wagy* nem kész RMNy. II/2: 60; mikor vég leszen benne, azt is megírom kednek, *wag* jó leszen, *wag* nem Lev. 1: 65; *awağ* akarja, *awağ* nem akarja, félelemnek kínjában esik, Bod c. 2; vagy messze vagy nem messze, *de* én-nékem fel kell mennem HG. krón. 82; miért nem mennék bé vagy akarnák, vagy nem Kár. b. II: 268; szenteljék meg azt, vagy otthon lesznek, vagy idegen földön, vagy lesznek tiszták vagy nem MA. b. 1: 127; vagy követ meg tégedet az te felebarátod, vagy nem, *de* te *ugyan* megbocsáss neki Ku. ev. 418; meg kell lenni, vagy akarod, vagy nem Holl. pr. 14; vagy bánod, vagy nem bánod, elmegyek Szentm. tf. 4; vagy ennék, vagy innék, vagy alunnék . . . , mindenkor úgy tetszett öneki, hogy az ítéletre hívó istennek szava zengene az fülében Lép. tük. II: 196; add elő, vagy élve, vagy halva akarod PG. 175; úgy kell annak lenni, hogy szolgáljanak, vagy romolnak el miatta, vagy nem romolnak Tel. ev. 134; megvallják az atyafiak: hogy, vagy tűrik, vagy tagadják, *de* soha csak hírrel sem hallották volna, hogy sz. írás legyen ez világon Pz. k. 468; meg nem vetsz senkit, vagy kis, vagy nagy Rim. én. 99; egy az élet, egy a halál, azt kérdésre ki veti? vagy előbb, vagy utóbb talál, a hős azt csak neveti Kisf. S.; vagy akarom, vagy nem, el kell hinnem Mer. Er. népm. 192; vagy akarta, vagy nem, kénytelen kelletlen odadta Mer. Dun. 1: 16;²⁾ „*vaj* csinált volt az óriás lakodalmat, *vaj* nem, *de* csinált az édes apja olyant, a milyenre soha senki nem emlékezett . . . *de vaj* tánczolt a legény *vaj* nem, *de* tánczolt a menyasszony úgy hogy a

¹⁾ Csupán megengedés — kifejezett megszorítás nélkül — van ebben a mondatban: «siete hogy fegyverrel, *avagy* az királynak magamegadásával, *avagy* valamint lehetne az hadat elvégezné» Decs. Sall. 32b.

²⁾ A páros *vagy* mellett kevésbé szokásos a *sem*, mint az egyszerűnél a függő kérdésben. De Versegly — mint a szövegünkbeli idézetekből látjuk, alaptalanul — az egyszerű *nem*-et hibáztatja e szavakkal. «*vagy* akarja, *vagy sem* (et non: *nem*): *sive* velit, *sive* non.» — Kreszn.-nél is van: «*vagy* akarja, *vagy sem*: velit, nolit.»

lába sem érte a földet» K. 460; én *vaj* öl meg, *vaj* nem, *de* én ennél tovább nem megyek K. 478 | mit tegyen ő ha vhová vagy ebédre *vagy* mi találják hívni Jók. é. 148.

Előfordul ez a *vagy* az *akár*-ral együtt is, így: *akar* fő, *vagy* alattvaló rendüek legyenek MA. Scult. 462 (több példát l. 86. végén). — V. ö. még: tartósabb munkát csinál, mint *akar* a kőműves, *akar* az ács, *vagy* a hajóépítő A. Haml. 134; minden ben-szorultat, *akár* ember, *akár* asszony *vagy* gyerek volt, elhurczolta Ny. VIII:181; hogyba vmely dolognak neve *vagyon*, *akár* tulajdon, *akár* hasonlatosság szerint való neve, *vagy* ámbár idegen, Aranka uj. elm. 17 | *akár* erre, *akár* arra, *vagy* emerre, *vagy* amarra, Ndal. ¹⁾

Ide számíthatjuk a tagadó mondatokban használt páros *vagy*-ot, mert szintén fölcserélhető az *akár*-ral, de ilyenkor a páros *sem*-mel is váltakozhatik (v. ö. 42); p. *auagy* város, *auagy* akármely hely vagy utak *nem* voltak, melyek be nem töltek volna az ő jajgatásokkal Kár. b. II: 271 (= *sem* város, *sem* utak ²⁾) | az atticisták *a nélkül* hogy *vagy* féltették volna, sajátjokat, *vagy* rostálást tapasztalni lettek volna kénytelenek, még a zordon dóriait *sem* átallozták követni drámaikban TGy. 1837: I: 62 (= *a nélkül* hogy *akár* . . *akár* . .); *nem* azért jöttem hozzád, hogy *vagy* tanácsodat *vagy* segítségedet ez ügyben fölkérjem Jók. Erd. 78 (= *nem* azért hogy *akár* . . *akár* . .)

A páros *vagy* annyiban különbözik még az egyszerű *vagy*-tól, hogy igen gyakran hangsúlyos: a kizáró aut-aut-féle is, de különösen a megengedő *vagy-vagy* ³⁾; ezt majdnem mindig nyomatékosan ejtjük: *vagy* előbb, *vagy* utóbb talál, a hős azt csak neveti;

¹⁾ Csínosan van szerkesztve e két kötőszóval a köv. mondat: «Arany-nak [a nyelv], akár versben vagy prózában, akár komoly nemben vagy tré-fásban, akár eredetiben vagy fordításban használja, mindig nagyon szívesen engedelmeskedik.» Ny. VIII: 327.

²⁾ Valóban *se nem* következik a két *vagy* után a köv. idézetben: «*Nem* is követünk ezzel oly dolgot el mely *vagy* ország törvényével ellen-keznék. *vagy* olyant a mineműt más regnicolák is el nem követnek . . , *se nem* olyant mely ezelőtt is szokásban . . » (1692-i levél) FMMin. I:477

³⁾ Talán még a szórend változása is ennek tulajdonítható a köv. pél-dákban: *vagy követ meg* tégedet a te felebáratod, *vagy* nem, de te ugyan megbocsáss neki, Kulcsár evang. 418; idvözül, *vagy kereszteltetik meg*, *vagy* nem, Zvon. post. I:383 (e. h: «vagy megkövet,» «vagy megkereszteltetik»).

vagy akartam, *vagy* sem, vele kellett mennem. — Ámbár előfordul néha az is, hogy az egyszerű *vagy*-ot hangsúlyozzuk (p. itt marasztom egy hétig, — *vagy* elmegyek vele); nehéz azonban valamint erre, úgy a páros *vagy* hangsúlyozására szabályt fölláztatni.

Egyéb használata és eredete.

45. Eltérő alakot főleg kettőt kell megemlítenünk. Egyik *vaj*, mely a népnyelvben jelenleg is nagyon el van terjedve és használatos p. Dunántúl ép úgy mint a székelyeknél.¹⁾ A másik az Ehr. c. 136. lapján fordul elő s egy magánhangzóval hosszabb «himituen *auagya* ewtuen» = diffundens, de u. a. lapon a rövidebb *auagy* is megvan.²⁾

Eltérő használatát a következőkben állítjuk össze:

1) Számnevek mellett annyit jelenthet mint körülbelül (vagy *de* némely nyelvjárásban, l. alább 64): vala kedég avagy hatod idő Luk. XXIII:44 Döb. c. 465 (*hora fere sexta*; *monnal* hatod idő M. c.; vala *mintegy* hat órákor); hozván myrrhát avagy száz fontot o.; idő kedég avag tized vala: hora autam erat *quasi* decima Ján. 1:34 o. hozott is vele vagy három kupát Lev. 1:155; küldjön ide *wag* ötven lovas legényt o. 134; csak vagy felét vitték el az élésnek RMNy. II:185; vagy három ezeren vesztek el HG. kr. 86; van benne vagy hetvenhét ördög VG 44; a víz szélén kapék *vaj* kettőeskét (NyK III:14 így van háromszékire fordítva a MNy V:163 közlött őrségi párbeszédnek köv. mondata: «a berek-szélbe találtam *valami* kettőt» — a mi Dunántul általános kifejezése e viszonyoknak; a debreczeni nyelvjárásra Sim. Tanulm. 1:47 szintén így van áttéve: a víz szélén kaptam vagy kettőt).

2) Jelenthet — mint a latin *vel* — megengedőleg annyit, mint akár csak, legalább: örülünk azon ez téli szomorú időben, ha *vaj* egy szép tiszta nap esik MA. Scult. 33; mutass nekem, ha lehet tőled, vagy egy embert, az ki ingyen jót cselekedjék MA. tan. 721; mutassanak *vagy* egyetlen egy példát GK tt. 86; szerelmemnek csak az sem volt jutalma, hogy vha hozzám

¹⁾ *Vai* Monoszl. kép. 48.

²⁾ Jelentéktelenek a másutt előforduló írásbeli eltérések. p. *avvagy* Pető kr. 28; *avad* Lev. I:41.

kegyesen *vagy* egy szót *is* szólott volna BB 20; barátja czímével mindenki fölruházta magát, a ki vagy egyszer nála ebédelt, Zichy A. Elb. 114; főleg a székelyeknél dívik e kifejezésmód: «kikiáltják a föltett völegény nevét . . s jót nevetnek rajta — főként, ha vagy egy ügyetlent tettek föl» K. 110; jól megvizsgáld rózsám, kihez adod magad, nehogy *vajegy* rosszhoz, hogy elveszesd magad K. 221; volt-e kendnek *vaj egygy* szereteje, Samu bá? Ny. IV:39 | *avag csak* egy órates, Bod c. 15; csoda hogy *vagy csak* egyiknek is az tanítványok közzül eszébe nem jutott Zv. p. II:176; — méltatlannak alejtván ő magát istennek *auagy csak* mentől kisebb szolgálatjára Horv. 96; a becstelenségnek *vagy csak* nevére — *is* megpiruljon Rend. él. péld. D10; a gazdag kívánta a Lázár hűtének *auag csak* küssebbik részétis Oz. 335; micsoda indulattal voltanak, *avagy csak* innen általláthatni, hogy . . : *vel hinc intelligi potest*, quod . . Dáln. Flor. 142; ezen munkát dícsérni feleslegvalóság volna; mivel *avagy csak* hasznos czéljától *is* elválhatatlan a dícséret, Zsoldos J. 1825; *awagy csak* távol követvén Érd. 570 | adja szent malasztját, hogy *awagy* távol követhessék o. 62b; ha jószágomat nem kíméli, *awagy* ennen magamat kíméllene o. 642b; kéri vala hűtet, hogy *awağ* hű ruhájának alsó peremét hanná illetniök: ut *vel fimbriam tangerent* Márk. VI:56 Jord. 400 = kéri vala ötet, hogy *auag* illetnék ő ruhájának peremét M. (kéri vala ötet, hogy *csak* r. p. illetnék PG.); jőjj el hamar, hogy *auag* elevenségben lelhessed ötet Vit. 4b; ha te Izrael beléndeskedendel, *auag* te Juda ne vétkezzél B. c. 186 (non delinquat saltem Juda Hos. IV:15: *csak* hogy immár Juda ne szakadna el én tőlem Kár. | az ige után: ha ki ártatlanságban nem akar megmaradni, gyarapodjék *awagy* szent penitenciának jószágában Érd. 148b; ha külföldben nem hisztek, higgyetek *awagy* az cselekedetekért nekem: sin minus propter *ipsa* opera credita mihi PG ev. 220.

3) Szintén megengedő szó a háromszéki nyelvjárásnak ezen névmási kifejezéseiben: *vajhogy*, *vajmint* = *akarhogy*, *akar-mint* (l. MNy. VI:354).

4) *De*-féle erősítő, ellenvető szóként szerepel a székely, *vaj igen**, *vaj nem**-féle feleletekben, melyek ép olyan használatuak mint a dunántúli *dē* v. *de igen* és *dehogy*. — „*Vagy*: *de*, Telegdi és székelyes. Innen *vagy úgy*, *vagy igen*, *vagy nem*, *vagy hát*; székelyesen: *vaj*; *vaj-ne*: *dē* ne, éppen ne (Debr. leg. könyv)». Lő-

rincz Károly Ny. IV:166. — «Hát nem szabad? Vagy igen, szabad. Nem láttad bátyámat? Vagy igen, színházba volt.» MNy. V:238.¹⁾ — „*Vay*: omnino, procerto; mert úgy mondott: vay istennek fia vagyok én: dixit enim, quia filius Dei sum. Erdélyben ma is: *vagy igen* = omnino, quinimo,» Döbrentey a M. c. szótárában 360. — „*Vajigen*: utique, ita sane. *Vajnem*: minime, nequaquam.» SI.

5) Különös, hogy kérdő szóul is szerepel egyszerű kérdésekben a régieknél: hallgassatok mostan ellenem tusakodók, *Auagy* az kősziklából hozunk-e tinéktek vizet? audite rebelles et increduli: Num de petra hac vobis aquam poterimus ejicere? Kár. b. 1:139; *auagy* az egész föld nincsené te előtted? ecce universa terra coram te est MA. b. 1:11; miért hivattatik az anyaszent-egyház közönségesnek? *Auagy* azért, hogy mindez széles világon láthatóképpen elterjedett? Eszterh. anyasz. 26.

6) Hogy az óhajtó *vaj-ha* 2) is kötőszónkkal egyeredetű, azt az is bizonyítja, hogy e kifejezésben az *avagy*-ot is megtaláljuk, legalább egy helyen a B. c. 63. lapján: «én és én népem eladattatnok hogy elveszjünk; *avayha* szolgálkba es szolgáló lányokba eladattatnánk es tűrhető volna» = atque *utinam*. — Az egyszerű *vaj* is előfordul a *ha* nélkül mint óhajtás szava: vaj adná Isten, hogy sok olyan tanítók volnának Pz. pr. c; Fél. bibl. II:74; Matk. Bány. 18.

Azonban előfordul régiebb irodalmunkban ez a *vaj* szócska

¹⁾ Budenz ott azt mondja, hogy ezeket s a «vagy kettő» — féléket nem lehet a kötőszóból magyarázni. Azonban ebből még nem következik, hogy a kszó ne lehetne ezzel azonos. — Példák régiebb írókból: vaj nem Szatm. dom. 194; vaj ne HG. mes. 417; az úr monda öneki: Vaynem: Hanem aki. .: Nequaquam ita fiet, sed HG. Móz. B3; «monda a farkas: Bizony elvétöttük az utat. Felele a számár: Way el nem vetöttük, jó farkas uram HG. mes. 275; mondhat: Alhatatlanság jele ez? Vay nem az, mert. Der. . P. lev. 480; vaj nem lehet a vocaléseknak elváltoztatása nélkül Pös. ig. I:40 | *vaj igen*-is elbítte Czegl. Sion 451; mondanád: hát nem kell emberekkel közölni? vaj igenis kell Melot. zsolt 80; azt mondottam, hogy csak az egy Istent imádjuk. Erre Mátyás azt mondja hogy vaj mást imádunk, Matk. Bány. 204.

²⁾ *Utinam* C, *utinam*, o si MA. *Vaj-ha*: o si KLi b.290; *vayha* meghalnánk Kár. b. I:131; *vayha* intésemet megfogadnátok Born. én. 273; *vajha*, én Istenem soha nē vétkeztem volna Tarn. b. S.

• különben is mint pusztá indulatszó; p. HG: mes. 138; és ötet halállal fenyegetik vala mondván: *Vaj* te balgatag és tudatlan . . Cis. A2; *vaj* puhán övedzett ragadozó farkas! Born. én. 393; Szatm. c. 125; *vaj vaj* tévelygő vak vezetők Czegl. Dag. II:28. — S ilyen alkalmazásban *vah* mellékalakja is van: *vah*, eredj, tartsd dolgod Ily. pr. II:87; *vah* istentelen lator! o. 565; *vah*, a ki az Isten templomát elrontod . . szabadítsd meg magadat Elmélked. A6.

Különösen még a «*vaj* mi szép! *vaj* mely hirtelen!»-féle csodálkozó fölkiáltásban gyakori ez az indulatszó. Példák: «*Vaj-hogy! vajmint! o quam!*» SI | *vajmi* ritka ajándék Ujh. zsolt. 37; *vajh!*¹⁾ mi messze néző állapot Rák. levtár II: 246 | *vay mely* igen kívánnám HG mes. 149; *vay* mely bolondok tű vattok Valk. gen. 63; *vay* mely hirtelen feltámadnak Born. pr. 561; *vai* mely igen jól tudod Tel. fel. 68; *vay* mely igen forgolódott abban Melot. zsolt. 111 | *vaj-ki* csuda! Hal. én. 38; *vay* ki röttenetes büntetés Born. pr. 412; *vayki* régi rege az Toln. v. 69; *vajki* nehéz nótájú ének a keresztsvelésnek leckéje, Dobozi Kata A3; *vajki* sok pápista észli-meg pénteken a húst Matk. Bány. 404; *vajki* sokan kívánnák azt Czegl. Dag. II:10; *vajki* sokszor gonosz Czegl. MM. 22; *vajki* jól tudom, mit akarsz oltalmazni o. 107; *vay* ki igen alkalmatlan volna az Zv. post. 1:8. Hogy különösen ez a *vaj-ki* mennyire megállapodott, stereotip kifejezés volt azelőtt, mutatják a köv. idézetek: *vajki mely* titok MHeg. to. II:116; *vajki tudom* mit akarsz halászni Czegl. MM 203; *vaj ki* ha egy Dániel támadna még *sokaknak* akadna nyomában Land. sg. II:208. V. ö. még: de *vajmi* azóta *sokat* elengedett abban Rák. ltár 1:604.

Végre, bár nagy elvétele, előfordul ez a *vaj* is, mint az 5. pontbeli *avagy*, egyszerű független kérdésben («*Vaj* ki ő és merre van hazája?» Vör.), s ha ezeket összevetjük, valószínűnek mutatkozik, hogy a kérdő *vajjon* *valljon* is ide tartozik.

Ha már most a *vagy*-nak eredetéről kellene véleményt mondanunk, még jó lesz egy pillantást vetnünk egyéb nyelveknek

¹⁾ Ebben és az imént említett *vah*-ban talán csak a *j*-nek szóvégi kemény hangzatát jelöli a *h*, mint p. e B. M: codexekben a fölszólító alakokban (*nézih*, *varih*, = nézj, várj stb.), vagy minő az *ij*, *szi*j, *éj*, *pléh*, *ihlet* s a régi *taniht*-féle szavakban van, ha a *j* ill. *h* betűt hallhatólag olvassuk.

azon választó kötőszóira, melyeknek eredete ismeretes. Az észtl *chik* tulajdonképpen a. m. talán. A latin *an* eredete szerint szintén a. m. talán, «*möglicherweise, eventuell, vielleicht, etwa*», a görög *ἄν* (Brugmann szerint, l. Lit. Centralblatt 1880:1669). Az olaszban *o, od* (= lat. *aut*) mellett használatban van még *ossia*, azaz *od-sia, aut-sit*, szószerint ,vagy-legyen'; ilyen még a páros fr. *soit que* és német *sei es*. A páros *vagy*-nak jelentésbeli osztályosa, az *akár*, valamint a latin *seu, sive* (*si-vel*, ill. **si-vels* = *si vis*), a megszólított személynek akarására vonatkozik.

Azt látjuk hát, hogy mind ezek a ,vagy' jelentésű kszók alapjukban megengedő szók, még pedig azért, mert a választó mondatszerkezet mindig azt a megengedést fejezi ki, hogy «az első mellett, ha akarod, választhatod a másodikat». E szerint nem látszik lehetetlennek, hogy a *vagy, vaj* kötőszó kezdetben így hangzott: *valjon*, s az volt az értelme, hogy ,legyen bár . . ' éppen mint az olasz *ossia*-nak. (**Valjon a van* ige fölszólítója; gondoljunk csak arra, hogy a M. cben még megvannak a *volni* és *valván* igenevek is.)

Ezen magyarázat mellett szól az *avagy* is, mely jelentés tekintetében nem különbözik a *vagy*-tól¹⁾, de elül nyilván még egy mutató elemet foglal magában. Néha még ma is így olvassuk: *avvagy* (Vjda, B. kfi 77), de a régieknél még tisztábban kiválik a mutató névmás, részint azáltal, hogy külön van írva: *a wagh* Kaz. 173, *a uagj* o. 170, *a vag* Pozs. 17, *a' vagy* Titk. rózsz. 143; részint, hogy teljes az alakjában jelenik meg: *azwagy* Lev. 1:388; *azvagy* Pz. kal. 61, BB 183, 216, Thewrewk J. Nyelvkincsek 33 («szükség, hogy *azvagy* tüztől, *azvagy* víztől háborúsága legyen»), Pet. Vv. 3. — Ez az *az-vagy* fölvételünk szerint úgy magyaráz-

¹⁾ «*Vagy, avagy* vel, aut. Posterius initio tantum dictionis adhibetur, quin alia disjunctiva subsequi solet(ut *vagy* tanulja szerényen, *vagy* menj haza. *Avvagy* talan azért küldötték ide szülőid, aogy henýélj? *Aut* stude diligenter, art confer te domum. *Vel* fortasse ideo a parentibus hue missus es, ut otieris?» Vers. Anal. II:405. — «Ha különzésnél csak az utóbb álló éészhez kötjük [a *vagy*-ot], akknr így is ejtjük: *avvagy, avvagy*, pl. kocsin *avagy* lóháton megyek hozzád.» CzF. szót. — Idézeteink mutatják, hogy Verseglynek nincs igaza. CzF. megjegyzése pedig a jelenlegi nyelvszokásra vonatkozik; régebben páros *avagy-avagy* is volt használatban. Most a közbeszédben egyáltalán nem használatos az *avagy* alak.

ható, hogy első része a **valj(on)* igének alanya = ,az-legyen‘, ,es-sei‘.

Ez a megengedő ,legyen‘ jelentés a fönt elsorolt nem-kötőszói használatok nagy részére nehézség nélkül alkalmazható:

1) «Hozott *vagy* három kupát» = legyen három, mondjuk hogy hármat. 2) «Mutass nekem *vagy* egy embert» = legyen egy ember, akár csak egy embert. — 3) „*Vaj*hogy» = akárhogy legyen. — 6) „*Vaj*ha eljönne» = legyen hogy eljönne, bár úgy volna, hogy eljönne. — Csak a 4. és 5. jelentést továbbá a *vaj*-nak egyéb jelentéseit és a kérdő *vallyon*-t bajos a ,legyen‘ jelentésből magyarázni, s nem lehetetlen, hogy volt egy önálló *vaj* indulatszó, melyet aztán a jelentésbeli érintkezéseknél fogva lassanként a *vagy* szóval elegyest vettek alkalmazásba.

Megemlítjük még a hasonló finn *vai* kötőszót, mely szintén a. m. vagy, de csak kérdésekben használatos: kotoako tules *vai* kylästä? hazulról jössz-e vagy a faluból? vai niin? vagy úgy? — Kérdés vajjon merhetjük-e a m. kötőszóval összevetni ezt a szűk jelentésű szócskát, mely a rokon nyelveknek csakis finn ágában fordul elő?

HARMADIK FEJEZET.

Az ellentétes kötőszók.

Csoportjaik.

46. Az egymással összekötött gondolatoknak ellentéte többféle lehet, s e szerint az ellentétes mondatoknak s így az ellentétes kötőszóknak is többféle fajtát különböztethetjük meg.

A) Lehet az ellentét olyan, hogy két tárgyat szembe állítunk egymással, a mennyiben egymástól eltérő v. egymással ellenkező gondolatokat fűzünk hozzájuk, p. a nap középen áll, ellenben a föld kering körülötte; ez édes, amaz pedig keserű. — A szembeállító kötőszók: *ellenben, viszont, azonban, pedig*.

B) Szembe állítunk gyakran két ellenmondó gondolatot, még pedig úgy hogy az egyiket tagadjuk s a másikat állítjuk, p. a föld nem áll egy helyen, hanem kering a nap körül. — Az ellenmondás rendes kötőszava: *hanem*.

C) Az említett két esetben egyszerűen egybevetünk két ellentétes gondolatot, a nélkül, hogy egyiknek tartalmát a másikra hatónak képzelnök, p. a napnak állását s a földnek keringését, vagy a földnek nem-állását és keringését. Sokszor azonban nem csak ellenkező az egyik mondat tartalma a másikéval, hanem hat is reá, le is rontja egy részét, meg is szorítja érvényét. Ilyen megszorító p. a köv. két gondolat közül a második: a nap nem kering ugyan a föld körül, *de* forog saját tengelye körül. Az első mondatban kifejezett megengedésből azt lehetne következtetni, hogy hát a nap egyáltalában mozdulatlan áll: ezt a következtetést helyre igazítja a második mondatba foglalt megszorítás. — A megszorító kötőszók: *de, csakhogy, maga, mégis v. mégsem, mindazáltal, mindamellet, azért*.

D) A megszorítás mellett a másik mondat mindig bizonyos föntartással való megengedést fejez ki, s ennek a megengedésnek szintén megvannak saját kötőszavai (utolsó példánkban az *ugyan* szó), melyeket megint külön csoportba foglalhatunk. — A megengedő kötőszók: *bár, ám, ámbár, akár, ugyan, jöllehet.*

E csoportosításban minden ellentétes kötőszót azon helyre állítottunk, mely mai legrendesebb használata szerint megilleti. Azért neveztük a *hanem*-et ellenmondó, a *de*-t megszorító kötőszónak, ámbár a *hanem* újabb időben nagyban kezd szerepelni a megszorító mondatokban, s viszont volt idő, mikor az ellenmondó *hanem* is ismeretlen volt és az ő munkáját is a *de* szócska látta el.

A) A szembeállító kötőszók.

Szembeállítás kötőszó nélkül és kapcsoló kötőszóval.

47. Az eltérő v. ellenkező ítéletek tárgyait igen gyakran a *syndetonban*, kötőszó nélküli mondatokban állítjuk egymással szembe; p. a *te* gazdagságid hozzád hasonlatos urakat valának: minekünk gyönyörűség Krisztussal koldúlnunk Tih. 310; *az elnémult patak* honát vesztette el: *a dalra kelt fiú* ismét honára lel Pet. I. 153; *égő pipám* kialudott, *alvó szívem* meggyúladott o. 207; *most* zsiványoknak nevezték őket: *akkor* szabad férfiaknak hitták Jók. SG. 96; *szegénynek* szegény kell, *gazdagnak* gazdag kell Ny. VIII. 288. Mindezek az *ellenben* v. a *pedig* kszóval lehetnének egybekötve, s a köv. példában egymás mellett látjuk a kszótalan s a kszós szerkezetet: «*Egyéb királyok* születtenek királyi palotába, *te* születettel ez utálatos istállóba. *Egyéb királyok* királyi ágyra helyeztetnek, *te kegek* helyeztetel e szoros jászolba». Tih. 57.

Máskor meg csak kapcsoló kszóval jelöljük e mondatokat olyanokul, melyeket egymással össze akarunk vetni, a hallgatónak gondolatában össze akarunk kapcsolni. Ez néha az *és* kszóval történik (az *is*-t ilyenkor nem szoktuk használni); p. a királyok esmét királyi nemből, *és* a nemesek nemes nemből akarnak jegyeseket vennie Tih. 265; «szép, de szilaj volt ő. *S* a sziget áldott volt». Vör. II. 237; sírhalmok hegyeid, *és* völgyed sirgödör o. 265; a két szürke csikó a két nénem *s* a pej csikó én magam K. 399. De legtöbbször a *meg*, *megint*, *ismét*-féle szavak teszik ezt a szembeállító szolgálatot (v. ö. fönt 34, 35): egyéb királyok születnek királyi palotában, *te meg* születel ez istállóban; a keresztyének és a törökök orosz lány módjára harczoltak, amazok kénytelen-ségből, ezek *megint* a nyereségnek kívánságából Konst. 14. L. még

az és *pedig*-féle kapcsolatot a *pedig* kszónál. — *Pedig* és *megint* váltakoznak ebben: néhol *pedig* meg faragott kőből, néhol *megint* égett téglából Konst. 4. — Néha ezek a kapcsoló kszók az ellentétesekkel együtt is előfordulnak; p. efféle vélekedésbe némely apostolok voltak . . . Valának *pedig esmegh* olyaténok, kik . . . Komj. Bii; egy görbe kard volt a jobb kezébe, az eminnensőbe *pejig mög* egy nagy körösz Ny. IX:281; igyekezzél azon, hogy győzd meg szeretettedet, és abból meglátom, hogy szerettél engemet: *de megintlen* az én igyekezetem, hogy tégedet elfelejthesselek, az én jó erkölcsömet bizonyítsa meg neked és nem hűség-telenségemet Mik. m. 189.

IX. Az *ellenben* kötőszó.

48. „Ellenben” legtisztábban kifejezi a két gondolatnak szembeállítását, egymás elé állítását, mert szó szerint annyit tesz, mint *átellenben*, azaz szemközt. Voltaképpen tehát határozó szó, s ez különösen érezhető még az olyan mondatokban, melyekben egyéb kötőszó is van mellette: «nem is teszi fordított szerkezetűvé a mondatot; *sőt ellenben* [=sőt ellenkezőleg] egyenes-rendű állítmányt kíván» Ny. I:213 | «a magyar a több infinitivusok összehalmazását nem szereti, a mi *pedig ellenben* a deák nyelvnek egyik ékessége» Vidovics, Neol. rost. 150 | «hallani mindazáltal ott azt is: szalasztani; *de ellenben* a Dunán túl soha sem hallani azt: szalajtani» Máriafi Frazeol. 150; «Ő ugyan amazoknak elmenetelük után nagyon búsulhatott. *De ellenben* azoknak, a miket bizonyosoknak lenni reméllett, édesdeden örvendhetett» Dug. szer. II:14; «ide lehetne számlálni némely postpositiók különbözését, . . ; *de ellenben* nehéz a keményebbség v. lágyabbság bélyegét egyiknek v. másiknak tulajdonítani» Horváth Á. Jutalomf. 19. §.— Különben az *ellenben* még egyéb esetekben is előfordul mint határozó szó, nem csak az *átellenben* összetételben, hanem magára is; p. «itt hegyes, ott völgyes; keleten sziklái örök hab s villámok erőszaki járvák: *ellenben* [=nyugaton] kies és terein puha pázsitot éltet» Vör. II. 237; mit pártosan más célra szán, *ellenbe*’ [=ellenkezőleg] az adó céljaival A. III. 396.

Az *ellenben* kötőszót kétféleképp alkalmazzuk:

1. Az utómondatnak élén, s akkor az ellentét erősebben ki van emelve: hogy az éhségről tegyünk, nem telik sokba; *ellenben* sokba telik a kényes appetitus F. 519; Akasztót karikába gyűrte, *ellenben* kinyújtá Degeszt hátra felé A. III. 191. — Az előmondatban megengedő kszó van: ő maga *ugyan* ott maradt a háton, *ellenben* a kised lehengerült A. III. 284.

2. Ha inkább a szembeállított tárgyat emeljük ki, ezt tesz-
szük előkészítő mondatrészlül előre s utána járul a kszó: így szólt,
s őket csapatozva falakra kiosztá... Ámhát ellenben minden hadat
összeparancsolt Vör. II. 333; harczol Dundí asszony... A gyarló ese-
csemők s öregek ellenben sikoltnak... A. III. 178; a tekenő helyére
tette a holtat; a földön fekvő anyát ellenben ágyra vonták, a halott
helyére o. 275. — Az *ellenben* mellékmondatokat is köthet össze
egymással, de akkor nem áll az egész második mellékmondat
után, hanem belelép a mellékmondatba s ennek kszava után foglal
helyet; p. *ha itt marad* nem bánom, *ha ellenben eltávozik*...

Néha úgy is használjuk, hogy rokonértelmű a *de*-vel, vagyis
úgy, hogy a második gondolat megszorítja az elsőt; p. *de* ha talán
rájött valaki sem mondta: *támada ellenben* hiú mendemonda A.
TSz. II:30.

Érdekes a következő mondat, melyben *ellenben* helyett „*az
ellene*“¹⁾ fejezi ki a szembeállítását: legyen egyaránt ételtek, nem
hogy egy szája kedvént egyék, s másnak ne legyen mit *az ellene*
enni Ehr. 86.

¹⁾ Olyan szerkezet mint „*a nép közepette*“, úgy megyek „*az akasztófa
alája*“ stb.; l. Ny. VII:125.

X. A *viszont* és *viszonellen* kötőszók.

A *viszont* kötőszó eredete és használata.

49. E szónak még köv. alakjait ismerjük: *viszontag* és *viszontan*; az utóbbi p. Komjáthynál: a galatások legelőször jól taníttattanak, annakutánna megcsalatoztattanak. *Vizontan* a rómabeliek legelőször gonoszúl taníttattanak, de.. Bij/b; így D/b; *vyzonthan* C/b. Olyan alakok ezek, minőket fönt (36) a *szint'* *szinte szintég szintén* szavakban ismertünk föl, vagyis irányjelölő határozók. Mert *viszont* tulajdonkép a. m. ,vissza, szembe, ellenkezőleg (az eddigi iránnyal)' és ragos alakja egy föltehető *viszon-* névszónak, mely megfelel az ,adversus' jelentésű mordvin *vasen, vasin* szónak, s rokona egyúttal a mi *vissza* szavunknak. *Viszont* tehát voltaképpen a. m. vissza, s ezt a jelentést látjuk p. a köv. kifejezésekben: Pilatustól Herodeshoz, kitől bolondnak ítéltetém . . és *viszont* Pilatusnak küldetém Tih. 123; hogy fiát megkeresnők és *uizont* Rómába vinnék o. 21.¹⁾ Gyakran használjuk azonban a kölcsönösség, az egymásraírányulás kifejezésére: *mykeppen* a zsidóknak nemzetők igen gyűlölséges vala, *azonkeppen vyzonthan* ők is szidalmaznak vala mindenkit Komj. C/b; *viszont szereti* (v. ö. Arra nem is gondol, kétségbe se hozza, hogy a leány ötet ne szeretné vissza A. TSz. 92); s kivált e tisztas öreget szívesen szerettem; *s viszont* ez a jó öreg is szeretett engemet Kaz. Bácsm. 78; de melyik tartja egymást: oszlopok a kunyhót? *vagy viszont?* kétes dolog A. III:260. — Végre ebből az egymásra-írányulás jelentéséből fejlődött a *viszont*-nak kszói, szembeállító szerepe: ha az úristen kelle-

¹⁾ Ebből fejlődött a ,megint' jelentés is, p. viszontlátni ered. a. m. vissza-látni; tudjuk, hogy a *megint* maga is eredetileg a. m. megé, vissza; l. fönt 35.

metes, hogy vmi szerencsével szeressen, olyat adhat, ki soha nem volt, *avagy wyzont* ha ő sz. felségének nem kellemetes, ezért semmi kárt nem vallunk benne Lev. II:2; Ó mely boldogok lesznek azok, kik az ő színét láthatják. *Vizont* ő mely igen boldogtalanok lesznek azok, kik e szép színnek látását elvesztik Tih. 112; Vki vallja az én parancsolatimat, az a ki engemet szeret: *Vizont* vki istennek parancsolatit nem tartja, ez bizony szeretetet nem vall o. 14; vki magát felmagasztalja, megaláztatik: és viszont vki magát megalázza felmagasztatik o. 156. «*és wyzontak is* — méglen tudniillik ha az atyja nem akarná is, mindazáltal . . «Verb. Decr. 131.¹⁾ — Sőt újabban annyira használatos lett a *viszont* szó ebben az ,ellenben, pedig'-féle jelentésben, hogy ezzel a két kszóval szórendi tekintetben is megegyezik s a szembeállított mondatrész (inchoativum) után foglal helyet; p. «elmondja mit hoz . . A pap viszont elsöpré a néhány garast, könyörge . .» A. III:283. Ha mellékmondatokat állítunk szembe: különösen egyet támadott meg, *a ki pedig* az egész dologban olyan ártatlan volt, mint én magam, *a ki viszont* alig mozdultam ki a helyemből, Zichy A.

Viszonenlen.

50. A *viszonenlen* kötőszó most már elavult, de nyelvemlékeinkben előfordul olyan szereppel, mint *viszont*: mely veszedelemre mennek a bűnösök ő haláloknak utánna, *vyzon ellen* mely örök öröme mennek az igazak Érd. 4; látá, hát tizenhárman vannak, mikoron megkérdete az asztalnokot, hányan volnának, felele hogy csak tizenketten volnának. *Vyzon ellen* sz. Gergely, hogy tizenhárman volnának. *Esmeg vyzon ellen* mondván: tudja atyaságod, hogy csak tizenketten vannak o. 267b. A *pedig*-gel együtt: ha mikoron ember Krisztusnak szerelme miatt meggyőztetik, hát Kr. Jnak szolgálja, *ha kedeez vyzon ellen* bűnnek miatta elhajtatik, hát ördögnek szolgálja o. 226. — *Kölcsönösséget* fejez ki ebben: vki a sz. Máriát tiszteli, *esmegh vyzon ellen* tisztességet

¹⁾ CzF. szót. VI:114 rosszalja, hogy «némely írónál ,ellenben' szó jelentésében is fordul elő, p. Szabó Dávidnál». E rosszaló véleményt megczáfolják az itt idézett régi példák.

teszen ő neki o. 160b. — E szónak első része valószínűleg a *viszont*-ból rövidült, mint van egymás mellett *mégint* és *megin* stb. Külömben még a teljes alak is előfordúl az *ellen*-nel kapcsolatban, p. mert a jók vallanak gyors testet . . *wyzonth ennek ellene* a gonoszok vallanak nagy nehéz testet Kaz. 194; jámbor, nem iambor; *viszont ellenben* a *j*-t nem kell *i* helyett írni Corp. Gramm. 299.

Pótlások.

A 103. cikkhez (17. l. a.-hoz): Adelung is említi szótárában IV:1529, hogy *wie* használható néha változatosság okáért *dass* helyett, továbbá hogy Opitz az egyszerű *dass* helyett *wie dass*-t használ, továbbá (18. a 2. ponthoz), hogy ugyanaz ezt a szerkezetet célhatározó mondatokban is használja, p. er schlägt beherzt den feind, wie dass er lob gewinnt. A zendben is 'hogyan' jelentésű szóval kezdődik a célh. mondat, l. Spiegel, Altbaktrische grammatik 336.

A 120. cikkhez (76. l.): Szarvas G á b o r is mondott véleményt Ny. II:397 «a tagadó mondatok vonzatjaiban» használt conjunctivus és optativus különbségéről, még pedig Lehrétől egészen elütöt, de véleményem szerint szintén nem találót: t. i. hogy a conj. lehetőséget, az optativus lehetetlenséget fejez ki. Például ő relativ mondatokat említ ugyan («nem lesz a faluba lány, a ki engem megszeressen Népk. gy. I:328; nincs is az a piros hajnal, kit meg ne siratnék jajjal 247»), de a módhasználat ezekben ugyanaz, mint a *hogy*-kezdett mondatokban.

A 127. cikkhez (első kikezdés, 2): Még példák az egyszerű *hogy*-ra: inkább istenes, hogy szerelmes ének BB. 135; egy nappal előbb Pápára mene, hogy én ide juték Lev. I:108. — (Negyedik kikezdés): Példa a pleonasztikus *mint-hogy*-ra: minthogy gyémánt drágább és szebb minden kőnél, így ő is mentől szebb kedves szép szavával BB. 6.

A 129. cikkhez, 114. l. 1. jegyz. v. ö. még: minemű ez? mert ezenképpen a szelek engedelmeskednek neki, Érdy c. 127b.

A 130. cikkhez, 121. l. b.): Mai irodalmi nyelvünk különösen a «most, *hogy*» kezdetű időmondatokat kedveli, minő a VG-ből idézett (németül: nun da der alte eingeschlafen ist, vagy csak: nun der alte eing. ist, . . .). Az angolban csak ilyenkor használják időhatározó mondatokban a *that* kötőszót: now that . . .

A 132. cikkhez, 128. l. b) v. ö. még: hagyja [meghagyja], most nyugodni tegyék a testeket Gyöngy. Char. 12; és mintha sejtne, vigyázzon magára . . . Greguss Gy. Luz. 31. — A 130. laphoz: ki akarja tehát, hogy rózsát szedhessen, tövissértéseket szükség viselhessen Gyöngy. MV. III:235. — 132. l. a jelző mondathoz: csak egy kis héja lón, [hogy] ifju Eurialust villával el nem éré BB. 210.

XI. Az *azonban* kötőszó.

51. Ezt a kötőszót kétféleképp alkalmazzuk, mint az *ellenben* kötőszót:

1. Mint egyszerűen szembeállító kszót, s akkor az inchoativum után áll; p. a czigányok: Csóri megbolondult! suttogák bámulva. Puk Mihály *azonban* jóval fizet jóért A. III. 242. — Ha két mellékmondatot állít szembe egymással, a második mellékmondatnak kötőszava után következik, mint a *meg* és *pedig* kszók; p. ha ért hozzá, úgy is ki fogják kérni véleményét, *ha azonban* nem érti a dolgot, hallgasson; míg nem kellett, kínálgatta, *mikor azonban* elmentem érte, nem adta ide.

2. Gyakran erősebben van hangsúlyozva az ellentét, a második mondat valóban ellenkezik az elsővel s érvényét megszorítja (mint a *de*-vel kezdődő mondat), s ilyenkor *azonban* az utómondatnak rendszerint elején áll: meg akarták választani, *azonban* (ő) vonakodott; nem hiszem hogy megfelelne követelményinknek, *azonban* lássuk; [tegyed meg ezt meg ezt], *azomba iszen* én is elvégezhetem azt (nép).¹⁾ Mellékmondatban: tudnunk kell penig, hogy noha az isten irgalmas, *mindazáltal* úgy irgalmas, *hogy azonban azért* megkívánja, hogy az ő igazságának is elég legyen a bűnért Magy.Nád. 43. Ez a megszorító *azonban* néha nem elül áll, hanem az egész hangsúlyos mondatrész után: nem azért hozom ezt *azonban* föl TGYűjt. 1829 V. 16 (közönségesen közvetlen a hangsúlyos

¹⁾ Érdekes ez a párbeszéd (Jók. Erd. 104):

— Nem baljóslat, viszonza Kemény, mert lovamon maradtam.

— *Azonban* jó volna, ha nem maradna nagyságod rajta. Ez a ló már most mindig botlani fog, mert megjédt.

rész után, tehát az ige mögött: nem azért hozom azonban ezt föl); fel fogja keresni, most megy azonban elébb s készül tova kelni Vör. II. 281; [Losonczinál hitelre találtak,] innen szégyennel távoznak azonban az álnok kontyviselők o. 321; vére halálszerző sebből szívárogo azonban o. 376; szerettem volna azonban akárki más lenni, csak saját magam nem Jók. SG 24; . . szinte kilobban, erős keze visszatartja még azonban, Szász K. Álm. 79.

Azonban tulajdonképp időhatározó s a. m. azon közben, akközben; p. «gyűlésbe megyen maga Meeskei várnagy. Telnek azonban az élelmek szekereivel az utak» Vör. II. 271; mintha örvény fölött járnék, . . rám fekete felhők közül rémült angyalarecz meredne; és azonban ember állat szédelegve futosnának, Vajda J. Kis költ. 233; — párja *ezenben* = ezen közben, ekközben, p. kitört ezenben a forradalom A. III. 352. S kötőszói használata egészen olyan, mint a német *indessen* (és *inzwischen*) időhatározóé.¹⁾ Innen van, hogy azelőtt az *és* kszóval is használták: Gyarmathy (Nym. 295) fölhozza a következőkötőszók (consecutivæ) közt: '*s azonba*; midőn magyar szóval vmit ki nem tehetünk, *s azomban* annak idegen nevét olyannak találjuk hogy . . Pápay MLit. 278; bajusztát beretválja, *s azonban* rőt szakálla hosszan nyúlik le mellén Kaz. Magy. utak 25. — Azért használták a *de* és *pedig* kszók mellett is: jól-lehet pedig álsztelen természetű, *de azonban* igen sokat próbált vitéz, Ács Szent. él. 3, 15; *de azonban* meg nem kell arról is feledkezni hogy MMinerva II. 42; «méltó okom is lehetett az örvendezésre. *De azomban* gondolkozásim közt gyakran egy titkos sóhajtság emelkedett mellemből» Aranka, Uj. elm. 3; küzdöttek ötven egész évig; *de azonban* győze Romisten Vör. II. 371; Tud. Gy. 1836: XIII:68; azt is lehetne felhozni hogy . . *De mi azonban* a dolog okát abban találjuk hogy . . MNytud. elvei 1840, 34 | kinyilatkozatta, hogy ő a deák nyelvből semmit sem ért, *azonban pedig* még akkor a gyűléseken a d. ny. főszerepet vitt Jók. É. 264; feltevé

¹⁾ Annak is leljük nyomait régiebb irodalmunkban, névszerint Decsinél, hogy az időhatározó *addig*-ot (= azon idő alatt, a' közben, azonban) szintén kezdték így ellentétes kötőszónak alkalmazni; p. még meg sem fogta, s *addig* mellestzi, Decsi Adagia 127=185; még sem értet a dolgot, s *addig* belé szól-lasz ? o. 191.

magában, hogy mindenkben fogja segíteni. *Azonban pedig* jelenté neki . . » Mik. M. 257. — És mellékmondat után: «mely igen csudálkozom, midőn az, *a ki* engem a község útjára igazít, *azonban* bevezet házi isteneinek sz. templomába» Kaz. Berzs. lev. 15.

Az *azonban* kszóhoz hasonló szereppel előfordul *azonközben* is: Azoknak kik ez könyvnek idegen voltát vetendik szememre, imezt tészem ismét elejőkben . . : tudom *azonközben* hogy a fejedelmeknek néha az idegen ajándékok is kedvesek MA. Zs. aj. lev. — Gubernath Inst. L. Hung. 121 a Conjunctiones adversativae közt: «*azonban* interea, *azonközben* interim».

XII. A *pedig* kötőszó.

Alakjai.

52. «Alig van szó nyelvünkben, mely annyi alakban fordulna elé, kivált a régieknél, mint *pedig*. A *pedig* most általános divatú, itt-ott *penig* is eléjön, de *kedig* jelenleg tudtomra nincs szokásban. Szalay Ágoston gyűjteményében [Leveles Tár I.] csaknem ugyanazon egy időben mind a három előfordul, még pedig több mint harmincz módosult alakban is, miből megtetszik, hogy egyik vagy másik régibbségéről nehéz volna határozott ítéletet mondani.» Így szól Fogarasi J. NyK. VI:321. A mi utóbbi véleményét illeti, nem érthetünk vele egyet, s a *k*-val kezdődő alakot tartjuk határozottan az eredeti alakhoz legközelebb állónak, mert *kedég* és *kedig* fordulnak elő leggyakrabban a legrégibb nyelvemlékekben, pl. csak az elsőt találjuk a 15. századbeli Ehr. B. és M. codexekben.¹⁾ De lássuk az egyes alakokat.

Nincs e szónak egyetlen porczikája sem, mely egyik-másik korban, egyik-másik vidéken nem szenvedett volna valami változást. Mind a három mássalhangzója s mind a két magánhangzója mutat itt-ott egy-egy eltérést. Lássuk

I. A mássalhangzókat:

1. Az első mássalhangzó a legrégibb emlékekben, ill. a legrégiesebb nyelvűekben (B. M. Ehr. Érd.²⁾ állandóan *k*. Ilyen *k*-s alakok a következők:

kedég: *kedég* B.-ben (néha rövidítve: *kèd*; M. mindig

¹⁾ A Sajószentpéteri Végzésről (melyben már megvan a *penig*) azt hisszük, bebizonyította Mátyás F., hogy a 16. sz. elejéről való, nem — mint Fogarasi az id. h. még hiszi — a 15. sz. elejéről.

²⁾ Eltekintve a HB-től s a KT-től, melyekben e kötőszó nem fordul elő.

rövidítve írja: *ke* és *kè*); *kedeeg*-nek írja rendesen az Érdy codex; *kedeg* Horv. Érs. Lev.¹⁾

kedig Érs. Wp. MA. stb.; *kedjgh* Lev.; *kedyg* Lev., PG uj t. 2b; *kedygh* Lev., Komj. G, Hvij/b;

kedyk Lev. 123; — továbbá:

kegyég, kegyig, kegyék, kegyik, kegyét, kenig: l. alább.

Azonban már a 16. század legelején (1503, Sajószentp. Végz. *penig*) föllép a *p*-vel kezdődő újabb alakok sera, melyek közül a *pedig* háromszáz év óta majdnem általános uralomra jutott. A *k*:*p* hangváltozás olyan, minőt pl. a *kicsi*: *pici*, *köszméte*: *pöszméte*, *klinke*: *piling* (Tájsz.) szókbán látunk. Egyéb *p*-s alakok: *pedég*, székely Ny. IV. 81, V. 85;

pegyég, pegyig, pejig, peig, pejg, penég, penig, penék, penik, penét, penyét, pegyét, pegyit, pejitt, pegyi, pegy, peding: l. alább.

Úgy látszik, ejtették a kezdő hangot itt-ott *t*-nek is (mint *korhad*t: *torhad*t Tájsz., *előke*: *előte*, *szövéke*: *szövéte*); legalább olvasunk egy *tenyg*-et Lev. I. 34.

2. A második mássalhangzó, mint a felsorolt alakokból látjuk, többnyire *d*. — Ez a *d* azonban, mint más esetekben is (pl. *vad*nak: *vagynak*, *dilkos* Tel. III. 153: *gyilkos*) először is *gy*-nek adhatja át helyét:

kegyég: *kegeglen* Kaz. 88;

kegyig van rendesen Komjáthynál s Pesti Gábornál: *kegig* Lev., *kegyg* Lev. Komj. PG; *kegygh* Komj.;

kegyék van rendesen a Tih. és Kaz. codexekben, írva *kegek* és *kegek* (de u. o. mindig *kegiglen* és *kegeglen*); *kegek* Lev.;

kegyik: *kegik* Lev. I:38;

kegyét: l. alább;

pegyég: *peg'eg* Lev.;

pegyig: *pegig, pegyg* Lev.;

pegyét, pegyit, pegyi, pegy: l. alább.

Ez a *gy* aztán úgy látszik, *j*-vé silányodott a hanyag ejtésben (v. ö. *húshagyó*: *husajuó* Ny. IV. 181):

pejig újabb időben a nép ajkán mindenfelé hallható (pl.

¹⁾ A Leveles Tár I. kötetében előkerülőket pontosan összeállítva, idézett lapszámokkal l. o. a bevez. XV. lapján.

Göcsejben, de az országnak túlsó szélén Gyergyóban is, Ny. VIII. 231.) Ebből rövidült a köv. két alak:

peig Vasmegyében Ny. III. 430, Örségben IV. 472, Kis-Kúnságban VIII. 85;

pejg Göcsejben Ny. III. 319.

Más hangváltozás az volt, hogy a *kedig*, *pedig* szavak *d*-je helyett *n*-et ejtettek (mint *abajdoc* h. *abajnac?* = szláv *obadvojec*), s az *n*-sek közé tartozik e kötőszónak egyik legelterjedtebb régi alakja a *penig*:

kenig Lev., holda kelve *kenig* Eleázár monda Born. én. 310b. (különösen o. endesen *penig*, *peniglen*); *kenygh* Lev.; *kenig* RMNy. II. 29, Vg. 108; *kenigh* Pontian. 41, Ozorai, De Christo 316, *kenigh* o. 51; *keniglen*, Draskovicsból id. Révai gramm 1:336;

penég: *peneg* Lev., Wp. Érs.; *penegh* Lev.;

penig a legközönségesebb, p. Born., MA., Lev., *penigh* Wp. *penyg* Komj., *penygh* Lev.;

penék: *penek* Érs., Lev.;

penik: *penyk* Lev. I: 15, 49;

penét: l. alább;

tenig: *tenyg* Lev. I. 34.

Egy-egy ilyen írásmódra is bukkanunk: *pennyg*, *pennygh* (Lev. 57, 206), de e két adatból még nem következtethetjük, hogy nyújtott *n*-el ejtették volna. — Változik azonban *ny*-re az *n*: *penieg* olv. *penyég*) Lev. I: 47; *penyég* a székely Ditróban (Fülöp Adorján értesítése szerint); *penyét*, szintén székely alak, K. 559.

3. A harmadik mássalhangzó rendszeren *g*, de ez nyelvemlékeinkben mint az idézett alakok bizonyítják gyakran *k*-vá keményülve mutatkozik. Ezt a *k*-t aztán szintén megtaláljuk *t*-re változva is, ép úgy mint a kezdő *k*-t a *tenig* alakban, s a *kegyég*: *kegyék*: *kegyét* v. *penég*: *penék*: *penét* alakok véghangja ugyanolyan pályát futott meg, mint a *sög*: *söt* kötőszóé (l. fönt 39). Ide tartozó alakok:

kegyét: *kegieth* Lev. I. 154;

pedét — ebben: *pedétiglen*, Pet. l. alább;

pegyét, és *pegyit*, palócz Ny. VIII. 44;

pejitt Gyergyó Ny. VIII. 231;

penét Udvarhely Ny. V. 521.

Különös *g:j* hangváltozást mutat a *peděj* alak, mely Szlavoniából van közölve Ny. V: 63.

A vége egészen elveszett a palócz *pegyi* és *pegy* alakokban: az előbbi TGYűjt. 1819:VI:32, az ut. Ny. VIII:44. — Ellenben orrhanggal bővíté e véghangot a drávamelléki nyelvjárás: «sokáig lét a hideg, *peding* itatót is ittam» Ny. V. 423; *peding* má tudom gyűnnek eddig az emberenkek VIII. 279; fázok, *peding* két bélest is vettem rám o. 327. E mellékalakot talán az *éppeng*: *éppeng*, *oszténg*: *oszténg*-féle főlváltva ejtett szópárok analogiája hozta létre; ámbár egyéb szavakban is találunk efféle járulék *n*-et, pl. *caprag*: *cafrang*, *pázsit*: *pázsint* stb. l. Ny. VI. 448, 509.

II. A magánhangzók:

1. A végszótag magánhangzója, mint láttuk, *é* és *i* közt ingadozik: a legrégibb nyelv inkább az előbbi,¹⁾ az újabb nyelv majdnem általánosan az utóbbit mutatja, s az *é*-s ejtés (*pedég*, *penét*, *penyét*) jóformán csak a székelységben maradt meg, hol különben is meg van még őrizve némely szavakban a régi *é*, pl. *kéván*, *kénál*, *éfiú*, továbbá néha az *-ént* és *-ét* igeképzőkben: *nyelént*, *teként*, *segét*, és különösen az *-ig* névrágban: *addég*, *meddég*, *egy kicsidég*, *keveség*, *többég* (*többé-g* = *több-i-g*).

2. Az első szótag magánhangzójában az eddigi alakok semmi változást nem mutattak. Azonban találjuk itt-ott némi nyomait annak, hogy az első szótag magánhangzója eredetileg hosszú volt, s ez támogatja alább olvasható etymológiánkat: *keedeeg* Peer 15, *keedeeg* Érd. 673, *keedeg* o. 245b (rendesen ugyan *keedeeg*), *keégek* Kaz. 175. — E hosszú hang valószínűleg nyílt *é* volt valaha, nem pedig a zárt *é*, mert utóbb nyílt *e*-vé rövidült, nem zárt *é*-vé; s véleményünk szerint a B. és M.-beli *kédég* is hosszú *é*-vel olvasandó: *kédég*, mint u. o. *kèt* = *két*, *ma két*, *èn* = *én*, *ma én*, *zèk* = *szék*, *ma szék* stb.

Az elsorolt alakok régibb irodalmunkban a legtarkább vegyületben váltakoznak, úgy hogy néha azon egy író három-négyféleképp is írja e kötőszót; pl. a Wp. c.-ben: *kedig* 146, *peneg* 138, *penigh* 150; az Érs. c.-ben: *kedeg*, *kedig*, *kegyig*, *peneg*, *penek*; Komjáthynál: *kegyg*, *kegygh*, *penyg*, *penygh*, *kedygh*; PG. új testa-

¹⁾ Így a Jord. és Érd. codexek rendes írásmódja *keedeegh*, *keedeeg*.

mentomában: *kegyg*, *kedyg*; Kár. bibliájában *penig* és *pedig*; egy 1618-iki aranyosszéki oklevélben (Tört. és Rég. Értesítő IV. 35): «holta után *pedig* maradékira. Ha *pegig* valakik» . . MA. grammatikája is a Conjunctiones adversativæ közt felsorolja e három legelterjedtebb alakot: *kedig* *pedig* *penig*. Geleji K. I. is említi: «Vagynak több sok különbözőések is a magyar szólásban . . Ki így szól: *pedig*, ki így: *kedig*, s ki így: *penig*.» Corpus Gramm. 322. — Különben most is van még a gyergyói nyelvjárásban egymás mellett: *pedig*, *pejig*, *pejitt* Ny. VIII. 231, és Udvarhelyben: *pedég* Ny. IV:81 és *penét* V:521.

III. Meg kell még említenünk, hogy az erősítő *-len* szócska gyakran járul e kötőszóhoz; pl. *kedeglen* Horv. Nád., *kegyeglen* Ehr. c., *kediglen* MA., *peniglen* F., *pedeglen*.¹⁾ — Különös alakok: *pedétiglen*, mely Petőfinél van egy helyen; *penigtelen*, melyet Jászay említ; és *pegyítetlen*, mely a palóczoknál fordul elő (az első kettőről l. Thewrewk E. Ny. VII. 542).

Eredete.

53. E kötőszónak eredetére nézve már sokféle véleményt mondtak nyelvészeink. Csak curiosumképp említjük Dankovszkiét, mely szerint a görög ἐπεὶδήγ' mássa volna. — Jászay a *kettes* számnév tövéből magyarázza, «miként maga a hét másod napja, a *kedd* a *ket*-ből lett s nem egyéb a *keted*-nél, Révai Gramm. 284 . . . Ha gondolóra vesszük a *pedig* vagy régiesen *kedig* szó értelmét, valóban azt mindenkor valamely elkezdett beszéd további folytatására, vagy a másodrendű eszmének az elővel egybekötésére szoktuk használni. Így mondjuk: Péter eljött, Pál *pedig* nem; hogy Péter eljött, az elő eszme, s hogy Pál el nem jött, ez a másod; ezért *pedig*-en nem lehet beszédet kezdeni.» (M. c. szótárában 306.) — Ez eredet jelentés tekintetében nem volna lehetetlen; hiszen az osztják *pa* 'más' szó kötőszóul is szolgál s akkor

¹⁾ Hogy a *-len*-es alak nyomatékosabb, azt láthatjuk a köv. párbeszédben, mely éppen ez által fokozza a második *pedig*-et:

. . Ilyesmit csak Párisban készítenek.

— *Pedig* ez Erdélyben készült.

— Ne mondja ön.

— *Még pediglen* Ebesfalván. — Jók. Erd. 185.

a. m. ,meg, és‘ (v. ö. magy. *más az hogy* . . .); és a görög ἀλλά, mely ellentétes kötőszó, voltaképpen annyit fejez ki, hogy ,más, egyéb dolgok‘ következnek. Azonban hangtani tekintetben nem állja meg a sarat Jászay magyarázata, mert akkor a *kettő*-beli kemény *t*-nek vagy legalább a *kedd*-beli hosszú *d*-nek kellene valami nyomatát találnunk e kötőszónak számos alakjai közt. Azonfölül nincs értelmes szerepe a *kedig*-beli *-ig* ragnak, ha a. m. *ketted*-ig.

Budenz egykor a törökségből magyarázta e kötőszót (NyK. II. 154—5): «A magyar *kedig* (ez a *pedig*-nél eredetibb alak) azt teszi: igaz, való (wahr, verus). Azonos a jakut: *kirdik* v. *kiržik*, török *gerçek*-kel, mely mint névszó éppen ezt teszi: igaz, való (wahr, verus) . . .» — Alaki tekintetben azt a kifogást tehetjük a magyarázat ellen, hogy akkor e szónak régibb *kedég* alakjában nincs megmagyarázva a hosszú *é*. Jelentés tekintetében meg azt: hogyha e kötőszó a. m. igazán, ugyan, zwar, akkor mért áll mindig és kizárólag csak az utómondatban, holott az ilyenmű megengedés ép úgy, sőt még inkább beillik előmondatnak? Végre már csak azért sem hihetjük, hogy a törökségből van átvéve, mert elég jó és valószínű magyarázatát adhatjuk magából a magyar nyelvből.

Czuczor (l. NyK. VI 323) azt vélte e kötőszóról «hogy midőn ráhagyást, megengedést jelent, gyöke *kegy* v. *ked*, engedékenység, megengedést teszen. Ellenben midőn világosan ellentétre s elválasztásra vonatkozik, gyöke eredetileg *pegy*, ez ismét az átalakult *vagy* kötőszó volna, melynek megfelel a latin *autem*-nek *aut* törzse . . .» E magyarázatot fölösleges volna czáfolnunk.

Fogarasi szerint (u. o. 325) e kötőszónak eredetileg négyféle alakja volt, s ő ezeket így származtatja: 1. *penig*, *pennig* = *mennyig*, 2. *pedig* = *meddig*, 3. *kedig* = *ki ideig*, és 4. „*kenig* lehet *ki-nyi-ig*“; «végre *tenig* a selypesen kiejtett *penig*“. Eltekintve az alaki nehézségektől jelentés tekintetében elfogadható volna e magyarázat, csak az a baj, hogy sehol semmi nyoma, hogy e nyelv e szavakat valóban viszonyító névmásoknak s e mondatokat mellékmondatoknak érezné, s ezt már az az egy körülmény is megdönti, hogy a *pedig* kötőszó gyakran, sőt a régibb nyelvben majdnem mindig az utómondatnak belsejében áll, nem pedig elején.

Az a kérdés már most, hogy képzeljük hát a *pedig* kötőszónak eredetét. Alakjára nézve fönt arra az eredményre jutottunk,

hogy eredetileg *kédég* volt, s ebből lett *kédig*, *kedig* s mind a többi alak: ebből kell hát kiindulnunk, ha e szónak forrásáig el akarunk jutni. S akkor hangzásánál fogva a régi *ekkedig* szó kínálkozik, mely régi írónál gyakran fordul elő s a. m. eddig, ez ideig, ek-korig = ez korig.

Első tekintetre világos, hogy e szó a. m. *ez kedig*¹⁾ s hogy itt a *kéd* ben valami kort, időt jelentő szó lappanghat, ép úgy mint a régi *ta-hát*, 'akkor' szó *hát*-jában (Budeniz etymológiája szerint). Fölöttébb valószínű, hogy a *kédég* kötszó nem egyéb mint ennek az *ekkedig*, vagy bár egy szintén föltehető **akkkedig*²⁾ szónak elrövidülése. A gyakori használat ép úgy elenyésztette itt a mutató elemet, mint a *hát* kötszóban, mely a régibb *te-hát*-ból lett (l. ezt), vagy a német *weil*-ban e h. *die weil* azaz *die weile*. E mellett szól nem csak a teljes hangbeli egyezés, hanem némileg a *pedig*-len-féle alakoknak *-len* járuléka is, mert ezt különösen az *-ég-ig* ragos határozók kedvelik: *holtomiglan holtodiglan*, *addiglan*, *meddiglen*; *ekediglen* (azaz *ekkediglen*) Mélotai, Ny. VI. 359. — E szerint *kedig*, *pedig* voltakép ezt jelentette: eddig v. addig, azon ideig, ezen közben, azonban, s mai jelentése egészen úgy fejlődhetett, mint az *azonban* kötszónál láttuk (51). P. az éj elmúlt, a nap *kedég* elközelgetett Érd. 3 = az éj elmúlt, a nap *addig* v. *az alatt* elközelgetett. Ő megteszi, *pedig* meg van tiltva = *azonban* meg van tiltva, *indessen* ist es verboten. A *pedig* szó tehát eredetileg ugyanazt fejezte ki, a mit a köv. mondatokban „*azonban pedig*“ és „*pedig az alatt*“: Semmit el nem titkoltanak az udvar és a nép előtt. *Azonban pedig* a királyné sóhajtozott a rabságában Mik. m. 210. A herczeg az asszonyt elküldte a háztól, maga *pedig*

¹⁾ Geleji Katona I. így is írja: «a' mint e' *kedig* éltem vele» (Corp. Gramm. 306), még *pedig* rövid e-vel már mint a *kedig* kötszót.

²⁾ Igaz, hogy az utóbbi föltevés ellenkezik Budenz etymológiájával (MUG. szótár 13. sz.), mely szerint e *kéd* csak az előtte álló *ez* miatt magashangú, eredetileg *kod*- v. *kud*-nak hangzott s a f. *kovta*, cser. *kod*, zürj. *kad* szavakkal azonos. Azonban eltekintve a m. hosszú magánhangzótól, az ugor alapalakul fölveendő *kod*-nak *d*-jéhez sehogy sem illik a magyar *d*: annak a magyarban *z-vé* (v. *l-lé*) kellett volna változnia. Azonfölül ha az *ekkorig*, *újfelkorig*-féleket tekintjük, nem egészen valószínű, hogy a fölvet **ekkedig* hosszú *a*-ja illeszkedett volna a mutató névmáshoz.

azalatt elővette a rózsát Mer. D. 181. — A köv. mondatokban a *kedig* még nem annyira kötőszó, mint inkább tisztán időhatározó: Rufinus látván, hogy ötlet a nép dicsérni kezdék, ő *kedigh* dicséri vala a megszabadító Krisztust Vg. 73; *mikoron* a több állatok arczájakat vallják alá a föld felé, mert ők ismét földde leendők: az ember *kegek* fejét és arczáját egyenesen fel vallja mennyország felé Tih. 200; az leányzó.. az szót szegi vala és haragudék *kedeg* az ő lelke (egy 1516.-i oklev., l. Zichy G. Leányvári boszork. 4. l.); egy asztag szalmát adott dézmát, *es* az ő maga szalmáját *penyglén* pénzen adta el Lev. I. 270.; ő az anyjától örökölte, s az *pedig* az öreg anyjától (Székelység). Ép így egy székely (gyergyó-szt.-miklósi) mesében Ny. VIII. 228—233, mely gyakran alkalmaz fölösleges *pedig*-et az elbeszélést folytató és mellé, úgy mint egyéb székely mesék az *avval* időhatározót vagy más mesélők az *akkor*, *aztán* szókat használják ilyenkor: «de a gyerek semmit se felele vissza az apjának. *És pedig* [= és ekkéig, és ezalatt] a műhelyszínből elindulának» 228; «akkor es ügyelt a marhákra becsület jussán, *és pedig* ekkor es viadalmaskodék a madarakkal..» 229; «és délebed után megindulának. *És pejitt* leszálla egy sereg madár..» (v. ö. 229: «evének s ivának. *És az alatt az idők alatt* leszálla egy sereg madár..») «a két első kerekünk szerencsésen keresztül megyen, s a hátulsó szerte hasadoz. *És pedig* mondja a király a kocsisnak» 230; «elpróbálja a király a leczkéküket; *és pejitt* a kapott gyerek százszorta többet tud mint a más..» «szomorkodott a kapott gyerek, hogy a másik nehézkedik reá, *és pejig* nem tűrheté tovább s kijelenté a király atyának, hogy nem szokhatja a kedvetlenséget; *és pejitt* kéré a király-atyját: Bocsáson útnak engemet» 231. — Az eredeti ,addig, akközben‘ jelentésből fejthető még meg ez a sajátságos székely szólásmód: *pedig hogy láthatlak!* = csak hogy láthatlak, azaz voltaképpen «addig (az is jó) hogy láthatlak.» (.,*Pedighogy*: jó — hogy — nem remélt sikernél.» MNy. VI: 344. Szintígy egy szatmári párbeszédben Ny. IX:132: «Ne csak rajta! *pedig hogy* kiöntheti rajtam a mérgit, jobban esik a magának»; és: «Na éppen jó! *peig hogy* ezt is tudom, majd teszek én róla».)

Az az ott lappangó mutató névmás (*e* kédig) magyarázza meg azt is, hogy *pedig* mindig csak az utómondatban állhat, ép úgy mint *azonban*.

A szembeállító *pedig*.

54. E köztöszónak leggyakoribb használata az, hogy két tárgyat (tehát névszói fogalmat ¹⁾ egymással szembe állít a rájuk vonatkozó gondolatokkal együtt. Néha a második tárgyat az előre bocsátott tömeggel, a tágabb körű fogalommal állítja szembe s így a „többi-től elkülöníti”; p. «de e püspök a sz. egyháznak *sok* dolgaiba mondatik foglalatosnak lenni. *Azoknak kegyiklen* kik az isteni dicséretetekbe ireskednek, előttük járóvá szerzett egy papot «Tih. 296; *egyebütt* is, kiváltképpen *peniglen* Pozsonyban Tel. el. Többnyire azonban két egyenrangú fogalom van így egybekapcsolva, ill. egymástól megkülömböztetve: *rókának róka* a fia, *farkasnak pedig* farkas Dug. Et.; *benn* a mély csendet csak néha szakasztja meg a zaj; *fenn pedig* a haza bánatját hordozva szívében áll a harci Dobó Vör. II. 266; gyász lett füstfogta romokkal; *a maradék házak pedig* égtek bús lobogással o. 325; *im én kész vagyok a harctól megszűnni ezennel, harczok után pedig* oly váltság legyen adva hazámból o. 337; *a juhász és felesége benn*; *a ház mögött pedig* terül az ól Pet. I. 175; «malomkö nagyságu benne *a halikra*; *a szálkája pedig* — — lett volna belőle alkalmas szarufa bármi háztetőre» A. III. 207; most illünk egymáshoz, *én* tehozzád, *te pedig* énhozzám Mer. Dun. 78 | a megkülömböztetendő tag mellékmondatban is lehet s ilyenkor mellékmondatban állhat a *pedig* is: *hogy jószágát* . . örök áron eladta, és *hogy ő maga pedig* ezentúl sokkal csendesebben fog városban élni, Zichy A. Elbesz. 109. — Gyakran használjuk ezt a megkülömböztető *pedig*-et a párhuzamos, hasonló kezdetű bokormondatok összekötésére (v. ö. 11.): az első néha néha nevezi léleknek, az utolsót *néha néha* testnek avagy tagoknak, *néha* húsnak, *néha néha* *kegyg* hívja a bűnnek törvényinek Komj. C iiij/b; *most* fáznak testökben, *most pedig* hevülnek, *néha pedig* ezek mind együvé gyűlnek Gy. Char. 138; *ollyik-ollyik*

¹⁾ «Először megijedt, aztán megharagudott. *Megijedt* azért, mert . . *boszorkodott pedig* azon, hogy . . » Jók. RR. 79: itt igék vannak szembe állítva, azon kifejezések mintájára, melyekben csakugyan ige után áll a *pedig* (l. 55). Ilyenkor azonban rendesen névszót alkotunk előbb az igéből, p. főnévi igenevet: «azért keresem én azt a szót, a mely *ütni* nem *üt*, *találni pedig* talál» VG I. 177.

bédugá füleit s tovább méne, *mások a mi kiáltásunkra megállának, mások pedig* oly igen megboszankodának Gv. p. p. 9; a szűznek *gyakorta* szép imádságokat ír vala, *néha kegyiglen* szövénköket csinál vala neki Kaz. 63; *részint* délre, *részint pedig* nyugot felé indítá seregeit | az és kszóval: *ki* így szól: elegyíteni, 's *ki pedig* így egyvelíteni Gel. Kat. Corp. Gramm. 322.

Legtöbbször olyan fogalmakat állítunk így szembe egymással, melyekhez ellentétes gondolatokat fűzünk: gyűjti ő *buzáját* ő csüribe a *polyvát* *kedeg* égeti M. 18 (a szembeállított fogalmak *buzáját: polyvát*, az ellentétek pedig *gyűjti: égeti*); mert csak az isten változhatatlan és eliszamhatatlan: a teremtettt állatok kegek változók Tih. 201; azokat, melyek vannak, megutálják; azokat *kegyiglen*, melyek nincsenek, igyekeznek hozzájuk ölelnie Kaz. 85: míg tisztelélek, semmi jót nem töl velem, mostan *kegyig*, hogy megbüntetélek, minden jóval szeretél PG 198; az éj elmúlt, a nap *kedig* elközelített Tel. 1; «Vki talám azt mondja, hogy nincsen, Én pedig azt mondom hogy vagyon. Zr. áf.² 81; a kis madárka hív., a leányka pedig hamis Cz. 30; (az én) ujjamat, ha illet, karcolgatod; lepkét, darázst pedig fogsz öledbe o. 97; azért keresem én azt a szót, a melyik ütni nem üt, találni pedig talál VG I. 177.

Mindezekben nem a *pedig*-ben van kifejezve az ellentét, hanem csakis a mondatok tartalmában van meg; a *pedig* ép úgy, mint az első pontbeli példákban, csak szembe állítja a két tárgyat melyről szó van, s mintegy azt fejezi ki, hogy 'ugyanazon idő alatt' a másik tárgyra nézve ez meg ez a tétel áll. E szerint ez a *pedig* mintegy közép helyet foglal el a kapcsoló és az ellentétes kszók közt, úgy hogy csakugyan váltakozhatnak mind a kétféle kszókkal. P. a helyett hogy «gyűjti *buzáját* csüribe, a *polyvát pedig* elégeti» azt is mondhatjuk: gy. b. es. és a *polyvát* elégeti, és azt is: gy. b. es. de a *polyvát* elégeti. (Főleg a *meg* kszóval cserélhető föl; p. [haricskák] dehogy lett, az eső megnyomta. A mienk *pedig* megrökönyödött NyK. III. 15=[hajdinánk] dehogy lett, az eső megtömté. A mienk *meg* elpörkent MNy. V. 163.) — A *pedig*-nek ez a kapcsoló és egyéb ellentétes kszókkal való váltakozása leggyakoribb az *egy*—*más*, *más*—*más*, *néha*—*néha* stb. kezdetű bokor mondatokban; p. *egy* szeget a jobbik szárnyába, *másikat pedig* a balba vert és a *harmadikat* a farkába Mer. Dun. 64; *egyebek* János

baptistának (mondják), *egyebek kedeg* Illésnek, *de egyebek* Jeremiásnak M.

Hogy a *pedig* kszó magában véve nem fejez ki semmi ellentétet, azt különösen még abból látjuk, hogy kapcsolt mondatokban is előfordul, kapcsoló kszók társaságában. *És pedig* — féle kapcsolatok már láttunk fönt 53. — Az *is* kszóval: .. *meg-is* holtatok az bűnnek, éltek-*is* *penig* az Istennek az mi urunk Jézus Krisztus által, Szárászi Catech. A 2; «Dávid mondá: úrnak irgalmasságit örökké éneklem. Emberi nemzet es kegek .. kezdé kiáltania» Tih. 243; tudjad ötet kereszténynek lenni; a két ofmesterekes kegek .. keresztények o. 324; a frater a szűznek szép imád-ságokat ír vala; a szűz es kegek Jeronimosnak szép keszke-nőket csinál vala Kaz. 63; «Tavali esztendőben is én vettem meg. Ez esztendőben is *penig* megadtam az árát» Lev. II. 102; az *is* *pedig* oly világos igazság Pz. Öt l. 19; Balog *is* *penig*-len a Szécsi nemzeté Gy. I. 145. — Igen gyakori a *pedig* a *mind*—*mind* kötészs mondatok másodikában;¹⁾ p. a mely hajó *mind* hírt hozott volna Timán felől, *mind pedig* sok jószágot küldött volna a hajón Mik. m. 310; ha *mind* azt a mit *mind* pokolbeli utamban *mind* *pedig* Lucifer palotájában láttam, előszámlálnám Gy. p. p. 64 | *de* *mind* Potosba, *s* *mind* *kedig* Regedébe oly igen halnak Lev. II. 60; rendeltünk fizetést, *mind* személyére *s* *mind* *penig* lovaira o. 109. — Még sűrűbben használják a *nem*—*sem* és a páros *sem*—*sem* társaságában: az eredetbűn *nem* az érzékenységeknek dagályossága az okosság ellen, *sem* kegek az istennek látásától való megfosztásnak kinja Tih. 65; hogy semmi állat nálánál tökéletesb *nem* lehetett, *sem* kegek lehet o. 97; az oly ember *nem* tiszta, *sem* *kedeg* Krisztusnak bizony szolgája Horv. 241; a bizony bölcsek *nem* gondolnak az szép arany szekrénnel..., *sem* *kedeg*-len *nem* utálják a hitvány zsákokat.. Nsz. 8; se föl *nem* jött, se *pedig* adót *nem* küldött Thewr. Nyelvkincsek 19 | parancsolá hogy a gyermek előtt se kórságot, se halált, *se* *kegiglen* szegénységet ne említenének Kaz. 88; ne fuss szükség nélkül, se *kedeg* felemelt

¹⁾ Érdekes — de úgy látszik csak egyéni — nyelvszokás a Szarvas Gáboré, ki e *mind pedig* analógiáját beszédközlben átvizsi a hasonlító mel-lékmondatokra, úgy hogy gyakran beszél így: «az Ehr.-ben több régiesség van, *mint pedig* a B. vagy a M.-ben».

orcát ne viselj Horv. 243; a gyónásban ne vessed magad mentésének fedelét, se kedeg ne gyónjál elrejtván bűneidet o. 237; ne akarj lenned feslett erkölcsű, se kedeg ne járj a feslettekkel o. 259. — Itt említhetjük azt az esetet is, mikor az utómondat így kezdődik: *nem pedig*; p. a könyvet kértem, *nem pedig* a tollat.¹⁾ — Gyakran kíséri e kszó a *vagy—vagy* és *akár—akár* kezdetű mondatpárokat is (v. ö. a német *oder aber* s az olasz *ovvero* kifejezéseket): nagy auagh magas vala-e állapotjába, *awagh kegek* kised? Tih. 99; nappal teszi-e *awagh kegek* éjjel? Kaz. 197; akkár reggel jövők, *akár pedig* este, sohse találom itthon.

Az egyszerűen szembe állító *pedig*-nek helye mindig a második szembeállított tag mögött van, emez pedig mindig előkészítő rész a második mondatban²⁾, tehát szakasztott olyan a szörendi szerepe, mint a fogalmakat kapcsoló *is-é* (23); v. ö. a két első pontban a példákat. — A melléknévi jelzöt a *pedig* ép oly kevésse választja el a jelzett szótól, mint az *is* (p. «a maradék házak pedig» stb. fönt); de az értelmező jelzőnek azonban mögötte is állhat, ép úgy mint az *is* kötőszó; p. a herczeg az ablak alá sietett, *maga a királykisasszony pedig* három kendőt is tele sirt | de szokottabb a másik szörend: «aztán a vár ablaka alá sietett [a herczeg]. *Maga pedig a királyk.* h. k. is tele sirt» Mer. Dun. 183. — Ha *és*-kötőszós kéttagu kifejezést kapcsol, a *pedig* akkor is állhat utána vagy között a két tagnak, de akkor is szokottabb a második mód: «részszerént, mivel. .; *részszerént és főképpen pedig* azért hogy . .» TGyűjt 1833 XI. 75 | udvarába tudós embereket, *jószágába kegyg s tartományába* jámbor szerzeteseket Komj. A iij/b; bevetették az ó kútba, *az arany pintyökét pedig és a két korsó vizet* magukhoz vették Mer. Dun. 88.

A *pedig* kszó szembe állíthat egymással nem csak két mon-

¹⁾ Inkább *pedig* nélkül szerkesztjük a mondatot, mikor a tagadás az állítmánykiegészítő alanyesetre vonatkozik vagy épen magára az állítmányi ígére. P. inkább mondjuk, hogy «a szalag kék volt (v. lett, v. maradt), nem sárga», «a föld forog, nem áll», mintsem ezeket: «a szalag kék volt: nem *pedig* sárga», «a föld forog, nem *pedig* áll».

²⁾ Hangsúlyos rész mögött nem állhat; p. e h. «más ajtaján megyen be, s [>]máson megyen ki» (Komj. D v/b) nem mondhatni: más ajtaján megyen be, [>]máson *pedig* megyen ki.

datrészt, hanem ezekkel egyértékű két mellékmondatot is, ép úgy mint az *is*; p. a helyett hogy *,este még virágzó város volt, reggel pedig* csak pusztulást látott szemünk mindenfelé' azt mondhatjuk: *mikor a nap leáldozott* még virágzó város volt, *mikor pedig újra föl-kelt* csak pusztulást látott szemünk mf. Látjuk hogy a *pedig* nem áll az egész második mellékmondat után, melyet az elsővel szembe állít (*,mikor leáldozott — : mikor újra föl-kelt pedig —*'), hanem bele van helyezve magába a mellékmondatba. Itt találko-zunk hatodszor a kötőszók szórendi szerepének azon érdekes ese-tével, hogy a főmondat átveti kötőszavát a maga mellékmonda-tába: először a megengedő mellékmondatokba iktatott *is* kszónál láttuk e jelenséget (25), másodszor a *meg*-nél (34), aztán még az *ellenben* (48:2) *viszont* (49) és *azonban* (51:1) kszavaknál. Valamint az utóbbi négy, úgy a *pedig* is ilyenkor a mellékmondatnak kszava után következik: *há* azért a hitet megóttalmazandó, a te tanusá-godban megmaradok: *ha kegek* meggyőztetendől, én te rajtad ottan boszúmat megállom Kaz. 122 | leggyakrabban relativ mondatok-ban: mert *valaki* felebarátját szereti, ez isteni szeretetbe vagyon; *valaki kegek* gyűlöli, ez szeretet nélkül vagyon Tih. 14; *valaki* azért hiend, egészséget veszen; *a ki kegek* nem hiend, a vakságba meg-marad o. 384; *a mi* te fölötted vagyon, csak isten az, *a mi kegek* alattad vagyon, minden valami nem isten o. 92 | az *és* kszóval: némelyek rugódozzák vala, *es* kik *kegyig* ötet viszik vala, igen kegyetlenül egyszersmind reá omolnak vala Érs. (RMPassio ed. Toldy 88); *s* ha *pedig* nem, hát úgy is jó (Székelység).

A kifejtő (magyarázó, fokozó) pedig.

55. A *pedig* kszót gyakran úgy használjuk, hogy a második gondolatot nem éppen szembeállítjuk az elsővel, hanem inkább csak melléje, csak folytatásakép az elsőnek. Kivált az elbeszélés, értesítés folytatása történik sokszor a *pedig* kszóval (midőn a következő eseményt jobban ki akarjuk emelni, semhogy az *és* szócskával szorosan hozzákötőnk az elsőhöz), s e körülmény megint összefügg e kszónak eredeti jelentésével. Itt hát e kszó már nem fogalmat fogalomhoz, hanem valóban gondolatot gondolat-hoz kapcsol, s ez a különbség a szórendben is megfelelő különbséggel jár, a mennyiben itt a *pedig* rendesen a mondatnak igéjéhez

csatlakozik közvetetlen. Példák: «kezdé ez imádsággal naponként Máriát tisztelni. Történék kegek, hogy éjtszaka . . ő nem vala ott» Tih. 332; Lön kegek hogy mikoron asszonyunk volna 12 esztendő, a papi fejedelem meghirdeté o. 281; Ezenközbe kegek kezdé Si-meon a kis Jézusról jövendőt mondania . . [s a köv. esemény csak egy lappal odább] Vala kegek egy jövendőmondó asszony o. 195; ha valaki mind a teljes törvényt megtartandja, vétkezendik kegeg egyikben, leszen bűnös mindenekben Horv. 118; «száguldozva kimentenek a nagy messze világra. Űlt pedig anyja setét fészken a sárga Halálfi». Vör. II. 249; Vala pedig a tanuló ifjuság között egy fiatal ember Jók. É. 159; sűrű bajusztól fedve hallgat ajka . . Hallgat pedig, mivel most agyarán bagó van, hogy kimondjuk magyarán A.; «hol azok nagy tisztességgel élnek. Élnek pedig a vitézség pálmájával.» Mer. Dun. 169; «a lánybul egy szép tulipán lett. Lakott pejig a faluba egy gróf» Ny. VIII. 328; a nyelvész nagyon érdekli . . ; érdekli pedig már azért is, mivel . . o. 341 | lakozik vala kegiglen S. pusztájába egy barát Kaz. 95 || im fel ki-áltom kegek hogy felgyűljenek o. 121; nyúlunk egy remedium-hoz, ha vágyon; vágyon pedig ha akarunk Zr. áf.² 37; «elébb váltsa meg lelkünket. Megválthatja pedig [úgy], hogyha» Mer. Dun. 124; «a ki oda juthat, a boldogság házába lakozik. Oda jut-hat pedig az, ki». o. 170; Jelen légyenek kegek a bölcsesség és az igazság Kaz. 85; «volt egyszer egy szomorú király, ennek pedig egy még szomorúbb felesége. Azért volt pedig a király és a kné oly szomorú, mert» Mer. Dun. 98; «a kantusát lerántom. Azért rántom le pedig, hogy abba a hercezet belevarrom» o. 163; «nya-kánál fogva huzá őt a gyermek. Nem maga jött pedig, . . » Vör. II. 250; «A herceg senkit sem szeretett. Nem szeretett pedig azért, mert» Mer. Dun. 158; csak ott van pedig szükség TGyűjt. 1819. VIII 52 | ez a megválás olyan volt, mintha a lelkem vált volna meg a testemtől; a mely kis órácskát töltöttem volt pedig vele, úgy tetszett, hogy soha annál kedvesebbet nem töltöttem Mik. m. 321 (a főmondat kszava a mellékmondatba vetve); Mit mondjon kegek sz. Ágoston a hivalkodásról, halljátok: Kaz. 149 | Czinkota azon időkben messzebb volt Pesttől mint most. Miért volt pedig messzebb? Jók. É. 3 | eszünkbe kell vennünk kegeg hogy . . Horv. 122 || Ha az ige nincs kitéve, a *pedig* természetesen a hangsúlyos névszói kifejezést követi (mint p. a kérdő -e szócska ugyanezen

esetben): «fényt egyedül a rettenetes villámok okádnak árnyékába. Mély pedig és undok» Vör. II. 243; haszontalan fiadnak ítélnék, csak azért pedig, hogy nem futok a néked szolgálendő tiszt keresésre MA. Zs. el. b.: nem csak nekem [lehet] pedig, de minden igaz magyarnak bánatos lehet ilyen embernek kimulása Lev. II. 193; nem csak itt pedig, hanem több számtalan helyeken TGyűjt. 1819. VII. 98 | bizony az hogy halsz; bizonytalan az kedeg, mikoron avagy miképpen avagy hol halsz meg Horv. 112. — Ritkább az a szórend, melyben az ige csak a *pedig* után következik: ¹⁾ «harmad napig isteni dicséretbe megmaradának. Ime kegek harmad napra a koporsót fényes köd környülvevé» Tih. 384; «úgy elaludt, hogy talán az ítéletnapig se ébredt volna fel. Ime pedig ehun repül a három hattyu» Mer. Dun. 53 (ezekben még az *ime* mintegy egész ígés kifejezés képeviselője) | aztán mindenkitől búcsút vevén szerzé magát a halálhoz. Circa vero horam tertiam noctis: az éjnek kegek harmadik óráján a ház édes illattal betelék Tih. 379; imilyetén dolgot mondok tinektek, hogy az uristen inkább szereté az egy leányzót . . Ezt kegek a szeretetnek három jegyéből bizonyítom meg o. 135; mert igen szegény a perhez, nekünk pedig régi jámbor szolgánk volt Lev. II. 9; Talán pedig Kdnek irt fölöle o. 121; jelentette, hogy ez a gálya is tulajdona lenne. Nem csak pedig a hajót mondotta magáénak lenni, hanem . . . Dug. Szer. 382; «iparkodik megismerni nyelvünk jelenét és multját. Mindezt pedig korántsem azért teszi,

¹⁾ Ilyenkor vmely más szó szolgál mintegy fogantyú gyanánt a mondatnak s ahhoz járul a *pedig*, úgy mint a gondolatköti *is*-nél láttuk 24. — Ha a *pedig* kszó a mellékmondatba van áttéve, rendesen a mmondat kszava után áll (mint 54-ben): angyalok szolgálnak vala neki. Mikor kedeg hallotta volna, hogy János eladatott, mene Galileába M. 19; léleték ő méhében valván sz. lélektől. Mert kedeg ő férje nem akarná őtet beadni, akarja vala őtet elhagyni o. 15; parancsolá neki, hogy az asszonnyal a szövétneket felvitetné . . , ha kegek fel nem vinné, tehát erővel kezéből kivonná Tih. 185; meg igyekezem szolgálnom Kdnek. Hogy kediglen ez ideig Kdhez nem mehettünk, oka nem egyéb Lev. II. 143 | eltérő szórend: hogyha meg nem oltalmazhatnám pedig . . , adok hatalmat . . Thewr. Nyelvkinés. 24 (1672). Ha a mellékmondat kszava nem áll elül, akkor mindig más a szórend; p. Ez ifjak közül kegeglen ha valamelyiknek történik vala megkörölnia, a király azt ottan kiviteti vala Kaz. 88.

hogy nyelvészkedjék» Ny. VIII:338 || — Ez a folytató *pedig* néha szintén az *és, is* kszók társaságában fordul elő: és ők kezdenék kérdezkedni . . és lön kedeg vetekedés-es ő köztök Döbr. (facta est autem contentio Luk. 22:24.) Es tahát kedig ő mond tenéked Érs. (Pass. ed. Toldy 112); a ki házasodni akart, csak tölem kellett kérdezősködni . . ; s most pedig oly rossz jutalmát veszem tőletek Gv. p. p. 25 | Én is minden tartozó szolgálatomat igyekezem Kdhez minden időmben megmutatnom. El is hittem peniglen, hogy Kdet az atyafiuság . . erre reávezérli Lev. II. 184; igen szükséges is vala kedig ez a predicatio Tel. 144; — egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók; ha kevesen vagyunk is pedig, nem oly kevesen vagyunk, hogy a török ebekkel még ne bánhatnánk. Zr. áf.² 39.

A kifejtő pedig-et gyakran használjuk a fejtegetés, okoskodás folytatására, arra hogy egy második okadatot csatoljunk az elsőhöz, a következtetésben az alsó tételt a felsőhöz: Az ő anyjának halála sokkal drágalátosnak kell lenni . . Nem volna *kegek* az ő halála drágalátos, ha testbe és lélekbe nem élne: *hát ebből következik*, hogy testbe és lélekbe mennyországba kell vitetnie Tih. 362; míg a tóba halak lesznek, addig rózsám el nem veszlek; abba *pedig* mindig lesznek, *így hát* rózsám el sem veszlek, Ndal | a következmény előre bocsátva s aztán a két okadat: egyet se szólt; *mert* még a fölöstökömnél találtam, két urnak *pedig*, hogy beszél en is egyék is, nem lehet szolgálni Mer. Dun. 73. Az valódi angyal volt. Isten csodát tud tenni azokért, kik szeretik. Én szeretem pedig. Lessing B. Náthán (ford. Zichy A.) 17. És *ha* világ fog bántani, fog *pedig*, akkoron olvasd, Vitk. költ. 102.¹⁾ — Ez a kifejtő, ckkötő *pedig*, e köztöszónak eddigi szőrendjétől eltérőleg, a mondatnak elején is állhat; p. ha ő mondja, elhiszem, *pedig* ő állítja komolyan (*tehát* elhiszem, hogy úgy történt;

¹⁾ *Pedig* a második okadatnak mellékmondatában (mint fönt): *mert* ládd még egyszer én is szeretnék 18 éves lenni; ha *pedig* abból nem többet, csak egy kortyot is ilatnék, azzá válnék Mer. Dun. 83. — Gyakran maga a második okadat okhatározó mellékmondat alakjában előzi meg a következményt, s akkor a *pedig* szó az okhatározó kszót követi: ugyanazon dolog végett küldtem volt szolgámat Fülekre, *minthogy pedig* sokféle dolgai voltak, oda késni kellett Lev. II. 104; . . *Mivelhogy pedig* azoknak méltó hogy tisztesség mutattassék: annakokáért . . e. 161.

— lehetne az eddigi szórenddel így is: állítja pedig komolyan; vagy: ő pedig állítja komolyan); ha majd a végleges osztozásra kerül a sor, *pedig* rákerül arra nem sokára, megkapja ő még Janinát, sőt «itezés» lehet még Konstantinápolyban is Polit. Ujd. 27: 197; «Kit nem gerjesztene gyönyörű beszéde, örvendetessége? Penig érte és nem másért varyok ebbe» BB 25; «Nem dicséretre méltó-e, ha testvér testvérhez szeretve hajlik? Pedig testvérek gyanánt tekintethetnek az egy nemzetbeliek is: mert egy anyának, egy hazának gyermekei» TGYűjt. 1838 VII. 71; «Ki vagyok én? nem modom meg; ha megmondom, rám ismernek. Pedig ha rám ismernének, legalább is felkötnének» (Pet. I. 204; ő mondja ezt, pedig külömb legény mint a többi A III. 278. Ilyen előre tett *pedig* a régi irodalom nyelvében csak nagy ritkán fordul elő: «Ázsiában jöttél Európából.. Mégis nem tudod-e.. oroszlánt madár néha megessi, az erős vasat is rozsdá megessi.. *Penig* most mi dolgoz vagyon mivelünk? soha te földedre nem mentünk..» Hist. Alex. 27 || — Az ilyen kifejtő mondat már *pedig*-gel is kezdődhetik, p. «egész estig tanulnom kellett; már pedig azt könnyen átláthatod, hogy későn estve hozzád menni nem illett volna: usque ad vesperam studere debui, illud *vero* facile perspicere potes non decuisse ut te sero accedam» Vers. Anal. II. 389.

A kifejtőből sokszor magyarázó *pedig* lesz, ha t. i. a második mondat részletesebben kifejti, megmagyarázza, hogyan kell az elsőt érteni: Megtaníta minket isten, hogy a kevélység igen eltávoztatandó: Megtaníta kegek jelesben im e háromban: Tih. 157; Soha ilyen szép ez világra nem jött: Az ő szépségét kegek megérthetjük színének elváltoztatásában o. 42; mondjátok [meg] Sion lányának Jeruzsálemnek, — Jeruzsálem kedeg mondatik S. leányának, mert.. Érs. (Pass. ed. Toldy 182); sok asszonyok ruhájok végét csókolák, némelyek közülök pedig ezt inkább buja kívánságból cselekedni látszának Gv. p. p. 10; Pest alatt ért össze útasunk az esttel. Találkoztak pedig egy temető mellett A. II. (Különös szórend: «vagy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetiből *pedig*, hanem másokat nyomorítani kívánván, tanul; vagy..» Zr. áf.² 36; még különösebb: Jól esik az Toldi nehezült fejének; nem annyira bortól [*volt*] feje *pedig* tompa.. A TSz. III:10) | elül álló köztöszóval: nem tudom, ha megadták [a küldöttem leveleke:] avagy nem, hogy semmi választ nem írá

felőle; *penig* a levelek Kassáru! jöttek a szőlők felől Lev. I. 47; kimutatták igen is; pedig a szentségnek takaré!ja alatt Dug. Szer. 410. — A magyarázó *pedig*-et többnyire úgy használjuk, hogy a kapcsoló és vagy még kszóval tesszük a mondatnak elejére. Ujabb nyelvünkben s magyarosabb beszédben inkább a még járatos, de azért az és alig tartható latinosságnak ¹⁾ vagy németességnek: ²⁾ mikoron jutott a Kopasztottnak helyére — *es kedig* mondatik K.-nak helye, mert ott sok ifjak kopasztattak meg — . . Érs. (Passio ed. Toldy 125); hogy csak az egy istent kellessék imádni, s nem más által penig hanem csak az egy közbjáró Kr. által Magy. 18; Annak okáért erősítő okaimat rövideden előhozom: És először pedig, ³⁾ látom nem ritkán . . MA. Zs. aj. lev.; csak a szokás, és pedig könnyebb kimondás kedvéért vette fel TGyűjt. 1819: VII:93 | hogy egy szakasz menjen le a mocsárokig, még pedig ezúttal 200 embert ültessenek fel Jók. É. 23; póre volt az oláhnak, még pedig aligha igazságos o. 196; hogy szül egy magzatot, még pedig fiút Mer. Dun. 98.

Szintén a kifejtő, magyarázó *pedig*-nek egy neme a fokozó *pedig*, mely vagy az előmondatnak egyik tagjához csatol valami olyan részletet, vagy az egész első gondolathoz valami olyan különös körülményt, mely amannak hatását, jelentőségét fokozza: férfi vagy, az is pedig görög! Dug. Szer. 344; van igenis, legjobb pedig Csok.; hallottam dicsérve másoktól, nagyon pedig A. Haml. 76. — Ilyenkor a *pedig* többnyire elül áll: Mi nagy szükség igazított hozzám? Pedig ily korán? Dugon. Szer. 261; Ugyan csak elmehettetek? — Pedig igen jó szerencsével. o. 340; o. 226; «latrának oldala mellett találod. Pedig (*a mi több*, és a méltatlanságot kétannyira emeli) a város kerítésén kívül, egy ringyónak házánál» o. 63; «egy dolgot fogok előadni, pedig felette fontost: unam rem explicabo, eamque maximam. Crassust a leghasznosabb tudományokban tudom foglalatatoskodni, pedig gyermekségétől fogva: Cras-

¹⁾ Mint p. Fogarasi NyK. VI. 323.

²⁾ Mint Halász Ny. VI. 345, ki azt mondja: «Gyanussá teszi ezt az alakot még az is, hogy legelőször Faludinál találkozunk vele, régibb íróinknál se hire se hamva». A szövegünkben idézett példák ennek ellenkezőjét bizonyítják. — V. ö. még 1535: *es pegek* (et quidem), Ozorai, De Christo 84. l.

³⁾ A szórend latinos e h. és pedig el.

sum cognovi optimis studiis debitum, idque a puero.» Vers. Anal. II. 400; de lesz még oly idő, pedig nem sokára Cz. 87; jött is az ellenség, pedig nem sokára Pet. uj. I. 41; Itt vagy Balga? Itt biz én, pedig kocsin Vör. CsT. — Ez a fokozó *pedig* is, mint a magyarázó, többnyire az *és* és *még* kszókkal jár, még pedig ez is, mint a magyarázó, inkább a *még*-gel. Példák: Mi üggyel mondhatjuk boldogságnak azt, a mi nyomorusággal végződik? *És pedig* tapasztaljuk, hogy sok kényeseitől felette szörnyen búcsúzik a világ . . F. 166; oly szörnyű árkokon, és pedig oly evetkönnyűséggel szövik által F; be boldog vagy te, a kinek baráti vagynak és pedig szentek Horv. Á. 1789 (Kaz. Bácsm. ed. Heinr. 36); meg kelle érnie, hogy negyedszer is feltegye az Orbán süvegét, s késő vénségére úgy feltréfálja jó magát, hogy feleséget, és pedig szépet és fiatalat vegyen Jók. Sf. 6; ha Budáról haza jövök, fogok neki ujsággal kedveskedni, és pedig olyannal, a milyet még nem látott, nem is hallott Csok.; örvendek, hogy tisztelhetem az urat, és pedig vidám orczával Csok.; «fölkel az [a kan farkas] dühösen, s hogy [Toldi] megint lecsapja, párját fekhelyéből mérgesen harapja. És pedig világos hogy megint fölkelne [=sőt föl is kelne s rátámadna újra], ha Miklós előre néki nem felelne» A. II. | az *és* és *pedig* nem állnak mindig egymás mellett: «szomjaim krisztustalan nagyok. S kizárólag *pedig* a borra szomjazom» Pet. I. 275; ezt kell tenni uram, s ezt fogjuk mi tenni. ., és ez egész néped kívánsága *pedig*, csak a papoké nem. . A. I.¹⁾ || «Pecunia nervus belli. Ezt is meg kell találunk, *még pedig* fogyatkozhatatlanképpen; annyit a mennyi szükséges.» Zr. áf.² 81: stans pede verseket írsz; *még pedig* a mi furább, epigrammát költeni kezdesz, Vitk. költ. 103; ha nem csak a hibát, hanem annak okait is előterjesztjük, még pedig a dolgokhoz mért illendőséggel, Sipos Ó és uj magy. 8; «Nagyot hall? Még pedig igen nagyot.» Jók. É. 102; kötelessége itt kiáltani az órákat, még pedig ingyen o. 157; eltemették, még pedig nagy pompával N. II. 454; bizony komám kopó az, még pedig két kopó N. I. 472 | nem akarom én életemet siratni, a mit sokan, *pedig még* bölcs emberek is, cselekedtek: quod multi, et ii docti fecerunt Vers. Anal. II. 400 | még több kapcsoló kifejezés

¹⁾ Itt és az Aranyból idézett előbbi példában téved Halász, mідőn a *pedig*-et megengedőnek veszi Ny. VI. 346.

társaságában: vendégségbe voltam, osztán föllü rá még pejg vigyori és Ny. III. 318.

A megengedő pedig.

56. A pedig kötőszó, melynek közönséges szerepe a szembeállítás, a kifejtő, magyarázó *pedig*-ben — mint láttuk — ellentétes árnyéklátat egészen elvesztette. Másrészt azonban fejlődött belőle egy határozottan ellentétet jelentő *pedig*, s ez rendesen megengedést fejez ki, vagyis azt hogy a második gondolat mellett az első valami különös, meglepő, váratlan körülményt foglal magában; p. megtette, pedig meg volt tiltva neki = er hat's getan, und doch war es ihm verboten.¹⁾ Megegyezik ez a *pedig* értékére nézve az *ugyan*, *jóllehet* és a mellékmondati *noha*, *holott* kszókkal, melyekkel a megengedett körülményt tényleg meglevőnek tüntetjük föl, míg a bár, *ha-is*, *habár*-félék mellett a megengedett körülmény lehet pusztá föltevés is (l. e. kötőszókat). Hogy a *pedig*-nek ez az ellentétes jelentése a szembeállítóból fejlődhetett, s hogy mily csekély jelentésbeli különbség választja őket el egymástól, azt legjobban láthatjuk oly példából, melyben mind a két árnyéklát lehet-séges: Máté 23:26 így hangzik:

a foris parent speciosa, intus vero plena sunt ossibus. Pesti G. egyszerűen szembeállító *pedig*-gel fordítja:

kívül . . . , belől kegyg rakvák halottaknak tetemeivel. Egyéb fordítók azonban ellentétes mondatná változtatják:

M: *de* belől teljeseek halottaknak tetemekkel;

Sylv: *de maga* belől teljeseek halottaknak tetemivel. Károlyi ez ellentétet már a *pedig*-gel fejezi ki: kívül *ugyan* szépeknek tetszenek, belől *pedig* rakvák holtaknak tetemeivel. Ma ezt az ellentétes *pedig* es mondatot vennők megengedőnek s a másik mondatba nem tennők ki az *ugyan*-t; továbbá ma ezt az ellentétes *pedig*-et rendesen a mondatnak elejére állítjuk; tehát: kívül szépeknek tetszenek, *pedig* belül rakvák holtak tetemeivel.²⁾

¹⁾ E német kifejezésmódot újabban szolgálilag utánozták s hibásan így irtak: «Ha N. most látna! El fogna tőlem borzadni. És mégis sokért nem akarnám, hogy miattam egy bús órája legyen». Kaz. Bácsm. 133.

²⁾ Szintűgy lehetséges kétfélekép érteni a köv. mondatokat: *minthogy* még a Bocskai uram személye felől sem végeztek, azon *kedig* sok áll a

Úgy látszik, a *pedig* nek megengedő használata valóban a szembeállítóból fejlődött, és hogy csak a mult században lett általánosabbá, mert régebbi irodalmunkban nagy ritkán találjuk, akkor is a mondatnak belsejébe helyezve, s ez a szórend a mai nyelvben is előfordúl még. Példák: *bizony* szép dolog *penig*, a mit mondasz. Mon. Hit o. 400; «Csak az olyan embereknek könnyű a szóformálás, kik sem az idegen, sem a magyar nyelvnek nem kegyelmeznek. Kellene *pedig*, mert . . » Sipos Ó és uj magy. 21; «Ezt dörmögte Miklós . . Özvegy édes anyja *pedig* mennyit kérte! Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte.» A TSz. II:4; «Nem akart ismerni! Ismert *pedig*, ismert; ha nem ismert¹, volna . . » o. X:86; korlát nélkül akarsz perest idézni, szentségeink közt első az *pedig* A. A. I:253; ehol, nézd; nem hozom még mind *pedig* o. 68; «Immár kilencz esztendőskoromkor ismertem a betűket. — Kegyelmed akkor *pedig* még igen ifjú volt.» Ny. V:519. — Mellékmondatban: más helyeken megtartja, *hol pedig* könnyen kiadhatna rajta Vidov. Neol. 156; a jurátusnak még csak aludni sem volt szabad, *a mi pedig* vajmi nehéz mesterség Jók. É. 99; tudta, hogyan járt Mag-nés költő, *ki pedig* diadaljeleit oly sok versenyben győzve üté fel A. A. I:40; különösen egyet támadott meg, *a ki pedig* az egész dologban ártatlan volt, Zichy A. Elbesz. 48. (Tudnivaló, hogy a relativumnak itteni használata nem igen magyaros.)

Példák elül álló kötőszóval: a régebbi nyelvben — mint már említettük — nem igen fordul elő; annyival föltünőbb egy példa, melyet az Ehr. c.-ben olvasunk: «ime hol alusznak a barátok! kegyeg mi szegények sok felettébbvalóval élünk» 86. l. | esküszik, hogy az előtte való személynek orczája teljes paradicsom; *pedig* talán mikor feledtében egyet vicsorodik, gyomrot kever F. n. e.; «Én ezt annyiba tartom, mint a nemes rendet a póri alacsonyossággal összekeverni. Pedig maga az isten választást tett köztünk.» F. n. a.; jóknak akarnak látszani, *pedig* teljességgel semmire valók Gv. p. p. 51; játszik az egészséggel, *pedig* azt könnyebb elveszteni, mintsem gondolná Kárm.; «Megvetéssel fog

dologba Lev. II. 169; mi a magyar nyelvről teljességgel semmit sem tudunk, kívánnánk *pedig* tudni: azért . . TGyűjt. 1818: IV:69. Mind a kettő kifejtő *pedig*, a második okadatot köti az elsőhöz, de vehetjük e mondatokat megengedőleg is: *pedig* azon sok áll; *pedig* kívánnánk tudni.

tekinteni reám szemtelenségemért. Pedig a megvetés nehezeti nyom, mint a szegénység.» Kaz. Bácsm. 70; *pedig* megigérte: *ubi tamen* polliticus est Vers. Anal. II. 400, alig értem el kendet, pedig elapróztam a mint lehetett VG. I. 46; de hát soha sem marad idő, hogy keddel beszéljek? pedig felesége vagyok kednek o. 5; fűnek fának ittunk már egészségére, pedig hátra van még egy nagy istenéltség' Pet.; nem kell a bor, pedig szomjazom Tpa I. 32; «Bámulok — Pedig mi nem vagyunk új kapu» Jók. É. 134; ők félnek, hogy elvesz a világ, pedig az együgyűség halhatatlan o. 230; «De ezt mondaná majd egyik avagy másik, Toldi György az öccse birtokára vágyik. Pedig isten mentsen, hogy így elfoglaltam» A. II. 68; megköszöné Toldi, meg is örült ennek, pedig nem örülne máskor az ilyennek A. TSz. IX:99; nyugtalan, pedig nem éppen rossz vásárja van A. III. 338; jártatott volna tovább az iskolába, hanem nem volt módja, pedig mind szerettem az iskolát Ny. V. 519; ki van az én szemem sírva, mert a rózsámat más bírja; pedig fogadta az egyet, rajtam kívül mást nem szeret Ndal | «Most keserűségibe mind a kettőt fogja a hideg. Pegyi minek rínak érte? hisz míg élt, csak evett ivott.» TGyűjt. 1819:VI:32.

A megengedő *pedig*-et is kíséri néha az *és* kszó,¹⁾ úgy mint a magyarázót és fokozót. Példák: ő a szabadságnak vesztését obtendálja, s *pedig* a dologtól fél, fél a harcztól Zr. áf.² 79; (Eusebius azt tanácsolja Leandernek, hogy alázatos legyen, másként nem juthat előbbre az udvarnál; erre L. azt feleli:) Mylord N. jó magosan fenn vagyon: *és pedig* soha nem hallottam hírét alázatosságának F. 232; hány ifju hitte volna, hogy élte virágában leszen vége? És pedig megtörténtek ezek o. 527; Hány millió lehet e fekete lelkek száma, azt senki sem mondhatja meg, mert a világgrész belsejébe még senki sem hatolt. És pedig ezek is emberek, miként mi. Jók. Sf. 87; «Félig ép, félig rom. Egy pár vad fa körülötte olyan szomorún áll. És pedig nagy épület, nem paraszt kőműves rakta, drága mű, csakhogy az enyészet lába rajta.» Pet. új. I. 9; Szíven ütött látnom mindenkitül elhagyatottan itt a halál révén,— s pedig emberi lény vala ő is. Györy, HSzemle I-154 | ötször való százezer

¹⁾ Halász Ny. VI:346 ezt az egy *és pedig*-et tartja csak magyárosnak, mi pedig fejtegetéseink folyamában itt már a negyedikféle *és pedig*-gel találkozunk.

ember vágaték le, *s meg pedig* azokat meg nem számlálhatták, kik dög és éhség miatt elvesztenek Magy. 47.

Az *és* helyét elfoglalja néha a népies beszédnek *aztán* kszava (35); p. nem akarta megmondani, *aztán pedig* tudta ám; azt mondták, hijam be őket, *aztán pedig* senkit sem találtam ott kinn. — Ehhez hasonló egyéb időhatározók is kísérik a *pedig*-et, különösen *hát* és *már*: úgy elnézem azt a kulacsot, azt gondolom kenyér, *hát pedig* sajt Jók. É. 80 | a *már pedig*-et már Gyarmathy (Nyelv. 295) fölemlíti, igaz hogy a következtető kszók (consecutivæ) közt, de példa mondatja megengedő: Csak megharagvék az uram reá, *már pedig bizony* szépen jelenté kérésit. «Sietős dolgom van.— Már pedig hiába siet, mert én hazáig el nem szalasztom.» VG. I. 46. «Nem csalog én meg senkit, jó uraim. — Már pedig minket meg kell csalognod.» Jók. É. 43. «Maga nem hallotta, hiszen aludt. — Már pedig annak nem én vagyok az oka», o. 269.

Gyakran állnak még a megengedő *pedig* előtt, kivált népies beszédben, a *hej, jaj, bizony*-féle indulatszók: boglyák hívósében tíz tizenkét szolga hortyog . . : *hej, pedig* üresen vagy felig rakottan nagy szénás szekerek álldogálnak ottan A. II. 7; így sopánkodott György álnoksággal telve, *hej pedig* hamis volt neki teste lelke o. 67; alig merlek nézni, *hej pedig* elnéznélek világ végeig! Pet. I:177; üres már a láda fia? üres ám — *jaj pedig* be ihatnám o. 225; én félek tőle szegénytől, *oh pedig* olyan igen sajnálom Vör. II. 292; *bizony pedig* megtehetted volna! — Ezek az indulatszók a *pedig*-nek mögötte is állhatnak: hallgattak, *pedig hej* be könnyű lett volna szóhoz jutni A. III:300; «úgy fél a város kenyerétől. — *Pedig bizony* az nem rossz kenyér» Jók. RR. 54; és *aztán* tovább suttoztak. *Pedig bizony* kár volt nem hallgatni azt a bucsúztatót Jók. KEF. 24.

Előfordulhat végre a *pedig* egyéb ellentétes kszók társaságában is, főleg a *de* és *mégis* szókkal; p. *de pedig* ő volt! (ellenmondó felelet) | az ember azt hinné, ilyesmi elő sem fordulhat, *pedig mégis* úgy van a dolog | abban dicsekednek, a melyben gúnyolja nagyságokat még a rossz világ is; arra költenek, a miért szégyent vallanak. *És pedig mégis* hamarább felejtene a páva festett farkát, hogysem ezek a csúf hívságot F. 259.

B) Az ellenmondó kötőszó.

XIII. A *hanem* kötőszó.

Alakjai.

57. A *hanem* kszó hangalakjára nézve kétféle változást szenvedhet: a) a két magánhangzó illeszkedik egymáshoz; b) a hangsúlytalan második szótagnak egy része, sőt az egész szótag is elvész.

a) Az első szótagban mély s a másodikban magas magánhangzó van s ezek némely nyelvjárásban, főleg Göcsejben s a székelységben annyira hatnak egymásra, hogy vagy az első vagy a második enged és alkalmazkodik szomszédjához. Így keletkeztek a következő mellékalakok:

hanom Dunán túl Somogyban, Zalában; de különösen Göcsejben, Ny. I. 418, MNy. II. 411;

halom ugyanott, Ny. I. 417, MNy. II. 411 (*halēm* Somogy. Ny. IX:281; *n:l*, mint *timnüc*: tömlőcz; *karabin*: karabély; régente, p. Debr. leg. *Venöczcze*: *Velencze*);

holom Göcsejben, Szarvas G. szerint (*halom*: *holom*, teljes illeszkedéssel, mint *sēhun*: *sohun*: *suhun*);

henem Udvarhely K. 5, 437, 441, 452, Csikmegye Ny. V. 468; *hēnem* Göcsejben, Szarvas G. szerint; de már 1556-ból egy vasmegyei levélben olvassuk mind a *hanem*, mind a *henem* alakot Lev. I. 201; az Érs. codexben is egyszer *henem* 169, de különben *hanem*, p. 462, 804, 927; Medgyesi sz. aty. ör. 11 szintén így írja: *henē*, azaz *henem*.

b) A második szótagból elveszhet az *m*, nevezetesen a *hanemha* kifejezésből, és lesz *haneha* (mint **sem-ha*: *soha*), l. alább.
— De a magán álló *hanem*-nek néha egészen elharapják a második

szótagját s lesz belőle *ha'*. Ez a rövidített alak meglehetősen el van terjedve: a székelységben, Udvarhelyt: nem Péter volt, *ha* Pál K. nem léssz másé; *ha'* az enyém K. 97; Debr.: nem pereczet [mondok], *ha* keresztet Ny. VI. 330; Debr. nem a toklyó után [van oda], *ha* a bárány után o. 333; Szeged vidékén: ne üzd fűzd a más sorát, *ha* láss a magadéhon o. 275; Aradmegyében a pécskai nyelvjárásban, mely a palóczhoz tartozik: nem vizet adok, *ha* piros bort adok; nem menyasszonyt hoztunk, *ha* halottat hoztunk Ny. VII:125; s a palócz nyelvjárásban általában: nem a magáéból, *ha* máséból él TGyűjt. 1819:VI:36; Rimaszombaton: de ne csak a gazdát [áldja meg], *ha* a gazdasszonyát; Nógrádmegyében: «Néha, különösen főnév előtt a *de*, *hanem* kszók helyett *ha-t* használnak: nem gőzösön, *ha* kocsin utazok» Ny. IV:143. És KJ. szerint (Reform I. 94. sz. tárc.) Szatmárban, Biharban s a Tiszaháton is mondják így. — Végre az irodalomban is előfordul, bár nem éppen sűrűen; p. lelsz te rózsát, nem egyet, *ha'* százat A. I. 35; hogy a több nem ötöt követi, *ha'* Álmost SzK. Álm. 25; nem isten, *ha* gonosz szellem szólt szivedből o. 66; nem por, *ha'* ember, olyan mint te vagy Vör. Cs. és T.

Van végre még egy rövidített alakja: «ez meg nem hajtotta el, *ham* bözög azt mondta . .» Somogy Ny. IX:281.

Eredete.

58. A *hanem* szóban már a két szótagnak hangrendi külömb-sége arra a gondolatra vezethetne bennünket, hogy összetételnek nézzük, mint p. a *csaknem* szót; tehát *ha-nem*. Hogy ilyen gyakran együtt használt apró határozó vagy viszonyszók így egy szóvá forrnak, arra nagyon sok példát idézhetnénk, minők a *hanem* szónak első elemével *habár*, *hacsak*, *bárha*, *vajha*, *noha*, *soha*, *mindenha*; második elemével *csaknem*, *majdnem*, *mignem*, *mégsem*, *mintsem*, *semmi*, *nemcsak* stb. Csak az a kérdés már most, hogy a *ha-nem*-ből hogy fejlődhetett az ellenmondó *hanem*. Mert ezt a mondatot p. *nem volt víg, hanem szomorú volt* eredetileg nem igen mondhatták és érthették így: *nem volt víg, ha nem szomorú volt* (v. *ha nem volt szomorú*). Hiszen *ha nem volt szomorú*, abból inkább azt lehetne következtetni, hogy *víg volt*. Az is útjában áll e magyarázatnak, hogy akkor a második mondat mellékmondata volna az

elsőnek, pedig mi határozottan főmondatnak érezzük. Azt hisszük tehát, hogy a *ha-nem*-ben kifejezett tagadás szintén visszavonatközik a *vég*-ra vagyis hogy ez van tagadva még egyszer, s tulajdonkép így volt értve a mondat: *nem volt vég, ha nem, szomorú volt* = *nem volt vég, ha pedig nem volt vég, hát szomorú volt*. Tehát a *hanem* eredetileg maga tett ki egy mondatot, még pedig hiányos mondatot, melynek tagadásához ugyanaz volt hozzáértve, a mit már az első mondat tagadott.¹⁾

Szakasztott ilyen kifejezése van az ellenmondásra a spanyol nyelvnek: *sino* v. *sinó*, elavult alakjában *sinon* (*si-non* = *ha-nem*). Más nyelvek más észjárással fejezik ki; p. a németben a mi *hanem*-ünkkel egyértékű kötőszó *sondern*, s ez annyit tesz, hogy a megelőző tagadás után valami mást, valami eltérőt (etwas abge-sondertes) fog állítani; s egészen hasonló a görög *ἀλλὰ* (l. 53). A franczia *mais* a. m. *magis* 'inkább', tehát éppen az igazítást, a javítást fejezi ki, melyet ilyenkor az utómondat az első mondathoz képest magában foglal; hisz mi is használjuk ugyanilyen jelen-téssel az *inkább* szót (l. 62).

Az ellenmondó *hanem*.

59. Az ellenmondást gyakran kötőszó nélkül tesszük a tagadás mellé; p. nem aluszik a barát, fölébredt A.; nem úgy van a nőta, máskép van a nőta Gyul.; őt nem ijeszté el balképu szerencse: őt szelleme isteni sasként szálla Eger veszedelmi fölött Vör

¹⁾ Hasonló hiányos mondatból lett a latin *sin* kszó, melyben az *n* a tagadó szó maradványa; p. «mercatura si tenuis est, sordida putanda est; *sin* magna et copiosa, non est admodum vituperanda» Cic. (a kereskedést, ha kicsinyes, piszkos mesterségnek tarthatjuk; *ha azonban* nagy és kiterjedett, nem igen érdemli meg a gáncsot) tulajdonképpen ennyit tett: «ha kicsinyes a ker., p. mnek tarthatjuk; *ha nem*, (ha) nagy és kiterjedett, nem i. é. m. a g.» — Egy másféle érdekes példa a magyar *ha nem* egyesülésére: «eleget mondtam, hogy menjenek el, mert henem [mert ha nem] a kántor megvir gáztatja, szék. Ny. IV. 471.

A *hanem*-nek adott magyarázatát bizonyítja az a körülmény is, hogy csak olyankor alkalmazzuk, ha az ellenmondó gondolatok közt első helyen áll a tagadott; ha ez áll hátul, nem mondjuk: szomorú volt, *hanem* nem volt vég; ilyenkor v. kötőszó nélkül v. *pedig*-gel tesszük az állításhoz a megfelelő tagadást: szomorú volt, nem (*pedig*) vég.

II. 325; több szóm nincs, kardom fog szólni helyettem o. 337; ne csóráld móráld, mondd ki igazán Ball. pld. (=ne szépiítsd, *hanem* mondd ki igazán o.) Különösen a *csak*-ot szeretjük *hanem* nélkül a tagadó előmondathoz sorolni; p. nem kelnek dalok a kedves távolból, csak maga zúg az éjszak metsző szele Vör. II. 267; ne kérdezd, csak jöszte velem Cz. 20. — Azonban többnyire a *hanem* kötőszóval fejezzük ki az efféle mondatok viszonyát.

Mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy az ellenmondó *hanem* csak a XVI. század elején keletkezett, mert nem fordul még elő sem a HB-ben, sem a XV. századi Ehrenfeld, Bécsi és Münchener codexben, sőt még az 1503-ban kelt Sajószentpéteri végzésben sem. Mindezen nyelvm emlékek csakis a *de* kötőszót alkalmazzák ilyenkor; ¹⁾ az utóbbi négyben van ugyan már *hanem*, de

¹⁾ Mindjárt itt megjegyezzük, hogy a kik eddig a *hanem* és a *de* közti különbséggel foglalkoztak, legfőlebb odáig jutottak, hogy megmondták, micsoda különbséget tesz az előbeszéd ma e két kszó közt, de — egyes egyedül azért, mert egyik sem, még Thewrewk Emil sem, vizsgálta a kérdésnek nyelvtörténeti oldalát — teljesen nem tisztázhatták a kettőnek egymáshoz való viszonyát, s nem tudták okát adni, hogy p. az irodalmi nyelv mért alkalmazza olyan nagy kiterjedésben a *de* kszót, annyira, hogy ők maguk, a kik ezt egy helyen kárhoztatják, más helyen ugyanabba az állítólagos hibába esnek. K. J. a Reform 1870-ki 94. számában «A *de* és a *hanem*» című tanulmányát így kezdi: «Alig van kényesebb táegy nyelvünkben, mint eldönteni: mikor kell ezeknek egyikével v. másikával élni. Idáig nem akadt ember, ki figyelemre méltatta volna az ügyet, az egyetlen egy Brassai említi egyik Sz.-Figyelő-i értekezésében, hogy vannak, kik a *de* és *hanem* közt nem tudnak különbséget tenni, szabályt azonban, mely utba igazítsa, ő sem ad, mert — mondja — ilyet adni nem lehet, különben is benne van már minden magyar ember vérében, hogy nem eshetik vétségbe a tárgy körül. Mennyire nem való ez az állítás, mutatja az a körülmény, miszerint ő maga vétett ellenében éppen abban az értekezésében, melyben a megkülömböztetést sürgeti. A Figyelő — ha nem csalódom — figyelmeztette is. Aztán csak olyan *laisser-passer*-féle eljárás az, sokat bizni kinek-kinek a nyelvérzékére . . . Azt hittem, a M. Ny. Szótára mégis csak fog némi fölvilágosítást adni. Csalódtam. A Szótár nem hogy utba igazítana, még félre vezet, olyan példákat hoz fel, melyekkel egyenesen azt akarja bebizonyítani, hogy a *de*-t és *hanem*-et váltogathatni bármikor». — A mi az említett Figyelői Brassai-féle esetet illeti, idézzük Aranynak arra tett megjegyzését (mely most Arany Próza Dolgozataiban olvasható a 390—2 lapokon):

«Brassai úr cikkének kezdő soraira esik pillanatom, hol ezt olvasni (32. sz.): «Nemcsak hosszan, de az egész tükrön végig nyúlik az a esűf

csak megkülömböztető *hanem* (l. 60), nem pedig ellenmondó. A XVI. század első tizedeiben irt codexek már alkalmazzák az ellenmondás esetében is a *hanem*-et, de még sokkal ritkábban, mint a *de*-t (l. ez utóbbi kötőszót).

ránéz» stb. Tisztelt értekezőnk feljebb (28. sz.) a rossz-magyar Ö-vel folytatott párbeszédében ennek szájába adja e hibás szófüzést: „*nemcsak* öt fosztja meg egyénisége egyik érdekes vonásától, *de* nemzete olvasóját is attól a jogától...” stb. Azután a *de* szócskához csillag alatt megjegyzi: «Azaz: *hanem*. Ez a szó a mai irodalmi stílusból, úgy látszik, ki van küszöbölve. Természetesen és nemzetiesen beszélő magyar a *de* és *hanem* használatában soha sem vét.» No már én azt hiszem, hogy a: «*nemcsak* hosszan, *de* az egész tükrön» szakasztott mása az itt megrovottnak. Mindazáltal nem a «turpe est doctori»-féle rajtakapás örömet akarom élvezni. Kétségtelen, hogy a magyar szókötés az e nemű ellentétekben a *hanem* felé hajlik erősen; úgyhogy az ép szerkezet legtöbb esetben így áll: nem — hanem; nemcsak — hanem (is); „*Nem* Péter halt meg, *hanem* Pál», — sohasem halljuk a néptől: „*de* Pál». *Nemcsak* Péter halt meg, *hanem* Pál is. Azonban úgy tetszik nekem, van eset, midőn a *nemcsak* után a nép szintén *de-is* köteléket használ, Ez eset akkor áll be, midőn a *de* után következő mondatot *nagyobb nyomtatékkal* ejti, mint a minőt *hanem* után szokott tenni. «Láttál-e már dinnyét? *Nemcsak* láttam, *de* ettem is.» Azt hiszem ez nincs rosszul mondva népileg. Amott a Péter és Pál halála közt nincs azon erős ellentét, mint itten a *láttam* és *ettem* között; amaz csak azt fejezi ki, hogy mindkettő meghalt; de itt már éreztetni akarja a mondat, hogy a dinnyeevés sokkal több a látásnál. Az utóbbi eset is megtíri ugyan a *hanem*-et, de erősebb a *de*-vel kötve, úgy hogy talán szabályul lehetne megállítani, hogy míg a *hanem* egyszerű nyugodtsággal választja külön a mondat részeit: a *de* már inkább fölemeli az utórészt, s az ellentétet élesben jelöli meg. A *hanem* gyöngébb, nyugalmasb fokozat, azért alig tudnék esetet, hol a *de* kötőszót ne helyettesíthetné, mert a szólótól függ, kiemelje-e a mondatot, vagy se; innen van, hogy a *hanem* pótolhatja a *de*-t, a nélkül, hogy sértene, valamint a folytonos halk beszéd nem sértő, az ellenben a helyen kívüli kiáltás; melyhez hasonló eset fordul elő akkor, midőn a nyugodt *hanem* helyébe az erősebben jelző *de* kszót tesszük ott is, hol csendes hangra volna szükség. — Azonban az irodalmi nyelv túltette magát ily distinctiókon: kerüli a *hanem*-et, s helyette csaknem mindenütt az erősebb színezetű *de*-t teszi, s ezáltal, kétségtelen a magyar nyelvérzékre oly kellemetlen hatást tett, mint idegen hanghordozás a magyar fülre. A cél, mi végett a *de* így bekapott, aesthetikai. Egy az, hogy rövidebb a *de* szócska, mint ellenese, más pedig az, hogy a *nemcsak*-ban előjövő *nem* a rákövetkező *hanem*-ben ismétlődván, rossz hangzást szül. Például majd szenvedhetlenné válik

Példák: nem szükség az orvos az egészségbelieknek, hanem a kóroknak Tih. 216; senki azért fel nem támad hat ujjakkal avagy négygel, hanem öttel, senki két fővel, hanem csak egygel, senki négy szemmel, hanem csak kettővel, senki nem négy

az ily tagadó kitételekben: „nemcsak, hogy *nem* hallottam, *hanem* még *nem* is láttam». Versben pedig sokszor laposnak tetszik. Érdemli-e a nyeremény amaz árnyalat feláldozását? Nem hiszem, bár magam sem vagyok talán tiszta e büntől. De mindig éreztem, hol nincs helye a *de* kszónak, s pár esetben inkább a *hanem* rövidített, népies alakját (*há'*) irtam helyette, például: «Lelsz te rózsát nem egyet, *há'* százat» — noha úgy sejtem, hogy itt a *de* is megjárna, mert nagy nyomaték áll az utóbbi tagon. Nyílt kérdés marad.»

Eddig Arany. Térjünk vissza a K. J. cikkéhez. Ő ilyen eredményhez jut: «A *de* egész tényt v. körülményt tagad, v. egész tény- v. körülményre tett ellenvetést. A *hanem* a) az elébb mondottat fokozza, b) az elébb mondottnak módját, mikéntjét igazítja ki, a miért is *nem*-mel szerkesztett mondatot követel maga elé». Az utóbbi tehát a mi ellenmondó *hanem*-ünk, mely a tagadotttal szembe állítja az állítottat. A fokozó *hanem*-nél K. J. a *nemcsak* (nemcsak tíz, hanem száz), *nemcsupán*, *nemcsak* *hogy* kezdetű mondatokra gondol, de a fokozás ilyenkor az előmondatnak megszorító *csak* szócskájában s a mondatoknak tartalmában van (s itt éppen állhat a *de* kszó, mint az Arany-féle idézet végén láttuk); a *hanem*-nek semmi köze a fokozáshoz, mert hisz valaminthoz az állítottat: *nem* (csak) tízet, *hanem* százat, ép úgy mondhatjuk megfordítva, leszállítólag: *nem* százat, *hanem* (csak) tízet. K. J. megrója aztán azokat, kik a két kszót fölcserélik s azt mondja: «Különös! A *nitimur in vetitum* az irodalom mezején is követeli magának az alkalmazást. Ott a hol *nem* kell, derűre borúra fordítjuk a német szólásmódot, s ott *nem* vesszük zsinórmértékül, a hol éppen kellene... ép ott *nem* követjük a jó példát, a hol kellene. A *nicht nur* után soha sem használ a német *aber*-t v. mást, mi a m. *de*-nek felel meg, *hanem* mindig *sondern*-t, mi a m. *hanem*-nek felel meg. És itt az a contrast áll be, hogy németek, tehát idegenek, kik a *sondern*-t a *hanem*-ben találják fel nyelvünkben, magyarul beszéltőkben sem vétnek ez ellen a szabály ellen, holott honosaink, mi több, írónk legtöbbje folytonosan vét ellene!» — Azonban a nnyira nem «*nitimur in vetitum*», még ebben az annyira megromlott magyar irodalmi nyelvben sem, hogy mint a megrögzött gonosztevő minden ok, minden csábítás, minden külső behatás nélkül megtegyük a rosszat, s éppen annak az állítólagos rossznak ez az ok nélkül való általános elterjedettsége tehetné volna gondolkodóvá azokat, a kik elítélték: az utolsót is, ki e kérdéssel foglalkozott, Thewrewk Emilt. Ő a Ny. I. kötetében megjelent cikkében („*De, hanem*“) szintén elmulasztja a nyelvtörténeti vizsgálatot, csak a mai népi nyelvet, ennek közmondásait és meséit méri, s ilyen eredményt von ki belőlük:

fülekkel, *hanem* csak két füllel, senki négy kézzel avagy lábbal, *hanem* csak kettővel, továbbá az óriások is nem támadnak olyatán nagy állapotba fel, *hanem* alkalmas állapotba Kaz. 192; mert semmit nem használ neked hallanod, *hanem* csak megnehezülsz szivedben ¹⁾ Horv. 244; én még mind azóta sem érzettem ízét az ételnek . . , *hanem* im alig vagyon negyed napja, hogy valamennyire ízét kezdtem érzeni az ételnek Lev. II. 14; nem repülhetének el, *hanem* megfogák őket PG 114; a szegények fél fele buválnak, de a gazdagoktól [ez] nem lehet, *hanem* előállnak o.; a bűnre való alkalmatosság magán nem adatik, *hanem* az istentelenektől ragadtatik, Madarász Préd. 76; ne várd az utolsó órát, *hanem* készítsd el ideje korán lelked örökkévaló házát, Ács Bold. hal. el. 29; a nemesség nem lépik az úr eleibe hamuhintve, töreldelmességgel, *hanem* menyegzősen, kevélyen F. 201; nem hiába ölte meg a tigris, *hanem* érdemes rá, hogy annak bőrét viselhesse Jók. Sf. 91; nem a székely, nem is Laczfi, *hanem* az a László, László, a győzött le minket harczon A.; Ballagi Példabeszédeiből: a beszéd nem enni, *hanem* hallani való; a jó lovat nem az ostor, *hanem* a zabola vezeti; nem sok dudaszó, *hanem* sok kapa termeszt a szőlőt; ne a nyelvét, *hanem* a kezét tekintsd; a katona ne lábára, *hanem* kezére bizza életét; a macskát ne állásáról, *hanem* ugrásáról ítéld.

«Mi különbség van hát *de* és *hanem* közt? Vegyünk két dolgot: az egyiket nevezzük *a*-nak, a másikat *b*-nek. A *de*-féle kötőszó ellentétesen tünteti fel a kettőt, úgy állítja egymás mellé, hogy az *a*-t meghagyja a mint van, csakhogy *b*-nek helyet vindicál az *a* mellett. Más szóval nem tagadja az *a*-t, mikor a *b*-t állítja. A mit tagad, az az *a*-ból eredő gyanítás, következtetés sat. «Kicsi a bors, *de* erős». A kicsiség mellett *nem* várja az ember az erőt. Itt a *de*-ben lappang a tagadás, melyet olykor az *ugyan* szó már előre szokott bekövetkezőnek jelenteni: «Kicsiny *ugyan*, *de* erős».

Ezen *ugyan*-nak ellenkezője a *hanem*;

ugyan előre utal egy bekövetkező tagadásra;

hanem hátra utal egy elmúlt tagadásra;

hanem a *b*-t úgy hozza színre, hogy az *a*-t kiszorítja helyéből. Más szóval: ha a *b* áll, *nem* állhat meg az *a*. Azért *hanem*-es összecsatolásban *nem* is a meg *b* van egymás mellé sorolva, *hanem nem a meg b* t. i. az első tagadást a helyébe lépő állítás váltja föl.»

¹⁾ Itt az ígére, tehát egész gondolatra vonatkozik a tagadás és ellenmondás, míg az előbbi példákban névszói fogalmak voltak tagadva.

Néha a megelőző tagadás csak oda van gondolav, vagy inkább valami rokonértelmű állító kifejezés foglalja magában; p. azt végeztem magamba, hogy én az útról elmaradok [=én *nem* megyek el], hanem fiamat bocsátom oda Lev. II. 42; a szabó régóta fogva mind oda fel volt [= *nem* jött előbb haza], hanem im az elmúlt csütörtökön jöve haza o. 61; meguná a béka laktát a tóba [= *nem* akart többé ott maradni], hanem kijöve onnét PG 126; de ezek most hadd-járjanak, hanem szóljunk csak az mai evangeliomról Born. pr. 65; én meguntam az asszony cselédet a háznál [többet *nem* bizzuk azokra a házat], hanem megházasodol VG. I. 189.

Gyakori az az eset, hogy az első mondat *nemcsak*-kal kezdődik,¹⁾ vagyis a *csak*-ot, a megszorítást tagadja, és a második mondat aztán valami nagyobb, többet, kiválóbbat állít (vagy úgy hogy a második fogalom vagy gondolat magában több, vagy úgy hogy még hozzájárul az elsőhöz, s az utóbbi esetben a második mondatban az *is* kszó is benne szokott lenni): *nem csak* egy *hanem* tíz; *nem csak* ez, *hanem* amaz *is*; *nem csak* addig míg élek, *hanem* holtom után *is* szolgálnék Tel. el.; kérem, hogy *nem csak* az én munkámat magyarázza jó végre, *hanem* egyéb könyveknek kinyomtatásától *is* adakozó kezeit ne vonja meg MA. Zs. el.; Ball. Példabeszédeiből: általlát ő *nemcsak* a rostán, *hanem* a szitán *is*; a forgott ember *nemcsak* hátra, *hanem* előre *is* néz; ne *csak* tudd a jót, *hanem* tedd *is*.

A megkülönböztető *hanem*.

60. Megkülönböztetőnek nevezhetjük azt a *hanem*-et, mely — különösen a régebbi nyelvben, ma már sokkal ritkábban archais-muskép — az ilyen mondatokban fordul elő: *nem* lehetett *egyéb*, *hanem* ez. E kifejezésmodot kétféleképp magyarázhatjuk. Először úgy, hogy itt is a tagadás után az ellenmondó *hanem* van alkalmazva, mely voltaképpen magára egy hiányos mondat, tehát hogy ez a szólásmód is eredetileg annyit tett: *nem* lehetett *egyéb*; *ha nem* [lehetett *egyéb*, akkor] ez [volt]. Valószínűbb azonban az

¹⁾ «Conjunctio *hanem* ponitur post *nem csak* non tantum» ennyit mond köztöszónkról Pereszlenyi.

a második magyarázat, hogy itt a *hanem* nem tett magában egy mondatot, hanem az utána következő kifejezéssel, tehát hogy itt eredetileg is nem volt három mondat, hanem csak kettő, s az egész így volt értve: nem lehetett egyéb, *ha nem ez* = *ha ez nem* (azaz *ha ez nem* volt, akkor semmi sem volt). E magyarázatot támogatja egyéb nyelvek analogiája, melyek hasonló előmondatok után hasonló mellékmondatokat alkalmaznak, p. a latin (*nisi*), a francia (*si non*), az olasz (*non vidi se non fiamme*: nem láttam *ha nem* lángokat = csupa lángot). Támogatja továbbá az, hogy e megkülönböztető *hanem* már olyan régi nyelvelmékekben is megvan, melyekben az ellenmondó *hanem*-nek még nyoma sincs; mert ez a körülmény is arra mutat, hogy a kettő különböző eredetű. Csakhogy mikor már az ellenmondó *hanem* divatra kapott; úgy látszik hatott a másakra is s a nyelvérzék a különböztető *hanem*-ben is ugyanazt az ellenmondó kszót kezdte érezni, úgy hogy ma a *„nem egyéb hanem“* féle kifejezésekben (azért is mert ritkán olvassuk) az utómondatot inkább ellentétes főmondatnak érezzük, mintsem föltétes mellékmondatnak, holott p. még Calpinus szótárában a *praeterquam* egyenértékűje volt.

Példák: mert az istennek jóvoltába való részesülés nem egyéb *hanem* istennek megértése Tih. 197; bizonyával nem egyébert *hanem* ezért, hogy o. 95; mely különben nem lehet, *hanem* így o. 363; a szigetbe küldött gazdagság nem egyéb, *hanem* a szent alamizsna Kaz. 111; nem egyéb: *hanem* a sz. szeretet Thewr. 3; az imádság semmi nem egyéb, *hanem* néminemű elmének felemelésének istenhez küldése Vitk. c. 12b; a méz nem egyéb, *hanem* méhek szűrte bor Misk. vadk. 647; az Kalauz nem egyéb, *hanem* sok hitvány gyülevész káromlásnak poshadt limbusa Zvon. N. pir. 257; nem egyéb a poenitentia, *hanem* belső bánatnak bosszú állása Pz. pr. 422; penitenciát tartani nem egyéb, *hanem* a gonosz cselekedeteket megsíratni és nem cselekedni Ily. Préd. II:52. — | Néha az előmondatban csak a tagadás van meg, s az 'egyéb' csak hozzá van értve: senki bort ne áruljon *hanem* peccás itczével Sajószentp.; mely nem terem, *hanem* Egiptusban RMNy. IV:249; soha el nem aludt, *hanem* imádság és buzgó foházkodások közben Szeg. Aq. 111; úgy a Kr. váltsága végbe nem ment, *hanem* halálával Pz. pr. 81; a bünt nem tudtam *hanem* a törvény által, Pös. Ig. ist. I:150. — | Néha a tagadás nincs kiteve,

de az előmondat tagadással egyértelmű kérdés: uram, kinek mie vagy, „*hannen*“ mind tiéd? Ehr. 47; micsoda egyéb a világ, hanem égő kemence? Ily. préd. I:42; ez micsoda egyéb hanem elhagyni az élő kútfit? Zvon. páp. n. páp. 42; micsoda pedig egyéb gyónni és az bűnököt megvallani, *haně* az mi szívünket elménket istennek adni és áldozni? Hollósi préd. 16; ugyanis mit adott isten a teremtésben, hanem minden állatnak maga mivoltát és természetét? Pz. pr. 110; — vajjon ki vala a mindenektől kívánatos, hanem csak urunk Krisztus? Tih. 175. (V. ö. eddig is a várat ki védte, ha nem ök? A III:168; hová lehet menni a kerek világon, *ha nem* haza? Sárga Csikó.) — | Az előmondatban nem *egyéb* van, hanem *több*: semmit én te téled többet nem kívánok, hanem hogy engem szeress BB 186; ebből nem következik több, hanem hogy Éva jobb F. 666; árát *fellyebb* ne vihesse, hanem a mint először kezdi árulni Saj. — || Külön állítjuk össze a *hanem csak*-kal kezdődőket, mert ezek bizonyítják, mennyire egy kötőszóvá forrott már össze régibb nyelvünkben ez a megkülömböztető *ha-nem*. A helyett ugyanis, hogy p. «senki nem méltó megkoronáztatni, *hanem csak az, a ki*» . . Tih. 202, voltaképpen ezt kellett volna mondani: *ha csak az nem, a ki* . . ;¹⁾ de a *ha-nem* annyira egységes kszó volt már, hogy nem tették közbe a *csak*-ot. Példák: nem tud vala egyebet mit mondanía, hanem csak ezt Tih. 42; a szépség a jó erkölcs nélkül nem egyéb, hanem csak megfejeztetett koporsó Tel. 144; semmire egyébre ne ügyekezék, hanem csak elméjének nyugodalmára Vitk. 14 | távol legyen énnekem dicsekednem egyébben, hanem csak Krnak keresztében o. 306 = Érd. 534 | mit akarok egyebet, hanem csak hogy . . ? Corn. 129. | semmire jó aztán, hanem csak hogy kihagyttassék J. 365; amely imádságokat soha el ne hagyj, hanem csak kórsággal készerítvén Vitk. 16b; bort senki ne vegyen, hanem csak az ki . . Saj. v. paranesolá, hogy senki ő hozzá ne menne hanem csak fráter Leó Vg. 40; senkit meg nem győzhet, hanem csak az akarót Tih. 155; semmi meg nem tisztítatik, hanem csak a szeplős állat o. 172;

¹⁾ V. ö. ezt a mondatot: «Mózesnek annyira tündöklött orcájára, hogy az Izrael fiai féltének eleiben menni és hozzája közelgetni, *hanem* fedélt tett az ő orcájára» Tel. 143, azaz: *ha* fedélt *nem* tett, vagy: *ha nem* tett fedélt az ő orcájára.

senkit nem látanak, *hanem* csak Jézust HG uj t. 25 | az or nem jó, *hanem* csak hogy orozzon M. 191; nincsen tisztesség nélkül a próféta, *hanem* csak az ő hazájában Kár.; bűnödnek bocsánatját meg nem nyerheted, *hanem* csak az istennek engedelmeiből Derecsk. P. lev. 79 | ki vala a mindenektől kívánatos, *hanem* csak urunk Kr. ? Tib. 175; kicsoda az Pál? és kicsoda az Apolló? *hanem* csak szolgák, az kik által hittetek Eszt. any. 232; én szegény ember hová folyamodjam, *hanem* csak te hozzád én istenem? Debr. Christ. susp. 97; hova fussunk, *hanem* csak te hozzád, oh mi istenünk? Madarász Préd. 141; nincsen tisztesség nélkül a próféta, *hanem* csak a maga hazájában Kár. — Az egész *hanemcsak* is egygyé fort néha, p. nincs itt, *hanemcsak* öt kenyér: nisi quinque panes M. 41; sőt a M.-ben ilyent is olvasunk: valaki elhagyandja ő feleségét, *hanemcsak* parázñaságért, az beléndezkedik 49.

Van egy eset, melyben a megkülönböztető *hanem* is magára egész mondat képviselője, mikor ugyanis az utánkövetkező mondatrészt mellékmondat helyettesíti s ennek éppen a *hanem* a hiányos főmondata: egyéb válaszmom nem lett, *hanem* [az] *hogy* most egyéb dolga vagyon Lev. I. 28; melyet semmiképpen nem ismerék különben megolthatnom, *ha nem hogy* tégedet jószágomon úrul szerezzek Tib. 309; egyebet nem felelhet, *hanem* *hogy* nem akarja Pz. Kal. 89; megkövezék semmiért nem egyébert, *hanem* *hogy* bátorsággal feddi vala őket Tel. 95; nem is egyébert végre lakják a földet, *hanem* *hogy* kedvökre töltsék éltöket F. 36; más sem tart igaz harátjának, *ha* egyébert hasznodat nem vészi, *hanem* *hogy* nem ártasz néki F. 544; nem is más oka lehetett Egiptomba való menetelünknek; *hanem*: *hogy* Naukratiára találjunk Dug. Szer. 132; nincs egyébert hátra, *hanem* *hogy* egy kis kérésemet betöltsed o. 80; a kutyák haragját nem egyébert okozta, *hanem* *hogy* a farkast az udvarba hozta A. II.; nem egyébert, *hanem* *hogy* egy csónak nem elég egy embernek o.; | bizonyával nem tudok semmit mondani, *hanem* *hogy* . . . Érd. 513; semmire kellő továbbá, *hanem* *hogy* kivettessék M. 20; semmire nem jó, *hanem* *hogy* kivettessék Sylv.; semmit sem óhajt annyira, mint a nyugalmas egységet; *hanem* *hogy* minden cselekedeteiben a hierarchia hatalma van szemei előtt Kaz. M. Utak 22 | mi végre követik, *hanem* *hogy* dicsérjék őket? Ily. Préd. II:84; mire való emberben az epe, *hanem* *hogy* haragszomra fakadjon? F. 283 ||

mi haszna vagyon a kincsben, *hanem hogy csak* reája néz? (nisi quod cernit) Kár. Bibl. — Ezek a kifejezések oly gyakoriak a régibb nyelvben, hogy a *hanemhogy* lassankint összeszokott s egy-séges kötőszónak látszott, úgy hogy néha egybe is írták; p. nem is egyébiránt indított el engem, *hanemhogy* legyek hű ápoló cselé-ded A. Toldi 1. kiad. X.

Ehhez a *hanemhogy*-hoz hasonló összetett kszó a régibb nyelvünkben oly gyakori, de néhol most is használatos *hanemha*, mely olyan értékű, mint a mai köznyelvi *ha csak nem*, *ha ugyan nem* (l. a *ha* kszót). Példák: különben ki nem mégyen, hanem ha Lucanus és sz. Vid oda mennek Érd. 337; - nem szabadul különben meg, hanem ha . . Lev. I:122; különben nem hinnének, hanem ha csudát látnának Born. pr. 268; meg nem ismerhetem különben, hanem ha a kereszt jelenti meg Debr. Christ. susp. 118 | senki-vel ott ne szólj, hanem ha vmi nemű szükséggel készerítettél Vit. 34; senki fel nem megyen az isteni gondolatra, hanem ha leszall öma-gának alázatosságára o. 14b; senki az előljáró nevét nem érdemli, hanemha bölcs is leszen Ily. pr. I:58; mi olyanok vagyunk, mint a letörött oltó ágacska, mely soha nem gyümölesözik, hanem-ha a gyökeres fába oltatik Pz. pr. 71; senki magának tisztet ne ve-gyen, hanem ha hivatalos leszen reá Tel. 117; senki nem megyen az Krhoz, hanem ha vonattatik az mennyei atyátul: nemo venit ad Chr., nisi trahatur a patre caelesti, Szárászi Cat. 5 | Kassát nem kellene féltenuünk, hanem ha vmi áruló volna benne Lev. I:151; nem esznek, hanemha megmosdanak: nisi baptisentur, non comedunt HG uj t. K8; I:7; ki nem jöhet, hanemha isten vonzza ki onnat, Melius Ap. 240; foganatos nem lehet a jósa-gokra, hanem ha isteni malasztal belénk oltatik Pz. pr. c2; nem akarták hinni az sz. háromságot, hanem-ha nékik az írásban megmutatná Pz. kal. 798; mely a földön nem találtatik, hanem ha oda fel az hold várasában, Pós. Igaz. ist. I:135 | midenem egyembe járnak-e ketten, hanemha illendik ő nekik? midenem ri-e oroszlán, hanemha ragadozatot valland? midenem oroszlánnak kölyke adja ő szavát-e, hanemha ragadand valamit? B 218; de kérlek, mi kára volt ebben, hanem ha ez hogy . . Megy. jaj. II:35 | «mert a nemtelen ismét nemtelent szül, hanemha azután a ki-rálytól nemesítettetik meg. Ezenképpen Ádám-tól születtek szület-tetnek nemtelenségnek fogyatkozásával, hanemha azután istentől

nemesíttetnek meg» Tih. 70; mutass nekem vagy egy embert, a ki ingyen jót cselekedjék, hanem ha először magát megtagadta MA. tan. 721; «Hát nem igaz-é ez? Hanemha sz. Pál sem mondana igazat, hanemha Kalauz is hazudna a mikor azt írja . . . Pös. igaz. ist. I:662; magának maga is uj halált gondolna, hanemha most önként eltemették volna, Dayka 73; «szűz még eddig Erdély egy nagyon eláradott visszaéléstől (hanem-ha a legújabb időkben oda is be-csúszott)» Horv. Á. Jutalomf. I. 44; így még A. III. 168 | a *hanem*-es mondat közbeszúrva: a saskeselyű hanem ha ugyan felettébb megéhezik, de másként az ő prédáit soha egészen meg nem észli Misk. vadk. 285; ezt, te hanemha erős biznyságokkal és példákkal megmutatod, különben könnyen meg nem engedik az pápások Eszt. any. 276; soha hadat, hanemha megbántatott, nem indított Ily. Préd. II:198 | de legérdekesebb az, hogy néha elül is áll s ez újra bizonyítja, hogy a külömböztető *ha-nem*-ben a tagadás nem visszavonatkozik, mint az ellenmondó *hanem*-ben: mondom tinektek mert hanemha inkább bővelkedendik ti igazságtok, hogynem az írástudóké, nem mehettek be mennyeknek országába M. 21 (J. 366); hanemha megfordulandotok és leendetek miként apródok, nem mehettek be m. orsz. M. 46; „*Nisi conversi fueritis et efficiamini sicut parvuli: hanem ha csak megtérendetek és lesztek mint a kised gyermek, be nem mentek mennyországba*» Tih. 161: bizon mondom, hanem ha megtérendőtök, nem mentök be . . . Érd. 552; hanemha csodákat láttok, nem hisztek Eszt. any. 322; ha húsz esztendeig vináják is Jeruzsálemet az rómaiak, hanem ha szárnyok lenne, de hozzá nem jutnának Zvon. p. II:255; hanemha teljes szívből szeretjük istenünket [nisi diligamus], nem lettünk az úrnak része Ily. Préd. II:45.¹⁾ || Ez a *hanem-ha* annyira összeszokott, hogy még hangváltozást is szenvedett és lett belőle *haneha*: vagynak itt még veszedelmesebb források is, melyek felett akármi madár ha elrepül, annak meg kell halni, az ember pedig, haneha

¹⁾ Mint az idézett példából látjuk, nem áll az a megszorítás, melyet Versegly tesz az efféle mondatokban a módhasználatra nézve: „*Hanem ha kívánó módhoz köttetik, mint: elmegyek veled a falura, hanem ha eső esne*“ Magy. Gramm. 256. §. (szintígy Anal. II. 381). — De figyelemre méltó u. o.: „*Hanemha!* indulatjel gyanánt is szolgál».

fél fertály óráig szenvedheti Csát. Mh. 57. „*Haneha*, tiszavidéki tájszólás szerint *hanemha* helyett» CzF. Szót.

Hogy kell magyaráznunk ezt a *hanemha*-féle kifejezésmódot? Nem megyek oda másképp, *hanemha* velem jössz: ez kezdetben valószínűleg így volt értve: «nem megyek oda, *ha* úgy *nem* lesz a dolog: *ha* velem jössz», azaz *ha* úgy *nem* lesz hogy velem jössz. (Még külön is van írva a három szóeska B 52: és nem vall vala továbbá hatalmat királyhoz bemenni, *ha nem ha* király akarta volna és ő nevéből parancsolt volna jöni, v. ö. ezt az írást is: *hanem-ha* F. nem. assz. 21.)

A megszorító *hanem*.

61. A francia *mais*, mint láttuk (59), *magis*-ból lett, tehát eredetileg csak tagadás után állhatott, mint a magyar ellenmondó *hanem*; azonban lassanként általánosabb ellentétes kszó lett belőle, úgy hogy állítás után is használják s megszorító jelentéssel, mint p. a *cependant* v. a magyar *de* kszót. Ugyanez történt a mi *hanem*-ünkkel. Régente az ellenmondást is mindig a *de* fejezte ki (mint látni fogjuk e kszónál), de mióta az ellenmondó *hanem* életbe lépett, tehát a XVI. sz. eleje óta, a *de*-nek efféle szereplése ritkább lett, a kettő mintegy megosztotta az uralmat, a *de* inkább csak megszorító kszó maradt s az ellenmondást rendszerint a *hanem*-nek engedte át. A kettő közti különbség legszembeütőbb olyan mondatszerkezetekben, hol mind a kettő előfordul; p. jöve Béla király az ő leányához, *de* Margit *nem* mere eleiben menni, *hanem* elfuta Marg. leg.; számosan vagynak itten, *de nem* prókátorok, *hanem* macskák képében jelennek meg Gv. p. p. 59; haza térnek, *de nem* pihenni, *hanem* kötelességüket tovább folytatni Jók. RR. 46; hiszen, csak adna jelt egy árva pisszel! *de nem*, *hanem* midőn már látható sem vala Erzsók, akkor kezdé el a rivást A. III. 285; bement a harmadik királyfi, *de* a király ennek sem felelt semmit, *hanem* a pallosát még mérgesebben kirántotta, *de* Mirkó *nem* ugrott ki a s-oba ajtaján, *hanem* félre ugrott K. 437. — Azonban a *de* kszó kettős értékét legalább az irodalomban s részben a közbeszédben is napjainkig megtartotta. És legújabb időben a *hanem* is országszerte kétértékű lett, s nem csak ellenmondásra szolgál, *hanem* a *de*-féle megszorításra is, ép úgy mint

a hasonló fejlődésű franczia *mais*. Mint láttuk (59. jegyz.), már Arany úgy nyilatkozott, hogy a *hanem* kszó mai nyelvünkben mindig «pótolhatja a *de-t*», bár ő e jelenségnek más magyarázatát adja. Nincs tehát igaza Thewrewknek, midőn a két kszót soha föl nem cserélhetőnek tartja, holott a saját idézetei közt is vannak ilyen váltakozásnak példái; p. későn jöttél, *hanem* mosdjál és kendjél ki az ajtón Ball. Péld. — Egyéb példák a megszorító *hanem-re*:¹⁾ két ízben bírónak is megválasztották, *hanem* annyira a rendre veszett az esze, hogy sokszor a kisbíró dolgát is elvégezte VG. I. 3; no *de* még mennyit mondhatnék el a mai napig, *hanem* ebből is elhiszik olvasóim, hogy o. 70; itt van ni! szinte kikottyantottam a szót, *hanem* már most mindegy . . o. 168; a belváros utcáiról már lefutott a víz . . , *hanem* a főutczán túl még olyan mély ár feneklik Jók.; dehogy volt ő beteg! csakhogy érdekessé akarta magát tenni a hamis; *hanem* rajta kapták Jók. Sf. 28; elvártam míg tánczuknak vége lesz, *hanem* azután meg vmi éneket kezdtek Jók, SG. 65; most semmi nyoma ott az életnek, a hely pusztá, *hanem* akkor egy magas ház állott rajta o. 87; még tejem sincs, a mibe vmit aprítsak, *hanem 'iszen* majd megjön az időjártával o. 40; a kivitel gyöngé, *hanem* az inventio sokat ér Jók. É. 239; esőd régen volt, *hanem azért* a szénád háj o. 208; rád bízom a vár felegondját . . *Hanem* esküdjél meg, közös titkainkat hogy el nem árulod A. III. 169; első ágyúszóra felüté az orrát, *hanem* meg se kukkant o. 185; száz kötél szétnállik, száz rakonczá pusztúl, *hanem* az ágyuknak a füle sem mozdúl o. 193; ép így A. III:209, 220, 224, 242, 244, 256 stb. stb.; az üzlet új, *hanem* elég böcsületes, a cikk olvasó ugyan, *de* kél, bár szemetes o. 385; oly szomorú már most, *hanem mégis* büszke o. 240; [megmondom hát]. *Hanem* hallgatni fogtok? A. Haml. 34; ide át van a komp,

¹⁾ Egy-egy példát már régibb íróknál is találunk; így már Pázmánynál: valamit egyebet mivelünk, csak barmokkal köz számázkodás: *hanem* az emberek tulajdona a szent élet, préd. 3; Zrínyinél: a dolog nehéz, de ti nem féltetek attól; vagy de biz igen is félték; *hanem* a ti elméteknek restsége miatt késedelmeztetek Zr. áf.² 28. Így a mult század végén: «... ha ötet magáévá tehetné. Hanem, a ki azonban feddhetetlen ember nem volt, még csak ingyen sem mert hunyorítani hozzája» G. J. Halló bold. est. 64. «Nem szölok se a könnyű futókról, se a magokat öklöző ifjonczoknak kegyetlenségökről. Hanem a pályafutás nélkül el nem lehetünk». Dug. Szer. 272.

hanem a révészek alusznak A. TSz. 39; «Szaladsz Spártába min-gyárt másikért? *Hanem* siess.» — Repülök. — „*De* hamar járj.» A. A. I:320. «Majd csak magára vall ott a koporsónál. Hanem attól tartok, hátha majd azt mondja» Tót K. össz. költ. 10; «mennyországot láttam ott, pedig az egy pokol kékes lángja volt. *Hanem* hiszen mindegy nekem, ha az is» o. 17; fáj nekem a kis lány búja, hanem ő ezt nem is tudja o. 20; továbbá o. 47, 103, 113 stb. stb.; csak hatodfél, hanem jó nagy markok voltak (Órség) Ny. II. 324; már én csak sokat járok ide-oda, *hanem bizony* még hírit se hallottam (Orosháza) Ny. IV. 473; akkor ő volt bíró, ha-nem azolta levették róla a bíróságot (Szlavónia) Ny. V. 65; jár-tatott volna apám tovább is iskolába, hanem nem volt módja! pedig mind szerettem volna az iskolát, hanem azon immár bán-kódní nem lehet (Csíkmegye) o. 519; nekem is adtak egy lúdczu-bákot a kezembe, hanem oda jött egy barátom s elkérte tőlem (Maros-T. megye) Ny. VIII. 281. | Az előmondatban meg-engedő kötőszó is lehet: a territorium *ugyan* az enyim, *hanem* az ügy a fejedelemé Jók. II:42.

A *hanem*-nek váltakozása egyéb kszókkal.

62. Említettük már, hogy — kivált az irodalomban — gya-kori helyette a *de*, s hogy ez voltaképpen archaismus.

Láttuk már azt is (40), hogy ellenmondás esetében, ha az állítás egyúttal fokozza a megelőző tagadásban kifejezett gondo-latot, a mondatokat *sőt*-tel is összeköthetjük. A *hanem* s a *sőt* együtt is előfordulhatnak, mert a kettő tulajdonkép más-más moz-zanatát fejezi ki a kapcsolatnak: az mi itt létünkben való fárad-ságunkat nem hazánknak javára, *hanem sőt* romlására hárintják Tm. eml. okm. III. 80. Azonban a *hanem* rendesen elmarad a fokozó *sőt* elül, s az utóbbinak néha fokozó jelentése is oly gyöngé vagy szükségtelen, hogy a *hanem* mel egészen egyértékűnek lát-szik; p. «Azért nem kellett öneki szenvedni halálnak fájdalmát. *Sert* . . kellett lenni Máriának idegennek halálnak fájdalmától» Horv. 134.

A *sőt*-höz egészen hasonló fokozó ereje van az *inkább*, *potius*, *magis* szónak (régebben *jonkább*, eredetileg **jom-ká-bba-n*, mint-egy jócskábban, jobban, l. Ny. I. 253, Bud. MUg. Szót.), s ez

szintén kísérheti az ellenmondó *hanem*-et: hogy az istennek anyjának nem kelle szépnek lenni, *hanem ionkab* rútnak Tih. 259; mert nincs az irás kívül, *hanem inkab* innét vétetett, Basilius Cr. 139; «S ez nem azért állt üresen, mintha . . , *hanem inkább* azért, mert . . » Jók. RR. 7. Egészen olyan kifejezésmód ez, minők: a latin, *sed potius*, a középk. latin *sed magis*, s a német *sondern vielmehr*. Itt is, mint a *sőt* előtt, gyakran hiányzik a *hanem*; p. mondhatjuk: hogy nem kelle szépnek lennie, *inkább* rútnak; ne maradj itt, *inkább* gyere velem. Ép így használatos *sondern* nélkül is a német *vielmehr*, a középnémet *mêr*; s így fejlődött a középlatin *sed magis*-ből a román nyelvek ellenmondó kötőszava: fr. *mais*, ol. *mai*, *ma*, port. sp. *mais*, *mas*.

Sőt és *inkább* együtt is állhatnak s akkor sokkal nyomatékosabb a czáfolás: nem kelle szépnek lenni, *sőt inkább* rútnak; korántsem vonakodnám, *sőt inkább* örömet megtenném. — S még arra is akad példa, hogy ilyenkor is ott van a *hanem*: «rágalmazóval ne illessen. *Hanem sőt inkább* könyörögjön a világosság atyjának, hogy . . » Thewr. Nyelvkincesek 35 («én nem izentem [a mit mondtak], *hanem* hogy *sőt inkább* a várost reá indítsák» Lev. I. 117).

C) A megszorító kötőszók.

XIV. A *de* kötőszó.

Alakjai.

63. A *de* kszót az írott nyelvemlékekben gyakran hosszú magánhangzóval olvassuk még; p. *dee* Kaz. 148, Peer 6, Th. 19, Kat. leg. 490. s., Kulcs. c. 1, Lev. I:159, 190, 191, 194 (az utóbbi három idézet egy ember írása), RMNy. II:2.: 52, 53, 59, 60; *nem-dee* Horv. 10, 23, 34, 16, 24; *deh* Lev. I. 203, RMNy. II:2:37; *deh maga* Peer 80 stb., s még Pesti Gábornál evang. 9. Ez a hosszú-hangzós kiejtés még most is dívik a dunántúli népnyelvben, főleg a tagadó kérdésnek ellenmondó feleletekben: nem mész el? *dé!* vagy «*dé*, elmegyek». — Mint ilyen bizonygató szócskát Szlavóniában s az Ormánységben kettős magánhangzóval is ejtik; p. »*Dei* volt, nagy kolera» Ny. V. 65; *dej* l. alább. — Hihető, hogy a kettős hangzó a hosszúból fejlődött, és hogy a *de* kötőszónak eredeti alakja a hosszú magánhangzós volt, még pedig nyílt *ê* hanggal (mert az idézett dunántúli alak is ezt mutatja, s mert nyílt *e*-vé rövidült, nem *ê*-vé): *dê*. — Az a *g* tehát, melyet némely nyelvjárás a *de* szócska végén alkalmaz („*ugydeg* v. *ugyde*“ Háromszék MNy. VI. 222, «*deg* a farába nyilallott» Debreczen Ny. VI. 329 — v. ö. u. o. «*beg* elaluttatok»), alig tartozhatott a szónak eredeti alakjához, hanem ugyanaz a nyomósító *g* lehet, mellyel már a *szinté-g*-ről szoltunkban találkoztunk (l. 36).

A *de*-nek kezdő hangjára nézve érdekes a HB-ben többször előkerülő *ge* alak, melyet Révai szerint helyesen olvasunk *gy*-vel, de egyúttal hosszú hangzóval: *gyê*. A mássalhangzóra nézve most sem igen mondhatunk többet, mint a mit már Révai elmondott: «*Particulam nostram de*, Latine *sed*, *verum*, *at*, *multis locis vulgus*

et hodie molliter pronunciat, *gye* : *gye bizony*, at sane; *gye legény*, at tu juvenis. Quare etiam scriptionem hanc vetustam *ge*, certe et olim molliter prolatam, non addubitavi ita et nunc in lectione mea molliter exprimere.» Ant. 156. Nem valószínű azonban, hogy *gy* volt az eredeti hang s hogy ebből lett a mai *d*, mert ennek éppen megfordítottja a közönséges hangfejlődés: a HB beli *gyê-t* dialektikus sajátásnak tekinthetjük (a milyen több is van benne, p. *feledé-ve* e h. *feledé-je*, *vogy-muk*, e h. *vogyo-muk*).

Eredete.

64. Az orosz *da* mint megszorító kötőszó átment a cseremiszbbe (1. NyK. III. 469), s e szerint azt lehetne hinni, hogy a mi nyelvünk is ugyanezt a kölcsönvételt honosította meg a *de*-ben. Ennek az egyeztetésnek azonban útjában áll egyrészt a *dê*-nek eredeti hosszúsága, másrészt az, hogy a *de* kötőszót nem választhatjuk el a nem-kötőszói minőségben használt *de*-től. Ez a nem-kötőszói *de* háromféle jelentéssel használatos.

1. Fölkiáltásokban mint bizonygató s hangsúlyos indulatszóféle, mely azt fejezi ki, hogy nagy mértékben áll az, a mit a mondat kifejez: *de fázom! jaj de fáj!* (Ndal) *de kár! de hideg van! de jó! de csúf! jaj de szép ez a Pest, istenem de szép! Cz. jaj de régóta várlak! de szépen szól! haj de gyöngyön járó nóta az élet! K. 195; de-g a farába nyilallott! Ny. VI. 329.* — Ennek a *de*-nek csak mellékalakja (*d* : *b* hangváltozással, mint p. *bénévér* Ny. II. 422 e h. *denevér*) az irodalomban szokottabb *be, beh* : *beh fázom! be nagy kár, hogy apád paraszt volt s te is az maradtál A. II. 11; de beh neki búsult Palkó a tömlőczbe! K. 397.*

2. Mint erősítő szócska olyan értelemben, mint „jóformán, körülbelül, legalább”; p. mint tegnap *de hajlatkor* [=jóformán alkonyatkor] láttam, a verebek mind megeszik (Göcsej) TGYűjt. 1838:VI:26; különösen Ormánságban és Szlavóniában: «*dej*: legalább» TGYűjt. 1826:II:44; «*dej*: vagy, p. *dej* két iccét» o. 1828: II:68; «*dej*: körülbelül» Ny. V. 270; «hány tereh mustunk lesz? lesz *dej* öt» Ny. VIII. 327; «kell *dej* hat napszámot fogadnunk, hogy a nagy gaztul kitisztítsunk [a szőlőt]» o. 373. Zrinyinél, ki e vidékek nyelvét természetesen jól ismerhette, szintén találunk ilyen *de*-t: «Czirkasok seregben jönnek, ezek *de* lehetnek ötvenkét

ezerek» Szig. Vesz. I:88. — Ide tartozik ez az érdekes somogyi adat is: «*de ketten vannak az ifjurarak!*: csak ketten!» o. 524.

3. Mint erősítő szó feleletekben, p. eljősz velünk? *de el ám!* vagy: *de az ám!* «legjobb lesz vmi házi orvosság! — házi orvosság? gondolod? — *de az ám!* VG. I:82; «Mi nem következhetik még [reánk]? — *De mi bizony!*» Jók. Sf. 22; «Hát most mit látott főtisztelendő úr? — Azt mondja a pap: Én *de* megláttam széles ez világon *de* mindent!» Ny. VIII:519.¹⁾ — Kivált akkor, ha tagadó kérdésre vagy általában tagadó előzményre állító feleletet vagy következményt mondunk:²⁾ nem jön el? *dé!* vagy: «*dé, elmegyek*» (Dunán túl); vagy: *de megyek*; vagy: *de igen* («*de igen: utique, ita, sane*» SI. Kr.-nél); «Nem érzett holmi szélhüdeket? — Azt felelte hogy *de biz* érzett» Jók. Sf. 29; nekünk a főntebbi állítás megrontására teljesen elegendő, ha bebizonyítjuk, hogy a nyelv életének bármely időszakában *de* létezett, megvolt egyszer a *-ben*, Szarvas Ny. II:57; «te nem bírod föl húzni; — *de bizon* v. *de hiszen* v. *dejszen* föl bírom én! *dé* isten úgyse' megteszen! «tehetünk mi arról, ha nem kapunk? — *De* ördög anyját nem kaptok!» Jók. RR. 54.³⁾ — Néha úgy is, ha állító előzményre tagadó

¹⁾ Ide mellékelhetjük a *minden* és *semmi* mellett használatos erősítő *de-t*, ha nem is kérdésre felelünk: a büntől válva, *de mindent* fölvelt Krisztus, Melius préd. 157; igaz gyöngyét, briliánt fülönfüggőit, egy szóval *de mindenét* a miből pénzt csinálhatott Jók. Erd. 36; én előttem ilyen élet nem élet, hol az ember *de semmit sem* remélhet Pet. I:214; nem akar *de semmit is* tudni a horvát atyafiak szeretetéről «Ellenőr» X:532. sz.

²⁾ «Nem jön el holnap az atyád? F. *De* eljön v. eljön. — Nem jó a papiros? F. *De* jó». Vers. M. Gramm. 1821. 498. l. — Néha az ellentétes előzmény nincs is kifejezve, csak oda van gondolva a *de* elé: *de* már erre iszom egyet! *de hiszen* abból nem lesz semmi!

³⁾ Ide sorozható az a *de* is, mely a *nemde*-féle kérdésben van, melyben mintegy maga a kérdező csáfolja meg a *nem-et* nyomban utána tett *de*-vel. Jelöl, hogy igenlő feleletet vár. Példák: *nemdee* meg vagyon szerevén az isteni igazságnak, hogy...? Horv. 10; *nemde* én szerető fiam a te elmédnek eltávozását szenveded? Nszomb. 72; mondd, ki örze? mondd, ki óva? *nemde* mellem? Pet. I. 194 | *nemdee* te nem félede? Dom. 26; *nemde* a bűnös művelkedetbeliek is teszik azt *é*? M.; *nem de* ugyanazont tészike? Sylv. bibl. 8; *nemde* tulajdonode neked az irgalmasság? Tih. 243 = *nemdee* tulajdonode teneked irgalmazni? Horv. 24 || *nem de nem* ismerte valahogy? Tih. 177; *nemdenem* közrendből találod azokat? Gy. 94; vajjon ezeket kik építették? *nemdenem* a mostani Londrának jámbor elei? F. 269;

választ adunk: «háromszor tagadsz te el engemet. — *De* ha meg kellene halnom is, soha én tégedet el *nem* tagadlak» Debr. c.; «itt egy tábla, megtekintem. — Mond Theogenes: *De* ezzel *ne* mulasunk» Gy. Ch. 67; akár azt mondanám, hogy énnekem *bizony de* csak egy batkámba sem került Jók. RR. 51; «Ezt még a kis kasza is kiadja. — *De* ördög anyját adja!» o. 54; «ez a köpönyeg nekem kék; — *de bizony fekete!* — *de bizony kék!*» Ny. VIII. 382. — Főleg a *dehogy*-féle tagadásban, mely a. m. ,természetesen nem, természetes hogy nem⁽¹⁾: p. itt volt? *dehogy!* (mintegy: «*de* nem volt itt; *hogy* is lett volna itt?» vagy «*de-hogy* is lett volna itt?»); «nem hallott róla vmit? — *dehogy* nem hallottam!» Mer. Dun. II. 30; a király bele egyezett, pedig a pokolpozdorja *dehogy* a kert nézésére ment, *dehogy*, hanem . . o. 27.

Mindezekben olyan erősítő, bizonygató határozó a *de*, mely nagyon alkalmas eszköz volt az ellentét kifejezésére is, hisz az imént említett czáfoló *de* már nagyon közel áll az ellentétes *de* kszóhoz, p. ilyen mondatokban: hínak, *de nem* megyek; az istennél *nem* lehetet-

nemdenem a Toldi Lőrincz fia volnál? A. II. 103; minden műemlék *nemde nem* sötét koporsó? A. III. 261; mindez halálfej, csontváz — *nem de nem?* o. 269 | *nemde nem* mivelike azt még a bűnösök is? PG. Bibl. 9; *nem de nem* merő sötétség volt-e ez? Tel. 72; *nem de nem* a becsületes hírnévért dolgozik-e egy emberséges hazafi...? Gyarm. Nym. 297. || Ezek a kérdő formák iróniával olyankor is előkerülnek, ha a kérdező valóban tagadó feleletet vár: *nemdee* te semmivé teszed az én ítéletemet? Horv. 16; *nem de* méltó volna-e elszenvedni mindent? o. 273 | irván vagon: *Minemde* örökké elvetie isten e nemzetet? avagy mindvégig elvágja-e az ő irgalmaságát ő tőle? *Oly mint azt mondaná: nem.* Tih. 250; *minem de* semmivé teszed az én ítéletemet? o. 235; *minemde* az isten eltapodja-e az igaz ítéletet? o. 236 | *midenem* [numquid] egyembe járnak-e ketten hanemha illendik önekik? *midenem* ri-e oroszlán, hanemha ragadozatot valland? *midenem* oroszlánnak kölyke adja ő szavát-e ő barlangjából, hanemha ragadand valamit? *midenem* esik madár-e földnek törébe...? stb. B. 218.

A régieknél a kérdő *vajjon-t* is kíséri néha ez a *de*: ezt *de vallyon* hogy merik beszélni? Zvon. Os. 136; *mert de vajjon s* mivel szeret ő jobban más nemzetnél minket? Sz. Eszt. M. 183.

¹⁾ „*De hogy*: minime, nequaquam» S. I. — Különben is előfordulhat kérdésben a nyomosító *de*, mint a köv. példa mutatja: «Mi dolog uristen, hogy ez egy kegyesen kívül senki nem tetszik? *S de mi oka vajjon*, hogy csak ez asszonyon lelkem így hal, vész, esik?» BB 85.

len, *de* lehetséges Tih. 192. Föltehetjük hát, hogy az így összekötött mondatokban a *de* eredetileg szintén csak bizonyító szó volt, mintha azt mondanók: «hínak, *bizony* nem megyek» v. «hínak; én *ugyan* nem megyek»; «ez istennél nem lehetetlen, *bizony* lehetséges». Fogjuk látni (65), hogy efféle bizonyító szavak kísérik is gyakran a *de* kszót. Említésre méltó az az analogia, hogy a latin *at* kötőszó is eredetileg csak bizonyító s nyomósító szó volt s ez az értéke némely kifejezésekben még szembetűnő; l. Brassai, Paral. kai Diorth. 118. és 119. ll. — S hogy a magyar *de* eredetileg határozó szó volt, arra bizonyítéku szolgálhat még az az egy-két régi hely, a hol a *de*-t még megelőzi az *és* kötőszó: és mindezek lehetetlenek valának az istennek szerzett hatalmassága felől . . : *es de maga* uristen mind-ezeket a sz. Máriának megtevé Tih. 91; mikoron sok bűnök bővelkedjenek e világon . . . *es de maga* az isten mind nagy irgalmasan elvár, hogy a bűnökből kitérjünk o. 151.

A megszorító *de*.

65. A *de* kszónak legközönségesebb használata az, hogy az előmondat ellenében olyasmit erősít, a mi annak érvényét egészen vagy csak részben lerontja: megtenné, *de* meg van tiltva, v. *de* nem szabad; a kecske sem menne a vásárra, *de* ütik hátul Ball. Péld.; s társaimat kérde? *de* ne kérdezd őket, alusznak Vör. II. 332 | fiamat vidd bé mindegyik szobámba, *de* a tizedikbe ne Ny. VIII. 280; annak utána vízbe vetteték, hogy gyötrelme öregbülne, *de* íme megemlékezék Kr. az ő szolgáló leányáról [és megszünteté gyötrelmét] Érd. 409; jó a bor, *de* mértékkal [tehát nem mindenféleképen] Ball. Péld.; könnyü a a mondás, *de* könnyü a visszamondás o.; szalmatűz hamar fellobban, *de* azon hamar oda van o. | *De* nem mindig ilyen világos a két ellentétes mondat viszonya, sőt leggyakrabban úgy van, hogy az első mondat szorosan véve nem vesz a maga érvényéből semmit, hanem csak azt korlátozza az utómondat, a mit a körülményeket nem ismerő vagy tekintetbe nem vevő hallgató az előmondathoz hozzá érthetne, abból önként folyónak tarthatna: hallá holtát istentől, *de* feledé [tehát nem jegyzé meg magának, pedig ezt következtetné az ember a hallásból] HB; látjuk őt szűz leánynak, ki ölében tart csudálatos fiút, *de* ki légyen neki apja, azt nem tudhatjuk KT; «nem kételkedem a te

beszédednek beteljesedéséről, de akarom nyilvánban megértenem ; bizonyos vagyok a meglételről, de akarom tudni a szülésnek módját» Tih. 290 ; megharagutt a te hirtelenséged a mi bűneinkért, de tekints a te irgalmasságodra o. 224 ; a szűzesség a bőjt nélkül és mértékletesség nélkül hamar eliszamik : dee ha azokkal társalkodtatandik, könnyen megkoronáztatik Kaz. 148 ; agg szó de igaz Pz. ; atyáiképpen feddi őket, de szitokkal mondják vissza Mad. Préd. 284 ; a szerencse néha önként megkeres minket, de a bölcseséget szükség hogy mi keressük F. 628 ; nem hívom az órát, de jöttét nem rettegem Köles. ; «termete még oly büszke sugár, de szemének lángja kiégett ; még csillag, de nem a szerelemnek csillaga» Vör. II:267 ; alatta nem robog a hadi mén, de kemény gyors lábai mérik a földet o. 276 ; ők szerettek uralkodni, de ezek nem szerettek szolgálni Jók. SG. 97 ; a bú vagy én [választást engedek], de egyikünk bele hal Pet. I:214 ; vagy elnyerem, vagy elvesztem, de ezt most elnem ereszttem K. 334 ; kérdi Csóri, mi baj? de senki se felel A. III:233 ; nem piros, de nem halovány K. 329 ; jó félni, de nem jó megijedni Ny. VIII:180 ; szabad, de nem muszáj o. 277 ; Ballagi Példabeszédeiből : jó az aczélja, de tűzköve rossz ; könnyű a borból eczetet csinálni, de nehéz az eczetből bort ; könnyű a szegényt megcsúfolni, de nehéz megruházni ; könnyű mást megítélni, de nehéz magát megismerni ; könnyű sebet ejteni, de nehéz meggyógyítani ; könnyű elesni, de nehéz fölkelni ; sok a csillag, de föl nem ér egy nappal ; minden ember ember, de nem minden ember ember-séges ember ; sűrűn vetik a jót, de ritkán kél ; a nagy fák soká nőnek, de hamar eldőlnek ; szeretné a hasznót, de fut a munkától ; az irigyek meghalnak, de az irigység sohasem ; ugat a félénk eb, de meg nem mar ; macska is szereti a halat, de kerüli a vizet, mondja a röst : eleget dolgoztam már, de nem mondja : eleget ettem már ; adnak tanácsot, de kalácsot nem ; jó a jámborság, de azzal el nem él az ember ; elbirta a poharat, de a gyűszűt nem | *ellentétes jelzők* : lángoló, de tárgyat nem lelt indulatok Köles. ; szegény, de becsületes szőlők Eötv. ; egy sovárgó, méla gyermek, kékszemű, de szöghajú A. ; a vén lány annyit ér, mint a megírott, de el nem küldött levél Ball. Péld. | *az ellenvetés kérdés alakjában* : «Eleintén vad örömmel gyönyörködtem diadalomon — de mit érhet az ? Kevés időig ura lehetsz magadnak, de a természet minden indulatot elaltat. » Kaz. Bácsm. 84 ; aranyhaju két szép gyermek ; de

mit ér a szép aranyhaj? Gyul.; jár, de hogy jár? Tpa I:75; «. egy szerencsés napot megint eltöltöttünk. De fiaim nincs-e károtok a nyájban?» Ny. VIII. 284 |

Hogyha előre tudjuk, illetőleg a hallgatót elő akarjuk rá készíteni, hogy ellenvetést is fogunk tenni, akkor valami megengedő kifejezést ill. kötőszót alkalmazunk az első mondatban: *igaz*, hogy sűrűn vetik a jót, de ritkán kél; *valóbizony* a lélek kész, de a test beteg M. 65; mert *jóllehet* *hogy* a házasság a keresztyének közt meglehet, de nem azok közt kik . . Kaz. 129; jóllehet mind feltámadjunk, de mind el nem változtatunk o. 178; a lusta ló megindítja *ugyan* a kocsit, de ismét abba hagyja Ball. Péld.; *akár* mint hányod a borsót a falra, de nem ragad rajta o. («sokat nem késvén, hanem haza jövén, *valahon* leszesz, de meglátogatlak» Thurzó Gy. lev. I:5; itt *valahol* = *akárhol*;) vegyének észre *bár*, de nyelvre ne A. Haml. 20; légy nyájas *ámbár*, de ne köznapi o. 23 | a megengedő előmondat mellé k m o n d a t is lehet: mit csinálsz, ó asszonyállat? mert *mikoron* igen szegény légy, de maga mégis hálákat adsz istennek Kaz. 112 | *ha* nem részeges, de ugyan játékos volt MA. ker. tan. 1125; *ha* husz esztendeig vínák is Jeruzsálemet az rómaiak, hanemha szárnyok lenne, de hozzá nem jutnának Zvon. Post. II:255; *ha* rableány volt is, de sokkal nemesebb természet volt benne Mik. m. 206; Ball. Péld.: *ha* barátodat titkon fedded is, de mások előtt dicserd; *ha* nagy volt is a kukacza, de kicsiny a legye; *ha* esze nincs is, de van nyelve; *ha* egy kád méz egy pénz volna, de a kinek nincs, meg nem veheti; *ha* begyógyul is a seb, de megmarad a helye | *noha* nagy veszedelmekbe be engedi őket esni, de ott el nem hagyja Tel. 126.

A *de* kszó, mint láttuk (64), eredetileg maga is erősítő határozó, s most mint kötőszó, gyakran maga mellé vesz különféle határozókat, melyeknek szintén bizonyító, nyomósító erejük van: oly igen szép a sz. Mária, hogy semmi szebb nem láttathatik: *de bizon* a rágalmazó apácák soha az ő szépségét láthatják Tih. 108; én is jó egészségben vagyok, de *bizon* bánatot s keserűséget eleget viselem Lev. II:8; bizony *ha* több volna is örömet elküldeném, de bizony *itthon* nálam több nincsen o. 25; azt gondolod, minden úgy lesz, de bizony még foltos is lesz, Thaly Vit. én. I:284; azt mondja: kelj előlem te szenes tuskó! *de biz* a szenes tuskó nem ment el előle Ny. IV:86; *dezb* a dongó nem

tudta kihúzni o. 140; hamar a nagy sánczot megrohanni kezdi, *de bezzeg*, nincs ember a ki álljon résre A. III:237; *bezzeg de* mikor megijednek, a buzát ígérk mindeniteknek A. A. 246; lassan jö az isten, *de ugyan* elérkezik azért Ball. Péld.; nem csak egy házat avagy tornyot: *de ugyan* nagy hegyeket is nem láthatunk, Debrecz. kalend. 1619:D5; Leopoldus magyaroknak királya, *de maga ugyan* nem magyar, hanem német nemzet, Lisznyai, krón. 8; hozzá üt a lapáttal, *de ugyan* megesett neki is K. 428; ezt semmiként nem szeretem, *de ám* az megvagyon Lev. II:38; követték, *de ám* legott kiki heven izzadott, Toldy F. FMMin. 600; sápadt vagyok, *de nem ám* a fájdalomtul, hanem a méregtől Pet. uj. II:89; ösmernétek sorsom, vesztésem, *de nem ám* a fájdalomakat Tpa I:162; «a part felé tart. *De ám* portyáznak ott a mórok» Greg. Luz. 31 | «Hegedült a bottal hátam közepén . . . *De'szen* jól van, kiheverem én e bajt» Pet. I:184; *jaj de hisz* már sirba zártam szerelmetes hitestársam o. 226; . . mint a kosárkötő s a még olcsóbb koma . . . *de, hisz* oly régi már s kopott ez adoma A. III: 385; igaz, sokszor vihárokodik [gazdám], *de hiszen* néném többször mondta: hadd villámljék, csak ne üssön TGYűjt. 1838:VI:28; azt csépeljük már harmad naptul fogva, *de, hiszen*, nem adja meg keresztje köblit MNy. V:163.¹⁾

Ha az ellenvető mondat valami rosszul eső dolgot mond el, a kötőszót sokszor *jaj, hej, oh*-féle indulatszó kíséri, még pedig néha utána téve a kszónak: *de ah! de óh! de jaj!* «de haj! elvesztetett» Mad. Préd. 754; de többnyire eléje: «*jaj-de* atyám! megengedi-e vajjon?» Dug. Szer. 305; édes szülém tanított volna rája, *jaj de* régen temetőn a fejfája Tpa I:26; *jaj de* ki irhatna oly siralmas kótát? A. III:240; mostohának ugyan átka kicsit tenne, *jaj de* az apjának is van része benne! o. 310; (gondolá, kötődnek; később tudta meg, hogy *hej dehogy* kötődtek! o. 303;) *hej de* se baj, több is veszett Mohácsnál Ndal; Izidorához? Hát igen, bizony! *Ohó, de* ez nem ment ám oly hamar. Vajda J. uj. k. 41.

Egyéb indulatszók is szoktak a *de* mellett állani: «Nézz a

¹⁾ A *hiszen* szó itt az ellenvetésnek magától-értődését jelenti; néha *de* nélkül is, p. „Menjünk!” — „*Hiszen* most már (úgy is) elkéstünk». — Gubernáth Inst. L. H. 120 az „adversativae” közt *de* mellett ezt is fölhozza: „*hiszen* atqui».

szemem közé legalább! *No de* ne bánts! minek néznél?» Tpa I:32; hej ez a fekete bőrpamlag volt az . . *No de* ne rohanjunk az ajtóval együtt a házba» Jók. SG. 8; «én a nyakát — *no de* hadd dicsérje meg maga magát» A. III:292 ¹⁾ | . . ah akkor jobb volna fekünnie porba . . *Im de* különben van Vör. II:273.

Néha a *de* előtt nincs kifejezve, csak oda van értve a korlátozandó gondolat; p. Horvát Ádám dalában (Vigasztalás), mely így kezdődik: *De* mit töröm fejemet? (azaz: töröm a fejemet, *de* mi czelra töröm? hiába töröm); én istenem, én istenem, *de* miért hagyál el engemet? Kriza c. 39. Ide tartoznak az ilyen félbeszakítások: *de* térjünk vissza tárgyunkra; *de* elég ebből ennyi. — Néha meg a *de*-nél megállunk s nem fejezzük ki, csak sejtetjük az ellenvetést, vagy legalább szünetet tartunk a *de* után s csak aztán mondjuk meg a kifogást; p. «oh, uram királyom! nekem az kiváltkép szégyenem és gyászom, *de*, — (s nagyot sohajtott erre az egy *dé-re*), érdemetlen volna királyom kegyére» A. II:66.

Latinosan viszonyító névmással is előkerül a *de* kszó; p. egy embert láték, *de a kire* a homályosság miatt rá nem ismerheték Gv. p. p. 21; . . a mi elég szép volt ugyan, *de a* mit neki még sem kellett volna meghallgatni Jók. É. 273; «[feltűz fejére] százszor-zsepét (*de* mely egyszer se szép)» A. III:271.

A fokozó *de*.

66. Néha állításunkat nyomósítás végett megkettőztetjük, s ilyenkor a második kifejezést *de*-vel szoktuk kezdeni; p. nagyon szívesen fogadták, *de* nagyon szívesen (ép így mondja ezt a francia: *il fut reçu très bien, mais très bien*); ezen hat lónak a szerszámán minden, *de* minden a legutolsó rézcsattig, tiszta vertarany legyen Mer. I:19; pedig kefét senki, *de* senki sem látott a kezében, o. II:13. Itt úgy látszik a *de*-nek eredeti jelentésére kell visszazamennünk s azt hinnünk, hogy a kifejezés tulajdonkép ennyit tesz: nagyon szívesen fogadták, *igazán* n. sz. — A második kifejezés néha más szavakkal fejezi ki ugyanazt a gondolatot, p. A: Soka voltak; B: *De* mennyien! A: Szeretik is; B: *No de* menyire! Tagadással kezdve: *nem* bátran, *de* vakon rohan ez min-

¹⁾ Fordított renddel: „*de* no, mi látni mentetek ki?» Kulesár ev. 29.

denha veszélybe Vör. II:282. — Ez a módosítás rendesen úgy történik, hogy a második kifejezéshez a *de-n* kívül még valami fokozó, nagyító szót teszünk; p. *higgyünk* az Kr.-ban, bűnnek megrontójában. *De igazán higgyünk*, bűneinkből kifeszölünk Born. én. 9b; van adósságom, *de sok* Pet.; az ember nem beszélhet miatta, mert fülei vannak, *de jók* Jók. SG 31 | gyere el, *de* elgyere ám! | *nem hogy ne*, *de* bár többször mennének az asszonyok az isten házába F. 201.

Néha a fokozott gondolatot más tárgyra vonatkoztatjuk, úgy hogy valóságos ellentét áll be, a mennyiben a jobb ellensége a jónak; p. szép vala orczában, *de* szebb vala hittel Horv. 53; vala e szűz arczájába igen szép, testébe igen ékes, *de* elméjébe annál-es ékesb Tih. 293; a sok szólások igen éktelen a házas asszonyokba: annáles éktelenb az özvegyekbe: *de* annáles éktelenb oztán a szűzekben Kaz. 155; fényes volt páncélja, sisaka, szablyája, *de* legfényesebb volt szeme két gyémántja Pet. uj. I:45; szeretem én a madárkát, *de* még jobban a leánykát Cz.; mert félt a szűnyogtól, félt a szűrós nádtól, *de* legislegjobban Toldi nagy bajától A. II:30. (A *pedig* kszóval: mert szép ködös arczezal, könybe borult szemmel — Legszebb *pedig* a nő piros szerelemmel o. 253.) — Itt már az előmondat megengedő s mondjuk ezeket megengedő kötőszóval is; p. szép vala ugyan orczában, *de* szebb vala hittel.

Néha a fokozás úgy történik, hogy a második gondolat hozzáad vmit az elsőhöz; ilyenkor rendesen az *is* kszó jár együtt a *de*-vel: ¹⁾ immár láttál engem arczul, *de* láss hátul es, Bod. c. 6; fa, mint most, akkor is virult, árnyában sok megnyugodott, *de* használt a költőnek is Pet. I. 197 | a fakó *is* von, *de* a fakót *is* vonják Ball. Péld.; csapszékbe a cigányt be is rántják, *de* ki is taszigálják o.; midőn süt is a nap, *de* az eső is esik Mer. Er. népm. 18.

Ide tartoznak a *nemcsak-de*-féle szerkezetek, melyek az előmondatban tagadják a megszorítást és csak úgy bővítik aztán az utómondatban ugyanazt a gondolatot. Ilyenkor *hanem*-mel változhatnak a *de*, csakhogy mindenik más észjáráson alapszik, s némi-

¹⁾ Az *is* nélkül van, *de* úgy látszik ide való a köv. mondat: Csengő szava népe közt hangos, minden viadalban nagy gyorsaságos: *De* hogy mellé vév minden népeit, mindenütt kergeti ellenségeit [= *de* még kergeti is ell.] Born. Én. 300b.

leg mást fejez ki: a *de* a fokozást hangsúlyozza, melyet ilyenkor az utómondat magában foglal; a *hanem* egyszerűen a tagadott s az állított gondolat közti ellenmondást jelöli meg. A *nem csak* — *de*-féle szerkezet példái már a HB-ben kezdődnek s szakadatlanul folynak egészen a mai népnyelvig, tehát nem volt igazuk azoknak, a kik hibáztatták a *de*-nek ezt a használatát: *nüm héón* [*nem hiün* = nem pusztán, nem csupán] magának, *gyê* mind ő fájának halált évék HB; *nem csak* az isten mondá, *de* mind az atya isten, mind a fiu isten, és mind a szent lélek isten Tih. 94; *nem csak* én velem tön nagyokat, *de* minden néppel o. 147; mely *nem csak* az ő születését szentelé meg, *de* ötet minden bünöktől tisztán megtartá o. 270; a tömlöczi rabság *nem csak* nyomorúság, *de* nehezebb a halálnál Ball. Péld. | Az *is* kötőszóval: ez fráter Leónak nemcsak életiben tett sok vígaságokat, *de* halála után es Ehr. 62; *de* a szeretet *nem csak* az ajándokot, *de* az ajándoknak hamarságát *is* kívánja Tih. 215; *nem csak* kenyérrel él az ember, *de* minden ígéveles, ki származik istennek szájából Nád. 39; imádságra tanítá *nem csak* nyilván a sokaságot, *de* titkon tanítványit-is Pz. Im. 1; *nem csak* dicsőségünk, *de* a megmaradásunk *is* abban vagyon Zr. áf.² 27; a fejem tele van, *nem csak* fejem, *de* szívem *is* Pet. I:205; *nem csak* megfenyegette, *de* azon álló helyben jó helyen *is* hagyta VG. I:4; ez a pénz tied valamennyi, *nem csak* ez, *de* több *is* A. III:200; *nem csak* az ezüst tálból, *de* a rongyos táskából *is* szednek néha vajas pagácsat Ball. Péld.

A fokozó *de*-vel jár gyakran *nem csak* az *is*, hanem egyéb kapcsoló kötőszók is, melyek fokozás esetében használhatók (38—40). Példák: hogy valaki Toldit szereti kegyetlen, valaki, *de még* ki! *nem* akármi lány az... A. TSz. 123; úgy szólítlak meg, hogy *nem* hogy Babolcsába, *de még* egyebütt tisztességedre meg *nem* eszed kenyeredet Lev. I:125; *nem* hogy megijedne tőle, *de még* nagy bátran hozzá mene PG. 91; ha volna oly hitem, hogy hegyet helyéről más helyre vihetném, szeretetet kegyég *nem* vallanék: semmi vagyok; *de* ha *megh* minden jószágomat adnám a szegényeknek, szeretetet kegyég *nem* vallanék, semmit nekem *nem* használna Tih. 4 | «*nem* hallottad? — *De* láttam *es*» MNY. V:163 = «hallottad-e? — *De még* láttam *es*» NyK. III:15; sz. János *es* szenvedé nyakvágásnak halálát, *de* még Kr. *es* szenvedé kínokat halált Horv. 121; zsákszámba állt nála huszas, tallér, *de* még az arany *is* VG.

I:164; itten pihen Eszter asszony, de még a férje is otthon Jók. É. 200; nem hogy az istent, de még a barátot is nem kell kérni, hogy a rest embernek segítségül legyen Zr. áf². 9 | de jó ló az a fakó! — *de még ez a pej se kutya!* o. 228; senkit ne rágalmaz, de meeg ingyen se hallgassad örömet . . Horv. 267 | nem tarthatnak tiszta szű zességet; *de ha tartnak sem* használ önekik Érd. 405b; nem hogy valaha ő szavát hallottátok, *de sem* láttátok ő személyét [*neque vocem ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis*] M. 178 | látszik, elég bátor, *de vigyáz a mellett* A. TSz. II:25; *de mi meg a mellett* Toldit *se* felejsük o. XII:50 | ez világi jószágát, marháját, *de annak felette* önnön magát *ees* megutálja o. 406b | *De sőt* uristen, könyörülj rajtam . . Born. Én. 166; nem hogy bánná, de sőt kedvelli Pz. Kal. 85 | kérjünk tanácsot sz. Pétertől . . *De sőt* sz. Pál is előszámlálja erkölcsöket Mon. Hit. O. el.; a philosophusok nyilván állatják, de sőt az experienta-is ezent erősíti, hogy., Tyukodi, Józs. p. 172 | azért arra az időre hagyá, a midőn Pban lesznek . ., *de sőt még* fogadást tétete Thámárral is, hogy eltitkolná ötét Mik. m. 236 | az igazságot és a kegyességet igen szerette, *de sőt még* jóakarókat is értelemmel tudott választani o. 243 || mely *nem csak* asszonyunkat vevé környül, *de megh* a sz. Józsefetes Tih. 54; bőségesben jö te read *nem csak* lelkedbe, *de meg* testedbe es o. 365; melyek érdemlék hallania *nem csak* angyaloknak beszédöket, *de meg* Krisztusnak beszédét es o. 366; kiktől *nem csak* az prófétaknak könyvöket tanulá meg, *de megh* idvességének módját es megtanulja Kaz. 40 | Józsefnek *nem csak* nevét nyeré, *de még ennek felette* az ő tisztaságát követé Horv. 72; megtartá a gabonát *nem csak* önnön magának, *de még ennek felette* minden népnek o. 73 || *nem csak* hogy az embereknek jószágát elragadozzátok, *de még* az isten szolgáinak adott alamizsnát *is* merészlitek elkérni Vg. 47 | *nem csak* hogy nagyságos nevet *nem* érdemlenének, *de még* kisebbet *sem* annál Tel. 51; *nem csak* hogy *nem* használják, *de még* meg *sem* értik Ny. VIII:281 | *nem csak* hogy *nem* szükséges, *de ugyan* haszontalan és ártalmas *is* Tel. 160.

A fokozás eseteihez számíthatjuk azt is, mikor az egyik okadatot a másikkal megtoldjuk, erősítjük, midőn következtetésben a felső tételhez csatoljuk az alsót. Ilyenkor a kötőszó többnyire *pedig* v. már *pedig* (l. 55), azonban gyakran *de* is előkerül; p. ígéreted beváltását az enyémtől tetted függővé, *de* én már beváltottam

szavamat (tehát te is váltsd be a tiédet). A fiú hasonlatos leszén atyjához avagy anyjához: *de* Kr.-nak szépnek kelle lenni. . . *Hát* az ő édes anyjának is Tih. 260 = hasonlatos leszén a fiú ő atyjához avagy anyjához, *de* miért Kr.-nak kellett lenni igen szépnek. . . azért. . . ezenképpen volt igen szép az ő anyja is Horv. 52.

Az ellenmondó *de*.

67. Ez a tagadó előmondatot kiegészítő állításnak kötőszava, tehát egyértékű — ámbár más észjárásból indult ki¹⁾ — az ellenmondó *hanem*-mel. Ez, mint láttuk (59), újabb kötőszó mint a *de*, azonban a mai élő beszédben ellenmondásra kizárólag a *hanem*-et alkalmazzuk, s az ellenmondó *de*, mellyel az irodalmi nyelvben még gyakran találkozunk, valóságos irodalmi archaizmus. Minél messzebb megyünk vissza irodalmi emlékeinkben, annál sűrűbb a *de*-nek ilyen használata, s a legrégiebbekben majdnem kizárólag ezt találjuk.²⁾ Összevethető ez az ellenmondó *de* az ellentétes feleletek *de*-jével: *p. nem jössz ? de megyek* (l. 64:3). — Mai élő beszédünk inkább csak a *nem csak*, *nem hogy*-féle kifejezések³⁾ után használja, tehát olyankor mikor egyúttal fokozással jár (l. 66).

Példák: *nem miéink, de istené* Ehr. 31; *ne akarj félned föld, de vigadj és örülj* B. 207; *senki nem gyújt szövétneket és veti rejtékbe, de a gyertyatartóra* M. 137 (Károlyi már így fordítja e helyeket: *ne félj föld népe, hanem örülj és vigadj; senki a meggyújtott gyertyát véka alá nem teszi, hanem a gyertyatartóba; de máshol még ő is használja a de-t: nem tér vissza Egiptomnak földébe, de az assíriai király leszén az ő királya* Hós. 11. 5); *ne meggyük meg azt, de nyilazzunk* M. (így PG: *ne metéljük ezt el, de vessünk sorsot reá; már Sylv.: ne metéljük el ez ruhát, hanem vonjunk nyilat; és Kár.: ne hasogassuk ezt el, hanem vessünk sorsot: non scindamus eam, sed sortiamur* Ján. 19:24); *nem mieink, de istené* Ehr. 31; *efféle bornak maradékit itt el ne adhassa, de az*

¹⁾ «Nem fehér, *de* fekete», ez eredete szerint annyit tesz: nem fehér, bizony fekete. «Nem fehér, *hanem* fekete» eredetileg a. m. nem fehér, hanem, fekete.

²⁾ Még a megkülömböztető *hanem* helyett is előfordúl: *nem egyéb, de* istennek akaratja, Göröcsönyi Máty. k. 10.

önnön pinczéjében vesse Sajósz. v.; hogy ez istennél, nem lehetetlen, de lehetséges Tih. 192; mert nem félelmet, de nagy szeretetet jöttem hirdetni o. 289; és nem vonhatta a bűnt egyik másiktól, de mind önnön akaratjok szerint vétkezének o. 207; így o. 9, 41, 70, 74, 167, 186 stb., s csak ritkán *hanem*; nem székéren megyen, de gyalog Debr. c. 345 stb., mindig így; a te szerelmed nem elmulandó, de örök Horv. 270; születnek kedég ujonnan nem a testnek akaratjából, de istentől o. 66; jöjj el, ne nézzed embereknek bűnöket, de nézzed te irgalmasságodnak sokaságát o. 98; keresztfán neveltetél, nem kénytelen, de akarva Th. 292; semmit ne kételkedjete, de hallgassatok engemet Vg. 60; hogy nem szóval, de csak intéssel gyónnék o. 102 (s o. máskor is, csak elvéte *hanem*, p. nem életnek, *hanem* halálnak tetszik 121); nem én akaratom a bűnösnek elveszése, de hogy megtérjen és éljen Érd. 104b; váltsad el én rólam a pohárt, *de* ne én mit akarok, *de* mit te-es Döbr. Márk = múlték el én rólam e pohár, *de-maga* ne miként én akarom, de miként te o. Máté 104b; nem kell a keménységbe elmerülni, de nyomorulton mindenkor könnyörülni PG. 134; ki nem mi érdemünkből, de az ő jóvoltából könnyörülni rajtunk Born. Én. 1; el hagyjuk apadni folyamát az időnek, és végzésünk nincsen, de multakról perelünk, nem ügyekszünk óni jövődöt Vör. II:272; itt hajnal kedves jövetét nem előzi szelid hang, de pereg a dob, az ércz kürtök harsognak o. 311; elakasztja ütését és az ölés vad munkáját nem végzi, de rendül új félelme miatt o. 314; nem oly czállal hagyók el ősi fészkünk, hogy olesó hírnév füstje lenne részünk, ... de gondjaink végezelja volt bevenni Szion dicső falát A. III:395; képmutatónak kell lenni naponta: nem szólni, de nézni; nem nézni: pirulni A. TSz. V:72; ne váljatok tüstént vénné, inak! de tartsatok merőn A. Haml. 33; a bort nem színéért, de kedves ízéért szokták pénzen megvenni Ball. Péld.; nem a ki mondotta, de mikép mondotta o.

Legközelebb áll ez a *de* mai nyelvszokásunkhoz akkor, midőn (mint már a *nem hogy*, *nem csak*-felékre nézve említettük) egyúttal valami fokozással jár; ¹⁾ p. valaki a sz. szeretetnek regu-

¹⁾ Ellenben egészen szokatlan s nem jó benyomást tesz a *de*, ha a második mondat csökkenti az első gondolatot, mint p. ebben: «Érezni nem, *de csak* gyanítani hagyja» Kaz. Berzs. lev. 30.

lája szerint él, nem mondattatik az *embernek*, sem *angyalnak*, de *istennek* Tih. 4; hogy fogadna nem tiszta embert, de bizony istent és bizony embert o. 91; ez példa embernek nyilván megjelenti, hogy a szünetlen való munka hasznát el nem ejti, de a földből, lassan-lassan a kincset kifejti PG. 200.

Valamint a *hanem*-et kíséri gyakran az *inkább* szó, ép úgy csatlakozhatik az ellenmondó *de*-hez: hogy urunknak szerelme embereknek szívökbe el ne aludna, *de ioncab* gerjedezne Tih. 219; soha nem nevettek, de ioncab olymint szüntelen sírtanak o. 340; az örök életet magának nem örök életére, de incab örök halálára veszi Nád. 32.

A *hanem* kszó csak olyankor használható, ha a tagadó mondat az első, az ellenmondó *de* azonban olyankor is alkalmazható, ha utólag következik az ellenmondó gondolat tagadása, s ez esetben mai nyelvünk is *de*-t használ (vagy *pedig*-et); p. «más zörgeti, de nem én, hadd zörgesse, ha nem én», «más viseli, de nem én», «más csókolja, de nem én» K. 190—191.

A *de*-nek helye.

68. Ha kötőszó, mindig az utómondatban áll, még pedig ennek elején. Jóformán csak költőknél találkozunk néha olyan szabadabb elrendezéssel, hogy *de* a mondatnak egyéb részei közt foglal helyet; p. szent ígéretemet hordozod csak szádban, semmi reménységed [metszet!] de nincs neked abban Born. Én. 101; egy magzatját igen szereti vala, semmit neki de nem kedvezett vala o. 267b; levelet íra, parancsol cseheknek, hadnép azon de lám semmit sem ada, Göresönyi MKir. 67; semmit de nem fogá istennek ostora, Vizözön A2; bátor ember ő maga jámbor legyen, gonosz társasággal de ha együtt megyen, szükség hogy azokkal jutalmat együtt vegyen PG 93; kérlek de ne siess halálomra, Illosv.; gyilkosod nem lettem, érdemlett veszteden de örömet vettem Gy. Ch. 74; hogy menjen, sógora sokat ingerlette, elmaradásának de módját ejtette o. 148; hitemet de jaj mi tántorítja? Dayka 74; mindnyájan de virágból lesznek Vitk. költ. 82.

Asyndeton és polysyndeton.

69. Asyndeton van, ha nagyobb hatást akarunk tenni az ellentételeknek egyszerű, mint egy objektív szembeállításával; p. átkozom hódító szépséged keceit! Ők törlék [ugyan, de most] — Ők ontják Abelard könnyeit, Dayka 66; «fennáll megváltónk kegyes oskolája s él még böles Szokrát is a bölesek példája; a nép mind a kettőt megölte — csudálta» Vitk. költ. 83; én ültettem a rózsafát, más töri le a bimbóját, én szerettem egy kis barnát, más éli vele világát Cz. 13; rám nézz hugom, ne amoda o. (ilyen ellenmondás eseteiben, ha az utómondatban van a tagadás, ez a kötőszótlan szerkezet sokkal közönségesebb, mint a *de*-vel v. *pedig*-gel való); égjen el a mi tüzé, e köfal alattunk nem fog elégni Vör. II:325; hátul mennék: *de* rúg, elől mennék: harap A. III:173; kemény harcra a Detre száz: nem tőle jött hunokra gyász; éles a Makrin fegyvere: nem bánta azt erős Keve A. II; haza jőne, nem eresztik K. 12; megcsókolná, nem meri K. 197; erős erdőt szánt, a gyöngé ugart se Ny. IV:96.

Máskor ellenben többször is kiteszük a *de*-t, ha szükséges, ha t. i. magát az ellenvetést új ellenvetéssel korlátozzuk; p. váltsad el én rólam e pohárt, *de* ne én mit akarok, *de* mit te-es Döbr.; én is most jó egészségbe vagyok, *de* az más éjjel oly nagy gyomor-fájás esék vala reám . . , *de* immár semmi dolgom nincs Lev. II:32; bizon elég későre jött ide az levél, *de* mégis mindenik leveledet megadták; *de* az mint értem az mit mi irtunk, meg nem adták neked o. 78; az én uram örömet irt volna levelet, *de* az sok dolgai között gondolom hogy elfeledkezett, *de* mindazonáltal director uram Kdnek megírta . . o. 182; *de* nem hogy lejöttek volna, *de* sőt inkább távolabb mentek és eloszlottak (1634-ki lev.) FMMin. 478; magam is meghökkenem, *de* csak azt mondom, *de* szép szóval: Ny. VIII:42; «Isten a tudója, mikor szabadul ki szegény a fogságából. Héj, *de* jól éreztem én azt a dolgot előre, *de* meg is mondtam, *de* nem is hallgatott rám senki.» Jók. Erd. 34.

Néha még olyankor is többször kiteszik, különösen költők, mikor azon egy gondolatot több megszorító ellenvetés kíséri; p. anyátólszületett: *de* szüztől; *de* sérelem és fájdalom nélkül Pázm. préd. 152; örömkönyűt nem várok, *de* ennyi jaj, *de* oly keserves károk, *de* ez emésztő bú enyhítsen [téged]! Dayka; nem jársz

idres-bodros konttyal, *de* piros, *de* pozsgás napégette arczod A. III:167.

Sőt néha egy megszorításnak is két *de*-je van, ha t. i. a *de* után közbevetünk még egy megengedő mondatot; p. Timánt nagy nyughatatlanságban találám azért, hogy sokáig oda voltam, *de* noha igen szerettem ötet, *de* eltitkolám előtte a dolgot Mik. m. 319; ő az Késmárk dolgához bizott volt, *de* az vagy leszen, vagy nem leszen, *de* Szombathelybe elmegyén Lev. II:15; *de* még azok is, kik ő vele nem lakoztak vala, *de* maga bánkódnak vala rajta Vit. 50b.

A *de*-nek egyéb kötőszókkal váltakozása és társulása.

70. Minthogy a legtágabb használatú ellentétes kötőszó, alig van ellentétes kötőszó, melyet nem helyettesíthetne némely esetekben, s mely viszont ezen esetekben a *de* helyébe nem léphetne. A megszorító *de* majd mindig váltakozhatik az *azonban*, *csak-hogy*, és *maga* kötőszókkal, s ujabban a megszorító *hanem*-mel is (l. ezeket). Ha az ellenvetésnek ellenkezőjét nem csak következtetni lehetne az első gondolatból, hanem ennek valóban természetes következménye volna, akkor a *mégis*, *mindazáltal*, *mindammelllett* kötőszók használhatók (l. ezeket); p. meg van tiltva, *de* ő megteszi = meg van tiltva, ő *mégis* megteszi.¹⁾ — A fokozó *de* néha a *pedig*-gel váltakozhatik (p. fülei vannak, *de* jók = f. v., *pedig* jók), ha pedig az előmondatban tagadás van, a *hanem*-mel (p. nem bátran, *de* vakon: nem bátran, *hanem* vakon; nem csak egyet, *de* százat: nem csak egyet, *hanem* százat). — Végre az *ellenmondó de* helyett az újabb nyelvszokás általában a *hanem*-et alkalmazza.

Ezeknek az ellentétes kötőszóknak nagyobb részével együtt

¹⁾ Érdekes egy bibliai mondatot különféle fordításokban összehasonlitanunk: Gen. XLIX:24:

Káldi (Ballagi idézetében NyK. III.): *de* irigykedtenek ő reá a nyilasok: *de* erősen megmaradt az ő kézíja.

HG: és noha a lövők háborgatják: *de* azért az ő íje épen marad.

Kár.: jóllehet gyűlölték ötet a lövöldözők: *mindazáltal* az ő ívének ereje által megmaradt.

Tárkányi: *de* irigykedtek rá a nyilasok: *azonban* az erőre volt helyezve az ő kézíve.

is állhat a *de* egyazon mondatban. A megszorító *de* kísérheti az *azonban*, *ellenben*, *csak* és *maga* kötőszókat, továbbá a megszorító *hanem*-et; p. «eleget mondom neki, *de hanem* hát nem akar» Nép (a többit lásd a megfelelő kötőszóknál). Kísérheti még a *mégis*, *mindazonáltal*, *mindamellet*t, *azért* kötőszókat (l. ezeket), sőt még az ellentétes (megengedő) *pedig*-et is, p. *de pedig* nem kell! Nép; «Megállj német, majd megveszed tavasszal, ha most nem kell, *de haza pedig* nem viszem, mert ott aranyért sem kapni szénát» Jók. É. 278.— Az ellentétes kötőszóknak efféle halmozását még alább sok példában fogjuk látni; itt csak még egyet idézünk, négy ellentétes, kötőszóval: «A zsidónak nem szabad vádolni, mert zsidó. *De azonban pediglen mindamellet*t is hiába volnék én akár olyan nagy keresztény . . , *azért mégsem* . . » Jók. RR. 74.

XV. Csakhogy és maga.

Csak és csakhogy.

71. Ha az ellenvetést, a korlátozó körülményt csekélynek akarjuk föltüntetni, akkor nem az erősítő *de* szót, hanem a csekélylést kifejező *csak* szót tesszük eléje; ¹⁾ p. e ház pusztá vala, mert a barmok abba delelnek vala, *csak* teljességgel a zsidók elpusztulnia nem hagyják vala Tih. 52; csendes minden körültem, csak messziről hallani a patak zuhanását Kaz. Bácsm. 98; a csend irtóztató, csak szél sohajt a fákon át Eö.; állat nem lakhatik ottan, *csak maga* áll a nagy sivatag Vör. II:256. Néha iróniával alkalmazza a szülő ezt a *csak*-ot, holott a kifogást nagyon is lényegesnek tartja; p. minden van, csak por nincs [puskapor] A. III:236; majd életét lenyomta önnön súlya, mint ama bálvány, mely érez és ragyog felül — csupán alapja rossz agyag o. 280. — Néha azonban ironia nélkül is teljes értékű komoly ellenvetést, megszorítást kísér; p. mindenbe jó a segítség, csak a tálba nem Ny. VIII:370; minden süvegelte személyét, csak Matyinak volt fenn a főrevalója Faz. LM. I; szerettem volna *akárki* más lenni, csak saját magam nem Jók. SG. 24; ujjongatva vitték, víg magyar táncz pergett: minden örült, csak a menyasszony kesergett A.

¹⁾ E szócskával egyértékűek *csupán*, *csupán csak*, *pusztán*, s a HB-beli *heón* (*hiön* = üresen, pusztán): mind paradicsomban való gyömolcsöktől monda neki élnie, *heon* tiltá egy fa gyömolcsétől (v. ö. a paradicsomnak minden fájáról egyél, *de* a jó és gonosz tudásának fájáról ne egyél, Káldi). — Néha a *csak* elé ki van téve a *de* kszó: én bementem a ti kegyetek dorgáért... *de chak* azt bánom, hogy haszontalan lön még ez először az én szolgálatom Lev. I.228; akkor az időben ott senki nem vala, *de csak* a két bírák elrejtettek vala Born. Én. 325. l.

III:313; minden éljen . . oh csak vesszek én! Pet. I:159. — Még egy fajta mondatokban közeledik a *csak* a *de* kszó jelentéséhez: a melyekben ugyanis az utómondat kívánó s azt fejezi ki, hogy *csak* ez a föltétel szükséges az előmondatbeli megengedéshez, *de* ez a föltétel multhatatlanul meglegyen; p. isten neki, *hadd* nevessen, *csak* engemet meg ne vessen Cz. 118; volna szép galambom, *csak* messze ne járna, távol van ő, távol Cz.; *ám* csalatkozzanak meg azok, *csak* téged meg ne csaljnak F. 543; *ám* maradjak tolvaj a világ szemében, *csak* a magam lelke ne kiáltson tolvajt A. I:334. — Néha a *csak* szó a jelentésnek különös átmenetével a. m. folyvást, szakadatlan; p. *csak* beszélek, *csak* beszélek neki, *de* hiába; aztán *csak* néz, *csak* néz előre hajolva A. II:8. Ebből is lett egy ellentétes jelentésű *csak*, mely szakasztott olyan észjárásból indult ki, mint a vele egyértékű *mégis*; p. ha tizszer megtiltjuk is, ő *csak* folytatja gazságait; «hiába megyek; — *csak* menj!» Ez a *csak* többnyire a *de* kszóval jár: egynéhány ágyut kilővele, hogy a többi azt meghallván tudnák, hogy hol volna; *de csak* haszontalan volt Mik. m. 31; a Jankó eleget czuczorkálta, *de csak* hiába TGyüjt. 1838:VI:26; próbáltak vele mindenfélet, *de csak* nem tudott meggyógyulni Ny. IV:37; akármint ragyogjon a nap, *de csak* nem lát a vak Erd. Közm.; «Dehogy nem szídom a fürdőt, Pedig a távolság megpuhítja még a szikla rovátkáit is . . De *csak* szídom. Mért nem vagyok ott magam is.» Porzó MONV. 16:474. A *mégis* társaságában: *de* az nem akarta a kezébe venni, utoljára *mégis csak* ráállt Ny. IV:37; nagy nehezen *csak* ráfanyalodott *mégis* A. TSz. 198. A *de* és *mégis* kszókkal: szénád háj, *de csak még is* rossz a lovad Jók. É. 208. — Az idézett példák mutatják, hogy az ilyen *csak*-féle szóból szintén fejlődhetik megszorító kötőszó, és fejlődött is némely nyelvekben: ilyen eredetű kötőszók a német *allein*, a franczia *seulement*, az angol *but*, a török *anžak*, a karjalai *bajčēi* («auszer, nur, aber» Genetz, Karel. 7. l.).

A mi nyelvünkben is alakult a megszorító *de*-vel egyértékű szerkezet evvel a *csak* szóval, még pedig a *csakhogy* kezdetű mondatokban. Ezek két osztályba sorozhatók: a) Némelyek tényt foglalnak magukban, mely megszorítja az előmondat tartalmát: én itt ugyanazon elébbeli embereket látom, *csak* hogy támadtanak püspökök, kiket én ezelőtt nem láttam volt Lev. I:69; kétség nélkül jele van reménységében, *csak* hogy nehéz várni, míg nézhet

szemében Gy. 91; engem *bár* ne kíméljeteK nagy veszedelemtől, csakhogy ötet őrizzétéK gonosz hírtől, névtől BB 49; helyén hagyom beszédedet, csakhogy mind lehordád, a mit előbb építettél F. 64; szép elmélkedésekkel legelik szívöket, csak hogy ezekben lesik a belső édességet o. 566; egészségem helyre állott, csak hogy még néha gyengélkedem Kaz. Bácsm. 106; néha-néha jön egy az igazijából, egy valódi költő; *csakhogy, csakhogy* a míg jön egy ilyen dalnok, addig hány keserves nyávogást nem hallok! Pet. uj. II:90; ingyen ő sem kapta *az igaz*, csakhogy . . . ő kelme egy kurta «jó napot» után mindig kapott elegendőt VG. I:15; dehogy volt ő beteg! csakhogy érdekessé akarta magát tenni a hamis Jók. Sf. 28; elhengerítette *ugyan* azt később egy hatalmas földindulás, csakhogy ez háromszáz esztendő múlva történt Jók. SG 111; nincs neki semmi baja, jó egészségben van, *csakhogy biz* az nagyot hall szegény Jók. É. 101. — Efféle mondatokban a *csak* nyilván maga hiányos mondat, mely főmondata az utána következő *hogy*-os mondatnak. E hiányos mondatot néha még valamivel teljesebb alakban találjuk, kivált Faludinál gyakran: isten ne engedje, hogy kinek mivel tartozom, meg ne adjam; *csak az, hogy* most adósságim nagyok, jövedelmem kevés F. 289; . . az egy istennek kívánnak tetszeni; csak az, hogy, ha kereszteteket bocsát reájok az isten, noha eltűrik, de fáj nekik és elbúsúlnak o. 566; csak az hogy dévajság volt o. 761 stb. Kiegészíthetjük e mondatokat ilyenformán: *csak az* a dolog járul még hozzá, *csak az* veendő még tekintetbe, vagy: *csak az* a baj, *hogy* most adósságim nagyok. — *b)* Némely *csakhogy* kezdetű mondatok követelményt, feltételt foglalnak magukban, melyhez hozzá van kötve s ez által megszorítva az előmondatban kifejezett megengedés: víjunk meg, csak hogy hat avagy hét nap előtt nekem megizenjed előbb Lev. I:150; szerezhetnek magoknak törvényeket, csak hogy a tíz parancsolatnak ellene ne legyen az ő törvényök Tel. 163; viszonta való szeretettel kínál, csakhogy teljes szüből szeressük F. 527; hallom a szép szót! csak hogy ne siettek volna olyan nagyon a győzelem hangos hirdetésével Brass. Neo- és Palæol. 11. — E második osztálybeli mondatokat így egészíthetjük ki: *csak az* kell még, vagy: *csak* azt kötöm ki, *hogy* megizenjed előbb stb.

Maga.

72. Előre bocsátottuk a *csakhogy*-féle szerkezetet, hogy előkészítsük a jóformán elavult ellentétes *maga* kötőszó magyarázatát. Láttuk, hogy a *csakhogy* v. *csak az hogy* kezdetű ellenvetésekben a *csak* v. *csak az* tulajdonkép főmondata a *hoggy*-nak, tehát három mondattal van dolgunk, s ha a harmadikat — mint az előbeszédben elő is fordúl néha — *hoggy* nélkül mondjuk, ilyen alakja lesz az egésznek: «hiszen megkísérthetjük a dolgot, *csak az*: mit szól hozzá az atyád?» Már most régibb nyelvünk ezen *csak az* helyett a vele egyértékű *maga* szót alkalmazta s így szólt: megkísérthetjük a dolgot, *maga* mit szól hozzá az atyád? azaz *maga* az a dolog forog még fönn, egyedül az kérdéses még. — Mi legalább valószínűnek tartjuk a *maga* kötőszónak ezt a magyarázatát, melyet Hunfalvy Pál adott MNy. IV:157 (egyuttal mandsu, mongol, jakut, perzsa ¹⁾) analógiákra hivatkozva, v. ö. egyéb nyelveknek is az előbbi cikkben idézett ilyen eredetű kötőszavait). Ámbár nem lehetetlen az sem, hogy Budenznek van igaza (o. V:228 és MUG. Szót.), midőn e kötőszót a *még* kötőszó mélyhangú párjának tartja: **mégé* = **magá*, s hivatkozik e szócsaládnak egy finn nyelvbeli mélyhangú tagjára is Szót. 631. cz. Láttuk a 35. cikkben, hogy a *még*, *megint* jelentésű szavakból szintén fejlődhetik ellentétes kötőszó.

A *maga* kötőszónak ma még csak a székelységben vannak gyér nyomai. Lőrincz K. a háromszéki nyelvjárás leírásában MNy. VI:228 ennyit mond róla: «A *maga* szót mint indulatszót is, 'no' és 'ugyan' értelemben használják, mint: *magabizon*! (nobizon), *maga mét*? (ugyan mért ²⁾), *maga ne mondja*! ³⁾ de magában is a 'bezzeg!' értelmében használják». Budenz u. a. nyelvjárásból idézi ezeket: «*maga* mit csinálsz? *maga mét*? *maga minek*? *maga hadd el*!» Hozzájárul egy-két mondat a NyK. III. kötetében olvasható háromszéki párbeszédekben: «Egy kérésem volna A. bátyámhoz. — *Maga* mi aránt? halljuksza!» 15; «de kapott és. — Tám az orra végibe likasztottál? — *Maga*! ne rityálódj annyit!» (ne

¹⁾ Az o. idézett finn *itse*-re nézve kérdéses ez a jelentés.

²⁾ Így is fordíthatjuk: de mért?

³⁾ Így fordítható: de ne mondja! csak ne mondja!

kötekedj annyit). — A Debreczeni Grammatika 140. a megengedő kötőszóknál rekeszben megjegyzi: „*maga* e h. noha, már ma szokatlan, jobb is elhagyni, mivel zavarodást okoz». — Ugyanezt ismétli Kassay Nyt. K. 292: «noha és ámbár helyett Erdélyben mondják és a régieknél is szokásban vala *maga*, p. útnak indult, *maga* beteges. De már *maga* foglaló szó a szokásból kiindult; de nem is kár, mivel zavarodást okoz, *maga* névmásával összekeveredvén». — Elvértve mint archaismus újabb írónál is előkerül; p. «Csaba háborodott e látás szépségén... *De maga* így szólott büszke nagyságához:» Vör. II:226. — Azonban egészben véve elavult szó s csak a régi irodalomban van általánosabb használatban.

Még pedig ritkán úgy hogy egyszerűen ellentétes kötőszó volna, mint p. ebben: [Ferencz] bocsátá Masseust, hogy hozzá jöne [Rufen], de R. felele: *maga* mi dolgom van frater Ferencz-czel? Ehr. 51. Rendesen olyan esetekben használják régi íróink, mikor a második mondatban megengedés van kifejezve; p. tisztelenséggel illetnek engemet ördöngösnek nevezvén, *maga* nem az vagyok Tel. 441. A kötőszó használatának ép olyan megszorítását látjuk ebben, mint az ellentétes *pedig* kötőszónál (l. 56), melyet rendesen szintén csak megengedő mondatokban használunk szakasztott azon esetekben, melyekben régi nyelvünk a *maga* kötőszót, úgy hogy ma mindenütt *pedig*-et mondhatunk a következő idézetekben.¹⁾

Példák: im én magam felmegyek, *maga* nincs jó egészségem Lev. I:123; igen szorgalmaztatja, hogy az új várat míveljék, *maga* látta az ő felsége levelét, hogy csak... Lev. II:9; tisztességgem nincsen tőle, *maga* tudja az uristen, hogy ő neki engedelmes voltam o. 22; eljönnek a prédikátorságra, *maga* nem bocsáttattak istentől Horv. 240; azt éhezik és szomjuhozzák, *maga* koronkéd teljesek Érd. 559b; sőt im lássad az üveget, kit az napfény meg nem szeghet, *maga* ötet áthalhatja Kat. próz. leg. 127; hamis ítélettel előbb ítélsz vala, az ártatlanokat nyomorgatod vala, *maga*

¹⁾ Különben a *de* és *csak* kötőszókat szintúgy alkalmazhatjuk mind ezen mondatokban, s a német nyelvben is *doch* v. *und* *doch* egészen közönséges a megengedő tartalmú mondatokban.

isten mondja ártatlant meg ne ölj Born. Én. 327; tettétvén, hogy ő is hozzá akarna menni, maga külömb szándéka vala annál Tel. 130; «mint az beteges száját sérti az kenyér, *maga* az egészségest gyönyörködteti: és mint az világosság árt az csipás szemnek, *noha* kellemetes az egészségesnek . . » o. 145; kik igen hányják az istennek lelkét és titkon való jelentését, maga az ördögnek álnok mestersége viseli őket o. 397; böcsülőinek kevés esze vagyon, maga jól tudod, hogy megböcsülik, Sámbar hkf. 778; kik a szent írást magoknak tulajdonítják, maga távol esnek tőle Mon. kép. 19b; isteneknek akarnak láttatni, maga nem istenek o. 151; drágán árulja a medvebőrt, maga a medvéjét sem látta Pz. Öt l. 296; egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulussával, mint a magyar; maga annak megbizonyítására . . semmit nem cselekszik, Zr. áf.² 35 | mellékmondatba vetve: ha maga kézbe nem adandasz minket: si tamen non prodideris nos J 287; ha maga kóstoltatók, mely édes legyen: si quidem gustastis J 846 | viszonyító névmással: nagy munkára vetvén kezünket, *kit maga* olymint semmivé tudván . . Érd. 3; továbbá a Jupiter a több isteneknek királyoknak neveztetetik, kiről *maga* ezt vallják, hogy oktan állatoknak hasonlatosságokba ábráztatta volna magát Kaz. 123.

Külömben a *maga* még előmondatban is előfordul mint valóságos megengedő kötőszó, s az utómondatban *de* felel meg neki: maga békesség vala; de ez az hajdúk ellen való praktika volt, Tört. Tár IV:79.

Demaga.

73. A *de* és *maga* szóknak olyan egyesüléséből, minő p. *de* csak 71, keletkezett régi íróinknak ez a kötőszava: *demaga*, mely ép úgy elavúlt, mint az egyszerű *maga* (Gyarmathy Nyelv-mestere még említi az ellentétes kötőszók közt). «E valóságos Proteusa a magyar kötőszóknak» — mint Toldy nevezi a Nádor codexben — csak olyan Próteus, sőt sokkal kevésbbé Próteus, mint p. az egyszerű *de* kötőszó, mert csak a megszorító *de*-nek felel meg, úgy hogy azt mondhatjuk, hogy azzal azonos értékű s ugyanazon jelentési árnyéklatokkal fordulhat elő. Nyelvemlékeink majd egységes szónak írják, majd pedig külön hagyják két alkotórészét, sőt

az is előfordúl, hogy közéjük más szó ékelőlik: de *jaj* maga mit tehet ez megholt bestye? Nsz. 108.

Példák: . . istené; *de maga* mid van, mit istentől nem vettél volna? Ehr. 32; jó és hasznos [a természet törvénye], *de maga* nem üdvözlnek vele a sz. ker. hitnek kivüle Érd. 24b; szeressed a jobbakat, *de maga* ne akarjad magadat ő velők foglalnod Horv. 264; jövendőt monda . . , *demaga* azt ő tőle nem mondja vala Nád. 145; menjen el én rólam e kin, *demaga* nem úgy miképpen én akarom, *de* miképpen te o. 172; *demaga* mondom tinektek o. 159; monda néminemű riogató beszéddel, *de maga* tisztességgel Marg. 115; én megteszem [hogy imádkozom], *de maga* te is imádj ájtatosan o. 113; *de maga* ezt sem kell elhagynunk o. 50; hévságokat tehet vala . . , *de maga* . . nem hévolkodik vala Kat. próz. leg. 234; Zsuzsánna szépségét titkon nézik vala, *de maga* Zs. azt nem tudja vala Born. 325b; a sebnek urát és tevőjét nem ismerem, *demaga* a sebnek nagyvoltából vélem, hogy valami jeles ember volt PG 137; nem vétkezik, ha férjhez megyen: *De maga* az ki elvégezte magában, hogy szűzen tartsa leányát, jól teszi Tel. 101; sokan vannak, kik azt mutatják, hogy az egyházi embereket szeretik és tisztelik, *de maga* az ellenmondásnak idejin üldözik őket o. 149; az mi első szülőinknek szépen szóla, *de maga* örök veszedelemre voná nyavalyásokat o. 191; azt a sz. írásból kell megtanulnunk. *De maga* az sz. írásnak értelme mi legyen, azt a régiektől szükség megkérdenünk o. 209; sz. Pálból más helyt is hoznak elő . . *De maga* az is nem cllenkedik a mi értelmünkkel o. 244; majd úgy tetszenék . . *De maga* ha látod, különbben vagyon az dolog o. 336; élőnek nevezed magadat, *de maga* holt vagy Mel. ap. 107. — || Megengedő kifejezés van az előmondatban: *igaz hogy* minden ember fertelmes bűnös. *Demaga* az istennek ígérete is igaz o. 394 | *jöllehet hogy* a Krisztust testébe nem láttam legyen, *de maga* mikoron téged látalak, nem különb, mint ha őtet látnám Tih. 377 = Kaz. 15; mert *jöllehet* hogy a nap fényének elveszése gyakorta történjék, *de maga*, miért nem tudhaták okát, sokan csudálák ezt Horv. 107; *jöllehet* hogy minden időben kell lennünk szorgalmatosaknak a ókról, *de maga* inkább akkoron, mikoron a szentséghez járulunk o. 237 | *jöllehet* gonosz vala, *de maga* a sz. Máriához áhítatos vala o. 137; mert a gabonának *magma*, *jöllehet* a polyvától megtisztít-

tassék, de maga ha a földbe elvettetik, magot teremt ismét polyvával o. 70; áztán ruhácskákba, jóllehet alávalókba, de maga tisztákba ötet betakargatá o. 56; jóllehet mindenekre kész szenvedni Krisztusnak nevéért, de maga juta az ő testinek annyi nagy erőtlenségére . . Marg. 77; jóllehet a napnak hévségén feküdjének demaga a napnak hévségét nem érzik Nád. | gyakorta tégy gyónást; ha többször nem, de maga kétszer egy hétben meggyónjál Horv. 237 | mit csinálsz, ó asszonyállat, mert *mikoron* szegény légy, *de maga megees* hálákat adsz istennek Kaz. 112.

Mint az imént idézett példa mutatja, az összetett *de-maga* még egyéb ellentétes kötőszókkal is társulhat, úgy mint az egyszerű *de*. Előfordúl *demaga mégis*, *demaga mindazonáltal*, *demaga azért*; l. ez utóbbi kötőszókat. Még a *pedig*-gel is társul Nsz. 87: „*demaga kedeglen* én meg nem rémulván . . .” — Mint a *de* kötőszót, *bizony*-fele erősítő szók is kísérik, p. „*de maga bizony*“ = verumtamen Döb. 65; „*de maga valóbizony*“ = verumtamen M. c. 34.

A *demaga* nem áll a mondat elején a köv. példában: igaz a te ítéleted, tégy demaga a te szolgáliddal a te irgalmasságod szerint Tih. 242.

(Mellékmondatban: úgy hogy sokaktól balgatagnak alojtának: mert *de maga* [=holott pedig] vala isteni bölcseséggel erősített Ehr. 2.; szolgai fordítás.)

XVI. *Mégis* és *mégsem*.

Eredetük.

74. Ezen összetett kifejezéseknek első része az időhatározó *még*, második része a kiemelő *is* és *sem* (l. 20. és 30.), tehát azonosok az időhatározó *még-is* és *még-sem* kifejezésekkel ilyen mondatokban: *még is itt van, még sem jött meg* = *máig* (azaz mostanig) *is itt van, máig sem jött meg* (l. a *még* szó eredetét 38.). Láttuk már e kifejezést mint kapcsoló kötőszót ilyen mondatokban: jelen voltak Pál, Péter, *mégis* Jakab 38. Hogy ezek az időhatározók ellentétes kötőszókká hogy lehettek, azt már félig-meddig olyan átmeneti példákból is megsejthetjük, melyekben egyre megy, akár időhatározóknak, akár pedig az ellentétet jelölő kötőszóknak vesszük őket. Például a következőkben: mit ajejtunk *meges* tanúkat? hallottátok e káromlatot! M. Márk 14: 63 = mit kívánonk *méges* tanúkat? hallottátok káromlatot Döbr. = mit teszünk *mégis* tanúkkal? hallátok e káromlatot Kár. Ebben a *mégis*-ben ellentétes kötőszót láthatunk, pedig a Vulgatában így hangzik e vers: quid *adhuc* desideramus testes? audistis blasphemiam; azaz: mi szükségünk *még* tanúkra? | *mégis* az doktor nem elégedék, de *méges* így veteködék! Kat. leg. 2709—10; az doktor nem elégedék, de *méges* így veteködék o. 2645—6 | ha ezerszer én testemet halálra adnám ilyen nagy ajándékért, olyha *még-és* semmit nem tennék Érs. (Pass. ed. Toldy 154.¹) — Az ellentétes *mégis*-ben a kiemelő *is* tulajdonképpen megengedő, s p. a köv. kifejezések egyértékűek: ha megígérte *is*, kétes eljövetele = ha megígérte *is*, *még* kétes elj. = ha megígérte, *még-is* kétes elj. = ha megígérte

¹) „*Mégis*: mégis (Gyöngyös)». Ny. V:273. Nem világos ebből, hogy az ellentétes *mégis*-t ejtik-e ott így.

is, *mégis* k. elj. A köv. kifejezés ; meg van tiltva. *még-is* megteszi, a. m. ha azt mondanám: meg van tiltva, *akkor-is* megteszi, s ha meg volna engedve, *akkor-is* megtenné. Mint látjuk, az ellentétes *még-is*-nek az *is* ép oly fontos, ha nem fontosabb eleme, mint maga a *még*; bár vannak esetek, mikor az *is* nincs a *még* mellett, hanem a másik mondatban (p. ha megígérte *is*, *még* kétes eljövetele), sőt egészen hiányzik, p. mert ha bölcsek hirdették volna, hát te azt mondhattad volna, hogy az hit *még* hamis lehet Kat. leg. — Még csak azt említjük a *mégis* magyarázatához, hogy egyéb nyelvekben is szolgálnak ilyen ,még' jelentésű határozók ellentétes kötőszóként: így a német *dennoch* (= *dann noch*), s a régibb németben maga *noch* (p. «Er ist wol sechzig jahre alt, *noch* säuft er sich alle tage voll» Goedeke u. Titmann, Deutsche Dichter des XVI. Jahrh. XIV:50), az angol *yet* és *still*, a régi franczia *encore que*; a cseremiszen ,*mégis*' így hangzik: *ale tugok* s ez tulajdonkép a. m. ,még ugyancsak'; u. o. az átvett orosz (*пу́ще*) *пу́шо* nem csak a. m. többet, még jobban, inkább többet, hanem annyi is mint ,*mégis*' NyK. III:469. V. ö. még ném. *immerhin*.¹⁾

Mégsem, *mégse* a. m. *még-is-nem*, *még-is ne* s az utóbbi *még* elő is fordul helyette: ha hát *meghys nem* ül veszteg, hanem embernek czipellésében követ hány Lev. I:73; kész pénzt adtam reá, *mégis nem* tudják gondját viselni o. II:122; a veszedelmet látjátok, *még-is* fel nem serkentek Zr. áf.² 8; *még is*—*ne* borítsd be arczát fátyolával Vör. II:211.

Használatuk.

75. Már az előbbi czikk példáiból is kitűnt, hogy *mégis* és *mégsem* mindig valami váratlan következményt kísérnek, tehát olyan gondolatot, mely ellenkezője annak, a mi az első gondolatnak természetes következménye volna. Ezekre a kötőszókra már nem is illik annyira a ,megszorító' elnevezés, vagy legfőllebb annyiban, hogy az előmondatnak következményét szorítják meg,

¹⁾ V. ö. Budenz magyarázatát MNy. V:222. Ő a miénktől különböző etimológiából indul ki, s ebből más úton igyekszik levezetni a *mégis*-nek mai jelentését.

ill. megsemmisítik; holott az eddigiek magát az előmondatnak valóságos vagy csak képzelhető tartalmát szorították meg. Például: «meg volt tiltva, *de* ő megtette» = meg volt tiltva, s ehhez az ember hajlandó már azt is hozzágondolni, hogy nem történt meg, *de* ő megtette. Viszont: «meg volt tiltva, *mégis* megtette» = meg volt tiltva, s ennek természetes következménye az volna, hogy tehát nem történik meg, s ő ilyen körülmények közt is, *mégis* megtette. A *de* tehát legfőlebb szubjektív következtetést czáfol, a *mégis* objektív következményt tagad. Természetes, hogy a kettőnek gyakorlati használatára nézve szabályokat adni nem lehet; egyiknek vagy másiknak választása éppen csak attól függ, vajjon az előzményt és a következményt inkább szubjektív vagy inkább objektív kapcsolatban tartja-e a beszélő, sőt tudjuk, hogy mind a két mozzanatot össze is kötjük gyakran: jóllehet immár soha meg ne nyerhessem, *de* *mege*s igyekezném embereket attól megfosztanom Kaz. 33; én kiáltok hozzád egész napon, *de* *még* sem felelsz meg MA. Zs. 54; különben, tört szívvel, *de* *mégis* elmegyek Pet. uj. I:56; messze eljár hegyen, völgyön és sikon; hej *de* *mégis* azt csevegi: jobb otthon Ndal; a középső nem akart ráállni, *de* aztán *mégis* ráállt Ny. IV:36. — Egészen hasonló értékű kapcsolatok a következők: oly szomorú már most, *hanem* *mégis* büszke A. 240 | az nem akarta a kezibe venni, utoljára *mégis* csak ráállt Ny. IV:37 | a fél falu benn ült erszényében, *csak* *hogy* neki *mégis* azon járt az esze, hogy a másik felét is mikép ránthatná be VG I:45 | *maga* *megg* sem Krisztus Érd. 346b | jóllehet azok mind én nálam vannak, *de* *maga* *mégis* az ebek ugatását el nem szenvedhetem PG. 222; ingyen sem tudom, ki vagy...; *de* *maga* im *mege*s 3 sing vásznat adok Kaz. 107; *de* *maga* *mégis* oly balgatagok voltak Mon. kép. 73 | *azomban* jóllehet a nyelv természetét vizsgáló munkák haszna szembetűnő, *mégis* igen hibáznak azok a kik... Kiss J. A. m. ny. állap. 125 | hiszen nem is gondoltam arra még; *pedig*, könyörgök, azt előre jó megtudni *mégis* A. III:256; «Azt gondolná az ember, hogy nem fordulhat elő eset... *Pedig* *mégis* úgy van» (uj Koszorú 1879).

Ezen szerkezetekből egyúttal azt is látjuk, hogy a *mégis*, *mégsem* szók, ámbár kötőszókká lettek, még egészen megtartották határozói természetüket. Eléljük tehetjük még az *és* kötőszót is; p. «Teljes hívság dolgunk. *És* *mégis*, *és* *mégis* ezekben törjük fejünket» F.

523; másnak szívem mindig jót kívánt, s engem mégis minden ember bánt Pet. — Határozói természetük nyilatkozik abban is, hogy mint az eddigi idézetek is mutatják, nem kell a mondatnak elején állaniok, hanem állhatnak inchoativum után is, sőt a mondatnak hangsúlyos része után is (bár rendszeren közvetetlen megelőzik a hangsúlyos szót); p. még: Rózsa új hitvesét látni mégis vágya A. III:314 | «jöllehet utazásomat nem tanácslottad, *de csak* helyben hagytad *mégis*» Vers. M. Gr. 256. §; rajtok ment mégis Vör. II:240.

Példák az egyszerű *mégis*-re: lassan fűttam, mégis elhasadt [a tilinkóm]; úgy szerettem, mégis elhagyott! Tpa I:30; van szeretőm tizenhárom, ha tíz meghal, azt sem bánom, mégis marad kettő három N. I:253; lám én csak egyet szeretek, mégis eleget szenvedek o. 256; magosan repül a héjja, mégis körme közül él a o. 248 | *kettőztetve*: minden este bánva bánják, hogy e vadat mér' kívánják...; *mégis, mégis*, ha reggel lett, a gímszarvast üzni kellett A. II:266; s *még is*, ki hittem sugarának, hajh engem *még is* megcsala Pet. I:158 | *megengedő kötszó* az előmondatban: mert *ámbar* mindég megbánást emlegetnek, mégis csak azért történik az, hogy a nép előtt tekintetbe legyenek Gv. p. p. 11; *noha* idvezítőnk semmivel nem tartozik vala az törvénynek, de mégis fizetni akara neki Tel. 165; találatnak olyan emberek is, kik *holott* magyar szüléktől származtak...: mégis ezen tetemes hibát gyakorolják, Sípos, Ó és új m. 38. | *Mégis, mégsem* gyakran kerülnek elő mellékmondatokban is, mint bármi egyéb határozó: mert tudja Kd, *hogy mégis* isten után az emberi segítség szép dolog Lev. II:177; tüvé tettek értünk mindent, s természetes *hogy mégsem* találtak Jók. SG 42; föltette, hogy ezen segíteni fog; de úgy, *hogy mégse* kerüjön ezer aranyba Jók. RR 51.

Gyakran fordul elő olyan *mégis*, mely előtt nincs kitéve az előzmény, a megengedés, csak oda van gondolva; p. Ez mégis furcsa dolog. Mégis megcsalatkoztunk mi. Ez az én bátyám mégis jó ember. «Élünk vele, midőn azt akarjuk vmiről v. vkiről jelenteni, hogy más v. ellenkező, mint várni v. gondolni lehetett.» CzF. Szót.

XVII. *Mindazonáltal.*

76. Egészen olyan használatúnak látszik, mint *mégis*; még pedig a hosszabb *mindazonáltal* s a rövidebb *mindazáltal* alakban egyaránt (MA. szótárában mind a kettő megvan, Calepinusében nihilominus: *mindazonáltal*, tamen: *mindazáltal*), s előfordúl elég gyakran így is: *mindezáltal*, *mindezenáltal*, sőt CzF. Szótára egy *mindazált* alakot is említ («újabbán némelyek rövidítve használják *mindazáltal* helyett»), melyet valóban megtalálunk Szász Károlynál („*mindazált* kérem» Molière Sganarelle-jében), s mely az *által* szónak rövidített *ált*, át alakjához csatlakozik.

Peldák: «tehát Ádám mondá magába:.. az én bánatom megújittaték. *Min ez attal* Á. magát megbízván monda ismét:» Tih. 230; Ez ifjú felelé: Ó Jézus, tudod mert én igen szegény vagyok .. *Mind ezatal* urunknak mondását hiába nem vevé, de kezde urunk előtt is gyertyát égetni Kaz. 55; *mind ezen által* .. nagy tisztességgel fogadja vala Vg. 46b; «.. várja azoktul azt [a magyarázatot], kik tudósbak én nálamnál. *Mind az által* jusson eszébe ez is, hogy a kisdedeknek készítettett e könyvecske ..» Tel. el.; «Tudom, hogy hitelt adsz beszédemnek ... *Mindazonáltal* minthogy magamnak kell arról bizonyosságot tennem, arra is reá állok» Mik. m. 187; «.. az út tele vala tüskékkel. *Mindazáltal* eszrevevék némelyeket, a kik próbálták keresztülmenni» Gv. p. p. 5; .. *Úgy mindazonáltal* hogy .. Vers. M. Gr. 157. §; van minékünk pinczénk, házunk, *mindazáltal* itt tanyázunk Pet. I:196. — | *Megengedő-kötőszós előmondat*: Álmos, *jöllehet* Tatárországban született, *mindazonáltal* Erdélyben halt meg, Lisznyai krón. 12; *noha* az rétet is én takartattam volt be, *mindazonáltal* szénát kényszerítetttem vennem Lev. II:103; *noha* mind ezek nem látszottanak is valamely nagy dologra menni, mind-

azonáltal S. nagy örömben volt Mik. m. 217; *ka szinten* jónak tetszik is, mind az által, az nem-igaz-végre-valóság miatt, bűn Zvon p. np. 31.

A *de*-hez s egyéb megszorító kötőszókhöz ép olyan viszonyban áll, mint a *mégis*,¹⁾ és éppen úgy kísérteti magát velük; p. *de-mindazáltal*: *verumtamen*, *sedenim*, *attamen* MA.; eddig is kimentünk volna, ha a gonosz idők engedtek volna, *de mindazáltal* rövid nap ki igyekeztünk menni Lev. II:71; József mondá, hogy az csak istent illetné, *de mind azon által* hagyá, hogy megbeszéljék Born. Én. 272; nem áll az én rajtam, *de mind azon által* megmondjad nekem o. 272b; «a grófnak sok kegyelmével élek, *de mindazonáltal* el nem bízom magamat. *De csak mégis* majdnem egyértelmű vele, mint: De csak meg kellene neki még is mondani. De ha ő mondja, csak igaznak kell még is lenni» Vers. M. Gr. 256. §; . . *de erre mindazonáltal* . . Vers. Anal. II:396; *de mindazonáltal*, ha különben történik is, nem kell a zűrzavartól félni, Kiss J. A m. ny. állap. 126 | *de* tudjad, hogy a Kr. nem vall olyan szolgálkat, minemüket te mondasz: *de maga mind ezattal* hozasd ide a leányzót Tih. 313; jóllehet tudja vala, hogy az ő ura hamar haza jőne, *de maga mind ezátal* . . ő ágyára feköte Gua. c. 41 | még arra is akad példa, hogy a *mégis* kötőszó társaságában fordul elő: noha elvetettél mostan színed előtt, *mind az által* bízom, hogy . . *meg sem hagysz el* Born. Én. 332b.

Látnivaló, hogy e kötőszó ép úgy megtartotta határozói természetét, mint a *mégis*, s mint emez, előfordul az *és* társaságában is:» . . mint kelletnék végére ennek menni? és az ő kme tetszését írja meg Kd. *És mindazonáltal* az úristenre bízom . . » Lev. II:44.

Előfordul a kiemelő *is*-sel is: kívánnám azért *mynd az által*es hogy meglátogatna RMNy. II:2:63; *de mjnd azon által*is még csak az kapukat is fel nem vonatám Lev. I:277; «40 emberek mulának ki. *De mynd azon által* es nem szünék inteni a népet» Érd. 236; ép így o. 236b, 341b s még sokszor | *mynd azon által* sem akará hinni o. 337b.

¹⁾ Kaz. 55. egy mondatban *demaga* át van húzva és helyébe *mindezáltal* van írva.

Az a kérdés már most: hogy kell magyaráznunk ezt a kötőszót? — Ha azt mondjuk, hogy «sok fáradságába került, *mindazonáltal* végrehajtotta azt, a mit akart», ez eredetileg alig lehetett másképp értve, mint úgy, hogy mind azon akadályokon általtört,¹⁾ áthatolt és mégis végrehajtotta terveit. Ugyanezen észjárásból indult ki az olasz *però* (=lat. *per hoc*) és *perciò*, szó szerint, ezen által. Összevethető még az olasz *tuttavia* és spanyol *todavía*, *mindazonáltal*, tulajdonkép, minden úton; és a német *durchaus*, minden áron, szószerint, [minden akadályon] át ki.

¹⁾ A J. c. 857. lapján olvasható *myndazonnal[tal]* azt mutatja, hogy a középső szó nem a ragtalan *azon* névmás, hanem az *az* névmás *n*-ragos alakja. — Különben a RMNy. II:b:141 ilyen alakját is találunk: «...jó egészségbe vagyok, *de mindennek általa* te kének sokszor irtam...»

XVIII. *Mindammellet.*

77. Használata inkább újabb irodalmi nyelvünkben fejlődött s ugyanaz, mint az előbbi kötőszóé. Voltaképpen állapothatározó s annyit tesz, hogy ,mindezen körülmények mellett, mindezen bajok s akadályok mellett' mégis ez is megtörténik. Ugyanilyen észjárást mutat a német *bei alledem* (ritkábban e h. *trotzdem*), a spanyol *con todo esto* (=lat. *cum toto isto*), az olasz *con tutto ciò*, *contuttochè* (mindazzal hogy', azaz ,mindammellettt hogy'), és az ujjgörög *μη ὅλον ὅπου*.

J e g y z e t. Legújabb időben ezt is használjuk: *annak ellenére is*, v. *mind annak ellenére*; és a német *trotzdem* (s a francia *malgré que*) mintájára ugyanolyan értelemben azt is mondják, hogy *mindennek daczára*, *ennek daczára*, *daczára annak hogy* . . ; l. Ny. III:255 és IV:197.

XIX. *Azért.*

78. Nagyon érdekes jelenség e szónak ellentétes mondatokban való használata, a mennyiben szép példát mutat arra, mennyit kell a nyelvbeli kifejezéshez hozzáérteni olyant is, a mi nincsen kifejezve, szavakkal kimondva. Azt mondjuk p. mondhatsz te akármit, azért én oda megyek; ne nézd azt, hogy ő német, azért az én öcsém az Jók. RR. 80. «Sirsz, Mari, elvesztéd férjed, kinek annyit örültél. Mit sirsz? fel nem kél ő soha». — ,Sirok azért.' Vitk. költ. 128. Tulajdonkép így vannak értve ezek a kifejezések: ,mondhatsz te akármit! azért ne mennék én oda? én oda megyek'. Tehát éppen olyan irónia, mint mikor azt mondjuk: én miattam elmehetsz, a helyett hogy «én miattam nem kell itthon maradnod: elmehetsz». — Igaz, hogy az ilyen kifejezés lehet kétértelmű is; ha p. csak ennyit mondok: «bátyjának nem tetszett a dolog, azért ő elment», lehetséges hogy az utómondat következtetés (azaz hogy azért ment el, mert bátyjának nem tetszett — hogy p. ő ott akar maradni), de az is lehetséges hogy ellentét (azaz hogy ő elment, noha bátyjának nem tetszett — hogy ő elmegy). Azonban a beszédbeli összefüggés mindig világossá teszi a mondatot; azonfölül a beszélő s az író megfelelő segédszókkal is határozottabbá teheti; p. «Igaz, egy még érezhető -ály, -ély képző megvoltáról tanúskodnak a teljesen átlátszó oszt-ály, vesz-ély . . ; de azért a szív-ély, v. helyesebben éppen azért, mivel az idézett példák nagyon is átlátszók, a szív-ély rossz szó . . » Szarvas, Nyelvúj. 15.

Egyszerűbb az *azért* szerepe *tagadó* ellentétes mondatokban; p. noha én bővelkedem, azért úgy nem cselekedem PG 71; jölle-

het én a te meséidet meg nem fejthetem, de azért vacsorámat el nem hagyom o. 220.

Rendesen csak olyankor használjuk ezt az *azért*-ot, ha a megengedés az előmondatban van kifejezve; de a köv. példában az előmondatban látjuk: «Suhan a szó sűgva: elhiszi sok bátor; vagy azért nem próbál, nem hiszi ámbátor». A. TSz. II:31.

Az ellentétes *azért* néha hangsúlyos és a kiemelő *is* kíséri (*mint még-is, mindazonáltal is*), s így keletkezik ez a makacszkodó kifejezés: *azért is, csak azért is* v. *csak azért is* (v. ö. olasz *perocchè* = középlat. *per hocque*, l. Dietz Gramm.); ha nem engeded, azért is megteszem; ketté szakad ámbár és ha könnyez vért is: feleségül mégyen Lőrinczhez azért is A. TSz. V:1. — Tagadva: *azért sem, csak azért sem; de azért sem*: eo ipso non MA.

Egyéb megszorító kötőszókkal együtt: *de azért* verumtamen MA; «Isten az atya, isten a fiú, isten a sz. lélek. *De-maga* nem három istenek. Úr az atya, úr a fiú, úr a sz. lélek. *De azért* nem három urak» Born. 35b; noha azért Sámuelnek neveztetik, *de azért ugyan* nem az igaz Sámuel volt, Magyarai hal. besz. Nád. f. 32; nem mondom, hogy eszébe nem jutott volna a cigánynő jóslata, de azért ne higgye senki, hogy félelem lett volna szívében Jók. É. 24 | jóllehet hogy Eszter példázta a sz. Máriát, *de maga azért* nem illik vala, hogy József példáztatnék Asverus királyon Horv. 71; «engemet kényszerítesz viaskodni jutalomnak reménye nélkül. No, de maga azért kész vagyok reája» Kat. próz. leg. 242; jóllehet az érsek sem tűrheti vala siralom nélkül, de maga azért vigasztalja vala a sororokat Marg. 192 | mert ugyan az ágyugolyót katonákért találták ki, *hanem azért* azt is agyonüti, a ki nem katona VG I:62; «a két orcája majd beszakadt a soványságtól. Hanem azért van olyan hangja, mint a trombitának» Jók. RR. 44 | tudnunk kell penig, hogy noha az isten irgalmas, *mind az által* úgy irgalmas, hogy *azonban azért* megkívánja, hogy az ő igazságának is elég legyen a bűnért Magy. Nád. 43 | sz. Péter nem fedeztetett be arannyal, sem sereggel meg nem környékeztetett, *mindazáltal azért* elhitte, hogy betöltheti ama parancsolatot: ha engem szeretsz, legeltesd az én juhaimat Magy. 29 | látta hogy itt ravasz fiura akadt, *de azért mégis* hitte, hogy majd csak kifog

rajta Jók. É. 67; jól van, mind igaz, — de azért mégis elsülyedhet a föld o. 230.

Azért helyett a székelységben azt mondják: attól, attól mégés; én az igaz, hogy nagy ember vagyok, de attól apád helyett apád leszek K. 457. — Hasonló kifejezésmód ez is: «ámbár komja és nem komája ő másnak, de a felől koma ő és nem kom» Beregsz. TGYűjt. 1819:VII:97.

D) A megengedő kötőszók.

A megengedésre szolgáló kifejezések.

79. A megengedést sokféleképpen kifejezhetjük :

a) Néha olyan igével, mely maga megengedést fejez ki ; p. *megengedem*, hogy elmenj, *de* estére itt légy ; *megengedem*, hogy nem hallottad intésemet, *de* ezt amúgy is tudhattad volna ; «*De engedjük meg*, sok idegen népek jőjjenek segítségünkre. De ha idegenen fog a hadakozásnak administrációja állani, bizonyára semmit sem bízhatunk» Zr. áf.² 21. — Ezzel egészen egyértékű az *ám* kötőszó, mely mint látni fogjuk, nem egyéb, mint **ádom*, azaz *adom*, *engedem*.

b) Ha ráhagyjuk, hogy úgy történjék vmi, gyakran fölszólitó módu igével adjuk a megengedést,¹⁾ p. *menj el*, *de* estére itt légy ; *ne beszéljek* rózsám veled, *csak lássalak*, az is könnyebb Ny. IV:92 ; a ki a rózsáját igazán szereti, *záporosó essék*, mégis megkeresi (Népdal). — Verseggy a megengedő kötőszók közé sorozza ezt is : *légyen úgy hogy*, ilyen kifejezésekben : „*légyen úgy, hogy* el nem jöhettél, *de* legalább üzenhettél volna ; *légyen úgy hogy* megbetegedhettél volna, *de csak* meg nem haltál volna *még is*“ M. Gr. 256. §, Anal. II. 384. Így Batsányinál² 123 : „*Légyen, hogy* a rossznak győz gonosz hatalma, s a jámbor-igaznak ritkán van ótalma ; *légyen, hogy* jó testét itt bér nem követi . . . : van Isten ! van !”²⁾ — Az ilyen ráhagyó mondathoz gyakran hozzá teszünk ilyen ki-

¹⁾ Így járnak el egyéb nyelvek is ; p. ném. «*Er falle gleich, so preiset ihn das lied*» Goethe ; *sei es dass . .* ; fr. *soit-soit* ; cseh *bud'-bud'*.

²⁾ Különös, de szintén ide tartozónak látszik az Ehr. c. köv. mondata (104. l.) : «*es hogy* valaki mind ő jonhával szeretné e szerzetet, *legmely* igen bűnös *legyen*“ = akármilyen bűnös legyen.

fejezést: *ha akarod, ha úgy tetszik*; p. menj el mindjárt, *ha akarsz, de estére itt légy*. Ide tartozik, mint látni fogjuk, az *akár, akar* kszó, p. menj el *akár* mindjárt, *de estére itt légy*.

c) Ha ráhagyjuk, hogy úgy van valami, néha a *hiszem* igét alkalmazzuk, mely *hiszen* alakjában egészen viszonysszóvá lett; p. *elhiszem* hogy nehezedre esett volna, *de azért* meg kellett volna tenned; mód *hiszem* elég van benne, *de* az úr nem akarja Gyarm. Nym. 298; másfelé indultak *hiszem*, *de* történetből még es abba az országba vetődtek K. 416; *hiszen* jól van, jól, *de* hát aztán mit teszünk vele? — Gyakran ezeket a mellékneveket használjuk: *igaz, való, bizonyos, szent igaz* stb; p. *igaz*, hogy te érdemlenéd meg, *de* engedd oda annak . . Gyarm. Nym. 297; *az igaz*, hogy nem is lett semmi bántása, *de* mégis örült, hogy elért a határra Pet. I:86 | Mikes rendesen így kezdi a megengedést: *a' való | valóbizon embernek fia megyen . . : de* jaj az embernek ki miatt elárultatik [filius quidem hominis vadit: vae autem. .] M. 64; *valobizon* a lélek kész [spiritus quidem promptus est], *de* a test beteg o. 65. Ide tartozik, mint alább meglátjuk, a *bár, bátor* kszó. — Néha a megengedés efféle ráhagyó határozóval vagy indulatszóval történik: *úgy van, de azért* véleményem mellett maradok; az *úgy* szócška rendesen közvetlen a *de* előtt áll, sőt össze is forr vele egy megszorító kszóvá (már a Debr. Gramm. fölhozza ezt az *úgyde*-t az ellenvető kszók közt); p. Egy mosolygásodra éltem megújulna . . *Úgy de* az ég helyben nem hagyja tettemet, Dayka 67; *úgy de* nagyon könnyű a pénzt kizsarolni Vör. II:270; szeretne lejutni az udvarra; *úgy de* a lajtorját elvitték Jók. É. 53; *úgy de* jó uram, azt szeretném megtudni A. Haml. 39; «A mienk is lett az [a nyúl]. *Úgy de* tüzes kő! gúnyánkat addig ellopták (palócz) TGyüjt. 1819:VI:34; próbáltuk fácskával felnyitni a závárt, *úgy de* kölykeit fel nem tolhattuk o. 36 | *bezzeg* [talán **bízz még?*] sok mesterség vagyon te benned, *de* értelem semmi PG. 56; *bezzek* szép fényes állatot találtam, *de* [mit teszek] metszek vele? Helt. 1. mes. | Lehetnek helyesírási vétségek. *Igen de* ezekről már volt szó Brass. Népt. Lja IV:402; *Igende* . . [mint *úgyde*] o. 421; Ne menjen el kjed még! — *Igen, de* otthon megszidnak . . K. 355 | egyet szülők *tat, de* oroszlánt PG 218 | *persze* [latin *per se*] hogy mondta, *de* nem hallottam. Etimológiája szerint valószínűleg ide tartozik az *ugyan* kötőszó. — Gyöngébb ráhagyást fejez ki a *lehet*

ige; p. *lehet* hogy úgy van, *de* azért én nem hiszem; *lehet*, *de* ennek meg kell történni; „*lehet* embernek fia elmegyen: de jaj az embernek, ki miá elárultatik” és «*lehet* a lélek kész, *de* a test beteg» Döbr.¹⁾ Ide tartozik a *jöllehet* kötőszó.

d) Gyakran *állapothatározó mondatba* foglaljuk azon körülményeket, melyek között *mégis* megtörténik ez meg ez; e kifejezés-módokat a *mellékmondatok* kötőszavainál, névszerint a *holott*, *ha* és *noha* kötőszóknál fogjuk tárgyalni.

Relatív mondatokkal is lehetséges a megengedést kifejezni; p. az isten . . *minemű* csodákat tett, semmibe nagyobb csodát nem tett, mint a sz. Máriába Tih. 142; *a mily* nagy ő, szándéka nem övé, mert születése rabja maga is A. Haml. 21; *a mennyire* meg volt elégedve eddigi sorsával, kétszer annyira szerette volna, ha eggyel fellyebb léphet Jók. É. 4. — A megengedő *is*, valamint egyéb megengedő kötőszókat (l. alább), úgy kísérheti ezt a megengedő viszonyító névmást, bár ez ritka jelenség: *mennyi* kint szenved; hogy ez világon *mennyi* ember vagyon és *mennyi* leszen *sem* hálálhatná meg Érs. (Pass. ed T. 222) | *a milyen* zsvajt és feleselést fog *is* talán S. kijelentése a mi politikai discussióinkban előidézni, és *ha* a kormány táborában a legvadabb indiánus tánczra kerekednének *is*, mi teljes nyugalommal mondhatjuk, hogy . . Egyetért. XIII:288 vez. — Igaz, hogy az utóbbi idézetben egészen németes az első mondat s talán általában a német nyelv hatásának tulajdoníthatjuk, hogy újabb időben gyakrabban olvasunk ilyen megengedő relatív mondatot, de egészen mégsem tartjuk idegenszerűnek, mert hisz használunk efféle mondatokat állapothatározásra is, és senki sem fogja idegenszerűeknek találni p. a következőket: nagy elme-fáradtság volna egy dologra függeszteni elménket, a midőn nagyobb dolog vagyon a fejünkben, kivált most *a micsoda* állapotban vagyunk Mik. m. 63; *a mennyi* eszük volt, utóbb még el is hitték Jók. É. 44. — Egyébiránt megengedő relatív mondatok nem csak a németben járatosak, hanem a román nyelvekben is; l. Dietz Gramm.³ III:363.

¹⁾ Toldy (RMPassio 6, jegyz.) e helyeken a *lehet* igét fölöslegesnek tartja s azt mondja, hogy «a Vulgata szerint arra sem itt, sem ott semmi szükség», pedig nyilván a latin *quidem* fordítása. — A két idézet megfelel a M.-ből fönt idézeteknek (*valóbizony*..).

Az elsorolt megengedő kifejezések nem kísérik szükségképpen a megengedő mondatot, s a megszorító kötőszók tárgyalása közben számos példát láttunk, melyben a megengedő mondatnak semmiféle kötőszava nincs. Ha p. összehasonlítjuk a köv. két szerkezetet: «és ennekutánna alávaló ruhákba, *de maga* tisztákba betakargatá» Tih. 43, és: «ezután ruhácskákba, *jóllehet* alávalókba *de maga* tisztákba betakargatá» o. 56, látjuk, hogy csak az a különbség, hogy az utóbbi mondat mielőtt kimondja az «alávaló»-t, a megengedő kötőszóval előkészít bennünket a teendő megszorításra («*de maga* tisztákba»). — Néha viszont többféle megengedő kifejezés szövetkezik s félig-meddig pleonasztikus kifejezések keletkeznek; p. „*igaz ugyan*“, „*való-bizony*“ M., *ám-bátor* v. *ám-bár*, *ha-bár* v. *bár-ha* stb. (l. az illető kötőszókat). Három megengedő szó van ebben: «Mert *ám-bár* [*ám + bár*] az erős állítás három állító szót is egymásra halmozhat: *úgy* de az állítás mivoltából a tagadásra okoskodni nem lehet» TGYűjt. 1820:III:54.

XX. A *bár* kötőszó.

Alakjai és eredete.

80. Ismeretes dolog, hogy a mai *bár* a régi *bátor*-ból van összevonva ¹⁾, ép úgy mint p. lám ebből: látom, vagy talán, talám ebből találom. Azonban a szónak alakját nézve még tovább visszakísérhetjük. A *bátor* szó ugyanis ragtalan alak; már pedig határozói használata valószínűvé teszi, hogy valamikor volt neki határozó ragja is. Ezt a valószínűséget majdnem bizonyossággá emeli az a tény, hogy régi nyelvünkben valóban megtaláljuk a várható ragos alakot: «Mert azt tudjad *batoron*, hogy gyönyörűséges az kiből ittam, te is ihatol belőle» Nszombat. 24.²⁾ Tehát *bátor* ép oly ragjavesztett alaknak tartható, mint p. *szörnyű mód* e. h. *szörnyű módon*, *kétszer* e h. *kétszeren*, *mikor* e h. *mikoron* stb.³⁾

A mi már most a szónak jelentését illeti, a határozóul és kötőszóul szolgáló *bátor* a melléknévnek 'securus, tutus', 'biztos, bizonyos'-féle jelentéséből indult ki, tehát abból, melyet p. a köv. kifejezésekben látunk: soha a bűnös ember nem *bátor*; nunquam reus homo securus est Érs. 183; a Máriának segedelmében bízókat a mirigyhaláltól *bátorokká* tegyed Göm. cod. 42; asszonyemberek miatt *bátrak* soha sem lehetünk: a feminis tuti esse nequimus Prág. 469; jer s hogy Heloized szeret, *bátor* lehetsz, Dayka 61 | vajha szárnyam volna mint a galambnak, hogy *bátor* helyre repülnek Batth. cod. 54; adj nekünk tiszta életet, szerezz *bátor* utat: vitam præsta puram, iter para tutum Cz. cod. 79 | vki az istenhez

¹⁾ Újabb írók is használják még hébe-hóba e teljesebb régi alakot, p. Kisf. S. Kes. sz. 146. dal, A. Toldi stb.

²⁾ Talán a *báran* alakban is (MA) az a határozó -n maradt fenn.

³⁾ L. Simonyi Zs. Ragvesztett határozók, Ny. IX.

fogja magát, annak minden bizodalma és bátorsága vagy on idvösségéről Érd. 147b; erősültetek örök idvességnek bátorságával: confirmatus est securitate salutis æternæ Ehr. 55; bátorságban van stb. | «Békókulesom van vagy harminczötféle, minden békó bátran kinyílik véle» (kunsági népdal). | Bátor hogy Jákób neve, mert immár két izbe nyomodott le engem: juste vocatum est nomen ejus J. HG bibl. I:N. Mondá Varius: No majd meglátom, ha segél[-e]. Monda Iréna: *Baator!* [azaz: bizonyára] Sánd. cod 29.

Az eddigiek szerint a megengedő mondatokban a *bátor* kszót így kell magyaráznunk: *bár* meg volna engedve, *de* nem teszem = *bátoron* (azaz bizonyára) meg volna engedve, *de* nem teszem. — Lehetséges ugyan az is, hogy a ragtalan alanyesetet is használták kezdettől fogva e kifejezésekben, s akkor így voltak értve: bizonyos, meg volna eng., *de* . . . V. ő. «szeretheted magadat, *bátor*, *de* igazán [helyes módon szeresd magadat] F. 520; ha azt teheted, *bátor!* ha kedég én el törhetendem az te istenidet, higgy az én istenembe Érd. 508; Pharao kedig monda nekik: *Jó bátor*, az Úr legyen veletek: Sic Dominus sit vobiscum HG. szentír. I:Gg.

A köztöszói használaton kívül a *bátor* és *bár* mint határozó leginkább óhajtó mondatokban fordul elő, s ezekben is már egészen az óhajtás jelévé, mintegy alaki elemmé, viszonyoszóvá vált: ő én lelkem, *bátor* a szűznek örömének csak mennél kisebbik szikráját vallhatnád Tih. 292; *bátor* mind két szemeimnek világát elvesztettem volna o. 110; *bátor* én haltam volna meg HG. krón. 41; *bathor* ez időt én ne értem volna Lev. I:184; *bátor* uram ne láttalak volna Born. Én. 286b; *bár* eljönne! stb. | jelentő móddal: *bár* honn lesz vala, még jobb lett volna; *bár* elhozza vala a kulesot! (székely) MNy. V:356; már Czeglédinél 1659-ben (Malach 9): *bár* ne is említsd vala | fölszóító móddal: ha magamat a panaszokból meg nem menthetem, *bathor* az én uram felakasztasson, *bathor* ebből meg ne kegyelmezzen Lev. I:181; ép így o. 214, II:50, 55, 205; hidd el *bár*, hogy a gonoszak között vétek nélkül maradhatsz Pz. Préd. 955; «Mi vagyunk-e magyarok? De *bár* annak ne mondjuk magunkat» Zr. áf.² 94; ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozzunk *bár* azután o.; valahol megtapasztaljuk az községnek egy értelmét, ott *bátor* sokat ne gondoljunk az gyakorlással, Verbőczy el. 53; nagyot akarnak ártani . . azért

bar vigyázás legyen! Nszomb. kal. 1621: H3; ez volt egyetlen gondolatom: bár soha fel ne ébredjek többé! Kaz. Bácsm. 121; de bar mindig ily apátot kapjanak, és mindig magokhoz hasonló társakkal szaporítsák szerzetöket! Kaz. Magy. utak 60; bár ne jövedöljek, bár meghamisítsa gyanúmat a kimenet! Dayka 29; menj tova jó Ali! s bár ne siess károddal, ohajtom Vör. II:283; legyünk itten mind hajnalig, bátor világos virradtig, Ndal. Kettős bár van ebben: «bátor bár úgy legyen mint hozza szerencse: megnyugodtam rajta,» Thaly v. é. I:430. — Ezen utolsó példában s a fölszólító módra idézett első példában a *bátor* már valóságos megengedő szó, csak hogy még nem kötőszó. — Az óhajtó *bár* eredetét természetesen szintén úgy képzelhetjük, hogy p. «*bátor* volna itt!» tulajdonkép annyit tett mint «*bizony* volna itt!» azaz: bizony jó volna, vagy: bizony, kívánnám, bizonyára óhajtom, hogy volna itt. (Ilyenkor a *csak* szócska szereti kísérni.)

A *bátor* szónak ugyanazon jelentéséből magyarázható ez a palócz kifejezőmód is: «*bár* *hogy* gazdag, de győzi is pénzzel: nem hiába *hogy* g.» Ny. VIII:566, azaz: bizonyos v. igaz, *hogy* g., de győzi is p. — Ide tartozik ez a kérdő kifejezőmód: *úgy-e bár?* = *úgy-e igaz?* *úgy-e* *hogy* így van v. lesz?

Valóságos indulatszó a *bár* a köv. példában: «... az ő könyűi részvevő érzésnek könyűi... *Bár!* Az ő társasága ír az én sebeimre.» Kaz. Bácsm, 100. (= bizony!)

Használata.

81. *Bátor* v. *bár* mint segédzó előfordul a megengedő mondatban mindenféle igemód kíséretében:

a) Jelentő mód: hiszem, *hogy* örül, de...; a kötőszóval: hiszem *bátor*, *hogy* volna [öröme], de ha még az ő édes szülője elmenne vele, annál nagyobb volna Lobk. cod.; s bár elszűnyadt, a bú ébren volt keblében Vör. II:209; bár a dolgot megszokta két kezem, szegény vagyok, Tpa I:101; jó éjt, királyom; bár tisztálkodom még fekvés előtt A. Haml. 92; a király sátora messze kiösmerszett, *bátor* egymást érte ottan a sok úri sátor A. II.; szólni sem mer, *bátor* mindent jól lát SzK. Álm. 133.

b) Fölszólító mód¹⁾: az oly embernek, ki a jókat

¹⁾ Vers. Anal. II:263 latinusnak mondja, pedig M. Gramm. 256. § ő maga adja példamondatnak ezt: «Jöjjön *bátor*, készen talál» (V. ö. itt 79, b).

szereti, bator jeles bűnös legyen, ennek oly mely angyali szíve
 vagyon Gua. 22; im megmondjuk, bator bánjad, mi is kereszté-
 nyek vagyunk Érs. 514b; hadd ijesszen bator ő, *de* nincs semmi
 ereje Born. ev. I:32; bár ne légy elég a megvételére . . , de . .
 veheted a magad kezére Gy. Ch. 86; vígan neveltél — csak tagadd
 bár F. 867; bár szemét rád a sors mosolyogva nyissa, bár feléd
 forduljon csalfa golyóbissa, bár nyájas karokkal kívánjon ölelni,
 ne higgy néki, ne higgy, mert sokan megesnek, mikor nála boldog
 életet keresnek Csok.; lepje bár fagy a vidéket, nem sohajtom a
 tavaszt Kisf. K.; és te ravasz tündér, bár légy isten fia, ki kell
 még kardomat karodnak állnia Vör. II:218; takarjon bár a szem-
 földél, dicső neve költő fiadnak, anyám, soká, örökön él Pet
 I:171; múlték itt bár éltenek fele, hátralevő megmaradt felét az
 édes szabadságban tölti le Pet. uj. II:87; a szűz erény nem tán-
 torúl, bár égi képből üzze bujaság A. Haml. 32. — Tudjuk hogy
 ma gá n álló fölszólító (megengedő) mondatokban is használatos
 volt azelőtt a *bátor* szó (v. ö. 80); p. neved bator, bízván mível-
 heted PG; bator jöjj be, nyugodjál itt HG. 9. mes.; legyen bator
 úgy! Pósa. Igaz ist. I:43; nem vagyok én erre elég; másra biz-
 zák bator, Decsi Adag. 163.

Jelentő és fölszólító mód váltakozva: *de bármi* magasra
 törekszik a dal, bármint *csalogasson* az életi mézzel, mindenkor a
 sírban, a sírban enyész el Pet. I:188.

c) Föltétes mód: *de még* azokat is [undokolja], kik ő
 értelmökben rútót jelentenek vmit, bator kellemetesek volnának
 vminemű tisztességgel Horv. 242; bator *ne* volt volna Jézus ez
 jegyes, meghe nagy keserőséggel vált volna ő töle Debr. 524;
 senki másszor meg *ne* keresztelkedjék, bator előszört pogány
 keresztelte volna meg is Szék. kr. 105b; *de bator* . . mindenün-
 nen kinézne belőle Juno méltósága: mi egyéb volna mindez hívság-
 nál? F. 182; bator az egész világ neked térdet fejet hajtana, ehhez
 képest semmi o. 536; tudnám én szeretni, csudálni egyikét is,
 másikat is, *bár* világos tévedésben, *bár* világos vétékben látnám
 Kaz. Magy. utak 44; meg *ne* lágyuljon végén, bár nemzet epedne
 is érte Vör. II:249; s híd volna *bár*: ledülne az, hajó volna, elülne
 az A. I:288; *de*, földné bár a gúlák sziklahalma, volna-e akkor
 esendesebb nyugalma? A. III:278.

Az idézett példákban látjuk, hogy a *bár* kötőszós megengedő

mondat állhat elül is, hátul is; és hogy ha hátul áll, az előmondatban rendesen nincs ellentétes kötőszó, ellenben ha elül áll a megengedő mondat, akkor az utómondatban állhat valamelyik a megsejtető kötőszók közül; p. vegyének észre bár, de nyelvre nem A. Haml. 20 | . . de, bár aludnék ítéletnapig, azt mégse álmodná meg, hogy mi történt ott A. III:264 | bátor azért ne legyen első . . , de mégis nézzen ki belőle vmi főbbségnek képe F. 418 | bátor úgy legyen, mindazáltal tudjuk mi azt, hogy Tel. 127 | no de légy bár siket mind e szép szavakon, csak ne bántsát Évámat A. III:241.

De nem csak elül és hátul állhat a bár-os megengedő mondat, hanem közbeszúrva is a másik mondatba: «nem sohajtom a tavaszt. Egy varázslat, bár havaz künn, visszahímzi nekem azt» Kisf. K.; s a bámuló népnek, bár látott elégszer, csaknem elvakítá szemeit az ékszer A. III:376; barátja a határtalan remény, mely bár uszítja, bátorítja is, Vajda J. uj. k. 39.

A mi magának a bár-nak a mondatban való helyét illeti, erre nézve alig lehet következetes nyelvészokást megállapítanunk. Igaz, hogy többnyire élén áll a mondatnak, de gyakran más inchoativum áll előtte, p. hogy e szokás bator helyen maradna, de így hogy . . Tih. 181. És igen gyakran csak az ige után következik; p. illék azért bator istennek az emberrel irgalmasságot tenni, de maga így, hogy o. 250; most is hallom e dalt, elhangzott bár Pet.; és vadásztak bár reá, meg nem ölték, nem ölheték Pet. uj. II:50. A fölszólító ige szereti megelőzni a bár-t, de nem mindig mint a b) alatti példák mutatják, s így nem lehet szabályúl fölláttítani, mint Versegly teszi Anal. II:399: «Imperativo postponitur, ut: haragudjon bár, biz én nem bánom: irascatur, per me liceat». — Néha még az is előfordúl, hogy az ígét más szó követi és csak aztán következik a bár; p. vegyének észre bár, de nyelvre ne A. Haml.; szívem rántsa ki bár e kéz: odaadtam A. TSz. V:74.

Igen gyakran kíséri a bár szó a határozatlan névmásokat, még pedig magán álló megengedő mondatban is, p. «vegyetek bár-mennyit», de többnyire összetett mondatban mint a megengedésnek kötőszava: bárki jött, senkit sem eresztettem be; bár-mennyit adnának, nem tenné meg; bármit mondtam neki, mégis makacsúl ragaszkodott nézetéhez; bármihez fogott legyen, azon Isten áldása volt Jók. Életk. 1847, 555. (Azonban a bár-nak ez a névmásokkal való használata nem divik mindenhol; nincs meg p.

a háromszéki nyelvjárásban, l. MNy. VI:238, és Dunán túl is úgy látszik általánosan az *akár* szót használják ilyenkor.) — A *bár* rendszerint közvetetlen megelőzi a névmást, azonban érdekes eltérést látunk p. a köv. mondat szórendjében: «Nem, nem: *bár* más *mit* tegyen, a mi szívünk *hű* legyen» Csok. I:49.

Említendő még a megengedő *bár*-nak a választó mondatokban való használata; p. erre vasaddal, *vagy bár* kettővel! Vör. II:336.

A *bár* kötőszót kísérheti még a megengedő *is*; p. *bátor* sokáig nyavalygott *is*, állhatatosan türt *még is* mindent Vers. Anal. II:383; mert *bator* az föld színén sehol semmi ecclesia nem volna *is* ... mindazáltal azt mondjuk ... Eszterházi, Anyaszentegyh. 103; de *bátor* csapjais hüvelyestül fegyverét, de azért ugyan nem sért vele Lép. tük. I:274; nem kell reménységet vetnie gyarló emberbe, *bator* még használatos legyen *es* Debr. 285; a legjobb író *is*, *bátor* ismeri *is* a nyelv természetét . . nem teremője nyelvünknek FMMin. 189; új szóknak felvételök, *bátor* *millyen* jók legyenek *is*, nem szótárok által esik meg o. 595. — Viszont maga a *bár* egyéb megengedő kötőszókat is kísérhet, p. *ám-bár*, *ha-bár* v. *bár-ha* stb; l. az illető kötőszókat. Többi közt a *maga* kötőszót is: „*maga bár* jól föltörölje homlokát az ki meg akarja mutatni» Toln. V. el. 4. Lehet még mellette *ugyan*: Akár ki mennyi jót cselekedjék, és *bár ugyan* halált szenvedjen *is* az Kr. nevéért, de az Anyaszentegyház kívül soha az üdvösségre nem juthat Pz. k. 533.

Gyakran hiányos, elliptikus a *bár*-ral kötött mondat; p. mondanak: hadd legyen mi velünk a leány, *bator csak* *tiz napig* azután vidd el haza: saltem decem dies Born. Én. 319b = MA. bibl. I:21; mutass *bátor* csak egyet, Pető krón. 134 *bátor csak* *kíváncsiságból*, olvassa a Figyelőt, Brass.

XXI. Ám, ámde, ámbár.

Am és ámde.

82. Az *ám* szócskát gyakran használjuk ráhagyó, a kérdést megerősítő feleletekben; p. elment? *el ám*; nem akar? *nem ám*; «Osz tán tud a te gazdád a hordócsináláshoz is? — Tud ám, van neki jó fürésze . . » TGYűjt. 1838:VI:27; «Hát az mit keres itt? — Mit ám? magam is szeretném tudni» VG. I:195 | sokszor a *de* társaságában: eljössz? *de el ám!* nem maradsz itt? *de nem ám!* — Használjuk azonban nem csak feleletekben, hanem általában bizonygató, vmit erősítő mondásokban; p. nézd, nézd, besikosult *ám*, *bizo* megázunk TGYűjt. 1838:VI:27; *de* futott is *ám* . . Jók. Sf. 6; «Megbetegedjem tőle? — *De ám* gondoskodott a jó sors, hogy V. úr meg ne betegedjék» o. 40. Továbbá gyakori a ráhagyó, megengedő mondásokban; p. *ám* menj! *ám* legyen! *ám* lásd! — (Különös, hogy a háromszéki nyelvjárásban sem az egyszerű *ám*, sem az *ámbár* kötőszó nem dívik, l. MNY. VI:238.)

Igen közönséges az élő beszédben ennek az *ám*-nak ráhagyó, megengedő mondatokban való használata akkor is, mikor utánuk megszorító mondat következik; p. megjött a bátyád? meg *ám*, *de* holnap meg elutazik; az *ám*, megkérte, *de* kosarat kapott; «jobb fű terem. *Ugy ám*, lónak jobb, *de* a marhának nem jó» Ny. VIII: 279. Az irodalomban ritkább, *de* mégis előkerül; p. *igen ám!* szegény feje sietne váltig, *de* a két láb nem érkezik vele A. III:284; *ugy ám*, egyet kettőt ablakon keresztül, *de* majd száz- meg százat amúgy mindenestül o. 301; félni ne félj, hogy a kis csecsemő gondját ne viseljem; mint te, olyan hosszan nem ringatom *ám*, *de* mosolygó szép szemeit felcsókolom én, Győry V. HSzemle I:151. — Még a megengedő *is*-sel is: «Minthogy az álomban és jövőendő-
lésben, *ám* legyünk *is* rólok néha reménylésben, *de* száz közül
sincs egy igaz bételésben», Gy. Ch. 128.

Az összetalálkozó „ám, de“ a beszéd folyamában egészen egyesülhet, úgy hogy p. a helyett hogy «itt volt *ám, de* megint elment» azt is mondjuk: itt volt — *ámde* megint e. Egészen így mondjuk p. „*úgy hogy*“ helyett *úgyhogy*, „*az, ki*“ helyett *a ki, aki* (v. ö. olasz *finchè* = addig-hogy, fr. *puis-que* = aztán-hogy stb.). Így keletkezett egy új megszorító kötőszó, *ámde*, melyet éppen az irodalmi nyelv alkalmaz sűrűen; p. talán csodállak, *ámde* nem szeretlek Pet. — Már Verseyhy tárgyalja ezt az összetett megszorító kötőszót: «latinis *at, ast, sed* respondet, ut: *ámde* fontold meg, kérlek, a dolgot mélyebben: *sed* perpende, *quæso*, rem penitius. Ponitur et vice *de*, ut: leczkéidet ugyan jól tudod, *ámde* (vel *de*) az írásodban sok hiba van: *at in scriptura multos errores commisi*». Anal. II:388. — Gyurits (Mondattan⁴ 74) azt mondja, hogy «*ámde* a *de*-nek fokozása»; annyi igaz, hogy hatásosabb kifejezés, mint az egyszerű *de*.

Azonban az *ám* szócska nem csak ebben az *ámde* kapcsolatban vállalta föl a megszorító kötőszó szerepét, hanem mivel a megengedő mondatnak rendszerint igéjét követi s így igen gyakran a mondatnak végére kerül, a beszédben a következő mondatához csatlakozhatnak s így egymagára is megszorító kötőszóvá lehet, úgy hogy p. ebből a szerkezetből: «betekintett *ám*, el is ment mindjárt» ez lesz: betekintett, *ám* el is ment m. Példák: Kd akkor nem hagyá a miénket eladni, *ám* aztán téiben elküldék és semmit el nem adának benne Lev. II:28; ma inkább csak emelkedett, költői vagy szónoki előadásban használják: «Nem maga villongott-e midőn szép frigy vala köztünk? *Ám* ha vitéz, most álljon elő» Vör. II:271; menj török és mondd el, mint vendégelnek Egerben: *ám* soha hírrel Egert ne zavarjátok o. 320; egy rövid óra elég nyargalva elérni tövéhez, *ám* veszedelmekkel borzasztók útai o. 326; nem szólnak nagyot [az ágyuk].. *ám* minden lövéskor dül az ember sorra A. III:209; feláldozá a józan elmét a féktelen haragnak; *ám* jobb leend, lefojtsa gerjedelmét Greg. Luz. 16.

A mi az *ám* szócskának eredetét illeti, valószínű Budenz véleménye, mely szerint e szó az **ádom*, azaz *adom* igének összevonása. Tudjuk, hogy *ád* mellett néhol máiglan mondják ezeket: *ádsz* és *ádj*, és hogy régente egyéb alakjait is hosszú hangzóval ejtették, p. *ádd*, *add* Zvon. 492; *aaggya* dat Érd. 107b. Az össze-

vonásra nézve pedig **ádom* : *ám* éppen olyan, mint *bátor* : *bár*, *találom* : *talám* stb. — Az *adom* ige itt a megengedés értelmében van használva, mint egyéb kifejezésekben s egyéb nyelvekben is előfordul. Tehát, „*ám, de*“ elemei szerint a. m. „megengedem, de. .”

Ámbátor, ámbár.

83. Az *ám* és a *bátor*, *bár* megengedő szók egyesüléséből lett, s ezek nem egyesülve is előfordulnak egyazon mondatban, p. *am* legyen *baar* Born. Préd. 550; megvívni a «zsarnok kormányi kénnyel», *ám* hadd ömöljön *bár* a honfivér Délib. hőse 68. — A palóczok *ambár*-nak ejtik, rövid *a*-val, és Szeder Fábián (TGyűjt. 1829:V:10) megjegyzi, hogy «ezt ama szokás is, mely szerint az *ambátor* szóban az első *a* betű nem ékeltetik meg, helyesli».

Az *ámbátor*, *ambár* szók használata hasonló az egyszerű megengedő *bár*-éhoz:

a) Megszorítás nélküli megengedés: «Izrael felelé: *am bator* úgy legyen» Born. Én. 275; *am bator* tied legyen a jó eledel Helt. 10. mes.; «hogyha én ezt tettem, ur isten . . *Am bár* kergessen ellenségem, es *bátor* megragadjon engem» MA. Zs. 17; többé az iránt [az urfinak leányával házassága iránt] ellent ne tartson kegyelmed, mert meg nem fogja bánni; *am bár* magam legyen kezes az urfiért, hogy engedelmes fia lészen kegyelmednek Thewr. Nyelvkinés. 22; *ámbár* hallgass, bízzuk más discretiójára oltalmunkat Zr. áf.² 10. Ki nem találná egyötök is, ha meg nem mondanók. Ámbár taglalgassátok. A. A. I:208.

b) Ellentétes társmondattal:

jelentő móddal: Atticus nem kívánt tisztségeket, *ámbár* előtte nyitva állottak Vers. Anal. II:383; az én pályám szép, *ámbár* nem ragyog Tpa I:173; némulva retted az örökkévalót! . . *bár* végzetetlen! *ámbár* isteni az ő kegyelme! Bats.² 94; hanem az ellenség ágyuja sem alszik, iszonyú tüze van, *bár* szava nem hallszik, s *ámbár* a czigányság többször így kiáltott: A. III:209; sötét van, *ámbár* a felhő szíven tűzfájdalomként átnyilallik egy-egy villámlás o. 262; a kik Isist éppen azért imádják, *mivel* átláthatatlan fátyolba van takarva, *nem*, mint más nemzetek, *ámbár* titok lepi Brass. SzFigy. I:482; «Ilyen sincs több. *Ám bator* azt mondta bölcs Salamon, hogy semmi új sincs a nap alatt. No ez új!» Jók. RR. 73 |

ámbár jól tudta, hogy egyszerre csak egy veheti el, *mégsem* csapna agyon egyet is, ha egyszerre tizenketten nézik VG. I:10; *ámbár* fuvalás az ő foglalatosságok, *mindazáltal* a nagy erőszak miatt, mellyel fúniok kellett, iszonyú lármát indítának Gv. p. p. 30;

fölszólító móddal: . . dül melledben az indulat; *ámbár* dül-jön, s sziklakemény szívedet megeméssze, kimondom: sem tiszted, sem okod nincsen vádolni Vör. II:310; légy nyájas *ámbár*, de ne köznapi A. Haml. 23 | régibb íróink majd mindig ezt a fölszólító-módu szerkezetet használják a latin mintájára: *ám* bátor a templomnak kövei ő magokban kicsinre böcsültessenek: mindazonáltal az isteneket kell nagyra böcsülni, kiknek tiszteletökre azok rendeltettenek Prág. 88; *ámbár* az ott semmi ártalmat ne tégyen *de* fél hogy gonosz hírt általa ne végyen Gy. Ch. 77; *ámbár* ahhoz, jutni kellessék fáradva, annál inkább bírni azt várjuk suhajtva Mik. 170;

föltételes móddal (p. *ámbár* tízszer hínák, még sem jönné) ritkán használjuk. Mégis találkozik egy-egy példa; így: «Nem szánta költségét, ha valamely szép új könyvnek hírét hallotta, annak megszerzésében, *ámbár* harmincz negyven aranya megbánta-is volna» Szegedi J. Aquila 72.

A megengedő mondat közbeszúrva: mely, *ámbár* sarkait veré, nem takará el a váz semmi tagját A. III:268 | mikor felebarátunk *ámbátor* csak testi szükségében is segítséget kér tőlünk, Vajda Kr. é. I:288; a kik egymás szeretetét, *ámbár* kétséges gyanúsággal, de mégis viszontagolák Gv. p. p. 60; még az nap, *ámbár* jó sötéttel már, a falu határán volt VG. I:32.

Az *ámbár*-nak ép oly kevésbé kell elül állania, mint az egyszerű *bár*-nak; v. ö. viseltem köztetek *ám* bár elsőséget, de közre bocsáttam minden nyereséget Gy. Ch. 41; légy nyájas *ámbár*, de ne köznapi A.; suhan a szó sűgva: elhiszi sok bátor; vagy azért nem próbál, nem hiszi *ámbátor* A. TSz. II:31.

Az *ámbár* is előkerül választó mondatokban, úgy mint a *bár*: «hogyha mely dolognak élő neve vágyon, akár tulajdon, akár hasonlatosság szerint való neve, *vagy ámbár* idegen nevezete . . » Aranka Ujabb elm. 17.

A megengedő *is*-sel is előfordúl, mint az egyszerű *bár*: *ámbár* nem jól érzem *is* magamat, *csak* elmegyek *még is* hozzá Vers. Anal. II:383.

XXII. Az *akár* kötőszó.

Eredete és nem-kötőszói használata.

84. A megengedő *akár* szónak még egy meglehetősen elterjedt s az irodalomban is előkerülő mellékalakja van, rövid magánhangzóval: *akar*. Szeder Fábián, midőn TGYűjt. 1829:V:10 megemlíti, hogy a palóczok *akar*-nak ejtik, megjegyzi, hogy «az akarok igétől származik, azért a második *a* betűnek természetesebb rövid kiejtése, mint megnyujtása». — Ezzel a véleménnyel találkozunk Kassai J. Nyelvtanító Könyvében is 293: «*Akar* igével egy ezen különválasztó: *akar*—*akar*, valamint a diákban is *sive si velis*-ből rövidüle meg. Azért ezen szólás: ,akar maradj, akar menj‘ annyit tészen: ha akarod, maradj, ha akarod, menj. Innét már észrevehetni, hogy mind a debreczeni nyelvjárásban, mind Káldiban *akár*—*akár*, *akár* hogy gáncsos ejtés, mert nem helyes *akarok* helyett *akárok*. Ez oly gáncsos, mint *ád*, *széd*, *megvér*, *nyér* stbeff., mert nem mondják: *ádok*, *szédek*, *vérek*, *nyérek*.» — CzF. szótára az *akar* és *akár* alakokra nézve ezt jegyzi meg: «Az igétől megkülönböztetés végett az utóbbit helyesebbnek véljük.» Azonban a szót magát szintén az *akar* igétől származtatja: «Érteményeiben a szabad választás alapfogalma rejlik, s nem egyéb mint az *akar* ige különösen alkalmazva, mellyel körülírva fölcserélhető. p. *akár* Budán, *akár* Pesten lakhatom = ha akarom, Budán, ha akarom, Pesten. Akármit mondasz = mondj, a mit akarsz . . . Hasonló kötőszói értelemben használta a latin *vis* akarsz, p. *ubivis* mindenütt a hol akarod, *quivis* a kit csak akarsz, azaz mindenki, *akárki*, *quantumvis* a mennyit akarsz, *akármennyi*.» Hozzá tehetjük, hogy a latinban ilyenkor nem csak a *vis* alak fordul elő, hanem több személyhez szólva *vultis* is, p. *quem vultis* = akit akartok, *akárki* (l. e latin kifejezésekre nézve Kvěčala Sitzungsber. der Akad. Wien 65:121); továbbá hogy a

latin azt is mondja *qui-libet*, azaz ,a ki tetszik', s hogy az olaszban is vannak egészen hasonló kifejezések: *chicchè si voglia, chi si voglia, qualsivoglia*. — Idéznünk kell még Hunfalvy Pál tanulságos czikkecskéjét MNy. IV:159: «Akár, akár. Ezen mondatviszonyító nyilván az *akar* igének mása. A finn *tahi* vagy *tahik* ,vagy (akár)' sem lehet más eredetű, mint a *tahdon* ,akarok' ige, p. *ota se tahi tää* vedd ezt vagy azt. Hisz ezt: *akárkié legyen* így mondja a finn: *olkoon kenen tahtonsa*, szószerint: legyen kinek akaratja. A török *ister* ,vagy' is az *iste-mek* ,akarni' igétől való. — De miért húzzuk meg az *akár* utolsó tagját? Van több meghuzási eset, p. *egyébb, közelébb* stb. Mint mondjuk: *tova, tovább*, úgy lett *egye, közele-ből egyébb, közelébb?*» ¹⁾

Minő viszonyban állnak tehát egymással az *akár* és *akar* alakok? Az elsőben nem láthatunk oktan megnyujtást, hibás kiejtést, mint elül idézett nyelvészeink. Az sem valószínű, hogy a nyelv az igétől való megkülönböztetés végett nyujtotta meg, a mi CzF. szavaiból következne. — Számos esetből nyert inductio arra tanított bennünket, hogy a magyar kiejtésben ok nélkül nem nyúlnak meg a magánhangzók, hanem csak valami elveszett hangnak pótlására, és csak nagy ritkán a hangsúly hatása alatt; továbbá, hogy ha rövid és hosszú-hangzós alak váltakozik, rendszerint az utóbbi az eredeti. Láttuk fönt (82), hogy *ad* és *adja* újabb alakok, mint *ád* és *ádja*, s ugyanilyen rövidülést látunk, ha a köv. alakokat

¹⁾ Meg kell itt jegyeznünk, hogy ez idézett alakokban másképp kell magyaráznunk a hosszú hangot, nem ok nélküli megnyúlásból. Éppen a *tová-bb* és *té-tová-z* alakok bizonyítják, hogy maga a *tova* is így hangzott azelőtt: **tova*, s ebből úgy rövidült mint *hová-ból hova*, a **tová* és *hová* alakoknak pedig éppen hosszú magánhangzójában rejlik az irányra mutató, úgy mint az *alá, közé, világga*-féle alakokban. A *közelébb*-re nézve tekintetbe veendő, hogy éppen ilyen hosszú-hangzós középfok a *hamarább*, sőt *hamarébb*, s hogy illyent többet is találunk a nyelvelmékekben; p. a Sándor codexben van *kisseebb* és *meleebb* (l. Munkácsi, Simonyi Zs. Tanuimányaiában I:28). A hosszú hang itt valószínűleg azon *j* elemből magyarázható, melyet a Dunán túl s némely régiebb írónál (p. Lépesinél, Hallernál) található *boldogjabb, dombjabb, bolondjabb*-féle középfokban látunk. A mi végre az egyéb hosszú hangját illeti, ezt a pótló-nyujtást eléggé megmagyarázza már az eredetibb **egye-mb* alak *e-m*-je, mert tudjuk, hogy a középfok képzőjének (a mai *bb*-nek) eredeti alakja *-mb* volt.

hasonlítjuk össze: *hagy—hagy, lél (leelte Érd. 21) — lel, él (eeledel Érd., éleség Tel. 206) — eledel, eleség, eleven, fúrdál (Ny. V: 137) — fúrdal, ismér—ismer stb. stb.* — E szerint éppen az *akár* kötőszó valószínűvé teszi, hogy az *akar* igének is eredetileg hosszú volt a második szótagja.¹⁾ —

Nyelvészeink egyetértének abban, hogy kötőszónk az *akar* igétől származik,²⁾ de még az a kérdés forog fönn: az igének melyik alakjából lett a kötőszó? Legalkalmasabban úgy képzelhetjük a kötőszó eredetét, ha (mint a latin *quivis, quem vultis* mutatja) második személyű alakból magyarázzuk. És Sándor István csakugyan azt a nézetet nyilvánította (Sokf. 7. darab 167), hogy hajdan *akar-mi* helyett azt mondták *akarod-mi*. Csak hogy nem valószínű e föltéves azért, mert különben nincs arra példánk, hogy egész *od*-féle szótag elveszne a szó végén. Ellenben van két kétségtelen példánk, melyekben a második *alanyi* személynél *g* veszett el: a *vagy* és *mégy* igék; s ilyen rövidülés történhetett az *akár'* v. *akar'* alakban, úgy hogy eredeti alakokul ezeket vehetjük föl: (**vagyol*, **mégyél*;) **akárol*, **akarol*. Tehát p. ez a kifejezés «*akar ide, akar oda*» eredetileg így hangzott: «**akarol ide, *akarol oda*», és úgy volt értve, mintha ma azt mondanók: *akarsz — ide, akarsz — oda*.

Mielőtt a kötőszói *akár* tárgyalásához hozzáfognánk, meg kell említenünk e szónak egyéb használatát. Használjuk gyakran mintegy módhatározóul, mely megengedést jelöl (= ha *akarod*) s ép így láttuk egyszerű mondatban megengedő szóul szerepelni a *bár*-t (80). Példák: *a)* jelentő móddal: maga maradt a gazda . . az ételét turkálván a tálban, senkinek sem volt útjában, *akár* a közepéről kanalizgatta a megtetszett falatot VG. I:110; nem kell Csóri, van külön legény is főfő vajdaságra . . *akar* ehol én is [itt *vagyok*] A. III:176; hiszen maga tudja, jobban *akar* nálam A. TSz. III:52; mi lett a beszédből, *akar* itt megsúgom o. XII:92; « . . csak azt engedje meg, hogy azt a rossz csikót felkantározhassam. —

¹⁾ Mintegy közvető kiejtés: *akár — akár*, Debreczenből közölve Ny. V:177.

²⁾ Megemlítünk itt még egy idegen nyelvbéli analógiát: a litván megengedő kötőszó *kaczeig nórint*, «letzteres gerundium praesentis von *noreti wollen*» Schleicher Litth. Spr. I:337.

Szívesen, fiam, akár egy egész ménes közül választhatsz, akár 12 királyi köntöst is felölthetsz, csakhogy aztán szavadnak ura légy» Mer. Dun. 1:95; ráér megesinálni akar hét oldalra Ny. VIII:40; akár mindjárt veled megyek; mindjárt befűthetek akár, Nép | b) föltétes móddal: ada egy csókot a lánynak elmenőre, hogy akár huszonnégy telt volna belőle A. III:302 | c) fölszólító móddal: halálom után akar felforduljon a föld, Deesi Adagia 23; akár soha se lássam Gyarm. Nym. 296; akár oda sem menj vele! Jók. É. 190; akár mindjárt veled menjek, Nép; «akár megesküdjem = ha akarod megesküszöm» CzF; akár a lóval imádkozz (közm.); akár a részeg németnek beszélj (közm.). — Különösen gyakori az ilyen kifejezésekben: érdemleném *akar csak egyszer* látnom Horv. 95; valakik ezekről napjába *akar csak egyszer* megemlékeznek Tih. 123; legyen irtalmasság a szegény emberrel *akar csak én értem*, ha Ádámért nem lészen o. 251; immár ha jószágod elveszett, *akár csak jó híredet* nevedet ótalmazzad Lev. II:18. Ezt a „legalább“ jelentésű *akár*-t a latin nyelv szintén a *volo*-nak 2. szem. alakjától származó *vel*-lel fejezi ki, p. akár csak egyet: *vel unum* stb.

Sokszor fordul elő ez a ráhagyó *akár*, főleg a nép nyelvében, hasonlító mellékmondatokban (megint egészen hasonló kifejezés-mód a latin *velut*-hoz, mely szó szerint a. m. *akar-mint*); p. olyan volt a jószág a kezük alatt: *mint akár* a vakart ponty Ny. VIII:84; úgy megszáradt a napon, *mint akár* a csöröge o. 86. — Ilyenkor a *mint* kszó gyakran elmarad s az *akár* veszi át a szerepét, úgy hogy egészen összehasonlító kötőszónak látszik; p. olyan a különbség, *akár* a széna meg a szalma (Kunság) o. 84; már mind olyan, *akár* egy tófenék, a rémű eső miatt (Szlav.) o. 373; hát biz az úgy történt, *akar* a mesében A. TSz. V:65; a sok nép a kerített várban megtörheti őket, *akar* egy mozsárban o. X:73 | *akár* a forgó szél a port, *úgy* verte föl a kérdések egy egész halmazát a kíváncsiság szele (Tóvölgyi T.).

Gyakori a ráhagyó *akár* a határozatlan névmás társaságában, mikor szabad választást engedünk valamennyi közt; p. *akár*-kit annyira becsülnék, a mennyije vagyon Pz. préd. 32; ezen föltétellel elmém meg nem békül, kívánj *akármi mást* Pet. uj. I:55. — Tudjuk, hogy egészen így szerepel a megengedő bár is, úgy hogy a kettőt fölcserélhetjük; p. küldj be *bár*-kit, kívánj *bármi mást*. — Sőt a kettőt együtt is alkalmazták néha; p. *bátor akar* kik meglás-

sák Kat. leg.; a mit itt a német s francia nyelvekről mondunk, bár tartsa azt figyelemmel *akárki*., s igaznak fogja találni állításunkat, Pápai MLit. 268; szent meggyőződés nélkül igaznak semmit nem szabad venni, *akárki* mondja bár Kaz.-Berzs. lev. 14; próbáld, ha lesz-e annyi ereje a szíven, *bár akármi* maga-megunt szíven Horv. Á.; mennyit ér ez, ítélje meg *bár akárki is*, Vidovics Neol. 155; pedig jönné *bár akármennyibe*, de kérni, kérni, oh ezt nem tudok, Tóth K. Költ. 69. (V. ö. ültess *akarmi* kis fácskát, *akar* *bár* egy szál rózsácskát K. 98.)

Az egyszerű akár kötőszó.

85. Ha az imént tárgyalt ráhagyó *akár* mellett a társmondat valami megszorítást vagy inkább meglepő következményt foglal magában: az *akár* a megengedő kötőszó minőségében tűnik föl. P. *akár* valamennyien elmennénk érte, *de* nem lehetne rábírní, hogy ide jöjjön; *akár* a pokolbeli ördögök jöjjenek ellenem, *mégsem* fogok hátrálni.

Legtöbbször a határozatlan névmások társaságában szerepel mint megengedő kötőszó. Példák: *a)* jelentő móddal: *akármerre* fordulsz, el nem kerülheted F. 529; *akármiben* telik, megveszem Vers. Anal. II:276; *akármerre* megyek, mindegy nekem Pet. I:211; temetőbe kit kísérnek? *akárki!* már nem földi rab, nálam százszorta boldogabb o. 213 | *b)* föltétes móddal: megvenném, *akármiben* telne, ha lehetne Vers. Anal. II:275; nem néz lába alá — *akármibe* lépne A. III:240 | *c)* fölszólitó móddal: *akar* mit pöröljete ti, csak ez az igazság Tih. 254; *akármit* mondjon, nem hiszem Vers. Anal. II:275; sem őket, *akármit* mondjanak, nem bántja Kaz. Magy. utak 26; *akárki* légy, megállj A. I:139. || A társmondatban megszorító kötőszó: hej most látom, ni, *akárki*, *de* a lóczán ül valaki Cz. 159; *akármint* titkoljam előttd bűneimet, *de* el nem rejthetem előttd titkaimat BB. 55; *akármint* hányod a borsót a falra, *de* nem ragad rajta Közm.; *jöllehet* *akármely* kietlen út ez, *mindazáltal* igen is jól illik a te hajlandóságodhoz Gv. p. p. 7. || Ez utóbbi idézetben az *akár*-t még egy megengedő kötőszó kíséri (mint *bár* a 84. cz. végén). Kísérheti még a megengedő *is*; p. csak betegség a betegség, *akármely* könnyű is Vers. Anal. II:381. || Néha két határozatlan névmás van

a mondatban, s ilyenkor többnyire csak egy *akár* van előttük, de lehet mindeniknél külön is kitéve, p. *akár ki mit* mond, mégis megteszem; *akárhol mit* talál, mindent összeszed; vagy pedig: *akárhol akármit* talál, m. ö.; *akárkivel akármiről* beszélt AL. 216.

Az *akár* kezdetű megengedő mondatokat mellékmondatok alakjában is mondhatjuk, mert hozzátehetjük a *ha* kötőszót; p. ha akármerre fordulsz, el nem kerülheted; megvinném, ha akár-mibe kerülne; akárki ha megkísértené, nem boldogulna vele. — Érdekes példa: *akar* innen, *akar* onnan kerültünk *is*, *akar* — *ha* mindjárt az égből cseppentünk *is* A. III:174.

A páros *akár*.

86. Elvértve előfordul az egyszerű *akár*-nak olyan alkalmazása, hogy kettő közötti választást jelent; p. talentum *akar* talent RMNy. II:2:51 = talentum *vagy* talent; az orvot, *akar* tolvajt megfogván: capto fure vel prädone Verb. trip. 239; szép, *avagy* nagy, *akar* jobb-anya (avia) o. 167.; Párisnál ki volt szebb, akár Absolonnál? BB. 51; hogy a vezérbot szárazon, — *akar* a vizek fölött illessen tégedet A. III:389; adjanak egy garast, akár egy petákot Ny. IX:3 9.¹) Itt az *akár* ép olyan választó kötőszó, mint a *vagy*, s a kifejezés egészen hasonló a latin *vel*-kötőszós kapcsolatokhoz (*velo*-ból).²)

Ilyenkor azonban az általános nyelvszokás kétszer alkalmazza az *akár* kötőszót: a) jelentő móddal: de *akar* külön, *akar* összeleg szállottál, megmarad a Pál consequentiája, Matkó bány. 308; akár az újult nap örömfényt ereget, akár a barna éj hint gyászos felleget, elmém veled mulat, Dayka 28; ha jó a farkas: akár félek, akár nem félek, megesz Jók. SG. 36; neki minden ember ellensége, akár kér tőle valamit, akár hoz neki vmit Jók. RR. 13; akár lopok, akár nem, *mégis* tolvaj a nevem, Ndal | b) föltétes móddal: azt végezzék, hogy el kellene titkolni, akár Lisbonába ment volna akár az országból kiment volna Mik. m. 180; hiszen

¹) Érdekes ez a mondat: «Olvasd meg azért az alsó rendet, *akar* pedig *akar* mellyiket az három közül» HG. arithm. F5.

²) Ugyanolyan értékkel egyszeri bár van, de az első mondat előtt, a következő szerkezetben: «Pénzért ezek úgy megtanítanak szónokolni, hogy ügyed megnyerve, bár igaz, hamis» (= akár igaz, akár hamis) A. A. I:106.

akár azt mondanám, hogy . . akár azt mondanám, hogy . . , *hát* mind a kettőre azt mondanák kentek hogy: hazudsz, bolond vagy Jók. RR. 51 | c) fölszólító móddal: ¹⁾ *akar* aludjam, *akar* vigyázzam, *akár* vmit egyebet tegyek, mindenkoron az utolsó kürtnek szava fülembe hangoslik Vg. 115; ki kell akar akarjuk, akar ne innen futnunk Érd. 32; az napon akar egyél, akar igyál, akar egyebet művelj, mindenkoron . . Vit. 30; hatalmas roppant, akár a lovat behajtsa törvényes zálog gyanánt, akár elnézze a megtérdelt tilalmat A. III:264; akár darázsfészekbe nyuljak, akár ezeket bántsam | fölszólító mód jelentővel váltakozva is: egy halállal — mondák — tartozunk mindnyájan: akar itt *talál* meg, akar otthon *várjam* A. TSz. XII:80 || mondatrészek, ill. hiányos mondatok összekapcsolása: akár erre, akár arra [megyünk], de valamerre csak menjünk; akár az ablak, akár a fája (köz.); mivel azt a szép személyt akár imetten, akár álmomban úgy látom mintha . . Mik. m. 201; már urambátyám, akár inde, akár unde, hova tagadjam? Jók. SG. 39 | mellékmondatok összekapcsolása: akár midőn a nap rajtad leszáll, akár midőn sötét felhők borítanak . . Szem. Pál; «a tenger pedig (akár azért: hogy annak megváltozását az időnek ezen kora okozta; akár azért: hogy szerencsénket megbolygatni akarta) vajúdni kezdett» Dug. Szer. 406.

A megengedő *is*-sel: annyira szeszélyes . . , *akár* a hangtan, *akár* a hangsúly szempontjából vizsgáljuk *is* meg, hogy . . Ny. VIII:359.

Régente az ilyen megengedő bokr mondatokat egymással az *és* kötőszó fűzhette szorosabban együvé; p. megtértek ti állástokra, *akar* akarjatok *s* *akar* ne Ehr. 108; *akár* az képíró festékekkel mázolja, *s* *akár* az isten levegő égből alkossa az képet, mind egyaránt csak teremtett állat Pz. Öt l. 63; kinek-kinek szabad választást hágy benne, *akár* megházasodjék, *s* *akár* a nélkül maradjon o. 182; mindegy, *akár* jó cselekedetre, *s* *akár* gyilkosságra intsen vki engemet o. 255; akár új 's akár avas igével magyaráztassék az igazság: nem az szókra kell nézni Pz. kal. 713; abroncsztatja [dere-

¹⁾ Versegly megint túloz s azt mondja, hogy csak «a deákos magyarok» élnek kapcsoló móddal az *akar* mellett, l. M. Gramm. 262. § és Anal. II:404; pedig utóbbi művében 275 az imperativusnak *akár* melletti használatát maga is szabálykép állítja föl.

kát], akár vehessen lélekzetet s akár nem F. Nem. Assz. 68 | sőt az *és* helyett a *mind* kszóval összekötve is találjuk e páros *akár*-t: ne félj semmit, mert *mind akár* éljek, *akár* haljak, megótalmazlak a veszedelemtől Mik. m. 230.

Megtörténik hogy a páros *akár*-t is megelőzi a megengedő *bár*, ép úgy mint az *akár*-féle névmásokat (l. 84. végén): *bátor akár* döghalál legyen, *akár* mirigy halál, mindenben szerencséje leszen, Teleki cod. 339.

Mindenik megengedésnek külön társmondata van a köv. példában: mert *akar* éljünk, az úrnak élünk, *akar* meghaljunk, az úrnak halunk meg Komj. Hiiij/b.

A páros *akár* helyett a páros *vagy* is használatos, kivált a népnyelvben: *vagy* *akar*t, *vagy* nem, mégis csak oda kellett mennie; sőt néha az egyszerű *vagy* is: *akarja* vagy nem, meg kell neki tenni (l. a *vagy* kszót¹⁾). Továbbá a páros *ha*: *ha* *akar*t, *ha* nem, el kellett mennie; *ha* törik, *ha* szakad (l. a megengedő *ha* kszót). Kötőszó nélkül is maradhatnak: *akarta*, nem *akarta*, meg kellett tennie; «Semmi; szeressen, ne szeressen, a magam kötelességét követem» Mik. m. 193; tud, nem tud, nekem mindegy feleség! K. 433.

¹⁾ Az egyszerű *vagy* a megengedő *bár*-tól támogatva: gonosz legyen *bár* czélod *vagy* kegyes: *de* oly kérdéses alakban jelensz meg, hogy szólnom kell veled A. Haml. 27. — *Akár-akár* helyett *akár-vagy*: „*Akár* a nap ragyog *vagy* a bús hold villog: az én szegény szívem magánosan zokog». Vitk. költ. 6; *akar* papok voltanak, *avagy* kalastromban lakozó barátok, ha kit látott restnek, tunyának lenni, megfeddette Érd. 497; ő kezébe bízák azoknak életit, *ackar* elbocsássa, *vagy* megállja bosszúját Tin. Erd. II. én.

XXIII. Az *ugyan* kötőszó.

Eredete és nem-kötőszói használata.

87. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a mutató *úgyan* (*úgy*) szótól alakra is, jelentésre is egészen külön szó az *ugyan* határozó és kötőszó. Emezt Budenz Szóegy. 857. sz. a. a finn *tote-*, ill. *tode-* (nom. *tosi*), igaz, való, szóval és rokonaival egyezteteti. A hangalakra nézve megemlítjük, hogy a kezdő *t* egyéb szavakban is elveszett, p. *egér-* vog. *tünger*, *ez* és *az* a *te* és *to* névmástövekből stb. A *tode*-beli *d*-nek igaz hogy *z* vagy *l* volna a rendes megfelelője, de p, az ugor *vede*-nek megfelelő *viz* mellett szintén van *gy*-vel egy *ügy* alak (Fekete-*Ügy*). — A mi pedig a jelentést illeti, az *ugyan* szónak ez az eredeti 'igazán' jelentése még ma is világosan meglátszik vagy legalább átesillámlik különféle alkalmazásaiban.¹⁾

Legtisztábban megmaradt az 'igazán' jelentés az igenlő, helyeslő, vmit megerősítő *csakugyan* szóban; p. A: talán itt volt; — B: csakugyan itt volt = valóban itt volt, igazán i. v. — A régiéknél az egyszerű *ugyan* is előfordul ilyen értelemben:²⁾ «a nagy

¹⁾ Budenz már MNy. V:233—238 összeállította az *ugyan* szónak különféle jelentéseit (Telegdiből vett példákkal, melyeknek egy részét ide átvesszük), de részben másképp magyarázta, mert akkor más, ma már nem tartható etimológiából indult ki.

²⁾ Néha a mai nyelvben is, p. tagadást czáfoló feleletben; p. «hisz kend nem is nemes ember. — Én? nem nemes ember? *de* — *ugyan* az vagyok» Jók. É. 134; «nem érte-e kendet vmi baj az úton? — *De ugyan* hogy ért biz engem» o. 259. — Továbbá ilyenekben: *ugyan* megjártam, *ugyan* elfáradt, te *ugyan* szép ember vagy!

tisztesség terhet hoz magával, munkát fáradságot. Érti vala azt Mózes... Sz. Pál pedig ugyan munkának nevezi a püspökséget. Tel. 173-4; a kenyér, melyet a szentségbe eszünk, nem jegyezése az úr testének, hanem ugyan az ur teste o. 487; annyiival inkább nem gondol vele; úgy tartja magát, mintha ugyan jól volna dolga o. 412; és ugyan állítja szerint jelen vagyon a kenyérnek és bornak színe alatt o 492¹⁾ — Sőt a *valóban* mellett is előkerül; p. hogy megtessék, kicsoda *ugyan valóba* az Krnak hive és kicsoda nem Tel. 150; nemes embernek nevezi Kr. is magát, meg is mutatá, hogy *ugyan valóba* az o. 176.

Szintén jól érezhető az eredeti jelentés ebben a népszerű nagytító kifejezésben: *ugyancsak*; p. *ugyancsak* megverték = igazán csak m., valóban jól m.

Továbbá az *ugyan-ez ugyan-az ugyan-olyan* névmási kifejezésekben, melyek szintén annyit tesznek mint ,csakugyan ez, igazán olyan, valóban olyan'; a mint hogy mondjuk: *ugyancsak ő, ugyancsak ezek*; »Ismét ki volt ennek hadnagya? *Ugyancsak szintén azon ilyen*; vagy a ki jobban megelőzte a többi részegséggel» Zr. áf² 33. (V. ö. tót *ten isti ugyanaz*, szó sz. bizonyos-az.)

És az ilyen nógató mondásokban; *ugyan* mondd meg! (mint-egy: igazán kérlek, mondd meg!) *ugyan* hagyj békével!

Vége a magyarázó *ugyanis* kötőszóban; l. ezt.

A bizonyító erősítő *ugyan*, főleg régiebb nyelvünkben az ellentétes, megszorító kötőszók társaságában is előfordul, tehát a megengedőkkel ellentett mondatokban: *ha* mi bálványoznánk *is*, te *ugyan* igaz tiszteletet tehetnél az istennek. Tel. 154; és *ha szinte* igaz volna *is*, hogy az apostolok mind nők lettek volna, abból *ugyan* nem következik, hogy minden egyházi ember megnősszék o 247; *ha* semmi marhánk nem volna, *ugyan* el tudna ő minket tartani o 423] nem csak hogy nem szükséges, *de ugyan* haszontalan

¹⁾ Gyakran nem egészen világos már az ,igazán' jelentés, de az *ugyan* szónak akkor is mindig erősítő értéke van; p. »Reméllem, hogy az én munkám sok keresztyénnek használt. Akaratom az volt ugyan, hogy hallgatóimat az istennek igaz ismeretire vezérlettem volna» Tel. el.; Hát bekenem vele szakállát. — Nem ugyan azt barátom [= nem bizony]. Jók. É. 241; én ugyan nem cselekedtem: enimvero v. equidem non feci Vers. Anal. II:401.

és ártalmas o. 160. |én nem látok olyat, ki gyönyörködne az olvasásban: *maga ugyan* semmiből egy ember sem tanulhat úgy, mint abból Zr. áf² 39 | (itt említhetjük a *sőt* mellett előforduló *ugyan*-t: megkezdték utálni, *sőt ugyan* háborgatták is a régi hitet o. 194; ki nemcsak az papokat illeti, de még a köznépeket is, *sőt ugyan* minden keresztyéneket Zvon. pnp. 21) | hiszem az angyaloktól megtanulták vala ők, ki legyen a Kr., *mégis ugyan* felmennek Jeruzsálembe a templomba Tel. 217; de ha mind igaz volna is, *ugyan mégis* azont kerdeném tőlök o. 437 | *ha csak magad vagy is*, patronusod nincs is, *mindazáltal ugyan* megnyered Magy. 19; *noha* azért János sokkal alábbvaló renden vala a Krnál, *mindazáltal ugyan* be kellett telni ennek az igazságnak Tel. 200 | *noha* nem mutata az ő fia semmi jókedvet az ő kéréséhez, *de mindazáltal ugyan* hiszi, hogy megleszen a mit kíván o. 232; *de mindazonáltal ugyan* nem következne annak a mondásnak igazságából, hogy o. 484 | mert *ha* nem minden ember szaporít is, *ugyan* szaporodhatnak azért a többi által o. 242; *ha* késik is vmit, *ugyan* elvárd azért ötet o 357; *akar* mennyiszer hajtsák az ökröt Bécsbe, *ugyan* ökör azért Decs. ad. 238; latroknak barlangjává tétetett volt [a templom]; *azért ugyan* oda jár vala Simon, oda jár vala Anna asszony Tel. 154; *ha* mivel is néha az ember vmit kénytelenségből, *azért* az ő lelke és akaratja *ugyan* nem enged, *ugyan* ellene rugadoz a kényszerítésnek o. 463 | *de azért ugyan* nincsen két teste, hanem csak azon egy o. 488; lassan jő az isten, *de ugyan* elérkezik *azért* Ball. Péld. *de maga azért ugyan* nem leszen öneki azokból egyéb teste annál, aki az előtt vala. Tel. 488.¹⁾

A megengedő *ugyan*.

88. Az imént láttuk, hogy az *ugyan* az ellentétes, megszorító mondatokban is előfordult. Minthogy pedig megengedő kötőszóul használatos, ennél fogva megtörténhetik az is, hogy mind a megengedő, mind a megszorító mondatban meg van ez az erősítő *ugyan*, s ezt látjuk csakugyan p. a köv. mondatokban: «senkivel nem bizonyítja *ugyan* a mit mond, de azért *ugyan* azt akarja hogy

¹⁾ Egybevethető ez a latin ellentétes kötőszó: *verum*.

minden ember meghiggye beszédét» Tel. 152. Ezen nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy e szónak eredeti jelentése, valóban, igazán, és hogy az idézett gondolatot p. így is ki lehetne fejezni: *igaz* hogy nem bizonyítja a mit mond, de azért *igaz* az is hogy azt akarja minden ember higgye el. Ujabb időben azonban az *ugyan* szó használata az ellentétes mondatpárok közül inkább csak a megengedőre szorítkozik, és tudjuk, hogy ilyen, igaz, való, jelentésű szavakkal nyelvünk szereti a megengedést kifejezni (l. 79.¹).

Példák: és zönöghet *ugyan* ajkid között a te imádságod, de az istennek füleibe be nem hat. Tel. 387; sokféle urak vannak *ugyan* e világon, de csak isten amaz igaz úr, ki... Ács M. Boldog hal. 1; te ugyan ösmerheted nagyjából, de ne nem úgy hogy ítéletet ejthess róla. Vers. Anal. 401; Ked ugyan beszegődött árvák apjának, de saját gyermekünket egy szóval sem kérdi VG I:6; állt ugyan egynehány híve Csórinak ott, de azok a pártos ellenség látára levegőbe tűntek mint a könnyű pára A. III:233; kedve ugyan — mint tört tükör apró fénye — csillog: de a szívnek nincs semmi reménye A. TSz. VIII:33; a lusta ló megindítja ugyan a kocsit, de ismét abba hagyja Ball. Péld.; a mocskot ugyan kivehetni a selyemruhából, de előbbi fényességét vissza nem adhatni o.; szolgál ugyan az idő, de nem várakozik o. | jelzők szembeállítás: szerény ugyan, de tisztességes megélhetést biztosít nekik | mellékmondatokban: takarodjék mindenki a merre tud; mert *ugyan* az ágyugolyót katonákért találták ki, hanem azért azt is agyonüti a ki nem katona VG. I:62. — Különös, hogy Dugonicsnál sokszor a szembeállító *pedig* előmondatában az *ugyan* kötőszót találjuk:

¹) «Első tekintetre ezen megengedő *ugyan*, mely előmondatban van, nagyon különbözik látszik az eddig tárgyalt *ugyan*-tól, mely a rákövetkezőt az előbbivel ellenkezteti. Azonban itt legjobb felvilágosítást nyújthat a német *zwar*, melynek ez *ugyan* megfelelő. Ez t. i. még nem oly régen azt tette, hogy, bizony, valóban és középelnémet alakja ez: *ze wäre* (zu wahrheit, in wahrheit). A megengedés kifejezése tehát az által van eszközölve, hogy az első — a rá következő adversatív állítás miatt talán bizonytalannak vagy kétesnek látszható — állításnak igazolta bizonyíttatik». Budenz, MNy. V:237.

kérték, hogy *elsőben ugyan* köszönjék el a poharat, *azután pedig* a hasábokat is fölgyujsák Szer. 230; megegyeztek abban, hogy *Karikléa ugyan* egy fáklját, *Teágenes pedig* egy pálmaágot varrasson mellére o. 353 stb. (Szintűgy: «*Elsőben ugyan* a szeretetet, *azután* a házasságot is kerültem» o. 263.

Más megengedő kifejezésekkel együtt: és *igaz ugyan* hogy... de a nem igaz... Tel. 392; *igaz ugyan*, hogy a tanulás munkában telik, de hasznót és gyönyörűséget is hoz Vers. Anal. II:382; *igaz ugyan*, hogy a dolog nehéz volna, de lehetetlen csak nem volna még is o. | *való ugyan*, hogy a kész elme is néha megáll a galibás dolog előtt, mindazonáltal serényen s bátran kivágja magát F. 403 | «Nem nevezi bornak, hanem szőlőtő termésének De *bár ugyan* bornak nevezetnék is a sacramentom, úgy kellene érteni mint a kenyérről magyarázók.» Pz. Kal. 870 | *ámbar* nem lehet *ugyan* új gyökereket csinálni, Kazinczy azokkal még is próbát tesz Vidov. MNeol. 45 | *jöllehet ugyan* az isten a te nyomoruságodban néha magát elrejt, de azonban csak ő reá néznek... Ács szent. él. 235 || *hogy ha ugyan* reád folyna *is* a nagy sok gazdagság, szivedet arra ne vesd Tel. 339; «és *hogyha ugyan* sok *is* a mi esztendőnk: mindazáltal vmi leszen, mind hiába-valóság. Pred. 11.8» (főlrát a mvásárhelyi czinteremben); «Noha nincsenek tőreik, de bírnak ezeknél sokkal alábbvaló fegyverekkel. *Ha* a munkát *ugyan* nem gátolják fenyegetőzésekkel, *de* megzavarják rendetlenséggel. Noha kezeikben nincsenek fegyverek, de van hangos torkuk.» Egyetértés 13. 168 | *noha ugyan* ezeket a feleleteket én nem vetem meg, nem is ócsorlom, Bethl. él. 126.

A megengedő *ugyan* rendszeren az előmondatban van; ritkább a megengedő utómondatban; p. De sehogy se bírák belőle kinézni, mit akarnak mostan Nagy-Ida vitézi... Kezdődtek *ugyan* szép tekervényes viták, jegyezé utánok kilencz írődeák A. III:188. «Anyja testvére volt a fejedelem nejének; *nénje* pártfogása útján jutott a fejedelem mellé, ő *ugyan* mindig hugának szokta a fejedelemnötnevezi. Az asszonyok az ilyen tévedésekért nem igen mutatnak haragot.» Jók. Erd. 172 || az utómondat egyúttal mellékmondata az előtte levőnek: mert egyebütt védi meredek part s árok, legalább míg a had utána szivárog, melynek közelít már *ugyan* első része A. TSz. XI:47.

Az *ugyan* kötőszó, mint a fönt idézett példákból láttuk, rend-

szerint vagy közvetetlen a mondatnak hangsúlyos része után (tehát az ige után) következik, vagy közvetetlen megelőzi a hangsúlyos részt (ked ugyan beszegődött . . v. ked beszegődött ugyan, te ugyan ismerheted . . v. te ismerheted ugyan), azonban előtte van még a mondatnak inchoativuma, előkészítő része. Ritkán áll legelül, mint p. ebben: egy deli, vidor szűz — *ugyan*, inkább gyermek — készül kezeimből venni örök fátyolt A. TSz. X:110.

XXIV. A *jöllehet* kötőszó.

89. E kötőszónak tulajdonképpeni jelentése még jól érezhető. Láttuk, hogy maga a *lehet* ige is elkezdett egykor megengedő kötőszóvá lenni (79. c. pont végén), és most is gyakran használjuk megengedésre a *lehet* és *meglehet* szavakat (*meglehet, de...*). — Azonban előfordúl a *jöllehet* szónak első része is a *jó*, mint megengedő kifejezés; p. *jól van*, mind igaz, — *de azért mégis* elsüllyedhet a föld Jók. É. 230; *jó* hogy olesón adná, *mégsem...* (székely) MNy VI:238; sőt így is: «*jól bár: ámbár, ámbátor*» (Fertőmellék) o. III:244; *jó bátor*, az Úr legyen veletek! HG szentir. I:Gg. — Az egész *jöllehet* kifejezésnek megfelel a nemet megengedő „*wo möglich*“. Különben más nyelvekben is vannak hasonló szólások: az olasz megengedő mondatok így is kezdődhetnek: *sebbene*, azaz „ha jól van is“; az ujjgörög ἀγακά καί = „ha szép-is“.

Példák a *jöllehet* használatára:

a) jelentő móddal: «Vajda uram, ha ottan vagyon, parancsoljon Kd a feljövételre. Jöllehet levelet is írtam neki». Lev. II:205; «Tizenhat esztendeje, hogy e nagyszombati egyházban Kr. evangéliomát prédikálom. Jöllehet egyebütt is kereskedtem az istentől nekem adatott girával Tel. el.; » .. azoknak írásokat kezembe vettem, csak azért, hogy látnám, honnét volna eredete az ő tevélygésöknek. Jöllehet ha azonközbe valamit olyattaláltam nálok a mit tetszett azt el nem vetettem o. | a megengedő mondat elül: jöllehet a gazdagságok gyönyörűséget mutatnak, *de* jaj sokaknak keserűséget fordítanak PG 84; jöllehet szép vagy, *de* alig repülhetsz a ház tetejébe o. 135; jöllehet megvannak neked a te étkeid, *de* megvannak a mellett nyavalyáid is o. 156; jöllehet útazásomat nem tanácslottad, *de csak* helybenhagyta *még is* Vers. Anal. II: 383 | a megengedő mondat közbeszúrva: «Hogyha ki *yöllehet* jót

mívelkedik *de maga* a gonosztságot sem hagyja el, *avagy* ki *bator* szűz legyen, *de* semmi egyéb jó mivelkedetben magát nem foglalja, . . az olyannak egyéb nem szükség hanem hogy szünetlen a mennyországra igyekezzék». Érd. 240b; hozattatának ruhák és, iollehet akaratjának ellene, azokba felöltözteték Tih. 316; és a tűzből, iollehet holtelevenül, kivéve o. 300 | relativ mondatban: boldog az, a [kinek jóllehet semmije sincsen, semmit sem kíván F. 531;

b) föltétes móddal: a kígyó azt felelé, hogy jóllehet ő neki tettét örömet megbocsátaná, *demaga* nem örömet maradna avval együtt, ki . . PG 45; Phokion szüntelen szegény volt, jóllehet leg-gazdagabb lehetett volna Vers. Anal. II:383.

Külömben az előbbi PG-féle idézetben nem volna éppen szükség a föltétes módra, s ennek használata csak olyan latinosság lehet, a milyen éppen ilyen megengedő mondatokban régi íróinknál gyakori; p. nem lelének, iollehet sok hamis tanúk jöttek volna: accessissent M. c. 66; kik iolleheth nem alítanak a pogányokat eltávoztatandóknak *demaga* alítják vala . . Komj. Bii/b.

Szintén latinosan használnak régibb íróink conjunctivusból fordított fölszólító módot; p. iollehet bűnösök legyünk, *de maga* fejedelemséget viselünk Tih. 25 = iollehet hogy bűnösök legyünk, *de maga* ez országnak birodalmát valljuk Kaz. 78; hogy iollehet az okos lélek ne legyen a szüléktől, *de maga* ok szerént ő tőlök vagy on. 67. Annál nagyobb érdem, ha egyik-másik ellentáll a kísértésnek, mint p. a B. c. fordítója, midőn így ír (87. l.): jóllehet megtöretendő *vagy* = cum sis corruptibilis; s az Ehr. c.-é (81. l.): yollehet *szégyenlik vala*: licet verecundarentur. Magyaros beszédben elő sem igen fordul *jóllehet* mellett a fölszólító mód (már Versegly megrója használatát Anal. II:236), s p. e h. 'óvakodjál *ugyan*, *de* ne félj tőle' nem igen mondanók: *jóllehet* óvakodjál, *de* ne f. t.' (mégis ilyen a köv. példa; «. . mind a tábor között is bemennék, jóllehet hogy nyilván *higye* kegyelmed, hogy a hatalmas istenért kértem, hogy ne késleljenek» Lev. I:187).

A megengedés gyakran főnévi mellékmondatba van foglalva, melynek *jóllehet* a főmondata: *iol lehet hogy* nem vagyok méltó az ő irgalmasságára, *de maga* tegyen én velem az ő jóvolta szerént Kaz. 67; a frátereket elosztá külömb-külob országokban, jóllehet hogy akkoron csak tizenhatan valának Dom. 29: felkel-

vén ő ágyából, *jóllet* [így] hogy igen nehezen vala o. 252; jóllehet hogy a titkon való dolgi csodálatosok Corn. 12; többet neki nem adtunk, jól lehet hogy igen nehezen mene el Lev. I: 38; jóllehet hogy én ez ősszel is el akarom venni, de azt mondá . . o. 218; *Iol lehet kedeg hoj* Mária az angyaloknál is nagyobb volt . . Horv. 91; *Iollehet penyg hogy* te Nagysgdnál te azon sz. Pál levelei magyarázva valának, *demaga* te Nsgd engemet unszol vala . . Komj. iiij/b; ki iol lehet hogy isten és ember : de maga nem kettő hanem csak egy Krisztus Born. Én. 36b; nem hozok a házra semmi veszedelmet, jóllehet hogy éjjel járok mint a lélek A. II:49.

NEGYEDIK FEJEZET.

A következőkötő kötőszók.

XXV. *Akkor.*

Jelentése és használata.

90. Ha azt mondom: «tedd meg kötelességedet, *akkor* nyugton alhatsz», vagy «*ha* megtetted kötelességedet, *akkor* nyugton alhatsz», ez szó szerint nyilván csak időhatározás, a. m. a mikor megtetted k., azon időben ny. a. Különböző nyelvek találkoznak abban az észjárásban, hogy a föltételt és következményét úgy tüntetik föl mint időben egymásra következőket; v. ö. ném. *tue deine pflicht, dann kannst du ruhig schlafen*, vagy: *wenn (=wann) du d. p. tust, dann k. du r. sch.*; szintűgy következtet a spanyol *pues*, port. *pois* = lat. *post*.

Az *akkor* kötőszót csak olyankor használjuk, mikor az előmondatban a következtetésnek föltétele volt megmondva, még pedig — mint láttuk — vagy kívánó főmondat vagy föltételező mellékmondat alakjában. P. *a)* lassan járj, akkor tovább érsz; bárcsak megjönne, akkor meg volnék nyugtatva; — *b)* ha lassan jársz, akkor tovább érsz; ha megjönne, akkor meg v. ny. A föltételező mondat hátul is állhat; p. ne sirj asszony azért, hogy a pap megvert engem, — *akkor* sírhatnál igazán, *ha* én vertem volna meg a papot Jók. é. 248. — Közbeszédben az *akkor* mellé sokszor odatesszük a rokonértelmű *azután-t*: lassan járj, *akkor aztán* tovább érsz; ha megjönne, *akkor azután* meg volnék nyugtatva. Ritkább, úgy látszik székelyes szerkezet már az, melyben maga ez *azután* foglalja el a köv. *akkor* helyét: *ha* nem kínálnak, *osztán* annál hamarabb ide jövök K. 355.

Ha az előmondat megengedő, az utómondatnak két kötőszava van: *akkor is*; p. mehetsz lassan, *akkor is* oda érsz idején, vagy: csak menj lassan, vagy: ha lassan mégis is, . . . l. 21.

Igen közönséges, hogy csak a föltételező mondatnak van kötőszava s az *akkor* hiányzik, p. ha lassan jársz, tovább érsz; ha elvégezhetem, meglesz. — De az is közönséges, főleg a népies beszédben, hogy a föltétel s a mi ettől föl van tételezve minden kötőszó nélkül van két főmondatban egymás mellé állítva. Ilyenkor a megkívántató föltétel rendesen kívánó mondatban van kifejezve, p. lassan járj, tovább érsz (köz.); *csak elvégezhessem hamar a magam dolgát, megteszem a tiedet is*; *«fizessen vala csak jól, a perit megnyerte volna; v. megnyeri, ha fizetett volna; üssön vala csak meg!»* (Háromszék) MNy. VI:231; *bár itt volna, nem félnék semmitől; csak sejtettem volna ezt, másképp cselekedtem volna.* — A kívánó mondat h. kérdő: Mért nem visznek engemet ki? legalább nem sirna senki. Pet.

Néha azonban, s kivált közmondásokban, azzal a sajátos szerkesztéssel is találkozunk, hogy a föltétel jelentő mondatlall van kifejezve, mintha csak egyszerűen el volna hagyva a *ha* kszó. Föltűnt ez már egy-két régebb nyelvészünknek; említi p. Vidovics Neol. rost. 133: *«megnyerem a játékot, sokat nem nyerek»*; továbbá Bitnicz MNytud.² 132: *«Néha mind a két kszó [ha — úgy] elhagytatik, p. kapálsz fiú, pénz lesz; fonsz leány, ruha lesz.»* Más példák: későn indulsz, későn érsz; kis ujjod mutatod, egész kezéd kéri; nagy a kodácsolás, kiesiny, vékony a tojás; hírbe akarsz jönni, akaszd föl magad; kivered az ajtón, bejön az ablakon; a parasztra kardot kötnek, katonának hívják (mind Erd. közm.); avúl, javúl; ó, jó (köz. Mártonfi Frazéol.); *«bízd az úrra gondodat; élsz, az ő kezén virradsz föl, halsz, az ő kezén maradsz»* Erd. Ján. Megengedéssel: ezt az erdőt Szegedig megjárom, a rózsámnak párját nem találom, Pap pal. 22. — Föltételes jelentő előmondatlall: egyéb seregeknek látnám indulásokat, azok között örömet elmenének RMNy. IIb:53; édes anyám nem lett volna, katona nem lettem volna (Csongrád) N. II:178; anyám lettél lenne, el nem hagytál lenne (csángó) Ny. IV:288; haza jönne fiad anyja, megszidnád-e? o. III:336.

XXVI. Tehát és hát.

Eredetük és nem-kötőszói használatuk.

91. A *tehát*-nak régibb s eredetibb, és (K. szerint) Udvarhely megyében maiglan divatos alakja *tahát* (*tahath*: igitur Ver. szót.), s ebből amaz úgy keletkezett, mint *aránt*-ból *éránt*, *vasárnap*-ból *vésárnap* stb.¹⁾ Minthogy e szó többnyire s ujabban általánosan hangsúlytalan volt használva, lehetséges volt, hogy első tagja elvesztett s lett belőle *hát*, mint *ekkédig*-ből *kedig*, *pedig*, l. 53. A *hát* ujabban hanyag közbeszédben *há-vá* is rövidül: «há mit akarsz? há (h)iszén jól van, v. há 'szén, há 'szé jól van» sőt *ha-vá*: «ha 'szé mondtam». — A rövidebb *hát* előfordul már a codexekben, p. J. Érd. Érs. Kaz., s ujabban az előbeszédben majd kizárólag uralkodik, a nép nyelve talán csak Göcsejben tartotta meg a teljes alakot: «Tehát Gyurkó, te esztendőre is megmaradsz helyeden? Tehát te Csicsók meg akarsz házasodni?» TGY. 1838:VI:28. De éppen az ilyen kérdésekben az irodalmi nyelv is régóta inkább a rövid *hát*-ot kedveli; ²⁾ példákat l. alább.

Egy helyen úgy látszik χ hanggal kell olvasni: «ha pediglen szint oda nem akar te kegyelmed küldeni, *tachat* kérem, hogy. .» Lev. I:134. — Sylvesternél pedig Döbr. szerint *tahäg* is van.

A régiéknél közönséges a *tehát*-nak és *hát*-nak egyszerüen

¹⁾ Egyéb *-lan -len* toldaléku határozók mintájára ezt is írja Csokonay II:79: Tens uram, *tehátlan* igazán hogy minden leány orcátlan. — Csak fölemlítjük ezt az írást: *hatt*, Zvon. Os. 9.

²⁾ Conjunctioni *tehát* substitui potest *hát*; at initio periodi, dum adverbium agunt, *hát* usitatus est, quam *tehát*, ut *hát* erre mit felelsz? quid vero ad haec respondes? *hát* te itt vagy már? tu igitur hic jam es? Vers. II:390.

időhatározó használata, s egészen egyértékű az *akkor* szóval. Példák: heted epeséget *te hath* vallál, mikoron . . W. 336; tahat mennyeknek országa hasonlatik M. 60 (=akkoron hasonlatos lészen J. 434, Sylv. Fél., Kdi); tahat felkelének o. (=akkoron Fél., legottan Sylv., ottan J.); tahat mond M. 62 (=azután mond J. 437); tahat Nabukodonozor megharagvék: tunc B. Jud. | «rívás támada. Haat kimúlt (kiment) az királynak fia» Érd. 542b; *mikoron* háboruság támadand, hath (tunc) én hozzám jönnek J. 50; te népedet *ha* (midön) megváltád, hát magadat halálra adád Born. nk. 26.

Kissé meghalaványodott, de azért elég világos az időjelentés az ilyenekben is: hallván ezt a barátok folyamának Jeronimosnak cellájába, *hat* ott nincs Kaz. 66; jutánk egy szép mezőre, *hat* a mezőn vannak igen magas fák Tel. 274.¹⁾ — Főleg a *lát* ige mellett gyakori ez a gyengébb időjelentés: ezenközbe látá: *tehat* a sekrestyéből kijöve egy ifjú: *hát* nála vagyon egy öl szövétnek Tih. 185; hogy a test környül imádkoznának, tehát láták *hat* a koporsó teljességgel elégett: *hat* a testének is csak hamva vagyon o. 12; álmába imilyetén látást látá: látá *tehat* viteték egy istenasszony-nak bálványa elébe o. 301; elszenderedék és ime látá: *tehat* vitetett egy szép mezőre Kaz. 132; *mikoron* az ő atyja azt megtekintette volna, látá *hat* ime hét angyalok állnak előtte Érd. 337; láták haat ime egy szép folyóvíz mellett vannak o. 338; mikoron meg akarná mosni, láták haat asszonyállat o. 340; felemelvén palástját, látá haat asszonyállat volt o.; mikoron elaludt volna, látá álmába: *tehát* az szerencse feje fölött áll PG. 10; mikoron megvirradott volna, látá a farkas: tehát az ebnek igen megkopott a nyaka o. 89; (egy mesének eleje:) látá az oroszslán: tehát a kecske egy magas kösziklán járna o. 112; az ökör neki akkor semmit nem szóla, hanem látá egy kevés idő múlva: hát tulkunkot szarvánál fogva vonsszák a vágóhídra o. 154; sokan olyanok vagyunk, kik igen okoskodunk, végre meglátjuk, hát boldok vagyunk o. 66 (v. ö. sokan kik nagyokkal kérkednek, várd végre a dolgot, hát csak veszekednek o. 48) | mikor betértek volna

¹⁾ Az *és* kszóval: az ajtó előtt egy nőtény farkas fekszik *es haat* sebes Érd. 544; szólást hallának és oda tartának *es hát* immár az édes Jézust hozzák Érs. (Passio ed. Toldy 216.) L. még fönt 11. végén.

láták hogy hát egy ács keresztfákat farag Érs. (Passio ed. Tdy 215) |
elmene és lelé ötet, hogy hát negyednap halott o. (173).

Az időjelentésből elég könnyen magyarázható a *hát*-nak kérdő szerepe is, mely olyan általános és megszokott, hogy már szójátékos közmondásokra is adott alkalmat. Ilyenek : Más a hát, más a kérdés. («P. hát te hol jársz : ez kérdés, mely háttal kezdődik.» Erd. közm.) Minden hátnak van egy hasa, Dug. («Minden kérdésre van felelet.» o. V. ö. ném. jedes warum hat sein darum.) — Már Verseggy érinti e kérdő *hát*-ot : «A *hát* mondás elején igehatározó, mint *hát* te itt vagy?» Magy. gram. 258. §. — CzF. szótára a *hát* használatának előadását ezzel kezdi : «1. Oly kérdő mondatban élünk vele, mely egy más, akár nyilván előrebocsátott, akár alattomban értett mondatra v. tárgyra viszonyúl, különösen : a) Midőn vmit kétkedve kérdezzünk : Hát, kapsz-e pénzt ? Hát pénzt kapsz-e ? Hát ha pénzt nem kapsz, mit csinálsz akkor ? Hát ha még el sem indultak hazulról ? b) Midőn a beszéd tárgyát tovább folytatva v. másfelé fordítva tesszük a kérdést :¹⁾ Hát még mivel szolgálhatok ? Hát testvéreimtől nem hoztál izenetet ? Hát még mit tudsz ? Hát hová szándékozol ? Hát mi történt az elfogott orvokkal ? Hát miért nem jelentel meg nálam a rendelt időben ? Erősítő feleletheben is : Voltál-e ma templomban ? Hát (somo gyiasan *hán*), voltam bizon, vagy : Hát, hogy ne voltam volna ?» — Más példák az a) ponthoz : haat mi oka, hogy nagyobbban nem engedünk ? J. 825 ; «ti mégis csak helyén eltek — Be hát hogy ne ? hun a gazda lakmároz, ott a cselédnek is jut» TGy. 1838:VI:27 «Abban találtam vigasztalást, hogy majd ismét veled leszek. — De hát ha Nincsidet másnak kellene látnod karjai között ? e gondolat szökött keresztül fejemen. *Hát ha* a szerint kellene eltöltened nélküle napjaidat, mint im eze ket töltöd most ?» Kaz. Báesm. (ed. Heinr. 53.) ; mért haragunnám ? de hát muszáj akkorát kiáltani ? VG. 143 ; szerette volna megtudni, hogy hát milyen lába van neki ; kérte tőle a legény, hogy hát miért nem Ny. II:421. — A b) ponthoz : a rágalmazó apácák soha az ő

¹⁾ Ilyenkor a szintén időhatározó *aztán* is használatos, legalább Du-nán túl : Aztán még mit tudsz ? Aztán hová szándékozol ? Aztán mi történt a foglyokkal ? — Egészen hasonló esetekben szerepel a német *denn* = *dann*, *aztán* : Was weisst du denn noch ? Wohin willst du denn gehn ? Wast ist denn aus den gefangenen geworden ?

szépségét láthatják: hath kiét látják? a pokolbeli istenasszonyét. Tih. 108; más kérdés támadhat haat mikoron kezdeték...? Érd. 556b; hat az setétség minemű lészen? ipsæ tenebræ quantæ erunt? J. 371; nem gyötretik meg érzékenység szerint való kinnal... de hát mivel? nem egyébbel, hanem... Tih. 68; tovább folytatta beszédét; hát a vitézség micsoda? Gv. pp. 36; jól van! most már bementünk a mérnökhöz, *hát aztán* [mi lesz, mi történik]? VG. 176. «Gondolkodásim közt egy titkos sohajtás emelkedett mejjemből. Nem volt ritkaság, hogy más okos embertől is egy *Hát immár-t* halljak.» Aranka Ujabb elm. 3; hogy ha már az álma ilyen, hát a valósága milyen? Cz.; még az ökör sem bög, ha szénával bedugják a száját, *hát még* az ember? Jók. RR. 57; így Kaz. Bácsm. 77; fejfel haladá meg a többit Akasztó; hátha még nem volna görbe mint egy patkó A. III:171. — CzF. helyesen kötik a kérdőhöz a felelő *hát*-ot is, mely a társalgás nyelvében nagyon közönséges és mindig vmi magától érthetőt jelez, p. tudod-e? «tudom hát!» vagy csak «hát!»¹⁾ = persze hogy tudom, természetes hogy tudom, hát hogy ne tudnám? Bizonyára csak ilyen kérdő ismétlésnek a rövidítése.

Az a) ponthoz csatlakozik még CzF. 4. pontja: «Élünk vele, midőn nem tudjuk hamarjában, mit mondjunk, mily választ adjunk, mire határozzuk magunkat: Azt kérded, mitevők legyünk? *Hát-hát-hát, hát* biz én magam sem tudom.» Ez a habozó, beszéd-toldító *hát* nagyon gyakori a beszélgetésben, valamint az előbbi tárgyakra való visszatérésben, ép úgy új tárgyra való átmenetben. Az élő beszédet híven utánzó regényi és vígjátéki nyelvben természetesen az irodalom is bőviben nyújtja a példát. Így Jókainál csak néhány lapon: «*No hát* mi kell Marczy öcsém? beszélj! — *Hát* csak azt szeretném tudni, hogy... — *Hát* Marczy öcsém, tudod...» RR. 48; «*Hát hiszen* azt látom, hogy a pénz megint

¹⁾ Erre a *hát*-ra gondolhatott Jászai, midőn RMNy. III:351b az elavult igenlő *tat* szócskát a *tehát* rövidítésének mondta. Nem valószínű, mert régebbi nyelvünkben úgy látszik ritkább a kérdő *hát*, s a *tehát* talán elő sem fordul így. *Tat* talán a mutató névmáshoz tartozik. — A felelő *hát*-hoz tartozik CzF. 3. pontja is: «G ú n y s z ó gyanánt használják ilyen mondatokban: az hát! majd bizony hát! hát hogy ne! Ucczu bizony no hát na, csak a gazda ne látna! Ndal.» Nem egyéb ez, mint gúnyos igenlés.

szaporodott; de hát az isten áldása hol maradt?» 53: «Ezért boszúból rábillogozták a gúnynevét. — *Hát* bánta is ő!» 60; «a mit ha az ember elkezdett fujni, hát szépen szólt. *Hát* egy ilyen körtét vásárolt meg Á.» 63. *Acanthida vincit cornix*: Hát az légy is madár. Deesi ad. 61. Szépen látjuk e népies *hát*-ot Kossuth Iratának előszavában: «Ilyen volt az állapot egész Európában 49 után. A ki meghalt, *hát* meghalt; a kit felakasztottak, *hát* felakasztották; a kit börtönbe vetettek, *hát* ott sinlődött; a ki bujdosott, *hát* üldöztek; a kinek elkobozták vagyonát, *hát* családjá megtanult koplalni; a nép fiát elvitték katonának, *hát* ment; megróvták a népet terhes adóval, *hát* arczának véres verejtékét elfizette.» Ilyenek még: kinek kezdeti nincsen, *haat* végezeti és nincsen Érd. 115; régen a kik a hadban frigyét akartanak kérni, *hát* olajfaágakat viseltenek kezökben Ku. ev. 14. — Mindezek már közel állnak a következtető *hát*-hoz, mert e mondatpárok azt jelölik, hogy az előmondatban jelzett minőséggel vele jár s mintegy következtethető belőle az utómondatban kifejezett körülmény.

Annyi tehát kétségtelen, hogy a következtető *tehát* és *hát* eredetileg 'akkor' jelentésű szók, s következtetőkké ép úgy váltak, mint a ném. *dann*, *nun*, a fr. *or* (= lat. *horam*), m. *már most* stb. kifejezések. Más kérdés, hogy mennyire nyomozhatjuk ki tovább e szóknak eredetét. Nincs semmi valószínűség CzF. föltevésében, kik a relativ *ha*-val magyarázzák. Mindenesetre tetszetősb Budenz magyarázata, mely szerint *ta-hát* = az-kor, vagyis előrésze a mutató névmás (v. ö. *tova*, *túl*, *ta-val*), utórésze pedig vmi időt jelentő szó, melynek mássát B. a finn *kotva*, zürjén *kad* stb. szókban ismeri föl, MUg. szót. 13. sz.¹⁾ Az er. *d*-vel szemben a *tehát* *t*-jét B. a ragos **tahádott* alak fölvételével tartja magyarázhatónak (v. ö. *akkort*, az *idétt*). Sylvester *tahäg*-ja akkor az *-ig* raggal volna képezve s a m. azon ideig, azzal egy időben.

¹⁾ Talán ennek a *kad*-nak elrövidülése lappang a z. *se-k*, *se-ki* «da, dann; so» szóban, mely akkor mindkét tagjában megegyeznék a m. *tehát*-tal; a votják-ban *so-ku*, v. ö. Wied. gram. 143. §. és *soku dirja* akkor o. 243. l. (*so-dirja* ezennel, *minon dirja* a menés idején, ideje alatt); *nokud dirja*, azaz *no-kud d*. soha.

Kötőszói használatuk.

92. Mint következtető kötőszók *tehát* és *hát* kétféleképp használatosak: *a)* mint a köv. *akkor* egyértékesei vagyis föltétesen állított előzmény után, még pedig (s ebben különböznek az *akkor* használatától) rendesen csak föltételező mellékmondat után; — *b)* úgy, hogy tényt megállapító előmondatból következtet az utómondat, = lat. *igitur*, ergo, ném. *also*. — Példák:

a) A teljes *tehát* alakot ez első jelentésben ma már irodalmi nyelvünk sem használja: *ha* siketségre veszitek, *tháhat* még házatoknak a hamvát szélyyel fútatom Lev. I:319; és *ha* megalkudhatunk ezen a dolgon, *tahát* nem leszen szükség, *ha* pedig nem alkudhatunk, *tahát* mindjárt felküldjön RMNy. III:351; azért *ha* meg nem bántatik a természet, *tahat* hasonlatos leszen a fiu az ő atyjához avagy anyjához Horv. 52; *ha* kegyég hosszan akarsz gyónni, *tahat* gyónjál Vit. 26b; *ha* nyárban éneklettél, mostan *tehát* éhezél PG 118; «drága isten előtt az ő szenteinek vére. *Ha* drága, *tahát* el nem felejtí Tel. 110; s *ha* urunk első apostola ezt mondotta, mit mondjak *tahath* én? Kom. Av; *ha* minden állatnak nevét ahhoz kellene szabnunk, a mint zsidóul híják, *tahát* az asszonyembernek férfiú leszen neve Tel. el; *ha* szeretnél minket, *tehát* a mi óráinkat felderíteni szívedből szorgalmazná, Kónyi, Ábel 16, o. aj. lev. | *ha* isten volt, *haat* emberi teste nem lehetett Érd. 519b; *ha* arany ezüst leend *haat* megtisztúl o. 540b; *ha* jöendőlend *haat*.. J. 240; *ha* hissz..*haat* higgy Nsz. 10; *ha* ezt vallották, *hát* hinnünk kell nekik Tih. 41; oly nagy a bolondoknak száma, hogy *ha* világnál megvizsgálja az ember *hát* mindnyájan bolondok vagytok Gv. pp. 28; *ha* nem voltál, *hát* még léssz KS. kes. szer. 141. dal; *ha* ezt az egyet megteszed, *hát* én is kedvedre teszek (v. *akkor*, de nem *tehát*); — mert *ha* ez úgy volna, *hat* semmi nem lenne Debr. 129; továbbá *ha* vki azt mondaná: hogy az eredetbűn a léleknek a testhez való egyesülése: *hat* az egyesülés is el nem vétethetnék urunknak kinszevedésének miatta Tih. 66; de *ha* Gyöngyösi, Zrinyi stb. és főképpen nyelvünk Adalungja, Szabó Dávid, előttem magyarul nem írnak vala; *hát*, *ha* három Petrarca laknék is keblemben, Himfy még sem születhetett volna KS. Himfy el. — *ha* isten e gyermek *hat* mire fél Herodestől? Debr. 341; de *ha* ninesen e dologról is írás, *hat* miért vesze-

kedik sz. Ágoston? Gyarm. fel. 125. — A vitézség egy nevetséges költemény! mert kivérén a jónak szeretetét, mely által sokan mártírok lettenek, *tehát* nincs is egyéb vitézség a világon Gv. pp. 36 = *ha kivesszük, hát* . . .

b) Mikeppen az ékes ruha megékesít embert, ezenképpen a sz. szeretet a lelki jószágokat: hat (v. tehát) a többinél nemesb és drágább Tih. 5; ki vagy hát? quis es ergo? J. 624; «a Krisztus istensége szerint azon és egy az atyával. Hat istensége szerint nem lehet közbenjáró Fél. tan. 252; mind a jó gonosz büntetés szükségéből leszen, hat nem történet Mel. ap. 7; csak egy értelmes tanító javallana is tenéked vmi jó dolgot, meg kellene fogadnod; hát mennyivel inkább midőn az isten maga parancsolja Otr. t. 505.

Néha az előmondatnak okhatározó alakja van: *mivel* kevesen tértek erre, *tehát* göcsörtös, járatlan vala Gv. pp. 5; de *mert* hogy vala minden lelkeknél nemesb: *tehát* testet is minden testnél szebbet vallott Tih. 98; *miért* pedig *hogy* asszonyunknak e dicsérete főképpen ezekről vagy: *hát* méltóságosb e dicséret a több dicséreteknél o. 124; *mikoron* azért Máriának teste légyen minden szenteknek testöknél méltóságosb: hat inkább kelle tiszteltetnie o. 365; *minthogy* e név világosan a codex írójának sajátkezű aláírása, tehát nem lehetett kétség hogy az az ő neve Egy. Phil. Közl. V:100. — Az előmondat *célhatározó* is lehet, s akkor az eszköz mint a célnak következménye van kifejezve: *hogy* tudjad, hogy nem a leggonoszabb ember vagyok, *tehát* tekints alá és majd gonoszabakra találsz Gv. pp. 57.

Kapcsoló kszóval: az isten mondotta *s-hát* nem mívelné-e meg? Deus locutus est, *et non implebit*? MA. bibl. I:143. — Ellen-tétes kszóval: «Tehát tudd meg, hogy a fölséges szultán nem azért tette uradat Tatárország khánjává, hogy Erdélyben lakjék . . . *Ha-nem tehát* menjetek a magatok országába.» Jók. Erd. 180. — Gyakori ez a kapcsolat: *no-hát*; p. «De leirni őket vajh! ki győzné sorra? Dicsőségök nem fér a papirosomra: nohát nem is bán-tom.» A. III:174.

Az id. példákban a kötőszó az utómondatnak élén áll, de elég sürűen előfordúl, hogy vagy az inchoativum után, vagy éppen az ige után következik, p. nagy mennydörgést láttunk jönni; mink tehát az erdőből a vadásznak lakásába siettünk: nos igitur e silva properavimus Vers. Anal. II:390; a hold a föld körül is kering, a

holdnak tehát egy forgással többje van, mint földünknek; — mit beszélsz hát te czédula nélkül? Czeg. km. 503; a Krisztus, ki ma született, szent, én bűnös vagyok; hogy született tehát nekem? Tel. 79; Senki meg nem koronáztatik egyéb hanem csak a ki jó módon viaskodik. Járj el tehát hivatalodban, és törd békével a minemű keresztet hoz te read o. 115.¹⁾

Ha az utómondatnak mellékmondata is van, a *tehát* — mint sok egyéb mellérendelő kszó — a mellékmondatba megy át s rendszeren közvetlen ennek kötőszava mögé kerül,²⁾ p. (*tehát, ha* nem él veszteg . . .) *hahat* mégis nem él veszteg, hanem embernek czipellésébe követ hány, . . . Lev. I:73; szintígy *hogy tehát, mivel tehát, midőn tehát* . . ; «így származik a mondat, mely *tehát* mindenkor egy gondolat teljes kifejezése» Imre S.

Gyakori a kötőszó nélküli szerkezet a tényt kifejező előmondatok után is (v. ö. 90): Meghalt Mátyás király oda az igazság. Hallgass nyelvem, nem fáj fejem. Vas a patkó, tüzet ad. Kerekes a pénz, hamar elgurul. (Közm. Erd.) Cseng a bal fülem, jó hirt hallok; mászik a gyerek, vendég jön; mosdik a macska, eső lesz; megoldott a kötőm, kikapok. . . Ny. IV:136.

¹⁾ Imre S. Hib. sz. 171 hibáztatja a *tehát* elhelyezését a köv. mondatokban: mi egyrészt tehát azt mondjuk . . ; mások választják, nem tehát azon testület . . . ; minden tehát a nők jelenléte mellett szól . . . » Az első mondatban az a szokatlan, hogy két inchoativum előzi meg a kötőszót; a másodikban, hogy a ,nem—azon t.‘ el vannak választva egymástól; a harmadikban pedig, hogy hangsúlyos szó van a *tehát* előtt, a nélkül, hogy ezt az ige is megelőzné.

²⁾ Azért hibáztatja Imre S. ezt: *ha ez tehát* nem oly ártalmas, mint gondoltuk . . . De v. ö. «De ez a beszéd nem azt teszi, *hogy* az elmés, néha csipős előadásnak is *tehát* soha sem volna helye» Sipos, Ó és új m. 8.

XXVII. Következésképpen.

93. Használata megegyezik a *tehát*-nak második, ma egyedül dívó használatával, csak hogy jobban kiemeli, hogy éppen következtetni akarjuk a második körülményt az elsőből. «Conjunctiones consecutivae: c) *Következendőképpen* igitur, ergo, ut: ő ezáltal nagyot vétett; a büntetést következendőképen megérdemlette: ille in hoc valde peccavit; poenam igitur promeruit.» Vers. Anal. II:389. «Nem lesznek ujságok. Következendőképpen vagy könnyebben esik által rajtok, vagy ha el kell tűrni, könnyebben tűri.» F. 560. «*Következőkép*: úgy a mint az előzményekből észtanilag v. erkölcsileg következik, máskép: *következéskép, következőleg*». «*Következéskép*: az előre bocsátottak természetéből folyva. Élünk vele, midőn a fölhozott előzményes okokból határozotton állítunk v. tagadunk vmit, p. sem időm, sem pénzem sem egészségem, következőkép utazni nem mehetek.» CzF.

Ezekkel egyenlő értékkel használják ujabban ezeket is: *ennek következtében, ebből folyólag, ennek folytán* (az utóbbiról l. Ny. I:163, 404).

XXVIII. *Úgy, így, e szerint, ekképpen.*

94. Mind ezek határozó szók, melyek azt fejezik ki, hogy az előmondatban jelzett körülmények közt, állapotban áll az utómondat is. Példák: «Mindjárást azt mondá, hogy ideje volna onnan elmenni, mert meglenne immár, a mit mondott volna. *Ezenképpen* a pacsirta onnan elmene és...» PG. 169. Fordítsd meg vizeknek folyásit, *úgy* én is elfelejtelek tégedet. BB 190. Jöjjetek: *s úgy* nem lesz olyan sok s édes méz sehol mint a tiétek. Csok. I:45. «Tehát, hát, *így* hát: igitur, ergo» Vers. Anal. II:390. . . Abba pedig mindig lesznek [halak a tóban], *így* hát rózsám el sem veszlek. Ndal.¹⁾ Ide számítható ez az elavult kifejezésmód is: «*Mire* nézve vel *erre* nézve vel *errevalónézve* (vel ennek okaért): quapropter, quamobrem, propterea, ut: tegnap előtt egy ifiú sok gyümölcsöt evett; mire nézve (vel ennek okaért) oly hideglelés fogta el, hogy le kellett feküdnie: de fructibus immoderate comedit; quamobrem tanta feбри correptus est, ut decumbere debuerit» Vers. id. h.

Az *úgy* még föltételező mellékmondatok után is előfordúl: *ha* — *úgy*, p. Kisf. S. kes. szer. 178. dal; *ha* meg hell hallnia: oh, *úgy* ne hagyd-el ötet az eloszlás rettenes órájában (soll mein vater sterben: oh dann steh ihm bei, in der schauervollen stunde) Kaz. munk. II:33; még is *ha* tudnám hogy mik lesznek azok a kérdések, *úgy* mind más volna, nem búsulnék éppen úgy; de az a baj, hogy nem tudom K. 486; no *ha* tudsz, *úgy* jöszte velem Mer. Saj. 172. — A mellékmondat hátul is állhat: érdemlene *úgy* vmit, ha szavának

¹⁾ Az *így* szócska következményes mellékmondatban: szokjad meg . . veternyének előtte kevésbé vigyázni, hogy a te lelked imádságban emelkedjék istenhez, úgy hogy *jg* inkább józan légy istennek szolgálatjában Horv. 226.

megfelelne, Matkó bány. 112.; *úgy* vagy barátom és atyámfia *ha* szükségem vagyon reád ; vagy *ha* reám nincsen szükséged Mik. 81.¹⁾

¹⁾ E példák azt bizonyítják, hogy Volfnak nincs igaza, midőn anyyira kikel a *ha-úgy* ellen (Ny. I:291), ámbár kétségtelen, hogy német hatás alatt újabb időben ezek a *ha-úgy*-ok nagyon megszorodtak irodalmunkban. — Különben a német *so* sokkal gyakoribb használatu mindenféle mellékmondat után s ennek a hatását is megsínyli napi sajtónk irálya. Azt írja az *úgy*-ról Arany J. Ny. 1:214: «E kszó németes használata nagyon terjed, hol v. semmi, v. más kszó kellene. A mi a horvát mozgalmat illeti, *úgy* az csillapulni látszik. Nem lévén kedvező kilátásai, *úgy* kénytelen volt elutazni, — és hasonlók. Az *úgy* csak hasonlító körmondatban (*vulamint-úgy*) és feltételesben (*ha-akkor* v. *úgy*) van helyén, de az utóbbiban ki is marad: Ha haragszol, [akkor v. *úgy*] megkövettek. (Csokonai.)»

XXIX. *Azért, annakokáért, ennélfogva.*

95. Ezek az oksági viszonyt emelik ki, melyben a következmény az előzménynyel áll, *s azért* leginkább tisztán objektív következmény megállapításakor vannak helyükön. P. tudja vala, hogy ő *soha* nem vétkezett, *annak okáért* nem fél vala Horv. 141; *azert* örüljön a keresztyén Debr. 132; az isten teremté az embert szabad akaratba *O azért* mely igen dicsérendő az isten Tih. 203.¹⁾

Régi íróink azonban sokszor nem tényleg okozatot, hanem szubjektív következtetést jelölnek vele, úgy hogy ilyenkor egészen egyértékű a *tehát*-tal. Példák: az árnyék mutat a kis ujjamra, *azérton* dél előtt nyolcz órakort vagyon Cis. N; kell viselniök Évának átkát, hogy fájdalomba szülik fiokat: *Azert* ha az ártatlanságba megmaradhattunk volna, az asszonyállatok a szülésnek kinjától idegenek voltak volna Tih. 37; *tahát* mondának Dávidnak a sz. atyák: Menj el azért te is istenhez és könyörögj miértünk Horv. 20; A királyné szüle egy szép leányzót. E szűz *azert* nevedekvén korába nevededik vala szépségében is Kaz. 156; Nád. 41; asszonyunk... tére Nazaretbe: *No azért* szerelmes hugaim mindezekből tanuljátok meg Tih. 169; *eja ergo* advocata nostra, azaz *no azért* mi szónk-szólo Dom. 296; *Azert* minden nemzet Ábrahámától fogván Dávidiglan 14 nemzetek: *omnes ergo* generationes M. 15; o. 16. Felele Jézus: Én országom nincsen ez világból. Monda *azért* neki Pilátus: *Azért* te király vagy? Döbr. *Azerth* király vagy-e te? *Ergo* rex es tu? Jord. 692. Kiknek kérések végre meggyőze engemet. Irtam *azért* magyarázatot az evangeliomokon. Tel. el. *Azért*, mint a tisztet, úgy a tisztességet *azért* vészi fel, hogy istennek alkalmatosban szolgálhasson. Pz. pr. 59. Mikor *azért* ezért fáradnék magamban

¹⁾ *Ennek okaért* megvan Verseghynél (Anal. II:390), *ezokaért* megvan Gubernáthnál (Inst. L. Hung. 120) a *Conjunctiones conclusivae* közt.

Gy. 85. Sokad magával üt reád. Vagy azért rajra vesztesz, vagy többel meg kell békélned F. 445.⁴⁾ *Archais mus* kép Arany nál is: Tudd meg azért: vagy az élelmünk fogytán III:160.

Manap a következtető *azért* rendesen az utómondatnak elején áll, de régente egészen úgy bántak vele, mint mi a *tehát*-tal. Gyakran ugyanis az ige mögé tették: gyerünk el azért és hirtelenkedjünk ö reá Kaz. 131; te szép vagy és minden malaszttal teljes: te általad adatik azért a bünösöknek mind a malaszt, mind a dicsőség Tih. 81. *miérthogy* embernek kell feltámadnia a nagy tökéletességbe: szükség azért hogy mind azok feltámadjanak, melyek . . Kaz. 188; ezelőtt annakokáért két esztendővel MA. zs. el.; mostan azért e szoltárkönyvet, mellyel . . o. — Néha, ép úgy mint a *tehát*-ot a második mondatnak mellékmondatába tették: «ezt hallván úr monda: az én igazságom és irgalmasságom ö vele. Parancsolá azért úr Gábriel árkangyalnak: hogy bebocsáttaná Dávidot; *mikoron azért* bebocsáttatott volna D., mondá» . . . Tih. 240. *Mikoron azokért* . . a szászok bejöttek Magyarországra, egyik rész letelepedék a Szepességben. HG. kr. 131. (Akármint szeress *azért* valakit. . F. 547.)

Miért is van fölsorolva a köv. kszók közt Gyurits Mondatanában (4. kiad.) 75, p. «atyám holnap elutazik; miért is ma korán ágyba megy.» Furesán hangzik ez a társalgásból vett példa, mert csak a hivatalos stílusban vagyunk hozzászokva e latinos szerkezethez.

«*Ennélfogva*: így állván a dolog, ezeket tekintetbe véve. A körmondat utórészét vezeti, s oly előmondat után következik, melyben v. vmely esemény adatik elé, v. okok számláltatnak el: Mint-hogy hirtelen megbetegedtem: ennélfogva útra nem mehetek.» CzF.

¹⁾ Másod oka imez: mert a fiú hasonlatos lészen atyjához avagy anyjához . . *Azert Tehat* következők: hogy . . Tih. 99. Történhetik, hogy atyja meghaljon: *követközik azért* hogy . . o. 72.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A magyarázó kötőszók.

A magyarázó mondatoknak nemei.

96. A magyarázó mondat szerkezet kétféle lehet:

a) Lehet a következményes szerkezetnek megfordítottja, a mennyiben a következményt előrebocsáthatjuk és magyarázatul a második főmondatban mondhatjuk el az előzményt. Például köv. szerk.: őt elfeledték meghíni, *tehát* nem jöhetett el; magy. szerk.: ő nem jöhetett velünk, elfeledték *ugyanis* meghíni. Köv.: «Hisz még meg se fogtuk, hát minek koppasztjuk?» A. III:179; magy.: Minek is koppasztjuk? hisz még meg se fogtuk.

b) Lehet a magyarázat egyszerűen a gondolatnak új alakban ismétlése, más oldalról való feltüntetése, kifejtése, néha helyreigazítása, javítása. Péld: «Két legyet ütöttem egy csappással, *t. i.* le is róttam tartozásomat s le is köteleztem magam iránt.» Akkoron, *azaz* ítéletnek napján Debr. 279.

Az első-féle magyarázatnak mellérendelő kötőszava *ugyanis* (alárendelő alakban kifejezhetik az okot jelentő kötőszók: *mert* stb.), inkább a másodikféltre szolgál a *tudniillik*, és csakis erre *azaz*. — Lehetnek azonban ezeken kívül másféle alakjai is a magyarázó kapcsolatnak:

a) Az előzményt, okot adó magyarázat csatlakozhatik minden kötőszó nélkül a következményt, okozatot közlő előmondatához. Példák: Ne fess a falra az ördögöt: megjelen. Köszönjtek ludak: én is asszony vagyok. (Közmondások Erd.) Márvány ne ékesítse sírját, nevét tette örökké hirdeti. Kisf. K. A te tetőd nem kér emlékül oszlopot érczből: oszlop vagy te magad, diadalnak büszke tetője. Vör. Cserh. Húntól ne félj, hajója nincs. A. Keveh. Búra fordul kedvök; nem lehet kimenni élelmet keresni. Gyulai,

A tyúk és a f. — Ide számítandók az ilyenek is: adjad nekünk Dánielt, *egyébként* megölünk tégedet B.; esküdjél most hittel, *másként* menten rántom kardom haláloddhoz, Gy. 140; «Jogomat kívánom, eskü szerént. Vagy — vagy! — *Máskép* szakad a húr: a mi valál, az vagy» A. II:289; siess, *máskép* elkésel; sietnie kellett v. sietett, *külömben* elkéssett volna (az előmondat rendesen fölszólítást v. szükségét fejez ki¹). — Ha az előzmény v. ok már úgy is magától értetődnék, ezeket a kifejezéseket szokás hozzátenni: *hiszen úgy is, amúgy is, különben is*. Példák: De mit töröm fejemet? hiszen nem csak engemet érdekelnek a gond s a sok bajok is. (Horvát Ádám.) Hadd fogyjon, úgy is mást ad az isten helyébe. K. 355. Fölneveljük, úgy-e kincsem; gyermekünk már úgy is nincsen. (Gyulai, A gonosz mostoha.) Fölnevelem szegényt, *hisz úgy sincs* gyermekem. Pet. Ján. v. Fölösleges dolog sütnie oly nagyon, a juhásznak úgy is nagy melege vagyon. U. o. «Ezt a kicsit csak nem hagyjuk itt. *Hiszen úgy es* ki eszi meg a maradékot?» K. 355.²) — Néha az előmondatnak oka gyanánt c. zélja van elmondva a magyarázó utómondatban: Elvittük a tánczba, *hadd* legyen öröme. «Ne adj minket annak a nemzetségnek kezébe, mely tégedet nem esmér. *Hadd ne* mondják mi felőlünk a pogány népek között: hol vagyon az ő istenök?» Tel. II:211. Neki nyujtom a violát, *tán*

¹) Némely nyelvészek az így szerepelő *külömben, másként, máskép*-pen határozókat fölveszik a kötőszók közé. Így Gyarmathy Nym. 294 az okvetők közé evvel a példával: csak megbocsátok néki most az egyszer, másként kétségbe esik. Verseggy Anal. II:400 a conjunctiones adversativae közé sorozza őket: «*Egyébaránt et egyébkép* alias, alioquin, aliter, secus; ut: állj reá, egyébaránt pör támad köztetek belőle adsentire, alioquin lis inter vos oriatur. Oszd fel kis tagokra, egyébkép meg nem tanulod: divide in minores partes, aliter non condiscas. Loco utriusque *külömben* bene adhibetur.» — U. o. 378: «Adhibetur *máskép* et pro *máskint*, ut: szaladj, máskép megvernek: fuge, secus (alias) vapulabis.»

²) «*Úgyis*: . . 2. Élünk vele, midőn vmit némi közönyösséggel ráhagyunk, nem gondolunk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy a dolog nem lehet máskép: Soha se búsulj rajta, hogy meghalt, úgyis elég bajod volt vele.» CzF. — Okadó mellékmondatban: Jó helyen vagyon, *mert úgy is* soha az olvasottat hasznára nem tudta fordítani. Gv. p. p. 28. Ne vonja meg tőlem szeretetét, *mivel úgy is* eléggé szerencsétlen vagyok. Kaz. Bácsm. Heindr. kiad. 71.

vigasztaló csókot ad. Cz. 26. Felmegyek én is úrhoz: *netalántán* haragját megengesztelhetem. Tih. 235.

b) A kifejtő és helyreigazító magyarázatnak más alakjait láttuk már a *pedig* és a *vagy* kötőszónál, (55. és 42. czikk). Az előbbihez ilyenkor gyakran a *már* vagy *még* szócska, az utóbbihoz az *is* kötőszó járul. A *már* szó különben is szerepel ilyen értelemben, különösen a régies *hogy már*-kezdetű mellékmondatokban, p. «néhány törököt is küldének utánam, hogy már segítségre» Erd. tört. ad. I:233. (V. ö. még: «Beszéli itt író az igéknek határozott és határozatlan formáiról. . . *És már* író azt mondja, hogy ezen megkülönböztetés helytelen.» MNyelvtud. Elvei 1840. 76. l.) — Még ide tartozó kifejezésmódok: Ime háromnál semmijobb nem lehet: tudniamint Krisztus emberségénél, mennyországnál és Máriánál: *értsed* istennek alatta. Tih. 96. Erről mondja Damascenus: Az angyalok *értsed* az ördögökről: miképpen nem voltak a penitenciának elvevői: ezenképpen a bocsánatnak is, o. 206. «Huc [a conjunctiones explanativae közé] pertinent etiam sequentes loquendi formulæ: *akarom mondani*: dicere volo, inquam; *ez annyit tesz*, *hogy*: istud tantundem est, ac; *mint példának okáért*: ut exempli causa.» Vers. Anal. II:402.

XXX. Az *ugyanis* kötőszó.

97. E kötőszóban szintén avval az *ugyan* szóval találkozunk, melyből a többi közt a megengedő *ugyan* kötőszó fejlődött, s melynek mint láttuk (87. czikk) alapjelentése 'igazán, valóban'. Az *is* függelékkal a régieknél olyan értelemmel is előfordul hogy 'igenis, igaz, úgy van, sane, fürwahr'; p. «Bűne a gonosz kívánság is? Ugyanis az.» Zvon. Osi. 27; «... felszóval kiáltnak vala: édes az igazság. Ugyan-is, édes, mézes, de nem tetszik» Rendes élet péld. A9 (v. ö. édes ugyan, de nem tetszik).

Mint magyarázó kötőszó ez az *ugyanis* többnyire okadó főmondatokat kapcsol: «Ebben az én munkámban magamnak semmi dicséretet nem keresek. (Ugyanis ha prédikálom az evangéliomot, nincs abból nekem dicsekedésem, mert szükségképen tartozom véle.)» Tel. el. Ha mi jót fizet is, azt is gonddal nyújtja, *ugyanis* a jónak csoportos az útja. Gy. 125. (Igy is lehetne: a jónak u. csoportos az útja.¹) Tagadó utómondattal így mondanók: *ugyanis nem* sima a jónak útja; de Pázmán és Telegdi e h. összevontan mondják *ugyan sem*; l. NyK. XV:234; senkivel nem bizonyítja a mit mond, mert *ugyan sem* tudom, kivel bizonyíthatná egyébbel, hanem ha Ovidiussal... Tel. 152.) — Néha okadó mellékmondatokban is előfordul: «Mert ez mai napon idvesség adatott ez háznak, miért ő is Ábrahámnak fia legyen: *Mert ugyan es keresgetni jött embernek fia és idvezíteni az olyant ki elveszet vala.*» Érd. 141b.

¹) *Ugyanis* vagy elején áll a mondatnak vagy a hangsúlyos szó előtt; furecsán is hangzik a köv. mondat, melyben az ige után van: «Nem beszélsz velük; elutaztak már *ugyanis*» Gyurits Mondattan⁴ 76.

«Ha ki egyszer bemenend, többé soha ki nem jő az az mennyeknek országából. Mert sz. Ágoston mondása szerint *wān ees* az végre teremtetten isten az embert, hogy az örök boldogságra menjen és örökké ott lakozzék» o. 141. Mik. m. 20. Az istennek törvénye alá nem adja magát, mert ugyan-is nem adhatja. Szárászi cat. A. 3. «Ilyen törzsök szókkal kívántam ezúttal kedveskedni. Mert ugyan is más a rövid gyökszó s egészen más annak több szóvali kitétele.» TGy. 1839:XII:3 (Többször egybeírva: *mertugyanis* a «MNYelvtud. Elvei»-ben 1840.)

Ez a magyarázó *ugyan-is* az *ugyan* szó alapjelentéséből úgy érthető, hogy a beszélő ki akarta emelni a magyarázatnak igazságát, az okadásnak helyességet, s a magyarázott előmondattal való kapcsolatot csak az *is* kötőszóval (illetőleg az okadó *mert* kszóval) fejezte ki. «Nem beszélhetsz velük; *ugyan-is* elutaztak már» kezdetben ezt fejezte ki: nem b. velük, valóban - is elutaztak már (nem b. velük, mert igaz-is: elutaztak már). Csakugyan más nyelvekben is találunk egy-két hasonló eredetű magyarázó kötőszót: a latinban *enim* mellett a nyomatékosabb *enim-vero* is használatos, melynek utórésze nyilván a *verum* 'igaz' szónak származéka; a régi németek 'enim' jelentéssel használták a *kiwisso* (a mai *gewiss*, bizonyos) szót, s az alnémetben maiglan dívik a magyarázó mondatokban e szónak rövidebb *wisse* alakja: l. Grimm, Deutsche Gramm, III:281. Hasonló végre a német *und zwar* (*und ze ware*: és igazán, és ugyan), ámbár ez nem okadó, hanem csak kifejtő magyarázatok kötőszava s a m. még *pedig* egyértékűje.¹⁾ Ujabban némelyek szolgálai módon így hozták át nyelvünkbe enémet *und zwar*-t: és *ugyan*; p. már egy 1815-i okiratban: «Melyre nézve teszem ezen alól kifejtett fundatiót: és *ugyan* ...» TGy. 1818:III:49.

¹⁾ Ilyen kifejtő magyarázatban a m. *ugyanis* szokatlan, ámbár mondható p. «hármán voltak: bátyám *ugyanis* és két barátja». — Viszont szokatlan *ugyanis* helyett a kifejtő, részletező *ugymint*, a hogy p. Döbrentey írja. «Atyánk, ki mennyben vagy, szenteltessék neved ... Noster és tuum *ugymint* ebben atyánk, neved már benne van, s mi és te csak latinból fordítás.» RMNy. II:XXXVI. «E kettő eltérését Judit fordítása legnyiltabban előtűnteti, a Guary codex lapjain u. m. hasonlóan eléjő Judit» o. I:LIV.

XXXI. *Tudniillik, tudniamint, tudnimert.*

98. «*Tudniillik* v. *tudnillik* (így szaporább» Debr. gramm. 141) — eredetileg a. m. szabad tudni, lehet tudni. Mert *illik* azelőtt annyit is tett, mint a latin *licet*; p. a Münchener codexben: *illik* szombatokon jót tenni 35=*licet sabbatis benefacere*; melyet nem *illik* nekik tenniekn innepeken 34b=*a* mit nem szabad szombaton cselekedni, Kár.; ha *illik* embernek ő feleségét elhagyni vmi okért? 48b=*szabad-é* embernek elbocsátani ő feleségét? Kár. — «Innen a ma is életben lévő *tudniillik*=*scire licet, scilicet*» mint már a M. codexnek Jászay-féle szótárában olvasható 307. l.¹⁾). E magyarázó kifejezés így van az ó-francziában is: *loist a savoir*=*scire licet*; a spanyolban csak *á saber*, v. ö. ezt a magyar példát: «az nap mentenek volt az te Nagyságod szolgálai, *tudnj*: Almási Gyorka és Pup Gergely oda» Lev. I:214. Ide csatolhatjuk a régi *tudni-mert-et*; ²⁾ p. a tiz nemzetek . . . e nevek alatt jegyzettetnek *tudniamert* Effraim Samaria stb. B. 180; az három férfiak kedég *tudniamert* Sidrach, Missach és Abednago'. o. 128; o. 14; hét szent jószág vagyon, *tudnia* miért ártatlanság, elég penitencia stb. Gua.; ne szégyenljed az igazmondást, *tudnia* miért, az sz. gyónásba o. Elfogadható Döbrentey véleménye, mely szerint «*tudnia* után s *miért* eleibe mintha *illik, kell* lett volna értve». RMNy. IV:92. — Érdekes még a némely nyelvemlékeinkben előforduló *tudniamint*, p. az örökkévaló és az új csudaképpen összeegyesedésnek, *tunnia*

¹⁾ «Körülbelül megfelel neki a latin *scilicet* s valószínűen ennek formájára képeztetett a magyar *tudniillik* is» azt mondják róla CzF.

²⁾ Az Ehr. c.-ben *tudni melt* 1, 18.

mint az istenség s az emberség Debr. leg. 53; az ő neve öt betűből szereztetett: tudniamint m-ből a-ból r-ből i-ből a-ból Tih. 331; és ezt ha-val fogadta; ha tudniamint istennek kellene o. 273: gondoljátok meg, az isten mely nagy szeretetét mutatta tihozzátok: hogy tudniaminth az ő vérével váltott meg titeket o. 147; Nádor c. Itt a *tudni* szóhoz hozzájárult a *mint* kszó, mely különben is szerepel ilyen kifejtő mondatokban, p. vélték az ő istenöknek lenni a négy éltető állatokat: *mint* az eget, a tüzet, a földet és a vizet Kaz. 123; végeztetett ez könyv ezer ötszáz huszonkét esztendőben, *úgy mint* 1522 esztendőben Horv. 220; «azért keveset használnak a mi beszédink, ha nem épülendnek emberek mi jó példánkkal . . *Az az mint* ez világi híreket ő nekik ne hirdessünk o. 261.

A *tudniillik* vagy — mint rövidítve írni szoktuk — *t. i.* kötőszó, mint már szerkezetéből s jelentésének általánosságából következik, mindenféle magyarázatot kapcsolhat az előmondathoz, p. ok a d ó t: «munkámmal magamnak semmi dicséretet nem keresek; *t. i.* csak tartozásomat rovom le véle»; «nem elég az istent szeretni, szeretnünk kell felebarátunkat is: e két törvényből áll, *tudni illik*, a keresztény embernek kötelessége: *deum amare non sufficit, diligendi sunt nobis et proximi: in hac duplici lege consistit, scilicet, christiani hominis officium*» Vers. Anal. II:401; kifejtőt: négy-rendbeli, *tudnya ylyk* testben, lélekben, halálra és ítéletre Érd. 4; «senki ne tulajdonítsa tudatlanságomnak, hanem értse miért mivelem azt, tudnya illik azért, hogy . . . Tel. el.; «Megtanította, mi legyen az ő hivatalja. T. i., hogy őrizze az Krisztusnak juhait» o. 113; helyreigazítót, korlátozót: elmegyek hozzád, tudni illik, ha lehet: *accedam te, scilicet, si fieri potuerit* Vers. Anal. II:388, Magy. gram. 257. §.

A magyarázat kifejezhető főnévi mellékmondat alakjában, melynek *tudniillik* a főmondata ¹⁾: «Nos Pál ur, mi ma az ebéd? — Pál ur *tudniillik*, hogy szakács is» Jók. KEF. 105. «Tudniillik, hogy a zsidónak 12 gyermeke volt.» Jók. RR. 58. — Hasonló értelemben mondjuk ezt is: *tudni való hogy*; p. «No ez az egyik. — Tunnyi valu, hogy ő azt értette, hogy ez az egyik nap.» Ny. V:126. Igy Pet. vegy. m. III:3.

¹⁾ V. ö. *jöllehet* helyett *jöllehet hogy* . . . 89. c.

Kötőszónk mellékmondatban is állhat, p. «a mondott mesterségeket teljes szabadon, sőt dicsekedve űzik; mert tudniillik gyengén hiszik az istent, pokollal, mennyországgal keveset gondolnak» F. 260; mert ő madaraknál mindennél jobb, tudniaillik mint ki szüleinek szolgálna PG. 93; egy barátomat váróm, a ki t. i. el akar kísérni.

XXXII. *Azaz.*

99. Ha olyan két mondatot kötünk össze, hogy a másodikkal magyarázzuk az elsőt, s a kettőt azonosnak vagy legalább relative azonosnak vesszük, úgy hogy az első gondolatot mintegy a másodikkal helyettesítjük, akkor közéjük rendesen ezt tesszük: *azaz* = lat. *id est*.¹⁾ Ezt ha közelebbről nézzük, azt látjuk, hogy teljes mondat képviselője: az első *az* az alanyra, a második az állítmányra mutat. Az alanyi *az* a megelőző mondatnak vagy csak egyik tagjának képviselője, az állítmányi az pedig a reá következő mellékmondatra mutat. Itt tehát valóságos állítmányi mellékmondatokkal van dolgunk. Példák: annak is ez vette fejét, *azaz* hogy minden dolgokban igaz ugyan részes Lev. 208; minekelőtte szenvednék az az hogy az ő törvénynek véget vetvén az új törvényt kezdeném W. 45; «Úgy van. Az az hogy nem úgy van» Jók. Tábl. I:119.²⁾

Ép oly gyakori a *hogy* nélküli szerkezet s ilyenkor *azaz* valóságos magyarázó kötőszó: «úgy mond a pogány böles is, hogy a szeretet áll a jóakarathoz: Az az akkor mondatik vki mást szeretnie, mikoron jól akar neki» Tih. 135; mert az angyalnak akarhatja fordíthatatlan a jóra, az az soha immár jól nem akarhatnak o. 206; «hogy ember meg is haljon, és némiképpen meg se haljon én

¹⁾ A latin magyarázó *nam* és *enim* kszókat is mutató névmásoknak magyarázta Bopp s a szanszkrit *enam* névmással egyeztette.

²⁾ „*Azaz hogy*“ helyett rövidítve „*az hogy*“ is fordul elő, p. sokszor Vajda Jánosnál: azután eszemre térek, az hogy elnyom enyhe álom, Kis. költ. 102; a szív alatt, az hogy kissé alantabb, nagyságra, szívre egy epernyi bimbó, Új. költ. 51; ily hánykolódások közt tölt az éj; az hogy biz az nem tölt, egyáltalán; ily gondolatok közt megáll az és nem mozdul o. 10; észrevétlen az arslán- az hogy rókahad, Találk. 16, 95.

értem, *az az az* irgalmasságért. *Az az.* Meghaljon test szerént, de meg ne haljon az örök halállal» Horv. 34; ígérte isten, hogy az övéit összegyűjti, *az az*, az egy igaz hitnek vallására hozza Tel. 98: (helyreigazítás:) Tornára megyek vele; azaz, ő viszen magával Kaz. Bácsm. Heinr. kiad. 97 || mondatrészek összekötése: azokba az az oly dolgokba melyek . . Marg. leg. 32; az mennyei tárház, az az a harmad ég Sánd. c. 6; vallván ő rajta élő istennek igéjét, az az Krisztusnak sebeit Vg. 14b; ha én az utána való ígék-et mondandom, az az et os meum annunciam laudem tuam o. 40; adatának segítségére három cardinalisok: azaz Ugolinus, Stephanus és Nicolaus Dom. 99: választának négy férfiakat az az József prófétát, Jeremiás ptát, Jób ptát és Dávid ptát Horv. 12.

Azaz-zal egyértékű kifejezés: az állás nyitott ajtóval ásít az udvarra, *az annyit tesz, hogy az országútra*, mert kerítés nincs, Kuthy Rejt. 33. V. ö. ném. *das heisst*, fr. *ça veut dire*.

TARTALOMJEGYZÉK.

BEVEZETÉS.	Lap.		
1. A kötőszónak meghatározása	1	28. Alakjuk és eredetük	60
2. A kötőszóknak eredete	2	29. A <i>sem</i> és <i>se</i> közti különbség	
3. A kötőszóknak felosztása	3	30. Az egyszerű <i>sem</i> és <i>se</i>	63
		31. A páros <i>sem</i> és <i>se</i>	67
		32. A kettős tagadás	70
		33. A tagadó névmások	77
ELSŐ RÉSZ.		IV. A meg kötőszó.	
<i>A mellérendelő kötőszók.</i>		34. Használata	82
4. Csoportjaik	4	35. Mellékalakjai és eredete	85
Első Fejezet. A kapcsoló kötőszók.			
I. Az és, s kötőszó.		V. A szintén kszó.	
9. Alakja	5	36. Használata, alakjai és eredete	90
6. Eredete	7	37. Rokonértelmű kifejezések	93
7. Rendes használata	7		
8. Egyéb használata	10	VI. A még és sőt kötőszók.	
9. Helye	13	38. A még kötőszó	94
10. Bokor szavak és nélkül	13	39. A sőt kszó eredete és alakjai	97
11. Bokor mondatok és nélkül	14	40. A sőt kszó használata	99
12. Asyndeton és polysyndeton	17		
		VII. A mind kszó.	
II. Az is kötőszó.		41. Használata és eredete	102
13. Alakja	19	Második Fejezet. A választó kötőszók.	
14. Eredete	21	VIII. A vagy avagy kszó.	
15. Az is és és közti különbség	22	42. Az egyszerű vagy, avagy kszó	106
16. A fogalomkötő is	22	43. A választó kérdések	110
17. A gondolatokat kapcsoló is	24	44. A páros vagy, avagy	112
18. Páros is	25	45. A vagy-nak egyéb használata és eredete	116
19. És — is együtt	26		
20. A kiemelő is	26	Harmadik Fejezet. Az ellentétes kötőszók.	
21. A megengedő is	29	46. Csoportjaik	122
22. Szórendiszerepe. Bevezetésül: Szórendi alapfogalmak	32		
23. A fogalmakat kapcsoló is helye	34	A) A Szembeállító kszók.	
24. A gondolatokat kapcsoló is helye	38	47. Szembeállítás kszó nélkül és kapcsoló kszóval	124
25. A megengedő is helye	43		
		IX. Az ellenben kszó.	
III. A sem és se kötőszók.		48. Eredete és használata	126
A) A kapcsolás és tagadás külön két szóval kifejezve.		X. A viszont és viszonyellen kszók.	
26. A kapcsolat van tagadva	53	49. A viszont kszó eredete és használata	128
27. A tagadás van kapcsolva	54	50. Viszonyellen	129

XI. Az azonban kszó.		Lap.	XX. A bár kszó.		Lap.
51. Használata és eredete	---	131	80. Alakjai és eredete	---	215
XII. A pedig kötőszó.			81. Használata	---	217
52. Alakjai	---	134	XXI. Ám, ámde, és ámbár.		
53. Eredete	---	138	82. Ám és ámde	---	221
54. A szembeállító <i>pedig</i>	---	142	83. Ámbátor, ámbár	---	223
55. A kifejtő (magyarázó, fokozó)	---		XXII. Az akár kötőszó.		
<i>pedig</i>	---	146	84. Eredete és nem-kszói hasz-	---	
56. A megengedő <i>pedig</i>	---	153	nálata	---	225
B) Az ellenmondó kötőszó.			85. Az egyszerű <i>akár</i> kötőszó	---	229
XIII. A hanem kszó.			86. A páros <i>akár</i>	---	230
57. Alakjai	---	157	XXIII. Az ugyan kszó.		
58. Eredete	---	158	87. Eredete és nem-kszói hasz-	---	
59. Az ellenmondó <i>hanem</i>	---	159	nálata	---	233
60. A megkülönböztető <i>hanem</i>	---	164	88. A megengedő <i>ugyan</i>	---	235
61. A megszorító <i>hanem</i>	---	170	XXIV. A jóllehet kszó.		
62. Váltakozása egyéb kötőszók-	---		89. Használata	---	239
kal	---	172	Negyedik Fejezet. A következtető kötőszók.		
C) A megszorító kötőszók.			XXV. Akkor.		
XIV. A de kszó.			90. Jelentése és használata	---	242
63. Alakjai	---	174	XXVI. Tehát és hát.		
64. Eredete	---	175	91. Eredetük és nem-kötőszói	---	
65. A megszorító <i>de</i>	---	178	használatuk	---	244
66. A fokozó <i>de</i>	---	182	92. Kötőszói használatuk	---	249
67. Az ellenmondó <i>de</i>	---	186	XXVII. Következésképpen, ennek		
68. A <i>de</i> -nek helye	---	188	folytán.	---	
69. Asyndeton és polysyndeton	---	189	93. Használatuk	---	252
70. A <i>de</i> -nek egyéb kszókkal	---		XXVIII. Úgy, így, e szerint,		
váltakozása és társulása	---	190	ekképpen.	---	
XV. Csakhogy és maga.			94. Jelentésük és használatuk	---	253
71. Csak és csakhogy	---	192	XXIX. Azért, annak okáért,		
72. Maga	---	195	ennélfogva.	---	
73. Demaga	---	197	95. Használatuk	---	255
XVI. Mégis és mégsem.			Ötödik Fejezet. A magyarázó kötőszók.		
74. Eredetük	---	200	96. A magyarázó mondatoknak	---	
75. Használatuk	---	201	nemei	---	257
XVII. Mindazonáltal.			XXX. Ugyanis.		
76. Használata és magyarázata	---	204	97. Magyarázata és használata	---	260
XVIII. Mindammellet.			XXXI. Tudniillik.		
77. Használata és magyarázata	---	207	98. Magyarázata és használata	---	262
XIX. Azért.			XXXII. Azaz.		
78. Használata és magyarázata	---	208	99. Magyarázata és használata	---	265
D) A megengedő kötőszók.					
79. A megengedésre szolgáló ki	---				
fejezések.	---	211			

M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

Atók a M. T. Akadémia könyvkiadó hivatalánál Budapesten (Akadémia-épület) s minden bazai könyvtárúsnál:

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.: szerkeszti Budenz József, XV. XVI. köt. 1862—1880. Ára egy 16 kötetből álló teljes példánynak 30 forint. Egy-egy kötetnek különveve 3 frt. Az I-ső és X-dik kötet külön nem adatik.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1864—79. 8-adrét Egyenként:

I. kötet. Bécsi Codex. Müncheni Codex. Közzéteszi: Volf György (XXX. és 381 l.) Ára 2 frt.

II. kötet. Wespriemi C. — Peer C. — Winkler C. — Sándor C. — Gyöngyösi C. — Thewrewk C. — Kriza C. — Bod C. Közzéteszi: Volf György. (XVIII és 406 l.) Ára 2 frt.

III. kötet. Nagyszombati C. — Szent Domonkos C. — Virginia C. — Közzéteszik: Komáromy L. és Király P. (IV. és 345. l.) Ára 2 frt.

IV. V. kötet. Erdy Codex 2 kötetben. Közzéteszi Volf György. 1876—77. I. fele. XIX és 487 lap. — II. fele. 532 lap. Ára 4 frt.

VI. kötet. Tihanyi Codex. Kazinezy Codex. Horvát Codex. Közzéteszi: Volf György. 1879. XVIII és 359 lap. Ára 2 frt.

VII. kötet. Ehrenfeld Cod. — Simor C. — Cornides C. — Sz. Krisztina élete. — Vitkovics C. — Lányi C. — Közzé teszi Volf György. 1878. LX. és 388 lap. Ára 2 frt.

VIII. kötet. Sz. Margit élete. — Példák könyve. — A sz. apostoloknak méltóságáról. — Apoc C. — Kulcsár C. — Közzéteszi Volf György 1879. XLII. és 418 lap. Ára 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd, Régi Biblia. Buda, 1838. 5 frt. — II. Kinizsi Pálné imakönyve. Vegyes m. iratok. Buda, 1840. 2 frt. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok. 1842. 2 frt. — IV. 1. Guary-codex. Buda, 1841. Ára 1 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet Codexbeli versmaradványok. Ára 2 frt.

II. kötet. XVI. századbeli magyar költők. Ára 2 frt.

III. kötet: Tinódi Sebestény összes művei 1881. Ára 2 frt.

CODEx CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel és glossariákkal kiadta gr. Kuun Géza. Nagy 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 8-rét 60 kr.

III. szám. Halász J. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 8-rét. Ára 60 kr. (Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből).

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy Ferencz Ára 2 frt.

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál. Ára 2 frt.

MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTÁR. Irta Budenz József. Teljes Ára 5 frt.

A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor. Ára 1 frt.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. Ára 1 frt.

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálatá. Irta Imre Sándor. Ára 1 frt.

KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.

SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. (A mellérendelő kötőszók.) Jutalmazott pályamunka. Ára 1 frt 20 kr.

KAZANI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 8-rét. 1875. 170 lap. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 8-rét. 1876. 178 lap. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 8-rét 1877.

Egy-egy füzetnek Ára 1 frt.

ÉRTEKEZÉSEK A NYELV ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál. osztálytitkár.

I—VIII. köt. 1867—1880

A MAGYAR KÖTŐSZÓK,
EGYUTTAL AZ ÖSSZETETT MONDAT ELMÉLETE.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

AKADÉMIAI L. TAG.

HARMADIK KÖTET.

AZ ALÁRENDELŐ KÖTŐSZÓK MÁSODIK FELE.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1883.

A MAGYAR KÖTŐSZÓK,

EGYUTTAL AZ ÖSSZETETT MONDAT ELMÉLETE.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

AKADÉMIAI L. TAG.

MÁSODIK KÖTET.

AZ ALÁRENDELŐ KÖTŐSZÓK ELSŐ FELE

*«Hogy lesz ez? hogy lesz az? — De hányféle hogy-ot,
Hányféle szép dolgot össze nem álmodott!»*

Arany J. Toldi X. 12.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1883.

A MAGYAR KÖTŐSZÓK.

II.

A MAGYAR KÖTŐSZÓK,

EGYUTTAL AZ ÖSSZETETT MONDAT ELMÉLETE.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

AKADÉMIAI L. TAG.

MÁSODIK KÖTET.

AZ ALÁRENDELŐ KÖTŐSZÓK ELSŐ FELE.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1882.

AZ ALÁRENDELŐ KÖTŐSZÓK

ELSŐ FELE.

A HOGY ÉS -E KÖTŐSZÓK.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

AKADÉMIAI L. TAG.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1882.

MASODIK RÉSZ.

Az alárendelő kötőszók

első fele :

A főnévi mellékmondatok kötőszavai.

Az alárendelés. Az alárendelő kötőszók csoportjai.

100. Alárendelt mondatoknak vagy mellékmondatoknak nevezzük azokat, melyek nyelvérzékünkre nézve egy másik mondatnak, a főmondatnak, csak mintegy részét teszik, azaz ebben gondolható valamely mondatrészszel egyértékűnek. A mellékmondatoknak kötőszavait, tehát azokat, melyek mellékmondatoknak főmondatukhoz való viszonyát jelölik meg, nevezzük alárendelő kötőszóknak.

Voltaképpen azonban nem is ezek a szócskák teszik a mondatot mellékmondattá, hanem csak is az a viszony, melyben a benne kifejezett ítéletet a főmondatéhoz fölfogjuk. Tudjuk, hogy a nép szeret csupa egyszerű főmondatban beszélni (majd visszajön, csak én elmenjek érte, Pap palócz népk. 110 = ha én elmegyek érte), de ha az egyik mondatot alá is rendeli a másiknak, ez többnyire kötőszó nélkül történik, különösen a *hogy*-os mondatoknál: hallom, megjött; tiltak rózsám, tiltak tőled, titkon se beszéljek veled; de a szívem csak azt mondja, jobb otthon. Itt az utómondatnak függése semmi külső eszközzel nincs kifejezve, legföllebb avval, hogy kissé alább eresztjük a hangot; de azért érezzük, hogy a második mondat az elsőnek ígétjétől függ. Vannak nyelvek, melyekben még a viszonyító mondat is névmás nélkül van a főmondathoz téve és függését csak is a gyöngébb hangsúly jelöli; legismeretesebb e jelenség az angolban, különösen a népies beszédben : the man I saw; in the best wise he can. Ugyanez a szerkezet előfordul a héberben is, pl. *ec*

lo jirkabh jibhēzor: fát [mely] nem rothad választ. V. ö. p. ezt a magyar népdalt: megérem még azt az időt, sírva mész el kapum előtt. Ez nyilván legrégibb és legegyszerűbb módja az alárendelésnek. A hypotaxisnak ezen egyszerű módjáról és a parataxishez (a mellérendeléshez) való viszonyáról az indogermán nyelvekre való tekintettel értekezett Jolly Curtius Studien cz. f. iratának VI. kötetében. Ő az alárendelésnek három fokát állítja föl: 1) az alárendelés nincs külön szóval megjelölve; 2) az alárendelés a mellékmondatban álló mondatkötő szóval külsőleg is meg van jelölve, még pedig *a)* viszonyító névmással, vagy *b)* másféle határozó szóval; 3) a mellékmondatbeli névmáson kívül a főmondatban is van megfelelő mutató szó: az úgy nev. correlativ szerkezet (az — a ki, ott — a hol stb.).

Az egyes kötőszók tárgyalásánál fogjuk látni azon eseteket, melyekben nyelvünk az alárendelést és a mellérendelést egymással fölcserélheti; továbbá azon módokat is, melyek szerint a mellékmondatok megfelelő (főmondatbeli) mondatrészekkel cserélhetők föl.

Az alárendelt mondat ugyanis a főmondatnak mindig kiegészítő része, s annyit ér, mintha a főmondatnak valóságos része volna. Azért megkülömböztethetünk annyiféle mellékmondatot, a hányféle része lehet magának az egyszerű mondatnak; csak igazi állítmányi mondat nincsen, mert az igazi állítmánynak, az ígének mindig benne kell lenni már magában a főmondatban; e szerint minden mellékmondatnak névszói természete van. Van tehát a l a n y i m o n d a t: de jó (*mi?*), hogy megleslek A.; t á r g y i m o n d a t: kérdi (*mit?*), hogy hol kóboroltak, Gyulai; h a t á r o z ó m o n d a t o k: oda megyünk lakni (*hova?*), a h o l helyet kapni; akkor szép az erdő (*mikor?*), mikor zöld; j e l z ő m o n d a t: ez a föld (*melyik?*), melyen annyiszor apáink vére folyt, Vör.

Azonban az alárendelő viszonyok nyelvbeli kifejezései egyrészt változatosabbak az imént fölállított fölosztásnál, másrészt meg többféle alárendelő viszonyt gyakran egyenlő szerkezettel is fejez ki nyelvünk. Ha pl. összehasonlítjuk e két mondatot: «*mielőtt bement, körülnézett*» és «*vezredekkel az előtt: hogy egy újabb nemzedék azt ismét fölta*lálta . . .» Jók., azt látjuk, hogy a mellékmondat mind az egyik, mind a másik példában időhatározója a főmondatnak, még pedig az időt mind a kettőben olyan cselekvés

határozza meg, mely a főmondatbeli cselekvést megelőzte ; és mégis más más kifejezőmódot látunk mindenikben : az elsőben a mellékmondat teljesen kifejezi az időhatározást, a másodikban azonban a főmondatnak egy kifejezése segíti. Viszont ha az idézett kifejezéseknek másodikát összevetjük pl. a köv. mondatlalt : «tudjuk, *hogy* egy újabb nemzedék azt ismét föltalálta», a mellékmondatnak alakja egészen azonos a két esetben, s mégis az egyikben a főmondatnak időhatározója a mellékmondat, a másikban pedig tárgya. Hogy melyik a kettő közül, azt csak az összefüggés dönti el, holott a legelső példában «mielőtt bement» nem is lehet egyéb mint időhatározó, akármilyen főmondat következne utána. Látnivaló már e néhány példából, hogy a mellékmondatok neveit s így az alárendelő kötőszókat nem elég a szerint csoportosítanunk, hogy minő mondatrészekkel egyértékűek, mert ez esetben az összetartozó, sőt azonos szerkezeteket szét kellene választanunk s például a *hogy*-kezdetű szerkezetet mint tárgyi mondatot a rendszernek egyik helyén kellene fejtegetnünk, s mint időhatározó mondatot másik helyén, ott hol a *mielőtt* stb. kötőszókat tárgyaljuk. Így a túlságos, pedáns rendszeresség — nem alkalmazkodva a nyelvteremtette rendszerhez — rendszertelenséget szülne. Hogy ezt elkerüljük, a mellékmondatokat a köv. osztályok szerint csoportosíthatjuk :

1) Külön osztályt tesznek az olyan mondatok, melyek mint az idézett *hogy* kötőszósak magukban nem fejezik ki pontosan a főmondatához való viszonyukat, hanem szerepelhetnek mindenféle mondatrészek képében, úgy mint a főnevek. Ezeket főnévi mondatoknak nevezhetjük. (A függő kérdések vagyis kérdő mellékmondatok szintén ide tartoznak ; itt tehát két kötőszóval lesz dolgunk : a *hogy* és *-é* kötőszókkal. ¹⁾)

2) A legváltozatosabb osztályt alkotják azok, melyek a *mielőtt*-félekhez hasonlóan mindig egy bizonyos nemű határozónak felelnek meg. Ezek a határozó mondatok.

Külön kell tehát tárgyalnunk a főnévi mondatok kötő-

¹⁾ A mi az elmunkálatokat illeti, a jelen II. kötethez csak egyet ismerek és használok : Barkász Károly tanulmányát «A *hogy* kötőszó»-ról, mely a köv. évkönyvben jelent meg (167.—213. ll.): A Tiszántúli Ref. Tanáregyesület Évkönyve az 1880/1. évről, szerk. Gergely K. Debreczen 1881.

szavait (*hogy* és *-e*) és külön a határozó mondatokéit (mind a többi kötőszó). Föladatunk keretén kívül esnek ezúttal:

3) a melléknévi mondatok (jelző mondatok) kötőszavai: a viszonyító névmások.

A viszonyító névmások.

101. A viszonyító (vonatkozó, visszahozó, relativ) névmások, illetőleg mondatok tüzetes tárgyalására szintén ki kellene terjeszkedni a jelen munkának, mert különben nem adhatja teljes képét az összetett mondatnak. Minthogy azonban e föladathoz képest nagyon is kevés anyaggal rendelkezünk, egyelőre — bevezetésül az alárendelő kötőszókhöz — csak rövid áttekintését adhatjuk a magyar relativumokra vonatkozó jelenségeknek.

a) Az egyes relativumok használata. — A magyarban ezek a viszonyító névmásaink vannak: *ki, mely, mi, mennyi, hány, mekkora* vagy pedig *a ki, a mely* stb. Hozzájuk járul egy-két összetétel és származék (*a micsoda, a minemű* v. *összevonva minő, a melyik, a hányadik* stb.), továbbá azok a megállapodott casusok, melyek alárendelő kötőszókkul szolgálnak (*hol, honnan, ha, a hogy, mint* stb.). — A latin *qui quae quod* szerepkörében a mi nyelvünkben a *ki, mely, mi* névmások osztoznak, még pedig mai irodalmi nyelvünkben úgy, hogy *ki* személyre vonatkozik, *mely* és *mi* tárgyakra: *mely* a főmondatban megnevezett, *mi* pedig meg nem nevezett tárgyra (amaz a. m. a német *welcher, -e, -es*, emez a. m. *was*). Személyről is csak *mely*-et használunk, ha a személy neve bele van vonva a relativ mondatba,¹⁾ pl. «a mely vitéz annyit tűrt a háborúban, megérdemlette a jutalmat: *qui miles tanta tulit in bello, meruit remunerationem*» (Révai gramm. I:420). — A régi s a népies nyelvben e szabályok nem általános-érvényűek. A főbb eltérések ezek: 1) *ki a mely* helyett, előtte megnevezett tárgyra vonatkozva, pl. ez esztendőbe kezdeték a nagy éhség, *ki* lőn Izrael országába, Székely I. krón. 32; vagyon-é olyan orvosság, *a ki* mindenféle betegséget meggyógyít-

¹⁾ Olyan szerkezet, a milyen a latinban is van (p. *ad quas res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus* Cic.), de p. a francziában, németben nincs.

son? de olyan vagyon, a ki ártson Mik. 79; a nép nyelvében: az az asztal, a kit ma vettem stb.; — 2) *ki* a *mely* helyett az ill. név (akár személy, akár tárgy neve) előtt előfordul a Halotti Beszédben, Ehrenfeld-cben stb., p. *ki* a *p o n* eendel az gyümölcsből, halálnak halálával halsz HB. = a mely napon; magát adván Krisztusnak . . , *ki* *i s t e n* áldott legyen Ehr. c. 8 = a mely isten; — 3) *mely* személyre visszamutatva, pl. mit tehetne az *e m b e r* énnékem, a mely kerget engemet? MA. 56. zsolt.; oly *a s s z o n y r a* vesztegetni szolgálatomat, mely talán csak a maga kedvéért szeret engemet, Báróczi munk. VIII; 17, így még u. o. 27; — 4) *mely* ritkábban *mi* helyett, pl. azt is írják felőle, hogy egynehány nyelvet tudott, a mely igen ritka a török császárok között Mik. 150, és u. o. 115; — 5) *mi* a nép nyelvén gyakori e h. *mely*, pl. az az asztal, a mit vettem (így pl. Jókainál is gyakran). A *mely* névmást általában nem kedveli a nép nyelve, és vagy a *ki*-vel vagy a *mi*-vel vagy legalább a *melyik*-kel helyettesíti.

Érdekes még az a *mily*, a *milyen* története. Ez a névmás csak a mult század végén kezd föltűnedezni, eddigi tudomásunk szerint régebben nem használták, s én egyáltalán régibb előfordulását nem tudnék idézni, mint Gyarmathy Nyelvemesterét 1794. Azelőtt helyette a *minemő*, *minemű*, összevonva *minő*, vagy pedig a *mely* szerepelt, p. «minemű mértékben mérendetek, azonnal mérik hátra ti nektek» Jord. c. 372: in qua mensura mensi fueritis, remetientur vobis = a milyen mértékben; mely ember! (Kazinczy F.) = mily ember! Néhol maiglan is csak a *minő*-t ismerik (p. Esztergomban), máshol meg «tájszokásilag, kivált túl a Dunán mondják: *mellyen*, *mellen*» e h. milyen (Czuczor szótára a *mely* szó a.). — Maga a *milyen* v. *mily* nyilván a régibb *mely*-ből fejlődött, még pedig — mind alakjára, mind jelentésére nézve — az *ilyen* és *olyan* névmások hatása alatt.

b) A relatív mondatok szerkesztése a magyarban szintolyan anakoluthiákat s egyéb szabálytalanságokat mutat, mint más nyelvekben. Az anakoluthia, zeugma példái: «e művet, melyből már közlöttünk mutatványt s közelebb bővebben is fogjuk [e h. melyet fogunk] ismertetni» . . A Hon XVI:259. est.; «itt e költeménynek első fogalmazása is látható, melyet a költő kitörölt s az egész verset újra irta» Vasárnapi Ujság XXV:835; «azért mostan a te fiaddal, melyet szűzen fogadtál és szűzen szültél, és szülésed

után [e h. és melynek szülése után] szüzen megmaradtál, örülj örökké» Horv. c. 189; «ötet tiszteljétek állván széki előtt: kit a Sion hallott, és örült e hírnek» MA, 97. zsolt.¹⁾ — Példák, melyekben számról nézve nem egyezik a viszonyító névmás avval a névszóval, melyre visszamutat: «ha mind igazak azok, a mit irtok» Haller hármashist. 51; «hogya kinek vagyona panasza vagy kára, azoknak lehessek boldogítására» Ny. VI:409.²⁾

A magyarban is előfordúl, mint a latinban, állapothatározó mondat gyanánt a relatív mondat, p. lat. qua prudentia es, nihil te fugiet Cic. fam. 11:13: a milyen okos vagy, semmi sem fogja elkerülni figyelmedet = okosságodban, okosságod mellett; énnekem a micsodás természetem vagy, elhallgathatom az embert három óráig is, hogy egyet ne szóljak Mik. 76; a micsoda állapotban vagyunk, a bizonyos, hogy hozzánk illik a gyász 97; a mily koldús vagyok, még köszönet is szűken telik tőlem A. Haml. 54; az a por, a milyen meleg volt, úgy megsütötte a hátam (Dunán túl; v. ö. Lehr, Toldi 130. lent; Lattmann és Müller lat. schulgramm. 191. §. végén).

A relatívumnak is kötőszóval való kapcsolata ép oly különösnek hangzik, mint a latinban volna a *quoque* mellététele: régebbi irodalmunkban mégis előfordúl, p. mely antiphonát az többivel kik és azonképpen kezdetnek . . . Lányi c. 22 (ma így volna: melyek szintén azonk. kezdődnek; több példát l. I. köt. 16 czikk). Néha úgy segítenek magukon, hogy a latin mintájára előbb a relatívumhoz appositíóul a személynévmást teszik s csak ehhez függesztik az *is*-t, p. qui et ipse discipulus erat: az ki ő is tanítványa vala

¹⁾ V. ö. az ilyen latin anakoluthiákat: «Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna affuerant, postremum aciem invadunt» Sal. Jug. 101 (Kazinczy fordításában: «Bocchus a maga gyalogjaival, kiket fia Volux vezetett; ezek elkészvén útjokban, jelen nem valának az utolsó verekezésben; a mi vég csoportinkat megtámadják»); Viriathus, «quem C. Laelius praetor fregit et comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit» . . . Cic. off. 2:40; l. Lattmann és Müller, Lat. schulgramm. §. 192. — A görögre nézve l. p. Curtius gramm. §. 605.

²⁾ Az egyes szám ilyenkor gyűjtő fogalomnak van véve; v. ö. Caesar equitatum omnem ad numerum quatuor milium praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant, Caes. b. g. 1:15.

Félegyh. bibl. 50; ezt az sententiát Gerson, az ki ő is jelen volt az constantiai gyűlésben, kinyomattatott könyvekkel oltalmazza Zvon. Osiander 88. (Különben e nemű értelmezőknek vannak egyéb analogiái is nyelvünkben, v. ö. hát itt hagynál minket, sok derék cselekedet, kit mint gyermekünket úgy szerettünk téged? A. Toldi IV:18; te, a kivel veled született a jószívűség stb.; l. Lehr az imént idézett helyen.)

Nem ritkán fordul elő íróinknál az a németes szerkezet, — melyet azonban nem mernék germanismusnak bélyegezni s az I. kötet 154. lapján is jóformán elhamarkodva állítottam «nem igen magyaros»-nak (182. lapon pláne latinosnak), — hogy a relatív mondat a főmondattal egyúttal ellentétes viszonyban áll s a relativum elé vagy mögé a *de, azonban, pedig* kötőszók járúlnak; p. hat kila gesztenye, de melyet magamnak kell sütnöm Kaz. regék 63: sechs metzen kastanien, ich muss sie aber selbst braten (így is lehetne: die ich aber selbst braten muss); X. úrról tudta egész V. városa, hogy szép fiatal felesége van, a ki azonban — fájdalom — nem csak férjére kacsingatott szerelmes pillantásokkal Jók. é. 258.

Ellenben egész latinizmusnak látszik a relativumnak alárendelő kötőszóval való összekötése¹⁾, melylyel főleg régi fordításaink bővelkednek, s mely mai íróinknál, a hol itt-ott előkerül, archaismusnak tekinthető; p. «őt elborítá szertelen nyílzápor a vak éjjelen. Melyet midőn a hegytetőn jó Detre szász eszébe vön, mint hullámot a sziklagát visszanyomá futó hadát» A. I:291; «nincs tehát mit tenni, mint . . . túladni az ostrom sikeretlen tervén; mit ha gyalázatul róna fel valaki, jöjjön maga és a kaput nyitassa ki» II:391.

c) A mi a viszonyító névmásnak eredetét illeti, elégedjünk meg itt Budenz tanulságos értekezésének néhány pragnans helyével (NyK. V:20. stb.): «A relatív névmás általában nem eredeti névmásfaj. Ezt már eleve abból lehet következtetni, hogy csak mellékmondatokban van helye, nem pedig az egyszerű önálló

¹⁾ Az ilyen latin szerkezetek mintájára: aberat omnis dolor, qui si adesset, non molliter ferret; Epicurus non satis politus iis artibus, quas qui tenent, eruditi appellantur; l. Lattmann és Müller gramm. §. 193.

mondatban, mely természetesen a mellékmondattal összekötött önálló mondatot megelőzte. Látni lehet ezt abból is, hogy némely nyelv el is van relativum nélkül; látni végre abból, hogy egy nyelvben sem bir önálló alakkal, hanem vagy kérdő vagy mutató névmás alakjaiban lép föl . . . A magyar relativum is csak az eredeti kérdő névmás alakjával bír (a német mind mutató, mind kérdő eredetű relativumot használ: *wer, welcher* és *der*¹⁾, s így czélunkat tekintve már azon kérdéshez fordulhatunk, hogy mi által lesz a kérdő névmás relatív névmássá? . . . Lényeges sajátága a kérdő névmásnak bizonyos emelt hangnyomatek, az úgynev. kérdő hang, melynek czélja nem lehet más, mint azon óhajtság kifejezése, hogy a nem tudott tartalom tudunkra essék . . . Mihelyt a beszélő azt akarja értetni hogy valamely névfogalmat nem tud ugyan, de nem törődik vele, hogy azt megtudja: egyszeriben elmarad a kérdő hang, s a kérdő névmás csak *i n d e f i n i t u m* jelentésével bír: ki jobbra, ki balra dőlt; ki-ki a maga helyén; továbbá bizonyos eleibe tett szócskák: vala-ki, vala-mi, né-ki (régies), né-mi . . .! Az *el akar menni* *prædicatum* elébe téven a hangsúlytalan *ki*-t, szerkezetileg egy teljes mondat keletkezik, melynek *ki* az alanya: ki el akar menni; s e mondatnak értelme körülírható így: nem-tudott egyén el akar menni; s ez magában önálló mondat. Hozzáteve a főmondatot: ,nem tudott egyén el akar menni, elmehet‘ — tulajdonképpen két egymás mellé rendelt mondat áll előttünk. S kétségtelenül a nyelv eleinte csakis önálló mondatnak vette az ilyen relatív mondatot, a milyen a ,ki el akar menni, (elmehet),‘ melyben a hangsúlytalan *ki* mint *pronomen indefinitum* értetik vala, a mint láttuk, hogy az neki a természetes névmási értéke. Erre nézve összevethető a magyar *valaki*, mely kivált a régibb nyelvben relativum gyanánt is szolgál: «valaki el akar menni, elmehet.»

¹⁾ A görög és szanszkrit relativum szintén a mutatóból fejlődött, l. erről Windisch érdekes fejtegetéseit, Curtius studien II. A latin rel. névmásnak az indefinitumból való fejlődését tárgyalja Kvičala, Sitzungsber. d. Wiener Akademie LXV:79. A német rel. mondatokról l. Herrigs Archiv für Neuere Sprachen XIV:266. s köv. V. ö. Ny. VI:57, 58.

XXXIII. A *hogy* kötőszó.

A) Eredete.

Alakjai és etymológiája.

102. Az egész ismeretes nyelvtörténetben s az egész nyelvterületen az uralkodó alak *hogy*¹⁾, s ennek egyes hangjai csak itt-ott szenvednek változást. — Legelterjedtebb még az a változás, hogy a szóvégi *gy* mássalhangzók előtt elvész ezeknek pótló nyújtásával (p. *ho lesz*, *ho nne?* *ho kkap*, *hohha* stb, l. NyK. XIV: 78, 79; egy halasi közleményben Ny. VIII: 83—88; már egy régi dunántúli levélben Lev. I: 275: *ho* megérteném, *ho* ha akargyák avagy nem; és némelyik nyelvemlékben az összehasonlító *hogynem* helyett *honnem*.) Hogy e *gy* kemény mássalhangzó előtt *ty*-vé keményül, azt az általános hasonító nyelvszokás hozza magával. — Fontosabb azonban, hogy a csángók a *gy* helyett még *d*-t is ejtenek (*hod* Ny. III: 5, így *hod* Kaz. c. 97), mely ilyen váltakozás eseteiben ha nem is mindig, de rendszeren az eredetibb hang; így van a szokotabb *hogynem* helyett némely nyelvemlékben is még *hodnem* (p. Ehr. 49, Lev. I: 201, Tih. 323), noha már a HB-ben s a KTöredékben a *gy*-s alakot olvassuk.

Kötőszónknak első mássalhangzóját elhanyagolja néha az alföldi kiejtés, p. Kecskeméten: *Eccör 'ogy* od'attam, Ndal.

¹⁾ A régibb nyelvemlékekben többnyire így van írva: *hog*, *hog*. Azonban előfordúl természetesen sok eltérő írásmódja a *gy*-nek; p. a mai *hogy*, továbbá *hoyg* RMNy. II:278, *hoig* Lev. I:231, *hoigj* és *hoigyj* o. 221; *hoge(sem*, o. *tugea=tuggya*, *tudja*) o. 248; *hodhy* RMNY III. 2:9, 10; *hodhi* o. 10.

Érdekesebbek a magánhangzót illető változások. Először is természetesen a HB-beli *hug* jut eszünkbe, mely az egész HB-beli hangrendszernek megfelelőleg *u*-t mutat a mai *o* ellenében (mint *pur* : *por*, *ozchuz* : *ahhoz*). Ugyanez az alak a mai *o*-s alak mellett megvan még az Ehrenfeld-codexben: *hug* 2, 3 (de *hog* 5, *hogy* 6 stb). Sőt meg van még őrizve a magánhangzónak ez eredetibb hangszíne a palócz nyelvjárásban, legalább az 1819-diki TGYűjt. adatai szerint: úgy megkobzottak, *hugy* mindenünk fájt VI:34, máskor meg *hugy* egy töklinczet vittem ajándékba o. 33, a *hugy* megyünk az utikán (o. 35).

Fontosabb egy legujabban kiadott nyelvemlékekben található alak melynek hosszú a magánhangzója: *hooó* Kaz. 39, és *hoog* a Leveles Tár II. kötetének I. levelében következetesen így írva (13-szor). Ha ezt a *hógy*-ot összevetjük az *u*-hangú alakkal, majdnem bizonyos, hogy régebben (talán még a HB. korában) **húgy*-nak hangzott e kötőszó.

Térjünk most át a szónak etymológiájára.

Már első tekintetre sejti az ember, hogy kötőszónk azonos a mutató *így* és *úgy* névmásoknak megfelelő *hogy* kérdő névmással. V. ö. *hogy* érti ezt? ki *hogy* érti, *úgy* cselekszik; *hogy* csak tudja, *úgy* kiáltja, Gyul. A hosszuhangzós *így* és *úgy* alakoknak tökéletesen megfelel a régi *hógy*, **húgy* alak, melyet az imént láttunk, s míg amazok többnyire hangsúlyosak lévén hosszúságukat (legalább az országnak nagy részében) máig megőrizték, az utóbbi csak azért rövidült el, mert sokkal többször ejtették súlytalanul, mint hangsúlyosan (mikor kérdő). — A mélyebb hangszínű *u* azonban megvan még a palóczoknál a kérdő *hogy*-ban is: *hugy* van a? TGYűjt. 1819:VI:33; és Dunántúl ebben a teljesebb szóalakban: *hugyan?* *ahugyan?*¹⁾ továbbá az ezekkel egytövű *hun* és *hunnan* (*hol* és *honnán*) névmásokban. E családhoz tartoznak még a *hová* (*hova*, *há*; *hol*yá Ny. V:151) és *holyan* (milyen? Ny. VIII:565) szavak és a *ha* kötőszó (l. ezt). A mindezeknek alapúl szolgáló *hu-*, *ho-* névmástő szabályosan megfelel a közös ugor *ku* kérdő névmásnak, s ennek magashangú párja a nyelvünkben szintén megmaradt *ki* névmás.

Az a kérdés már most, mikép alakult a *hu*-töből a *hogy* szó?

¹⁾ «En nilvan latom azt *hugon*» Nsz. 6. úgy látszik csak e h. van írva: *ugon*, *úgyan*.

Azt hiszem, az *így úgy hogy* szók ragvesztett alakok, melyek a módhatározó *n*-ragos *ígyen úgyan hogyan* alakokból rövidültek (mint azon módon : azon mód, akkoron : akkor, holnapon : holnap), s az utóbbiakban voltakép csak az *n* jelölte a módhatározást, mint : *keményen, hasznosan* stb.

S így még csak a közbülső *gy* elem igényel magyarázatot. Ez alig lesz egyéb, mint az *ide oda* (*id-é-bb od-á-bb od-é-bb*) szavakbeli *d* : hisz a *hogy* szónak eredetibb *d*-jét meg is találtuk még a csángó *hod*-ban s a régi *hodnem*-ben. Ez a mutató és kérdő névmástöket továbbképző *d* elem, ill. *d*-s szótag (melynek értéke nehezen határozható meg) a rokon nyelvekben is megvan, p. cseremis *tu-do* az, mordvin *ko-da-ma* milyen, vepsü *ku-da-ma* mely, osztják *ma-da me-da* mi stb ; és a *ho gy, ho-gya-n'* mordvinul így hangzik : *ko-da, ko-da-nä*, és osztjákul *zo-di*. — A magyarban e *d*-nek rendes megfelelője *z* s e hangot látjuk csakugyan az *a-z e-z me-z* (*mezén, mez iránt*) alakokban¹⁾, de az *így' úgy' hogy'* szavakban *gy* lett az eredeti *d*-ből, a mint ezt már a 87. cikkben az *ugyan* és *úgy* (*víz*) szavaknál láttuk, v. ö. *aggyig* stb.

A kötőszónak keletkezése és változatos használatának kifejlődése.

103. A *hogy* szócskát nevezték már nyelvünk Proteusának, annyiféle viszony jelölésére szolgál. Még a német *dass*-t is túlszárnyalja, s csak a román nyelvek *que, che* kötőszava vetélkedhetik vele (l. Dietz III.³ 322). De ha e tömkelegben némileg eligazodunk, kötőszónk használatának hat fő ágát különböztethetjük meg :

1) az általános főnévi mellékmondatot alkotja, p. hallottam, *hogy* zörgettek az ajtón ; az volt a dolguk, *hogy* fejsék meg a király álmát ; ide számítandó a kérdő mellékmondat (a függő kérdés) is, p. *nem tudta, hogy ki zörget* ;

2) a célhatározó mondatot, p. összehívatta a bölcseket, *hogy* fejsék meg az álmot ;

3) hasonlító mondatokat, melyek vagy a cselekvés módját, vagy pedig vmi állapotot fejeznek ki ; p. éteti úgy, *hug* anyja szülöttét

¹⁾ Van az helyett *ad* is : «fogyatkozásra syetnek *ad ydok*» Jord. 275 ; igaz, hogy csak egy-két helyen.

KTör.; *hogy* csak tudja, úgy kiáltja: Gyul.; úgy éltek, *a hogy* a vadak szoktak; ilyenkor rendesen a mutató *a* van előtte;

4) *következményes mondatokat*, p. úgy megerősíti, *hogy* helyt áll Pázm. Kal. 18;

5) *időhatározó mondatokat*: ím *hogy* a városba menték, egy embert lelték Weszp. 38;

6) *okhatározó mondatokat*, p. *hogy* ím a király özvegy ember volt, az írástudók azt tanácsolták neki Mer. Dun. 3.

Kötőszónknak e hatféle használata most olyan határozottan elválík egymástól, hogy e szerint nem is egy, hanem hatféle *hogy* köztöszóról kellene beszélnünk; azonban már eleve is hihetjük, hogy nem egymástól függetlenül keletkeztek, hanem hogy fokonként fejlődtek átvitel útján egymásból és valamennyi a kérdő és határozatlan *hogy* névmásból.

1) A főnévi mondatnak — melyet már sűrű előfordulása miatt is első helyre kellett tennünk — keletkezését kétféle módon képzelhetjük:

a) Lehet hogy a kérdő, *hogy?* (azaz *hogyan?*) névmásból lett, hogy tehát az idézett példák eredetileg így voltak értve és hangsúlyozva: hallottam, *hogy* zörgettek az ajtón (azaz: hallottam, mily módon zörgettek); az volt a dolguk: *hogy* vagy *miképpen*, *miként* fejtsék meg a király álmát? Hisz tudjuk, hogy néha valóban váltakozik ez a *miképpen* és *miként* a mi *hogy*-unkkal; azt írja p. Gyöngyösi: «azon leszek, *miként* velem együtt Murányt neked kézhez adjam», s ez köznapí nyelven így volna: azon leszek, *hogy* neked kézhez adjam. — És olvasás közben igen gyakran találko-zunk olyan mondatokkal, melyekben egyaránt vehetjük köztöszónak vagy kérdő szónak a *hogy*-ot: p. tudja a szép arany *hogy* tisztúl tüzekkel Gy I: 87; hogy .. megtanuljad, *hogy* csalatkozik az, a ki .. emberbe veti reménységét Fal. 522; el sem képzelhetem, *hogy* mulat-hat akkor, midőn nem én velem van Pet. v. II:13; csak hallgatja, *hogy* zörgetnek az ajtón Mer. Dun. II:11; «Irjad meg te szivedben ő erkölcsit, mely alázatosan magát tartotta emberek közt, mely kegyesen tanítváni között, és miként meg nem utált senkit, és mint a gazdagoknak nem hízelkedett, és *hogy* nem volt békételen az ő testi szükségében, mely szemérmes ő tekintetében ..» [a *hogy* csupa kérdő mellékmondat között] Horv. c. 251. — Igaz hogy más

esetekben e kétféle *hogy* kétféle szórenddel jár, p. «midőn szemébe tűnt Pyrrhus gonosz játéka, férjét *hogy* aprítja fel» A. Haml. 63, holott a kötőszóval dívó szórend ez volna: férjét *hogy* felaprítja, v. inkább: *hogy* férjét felaprítja; de mindazonáltal nincs benne semmi valószínűtlenség, hogy az utóbbi mondat szerkezet is eredetileg egészen úgy volt értve mint amaz első. — Az itt adott magyarázat hivatkozhatnék a német nyelv analogiájára, mely néha úgy alkalmazza a kérdő *wie* szócskát, hogy egészen a főnévi mellékmondat *dass* kötőszavával egyértékűnek tűnik föl.¹⁾

b) Lehet azonban az is, hogy a főnévi mondat kötőszava, a *viszonyító* (relatív) *hogy* névmásból lett, vagyis hogy példamondataink valamikor így voltak értve: hallottam *a hogy* zörgettek az ajtón (= azt a zajt, *a mellyel* zörgettek); az az eljárás v. az a magyarázat volt a dolguk, *a mellyel* [v. *a mi szerint*] megfejtsék a király álmát. Ilyen szerkezet p. a következő: «néztem, *a hogy* Bakos szomszéd tánczolt a kádban, s tiporta a mustot az öblös bocskába» Endrödi, («Egyetértés» XIV:153). Így Tóth Knál: «Látlak, *hogy* ülsz ablakodnál», és «Látlak, *a hogy* körülnézesz» (össz. költ. 97); kötőszóunkal így volna: látom, *hogy* ülsz... — E második magyarázat mellett szól némely idegen nyelvek analogiája: a görögben a relatív ὅπως-ból hasonló módon lett főnévi mondatok kötőszava, pl. σκόπει, ὅπως τὰ πράγματα σωθήσεται, azon légy *hogy* megmeneküljön az állam, szóserint «lássad [az eljárást, a módot], *a hogyan* megmeneküljön az állam»; vagy: ὅπως ἔγω ἀχθομαι τρέφων ὅμως, μηδ' ὀπνοεῖτε szó sz. «*a hogyan* bajlódom táplálástokkal, azt nem is sejtitek». És úgy látszik, ép úgy járt el a héber nyelv, mert nyilvánvaló, hogy a héber כִּי, *hogy* kötőszó azonos a כִּי particulával, hogy tehát pl. olyan mondatok, minők... וַיְהִי כִּי הָחֵל הָאָדָם (vala [történik] *vala*), hogy kezde az ember...) vagy: וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב (látja *vala* isten, *hogy* jó) eredetileg így voltak gondolva: *vala* [az

¹⁾ «Statt des satzartikels [*dass*] gebraucht man auch *wie*: Ich schrieb dir neulich, *wie* ich den amtmann habe kennen lernen, und *wie* er mich gebeten habe, ihn bald zu besuchen. Goethe.» Becker, schulgramm. 7. kiad. 351. — V. ö. wenn ich mir das so denke, Sophie! und denke, *wie* das alles wiederkommen soll (Adolfs Briefe 4): ha ezt így elnézem, jó Nincsi, s elképzelem, *hogy* ez az ... idő majd megint nálam lesz. Kaz. munk. IX:4. — *Barkász Károly* is kérdő *hogy*-ból származtatja kötőszavunkat, Ref. Tanár. Évk. 1880/1. 172. l.

az állapot], *a hogyan* elkezde az ember . . ; látja vala isten [azt a módot], *a miként* jó.

2) A *célhatározó mondat* első tekintetre egészen önálló természetű; azonban ezt az önállóságot csak állandó fölszólító vagy óhajtó alakja adja neki és könnyű átlátni, hogy voltaképen nem egyéb, mint a főnévi mondatnak egy alkalmazott szereplése. «Összehívatta a bölcseket, *hogy* fejtsék meg az álmot» = összehívatta *azért* *hogy* fejtsék meg, s itt a célhatározás ép úgy a mutató szóban, az *az-ért*-ban van kifejezve, mint a tárgyi viszony az *az-t*-ban, ha így szólunk: *azt* kívánta, *hogy* fejtsék meg. — Különben a célhatározó mondatot kihagyással is lehet magyarázni, úgy hogy az idézett példa így volna értve: összehívatta a bölcseket, *azt mondta nekik*, hogy fejtsék meg. A kihagyásokról szóló szakaszunkban fogjuk látni, hogy a főnévi mondat főmondatának kihagyása, ill. csak hozzáértése főleg ilyen esetekben gyakori, mikor mondásról van szó. P. még ekképpen kiegészített célhatározó mondatok: rángatta [s *azt* mondta] hogy beszéljen már vmit AL. 38; az adta a feleségének [a szíjat, s *azt* mondta], hogy kösse a derekára Ny. II:467; utána küldött [s *azt* mondatta nekik] hogy ne próbálják fölakasztani o. IV:558. — Legföltűnőbb akkor szokott lenni a kihagyás, mikor a cél jelentőmödu mellékmondatban van kifejezve, p. Szász K. műford. 190: Vénus meg a konyhába ment, hogy főz egy kis leveskét; vagy: lement, hogy majd megnézi stb. Itt a *hogy* elé főmondatúl nyilván ilyesmit értünk alattomban: *azt* mondta, *azt* gondolta magában, hogy főz, hogy majd megnézi. — A fönt említett görög *ῥως* szintén állhat célhatározó mondatokban, még pedig néha a jelentő mód futurumával, tehát ép úgy mint az imént idézett magyar mondatokban.

3) A *hasonlító mondatokban* a *hogy* kötőszó nem is egyéb, mint módhatározó relatív névmás, s azért itt rendesen a *hogy*-nak mondjuk (mint a *ki*, a *mi*, a *hol* stb) és helyettesíthetjük más viszonyító névmással is: *eteti úgy* [a] *hogy* anyja szülöttét, v. *mint* anyja szülöttét; *úgy* éltek, a *hogy* a vadak szoktak = *úgy* éltek, *mikép* v. *miként* a vadak szoktak.

4) A *következményes mellékmondat* nézetem szerint a módhasonlításból fejlődött, tehát az olyan mondat minő «*úgy* megerősíti, *hogy* helyt áll» eredetileg így volt értve: *úgy* [oly módon] megerősíti, a *hogyan* helyt áll [azaz a hogyan szükséges meg-

erősíteni, hogy helyt álljon]; azért jöttem, hogy békeséget szerezzek, de úgy hogy [= oly módon, a hogyan] te miád senki tovább meg ne bántassék Virg. c. 55; «oly nehéz, *hogy* nem birja» = olyan nehéz, a *hogyan* nem birja. — Hasonló észjáráson alapszik a latin következményes ut (ut consecutivum¹). — A módhatározás (hasonlítás) és következtetés közt mintegy átmenetnek tekinthetjük a következő kifejezésmodot: «Úgy merje kend Ilust egy szóval bántani, hogy kihullanak még meglevő fogai» Pet. I:67 (mintegy: úgy merje bántani, a hogyan kihullanak fogai = a mint bántani meri, úgy hullanak ki fogai); «Úgy verd ezután is közibünk az éket, palotám küszöbjén úgy lássalak itten: hogy szörnyű halált halsz. Meglesz, bizony Isten» A. II:235.

5) A z i d ő h a t á r o z ó m e l l é k m o n d a t b a n a *hogy* eredetileg állapothasonlítást fejezett ki, p. «im *hogy* a városba menték, egy embert lelték» = im, a *hogyan* a városba menték, egy embert lelték. Jobban kiérezhető ez a jelentésbeli átmenet a *hogy*-gyal egyértékű *mint* és *miként* kötőszók idői használatában, p. Gyöngyösinél 93: kedves asszonykáját *a mint* rá ülteté, magát féltérdére melléje ereszté; u. a. Char. 157: azonban *a' miként* magamat ajánlom elmenvén, Chariclest templomban találom; így gyönyör elnézmem dévaj fiaim, *mint* egymást a gyepen játszva kergetik, Vas. Ujs. 27: 382. A *mint* és *hogy* együtt is előfordúl, tehát ép úgy mint a hasonlító mondatokban; így olvassuk az Érdy-codexben 156 b: *mynt hogy* ez világra született volna, *ottan* megszenteltetéik istentől. — Egészen ilyen észjárást látunk a módjelölő finn *kuin* v. *kun*, a német *wie*, *so wie*, a latin *ut*, a francia *comme* s a rumuny *cum* (= lat. *quomodo*) kötőszó idői használatában, továbbá a görög *ὡς* kötőszónak ilyenmő alkalmazásában.

6) A z o k h a t á r o z ó használat szintén az állapothatározásból fejlődött, tehát az ilyen mondat: «*hogy* im a király özvegy ember volt, a bölcsek azt tanácsolták neki» = a *hogyan*, a *mely állapotban* özvegy volt. Sokszor valóban kétes, vajjon a mellékmondatban csak az állapot, a körülmények meghatározását lássuk-e vagy pedig valódi okhatározást; p. «Mit tegyek, *hogy* én téged így látalak

¹) Utólag bukkanak Pottnál (Etym. Forsch. ² I:376) a föntebbel megegyező magyarázatra: «lat. ut ... auch in dem objectiven nexus von grund und folge hier, wie immer, im sinne eines wie.»

állanod?» Érs. (Passio ed. Toldy 26); «*ekképen* mennek el, *hogy* az élés igen szűk köztünk» Lev. I:172 = *azért* mennek el, *mint-hogy*...; «s *a szerint, hogy* [=,mint rendesen történni szokott, mint^{hogy}] a vétkes lelkiismeret félénkséggé, csapodársággá szokott változni, alkalmam vala látnom, mint igyekeztek előttem elföldni azon szemrehányásokat, melyekkel őket a lelkiismeret verdesé» Kaz. Bácsm. 124; «De térdet, zsarnok ur, hogy így dulsz minket és e hont, nem hajt neked sem e sereg...» Garay. — Az állapothatározásnak okra való átvitelét mutatja még nyelvünkben a *mint-hogy* kötőszó. A *minthogy* elő is fordul még mint módhatározó, hasonlító kötőszó; p. Magyarinál orsz. roml. 25: «ötödik V. pápa, ha élne, a tennen hugodat is feleségül hagyná vened, *mint hogy* meg is engedte volt egynek, hogy édes hugát feleségül venné»; 50: «nyilván vagyom hogy minden vérontásra a gyűlölség és irigység adjon okot, *mint hogy* Kain is ezektől furdaltatvan ölé meg Ábelt;» így Telegdinél ev. 70: [az igazak] nem szűkölködtek idvezítő nélkül, *minthogy* az egészségesek nem szűkölködnek az orvos nélkül; s még Aranyinál: «s eveznek a tollal, *minthogy* tisztök tartja, a cseh bajvívóhoz a budai partra» Toldi XI. én. Világosabb a *minthogy*-nak ez a jelentése, ha a két eleme között más szók fognak helyet, p. Pesti Gábornál 137: az eszesség erőt mindent meggyőz, *mint* az égő szén *hogy* sok étket megfőz; v. Aranyinál: *mint* a szelindek *hogy* forog, v. Szász Knál műford. 134: *mint* felhők gyász fátyolából *hogy* a gyászos hold kilép: *úgy* tűnik fel mult időkből nékem egy bájfényű kép; — továbbá ha *minthogy* helyébe ezeket tesszük: *mint a hogy*, v. *a mint hogy, valamint hogy, miként hogy*. Látható ezekből, hogy a *minthogy* is, mint föltevésünk szerint az egyszerű *hogy*, módhatározó kötőszóból lett okhatározó. Viszont találunk egy-egy nyomát annak is, hogy az egyszerű *mint* is volt hébe-hóba okadó mondat kötőszava; így Érd. 155: «szóval vallják az úr Istent, de gonosz teteménnyel ellene mondnak, és annyival veszedelmesb az ő életek, *mynt* hamis életben és reménységben biznak»; továbbá kétszer is egy 1547.-ki okiratban (RMNy. IIb:6,7): «tegyen részt az tarka gyertyában ő kegyelmének is *minth* tudom hogy ő kegyelme is szorgalmatos az mise-hallásban», és: «ha vmi oly hírt hallana mifelőlünk vkitől kegyelmed, ki mi nekünk ártásunkra volna, tahát kgyd tegyen hírt felőle *minth* sokan vannak az irigyek reánk minden

felül.» Itt tehát a különben módhatározó *mint* a. m. minthogy, mivelhogy.

Ugyanezt az átvitelt látjuk sok más nyelvnek okhatározó mondataiban is: a görög ὅπως, a francia *comme*, az olasz *come*, az angol *as*, a svéd *som*, a finn *kun* v. *kuin*, a héber כִּי — mindezek annyit tesznek mint a m. *a hogyan*, *a hogy*, *mint*, és mindezeket az ill. nyelvek egyúttal okhatározó kötőszókul is alkalmazzák. Például: az Odysseia köv. mondata: ἐμοὶ δ' ἄχος αἰὲν ἄλαστον κείνου, ὅπως δὴ θηρὸν ἀποίχεται (IV:109) magyarul: engem fájó bú ebeszt miatta, *hogy* oly rég távol van, de szó szerint: a hogyan régen távol van, a milyen régen távol van. Svéd példa: *som* han ingenting eger, kan han ok ingenting gifva = *hogy* nincs neki semmije, nem is adhat semmit. Finn példa: *kun mökki paloi köyhälttä miehelttä, täytyi hänen pois mennä* = *hogy* a szegény embernek leégett a kunyhaja, el kellett neki menni. ¹⁾

Egészen megfelelő eset az is, mikor az ok főmondatban van előre bocsátva, s a következő utómondat úgy van kifejezve, hogy az előmondatban jelzett körülmények közt, állapotban áll az utómondat is, p. Pesti Gábornál: «Mindjárást azt mondá, hogy ideje volna onnan elmenni, mert meglenne immár, a mit mondott volna. *Ezenképpen* a pacsírta onnan elmene;» Balassa Bnál: «Fordítsd meg vizeknek folyásit, *úgy* én is elfelejtelek tégedet.» L. I:253.

Más esetekben, az egyszerű mondatban is gyakori eset, hogy mód- vagy állapothatározó kifejezéssel jelöljük az okot. Így maga a kérdő *hogy* is előfordúl, miért helyett, p. Telegdinél ev. 96: mit mulatunk kegyetlenségöknek előszámlálásával? *hogynem* tekintjük inkább a jelen való időknek állapotját? Szász Károlynál (Álmos 71): így mulattak ezek, a vezérre várva; *hogy* is nem jön Árpád s késik ily sokára? — Ilyen eset az is, mikor *-ben* ragos határozóval fejezzük ki az okot, p. *bánatában sír, örömében ujjong*; ezt és az okhatározó mellékmondatot mint egyenrangú kifejezéseket látjuk Gva-

¹⁾ Másképp magyarázza Dietz (gramm. III.³ 352) a román nyelvekből idézett szerkezetet: «Das vergleichende *come* wird wie für zeitverhältnisse, so auch für den grund angewandt, in welchem sinne es eigentlich eine *logische gleichsetzung von grund und handlung* ausdrückt.» V. ö. olasz *siccome*, fr. *comme* — *aussi*: minthogy — tehát, szó sz. úgy a *hogy*, a *mint* — úgy.

dányinak köv. mondatában (Pel. nót. pok. 37): egyik a másikat néha heves indulatjában öli, másszor pedig, *mivel fél ne hogy ötet ölje meg.*

Ha e rövid fejtegetésen végig tekintünk, látjuk, hogy meglehetősen sikerült kötőszónknak hat különféle szereplését kettőre visszavinni; mert a célhatározó *hogy* a főnévi mellékmondatok kötőszavához csatlakozik, szintűgy a következményes, az időhatározó és az okhatározó kötőszó a hasonlító *hogy*-hoz. Marad tehát két fő jelentése: egyik halaványabb s ebben a *hogy* ma csak jelképe a mellékmondat függésének (= ném. *dass*, fr. *que*), a másik élénkebb, a mennyiben itt a *hogy* még mondatrésznek érezhető (nagyobb-részt találkozik a latin *ut*-tal); — de mind a kettő találkozik a *hogy* (*vala-hogy, hogyan*) névmásban, mint közös kiinduló pontban.

Ime ez az egytagú kis szócška nyelvünknek mondatszerkezetében s az irodalmi stílusban olyan kiterjedt használatú s annyiféle szerepet visz, hogy könyveket lehetne írni róla, a nélkül hogy kimerítenők tárgyunkat.

B) A főnévi mondat.

A főnévi mondat természete és fajtái.

104. Az olyan mellékmondat, minő p. ,hogy itthon vagyunk' egyéb *hogy*-féle mellékmondatoktól abban különbözik, hogy magában véve még nem érezteti velünk azt a viszonyt, melyben a gondolat a főmondatban kifejezett gondolathoz áll. Csak úgy látjuk a vonatkozást tisztán, ha a főmondatot is hozzá tesszük. Ha p. ezt a szerkezetet tekintjük: ,jó, hogy itthon vagyunk', itt már világos, hogy a mellékmondat a főmondatnak alanya. De ugyanaz a mellékmondat tárgya a főmondatnak ebben: szeretem, hogy itthon vagyunk; okhatározója ebben: csak azért örülök, hogy itthon vagyunk; végre jelzője ebben: az a tudat, hogy itthon vagyunk, egészen megnyugtató.

Azért nevezzük az ilyen mellékmondatot főnévinek, mert úgy tekinthetjük, mint egy elvont főnévi fogalom kifejezőjét, mint egyértékűjét egy cselekvést jelentő főnévnek; p. a fölvett mondat: hogy itthon vagyunk = itthon-létünk.

A főnévtől különbözik a főnévi mondat abban, hogy amannak más alakja van a szerint a mint alanyúl, tárgyúl stb. szolgál, emez ellenben ugyanazt az alakot megtartja minden viszonyban. Legföllebb úgy segít a nyelv ezen a hiányon, hogy a főmondatban a mellékmondatra átmutató névmást alkalmazs ennek ragozásával fejezi ki a mellékmondat változó viszonyait. A mutató szó rendszeren (erős vagy gyöngye hangsúlyú) *az*; p. a fölvett mondatokban: csak *az* jó, hogy itthon vagyunk: az *jó*, hogy itthon vagyunk; *azt* szeretem, hogy itthon vagyunk, de *a'* már nem tetszik, hogy bőrig áztunk stb.; első gondolja is az volt, hogy ment az apjához Népk. gy. II:406; reggel a királynak legelső gondolja *a* volt, hogy az abla-

kon kinézzen, Kriza vadr. 397. ¹⁾ — Sokszor a nyomatékosabb köz-
 zelre mutató *ez* van a főmondatban: első haszon *ez* következik
 belőle, hogy a kik ezt eendik, igen hathatók lesznek, Sándor c. 7;
 a pápa kiátkozá, ezért, hogy a képeket a templomban nem szen-
 vedé Magy. orsz. roml. 31; *e* nem volna becsület, hogy aluvó vi-
 tézt megöljek, Kriza vadr. 442. — Még többször használjuk azon-
 ban a nem-nyomatékos *benne, tőle, rá, érte-féle* viszonzókat:
 gyönyörködött benne, hogy a szemök fénylik A. III:206; mit tehe-
 tünk róla, hogy többem nincsen Mik. 67; bizonságot tevék felőle,
 hogy ő az istennek fia Tel. 57; nincs okunk reá, hogy felháborod-
 junk Fal. 520; tartozunk hálát adni érette, hogy e világra bocsátá
 fiát Tel. 78. — Néha a fokot jelölő *annyi* a mutató, p. (e helyett:
 az szent igaz): *annyi* szent igaz, hogy mindjárt kieserzem a bőrü-
 det Népk. gy. II:385; *ez* annyit jelent, hogy urambátyám nem tá-
 gít VG. I:97; [Holló uram azon madárnál, melynek nevét viseli,]
 még annyival is rosszabb, hogy szegény pára állat nem tudja, mit
 csinál u. o. 67; — hogy a zaj ottbenn nincs minden ok nélkül,
 ennyit ő belátott A. III:186. — Végre az *azon, olyan, ilyen* névmá-
 sok is mutathatnak a mellékmondatra, különösen jelző monda-
 tokra: nem azon czélből építettett, hogy a vidéket védelmezze Jók.
 Tábl. I:95; vedd oly reménységgel, hogy hasznodra válik Fal. 556;
 ilyen hírt beszél, hogy a basa a Rákos mellé szállott Lev. I:72; ne
 beszéljen nekem senki olyat, hogy czélom nem érve, innen elmoz-
 duljak A. II:388. — Előfordulnak még a főmondatban *onnan* és
oda, de ezekről l. alább az eredethatározó és a végthatározó mon-
 datokat. A főmondatbeli *úgy* mutató szó különös használatairól
 pedig az állapothatározó és módhatározó mondatoknál kell meg-
 emlíkeznünk.

Egy másik különbség azonban, melyet a főnévi mondat s a
 főnév között találunk, amazt mutatja tökéletesebbnek. Az t. i.,
 hogy a mondatban az állításnak módját is kifejezhetjük,
 tehát valóságos megtörténtet vagy csak föltételes voltát vagy végre

¹⁾ Barkász K. (a bevezetésünkben idézett értekezés 174. 179. lap-
 jain) bővebben foglalkozik a *hogy* melletti főmondatban álló *az* használá-
 tával. Megjegyzései közül kiemelést érdemel az, hogy a *kell, szükség*
 szók ilyenkor *az* nélkül szoktak állani, p. és ma kell, hogy ő enyém
 legyen, Kat. Bánk b.; meg kellett hogy haljon Népk. gy. I:330.

kívánatos voltát. Ha p. azt mondanók: illik *eljövetele*, itt a főnév határozatlanul s elválasztatlanul magában foglalja mind a két gondolatot, melyet mellékmondatlaltal határozottan megkülönböztethetünk: illik, hogy *eljöött* (valóságos *eljövetel*); illik, hogy *eljöjjön* (kívánatos *eljövetel*). — Nem lesz tehát fölösleges a mellékmondatok tárgyalásánál a bennük használt módalakokra is tekintettel lennünk.

Nyilvánvaló, hogy a főnévi mondat annyiféle viszonyban állhat a főmondatlaltal, a hányban a vele egyértékű főnév, vagyis hogy ép úgy lehet képviselője mindenféle mondatrésznek, mint ama főnév szerepelhet mind az ötféle mondatrész minőségében. Lehet tehát alanyi, állítmányi, tárgyi, határozó és jelző mellékmondat. — Megtörténik néha az is, hogy összetett vagy összevont főmondatlathoz azon egy mellékmondat kétszeres és kétféle függésben áll. Így tárgyi és egyszersmind határozói viszonyban állnak főmondatukkal a következő mellékmondatok: a *z*t akarom, és [a *z*on] kérlek és [a *r*a] intelek titeket, hogy ez erősség megmaradjon Virg. c. 124; mi tartottunk [tőle] és gondolhattuk [a *z*t], hogy itt is lehet zenebona Mik. II:11. Módot és egyúttal czélt határoz a következő: ebbe a könyvecskébe se nem úgy, se nem a végre kell tekinteni, hogy mi ujságot mond Fal. 511.

Alanyi mondat.

105. Jelentő mondat. — Azon főmondatbeli állítmányokat, melyek mellett az alanyi mondat kijelentést szokott magában foglalni, bizonyos csoportokba össze lehet állítani. Igaz, hogy az itt következő kifejezések közül egyik-másik alkalmilag fölszólító mellékmondatot is vesz maga mellé, p. *jobb*, hogy *meghódol* és *jobb*, hogy *meghódoljon*; sőt néhány inkább szokott fölszólító módban állani, p. illik neki, tiszte neki; de túlnyomó többségükben olyan jelentésűek, hogy mindig egyszerű kijelentő mellékmondat szolgál nekik alanyúl. Csakhogy e kijelentés természetesen kétféle lehet: vagy föltétlenül megtörténőnek van állítva a mellékmondat cselekvése, vagy pedig valami föltételtől függőnek van föltüntetve. Először a föltétlenül jelentőkre állítjuk össze a példákat, melyeket a jelentő mód használata különböztet meg a többitől.

Könnyebb áttekintés kedvéért a főmondati kifejezéseket mindenekelőtt három csoportra osztjuk, a szerint a mint íge a főszó vagy főnév vagy pedig melleknév.

I. Íge a főszó. Ez az íge kifejezhet:

a) megtörténést vagy ennek lehetőségét, kezdetét stb.: történt, hogy a királynak elveszett egy arany gyűrűje Ny. V:125; — gyakran meg esett, hogy csak késő este jutott az ebédhez Jók. Tábl. II:51; nem sokszor esett meg, hogy könnyet ejtettem Pet. I:105; így esett, hogy a zajt nem hallá meg ő sem A. III:193; — lőn továbbá, hogy betelének a napok Tel. 63; lőn pedig, hogy újra kidőltek pihenni A. III:178; utoljára lőn az, hogy ott Makrinnak a nap elfogyott A. I:297; — ha meg nem állotok, az lesz belőle, hogy én is elszaladok A. III:210; — első haszon ez következők belőle, hogy a kik azt eendik, igen hathatók lesznek; más ez, hogy az ő testők fényes lészen; negyed ez, hogy igen gyorsak lesznek stb. Sándor c. 7; a pártok között melyiket kelljen választani, nem tudják; innen következik, hogy békét hagynak efféle gondolkodásoknak Pázm. kal. 84; — innét vagy on, hogy isten a vitézeknek elveszi látorságokat Magy. orsz. roml. 5; innen vagy on, hogy a szent mártírok inkább halált szenvedtek Pázm. kal. XIII; — hogy van az, hogy ma egyedül jössz? Népk. gy. I:439; — meglehet, hogy a törvény elítéli Jók. Tábl. II:110; kiesinybe mult, hogy földre nem rogyott VG. I:70; bizony kevésben mult, hogy el nem szunnyadt A. III:196; kevésbe állott, hogy el nem kapta a koronát Fal. 768; — már mi nálunk az jött a szokásba, hogy nem laknak az alacsony házba Népk. gy. II:16.

b) látszatot, megjelenést s hasonlót: nyilván vagy on, hogy [ő] mind bíró és mind peres Lev. I:52; nyilván vagy on, hogy az apostoloiktól megtiltatik az uralkodás Magy. orsz. roml. 30; — kiken meglátszik, hogy nem az éhség elől szöktek Jók. Tábl. III:76; — hogy Constantinus nem adhatott ilyen hatalmat, innét megtetszik, mert.. Magy. orsz. roml. 30; — a miből kitűnik, hogy a szép lelkek évtizedekkel megelőzik a kort Jók. Tábl. II:71; — kisült, hogy koránsem tréfaság a beszéd Pet. I:69; — a leány lelkében visszarémetlett ekkor, hogy valaha gyémántos nászkoszorú égeté homlokát e hús virágfüzér helyett Jók. Petki I. 56; — eszembe jut, hogy meg kell nézni a

buzámat Népk. gy. I:466; jusson eszébe, hogy veszedelmes koczkán forog dolga Fal. 550;

ide sorolhatjuk a közlést jelentő ígétet; ezekhez a mellékmondat rendesen tárgyi viszonyban áll, — alanyiban csak akkor, ha szenvedő alakjuk van: mondatik, hogy csodatételekkel fénylett Dom. c. 22; — homlokára van írva, hogy meg kell örülnie Jók. Tábl. III:176.

c) használást vagy ártást s az ezekkel járó kellemes vagy kellemetlen benyomást érzelmeinkre: mit használ, hogy a világ előtt tündöklöttél? Fal. 562; — barátaidnak becsületére válik, hogy nem jajgatnak ilyen durva ágyon Pet. I:37; — illik neki rettenetes, hogy egy kicsit himlőhelyes Erd. népd. II:20; — olyan jól esett neki, hogy épségét visszakaphatta, Kriza vadr. 417; — tetszett Csórinak, hogy a beszéde tetszik A. III:175; — mit árt, hogy nem dicsérnek? Fal. 564; — fájt neki, hogy véle nem szeret fogózni A. II:389; — még bosszantja is, hogy oly hangosan beszélnek Jók. Tábl. II:57.

II. Főnév a főszó. Kifejezheti főnév:

a) valami szubjektív, alanyi, személyes körülményt vagy tulajdonságot, még pedig vagy általánosságban, vagy pedig a lelki működés különböző irányai szerint az érzelem, értelem, akarat köréből: a mi urunknak természete az, hogy kéréstlen nem ad Mik. 42: angyaloknak tisztók ez, hogy ők bocsáttatnak földre azért, hogy embereket tanítsanak Virg. c. 14; rendes munkájává vált, hogy hol egyet, hol másikat szemmel tartott VG. I:4; a tévelygők szokása az, hogy egyebek nevére könyveket írnak Pázm. kal. IX; — én istenem, de nagy szívfájdalom, hogy nekem a szerelem tilalom Erd. népd. II:47; igaz panasza a léleknek az, hogy a test rugoldozik ellene Fal. 546; minemű arcza az ti töletek, hogy az egyiket hiszitek és a másikat nem? Kaz. c. 29; — véleményem az, hogy ez honunkra nagy csapást jelent A. Haml. 6; micsoda bolondság ez te neked, hogy szűz vagy, Sándor c. 37; — liknek az szándokok, hogy házasságra mennek u. o. 14; első gondja is az volt, hogy ment az apjához Népk. gy. II:406; nagy gonoszság az is köztünk, hogy az isten ígéjének semmi becsülete nincsen Magy. orsz. roml. 36;

b) valamely objektív, tárgyi körülmény kifejezői, akár közönyös, akár pedig hasznos vagy káros: bizony a gy dolog, hogy

egy asszonyembert megengesztelhetnél, Pesti G. mes. 19; nem esoda tehát, hogy látunk afféle puszta helyeket Magy. orsz. roml. 36; esoda, hogy megesett emberhalál nélkül A. III:178; az ok a annak a, hogy azelőtt legkisebb állapotért is postán küldöttek Konstantinápolyba Mik. 21; az annak az oka, hogy szegénynek nincsen pártfogója Népk. gy. I:193; — minden fáradságunknak ez lett haszna, hogy az ellenség szaporodott ellenünk Magy. orsz. roml. 2; második haszna az, hogy ez által gerjed bennünk a szeretet Pázm.kal. 11; szerencséje, hogy kijöttem a szobából Jók. Tábl. I:125; nagy ajándék ez az úristentől, hogy tégedet választott vitézévé Virg. c. 87; hogy a néném meghalt, az nekünk nem rossz hír, Kriza vadr. 402; — kár, hogy igen véres háboru van közte A. III:196; szép öcsém, be nagy kár, hogy apád paraszt volt s te is az maradtál A. II:11; de kár, hogy nagyobbra nem nőttél Jók. Tábl. II:73; nagy átok e szép ivadékon, hogy az egyetértés közte igen vékony A. III:175; nehogy szegénynek tesék, hogy leánya cselédképpen szolgál Jók. Petki F. I. 74.

III. Melléknev a főszó, még pedig

a) olyan, mely a tudás vagy bizonyosság egy-egy fokát jelöli: az igaz, hogy nem is lett semmi bántása Pet. I:86; a való, hogy mindenikünk éhezett, de az is való, hogy étlen keltem fel az asztaltól Mik. 7 s még sokszor; — a' csaknem bizonyos, hogy hadakozást nem kell várni u. o. 27; igen valószínű volt, hogy azután sem felejtett el Jók. Tábl. II:44; hihető, hogy nem kereste kedvét Mik. 16; tudni való, hogy az olyatén fogatkozások büntető ostorul bocsáttatnak az emberekre Magy. orsz. roml. 4; tudni való, hogy itt a sereg izzadott Pet. I:88; tudni való volt, hogy meghal Jók. Tábl. I:63.

b) olyan, mely a mellékmondat tényét értelmünkre vagy érzelmünkre tett benyomása szerint minősíti, megbecsüli: nagyon természetes hát, hogy a vezérnek megtetszett Pet. I:84; közös, hogy meghal, a ki él A. Haml. 13; milyen különös az, hogy most alig bírja magát Jók. Tábl. I:15; legnevezetesebb a dologban az volt, hogy oszlott az égnek homálya Pet. I:130; e' csudálatos, hogy ti nem tudjátok, honnan legyen Münch. c. 190; — jó, hogy elfogátok A. III:173; oh milyen jó, hogy itt vagy Jók. Tábl. III:10; olyan jó volt, hogy most tudott imádkozni 104; szép az valóban és nagy hősiség, hogy szit-

kozódom, mint egy nőcseléd A. Haml. 66; — nem elég ő nekik, hogy minket nyomorítanak meg, Bécsi c. 78; elég az, hogy holnap megindulunk Mik. 6; elég az, hogy föltette gazdája A. III:215; elég legyen neked, hogy eleget tettél lelkiismeretednek Horv. c. 229.

Az eddig összeállított kifejezések mellett föltételes módú mellékmondat is állhat, még pedig olyankor, mikor a mellékmondat cselekvését valamely rajta kívül eső körülménytől függőnek akarjuk föltüntetni. Példák:

I. Íge a főszó:

a) törtépet stb. jelölő: meglehet, hogy eljönne (ha meghínák).

b) látszatot, megjelenést stb. kifejező: látszott, hogy szeretné kikerülni A. III:244; — eszébe jutott, hogy ő szeretne isten lenni Népk. gy. I:503; eszébe jutott, hogy falatozni kéne Pet. I:74.

c) használást stb.: mit használ, hogy megtenné, mikor nem teheti?

II. Főnév a főszó:

a) szubjektív körülmény: az a legnagyobb fájdalma, hogy kedvese a távolban megfélelkezhetnék róla.

b) objektív körülmény: de az a baj, hogy majd feleségecském mindig nyakamon csüggene; dehogy házasodom én Cz.

III. Melléknév a főszó:

a) a bizonyosság fokát jelölő: az igaz, hogy Franciaországban maradása nem lehetett volna Mik. 30; igaz, hogy szebb is lehetne Göcs. 62; igaz, hogy én érdemelném meg a királyságot Mer. Saj. I:61; — az bizonyos, hogy sehol jobb lakóhelyet nem adhattak volna Mik. 73; — és pedig világos, hogy megint fölkelne, ha Miklós előre néki nem felelne A. II:42.

b) értelmünkre vagy érzelmünkre tett benyomást jelentők: nemde hasznosb volna-e, hogy házasságban életedet viselnéd, Sándor c. 31.

A példák itt azért olyan csekély-számúak, mert az alanyi mondat ilyenkor legtöbbször elmarad, s azonos-tartalmú föltételező mondat foglalja el helyét, p. nemde hasznosb volna, ha házasságban viselnéd életedet. E cseréről külön szakaszban kell szólnunk.

106. A kívánó mellékmondat ellentéte a jelentőnek, de a kívánat is vagy föltétlen, vagy föltétes: az utóbbit óhajtsáknak nevezzük, az előbbit fölszólításnak. Ebben a mondatban p.: «mennyre ellenkezik természetünk dagályosságával, hogy más állatnak fejet hajtson» Pázm. kal. 4, ez a fölszólítás rejlik: «Ember, hajts fejet egy más állatnak (=lénynek), mely náladnál hatalmasabb: istennek! csakhogy az író megvallja, hogy e követelmény mennyire ellene van a mi dölyfös természetünknek. Rendesen azonban már a főmondatbeli állítmány kifejezi azt a képzetet, hogy a mellékmondat valami követelményt foglal magában, mint a példából láthatjuk:

I. Íge a főszó: hozzá kell, hogy menjen, Kriza vadr. 477; most a borsóval nem kellett, hogy baja legyen u. o. 422 (e szerkezet a nép nyelvében különösen a székelyeknél és csángóknál divik, l. Ny. II:127, III:50); nem kell, engem hogy te megcsókolj (Dunántúl); nem kell, hogy elmondd A. Haml. 74; miért kellene, hogy gazdag legyen? VG. I:166; — ha a királynak kell [=tetszik, kellemes], hogy kérésemet betöltse, Bécsi c. 60; — nem illik te országodnak, hogy gonoszba nevededjék u. o. 56; nem illik, hogy embert küldjek Lev. I:51; nem illik, hogy hasonlók legyünk amaz állatokhoz Pázm. kal. 11; — saját leleményességére van bízva, hogy hozzá férjen Jók. Tábl. II:93; — hogy pedig ilyen gondolat ütközzék szívünkbe, nem áll mirajtunk Pázm. fel. 176; — nem lélekbe jár, hogy megfizessenek e karral neki A. Haml. 147.

II. Főnév a főszó: szükség, hogy szemünk előtt forogjanak Pázm. kal. 42; — kötelessége, hogy vigyázzon Fal. 556; — a színjáték, melynek feladata, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek A. Haml. 76; — az én hivatalom az, hogy szolgáljam híven Mik. 42; nem az-e egy prókátornak a hivatalja, hogy tudja keresni a maga hasznát? u. o. 21; asszonyembernek az az őtiszti, hogy ő férjét igen szeresse Born. én. 307; — a kikenél elvégzett dolog, hogy mikor egymást meglátják, örüljenek Jók. Tábl. III:68; — régen akaratom, hogy e szüzet én meglássam Kat. leg. 3089. sor; akaratjok az, hogy a had kétfelé váljon Lev. I:161; — ez magamnak is szándékom vala, hogy ő felségéhez menjek u. o. I:212; — a grófnő szeszélye volt, hogy a hegyeken át gyalog jöjjünk Jók. Tábl. I:150; — az

volt a legnagyobb gondja, hogy lefeküdjék u. o. II:58; legelső gondja az volt, hogy az ablakon kinézzen, Kriza vadr. 397; — az epistoláknak pedig tartalmok ez volt [t. i. ez a parancsolat], hogy magokat készítsék a megmondott napra, Bécsi c. 56; — nem kár hozat, hogy az emberiség e rákfenéje pusztítson tovább? A. Haml. 147.

III. Melléknév a főszó: szükséges, hogy sokan legyenek Virg. c. 122; szükséges tehát, hogy valami nagyobb legyen Pázm. kal. 5; — méltó, hogy az ő tanítását isteni igazságnak ítéljük u. o. 48; méltó, hogy kiki vigyázzon és féljen Fal. 253; méltó [föladat] azért, hogy kínos erővel ellene támadjunk u. o. 546; — nem érdemes, hogy tegyek lépést utána Erd. népd. II:65; — illő, ezt hogy énekbe lefesse A. II:337; — jobb, hogy elevenen szolgáljunk, hogynem meghalvánk, kárát szenvedjük Bécsi c. 14; jobb, hogy a test megfertőztessék, Sándor c. 28; jobb, hogy annak rosszul legyen dolga Fal. 524; jobb, hogy te nézd atyád eszével őt A. Szentiván. ál. 143; — tisztessé, hasznos is, hogy szemlátomást menjen bé, ne orozva éjjel Lev. 178 — talán szábad, hogy neki is sajátságai legyenek, Volf Ny. I:476; se az nem szábad, hogy lássalak, se az, hogy hallgassalak. Mik. mul. 189; — mily különös, hogy ennyi jóság oly önző legyen, Rákosi Szép II.

Ha a követelmény az, hogy valami ne történjék, akkor a mellékmondatban — a hogy-tól külön, és utána — a tiltó *ne* szócska áll: íratassék meg, hogy Vasti továbbá királyhoz be ne menjen, Bécsi c. 50; az okosság erőssége az, hogy vakmerőül ne higgyünk Pázm. kal. 43; első és legnagyobb, hogy néki gazdagságot ne adjon Pázm. préd. 620; mindennél elébbvaló lévén az, hogy a drága jó leves el ne hűljön Jók. Petki 21. — Különösen érdekes a félő szónak ilyen szerkesztése: félő, hogy kárunkon későn ne bánkódjunk Magy. orsz. roml. 4. Erről alább szólunk, e fejezetnek utolsó előtti szakában.

Óhajtnak nevezzük a kívánatot, ha képzeletben akárminő föltételhez van kötve. Az ilyen föltételes kívánságot ugyanazon módalakkal fejezzük ki, mint a föltétes jelentést, a főszók azonban itt ugyanazok, mint a fölszólító mondatoknál. Példák:

I. Ige a főszó: csak engedtetnék meg, hogy apró személyét egy gyenge fecskének vehetném Gyöngy. 83.

II. Fő név a főszó: Reméllem, hogy az én munkám sok keresztényeknek használt. A k a r a t o m az volt ugyan, hogy hallgatóimat az istennek igaz isméréstire vezérlettem volna Tel. előszó.

III. Melléknév a főszó: szükséges volna, hogy a nemzet tartana 4000 gyalogot Zr. áf. 41; hogy a monárkia síkra szállhasson, szükséges volna, hogy ne kellene félnie Németországtól, Pesti Napló XXVII:259.

107. Állandó kifejezések. — E czím, megvalljuk, nem fejezi ki szabatosan azt, a mit alatta össze akarunk állítani: megállapodott, megrögzött, mintegy megdermedt kifejezéseket, melyekben már nem érezzük oly élénken a mellékmondat minőségét, melyeknél már nem is igen érezzük, hogy mellékmondatokkal van dolgunk. Ilyenek a következők:

1) A helyett, hogy ‚valóban‘, nagyon közönséges (a mai népnyelvben főleg akkor, ha dicsekedni akar a szóló) az ilyen szerkezet: bizony hogy ott voltam; bizony hogy megmondom; bizony hogy földhöz vágnám. Alig érezzük már, hogy itt mellékmondat is van; annyira nem érezzük, hogy a kötőszót többnyire elhagyva, a bizony szót nyelvézékünk olybá veszi, mintha csak olyan módhatározó volna, mint p. igazán, valóban. Pedig valóságos alanyi mondatokkal van itt dolgunk, melynek főmondata a bizony szó, s az utóbbi még régibb nyelvmelékeinkben szerte dívik mint melléknév, olyan értelemben, hogy ‚való, valóságos, igaz‘; p. bizony isten; istennek az ő bizony fia; bizony, hogy különbség legyen a tiszta ember között és az angyal között Wink. c. 150; bizony az, hogy meg nem tiltja, Sándor c. 32; bizony az, hogy halsz; bizonytalan az, mikoron halsz meg Horv. c. 112.

2) Hasonló megállapodott szólás a palócz vidékeken ‚jó hogy‘, p. jó hogy elesik = valószínű, hogy elesik, aligha el nem esik; ne költsük föl, mert jó, hogy meg találna ijedni tőlünk Mer. Dun. I:123. Különösen érdekes e kifejezésnek összevont jó d alakja, mely a hogy szócskának eredetibb *d*-jét őrizte meg e h. *jó-hod (l. fönt 102. §; — jó hogy: jó d, emliti Szvorényi Fejlőd. tünem. 34. l., a népnyelvi szórövidítések között; v. ö. még ‚jod : majd‘ Ny. IV:43 Borsodból).

3) Az olyan ellentétes mondatokban, melyeknek elseje megengedést, második kifogást tartalmaz (ugyan — de, v. ámbár — mégis), nagyon rendes dolog, hogy az első mondat elejére ilyen

kifejezést teszünk: az igaz, az való stb., úgy hogy aztán az első főmondatból alanyi mondat lesz: igaz hogy . . , való hogy . . , jól-lehet hogy stb; p. az igaz, hogy nem is lett semmi bántása, de mégis örült, hogy elért a határra Pet. I:86. «Ezen összeköttetésében a h o g y-val kapcsolt mondatot gyakran nem tekintjük külön mondatnak, hanem az előtte álló i g a z szó értelmével összeolvadva csak egy mondatnak, s a kettővel együtt olyforma megengedést jelentünk ki, mint a j ó l l e h e t h o g y-val.» Barkász 175, továbbá u. o. 179, és itt I. k. 212. l.

Hasonló állandó kifejezések még ,c s a k h o g y‘, ,alig hogy‘ stb., de ezekben kihagyással is van dolgunk, azért alább külön tárgyaljuk őket a kihagyásokról szóló fejezetben.

Tárgyi mondat.

108. J e l e n t ő m o n d a t, még pedig először is föltétlen, tehát jelentő-módu ígével. A főszó, mely itt mindig íge, kifejezhet

a) valami általános cselekvés-fogalmat, tevést, hatást stb.; te t e t t e d azt, hogy e hazán az átok súlya nagy, Garay, Kont; — a 200 tallérral azt kezdte, hogy borokba verte mind Jók. Rab Ráby 59; — vallyon s mit használának azok? Azt, hogy az isten őket is megfosztá jobbágyoktól Magy. orsz. roml. 45; — azt nyeri véle, hogy sok barátokat talál Zr. áf. 92.

b) é r z é k e k működését: egyszerre csak annyit ves észre, hogy nem lát Pet. I:127; észre nem is véve, hogy nem nyugszik máshol, hanem temetőbe u. o. 133; — örömmel hallanám, hogy kinyílt a szemed VG. I:87; — isten látja, hogy bánom a ked kárát Lev. I:63.

c) é r z e l m e t: a k a r o m (=szeretem), hogy látlak Fal. 715; karakteremben fekszik, s akarom, hogy fekszik Kaz. Bácsm. (Heinr. kiad.) 139; — ö r ü l ö m, hogy hozzám jöttél, Érdy c. 186; örülöm, hogy te kegy. bírám ebben a dologban Lev. I:152; örülöm, hogy megbékéllettenek, Prágai Fej. ór. 879; szívem szerint örvendem, hogy itt találtál bennünket Fal. 149; — igen b á n o m, hogy így vagyon az dolog Sánd. c. 27; azt is bánák, hogy látának né-melyeket, kik . . Tel. ev. 73; bánom, hogy óvatosb nem valék iránta A. Haml. 42; m e g b á n t a, hogy odaadta a kincset Népk. gy. II:396; s a j n á l o m, hogy nem segíthetek Jók. Tábl. II:79; —

köszönd, hogy apádnak mondtál A. III:199; — csodálom, hogy szemem világa el nem veszett Pet. I:9.

d) értelmi működést: érzem, hogy keblemben hézag támadott Pet. I:5; — ne alítsad, hogy csak te lelkedet szabadítod meg, Bécsi c. 58; — ha nem hienditek, hogy én vagyok Münch. c. 186; higgyük, hogy ő a Messias Tel. ev. I:78; — tudjuk, hogy mi fiunk és hogy velünk született Münch. c. 189; ingyen sem tudák, hogy született vala Tel. ev. 185; tudtam én, hogy megleplek VG. I:99; — reményelem, hogy másszor megjobbítja magát, Mik. tör. 80; azt várták a jámborok, hogy ezek majd csudákat tudnak tenni Jók. Tábl. I:67; — föltette magában, hogy utánuk küldi Népk. gy. II:396; — elégnek tartá, hogy Ezsajásból megbizonyítá Tel. ev. 55; természetesnek találom, hogy azon módszerhez folyamodott Jók. Tábl. II:161.

e) közlést: azt mondják az doktorok, hogy lészen Sánd. c. 12; sz. Pál nem hiába mondja, hogy mi elégtelenek vagyunk Magy. orsz. roml. 13; elmondá, hogy nem tud, hogy nem akar meghalni, hogy kedves előtte az élet, hogy kész atyját követni a világ bármely zugába Jók. Tábl. II:147; — én csak azt felelem, hogy ébren tart engem a szerelem Pet. I:47; — kihirdettette, hogy az ő leányát annak adja feleségül Népk. II:393; — ezzel bizonyítja, hogy szükséges az igaz hit Pázm. kal. 82; — azt hazudja, hogy pápa meg nem botránkozhatik Magy. orsz. roml. 17; reánk fogják, hogy azt valljuk Pázm. kal. XII; — minden csepp vér szívében azt dobogja, hogy ez arczról ő lopta el a rózsákat Jók. Tábl. III:66; szerencséjének nevezte, hogy őt láthatja u. o. II:159; — tanítván, hogy senki sem lehet jó Magy. orsz. roml. 15; — azt tanácsolja, hogy pálczával kell ütügetni Pázm. kal. 2; — megengedik azt is, hogy immár a házasságról is gondolkodhatok Dug. Szer. 80; — nem ígértük, hogy holnap eljövünk Pet. I:12; — esküszí, hogy .. állja vérboszúját A. III:212; — én is fogadom ám akármibe, hogy az a leány akármit egyebet kihoz, csak a czukortartót nem Jók. SG. 45; — a világgal éreztetni kell, hogy trónusunkhoz legközelebb te állsz A. Haml. 14; — azok a marhák, kik a kövér fűbe is soványak voltak, azt jelentik, hogy .. a fösvények nagy bőségben vannak, de magoktól is sajnálják az ételt, Kriza vadr. 452; az állás nyitott ajtóval ásít az udvarra, az annyit tesz, hogy az országútra, mert

kerítés nincs, Kuthy haz. rejt. 33; az annyit tesz, hogy ő megy oda A. Haml. 134.

Föltétes mellékmondatok ugyanazon főszókkal: kdnek megszolgálnám, hogy kd. lenne gyámolom az uraknál Lev. I:173; — eszközbe vehetnék, hogy nem kellene ilyen igen élesíteniök kardjokat. Magy. roml. 39; — te Jézusnak szerető szolgáló leánya, gondoljad, hogy örömet segéllenéd ötet. Vitk. c.; azt gondolná az ember, hogy kapával se lehetne belőle kiverni a lelket VG. I:94; — ki higgye, hogy, ha ezek így nem lettek volna, ily nyilván merték volna írni? Pázm. kal. 46; bizton hiszem, hogy szerencsét fognék csinálni e pályán is. Jók. Tábl. I:191; hiszem azt az egyet, hogy elnyerné a számadónk leányát, ha tudná, hogy... Mer. Dun. II:171; — az egyik azt találta ki, hogy a garatba kellene lökni Népk. gy. I:46; — én is azt mondom, hogy nem hinnék, ha az anyaszentegyház bizonyága erre nem vinne Pázm. kal. 88; azt ne mondjuk, hogy jobb volna Erdélyben máltét enni Mik. tör. 19; mondja apám, hogy e kabalát ették volna meg a farkasok Ny. II:89; — Palkó azt felelte, hogy, ha lehetne, egyenesen a királyhoz szegődnék, Kriza vadr. 395; — a vezér izen é az urunknak, hogy jó szívvel látná, ha hozzája menne Mik. tör. 17.

109. A kívánó tárgyi mondatra, még pedig először is a fölszólítóra (és tiltóra) példák:

s z e r e z d, hogy elveszen, Bécsi c. 56; azt tegy ük vele, hogy üssük agyon, Pap pal. 79; — azt kív á n j u k mi, hogy Krisztusnak szerelmeért kínokkal szaggattassunk Sánd. c. 23; azt ne kívánja ked, hogy jobban szeressem, Mik. tör. 83; azt kívánnám, hogy velem jöjj el, Kriza vadr. 444; — a m i n t ó h a j t a n á d, hogy ő mentegessen téged Fal. 544; — ha azt a k a r o d, hogy mind ezek a te testedben legyenek Sánd. c. 7; nem akarja, hogy isten néki töredelmességet adjon Virg. c. 12; — azt sem akarja, hogy a feleségire nézzenek Mik. tör. 31; akarnám, hogy senki meg ne ütközzön rajtatok Fal. 341; akarnám, hogy azok soha se csaltak legyen meg inkább (ich wünsche, dass sie dich nie mehr getäuscht haben mögen) Kaz. Diog. 120; azt akarja, hogy megélni tudjon Ny. I:423; nem akartam, hogy megzökkenjék Ny. II:86; — azt p a r a n c s o l o m, hogy előhozassanak Sánd. c. 263 erősen parancsolám, hogy el ne temessétek Kat. leg. 3734. sor; paran-

csolja isten, hogy soha semmi dolgainkban el ne feledkezzünk Pázm. kal. 8; megparancsolta, hogy többé pósta ne legyen ezen két város közt Mik. tör. 21; az isten azt rendelte, hogy én pap legyek Ny. III:32; — hagyja d, hogy siettessék Kat. leg. 3435. sor; a császár meghagyta, hogy erősen megbüntessem Lev. I:57; annak meghagyta, hogy addig el ne jöjjön 129; meghagyta, hogy ahhoz se hozzá ne tegyünk, se benne el ne vegyünk Magy. orsz. rom. 6; sz. Péter is erős hittel hagyja, hogy az ördög ellen álljunk 14; — azt kedre hagyom, hogy ked mondja ki a sententiát Mik. tör. 106; — bízd másokra, hogy fenn repdezenek és a hegyek bércein járjanak Fal. 520; rájuk bízta, hogy helyezék magukat kényelembe Jók. Tábl. II:55; — azt mondom, hogy elhordd magad Népk. gy. I:387; azt mondja, hogy ne habozunk Magy. orsz. roml. 14; annyit mondok, hogy a mi szép menyasszonyunkat szebbé ne tegyék Jók. Tábl. II:207; — a fejedelem megkiáltatá, hogy a püspöknek senki, se pénzen, se barátságért vmit ne adjon Virg. 16; mindenütt megkiáltatta, hogy ide semmi élest be ne hozzanak Lev. I:64; — tudtára adta a társaságnak, hogy kiki készen legyen Mik. mul. 10; jelekkel értésére adta, hogy vesztég maradjon Dug. szer. 138; — lássátok, hogy vidra ne essék közitekben Lev. I:154; — alig várják, hogy kifecseghessék Tel. ev. I:84; mi csak várjuk, hogy szállást rendeljenek Mik. tör. 34; meg sem vártad, hogy elmenjenek Jók. Tábl. II:59; még azt se várta, hogy dél legyen, Kriza vadr. 458; — csak azt lesd, hogy én kérdezzem VG, I:26; rég lesem már, hogy elvigyen az ördög valamerre AL. népm. 64;

javallotta is, hogy jó kedvűek legyenek Dug. szer. 71; azt javallják sokan, hogy ott ne késsenek Gyöngy. 123; — azt én neked megengedem, hogy én velem lakozzál Virg. c. 25; miért nem engeded, hogy fejemet vegyék? Mik. mul. 186; isten ne engedje, hogy kinek mivel tartozom, meg ne adjam Fal. 289; nem engedik azt az egek, hogy valaha egymáséi lehessünk Népk. gy. I:249; engedjék meg, hogy a bátyjától búcsúzhasson el AL. népm. 89; — hagyjuk-e, tűrjük-e, hogy erőt vegyenek? A. III:175; ne hadd, hogy e kebelbe a Néro lelke szálljon A. Haml. 91; ne hagyd, hogy szeretőd halálra epedjen Pet. I:65; ha hagyja, hogy az egyik szemet kiszúrja, Kriza vadr. 405; — isten adja, hogy sok új esztendőt élhess Lev. I:68; ne adja isten, hogy ilyen hi-

szemben legyünk Mik. tör. 111; nem az ötvös ítélete adja azt a gyémántnak, hogy finom legyen Pázm. kal. 88;

gondolván magában, hogy kiki egye meg a maga pecsenyéjét Mer. er. népm. 117; — az egyik azt találta fel, hogy előbb nézzenek széjjel, Kriza vadr. 405; — azt álmodta, hogy azt a gyűrűt huzzá a bal gyűrűs ujjára Népk. gy. II:388; — kitől tanulta, hogy a császárokkal is lábát csókoltassa? Magy. orsz. roml. 29; ebből azt tanuljuk hogy senkit meg ne vessünk Fal. 552; azt kívánom concludálni, hogy mi ne tegyünk fundamentomot senki vitézségében, hanem ... Zr. áf. 24; — eleget próbálta, hogy a lábát bétehesse, Kriza vadr. 400; — csak azt érdemli, hogy emberek lábaival tapodtassék Pázm. kal. 22; meg is érdemli, hogy nagyra becsültessék Dug. szer. 75,

elhatároz, föltesz magában, s más efféle kifejezések után, ha saját cselekvését határozza el az alany, a mellékmondat rendszeren jelentő móddal van, (p. elhatározták, hogy megölik mind a hármat AL. népm. 26), de néha a többi eset analogiáját követve, főlszólító alakot ölt, p. én feltettem azt magamban, hogy meghaljak Mik. mul. 178; eltökéllé magában, hogy minden igyekezetét arra fordítsa, hogy magát szerettesse 203; a sors úgy látszik fogadott munkában vállalta el, hogy erről a fiuról minden boldogságot leszedjen VG. I:65; azt mondjátok, hogy a vármegye elhatározta, hogy eleséget osszon ki köztetek Jók. Tábl. II:73; azt határozták, hogy váljanak külön Kriza vadr. 406.

Óhajtó tárgyi mondatok példái:

igen meg kívánná, hogy a szűzet láthatná Kat. leg. 3017. sor; azt kívánnám, hogy ked is látná Lev. I:85; a pénz felől azt kívánnám, hogy én mind a te kd. kezibe szolgáltatnám 56; hitemre megbizonyítom, hogy azt aítottad volna, hogy ne születlél volna Kat. leg. 2968. sor; «Én Betty vagyok. — Óhajtsd, szerencsétlen, hogy ne volnál (wünsche dir, elende, dass du es nicht wärest) Kaz. Sara Sampson 128; — szeretné, hogy gondolatait ő is azon tündéri mezőkre tudná vinni Jók. Tábl. II:182; — adná isten, hogy ennél jobb hírt írhatnék Lev. I:82; adná isten, hogy panaszkodásin szívök esnék azoknak Pázm. kal. 80; adná isten, hogy meghalna Erd. népd. II:129; — a mit szépet láttam nála, akartam, hogy nálam lett volna Virg. c. 8; akarom, hogy követnék Jánosnak példáját Tel. ev. 51; akarnám, hogy

előállanának erre Zr. áf. 27; de másként azt akarnók, hogy ma vinnének el innét Mik. tör. 53; — várja óránként, hogy ő kegyelme eljönne Lev. I:96; várná, hogy engem is rémítne félelem Gyöngy. 114.

110. A főmondat igéje a tárgyi mondat előtt rendesen tárgyas alakot ölt, mert vagy ki van téve, vagy oda van gondolva a mellékmondatra mutató azt névmás. Néha azonban találkozunk olyan esetekkel is, hogy a főmondatban a tárgyatlan ragozás van alkalmazva, mint p. ebben: te Ngd. mi nekünk gyakorta parancsol, hogy mi az dézmának végire mennénk Lev. I:111. Ilyenkor a két mondat nyilván lazábban van egymáshoz viszonyítva, s a tárgyi mondat főmondata mintha csak alattomban volna hozzá értve, így: «mi nekünk gyakorta parancsol, — a z t p a r a n c s o l j a, hogy mi a dézmának végire mennénk.» V. ö. a magyarázó (explicativ) hogy-ot, alább, a kihagyásokról szóló fejezetben; v. ö. még a tárgyi mondatnak módhatározó mondatná változását alább a 115. czikben. — Egyéb példák:

1) jelentő mellékmondatokkal: f o g a d o t t (=megfogadta) nekem, hogy afféle latorsággal nem él Lev. I:63; ír továbbá te kd, hogy a rovásból vettünk volna föl 55; «Voltál-e Murányban? Felel: hogy volt volna. Azt mászod-e hát meg? Mond, hogy végzett volna s dolga készen volna. Gyöngy. 116; ne h a z u d j o n, hogy nincs hová menni Zr. áf. 80; és lát é k, hogy egy bárány áll vala Ily. préd. I:2; panaszolsz, hogy rosszul vagy Gyarm. nyelvm. 297;

2) kívánó mellékmondatokkal: m o n d j, hogy e kövek legyenek kenyerekké: die ut lapides isti panes fiant Münch. c. 19; í r s z továbbá, hogy a mi állapotunkról téged bizonyossá tennénk Lev. I:25; ír Bátori uram a vármegyékre, hogy a rovók kezébe szolgáltatassák a rovást 49; a te kd. levelét jól értjük, kiben ír te kd., hogy ő fsége parancsolatját minnen emberünktől küldenénk 111; kd. parancsolt volt Györgynek, hogy venne két karmazsin bőrt 131; kd. parancsolt vala, hogy Egyed testét behozassam 142; (parancsol a húnok ifiabb királya, kard az egész földet véresen bejárja A. II:289;) re á i z e n t atyja, hogy mentül előbb haza sietne Fal. 277; engedj, édes Miss, hogy eltávozhassam: erlauben Sie mir, dass ich mich entfernen darf Kaz. Sara Sampson 131.

111. Szó szerinti idézet is előfordul mellékmondat alak-

jában vagyis a h o g y köztöszóval kezdve az oratio obliqua hasonlóságára, különösen a nép nyelvében s népies-beszédű íróknál. Ismeretes e jelenség a görög nyelvben,¹⁾ p. ó Ξενοφών ἔλεγεν, ὅτι Ἄ. ἐμὲ πρὸς τοῦτο ἔπεμψεν ἐνθάδε: X. azt mondá, hogy A. engem azért küldött ide (Xenophont küldte); ἵσως ἂν εἴποιεν, ὅτι Ὁ Σώκρατες, μὴ θαύμαζε τὰ λεγόμενα: valószínűleg azt [mondaná, hogy Oh S., ne csodálkozzál a mondottakon. Ugyanez a szerkezet előfordul még a perzsában és a héberben is; példa ez utóbbi nyelvből: vatthomar ki šāma adonai, ki snuāh ānoki: és mondá, hogy meghallgatta isten, hogy gyűlölt vagyok én. Továbbá az észtbén, l. Wiedemann gramm. 650. l. p. «ütles (nenda) et mina ei voi sind silma otsast náha, eigentlich: er sagte, so dass: ich kann dich nicht vor augen leiden.» Ez a fölöslegesnek látszó h o g y az élő beszédben mintegy azt a szolgálatot teszi, melyet az írásban a kettős pont s az idéző jel, vagyis a két mondat közötti viszonyra figyel-teti a hallgatót. — Példák:

kérdettem vala kincstartó uramat, mikoron lenne; azt mondta, hogy bizonynal nem tudom, mikor leszen Lev. I:23; azt talán még meg lehetne kérdezni a gazdától, hogy: mint vannak a ked gyermekei Mik. tör. 10; az urat nagy térdhajtással köszönti; hogy sok új esztendő napokat kívánok Nagyságodnak . . . 83; nem egyszer mondta, hogy: «várakozzatok csak! Én még benneteket összeházásítlak» Pet I:105; nem mondhatnák rólunk, hogy: ez is ingyen él! A. III:232; azt mondta: hogy igenis, kezét csókolom «Ellenőr» X:304. tárcza; egyszer mégis azt mondhatták, hogy itthon vagyunk Mer. Saj. I:47; «akkor mondta a kocsisa: Hogy láttam három lányt, a ki» . . . Kálmány vadvir. I:236; «a királyfiú kérdezte tőlük: Hogy hát mit mondtatok? 237»; kérdeztem, ki akar eljönni velem? a gyerekek ugráltak [s mondogatták], hogy

¹⁾ L. Kühner² II:885. — Pott Etym. Forsch.² 374 így szól róla: «Sogar hat das griechische zur einföhrung einer direkten rede, also nach verbis dicendi, sein ὅτι, womit bereits Wilken (Inst. p. 108) die analoge struktur des persischen keh (eig. relativpron.) verglichen hat. Beide partikeln machen, gleichsam nach der manier von kolon und gänsefüsschen, nun zugleich für das ohr auf den beginn der nachfolgenden rede aufmerksam. „Er sprach dies, was — nunmehr folgt.“ Mithin entsprechend dem hinten angefügten Haec ille u. a., wodurch man den schluss fremder worte eindringlich markiren will.»

én, én! Dunán túl (Tolna, Lehr A. közlése); ezt nem szabad bántani, se azt mondani neki, hogy diridé [= terítve légy] édes abroszom Ny. I:417; a hogy meglátta Cserneki, mindjárt mondta hogy: no immár most végünk van VIII:376; — azt mondja, hogy slap, slap, Lőcsei Mesés könyv. 12; csak annyit mondott, hogy jaj stb.¹⁾

Néha a hogy után nem idézzük ugyan szórúl szóra a nyilatkozatot, de mégis meghagyunk egyes olyan indulatszókat vagy határozókat, melyek a közvetetlen nyilatkozat elevenségével hatnak, mert az oratio obliquában szokatlanok. Példák: mikor gondolta, hogy na, nem látják azok többet, fölhagyott a fúvással Népk. gy. II:397; megígérte, hogy de ő mégis segít rajta VG. I:58 (szintügy u. o. 61, 164); gondolja az asszony, hogy bizony ő meglesi Ny. I:375; gondolja magában, hogy de ezt márcsak nem bízza a komájára u. o. 418.

Állapothatározó mondat.

112. Az állapothatározó mellékmondatok «rendesen a főmondat alanyának, olykor tárgyának állapotát határozzák meg; és pedig vagy úgy, hogy a főmondatban nyílt vonatkozás van tőve abban, azon, azzal, vele, a nélkül stb. határozókkal a mellékmondatban kifejezett állapotra, vagy pedig ezek el vannak hagyva, s csak oda gondolhatók.» (Barkász 187.)

Először azokat a mellékmondatokat említjük, melyek nyilván a főmondat valamely személyének vagy tárgyának állapotát határozzák meg, s melyekre a főmondatban az úgy szócska mutat. Példák: hányszor feküdtem már úgy le, hogy nem gondoltam virradtát érni Mik. tör. I:98; csak úgy is voltam ám mikor megcsókoltam, hogy a világ összedőlhetett miattam Pet. I:104; a ked-

¹⁾ Az írók néha kettős pontot tesznek a *hogy* mögé olyankor is, mikor az oratio obliqua nem különböznék a szószerinti idézettől, s ezáltal azt jelölik, hogy ők az idézetet szószerintinek akarják tekinteni, p. «ezért mondja egy példabeszéd, hogy: Az ember a fogával és magának vermet» Mik. tör. 10; [az ész] szüntelen kiáltja, hogy: «így kell lenni» A. Haml. 14; ki találtam szalasztani a számon, hogy: ki hallotta mi történt a faluban? Jók. SG. 22.

vese este hozzá ment a lappanceson, Palkót úgy kapta [= találta], hogy zokogva sírt, Kriza vadr. 397 (« = Palkót siráson v. síró állapotban találta.» Barkász 188); Palkó most is a sast látta, de úgy, hogy az egészen lángba volt borulva, Kriza vadr. 401; így [ilyen hangulatban, ilyen elhatározással] válék el tőle, hogy a hol reá találok, én megfogom Lev. I:83; úgy jár, a ki önnön mester-ségét elhagyja, hogy mindenek nevetségét magára fogadja, Pesti G. mes. 182; úgy is járhatnánk, hogy a kilincset sem találjuk VG. I:177; — most a világ úgy jár, hogy a kit commendálnak, az mehet elő dolgában Lev. I:61; bizonynyal megírom kdnek: úgy volt, hogy én hivattam alá 215; úgy van az a világon, hogy a sok jó közt egy-egy rossz is akad VG. I:144; a vénasszonynak is van úgy [van olyan állapotban a lelke] hogy szesszennik Erd. Közm.; ide tartozik ez a szólásmód is: úgy-e hogy elment? = úgy van-e a dolog, hogy ő elment [föltétes móddal: jobb volt volna az embert úgy teremtenie [olyan állapotban, oly természettel], hogy bűnt ne tehetett volna Tih. c. 201; ha úgy volna is, hogy nem találánánk Zr. áf. 93 || fölszólító móddal: nem mehetsz úgy el, hogy meg ne háláljam AL. népm. 213; úgy már csak mégse esküdhetünk össze, hogy lakodalmunk se legyen 85; „*oly alkú alatt, hogy*, vel *de úgy, hogy*, ea conditione, vel *sed ita, úgy mindazáltal, hogy* vel *úgy azonban, hogy*, ita nihilominus, ut vel ita tamen, ut conjunctivo junguntur, ut: tanúlok veled oly alkú alatt (vel: tanúlok veled, de úgy) hogy a tanulás alatt ne gyermekeskedj: discam tecum ea conditione (vel: discam tecum, sed ita), ut sub studio non nugeris; adok neked egy szép alnát, úgy mindazonáltal, hogy leczkéidet jól megtanuld: do tibi pulcrum pomum, ea tamen lege, ut memoriae pensum bene condiscas» Ver-seghy Anal. II:385; Eleonorának is megbocsáta, de úgy hogy többé abba a vétékbe ne essék Mik. mul. 191. (Ezen föltételből-következtető *úgy*-ot l. a következtető kötőszók közt az I. kötetben.) — Példák, melyekben nincsen *úgy*, de oda gondolható: és vétet-nek ez igék [úgy, olyanokul], hogy ezeket mondották az angyalok Horv. c. 105; két hét oltá egy nap sem múlt el, hogy füstbe nem méne bankom Kaz. Barnh. 96; szinte esztendeig voltak szolgál-atba, hogy sem egymásról, sem együtt volt dolgukról nem emlé-keztek meg, Kriza vadr. 402; megvirrad még valaha, hogy nem sirok Népk. gy. II:208; — Eleonora még tovább is beszélhetett

volna, hogy Ivon félbe nem hagyatta volna beszédét Mik. mul. 42; nem mult el hét, hogy egymást le ne gazemberezték volna Jók. Tábl. I:105; — én elhallgathatom az embert három óráig is, hogy egyet ne szóljak Mik. tör. 76.

Gyakrabban fordul elő a főmondatban — kitéve vagy odaértve — az *az (ez, annyi)* névmás állapothatározó raggal vagy névutóval (v. ö. Simonyi, M. Nytan 457.458.§§):

Azzal hogy, vagy *vele hogy*: megelégedvén azzal, hogy kigondolta magát Fal. 468; a halál nem elégszik meg azzal, hogy egymás után kiveszt bennünket a világbul 527; ne elégedjünk meg azzal, hogy megvagyon bennünk a hit 543; nem gondolt vele, hogy kincsét elvesztette Pet. I:112 | nem törődik azzal, hogy a fiába jó erkölcsöket oltson Mik. tör. 146; mikor nem aggodol vele, hogy jámbornak tartassál lenni Fal. 529; kénytelen vele, hogy a másik szemével irigyre vigyázzon 560; levelét ezzel néki adja: hogy vigye Murányban s Máriánál hagyja Gyöngy. 76.

A nélkül hogy (olasz: senza che, fr. sans que) nevét kérdezte volna, elmondá tanácsát Jók. SG. 92; a gyertyák magoktól kialuvának, a nélkül hogy szél fútt volna, Mindszenth naplója (Kemény és Kovács, Erd. tört. tár. I:7); mért szenved a nélkül, hogy perbe fogná A. Haml. 137; más is próbálta ezt, anélkül, hogy egy árva fillért kapott volna VG. I:17; ugyanannyi idő óta érezte magát anyának, a nélkül, hogy el tudta volna szülni magzatait Mer. er. népm. 26.

Azért hogy = pour ce que, dafür dass, annak fejében, helyében, érte cserében stb.: tartozunk hálát adni érte, hogy e világra bocsátá fiát Tel. evang. I:78 (hálát adott az istennek, hogy életét ekkép szabadította meg Pet. I:112; hála legyen úristennek, hogy pogányságból kihoza Kat. leg. 2841. 2866. vers; megbozsás, hogy szómat tréfával forgatom Gyöngy. 96; — (ezek a szerkezetek átmenetet képeznek az okhatározásba); — felelek érte, hogy nem sokára ott hagynád Fal. 163 | érte leszünk, hogy megvegyük [= rajta leszünk] Lev. I:55; érte légy, hogy jó keresztény légy Fal. 109; — örömet imádná érte az isteneket, hogy megvigasztal, Pesti G. mes. 74.

A helyett hogy: anstatt dass, au lieu que: kívánták, hogy gazdálkodjál a helyett, hogy könyveket írsz, Dessewffy és Kaz.

lev. II:146; most piszkos kezekkel verném a vasat, a helyett, hogy engem vernek piszkos kritikusok Pet. vegy. művei III:35. — E példából látszik, hogy nem áll föltétlenül Verseghi szabálya Anal. II:397: «a helyett hogy ,potius quam‘ optativo jungitur, ut: a helyett hogy tanulna, inkább játszik: ludit potius, quam studeat.»

113. Még közönségesebbek az eddigieknél az olyan szerkezetek, a melyekben a mutató névmásnak helyhatározó ragja vagy névutója van. Ezeknek élére állíthatjuk az olyan mondatokat, melyekben a mutató szó ott: legelőször is ott kezdem el [az elbeszélést], hogy 16-án indulánk meg Mik. tör. 69; hol itt a hiba? ott, hogy a tanítás német F.-Magy. Minerva II:736; most ott vagyunk, hogy voltaképpen nem tudunk kinek hinni Ny. IV:457.

Abban hogy (darin, dass): elvégre abban állapodott meg, hogy asszonya eleibe vermet ás Dug. szer. 54; mindnyájan meg egyeznek abban, hogy a fehér szín betegség jele Jók. Sonk. G. 87; kénytelenek voltak megnyugodni abban, hogy a szigeten ezentúl feketék fognak uralkodni 108; megnyugodott benne, hogy jobb dolga lesz neki, mint otthon Jók. tábl. I:26 abba én bizonyos vagyok, hogy kd. oly úri nemzet Lev. I:48; abban bizonyos lehet, hogy meghosszabbítják a nyakát Mik. tör 87; nem kételkednek semmit benne, hogy ő a Messiás Tel. evang. I:191; ne dicsekedjetez abban, hogy Ábrahám a ti atyátok 54; nem botránkoznak meg benne, hogy Krisztust a jászolban találják 81; gyönyörködött benne, hogy a szemök fénylik A. III:204; abban tetszik ki az isten irgalmassága, hogy a bűnt megbocsátja Pázm. kal. 1000; semmi cselekedetibe úr isten hozzánk nagyobb irgalmasságát nem mutatá, mint ebbe, hogy az emberséget fölvevé Tih. c. 148; régen megismertem a fővezért ebben, hogy nem enged fogytig semmi föltételben A. II:392; minden multságunk abban áll, hogy B. úrhoz megyünk ebédre Mik. tör. 76; [az alázatosság] abban áll, hogy . . . ember az istenben veti reménységét Fal. 554; e kettőben áll az embernek kötelessége: hogy a gonoszt elkerülje és a jót elkövesse 558; elég nyereségünk abban: hogy azt a házasságot meggátolhattam Dug. szer. 88; tudod-e, mittettem neked ebbe, hogy én sebeimet te reád adám Virg. c. 61 | fölszólító mellékmondat: igen munkálkodik benne, hogy a házasságot egyenlővé tegye az özvegyiség-

hez Tel. evang. 151; abban mesterkedik, hogy elménket tündér gondolatokkal megterhelje Fal. 542; sokat fáradt benne, hogy parancsolatot eszközöljön ki Jók. tábl. III:166; módot keresek benne, hogy találkozzék leánnyal A. Haml. 52; mi sem mit nem mulatunk el abban, hogy a dolgaink jól folyjanak Mik. tör. 21; a pompájoknak egyik része abban áll, hogy mindenkor sok szolga álljon előtte 17. — A mutató névmás nélkül: bizik már [abban], hogy dolga szaporábban mehet Gyöngy. 111.

Azon hogy v. rajta hogy: félünk kell rajta, hogy megkeresetik rajtunk az ártatlan vérnek ontása Weszp. c. 90; én azon félek, hogy az én sok költségemnek sem kezdenek helyt adni Lev. I:159; félek rajta, hogy a tisztartók megfélemlenek 166; fél vala rajta, hogy ő neki nem jól fog dolga lenni Tel. evang. 188; félek rajta, hogy könnyen megosztozhatunk vele Magy. orsz. roml. 33; félek rajta, hogy ezeket sem hagyja büntetés nélkül 37; félek rajta, hogy a fátum e nemes ágnak gyökerét megtompítja Zr. áf. 8; — ezen én igen bánkodom, hogy én nem tudtam, hogy így van vagyon dolgoz Sánd. c. 26; csak azon búskodik, hogy a módinak nem tehet eleget Fal. 259; azon bosszankodik, hogy elvesztették Dug. szer. 105; azon panaszkodik, hogy az emberek nem akarják érteni Pázm. kal. 11; még csak meg sem ütközöm rajta, hogy gyűrűmet visszaküldték Jók. tábl. II:110; ne is eszálkózzék ezen valaki, hogy ez így esett Zr. áf. 71; örülnek azon, hogy isten ötet minden állatnál tisztábbá tette volt Sánd. c. 10; mint örült B.-né azon, hogy a fejedelem meglátogatta Mik. tör. 45; még sem elégedtél-e meg rajta, hogy élsz? Pesti. G. mes. 30; erőnek erejével rajt volt, hogy ő is a többiekkel harczol Pet. I:92; nem törődve azon, hogy majd megugratják, megnyitotta egy palota ajtaját 124; azon vettem észre magamat, hogy sírok mint a gyermek Jók. SG. 21; — sokszor azon is elmarad a sütés, hogy nincs liszt (Szatmár) Ny. VIII:180 | föltétes móddal: azon lennék, hogy megtanítanám Mik. tör. 52; azon is gondolkodott már, hogy meg kellene szólítani Jók. tábl. III:105 || fölszólító mondat: kérünk azon tégedet, hogy taníts meg minket arra Virg. c. 68; kérünk azon, hogy a gyermekséget hagyjátok el Lev. I:140; azon kéri szent atyját, hogy egyek légyenek az ő hívei Pázm. kal. 85; azon kérjed istenedet, hogy nekem ad-

jon tégedet Erd. népd. II:9; azon is törekszik ő felsége, hogy német komiszáriusságot küldjön be Lev. I:181; ha nem igyekezik azon, hogy férjének parancsoljon Tel. evang. 179; igyekezett azon, hogy . . . közibe vétesse Pázm. kal. 46; azon igyekezik, hogy czifra köntöse legyen Mik. tör. 146; azon munkálkodik, hogy megbékéljenek a némettel 22; azon mesterkedtek, hogy az istent tagadván bátrabbak lehessenek minden gonosszágra Pázm. kal. 5; azon örölködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek Zr. áf. 24; hogy több lehessen, azon incselkedem, Pesti G. mes. 71; azon kell lenni, hogy életöket hallgatással által ne vigyük, Decsi Cat. 1; azon legyünk, hogy állapotunk méltóságát megtartsuk Pázm. kal. 23; minden igyekezettel azon vagy, hogy minket ótalmazzon Zr. áf. 16; minden erejével azon volt, hogy ellenfele arcát marhassa össze Jók. tábl. III:204; — csak azon törődöm, hogy ez a levél találja kedet jó egészségben Mik. tör. 92; legtöbbet azon elmélkedik, hogy nekünk árthasson 60 | ó hajtó mondat: csak azon kéré, hogy ő neki azt meglelné Kat. leg. 310. vers; azon kérlek, hogy ha ő ott nem lenne, tehát szakasztanád föl [a levelet] Lev. I:27; ezen is kérem kdet, hogy szólna ott fenn az uraknak 168. — N é v m á s n é l k ü l : esodálkozol, hogy ily váratlanul leptünk meg Pet. I:124 fél vala, hogy, ha a szentet megbántaná, az ő malasztos és kedves társaságát elvesztené Virg. c. 42; — kérlek titeket, hogy egyesek legyetek (παρακαλῶ ὑμᾶς, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγῃτε) Komj. 125; kértem, hogy ne késleljenek Lev. I:187; kérem te nsgdat, hogy én rólam ne feledkezze el 107; kérem kdet, hogy lennétek jószólók értem 64.

Annál hogy: nincs nagyobb kinja annál, hogy késik együttléte véle Fal. 515.

A mellett, hogy szép dolog, hasznos is Vers. magy. gram. 262. §; megmarad a mellett, hogy az autonomia iránt a kormány nincs kellő figyelemmel «Pesti Napló» 29:148,2.

Azon kívül hogy a valláshoz szükséges, hogy jó könyveket olvashasson; de az micsoda szükséges egy nemes asszonynak, hogy az ura levelét elolvashassa Mik. tör. 51; «azonnkivül hogy, cui is respondet, ut: azonnkivül hogy tartozik vele, hasznára is válik, cum indicativo, aut pro ratione sermonis etiam cum optativo: præterquam quod præstare istud ex officio debeat, utilitatem etiam inde capiet» Verseggy, Anal. II:400.

Azon fölül, hogy látni vágytalak, szükség okozta gyors hívásokat A Haml. 43; én semmi becsületről nem akarok tudni azon az egyen felül, hogy az Úré vagyok Kaz. Sara S. 19.

Eredethatározó mondat.

114. «Az eredethatározó mondatokban olyan cselekvés foglaltatik, mely azt szabja meg, miből ered, honnan indul ki a főmondat cselekvése.» (Barkász 189.) A főmondatban a mutató névmás *onnan*, vagy pedig *az* a honnan kérdésre felelő ragok vagy névutók valamelyikével:

«Talán *onnan* származott e szó, *hogy* a pletykázók másra szoktak hivatkozni» CzF. szótára, a temonda szónál.

Abból hogy (daraus, dass): [ez] megtetszik abból, hogy idvezítőnk azt feleli reá Tel. evang. 248; [ez] abból is kitetszik, hogy a fő jóról 288 vélekedés volt a pogány bölcsek között Pázm. kal. 44; nagyobb szabadságot vehet a gonoszságra abból, hogy kiveti istent elméjéből 8; a mulatság itt abból fog állani, hogy vagy B. jó mi hozzánk, vagy mi megyünk hozzája Mik. tör. 60; az egész örömem csak annyiból állott, hogy a faluban egy szép kis szőke lány volt Pet. 1:103; (Barkász példái 191:) abból, hogy itt jára, bűnössége meg nem állapítható; könnyelműsége abból ítélhető meg, hogy minden vagyonát elvesztegette | fölszólitó mellékmondat: [az orvosság] csak annyiból áll, hogy a vakok mosdjanak meg az éjjel hulló harmatba, Kriza vadr. 404; hahó! nincs semmi abból, hogy az istenekhez bejussatok: tegnap mind elköltöztek A. Arist. I:314.

Arról hogy v. róla hogy: másod capitulum arról vagyon, hogy senkinek nem kell bízni magába Horv. c. 222; hogy van benn' igaz, arról ez a jelen tárgy is bizonyosság A. Haml. 9; mely arról tanúskodik, hogy én kegyedről emlékszem Jók. Tábl. II:194; én csupán annyiról biztosítom, hogy erőszakkal ellene nem állok u. o. 93; meggyőződött róla, hogy senki sem maradt éhen u. o. I:52; arról is megismered, hogy ő leghátul jó, Kriza vadr. 438; — mi szükség volt arról örülnie és vigadnia, hogy levetette az hatalmasokat? Tih. c. 156; arról úgolódván, hogy nem úgy mennek a dolgok, mint kellene Fal. 525; hogy e földieket nekem adta, mindezeokról hálálatlan voltam Virg. c. 3; tartoznánk hálát

a d n i róla, hogy még annyira nem juttatta ügyünket Tel. ev. 94; fogadást tégy arról, hogy semminemű lelkest meg nem bántasz Virg. c. 55; fogadást tett arról, hogy elveszi csapását rólunk Pázm. kal. 1003; arról intünk, hogy még hosszú a darab Fal. 229; arról akartál feddeni, hogy étlen itlan bocsátom tőlem vendégeimet 305; — mit tehetünk róla, hogy többem nincsen? Mik. tör. 67; ki tehet róla, hogy ilyenkor mindig Jancsim jut eszembe? Eötvös, F. jegyz; nem tehetek róla, hogy szerelmes vagyok Népk. gy. II:134 | föltétes mellékmondat: arról igen okosan gondolkodik ked, hogy úgy szeretné neveltetni a fiát, valamint a francziák Mik. tör. 145; arról meggyőző okaim valának, hogy urambátyám kitagadhatna VG. 1:90 || fölszólitó mellékmondat: tett arról a természet, hogy az olyas tanítások keveset érjenek a veszély tapasztalásai nélkül Kaz. lev. III:132 | óhajtó mellékmondat: ha igazán szeret, tudom, fohászkodnék; hogy velem lehetne, arról gondolkodnék Gyöngy. 84. — N é v m á s nélkül: ha megemlékezendel, hogy te atyádfia vall vmit Münch. c. 21; meg kell emlékezned, hogy Krisztus megaláztatott volt Wink. c. 140; meggyőződött, hogy mind huszasok A. III:200. Barkász példáiból: a kicsinyek elaludtak, egymást biztosítva, hogy nem félnek Jók.; kérdé a király az utazó királyfit, hogy mi célja lenne utazásának Népk. gy. I:364; a tündér panaszkodott, hogy kedvesét nem látta régen, Tompa III:195; az öreg gondolkodott, hogy mi lehet ennek az oka u. o. 361.

Attól hogy v. töle hogy: [ez] attól vagy on, hogy a spanyol nem beszéli ki mindenkor magát Fal. 468; ettőlesett a vétek, hogy a vármegyétől vártam Lev. I:122; — «rendesen vmitől félést, tartást s efféléket jelentő főmondatbeli igék után» (Barkász 189, de v. ö. fönt 113. c. fél azon v. fél rajta): fél attól, hogy ha meggazdagodik, megtagadja istenét Pázm. préd. 620; nem ok nélkül tartok attól, hogy egy rakás kenyeret kell megennem ebben az országban Mik. tör. 18; attól félek, hogy elesik Erd. népd. II:62; ha attól nem félnék, hogy megharagszik érte AL. népm. 5; attól fél, hogy nem lesz a faluba leány Népk. gy. I:328 | föltétes mellékmondat: hosszú históriát kéne elbeszélnem, de attól tartok, hogy megunnák kelmetek Pet. I:101. — N é v m á s nélkül: hogy bevitték hírünk, netalán félnétek Gyöngy. 114; féltik, hogy veszélybe akadott 123; félek, hogy az édes álom megalégli mákjait

(Dayka); félt, hogy majd megbosszankodik Népk. gy. I:497; mindenki irtó zott, hogy Örzse vmikép törvény elé kerül VG. I:155; rettegek, hogy már talán magamat el is árultam (Kármán, Fanni); — félne, hogy az igazságot meg kellene ismerni, ha . . . Pázm. kal. XII. — A *félek*, *nehogy*-féle szerkezetről l. a kihagyásokról szóló fejezetet.

A *felől* *hogy* v. *felőle* *hogy* (éppen olyan főmondatok után, mint az *arról* *hogy*): bizonyosságot tevék felőle, hogy ő az istennek fia Tel. ev. 57; meggyőződött felőle, hogy a pipája igazán ég Jók. tábl. I:109; bizonyos vagyok felőle, hogy czélt fogok érni II:94; majd a grófnőt tudósítani fogja a felől, hogy ön beszélni akar vele III:100.

Véghatározó mondat.

115. A véghatározó mondatokban «oly cselekvés foglaltatik, mely a főmondat cselekvéséhez a végpontot tűzi ki, s azt a rendeltetést szabja meg, a melyre a főmondat cselekvése irányozva van, a mire vagy a meddig az kiterjed». (Barkász 191.) A főmondatban a mutató névmás *oda*, vagy pedig *az* a hová kérdésre felelő ragok vagy névutók valamelyikével:

Oda *hogy*: oda juttatott, hogy . . mindenhol több bátorságban lehetek, mint saját országomban (effecit, ut ubivis tutius quam in meo regno essem) Kaz. Sall. Jug. XIII; oda mennek-e ki tehát a te jótéteid, atyám Micipsa, hogy törzsödet az oltsa el, kit te fiaiddal tevéll egyenlővé? (hucine beneficia tua evasere, ut quem tu parem cum liberis fecisti, is potissimum stirpis tuae extincitor sit?) u. o.; . . . dolgaimat oda vinni, hogy tudassam, mint hagyom őket, ha árván maradnak Kaz. lev. II:355; «Én nem tudom megfogni, hogy némely ember mint félhet a sok gyermektől. Merő kevélységből nyilván. Oda néz, hogy mindenikét nem teheti ragyogóvá, ha sokan lesznek» III:173; oda jutottam, hogy fel sem veszem ezt a világot A. Haml. 120; az én indítványom oda megy ki, hogy . . . Jók. («Mégis mozog a föld» V:145); «javaslata oda terjed, hogy . . . e h. javaslata abban áll v. azt javasolja hogy» Ny. III:169; így dicsekedésünk csak oda terjedhet, hogy magyarul is lehet körmondatot szerkeszteni Ny. IV:504; messze voltam még oda, hogy nősülhessek, Tolnai beszélei II:36.

Abba hogy v. bele hogy: belé is egyezett, hogy menjen el, Kriza vadr. 437; «*annyiba* jutott a dolog, *hogy* mihelyt vki életét megjobbítja, mindjárt prédája lészen a gonoszoknak» Pázm. préd. 24.

Arra hogy v. reá hogy: arra jutott vala a dolog, hogy repulsiót kellett vala tenniök Lev. I:60; de mindnyájának csak arra ment az ügye, hogy utóvégre úgy járták a tánczot, a mint a szél fúttá Népk. gy. II:393; boldog ifjú az, ki annyira mehetett, hogy keblében a tudomány iránti szeretet állandólag felgerjedett (Kölcsy, Parænesis); a tolvajok annyira jövének azokkal a néhány emberekkel, hogy pajtáságba híják vala Ny. VIII:231; ha ily kérdések által rájövél, hogy ismerik fiam A. Haml. 38; rájött a sor arra is, hogy levest főzzön, Pap palócz népk. 129; micsoda balgatagság viszen reá némely embereket, hogy imez újítóknak... hisznek Tel. evang. 62; ráadta a fejét, hogy elszökik AL. 285; «nincs könnyebb, mint éhes embereket arra kapacztatni, hogy jó lesz enni» Petőfi-Társ. Lapja IV:8; arra is a természet oktat, hogy istennek ereje alá vettetett minden ember Pázm. kal. 4; az emberi okosság tanít arra, hogy nem lehet alábbvaló 6; ha arra gondolok, hogy ő árulta el férjét Jók. Tábl. III:155; arra térítem beszédemet, hogy János méltatlannak mondja magát Tel. ev. 57; arra esküszöm, hogy életemet is feláldozom értetted Mik. mul. 204; a fejem rá, hogy e szellem ő hozzá beszélni fog A. Haml. 10; arra nem felelek, hogy ennyi citatiókban vétek nem esett valahol Pázm. kal. IX.; a kinek esze vagyon, ne támaszkodjék arra, hogy holta után sok jót cselekesznek lelkeért 999; ezt arra monda [Jézus], hogy barátságának jegyét mutatá néki [Judas] Wink. c. 65; || fölszó-lító mellékmondat: minden olvasót arra kérek, sőt kényszerítek, hogy egyebet reánk ne fogjon Pázm. kal. XIII.; arra kérte, hogy ne hagyja el őt soha, maradjon mellette Jók. tábl. II:149; csak arra kérem kedet, hogy irjon Mik. tör. 68; arra kértelek, hogy segítségemre legyetek Dug. szer. 72; másokat is arra kísztnek, hogy kívánságoknak semmit se tagadjanak meg Fal. 260; mi kíszteth bennünket arra, hogy így rontsuk felebarátunkat? 257; az isteni félelem arra szorgalmaztat, hogy se isten, se ember ellen ne véts 560; mi viselhet [=vihet] bennünket arra, hogy tüzzel vassal egész tartományokat pusztítsunk 278; a

politica ratio arra vitt, hogy őket olyan állapotba vessem Mik. tör. 60; a várost reá indítsák, hogy harmad napig beteljen az uram szürete Lev. I:117; lelkiismeretünk indulati minden embert arra vezetnek, hogy istent keresse Pázm. kal. 41; alig tudja reá venni magát, hogy hazúl kimozduljon Ny. I:465; igen keményen reá kezdék fogni Jánost, hogy megmondja, mi dolgos Tel. ev. 52; arra kötelesek, hogy a régi igazságot ujonnan rágják fülébe Pázm. kal. VII.; arra kötelez, hogy mindnyájan egyet mondjunk 85; arra kötelez, hogy ellenséginket is szeressük Fal. 527; arra kényszeríti az országot, hogy a fiát királyoknak ismerjék Mik. tör. 116; arra kárhoztattak, hogy kövekkel agyonverettessem Dug. szer. 47; arra átkozta, hogy magasan repülni ne tudjon Népk. gy. I:508; arra tanítanak, hogy midőn a szőlővesszőt látjuk, eszünkbe jusson Pázm. kal. 12; sikerült volna rábeszélni, hogy a közóhajtásnak eleget tegyen Jók. tábl. II:95; arra int minket, hogy hálát adjunk az istennek Tel. ev. 78; arra intettem, hogy szemfüles legyen Dug. szer. 40; mint ha arra biztatnák, hogy erszényének mondjon istenhozzádott VG. I:184; — arra igyekezzél, hogy az istennel köss szoros barátságot Fal. 530; sőt inkább arra erőlködnél, hogy megálljad 549; nem vagyunk buzgók arra, hogy nagyobb dicsőségre férhessünk 553; arra készül, hogy sokat árthasson 545; arra célozott, hogy mindeneket birtoka alá kerítsen Dug. szer. 32; arra fordítván minden szorgalmatosságát, hogy ötet elevenen kézre keríthesse 103; rá leszte, úgy-e, hogy értesítsük A. Haml. 10; nem egy könnyen lesz rá, hogy levágják AL. népm. 118; többé rá nem áll, hogy útra menjen 127; arra is gerjed akaratjok, hogy naponként öregbedjék Pázm. kal. 42; reá szánta magát, hogy szolgálni menjen, Kriza vadr. 395; — igen rá vigyázzon, hogy azokat válassza, a kik . . . Zr. áf. 60; jobb lesz, ha arra vigyáz, hogy forró levest ne töltsön a torkába Jók. tábl. I:35; arra ügyelt, hogy az öccse nyomába hágjon Mer. Dun. I:67; illeszd a szót a cselekvényhez, különösen figyelve arra, hogy a természet szerénységét által ne hágd A. Haml. 76; gondom lesz arra is, hogy meg ne részegedjen Dug. szer. 59; annak ádszabadságot reá, hogy megházasodjék Tel. ev. 248; a kinek nagy okot adott arra, hogy haragudjék Jók. tábl. III:22; nincs okunk reá, hogy felháborodjunk Fal. 520

arra eljött [az idő], hogy ked irjon Mik. tör. 111; senkinek sem volt ideje arra, hogy le is ülhesen Jók.; érdemes rá, hogy annak bőrét viselhesse Jók.; érdemesnek ítélték reá, hogy királyné legyen, Kriza vadr. 413; méltó vagy arra, hogy velem megviaskodjál Mer. Dun. I:111; nem elegendő arra, hogy lenyugasztalja szívedet Fal. 516; arra való a szem, hogy mindent vizsgáljon Gyöngy. 64; ezek arra szolgálnak, hogy megismerjük Pázm. kal. 43; ezt csak arra fordítja, hogy meghaljon szemed előtt Mik. mul. 185; — arra egyeztek, hogy állítsanak fel egy póznát, Kriza vadr. 418 | **ó h a j t ó** mellékmondat: arra gondot viseljen, hogy az uraimmal vmi vesződésünk ne lenne Lev. I:101; gyermekségemtől fogva várt [rá], hogy én megtértem volna Virg. c. 3; emlékezteték a fiút, hogy a falu ládáját adná nekik elő VG. I:64. — **N é v m á s n é l k ü l i** példák: kész vala, hogy meghal férje ótalmában, Szász K. Álmos 75; volt is okuk, hogy kedvelték Fal. 862; emlékezteték, hogy ideje lesz indulnia (sie mahnten ihn zum aufbruch) Kaz. reg. 87; most emlékezem, hogy egykor láttalak Pet. I:14 | kértem, hogy a tobzódással, hogy a bujasággal fölhagyjon Dug. szer. 37; kérem az én istenemet, hogy ne nyuvasszon meg Ny. I:180; az étlenség kényszerítette, hogy valamerre tekeredjék, Kriza vadr. 404; felindíták szívüket, hogy megkeressék őtet Tel. ev. 78; intik egymást és kísztetik, hogy kövessék az istennek hivatalját 80; nem erőltetém, hogy hivatalt válasszon A. III:230; serkegete mindeneket, hogy vétköket elhagyják Pázm. kal. V.; csak elszánta magát, hogy úgy legyen, a hogy jó, Kriza vadr. 422; nem vagyok méltó, hogy megoldjam ő sarujának szíját Münch. c. 171; nem képes, hogy egy szót is szóljon, Szász K. ford. I:230; nincs időm, hogy haszontalan szavakkal tartsalak Dug. szer. I:95; ravaszsága is van elég, hogy magát rá ne szedesse Jók. tábl. III:117.

Ahhoz hogy v. hozzá hogy (dazu dass), pl. ahhoz vagyok szokva, hogy minden nap sétálok. De többnyire kívánó mellékmondatok elején fordul elő. Fölszólítás: igenis tartom közömet hozzá, hogy mind ezen, mind a más világon boldogul legyen dolgom Fal. 81; akármely úton férjen hozzá, hogy híres legyen, mind jó 342; nem is nagy túlzás kellett hozzá, hogy ezt állítsa Jók. tábl. II:157; közel volt hozzá, hogy ríva fakadjon I:140. **Ó h a j t á s**: 2000 esztendő kellene hozzá, hogy oly messze mehetne Pázm.

kal. 15. — Név más nélkül: két dolog kívántatik, hogy igaz szívvel ragaszkodjunk vmihez 87; nagy erőlködés kívántatik, hogy benne ne vesszünk Fal. 524.

Annak hogy vagy neki hogy: örüljünk még előre annak, hogy holnapután együtt eszünk ebédet Mik. 67; annak örülök, hogy oly igen fogja pártját az asszonyoknak 115; neki készült, hogy azt is elviseli VG. I:65. — Az annak mint valóságos dativus: mondják, hogy annak köze nincsen, hogy minden nap arra török ne menne Lev. I:245; eleinte nem sok híja volt [annak], hogy hálójába nem kerite: anfangs fehlte es nicht viel, sie hätte mir ihre schlinge wieder um den hals geworfen Kaz. Sara Sampson 92.

A felé hogy vagy feléje hogy: már útban van feléje, hogy megörül (er ist auf dem wege, wahnsinnig zu werden).

Az iránt hogy vagy iránta hogy: parancsolatunk vagyon iránta, hogy igazat mondjunk Fal. 532; elég, hogy szívem bizonyosságát elnyerhettem az eránt, hogy javallásaim minden hízelkedéstől mentek voltak (Kazinczy F.).

Az ellen hogy vagy ellene hogy: hogy biztosítsa magát az ellen, hogy névalírásából váltót ne csináljanak Jók. tábl. II:43.

Módhatározó mondat.

116. A főnévi mellékmondat főleg kétféleképp szerepel mint módhatározója a főmondatnak a) úgy, hogy egyszerűen a főmondat cselekvésének módját, végrehajtásának mikéntjét határozza meg: *úgy hogy, akként hogy* stb.; b) úgy hogy a főmondati cselekvésnek eszközét, közvetítését fejezi ki: *azzal hogy, az által hogy*. E második osztályhoz csatlakoznak azok a mellékmondatok, melyek a főmondati cselekvésnek fokát vagy korlátozását foglalják magukban: *annyival hogy, annyiban hogy* stb.

a) *Úgy hogy:* ¹⁾ martyr, magyarul úgy érthedd, hogy tanú Debr. c. 527; ezt az igát úgy rontá meg az Messiás, hogy az ő hi-

¹⁾ Főntebb szoltunk az „úgy hogy“-féle állapothat. mondatokról. Máshol szolunk a szintén így kezdődő, de következményt jelölő mondatokról, melyekben valószínűleg a *hogy* kötőszónak eredete is más, l. 103.

veit az örök haláltól megszabadította Tel. ev. 75; úgy kell fogadnunk a mi Krisztusunkat, hogy ölelgessük és csókolgassuk őtet 78; a leány játsszék magához egyenlő-idős leánygyermekkel, de úgy, hogy az anyja vagy más megért asszony reá vigyázzon Pázm. préd. 1099; ihol adok egy palaczkot ezüsből, hanem úgy ügyelj rá, hogy örökké a nyakadba legyen akasztva dugatlan, Kriza 446; úgy légy másnak barátja, hogy magad ellensége ne légy Erd. Közm.; — NB. úgy tekintsen rám, hogy én a tekintetes királyi tábla jurátus nótáriusa vagyok Jók. Kárp. Zolt. I:124.

így, hogy: jóllehet ezt így ejté, hogy magát tölem elrejté Kat. leg. 633. sor; kezdé az több szüzeknek halálokról őtet vigasztalnia így hogy őtet magának házasság venné [ily módon, ily föltétellel] Kaz. c. 165; szabadulást magoknak így vettek, hogy a több sereghez siettek Gyöngy. 122; az öreg templom felől egyaránt így egyesedtünk meg, hogy az öreg templomot nekünk engedték Kecsk. tört. II:225.

akként hogy, akképpen hogy stb.: akként bánnak az emberrel, hogy két lábát hozzá kötik Jók. SG. 42; légyen imezenképpen ez [a dolog], hogy meg is haljon és némiképpen meg se haljon Horv. c. 34.

oly módon hogy, oly formán hogy stb.: «Ezt imilyen módon törté el a Messiás. Hogy az atya isten őtet miértünk bűnné tevő...» Tel. ev. 75; nem kívánom őtet a' formán, hogy néktek rövidséget tegyek Dug. szer. 74.

a főmondat mutató szó nélkül is lehet: az római asszony-népek el valának fogva az boritaltul [úgy, oly módon], hogy mint az paráznaságért, úgy megbüntetnék őket az boritalért Pázm. kal. 729.

Van, tetszik, mond, vél, íté, akar, tesz s még néhány ezekkel rokon jelentésű ige után az alanyi és tárgyi mondat is módhatórózó mondattá lesz az által, hogy a főmondatba az *úgy* szócskát tesszük, mintha a mellékmondattal a főmondat cselekvésének módját fejeznők ki. Például soha sem mondjuk: az *rémlik* (videtur, es dünkü mich) *hogy*, hanem majdnem mindig: *úgy* *rémlik*

ezikk; továbbá a szintolyan kezdetű hasonló mondatokról, melyeket azonban rendesen a *hogy* elé tett mutató *a* szócskával mondunk: *úgy a hogy*.

hogy (vagy *úgy rémlik mintha*), pl. úgy rémlik, hogy talán még akkor sem volt jelen: videtur ne tum quidem adfuisse. Mintegy: úgy rémlik a dolog, emlékezetemnek úgy rémlik az az alkalom, hogy ő talán akkor sem volt jelen; v. ö. az egész bolondság előtte úgy rémlik, hogy talántán nem is való az, csak félig A. III:243. Így mondhatná pl. a német e helyett: «ich denke dies: er wird kommen» ezt: «ich denke so: er wird kommen...»

Példák az alanyi mondat átváltozására: legyen úgy bátor hogy akárminemű más módon állj ezekért boszút, de ne apostoli törvénnyel Magy. orsz. roml. 30 (es sei, dass du auf irgend eine art rache übest, doch nicht laut apostolischem gesetz); van úgy, hogy egy krajczár sem marad a zsebemben (megtörténik, megesik, es kommt vor, contingit; v. ö. olykor vagyon, hogy ha egy forintot adnának egy cipőért, sem találunk Lev. I:172); szerencséjökre úgy történék, hogy H.-nak valamely dolga érkezék Mik. mul. 8; a játékot elkezdvén, úgy esék, hogy legelőször Octavius veszté el 13; úgy illik, hogy ne legyen [oly csendes elmével] Mik. tör. lev. 39; úgy tetszik, hogy nem kellene csúfolni a keserűségben levőket 106; nekem úgy tetszik, hogy jobban illik egy mészáros-hoz 13; úgy tetszik, hogy jobb életed Kat. leg. 3371. vers; úgy tetszenék, hogy ellenkedik ezzel a Krisztus mondása Tel. ev. 51; úgy láttatik, hogy mind e világ utánad indult Virg. c. 79; nem így volt végezve, hogy a katonaság országból kimenne Népk. gy. II:165; úgy volt a czélom, hogy agyonverjelek, Kriza vadr. 479.

Példák a tárgyi mondat átváltozására: úgy mondok [= azt mondom] ti nektek, hogy hatalma vagyon istennek: dico vobis, quoniam potens est deus Jord. c. 361; úgy mondnak, hogy nincs felkelet: dicunt non esse resurrectionem Münch. c. Máté 22:23; úgy mondasz, hogy a te Krisztusod teremtette e világot Kat. leg. 2352. vers; körül úgy szólott vala, hogy az időben leszen, mikor... Tel. ev. 67; az kérdésre így nyelve felelek én tinektek, hogy az sz. Máriának mondása beteljesedjék Tih. c. 139 (a bálványistenektől feleletet vett vala, *hug* [úgy] *hog* mihelyt házasságra menne, ottan meghalna, Lobkovitz c.); így gondolkodván: hogy, ha ötet a törvény alá adom, nevemet egy irgalmatlan atyának nevezetétől megmentem Dug. szer. 46; úgy vélekedtem felőle, hogy öregségemnek gyámolója leszen 45; úgy ítélek,

hogy azokat a táborból el kell hajtani Zr. áf. 61 (arbitror pellen-dos esse a castris; v. ö. béveszik a képes dicséretet, azt ítélvén, hogy csak emberi gyarlóság, nem nyilvánvaló bűn Fal. 565); midőn a sors úgy végzett, hogy te tőled galambom örökre kell el-válnom Erd. népd. II:142; úgy tégy, hogy a kalapokat rakd a fejére, Pap palócز népk. 82; úgy tegyél, hogy szúrd a kard hegyére 117; úgy cselekedjél, hogy terítsd le 88.

Az utóbbi osztálynál még gyakrabban előfordúl az, hogy a kétféle (tárgyi és módhatórózó) szerkezet össze van ol-vasztva olyan sajátos módon, hogy az *úgy* névmás a mód-viszonyt s a főmondat ígénének tárgyas alakja a tárgyi viszonyt fejezi ki. Példák: Rudolf úgy mondá, hogy reggel utánok fog jőni Jók. Kárp. Zolt. I:123; úgy beszélík, hogy a kakas torká-val fölveri a napnak istenét A. Haml. 9; úgy mutattam, hogy nem bánom, Abafi göcs. népd. 37; úgy gondolom, hogy a for-tély talál 39; úgy gondolám, hogy már gyomrába hordott az orosz-lán Fal. 715; úgy álítom, hogy te megholtál Virg. c. 35; má-sok úgy tartják, hogy egy kedv szerint írott levél jobb egy táncznál Mik. 34; ez aztán, úgy hisszük, hogy több is volt, mint elég Jók. SG. 5; úgy találjuk, hogy az isten ígénének megvetése volt az oka Magy. orsz. roml. 39; a törvény úgy lelte vala, hogy ő Nagysága köztünk bírót hagyjon Lev. I:151; úgy hallotta, hogy ott a cselédet igazságosan kifizetik, Kriza, 395; úgy veszem észre, hogy ma felkelni nincsen kedve sen-kinék Pet. I:37; úgy érzé, hogy minden tagja reszket Jók. tábl. III:53; úgy reméli, hogy majd keresztelt népre bukkan ottan, Greguss Luziád. 37; úgy akará, hogy elválhatatlan legyen a há-zasság Tel. ev. I:252; úgy akarom, hogy foglalják magokat a sz. imádságokba Virg. c. 74. «Igen gyakran mondjuk a közbeszédben: úgy hiszem, úgy gondolom, hogy már megvan öt óra; úgy tudom, hogy megérkezett; úgy látom, hogy jó stb.» (Barkász 180.)

b) Eszköz, eszközlést jelentő mondatok:

azzal hogy vagy vele hogy: ¹⁾ meg is mutatá, de mivel? avval,

¹⁾ Az itt idézendő példák egy részét akár az állapothatórózó monda-tok közé is lehetne sorozni (a 112. cikkbe), a mint hogy Barkász csak-ugyan állapothatórózóknak tekinti ezeket: azzal ne dicsekedj, hogy engem megcsaltál; azzal álla boszút, hogy csak föl se vette (A.); sőt még ezt

hogy jót tön egyebekkel Tel. ev. 176; amazokat ezzel fenyegette, hogy mind a bálványozó helyekkel elrontaná őket Magy. orsz. roml. 22; hamisan kérkedik véle, hogy ők mindeneket elhagyták s a Krisztust követték 28; Saul az vérontást azzal fizeté meg, hogy meggyőzetvén táborát is ott veszté 48; A. azzal erősíti ezen dolgot, hogy Krisztus nem csak maga cselekedett csudákat Pázm. kal. 47; nem tartozik azzal, hogy értse és általlássa 87; az istenfélő jámbor azzal, hogy istennek kedves szolgája, mindeneket segít Pázm. préd. 44; mindezeket csak azzal fejezem bé, hogy mindenkor az isten segítségét kell kérni Mik. 101; avval meg nem menekedel a büntetéstől, hogy veled sok más vét Fal. 515; az első ember azzal veszté magát, hogy az istenhez hasonló akart lenni 526; avval senki sem jobb, hogy csak maga elvéltében jobb 558; a beteg nem gyógyúl azzal, hogy egészségesnek mondják 564; azzal vigasztalta, hogy a vezérről elég jókat mondott Dug. szer. 71; azzal foglak megjutalmazni avagy inkább kielégíteni benneteket, hogy megengedem a zsákmánynak fosztását 74; mindég hízelkedtem vele magamnak, hogy meg fogom ötöt láthatni Kaz. lev. III:122; nem minden ember dicsekedhetik azzal, hogy ősei utasokat taszigáltak alá a sziklákról Jók. tábl. I:95; azzal fenyegetőztek, hogy törvényszék elé viszik a dolgot 111; azzal hívták ide e csöcseléket, hogy kenyeret adnak neki II:82; azzal menté ki magát, hogy rosszszul van 112; csak azzal tudta védeni magát, hogy mindent tagadott 168; mindig azzal vigasztalta magát, hogy megvan VG. I:20; avval mossa a száját, hogy az anyósa hibás, Kriza vadr. 483.

az által hogy: rosszabb lettem-e az által, hogy érzékeny vagyok egy férfiúnak érdemei iránt? Kármán, Fanni; H. lesöpré magáról a vádat az által, hogy ő meg Czibak ellen támad A. III:194; egészen meglepett az által, hogy megölelt Jók. tábl. II:151.

F o k o t jelentő mellékmondat: [Holló uram azon madárnál, melynek nevét viseli] még annyival is rosszabb [vagy bár: azzal is rosszabb], hogy szegény pára állat nem tudja mit csinál VG. I:67.

Korlátozást, tekintetet jelentők: annyiban rossz-

is: rosszabb lettem-e én az által, hogy érzékeny vagyok ...? Ő egyáltalán nem választja külön az eszköz-mondatokat, melyek a mi véleményünk szerint legcélszerűbben a módhatározók közé számíthatók.

szababbak a sírban lakó férgekénél, hogy az eleven embert eszik meg Jók. tábl. II:46; az ördögök annyiban egyesek, hogy az embereknek ártsanak MA. Scult. 295; leány annyiban, hogy ura nem volt, Kemény öneletr. 42; annyiban már a természetén győzött az ész, hogy megemlékszünk magunkról A. Haml. 10. — „Annyiban hogy” helyett ez is előfordul: *annyiból hogy, abból hogy*, mintegy abból a szempontból tekintve: Betlehem kicsiny volt, de annyiból, hogy a Messiásnak születésével megékesítettett, nem volt kicsiny Tel. ev. 191; abból is fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink Zr. áf. 75; abból is hazud Matkó, hogy bőjteleség ne volna, Matkó bányászcs. 402; segíti annyiból, hogy sok rendetlenségtől megmenti Fal. 541; nem igaz barát, ki csak annyiból az, hogy nem árt Erd. Közm.

Okhatározó mondat.

117. Ide a főnévi mondatok közé, csak azok az okhatározó mondatok tartoznak, melyekre már a főmondatban *azért* vagy más efféle mutató szó utal. Egészen hasonló szerkezet állapodott meg a francia *par-ce-que* kötőszóban (v. ö. lat. *propter-ea quod*, finn *siitä kun*) s a németben is előfordul az ezeknek megfelelő *dar-um dass* (p. I. Kir. 11:33 *darum, dass* sie mich verlassen haben: *eo quod* dereliquerit me, Károlynál: *ezokaért, mert* elhagytak engemet; — mutató névmás nélkül van az olasz *per-chè*, s a déli németsejben is *um dass* p. Opitznál: Was weint ihr mütter viel, um dass euch durch den streit die söhne sind erlegt in ihrer jungen zeit? Ich muss mit danke Gott erheben, um dass er seine gütigkeiten euch mitgeteilet dieser zeit). — Ellenben egészen külön fejezetben kell tárgyalnunk azt a *hogy*-ot, mely magában, a főmondatbeli mutató szó nélkül, szubjektív okadást fejez ki s annyi mint *minthogy*.

Az okadó „*azért hogy*” két tagja vagy el van választva egymástól egyéb szók által, vagy pedig közvetlen egymás mellett állanak.

1) Példák az első esetre: azért jöttem, hogy én bűneimet meg akarom vádolni Virg. c. 2; jelésül azért kételkednek, hogy Jeremiás erről semmit nem mond Horv. c. 144; azért szolgálja az ő atyját, hogy szereti őtet, Ozorai 132; azért semmit ne bánkódjék, hogy borai eladatlan maradának Lev. I:60; azért feddi keményen

a bírakat, hogy az özvegyeknek ügyöket elő nem veszik Tel. ev. 178; melyből csak azért is kirekesztetnek, hogy immár másnak pénzen eladták Magy. orsz. roml. 24; mindezeket örömben azért írom, hogy oly közel vagyunk egymáshoz Mik. 33; azért szeretni az istent, hogy minket teremtett, természetbéli indulat. Fal. 516; vagy azért jövék-e várat ülni itten, hogy talán a dolgot tréfaságnak hittem? A. Murány Ostr. I:8; nem azért verik a cigányt, hogy lopott, hanem azért, hogy nem tudta eltitkolni Közm.; hétfő csak azért nem tetszik, hogy szombattól messze esik, Kriza vadr. 41.

2) Egymás mellett álló *azért hogy* sokkal gyakrabban fordul elő,¹⁾ még pedig háromféle esetben: a) Ha a mellékmondatot nem előzi meg más, mint az *azért* szó, mert a főmondatnak többi része hátra van vetve: «Conjunctiones causales vario modo construuntur . . . *Azért hogy*: ideo quia, eo quod, indicativo jungitur, etsi in latino conjunctivus adhibeatur, ut: azért hogy első ügyekezeted szerencsés nem volt, el ne vesd kedvedet: eo quod, vel propterea quod primi conatus tibi non successerint, animo cadere noli» Vers. anal. II:370; azért hogy Jevére kezét mersz nyújtani, rajtad vén keselyű fog törvényt tartani Vör. I:404; «nyomósítás végett olykor a még adverbium is elébe tétetik az *azért hogy*-nak, így: még azért hogy azt mondják, nem szükség el is hinni; még azért, hogy egy kevés ereje van, ne bizza el magát az ember» Barkász 200. — b) Ha a mutató névmás a főmondatnak végén áll hangsúlytalanul: még fizetni kell azért, hogy kétszázat nem csaptak rajta Mik. 88; nem volt szükség bocsánatot kérni azért, hogy annyi ideig nem írhatott 115; rettentő megtorlást készült venni azért, hogy őt egy koldús tegezni merészli Jók. tábl. III:98. — c) Az *azért* szó elliptikus módon lehet az egész főmondatnak képviselője, még pedig a) azért, mert a főmondat tartalma már más kapcsolatban el volt mondva,²⁾ p.: miért nem írta valamelyik a confitens szó helyében a profitens szót? azért hogy tudták a különbséget, Matkó bány. 161; miért? azért, hogy a megígért áldott magnak jele volt Tel. ev. 160;

¹⁾ Annyira, hogy p. Verseggy anal. II:370 a nem egymás mellett álló *azért hogy*-ot csak czélhatározóképp említi: «Conj. *hogy* ab *azért* separata conjunctivum postulat, ut: azért jöttem hozzád, hogy lovaidat lássam.»

²⁾ Ilyenkor — bár nagy ritkán — ezen *hogy* elől is elmaradhat a mutató névmás, p. «Az isten áldja meg kdet.» Hát mért áldjon meg? «Hogy a szegény árvát szeretni tudja.» VG. I:172.

a leányok jó neveléséből áll főképpen az országnak becsületes állapota: nem csak azért, hogy fele az ország lakosinak asszony, hanem azért is, hogy a férfiak jó nevelése nagy részre az asszonyoktól vagyon Pázm. préd. 1097; nem anhyira a szükségért házasodott, mint azért, hogy vagyon módja benne Mik. 108; — β) sokszor a beszélő kimondja a főmondatot a nélkül, hogy mindjárt eleve szándéka volna okát is elmondani, s midőn utólag hozzá akarja kapcsolni az okadást, nem ismétli a főmondatot, hanem csak az *azért* szót teszi oda közvetlenül: senki nem merészik vala ellenök állani, azért hogy ő félelmök minden népeket meghatott vala, Bécsi c. Eszter 9:2 (nullus ausus est, resistere, e o q u o d omnes populos magnitudinis eorum formido penetrarat, Károlyinál: senki előttök meg nem állhata, mert minden nép megfélemllett vala tőlök); Egiptus pusztulatba lészen és Idumea veszedelemnek pusztaságába azért, hogy hamisan művelkedtenek Juda fiaiban u. o. Joel III:19 (. . . in desertum perditionis: p r o e o q u o d inique egerint in filios Juda); ő kedég nem hiszi vala magát önekik, azért, hogy ő ismérne mindeneket Münch. c. János 2:24 (non credebat semetipsum eis, e o q u o d ipse nosset omnes, Kár. nem bizza vala magát azokra, m i v e l h o g y mindeneket jól ismérne); arra én nem örömet emlékezem, azért hogy én afféle háborút bánok Lev. I:154. — Mind ezen esetekben az *azért-hogy* majdnem egységes kötőszóvá válik, úgy mint a *mivel-hogy*, *mint-hogy* okadó kötőszók, vagy mint a francia *parce-que*; Verseghy is egynek tekinti, mint az *a*) alatti idézetben látjuk.

A mellékmondatnak föltételes módja is lehet, p. vajjon ki gyűlölné szeretőjét azért, hogy bölcseségét látná? Balassa B. (ed. Sziládi) 180; azt csak éppen azért bánnám, hogy kedtől messzebb lennék Mik. 53.

Azért helyett a főmondatban előfordúl meg *az-okáért* (l. a birtokos-jelző mondatoknál), *ezért*, *érte*, *a miatt*. Példák: megmondá, hogy elkárhozott volna ezért: hogy a több apáczákkal gyakorta feddetett volna Tih. c. 12; a pápa kiátkozá, ezért, hogy a képeket a templomban lenni nem szenvedé Magy. orsz. roml. 31; — dicséri vala érette, hogy . . az ő fiának anyjává tette volna Tel. ev. 64; — hogy pediglen ezt többen követik, a miatt nem jámborság Fal. 33; a miatt hogy megestél, nem szünsz meg embertársam lenni: propterea quod lapsus sis, mihi propinquus esse non desinis Vers. anal.

II:380; az egynehányat maholnap negédes kuruczoknak vélik, az miatt, hogy sokan tollokat cserélik, Dayka (ed. Abafi) 70. — Ide sorozhatjuk még ezt a szerkezetet: és ennek a sorsát annál is inkább nem irigyelték, hogy azt megérdemlette Mik. mul. 243.

„Azért *hogy*“ megengedő mondat élén is állhat, de ilyenkor mindig együtt van ez a két szó: azért *hogy* én szegény legény vagyok, barna kis lány szeretője vagyok Népk. gy. I:263; azért *hogy* én olyan szegény vagyok, barna legény szeretője vagyok 289; azért *hogy* én szegény vagyok, mint afféle árva, kelmed sem jött hat ökrével e rongyos világra, Népdal; van esze, azér *hogy* ritkán fészülködik Ny. VIII:370. — Ez a szerkezet éppen úgy magyarázódik meg, mint az *azért* szónak megszorító mondatokban való használata, I. I. kötet 78. czikk.

Időhatározó mondat.

118. Itt is, mint az okhatározó mondatnál kétféle *hogy*-ot meg kell különböztetnünk, melyek közül csak az egyik tartozik ide: az a melyiknek időre-vonatkozást csak a főmondatnak mutató névmása ad, p. „azóta, *hogy* itt voltál, sokat szenvedtem“, „az-előtt *hogy*“, „azután *hogy*“ stb. (Ép így van a francziában *depuis que*, *avant que*, *après que*. A németben is találkoznak ilyen szerkezetek, bár ritkébbak, p. „im schwarzen wallfisch zu Askalon, da trank ein mann drei tag, *bis dass* er wie ein besenstiel am marmortische lag“ Scheffel; „erzeigte sich die hoffnung nicht bei mir, der gütigkeit des herren zu geniessen, *die weil, dass* ich noch bin auf erden hier“ Opitz, rendesen csak *bis*, *die weil* stb.) — Ellenben külön fogjuk tárgyalni azt az időhatározó *hogy*-ot, mely mutató szó nélkül állva egyidejűséget jelöl, majdnem mindig a *hogy*-nak is mondható, mely rokon az időhatározó a *mint* kötőszóval s megfelel a latin *ut*-nak és a német *wie* (so *wie*)-nek.

1) E kérdésre: mikor?

a) az egyidejűség különböző árnyéklatai: *akkor hogy*: mert Máriának kelle lakoznia akkor, *hogy* urunkat fogadá, az nemes városba Nazaretbe Tih. c. 275; — *az-alatt hogy*, *a-közben hogy* azonban *hogy* (= fr. *pendant que*; a németben is előfordul *die weil dass*, *indessen dass*: „dürre reiser brannten vor ihm in hellen flammen, indess dass er einsam ins gras gestreckt mit irrenden blicken

den himmel durchlief» Gessner): «*azalatt hogy* vel *azonban hogy*, interea dum, ut: *azalatt hogy* ezek történtek, cum indicativo, interea dum hæc accidissent» Vers. anal. II:392; azonközbe *hogy* ezt beszélle nék, találkozána k . . , Pesti G. mes. 159; a melyekkel most mások élnek, *azonban hogy* én itt sínlődöm Gvad. nót. pokmen. 53.

b) előidejűség, *azután hogy* (a. m. miután; fr. après que, olaszúl dopo-chè): mert ennekutána *hogy* megköpdösék Jézust, bevitték a templomba Debr. c.; postquam: *azután hogy* Debr. c. 3; azt is *azután* adta, *hogy* kednek itt számot adtam Lev, I:30; egyéb ujságot most nem írhatok kednek, *azután hogy* elment Memhet bég 153; az gondolat helyén marad az után is *hogy* kimondottad Born préd. 46; M. irta ezt, csak hamar *azután*, *hogy* azon tudós társaságba vétetett, Báróczy munk. VIII:IX.; oda, öt napra *azután hogy* a vadak másodszor harezoltak rosszúl, követek jövének Kaz. Sall. Jug. CI.: eo post diem quintum, quæ iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt; *azután*, *hogy* te elbujdostál, a nagy busulásnak adta magát Népk. gy. II:387.

c) utóidejűség, *azelőtt hogy* (a. m. mielőtt): kevés pillanatokkal *azelőtt hogy* felléptem, mások érkeztek volt Kaz. Báicsm. 124. (Kazinczy többször írja így: *előbb hogy*, l. alább a módhatározó *hogy*-nál); évezredekkel az előtt: *hogy* egy újabb nemzedék lángeszű fia azt ismét föltalálta, már ők be voltak avatva titkaiba Jók. SG. 51.

2) E kérdésre: mióta? *azóta hogy* (= mióta, a mióta; v. ö. fr. depuis que; a németben is előfordul *seit dem dass* és *seit dass*, p. Adelung szót. IV:41: «er ist mein freund, seit dem, dass ich ihn kenne, oder besser: seit dem ich ihn kenne; — sit das ich si so gar herzeglichen minne, Kaiser Heinrich»); *attúl fogva hogy*, ab eo tempore quod, ex quo — indicativo jungitur, ut: *attúl fogva*, *hogy* innen elment, híret sem hallottam: ex quo hinc discessit, nihil omnino de eo audivi; *azóta* idem significat, eandemque syntaxim habet» Vers. anal. II: 392; *azulta hogy* ezt mondta Mel. Sz. Ján. 8; mi könnyebbek *azóta* a szenvedések, *hogy* azokat kiönthettem, Kármán, Fanni; annyi esztendőktől *fogvást*, *hogy* szolgálom, soha semmit nem kértem Mik. 42. — Itt nagy-néha előfordul, *hogy* az *azóta* vagy *attól fogva* elmarad, s ez által a *hogy* maga a

,mióta' jelentést látszik fölvenni:¹⁾ két hetek napjait bús szívem számlálja, hogy futó szándékom búsult elmém állja Gyöngy. I:66; mink is más nap, [attól számítva] hogy oda érkeztünk, elkezdtük az italt Mik. 79; a hold nem újult kétszer meg az égen, hogy sírba téteték fejedelmi férjem, Szenvei, A messinai hölgy 28 (Schillernél: nicht zweimal hat der mond die lichtgestalt erneut, seit ich den fürstlichen gemahl zu seiner ruhestätte trug).

3) E kérdésre: meddig? addig hogy (= mig, a míg; ném. *bis dass*, fr. *jusque à ce que*): mindaddig tétováz, hogy végre azt meri vallani, hogy ... Tel. ev. 152; az ő lelköbe öntetett világosságot mind addig terjeszték, hogy a Krisztus hirdetéseért megöletének Pázm. préd. 191; addig ütik-vetik a dolgot, hogy végre ugyanarra térnek Pázm. kal. 640; [a vár] urait addig változtatta, hogy Szécsi György maga kezében juttatta Gyöngy. MV. I:46; addig ástuk, hogy egyszer kilyukadt A. III:208; ment a fiú addég, hogy estére egy városba érkezett, Kriza vadr. 428; addég forrasztjátok, hogy semmi sem lesz belőle Ny. V:123.

Jelző mondat.

119. A főnévi mellékmondat lehet mind főnévi (birtokos), mind melléknévi jelző képviselője.

a) Ha főnévi jelzővel egyértékű a mellékmondat, akkor a főmondatban levő jelzett főnévnek birtokos harmadik személyű alakja van. Példák: 1) olyanok, melyekben a főmondatbeli jelzett főnév mellett *-nek*-ragos mutató névmás jelzi a mellékmondatvaló birtokviszonyt: a ki ő rajta sir, [sírása] jegye annak, hogy az ő baráti közül való Weszp. c. 2; nem értem ennek okát, hogy eltűröm e bűnnek sokát Kat. leg. 2963. vers; mi ennek oka, hogy a pogányok mi rajtunk ily diadalmat vettenek Magy. orsz. roml. 3; nem is gondoltuk lehetőségét annak, hogy elválasszon bennünket vmely történet Kárm. Fanni; semmi nyomos foglalatosság nem von el annak észrevételétől, hogy az órák teldegélnek Csok. III:49; kik eltelve annak érzésével, hogy nem

¹⁾ V. ö. Lessingnek következő mondatát, melyben *dass* e h. áll „nach-dem dass”: „da komm ich zu ihm, eben dass er schwach gespielt mit seiner schwester» Nathan d. W.

hibáztak, minden botolhatáson túl lenni képzelik magukat Kaz. Sara Sampson 60; ez egy lelkemből felszakadt sohaj annak látára, hogy újabb költőink a nemzeti nyomokat kerülve kerülni látszanak A. Föv. Lap. XVI:691; én kegyelmet adok öröme annak, hogy vőlegény vagyok A. III:233; megadja kend ennek az árát, hogy én belőlem mert bolondot üzni Jók. tábl. I:124; a kibe magam is szerelmes vagyok, daczára annak, hogy tegnap egy egészséges pofont tartott számomra készen III:70. — 2) Sokkal ritkább az a szerkezet, hogy a mutató névmás ragtalan genitivusi alakban áll a jelzett főnév előtt: akkoron segítségül hívnak engemet, de nem hallgatom, az okáért hogy [annak okáért hogy] gyűlölték az bölcseséget, Soós postilla (1598) 4; a' helyébe, hogy én szeretem őket, velem ellenkeznek Kár. bibl. 109: zsolt. 5 (posuerunt... odium pro dilectione mea; MA. verses zsolt.: azért hogy én őket szerettem, kegyetlenül gyűlölnék engem); a király a' helyébe, hogy az isten dicsőségét hírlelte és terjesztette volna, maga tárházát és kincsét mutogatá a követeknek Pázm. préd. 860; hogy a más püspök városába menjén a fejében, hogy azon város püspökének tisztibe ártaná magát, Balásfi T. csepr. isk. 389; mi hiával volt? a' hiával, hogy... Illyés préd. II:513. — 3) Legtöbbször mutató névmás nélkül marad a főmondatban a birtokszó: jele, hogy emberi találmányok Magy. orsz. roml. 15; a míg a kegyelmes isten büntet, örvendezz; mert igaz jele, hogy szeret Fal. 555; mi oka, hogy csak e hármakat nevezi? Sándor c. 13; ez az oka [annak], hogy csak estve jár, Pesti G. mes. 64; ez lön oka, hogy elragadák ötet Tel. ev. 95; mi az oka, hogy te sírsz? Erd. népd. II:32; ennek-előtte hozák meg a hírit, hogy a vezér megcsínálta a békeséget a némettel Mik. 32; én kürtölöm ki hírét, hogy emberséges ember vagy Fal. 303; ¹⁾ kevés hasznát veszik a holtak, hogy őket az élők így s amúgy emlegetik 211; mi haszna, hogy ily serénységgel elmédet terheled? Gyöngy. Mur. Ven. I:85; semmi módját nem ismerem, hogy vki utat tarthatna benne Lev. I:129; de a szíves gazda tudta módját sorját, hogy a becsületi ne szenvedjen

¹⁾ Pontatlan szerkezet: «a muszka a Kárpátus alján készült megállapodni de most az a híre, hogy ide is jó» Kaz. lev. III:184; e h. most az a híre van, v. csak: híre van, hírét hozták.

csorbát A. TSz. II.; most az ágyu hadd dörögjön, hagyom, öröme re hogy māvajdatétel vagyon A. III:180; a Józseftér a megmondhatója, hogy e szó híven fejezi ki az állapotot «Ellenőr» X:304. sz.; ideje, hogy immár én is szóljak Virg. c. 106 (es ist an der zeit); «volt az ideje, hogy Kazinczynak egy levelét sokért nem adtam volna; ... ha rongálja is különködő kórsága által nyelvünket, hát volt az ideje, hogy javította, szépítette, gazdagította is» Kisf. S. levele Ruszekhez. — A hogy-os mondatnak ez a birtokos szerkezete leggyakrabban olyankor fordul elő nyelvünkben, mikor az a kérdés: mennyi idő óta? mennyi ideje? Példák: mennyi ideje, hogy ez esett rajta? Kár. III:40; már nagy az ideje, hogy itt vagyok Kaz. Bácsm. 54 (=már régóta itt vagyok); jó ideje, hogy a nap lenézett Pet. I:47; «es ist schon lange, dass: rég' ideje már, hogy; ¹⁾ jam diu est, quum Plaut.» Márton szótára; immár két esztendeje mult el, hogy hatalmaddal vetted el egynehány falu dézmáját Lev. I:198; a P.-t veteté kezembe, melyet van húsz esztendeje, hogy nem olvastam Kaz. lev. II:194; most van esztendeje, másodikba fordult, hogy ez éjen édesem háborúba indult Erd. népd. I:423; van 30 telé immár, hogy te ezen nyugszol, Győry V. Havi Szemle I:144; több egy hó napjánál, hogy az én lovaim szalmát esznek Lev. I:109; vagyon már két hónapja, hogy elhagyott bennünket Mik. 103; már egy hete, hogy egymással nem nevettünk 47; ma nyolczad napja, hogy elhagya bennünket 63; vagyon harmad napja, hogy kenyeret nem ett Lev. I:199; tizenötöd napja leszen, hogy itt vagyok 182; harmadnapja már, hogy mindenütt kereslek A. II:31.

b) Melleknévi jelző mondatok, még pedig 1) a főmondatban a jelzett főnév előtt az ilyen, olyan mutató névmással: az úristen milyen nagy csodát tőn velők, hogy sem ruhájok, sem testök meg nem ége Sándor c. 28; ott oly csoda jelentették, hogy sem ruhájok, sem hajok meg nem ége Kat. leg. 2900. vers; járulj ilyen akarattal, hogy tovább ilyen bűnöket ne tégy Virg. c. 1; az isteni malasztznak ihlése miatt vett vala ily szándokot, hogy mindenekeket, kiket bír vala, elhagyná Dom. c. 32; ilyen hírt beszél, hogy a basa a Rákos mellé szállott Lev. I:72; szóval

¹⁾ Talán ebből rövidült: már régi ideje; v. ö. tavai esztendőben (e h. tavai esztendőben), mint némely vidéken mondják.

ilyen választ izene, hogy könnyebb énnekem ötet urammal összeháborítanom . . . 217; a borárulásra oly gondot viselj, hogy márcziusnak 1. napján 2000 frtot kell fizetnem 147; fogadást tőn a szüzeségre ilyen szerrel, hogy ő örök szüzeséget tart, ha az úristennek kellemetes Horv. c. 69; vkinék ellensége nagy vagy on frigyét annak oly ok alatt adjon, hogy az önnön ereje kezénél maradjon, Pesti G. mes. 68; «oly alku alatt hogy, ea conditione; tanulok veled oly alku alatt, hogy a tanulás alatt ne gyerekeskedj: discam tecum ea conditione, ut sub studio non nugeris» Vers. anal. II:385; vedd oly reménységgel, hogy hasznodra válik Fal. 556; voltak némelyek oly vélekedéssel is fölöle, hogy ő nem más-onnan eredett Dug. szer. 16; oly hiszemben, hogy ez ország összevissza van, kalandos álmokkal szövetkezék A. Haml. 11; ily végzést hozának, hogy a mit ki nem bír húsz ökör húsz lóval, azt a bölcs tanács sem húzza ám ki szóval A. III:194; ily parancsot ada, hogy a cigányokat ebrudon kivessék A. III:244; oly fogás színével kimégyek, hogy multság kedvéért halászatot tégyek Gyöngy. 85; volt-e oly idő, hogy én azt mondtam: «így van» s másképp ütött ki? A. Haml. 49; a vásottabb legénynek olyan feleséget szerzett, hogy a nyelvét felvágta a bába VG. I:9; (Barkász idézetei 184:) ha három olyan fát hozol az udvaromba, hogy az egyiken arany füge csüggjön . . . Ny. III:179; olyan aranyos szer-szám lőn belőle, hogy nem volt párja hét országba, Kriza vadr. 439; büszkébb vala, mintsem türne olyan dolgot, hogy a világ előtt ne legyen ő boldog A. TSz. 125. — Néha az olyan mellett a jelzett szó fölösleges volna s azért elmarad: vannak olyak ez körülállók közül, hogy halált nem kóstolnak, Érdy c. 458; forgása ilyen legyen, hogy ketteje felforogjon és ketteje alá forogjon Kat. leg. 3439. vers; te olyan is vagy, hogy veled mindent el lehet hite-tetni, Kriza vadr. 401. — 2) A mutató névmás *annyi*: a bíróság csupán annyi jót tehetett irányában, hogy ítéletét szabad lábról engedé feljebb vinni Jók. tábl. II:115. — 3) A mutató névmás *az* (hangsúlyosan v. súlytalanul, az utóbbi esetben mint névelő), *az a*, *azon*, *ez* stb., s a kifejezések különben olyanok, mint az *olyan*-féle mondatokban: megadta a bojtárnak azt a tulajdonságot, hogy ő mindenféle állatnak nyelvét érthette Mer. Dun. népm. II:170; még az a csuda is megtörténne vele, hogy haza kéredzkednék VG. I:2; csak az választot tévé, hogy immár azt ő be nem tudja szolgáltatni

Lev. 37; visszaküldték jeggyűrűmet azzal a hideg tudósítással, hogy már mást gondoltak Jók. tábl. II:109; küldjön egy követet azon üzenettel, hogy látogatóba megyen hozzá Mer. ered. népm. 74; elsőben a' gondolattal vala, hogy ennek a fogolynak elég hasznát vehetné Dug. szer. 22; a' vélekedéssel lévén, hogy megmásoltam gondolatomat 62; az a gondolatja támadt, hogy meg kellene házasodni AL. népm. 223; akkor jött öneki a gondolat, hogy só nélkül egy napig se lehet élni Ny. II:131; a titkot meg kellett tudatnom, hogy Zsuzsi Beresényiné lészen Mik. I:106; de ő ezt a dolgát bolondságnak tartja, hogy fejét ily rögtön bujdosásnak adja A. II:34; átkozta őtet arra az okra nézve: hogy az ifjúnak megrontására segítette asszonyát Dug. szer. 54: a' köze [van hozzá], hogy nagyon szereti 58; a várakozásnak azt az okát mondta, hogy minden csöcselékjét összeszedhesse u. o.; elejökbe szabta azt a szokott törvényt, hogy virradóra hozzá gyűljenek 26; hadd legyen az a vigasztalásom, hogy én mentettelek meg Mik. mul. 189; rajta marad a szégyen, hogy ördög rabja volt Fal. 536; hazánkat megmentette azon rettegetől, hogy még érheti oly baj Kaz. lev. III:198; ismerhetsz arról az oldalról, hogy én gondos szerelmes atya vagyok 248; azon veszedelemnek tévém ki magamat, hogyha [= hogy, ha] az öreg úr meglát, belém lő Jók. SG. 26; ha mégis azon veszélybe jönne, hogy meglepnék Jók. tábl. III:117; arra az eredményre jutott, hogy ő nála soha hasonló ember nem jelentkezett 56; azon erőszakos eszközhöz kellett folyamodnia, hogy elvegye előle a kalamárist II:57; visszament a többihez azon neszszel, hogy Ferkónál bot is van, hátha még őt helyben hagyná VG. I:141; mi abban a szándékban vagyunk, hogy visszamenjünk Mik. 61; ninesen is az a nagyravágyódásom, hogy vki magához híjon 10; az én rajtad való hatalmamnak adjad azt az utolsó jelét, hogy engedelmeskedjél nekem Mik. mul. 190; jelen vagyok az az óra, hogy dolga forduljon jóra MA. 102. zsolt.; holnap lesz az a nap, hogy a sárkányt megölik Mer. ered. népm. 88; még nem jött el az idő, hogy istennek háza megrakattassék, Bécsi c. 286; ¹⁾ a honnan

¹⁾ Ép ilyen jelző mondat, a köv. mondat, melyet Barkász 209. l. a német *dass*-nak időhat. használatára nézve idéz: endlich kam die zeit herbei, dass man sich zur überfahrt schicken sollte, Goethe. — Az *aideje*

aztán kelt ez nevezet, hogy sz. háromság egy bizony isten Bas. Credo 125. — Megállapodott szólások: a' végre hogy (l. a célhatározó mondatnál; v. ö. fr. afin que, ol. affinché), azon célból hogy, azon föltétellel v. oly föltétellel hogy, azon esetre hogy (v. azon esetre ha; v. ö. ném. im falle dass, ang. in case that, fr. en cas que, ol. in caso chè), a-közben hogy (l. fönt az időhatározó mondatnál) stb.; pl. én csak azon végre vagyok bátor indítványomat eléterjesztteni, hogy általa a tanácskozásnak substratumot nyujtsak M. Akad. Értesítő 1843. decz. 5. l.; nem azon célból építettett, hogy a vidéket védelmezze Jók. tábl. I:95; a zsidó is hivatalos volt a célból, hogy a beszedett pénzt beváltsa Jók. Rab Ráby 46. — 4) Ninc s mutató névmás, sem határozott névelő a köv. példákban, hol a mellékmondatot mintegy értelmezőnek (appositionnak, explicativ mondatnak, l. alább a kihasználásoknál) tekinthetjük, mely csak akkor jut eszébe a beszélőnek, mikor az előmondatot már minden rávonatkozás nélkül kimondotta: lássad istennek csodálatos művelkedetét, hogy éjjel láttaték e Sylvester úrnak, hogy . . . Virg. c. 85; megismeré ördögnek csalárdságát, hogy azért mondaná ezeket, hogy a jószágtól megvonhatná 103; tanácsot ada önekik, hogy minden pompaságot elvetnének Dom. c. 21; hírt hoztak, örömet, hogy Fülöp király megverte francziai király népét Lev. 255; «hirdetek nektek nagy örömet: Hogy született üdvözítő» Tel. ev. 63; a mátkalány lelkén ábrándos hit kele, hogy híve megjön nap lementekor, Tompa III:20; parancsuk is van, hogy még ma este játszszanak A. Haml. 68; így teljesedett be álma, hogy az ő lánya két korsó vizet öntött ki Mer. ered. népm. 122. (Idő volna, hogy ördögbe mennél Helt. krón. 48.)

A melléknévi jelző mondatok között találunk nem egyet, melyben a gondolat a főmondatbeli gondolathoz szintén birtokviszonyban van vagy képzelhető, de mégis ide kellett őket soroznunk, mert a birtokviszony nincs a maga szokott szerkezetével kifejezve. Ilyenek pl. ezek: vedd oly reménységgel, hogy hasznodra válik (v. ö. vedd annak a reménységével, hogy h. v.); volt-e oly idő, hogy én azt mondtam . . . ? (v. ö. az a) pontban Kisf. S. mon-

hogy, három napja hogy» stb. kifejezéseket is az időhat. mondatokhoz állítja Barkász.

datait: volt az ideje, hogy ...); holnap lesz az a nap, hogy a sárkányt megölik (v. ö. holnap lesz a napja, hogy a s. m.); hozták a hírt, hogy jön a király (v. ö. hozták a hírét, hogy jön a k.) stb. — Ezeket ép úgy a melléknévi jelző mondatokhoz kell sorolnunk, mint pl. az egyszerű mondatban melléknévi jelzöt látunk az ilyen kifejezésekben: királyi palota, téli fagy (domus regia, frigus hibernum; königliche burg, winterliche kälte), noha lényegükben s gyakran valósággal azt fejezik ki, a mit ezek a (főnévi) birtokos jelzők: király palotája, tél fagya (domus regis, frigus hiemis; des königs burg, des winters kälte ¹).

Ígemódok és tagadás a főnévi mondatban.

120. Í g e m ó d o k. — Az eddigiekben mindenütt iparkodtunk, legalább nagyjában, külön csoportozni azokat a kifejezéseket, melyek után a főnévi mondat jelentő s a melyek után kívánó szokott lenni; az előbbi esetben jelentő vagy föltétes, az utóbbiban fölszólító vagy föltétes a mellékmondat ígemódja. Nem mondhatjuk azonban, hogy a mellékmondat módját megkívánná a főmondat ígéje; legföllebb annyit, hogy amaz emennek a jelentésével mintegy párhuzamos. Azt a rég elavult nézetet pedig alig szükséges emlitenünk, mely szerint régebbi grammatikákban a mellékmondat módja úgy volt föltüntetve, mint a kötőszónak vonzata, regimen-e; ²) éppen a *hogy*-féle mondatok mutatják, mennyire válto-

¹) Barkász 186. l. az itt tárgyalt szerkezeteket is a birtokos mondatokkal vegyest sorolja föl.

²) Már Adelung (Deutsche Sprachlehre II:477) elítélte ezt a nézetet és kimondja, «dass die conjunctionen eigentlich keinen modum des verbi regieren, sondern dass derselbe blos von dem gewissen oder ungewissen zustande der rede abhängt. Man würde in allen sprachen besser tun, anfängern den gebrauch des conjunctivs auf diese art begreiflich zu machen, als ihn von den conj. abhängen zu lassen, weil man doch bei jeder conj. darauf zurückkommen muss.» — Érdekes lesz még idéznünk Versegly-nek néhány ide vágó helyét; Anal. II:261: «Usum conjunctivi latini a solo fere conjunctionum regimine dependere vix dubitari potest. In hungarico res se longe aliter habet. Hoc enim idioma modos actionum humanarum, quoad syntaxim verborum, quibus illae enunciantur, in indicativum, optativum, imperativum dispescere debet, cum ejus verba non a regimine conjunctionum, exceptis fortasse paucis quibusdam

zatos az igemódok szerepe azonegy kötőszó mellett is. Azért itt csak arra szorítkozunk, hogy a főnévi mondatokba becsúsztott latinosságokat érintsük, továbbá a tagadó főmondatok hatását a mellékmondat ígéjére.

A latin nyelv hatása alatt álló régibb nyelv, főleg a bibliafordítók nyelve, legtöbbször a latin oratio obliqua miatt tér el a magyaros módhasználattól. Ilyenkor *a)* jelentő mód helyett fölszólítót használnak a latin conj. præs. és perf. fordítására (mert főmondatokban rendszeren *írjon* = *scribat*); már Verseghy megrója e hibát Anal. II:371: «Si sermo nullam mandati aut vetiti ideam involvat, post *hogy* indicativus sequitur, etsi in latino post *quod* aut *ut* conjunctivus sit, ut: mondják, hogy elérkezett: dicitur, quod advenerit, v. dicitur advenisse;» u. a. Magy. gramm. 254. §: «Mondják, hogy elérkezett, nem pedig hogy elérkezett legyen;» példák: nolite putare, quia ego accusaturus sim vos: ne akarjátok alajtanatok, hogy én legyek titeket vádolandó Münch. c. János ev. 5:45; hogy pedig úgy legyen, imez példából inkább megérthetitek Tih. c. 18; hogy pedig a pápista hit bálványozással legyen teljes, . . a sz. írásból is megbizonyítom Magy. orsz. roml. 7; nem ok nélkül mondja, hogy a cselédes ember megharagutt legyen 37; még az ostoba világ is vallja, hogy a harag miatt kárt is vallott legyen Fal. 534; a midőn felőlők tudakozódnám, egy azt mondá, hogy a patikárosok legyenek itt Gvad. nót. pok. 46; — *b)* jelentő mód helyett föltéttest a latin conj. impf. és pluspf. mintájára; pl. percunctati sunt quid rerum esset, quod illum vinctum Assyrii reliquissent: megtudakozának, mi dolog volna ez, hogy ötlet az Assyriusok kötözve hagyták volna, Bécsi c. Judith 6:10; hallván, hogy A. országlana Judeában Münch. c.; mikeppen ígerte volna, hogy adna ezüstöt, Bécsi c. 57; panaszlá, hogy atyjafia fogva tartatnék Dom. c. 28; megjelenté, hogy a döghalál meg nem állana Debr. c. 139; értettem, hogy azt mondottad,

casibus, ut infra uberius videbimus, sed ab iisdem actionum modis dependant . . . Dum locutio mandatum aut vetitum . . . innuit, absque ullo conjunctionum respectu, modo mandativo utitur, qui proinde in Etymologia conjunctivus non nisi in gratiam Latini ordinis a scholis recepti nuncupatur. . . » U. o. 271: «Conjunctivus hungaricus a nulla conjunctionum proprie regitur.»

hogy én választot nem tettem volna Lev. 175; ez ifjú jelenté, hogy oda menendő volna 154; a királynak híre lön benne, hogy fia a ker. hitet felvette volna Kaz. c. 116; — c) fölszólító mód helyett föltétést ugyanazon esetekben; pl. non poterat hic facere, ut hic non moreretur? nem teheté ez, hogy ez meg ne halna? Münch. c. Ján. 11:37; sűgá, hogy semmit ne kérne Dom. c. 35; kezdé őtet erre intenie, hogy felkelne Tih. c. 164; mi is abban igyekezünk vala, hogy ne hagynának semmi élest bebocsátani Lev. 64; megegyesedtünk rajta, hogy ennekutána senki evvel az igével ne élne Mon. apol. 311; egyebeknek hatalmat adott, hogy csudát tennének Pázm. kal. 47; őket arra kényszeríté, hogy magokat adnák fel: coëgere uti deditionem facerent Kaz. Jug. 90. cap. — Ez a latinos módhasználat ma magyaros irodalmi művekben csak mint archaismus fordul elő; pl. hallva, hogy Muráynak kénytelen-kelletlen vendégi volnának, siet szabadtíni A. II:402; lön azonban, hogy urambátyám egyszer hosszabb időre elutaznék Jók. SG. 26; lön azonban, hogy nemsokára Katicza is kiesnék a maga urának különös kegyéből Jók. Petki F. I. 89.

A tagadó főmondatok után a módok használata olyan sajátságot tüntet föl, melyet nem tulajdoníthatunk idegen hatásnak. Azokat a mellékmondatokat értjük itt, melyek egyéb tagadó mondatok után is, de leginkább az ilyen főmondatok után következnek: nem lehet (lehetetlen, képtelenség, hazudság), sohasem történik (ritkaság), nem hiszem (nehezen hihetem, kötve hiszem, kétségbe vonom; hihetetlen), nem gondolom, nem tudok fölöle, nem [úgy] látszik, nem mondhatom (nem mondhatnám), sohssem hallottam, (hallatlan dolog), sohssem láttam; nem azért ... hogy; ¹⁾ ... a nélkül hogy ...; nem hogy ... (kihagyással e h. nem az történik hogy ... vagy: nem azt tette hogy ...; l. a kihagyásokról szóló fejezetet).²⁾

Előfordúl ugyan az ilyen kifejezések mellett, hogy a mellékmondatban a tény kifejező jelentő mód van helyen; p. nem

¹⁾ Rendesen «nem azért ..., mintha ...» (de ha valódi ok: nem azért hogy, nem azért mert).

²⁾ L. az itt tárgyalt jelenségekről: Simonyi, Ny. VI:201 s köv., és Lehr, Toldi 264 s köv.

hinné az ember, ha kelmedet látja, hogy valaha lopott, édes Imre bátya, A.; ha nem hiszed, hogy itt csak ugyan én vagyok, Pet.; nem hitted, hogy beteg vagyok Ny. IV:383; nem gondoltam, hogy igazán megcsalnak I:228. Ilyenkor a mellékmondat tartalma tényül van föltüntetve, ténynek van meghagyva, s a tagadás — mind a beszélőnek fölfogásában, mind pedig a szerkezetben — csakis a főmondat igéjére szorítkozik.¹⁾ Azonban a fönt elsorolt kifejezésekből a tagadás rendesen átvonatkozik a mellékmondatban kifejezett gondolatra is s ezt bizonytalanná kétségesse teszi, azért használatos ilyen mellékmondatokban a föltétes mód, akár jelentő, akár fölszólító mód illetné meg különben ²⁾ Ha p. azt mondom: «nem hiszem, hogy elment volna,» akkor elmenetelét tagadom, csak hogy valamivel gyöngébben, mintha azt mondanám: azt hiszem, hogy nem ment el. Példák:

a) jelentő mondat föltétes móddal: a nem lehet, hogy onnét elhozatná Lev. 171; lehetetlen, hogy ki nem jelentette volna magát Pázm. kal. 48; lehetetlen, hogy mindeneket egyaránt ne tudnál, Melotai irt. 98; lehetetlen, hogy ne tudnád Ny. I:144 (hogy nem tudnád 150); képtelen, hogy C. ily méltóságot adott volna pápának Magy. orsz. rom. 31; abból is hazud Matkó, hogy bőjteleség ne volna, Matkó bány. 402; ritka eset, hogy ez megromolna A. III:180; nem hiszem, hogy tudnál vmit mondani a hétre, Kriza vadr. 487;

¹⁾ Azért Lehr szabályának («indicativus akkor, ha a mellékmondat valót, tényt fejez ki — s a főmondat ennek egyszerű tagadása») második része nem úgy igaz, s inkább összezavarja a kérdést, mint hogy tisztázná. Vegyük csak szemügyre az ő első két példáját, mert ezekhez rövid magyarázatot is vet: «Ki gondolná, ki mondaná, hogy e hely csata-tér? (Pet.) Pedig az. — Nem mondhatod, hogy nincs szíved. (Vör.) Van szíved.» Íme olyan két idézet, melyek egymással korántsem egybe-vágók; ugyanis, ámbár mindakettőnek pozitív az eredménye (a mit Lehr is, az olvasó is kiért belőle), az egyikben mégis pozitív mellékmondat van, a másikban negatív. — A dolognak az a nyitja, hogy a második idézet nem sorozható a körülötte állók közé, hanem az alább említendő czáfolatok kategóriájába tartozik.

²⁾ Ez a főmondat: «nem bizonyos» gyöngébb tagadást fejez ki, mintsem hogy hatással lehetne a mellékmondatra; azért mondjuk jelentő móddal: nem bizonyos, hogy itt volt; nem bizonyos hogy eljön. Csak nagy elvétve fordul elő itt is a föltétes mód: az nem bizonyos, hogy ő tétette volna oda, Mik. 66.

mégsem hiszem, hogy ő is a kutyafejével meg merne mérközni 445; bajosan hiszem, hogy te oda is elmehetnél, Pap palócz népk. 109; nehezen hiszem, hogy kérésőket bétöltötték volna Dug. szer. 18; hogy ő meg nem boszulta volna, nehezen hihetem 36; hogy a magyarok ama tömlőkön keltek volna át, azt már azért is kétségbe vonjuk, mivel . . . «Borsszem Jankó» 357. sz. 8. l.; azt ne gondolja ked, hogy pénzök ne volna Mik. 50; azt ne gondolja ked, hogy gyalog is el nem hozhatták volna 24; az elüljáróság mit sem tud arról, hogy a pénzből ő kölesön vett volna VG. I:28; nem tudom, hogy utamban lettél volna 130; nem emlékezik rá, hogy másszor is megírtam volna a mesét Mik. 113; nem látszik, hogy nagyon jól menne dolga A. Bolond Istók II.; nekem nem tetszik, hogy oda vittem volna vendégeket Lev. 93; senki nem tudja mondani, hogy valaha sz. Péter bársonyruhában járt volna Magy. orsz. roml. 29; hogy próféta lett vón pedig nem mondhatom A. III:168; világ kezdetétől fogva nem hallatott, hogy vki megnyitotta volna vakon lettnék ő szemeit (a saeculo non est auditum, quia quis aperuit oculos caeciti) Münch. c. 190; hallottad-e, hogy az apostolok közül vmelyik megkoronáztatott volna Dial. Dioph. 116; én egyetlen szóval sem hallám, hogy ezt nekik parancsolták volna VG. I:128; én még nem láttam, hogy vkinek használt volna Mik. 78; az öreg apja sem látta, hogy színéről foldoztak volna meg vmit Népk. 478; egy históriában sem találhatni, hogy ennyi nép abban a városban együtt találkozott volna, Szép Mag. D; szárnyuk lebbenése arany hajaszálát hogy érintené is, nem érezte ő meg, Szász K. Álmos 29; nem [azért] mondá pedig azt, hogy a nyavalyásokról szorgalmaznék, de mert orvala (dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat) Münch. c. Ján. 12:6; kit nem azért mondok, hogy teljességgel magamnak tulajdonítanám azt Tel. ev. előszó; futhattak fűhöz-fához száz firtért a nélkül, hogy valaki mert volna nekik adni Jók. tábl. 1:129; annyi idő óta érezte magát anyának, a nélkül, hogy el tudta volna szólni magzatait Mer. ered. népm. 26; nem hogy ötet boldognak mondanák, sőt szidalmazták, és káromolják Tih. c. 139; nem hogy ez egy szemednek világát vesztenéd el, de még az másiknak világát is megnyered 110; mást is elvesztegetsz, nem hogy segítenél Gyöngy. 117; kóstolással is megárt, nem hogy zabálással ne ártana Fal. 529; — nem az volt itt a baj, hogy meg nem érné az alkut VG. I:16; nem

abban különbözik, hogy tán kétszer vinnók végbe az artikulációt, hanem csak abban, hogy tovább nyújtjuk Ny. VII:530; sohasem beszélhettek úgy, hogy nevetés nélkül beszélhettek volna Mik. 99;¹⁾ senki sem követi azt [a virtust,] hogy jutalmat ne nyerne tőle Gvad. nót. pok. 14; kopasz fővel jönnek ide, de mégis egyik se, hogy az életre ráunt volna 44; hogy mással osztoznám, úgy nem cselekedem Pesti G. mes. 71; de hajh, híre sem jár, hogy esni akarna Cz.; nem volt legkisebb híre, hogy valaha bárkit szeretett volna Jók. tábl. II:55; nincs pedig sehol is olyan ígérete istennek, hogy meg akarná hallgatni azokat Magy. orsz. roml. 19; még annyi szó se fért ki belőle, hogy a mit köszöntem neki, azt elfogadta volna VG. I:141; nincs a sorsnak oly adománya, mely az emberi vágyak tárgyát képezheti, hogy mindazt el ne érte volna Vas. Ujs. 26:473;

b) kívánó mondat föltétes móddal (a tagadás nélkül fölszólító mód-volna): ne engedd, hogy tudatlanságombul oly szó származnék ki számbul Zvon. post. I:1; isten nem szenvedte, hogy eltitkolhatták volna hamisságokat Pázm. kal. 47; nem tűrhetjük, hogy külön is ne írának Tör. Tár. 1878. 277; nem igyekezik azon, hogy az isten országát keresné, Melius préd. 107; az mostan eszedben se legyen, hogy . . ide haza igyekeznél Lev. 28; én nem a végre mentem vala belé, hogy te kedtől el akartam volna idegeníteni Lev. 40 (v. ö. a célhatározó mondatot).

Mindezen esetekben érthetjük a föltétes mód használatát s megegyeztethetjük e módnak egyéb szereplésével. Főmondatban is előfordúl nem ritkán, hogy a föltétes mód nem éppen egy bizonyos föltételtől való függést, hanem bizonytalanságot, kételkedést fejez ki (v. ö. Simonyi, Ny. VI:151, Lehr, Toldi 446); p. mondanék én egyet Népk. gy. I:406; a mint a világ beszéli, királyfiak volnának ezek AL. népm. 25. — Már bajosabb magyaráznunk azt a jelenséget, hogy ugyanazon tagadó kifejezések után — nem csak az irodalomban, hanem a nép nyelvében is — a fölszólító mód ép oly használatos, mint a föltétes. Ezt a tényt nem lehet tagadni,

¹⁾ Vers. Anal. II:374. «Si sermo quacunq[ue] ratione conditionatus sit post *hogy* ne optativus sequitur, ut . . . soha sem megy ki a falura, hogy betegen ne jöjjön vissza: rus nunquam petit, quin aeger redeat».

bármennyire nehéz a magyarázata. Bajos föltennünk, hogy itt a nép ajkára átment latinossággal volna dolgunk, mert úgy látszik országszerte el van terjedve ez a szerkezet. Viszont bajos e szerkezetet a fölszólító módnak főmondatbeli használatával összekötni, noha nem lehetetlen, hogy eredetileg csak olyan mondatokban szerepelt, melyekkel a beszélő egyúttal kívánságát fejezte ki a mellékmondat tartalmára nézve.¹⁾ — Példák: a hit nélkül lehetetlen, hogy ember istennek kedves lehessen Tih. c. 13; hogy lehet az,

¹⁾ Olyan mondatokban, mint p. «kedves rózsám, nem hittem, hogy csalfa légy» (Ny. I:228) természetesen szó sem lehet kívánsárról; de számos esetben most is látjuk még a kívánság árnyéklatát az efféle mellékmondatokban. Példák: távol legyen tőlem, hogy a fejet elhagyván a lábakat kövessem Dom. c. 40 (a mint te kívánod); lehetetlen dolog, hogy ne vigadjon Tel. ev. 65 (lehetetlenség ezt kívánni tőle); lehetetlen, hogy fel ne ébredjen Pázm. kal. 79; noha lappanghat a hamisság, de lehetetlen, hogy füstöt ne vessen 48 (pedig ezt akarnák a hamisak); lehetetlen dolog, hogy az isten ígéjének megutálása romlást ne szerezzen Magy. orsz. roml. 38; nem lehet, hogy kárt ne tegyen Zr. áf. 85; hogy az irodalom minden tudományzakot felöleljen, nem lehet, Gyulai; lehetetlen, hogy ezt ne hallja távolról A. III:237; a hol nem telik ki hogy tömjénnel áldozhassunk Fal. 519; nem lehet, hogy ne ragadt legyen rá egy kis fehér kréta A. III:230; — nem tehetem, hogy hozzád ne küldjek Vers. Anal, II:272; tőled ezt nem vártam volna, hogy énrajtam ily veszélyt tégy Kat. leg. 3824 (vártam volna, hogy ne tégy); nem gondolom, hogy meggyógyuljon Mik. 155 (a mint kívánatos volna); kiről már az ember nem hinné, hogy lássa A. III:196 (ámbar kívánná); nem állhatá meg, hogy fel ne próbálja A. III:201 nem ígérhetem, hogy e tárgyat úgy adhassam elő, mint szerencsésebb körülmények közt lehetne, Gyulai; — nincs abba' mód, hogy én galambepéjű ne legyek A. Haml. 66; nem csak abban áll a hadi mesterség, hogy a vitéz vetélkedjék akármiképpen Zr. áf. 67; a vadászat sem múlik el, hogy ellenünk ne vadásszanak Mik. 60; E. nem szerethet egy olyan lányt, mint én, hogy azt becsülhesse is Mik. mul. 256 (pedig ez szükséges); soha egy itcze bort nem iszik, hogy mást meg ne kínáljon, Kuthy haz. rejt. 21; — méltatlan volnék arra, hogy a nap engem világosítson Mik. mul. 261 (méltó volnék, hogy ne világítsa); arra sincs eset, hogy itt két szekér kikerülhesse egymást Jók. tábl. I:38; — nem látom semmi módját, hogy tudósabb legyek abba a nyelvbe Mik. 11; mi nem vagyunk abban az állapotban, hogy adhassunk 42; még azt a fáradságot sem vette magának, hogy a padlásra felnézzen Jók. tábl. II:60; — nem elég, hogy vki ezt v. amazt isteni tudománynak nevezze Pázm. kal. 87 (noha az is szükséges).

hogyan az ember a jónak örülni ne tudjon? Györy V. Havi Szemle I:142; lehet-e, hogy életemet oly semminek tartsad? Mik. mul. 267; ehhez képest, hogy egyes egyedül csak azokban álljon a vígasztalás, melyeket előhoz Keresztúri, nem igaz, Hajnal M. kitett czégér 17; világnak kezdetitől fogva rajtunk ez nem lett vala, hogy szűz leány fiút szülhessen Kön. tör.; a kikenél ritka eset, hogy ürügyöt ne találjanak a panaszcra Jók. tábl. III:210; de hogy derekas legyen, alig hihetem Zr. áf. 18; hogy hihetik, hogy vmi jobbítást tegyenek ezek? Tel. ev. 62; ki hitte volna, hogy megint lássalak? A. III:207; nem akarta hinni, hogy ez valóság lehessen Jók. tábl. I:46; alig lehetett elhinni, hogy arra legyenek rendeltetve II:45; nem is hihetséges, hogy isten egy latorért egész országot megbüntessen Pázm. kal. 1004; ingyen meg sem gondolják, hogy abban vmi igazságot kelljen keresni Pázm. kal. 81; nem gondolta volna, hogy grófné legyen belőle Mik. 121; azt ne gondolja, hogy legkisebb változás is legyen ezekben 75; nem gondolta volna, hogy a molnár oly szemtelenül csak a tagadással menthesse magát Fal. 761; nem gondoltam, hogy így tégy Erd. népd. II:33; ne gondolkodj semmit azon, hogy házamnál megriasszon 140; nem vélem, hogy véghez menjen Lev. 102; azt tudjuk-e [= véljük-e], hogy a magyar nemnek oly obligátussá legyen a német? Zr. áf. 17; eszébe sem jut, hogycsalárdságot álmodhasson Pázm. kal. 47; még sem fér eszembe, hogy nélkülök szükölködjem Fal. 233; esze ágában sem volt, hogy szívéhez kapjon Jók. tábl. II:56; nem mondtam én azt, hogy ne legyen jószívű asszony, de ritka Mik. 115; de az által még koránt sem következik, hogy a fordítás is azon dicséretet érdemelje, Báróczi munk. VIII:X. l.; tölem ugyan nem hallod, hogy a szádhoz mérjem a kenyeret VG. I:126; igazán lett volna idő, mikor az ember ezt a czímet a neve mögé írta, a nélkül, hogy mások mosolyától féljen? Jók. tábl. I:5; soha váltót azon megtiszteltetés nem ért, hogy az ő nevét viselje II:43; nem kell félni [az embert attól], hogy kivesszen a faj I:165; ezt nem kell arra magyarázni, hogy magán az indulgentia a bűnt elterelhesse Pázm. kal. 1004; nem fél, hogy ellenség víja s törettesse Gyöngy. I:45; ne félj, hogy felnézzen 128.

Hogy e szerkezetben a föltetés s a fölszólító mód használata egymástól jelentés tekintetében különböznek-e és mennyiben, azt bajos volna eldönteni. A legtöbb példában fölcserélhetők egymással a nélkül, hogy észrevehető jelentésváltozással járna e csere. S

nagy néha a jelentő mód, a hol más módot várnánk; pl. nem mondhatja senki, hogy jól meg nem siratta [e h. siratta volna] Kriza vadr. 360; rendesen csak mint költői szabadság a mérték vagy rim kedvéért: mi dolog ez? pásztor! kis királylá lettél: még eddig nem láttuk, hogy vendégeskedtél [volna] Fal. 903; az nem lehet, hogy annyi szív hiába ontá vért Vör.; «Követtek ezek a szók a gondolatot (S nem mondhatni, hogy jó kedvvel ejtette ki): Megnézem, mit csinál? ha henyél: jaj neki!» Pet. uj k. I:66; s bevete a rózsát a tónak habjába; nem sok hija volt, hogy ő is ment utána 143; ne véljed, Hogy miatta bút lát nagyságos személyed A. II:396; nem mondhatnám pedig, hogy a farkast szánta A. Toldi V. én.; ne véld, Hogy mi oly lusta kelméből vagyunk A. Haml. 126. — Gyakrabban előfordúl a jelentő mód czáfolat esetén, vagyis akkor, mikor másnak a megelőzőtt állítását mintegy ismételjük az eredeti jelentő móddal, ámbár mi a főmondat tagadjuk s így föltétes mód volna helyén; pl. A. azt mondja: fogadok, a muszka győz, s B. ezt feleli: nem hiszem, hogy a muszka győz, e h. győzne; én tagadom, én nem hiszem, hogy ő becstelen [volna] Jók. tábl. II:166; így rendesen «nem igaz» után, pl. nem igaz, hogy ott volt, nem igaz, hogy ő az oka stb. Ide számítható ez is: nem mondhatod, hogy nincs szíved Vör. Az úri hölgyhöz, noha itt a költői szabadság is megmagyarázná az eltérést (szabályszerűen: nem mondhatod, hogy ne volna szíved).¹⁾

Viszont arra is van eset, hogy a szabályszerű jelentő mód helyett is föltétes módot mondanak; pl. ki gondolhatná, hogy a töröknek olyan jó étele volna? Mik. 7; azt nem is gondol-

a fölszólító módnak mult időre való alakja kellene, mintegy: lehetetlennek látszék, hogy ne vigye vala... (nicht bewegen sollte, non moveret).

¹⁾ «Csupán csak ezeket, nem lehet azt mondani, hogy szólhatta, hanem éppen nyöghette» Dug. szer. 123: itt mintegy a rá következő «nyöghette» assimiláló hatása miatt van az első ige is jelentő módban e h. szólhatta volna. — Néha a főmondat tagadása a mellékmondatnak csak egy részére vonatkozik át, s magát az ige kifejezte állítást nem teszi kétségesse; p. azt ne gondolja ked, hogy csak kényességből cselekszem [valóban megcselekszem, de nem csak kényességből] Mik. 31; azt ne gondolja ked, hogy csak én vagyok így [én így vagyok, de nem csak én vagyok így] 98; ne gondold, rossz végre hogy ezt cselekedtem [megcselekedtem, de nem rossz végre] Gyöngy. MV. III:302.

ták, hogy királyfi volna Nép. gy. I:410; szerény magatartása első tekintetre nem árulja el, hogy ily erős lélek lakoznék benne «A Hon» 16:289; — versben: nem is hallottam még, hogy testvéred volna A. Toldi VIII. én; ha én azt még tudtam volna, hogy a kökény édes volna, Kriza vadr. 48.

121. Tagadás a főnévi mellékmondatban. Némely tagadó jelentésű ígék a főmondatból szintén átvonatkoztatják tagadó erejüket a mellékmondatra, s hatásuk abban jelentkezik, hogy a mellékmondat tagadó alakot ölt. Ilyenek ezek a kifejezések: *tagadja, akadályoz, tiltja, őrizkedik, visszatart, lebeszél*, s még néhány ezekkel rokonértelmű ige stb.¹⁾ Példák: 1) jelentő móddal: tagadtam, hogy énnálam nincsen, Lev. 197; megtagadja,

¹⁾ Más nyelvekben is megtaláljuk e jelenséget. Így p. az olaszban: *egli ne ga, che la storia non sia vera: tagadja*, hogy ez a történet nem igaz; *impedirò, che non gli cada vittima: meg fogom akadályozni*, hogy áldozatul ne essék neki. — Pott Et. F. I:372 így szól e pleonasztikus tagadásról: «Wenn der strengere deutsche stil zwar nur z. b. «Ich warne jedermann (eig. auch ein Sprachfehler für jeden Mann), meinem sohne etwas zu leihen» gestattet: so hat doch der übliche volksgebrauch seine gute berechtigung, wenn er «dass er meinem sohne nichts leihe» sich durchaus nicht nehmen lassen will und sich (im grunde richtig) darauf steift, die absicht der warnung gehe ja ohne alle widerrede dahin, dass der sohn kein Geld geliehen bekomme. Dieser sprachfehler ist also nur aus historischen gründen einer für die höhere sprechweise, an sich und für das volk keiner; und wie man aus der umgekehrten notwendigkeit vieler sprachen, nach limitativen verben gerade eine negation in dem davon abhängigen satze sprachgerecht setzen zu müssen, mit ausreichendem grunde erschliessen darf, nichts weniger als eine idiosynkratische verirrung des geistes, vielmehr ein nur je auf verschiedener art des sehens (wie die syllaba anceps auf dem jeweiligen versbedürfnisse beruhender anthropismus... Rücksichtlich des warnens aber vergleiche man z. b. lat. *disuadere ne* — als widerraten, abraten, indem das dis darin mit dem uneinssein doch schon die verneinung vom positiven anrathen, oder suadere, setzt, so gut wie das wider im deutschen.» — Említhető még a latin *quominus* az akadályozást jelentő ígék mellett, hisz helyette majdnem mindig *ne* is alkalmazható; p. *hiemem credo adluc prohibuisse, quominus de te certum haberemus, quid ageres* Cic. div. 12:5 = azt tartom, eddig csak a tél akadályozta, hogy biztos hírt nem vehettünk felőled s arról a mit mívelsz; *impedior animi dolore, ne de hujus miseria plura dicam* Cic. Sull. 33 = szívem fájdalma gátol, hogy nyomorát tovább ne fessek. — V. ö. még Lehr, Toldi 292.

hogy nem örökbe vállalta (Tolna, Lehr közl.); megtagadom, hogy ezt nem teszem [jövőben] Ny. VIII:224; én tudom, mi csoda impedimentuma vagyok, hogy ezt a perfectiót nem érhettem Zr. áf. 68; van még egy más akadálya annak, hogy ez a tudományszak nálunk ki nem fejlődhetett, Gyulai; alig óhatja vala magát, hogy meg nem marja vala Virg. c. 53; — 2) fölszólító móddal: megtiltotta, hogy császárnak adót ne adjanak Érs. c. (Passio ed. Toldy 217); meg vagyok tiltva mitőlünk, hogy csalárd mesterséget ne csináljunk Magy. orsz. roml. 10; boszorkányokat is megtilt, hogy a levegő égben ne jár hassanak 16; Péter meg is tiltotta, hogy ne uralkodjanak az egyházi emberek 28; megtiltá T.-nak, hogy több levelet neki ne vigyen Mik. mul. 209; kiknek meg vagyok tiltva, hogy semmire ne esküdjenek Fal. 298; megtiltja, hogy belé ne lépjen Pet. II:33; mindig tiltott hogy ne menjek hozzája, elleneztem nekik hogy ne vigyék el (Tolna, Lehr közl.); mint távoztatja el, hogy egyik beszéde sz. Pálnak a másikat arczul ne csapja? Tel. ev. 247; őrizkedjél, hogy semmit ezekből meg ne hagyj, Bécsi c. 62; ójad magadat, hogy vkinek ne szólj Virg. c. 1; oltalmazza magadat, hogy magasán fel ne emelkedjél 131; hogy biztosítsa magát az ellen, hogy névalírásából váltót ne csináljanak Jók. tábl. II:43; mi tart meg tehát attól, hogy ne nyúljanak hozzá Zr. áf. 83; efféle félelmekkel tartóztat bennünk, hogy lelkünk dolgában elő ne mehessünk Fal. 530; nem engedte magát lebeszéltetni arról, hogy a felügyeletet ne ő vezesse «Egyetértés» 12:170; — 3) föltétes móddal; oltalmaznunk kellene magunkat, hogy soha a mi szánk különbet ne szóllana a mi szivünknek gondolatjától Tel. ev. 191.

A *hogy*-nak s a főnévi mondatnak elhelyezése.

122. A *hogy*-nak helye a főnévi mondatban. Kötőszónk rendszeren a mellékmondatnak a legelején áll. A kivétel meglehetősen ritka, de előfordul néha; pl. ezt hogy megjelentessed, kötelességedben állott Dug. 61; nem kell, engem hogy te megcsókolj (Dunán túl); az isten nem teheti, hogy az egy szám több volna egynél, továbbá az kettő hogy több volna kettőnél, az három háromnál [Tih. c. 96; József hogy nem érti, ők azt tudják vala Born. ének. 2746; a szív hogy szeressen, a szem cselekedte Gyöngy. 63.

Azonban soha sem áll a mellékmondatnak legelején a kötőszó a következő czikk 2. és 3. pontjában tárgyalt esetekben, mikor t. i. a főmondat a mellékmondatnak két része közé van ékelve, mert ilyenkor a kötőszó a mellékmondatnak mindig második részét kezdi meg.

123. A főnévi mondat helye. — Nyelvünkben nem hogy a mondatok elrendezésének kérdései meg volnának oldva, de még a szórend csinja-binja sincs elég kimerítőleg tárgyalva. Egészben véve úgy látszik, hogy a mondatok egymásutánjában ugyanazon okok irányadók, mint a szavakéban. Itt azonban csak olyan összetett mondatokra célzunk, melyek fő- és mellékmondatból állanak. Ezekben t. i. a mellékmondat mindig a vele egyértékű mondatrész szerepét játssza s oda helyezkedik, a hol — ha közönséges mondatrésszel volna kifejezve — ez az illető mondatrész állana. Csak egy esetben nem szokta ennek szerepét utánozni a mellékmondat: midőn hangsúlyozva van. Az egyszerű mondatrész, ha hangsúlyozva van, oda áll az íge elé, pl. ekkor a táncz következett; a mellékmondatot ilyenkor rendesen mutató névmással foglaljuk össze s emeljük ki a főmondatban s ezt tesszük az íge elé, magát a mellékmondatot pedig meghagyjuk a főmondat mögött: ekkor az következett, hogy tánczoltak.

A főnévi mondat rendesen a főmondat után szokott következni, mint az eddig idézett mondatoknak túlnyomó többségéből látjuk. E helyzeten azonban három esetben történik változás.

1) A mellékmondat lehet a főmondatnak inchoativuma, szerepelhet úgy mint az egyszerű mondatban az előkészítő rész (v. ö. I. köt. 22. czikk). Például e helyett:

öcsémnek megjöve tele	valószínű,
megjöve tele híré	most hozták,

mondhatom ugyanazzal a hangsúlyozással:

hogy öcsém megjön, (az)	valószínű,
hogy megjön, annak híré	most hozták.

Ilyen előkészítő alanyi mondatok pl. a következők: (a hangsúlyos részt a megjelölt szó kezdi meg, a mi az előtt van, mind inchoativum) hogy a pogányok gyűlölök, az nem esoda Tel. ev. 97, [ezt ha török cselekedné, esoda nem volna,] de hogy mi magunk

rontjuk magunkat, az csodálatos dolog. Magy. orsz. roml. 40; hogy Constantinus nem adhatott ilyen hatalmat neki, innét meg-tetszik, mert... 30; hogy az emberi tetszés állhatatlansága bizonyos uton nem vihet az isten igazságára, abból is kitetszik, hogy Pázm. kal. 44; hogy a nép ilyen inségben van, az nem az én hibám Jók. tábl. II:79; az, hogy egyik megirigyli a másét, gazdaggá nem teszen senkit VG. I:163; hogy az éhségről tegyünk, nem sokba telik Fal. 519; hogy azt elmondjam, reád nézve szükséges Dug. szer. 52; ezt hogy megjelentsed, kötelességedben állott 61. — Tárgyi mondatok: hogy így esett, aztot igen bánom kedre való nézve Mik. 53; hogy egy generális virágot küldjön egy fejedelemnek, azt sohasem tartom illendőnek 63; hogy én e tettben ártatlan vagyok, értelmed azt oly tisztán fogja látni, mint a napfényt szemed A. Haml. 120. — Egyéb mellékmondat: hogy sanyargának ily veszettül, hamisságok az oka annak MA. 106. zsolt.

Hogyha ilyenkor a főmondat egy megelőző főmondathoz kapcsolandó, akkor kötőszava rendszeren a *hogy* elé járúl; pl. nem tudom én mértékre szedni sohajimat, *de* hogy téged legjobban szeretlek, azt hidd el A. Haml. 48; *de* hogy megjelentsen, erre nem vehetett Gyöngy. 70; *és* hogy azokról csak annyicskát tudnak, mint mi mások, *megvallani* szégyenlik (nie gestehen wollen, dass sie von gewissen dingen nicht mehr wissen, als wir andern) Kaz. Diogenes 192; *s* hogy mégsem tette, *mi gátlá?* Győry V. Havi Szemle I:157; *mert*: hogy engem testvérednek vettél, *annak* okára reá mehettem Dug. szer. 86. — A *pedig*, *azonban*, *tehát*, *tudniülük* stb. kötőszók ilyenkor átköltöznek a *hogy* mögé, bele a mellékmondatba, pl. «hogy pediglen ezt többen követik, a miatt nem jámborság» Fal. 33 = ez pediglen, hogy ezt többen követik, a miatt nem jámborság. L. ezen érdekes átvetésnek egyéb eseteit összeállítva I. köt. 54. cikk végén; I. még u. o. 251. l.

2) Előfordúl az is, hogy nem volt még ismeretes a mellékmondatnak egész tartalma, hanem csak egy része, vagy pedig hogy csak egy része szolgál arra, hogy az egész összetett mondatot az előbbi gondolatmenettel összekösse. Ilyenkor a mellékmondatnak csak ez a része áll elül inchoativumnak, azután a főmondat következik, s csak végül a mellékmondatnak

többi része; s ezt az utórészt kezdi meg a *hogy* kötőszó, hogy a főmondat és mellékmondat között álljon. Például Mikes 18. említ valakit, a kiből vezér lesz, s aztán így folytatja: a vezérségen, tudnivaló dolog, hogy kap; a mi fejedelmünk, a' bizonyos, hogy bízik 82; istennek templomát jelentetik hogy megtisztította, Bécsi c. 180; galambot, irtam vala, kilenczet hogy végy Lev. 27; a kigyótól azt semmiképpen nem teszem *hogy* ajándékát neki elvennem, Pesti G. mes. 245; efféle dolgokkal mondotta Krisztus hogy bővelkedni fognak Tel. ev. 62; hasznos dolgot ítélem, hogy cselekeszem, ha ... Zvon. Osiand. B:b; nem engedtenek annyit, a mennyit némely hízelkedők mondják hogy engedtenek u. o. 222; valami új szokásokat kívánják hogy elhagyjon az eklezsia Pázm. Öt lev. 18; a kedves örömeiket itt az idő hogy keserves gyötrelmek kövessék, Kárm. Fanni XLV; az ezekkel való elegyedés, óhatatlan hogy provincializmust ne szült volna TGYűjt. 1828. II:65; kétszáz olyan lovassal azt hitte, hogy keresztül tudna menni Törökországra Jók. é. 24; ezt a leányt azt tom, hogy szeretik VG. I:131; a mosolygó leány, azt mondják, hogy szeret Cz. 96; még olyan legénytől hidd el hogy nem félek Ny. VIII:90; jobb emberemnek tudom hogy nem adom, Kriza vadr. 355; most a borsóval, nem kellett, hogy baja legyen 422; mely zúgot nem illik, hogy tovább rajzoljam A. Nagyidai Czig. 1. kiad. 42. l.; annak érdeme, nem szabad, hogy a papokra háramolják vissza, Csiky K. Atala 50; a sík földbe tévedt fenyő lehet, hogy eltengődik, de ... , Csiky G. Havi Szemle I:50; nem kaptam biz én, hanem a Jancsi kicsibe múlt hogy nem kapott Ny. IV:121 | *kötőszós kifejezés az előkészítő rész: én pedig kevésbe múlt, hogy meg nem dühödtem: und ich — wenig fehlte, dass ich zu rasen anfangen hätte* Kaz. Diog. 52; a halló pedig, nem szükség, hogy kiegészítse, Brassai Ak. Ért. ny. tud. III:11; — *téged is, örülünk, egészségben lenned hogy hallunk* Lev. 28; olyan dolgokat is láttam hogy cselekedtél Mik. mul. 239; magam is kevésbe múlt, hogy ki nem hanyattattam sarkamból (dass ich beinahe selbst aus der fassung gekommen wäre) Kaz. Diog. 123; a szerződést *is, nem* a nemzet volt az első a ki szét-tépte, Kossuth Irat. előszó ¹⁾ | csak relativ névmás az in-

¹⁾ Az így összekertülő *is nem* rendesen összeolvad *sem-mé*, tehát a mellékmondat előre bocsátott része különös módon összefonódik a főmon-

choativum: valakire látod, hogy leszáll a szent lélek Tel. ev. 57; kit immáron ideje hogy elővegyünk 64; melyet mondtam hogy az királyfiak tettek, Decsi Jug. 86; egy kéréssem van, melyben tudom nem leszen nehézséged Pázm. Öt lev. 26; gyülevész gyülekezet, melytől azt parancsolja a szentírás, hogy megójjuk magunkat, Balásfi csepr. isk. 448; könnyen elítélheted, hogy *valamit* látod *hogy cselekedtem*, azt mind a barátság cselekedtetni velem Mik. mul. 335; oda mene, *a hová* mondták, *hogy menjen* 180; kérjem-e engedelmedet, melyet bizonyos vagyok hogy meg nem nyerek Kárm. Fanni XLV; melyekből apródonként annyit talállok előtökbe, a mennyit gondolni fogok, hogy egyszerre megemésztettek (so viel, als ich glaube, dass ihr auf einmal ertragen können) Kaz. Diog. 12; hiszen én nem ohajtok szabadabb lenni, mint Sára hagyandja hogy legyek (ich wünsche es mir ja nicht, freier zu sein als sie mich lassen wird) Kaz. Sara Sampson 92; olyan férfi vagy, minővel szerettem hogy közöm volt valaha A. Haml. 77; egy summácska pénzt, melylyel szinte feledém hogy adósom, Zichy A. Elbesz. 109.

3) A mellékmondat kettéválásának van még egy esete, de itt az első rész nem hangsúlytalan inchoativum, hanem ellenkezőleg: hangsúllyal van kiemelve, de e kiemelés nem úgy történik, hogy magának a mellékmondatnak igéje előtt foglalna helyet a hangsúlyos mondatrész, mint szabály szerint kellene, hanem különös attractióval úgy, hogy a főmondat igéje elé helyezkedik. Pl. e h., azt mondja, hogy az istennek büntetését érdemli meg, ki meg nem állja fogadását' ezt írja Pázmán Öt lev. 135: «az istennek büntetését mondja hogy megérdemli, ki meg nem állja fogadását»; az ő tetszésöket az isten igéje gyanánt akarják hogy becsüljük Pázm. kal. 675; vallyon, mit gondolod, hogy mond amaz úr?

dat elejével. Példák: (annyira föllhöz veri magát, hogy) az úrnak csak legalábbvaló szolgálatára sem alítja hogy méltó volna Tel. ev. 57; a kegyereket sem akará hogy megköstolnák Pázm. Öt lev. 208; sacramentomot sem akarja hogy vegyünk tőle 221 (NB. «akarja» tárgyas alakban, mert «sacramentomot» nem az ő tárgya, hanem a mellékmondatbeli «vegyünk»-é); abban se hiszem hogy csalódjam, Brassai Szépir. Figy. I:434. V. ő. még betűiket sincs a ki ismerné Jók. SG. 50 = még betűiket is — nincs — a ki ismerné.

Pázm. préd. 16; mit akarsz hogy hozzak? Thaly vit. én. I:423. «Görbóra hagytam volt hogy vigye a levelet; Keresztszegre hagytam hogy menjen»; ezek Wesselényi Anna leveleiből Ny. IV:219. l. azzal a kérdéssel voltak közölve, hogy «vajjon germanismus-e e két tétel?» s erre u. o. 319. megjegyeztem, hogy «ép oly kevéssé germanizmus, mint a következők: papirost mondtam hogy hozzál; a másikkul mondtam hogy adjon, ne ebből, . . .» melyeket — legalább Dunán túl — a nép is szélteben használ. ¹⁾ Az Xenophonnak históriáját éjjel nappal mondják hogy olvasta volna, Decsi Sall. el. 3. Különösen a *kell* igével gyakori e szerkesztés s főleg a székeleyknél és csángóknál: és *ma* kell hogy ő enyém legyen, Katona Bánk b.; oda kell hogy menjen A. II:318; ha a pénz után csak *száját* kell hogy tátsa A. III:199; *meg* kellett hogy haljon Népk. gy. I:330; koszton [póznán] kell hogy az ember fölnyujtsa hozzá az instáncziát, Kriza vadr. 359; végig kell hogy szenvedje 356; össze kell hogy szerelmesedjék 361; hozzá kell hogy menjen 477. Tudjuk, hogy a *kell* ige az egyszerű mondatban is a főnévi igenévtől, mellyel összekötve szokott lenni, magához ragadja a kiemelendő kifejezést (l. Nyelvtanom 515. cikk), úgy hogy az imént idézett mondatokat ugyanazon attractióval így is mondjuk: koszton kell fölnyujtani . . ., végig kell szenvednie, hozzá kell mennie (v. ő. azt voltam fölpassztermálni Ny. VIII:326).

¹⁾ Ez az egy tény is megczáfolja Király Pál nézetét (Ny. IV:415), mely szerint a szóban levő szerkezet gallicismus; ámbár érdekes látnunk, hogy a franczia éppen így fonja össze némely esetben a kell-féle mondat szerkezetet; p. où faut-il qu'il aille? hová kell hogy menjen? que faut-il qu'ils achettent? mit kell hogy vegyenek? s tegyük hozzá, hogy a latin is: quo oportet eat? quid oportet vendant? animus oportet tuus se iudicet divitem, non hominum sermo Cic. par. 6:1. De a latinban ez összefonás mindig kötőszó nélkül történik, a francziában pedig csak akkor, ha kérdő a főmondat! Azonfölül arra is kell hogy feleljen K. P., hogy juthatna el gallicismus a csángókhoz? (A csángóra nézve v. ő. Szarvas Ny. III:50, és Munkácsi, Simonyi Tanulmányjaiban 112.)

A *hogy* kötőszó kérdő és relativ mondatokban.

A *hogy* kötőszónak kérdő és relativ mellékmondatokban való használatát azért foglalhatjuk össze egy szakaszban, mert kötőszónk mindakét esetben voltaképpen fölösleges és elhagyható. Az e fajta mondatokban a *hogy* szócska csak mintegy jelképe a főmondattól való függésnek, bennük csak akkor vehették alkalmazásba a *hogy*-ot, mikor már igen kiterjedt használatu volt s mintegy tipikus kötőszava az alárendelésnek.

124. Kérdő mellékmondatok. — Az önálló kérdés s ép úgy a függő kérdés is kétféle lehet: névmástalan kérdés, melyben az egész állítás kétes s melyre igen vagy nem a felelet (entscheidungsfragen), vagy névmásos kérdés, melynek csak egy része ismeretlen s ez kérdő névmással van helyettesítve (ergänzungsfragen).

A névmástalan függő kérdést ma többnyire a pusztá *-e*-vel jelöljük: nem tudtam, eljön-e; a régiek ezenkívül a *ha* kötőszót is használták ugyanerre a célra, még pedig vagy egyedül: nem tudtam, ha eljön, vagy az *-e*-vel kapcsolatban: nem tudtam, ha eljön-e, s az utóbbi szerkezet még néhol ma is dívik. A *hogy* kötőszót efféle kérdésekben a régiek csakis a *ha*-val összekötve alkalmazták: nem tudtam, hogyha eljön, vagy: nem tudtam, hogyha eljön-e. Ma ellenben széltyiben használatos a *hogy* az *-e* társaságában: nem tudtam, hogy eljön-e; kérdezte, hogy elvégeztem-e. Régibb példát e szerkezetre nem tudok idézni, mint Mik. 119: csak azt akarám megtudni, hogy szeretitek-e a fiamat.

A névmásos függő kérdéseket is többször mondjuk ugyan *hogy* nélkül, mint azzal, de ezekben máf a codex-irodalomban is gyakran előfordul a *hogy*: kezde azon gondolkodni, hogy miképpen úrnak parancsolatját beteljesítse [= miképpen teljesítse ú. p.] Virg. c. 25; ha vki azt kívánná tudni, hogy honnan és miből érdemlé e nagy felmagasztalást 62; semmit nem morgódik azon, hogy hova viszed, és nem panaszol arról is, hogy hova teszed 68; kérdem, hogy honnat vagyon teneked ez 79; értem az te panaszkodásodat erről, hogy mely igen elfeledkeztem én te rólad Lev. 25; megírtuk vala, hogy a ház dolga miben volt 94; jól tudom, hogy miközülünk mennyi öldöklés lett 208; de térjünk arra, hogy az istennek bölcsesége miképpen végzé el... Horv. c. 75; azt tudja talán ked,

hogy ki követje cselekedte azt Mik. 53; gondolja el ked, hogy a török micsodaféle beszédekkel él 68; Zsuzsival beszélgettünk, hogy mint lett a házassága 121.

A *hogy*-nak kérdő mondatban való alkalmazása jellemző sajátysága nyelvünknek, melyet az ismertebb nyelvek közül tudtomra csak még a spanyolban találunk meg, l. Dietz III.³ 391; p. *preguntaron que quien era aquel: kérdezték hogy ki volt az.*

125. A *relativum* melletti *hogy* még érdekesebb jelenség, de ez már csak XV. s XVI.-századi nyelvemlékeinkre szorítkozik, ma csak szórványosan fordul elő s a köznyelvben csak egy maradéka van meg: a *hogy-ha* e h. *ha.* — Példák:

hogy ki = ki, a ki: a szép lovat megszereté, hogy ki miatt földét elveszté, Ének Pann. megv. 76. sor; mi vagyon, uram, valami oly állat, hogy ki tied nem volna? Virg. c. 44; mikoron hagynák a hegyet, hogy ki igen nagy vala 46; hogy a városba jőne a farkassal, hogy ki igen fene vala 56; ha olyat parancsolna, hogy ki erőtlöknek fölötte volna 62; ki Assisibeliék közül egy, hogy ki nemes nemből való 70; még u. o. 109; olyat teszek rajtad, hogy kitől félsz, Sándor c. 28; vagyon-e valaki tiközöletek, hogy ki látta volna ez templomot? Tih. c. 174; szükség lön oly állatot is teremtenie, hogy ki fél részünt lelki volna és fél részünt testi 198; mert oly szűznek kelle választatnia, hogy ki jegyeztetett volna tisztaságos férfiúnak 274; parancsolá, hogy semmi oly, hogy ki öneki szomorúságot tehetne, élében ne bocsáttatnék Kaz. c. 93; nem vall vala senkit, hogy kire nézne, kivel szólna, és kivel nyájaszkodnék 128; elég teneked erkölcsidnek ékességére, hogy te benned semmi se jelenjék, hogy ki megbántaná a te reád nézőket Horv. c. 255, 238, 246, 78, 90, 152; az szertelen való gonoszságokat, hogy kik az én bűneimnek homályából jöttenek én reám Nagysz. c. 51, 13, 39, 80; lássátok, ha isten lehet, hogy ki magán nem segíthet Kat. leg. 2331. sor; soha nem volt még oly ember, hogy ki mi miánk meg nem győztetett volna 2816. sor; ... *hogy* pogány bölcsék kik voltak 2453. sor; Dom. c. 115; Marg. leg. 109; sok lesz, hogy kik egymásra kezdenek mutatni, ... mi megismernők, hogy ki alkalmas volna Lev. 143; hogy azt az törököt kikeresse, hogy ki én velem megvína 157, 37, 73, 91, 107; — kezdé olyakat reá mondani, hogy kik soha sem voltak, sem lesznek, Pesti G. mes. 11; vala egy sz. atya hogy kit az úr isten Ábrahámnak felne-

veztetett vala Born. ének. 317b; kiesoda oly közölünk, hogy ki ezt tehesse? 320; szerzé ötlet fejedelmül, hogy ki bírna minden tartományával, Székely I. zsolt. 108; nem messze vala egy pusztá, hogy kinek közepiből egy nagy halom támad vala, Decsi Sall. 41; csak neve is oly, hogy ki megjelenti, kiknek született legyen Tel. ev. 69.

hogy mely = mely, a mely; oly nagy tisztességgel fogadják, hogy melyet annak előtte soha nem tettek vala ő neki Wink. c. 14; oly szüzet kell vala választani az isteni anyaságra, hogy mely szűz volna jóságos mivelkedetekkel megékesült Horv. c. 60; oly eseményeket szerezzetek magatoknak, hogy melyek meg nem óulnak: quæ non veterascant Sylv. Uj testam. I: 103.

hogy mi = mi, a mi: semminemű állat nincsen hogy mi idvességet szerzett volna, hanem csak ... Nád. c. 52.

hogy holott = hol, a hol: nem leltethetik testemben csak egy töhegynyi hely is, hogy holott keserűséges fájdalmával teljes nem volna Nagysz. c. 47.

hogy honnan = honnan, a honnan: az utczákon sok felé ne vigyázz, hogy olyat ne láss, hogy honnan kísértéssel te imádságodban annak utána Horv. c. 258.

hogy hová = hová, a hová: látja a pokolt, hogy hová semmi istenszerető nem megyen, Guary c. 6.

hogy mikoron = mikoron, a mikor: esztendejét írja, Mind-szent oktavája hogy mikoron volna RMNy. II:2:26.

hogy mielőtt = mielőtt: mától fogván mondom ti nektek, hogy mielőtt legyen, hogy mikor leend, higgyétek, mert én vagyok Münch. c. 199b (v. ö. és ma mondtam nektek, mielőtt legyen u. o. 202: dico vobis, priusquam fiat).

hogy míg = míg, a míg: veternye után annyi idő után, hogy míg egy septem psalmust megmondhatnának, harangozott a versicularius Dom. c. 49.

hogy mivel = mivel, gyakran előfordúl, főleg a Lev. I. kötetében s az Érdy-codexben, még pedig nemcsak okhatározó, hanem gyakran célhatározó, sőt egyszerű főnévi mondatokban (több példát l. a *mivel* köszöszónál): a tulok hánytatja magát, és az ökröt bosszantja vala, hogy mivel ő szabados volna és semmit nem munkálódnék, de az ökör... Pesti G. mes. 154; vizet ereszte ő nekik a kösziklából, hogy mivel csak ne zúgódnának ő ellene, Érdy c.

341b; értem pedig azt is, hogy mivel efféle szót te mondtál volna nádorispán uramnak Lev. 237. stb.

hogy miért = a miért, mert: de *hogy* mert szent Ferencz igen szereti vala ötet..., monda neki: et s. Franciscus, quia multum diligebat fratrem Leonem, ... dixit ei Ehr. c. 46; megbántottad Rómát, hogy myert Gergelyt elbocsátottad, Érdy c. 235b; így még 246; azért nincsen oka, hogy myerth az úristennel ember vetekedjék Komj. Giiij (ezt kérdésnek is lehetne tekinteni: *hogy miért* vetekedjék?).

Mai köznyelvünkben ez a *hogy* csak a *hogy-ha* kötőszóban fordul elő, melyet az egyszerű *ha*-val vegyest úgy látszik minden különbség nélkül használunk (l. a *ha* kötőszót). Ezen kívül csak két helyet tudok idézni, hol a mai népnyelvben is rábukkanunk erre a relativum-kísérő *hogy*-ra: a fiúkat «ők annyira nevelték, hogy míg iskolába adták» (Gyergyó) Ny. VIII:228; «nincsen *hogy* mit szítáljanak» Ny. IV:237 — az utóbbit azonban tán inkább kérdő mellékmondatnak tekinthetjük. Valamivel többször fordul elő az, hogy a relativumhoz hátul függesztik a *hogy*-ot: «nekem kell megtenni, mert látom nincs a ki *hogy* tegye», «adott az isten nekem annyit a kiből *hogy* megélek» (e két mondatot Veszprémmegyében hallottam); «de sok a mi *hogy* sok» Arany III:168. Ezeket a ma szintén járatos *mivelhogy*, *miérthogy*, *hahogy*-féle kifejezésekhez kapcsolhatjuk, l. ezeket a kihagyásokról szóló szakaszunkban.

Más nyelvekből nem tudnék olyan szerkezetet idézni, melyben *hogy*-féle kötőszó előzné meg a relativumot. Csak kötőszók előtt fordul elő néha a latinban ilyen pleonasztikus *quod*,¹⁾ főleg *si* előtt, p. «*quod si* sal evanuerit, in quo salietur?» = *hogy ha az*

¹⁾ Meiring Lat. gramm. §. 1003: Vor die konjunktion des neuen satzes wird behufs relativischer anschliessung an das vorhergehende oft *quod* gesetzt, welches im deutschen nicht übersetzt werden kann; es lässt sich dann gewöhnlich ein tonloses *nun* zur verbindung anwenden. Besonders häufig ist *quod si* wenn *nun*: Coluntur [tyranni] simulatione dumtaxat ad tempus. Quod si forte ceciderant, tum intellegitur, quia fuerint inopes amicorum. Cic. Lael. 15. — Wie *quod si*, wird auch *quod nisi*, *quod etsi* gebraucht; ebenso findet sich bei guten schriftstellern *quod cum* (da *nun*), *quod quoniam*, *quod quia*, *quod ne* ... — Az utóbbiakkal összevethető a fönnt idézett magyar *hogy mivel*, *hogy miért*.

só elolvadand, mivel sóznak aztán? Jord. c. 365. S ezzel egyező kapcsolat van a héber nyelvben is: *kī 'im* ,hogy ha' az egyszerű 'im ,ha' mellett.

A mi *hogy*-unk ilyen esetekben még fölöslegesebbnek látszik, mint a kérdő mellékmondatok elején: hiszen a relativum magában is alárendelt viszonyt jelöl. De mikor ilyen kapcsolatokat használni kezdtek, a relativum talán még valamivel közelebb állt az eredetibb határozatlan névmáshoz, melyből fejlődött (l. a 101. cikket, s l. a *ha* kötőszónál a ,*ha ki* kapcsolatot); később midőn a relativum kategóriája jobban megerősödött, a relativumnak *hogy*-gyal való támogatása is kiment a szokásból. ¹⁾

¹⁾ Toldy, Régi Magyar Passió 158. l. az Érs. c.-nek ezt a mondatát: «ez ruhát Heródes tartja vala emlékezetre, hogy ki volt Salamoné» — így magyarázza: mint a mely volt. Azonban ez a magyarázat a legtöbb idézetünkre nem illenék. Még inkább, mert sokkal több esetben, gondolhatnánk arra, hogy a rel. mondatban kifejezett c z é l vagy k ö v e t k e z m é n y jelölésére szolgált e *hogy*; p. a barátok közölők választottak egyet, hogy ki a veterenyek r őket felkölténé Kaz. c. 68; válasszatok az kit akartok, hogy kihez mindnyájan ti hallgassatok Hist. Alex. 51; teremtsünk embert a mi képünkre, hogy ki uralkodjék az tengernek halain... Szárászi catech. A4. Sok helyen a fentebbi példákban a relativum helyett egyszerű *hogy* is állhatna, a minthogy e kötőszó gyakran köt össze jelző mondatot a főmonlattal (l. 119. cikk). — Lehet, hogy mind ezek az esetek közreműködtek azon szerkezet kifejlődésére, melyben a relativum előtt találjuk a mi *hogy*-unkat.

C) A célhatározó mondat.

126. A célhatározás mindig kívánást foglal magában, azért a célhatározó mondatot a fölszólító módalak jellemzi; néha azonban föltétes kívánást fejezünk ki vele s akkor föltétes módot alkalmazunk.

A célhatározó mondat eredetileg csak egyik alkalmazása a főnévi mondatnak s ez különösen érezhető azon számos esetben, mikor a célra való nyomatékos rámutatást a főmondatban mutató névmással eszközöljük. Példák:

azért, hogy: angyalok bocsáttatnak földre, azért hogy embereket tanítsanak Virg. c. 15; azért [= tehát] én im ma azért jöttem te hozzád, hogy békeséget szerezzek 55; azért jöttem, hogy a te tisztességében jelen legyek, Érdy c. 509; azért prédikálá az evangeliomot, hogy egy anyaszentegyházat gyűjtsön magának Tel. ev. 98; efféle czigányságokat azért gondoltanak, hogy a más emberek jószágát magokhoz kaparithassák Magy. orsz. roml. 26; csak azért hagyta meg életemet, hogy a más birtokában láthassalak Mik. mul. 186; nem azért vitézkedett, hogy kinsre verje magát Fal. 277; azért készítették, hogy elkeljen Ny. I:326.

a' végre, hogy, ma inkább *a végett, hogy*: ezeket csak a végre mondtam, hogy senki ne tulajdonítsa tudatlanságomnak, hogy... Tel. ev. előszó; a végre lett emberre az isten fia, hogy tudatlanságunkat tanításával oktassa Pázm. préd. 104; a végre cselekszi ezt, hogy lelkünkrol megfelejtkezzünk Fal. 542; szemeink előtt a könnyű életnek tündérképeivel játszadozik, csak a végre, hogy eszünket azokba öljük 559; — *azon végett*, hogy... nyilvánósítsd, Kónyi, Ábel h. 121.

arra, hogy elavult szerkezet, a mult század óta nem igen fordul elő (emlékeztet a német *auf dass* s az olasz *accio che* v. *accid* kezdetű célhatározó mondatokra, v. ö. még az ilyen célhatározó-

kat: arra való, semmire való, semmire kellő): arra támaszta föl engemet Krisztus, hogy tanubizonyságot tegyek Debr. c. 138; mire jöttél? arra jöttem, hogy veled haljak Virg. c. 38; arra bocsátott az atya isten, hogy bizonyságot tegyek a Messiásról Tel. ev. 56; a patakok a hegyek között folynak: arra, hogy a mezőn járó barmok e szép kútfejekben igyanak MA. 104. zsolt.; arra csinálom ezt a zsinórt, hogy téged megfojtsalak véle Mik. 115.; arra teremtett isten minket, hogy boldogok legyünk. Fal. 545.

Legközönségesebb azonban az az eset, hogy a főmondatban nines mutató névmás: imádjuk isten kegyelmét ez lélekért, hogy jorgosson ő neki; imádjuk mind angyalokat, hogy imádjanak érette; imádjuk szent Péter urat, hogy oldja mind ő bűnét HB.; jöve Jánoshoz, hogy megkeresztelkedjék ő tőle Münch. c. 18; ki az uram, hogy higgyek ő belé? 190; én sebeimet neked adnám, hogy énnekem zászlóviselőm légy V. c. 61; siess, hogy ments meg engemet Horv. c. 10; kimutatá az ördög az ő csalárdságát, hogy lássák őtet az igazak és megcsufolják Dom. c. 54; e világra jött, hogy a bűnösöket megszabadítsa Tel. ev. 71; ennyi szépséggel ékesítette, hogy a mi szemünket legeltesse Pázm. kal. 11; nincs szükségem a hegedűsre, hogy tánczoljak Mik. 34; mit csináljak hát, hogy kednek is engedelmeskedjek 45; én neked szolgálók, hogy te engemet fizess: ich arbeite dir, damit du mich bezahlest Kaz. Diog. 156; igyekezz jobban, hogy érkezz NyK. III:16; adnál-e egy csókot, hogy megbizonyítsd? Ny V:30; alig várta a reggelt, hogy szerencsét próbáljon, Kriza vadr. 428; haza tartok én, hogy végre valahára sok küszködés után legyünk egymás párja Pet. I:109.

Ha tagadó a mellékmondat, rendszeren a *hogy ne*-féle szerkezetet használjuk (a *ne-hogy* és *ne-talán* kezdetű mondatokról l. a kihagyásokat tárgyaló szakaszt); példák: hogy vakmerőségnek ne vétessék: ne *præsumptioni* imputetur Ehr. c. 76; ezeket beszéltem, hogy meg ne háborodjatok Münch. c. 204; hogy valaha meg ne forduljanak 77; vigyázzanak, hogy el ne essenek Debr. c. 128; két hajót szerze, hogy ez világnak tengerén el ne vesszünk 141; elvettessék az bűnös, *hogyne* lássa istennek dicsőségét Horv. c. 36 = Tih. c. 251; ezeket csak a végre mondtam, hogy senki ne tulajdonítsa tudatlanságomnak Tel. ev. előszó; a nemteleneket választá, hogy senki ne dicsekedhessék ő előtte 175; igen

kell őrizni, hogy meg ne szakadjon 179; nagy isten! mindent a mit tudok kiáltok, hogy éntőlem elaluvásomért ne kérd elő nemzetem vérét Zr. áf. 7.; vigyázással legyünk, hogy hozzánk ne férhessen Fal. 525; vidít, hogy el ne lankadjunk, szomorít, hogy el ne bizzuk magunkat 559; olvadást csak azért engedne szívének, hogy ah! ő ne érje hunytát nemzetének FMagy. Min. 426; kevély légy, hogy be ne kapjon a légy Ny. IV:82; fölárkolták az utcát, hogy ne mehessek hozzád II:432; köd előttem, köd utánam, hogy senki se lásson Mer. Dun. I:107.

A fölszólító módnál sokkal ritkábban fordul elő célhatározó mondatban a föltétes mód és ilyenkor a föltéteség gyakran már a főmondatban is megvan. Példák: jó volna a király levelét neki hozatni a rovás felől, hogy szolgáltatná hamarsággal be Lev. 56; emlékezhetik, hogy könyörgöttem vala, hogy fiamat a nagyságos úrnak szerzette volna 152; másszor megfeddenéd apró kölykeidet, hogy meg ne csúfolnák vitéz vén fejemet Ill. Toldi; azért mentem vala, hogy az adópénzt elvettem volna, de egy pénzt sem adának 158; nem volna kár bezsindelyezni fejét, hogy ki ne menne esze Fal. 929, kéreti kigyelmeteket, hogy a megígért személyt tennék megadóvá, hogy azzal is a mi kicsiny sergünk többülne Ny. III:187; egyszer eszibe jut, hogy meg kell vala ötet szorítani, hogy ha magán segített, rajtam is segített volna, Kriza vadr. 480; ő biz azért jött, hogy elvenné valamelyik leányt, ha adnák 485. — Különösen két esetben fordul elő gyakrabban föltétes mód célhatározó mondatban:

1) ha a főmondat óhajtó, p. ó vajha itt volnának mind az apostolok, hogy neked most alkalmas szolgálatot tehetnénk Tih. 375; uram, vaj szaggatnád meg az egeket és szállanál le, hogy megjelentened a te nevedet 232 = ó uram, mindenható isten, törnéd le az egeket és szállanál le, hogy lenne nyilván a te neved Horv. c. 13; szüből kívánhatom, köztetek fekünném, ti szerencséteket hogy ne irigyeném Zr. IV. én 33; bár önmagadat szórhatna el így a szél, hogy ne maradna itt létednek semmi nyoma Kaz. Bácsm. 96; bár közelebb volna, hogy könyvem annyszor utána ne folyna Cz; bár csak izre porrá törne [a gőzös], hogy minket el ne vihetne Népk. gy. II:183; bárcsak az a hajnal sokáig tartana, hogy a szerelemnek vége ne szakadna Ny. V:43 = fényes hajnalcskillag bár föl ne virradna, hogy a szerelemnek vége ne

szakadna, Kriza vadr. 17; Ó — ha nem a hirért, nem a dicsőségért, Nem, hogy a világnak üssek vele czégért, De, hogy a dallásban lel-kem átfijodnék, Óh, ha még egy olyat énekelni tudnék! A. TSz. I.;

2) tagadó (vagy ezzel egyértékű kérdő) főmondat után; ép úgy mint hasonló esetben az általános főnévi mellék-mondatokban (l. fönt 120. cikk): mire nem jönnek ki, hogy békességgel fogadnának minket? Bécsi c. 17; miért nem jelen-tetted ezeket meg énnekem ennekelőtte, hogy te veled egyetembe mindenkoron bánkódtam volna? Wink. c. 33; mire nem látod volt ezt meg, hogy magadat megóttad volna? Érs. c. (Toldy, Passió 105); ezt én nem azért írom, hogy Ambrusnak kedveskedném vele Lev. 71; de nem azért [tették e jót velünk], hogy majd gonosszal fizet-nénk, jóltett úrunk ellen fegyverrel sietnénk Gyöngy. 94; még a levendulám sem szikkadt meg, hogy a fehér ruha közé keverhetném Borssz. J. 456. sz. 9; mért nem virágoztál minden fa tetején, hogy leszakaszthatott volna minden szegény legény? Ny V:43; még a székről fel sem kele, hogy az ajtón kikísérne (csángó) V:383; messze van a rózsám, hogy ő bekötné [vérző lábam] Abafi Göcs. 74. Igazságtalanul van tehát megróva Ny. IV:291 Vörösmartynak ez a helye: «Most nem jössz te, hogy kebelemben elaltatnád nagy bűneim átkát s képzelt boldoggá karodon ringatna szerelmed». — Előfordul azonban ezen esetekben is a rendes fölszóli-tó mód, óhajtó főmondat mellett ugyan ritkán (p. bárcsak annyira tudnál menni, hogy felire szeress, mint én téged, Kriza Szépir. Figy II:2: 13.), de annál gyakrabban tagadó főmondat után; nem eresztette isten ő fiát, hogy ítélje e világot, de hogy üdvözljön e világ ő miatta Münch. 173; senki nem gyújtja meg gyertyáját a végre, hogy az pad alá tegye, hanem fölteszi az gyertyatartóra Zvon. post. I:548; sem a végre nem írom, hogy valakinek tormát törjek orra alá Pázm. kal. VIII; szemöket fel nem emelik, hogy megköszönjék 11; nem azért jöttünk ide, hogy itt sok időt töltsünk Mik. 15; nem azért mondtam meg szándékomat, hogy tanácsot kérjek tőled Mik. mul. m. 280; a végre ne koplalj, hogy nagyobb udvart tart-hass Fal. 25; nem bujdoklik sűrű ködbe, hogy szem ne lássa 300.

A föltétes mód mint latinosság is előfordul (mult idő mellett a latin scriberet mintájára) főleg régi fordítóinknál és íróinknál, de még mai irodalmi nyelvünkben is rá-rábukkanunk mint átöröklött hibára; p. megismeré, hogy azért mondaná ezeket,

hogy a jószágtól megvonhatná Virg. c. 103; a Dunába beszöktete, hogy magát ott megmentenéje, Ének Pann. megv.; nem egyébért vettem, hanem csak ezért, hogy látnám: Tel. ev. előszó; de mi végre [tévék ezt], hanem csak azért, hogy mindeneket lábok alá vetnének Magy. orsz. roml. 31; hogy az esők cseppenként esnének, isten a levegőégnek középső részét hidegen teremtette Pázm. kal. 16; ezt cselekedte Magdolna, és egyebek, meg akarván magokat ítélni, hogy istentől ne ítéltetnének 1001; az ember fegyvertelenül maradott, hogy senkinek se ártana Fal. 519. Annyira közönséges volt azelőtt e latinizmus, hogy ma itt-ott jó íróknál s a népköltésben is találkozunk vele (p. a rím kedvéért használva) s mint archaizmust menthetjük; p. Ötven-ötven jó leventét Kiszemeltek, hogy követnék A. II.; S legottan vitézlő férfiak menének, Hogy kihoznák a port, ágyút töltenének A. III:180; A kapuját megnyitotta, Hogy Miklós bémenne rajta, Kriza vadr. 5.

Néha jelentő módot is alkalmazunk a célhatározó mondatban (magyarázatát l. fönn a 18. lapon), p. kiment, hogy majd megnézi, mi baj; itt fölvette [a pénzt] a z végre, hogy beviszi Lev. 182. — Azonfölül hallható a nép nyelvében a fölszólító helyett a jelentő mód olyan célhatározó mondatokban, melyekben befejezett cselekvésről van szó, p. «majd mondok egy ujságot, hogy hiába ne jöttem»; oka a *jöttem legyen* alaktól való idegenkedés, l. fönt 120. czikk.

Érdekes a célhatározásnak mintegy irónikus használata, mikor ugyanis «sajátságosan célznak van feltüntetve az, a mi következmény» (Lehr, Toldi 252), p. kezded a szót, hogy azt rögtön abbahagyd, Tompa; elváltunk, hogy ne lássuk egymást többé, Pet. Tündérialom (=elváltunk, úgy hogy nem láttuk egymást többé); nem azért megyek el, hogy vissza ne jőjek A. Toldi VI:14 stb., l. Lehrt e helyhez.

A célhatározó mondat rendszeren követi a főmondatot, de néha előkészítő szerepe van, ép úgy mint az általános főnévi mondatnak (nem csak költőknél és szónokoknál, mint Barkász véli 203, hanem a mindennapi beszédben is); hogy e magad megismerésére jobban juthass, kell tudnod, hogy... Wink. c. 123; hogy a község el ne idegenedjék, fordítják a kaszát Pázm. kal. 86; a ki költeni akar, hogy legyen miből, keressen Fal. 274; hogy ezekbe ne akadjunk, bennök ne vesszünk, az isten félelme mellett marad-

junk 513; hogy jövedelmük legyen, hát oda építettek egy hidat Ny. I:418; hogy kárt ne tegyen, utat akarék adni neki, Kriza vadr. 415. — Ilyenkor a főmondatnak köztöszava meg szokta előzni a mellékmondatot; p. és hogy a spanyol királynak fiai az Orleans leányi közül vegyenek feleséget — ezt a két lányt is Spanyolországba fogják küldeni Mik. 81; de hogy megjelentessék Izraelbe, azért jöttem én Tel. ev. 57; de hogy a buza ki ne csirázzék, elharapdálják púpját Pázm. kal. 19. — A mellékmondatba is belekerülnek itt ugyanazok a kötőszók, melyekkel a főnévi mondatokban így bánunk (l. 123. cikk), p. hogy *penéglen* megelhessed, a mit keressz, e könyvben annak okáért minden részének czímerét elül vetettem Wink. c. 121; hogy azért szándékoztam tovább ne gátoljam, jó fiad miattam elmehet Fal. 329. — Néha a főmondatnak egyéb része is megelőzheti a mellékmondatot, p. «elhagyom pedig (hogy hosszas ne legyek) miket ígérgetett» Dug. szer. 34 = hogy pedig hosszas ne legyek, elhagyom, miket ígérgetett.

Néha maga a kötőszó nem áll a mellékmondatnak elején; p. eljőve a Sámson, előttök hogy játszanék Born. ének. 287; ezt hogy világosabban értsük, jusson eszünkbe hogy..., Pázm. kal. 87; a kása hogy meg ne égessen, megfúttam Mik. 112 (versben); ebben hogy rövidség ne legyen, minden örökségöket elpazarolják Fal. 260.

D) A hasonlító mondat.

127. A hasonlító mondatokban (melyek a módhatározó mondat általánosabb kategóriájába tartoznak) a *hogy* egyértékű a közönségesebb *mint* kötőszóval. Az összehasonlításnak kétféle nemét különböztethetjük meg: vagy egyfokuakat, egymáshoz hasonlókat vetünk egybe (német *wie*), «eteti úgy, hogy anya szülöttét» Königsb. Tör. = eteti úgy, mint anya sz.; vagy pedig különböző-fokuakat, egyenetleneket (német *als*) s ilyenkor a főmondatban középfok van, p. de hogy S.-nek huszat adnánk..., készek vagyunk inkább fejenként kárt vallani Lev. 12 = de mint(sem) S.-nek huszat adnánk stb. Az itt idézett két példán fönnakad a magyar olvasó, mert szokatlanul hangzik hasonlító mondatokban a puszta *hogy*; az egyfokuak kötőszava rendszerint *a hogy*, az egyenetleneké *hogy-sem* vagy más ezzel egyértékű kapcsolat. Azonban hadd álljon itt még néhány példa az egyszerű *hogy*-ra: 1) Egyfokukra alkalmazva: kik azok, mi vagyunk, *hug* is ti látjátok szemtekkel HB. (a hogy ti is látjátok); megvigasztal úgyan, hogy a másik: *restituta est sanitati, sicut altera* Münch. c. 35; hogy csak tudja, úgy kiáltja, Gyulai «A gonosz mostoha»; szárnyal a turúlos zászló, hogy szárnyalhat, Szász K. Álmos 103; a sebzett galambka lomb mögé hogy bújik: Zolna úgy magában elhagyatva nyögdel 147. — Gyakrabban fordul elő a régieknél föltételező mellékmondatok előtt, a hol ma még az *a hogy*-ot sem használjuk — mert *hogy*-ha a tisztán föltételező mondatokra szorítkozik, — hanem csak a *mint*-et (*mint*-ha); példák: úgy láttatik hogy ha elveszne az napnak fénye, Érdy. c. 5; oly tökéletességre férkezék, hogy ha egyik volna a tökéletes emberek közül 234b, 275; úgy gondoljad lelkedben, hogyha ott jelen volnál Érs. c. (Toldy, Passio 112); így vívok nem hogy ha eget vernék: non quasi aërem verberans Döbr. c. 292; hogy ha egyben: quasi in uno

369; a sírból jó oly illat, hogyha rakva volna tömjénnel Nád. c. 602; annyi érdemet valljak mennyországban, hogy ha megvégeztem volna minden órákat ő szentséges kínjának emlékezetiben, Czech c. 39; Nagysz. c. 95. Az ilyen *hogy ha* helyett codexeinkben *hogy-ha-na* is előfordul (a *na* azonosnak látszik a *no-há*-beli *no* indulatszóval); p. leesék hogyhana megholt volna: quasi mortuus cecidit Ehr. c. 68; hogyhana utáltatik vala mendenektől: quasi despiciabatur ab omnibus 129. — Egyszerű marad a *hogy* a mai népnyelvben, ha még egy relativum van előtte ugyanazon mellékmondatban, p. dolgoznak, ki hogy tud; kitől hogy lehetett, vitték mindenfelé, Kriza vadr. 398. — Ide tartoznak még: a kihagyások közt tárgyalandó régi *hogy már*, s az itt alább látható *mint-hogy*, *a mint hogy*-féle kifejezések. — 2) Egyenetlenekre alkalmazva: jobb annak, az ki munkálkodik, hogy az ki dicsekedik és szűkölködik kenyér nélkül: melior est, qui operatur, quam qui gloriatur et eget pane Kár. bibl. I:65b; a vendég még igen új, hogy többet írjak föléle Mik. 82. lev. = a vendég még újabb, hogysem t. í. f. Itt említhetjük az *előbb hogy* kifejezést, melyet p. Kazinczynál olvasunk néha e h. az előtt hogy, v. mielőtt; p. nem volt-e elég hogy Himfynek megküldém elébb hogy kinyomtattott? lev. II:153; szeretném, ha elébb, hogy sajtó alá adatik, önmaga fusson végig rajta 174; engem többé meg nem látsz; de előbb hogy mégyek, értsd, mit izen Jehova Kaz. Pyrk. 28.

Hogy a hasonlító *a hogy*-ot valóságos viszonyító névmásnak érezzük, ennek jele az is, hogy *a hogyan* is mondható helyette, ép úgy mint a kérdő névmás *hogy* vagy *hogyan*; p. én benneteket kihozalak Egiptusból, *hogyan* a saskesely hordja szárnyán fiait: dem adler gleich, der... Kaz, Pyrk. 47; hogyan 56; úgy előzé meg a sok Nabábnékat itt gazdagságban, a hogyan őket érdemben múlja fölül Kaz. IV:8; de csak a szerént, a hogyan a Nemezis erre engedelmet ada I:354. — Lássuk már most a hasonlító *hogy*-nak rendes használatát.

Egyfokúak összehasonlításában a főmondatban a mutató *úgy* vagy más mutató névmás van kitéve, az *úgy* sokszor odaértve: «*hogy cum articulo reddit latinum prout, sicut loco ammint, ut: ahogy vetsz, úgy aratsz*» Vers. Anal. II:371; ahogy v. ammint hegedülnek, úgy tánczolj: sicut tibi luditur, sic salta 398; a ki magát annyira nem tolja elő, a hogy' lehet,

nincs esze: wer siē nicht so weit treibt, als möglich, ist ein tor
Kaz. V:100; ő a Horeb aljában lelél fel sírját, a hogy az neki és
Mózesnek megjövendölteték: er schlummert im grab des Horebs,
wie er ihn solches zuvor und auch Mose verkündet Kaz. Pyr.
64; a te barátságod úgy tartósabb, mint némely más barátimé, a
hogy nemesebb és nekem minden egyebek felett becsesebb Kaz.
lev. II:293; becsületes embernek lenni, a hogy most jár a világ
[a világnak mostani állapotjához képest], annyi, mint egynek két-
ezerből lenni kiszemelve ¹⁾ A. Haml. 50; a hogy lehete, kerülge-
tém az iszapos vizet, Kuthy haz. rejt. 23; hogy mennek, a hogy
lehet VG. I:33; hogy úgy legyen, a hogy hiszi 156; a hogy megír-
tam, úgy van az, Jók. Oceánia 16; turbékoló hangot adva, a hogy
szókták a vadgalambok 37; ha így volna, a hogy lenni kellene,
mennyi bodog ember dicsérhetné az istent Jók. Kárp. Z. I:118;
s a hogy a fát teli látod, hova ellátsz szemmel, úgy a szív is tele
színig mézizű örömmel, Györy V. «Havi Szemle» I:44; nézz az én
képemre, s a hogy gondolod, úgy utazhatsz Népk. gy. I:364; úgy
lesz, a hogy én szándékozom, Kriza vadr. 404.

Kérdésben a módhatározó *hogy*-ot sokszor megkettőztetjük:
hogy-hogy? hogy hogy leszen az? quomodo fiet istud? Jord. c. 517;
hogyhogy találtam én ilyen kedvet a te szemeid előtt? MA. bibl.
I:241b. Ilyenkor azonban az egyik *hogy* helyett igen gyakran a
vele egyértékű *mint* vagy *mikép* szókat alkalmazzuk; p. *hogy-mint?*
Érs. c. 857; *hogy-mikép vagytok?* *hogy s mint* szolgál az egészség?
hogyan s miképpen? *mint s hogy?* stb. — Éppen ilyen tautolo-
gikus kapcsolatokat képez a hasonló *hogy* kötőszó roko-
naival, a *mint*, *mikép* stb. kötőszókkal. ²⁾ Példák: [az igazak] nem
szűkölködtek idvezítő nélkül, *minthogy* az egészségesek nem szű-

¹⁾ A relativ mondatnak állapothatározásra való használata, ép úgy,
mint a 101. czikk b) második pontjában.

²⁾ Szembetűnő azonban az a különbség, hogy míg a kérdő monda-
tokban a *hogy* szó rendesen megelőzi társait, a has. mondatokban rende-
sen utánuk következik; ritka az ilyen kivétel: «ki nem hiszi, immár
megítéltetett; *hogy miképpen* Máté evangeliomának 13. részébe megmon-
datik» Virg. c. 118; ki elfölkele és elterjede, és hogy mint zöld boros-
tyánfa úgy fölött MA. bibl. V:18, 3; tanult a gyermek az iskolán hogy
mint hét évet Ny. VIII:228. — Ezeket akár a *hogy-ki*, *hogy-hol*, *hogy-mi-
vel*-féle szerkezetekhez lehetne számítani, l. 125. czikk.

kölködnek az orvos nélkül Tih. c. 70; férfúi magnak elegyülése nélkül szűztől született, minthogy a pogácsába nem elegyítettett semmi kovász Tel. ev. I:477; eveznek a tollal, minthogy tisztök tartja, a cseh bajvívóhoz a budai partra A. Toldi XI. én; ez nélkül, *az mint hogy* csak külső világi dolga sem lehet állandó, mennyivel inkább az lélek idvességét néző szorgalmatossága nem lehet előmentségben Zvon. post. I:11; ez a gondolkodás is árt mi nekünk, *valamint-hogy* a görögöknek ártott régentén Zr. áf. 12; a mennyire még neveletlen árváink részéről tutrixok által tétetik ezen permutatio, valaminthogy erre igaz anyai szeretetünkből indíttattunk, ... ők is ezen cserét confirmálni tartoznak, Thewrewk J. nykincsek 17; valamint hogy a mi szöleinkben ma is a vadkanok nagy károkat szoktak tenni: azonképen Judeában régenten a rókák szintén azont cselekeszik vala Misk. vadk. 161; a szép és jó soha sem szűkölködik dícséret nélkül; valamint szintén hogy az érdem magával szokta becsét hordozni Bár. munk. VIII. k. VIII. l.; minden nemes erkölcsöket ígért magáról, valamint szintén hogy minden kellemetességek feltaláltattanak benne u. o. 61 (= mindenikét ígerte a tökéletnek, a hogyan a kellemeknek bírta mindenikét Kaz. I:149: il promettait toutes les vertus, comme il avait tous les graces, Marm.); mert *miként hogy* az egerek lakoznak szoros likakban, ezenképpen a Krisztust vallók is lakoznak klastromokban Sánd. c. 5; miként hogy ez előtt a sz. lélek tanításából tön bizonyosságot a Krisztus felől, azonképpen mostan is u. a. sz. lélek szól ő benne Tel. ev. 144; minden dolgoknak rendszerént kell lenni mi köztünk, miként hogy sz. Pál is sok szertartásokat szerze 162; az léleknek ajándékiról, melyek nemesbek hogynem mint az testiek, *miképpen hogy* az lélek drágább minden testnél Tih. 130; testének tagjai legyenek mennyországba teljesek dícsőséggel, miképpen hogy ez világba is teljesek voltanak malaszttal 366, 356; miképpen hogy hamisan neveznek minket hittől szakadtaknak: azonképpen méltatlan mondanak a sok nyomorúságoknak okának is lenni Magy. orsz. rom. ajánló lev.; u. o. 3; — mai nyelvünkben legtöbbször ezt a kapcsolatot használjuk: *mint a hogy*; p. mint a hogy két birkozó egymásra rogy, A. Keveháza; engem is eltart, mint a hogy eddig, Győry V. «Havi Szemle» I:159; fogadják nagy tisztességgel, mint a hogy egy királyt illik Mer. Dun. 151; így VG. I:144 stb.; karakteremben fekszik az ily bohókat éppen oly hidegen

tekinteni, mint a hogyan a jókat forrón szeretem Kaz. Bácsm. 139. — Néha a *mint* és *hogy* szócskák között valami más mondatresz foglal helyet: *mint* az egér *hogy* több egereket is reá viszen, a mit ő izlett, ezenképpen ő nagy sokakat egyebeket is az mennyei kenyérre fölhíva Sánd. c. 6; *mint* a madár *hogy* fiait a fészekből kihányja, ezenképpen minket e világból kihány Tih. c. 17; a többi mind künn vagyon, *mint* kednek *hogy* számot adtam, azonképpen Lev. 38; *mint* immár *hogy* írtam, nem illik *hogy* embert küldjek 51; az eszeség erőt, mindent meggyőz, *mint* az égő szén *hogy* sok ételt megfőz, Pesti G. mes. 137; *mint* a tik *hogy* mindenkoron velök jár az ő fiaival, nem különben a mi urunk is megmarad mivelünk Tel. ev. 99; az irigység reá viszi az embert az öldöklésre, *mint* Kaint *hogy* reá vivé 119; *mint* a szelindek *hogy* forog, A. Keveháza; *mint* felhők gyász fátyolából *hogy* a fénylő hold kilép: úgy tűnik fel mult időkből nékem egy bájfényű kép, Szász K. ford. 134; a másik úgy nem szólt egy szót se, *mint* ez a kenyér *hogy* nem szól Ny. VIII:42; «hánykolódik intransitivum, azért nem illik hozzá a 4. ejtés, szint úgy *mint* a csúfolódikhoz *hogy* nem» Tud. Gyűjt. 1826. V:115. — Az ilyen-alakú mondatok sokszor az előmondathoz való bizonyítást, magyarázatot, példát foglalnak magukban (közeledve az okadó *minthogy* kötőszóhoz) s akkor a hasonlító kötőszókon kívül többnyire még az *is* szócska köti őket a főmondathoz; példák: V. pápa, ha élne, a tennen hugodat is feleségül hagyná vened, *mint* *hogy* meg *is* engedte volt egynek, *hogy* édes hugát feleségül venné Magy. orsz. roml. 25; Sylvesternek nem szabad lett volna elvenni, *mint* *hogy* urunk sem vevé el a földi királyságot 31; nyilván vagyon, *hogy* minden vérontásra a gyűlölség és irigység adjon okot, *mint* *hogy* Kain is ezektől furdaltatván ölé meg Ábelt 50; «Krisztus azt akarta, *hogy* az ő váltságát bizonyos eszközök által kapcsoljuk magunkhoz. *Mint-hogy* ezt az ujítók sem tagadják, kik» ... Pázm. kal. 1002; gondolván *hogy* azért jövök, *minthogy* úgy is volt, felbontá a tekercset...: weil sie dachte, ich wäre gekommen, sie zu mahnen, — *wie's denn auch wol wahr war*, — so gab sie mir sie Kaz. Barnh. M. 78; az első helyről nézi a komédiát, *minthogy* az *is* lesz, ha majd egykori szerepei sántán, bénán jönnek a színpadra, VG. Nemzet napsz. III:170; így VG. I:150; — az természet folyásának meg kellett változni ebben, az *mint* *hogy* lett *is* Zvon. post.

I:555; arra kérte hogy fegyvert szerezzenek, a' mint hogy szót is fogadtak, Landovics segíts. I:390; Azon leszek, hogy mennél hamarabb másokat fogadhassak. Az minthogy már is kezdettek gyűlni a Kegyetek gyalogi (1634) F.-Magy. Minerva 478; hadakozás ha lenne (a minthogy légyen is), legalább annyi gyalognak kell lenni Zr. áf. 92; ép így még Gyöngy. (Toldi F. kiad.) I:72, 109, 119, 143, Mik. 30, 99, Mik. mul. 36; — a királynét semmi meg nem vigasztalhatá, és az Etelred magaviseléséről mindeneket előre ellátá, *a minthogy is* egy időtől fogvást nem volt hozzája azzal a szerelmes szorgalmatossággal Mik. mul. 291; — Mikesnél gyakran az *is* a két hasonlító kötőszó közt áll, p. megvallá, hogy soha semmit látott volna szebbet egész életében, *a mint is hogy* az a köntös még inkább kimutatta [Eleonóra] termetét, mul. 29; így még u. o. 179. 201, 330. 1)

128. Egyenetlenek összehasonlítása esetében — mikor a főmondatban közép fok szokott lenni — nyelvünkben a hasonlító mondat többnyire tagadó alakot ölt, csak a *mint* kötőszót használjuk újabb időben inkább tagadás nélkül (l. ezt). Ez a comparativus melletti tagadás nagyon érdekes jelenség, de nem azért, mintha nyelvünknek jellemző sajátága volna, hanem éppen ellenkezőleg: azért, mert számos nyelv találkozik e tekintetben a miénkkel. E szerkezetet nem nehéz megmagyarázni. Egyenetlenek összehasonlításában az egyik tagnak a tulajdonság vagy cselekvés bizonyos fokozatát tulajdonítjuk s ugyanezt a másiktól megtagadjuk. Ha p. azt mondjuk: ő tőle jobban félek, *mintsem* atyámtól v. *semmint* atyámtól; ez fölölv a. m. ő tőle jobban félek, *mint-is-nem* atyámtól v. *s-nem-mint* atyámtól. Régi nyelvemlékeinkben az efféle hasonlítás legtöbbször ilyen alakban lép föl: «ő tőle jobban félek, *hogynem* atyámtól», s ennek kiegészítése még egyszerűbb, mert nyilván a. m. «ő tőle jobban félek: úgy félek, a *hogy* nem félek atyámtól», ich fürchte ihn mehr, so, wie ich den vater nicht fürchte. (V. ö. hatalmasabbá tette, mint minő már rég nem volt

¹⁾ Ritkábban ugyan, de előfordul az egyszerű *a hogy* és *a mint is* ilyen magyarázó mondatokban, p. a beleesés éppen legrosszabbkor esnék, *a hogy* úgy *is* esett ki VG. 63; e magas cím mégsem illette meg hivatalos rangját, *a mint* Barkó úr sietett is szerényen tiltakozni, Csiky G. «Havi Szemle» I:55.

«Ellenőr» IX:164.) A legegyszerűbb kapcsolat persze ez volna: ő tőle félek, atyámtól nem félek; s így mondják például a mosquitók (Pott Et.forsch.² I:350). A csuvas már középfokkal köti össze a tagadást, de még nem alkalmaz kötőszót: „az atyámtól nem oly igen félek, ő tőle jobban félek” (l. NyK. II:372). Szakasztott ilyen kifejezésmódra bukkantam a finn nyelv egyik ágában, a kiháló krévin nyelvjárásban (l. Wiedemann, die Krewinen 82): *sä kūh sūrampa eb üchs tähä un pememp eb peiwitt*, szó sz.: a hold nagyobb, nem egy csillag, és kisebb, nem a nap = nagyobb mint egy csillag és kisebb mint a nap. S akadunk ilyen szerkezetekre a román nyelvekben is, p. *più soave dorme, no face segnore*: édesebben alszik, mint valami úr (l. Dietz III:400). Viszont kötőszó van, de középfok nincs a köv. példában: jó embernek úrban bíznia, hogy nem emberben bíznia Döbr. c. 37 (117. zsolt 8, Vulgata is: *bonum est... quam...*). — A magyarféle szerkezet különösen a román nyelvek terén ismeretes; ¹⁾ p. az olaszban: ²⁾ *ho trovato più ch'io non credeva* v. *più ch'io credeva*: többet találtam, mintsem hittem volna v. mint hittem volna; a spanyolban: *la vida aldeana me parece mas dulce que no toda la gloria de los principes*: a falusi élet nekem édesebbnek tetszik, *hogy-nem* a fejedelmek egész pompája; a francziában: «la fortune nous corrige de plusieurs défauts que la raison ne saurait corriger» Rochefoucauld (v. ö. Kazinczy fordítását Roch. 60: a történet sok fogyatkozá-

¹⁾ «Der von einem comp. abhängige satz pflegt die negationspartikel anzunehmen. Man fasste den durch den hauptsatz berichtigten inhalt des abhängigen satzes als eine verneinung, z. b. er ist reicher, als man glaubt (il est plus riche qu'on ne pense) = er ist so reich, wie man nicht glaubt.» L. Dietz Gramm. d. rom. spr. III: 363, 393.

²⁾ Olasz nyelvtanában 206 helyesen jegyzi meg Somogyi Ede: «A magyar s az olasz nyelv a tekintetben hasonlítanak egymáshoz, hogy a fokozás második része a *non*, nem, tagadó szócskával képeztetik...» De furcsa benyomást tesz, mikor az ember p. Deáky Zs. Grammatica Ungherese-jében 141 ezt a gépiesen oda vetett szabályt olvassa: «Il *che* dopo il comparativo, sopra tutto se vi siegue qualche verbo, si traduce con *mintsem* o *hogysem* o *mintsemhogy*, che equivale a *di quel che*, e se vi è nella frase *non*, questo non si esprime in ungherese. Esempl. ő tudósabb, mint o *mintsem* gondolod: egli è più savio di quel che non credi, ovvero di quel che credi» — mikor szemmel látható a tagadás a m. *mint-sem*, *hogy-sem* utótagjában.

sainktól megment, melyektől az ész meg nem tudott menteni). A régibb németben is a comp. után használt *thanne* (mai *denn*, angol *than*) néha tagadással járt, és a mai németben is akad egy-egy ilyen szerkezet.¹⁾ Ide tartozik továbbá az orosz *не-жели* kötőszó, melyet mindenestül átvett az ugor nyelvek közül a *votják* (Wiedemann gramm. § 263:1) és a *mordvin* nak Erza nyelv-járása (Wiedemann gramm. 153. §), de az utóbbiban ugyanezen viszonyjelölésére szolgál meg a *volkoda*, mely a magyar *hogynem*-nek megfordítottja. A *litván* nyelv is jobban kedveli ilyenkor a tagadó kifejezést, mintsem az állítót (Schleicher handbuch § 150), s a lett nyelv hatásának tulajdonítja Wiedemann²⁾ a finn nyelv két dialektusában, a *livben* és *krévinben*, a megfelelő tagadást (*lív äb ku* szó sz. nem *hogy*, nem *mint*). S úgy látszik, hasonló szerkezet használatos a finn nyelvnek karjalai dialektusában is, csak hogy a két mondat azonfölül ellentétes kötőszóval van összekötve; p. Máté ev. 10. fej. 15. versének karjalai fordítása szórul szóra így hangzik: «könnyebb lesz Sodoma és Gomorra dolga az ítélet napján, de nem a *hogy* (*a ei kun*) annak a városnak», Károlyinál: könnyebben lészen a Sodoma és Gomorra dolga az i. n., *hogy nem* annak a városnak; ép így Máté 18:8 (de 18:9 csak *mi*, *mint*). Megemlítendő végre a rokon nyelvek közül a *kondai vogul*; ez középfokhoz a hasonlító mondatot ugyanazon kötőszóval köti, mely különben csak a. m. *nem is*, *nem pedig*, tehát voltaképpen úgy, mint a fönt említett csuvas és *krévin*.³⁾ Ilyen

¹⁾ Dietz a román kifejezésmódhoz idézi mint hasonló szerkezetet Gries német Tassójából I:34: «kaum ist die sonn' im osten aufgegangen, und heitrer, als sie lange nicht getan . . .» És Adelung is közvetve bizonyítja e szerkezetnek megvoltát, mikor német nyelvtanában II:479 hibáztatja: «Fehlerhaft ist es, die bejahende vergleichung verneinungsweise auszudrücken: schärfer, als kein zweischneidiges schwert.»

²⁾ Die Kréwinen 82. l.

³⁾ Máté 1:18 «antequam convenirent, inventa est in utero habens de spiritu sancto», ez a *vogul* fordításban így hangzik: «ton elpalt *atipel* tin olmiesi akvane, nejles, isto tav onči kayrat jälpen lilnel», a mi Hunfalvy Pál szerint (*vogul* szótár 162. l.) a. m. az előtt nem is éltek együtt. Én azt hiszem, az *atipel* itt is a. m. *hogysen*, ill. *ton elpalt atipel* = előbb *hogysen* = mielőtt. Igaz hogy *ton elpalt* szó szerint a. m. az előtt, tehát nem formaszerű comparativus; azonban «az előtt» és «előbb» itt annyira egyértékűek, hogy nem csoda, ha amaz fölveszi emennek a szer-

még az angol népnyelvi *nor* 'sem' e h. *than* comp. után (p. Elliot, Silas Marner, Tauchnitz ed. 168); l. Storm, Englische Philologie 284. l., hol a norvég népnyelvből is van említve egy hasonló szerkezet.

A tagadással hasonlító kötőszók ennyiféle alakban fordulnak elő: *hogynem, hogysem, semhogy, mintsem, semmint, hogynemmint, hogysemmint, mintsemhogy*. (Tagadás nélkül, mint a 127. cikkben láttuk, csak egy két példánk van az egyszerű *hogy*-ra; de néha előkerül *hogy-mint* és *mint a hogy*: «ime ez nagyobb *hogy* mint Salamon.. ime ez nagyobb, *hogy* nem mint Jónás» Érs. c. 16b; mert azok azt értették, hogy én kegyednek feljebb becsültetem, *hogy* amint immár megértik Lev. I:3; boldogabb *mint a hogy* azt a porlakta lélek képzelni tudja Kaz. munk. II:157; még jobban, *mint a hogy*... VG. 155; bolond ember az, a ki jobban tánczol, *mint a hogy* tud Ny. VIII:180. *Mint hogy*-ról l. alább a *semmint-hogy*-ot; a gyakrabban használt *mint*-et pedig l. ennél a kötőszónál.) Itt csak azokra idézünk példákat, melyekben a *hogy* kötőszó szerepel:

1) *hogy-nem* ¹⁾: a) elliptikus kifejezésekben (l. erről a *mint* kötőszót): én tudnék jobban felelnem, *hogynem* te: ego scirem melius respondere, quam tu Ehr. c. 16; 34; nemde ti lelketek nagyobb-e, *hogy* nem az étek: nonne anima plus est quam esca Münch. c. 24; könnyebb volna megöletni, honnem akarátját elváltotzatni, Érdy c. 356b; istennek kell inkább engednünk, honnem embereknek: obœdire oportet deo potius quam hominibus Jord. c.

kezetét. Idézhetjük p. a karjalai Máté-fordításból a 26. fej. 75. versét, melyben a prius-quam [gallus cantet = előbb *hogysem* a kakas szólna] szintén így van fordítva: *iellä* (f. edellä) *kuni ei* ... = 'azelőtt míg nem szól.' V. ö. Zrinyi áf. 59: «a hadi serénységet *az előtt* kell megpróbálni, *hogy* a test meg *nem* restül.» — Különben az első hely az osztják Máté-fordításban is egészen úgy van kifejezve, mint a vogulban: *siri antom xun lin juga volta pitsangen*, s ezt már Hunfalvy is (osztják szótár 7. és 107.) így érti: «előbb *hogysem* ők együtt élni kezdettek».

¹⁾ A szótárak közül már Calepinusében megvan (1593): «quam: *hogynem*.» — Nyelvtaníróink közül először Pereszlenyi említi Corp. gramm. 540 (1682): «Coniunctio *hogy sem, hogy nem* quam, ponitur post inkább, potius, adverbium eligendi: ezt akarom inkább, *hogysem* azt, hoc volo potius, quam illud, et post nomina comparativa, ut: job ma egy veréb, *hogysem* holnap egy tüzök.»

723; az békeség jonkább illeté őtet, hodnem az atyát, ki első személy, és hodnem a sz. lelket, ki harmad személy Tih. c. 214; te rólad gondolkodni édesb, hogynem az étek Horv. c. 270; istennek könnyebb szolgálni, hogy nem ördögnek, és a mennyországba naggyal könnyebb mennie, hogy nem pokolba, Guary c. 7; a fogad is különben áll, hogy nem az anyámnak Helt. mes. 80; sokkal inkább megáldja, hogy nem az előtt MA. bibl. I:447; a ki szereti anyját, inkább hogy nem engemet, nem méltó én hozzám Gyöngy. kv. 255; — *b)* jelentő mondatban: ő nagyobb fájdalmat szenvedett, hogy nem akármely mártirban volt a halálnak keserősége Horv. c. 130; im szebb, honnem előbb vala Kat. leg. 3314. sor; — *c)* föltétes móddal: naponként inkább öregbedik, honnem megszűnnék, Érdy c. 87; kiért inkább tisztelteték, honnem megutáltatott volna Virg. c. 47; keményebbek voltak, hogy nem kellett volna MA. tan. 752; küllyebb veted, hogy nem kellene Pós. (Ny. V:458); elmédnek nagy voltát csudáltatod inkább, hogynem elfelejtetné BB. 189; elébb pedig, hogy nem a lajtra kész lenne, vitéz Vesselénynek ilyeket izene Gyöngy. I:110; — *d)* fölszólító mondatban: hogy inkább haláloznak idején örülhess, hogynem félj Corn. c. 417; jobb, készen legyen ked, hogy nem készületlen találjon az idő Lev. 144. — Ez a *hogynem*, valamint a köv. *hogynemmint* most már egészen kiment a használatból.

2) *hogy-nem-mint a)*: elliptikus mondatok: szenvedetes leszén Sodomának és Gomorrának földén, honnem mint az városnak Jord. c. Máté 10:15 (Heltai is: hogy nem mint, Münch. c. és Kár. hogynem); hívének többen, honnem mint ötezeren Érs. c. 276 *b)*; a kevélység inkább elviselendő a gazdagban, hogy nem mint a szegényben Wink. c. 139; jobb, hogy a test megfertőztessék, honnem mint a lélek Sánd. c. 29; az léleknek ajándéki.. nemesbek hodnem mint az testiek Tih. c. 130; egynek egynek egy ravaszága többet használ, hogy nem mint másnak sok, Decsi adag. 31; ez étkebe több méreg, *hogynem* méz vagyon: azért inkább akarom bátorsággal az én kevesemet, hogynemmint ennyi nyavalyával az te sokadat PG. mes. 33; jobb egy teljes marok nyugalommal, hogy nemmint két marok teljessége nagy munkával MA. bibl. I:578; — *b)* jelentő mondatban: mostan közelben vagyon idvességünk, honnem mint hittük: *quam cum credimus*, Érdy. c. 3b; az királynak fiát nagyobb királlyá akarja tenni,

honem mint atyja volt Erd. orszgy. I:308; — *c)* föltétes móddal: hogy nem mint 200 frtot adnék neki, inkább kész volnék tövéből mind kivagdalni Lev. 47; az én bűnöm nagyobb, hogy-nemmind megbocsáttathatnék én nékem: major est iniquitas mea, quam ut veniam merear Helt. bibl. I:B3 (v. ö. nagyobb az én hamisságom, hogy semmint bocsánatot érdemljek Illy. préd. I:4); felette igen elszenvedheti vala az éhséget..., inkább hogy nem mint valaki elhihetné: patiens inediae... supra quam cuiquam credibile est, Decsi Sall. 4; ultra catalogum vivit: többet él, hogy nem mint kellene, Decsi adag. 213; állhatatosb, hogy nemmint patvarnak engedne MA. tan. 58; — *d)* fölszólitó mondatban: illik nektek hogy egy ember haljon meg jobb, honnemmint a sok nép elvessen Nád. c. 145.

3) *hogy-sem* (codexeinkben, úgy látszik, nem fordul elő): *a)* elliptikus mondatok: «mendacem memorem esse oportet: hamarébb megérnek egy hazug embert, hogy sem egy sánta embert» Decsi adag. 105; valakinek kevesebb hite vagyon, hogy-sem az ördögnek, annak kevesebb megigazulása vagyon, hogysem az ördögnek Sám. 3 kérd. fel. 617; a becsületes ember örömesben szenved a testi sebeket, hogysem a csúfolásokat Pázm. préd. 505; a bűnös inkább fárasztja magát, hogysem az igaz Illy. préd. II:61; ha ennyi hadunk volna, könnyen ehhez többet csinálhatnánk, hogy sem a semmihez Zr. áf. 87; hogysem kudarczot vallanom, jobb mindjárt elszállanom Gyöngy. MV. I:74. vsz.; könnyebb volna egy disznót a sárból kicsalni, hogysem őket a tiszta életre reábeszélni Fal. 254; juhászod nyájadban tetemesb kárt okoz, hogysem azok, Dayka (Abafi kiad.) 30; ki boldogabb, hogysem két szerető kegyes? 54; több száraz ága volt, hogysem zöld levele Cz. nép. költ. 205; legyek húnzó nép közt Osszián — inkább, hogysem dalok korcsa közönyös harmóniám A. (Föv. Lap. XV:723); — *b)* jelentő módú igével: gonoszabbul esik dolguk, hogy sem azelőtt volt Zvon. post. I:534; többet érdemel, hogy-sem szenved Pázm. préd. 33; hamarébb vettelek szivembe tégedet; hogysem szemlélhettem kegyes személyedet Gyöngy. I:71; annak; hogysem ártott, inkább kedveskedett 119; nem is verdődik ki előbb, hogysem kezökben hagyja erszényét Fal. 323; repült inkább, hogysem ment Konstantinápoly felé 680; — *c)* föltétes móddal: hamarébb estve lenne, hogy sem elő győzném számlálni Magy.

orsz. roml. 21; mélyebb bölcsesség találkozott benne, hogy-sem várták volna Szeg. Aqu. 70; ha gyengébben erősíteném, hogysem a dolognak érdeme kívánná.. Pázm. kal. VI. l.; de im rontasz inkább, hogysem építenél Gyöngy. I:117; hocsem veled tánczolnék, inkább tőkét bűtűlnék, Kriza vadr. 330; — d) fölszólító móddal: imádkozzék elébb, hogy-sem tanítson Pázm. préd. c2; hogy sem azt gyászolja, inkább kardhoz nyúla Gyöngy. Char. 54; inkább hiábavalóságot írok, hogysem ilyen hamar elvégezzem leveletem Mik. 16; hadd el korán, előbb, hogysem ők téged elhagyjanak Fal. 521; több lélek kárhozott el az ártalmas példák miatt, hogysem üdvözült legyen 527; sokkal sürgősebb intézményekre van szükségünk, hogysem most e nehezen meghonosítható eszmével foglalkozzunk «A Hon» 16:152. sz.

4) *hogy-sem-mint*: a) elliptikus mondatokban: hamarább elmulandók, hogy semmint az víz színén való buborék Kár. I:526; hamarébb elfeledkezhetnék az anya az ő magzatjáról, hogysem mint Krisztus mi rólunk Tel. ev. 99; jobb megnőszni, hogy sem mint égni 245; ezek inkább bizonyítják a pápát Antikrisztusnak lenni, hogy sem mint apostoli embernek Magy. orsz. roml. 29; inkább kell szülőmnek engednem, hogysemmint te néked, Pesti G. mes. 81; inkább terhére hogy sem mint hasznára volt Gvad. nót. pok. 28; — b) jelentő móddal: még nagyobb veszedelem történhetik, hogy sem mint esék Lev. 166; ők sokkal különben hisznek, *hogy sem a mint* akkor hittének a hívek Pázm. Öt lev. 287; — b) föltétes m.: kényszerítettünk hosszabb beszéddel szólnunk, hogy semmint a prédikációnak szokott órája kívánta volna Tel. ev. 251; elébb, hogy-sem mint hadba mennének Zr. áf. 34; többet is fizetnek, hogysemmint kellene Gyöngy. I:121; a maga nemességét inkább gyalázza, hogy sem mint megérdemlené Gvad. nót. pok. 33; — c) fölszólító m.: jobb hogy megházasodjanak, hogy sem mint házasság kívül meg ne tartóztassák magokat Tel. ev. 245; hogy sem mint megszegjem néked tett hitemet, inkább szörnyű halál kövessen engemet Gyöngy. Char. 48; a halál, jobb, semmivé tegyen, hogysem mint szívem másé legyen, Dayka 64.

5) *sem-hogy*¹⁾: a) jobb útját elmeztetni, semhogy megvárni a

¹⁾ Gyergyai («Magyarosan» 49) hibáztatja a *semhogy*, *semmint*, *mintsemhogy*, *hogysemmint* kötőszókat s csak a *mintse-t* és *hogyse-t* tartja

gonoszt Fal. 191; többet vigyáznak testökre, semhogy üdvözülendő lelkökre 150; így még 94, 362; — *c*) inkább meghalni kész, semhogy térdét meghajtaná, Garai «Kont»; akkor fényesebb jövőt ígertem a leánynak, semhogy egy természet csúfja karjaiba vethetném őt A. («Életképek» 1846. I:390); arra nagyobb eruditio kívántatik, semhogy gyakorlati írótól olyat követelhetnénk, Volf Gy. «M. Tanügy» I:314; sokkal gyöngéledőbbnek érezte magát, semhogy fogadhatta volna őt «Egyetértés» 12:170. sz.; — *d*) nemesebb, semhogy a jót meg ne jutalmazza (rímben) Győry. V. «Havi Szemle» I:45.

6) *mint-sem-hogy*: lehet hogy egy-egy vidéken vagy egy-egy írónál szintén előfordul mint az eddigi kifejezésekkel egyértékű kötőszó; de mivel elliptikus kifejezésben nem tudok rá példát: azt hiszem, itt nem a hasonlító, hanem a főnévi mondatok *hogy* kötőszava szerepel s előtte a *mintsem* — s az ép így előforduló «*mint hogy*»-ban a *mint* — ellipsissel értendő s ilyenformán egészítendő ki: *mintsem* azt tegyem, *hogy*... (így a német *als dass*, latin *quam ut* stb.) P. inkább a nyakadat facsarnám ki, *mintsem* [v. *mint*] *hogy* azt megengedjem (Krizsa vadr. 484) = *mintsem* [v. *mint*] *megtegyem, hogy* azt megengedjem. Több példát l. a kihagyásokról szóló fejezetben.

helyesnek. De ha Faludi és Arany használnak ilyen szerkezetet, akkor Gyergyainak egyéni nyelvézéke nem dönthet ellene.

E) A következményes mondat.

129. A következményes *hogy* külön kategóriát tesz e kötőszó használatában,¹⁾ noha eredetét, mint 103.-ban láttuk, a hasonlító *hogy*-ból vette.²⁾ Példa erre más nyelvekből a latin *ut*-on kívül a görög ὥστε, mely a régibb irodalomban hasonlításra is szolgál, de később a következményes mondatok rendes kötőszava lett. — A következményes mellékmondatot *véghatározónak* tekinthetjük, a mennyiben azt fejezi ki, hogy minő végre, miféle eredményre jut a főmondat cselekvése, illetőleg hogy milyen fokra emelkedik;³⁾ v. ö. «vér folytaig ostoroztatál» Thewr. c. 192 = annyira v. addig ostoroztatál, hogy véred folyt.

A magyarban is, más nyelvekben is a követk. mondatok főmondatában rendszeren mutató névmás is van, még pedig vagy fokot, mennyiséget, vagy pedig minőséget, módot jelölők, de az utóbbiak is inkább az előbbieket jelentésével. (Példák, melyekben vegyest fordulnak elő: «az ördög megharagvék a n n y i r a hogy.. hegyeket megszaggatá, úgy hogy a kőszakadásokat egybeveré, oly igen, hogy ebből lön csattogás..., és lön az oly igen n a g y o n, hogy.. mind ő társi a cellából kihirtelenkedének» Virg. c. 22; bocsásson a n n y i t és o l y a k a t, hogy járassunk jó módon Lev. 161.)

¹⁾ Gyarmathy Nyelvmasterében 296 *úgy* — *hogy* a következtető kötőszók (consecutivae) közt a «tehát, így hát, következésképen» kifejezések közt van felsorolva; példája: úgy megüttele, hogy mindjárt feldőlz.

²⁾ «Consecutive sätze, welche das wie bestimmen durch angabe der eintretenden oder nicht eintretenden folge» Wiedemann, Ehstn. Gramm. 657. l.

³⁾ «... Közel áll ez a mondat a következőkhöz, a melyekben a mellékmondatot fokhatározóinak vagy véghatározóinak mondanám: tettél-e velem annyi jót, hogy áldjalak érte? (= áldhatásig való jót); gyöngé vagy még arra, hogy arató légy» — ezt írja Lehr A. egy levelében 1878.

1) Fokra, mennyiségre mutató névmásokkal:

annyi, hogy, tantus ut, so viel dass: e sz. atya szívnek annyi állhatatosságát tartja vala, hogy soha megmondott beszédét meg nem változtatta Dom. c. 43; annyi szántást tétetnek, hogy még ökrök is hálnak meg miatta Lev. 92; annyi véroket onták ki, hogy megtölt vala Jeruzsálem vérrel Tel. ev. 95; — föltétes következmény: annyit kellene pénzt is rendelni, hogy megérnék véle Zr. áf. 44; volt esők annyi, hogy csak fele is elég lett volna Mer. Dun. I:124; — fölszólító móddal (a célhatározáshoz közelve): nincs tehát annyi erőm, hogy föltámasszalak? Dugszer. 117;

annyira, hogy, adeo ut: azannyéra megköte engemet, hogy csak egy pontban [is] nem akara engedni Nagysz. c. 45; igen nagy háboruság támada, annyira hogy a püspök megátkozá a fejedelmet Virg. c. 16; tisztának kell lenni ő erkölcsében, az-annyéra hogy undokolja azokat, kik éktelen mondatnak Horv. c. 242; annyira örülnek a hívek, hogy immár boszontják az ellenségeket Tel. ev. 74; a jobb kezem is annyéra megfosztatott erejétől, hogy csak pennát sem foghatok véle Gyöngy. kv. 2; annyira ment a torkosság, hogy se napkeleti, se napnyugoti országok nem tölthetik kedvünket Fal. 547; annyira hozzá bátorodott, hogy szerelembe habarodtak, Kriza vadr. 396; a kemenczét annyira befűtsék, hogy kívül is olyan tüzes legyen, mint belül Népk. gy. I:401. — *el annyéra* megaláztatek, hogy oly mint poklosnak alíttatik Wink. c. 140; *elannyira* jutott az dolog, hogy majd ez egész világ eltelik konkollyal MA. Scult. 205 (mutató névmása által ide csatlakozik, noha a két gondolat közti viszony szerint egyszerűen a véghatározó főnévi mondatok közé tartoznék: arra jutott, oda jutott a dolog, hogy...); nem mindnyájan fogják el annyira pártját a gonosznak, hogy elhitecsék magokkal, hogy.. Fal. 251; — *úgy annyira, oly annyira*, l. alább;

akkora, hogy, tantus ut, so gross dass: hát muszáj akkorát kiáltani, hogy a fél világ hallja VG. 143; akkora tűz volt, hogy ide is látni volt Ny. III:275; hát immár akkora nagyok, hogy iskolába járnak? IV:471; mind ott van akkora seregbe, hogy a szeme nem lepte be, Kriza vadr. 398;

akkorán, hogy a göcseji és a háromszéki nyelvjárásban a. m. annyira hogy, oly igen hogy.. elkezdte magát rángatni akkorán

ám, hogy azok a nagy fák mind elkezdtek kidülni;... elkezdett akkorán óbitozni, hogy csak úgy harsogott bele az erdő Ny. II:371; — akkorán világol, hogy a hetedik ország királyának is a házában a pénzt meg lehetne olvasni, Kriza vadr. 398.

2) Minőségre, módra mutató névmások, melyek mellett a következmény mintegy a főmondat valamely tárgyának vagy cselekvésének módja gyanánt van fölfogva¹⁾ (különben ezek a névmások is legtöbb esetben helyettesíthetők az előbbiekkal):

olyan, hogy, talis ut: ha mit olyat talál, hogy méltónak ítéli olvasásra Tel. ev. el.; te is olyan vagy, hogy veled mindent el lehet hitetni, Kriza vadr. 401; vannak itt olyanok, hogy tizen sem rakhatnak meg egy szekerecskét Mik. 32; — olyan hidegek járnak, hogy a hírek is megfagytak 22; N. felől oly hírek vannak, hogy meg nem merem írni Lev. 100; oly villámások lőnek, hogy az egész föld fénylék MA. 77. zsolt.; a sírásó olyan házat csinál, hogy ítélet napig eltart A. Haml. 135; — oly keserű vala íze, hogy torkukat megszakasztja vala HB.; János oly alázatos szolgál, hogy nem alítja méltónak magát Tel. ev. 56; hamar lön oly nagy mesterré, hogy nevezteték mesterek gyöngyének Kat. leg. 579. vers; — oly igen kínzák, hogy vére elárada 2977. vers; kezdve verekedni oly igen erősen, hogy a köteleket mind elszaggatá Virg. c. 72; oly igen nagy örömmel örvendeze, hogy nagyobbbat annál senki csak meg sem gondolhat Tel. ev. 64; oly nyilván ismerhetjük, hogy sz. Pál ugyan látásnak meri nevezni ezt az ismeretet Pázm. kal. 2.; és a szép szavakhoz nézett is oly szépen, hogy repesett a szív a király mellében A. TSz. I.; olyan jól esik az én nekem, hogy ki sem mondhatom Ny. II:513; — föltétes móddal: oly nagy rettenetességgel volt megrettenve, hogy, ha a föld megnyílt volna, legottan oda rejtette volna ő magát Virg. c. 42; oly helyre igazítaná ötét, hogy sok foglyokat foghatna, Pesti G. mes. 237; oly öntözés volt, hogy bokáig járhattál volna vízben Mon. hist. Írók XI:359; oly dolgokkal vádolhatnám magamat, hogy jobb lett volna, ha anyám világra sem szül A. Haml. 72; oly édes-

¹⁾ «Der folgesatz wird im lat. als innere begriffsbestimmung aufgefasst, welche ausdrückt, von welcher art eine handlung und eine person oder sache ist, weshalb auch hier ein ita, talis etc. vorhergeht oder zu ergänzen ist». Meiring Lat. Gramm. §. 667. V. ö. Inre mondat. 79.

epedve foly ajkairól, hogy szikla repedne hegy ormairól Vör. ;¹⁾ olyan éhes vagyok, hogy a mándruczkövet is megenném Ny. I:92; olyan szárazföld terem ott, hogy elférne rajta ezer ember is AL. népm. 9; olyan szép almákat látok, hogy szakasztanék egy párt Kriza vadr. 480; azon a réten olyan nagy fű van, hogy kaszálni is lehetett volna 451; — fölszólító móddal: ez által keresek oly útát magamnak, hogy udvarolhassak én is asszonyomnak Gyöngy. I:70; nem lehet-e olyan módot találni abban, hogy megszabadulhassanak? Mik. 71; oly piczinynek kell lenni a cipőkének, hogy a csatolatja csaknem elborítsa Fal. 258; olyan kastélyt csináljatok, hogy olyan a világon több ne legyen, Kriza vadr. 466; — kérdő mellékmondat: pedig, ha búza nem terem, lesz olyan szegény, hogy hálesz? [mintegy: hogy azt sem tudja, hová lesz] Lehr, Toldi 107.

úgy, hogy, ita ut, so dass, ainsi que:²⁾ úgy legyinté, hogy e világból kivégzé Kat. leg. 4042. vers; úgy boszongódnak rajta, hogy fölöttebb sem lehet annál Tel. ev. 51; úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont Mik. 73; úgy élt-halt anyámért, hogy kímélte még a fűvő szelektől is A. Haml. 15; úgy elpusztítja, hogy kő kövön nem maradt, Népk. gy. I:417; — föltétes m.: úgy felépített, hogy ha csak egy tagocskának fogyatkozása lenne is, ottan alkalmatlanság találatnék bennünk valamely munkára Pázm. kal. 21; úgy megszorították már, hogy fel kellett volna adni magát, ha a baldacsi okos lett volna Mik. 13; bár mind úgy elmennének, hogy vissza se néznének, Abafi Göcs. népd. 63; úgy tele rakta, hogy ha még akartak volna is rá rakni, még se fért volna Mer. ered. népm. 98; úgy elaludt, hogy tán az itéletnapig sem ébredt volna föl Mer. Dun. I:53; — fölszólító m.: úgy viseljen gondot reá, hogy erről az octaváról el ne haladjon Lev. 46; úgy gyarapodjék meg a mi hitünk, hogy semmi kísértet mi velünk meg ne tagadtassa Tel. ev. 85; [a lajtorja] úgy bocsáttat-

¹⁾ Ezt Barkász 195 módhatározó mondatnak veszi, mert föltétes módú; pedig mért ne lehetne a következmény is föltétes, valami föltételtől függővé téve, ép úgy mint a módhatározás? «Hogy szikla repedne h. o.», azaz ha hallgatná dalát. L. az eddigi példák közt is a föltéteseket.

²⁾ Ezzel egyetértékűek a köv. szerkezetek: kiről Szele Jakab törvényt tétetett ilyen képpen, hogy mi tőlünk elidegenedtek Lev. 89; nem is hagytak hátra semmit szorgalmatosságokban és alázatosságokban, arra való képest, hogy im nagy lelki jókkal tündöklöttek Pázm. Kemp. T. 68.

tassék a falak alá, hogy az alattlét hozza a bástyára Gyöngy. MV. III:59; úgy szabtam, hogy rövid legyen, unalmas ne legyen Fal. 512; eszközimmel úgy gazdálkodom, hogy sokra érjen a kevés A. Haml. 120; hogyha úgy el tudom vetni, hogy egy nap alatt kikeljen Mer. Dun. II:60. — Itt különösen gyakran fordul elő az eset, melyet már az «*a nélkül hogy*», «*azért hogy*» stb. kifejezéseknél láttunk, hogy a következmény mintegy utólag jut eszébe a beszélőnek s azért a mutató *úgy*-ot közvetlenül a mellékmondat elé teszi (ilyenkor az egész *úgy hogy* mindig helyettesíthető volna valamely mellérendelve következtető kötőszóval: *tehát, akkor, azért, ennélfogva* stb.) Példák: nagy világosság mind ez világot befogá, úgy hogy az éj teljességgel változott vala világos nappá Tih. c. 54; legyetek alázatosak, úgy hogy soha kevéséget szívetekbe ne bocsássatok Wink. c. 145; a szerzeteseket kikergeték közülök, úgy hogy ritka helyen vagyon maradások Tel. ev. 97; megrémíténé őket, úgy hogy a senki előtt is futnának Magy. orsz. roml. 22; anyagi kenyért eledelül lele, úgy hogy ebben minden eleget evék MA. 78. zsoldt.; ő gyarlósította meg természetünket, úgy hogy rest a jóra, buzgó a rosszhoz Fal. 539; minden ág megtépte, tüske megszaggatta, úgyhogy még aléltabb most az isten adta A. II:29; kisebb vagyok, úgy hogy lépéssel átugorhatol Ny. II:514. — Mint látjuk, ilyenkor nem ritkán egy szóba írják az *úgy hogy*-ot, s ez olyan gyakran használt szerkezet, hogy olyankor is evvel kezdik néha a mellékmondatot, mikor a főmondatban már volt valami mutató névmás, mely mellett az *úgy* fölösleges; p. annyára megfáradtak vala, úgy hogy egyik az másikat nem segélheti vala Érs. c. (Toldy, Passio 88); minden szépségem az annyára megalutt, úgy hogy semminemű szépség én bennem nem vala Nagysz. c. 37; oly igen nagyon és olyan nagy szívszakadásnak keserűségével, úgy hogy a mindenh. istennek ő füleiben bejutnak 52. — Gyakran szövetkezik ezzel az *úgy* szócskával a föntebbi *annyira*; p. megrémüle szívünk, úgy annyira, hogy megnémulánk, Kat. leg. 2829. v.; az utakat igen állják, úgy annyira, hogy semmi élest ide be nem mernek hozni Lev. 64; hosszan imádkozik vala: úgyannyára hogy; a több apácáktól ugyan szent-

¹⁾ Különösen ha pont után következik «*Úgy hogy ...*», p. Tel. ev. 59.

nek alíttatik vala Tih. c. 11; Esau is gyölölé Jákobot, úgy annyira, hogy ugyan haláláról is tanácskozik vala Magy. c. 50; Illés idejében úgy annyira láthatatlan volt az ekklesia, hogy ő azt ítélte, hogy ő nálánál több szolgálja istennek nem maradott Pázm. kal. 558. — Ezzel egyértékű a szintén használatos *oly annyira*, p. *oly annyira* nem ellenzené, hogy még tanácsolná is Vers. Magy. gramm. 258. §. (Oly a n n y i ármányt halmoznak eléje, hogy Indiába útját nem találja, Greguss Gy. Luziád 28).

3) Mutató névmás nélkül is előfordul a következőképes mellékmondat, de ritkábban. Példák: isten a had előtt járóknak elveszi bátorságokat, hogy még az alkalmatossággal sem tudnak élni Magy. orsz. roml. 5; miért vakoskodol, hogy nem látsz? Czegl. km. 201; én gondodat viselem, hogy el nem hagylak romolnod, Pesti G. mes. 132; csak a sok kopácsolást halljuk egész éjtszaka, hogy nem is lehet alunni Mik. 88, 103; kevés pillanatok mulva megkapva látám magamat, hogy nem tudék felelni Kaz. pály. eml.; rólam is hall még hírt, hogy mikor meghallja, még a cseesszopó is álmélkodik rajta A. Toldi IV.én.; mind a ketten a kocsmából jönnek s beszélnek diákul, hogy senki sem érti Jók. é. 237; de ha még ez az egy is megcsal, elátkozom ötöt, hogy meghal Népk. gy. II:128; mind egy szálíg lekaszabolták, hogy még hírmondó se maradt I:421; fujta előbb csendesesen, hogy a tüskés disznók andalgót jártak 438; meggyógyította, hogy még forradás sem látszott a mellén 489; — föltétes m.: lovat negyvenet hoztak, marhát sokat, hogy egy házban nem férne Lev. 196; átszorítanám, hogy bordája horpadna meg bele, Kuthy rejt. 27; — főlsz ólító m.: hogy felejtselek el, hogy eszembe ne juss? II:76.

Ide tartoznak azok a szerkezetek, melyekben kérdő a fő mondat; p. hány fejed van te neked, hogy isten akarátja ellen mersz tenned? Sánd. c. 33 (= a n n y i fejed van néked, hogy isten a. ellen mersz tenni? ¹⁾); ó Krisztusom, mi vagy te, hogy így

¹⁾ Ezekben a kapcsolatokban a német is rendszeren következőképes mellékmondatot alkalmaz: wie viel köpfe hast du, dass du dich gegen Gott zu handeln getraust? De már gondolkodóba ejthetne bennünket a köv. német mondat, ha összevetjük magyar fordításával: ist Comhal, ist hier sein heer, weil so kühn du, so trotzig und keck? itt van-e ő, itt a serge, hogy te ily merész vagy, ily paczkázó? Kaz. VI: 205. A latinban is ok-

szenvedsz? Érs. c. Toldy, Passio 98; mit érdemlettél, hogy ily halált szenvedél? 138; ki vagy, hogy ily magánosan és megvetve ülsz itten? Gvad. nót. pok. 63; Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki. Ki volt tanítód? hol jártál iskolába? hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted. Pet. I:120, 121; ki vagy te bánat embere, hogy bolygysz vad bérceken? Vör.; lelkére mi rémletek árnya vonul, hogy felriad álmai karjaibul? Vör.; hova lett az én galambom, hogy sehol sem találhatom? Cz. nép. költ. 146; mit álmodál, mondd szívem gyermeke, hogy oly mosolygva kelsz? Vachot; mit csináltál velem, hogy fel nem ébredtem? Mer. Dun. I:59; mi készül, hogy ez izzadó sietség munkába fog mind éjet, mind napot? A. Haml. 6; mit vétettetek, hogy ide küld benneteket börtönbe? 53; — fölszólító m.: mi néki Hecuba, hogy megsirassa? 65. ki vagyok én, hogy ellene mondjak én uramnak? Bécsi c. 36.

Ha a köv. mellékmondat főmondata tagadó, akkor az igemódok használatára nézve ugyanazok az esetek fordulnak elő, mint a főnévi mellékmondatnál (l. a 120. ezikket). Néha ugyanis a főmondatbeli tagadásnak semmi köze a mellékmondat tartalmához, s ilyenkor emez mint tény kifejezése lehet jelentő-módu; p. csak nem tömték meg kedet puskaporral, hogy úgy rezzeget, VG. I:17; nem érzi e ficzko a mit csinál, hogy dalol mikor sirtás? A. Haml. 135. Többnyire azonban a főmondatbeli tagadás átvonatkodik a mellékmondatra is és ennek alakjára hatással van annyiban, hogy igéje föltétes vagy fölszólító módba kerül:¹⁾ 1) példák a föltételes módra: oly sokat se egyél, hogy étek után nem olvashatnál imádságot Horv. c. 233; soha oly titkon nem lehetett volna, hogy én nekem híremül nem lett volna Lev. 63; nem volt Krisztusban annyi méltóság, hogy ő mi nekünk valamit érdemlett

határozó mmondatot találunk ilyenkor; v. ö. 8. zsolt. quid est homo, quod memor es eius? mi állat ember, hogy ő róla megemlékezel? Döbr. c. — Az igazság az, hogy itt a mellékmondatot bizvást okhatározónak is tekinthetjük, csak hogy nem a főmondatnak tartalmát motiválja, hanem csak azt, hogy kérdezzünk. Első mondatunkat p. így egészíthetnők ki: hány fejed van te neked? ezt azért kérдем, hogy isten akarátja ellen mersz tenni.

¹⁾ A vers kedviért van jelentő mód ebben: «pénz nincs oly alacsony, hogy nagyra nem tehet» Gyöngy. 75; rendesen: tehetne.

volna Pázm. kal. 398; nem oly perfectióban vagyón, hogy jobb ne lehetne Zr. áf. 68; úgy rendbe dolgát nem vehette, hogy még nem kevés fogatkozások fön ne maradtak volna, Thewrewk J. nyelvkincsek 26; oly szorgos dolga nem lehet, hogy ideje nem volna más baján segiteni, Kuthy rejt. 21; hova lett az én galambom? nincs aratás, hogy aratna, nincs lakzi, hogy ott mulatna [= nincs aratás, tehát nem arat; nincs lakzi, tehát nem mulat] Cz. nép. költ. 146; még csak az ördög sem veri feleségét, hogy hullátná néha ragyaféle könnyét 203; ártatlansága bizodalmában magát annyira sem őrzi előle, hogy kellőleg elzárkóznék Kisf. társ. évl. új f. III:85; nem tarka kendő a házasság, hogy meg lehetne fordítani Erd. Közm.; nincs annyi kincs, hogy odaadná érte AL. népm. 3; még annyija sem volt, hogy kenyeret tudott volna adni gyerekeinek Ny. IV:324; — 2) fölszólító móddal: soha a tudatlan úgy egybe nem szerkesztetheti a hazugságot, hogy hamisság jelenségét ne ejtse beszédében Pázm. kal. 47; Svécziától nem oly securus, hogy más gondolatokat csinálhasson [a lengyel]; a kozákkal nem úgy complanálta dolgait, hogy bizonyos légyen benne Zr. áf. 15; nem mindenkor vagyón olyan jó kedvem, hogy históriából beszéljek Mik. 94; nem gyűlölik annyira a jót, hogy eszébe ne jusson drága jutalma Fal. 251; nem vagy barát, hogy a pénzt el ne vedd Erd. Közm.; annyi istenes lelke nem volt, hogy egyet lépjék bé, Kriza vadr. 400. — Előfordulhat itt is a tagadóval egyértékű kérdő főmondat; p. zsidó vagyok-e én, hogy ezt tudnám? Wink. c. 84; lehet-e, hogy életemet oly semminek tartsad, hogy annak oly csendességgel lássad végét? Mik. mul. 267; annyira járatlannak akarja-e magát tartani, hogy ne tudja, hogy...? Kaz. lev. I:207.

Minthogy a latin nyelv a köv. mellékmondatban kivétel nélkül mindig a conjunctivust alkalmazza, természetes, hogy régiebb fordítóinknál itt sok latinosságra akadunk: a *scribat* fordítására az *írjon* alakot, a *scriberet* visszaadására az *írna* alakot használják hibásan. Példák: 1) *quis est iste et cujus potentiae, ut haec audeat facere?* Eszter 7:5: ki ez és minemű hatalmú, hogy ezeket merészsze tenni? Bécsi c.; de ott oly nagy fényesség bővelkedik vala, hogy emberi nyelv ki ne jelenthesse Tih. c. 329; Olaszországot oly iszonyu dőghalál sanyargatta, hogy sok város lett legyen miatta pusztává Magy. orsz. roml. 44, 31, 27 stb.; — 2) *sic enim Deus*

dilexit mundum, ut filium unigenitum daret Ján. ev. 3:16: azért az isten úgy szerette ez világot, hogy az ő egy szülött fiát adná érte Félegyh. tan. 301 (így szereté isten ez világot, hogy az ő egy fiát a d á érte Tih. c. 215); úgy munkálkodott a lélek keresésében, hogy sokszor annyi ideje sem volna, melyben... Pázm. préd. 42.

A köv. mellékmondat, majdnem kivétel nélkül, utána következik a főmondatnak. Egy része áll elül mint inchoativum ebben a példában: csontjaim közöl, annyéra juték, hogy egy helyén nincsen Born. ének. 166.

F) Az időhatározó mondat.

130. Az időhatározásra szolgáló főnévi mondatról főleg abban különbözik az időhatározó *hog*y, hogy a főmondatban nincs szükség mutató névmásra; ¹⁾ továbbá abban, hogy ez a *hog*y csak a *mik*or kérdésre felelő mondatokban áll, mint a vele rokonértelmű *a mint*; végre hogy valamint ez a kötőszó, úgy a mi *hog*y-unk is fölveheti a relativumok elé járuló mutató *a* elemet, például: most pedig *a hog*y egyszer benn valánk, mindnyájan elhülének belé Gvad. nót. pok. 18; azt akarom magam is, s mingyárt *a hog*y megtudtam mi történt (das war von anfang an mein gedanke) Kaz. Barnh. Minna 14; ²⁾ a *hog*y érte mentek, Boriskát is magával vitte az öreg, Mikszáth «A jó palócok» 9; a *hog*y a király szolgálói kimentek, a nagy ajtócsapásokra a Kilencz is fölébredt Mer. Saj. II:98. (Más példák Barkásznál 207 és 208.) Ez az *a hog*y is bizonyítéka annak, hogy a szóban forgó *hog*y a relativumból fejlődött, még pedig a hasonlító (mód- vagy állapothasonlító) *hog*y-ból, l. 103. czikk.

Az ide tartozó mellékmondatok mind a *mik*or kérdésre felelnek, még pedig vagy e g y i d e j ü s é g e t („a mikor“) vagy az

¹⁾ Ha van mutató névmás, néha kétes, vajjon ide számítandó-e a mondat vagy amoda, főleg ha a mutató névmás nincs közvetlen a *hog*y előtt; p. főképpen a k k o r é r z é [ezt az éles tört Mária], hogy az magas keresztfán látá [fiát] Tel. ev. 148. — Barkász 207 és 208 az «azután *hog*y» «azóta *hog*y»-félét is vegyest idézi az itt tárgyalt mondatokkal.

²⁾ Kazinczy átvizs ezt az *a hog*y-ot a mióta kérdésre felelő főnévi mondatba is ebben a példában: «mint folytak az olta napjaid, a *hog*y e pusztá földre költözél» munk. II: 34. Nyelvérzékünk megütözik benne, de az időre vonatkozás magyarázza és menti e szerkezetet, valamint Petőfinek köv. helyét is: «r é g i d e j e a *hog*y birtoka, tanyája» (tulajdonkép birtokos-jelző mondat).

ehhez közel álló érintkező előidejűséget fejezik ki (mihelyt'), s mindakét használatban az a *mint* kötőszóval egyezik.¹⁾

1) Példák az egyidejűsége: ez magát megégeti, hogy meg kezd aggani Tih. c. 40; hogy [a gyermek] öt esztendő s foga lenni, egy apátúrnak adá, ... tíz esztendő s vala immár, hogy Nápolyba küldé az ő atyja Debr. c. 204; innét ő házából hogy elmegyen vala, minden jószágát neked hagyja vala RMNy. IIb:24; az kacolat ellopák ez nyáron, hogy Molnáriban feküdtem Lev. I:86: szinte hogy [= éppen mikor] a ked levelét hozák, indulnom akarok vala Pozsonyba 178; a napfény hogy éri vala a serget, szépen fénylik vala Helt. krón. 72; igen kis csitkó voltam, hogy megholt az apám Helt. mes. 229; végre, hogy így fárad gondos elméjében, szíves óhajta felhat az egekben Gyöngy. I:51; hogy az idő reggellett, a város házának palotájába hurezoltatom Dug. szer. 45; hogy ide-tova csavargott, hogy már a szögletet, már az ajtó melléket fűrkészte: a holt tetemekre akadott 139; egyszer, hogy éppen a nap az égre kerül: hát a virradatnak legelső sugára rásütött egyenest faluja tornyára Pet. I:112; délest vala már, hogy felkaptak a hátra, látszott is Etellak, Etele nagy sátra A. BH.; két éjjel, hogy őrön álltak ez urak, éjjel csendjén ez történt velök A. Haml. 18; tegnap hogy fát hoztam az erdőről, már könnyebben jöttem a tul-kaimmal Ny. III:178; hogy ott került a vizet, hát a möndölecsek maguktól visszajöttek, Kriza vadr. 480.

Régibb irodalmunkban ennek az egyidejű *hogy*-nak egy olyan árnyéklatával is találkozunk, mely mai nyelvünkben tudtomra nincs meg: t. i. hogy szokásos egyidejűséget (vagy

¹⁾ Érintkező utóidejűséget látszik jelölni néha *alig* kezdetű főmondat mellett: de a falun által alig jöhetének, hogy megint sok barmot s tótokat érének, azok is ellenek mind felrezenének Gyöngy. I: 121; ez a két gyermek alig tudott szólni, hogy már egymást szerették Mik. mul. 152; a király alig érkezék az udvarába, hogy a maga házába mene. 245; így u. o. 31, 282, tör. lev. 7, 38; Vers. anal. Tulajdonkép ezekben is egyidejűséget jelöl a *hogy*, p. ez a két gyermek már akkor, abban az időben szerette egymást, mikor még alig tudtak szólni. Különbösen Mikes nyilván a francia *à peine ... que* hatása alatt használja annyiszor e szerkezetet, valamint mai napság a hasonló *«alig ... midőn»* rendesen a német *«kaum ... als»* fordítása; l. a *mihelyt* kötőszónál. Érdekes, hogy a latin *ut*, a német *wie* stb. (főnt 19. l.) szintén a m. a *hogy* két jelentésére szorítkoznak.

bár előidejűséget) is jelöl, vagyis oly gondolatokat köt össze, melyek rendszerint egyazon időben történnek; mi ilyenkor a *ha, valahányszor, mikor* stb. kötőszókat használjuk. Példák: «a főtt meggyet hogy föladed, szeljenyeret alája» 1601-ki szakácskönyv 39; hogy megfőnek, oztán szürd a sült páva alá ... hogy az hagyma megfő, aztán szürd meg Radv. csal. III:37; «ha az sarló vagy kasza igen feketedik hogy vágja az füvet, esőt jegyez» Cisio G3; ezeket főzd össze, és hogy meghül, öntsd az lónak torkában u. o. O4; mert gyakorta, hogy ingyen nem vélnéd, mint az sebes tűz fölgerjed haragja MA. zsolt. 5.

2) Példák az érintkező előidejűsége:

a) többnyire hangsúlyozva van a két cselekvés érintkezése az által, hogy a főmondatban *azonnal, mindjárt, legott*-féle időhatározó van kitéve: «azonnal, hogy meglátta, így szólt hozzá: ut primum eum conspexit, sic ei locutus est» Vers. anal. II:394; hogy hallotta, felkölt hamar: ut audivit, surgit cito Münch. c. Ján. 11:29; hogy neki adá e sz. áldomást, legottan minden kísértet eltávozék Virg. c. 19; hogy ezt mondandod neki, legottan eltávozik 21; legottan, hogy ezeket megmondá, eltávozék 63; legottan hogy ez fráter bemene, az ördög ottan kimene Dom. c. 233,43; s leg-azonnal hogy hozzája vevé, megadá lelkét Debr. c. 30; nem csoda hogy legottan, hogy hitet az angyalnak adá, monda: Tih. c. 128; míglen atyjának házában munkában megmarada, szüzességét tisztán megtartá, de hogy kimene házából, szüzességét ottan elveszté Kaz. c. 152; hogy meghala, a fia mindjárást német korhelyhez állá Lev. 51; hogy te engemet anyám méhéből kihozál, ottan segedelmem löl MA. zsolt. 55, 76; herczegi személyét hogy megtekintette, magaviselését mindjárt megszerette Phil. Flor. 2; pontban hogy olvasám szomorú soraid, bennem az indulat ismét szárnyra kele, Dayka (Abafi kiad.) 51; hirtelen megfordult, hogy Kádas belépett A. MO.; hogy általbuktak s elváltoztak, a sólyom abba a nyomba oda ért, Kriza vadr.; hogy a gyermek kimene, ahajon¹⁾ leszálla egy csomó veréb előtte (Gyergyó) Ny. VIII:228; hogy a szegény asszony bement, mindjárt ott találta az első házban a békát Népk. gy. I:430; — föltétes móddal: azonnal, hogy meglátná, rá rohanna Vers. magy. gramm. 259. §.

¹⁾ *A-helyen* = ném. *auf der stelle*, *stande* pede, l. a *mihelyt* kötőszót.

b) az érintkezésnek kiemelése nélkül: de hogy ő hordója elkifordúla az szigetből, sz. Ferencz önnönmaga marada (portitore vero suo recedente, Fr. solus remansit) Ehr. c. 27; hogy hallotta hogy Jézus eljött, eleibe futa: ut audivit quia J. venit, occurrit illi Münch. c. Ján. 11:20; jóvá hagyák, hogy hallák: quum audivissent Debr. c. 8; hogy ezt hallá ez szűz, igen megszégyenlé, Guary c. 53; Jeruzsálembe hogy bement vala, város szerte nagy kóborlást tétet vala RMNy. IIb:85; hogy a gyűlést elvégezték volt, azután kényszerítették az viceispánt, hogy törvény is lenne 172; atyjának kapuján hogy belépett vala, hogy egyéb dolgától megüresült vala, leánytársaival el-kikészült vala, hogy Volter mátkáját ő csak láthatnája Istvf. Volt. 6; hogy az aggnő megtudá, azután nem vár vala tyúkszót, Pesti G. mes. 110; gyermekségemtől fogva tanítottál, és hogy immáran megvénhedtem és a hajam megöszül, légy most is segítségül MA. 71. zsolt.; hogy a patakhöz ér, megszáll cselédével Gyöngy. I:92; hogy a hagyott helytől nem messze jutának, csendesül a sereg: megállapodának 88; s most hogy az öreg mélyen elaludt, [leánya] megereszté a fájdalom útját VG. I:1; ki járt itt? mi járt itt? így óbégatának, hogy a két farkasra reáakadának A. Toldi; hogy a dolgot megértette, azt mondta rá: Kriza vadr. 397; hogy vége volt a vendégségnek, szépen elrakja az abroszt Ny. I:417.

A módhasználat tekintetében itt ép oly gyakori a latinosság régi irodalmunkban, mint egyéb időhatározó mellékmondatokban; p. elméne innen, és hogy hallották volna az seregek, sok városokból követék őtet: cum audissent turbæ, secutæ sunt eum Jord. c. 398; ime hogy az uton mennének, elől-lelé őket egy szegény aszonyiállat Virg. c. 87; még hogy mester ezt mondaná, a hírmondó ott dobbana Kat. leg. 471. vers; hogy zsidó határhoz immár közelgetnének, im az parittyások ellenök fölkelének Born. ének. 308; nagy szívök-szakadva hogy várakoznának, sok összegyűlt medvét felettek látának Gyöngy. I:89.

A hogy nem ritkán csak a mellékmondatnak valamely más része után következik; p. Katerina hogy ezt hallá, ő szolgáinak ezt mondá: Kat. leg. 743. s u. o. 565., 3739. vers; Virg. c. 46, 53 stb.; ezt hogy érté, mindjártást reám küldé Lev. 83; az álmod hogy látá, igen megijede Born. ének. 350; hanem egymás között hogy így zsidongnának, valami fütttyentést hallának Gyöngy. 124;

ezt, Laura, néked hogy letörtem, sóhajtva mondék: ne felejts! Verseghy.

Az itt idézett mellékmondatoknak legnagyobb része megelőzi, a főmondatot, tehát úgy szerepel mint ennek inchoativuma; aránylag ritkán áll hátul a mellékmondat. — A köv. példákban az az érdekes, hogy a főmondatnak egy része megelőzi, más része követi a mellékmondatot: jöve a hangya, hogy megszomjuhozék, egy kútfőre, hogy innék, Pesti G. mes. 103; oroszlánnak ellene, hogy látá, járula Born. ének. 285.

G) Az okhatározó mondat.

131. Az itt tárgyalandó szerkezet megint abban különbözik az okhatározásra használt «*azért-hogy*»-félektől, hogy itt nincs szükség a mutató névmásra. Itt a mellékmondat eredetileg szintén mint állapothatározás volt értve, p. «*hogy el volt fáradva, le kellett ülni*» = a *hogy* v. a mint el volt fáradva, v. a milyen fáradt volt, le kellett ülnie. Ugyanezt az állapotról okra való átvitelt fogjuk látni a *mint* kötőszónál, de főleg a kettőből összetett *mint-hogy*-nál;¹⁾ más nyelvekből a (103. cikkben) már említettekén kívül még megjegyezhető a finn *että* használata, p. «*että nyt asia sillä lailla on, niin...*» = *hogy* most így áll a dolog, hát... Különb. főmondatokban is sokszor kérdezzük okot az állapot- és módhatározó *hogy* névmással. Azt kérdezzük például: *hogy* tehetted ezt? e h. mért tetted ezt? vagy: *hogy* ne (tenném meg)? e h. mért ne (tenném)? V. ö. «*hogy* *hogy* nem maradhatunk békeségben?» Helt. krón. 41 e h. miért nem m. b.? «*Miért* tördeléd el gyeputját? *hogy* eresztél belé más népet, ki szölet leszaggatá? ...*hogy* engedéd ezt, úr isten?» MA. 80. zsolt. (Kár. bibl.: miért rontád el annak gyeputját? és miért szaggatják azt mindenek, kik az úton elmennek?); felette nagy volt az én hozzád való szeretetem; *hogy* mért így gyalázzsz engem? honnan azt tőled érdemlettem? l. Bogisich, Cationale et pass. 43; *hogy* mire sokasúltanak meg? quid multiplicati sunt? Döbr. c. 2. — A *minthogy*-hoz, továbbá a finn *kuin*, fr. *comme* stb. kötőszókhoz abban is hasonlít

¹⁾ A francia *puis-que... et que...* utánzására Mikes többször az első okhatározó mondat élére *minthogy*-ot, a másodikba pedig az egyszerű *hogy*-ot teszi; p. *Minthogy* csak a nagyravágyás uralkodott szívében, és *hogy* a szeretetnek semmi része nem volt az ő házasságra való szándékában: azért elegendő időt is ada arra magának. Mik. mul. 151, így még u. o. 208, 324 stb.

az okadó *hogy*, hogy rendesen magától értetődő s azért nem hangsúlyozott okot fejez ki az ilyen-kezdetű mellékmondat, úgy mint a latin *cum*, a francia *puisque*, a német *da*-féle okadó mondatok.

Példák: és hogy ottogyl sem egy lakás nem vala, néminemű sűrű szövevényben... belé mene: et cum nulla ibi habitatio esset, in quandam densam sepem subintravit Ehr. c. 27; néme-lyek, hogy gyökerök nem lön, kiaszának: alia quia non habebant radicem aruerant Jord. c. 393; szégyenültessél meg, hogy ilyen gyenge szűzet te meg nem győzhetél Sánd. c. 30; talán mind elveszünk, hogy keresztvíz mi rajtunk nincsen? Kat. leg. 2881-vers; nem tudom, ha megadták avagy nem, hogy semmi választ nekem nem írál felőle Lev. I:47; várom Z. uram emberét, hogy [a borokat] által kell vitetnünk a vízen 110; hogy ennyi ideiglen kdhez nem mehettam, nekem kd. megbocsásson 140; ezeket íram kednek, hogy ez ifjú jelenté, hogy oda menendő volna 154; halálra gyűlölnék engemet, hogy az ő kedvökre nem cselekedtem 158; hálá legyen az istennek, hogy mi bennünk egynél több nem sebesedett 167; nehezel kdre, hogy ilyen ritkán jó kdnek embere hírekkel 181; hálát adj az istennek, hogy ilyen fejedelem gyermekének kívánták szolgálatodat 201; habát mondál az én szent helyemen, hogy befertőztetett: dixiste euge super sanctuarium meum, quia polutum est Kár. bibl. II:132; Ruben a birodalmat elveszté, hogy az ő atyjának ágyát meg nem tisztelé Magy. orsz. roml. 46; de hogy még az 79 nincsen multiplicálván, kezd d há t az 3. lineán Helt. aritm. P; én csudálok ti rajtatok, hogy ily oktalanok vagytok MA. 94. zsolt.; ne neheztelj, kérlek, hogy most nem engedtem Gyöngy. 100; micsoda szerencsés asszony ked, hogy közel nem vagyunk egymáshoz Mik. 12; a császárnak megtetszett az ember, hogy jól vágta a fát 13; szerencséseknek tarták magokat, hogy a spanyolok nyugalomba hagyák őket Mik. mul. 44; hogy veled nyalakodni látott, kigyót békát kiáltott Dug. szer. 42; oh, mint fog majd ápolgatni, hogy én tőlem kapott! o, wie wird sie dich pflegen, weil du von mir kommst! Kaz. III:12; megenyhülve bánatában, hogy legalább ládájához juthatott, egy barátnéjának nevét nevezte meg: die frau, ziemlich getröstet, dass sie wenigstens ihre kiste gefunden hatte, sagte mir den namen einer freundin Kaz. Diog. 104; úgy rátartjátok-e magatokat, hogy itt ez a kis béke? macht

euch das bischen friede schon so übermütig? Kaz. Barnh. M. 10; boldogok, hogy nem túl-bodogok A. Haml. 52; engedelmet kérek, hogy élek Jók. RR. 31; magamat boldognak itélem, hogy kezemet nem kérte legény még, Győry V. «Havi Szemle» I:146; ne félj leány, ne félj, hogy olyan szegény vagy, Kriza vadr. 19; adott neki sódort, még egyebet is, hogy őt kisegítette a hajból 488; még a kert födelét is meg akarja fonni, hogy egyebet nem kap 411; hogy szegények voltak, h á t egynek mindig el kellett menni szolgálni 449; megdicsért, hogy elijesztettem a tolvajokat Népk. gy. I:401; irigykedett a királyfira, hogy azt megtették ispánnak 410; még mérgesebb lett, hogy a disznók se tudták elpusztítani a juhászt 483; haragszik az édes anyám, hogy egy legény jár én hozzám II:110. (Ide tartoznak a Barkásznál 200. l. kikezd. felsorolt példák.)

Minthogy az efféle mondatok magától értetődő okot szoktak kifejezni, nagyon odaillik a *hogy* mellé az *im* indulatszó, mellyel ilyenkor a heves-borsod-vidéki nyelvjárás szokta összekapcsolni; «*hogy im*: mivelhogy: nem dolgozunk, hogy im ünnep van» (Sirok, Heves m.) Ny. VIII:567; hogy im nagy ereje volt, tartottak tőle Mer. Saj. népm. II:96; a király aztán, hogy im könyörületes szíve volt, tartást rendelt számára u. o.; hogy im a király özvegy ember volt, az írástudók azt tanácsolták neki... Mer. Dun. népm. 3. Irodalmi nyelvünkben ritkán találkozunk vele; használja p. Mikszáth «A jó palócok»-ban: «Az ám, most, hogy im a partnak hozza a szél, Tóthéktól egészen jól látszik».. 4. l. Egy pár régi írónknál gyakrabban olvassuk, különösen Káldynál és Matkónál; p. mert szereti vala őtet, hogyim első-szülötte vala, Káldy bibl. II. Sám. 13:21 (quoniam diligebat eum, quia primogenitus erat ei); keserűnek és sirának Saulért és az Izrael házáért, hogy-im fegyver miatt estek volna el u. o. 1:12 (planxerunt et fleverunt..., eo quod corruissent gladio; Károlyi: mivelhogy f. m. elhullottak volna); láttátok magatok hogy szemeim megvilágosodtak, hogyim kóstolék egy keveset e mézben I. Sám. 14:29 (..illuminati sunt oculi mei, eo quod gustaverim paululum de melle isto; Károlyi: imhol lássátok, hogy ugyan megvilágosodának az én szemeim, hogy a mézben egy kicsinyt megkóstolék); hogyim Ádám-nak bűn alá vettettet fia volt Ábel, azért mondja a szentírás, hogy szerette isten Ábelt, azután az ő áldozatját, Matkó BCsák. 113 és

még sokszor.¹⁾ — Hasonló állandó kifejezésmód még a nép nyelvében az is, mikor a *hogy*-hoz az a *hát* szócska járul, mely a társalgásban a feleletnek is magától-érthető voltát szokta jelölni (l. I. köt. 247. l.); p. csak akkor szomorodott el, *hogy* *hát* itt volt a szeretője és ő mégsem ébredt föl Mer. Dun. népm. 57.

Szintén gyakran előforduló kifejezés ez: *kivált hogy* = «kivált olyan körülmények közt, hogy», «kivált minthogy», lat. *præcipue cum*, ném. *zumal da*; p. vajha ez a darab vmivel nagyobb is lehetne, kivált hogy oly nagy felségnek van ajánlva, Révai levele «Figyelő» 1882. XIII:314; «már akkor tisztem volt megszólalni, kivált hogy azok a tudós urak, a mint látszik, nem tudják, a mit tudni a kezdőnek is kellene» Kaz. lev. III:343; kivált hogy nem mindenkor kap az ember ily ártatlan színt: *zumal, da man nicht alle tage einen ehrbaren vorwand findet* Kaz. Diog. 110. — Ezzel rokonértelmű kifejezés még: *annál inkább hogy* = ném. «um so mehr, als» v. «um so mehr, da»; p. annál inkább méltónak itéllek halálra, hogy a tennen feleidet el akarod árulni, Pesti G. mes. 237; ez annál is inkább nagy csoda, hogy azok háborgatják... Tel. ev. 97; «Valljuk meg, hogy mi jók vagyunk azért hogy úgy szeretjük egymást. Annál is inkább, hogy a mi szeretetünk nekünk semmit nem alkalmatlankodik. Mi azért jól alhatunk» Mik. 70. lev.; jó neven vevé, hogy így bánnék véle; annál is inkább, hogy azt észrevevé, hogy a jó erkölcsöt meg nem sértené Mik. mul. 22.

Az ide tartozó mondatokban rendesen jelentő-módu ige van. Ezzel szemben itt is nem egyszer *latinos módhasználatot* találunk régi íróinknál; p. legottan hogy érté császár, elbúsula, hogy az Erdélyország az németnél volna Helt. canc. 86; örvendezének, hogy látták volna az urat Zvon. post. I:700.

A *hogy* itt sem áll mindig elül, p. a lik hogy kicsiny volt, bele bujtam egészen Ny. V:88. — A főmondat elül-hátul: a szegény asszony, hogy éhes volt, jól lakott a mannából Mer. ered. répm. 28; Vizi Péter hogy el volt fáradva, lehajtotta fejét a hajadon ölébe 91.

¹⁾ Különös, hogy itt-ott következményes mellékmondatban is meg van ez az *im*; p. annyira eláradott kegyetlenségök, hogy im mindenféle tévelygést elszenvedhetnek Magy. orsz. roml. 45; l. még egy példát fönt 129. cikk, jegyzet.

H) Kihagyások.

132. A *hogy* kihagyása esetei néha bajosan különböztethetők meg az egyszerű mellérendeléstől, ámbár a hol elhagyjuk is a tárgyalt szerkezetekből a kötőszót, az egyik mondatot oly gyöngén szoktuk hangsúlyozni, hogy a másikkal való összefüggés mind a beszélőre, mint a hallgatóra nézve csak olyan erős, mint ha ott volna a kötőszó, csak hogy a mellékmondat nem tűnik föl olyan mellékesnek, mint ha ott van a kötőszó, mert ilyenkor az a nevezetes, hogy a főmondat tartalmát nem szoktuk kiemelni (legföllebb azt a részét, mely a mellékmondatra rámutat ¹⁾).

1) A közönséges főnévi mellékmondatok közül leggyakrabban a tárgyi mondat ejti el kötőszavát, még pedig rendesen csak az úgynev. *verba sentiendi* és *declarandi* után, melyek mellett a latinban *accusativus cum infinitivo* szokott állani, míg p. a német nyelv szintén *dass* nélküli teljes mellékmondatot szeret alkalmazni (a mai franczia nem hagyja el a kötőszót, a latin csak egy-két ige mellett: *fac, sine, oportet c. conj.* ²⁾). Példák ³⁾ a)

¹⁾ Barkász szerint is (209) a *hogy* kötőszó kihagyásának «oka legtöbbször az, hogy erősebb nyomatékkal, az értelem nagyobb súlyával akarjuk kiemelni azon mondatok tartalmát, a melyek elibe más esetben ki szoktuk tenni a kötőszót. Néha pedig az indulatos beszéd rohamossága hozza ezt magával»... Lehr is úgy állítja föl a szabályt (Toldi 436, 437), hogy nem-kérdő tárgyi és alanyi mondatokban akkor marad el a kötőszó, «ha rajtuk nyomaték van, a főmondaton pedig nincs», ellenben «nem maradhat el, vagy nem szeret elmaradni a *hogy*, ha a főmondaton (az ígén vagy valamely más tagján) erős nyomaték van: kivált ha a főmondat tagadó.»

²⁾ Az olaszban előfordulnak ilyenek: *vedo, egli viene* = látom, jön; más román nyelvekben is: «es geschieht dies nach verbis sentiendi, mehr jedoch in der früheren zeit» Dietz III.³ 340.

³⁾ L. számos példát (főleg a népnyelvből) Lehmél az imént idézett helyen.

Jelentő mondatok: én azt mondtam neki, nem mívelem Lev. 83; jól tudod azt, még én velem sem végezted dolgokat 125; valld meg, barátom, szívemnek hűsége veszedelmes próbára volt kitéve Kaz. Szalam. 77; remélem volt annyi lélek benned VG. 88; azt tartom, van 158; azt gondoltam, fiai vannak MNy. V:162 (örségi párbeszédben, de ugyanannak háromszéki fordításában NyK. III:14: azt gondoltam, hogy f. v.); ha meghalok, tudom, eltemetnek, Pap pal. népk. 66.; azt se tudod, hova tedd azt a két krajczárt, ha látod, nincs nyereség, hanem adósság Ny. IV:556; mi szükség vinned, ha látod, nem bírhat sz lángoló tüzeddel Gyöngy. Char. 155; csak mi ketten, kedvesen, tudva [hogy] senki el nem árul s nem lappang irigy lesen Kisf. K. Auróra 1826; de tegyük, Miss, te volnál az a szerencsés: gesetzt aber, Miss, Sie wären die einzige glückliche Kaz. Sara Samps. 112. — b) Kívánó mondatok: kívánom, sok esztendőig isten kegyelmedet éltesse (1662.-i levél) F.-Magy. Minerva 476; te tiltod, ne írjak egyetlen egyemnek, Dayka (Abafi kiad.) 51; azt mondta neki, csak jöjjön arra Ny. I:275; megmondtam, ne rakj fészket az útszélre 328; mondta a leányának, hajtsa oda a tehénkét 330; van buzogány, paizs, add, uram, teremjen álám paripa is Cz. nép. költ. 130; adta volna isten, ne a magyarokon teljesedett volna be az a mondás, Haller paizs. el.; óhajtanám, ne jönne (er sollte wegbleiben) Kaz. Barnh. M. 99. — Van néhány állandó kifejezés, melyeket Barkász-szal (210. l.) ide sorolhatunk, legalább ha eredetüket tekintjük: jelentő mondatokkal a *hiszém* (v. *hiszén*, *hisz*, *iszén*, *isz*, *sz*) és *lám* (=látom) igék és kívánó mondatokkal a *hadd* (v. *hagy* = *hagyd*) ige; mind a három olyan rég óta s oly sűrűen használatos a *hogy* szócska nélkül, hogy hangalakjuk is elváltozott s mai nyelvérzékünkre nézve többé nem is igék, hanem indulatszók¹⁾. Példák: a) hiszöm az lehetetlenség, Kriza vadr. 441; no hiszöm

¹⁾ A *hadd*-ra nézve ez abban is mutatkozik, hogy nem csak 2. személyre vonatkoztatjuk és sokszor tesszük mellékmondatokba is a *hogy* kszó mellé; p. még maga sürgeté házasságokat, hogy hadd lehetne jelen lakodalmokon Mik. mul. 61; azon kérte, hogy hadd mehessen utána 195; kéré, hogy mondaná meg asszonyának azt a hírt, hogy hadd viseljen gondot magáról 196. — E szócskának rövid véghanggal *had* kiejtését Dunántúlról ismerem, de olvassuk Aranynál is Arist. I:305: «hanem had' adjak a féregnek innya.» — V. ö. még alább 136. cikk.

csak meg is kezdettem véle elégedni 445; b) lám a kölykek is esznek a morzsalékokból (et catelli edunt de micis, Mát. 15:27) Münch. c. (v. ö. «lásd [=lám] ebbe a szobába minden királyoknak leányaik le vannak festve» Népk. gy. I:362); c) hadd ¹⁾ lássam Sánd. c. 24; hadd maradjon Virg. c. 139; had elégedjenek meg: sine saturari Félegyh. bibl. 65; de hadd jöjjön szaporán és hadd menjen szaporán Mik. mul. 184; hagyj haljak, hagyj döljek ölelő karjára, Dayka 67; hadd menjek szolgálni, Kriza vadr. 395; hadd keressem meg az apámat Népk. gy. I:385; ha már megvan, hát hagy legyen Mer. ered. népm. 7; hagy oltsa el a tüzet Mer. Saj. 223; bár csak elvesztené egyszer a bugyillárisát, aztán hadd talál-nám én meg VG. 136; szerelem, szerelem, átkozott szerelem, mért nem termettél volt füzfa ágabogán, hadd jutottál volna mindennek egyaránt, Kriza vadr. 22; — érdekes a *hadd ne-féle* kifejezés, mely leginkább Erdélyben hallható; a Ny. X:471 összeállítottam példákhoz járuljanak még: kérem, édes néném, hogy hadd ne írjak már többet Mik. 70. lev.; Mik. mul. 136, 171; Dániel hadd ne égjen meg a kemenczében, s Illyés hadd lebegjen a maga tüzes szekerén Kaz. lev. II:346; eresszék már ki, hadd ne jöttem hiába (Lehr A. közlése Tolnából; egy példát Telegdiből l. itt I:258 ²⁾).

Alanyi mondatokból elmarad néha a kötőszó «törté-nik, megeshetik, lehet, hihető, igaz, való, látszik elég az hozzá» főmondati kifejezések után; p. történt egyszer: rokon feleimet szokott időben nem lelém a tanyán VG. 83; a hajó a nagy habok miatt egybenrontatván, kicsinben mülék a tengerben nem vesze, Cserei M. hist.; igaz, nem fizettem elő A. «Év kezdetén»; a való,

¹⁾ Versegly Anal. II:272 így írja: «Hadd, menjen dolgára: sine, eat vias suas». — V. ö. atyámfia, engedje d vessem ki a kalászt te szemedből (sine ejciam festucam de oculo tuo Mát. 7:4) Münch. c.; engedd, füzze kezét kezeidbe, Dayka 50.

²⁾ V. ö. «engedd ne haladjon szenvedésem bére» Dayka 62. — «Ne hadd» után nem marad el a *hogy*, mint egyéb tagadó főmondatok után sem szokott, p. ne hagyd, hogy szeretőd halálra epedjen Pet. I:65 (más példák fenn 36. l.). — Különös, hogy e *hadd* mellett az ige igen gyakran jelentő módu, p. hadd pihenek = hadd pihenjek, hadd látom (hadd lám) = hadd lássam; szakasztott ilyen kifejezéseket idéztem finn nyelvjárásokból NyK. XIII:144.

ad biztató szót Mik. 15, a való, megérdemlem, hogy szépen megköszönje 19 s még számtalanszor; látszik, elég bátor, de vigyáz a mellett A. TSz. II:25; elég az hozzá, nem igen akadt még olyan leány VG. 10. — Kívánó mondatokból elmarad néha kötőszónk a «jobb» után:¹⁾ jobb készen legyen ked, hogynem készületlen találjon az idő Lev. 144; jobb ne születtem volna Kat. leg. 3773; jobb adatnám majd halálnak 3804; a halál, jobb, semmivé tegyen, hogysem mint szívem másé legyen, Dayka 64; jobb el se kezdjük A. Haml. 131; ám jobb leend lefojtsa gerjedelmét, Greguss Gy. Luz. 16. Továbbá a székeleyknél s a csángóknál sokszor a *kell* ige után, p. immá *kell* haza jöjön Ny. III:51; annyira szorítá őket a törvényen, hogy muszáj leve a szentséges pápához menjenek gyónni VIII:232 (v. ö. szükség, mondásunkat halljátok Gyöngy. Char. 137; szükség, meghalljad itt, ezek mint járának 138); többnyire a főmondatba bele van ékelve a *kell* — mint a kötőszó meglétekor is, l. fönn 84. l. —, p. a disznó miá haza *kell* menjek Ny. III:51; el kelle eressze IV:288; akkor.. a kis ködmön sem *kell* maradjon senkire VIII:90²⁾. — Vannak itt is még olyan állando kifejezéseink, minőket az előbbi pontban láttunk. Ilyenek: *nem hiába* az anyád előtt lettél³⁾ Ny. II:464 = *nem hiába* [van az, v. történt az], hogy az anyád előtt lettél; *úgy-e* elment? = *úgy* [van]-e, hogy elment?; *bizony* ezek ellenkeznek az isten parancsolatjával Magy. orsz. roml. 9 = *bizony*, hogy ezek ellenkeznek (v. ö. fönn 107. §); *bizony* másra tanított sz. Péter 28; egy részent *bizony* nem bánom Mik. 49. lev.; hasonló szerepe van a régieknél az *igaz*-nak is, p. igaz elég vala az, Pesti G. 28, annyit végy, a mennyit igaz akarsz 21; ide számíthatjuk végre ezt is: *jöllehet* e h. *jól-lehet* hogy, l. 89. czikk.

Ha a főntebbi kifejezéseknél az alanyi és tárgyi viszonyt módhata rózas alakjában fejezzük ki, vagyis ha ilyenformán mondjuk: *úgy hiszem, úgy hallom, úgy gondolom, úgy tudom, úgy eshetik, úgy fordul, úgy látszik* stb.: akkor is szeretjük kötőszó nélkül

¹⁾ V. ö. jobb hogy ne fogadj, hogynemmint fogadj és ne teljesítsd be Kár. bibl. I:626, l. több példát fönn 31. l. Ma rendesen így szólunk: jobb ha nem fogadsz, jobb lesz ha készen lesz.

²⁾ V. ö. Döbr. c. Márk. 14:12 «hová akarod menjünk?» = quo vis eamus? (Münch. c. hová akarod, hogy menjünk?)

³⁾ Ha egyszerű mondat volna, ez volna a szórend: *nem hiába lettél* az a. e.

hozzájuk csatolni a mellékmondatot; p. úgy hiszem, eljön; úgy tudom, ott volt; ha ez a kis fény nem volna, úgy gondolja, megörülne A. «Ágnes asszony»; úgy tetszik, immáron előbb van dolgában Gyöngy. 109; úgy tetszik, szű öröl, s mintha félig asszú életfám gyökerén rágódnék az a szű, A. «Álom — való»; úgy fordul, el se jönnek (több példa Lehnél 436. c).

Állapothatározó mondatból ritkábban marad el a kötőszó: úgy jött haza, csupa sár volt (Nép); van úgy, az egész nép mint vert had elomlik A. BH. IV. én.; örül Detre vitéz [azon, hogy] leli jó kedvében III. én.; ha a császárság oly nehéz, én csudálkozom [rajta, hogy] Leopoldus császár csak egy óráig is viseli, Bethlen M. önéletir.

Eredethatározó mondatban is ritka ez a kihagyás: őrizd magad attól, gyenge szíved lássa A. BH. II. én. (rendesen: *hogy* gyenge szíved *ne* lássa, l. 121. czikk). Csak a *félek* ige után — még pedig csak ezen l. szem. alakja után — szokás elhagyni a *hogy*-ot; p. «félek, vihar kap el... félek, baj ér utól» A. Sir P. Spence; félek, nem magyar lesz A. Toldi XII:2; félek, nem jó vége lesz; tartok tőle, a régi jussok azért oly kedvesek Kaz. Egmont 247¹).

Véghatározó mondatot is nagy ritkán hallunk a kötőszó nélkül, minők p.: de reá kell arra szánnod magadat, [hogy] vagy a kezemet elvegyed, vagy a vallásodat meg kell változtatnod Mik. mul. 138; néki megfelelé, inté arra ötet, reá ne haragunnék BB. 184; Csak a *kér* ige után marad el gyakran a *hogy*, mint más nyelvek terén is tapasztaljuk²), csakhogy a második mondat

¹) Szépnek s magyarosnak joggal dicséri Vidovics «A neologia roslalg.» 157. De már nem olyan szép köv. mondat, melyben egyszer elhagyja egyszer kiteszi a kötőszót: félek, nem ok nélkül hivat korábban, és hogy szállani fog velem, Kaz. munk. IX:46. — Példa a *félek* ighének másik szerkezetével (l. fönn 44. l.): félek rajta, fánfonfántra juttok Cz. nép. költ. 221.

²) Vers. Anal. II:271: «Latinorum elliptica locutio, in qua post, verba petendi conjunctio supprimitur, in hungarico quoque locum habet ut: kérlek, tedd meg nekem azt a barátságot, és jöjj hozzám, pro kérlek, hogy tedd meg, et hogy jöjj: rogo te, tribue hoc mihi et veni ad me.» A latin inkább conjunctivust használ: precor, ita studeas. Az olasz, francia, német ilyenkor szintén el szeretik hagyni a kötőszót: prego, me lo diciate (Dietz III^a: 340), ich bitte, sagen Sie mir... stb.

ilyenkor gyöngén függ az elsőtől: arra kérem komiszáros uramat, ne löje ki alólam a lovamat (Népdal); kérlek, ótalmazd magad Virg. c. 131; kérlek, légy vele Lev. 81, 166; kérlek, ne ölj meg engemet, Pesti G. mes. 214; kérek minden olvasót, vegye jó néven az én munkámat Tel. ev. előszó; kéré, ne mulatna, hanem levelére mindjárást választ tenne BB. 185; ezt ugyancsak keservesen adván eleibe kéri vala: engedné meg nekik vétköket Fal. 713.

Időhatározó mondatban legfőllebb addig után marad el néha a *hogy*: ¹⁾ addig-addig bámult a susogó nádra, nagy nehéz könyecsepp ült szeme pillájára A. Toldi IV:20; addig erőltette a mosolyt arczára: szívébe is olykor lehatolt sugára A. TSz. V:75; öt addég kergeték, szökek Törökországba, Tinódi, RMK. III:94.

Jelző mondatból, ha melléknévi jelző képviselője, nem igen marad el kötőszónk ²⁾, birtokos jelző mondatokból sem valami sokszor, minő p. ez: jele nem szereti, mert szembe dícséri Ball. példab. 1348. Csak két kifejezés mellett marad el gyakrabban a *hogy*, de ezek aztán nagyon érdekes fejlődésen mentek át: 1) «*Mihaszna*, hogy vagyon, ha nem élsz vele?» (Decsi, Adagia 233, l. még fönn 119. cikk a) — ezen főmondat mellé többnyire kötőszó nélkül vetjük a mellékmondatot: mi haszna [hogy] szereted, ha el nem nyerheted? (Ballagi szót.); mi haszna arczád piros? szived irott papiros, Kriza vadr. 33. Ez a «*mi haszna*» mindig az ige, ill. az állítmány előtt foglal helyet és úgy szerepel most már, mint ha a következő mondatnak egy része, határozója volna, a. m. mi haszonnal? minek? mire való? p. mi haszna a városőrző? Ny. VI:237; mi haszna, mond, szép énekem? A.; mi haszna még a gyors nyilak? A. I:291 (nem ri semmi haszna A. III:322 = semmi haszonnal, haszon nélkül); «*mi haszna* úvöltsek, kiáltsak? mihaszna ember a. m. haszontalan, semmirevaló; nagy mihaszna a. m. felnőtt haszontalan ifjú» CzF. szót. a haszon szó

¹⁾ Az utómondat itt is jóformán függetlenné válik, amúgy is benne van kifejezve a fő gondolat, mint rendszeren ha nincs tagadó szó az időhatárt jelölő mondatokban (l. Lehr, Toldi 348. l.)

²⁾ Csak elvétve hallunk v. olvasunk ilyesmit: megújítom kérésemet [abbeli v. azt a kérésemet, hogy] jöjj el vőfélemnek, mert már látom, csakugyan megházasodom, Kovács P. Fars. kal. 41.

a. — 2) «*Esztendeje* van, hogy elment» (Erdélyi, Népd. III:125) — az ilyen «*esztendeje*, napja, hete, hónapja»-féle kifejezéseket is ma rendszeren *van* és *hogy* közbejötté nélkül közvetlen a másik mondat elé, sőt ebbe bele tesszük, úgy hogy ezeket is olybá vesszük mintha a fő gondolatnak határozói volnának: «nem látta már *esztendeje*» Tompa; «ma éve honn vigan valék» Vör.; az apám ma egy hete jött meg stb.; l. Thewrewk E., Egy. Phil. Közl. I:182, Lehr A., Ny. IV:543.

Nem hagyjuk el a *hogy*-ot az összes eddig idézett mondatnemekből, valahányszor a főmondat valamely részén van erős nyomaték (kivéve ha a mellékmondatra mutató az v. *úgy* szón), így p. akkor is, ha a főmondatban tagadó szó van. «Azt gondoltam, elment», de: «már rég gondoltam, hogy elment», «nem azt gondoltam, hogy elment», «gondoltam, hogy elment» stb. Csak a hangsúlyos *tudom* igealak mellett hagyjuk el mégis gyakran a kötőszót, p. tudom, ránk kentek minden rosszat; tudom, megbánod; tudom, megkeserüli stb.; itt a *tudom* mintegy indulatszóvá kezd válni, mint a fönt említett *hadd* és *bizony*, melyek szintén erős hangsúllyal állhatnak a kötőszó nélküli mondat előtt. Szokatlan továbbá a *hogy* kitétele az első-személyű «*esküszöm*» mellett: *esküszöm*, ma porba fürdik, Kisf. K.; *esküszöm* az égre, az ég istenére, bántani nem foglak, Pet. «Hunyadi L.» — Nagy néha találunk egy-egy helyet íróinknál, hogy tagadó kifejezések után is hiányzik a *hogy*; p. Ábrahám, mikor ezt gondolná, lehetetlen [hogy] szíve nem indúlt volna, Born. ének. 268; az ő malasztja nélkül nem lehet, [hogy] értenetek adjam, miképpen lehessen az istennek látása, Lépes PTük. III:198; nem szükség, a mellett szomorú is legyünk Gvad. pösty. för. 16; ez eljárásnak nem hiszem párját tudnák mutatni, Brassai Akad. Értes. nytud. III:9; nem mondom, öcséd is gonosz akarattal... A. BH. II. én.; ki ártani tudna, nem hiszi ne ártson III. én. — Népünk mondja ugyan: «azt se mondta, menjek be», de már csak kötőszóval: «azt sem akarta (kivánta, parancsolta), hogy menjek be».

A kérdő főnévi mondatokra vagyis függő kérdésekre nézve soha sem állnak az imént említett korlátozások, ezek mindig el lehetnek a *hogy* nélkül, ha névmásos, ha névmástalan kérdések, akár a főmondaton, akár a kérdő mellékmondaton van a nyomaték, s akár állító, akár tagadó a főmondat. A függő kérdésben egy-

általában nem állapodott meg annyira a *hogy* kötőszó használata, hogy bármikor is éreznők hiányát. P. «(azt) nézem, hogy jönnek-e» v. «(azt) nézem, jönnek-e»; «már régóta nézem, jönnek-e» v. «már régóta nézem, hogy jönnek-e»; «nem azt nézem, jönnek-e» v. «nem azt nézem, hogy jönnek-e» stb. Példák tagadó főmondatokkal: «nem tom, ez a szél mit hajt meg; nem lehet észrevenni, mi ezen tart; nem tudom, mire sül; nem tudja, mit mivel (Nép); azt se kérdik, hogy adom (A. «Írószobám»); azt se tudja, hová lesz buvában (A. «Török Bálint»); ti nem is gondolhatjátok, a csupasz száj mily nagy átok (A. A bajusz)» Lehr, Toldi 436. — Sőt ezen tagadás után «nem tudom» ritkán hallani a kötőszót, kivált ilyen közbeszúráások esetén: «ha nem tudem () mennyi pénzt adnának, akkor sem tenném meg;» ha nem tudom mely kevés tekintetet érdemel is tartalmok, p. o. ha csak a levélnek adressze is, nagy gonddal gyűjtöm össze Kaz. lev. I:308; ez a magam sem tudom mi elintézte választását: ce je ne sai quoi détermine ses vœux Kaz. munk. I:74.¹⁾

2) C z é l h a t á r o z ó m o n d a t o k is el vannak néha kötőszó nélkül,²⁾ de a mellékmondat függését ilyenkor meglehetősen lazának érezzük (sokszor a *hadd* szóval helyettesítjük a célhatározó *hogy*-ot, l. alább a cserék közt). Példák: a) Á l l í t ó mellékmondatok: menjünk Jeruzsálembe, láthassam avagy csak egyszer az én lelkemnek hiedelmét Wink. c. 23; így Virg. c. 21; Dromo nevű szolga jöve istállóba, lovaknak enni adna BB. 210; «sírva lettél: vígadtanak; halj meg vígan: búsuljanak» Kazinczy; állj meg, rózsám, kérdelek meg, Kriza vadr. 185; sírj egy kicsit sapkámba, vigyem haza kásámba 360; sírhalmára ültessetek violát, szeretője ott sírhassa ki magát, Népdal («Gyenge Sándor» A. Koszorújában). — b) T a g a d ó mellékmondatok: siess el, míg uram meg nem lát, ne

¹⁾ Példa a kötőszós és kötőszótlan szerkezetnek váltakozására: «kérdé őket, () mire oly hamar megjöttek volna, és hogy hol volna Iréna» Sánd. c. 29. — Ha a függő kérdés megelőzi a főmondatot (vagy ha csak ennek kötőszava áll elül), akkor mai nyelvszokásunk szerint inkább kiteendő a *hogy*; p. hogy mikor jön, azt nem tudom, de hogy előbb-utóbb eljön, az bizonyos; «mert, hogy melyik vezérli, vitapont» A. Haml. 83; — noha elégszer olvassuk így is kötőszó nélkül, p. hányával kel almám, meg se kérdezzék Cz. nép. k. 188.

²⁾ Hasonló kihagyás dívik a finn nyelvész nyelvjárásban, Kieletär 4. füz. 31.

üsse meg hátadat BB. 183; többször így ne járjon, keményen hajtattott Gvad. pösty. för. 41; omnis homines: világos, hogy görög módra az euphonia miatt van úgy téve, ne két szó egymás mellett *es*-el végződjék, Dessewffy J. (Dess.-Kaz. lev. II:377); elrejtí szép ábrázatát, ne lássa e szörnyű csatát A. «Keveháza»; tiltanak rózsám, tiltanak tőled, titkon se beszéljek véled, Kriza vadr. 65; jól vigyázz, meg ne tudjon fogni 401; vigyázz [magadra], szó alá ne kerülj Ny. VIII:224; ide tartozik a latin «ne dicam» mintájára közbeszúrt «ne mondjam», p. «erősnek, ne mondjam, kegyetlennek mutassa magát» Illyés préd. II:216. — A *netalán*, *netalántán*-féle célhatározó mondatok mindig kötőszó nélkül maradnak:¹⁾ kezökbe vesznek tégedet netalántal [Vulg. ne forte] megsérted te lábaidat Münch. c. 19; áldozzál a mennyei isteneknek, netalántán haragudjanak reád és vesszenek el tégedet, Krisztina leg.; az mely szolgám fogta volt, annak adnám, netalám vehetne vmit rajtok Lev. I. 1554-ből; más példákat l. Lehr, Toldi 288.

3) Következmenyes mellékmondatoknak a kötőszó elhagyásával²⁾ szintén meglazul a függésük, mint a célhatározóknak. Példák: annyira testben kinzaték, ép semmi benne nem tetszék Born. ének. 16b; mindeddig oly jól viselted magad előtt familiádnak dicsőségét, reménylem, hogy az ellen soha semmit nem cselekszel Mik. mul. 177; annyi a munka, tizenkettőig kész nem leszek Kaz. VIII:162; add, hogy nyílt magyar beszédünk oly csodát tegyen: félreértés soha többé köztünk ne legyen, Bajza, «A királyra»; annyi a vad erdeimen, se szeri, se száma A. «Pázmán lovag»; olyan álmatlan vagyok, majdnem elborulok a lábamról Ny. III:319; úgy ihatnám, epedek meg VIII:225; úgy elmegyek a faluból, híremet se hallják, Népdal: «olyan kövér, szinte megtüremlik a nyaka; annyi nép volt, csak úgy rözsgött; akkorákat esőkol, csak úgy csattanik (Nép)» Lehr, Toldi 437.

Ha két egyenrangú mellékmondat van egymás mellett, a

¹⁾ Ha nem célh. a mondat, akkor sem veszi maga elé a hogy-ot ez a *netalán*; p. kételkedem hozzád, netalám vmi leányt ott megkedveltél BB. 211.

²⁾ A németben s a román nyelvekben is előfordul a kötőszó nélküli szerkezet: er ist so weise, er kann gar nicht irren; ol. egli è sì saggio, non puo errare. Dietz az id. h.

másodikban a *hogy* kötőszót vagy kiteszszük vagy elhagyjuk: tudom, hogy ő ártatlannak mondja magát és (hogy) minden felelősséget reám fog hárítani; nem akarom, hogy haszon nélkül maradjon, vagy (hogy) még kára is legyen; látja a szegény haló ember, *hogy* e világban mindeneket elhagy, és *hogy* az ő teste megrontatik és () leszzen férgeknek étele Horv. c. 123. — Páros kifejezések, iker szók, főleg pedig a közelre és távolra mutató névmások között a népies beszéd szereti a *hogy*-ot ismételni; p. «avval dicsekedett, hogy ilyen, hogy olyan ruhát vett neki az ura»; azt hazudja, hogy imígy, hogy amúgy vetünk Mel. Sz. Ján. 311.

Érdekes az a (követést nem érdemlő) pleonazmus, hogy kötőszónk az *onegy* mondatban is ismétlődik néha, mikor közte és a mellékmondatnak többi része közé valami hosszabb kifejezés (főleg más mellékmondat) ékelődik ¹⁾. Példák: kérlek tégedet, én idvezítöm, hogy adj én nekem malasztot, hogy azokról, kiket én érettem veternyének idején szenvedtél, hogy méltán megemlékezhessem Érs. c. (Toldy, Passio 103); kérem és unszolom te kegyelmességedet, hogy ez bosszuságokuak miatta, kiket én érettem napnak elő idején szenvedtél, hogy én nékem adj igaz engedelmességet (u. o. 109, és még 155); Mária megkérte az ő sz. fiától, hogy az ő lelke kimenvén ő testéből hogy semminemű sátán ő eleiben ne jöhetne Horv. c. 141; Cisio H3; szükség, hogy akár csak mikor az idő és szükség kívánja, hogy az úr vacsorájához járuljunk Pázm. préd. 738; a végre, hogy ha nagy tisztségekre találják őket elküldeni Indiába, hogy ne legyen szükségök a tolmácsra Mik. mul. 217; melyek felől azt hiszem, hogy mivel rólok hallgatsz, hogy most nincs bajok Kaz. lev. I:327; a harmadik azt mondja: én leszek szép eper s egy kút, hogy ha az eperből esznek s a kútból isznak, hogy haljanak meg Ny. VIII:375. — Más az, ha indulatban ismétlik egymásután többször a *hogy*-ot; p. «Én bennem [bízál] király? én bennem, hogy olyan dolgot hagyassak helybe, hogy, hogy — mondá felhábo-

¹⁾ Ugyanez a jelenség nem ritkán előfordul a régi francziában, olaszban, spanyolban is, p. *croy bien que, si le roy eust voulu, qu'elles y eussent été.* Dietz III³ 342. jegyz. megjegyzi: *solche pleonasmen des gemeinen lebens werden allerwärts vorkommen.* — V. ö. a *de* kötőszónak hasonló ismétlését, 69. czikk.

rodva — annyi királyoknak a maradékja, a felséges Etelred akarja-e a maga székibe ültetni egy alávaló mesterembernek a leányát . . . » Mik. mul. 279.

133. Más kihagyások a mellékmondatban. — Nem itt a helye, hogy olyan ellipsisekkel foglalkozunk, melyek szintűgy előfordulnak főmondatokban. Például hogy valamely már említett cselekvést nem fejezünk ki ismételve, hanem elhagyjuk az igét; p. kérdeztem hogy hányat hozott, s ő azt felelte, hogy hármát [hozott]; ha valamely férfiú által győztettem volna meg, avval annyira nem gondolnék, mint hogy te töled gyengeséges szűztől [győztettem meg] Kaz. c. 32; C. kérdé, hogy miért [kellene ő neki sírnia], és ő felelé . . . Horv. c. 126. Ide tartoznak azok a közönséges kihagyásos szólások, minők úgy (e h. úgy van), igen, nem stb., melyekről elég annyit megjegyeznünk, hogy a mellékmondatokban ép úgy megállhatnak; p. kérdés támad, hogyha mind az embernek, mind az angyalnak kelle-e megváltatniok; némely doktoroknak láttatik, hogy úgy Tih. c. 205; «azt felelte, hogy igen»; De jól ismer! — Talán azt hiszi, hogy nem? VG. 47; Te is rátalálsz a magadéra. — Tudod, hogy «nem». Jók. Kösz. emb. fiai 190.

Itt csak némely állandó szólásokat kell összeállítanunk, melyekben a kihagyás éppen sajtáságos mellékmondati alakzatokat hoz létre. A *hogy* kötőszó ezekben vagy bizonyos állandó határozókkal, vagy pedig egész egymagában alkotja a mellékmondatot.

A főnévi mondatokról itt nem sokat mondhatunk. A bizonygató «*már hogy!*» vagy «*persze hogy!*» a köv. czikkben kerül sorra, mert itt egyúttal a főmondat is hiányos.¹⁾ De teljes főmondatuk van az efféle módhatározó szerkezetnek: úgy hittak minket, hogy: a falu árvái [vagyunk?] Pet. I:104; melynek szűk sikátorát úgy hitták, hogy zsidóuteza Jók. RR. 3; ezt az állapotot nevezik úgy, hogy mozgósítás «Ellenőr» X:304. sz. tárcza; martyr, magyarul úgy érthedd, hogy tanú Debr. c. 527.

Hiányos hasonlító mondatnak tekinthetjük a (különösen XVI.—XVIII. szbeli íróinknál gyakran előforduló) gúnyos «*hogy már*» kifejezést, mely körülbelül ennyit tesz: mint ha

¹⁾ Teljes főmondat van a köv. kifejezésben, melyet CzF. szótára a *dehogy* szónál említ: «Azt mondják, hogy, pedig dehogy.»

már úgy volna a dolog! mintha igaz volna.¹⁾ A *már* szócskának itt olyan magyarázó szerepe van, mint a «már mint,» «már hogy én?» «már pedig» stb. kifejezésekben (v. ö. I:259. l.)²⁾ Néha teljes mondatban is találkozunk evvel a *hogy már*-ral, p. itt a révhely körül kezdtek volt bujkálni, hogy már habarnyczát fognak ott találni Gyöngy. Char. VIII:37; az Dunában beszöktete, hogy már [mintha] magát ott megmentené, inkább magát ott elrekkenté «Ének Pann. megv.» 148. sor; hogy már engem szeretnek, ők rágalmaznak vala engemet Döbr. c. 182. (108. zsolt. 4. v.: pro eo ut me diligenter); [az oroszlánbörbe öltözött szamar] nagy orditással eleibe futamék, hogy már elijesztené ötet, Pesti G. mes. 125. (szemfényvesztés az, hogy pénzt adjon az embernek, hogy már azonban cserép vagy egyéb légyen, Deliberatuumok B2). — Rendesen azonban külön ige nélkül, már mintegy gúnyos határozó szóvá állapodva használják, vagy utólag hozzávetve a mondathoz, vagy pedig közbeszúrva. Példák: «nem mondja: És ő magzatinak; hogy már sokban (quasi in multis, Károlyi: mint sokakról), de hogy ha egyben (= mintha egyben, quasi in uno), te magzatodnak» Döbr. c. 369, Galat. 3; nem volt s nem is lehet az keresztyénségnek színe alatt csak egy eretnokség is, mely az sz. irással nem szépegette volna hogy már az ő mirígyes tanítását Pázm. kal. 500; mert semmi időt nem gondolhatni ki, melyre vitethetnének abban a könyvben béhozott, hogy már [= állítólag] meglett dolgok Pös. Igazs. I:19; kezdi mutogatni a külön-különbféle szép módjával megírt históriákat, hogy már Ver. tan. lev. 127; mikor a nyughatatlan elmék hogy már segítségre hívták őket [a törököket] Mon. hist. Okm. XIV:111; kezde vélek kifelé jöddögelni, hogymár az lengyelek ellen Erd. tört. ad. IV:237; noha szabad voxot engedett vala hogymár, de a nagy erőszak, és a sok vas békó az engedetlenek ellen készen

¹⁾ «Hogy már: quasi, tamquam, quasi vero» MA. szót. — «Hogy már: mintha, tudniillik (mintegy gúnyolásul). Derék ember, hogy már.» Baróti Szabó D. Kisded szótár. — Kresznerics idézi Káldi bibl. Lukács ev. 23:14 (Vulg. quasi, Münch. c. monnal, Kár. úgymint). — Több példát állított össze Mátyás F. «A magyar nyelv multja és jelene» (Pécs 1867) 13. l.

²⁾ Eppenek az egész érdekes kifejezés-csoportnak a CzF.-féle szótárban semmi nyoma.

valának u. o. 295; Geleji Katona szófejtései: «szarka, hogy már tarka; csík, hogy már sík» stb. (Imre S., GKat. 69); ledől ugyan néha, hogy már [= azt hiszi] nyugalmára, de sok ébresztő ok gyű gondolatjára Gyöngy. Char. 91; csak deákul, de felette gízgazul s nyomorultul beszélnek, vagy beszélnének hogy már, Barczafalvi Sz. D. Szigvárt 601:1) — «az ivad kifogástalan volta be volna bizonyítva, hogy im már. Be bizony, még pedig ököllel» . . . Baksay, Ny. VII:565²⁾.

Említendő még ez a szólás: «*a hogy úgy*» v. «*úgy a hogy*» = a hogy lehet, úgy . . . (v. ö. a hogy lehet, csak úgy lehet Népk. gy. II:375.)³⁾ Ez már jó régi kifejezésmód: hitvány házacsákát, kiben a hogy úgy lakhatnának Dom. c. 166.

Leggyakrabban a következőményes mondatban fordulnak elő efféle rövidítések, különösen a népnyelvben. A mellékmondatból sokszor csak ennyi marad: *hogy nagyon*,⁴⁾ *hogy igen, hogy még, hogy no*, v. *hogy csak no*, sőt gyakran a puszta *hogy*! Példák: ⁵⁾ úgy megesett rajta a szívem, hogy nagyon (Nép) Lehr, Toldi 243; a pántlika úgy hullott az ölibe, hogy nagyon Ny. IV:139; akkorát ütött rá, hogy csak nagyot! (Nép); annyi szőlőm termett hogy sok! (Nép); olyan rázós ez a szekér, úgy meguntam, hogy igen Ny. VIII:40; — úgy jóllaktam, hogy még! Pet.; oh be jóízű vendég! úgy megszerettek, hogy még; Erd. Népd. I:200; úgy megijedtem, hogy még! Őrség, MNy. V:162; (ugyanannak háromszéki fodításában NyK. III:14 csak: úgy megijedtem hogy . . .); akkorán sütögette, hogy hogy még Ny. II:270; dolgozik úgy,

¹⁾ Kazinczy keményen megrója e kifejezést Magy. Múz. I:181, mert szerinte «igen alacsony, ízetlen mondás».

²⁾ Puszta beszédoldításnak látszik a köv. mondatban: «Hallja kend János, ma csak egy forintot kap kend napszámba. — Mi jóért? Huszon-négy garas járna, hogy immár». Jók. é. 235.

³⁾ Az *úgy* szó «határozatlan tárgyú ezen szerkezetben: a *hogyan, úgy*, azaz valamiképp, valahogy» CzF. szót.

⁴⁾ Lehr Toldi 307. így fejezi ki az itt történő procezzust: «Néha az ige határozója hatóság kedvéért mellékmondatba kerül; p. úgy megijedtem, hogy nagyon (Nép); annyit ivott, hogy sokat (Nép) stb.»

⁵⁾ Másféle kihagyások: úgy elhalt, hogy hát ahajt egyet se [mozdult]! Ny. VI:466; úgy az esik az eső, hogy nem képest [= hogy nem is hinné az ember] VIII:178.

de úgy ám, hogy csak no I:375; — ígéretetik neki, hogy ha megkaphatják, úgy eldöngetik, hogy! Jók. é. 51; elhallgass, mert úgy nyakon váglak, hogy! 247; van annyi kiadás, hogy! Ny. IV:556; lám, sokan bort inni úgy szeretnek, hogy —, noha attól azután oly bolondok, hogy! (stb. 14-szer ismételve!) Erd. Népd. I:246—7; egyél, mert az olyan jó, hogy! Kriza Vadr. 355; olyan keserves sírás rívás vagyon, hogy! 451.

A függő kérdés hiányos ebben a kifejezésben: *tudod, mit? tudjátok, mit?* stb. = tudod, hogy mit akarok mondani? vagy: tudod, hogy mit csinálj? stb.¹⁾

134. Kihagyások a főmondatban. — A főnévi mellékmondatok főmondata számos esetben hiányos, még pedig megállapodott alakú (formelhaft) és jelentésű kifejezés. Ilyen p. a következő: «*egy az, hogy...*, *más az, hogy...*» = ennek egyik oka az, hogy stb., először is azért, hogy stb.; p. egy az, hogy messze van, más az, hogy... Mer. Dun. népm. 120; unadalmas dolog törököt látogatni; egyik a, hogy törökül nem tudok; másik a, hogy hatot vagy hetet szól, azután tíz óráig is elhallgatna Mik. 76, 27; «Nyomorultabb állat nincs az embernél. Mert egy az, hogy sokan megvonsszák magokat e világi gyönyörűségek örömétől. Más az, hogy a lelkiismeret furdalási faggatják» Pázm. kal. 6; néked nem lehet barátság inkább szolgálatos, mint a miénk; egyért mivel távol fekvén nem leszen alkalmunk bántani tégedet; aztán mivel barátunk sok soha nincs (primum quod — dein quod) Kaz. Sall. 175; egészen oda ment, egyikért azért hogy jobban szemügyre vegye, másikért azért hogy..., Abonyi, A mi nótáink II:14. — Gyakran találkozunk ezzel a szólással is: *rég hogy* = régóta történik, hogy; p. rég, hogy úgy is már görög és deák nyelv drága lánczával kötözöd beszédünk, Bolla M. 1785 (Révai El. vers. 260); rég, hogy ezen baraczkfa alá jár Erd. Népd.; sírból jön e hang, oly rég, hogy nem hallánk csengését, Ilyés B. — *Szerencsémre, hogy* a sógor oda vetődött Jók. é. 259. — «Fogadsz-e szót nekem? — Igen, uram, *föltéve hogy* nem békeszót fogadtatsz» A. Haml. 127; most vagy

¹⁾ Ép így a németben: weisst du was? s az angolban: I tell you what (a régibb angolban p. Chaucernél: wite you what? Shakspeare: wot you what?).

akármikor [kész vagyok], föltéve, hogy oly képes leszek, mint most 152 (ép így a németben: gesetzt dass, ol. posto che, fr. suppose que, pourvu que). — «Te mondtad! — Már, hogy én? v. már mint én?» (Nép, Dunán túl.) — «*Hiába hogy*» megengedőleg, *nem hiába hogy* okádólag (l. Lehr, Toldi 249 s. köv. ¹); p. hiába hogy nyár van: aratás ideje nincs magas Murányban A. MO. I:39; hiába hogy a vért szomjas föld felissza, boszuért kiált az az egekre vissza, A. «Sz. László füve»; nem hijába, hogy cseh volt, de hejh csehül is áll a Pet. «Dobzse László». — Legsűrűbben használt efféle kifejezések a következők:

Csak hogy ²): a) a *csak*-nak egyszerűen k i r e k e s z t ő jelentésével, p. az kereszténység nemabban volna, hogy vki kereszténynek mondja magát, sem csak, hogy vki megkeresztelkedett, hanem az jó életben Sylv. uj test. II:118; rendesen a «nem egyéb, nem más» kifejezések után régente a *hanem* kötőszóval (l. ezt I. k.), ma inkább a nélkül: úr isten adjon én nékem nem egyebet tudnom, hanem csak hogy én magamat megismerjem Wink. c. 132; nem egyéb okáért, hanem csak, hogy inkább mindent kitakarhassanak Lev. 94; nincs más orvosságunk, hanem csak hogy legyünk a mi szeretőnkkel BB. 188; s nehogy másféle botrányt költ s reá, csak-hogy magának nem mindig ura A. Haml. 39; mi ujság? semmi, uram; csak hogy a világ becsületessé vált 53; — b) megszorító jelentéssel, de egyúttal úgy, hogy a megszorítás, kifogás a *csak* által csekélynek van föltüntetve (Lehrnek 4. pontjába tartozik, a kicsinylő jelentéshez); ebben a jelentésben a *csak* *hogy* ma olyanmódra kedvelt mondatkapcsoló kifejezés, hogy megállapodott kötőszónak tekinthetjük (l. a megszorító kötőszók közt, I. k.); p. a legjobb férj volt, csak hogy szorgalmával magát elunatta: mais d'une assiduité fatigante Kaz. munk. I:16; a madarak elhagyták a berket; csak hogy a magányos czinke sziszegeti rekedt énekét, csak hogy a kicsinyded ökörszem szállong elő s tova: die vögel haben

¹) A németben is: vergebens, dass man ihm vernünftig zusprach, er wollte keine vernunft annehmen; és dial. nicht umsonst dass.

²) A *csak* szócska használatáról bővebben l. Lehr, Toldi 368—372; ott az árnyalatok közt 19. az, hogy «néha vmely kimaradt mondatnak képviselője» (*csak hogy*). Megjegyzendő, hogy ez nem egy külön jelentése a *csak*-nak, hanem megoszlik a többi jelentései között.

die gebüschel verlassen, nur die einsame meise singt ihr lied, nur der kleine zaunschlüpfer hüpfet umher III:11; vágjad, vágjad a buzát, csakhogy kezed el ne vágd, Kriza vadr. 51; — c) van egy szerepe, mely az imént említetthez közel áll, de valami jó, örvendetes körülményt emel ki (Lehrnek 14. pontjához csatlakozik) ¹⁾ p. «csak hogy szép orczádat még egyszer láthatom! A. Toldi XII:17 = csak az jó, hogy...» (Lehr 372); nagyon boldog vagyok, csak hogy megejthettem Gvad. pösty. för. 17; s midőn sebet sebre halmozva lát, sohajt: hála neked isten atyám, csakhogy épen maradt jó paripám Cz. nép. költ. 127 (szomorú hírek, de csak hogy a te küszöböd mellett elméne az öldöklő angyal Kaz. lev. III:313, 324, 331); — d) az óhajást és föltételt jelentő csak: csak hogy immár Júda ne szakadna el tőlem Kár. Hos. 4:15: non delinquatsaltem Juda; rendesen ez élelhatározó mondat ²⁾: az or nem jó, hanem csak hogy orozzon Münch. c.: nisi ut furetur; akármely kinnal haljak meg, csak hogy te hozzád juthassak Kat. leg. 3540. vers; ha minden napon kinokat kellene túrnunk, csak hogy Krisztust ő dicsőségében láthatnók: nemde méltó volna-e elszenvetni mindent? Horv. c. 273; csakhogy élhessenek [fiái], szívéből ont ő vért BB. 40; mindent túrnék, csakhogy szerelmébe valaha kerülnék 84; csakhogy bujaságunk lehessen mi nekünk, halálunkat nem szánjuk 188; bátran veti fejét minden veszélyekre, csakhogy Helenával éljenek kedvökre Gyöngy. MV. III:138; vígan mindent eltűr, csakhogy kedvében maradhasson Fal. 514; alig ruháztam magamat, csak hogy nagy gazdagságot hagyhassak fiamnak Gvad. nót. pok. 39; hagyj el engem egy szempillantásig, ha lehetséges, csak hogy kevésse pihenhessek 53; inkább odaadnám fele királyságomat, csak hogy ez a szegyen ne történnék rajtam Mer. Saj. II:111; mezitláb maradtam, csakhogy a sok vart lerázzam a nyakamról Ny. IV:556; — e) *csak hogy nem* = csaknem, majdnem, lat. tantum non (a *csak* jelentése itt a b. és c. pontokbelihez csatlakozik); p. csak hogy nem keringek, mint keringős ökör Gvad. pösty. för. 15;

¹⁾ V. ö. csak az a jó, hogy tiszta idők járnak, másként azt gondolnók, hogy ismét özönvíz leszen Mik. 24 = csak hogy tiszta i. j.

²⁾ Hogy nélkül: nem kedvez semmit munkáinak, csak [hogy] módját találja érzelt dolgainak Gyöngy. MV. III:43.

némák lettünk, csak hogy az időről nem kezdtünk beszélgetni, Kárm. Fanni XL; a hol a subjectum csak hogy meg nem szólal Ny. IV:543; de már itten majd rosszul járt, az emberek dühösek voltak, s csak hogy bele nem dobták a tűzbe Jók. é. 60; a népnél így is: *majd csaknem hogy...* — f) *nem csak hogy, nem csak hogy nem:*¹⁾ annak kelle választatnia, mely nem csak hogy fogadás nélkül szűz volna, de a ki ugyan fogadással istennek szentelte volna szűzességét Tih. c. 272; nem csak hogy nagyságos nevet nem érdemelnének, de még kisebbet sem annál Tel. ev. 51; nem csak hogy afféle undokságra nem tanít minket, hanem még a házas embereknek is mondja, hogy... 153.

Bizonygató határozók mellől el szoktuk hagyni ezt az állítmányt: «úgy van», s a *hogy* közvetlen a határozó szót követi: bizonyával, hogy szépek Sánd. c. 24; bizonynal, hogy ez ideig is minden módon érte voltunk Lev. 55; bizonynal, hogy én a miatt nagy káros vagyok 73; bizonyára hogy bánom a kd. kárát 63; tehátlan igazán hogy minden leányceseléd orczátlan Csok. (Toldi kiad.) II:79; az «ellankad» és «folyja» igazán hogy nem felelnek meg a rhythmusnak szorosan, de..., Kölcssey (Élet és Lit. II:93); kétségkívül, hogy az etymologia tekintetéből jobb a végbetűnek kétszerezése TGYűjt. 1826. V:36 j.; «Jaj nem érte-e kendet vmi baj az úton? — De ugyan hogy ért biz engem» Jók. é. 259; igen is, hogy foglya vagyok neki (freilich bin ich schon ihr gefangener) Kaz. S. Samps. 88; népies: persze [lat. per se intelligitur] hogy elment; Dunán túl:

¹⁾ Nem csak az, hogy egyet sem hagy helybe, hanem a melletti olyan mocskolódásokat viszen végbe..., Barczaf. Sz. D. (Ny. XI:371); nem csak az hogy szintolyan világos már mint a másik, hanem a melletti... a törzsöke magyar szó, u. a. (372); így Jók. RR. 87; v. ö. «egy ludat adnak az vásárt 8 krajczáron, csak az az hogy fát és vizet pénzen nem veszünk» RMNy. IIb:55. Ezek azért érdekesek, mert bennük a csakféle hiányos főmondat még nem vesztette el annyira önállóságát. Itt említhetjük azt a ritkábban előforduló esetet, hogy a *csak*-hoz két *hogy* tartozik, de csak az első előtt van kitéve: a hegy a bécsi néma barátokéhoz hasonlít, csak hogy tetején semmi klastrom nincs, és hogy oldalait darabonként szántogatják Kaz. magy. utak (új kiad.) 6; Dencset csak hogy meg nem égették, de megrablották jó módon, és az népét hogy le nem vágták Lev. 225.

má[r] hogy megteszem, vagy csak: már hogy! «De az lágy fölhők is engemet biztatnak, mert lá hogy csak immár esőben állanak» Zr. Szig. III:22. vsz.

Kételkedő kifejezés: *alig hogy* = alig van az, hogy (v. ö. «alig volt, hogy melléje nem rogyott» Dug. szer. 139 = majd hogy m. nem r.); p. Kornis uram.. alig hogy meg nem tért onnét Erd. tört. ad. IV:61 = alig ha meg nem tért; mert alig, hogy tíz-husz alattvalót számlál A. III:168; elig-elig hogy a vízfény fehérelik, alig-alig hogy a folyamzúgás hallik A. «Kevházá»; — csak elig, hogy kétségbe nem esém, Székely I. zsolt. 207; mikor ők is beverekedének, alig [= majd], hogy egymással kardra nem kelének, megismervén egymást lecsendesedének Gyöngy. MV. III:175; gyorsan kardot rántnak, alig egymás között hogy sebbel nem ártnak 203; 293. Ma ez a szerkezet többnyire csak érintkező előidejűség jelölésére szolgál: alighogy egy pár könyccseppet hullatott rá, azonnal kiment a vérfolt Mer. er. népm. 37; de alig hogy az urfi valamentennyit elkerülközött, egy kis vártatra oda kerül egy asszony Ny. I:374; de alig hogy a házánál volt, észrevette az asszony 375. — *Éppen csak hogy* kiugorhattam, v. csak éppen hogy kiugorhattam = éppen csak arra volt időm. — Ide sorozhatjuk a *majd hogy*-ot, mellyel egyértékű a fönt tárgyalt «csak hogy nem»; p. mely alatt majd hogy meg nem szakad VG. 173; a foganatosítás majd hogy lehetetlen «Egyetértés» XII:263. Ezekkel rokonértelmű a «kicsibe mult», melynek igéje néha szintén elmarad a *hogy* előtt (l. Lehr, Toldi 292); p. megruga egy lovam úgy a baloldalomban, *kicsinyben hogy* meg nem halék, Cserei M. hist.; Piroska kicsibe hogy holtra nem ájul A. TSz. V:80. V. ö. még: «*Kevés hizza hogy* el nem estem. Ezt így is ejtethjük: alighogy el nem estem, v. csak nem elestem, v. majd elestem» Verseghi Magy. gramm. 256. §. — «Együtt viselem veled minden kinjaidnak terhét; *talán hogy* az által ők megkönnyednek» Kaz. munk. II:202: *vielleicht dass es dir erträglich wird; tán hogy* már ma nem is lát meg én szemem, Garai «Barna B.»

Nem-hogy = nem az történik hogy, nem úgy van hogy, nem elég az hogy;¹⁾ «oly két mondatot fűz össze, melyek közül a

¹⁾ Hogy így egészíthetjük ki, a mellett szól ez a néha fölbukkanó teljesebb kifejezés: «midőn jó emberre akadok, a ki adhat is, s szívesen

második az elsővel fokozatos ellentétben vagy különbségben áll, s a vezérigét a feltételes módban vonzza» (CzF. szót.; v. ö. e szerkezeetről: Lehr, Toldi 358—360). Itt a főmondat képviselő nem után a *hogy*-féle mellékmondatban a föltétes mód éppen úgy magyarázódik, mint egyéb tagadó főmondatok mellett (l. fönn 71. l.): nem-hogy megdicsért volna, még szemrehányásokat is tett = nem elég, hogy nem dicsért meg, még sz. is tett, vagy: nem csak nem dicsért meg, hanem még sz. is tett; szokottabban az utóbbit is így mondjuk: nem csak hogy nem dicsért meg (l. fönt a csak-nál). «Posvány, mely nemesak hogy maga nem folyt, nem, hanem a folyamárt is gátlá gyors haladásban» A. Elv. alk. I. én. = mely nem hogy maga folyt volna, hanem... Viszont: «kóstolással is megárt, nem hogy zabálással ne ártana» Fal. 529=k. is megárt, nem csak hogy zabálással megárt. — Példák: «nem hogy a víz ötet megtisztította volna, de inkább a víz szentelteték meg a szent testtől» Kaz. c. 19 (egyszerűbben: «a szent test nem tisztított meg a víztől, de inkább a víz szentelteték meg a sz. testtől» Tih. c. 381); az ti kívánságokat nem hogy elhalasztanám, de én is veletek egyetembe be akarom teljesíteni, Érdy c. 579b; jobb volna némelyeknek, nem hogy egészségök volt volna, de hogy ingyen soha ne születtenek volna

is ád, *nem az hogy* kevéségből elhallgatnám segédjét, sőt azt dicsekedve hírsztelem el» Kaz.—Dess. lev. II:143; «Nem vész az el. — *Nem a hogy* nem vész el, de még inkább szaporodik» Jók. RR. 49. — Az egészen hasonló görög οὐχ ὅτι, μη ὅτι kifejezést Curtius (gramm. §. 622) így egészíti ki: οὐ λέγω ὅτι, μη εἶπω ὅτι, nem mondom hogy.⁴ Erre a megfelelő latin «non dicam» német «geschweige, zu geschweigen» vezette; v. ö. «ő nem képes a heccz-csináló társaságból egy olyan pártot alkotni, mely csak félig-meddig prezentábilis is legyen, ha gyján hogy még új politikai korszak megalkotására hivatottnak lássék?» «Hon» 18:250. sz. — Az olaszban is dívik a magyarhoz egészen hasonló szerkezet: pensi, non che a soccorrere altrui, ma a mantener se stesso = legyen gondja, nem hogy mások támogatására, de a maga föntartására A latinban is előfordul az ilyenkor használt ne dum mellett néha az ut kötőszó: satrapes numquam ejus sumptus efficere queat, ne dum ut tu possis = egy satrapa sem győzné költségeit, nem hogy te győznéd. — Ide tartozik még mint hasonló-értékű kifejez's a latin «tantum abest ut,» melyet néha szó szerint lefordítanak: «távol attól hogy» l. Szarvas NyK. X:173, 174, és Ny IV:530.

Frank. haszn. könyv 5; kételkedésem inkább nevelkedik nem hogy kisebbednék Dial. Diaph. 8; reá sem tekintettek volna, nem hogy tisztelték volna Tel. ev. 81; nem hogy megijedne tőle, de még nagy bátran hozzá mene, Pesti G. mes. 91; nem hogy megművelném, de csak szívemben is bizony bé nem bocsátom BB. 178; nem hogy bánná, de sőt kedvelli Pázm. kal. 85 (több példa Lehrnél). — Valamint egyéb tagadó mondatok után (l. 120. cikk), úgy itt is előfordúl a föltétes helyett a fölszólító mód; p. mert bizony elfordul e zsönge szerencse, nem hogy Etelétől árva fejed mentse A. BH. XI.; de nem hogy Angliád szeresd, hanem aláaknáztad törvényes királyát, A. «János király»; így VG. I:133. — Gyöngyösi a vers kedviért néhányszor jelentő módot alkalmaz: ezt elméjéből nem hogy kiereszti, sőt gyarapodásra szikráját terjeszti Gyöngy. MV. I:87; de lobbant tűzőket nem hogy gyujtogatta, elállván előlük azt inkább oltotta III:168. (A latin eredeti okozta a jel. módot Münch. c. 178: nem hogy valaha ő szavát hallottátok, de sem láttátok ő személyét: neque vocem ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis.) Helyén van a jel. mód, ha a *hogy* mellett valósággal megtörténő dolog van elbeszélve: «az oláh nem hogy megtarthatta a maga sajátos nyelvét, hanem magát a magyarságot is eloláhosította» Egyetértés XVI:333. vezikk; továbbá ha a tagadást a föltétes mód helyett maga a tagadó szó ismétlése fejezi ki: «nem hogy olyan kóborlót nem találtam, de sőt még moldovai embert sem láttam» Mik. = nem hogy kóborlót találtam volna, de sőt még m. embert sem láttam. — Igen gyakran azonban nincs is ige, a *nem hogy* kezdetű mondatban; ilyen elliptikus példák ezek: úgy szólítlak meg, hogy nemhogy Babolcsába, de még egyebütt tisztességedre meg nem eszed kernyeredet Lev. 125; ki tudná csak meg is gondolni, nem hogy előszámolni? Pázm. kal. 16; nem találok semmi tetetetes okot, nem hogy igaz erős bizonyosságot 406; nem hogy az istent, de még a barátot is nem kell kérni, hogy a rest embernek segítségül legyen Zr. áf. 9; nem hogy várakat és tartományokat, de még csak egy talpa-alja földet is senkinek nem adott Bethl. tám. 38; mennyi sok kenyeret ett meg a fraucimer, nem hogy egyéb cselédje, Bethlen M. önél.; hát nem is hogy én, de a mint rám tekintte, maga ő felsége szólt s magához inte, Garay «Az obsitos» (több példát Lehrnél).

Ne-hogy is «azon kettős, összeszokott kötőszók¹⁾ közé tartozik, melyeknek első fele a kimaradt főmondat képét viseli . . . Fejlődésének rendes útját mutatják az ilyen átmeneti formák, melyeket a nép minduntalan használ a beszédjében: *ne* ám, *hogy* az úton elbeszélgessek! = *ne* történjék, *ne* legyen, *hogy* stb. *Ne* ám, *hogy* értetek kelljen küldeni. Ebből lett a *nehogy*, p. Ármány — riad a hős — emberevő Ármány! *Nehogy* magad elbízid Etelet beavárván, A BH. VIII.» (Lehr, Toldi 191.) — A *nehogy*-nak «óvakodtató jelentése van, melyáltal mintegy figyelmet gerjesztünk bizonyos rossz, kedvetlen, veszélyes dolog ellen» (CzF. szót). — Használatos: 1) Főmondatokban: s *nehogy* másféle botrányt költés reá! A. Haml. 39; a fogékony-ság nagy áldás, de *nehogy* a leánya fogékony találjon lenni 51; ha becsületes vagy, szép is: *nehogy* szóba álljon becsületed szépségeddel 71; méreg, a patkányok számára készül, *nehogy* megtaláld kóstolni, avagy *hogy* csak a főző kanalat is megnyald, mert rögtön szörnyet halsz Jók. é. 75; aztán *nehogy* ismét annak vedd föl a gunyáját, Kriza vadr. 458; *nehogy* azt mondd, *hogy* a vasfogu bábaé ez a csorda 475; *nehogy* másfelé, hanem éppen itt menjetek el 485. — 2) Célhathatározó mellékmondatokban,²⁾ csakhogy ilyenkor a fő-

¹⁾ Hogy mennyire összeszokott ez a két szócska, azt érdekesen illusztrálja az a körülmény, hogy Udvarhely megyében egy szótagba is összevonják: *n'ogy*; «ügyelj te *n'ogy* férjhez add [eltörjed] azokat az üvegeket» Ny. V:231.

²⁾ Gyarmati Nyelv-mestere 294 az okvetők közt egyaránt említi a *hogyne-t* és a *nehogy-ot*, p. megizeném néki előre, *nehogy* megcsalják. — Verseghy anal. II:374: Pro *hogy ne fere semper ne hogy* adhiberi potest, ut . . . vedd magadhoz az órát, *nehogy* ellopják, pro *hogy el ne lopják*: sume tecum horologium, ne forte furto sufferatur. — Geleji Katona I. hibásnak találta: «Némelyek evvel is igen élnek, főképpen a százos emberek: *ne hogy pro hogy ne*» Corp. gramm. 321. Hibáztatta Imre S. is «G. Katona I. mint nyelvész» 80 és «Idegen és hibás szólások» 165; az utóbbi helyen kivált nagyon elítéli: «*Ne hogy*, mint elemi nyelvkönyveink tanítják, félek, óvakodom, tartok tőle s más ilyek után nem állhat *hogy*, *hogyne* helyett . . . *nehogy* ily esetek előforduljanak, intézkedünk . . . Magyar-e hát a származása? Ily *nehogy-ot* népünk nem ismer, legfeljebb kivételesen némely vidék. Csak főmondatban s tiltólag v. óvó meghagyást kifejező beszédben szól ez is így: *nehogy* aztán bajba essél! *nehogy* lerészegedj!» Azóta is többen nyilatkoztak így, utólszor Barkász,

mondattal való kapcsolat lazább, mint a «hogy ne»-féle mondatoké (így Barkász 206, és Lehr 191¹), s a mutató «azért» után rendszeren «hogy ne» járja azon vidékeken is, melyek a mellékmondati nehogy-ot szeretik. Példák: akár lovast akarjon valaki tanítani a fölfegyverkezésnek módjára és minden magaviselésére, ne hogy a maga helyét elhagyja v. a rendeket fölháborítsa: ne locum deserat Zr. áf. 60, és u. o. 65; el kellene ezt a dolgot titkolni, ne hogy gyanakodásba vegyék dolgát Mik. mul. 180, és u. o. 54, 219; vigyáztatott reájok, ne-hogy leforduljanak Dug. szer. 22; ne sokat nézz szemébe, ne-hogy elijeszd házadtól 60, és u. o. 40, 66, 93, 106; oh ne nézz reám, nehogy siralmas arczod eltereljen ádáz műventől A. Haml. 101; azt nem merem bevallani, nehogy vele mérkőznöm kelljen 150; jól vigyázzon, nehogy még eltörjön Mer. ered. népm. 53; menjünk, nehogy a királyságot más előlünk elkapja, Kriza vadr. 403; jöttünk haza, nehogy oda setétedjünk 416; szépen bétakargassa, nehogy megébredjen 457 (jól vigyázz, hogy meg ne tudjon fogni u. o. 401); meg kell vendégfentőznöm, nehogy még jobban széllyelmenjen NyK. III:15; mondtam neki, jöjjön el, nehogy aztán később pörlekedjék (Lehr közlése Tolna megyéből). — Érdekes az a pleonasztikus tagadás, mellyel itt-ott Mikesnél találkozunk efféle mellékmondatokban; p. azt is javallá, hogy menne fel házába, *nehogy* a beszélgetésért valamely gyanúságba *ne* vegyék Mik. mul. 55 («nehogy vegyék» és «hogy ne vegyék» összezavarása); hogy egy részt visszatértené, nehogy a fejedelemasszony egyedül látván ötet, meg ne ijedjen 115.²) — A *nehogy*-féle mondatot néha úgy te-

Ny. IV:444 s köv. (v. ö. Lehr, Toldi 192), de a *hogy* kötőszóról írt tanulmányában 205 már helyes fölfogás érvényesült («a czélh. mellékmondatok közt vannak olyanok is, a melyeket *nehogy* kapcsol a főmondathoz; a cselekvés ilyenkor tiltással, óvakodásra intéssel van kifejezve»...) — Imrének annyiban igaza van, hogy mellékmondatokban a *nehogy*-ot inkább csak egyes vidékek kedvelik, főleg a székelység és a felső Tiszavidék.

¹) V. ö. az ilyen laza kapcsolatokat: «vigyáztatok: a világ útjára ne szakadjatok» Pázm. préd. 90; de jól vigyázz, meg ne tudjon fogni, mert aztán vége nekünk, Kriza 401.

²) V. ö. «*nehogy* neki *ne* akadjon utóda... kimondom már mit szánt neki előde» (Mérnök- és Épít. Közlönye 1880. III. füz. mell. 4. l.) = *nehogy* megtörténjék, hogy *ne* akadjon utóda = *azért*, hogy *akadjon*

szik igazi mellékmondatná, hogy még odaragasztják az elejére a *hogy* kötőszót (a székelységben és Szabolcs megyében): én beálok a belső házba, hogy engem ne~~hogy~~ meglásson, Kriza vadr. 466; úgy beszélj, hogy ne~~hogy~~ megszidasd magadat Ny. V:30. — Megjegyzendő még, hogy, ha a *czél föltétes*, úgy látszik nem használják a *nehogy*-ot, ez csak fölszólító móddal fordul elő; p. fényes hajnalcillag bár föl ne virradna, hogy a szerelemnek vége ne szakadna, Kriza 17. — 3) Végre külön említjük azt a sajátságos szerkezetet, mely egészen a megfelelő latin kifejezéshez hasonlít, s mely különösen a múlt század végén s a jelen század elején volt divatban, de irodalmunkban maig is elő-előkerül: hogy t. i. a félést jelentő kifejezések után is *nehogy*-ot használnak, holott a köznyelv ilyenkor (mint a német) az egyszerű *hogy*-ot alkalmazza. Példák: «tartok tőle, ne~~hogy~~ a munkát öregbítsem, mikor rövidíteni akarom, pro: hogy a munkát ne öregbítsem [?]: vereor, ne dum minuere velim laborem augeam. Félttem, ne~~hogy~~ az történjen, a mi történt: timebam, ne evenirent ea quæ accidereunt. Nagy rettegés volt Rómában, ne~~hogy~~ az ellenség ismét visszatérjen: timor Romæ grandis fuit, ne iterum hostes redirent» Vers. anal. II:375, magy. gramm. 254. §; «attul tart, ne~~hogy~~ másvalaki megelőzze; . . . mivel fél, ne hogy ötet ölje meg» Gvad. nót. pok. 37; attól kezdtem tartani, ne~~hogy~~ az ebek harminczadjára vonasam Dug. szer, 61, és u. o. 106, 108, 116; félek, ne~~hogy~~ érzékeny szíve utoljára szerencsétlenné tegye Kaz. Bácsm. (Heinr. kiad.) 106; félek, ne hogy távol tőlem megféledekezzél felőlem, Dayka 21 (Ab. kiad.); ne~~hogy~~ újabb kísértetbe essék, fölkelt, Vör. «Csiga M.»; «édes anyját félti igen-igen nagyon, ne~~hogy~~ a zörejre szörnyen felriadjon [A. Toldi VI:3] = hogy egyszerre fel ne riadjon» (Lehr); csak bőrét féltette, ne~~hogy~~ a farkas visszarántsa Mer. er. népm. I:164; quibus unus metus, si intelligere viderentur: kik csak attól féltek, ne~~hogy~~ őt érteni látszassanak Ny. IV:447. —

utóda. — V. ö. még: «Attól tartván, hogy nem híják, önként eljött, vel: attól tartván, ne hogy ne híják, önként eljött: veritus ne fortassis non vocetur, sponte venit. Attól tartván, ne hogy híják, a falura ment: veritus, ne fortassis vocetur, rus petiit.» Vers. anal. II:389, magy. gramm. 258. §. — «Még attól is félnek, ne hogy illendőképben ne szabattassanak ki nekik a verések» Gvad. nót. pok. 23.

Lehr (192) így magyarázza ezt a szerkezetet: «Félek, nehogy itten Etele meglásson A. BH. II. = nem: attól félek, hogy meglát, hanem: félek, mert azt akarom, hogy ne lásson meg. Ez nem latinismus. A régi nyelvben is gyakori [v. ö. fönt]. Inkább latinismus: Félek, hogy a súlya rám vissza ne essék BH. X. e h. hogy a súlya visszaesik.»¹⁾ Azonban a félést jelentő igék melletti *nehogy*-ra nézve a latin hatás gyanuját támogatja az a körülmény, hogy a nép nyelvében ez a szerkezetet nem mutatjuk ki. —

Néha indulatos beszédben a sajnálkozás, fájlalás tárgyát *hogy*-féle mellékmondatban fejezzük ki, de a főmondatot csak egy *oh, ah, hej*-féle indulatszó pótolja, vagy hogy egészen elmarad a főmondat (l. a köv. cikket). Példák az előbbire: ó szégyentelen áruló! hogy nem könyörülél avagy csak a keserves anyán! Wink. c. 29; ó jaj hogy nem gondolják meg ezt a halandó emberek Kaz. c. 5. (= ó jaj azért, miért nem veszik ezt eszökbé emberek? Tih. c. 341); oh hogy nékem ahhoz nem szabad most mennem én vígasztalómhoz! BB. 6; jaj (mondom), eddig is hogy én itt rekedtem Gyöngy. Char. 110; oh barátom! hogy az ember a maga érzéseit annyira megtagadhatja! Kaz. Bácsm. (Heinr. kiad. 56; a németben is gyakran: ach dass, dass . . .); S mit csinálsz vele, evvel a lágy szívvel? Jaj, hogy semmit (hélas! je n'en fais rien de tout) Kaz. munk. I:63; ah, hogy nem lehetek, mint ti, érzéketlen! Dayka 76; hejh hogy ily nap éltünkben csak kivétel! Tompa «Falusi kép»; oh, hogy nem olvad harmattá e nagyon merő hús! A. Haml. 15; oh jaj nekem, hogy a mit láttam, láttam 73; |jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a számat A. Toldi VIII:6

¹⁾ Szintén így rója meg Toldy F. a Nádor-codex kiadásában (Bevez. 23. l. j.) e nyelvmélnék köv. helyét: «félvén hogy meg ne ismertetnék: ne agnosceretur; helyesen magyarul: hogy megismertetik, vagy: nehogy megismertessék.» Szintén ilyen latinos helyek a következők: félvén hogy az koporsóörizők ne támadnának ő ellenök Corn. c. 107; de retteg a szíve a kockakavetéstől, hogy el ne fordítsa a várt szerencsétől Gyöngy. MV. III:190; — félvén *ne* azt eszökbé vennék: timentes ne illud perpendere Ehr. c. 68. — Mikes a franczia que ne («je crains qu'il ne vienne»: félek hogy eljön) hatása alatt írja a francziából fordított Mulat-ságos Napokban: féltem, hogy el ne áruljon 215; szomorkodása annyira nevedekék, hogy igen kezdék féltetni, hogy az az életét meg ne rövidítse 199.

(«ez mellékmondata a kimaradt főmondatnak, melynek némileg pótlója a jaj indulatszó = mennyire fáj hogy . . .» Lehr e helyhez; u. o. más példák); oh mert, bárha tündér, hogy te is csak nő vagy! Vajda Ján. kis. költ. 222. — Kívánó mellékmondat ilyen megelőző indulatszóval ritkábban fordul elő; p. oh hogy a manó vinné el! jaj hogy az isten verjen meg! (Nép.¹)

Hiányos kérdés főmondat van az ilyen szólásokban: úgy-e hogy mondtam? = úgy van-e a dolog, hogy mondtam? úgy-e hogy velem jössz? úgy-e bár hogy teljesülnie kellene kérésének? Szarvas G. «M. Tanügy» I:472. Ezeket a *hogy* nélkül még többször mondjuk: úgy-e mondtam? úgy-e eljössz? úgy-e bár teljesülnie kellene? — Ide tartozik továbbá az egyszerű *miért* helyett gyakran használt *miért hogy* . . .? «*Mérthogy* oly kettős partikula, melynek első fele a kimaradt főmondathoz, másika a mellékmondathoz tartozik = mért (van az,) *hogy* stb.» (Lehr, Toldi 276, u. o. több példa.²) Példák: kezdé kérdeni, miérthogy anyját elhagyta volna, Pesti G. mes. 81; miérthogy nincsen bátorságtok? Pesti G. Márk. ev. 4:40; miért hogy minket így felejtesz el? MA. zsolt. 24; a ki téged utál, mért hogy attól meg nem válsz? BB. 86; ő tőle megkérde, miérthogy szerelmét véle már nem közlené? 198; látta, hogy kedvem nincs, kérde, mért nem eszem? asztalról a pohárt mért hogy fel nem veszem? Gvad. fal. nót.; ó mondd, miért hogy szentelt csontjaid elszaggaták viaszpólaikat? A. Haml. 28. — Régibb irodalmunkban a *miért* és *hogy* között néha még közbeszúrt megszöhitást, mondatrészt, sőt egész mellékmondatot is lelünk: *miért*, Cserép Balázs, *hogy* egy szarvast löttél? Lev. 216; ha lehetne tőled, miért Lucretia hogy nem szólanál velem? BB. 186; miért te kegyetlen, hogy én nékem inkább hogynem neki kedveztél? 221; miért örömlenket

¹) Kazinczy gyakrabban használja: oh, hogy a hús esti szellők ártásodra ne légyenek; o dass die kühlen abendwinde dir nicht schaden, munk. III:15; oh, hogy valamely veszély ne tartóztatná távol: wenn ihn nur nicht ein unglück entfernt hält IX:183; így még V:82, Sara Sampson 61.

²) V. ö. «mért van, hogy most útag sírok közt tévedez?» Tóth K. költ. 390. — Néha a *miért* után tett vesszővel jelölik meg a kifejezésnek összetett voltát: «arra nézve: miért, hogy azt . . . közlésszük, — maga lesz hívatva megadni a választ.» (Vitk. művei I. k. II. l.)

valami kevéssé hogy meg nem késlelitek? 224; miért, ha istened s lelked vagy, hogy hamisan irod le a szókat? Matkó, Ny. II:71. — Hasonló kifejezések még a régieknél: *mi okért hogy*, és különösen *mire hogy*.¹⁾ Példák: *mi okért* azért [= tehát] *hogy* Krisztust házasságból tudjuk születni és ti tagadjátok? Érdy c. 188b; *mire hogy* nem még te el a vásárra? 339? *mire hogy* nem értitek? *quare non intelligitis?* Jord. c. 404; *mire hogy* nem könyörültél tennen magadon Nagysz. c. 25; *mire tehát hogy* el nem adod ezeket? Virg c. 99; *mire*, isten, *hogy* engemet így ostorozsz, avagy én testemben *hogy* ígyen rontasz? Born. ének. 330b; *mire hogy* nem gyűjtöttél te is? Pesti G. mes. 118. — Lehrrel (az id. h.²⁾) ide valónak tarthatjuk a *hogyhogy*-féle kérdést is, noha itt az is lehetséges, hogy maga a kérdő szó van kettőztetve s hogy aztán a második elvesztette hangsúlyát; p. *quomodo dicitis?* *hogy-hogy* mondjátok az én lelkemnek? Kár. 11. zsolt. 1; *hogy hogy* öltözhethném fel? *quomodo induar tunica mea?* Kár. bibl I:633; *hogy hogy* mondod? *quomodo igitur tu dicis?* Sylv. uj test. I:147; *hogy-hogy* jöhetett ide Egiptomnak szélére? Dug. szer. 126; *hogy hogy* nagy jó uram éppen azokféle? A. Dal. idők I.; függő kérdésben ritka: »jegyezzék egyebek, Hercules a poklot fel miként törette, Proserpinát ott is *hogy hogy* kerestette» Gyöngy. MV. előbesz. Legtöbbször magában, ige nélkül használjuk mint a kíváncsiság vagy csodálkozás fölkiáltását: *hogyhogy?* »Nagyon furcsán. — Furesán? *hogy-hogy?*» A. Haml. 139.

Sokszor csak egy mutató szóból áll a főmondat, de ilyenkor már előre el volt mondva a teljes főmondat s a mutató szó csak ismétli, hogy a mellékmondatot utólag hozzá csatolhasuk; p. egész nap esett, *úgyhogy* ki nem léphettünk a ház elé = egész nap esett, *úgy* esett, hogy . . . (l. 129. cikk; ném. so dass fr. ainsi que, finn: niin että). Így »a nélkül hogy» (l. 112. cikk; finn: ilman että, ném. ohne dass stb. — mutató névmás nélkül), »azért hogy» (117; ném. darum dass, fr. parce que), »azért

¹⁾ »Mire hogy: mivel hogy» írja SzD. és utána CzF., de tudtomra csak kérdésben fordul elő.

²⁾ Ezen véleménynyel egybevág, hogy ugyancsak Lehrnek egy cikkében (Ny. IV:550) olvassuk ezt a szerkezetet: »*hogyan* hát, *hogy* a nyelv ez alakokat a szükségesén fölül is szerepelteti?»

hogy, a végre hogy» (126; zürjén «*siponda mîj*,» ol. acciochè) stb.

Sokszor egy-egy főmondati kötőszó mellé fölösen *hogy*-ot tesznek, úgy hogy az a kötőszó hiányos mondatnak tekintendő s ilyenképpen egészítendő ki: «az történik», «úgy van a dolog», «azt kell gondolnunk». Az ide tartozó kifejezések közül leggyakoribb — főleg régiebb íróinknál¹⁾ — a *hanem-hogy* (l. erről I: 167. lap; lat. nisi quod, ném. ausser dass). Már a *de* kötőszóval ritka ez a pleonazmus: «szintén olyan mint az fodorka, *de hogy* magos, nem olyan kemény levele *vagy*on» Melius herb. 38 = *csak hogy* magos (l. fönn). Vidéki sajátság a *pedig hogy* használata, l. I:141. l. Szintén olyannak látszik a *bátorhogy*, *bárhogy* (l. I:217. l.); p. *bátorhogy* . . . kevésbé vándorlott legyek, mindazáltal kívántam ezen Mondolatot készíteni, «Mondolat» 19. De a köznyelv kifejezése *jóllehet hogy* e h. *jóllehet* (l. 89. cikk). — Ma legsűrűbben használt efféle kifejezéseink *vagy hogy* (l. I:113. l.²⁾ és *azaz hogy* (99. cikk). — «A sár is javában van, *meg hogy* felhőszakadás is volt» Kuthy haz. rejt. (id. Lehr 343).

Még közönségesebb jelenség, hogy a *hogy* előtt valamely mellékmondati kötőszó a képviselője egy kihagyott, de kiegészíthető mondatnak, melytől a *hogy*-on kezdődő mondat függ.³⁾ Legszokottabb ilyen kapcsolatok: a középfokkal összeha-

¹⁾ Ujabb időben íróink átviszik néha e szerkezetet az ellenmondó *hanem*-re: «nem volt éj, nem veszett ki szeme világa, *hanem hogy* ez volt a sötétség országa» Pet. Ján. vit. (v. ö. már Horv. c. 73: annak okáért nincsen erről kétség, *hanem hogy* jámbor és hív ember volt e József); sőt a megzorító *hanem*-mel is olvassuk A. Toldi X:2: «messze látott volna, *hanem hogy* nem kellett, a lóhátas ott ment a temető = messze látott volna, *hanem* (az volt, úgy volt,) *hogy* nem kellett (messze néznie, mert) a lóhátas stb. . . . V. ö. a köv. helyeket, melyekben a *hogy* szinte ily fölösleges formán áll. . . » Lehr 343.

²⁾ V. ö. «azért *vagy az hogy* az könyveket nekem megadja, *avagy az hogy* száz forintot kívánok az könyvekért» Uj M. Múzeum III:357.

³⁾ Hasonlókép a román nyelvekben; Dietz gramm. III.³ 323: «Endlich gewöhnte sich die sprache so sehr an diese fügungsweise [a que, *hogy* kötőszóval], dass selbst echte fügewörter mit que begleitet wurden, wie dies im it. quando che, come che, mentre che, quanto che chi che (vgl. ngriech. ὅτι: ὅς) der fall ist.» [A «*chi che*»-hez hasonló szerkezet is van nálunk: *a ki hogy, a mi hogy*, l. példákat fönn

sonlító *mintsem hogy*¹⁾ v. *mint hogy*, továbbá az okadó *miért hogy* v. *mert hogy* és *mivel hogy*, végre a föltétes *ha-hogy*: l. ezeket az illető kötőszóknál. Ritkábban fordul elő időhatározó kötőszók mellett ez a fölös *hogy*: *mikor hogy*, *mennyé hogy* (l. a *mennyé* kötőszót mely mai nyelvünkben ismeretlen), *mielőtt hogy*, *mióta hogy*; példák: «tavaszidő vala, *mikoron* egy férfiú, kit gyermek-ségétől fogva nagy kedvére tartottanak vala fel és meg kezdett vala öszülni, *hogy* megnőszék és két feleséget vőn magának» Pesti G. mes. 248; «hadát halálra szánja, még *mielőtt hogy* Indiába jutna» Greguss Gy. Luz. 35; «*mielőtt, hogy* a varzini remete kimondta volna a szót: nem megyünk Canossába, felidézttette az úgynev. kulturkampfot jóhiszemű professorok által» Hermán Ottó; *mielőtt hogy* P. úr tételeire áttérnék, u. a. Tanáregy. Közl. XI:204; *mielőtt hogy* e cikket befejezném, tartozom néhány megjegyzéssel . . . u. a. «Egyetértés» 12:238. sz.; *az mióta hogy* bujdostam, minden költségből kifogytam, (kurucz dal) Pesti Napló 1855. ápr. 7. — V. ö. mindezeket a kifejezéseket a 125. cikkben tárgyalta *hogy-miért, hogy-mivel, hogy-ha, hogy-mikoron, hogy-mielőtt*-félékkel.

135. Mellékmondat főmondat nélkül. «A fölkiáltások előtt az első mondas elhallgattatik, mint: ,hogy én magyarul nem tudok!’ azaz sajnálom, hogy nem tudok. Hogy a tatár vigyen

88. l.; v. ö. még: «legjobb ha mindig olyat válogatsz (találsz is könynyen), a mi hogy nem az» A. «Vojtina lev.»] — A *ha-hogy*-nak megfelelő szerkezet előfordul a régibb angolban: «when that the poor have cried» = *ha-hogy* a szegények jajgattak; Shaksperenél: «Honest Iago, if that thou be'st a devil, I cannot kill thee»; így *how that, why that, where that*, továbbá *when as, where as*. A *ha-hogy*-ot még a német népnyelvben is megtaláljuk: «dem wenn ein dass nachschleichen zu lassen, ist im hochdeutschen fremd: wenn dass dein herze nur die grossen taler siehet... Opitz,» olvassuk Adelungnál s. v. wenn. (A fönt 88. l. jegyz. említett latin *quod-si*-hoz megjegyezhetjük, hogy az olaszban és francziában is fönnmaradt: *che se, que si*.)

¹⁾ «Inkább szükséget szenved, mint sem hogy vmely tisztességes keresetre adná magát» Gvad. nót. pok. 35; «hevesebben érzem ennek igazságát, mintsem hogy ne kívánjam, hogy arról tégedet meggyőzhesselek»: ich fühl es zu sehr, als dass ich nicht wünschen sollte, dich davon überzeugen zu können, Kaz Diog. 123.

el! azaz kívánom, hogy elvigyen.» Versegghy magy gramm. 254. §. — Jelentő mellékmondat előtt legtöbbször sajnálkozás, fájlalás, csodálkozás esetében hagyjuk el a főmondatot (v. ö. az előbbi cikkben az «oh hogy»-féle kifejezéseket) p. hogy a manó el nem vivé a vén szipát! Csok. «Paraszt dal»; hogy az idegen gondolatnak ennyi befolyása vagyon reánk! dass andrer menschen gedanken solchen einfluss auf uns haben! Kaz. munk. VIII:186; hogy ki nem taposhatom a fogát! dass ich ihm nicht die zähne austreten soll! Kaz. Barnh. Minna 11; szegény barátom, hogy meg nem ölelhetlek! Pet.; hogy nem voltam ott! A. Haml. 19; de [azt csodálom] hogy leánya felől is megnyugodott; Jók. KEF. 202. — Fölszólító mellékmondat előtt indulatos szidás, átkozás alkalmával marad el a főmondat («kívánom, óhajtom stb.» Barkász 181¹), p. hogy a fene egyen v. rágjon meg! «hogy az ördög vigyen el!» (Lehr 195.) «mióta Brassó elvette az erdőket — hogy az isten büntesse meg őket — elszedik a fejszét, lánczot» Ny. IV:556: ²) «nézze meg az ember! hogy tüstént vigyen el...!» Pet. I:66; jaj, a zsvány, jaj az akasztani való? hogy ássa ki mind a két szemét a holló! 69; ehol van, adj neki, pusztuljon el; hogy jobbat ennél ne egyék soha! A. Arist. «Béke» 3. vers.

Sokszor az oratio obliqua előtt marad el a «mondta, mondják»-féle főmondat, kivált a nép nyelvében;³) p. «hogy én házas volnék, hogy én megszegtem volna hitemet! oh, lehet-e ilyen gondolatot kigondolni?» Mik. mul. 51; én! hogy megváljak tőled? hogy nálad nélkül éljek 267; «hogy farkast láttak volna itt a vidéken; igaz-e atyafi?» NyK. X:165; «Te mondtad! — Már hogy én?» (Nép; vagy: már mint én? ⁴)

¹) A görögben kérés, intés-félékben alkalmazták ezt az elliptikus kifejezésmódot (l. Curtius Gramm. § 553), a francziában pedig akárminféle fölszólításban alkalmazható, ha 3. személyhez van intézve, pl. que la justice guide vos pas! az igazság vezérelje lépteidet!

²) «Tömlőcz a nyakára, dögöljék meg s vesszen el, hogy el! (a hogy és az állítás vagy tagadás ismétlése az állítás fokozását fejezik ki)» Udvarhely, Ny. IV. 82.

³) «A viszonyított beszédet bevezető észrevevés- vagy nyilatkozás-jelölő ige igen gyakran elhallgatva marad» Szarvas, Ny. I: 460.

⁴) Néha a fönt tárgyalt «hogy már» is egyúttal idézetet kezd meg,

Különösen gyakori az ilyen főmondat-nélküli *hogy* olyan előző mondatok után, melyek már magukban foglalnak — nyíltan vagy burkoltan — valamely verbum declarandi-t vagy sentiendi-t, s melyekből gondolatban kiegészítjük a *hogy* elé való főmondatot: ilyenkor magyarázó, explicativ mellékmondatokkal van dolgunk. (Ide számíthatnók azon eseteket, melyekben a mellékmondathoz illő ige van a főmondatban, csak hogy nem tárgyas, hanem tárgyatlan alakban, l. 110. czikk.) Példák: le-leszalad, s meg csak visszajön egy percz múlva, [azt mondja:] hogy nem lehet odább menni Jók. KEF. 239; a kovács föl nem merte vállalni, (azt mondta:) hogy ő nem tud csörgős patkót csinálni, Pap palócz népk. 67; az urat nagy térdhajtással köszönti [azt mondva]: hogy sok új esztendő napokat kívánok nagyságodnak Mik. 84; példát vettél a prófétákról [azt mondtad] hogy sok szenteket szültenek Sánd. c. 32; gyakorta küldé hozzá [s azt izené], hogy ő áhitja a római nép barátságát Kaz. Sall. 163; ha én nem fejeskedém vala [s nem mondom], hogy hagyja nálam, elvivé tőlem (wenn ich nicht selbst darauf gedrungen hätte, dass...) Kaz. Sara Sampson 119; személyéről immár szólottunk, hogy ő a jeles prédikátor Tel. ev. 52; fogadást tőn, hogy tisztaságot tartana Virg. c. 102; megesküvék, hogy nem lesz en továbbá idő 114;¹⁾ kért tőle három napi várakozás időt, (azt mondta) hogy annyi idő alatt tudja csak megmondani AL. népm. 256; fenyegeti őket, hogy nem messze van a büntetés Tel. ev. 54; fenyegette, hogy lekörömszéli arcáját Fal. 711; ha te biztatsz, hogy isten nekünk megkegyelmez Virg. c. 50; biztatja, dolgában hogy még lenne jó rész Gyöngy. I:76; ajánlák szép szóval ő nekik magokat, hogy nem cselekesznek ők

p. «ebur atramento candefacis: hogy már ékesítenéd, maga inkább rútítod» Decsi adag. 22; kiment tehát, [azt mondván, gondolván] hogy már ő szőlős gazda, megnézni hogy mit vett, Jók. é. 266.

¹⁾ Itt említhetjük az ilyen esküformákat: «él az úr, [s erre esküszöm] hogy el nem hagylak tégedet» Kár. bibl. 1:332; úgy éljen Faraó. [a mily igazán mondom] hogy ki nem mentek innét: per salutem Pharaonis non egrediemini MA. bibl. I:40 (az isten úgy segéljen [benneteket, mint ti megteszitek], hogy kétesen ily szót nem ejtetek A. Haml. 37). Ámbár az utóbbi így is érthetnők: úgy éljen F., a hogy ki nem mentek innét.

semmi károkat 120; dorgálja, hogy ilyenképpen gondolkodik 117; János megfelel az ő kérdésekre és megmenti magát, hogy a más tisztét magának nem veheti Tel. ev. 60; jöllehet menté magát, hogy ő káromló nem volna 95; dorgálván az embereket, hogy nem indulnak okosság után Pázm. kal. XII. l.; a király megindult, hogy majd így teszi, majd úgy teszi tönkre a szomszéd királyt Népk. gy. I:421; kocsival átjöttek, hogy majd dohányt lopnak «Kecskem. Lapok» 15:3. sz. mell. hanem ott lehet a tilalomfa [azzal a közléssel, értesítéssel], hogy tilos a lövöldözés VG. I:62; ki igérte magát, hogy mikor elmenne, hozzánk jönne Lev. I:54; mondjad meg nekem az ígéket, melyeket én hallottam, [mondjad meg] hogy mik legyenek azok Virg. c. 43; a mint Zachariás prófétált vala a Messiásról, hogy szegény leszen Tel. ev. 67; csak a régi dolgokat szereti beszélni, hogy leánykorában micsoda mulatsági voltanak Mik. 76; ni mit mond a gaz kópé: hogy öreg embernek bőséges észfogyatéka van A. Haml. 51 | dajkámát is mondám, [azt mondám] hogy óhajtság volna [dajkám] BB. 71; tudom erkölcsödet, [tudom] hogy te az bánatot soha meg nem tűrheted 226; a miről mit se tudsz, [azt sem tudod] hogy van-e a világon vagy nem Mer. Dun. II:51; nézd meg az én helyemet is, hogy hol fekszem én 134; megérté-e e látást istennek embere, hogy a frátereken volna pokolbeli ördögnek nagy kísértete Dom. c. 40; kiről megismertetnének, hogy ők volnának Tel. ev. 200; a mennyei királyt hirdeti, hogy ujonnan született 86; a tömjén jegyzi Jézusnak isteni természetét, hogy ő bizony isten 195; akarnám az N. dolgát megérteni, miben vagyok Lev. I:100; hiszem az úristent, hogy ezek megveretnek 195; levelöket is megmutatta, hogy azt írják hogy . . . 94; minket is meglát, mint vagyunk 98; mikoron látna egy tyúkot, hogy a fészken ülne, Pesti G. mes. 234; felhőt láttok, hogy támad: videritis nubem exorientem Sylv. új test. I:104; láttam az Dunát is hogy egyszer megégett, Thaly vit. én. II:83; látják hullongani a szaladókat, hogy miként fogdostatnak: videre fugientes capi Kaz. Sall. Jug. cap. 86; lásd farkas bőrömet hogy a likak nagyok «Figyelő» 1877. 319; érzi a megoszlás napját, hogy eljőve A. Toldi est. I:7 | k í v á n ó m e l l é k m o n d a t o k : odaadta Jankónak, hogy no hát vigye AL. népm. 233; egy inast utána szalasztott [s azt izente], hogy az örök ne bántsák Népk. gy. I:369 (ezt azonban czélh. mondatnak is értheti az ember); elibém

állottak, hogy menjek sáfrányért 462; aztán kér tőle, adjon neki egy falat kenyeret Ny. I:419; mit kérsz, hogy adassék teneked, Bécsi c. 59; könyörögvén, hogy meg ne foszthatnék az ő fiának vigasztalásától Dom. c. 34; kérem kdet, hogy szólna az uraknak, hogy ő fölségétől szereznének egy parancsolatot Lev. I:168; ötet megbátorítá, hogy ne félne Sánd. c. 39; ha bátorít, hogy szólj Gyöngy. 77; megszólíták Vas Lacit, menne velők laptázní Kaz. reg. 188; egyszer majd aztán nekem is jutna valami eszembe, hogy elmondjam kednek VG. I:5; édes anyám megátkozott engem, hogy az isten ne áldjon meg engem Ny. I:417. — Másféle igékkel: jön is, időt sem vár, [azt sem várja] hogy háromszor mondja A. TSz. II:54; bízom úrban, [bízom abban] hogy legottan ő szívöket megalázza Virg. c. 17; nem bízik magában, [nem bízik abban] hogy rendbe hozhassa állapotját Zr. áf. 68; a mint a tik visel gondot fiaira [s gondot visel arra], hogy a héjától is oltalmazza, azonképpen urunk is oltalmaz minket Tel. ev. 99; mi gondod neked ártatlanságomra, [mi gondod arra] hogy azt mikor és mint vesztettem el? was geht dich meine unschuld an, wann und wie ich sie verloren habe? Kaz. Sara Sampson 49; a bognár életére törekedett, [arra törekedett], hogy azt elveszíthesse Mer. Dun. II:145; tartozunk az istennek jóakarattal, [tartozunk azzal] hogy a mi akaratunkat az ő szent akaratjához szabjuk Tel. ev. 78.

Függő kérdés főmondat elhagyásával: «súgtak búgtak [nem tudom] hogy ugyan ki szopja az ilyeneket az ujjából?) ennyi meg annyi temérdek régi ezüst tallér volt a ládában» Mikszáth «A jó palócok» 6. Ez a «nem tudom»-féle főmondat kiváltkép az ilyen páros közbeszúrt kérdések mellett marad el gyakran: «Aztán a fiúnak hogy mit, mit nem csinált, de az is kegyetlen megvetette magát» Tompa, Pali tört. Néha ki is van téve a főmondat, p. «Hogy múlt el, hogyan nem, azt nem tudja senki, de hogy elmúlt szépen, nem tagadja senki» Pet. (L. e kifejezésekről: Lehr, Toldi 277.) — Ez a főmondat «azt kérde» marad el, ha a kérdést ismételjük, mielőtt felelnénk, p. A: Hol voltál? B: Hogy hol voltam? a szomszédban. «Tellheim: De mit csináljak hát neki? Jusst: Mit csináljon? Éreztesse vele, mely szörnyű bontást tett őrnagy úron» Kaz. Barnh. Minna 14.

A célhatározó mondat mellett sokszor hiányzik

ilyes főmondat: azért mondom ezt v. így.¹⁾ Ilyen célhatározó mondatok legtöbbször más mondatba közbeszúrva fordulnak elő. Példák: és hogy megértsek, [azért azt is megjegyzem,] a nagy tisztesség terhet hoz magával Tel. ev. 173; hogy sz. Ágostonnal szóljak, mit cselekedhessék a szabad akarat, megmutattatott Ádámban Magy. orsz. roml. 13; hogy ama bizonyságokról ne szóljunk, melyek a községnek értelmét fölülmúlják; először ... Pázm. kal. 2; hogy így szóljak GKat. titk. 11; az utolsó levelét ennekelötte húsz esztendővel írta ked — de, hogy ne fillentsek, ennekelötte húsz nappal Mik. 52. lev; de, hogy a barátság tört útján maradjunk, mi hoz titeket Helsingörbe? A. Haml. 54; hogy nagyot ne mondjak A. Nagy. czig.; ezt a neologia nyelvérzéke, hogy úgy mondjam [v. ö. lat. ut ita dicam, ném. so z u sagen], mind füllelfoghatólag érzi, Szarvas «A nyelvújítás» 19; de hogy szavam ne felejtsem, akkor három nap volt egy esztendő, Kriza vadr. 456; mert — hogy szót egybe keverjek — akkor csak három nap volt egy esztendő 453.²⁾

¹⁾ «Elliptica suppressio praecedentis orationis, ut: hogy ne hazudjak, ne mentiar» Verseghy, anal. II: 374.

²⁾ Más idézeteket l. Lehnél, Toldi 260, u. o. szó van más efféle közbeszúrt formulákról is. Példa az utóbbiakhoz: «A természet törvényt oltott minden teremtetett állatokba. Az emberbe, *nem szólván itt az egyéb parancsolatokról*, hogy esze után éljen.» Fal. 558.

I) Cserék.

136. A *hogy* kötőszót — mint eddigi fejtegetéseink és idézteink eléggé mutatják — annyiféle kapcsolatban s olyan sűrűen alkalmazzuk, hogy nem csodálhatjuk, ha számos összetett mondatban kétszer, háromszor, sőt többször is előfordul. *Hogy* az agg nő megtudá, *hogy* ők ölték volna meg, azután nem vár vala, Pesti G. mes. 110; nekik elég az, *hogy* érezik, *hogy* most szeretik egymást (il leur suffit de sentir qu'ils s'aiment) Kaz. munk. I:197; ki mondá, *hogy* azért ment volna, *hogy* ötet intené, *hogy* a fejedelemnek akaratjának engedne Kaz. c. 32; M. is mondta, *hogy* ő is látta, *hogy* e nyárba, *hogy* a majornál cséplettem, abból is húsz csapóval vettek volna el Lev. 269; — ilyeneket minden lépten nyomon van alkalmunk hallani és olvasni. Voltak és vannak, a kik nagyon kárhoztatták ezen egytagú szócskának ilyen sűrű használatát,¹⁾ és nem egy nyelvtanító nagyon töri magát, hogy megtanítson bennünket azon fogásokra, melyekkel a *hogy*-oknak ilyen összehalmazását elkerülhessük. Pedig a *hogy* szócska ismétlődése nem sokkal föltünőbb, mint p. a határozott névelő sűrű előfordulása, és méltán jegyzi meg Imre S. (Hibás szók és szólások 165): «Az ismétléstől, a különben sem kemény hangzású szócskára nézve nincs mit félnünk. E mondatban: Figyelmeztetem, hogy ne említse meg, hogy Pétertől hallotta, hogy apja azt nyilatkoztatta, hogy látni nem kívánja — ha németre, angolra, francziára lefordítjuk,

¹⁾ Gr. Dessewffy József p. azt írja a F. Magy. Minerva I: IX. lapján: «A singes-rőfös szavak csoportozói, a sok *vala* imádói, az összekötő *hogy* szócska halmazói... lehetnek ugyan született magyarok; de talán elvétük, a midőn úgy vélekednek, mintha az efféle zordonságok és pongyolás függőlékekre ütötte volna takarosán pompás bélyegét féketlenség nélkül szabad nyelvünk hatalmas géniusa».

ugyanannyi *dass, that és que* lesz. Hát még az ezekben oly gyakori személynévmások és a franczia *qu'est-ce que cela? stb.* — Mégis mind a mondattan, mind a stilsztika szempontjából érdekes lesz áttekintenünk azon eseteket, melyekben a *hoggy*-féle mellékmondat más szerkezetekkel váltakozik. Három esetet különböztethetünk itt meg: a) az alárendelés helyett egymás mellé lehet rendelve a két mondat; b) a *hoggy* helyett más kötőszóval lehet alárendelve egyik a másiknak; c) az összetett mondatot egyszerűvel helyettesíthetjük, melyben egy mondatrész fejezi ki az előbbi mellékmondat tartalmát.

a) Mellérendelés legtöbbször a tárgyi és alanyi mellékmondatok helyén fordul elő: 1) az első mondat gondolatban tárgya vagy alanya a másodiknak: «mert nagy szerelmétül vagyok ez, jól látom; félt engemet tudom; másnak nem engedne, biztonnyal gondolom» BB. 47; «győzik némelyek, látjuk; kifogytak mások belőle, tudjuk» Fal. 274; szívemből szántam dolgát, megvallom 276; erszényét terheli ugyan valami adósság, való; de még eddig le nem nyomta 291; öregszünk, nem lehet eltagadni VG. 97; köszönöm ássan, mondtam Jók. SG. 25; «esik az eső, látom én azt; sár lesz abból, tudom én azt; ajtóm nyílik, hallom én azt; galambom jön, tudom én azt;» Erd. Népd. II:37; ezt meg ezt tegye, mondja neki az asszony Ny. I:375; — 2) a főmondat közbeszúrva:¹⁾ hallod hiszem mit mond a te mestered Tel. fel. 115; az ura, azt hiszem, kétséges volt hozzá BB. 212; érted hátravetném, higgyed Lucretia, az én tisztességemet 227; megtekinti, higgyed szerelmes fiam, e kedves áldozatot az én uram Born. ének. 268. l.; ez, a való, nem volt mézáros Mik. 27; én tégedet, mondd, gyalázlak Mik. mul. 186; a büntetést, látom, el nem kerülhetted Dug. szer. 48; — 3) a második mondat az elsőnek tárgya vagy alanya: magadra hagyom, gondold meg, megalkuszik-e ez a józan ésszel Fal. 552 = magadra hagyom, hogy gondold meg; ilyenkor többnyire nehéz különböztetni a mellérendelést a kötőszó nélküli alárendeléstől, l. fönn 132. czikk. Érdekes régibb nyelvemlékeink-

¹⁾ Ez a szerkezet közönséges a latinban s a román nyelvekben (Dietz III.³ 341); p. male, credo, mererer; mon père, il me souvient, m'assura de ton zèle (Racine).

nek az a szokása, hogy elbeszélésben a látja, látá igéhez tartozó mondatot rendszerint *tehát, hát* kezdetű főmondat aláakítja, p. «álomban azt látam: hát az ki nékem ... életemnél édesb, nagy kegyesen rám mosolyodott» BB. 31; l. a szerkezetről I:245. l.

Mellérendelés egyéb főnévi mondatok helyett: javasolj, kérlek, valamit Dug. szer. 57; szeretnélek, drága lélek; de megtudják, attól félek, Kriza vadr. 42; százszor visszanéz a szegény, úgy ballag az út közepén Cz. nép. költ. 108; csak olyan ember ő: mikor taszítják, tovább megy, Közm.

Célhatározó mellékmondat helyett néha egyszerű jelentő főmondat szerepel, mely a czélt csak mint beálló következményt fejezi ki, p. szerelem, ihless meg utólszor engem, éltem hatytyúdálát lezengem, s dal lesz enyészete, Tompa I:103; most megyek, nyúzó az őket rakásra, Népk. gy. II:418; felmegyek én is úrhoz, ne a lántán haragját megengesztelhetem Tih. c. 235. — Gyakrabban szolgál célhatározásra a *csak* szócskán kezdődő fölszólító főmondat, s ilyenkor a cél egyúttal föltétel szokott lenni (v. ö. a *csak* kezdetű célhatározó mondatokat fönn 134. cz.) Példa: akármi módot kész volt elkövetni, csak annak színe alatt megszabadúlhaszon alkalmatlan fájdalmamtól, Báróczi munk. VIIb:65 = kapott az első örvön, hogy alkalmatlan búslakodásomtól megszabadíthassa magát Kaz. munk I:55; a franczia eredetiben: pour s'affranchir de ma douleur importune. — Még többször előfordúl a *hadd* szócskán (l. 132. cz.) kezdődő fölszólító mondat a célh. mellékmondat helyett; p. pirulj hajnal, pirulj, hadd keljen föl a nap Cz. nép. költ. 104; állj félre barátom, hadd én is beszéljek Ny. VIII:90; három szekeret kincsel, pénzzel megrakat, *hadd* szegénységet *ne* érjenek, Kriza vadr. 475; engedj szabad utat az én egyenességemnek megbizonyítására, hadd ne viseljek tovább háládatlan nevezetet, G. J. «Halló boldog estvéje» 24.¹⁾

¹⁾ Sokszor a *hadd* előtt is ki van téve a célh. hogy: rázd úgy azt a szekeret, hogy a leányos ház felől *hadd* álljon ügyesen, Kriza vadr 358; szólítsd apádat, hogy *hadd* furustokoljunk Ny. VIII: 228; gyere te a pajtasoddal, hogy *hadd* lássam meg, mi lezéken vagytok 231; más példák fönn 128. l. jegyz. — A *hadd*-hoz hasonló jelentésű ó-szláv *da* szócska (a *da*-igéből, mint a szintén ilyen jelentésű karjalai *ana* az *anda*-igéből)

Következményes mellékmondat helyett is sokszor hallunk a népies beszédben főmondatot, ez pedig vagy követi vagy megelőzi a másik mondatot: a rezidenczia elsüllyedt, semmi híre pora nem látszik Népk. gy. I:373; nézte ám ugyancsak, szintúgy düleddt a látókája II:447; búsult, búslakodott, még az étel se esett jól II:451; — minden állatot megereguláz, olyan nagy a hatalma I:435; padkáról is bele ugorhat, olyan nagy a csizmája Ny. II:120. — Irókból: alig tarthatja már lelkemet én testem, annyira megfáradott BB. 192; az ablakon ki nem nézhetnek, oly közel vagyom a padláshoz Mik. 31; én többet nem írhatok, úgy alhatnám 118; bizony talán nem is hallod, olyan igen mély az álmod Cz. nép. költ 158; ma holnap ott is alszik, úgy ott feledi magát VG. I:20.

b) A *hogy* helyett más kötőszó:

Hol: «Igen szép dolog, a hon a két sereg szembe áll» Lev. I:40, helyhatározó mondat, holott a főmondathoz alanyi mellékmondatot várnánk: igen szép dolog, hogy a két sereg szembe áll. De az is nyilvánvaló, hogy amaz többet fejez ki, mert mintegy praegnans összevonás e helyett: igen szép dolog, hogy két sereg szembe áll, a hol a két sereg szembe áll. Minthogy a két mellékmondat tartalmilag azonos, az egyik elmarad, még pedig az, a melyiknek vonatkozása színtelenebb s gondolatban könnyebben pótolható.

Mikor: az iméntihez hasonló praegnans szerkezetekben fordul elő, látszólag mint főnévi mondatok kötőszava: (alanyi m.:) rettenetes ostora az istennek, mikor valamely népet megfoszt a jó tanítóktól Tel. ev. 94; éktelen, mikor a nyelv felségesen beszél, és a kéz hívokodik Pázm. préd. 64; a mi históriánk két példát mutat felölök: egyik, mikor Zsigmond király elveszté a harcztot a francziák miatt... Zr. áf. 19; és mikor a hó elkezd esni, az igen szépen lön visszaadva apróra tépett papirosokkal, miket a padlászról szórtak Jók. é. 128; hallatszott, mikor elkezdtek aratni AL. népm. 54; «harmad, kibe áll az sz. alázatosság, ez, hogy ember alítsa magát utálatosnak...; negyed, kibe áll az sz. alázatosság, ez, hogy mikoron ember... igazán magát megítéli; ötöd,

valóságos célhatározó kötőszóvá fejlődött, v. ö. Pott. Etym.forsch.² I: 354.

kibe áll az sz. a., ez, mikor on ember azt hiszi, hogy minden ember jobb ő nálánál . . . ; hatod . . . ez, mikor on ember nem kíván dicsértetni» Virg. c. 96; «Nem elég kár ez, hogy vak vagy és nem látod jövődöbéli kínodat? Nem elég kár ez, mikor nem fordul meg eszedben, hogy mennél tovább halad, annál nagyobb léssen büntetésed? Nem elég kár ez, hogy elaludt benned a jóra való törekvés?» Fal. 557; — (tárgyi m. :) csudára ne véld, mikor a türéssel kinállak 233; erősebb fegyvert nem találunk, mint (azt) mikor magok szavaiból ítéljük őket Pázm. kal. 411; (állapoth. m. :) gyönyörködik benne, mikor az ember dicséri Tel. ev. 83;¹⁾ nem kell azon örvendeni, a mikor a szomszéd háza ég Közm. Kreszn.; (birt.-jelző m. :) tanúja valék, mikor a macskáját elevenen akarták bőréből kifejteni VG. 84. — Egyszerűbb dolog, mikor az időhatározó *hogy* (130. cz.) váltakozik a *mikor* kötőszóval; p. «Aristotelesnek mit használt böles esze, hogy szép felesége ötet megnyergelte? Salamonnak hol volt nagy tudós elméje, mikor szeretője pogányságra hitette?» BB. 51; «mikor még semmi hegyek nem voltak, hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva, te voltál és te vagy erős isten» MA. 90. zsolt. (kit hogy némely leány látta volna, monda Döbr. c. Lukács 22:56 = kit mikor látott volna Münch. c.: quem cum vidisset ancilla quædam).

Midőn ugyanazon esetekben váltakozik a *mi hogy*-unkkal; p. (tárgyi m.) ki ne nevette volna, a *midőn* a sátoromon keresztül térdig érő patak folyt el Mik. 58; (állapoth. m.) de azon igen elesudálkozik, hogy magát szép ágyban látná . . . , de azon még inkább kezde csudálkozni, a *midőn* Eleonórárt látá hozzája menni Mik. mul. 57; de mint megijede azon, a *midőn* egy levelet ad neki kezébe 179; a kantárnak egy csatja kinyílt, s azon vevém magam észre, *midőn* a ló lerepített Kaz. lev. II:64; mi rettenetesb annál, *midőn* a szent esküvések megszegetnek? Dug. szer. 84; (eredeth. m.) ettől retteg vala legfölebb Dávid, *midőn* érzené magában, hogy bűneinek ostromozását kellene szenvedni Lép. fény. tük. I:134; (végh. m.) szíve szánja, s arra gondol, a *midőn* a

¹⁾ Ezt és a következőket lehetne egyenesen így is mondani: gyönyörködik akkor, mikor az ember dicséri; az ilyenekben tehát kétféle szerkezetnek összezavarását is láthatná az ember.

drága honból őt hozák rabúl, Györy V. «Havi Szemle» I:149; emlékezel-e kedves ifjú, midőn őt esztendő's korodban gondviselés alá vettelek? M. Min. II:5; (jelző m.) csak örömmel fogadhatjuk a z o n ígérte't, midőn előszavában azt mondja . . ., Györy V. «HSzemle» II:230.

Míg látszólag főnévi mondatokban: (alanyi m.) . . . összezsbasztotta, megrészegítette: ennyibe került, míg elszenderíthette¹⁾ A. Toldi VI:8; az nagyon soká tart, míg te visszajössz stb.; (tárgyi m.) várd meg, míg kérdeznek Jók. RR. 31; várta, míg felzavarodik a víz Ny. IV:232; megvártam, míg a káposztának ára szakadt (Nép. l. Lehr, Toldi 349); csak azt lesse, míg én ő hozzá elmegyek! (Nép); (állapoth. m.) alkalmas idő telék el a b b a n, míg egymást köszönték Mik. mul. 177; (végh. m.) nem tölt belé két óra.²⁾ míg Szikszóra értem Kaz. Magy. utak² 3; fél óra telik bele, míg gőzösünk az öthalmi kikötőig elhatol Jók.; a r r a vársz tán, míg a rongy mind leszakad, Vajda kis. költ. 162. — Különös attractio: «mért viseljek bánatot? hiszem elég eddig az míg nem voltam víg, hadd éljek már jó napot!» BB. 148 e h. elég eddig hogy nem voltam víg, tehát mintegy az *eddig* hasonította magához a *hogy*-ot *míg*-gé. — Néha a *míg*-es mondat egy-egy k ö v e t k e z m é n y e s mellékmondattal egyértékű; p. hadd hányjanak ránk annyi milljom holdat, míg a tetőhöz az Ossa egy bibireső lesz A. Haml. 144; én annyi't rinék, míg csak vissza nem adnák Ny. II:41; legalább annyi't beszélhetne velük, míg megismernék III:468.

Mióta helyettesíti néha a *hogy*-ot könnyen megérthető észjárás alapján az ilyen kifejezésekben: esztendeje hogy, sok ideje hogy; p. immáron hatvan esztendeje vagyon, *my wltá* mindenkoron fél-fél cipót érdemlettem, Érdy c. 192; öt esztendeje vagyon, *my wltá* penitenciát tart 340; már alkalmas napja, a mióta kegyelmednek sem embere, sem híre nem jöve Mon. hist. Okm. XIV:383; így történt, hogy immár majd száz esztendeje, mióta nem számolt a rác'z papok feje, Sárosi Tromb. 43 (három eszten-deje vagyon mi üdőtől fogva ide járok Sylv. uj test. I:105.)

¹⁾ Ennyit kellett neki fáradni, mesterkedni, míg végre elszenderíthette.

²⁾ V. ö. addig v. azalatt nem telt el két óra, míg...

Ha különösen gyakran látszik váltakozni a *hogy* kötőszóval; p. (alanyi m.) kár, ha írunk Lev. I.29, pragnans kifejezés e h.: ha írunk, kár, hogy írunk; mit használ te neked, ha engem megölelendesz? Kaz. c. 102; sem csoda, ha isten ezt megtehetette (= hogy isten ezt megtehetette) Tih. c. 36; mit használ istennek, ha igaz leendesz? és mit használ neki, ha szeplő nélkül leend a te életed? 236; éktelen legyen a férfiúnak, ha nagy haját ereszt: ignominia sit viro, si comam nutriat Helt. uj test. u7; nem csoda, ha a tavali esztendő nem kedvünk szerént volt Tel. ev. 171; hasznosb, ha elmédet ezekből kiemeled Gyöngy. MV. I:85; esztendőben tizenkétszer ha megújítjuk, elég Mik. 44 («elég ha: sufficit quod» MA.); nem tilalmas ugyan, ha az embereknél beköszöntesz Fal. 555; az én hibám-e az, ha uraságtok az igazat nem örömet hallják? ist es meine schuld, wenn Sie die wahrheit nicht gerne hören? Kaz. Diog. 20; jobb (lesz), ha hallgatsz stb.; nem szégyen annak, ha este kijár Népk. gy. II:150; ide számíthatjuk ezt az elliptikus szerkezetet: *alig ha* most így nem járunk Pázm. kal. V. l. (l. a *ha* kötőszónál; v. ö. «alig hogy» fönt 134); föltétes móddal: jó volna, ha összeragadna A. Toldi X:10; nem lenne szép, ha más vinná ki a magyar becsületét XII:2; talán még jobb volna, ha halva feküdnék Népk. gy. I:304; — (tárgyi m.) uram, akarod-e (ma: szereted e), ha fegyvert fogunk hozzájuk? Wink. c. 66; ha valaki tagadja ezt e magyarázatot, akarom, ha jobbat ad ennél Tel. ev. 247; senki ne csodálja, ha isten is megvonssza tőlünk segítségét Magy. orsz. roml. 5; illendőnek ítélem lenni, *hogy ha* az ő oratiói közül egyet megírnék: decere existumavi unam perscibere, Decsi Sall. 15b; a király nem nagyon bánta, ha nem beszél is AL. népm. 77; azt is tudom, ha van károm, Pap palócz népk. 46; (föltétes móddal:) akarnók, kdnek ha jobb hírt írhatnánk Lev. 90; ha te kddel szemben lehetnék, igen akarnám 106; szerettem volna, ha jobb szerencsével jártanak volna 133; azt akarnám, ha kednek is hintettek volna el kenyeret itt Mik. 37; csodálnám, ha harcra kedve mégsem lenne A. II; nem bánnám, ha az ördög volna is, csak volna már valaki Ny. VIII:328; ha úgy verték volna is, mint a kétfenekű dobót, olybá vette, mintha csak czirógnának Mer. Saj. I:52; — (állapoth. m.) abban sem hazudok, ha azt mondom, hogy . . . Mik. 7; ne szomorkodjunk azon, hogy a dolgok úgy nem folynak 25; szíved

abban lel gyönyört, ha embert boldogíthatott, Bajza «Egy jótékony nőhöz»; (módh. m.) azzal által nem hágom parancsolatját ha azt mondom neked Mik. mul. 258; (jelző m.) «Egy szere van, hogy azt feledjem.» Melyik az? «Ha ez órában visszatérend Londonba.» («Es ist nur ein mittel, welches mich bewegen kann, sie zu vergessen.» Welches? «Wenn Sie den augenblick nach London zurückkehren») Kaz. Sara Sampson 53. — Néha, kivált régiebb íróinknál, *hogy*-ot találunk olyan esetekben is, mikor a mai köznyelv rendszerint a *ha*-t használja;¹⁾ a mellékmondat igéjének ilyenkor többnyire fölszólító alakja van²⁾: de jobb, hogy inkább mi szenvedjünk [v. ö. ha inkább mi szenvedünk] hogynem ő Tih. c. 313; jobb teneked, hogy velök magadat ne foglaljad Horv. c. 264; jobb-e, hogy engedjek? BB. 158; vakmerőségnek tartják ezt lenni, hogy bizonynyal higgye ember ezeket Magy. orsz. roml. 14; jobb, hogy erősek legyenek, mint nagyok Zr. áf. 61; így szeretem, hogy elűzze ked azt a restséget és énnekem irjon Mik. 9; isten azt szereti, hogy fussunk az ő akaratján 25; jobban illik egy mézáróshoz, hogy jó hadi ember legyen 13; jobb, hogy te nézd atyád eszével őt A. Szentiv. á. 143; szeretné, hogy legyen vadász-lovagja 155; jobb is, hogy csak mint az árnyék, úgy kövessem életútag, Tóth K. költ. 146; szégyen volna, hogy ennyicskének se legyünk embere Ny. I:326; hát, hogy ő beléd essék, azt szeretné-e? V:30; föltétes mód csak föltétes főmondat mellett: nemde hasznosb volna-é, hogy házasságban életedet viselnéd? Sánd. c. 31; kdnek megseholgálnám, hogy kd. lenne gyámolóm az uraknál Lev. 173; én ki nem állanám, hogy tölem a gyereket elvennék Ny. II:41. — Néha haboz a beszélő, hogy melyiket válassza a két kötőszó közül, s egyik mondatban az egyiket, a másikban a másikat alkalmazza; p. «az első

¹⁾ Példa a *hogy*-nak kihagyásával: «azt szeretném akkor talán [hogy v. ha] sohse lenne vége a napnak» Ny. II: 513.

²⁾ Ezt a fölszólító módot átviszi a *ha*-féle kifejezésbe is Kaz. lev. II: 174: «szeretném *ha* elébb, hogy sajtó alá adatik, ön maga fusson végig rajta.» — Egészen kivételes ilyen esetben a jelentő mód: elég az tanítványnak, hogy csak olyan mint ő mestere Jord. c. 383: sufficit discipulo, ut sit sicut magister; a hadakozásban jobb, hogy lovadat az ellenség sővényéhez mint a magadéhoz kötöd, Ball. példab. 2902.

próba az legyen, az én legjobb lovaim közül *ha* a legjobbikat ki tudod lopni, a második meg az legyen, *hogy* a feleségem gyűrűjét el tudod lopni» (népmese, Halász I. gyűjt.) Más példákban azonban világosan látjuk, minő különbséggel szerepel egymás mellett a két kötőszó, a mennyiben a tényt kifejező mellékmondat élén *hogy*, a föltételező elején pedig *ha* áll: «Az első ember azzal veszté magát, *hogy* az istenhez hasonló akart lenni. Mi azzal üdvözülhetünk, *ha* az isten fiához hasonlók leszünk» Fal. 526; nagyobb hasznodra válik, *hogy* szegi kedvedet, mintsem (az válnék) *ha* töltene 540.

Mintha «látszik, úgy látszik, úgy tetszik»-féle szólások után állhat a föltételes-módú mellékmondatokban *hogy* helyett, mert ilyenkor az adott helyzetet képzeletben összehasonlítjuk («mint») egy föltételezett helyzettel («ha»). Példák: álmod láta, mint *ha* egy folyóvíz mellett ő állana Born. ének. 272; úgy látszik azonban, mintha ezen tárgyatól távol járna Fal. 347; úgy tetszik, mintha szemeimmel látnám Dug. szer. 55; rémlík, mintha látnám természetes növéset A. Toldi, előhang (l. más példákat Lehrnél e helyhez. Ép így állhatna *mintha* a következőkben: láttatik én nekem, *hogy* szép virágokon járnék, Érdy c. 197; vagy ennék, vagy innék ... mindenkor úgy tetszett ő neki, *hogy* az ítéletre hívó istennek szava zengene az fülében Lép. fény. tük. II:196; úgy tetszett, *hogy* minden az ő tekintetétől vett volna életet: alles schien von ihrem anblick belebt zu sein Kaz. munk. IX:50; *hogy* jelentő móddal: szoknia nem kelle napokig; *ha* kiállott a tornác elébe, úgy érzette magát, *hogy* otthon van, Abonyi «A mi nótáink» I:158 = mintha otthon volna; tegye magát [tettesse, színlelje], *hogy* már beteg lett, Kriza vadr. 476. Különös összeolvasztása a két kifejezésmódnak: «teszi magát, *minthogy* nem bánja» Ny. II:88; = *hogy* nem bánja = *mintha* nem bánná.) — Ide járulnak még a «hiedelem, rágalom»-féle tagadó értelmű főnevekhez való értelmező mellékmondatok: fülről föltre jár a [rágalmazó] beszéd, mintha felszentelés nélkül mondogatta volna el miséjét Fal. 742; félénk magaviselete azon közhitet terjeszté föltre, mintha nőkerülő volna Jók.; *hogy* fegyverül szolgáljanak azon rágalom ellen, mintha mi barbárok voltunk volna «Kecskem. Lapok» XI:20. sz. — Végre ugyanez a csere lehetséges számos esetben a g a d ó f ö m o n d a t után: *hogy* senki ne vélné

a z t, mintha mindenek úgy szabadúlnának meg Tel. ev. 145; ne véljed, mint ha csak alázatosságból mondta volna Magy. orsz. roml. 30; nehogy arról gyanúsítsák, mintha mutogatni akarná magát, Csiky G. «Havi Szemle» I:56; méltatlanul vádoljuk az istent, mintha fősvénykedne velünk Fal. 536; én vittem a veszedelembbe, nem ugyan úgy: mint-ha számkivetését eszközöltem volna Dug. szer. 61. Nehéz volna megállapítani, micsoda tagadó kifejezések után helyettesítheti *mintha a hogy*-ot, de némi tájékozásúl elsoroljuk a 71. — 73. lapokon a) és b) alatt összeállított idézetek közül azokat, melyekben mai köznyelvünk ezt a cserét megengedi: a) abból is hazud Matkó, mintha bűjteleség nem volna; (72. l.): azt ne gondolja ked, mintha gyalog el nem hozhatták volna; az elüljáróság mit sem tud arról, mintha a pénzből ő kölcsön vett volna; nem látszik, mintha nagyon jól menne dolga; nem azért mondá azt, mintha a nyavalyásokról gondoskodnék, hanem mert or vala; a mit nem azért mondok, mintha magamnak tulajdonítanám; nem az volt itt a baj, mintha meg nem érné az alkut; (73. l.): nem abban különbözik, mintha tán kétszer vinnők végbe az artikulációzt; nem volt legkisebb híre, mintha valaha bárkit szeretett volna; nincs sehol olyan ígérete istennek, mintha meg akarná hallgatni azokat; b) én nem a végre mentem belé, mintha kdtől el akartam volna idegeníteni. (Azonban az igazi célhatározó mondatban nem állhat *mintha*; p. az «akartam» nélkül csak így mondjuk: nem a végre mentem, hogy kdtől elidegenítettem volna.)

Mint, miként, mikép: ezeknek átengedheti helyét a *hogy*, ha hasonló mellékmondat kötőszava (127. 128. cz.); még pedig egyfokuak hasonlítására mai irodalmi nyelvünk mind a hármat alkalmazza, de egyenetlenség esetében csak a *mint* szokásos. Példák: a) tégy úgy, a hogy én tettem = tégy úgy, mint én tettem¹⁾;

¹⁾ Codexeinkben *mintha* helyett is van *hogyha*, de ma csak az elsőt használjuk; p. lefekvék úgy mint ha alunni akarna Virg. c. 82, de: úgy tetszék vala neki, hogy ha a más világról tért volna meg u. o. 35b; oly akaratos légy engedelmességre, mintha minden órában mondatatnék te néked, mit kellene tenned Horv. c. 238, de: ne légy te akaratos szerént járó, úgy hogy ha áldomás nélkül menned nem volna szabad u. o.; l. 127. cz.

b) il fut plus faible que méchant, et plus fragile que coupable: gyengébb volt, hogysem rossz természetű, és gyarlóbb hogysem vétkes Bár. munk. VIIIb:68: gyengébb volt, mint gonosz, s gyarló inkább mint vétkes Kaz. munk. I:158.

Mikép, miként. — *Mikép* «használni szokott már a régiek-nél *hogy* kötőszó helyett is» (CzF.¹), kivált főnévi mellékmondatokban. Ez a szó, valamint a *miként*, régibb nyelvünkben valóban olyan fejlődés útján voltak, hogy tartalmas módhatározókból a főnévi mellékmondat tartalmatlan kötőszava válják belőlük, tehát ép úgy, mint a *hogy* kötőszó fejlődött (l. fönn 103. cz.). Mint analog esetet említhetjük még, hogy az angol nyelv az *as* 'mikép' szócskát igen gyakran használja a *that* 'hogy' kötőszó helyett. — Példák: akkor hallá először, miképpen sz. János dicsérte volna Jézust, Érdy c. 146b; nagy kegyességnak dolga arról gondolkodnunk, miképpen Jézus sírván metéltetik vala környül Debr. leg. (Toldy kiad.) 95; hogy ő kívánná igen ezt, miképpen juthatna efféle életre, hogy . . . Dom. c. 32; megtetszik, miképpen ő beszéde teljes volt kegyességgel Virg. c. 50; ime azért megtetszik, miképpen az sz. Mária még az pogányoktól is boldogíttatik Tih. c. 141; azért hagyá őtet esni, hogy ő bűnében tanulná, miképpen egyebeknek megbocsátna Nád. c. 170; éjjel-nappal azon mesterkedik, miképpen az kereszténységet megejttesse Tört. Tár. VIII:16; Mi T. K. adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik: Miképpen P. I. szolgáinktól számot vétetvén . . . Thewr. J. Nykincsek 26 (1694); azon leszek: miként velem együtt Murányt néked kézhez adjam Gyöngy. MV. II:285; azon törődtem én, mikép vállasabb, ifjabb személyre háríthassam hivatalomat, Orczy «Orpheus» II:233; barátságok annyira bírta őket, hogy azon igyekeztenek, miként elhitessek velem, hogy . . . Bár. munk. VIII:VIII; azon kellenék igyekezni, miként ezen meséknek szépségüket dicséretekkel neveljem u. o.: egyedül csak azt mutatnám általa, miként magam nagyra becsülöm u. o. IX. l.; érzem, miként minden szempillantásban

¹) V. ö. ennek s a köv. kötőszónak *hogy* helyett való használatára nézve főleg Lehr érdekes cikkét «Hogy, miszerint, mikép, miként» Ny. V:249. Ő megállapítja, hogy «mikép-et vagy miként-et decl. vagy fin. hogy értelmében nem használ ugyan a nép, de a régibb és legrégebbi irodalom elég gyakran, s mi több, versben, prózában egyformán.»

halok u. o. 61: je me sens mourir à chaque instant (minden ér-
 ütésben halni érzem magamat Kaz. munk. I:148); emlékeztek,
 miképpen elterjedett a hír, hogy a ti kis öcséteket Egiptusba vitte
 Kaz. reg. 50: ihr werdet euch erinnern, da s s sich das gerücht
 verbreitet hat; (példák Csokonaytól, Kölcsyvtől, Tompától Lehr
 czikkében;) én tudom, miképpen az élet hirtelen elmúl, Warga
 nytan. 1842; ez a kerülő pedig annyiból állott, miképpen a leány-
 nak apja ha valamiben megszorulna, hát körme közé kapja VG.
 57; miként u. o. 77; megverte . . . csupán azért, hogy megmu-
 tassa, miképpen ő az úr a háznál Jók. é. 73; a szétszórt kenyér-
 morzsák híven tanusítják: mikép diák urak a lakomán túlhaladtak
 154; a barát felszólíttatik, hogy legyen násznagy, — okúl adatik,
 miként a kérdéses hölgy oly szerény és engedelmes 205; s ne vél-
 jétek, miként bolondomat járom: ideje van, hogy már egyszer
 legyen párom, Sárosi «Arany trombita» 248; az egeket kérte,
 hogy segítségképen tennék meg azt érte, mikép boldogságát meg-
 közöltendők, lennének a perczek gyorsabban telendők 254; azok
 tanítottak meg engemet, miként szeretni nem bűn 276; arról,
 tudom, meg nem feledkezétek, miként a végzet döntő akaratja:
 hogy . . ., Greguss Gy. Luz. 11; csak annyit jegyzek meg, miként
 azt soha nem gondoltam, Kossuth. — «A ki tehát ma a mikép-et
 vagy miként-et az itt említett értelemben használja, legföllebb
 a r c h a i s m u s t követ el, egyéb bűne nincs», mondhatjuk Lehr-
 rel. — Igazi czélhatározó mondatban csak nagy ritkán ta-
 lálkozunk e cserével: te tudod, mert [= hogy] arra jöttem én ez
 világra, hogy emberi nemzetet idvezítenék, azért, miképpen, tel-
 jesednének be írások Érs. c. (Toldy «Passio» 136) = te tudod,
 hogy arra jöttem, hogy a keresztfán váltanám én meg emberi
 nemzetet; miképpen telnek be az írások, akként kit adott nékem
 én atyám Nád. c. 278.¹⁾ — Még ritkább e csere a k ö v e t k e z m é-
 n y e s mellékmondatban, p. «hogy valamely költő annyira túl-
 szárnyalhatja kora színvonalát, miként azt egykorú nem értik
 meg egészen» Irmei (Pet.-társ. «Koszorú»).

¹⁾ V. ö. «Mert ez időben Máriának nagyobb ajándékok adatának,
 hogynem örökké adattanak volna vmely teremtetett állatnak. Miképpen
 hogy ő istennek választott anyja legyen minden teremtetett állatoknak
 királyné asszonya.» Horv. c. 108.

«*Miszerint*-ből nagyon könnyen kiérezni a jelentést és mégis derűre-borúra használják a *hogy* elkerülésére . . . A köv. mondatban: kétségen fölül áll, miszerint azon nép a műveltség sokkal nagyobb fokán állott, a *miszerint* a *hogy* helyét bitorolja. Ad is aztán értelmet: a kétség szerint a mult századokban stb.» (Volf Gy., Ny. I:337.¹) Csak újabb időben kapták föl s például Jókai nem ritkán alkalmazza: örvendünk, hogy ennyire condescendál, miszerint cum vulgo sapere nem szégyenli, «A m. nytud. elvei» (1840) 81; szabad feltennünk azt is, miszerint nem lehetetlen, hogy . . . , Vajda J.; senki sem tudta, miszerint az a kék magasság csak a napsugár viszfénye, s hogy ott a magasban oly hideg van, miszerint benne sem az istenek, sem a megdicsőültek nem lakhatnak Jók. «Oceánia» (1856.) 6; bizonyosan tudhatjuk, miszerint gondoskodott róla, hogy férj nélkül ne maradjon Jók. é. 16; folyamodást adtak be M. Teréziához, hogy tegye meg azt, miszerint ezentúl Oláhfalu ne legyen messzebb Kolozsvártól két mérföldnél 83; kérték vezérüket, hogy vegye tekintetbe, miszerint otthon családjuk van 260; úgy hogy daczára annak, hogy az ügy folyamatját nem hallhatja Jók. RR. 7; ez oly megalázása lenne a nemzetnek, hogy meglehet, miszerint egyesek devotióból megszavazák, de én nem képzelhetem, miszerint független férfiú hajlandó lenne. . . «Pesti Napló» 29:148. sz. — Érthetőbb és menthetőbb ez a *miszerint* olyan jelző mellékmondatokban, melyek valamely főnevet magyaráznak, értelmeznek: hogy jó volna elhagyni azon gramm. hibát, miszerint [mely szerint, melynél fogva] a . . . formákat még most is használják, «A m. nytud. elvei» 47; melyet a finom-ízlésűek tapssal fogadtak, de a nagy közönség nem azon részvéttel, miszerint Kazinczy vállalatát folytathatta volna, Toldy F. Költ. kézik. III:81; innen maradt az a közmondás, miszerint valami különös rest emberre azt szokás mondani . . . Jók. é. 22; először kezdé tapasztalni, Arago azon mondatának valódiságát, miszerint minden emberen 18000 mázsányi súly fekszik 106. Ilyenkor a *miszerint* a. m. *mely szerint*; v. ö. «azt a föltevést, mely szerint valaha keresz-

¹) «Értelme a hogy-étől nagyon is elütő, s a multból sincs jogosultsága semmi.» Lehr. — V. ö. Brassai, Szépir. Figy, I:483.

tényvért használtak volna szertartásaikhoz a zsidók, határozottan gonosz valótlanágnak kell bélyegezni» «Nemzet» I:76.

Mert. 1) Az olyan főnévi mondatokban, melyek okhatározásra szolgálnak, tehát az «azért hogy»-féle szerkezetekben a *hogy* helyett természetesen *mert* is léphet föl: v. ö. se nem olvasott, se nem varrott azért, hogy szégyenlette az oculárét feltenni Mik. II:114, de ugyanazon levélnek változatában 116: se nem olvasott, se nem varrott soha is, azt pedig csak azért, mert szégyenlette az oculárét feltenni. — De nem ritka ez a csere az eredet határozó mondatokban is, mikor ugyanis a főmondatbeli mutató szó onnan vagy abból stb., továbbá másféle mellékmondatokban is, hogyha a szerkezetben nyilván meglevő oksági viszony a halvány *hogy* kötőszót kifejezőbbé tenni törekszik. Példák: hogy nem adhatott ilyen hatalmat neki, innét megtetszik, mert... Magy. orsz. roml. 30; onné is elég bizonyos lehet, hogy meg nem akarom csalni, minthogy tőle is úgy vettem fel a pénzt, hogy eleget tegyek egyéb hiteladóimnak. Révai «Figyelő» 1882. XIII:210; ez a sötétség onnan van, mert a napot és holdat ellopták Mer. Saj. I:4; «hogy az időben kellett legyen eljönni, ezt megérthetjük sokból, és először imebből: mert Krnak hatod ezer esztendőbe kelle e világra jöni...; másodszor imebből: mert... [így egész 11.-ig]... Tizenkettődször és utószor illék urunknak az időbe eljöni imezért: mert...» Tih. c. 227; hogy keveskét elmaradtam, ez csak abból van (azért van), mert leszálltam Ny. II:86; ebből ez következne, hogy Máriának lelke az tökéletes boldogságtól megfosztatott volna ennyiben, mert az ő lelke kívánságot vallott volna az ő testéhez Tih. c. 357; annyiban nem irigylem szerencsáját, mert azt mondják, hogy nem szép Mik. 9; abban ne kételkedjél, mert kiveszlek a Kerm keze közül Mik. mul. 42; szárnyát sem hihetem kin ő repülhetne, azon is megtetszik, mert fekszik heverve BB. 73; legelőször ezzel bizonyítom: mert képeket imádnak, csókolnak Magy. orsz. roml. 8; [ezt] azzal bizonyítja: Mert, a kiket föltámasztott, nem csak rövid ideig éltek Pázm. kal. 47 s még sokszor; a mi Matyink tüne szemébe, annyival inkább, mert minden süvegelte személyét, Fazekas «Ludas Matyi» I.; annál nagyobbra kell becsülnünk, mert efféle jelenségek nálunk csaknem isolálva állanak «Pesti Napló» 29:161. esti l.; (alanyi

mondat helyett:) ez annak az oka: mert csak szűzek azok Sánd. c. 13; oka ez, mert a mártírok szenvedték a kint a kegyetlen emberektől Virg. c. 28; szintén így («az az oka, hogy» helyett «az az oka, mert») Nád. c. 224, Lev. 83; de minthogy életben vagy, az [hogy életben vagy] nekem elég Mik. mul. 58; azután meg azt mondta, hogy nagy baj, a miért nedves a föld, mert mélyen szántjuk, a lovak alig bírják (Pet.-társ.) «Koszorú» III:298; a mért a mi schulvereinunk német iskolákat akar állítani, az még nem jogosítja föl a cseh iskolaegyletet arra, hogy hasonlóképpen gondoskodjék az ő cseheiről «Borsszem Jankó» 778. sz. 4.

— 2) A Vulgatában nagy szerepet visz az a gracismus, hogy a görög *ὅτι* szolgai fordításaként *quia* (vagy *quoniam*) kezdi meg a főnévi mondatokat; ez az idegenszerűség aztán a középlelatinban, sőt némileg a népnyelvben is elterjedt,¹⁾ és áthatalolt a latinból való magyar fordításokba, és talán itt-ott eredeti magyar iratokba is. Példák: mondom kedég ti nektek, mert . . . nem mehettek be mennyeknek országába Münch. c. Máté 5:20: dico enim vobis, quia . . . non intrabitis in regnum caelorum; így Ján. ev. 4:42, 62, 6:42, 8:24, 9:24 stb. stb.; megértém az uristentől, mert Dávidnak örökké megtartja az ő irgalmasságát Horv. c. 26 (= megértettem úrtól, hogy örökké megtartja nekem ő irgalmasságát Tih. c. 244²⁾); ebből megtetszik, mert valamit a szegényeknek teszünk, urunknak tesszük azt Tih. c. 19; «másodszor ez lön hogy . . . ; harmadszor ez lön az sz. anya felől m e r t . . . » 36, 37; emlékezzél meg, mert téged úristen választott 79; látván Judás, mert kárhozott volna Nád. c. 210; «annak kettő oka, m e r t ő k ellenségek voltak öszve: elő,

¹⁾ V. ö. Dietz³ III:334. jegyz. — Imre S. (Hib. szók 162) csodának minek emlegeti, hogy a régibb angol bibliában ép úgy fordul elő a «mert» a «hogy» helyett, mint a mi nyelvemlékeinkben; s nem veszi észre, hogy mindakettő a görögös latin *quia* szolgai fordítása. — Azonfölül a latin *quod* is megtévesztette fordítóinkat, mert régi okadó jelentésében vették, holott a középlelatinban a főnévi mondat kötőszava volt; p. certe novi, quod tempus redimitis: bizony megismertem, m e r t időt mulattok, Bécsi c. Dániel 2:8.

²⁾ Mással is elégszer tapasztaljuk, hogy a magyar fordítók elkerülik ezt a latinosságot; p. dico vobis, quoniam potest deus: mondom ti nektek, hogy hatalmas isten Münch. c. Máté 3:9 = úgy mondok ti nektek, hogy hatalma nagyon istennek Jord. c.

mert ...; más oka az, hogy ...» 224; a mézárós, hogy látá, mert kárt vallott volna, először hallgata, Pesti G. mes. 79; ne hagyj bűnőmben elvesznem, nem tagadom, mert vétkeztem, hitemet sokszor megszegtem ... BB. 104; szárnyai azt jegyzik, mert csak ide s tova visel ő mindeneket 233; azt nem tagadom uram, mert a királyt szeretem, (= hogy szeretem) Mik. mul. 284. — V. ö. még: tunc intellexerunt, quia non dixerit de fermento panum: ottan megérték, az ért hogy nem az kenyérről szólt volna Jord. c. 405. L. még a köv. köztöszót 2).

Mivel: 1) olyan mondatokban, melyekben oksági viszony okozza a *hogy*-nak ezt a helyettesítését, ép úgy mint a *mert* esetében; «annyiból jobb hogy így történt, mivel egyébaránt az atyádat megbánthattad volna: eo melius res sic accidit, cum secus patrem offendere potuisses» Vers. anal. II:396; mindennel azon vannak, mivel nekem akarnak ártani RMNy. IIb:79; mely szentencziát annyival követek örömesben, mivel hogy látom, hogy ... MA. zsolt. aj. lev.; illik egyik embernek a másikon könyörölni, annyival is inkább, mivel isten előtt az irgalmasságnak cselekedeti oly kedvesek, Ács M. bold. hal., el. 19; — 2) a latin *quia*-féle kifejezések hatása alatt ritkábban; p. nem mívelem, oka, mert kerüljön kézbe, fogja azt mondani, mivel én árultam el őtet (írja János deák 1551) Lev. 83. Többször fordul elő így ez a kettős kifejezés: *hogy-mivel*; p. hogy megismerje ez világ, hogy mivel szeretem az én atyámat Sylv., Ján. ev. 14:31 = hogy megismerje ez világ, mert én szeretem atyát Münch. c.: ut cognoscat mundus, quia diligo patrem; értem pedig azt is, hogy mivel efféle szót te mondtál volna nádorispán uramnak (írja egy comes Zaladiensis 1557) Lev. 237; némely írásban úgy leletetik, hogy mivel e sz. Mátyás prédikálván egy ördöngös ada mérget meginnia, Érdy c. 233; mert neki úgy tetszik vala, hogy mivel álmadoznék Kaz. c. 66. Ezen *hogy-mivel*-ről többet l. a *mivel* köztöszónál III. k.

Végül említendő a *hogy*-os mondatnak relativ mondattal való cseréje. A főnévi mondatok közül természetes, hogy leginkább a különféle jelző mondatokban cserélhető föl a *hogy* köztöszó a viszonyító névmással. A relativumot rendesen a mutató *az* után használjuk, *olyan* után a (melléknévi) jelző mondatnak *hogy* a kötőszava, de hébe-hóba relativumot oivasunk — s kérdés,

nem latin hatás miatt-e — az ilyenekben: oly dolgot nem kérek, ki miatt [rendesen hogy] kisebbülj te híredben nevedben BB. 185; annak az ifjuságnak olyannak kell lenni, mely [r. hogy] másokat fölülmuljon Zr. áf. 62; oly szerencsés napom oh mikor lehessen, kin [hogy] bús szívem újulást vehessen Gyöngy. 73. Birtokos-jelző mondatokban: az órája elérkezék, a melyben [r. hogy] ahhoz a nagy dologhoz kezdjenek Mik. mul. 281; ez az oka, miért engemet választá [= ez az oka annak, hogy e. v.; v. ö. fönt a *mert*-nél mint alanyi mondatot: ez annak az oka, mert csak szűzek azok stb.]; ez oka, miért azok soha nem nevettek Tih. c. 340.¹⁾ Ide sorozhatjuk az ilyen cseréket is: «annak-utána, hogy»: «annak-utána, minek-utána», vagy «azután, hogy»: «azután, miután»; «azért, hogy»: «azért, a miért» v. «azért, mert» stb. — Kérdő főnévi mondat helyett relativ mondat: meg nem irhatom Kegyelmeteknek, az mennyire [r. mennyire] szégyenlem gyalázatos cselekedetöket (1634.) F.-Magy. Minerva 478. — Aránylag még legtöbbször a *c z é l h a t á r o z ó* *hogy*-ot helyettesíti viszonyító névmás, ilyenkor tehát «relativum vices conjunctionis Latinæ *ut* obit, ut: Pyrrhus követet küldött a rómaiakhoz, ki békeséget kérjen, pro: hogy békeséget kérjen: P. legatum ad Romanos misit, qui pacem peteret, pro: ut pacem p.» Vers. anal. II:274;²⁾ majd valamit kotyvasztok, a mivel [v. ö. ném. *damit*: ut, szó szerint, a mivel] az éhedet elüsd Népk. gy. II:381; menhelyet adott neki, hol [= melyen] lehajtsa

¹⁾ Ezeket ma inkább függő kérdésekké alakíthatnók át: «ez az oka (annak, hogy) miért választott engemet», «ez az oka, hogy miért nem nevettek azok soha».

²⁾ De megjegyzi Verseghy: Relativa hujusmodi, vices conjunctionis *ut* obeuntia, relativo hungarico saepissime nec reddi possunt, sed conjunctione *hogy* transponi debent, ut: voluptas non est digna, ad quam (pro: ut ad eam) sapiens respiciat: a gyönyörűség nem méltó arra, hogy a bölcs ember tekintetbe vegye. — Különösen a «méltó, méltatlan» melléknevek mellett kirívó a relativum latinossága: monda, hogy méltó vagy, kiért én felvegyem az félelemnek terhét BB. 204 (a németbe is átment egykor ez a latinismus, p. Luthernél: weil sie uns nicht wert achten, den en sie sollten die wahrheit bekennen). — V. ö. Madzsar, Mondattan I:80: «A viszszahozó n vmás célmondatokban, hogy helyett latinos, ezért csak ritkán használtatik.» Barkász 202: «A *c z é l h .* mondat sajátlagos kötőszója, melyet mással nem szoktunk fölcserélni, a *h o g y* kötőszó.»

fejét, Abonyi «A mi nótáink» I:116. — Latinos a relativum a következésényes mellékmondatban is, p. senki ne legyen neked elannyira nyájas, kinek [e h. hogy] előtte lévén elfeledjed szemérmedet Horv. c. 243; annyi méz kell nékiek, az kívül megérik, Lippai Cal. oec. 29; sőt: ügyekezzenek ez követséget úgy viselni, az ki [azaz «a mi» e h. hogy] Kegyelmednek üdvösséges lehessen Tört. Tár 1878. 280.

3) A *hogy*-os mondatot a főmondatnak egy része helyettesítheti.

Először a cselekvést jelentő *-ás -és, -at -et* stb. képzős főneveket említhetjük, melyeket már fönt a 104. cikkben összehasonlítottunk a főnévi mondatokkal. Példák: (tárgyi m.) *hogy te országodban örökké érdemeljem lakoztomat* Érs. c. (Toldy, Passió 109) = *hogy érdemeljem, hogy örökké a te országodban lakozzam*; bizonynal hiszi bűneinek bocsánatját Magy. orsz. roml. 13; eltökéltették a hozzámenetelt Dug. szer. 17; elbeszélé meg-nadrágoltatásom módját 39 = *hogy miként nadrágoltak meg*; a kapitány tudtára adatá Timánnak elérékezését és *hogy olyan személyt is hozott magával* Mik. mul. 313 (mindakét szerkezet egymás mellett); (állapoth. m.) *mely boldogság áll az istennek tisztán való látásában* Sánd. c. 12 = *abban áll, hogy stb.*; vétkeztem én érzékenységitet jóra nem birtomba', vétkeztem istennek tíz parancsolatját nem tartatomba' Virg. c. 4, 5; bizonyos módot mutatok ezeknek leszállításában Pázm. kal. XVI.; (végh. m.) fogadást tévének az engedelmességre, a házasság nélkül való életre, és *hogy minden jószágokat a zarándokok oltalmára fordítják* Mik. 71. lev.; történet és szerencse egyetértésben látszottanak lenni *hogy Alcibiadest a legboldogabb halandóvá teszik* Kaz. munk. I:3, ugyanez a hely Báróczinál: a természet láttatott a szerencsével összeesküdni A. boldogítására; (czielh. m.) kik vagy elmeftuttatásért vagy a bölcseségben való éles-ségnek mustrálásáért irogatnak Pázm. kal. VII.

A főnévi igenév (infinitivus) egyike a leghasználtabb eszközöknek, melyekkel a *hogy*-ot kerülgetik.¹⁾ S az infinitivus

¹⁾ Azt mondja Pápai Magy. Literaturájában³⁰⁷: «A sok *hogy*-nak eltávoztatása végett nem árt írónknak egy kis szabadságot adni az infinitivussal való élésre, p. ő adott okot féltetni kincsemét, csak *hogy* ezen

csakugyan számos esetben váltakozhatik a mellékmonddal, kivált az alanyi és tárgyi mellékmondatokkal. Alanyi mondat helyett leginkább a *tetszik, kell, illik, használ, árt, jó* kifejezések mellett állhat infinitívus; p. si regi placet, *ut* det mihi, quod postulo, Eszter 5:8: ha királynak kell, *hogy* kérésemet betöltse, Bécsi c. 60 = ha tetszik a királynak megcselekedni az én kérésemet, Károlyi; nem illik azért neked lenni hozzám most fél kedvvel BB. 42 (v. ö. u. o. 41: nem illik hogy szolgálatomért tőled így kínzasam); ő mindenekben lelkiismérete szerint tetszik bánni (er scheint mir in allem nach seinem gewissen zu handeln) Kaz. munk. VIII:131; mindakét szerkezet egymás mellett: azoknak a márvány fölött fejükkel egybe kell borulniok, s iván egymásnak hulló könyveit kell hogy szorongva mondják: Sárosi, Arany tromb. 289 (a Királyhágón innen kell mellett rendesen infinitívust használnunk, a «kell hogy»-ról l. fönn 84. l. és v. ö. Imre S. Hib. sz. 176.) — Tárgyi mondat helyett egyszerű infinitívus leginkább az *akar, kíván, óhajt, szeret, megún* igék mellett áll, de csak akkor, ha ezen igék alanya egyúttal az infinitívusban jelzett cselekvés alanya,¹⁾ p. akarom hogy lássam: akarom látni, óhajtom látni stb., s ezeknek hasonlóságára p. «inkább választottam elvetett lenni, hogysen a bűnösök hajlékiban lakni» Madarász evang. 190, és

szabadsággal vissza ne éljenek.» — De bizony visszaéltek vele: a szövegben említettekén kívül még csak a mesterkéltnél «élni vala» alakot említjük, melylyel a latin perf. inf.-t akarták pótolni (p. et voluisse sat est: akarni vala is elég), s melyről azt mondja M. nyelvtanában Szvorényi: «Szokatlanságok, de a beszédben eláradt *hogy*-ok ritkítása, s főleg az ő klasszikusok szabatosabb s azért takarosabb áttétele körül figyelmet érdemlök.» V. ö. Thewrewk E. A helyes magyarság elvei 69. Imre S. Hibás szók 163.

¹⁾ Megütöközünk a köv. mondatok szokatlanságában, mert a két cselekvésnek nem azonos az alanya: kívánom kedves nénémnek az új esztendő egészségben elérni Mik.; némelyeket olyakat parancsola kérni, melyek lelkünket nézik... Tel. ev. II:192b; parancsolja a szentek képét tisztelnünk, Monoszlai kép. 76. A következőkben pedig azért, mert mások az igék: az istent álélták [vélik] tisztelnie u. o. 14; ne nehezeltük, marhánktól magunkat megfosztanunk Zvon. post. I:15; lehetne-e az, hogy Etelred szívét bánná elveszteni Mik. mul. 272; veszíteni a dicsfényt fájlalja mélyen, Greguss Gy. Luz. 13; — vessétek ti szívetekben, semmit róla ne gondolkodni, miképpen ő nekik feleljetek, Érdy c. 194b.

«az a ki nyugtalansággal várja itt lenni» (székelyesen tárgyias igealakkal) Mik. mul. 258, «mint várták a szállóhelyt elérni» Mik. lev. 33; mivel mindég portraitet festeni megunta Kaz. lev. III:241. — Itt említhető mint szintén tárgyi mondattal egyértékű szerkezet az *accusativus cum infinitivo*-féle, mely az imént említett szerkezettől abban különbözik, hogy az infinitivusban kifejezett cselekvésnek külön alanya van s ezt nevezi meg az *accusativus*. Ez a kifejezésmód a magyarban csak érzéklést jelentő igék mellett (*érez, hall, lát*) és a *hagy* és *enged* igékkel fordul elő, tehát majdnem ugyanazon esetekben, mint a mai németben;¹⁾ ellenben latinoknak kell tartanunk némely más esetekben, első sorban pedig a közlést jelentő igék (*verba declarandi*) mellett. Példák: *dixerat eis se esse Judæum*, Eszter 3:4: nekik megmondotta vala zsidónak ő magát lenni, Bécsi c. (megm. vala nekik, hogy ő zsidó volna, Kár.); *ego autem dico vobis non resistere malo*, Máté 5:39: én kedég úgy mondom ti nektek *ne* ellene állani az gonosznak Jord. c. (én kedég mondom ti nektek, ne támadjatok gonosz ellen Münch. c.); mondja a gyertyákat a tüzet jegyezni Gyöngy. Char. 52. l.; nagy torokkal kiált minket eretnekeknek lenni Magy. orsz. roml. 7; sokkal szörnyebb ütest jelent ez hátra lenni Megy. 3Jaj. II:34; megismered isten tisztességére szolgálni azt Zvon. post. I:581; a melyiket szentírással egyezni bizonyosan

¹⁾ *Fühlen, hören, sehen, lassen, machen, heissen, lehren* mellett, s ezeknek hasonlóságára hébe-hóba az *empfinden, erblicken, schauen, zeigen, finden, wissen* igék mellett (Sanders, Hauptschwierigkeiten d. d. sprache «Acc. mit dem inf.»). Szintén így átviszik néha a mi íróink az említett igék szerkezetét az *észrevesz, néz, szemlél, mutat, lel, hisz, vél, remel, szenved* (= *enged, tűr*) igék mellé; p. az ördögöt hatalmaskodni szenvedí felebarátján Zvon. post. I:538; szenvedí éhezni szerelmesít is II:177; idvözítünk föltámadván sok bizonyágokkal mutatta magát élni I:701 (de már nyilván szolgál fordítás: *quid censes me velle? mit alítasz engem akarnom? Heyden puer. colloq. 68.*); a többire láss példákat Nyelvtanom 434. cikk. és Lehr, Toldi 464. — Különben az említett igék mellett is némely meghatározható esetekben *hogy-os* mellékmondathoz kell állani, l. Lehr u. o.; s érdekes, hogy e korlátozásokban is jobbra találkozzunk a német nyelv szokással, p. azt hallok a követtől, hogy jönnek = *ich höre durch den boten, dass sie kommen.* — V. ö. még az *acc. c. inf.-ra* nézve Vers. anal. II:279, «Antibarbarus» 22. l., és különösen: Vidoics «A neologia rostálgattatása» 149. s köv. ll.

kiisméríték, kövessétek azt, Matkó bány. 412; tudjon minket egészségben lennünk Lev. 5; tagadják lehetséges dolognak lenni Tel. ev. 250 | parancsolá ő magának hozattatni elő időknek históriáit, Bécsi c. 61 (par., hogy előhoznák a krónikákat, Kár.); nolo vacuum te reverti: nem akarlak tégedet hévan megfordúlnod 8; kéri vala beteljesedni az ő kívánságát Nád. c. 398; kívánlak tégedet egészségben lenned Lev. 26 | és nem kételkedék ezeket hamar beteljesedni Horv. c. 99; jó és vigaság lakozni az atyafiakat egyetembe Virg. c. 122b. *Nominativus cum infinitivo* is előfordúl latinosan: az atyafiui szeretet egy személyhez nem mondatik lenni 122; hogy az isten mondatik valakit másnál inkább szeretni Tih. c. 135; dicitur, Christum nescire diem ultimam: mondatatik Krisztus nem tudni az utolsó napot Zvon. post. I:819. — *Infinitivus vég határozó mondat helyett*: kész vagyok számot vetni vele Lev. 39; akaratja ellen kényszerítettet igazat mondani Pázm. kal. 46; kényszeríték a halottat megmozdúlni Jók. SG. 51. — *Főnév mellett értelmező jelzői mondat helyett az infinitivus szokatlan, illetőleg mai irodalmi — kivált hírlapi — nyelvünkben németes és francziás*; p. (l. «Antibarbarus» 21. l. is) nie ist mein entschluss, immer gut zu sein, lebendiger, als wenn ich ihn sehe: feltetem [micsoda f. ?] mindenben a jót követni, soha nincs oly eleven, mint midőn őt látom Kaz. Emilia G. 38; Mariust szertelen vágy szállotta meg elfoglalni a várost Kaz. Sall. Jug. cap. 88 (ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat; de v. ö.: aus der wildniss hat mich die sehnsucht herausgelockt, das land zu sehen, das ich früher gekannt: magányomból azon vágy ránta ki, hogy láthassam még egyszer a hajdan ismert földet Kaz. reg. 43). — *Birtokos-jelző mondat helyett*: «ki s mi vagyok? mindezt mi haszna kérdened?» Sárosi, Arany tromb. 128 = mi haszna, hogy kérded? mit használ kérdened? ideje már felserkenni, ideje istenhez térni, bűnnek álmát félbehagyni, Bogisich: Cationale et pass. 37; órája vagyon már az álomból felkelnünk, Illyés préd. I:19. — *Czélhatározó mondat helyét még leggyakrabban foglalja el egyszerű főnévi igenév*: ime az egész városnak népe felfutván a kőfalakra, látniok e csodálatos dolgot Virg. c. 54; utcát látni kijő, Baróti Sz. D. «Egy-némely kisasszonyról»; mentek-e hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba? A. Toldi I. én.; én meg ide jöttem feladni tettemet XII.

én.; az ily helyekbe vezess engemet, nyugtatni lankadt lelkemet Csok.; elküldöttem sétálni, hittam játszani stb.; «hát ríni jössz ide? s hogy sírba ugrálj?» A. Haml. 144. Mint idézeteink mutatják, a célhatározó infinitívus rendszerint mozgást jelentő igékkel vagy ezekhez rokon jelentésűekkel szokott szövetkezni (megy, jön, fut, vezet, küld, hí). Más esetekben szokatlan s mai irodalmi nyelvünkben főleg a német nyelv hatása alatt terjed: és az keresztet elvinned tennen válladra veték Érs. c.; hogy, szerencsédet bekoronázni, házasság által valamely gazdag házzal fond öszve magadat: dass du alsdann, um all dein glück zu krönen und zu befestigen, dich . . . Kaz. munk. V:101; ki szívet alkotál s belé érzelmeket szeretni lángolón hazát és nemzetet, Bajza «Sohajtás»; magas dalt zengének emelni lelkeket, Bajza «A rab költő.»

Az állapothatározó mellékmondat («úgy, hogy . . .») állapothatározó igenévvel helyettesíthető, p. úgy találtam, hogy aludt, vagy: alva találtam.¹⁾

¹⁾ Ugyanez a két szerkezet váltakozik az olaszban: «*la trovai sul letto, che ella dormiva*; das verbum des nebensatzes würde sich auch in ein gerundium verwandeln lassen: *la trovai dormiendo*» Dietz³ III:339. — V. ö. Barkász 188.

XXXIV. Az -é kötőszó.

137. Alakja és eredete. — Régibb alakja, mely itt ott maiglan hallható, hosszú *é* (Érdy c. *ee*, Bécsi és Münch. c. *é*, a mi ott majd hosszú *é*, majd rövid *é* hangot jelöl, p. *zém* = *szém* stb.). Ez az *é* kétféle változatot szenvedett: egyrészt a mai köznyelvi *-é* (írva csak *-e*) lett belőle, másrészt a ritkább nyelvjárási *-i*, p. *ügy-i* stb. Az utóbbi itt-ott már a régieknél is előfordul, p. Sylvesternél; v. ö. mind menny, föld és vizek, ládd-i úgy tetszenek mintha megújulnának BB. 23. «*vagyony* késed? *vayon*, de igen éltelen» Heyden puer. coll. 29.

A kérdő *-é* szócska most önálló kérdésekben is előfordul mint a német *ob* p. ilyenekben: *ob er wol kommen wird?* ¹⁾ De valamint ez, úgy a m. *-é* is voltaképpen csak a függő kérdés kötőszava, mely vagy magában fordul elő, vagy a *ha* kötőszó kíséretében. Ilyen szerepben régibb irodalmunkban a *ha* kötőszó magára is gyakori; p. írja meg, *ha* meg kell vennünk Led. I:24; lássuk meg, *ha* megmíveli vagy nem o. 51; lássátok, *ha* isten lehet, ki magának nem segíthet? Kat. leg. 2333; megkérde, *ha* az volna PG. 228 stb. Az első példák mutatják a föltétesből a kérdő jelentésbe való átvitelnek könnyűségét, a mint hogy a legtöbb más nyelv is föltétes kötőszót használ a függő kérdésben: ilyen a finn *jos* (és *-kos*, *-ko*, v. ö. *koska*), ném. *ob* (ófn. *ibu*, 'wenn' és 'ob'), ang. *if*, svéd *om*, fr. és ol. *si*, gör. *ei*, (a héberben disjunctiv kérdésben a 2. kötőszó *im*, 'ha') stb.

Már most ilyen föltétes kötőszó volt eredetileg a magyar *-é* szócska is. Bizonyítják ezt nyelvelméleinkben a köv. adatok:

¹⁾ A *ha* és *ha-e* szintén előfordulnak önálló kérdésben, l. a *ha* kötőszót. Továbbá a svéd *om* ('ha' és 'e') is állhat főmondatban, pl. *om han kan vara hemma?* *Ob er zu hause sein mag?*

a) hisztek-é istenben, én bennem is higgyetek M. 200 = ha hisztek ist. stb.: «Creditis in deum, et in me credite» Ján. 14:1; ha azt akarod, sokáig hogy ne nevéssenek, és udvarból az uraim ki ne vezessenek, nevetnek-e,¹⁾ nevesd te is, ám hadd igessenek Pesti G. 131 (95. mese); azért ha szivedben szomorú vagy-é, lelkedben elkeseredtél-é, izetlen és áhitatlan vagy-é, gondoljad az urnak nagy szomorúságát. Érs. (Pass. ed. Toldy) 66. l.; azért ha kevély vagy-e, és alázatosságot kívánsz-e, tehát gondoljad az ártatlan Krisztusnak kinját o. 64; távul vannak-é a jók, óhajtja azokat Com. jan. 68.

b) látja az istent lelki szemeivel, kit soha meg nem bántott, és ha vétkezött-e, róla penitencziát tartott Guary c. 6 = (ugyanazon szövegnek 1508-ki másolatában Nádor c. 131): és ha vétkezöttthee, róla p. t. Ez urunk Krisztusnak sz. tanácsa, ha kedig ő jószágába vmit el nem adhate, tehát a mezőnek megvételeért megutálendő . . . Vg. 33; úgy hogy ha neked gonoszt monde, te mondj annál gonoszbat temagadról o. 88.

c) Megengedő mellékmondatban: Mert jóllehet hívalkodó ifjak között a sz. szüzességet ha megfertőztette volte, de maga esmeg . . . megépíté o. 30. | Éva nohae vétkezék, demaga ha Ádám a bűnre nem engedett volna, nem vontuk volna az eredetbűnt Tih. c. 62 | angyal-e vagy ember [=akár angyal, akár ember], a ki ezen ment el, — de lelkem immár övé BB. 62.

Eredetileg ez az -é szócska talán *hé-nek hangzott s mindenestül azonos volt a ha kötőszóval, melynek há a régibb alakja. A vogulban a ,ha' kötőszó így hangzik: -ke.²⁾ — Lehetne ugyan a

¹⁾ Toldy F. kérdőjelet tesz ide; nyilván erre a német szerkezetre gondolt: lachen sie, so lach auch du? A román nyelvekben is előfordul kérdő mondat föltétes gyanánt, l. Dietz³ III. 359. V. ö. «most állunk-e, nem tudjuk, ha holnap el nem esünk.» Pázm. préd. 74. = ha most állunk (is), nem tudjuk, holnap nem esiünk-e el.

²⁾ Ny. IX:395 idéztem mint északi vogul szót a mienkkel egészen egyező e-t. Azonban úgy látszik, Hunfalvy Pál («Egy vogul monda» 317 és a szótárban 376: «men: vagy, mene: vajjon») ezt az e szócskát a «Vátakum»-nak csak egy helyéből következtette (III. szakasz). Kérdés, vajjon ott az e külön szóelem-e, annál is inkább, mert (1) a kondai vogulban a ,vagy' amne s ez a mene-vel azonosnak látszik (a ,vagy' és ,vajjon' jelentések váltakozására nézve összevethető a magyar avagy és vajjon, l. I. k.

magyar -é származtatásánál a finn *jo* relativ névmásra is gondolni, melyből a finn kérdő szócska származik: *jos*.¹⁾ — Nem érdektelen, hogy a csuvasban a magyar -é-nek megfelelő kérdő szócska -i-nek hangzik, l. NyK. II:57.

138. Használata. — Csakis olyan kérdésekben élünk az -é szócskával, melyekre igen vagy nem a felelet. Eredeti jelentéséhez legközelebb áll az a használata, hogy a kérdő főnévi mellékmondat vagyis a függő kérdés kötőszava. Példák: (tárgyi m.) holnap nem tudod nem lesz-e késő Fal. 513; (eredeth. m.) szép tanulság adatik arról, lehet-e az isteni tiszteletben változtatás Tel. ev. 60.

Választó, disjunctiv kérdéseknek (v. ö. I. k. 43. cikk) többnyire csak első felében tesszük ki a kérdő szócskát: ²⁾ irna kegyelmed, lesz-e fizetésünk vagy nem lesz Lev. 90; embereket küldé kémleni, kevesed magával-e avagy haddal volna, Decsi Sall. Jug. 46; tüztől-e vagy víztől, imettünk-e vagy aluvásunkban . . . lesz-e balálunk, senki nem tudhatja Pázm. préd. 990; erővel-e vagy jó kedvvel, nem tudom, Mik. 85; nem tudom, elküldjem-e vagy sem 89; harag-e vagy jó kedv látszik személyében, megtetszik a szándék menten nézésében Gyöngy. I:77; de e veszett partról miképpen, két lábon-e vagy pedig négyen fogok lejutni? azt már nem tudom, Tompa I:211. — Sokszor azonban ismétlődik az -é: nem tudom, hogy testemben-e avagy testem kívül-e voltam ³⁾: *utrum in corpore, an extra corpus* Ehr. c. 74; királyné asszonytól vagyon-e avagy én tölem-e Debr. c. 492; s úr-e vagy paraszt-e? nem tesz különbséget, harezolnunk, adóznunk kell a közjó végett,

118, a finn *vai*, mely csak kérdésekben fordul elő, az orosz *ili* 'vagy' és *li* 'vajjon' s a csuvas *i* NyK. II:57); (2) rendszeren az oroszból átvett *li*-t használja a vogul mint kérdő szócskát (pl. «A vogul föld és nép» 250, 251, 252) ép úgy, mint az osztják és mordvin.

¹⁾ Igaz, hogy ez a *jo* relativum a finnen kívül tudtomra nem maradt fenn, legfőllebb a cseremisiz *ju-žo* 'né-mely' határozatlan névmásban (NyK. III:441, *juž-nam* v. *južo-kunam* 'néha' 464). A lappban (Halász, Svéd-lapp nyelvtan 38: *ju-lko* stb.) talán a finnből való átvétel.

²⁾ A németben is ritkább az ilyen szerkezet: *ich weiss nicht, ob ich warte, ob nicht*; rendszeren: *ich weiss nicht, ob ich warte oder nicht*.

³⁾ Föltűnő itt a hogy alkalmazása, melyet fönt 85. l. Mikesnél régiebb íróból nem tudtam kimutatni.

Sárosi «Arany tromb.» 35. De ilyenkor a *vagy* többnyire elmarad: szedték-e, nem-e, én bizonyly nem tudom Lev. 197; én azt nem vizsgálom, jó-é, nem jó-é Mik. 85; volt-e, nem-e, igaza, az neki alkalmasan egy vala (ou il eût tort, ou qu'il eût raison, cela lui était assez égal) Kaz. munk. I:281; most már én nem tudom, menjek-e, ne-e, Kovács P. «Farsangi kaland» 70; él-e, hal-e már most? a jó isten tudja A. Toldi VIII:9; menjünk el apámuramékhoz, lássuk meg, élnek-e, halnak-e Népk. gy. III:355; nem tudom, elég lesz-e, nem-e; azt se tudom, van-e, nincs-e stb. (Különös ez: nem tudjuk, ma holnap-e adatunk halálnak Born. ének. 321). — Ha a második kérdésben kérdő névmás van, akkor magától értetik, hogy nem állhat -é, p. a gabonát a mint a szegénységnek kiosszam, Ngdtól tanuságot várok, pénzen-e vagy *mi* módon Lev. 192 (de kivételkép az előbbieik analogiájára: «fiúmnak adta-e, kinek-e, nem merem állítani» Nép, Lehr Toldi 280; «ez tehát vigyázatlanság-e? mi-e?» Vidovics, Neol. rost. 76). — Érdekes a választó kérdésnek az az elliptikus használata, melyben főmondatúl ezt lehet hozzá értenünk «nem tudom». Különösen Kazinczy kedveli e kifejezésmódot; p. miolta Bécsből megjöttem, két levelet-e vagy hármát vettem tőle, lev. II:70; a szurkálás-e vagy rándulás csakhamar visszaállta, de nem oly élesen III:229; biztattak, hogy a most tartott vásárkor a te házadnál számomra egy zsák lent-e? kendert-e? fognak letéetni III:251; így u. o. II:345, III:175, 297 (v. ö. «mert meghallja a sirban nyugovónak lelke, álomban-e avagy imette-e kérd h e d d, meghallja, mit róla az élők ítélnék», Löw Immanuel «Arany János, emlékbeszéd» 6. l.)

A függő kérdésben az -é szócskával együtt járhat régibb nyelvszokás szerint *ha* v. *hogya* (l. ezt a kötőszót), újabb szerint pedig *hogy* (l. fönn 85. l.)

Azelőtt latinosan fölszólító módot használtak néha jelentő helyett a függő kérdésben, p. azt mutatom kiváltképpen meg, a pápisták légyenek-e bálványozók vagy mi keresztyének Magy. orsz. roml. 7; színlelte légyen-e ezt, nem igen tudhatni Kaz. Sall. 163. (Verseghy Anal. II:264 kiemelvén, hogy a magyarban conjunctivus nincs, ezt a példát adja: «megnézem, ha otthon van-e? videbo, an domi sit.») —

Ha önálló kérdésben látjuk az -é-t, voltaképpen

kihagyásos a szerkezet, s főmondatúl ilyesmit érthetünk hozzá: «kérdelek», «mondjátok meg», «szeretném tudni», «nem tudom». Példák: te vagy-é, ki vagy jövődő? Érdy c. 107; értetek-é mind ezeket? intellexistis haec omnia? Jord. c. 397; még sem eléged-tel-e meg rajta? Pesti G. 30: méglen ti is értelem nélkül vagytoki? adhuc et vos intelligentia caretis? Sylv. uj t. I:24; «ez harag mindenkor tart-é? az Úr örökké elvét-é? nincsen-é ő nékie én hozzám semmi kedve? elfogyott-é nagy kegyelme? és immáron hátratért, a mit mi nekünk ígért?» MA. 77. zsolt.¹⁾ — Csodálk o z ó, t ű n ő d ő kérdésképpen néha csak egy-egy szót ismétlünk abból, a mit hallottunk (rendszerint a hangsúlyos szót);²⁾ p. «Páris mindkettőnket látott, s tudva van, melyikünket ítélte szebbnek. — Páris-e? kérdé nehézteléssel Juno; az a paraszt, otromba pásztor-fiú?» Kaz. munk. I:372; «Beszéld el valamely titkodat. — Valamely titkomat-e?» (Erzähle mir ein geschichtchen. — Ein geschichtchen?) III:143; «Mit tanácslasz? — Én-e? semmit». (Was rätst du mir? Ich rate nichts.) Kaz. Barnh. M. 113. — A vajjon és -é kérdő szók együtt: vallyon uraságot hagyott-e? Magy. orsz. roml. 30; vallyon a nagy káromlásokért ne rontson-e meg isten? 29. — Tagad ó sz ó k k a l: a) *nem* az-é egy prókátornak a hivatalja? (igenlő feleletet vár) Mik. 21; — b) *minem* az isten elfordítja-e az ítéletet? (tagadó feleletet vár; elavult szólás) Tih. c. 250; — c) *nemde* mondám-é néked? nonne dixi tibi? (igenlő feleletet vár) Ehr. c. 53; *nemde* nagyobb-é? Érdy c. 505; *nem de* követ ad-é? numquid lapidem porriget? Jord. c. 373; *nemde* elmegyení és megkeresi az egy juhhot? Sylv. uj t. I:28: *minemde*, *midenem*, és *nemdenem* . . . -e: l. I. k. 176. l. 3. jegyz., u. o. a *de*-nek értékéről.

Az -é-nek szórendi szerepe régi nyelvemlékeinkben

¹⁾ Őrségi párb. MNy. V:163:	Háromszékire ford. NyK. III:15:
nem hallottad, mikor szednek szőlőt?	nem hallottad-e, mikor szedik a szőlőt?
nem hallottad?	hallottad-e?
nem tudod, miért?	tudod-e miért?

²⁾ Brassai «Paraleipomena kai diorth.» 131. viszhangzó kérdéseknek nevezi őket; példái: «Beteg az egyik fiam. — Kálmán-e?» «Sohasem voltam Bécsben. — Nem-e?» «Lajos ma szépen írt. — Szépen-e?» «Az idén sok rákot fogtak. — Sokat-é?»

úgy látszik még nincs annyira megállapodva, mint újabb nyelvünkben. A Bécsi és Müncheneri codexekben olvassuk p. a következőket: nemde három férfiakat ereszténk a tűz közepibe é? Bécsi c. 133; nemde a jeles bűnös művelkedetbeliek is teszik azt é? nemde az etnikusok is teszik azt é? nonne et publicani hoc faciunt? stb. Münch. c. 23; nemde két verebek adatnak egy fél pénzben é? nonne duo passeris asse veneunt? 32b; ismerted a parancsolatokat-é? praecepta nosti? 91b.¹⁾ E példákban azt látjuk, hogy a kérdő szó a mondatnak végén foglal helyet,²⁾ holott újabb nyelvünkben általános szokás, hogy az -é szócska az ígéhez csatlakozik, akár az ígén, akár más mondatrészen van a hangsúly;³⁾ p. az enyémet láttad-e? az enyémet láttad-e? kérdezd meg, hogy az enyémet nem látta-e? izenje meg, mind ott voltak-e? stb. «csak egy szem lencsét főztél-e?» Pesti G. mes. 21 stb. stb., l. a fönt idézett példák közt.⁴⁾ Azon

¹⁾ Különös ez a hely: «midenem oroszlánnak kölyke adja ő szavát é ő barlangjából...? midenem esik madár é földnek törébe...?» Bécsi c. 218. — De előfordul u. o. a mai szórend is.

²⁾ V. ö. még: «Somogyi népünknek sajtáságos kérdezőmódja van ebben a mondatban: halli kéd-é?» [e h. hallja-e kend]. Héjas Pál közlése Csongrád. — V. ö. továbbá Négyessy L. köv. közlését: «Az -é szócskának van egy különös elhelyezése Csongrád megyében. Szegeden pl. azt kérdi csúfolkodva egy fiatal ember az őszbe csavarodó városceleséggyitű: Látott ken l-é mán tarka medvét nyáron? Szentesen hasonlóképpen: Vett kend-é mán földet, édes apám? stb. Ennek oka az lehet, hogy a kend s más szó nem is annyira összetart az ígével, hogy még az annyira hű -é szócskát is hátraszorítja, ill. elveszi az ígétől».

³⁾ Meglepő találkozás, hogy a csuvas kérdő i szintén az ígéhez ragaszkodik akármilyen körülmények között (l. a NyK. fönt id. helyét). Hasonló jelenség még a magyarban, hogy a megengedő mondatot kötő is az általánosabb nyelvszokás szerint az ígét kíséri, akár azon, akár más szón van a hangsúly.

⁴⁾ Megjegyzendő, hogy a két verbum finitumból összetett igealakokban a második, tehát a segéd ige veszi maga mellé ezt a kérdő szót, ép úgy mint a megengedő is-nél szokás. (Gyergyai «Magyarosan» 54 és Imre S. «Hibás szólások» 171 megrójják az olyan elhelyezést, minő: visszaléptem-e volna? láthatd-e volna megindulás nélkül?) Példák: nem tehetted volna-e meg azt is? Érs. c. Toldy, Passio 176; nem lehettél volna-e egyéb szert? Nagysz. c. 25 nemde megkötözvén nem küldött volna-e a

mondatokban, melyekből az ige hiányzik, szabály hogy ott áll az -é, a hol az igét kellene ejtenünk, ha megvolna (ép úgy mint a megengedő *is*-nél); példák: nemde az kovács fia-é ez? nonne hic est fabri filius? Jord. c. 397; tekinteteidet nem tudja-e vígságra deríteni? nem-e elsimitani homlokodnak bús redőit? Kaz. munk. II:79; tanácskozzál magaddal: fel [kelljen]-e vagy alá kellessék indulnod Fal. 559; kis leány [vagy]-e, nagy vagy-e? Cz. nép. költ. 162; «Nem tudom. — Nem-e?» VG. 166; ugyan rózsám, szeretsz-e? valld meg, kérlek, igen-e? Kriza vadr. 235; kicsoda nagyobb: a ki leült-e [= a ki leült, az *van*-e nagyobb] avagy a ki szolgál? Virg. c. 127; (Gyergyai példái «Magyarosan» 54) «készül-é? nem [készül]-é? úgy van-é? nem [úgy van]-é? helyes [van]-é? nem [helyes]-é? nem csoda [van]-é? vajjon nem ez [van]-é a főtétel?» — Legujabb irodalmunkban s napi sajtónkban nem ritkán találkozunk olyan mondatokkal, melyekben van ugyan ige, de a kérdés szócskát nem a mellé, hanem a hangsúlyos névszó mellé teszik. Legföltünőbb, mert legtöbbször olvasható, az a szerkezet, melyben a tagadó szó mellé járúl az -é; s Brassai Sámuel (*Paraleipomena kai diorthumena*, 1873. 131. l.) Gyergyai (1872, az id. h.) és Imre S. (1873, id. h. 171) egyetértének az ilyenek elítélésében: nem-e épen magunkban rejlik a hiba? nem-e hibája nemzeti jellemünknek? azon kezd töprenkedni az ember, hogy nem-e fog kelleni a kormánynak ellenzéket teremteni? ezek-

császárhoz engemet? BB. 206; találhatott volna-e érdemesebbet? Kaz. munk. I:17; s nem lett volna-e jobb? Pet. vegy. m. III:35; — nem tudjátok vala-é? Münch. c. 112; nemde mi szívünk égedez vala-é mi bennünk? 167; ó kegyes Mária, alussz vala-e? bizony nem. Debr. c. 344; kérdeitek, hogy e hirdetésnek kell vala-e lenni csak angyalnak miatta, Horv. c. 89; avagy keserül vala-e tégedet valaki? Érs. c. Toldy, Passio 115; tudod vala-e, hogy kemény ember vagyok én? Pesti G. ev. 165; — nem tudjátok volt-é? Érdy c. 123; miért nem szólsz nékem; így fogadsz volt-e bé engem ágyas házadba? BB. 222; — megfertőztette volt-e? Virg. c. 30b; — nem tudom, ha az elszámolásban némelyeket az dolgoknak sokasága nem felejtetett legyen-e el velem? Forró, Curt. 294. — Ellenben: fogsz-e írni? vagy: írni fogsz-e? — Kérdés, melyet nem merek eldönteni: vajjon ha az ígéhez az *is* kötőszó is járúl, ennek van-e elsőbbsége vagy az -e-nek. Társalgásban hallottam egyszer ezt: «zongorázni fog; *hogy énekel is-e*, azt nem tudom.»

nek oka nem-e egyenesen a körülményekben keresendő? — Vannak azonban nyelvjárások, melyekben ez a szórend megállapodott. Imre S. maga idézi egy népdalból: «Rád-e, rád-e, rád-e még, rád-e vicso-ritja még?» Az -é-nek a hangsúlyos szó mellé tétele divik Halason («nem tudom, nem-e ment oda», «nem-e gyün el a tót addig» — ott hallottam), Hatvanban; így például az esztergomi nyelv szokás «az -é kérdő szócskát — rövid *i* alakjában — az igének nem utána, hanem mindig¹⁾ elébe veti: nem tudom, nem-i vót ott; kérdezd meg tőle, hogy el-i megy a templomba. Sőt, ha jól emlékszem, kettőzve is hallottam ily formán: nézd meg, ki-i gyűttek-é a számok a lutrin? Ez azonban bizonyára csak a köznyelvi szórend és ezen érdekes vidéki szórend öntudatlan összezavarása» írja Scheiber Zs. (Simonyi, Tanulmányok az egyetemi nyelvtani társaság köréből I:238). Az utóbbi jelenségnek itt adott magyarázatját elfogadhatjuk, annál is inkább, mert egészen hasonló összezavaráson alapszik a Mikesnél előforduló «*nehogy ne*» (l. fönt 148. l.) és az igekötőnek székelyes kettőztetése az *is* kötőszó mellett (l. I:42. l.), s az idézett példához csatolhatjuk még ezeket: minemde elfeledhetie az anya ő kis gyermekéte? Nádor c.; monda: szegény, Márs-e a te gyámolod-e, hát hol az én hatalmam? BB. 157; hattyuhabos ágyon nem-e ott fekszik-e? Kiss József «Kincses Lázár l.»; lelkemnek, istenemre mondom, nincs csak egy maró kételye, irok-e hozzá ennyi pénzért egy szívből fakadt verset-e? Föv. Lapok XIX:257. l. S talán kétszer van meg a kérdő szócska ebben a népnyelvből közölt kifejezésmódban is: hallodék-e? láttadék-e? Tud. Gyűjt. 1839. XII:8.

¹⁾ A szabályt személyes tapasztalatom alapján oda módosíthatom, hogy nem mindig, hanem csak ha névszón van a hangsúly; ha az ige hangsúlyos, mögötte marad az -e, pl. nem tudom, vót-i ott. — Már Zrínyinél olvassuk Szíg. vesz. III:73. vsz.: Siklós várában-é ti akartok futni? itt akarjátok-é uratokat hagyni? Továbbá: nem-é viperákat keblemben neveltem? I:19; nem-é én te tőled csináltattam földből? II:67. — V. ö. még: nemdeye [nemde-e] méltán kellene örvidenem? Nagysz. c. 74.

TARTALOMJEGYZÉK.

MASODIK RÉSZ.

Az alárendelő kötőszók

első fele :

A főnévi mellékmondatok kötőszavai.

	Lap.
100. Az alárendelés. Az alárendelő kötőszók csoportjai...	5
101. A viszonyító névmások ...	8

XXXIII. A **hogy** kötőszó.

A) *Eredete.*

102. Alakjai és etymológiája ...	13
103. A kötőszónak keletkezése és változatos használatának kifejlődése ...	15

B) *A főnévi mondat.*

104. A főnévi mondat természete és fajtái ...	23
Alanyi mondat...	25
105. Jelentő mondat ...	25
106. Kívánó mondat...	30
107. Állandó kifejezések ...	32
Tárgyi mondat...	33
108. Jelentő mondat ...	33
109. Kívánó mondat...	35
110. A főmondat igéje ...	38
111. Szószerinti idézet <i>hogy</i> -gyal ...	38
Állapothatározó mondat ...	40
112. <i>Úgy</i> <i>hogy</i> , <i>azzal</i> <i>hogy</i> , <i>a nélkül</i> <i>hogy</i> stb. ...	40
113. <i>Abban</i> <i>hogy</i> , <i>azon</i> <i>hogy</i> stb. ...	43
114. Eredethatározó mondat ...	46
115. Véghatározó mondat ...	48
116. Módhatározó mondat ...	52
117. Okhatározó mondat ...	57
118. Időhatározó mondat...	60

	Lap.
119. Jelző mondat	62
Igemódok és tagadás a főnévi mondatban	68
120. Igemódok	68
121. Tagadás	78
A hogy-nak s a főnévi mondatnak elhelyezése	79
122. A hogy-nak helye a főnévi mondatban	80
123. A főnévi mondat helye	80
A hogy kötőszó kérdő és relativ mondatokban	85
124. Kérdő mellékmondatok	85
125. A relativum melletti hogy	86
126. C) A célhatározó mondat	90
D) A hasonlító mondat.	
127. Egyfokuak összehasonlítása	97
128. Egyenetlenek összehasonlítása	101
129. E) A következményes mondat	109
130. F) Az időhatározó mondat	118
131. G) Az okhatározó mondat	123
H) Kihagyások.	
132. A hogy kihagyása	127
133. Más kihagyások a mellékmondatban	137
134. Kihagyások a főmondatban	140
135. Mellékmondat főmondat nélkül	154
136. I) Cserék	155
XXXIV. Az -é kötőszó.	
137. Alakja és eredete	182
138. Használata	184

A MAGYAR KÖTŐSZÓK.

III.

A MAGYAR KÖTŐSZÓK,

EGYUTTAL AZ ÖSSZETETT MONDAT ELMÉLETE.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

AKADÉMIAI L. TAG.

HARMADIK KÖTET.

AZ ALÁRENDELŐ KÖTŐSZÓK MÁSODIK FELE.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1883.

AZ ALÁRENDELŐ KÖTŐSZÓK

MÁSODIK FELE.

A HATÁROZÓ MONDATOK KÖTŐSZAVAI.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

AKADEMIAI L. TAG

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1883.

HARMADIK RÉSZ.

AZ ALARENDELŐ KÖTŐSZÓK

második fele:

A határozó mondatok kötőszavai.

ELSŐ FEJEZET.

A helyhatározó kötőszók.

A helyhatározó mondatok általában.

139. Helyhatározó mellékmondatainknak nyolcz kötőszavuk van, s ezek két csoportba sorakoznak:

hol, holott, honnan, hová;

mezén, merre, merről, meddig.

Az első csoport ugyanazon névmástöböl van képezve, mely a *hogy* kötőszót termette (l. 102. czikk). A második csoport a *mi* névmás különös *mez* mellék alakjából való, mely különben csak egynéhány kifejezésben van meg.¹⁾ — Az elsorolt kötőszóknak régibb irodalmunkban, mint a közönséges relativumoknak, gyakori mellékalakjuk volt ez: *valahol, valaholott, valahonnan, valahova, valamerre, valameddig*; a mai előbeszédben pedig, mint egyéb relativumaink, rendesen a névelővel járnak: *a hol, a honnan* stb. — Az egyszerű *hol, honnan* stb. alakok azon fölül, hogy relativumi minőségükben kötőszóként szolgálnak: ép úgy mint a *ki mely mi*

¹⁾ *Mennyi és mekkora* a régi nyelvemlékekben inkább így hangzanak: *mínyé, mínyi, mikora*, s így a *mez*-hez való viszonyuk kétes. De emez van meg Biharban (és Aranyról a Nagyidai Czigányokban III:103. vsz.) a *mez iránt* kifejezésben Ny. I:98, 245.

névmások, lehetnek kérdők (*hová ment?* stb.) és határozatlan névmások (főleg kettőztetve: *hol sír, hol nevet* = néha sír, néha n.).

Ha a helyi kötőszóknak jelentését vesszük szemügyre, először is egy sajátos jelenség vonja magára figyelmünket. Valamint más nyelvekben, úgy a magyarban is, a helyh. kötőszónak alakja — hogy p. a *hol* vagy a *hová* szócskát kell-e alkalmaznunk — nem a mellékmondatnak a főmondatához való különösebb viszonytól függ, hanem attól, hogy maga a mellékmondat igéje micsoda helyhatározást igényel. Például: ott voltam (*hol?*), a hol ő volt; de éppen úgy: oda mentem (*hová?*) a hol ő volt. Ellenben: ott voltam (*hol?*), a *hová* küldtek; s ép úgy: oda mentem (*hová?*), a *hová* küldtek. Tehát a helyh. kötőszónak alakjára nézve csak a mellékmondat tartalma irányadó, úgy mint a rendes viszonyító névmás casusára nézve.

Ezek a kötőszók egyszerű relativumok szerepét játsszák még annyiban is, hogy a helyhatározó mondat jelző mondatul szolgálhat helyiséget jelentő főnevek mellett és átvitt értelemben egyéb főneveknél is. Példák:

nem te szidalmazsz mostan engemet, hanem a hely, a hol vagy [= a melyen vagy], Pesti G. mes. 108. a termék közül legjobban vonta magára figyelmemet az, hol a családkepek vannak Pet. vegy. m. I:34. de ezt az egek csak oly népnek adhatják, hol előbb a királyt végkép megugratják, Sárosi: tromb. 6. a tavak és lápok . . . , hol vadmadár fürdik, sír, kerepel, hápog, Tompa I:300 | hol vagyon az vacsoráló ház, holott megeszem az husvéti bárányt? Wink. c. 146; Jeruzsálembe vagyon a hely, holott illik imádkozni 297; mi lehet e széles föld felett szebb dolog a végeknél? holott kikeletkor a sok szép madár szól . . . BB. 95; az Édenben felékesített isten egy kertet, holott helyhezteté az embert: plantaverat paradisum, in quo posuit hominem MA. bibl. I:2; nincs szó, sem tartomány, holott ez tudomány nem prédikáltatnék MA. zsolt. 45. oh mi sokkal nagyobb az a kicsiny helység, a holott töltöttem gyermekifjuságom! Tóth K. költ. 46; meglátogatom a fényes csarnokokat, holott a művészek játszanak, énekelnek. 47; hát ez ama hely, a holott az Árpádok laktak? Vajda J. kis. költ. 110. | ez egyik oka, honnét indultam ez könyvet kinyomtatnom Born. ének. előszó ut. l. diese quellen von vergnügen und glück, a u s d e n e n ihr schöpfet: e kútfői az örömmek és boldogságnak, a honnan ti merítgettek Kaz. munk. II:22 (Kónyi u. a. helyet így fordítja: m e l y e k b ő l); nincs hely a világon, honnan pokolba ne volna út Erd. közm.; ez az a híd,

honnét a hídpadlást a testvéred haza vitte, Kriza vadr. 440 (= ez az a híd, melyikről a hídpadlást a testvéred haza vitte u. o.) | a hová megyen, ez az ország még nagy hasznára lehet, mert jó iskola Mik. 88. lev.; fenn, a tetőn e büszke vár, egyetlen kő a zsámolya, egy óriás kőszál, hova a felleg is hódolni jár A. «Katalin» 2; elindultam, hogy majd vmi jó helyet keresek magamnak, a hova lefeküdjem AL. népm. 280; nem láttak csak egy tanyát se, a hova betértek volna Népk. gy. I:496 || ide tartoznak az ilyen kifejezések is: filius hominis non habet ubi caput reclinet: embernek fiának nincsen [helye] hol ő fejét lehelyheztesse Jord. c. 376; szokottabban infinitivussal: embernek fiának nincsen hová fejét lehajtani Virg. c. 32.

Legkevésbé föltűnő ez a jelzői szerkezet olyankor, mikor a főmondatban maga a jelzett főnév helyhatározó. Példák:

revertar in domum meam, unde exivi: megtérek az első házamba [v. ö. oda] honnan kijöttem Jord. c. 391; Annáshoz vitetém, holott méltatlan arczúl veretém, innen Kaifáshoz vitetém, ki előtt méltatlan vádoltatám Tih. c. 123; «hegyre, hol . . .», «koporsóhoz, holott . . .» 371; hírem nélkül mentenek a veszedelemre, hová sem én, sem más nem küldte Lev. I:281; azon a helyen légyen [= ott légyen], az holott a sors hozza Kár. bibl. I:153; vezérelj messze földre, idegen nemzetre, hol lakjam békeességben BB. 166; az életre nekem utat mutat, mely életben vagyon örök boldogság, hol szent színednek gyönyörű voltát láttatod MA. zsolt. 36; én azon helyezetben, hol te vagy, a hibákat irtogattam volna, Horváth Endre lev. Kazinczyhoz Glott. 19; e völgy azon magaslathoz végződik, holott Villány tűznedve terem A. próz. 148; idegen emberek közé, a hol talán soha sem talál apja helyett apát AL. 44; olyan helyre hajtsd, a hol jól lakhatik Népk. gy. I:452.

Ritkán esik meg, hogy a helyhatározó mellékmondat látszólag főnévi mondat helyett áll; l. erről II:163. l.

XXXV. A *hol* kötőszó.

Helyi használata.

140. Ennek a kötőszónak számos alakja van, legnagyobb részt *l*-re vagy *n*-re végződő:

a) *hul* Valkai geneal. 41, *hul* Vásárhelyi-Canisius 705 | *hól* MA. bibl. I:36, 241b (kérdőleg; valahól lakandasz 240b); Seps-Uzon, Ny. VIII:376 || *hul* Döbr. c. 16; Sylv. új test. I:139, II:8, Decsi Sall. 16, Lépes stb. | *hol* | «a *hou* szouguá[*l*]t» palócz Tud. Gyűjt. 1819. VI:37.

b) *hún* Ifj. Helt. aritm. H, Cserényi perzs. kir. 3, Diószegi talent. 201 | *hón* Pethő krón. 15, Pázm. kal. 63 || *hun* Eszterh. any. 416; Dunán túl általános; v. ö. még *huén* Baranyában Ny. VIII:427 | a *hon* Lev. I:224, 270, «sohot a *hon* jarwnk» u. o. 4; Telegdi, Lépes, Zrinyi; «a *hon* nem kéne» Csok. Toldy kiad. II:62.

Ezen fölül előfordúl *hunn*, Salamon «Két m. dipl.» 101; és *holt*: emez, rendesen csak a *scholt* (*sehult* Lev. II:200, *schutt*, *sohutt*) és *néholt* (*néhutt*) összetételekben, de az Érdy eben *hol-ott* helyett is olvassuk (15. l. kétszer) *holt ott*; továbbá Bethlen Gábornál (Ny. X:312) és Szász Knál (Nib. 185) a *holt*. — Ezekre az alakokra van alapítva Budenz véleménye (NyK. III:303), mely szerint *hol-t* és **hol-n* ugyanolyan alakpár, mint *mikort* és *mikoron*, csak hogy az első elvesztette ragját, a második ellenben megtartotta s az *l* hangot enyészttette el: *honn*, *hon*, mint **bel-n*: *benn*: *-ben*.

Példák a helyi használatra:

a) *hol*? mert ott, *hol* fű nincsen, hiába kaszálnak, Pesti G. mes. 102; aratsz, ahul nem vetettél: metis, ubi non seminasti Helt. új test. G6; azhol én nem értettem, meg akarom igazgatni Komj. A. vij; ott fáj, a *hol* tapogatja Pázm. préd. 861; a *hol* füst van, tűznek is kell lenni, Dugonics; a *hol* enned adnak, egyél, a *hol* ütnek, fuss Erd.

Közm.; az hol én emőnyök, ott a fák is sirnak, Kriza vadr. 18. | be nehezzé tettet magadnak tanításod folytatását, túl azon, a hol azt félbeszakasztád: wie schwer hast du dir's gemacht in deiner unterweisung fortzufahren, wo du sie gelassen hattest Kaz. Diogenes 51 | valahol viaskodom, az föld kerekiségének nézőhelyén hiendem magamat lenni: ubicumque pugnabo, in theatro terrarum orbis esse me credam, Forró: Curt. 575; valahun leszek, titeket megbüntetek: ubicumque ero 624.

b) honnan? a magyarok is onnan jöttek, a hol a húnok őshazája volt.

c) hová? mikor jutott oda, hol Jézus vala Münch. c. 194; tedd meg oda maradékját, a hol vetted Dom. c. 86; a hol erősebb harcra vagy, oda állatja, a kikhez inkább bízik Pázm. préd. 35; én is oda való vagyok, hol az a szép csillag ragyog, Czuczor; a hol dög van, oda gyűlnek a sasok, Erd. Közm.

d) merre? véletlenül arra fordúlt a kisasszony, a hol ő gunygyasztott, Porzó «A kávéház oszlopa» | megszállának Moabnak mezein az aránt, hol Jerikó városa vagy: castrametati sunt in campestribus Moab, ubi J. sita est Jord. c. 164; ki mind az aránt hol álland ottan bemenjen: ingredientur singuli per locum contra quem steterunt 295.

e) meddig? jövének mind addig, hol ő vala, Pesti G. ev. 124; menjünk egész addig, hol a patak szakad: lass uns gehen bis dahin, wo der bach herunter sich stürzt Kaz. munk. III:119; a Lajta mellett egy egész sátorváros nyúlt el addiglan, hol az egyesül a Dunával: bis zu ihrer einmündung in die Donau Kaz. reg. 280; nem restelleném anynyiéig elmenni, a hol ezt maga feltalálta Ny. X: 47; sárga csikóm, te se pihenj meg addig, hol barna babám lakik Népk. gy. I:269.

A *valahol* alak rendesen a. m. ,mindenütt a hol', ,a hol csak'.
Példák:

mert valahol vagy a te kincsed, ott vagy a te szíved is, Érdy c. 136; valahun pestis vagy, mindenütt megszűnt az törvény RMNy. IIb:822; borotválja el minden szőrit, egészen, valahól mi szőr vagy rajta Kár. bibl. I:100; ez fű valahól vagy, a vakondok ott nem lakik Mel. herb. 93; valahol leend az püspök, vagy [= akár] Rómába, vagy Eugubiumban, azon papsága vagy Zvon. Osiand. 89; valahol egy szép leány van, mind csalfa, Népdal | hová? azonnal ő Nsgához megyek valahol megtalálom Lev. I:186. — V. ö. *valamely hely* találkozik a szemtelenség, ott szokott lenni a büntetés, Landovics segítség II:209.

Hasonló értékű kifejezés: «*akárh*ol van dinom-dánom, őt

ott leled; akárhol megfordult, mindenütt szívesen látták» CzF. szót.

Átvitt használata.

141. Gyakori és könnyen érthető átvitel az, melynél fogva a *hol*-kezdetű mondatot a levélnek vagy beszédnek valamely helyére vonatkoztatjuk:

hol pedig te kd. engem fenyeget, [ott, arra nézve azt jegyzem meg] kd. bátor a nélkül lenne, sokkal jobb volna barátsággal lennünk Lev. I:239; *hol* kd. meg nem akar elégíteni, ismét uramat akarom érte megtalálnom [megkérnem] 254 stb. | *hol* semmiképpen nem akarja felséged szolgálatomat venni, mégis könyörgők fgsdnek, hogy bocsásson békével fsgd, Török-m. eml. okm. III:16 | a *hol* ezt mondod, hogy az özvegység embereknél nem dicséretes, bizony az gonosz embereknél, de az jó özvegység dicséretes minden jó embereknél, Sándor c. 34; változtasd meg ebben, kérlek Lucretia, az te akaratomat, hiában valónak az *hol* mondod lenni az én fáradságomat BB. 186; *hol* pedig Szigetvárat [a szultánnak] nevével kéred, jó követ, tudnod kell, az mit mondok néked Zr. VI:43; fejét rázta Miklós, a *hol* nem szerette A. Toldi.

Néha állapotot fejez ki az ilyen mellékmondat (más nyelvekben is): a mi nyelvünk ott, a *hol* van, nem maradhat Kaz. lev. III:75.

Időhatározásban is előfordul néha a *hol*, úgy mint a franczia *où* s a német *wo*, valamint megszorított jelentéssel a latin *ubi* (időt fejez ki a «*hol* nevet, *hol* sír»-féle páros mondatokban is, továbbá Faludinál ebben a fordulatban: *hol-mikor* = olykor-olykor, ottan-ottan.¹⁾ Példák: nyugszik reggel, *hol* viradt BB. 96, a bártfai kiad. «*hogy v.*»; még megjön az idő, *hol* fületlen szobában nem lakom Pet. «Két testvér»; el nem mulasztott egy alkalmat is, a *hol* elbeszélhesse, Abonyi «A mi nótáink» I:6.

Föltételt is fejez ki itt-ott a *hol*-kezdetű mondat (mint a német *wo*, különösen így: *wo nicht*, ha nem²⁾): *hol* elváltoztatják

¹⁾ Tehát nem éppen «legdurvább germanizmus,» mint Király Pál állítja Ny. VII:460, ámbátor «a magyar az időt időnek nézi, nem pedig helynek.» V. ö. a *holott* hasonló használatát és a *meddig*-nek s az egyszerű-mondatbeli helyhatározó alakoknak az időre való átvitelét.

[állapotát, helyzetét], az ellen semmit nem áll, és ha tisztségre viszik, azon megszokott alázatosságba megmarad Virg. c. 686; ha mit értünk bizonyt, tehát a taraczkkal lövünk kettőt, hol penég több hallik, tehát ha ki akar jönni ide siessen Lev. I:196; hol pedig öcsém uram csak magától cselekedte volna, efficiálja Kd, hogy ő keme is adja meg az borokat II:196; sőt *hol* — *ottan* = ,ha — úgy, ha — akkor‘ u. o. 183.

Innen aztán nagy ritkán átmegy a megengedésre, mint *holott*: hogy jöttél ide be, hol nincsen menyegzői ruhád? quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem? Jord. c. 423; miképpen szólhattok jót, hol ti gonoszak légyetek? quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali? 390.

XXXVI. A *holott* kötőszó.

Helyi használata.

142. A *holott* kötőszó, mint már a fönt (140) idézett *holt ott* alak mutatja, a *hol* és *ott* szócskák összetételéből állott elő. Ugyanezt bizonyítja az a körülmény, hogy az Érdy eben rendesen külön van írva e két elem, p. 4. 10. 218. stb. ll.; szintúgy Fest. c. 4. Lev. I:88 stb. *ahol ot* Mel. SzJán. 313, Kaz. c. 14. Továbbá a néhol szintén olvasható *hunott* alak, melyben a *hol* kötőszónak *n*-es alakja lép föl.¹⁾ Faludi meg a második elemet sokszor a közelre mutató *itt* szóval helyettesíti (*hol itt* e h. és itt' 523, 533, 669 stb.). — A *hol-ott*-beli mutató elemet az *a-hol*-beli névelőhöz hasonlíthatjuk, csak hogy amabban a mutató szócska ragozva van, mert hátul mint appositio járul a *hol*-hoz. V. ö. «távol világok végén járva pályát, *hol* a mindenség határfala *ott* áll» Szász K. műford. I:4; s az ilyeneket: *ott* is *ott* állt egy nagy kamasz ördög (I:42. l. jegyzet). Természetes, hogy a mellett a főmondatban is állhat a

¹⁾ Hattunk gyűlést Somkerekre, hunot az király méltóságáról szólunk (1553-i levél) Tudománytár 1841. I:69; én nem tudom mi akadályozhatna meg, hunott Erdélyben senki több ilyen rab nincsen, mint én, Th. Tört. Kal. 113. V. ö. *ihonot* vannak Protus és Hyacinthus Tih. c. 315.— Egyéb írásmódok közül említhető *holoot* RMNy, IIb: 45, a 16. században gyakran előforduló *hollot* (u. o. 48, 51 Helt. mes. 12, új testam. CS, vig. könyv. 55, Ifj. Heltai aritm. H6; *ahollot* Tolnai vig. 68), végre a megtoldott *holottan* Vör. munk. II:290; «csak mereszti szemét a kathedrára, holottan a bölcsesség forrása fortog» P. Hirlap 1883. 25. sz. tárcza.— A névelős alak a régieknél gyakori; a *holot* Kaz. c. 17, Tih. c. 134, 3:2, az *holott* Kár. bibl. I:153, Gyöngy. I:91 stb. — Ritkább a *valaholott* alak, l. a szövegben a) alatt.

mutató *ott*: a holoth vagyon az szeretet, ot vannak a szemek Tih. c. 134; hogy a holot te vagy, én es ot legyenek Kaz. c. 17.

Érdekes azonban, hogy az egész *holott* kérdőleg is előfordúl: Ádám, holot vagy? Tih. c. 226, 240; méltóltatnék megjeleníteni, fia holot volna Kaz. c. 73; amaz reménletted istened most holott? BB. 131; a molnár hol-ott legjámborabb? Mesés könyvecske (idézi Kassai J. Szókönyv III:438); holott őrizik az barmot? ubi pascant greges? MA. bibl. I:35; «holott a vendége?» (hallottam Csik-Szeredán 1879). — Továbbá mint határozatlan névmás: «Jupitert az égből hányszor le nem vonta [a szerelem]? itt bikává, amott sassá változtatta, holott pásztor, s holott kosképben jártatta» Gyöngy. MV. I:131. vsz. Söt játszi ikerítéssel: «Lesz-e meggy? — *Hilitt-holott* szemmel-szemmel a fák hegyein» Tolna m. Ny. IV:174 (v. ö. *pid ilit pad alatt* e h. „pad alatt” gyermekversben Ny. IV:185).

Mai nyelvünkben helyi jelentéssel nem használatos; a népnyelvben az imént idézett csiki és tolnai mondaton kívül csak egyszer találkoztam vele: «hol jársz te itt, holott a te országodból még egy madár se jár?» (Halász I. kézirati mesegyűjteményében «A csoda gyűrű») s itt is bele játszhatott a megengedő jelentés. Íróink azonban használják néha mint a régi nyelvnek egyik hagyományát. Példák:

a) hol? nem illik ott a szolgának tunyálkodnia, holot az ő urát látja erős viadalmban Nagysz. c. 22; holot a bűn bővelkedett, ottogyon a malaszt inkább szokott bővelkedni 80; az holott vmi nehézség volt a betűben, azt megmagyaráztam MA. bibl. előbeszéd 5; holott a föld nekem nyugalmat ad, beültetik virággal hantomat, Tompa I:56; s a holott járt, térét, halmát összedúlta, Szász K. Álm. 131 | *valaholott*¹⁾ leend, hozzá vonson mindeneket Tih. c. 6; ezt vele viselje ember, vala holot járand, Lobkovitz c.; valaholott házba bementek, ott maradjatok Kár. bibl. III:36; valaholott tudós ifjak eleibe akadott, mindenütt kedvességgel látták, Menyői aritm. 4; mindenütt megmutatta bosszankodását, valaholott csak látta «Halló boldog estéje» 60; csak sohajt és fárad, valaholott megáll, mindaddig bujdosik, míg társra nem talál Erd. népd. I:11.

b) honnan? az úton járó visszatér, holott továbbá menten nem mehet; ubi porro nequit pergere Com. vest. 53.

¹⁾ A *vala* itt is rendszeren azon árnyéklatot jelöli, mint az egyszerű *hol* mellett, l. fönn 140.

c) hová? jöve Nazarethbe, holot neveltetett vala: venit Nazareth, ubi erat nutritus Helt. új test. P4; messze tengerekre, holott csak undok vad fókák eveznek, Greguss Gy. Luziád 20; akkor kardja volna villám, s menne, holott apja székel, Szász K. Álm. 35.

d) meddig? hála emelkedik onnan fogva, a hol a nap felkél, addiglan a holott elhanyaglik Kaz. munk. II:11; ne kényszeríts időn s ürrön keresztül addig repülni, hol csak fény lakik, és a holott én, durva föld fia, a fény miatt magamra nem találó, Kaz. lev. II:30.

Holott e h. és ott: Reginaldus mene Bononiában, holot álla prédikálásban Dom. c. 38; «És azt a helyt... mostan Dézsnek híjuk: Holot az váras mellett közel... az egyik földvár vagyon» Helt. krón. 22; a hegy ég vala tűzzel, mind az ég közepéig, holott setétség vala: mons ardebat usque ad caelum, erantque in eo tenebrae Helt. bibl. I:Mmm = Kár. bibl. I:161; jöve a szamar az erdőbe, holott egy oroszlánbórt talál, Pesti G. mes. 125.

Atvitt használata.

143. A régieknél előfordúl — mint a német *wo* s a latin *ubi*¹⁾ — időhatározó mondatokban, legtöbbször a Döbrentey codexben: holott kedég volna Jézus Betániába, hozzá mene egy asszony: cum autem esset Döbr. c. Máté 26:6; holott már este lett volna, jöve József: cum jam sero esset factum Márk 15:42; holott eljutott volna, legottan hozzá menvén monda: cum venisset, statim accedens ad eum ait Márk 14:45; holot ett volna: cum manducasset u. o. 324. l.; te nagy irgalmasságodat mutatád, holoth ellenségidért imádál, Czech c. 14; meggondolja vala, mely nagy méltóságra ötet felemelte volna, holoth ő sz. fiát néki adta volna, Nagysz. c. 363; mennyi szörnyűség leszen az holoth szünetlen látják ördögnek szörnyűségét, Guary c. 2; megszűnik az isteni bosszúállás, holoth leend az tiszta gyónás 43; holott ők azt kívánják vala, azt felelé nekik... Tel. ev. 468; midőn vétkeztem, megdorgáltál, holot tudatlan voltam, tanítottál, Pécsi: Ágost. im. 102.

A helyről a helyzet, állapot meghatározására is átmegey,

¹⁾ Ugyanezt a helyről időre való átvitelt mutatja a *mihelyt* kötőszó, mely azonban mint a l. *ubi* az érintkező előidejűségre szorítkozik. V. ö. még *legott, ottan* stb. stb.

s ilyenkor a. m. ,azon állapotban, hogy, ' olyan körülmények közt, hogy'; p. «holott ez mai napon született nekünk a Messiás, mely nagy örömnünknek kell ezen lenni!» Tel. ev. 74; holot pedig bizonyos napokat választanak a bűjtre, az ő törvényből származik az Mon. Hit olt. 141.

Az ilyen mondatok aztán, mint az egyszerű mondat állapot-határozói, sokszor o k h a t á r o z á s t is foglalnak magukban:

megleszen ezokáért ez is, holott a több dolgok mind megletenek Helt. bibl. I:a4; . . . mit kellene cselekedni, holot ilyen nagy vétékben találtattanak volna ennyi országbeliek: in maxumo scelere tantis civibus deprehensis quid facto opus esset, Deesi Sall. 32; ha azt parancsolta volna, hogy ajándékkal menjenek, nem örömetst mívelték volna, de holott azt parancsolja, hogy dühösködjenek, azt jó kedvvel megmívelik Tel. ev. 133; holot alkalmas eszköz vala . . . az gyermekek öldöklése, azzal akara élni az isten 135; holot az istennek akarátja ez volt, szükség lón hogy . . . 141; minden magyarnak bánatos lehet ilyen nagy embernek kimúlása, holott ő keme volt országunk egyik gyámolító oszlopa Lev. II:193; efficiálja Kd, hogy ő keme is adja meg az borokat, holott, ha meg nem adatik, jobbágyiúnak igazságát nem hagyom agyon elnyomni 196, 198, 199, 200; következik azért, hogy holot ő ez okon haragszik reánk, te magad engeszteld meg az anyádat, ki minket annak haragjában ejtetél (sequitur ergo, ut, q u i a illa propter hanc causam irascitur nobis, tu mitiges matrem, qui irae eius nos obtulisti) Forró Curt. VII. könyv 1. fej. végén; alamizsnákat tegyünk, holott másképpen nem lehet üdvözülnünk, Illyés préd. II:175; az ember az ő testében az istent ki nem ábrázolhatja, holott lélek az isten, Keresszegi préd. 41; követség, süket-ség, melyeket senki ts-nél egyébbel igazán soha nem írhatna, holott az radixokban követ, süket vagyon, Geleji Kat. Corp. gramm. 696; az helyesen szóllás igaz magyar módon essék: holot az mi nyelvünk eléggé kimutatja, hol s mikor esik illetlenül az szó, Medgyesi u. o. 709; a gyógyhatásban könnyen nem hiszek, holott legelső orvosink lemondtak (may not be so credulous of cure, w h e n our most learned doctors leave us) Győry V. Shaksp. XIII:180.

Akár az állapotból, akár az okhatározásból magyarázható a megengedő használat, mely ma napság a *holott*-nak rendes szerepe.¹⁾ *Holott* mint megengedő kötőszó egyértékű a *noha* kötő-

¹⁾ Az okhatározásról megengedésre való átvitelt láttunk már a megengedő *azért* kötőszónál (78. cikk: *azért is*,) az *azért hogy* kezdetű mon-

szóval (l. ezt), de abban különbözik tőle, hogy legtöbbször kérdő főmondatok mellett alkalmazzuk. — Példák:

a) Mint cselekedhetem én ezt meg, holott írás-nem-olvasható ember vagyok? Zvon. post. II:210; miképpen hozhatna az szerencse boldog életet, holott szinte ő magában is nem igaz, hanem csalárd? MA. sb. 53; min szomorkodjanak tehát, holott . . . mindent jó kedvvel fogadnak? Pázm. préd. 618; «ki merné tagadni az ti bálványozásokat? holott nyilván vagyon, hogy ti az képeknek imádkoztok». Pázm. öt lev. 21; mért hallgassak, holott oly rosszúl bántok velünk? Gvad. nót. pok. men. 24; hogy halhat hirtelen halállal, holott annyi dolgok szüntelen emlékeztetik róla? 45; miért kell annyi ellenfélt találnod, holott a föld te általad lesz áldott? Greguss Gy. Luz. 26.

b) nem lelének, holott sok hamis tanúk előmentek volna, Döbr. c. Máté 26:60: non invenerunt [testimonium], cum multi falsi testes accessissent; ¹ háládatlannak tartanálak, ha Elvirt nem szeretnéd, holott mit cselekedett érted Mik. mul. 177; itt láték tánczokat, játékokat, holott a másik úton ezekből legkisebb se vala látni való, Gvad. nót. pok. 8; másoknak kincset akarnak szerezni, holott magok mindenben szűkölködnek 62; itt is, ott is tátongó seb, holott begyógyítani mennyit buzgólkodott! Tompa I:47; az ostoba emberek úgy ragaszkodnak a világi jókhoz; holott amoda át milyen paradicsom várakozik rájuk, Jók. é. 194.

Ma néha ez a *holott* a megengedő *pedig*-gel van erősítve: «oda mentek, holott pedig meg volt tiltva.»²) — Szokatlan a rela-

datoknál (117. cikk végén.) és v. ö. II:114. l. jegyz. Ugyanez az átmenet látható az angol *where-as* kötőszónál. Ellenben az állapotról megy át a megengedésre a német *wo* (*wo doch* = und doch) és a franczia *au lieu que*, mely két szembeállított gondolatot köt össze, p. «la jalousie est en quelque manière juste et raisonnable, *au lieu que* l'envie est une fureur qui ne peut souffrir le bien des autres» Rochefoucauld. Kazinczy 13. l. így fordítja: «A féltékenység bizonyos tekintetben eszes és igazságos indulat. *De* az irigység az a neme az örülésnek, mely nem tűrheti, hogy más boldog.» Lehetne így is: Holott az irigység... V. ö. «e tudomány egy és egyenlő volt: Holott az egyéb népeknek isteni tiszteletről való tudományok megváltoztanak» Helt. bibl. I, a4.

¹) V. ö. Károlyi: nem találának, noha sok hamis tanúk jöttek volna elő; Münch. c: nem lelének, jóllehet sok h. tanúk jöttek volna.

²) V. ö. még: «Megvizasztaltál engemet és szoltál az te szolgáló leányodnak szíve szerint: *holott mindazáltal* nem vagyok én olyan, mint egyik a te szolgáló leányid közül» MA. bibl. I:241b.

tivummal: «nevethetünk benneteket, hogy a parasztokat megvetitek, holott a kik gyakorta ugyanazon jósággal birnak, mely nélkül szűkölködtek» Gvad. nót. pok. 34; v. ö. «a ki pedig» stb. I:154.

Már Versegly föllállította azt a szabályt, hogy a *holott* kötőszó nem állhat a «mondás», ill. az összetett mondat elején (Magy. gramm. 256. §., így CzF. szótára is). Vers. Anal. II:382: *Holott*, non obstante quod, etsi, periodum incipere nequit, et indicativo aut optativo jungitur, ut: nem cselekszi, holott magának volna hasznára: non facit, etsi res illi ipsi emolumentum adlatura esset.

XXXVII. A *honnan* kötőszó.

144. Ezen kötőszónak, valamint a mutató *onnan innen* névmásoknak számos mellékalakja van, s ezek közül a mai irodalmi nyelv csak kettőt alkalmaz: *honnan*, *honnét*. Az eredeti alakhoz legközelebb állóknak látszanak a mai népnyelvben még élő *honnaid* és *honnand* (*honnajt*, *honnant*; *honnaid* Lev. I:278). Igen sűrűen fordul elő a codexekben s tájanként még ma is *honnat* (p. Ehr. c. 10, Bécsi c. 4 stb. Gvad. nót. pok. men. 59). A régiéknél a *honnal* alak sem ritka (Lev. I:37, Zvonarics, Tolnai, Lépes). — Elvétve előfordul *honnén* («honnen való avagy honneg jött volna») Nádor c. 621; a *honnén* Mik. lev. 1. kiad. 162) és *honnénd* (Tört. tár. XV:41, Thaly vit. én. I:137, Boda törv. 30; Dunán túl ma is hallható mind a kettő). — Sajátságos hangváltozást mutatnak ezek: *honnég* (Nádor c., Helt. mes. 12), *honnag* (Fest. c. 374, Basilius credo 125.¹) — A megtoldott *honnaton* nem ritka a codexegekben (Érs. Debr. Nagysz. cc. v. ö. «honnetan tudod?» Kaz. c. 37). — Az első szótag magánhangzója néha *u*: *hunneth* Peer c., *sohunnan* Felv. pest. 104; Dunán túl ma is így mondják rendszeren *hunнан*.

Példák a rendes helyi használatra:

a) hol? a honnét elmegyén, lesz éj setétsége, Gyöngy. I:92.

b) honnan? az erdei fűvis minden felől, a honnan fogod, meggyak, Mel. herb. 47.

c) hová? megtérek az első házamban, honnan kijöttem: revertar in domum meam, unde exivi, Jord. c. 391; úgy elmegyek arra helyre, honnan madár se jön erre, Népk. gy. III:122.

¹) V. ö. a *sög*: *sőt*-féle váltakozó alakokat I:98.

d) merre? arra felé fordulék, a honnan a szózat jöve, Gvad. nót. pok. 21.

e) meddig? addig menjetek, a honnan ezt a virágot hozták.

Néha eredetet határoz meg az ilyen alakú mondat. Példák: és honnan épültetnek volé te benned te barátid, innen téged megutálnak Horv. c. 246; honnét épülni kell vala, onnét haragot mutata Dom. c. 280; az honnat a vétek, onnat eredett az ítélet, Haller paizs 18. — A *honnan* néha a. m. ,és onnan, és azért': a juh láttatik meg nem elégíttethetni, honnét rendkívülvaló kívánsággal keresi a füveket, Illyés préd. II:13.

XXXVIII. A *hová* kötőszó.

145. Az általánosan dívó alakok *hová* és *hova*; Temesközben *huvá*, *huva* (Kálmány, Szeged Népe II:237); Dunán túl összevonva is hallható: *há*, ill. *a há*.

Példák a rendes helyi használatra:

a) *hol*? ha vmely jobbágy elveszti magát, *hova* sem híremmel, sem akaratommal nem megyen, Lev. 281; *hová* fordul a nap, ott van ékessége, Gyöngy. I:92; a fát teli látod, *hova* ellátsz szemmel, Győry V. «Havi Szemle» I:44.

b) *honnan*? a *hová* te beférsz, onnan nehezen térsz, oda ragadsz mint kéreg, BB. 159.

c) *hová*? menjünk oda, az *hova* indultunk, Virg. 60; az *hova* én megyek ma, te oda nem jöhetsz, Érs. c.; oda hajol szíve, a *hová* néz szeme, Pázm. préd. 1103. — stb.

Ide tartozik ez a kifejezés: «nincs *hová* lehajtsa fejét a világon» A. Toldi IV. embernek fiának nincsen *hova* fejét lehajtani Virg. c. 32. Ezek elliptikus szólások s kiegészítve így hangzanának: nincs hely, *hová* [= melyre] lehajtsa fejét a világon; nincsen hely, *hová* fejét lehajtani lehetne.

Valahová rendesen a. m. ,mindenütt a *hová*’, ,a *hová* csak’.
Példák:

hol? *valahová* menendesz, megyek, és *valahol* lakozandol, én is lakozom: *quocunque* perrexeris, pergam, et ubi morata fueris, et ego pariter morabor, Bécsi c. Ruth I:16; *valahová* lépik, sok szemek kísérik, BB. 75, 175; *valahova* csavarodék *mindenütt* nyomába levék, Matkó bány. 40; K. híres a küzdésben, s rettegik *valahova* megy, Kaz. munk. VI:128 | *hová*? követelek tégedet, *valahova* mégy: *sequar te, quocumque* ieris, Helt. uj. test. R6; oda hajtja, viszi, *valahova* akarja, Mel. Sz. Ján. 422 | NB. a tetűt megöli, *valahova* kened is, Mel. herb. 156.

Valamint a *hol* és *holott* állapotot, a *honnán* eredetet, ép úgy fejez ki a *hová* vég határozást néhány XVI. s XVII. századi írónknál ebben a szerkezetben: még halálok is hová szörnyűbb a híveknek, annival nagyobb felmagasztalásokra lesz Born. préd. 24; hová gyakrabban gondolkodunk Krisztusról, annival közelebb mihozzánk is 251; hová nagyobb az bú rajtunk, annival nagyobb örömet is veszünk 293; hová többen ..., annival inkább ... Born. ev. III:93; ez világi élet hová tovább élünk, annál gonoszab, Mihálykó, örök élet 38; hová bővebben prédikáltatik a te szent akaratom minékünk, annál kevesebb fogamatját látjuk, Szokolyai, balzs. 174 | nem köszönt sem ifjat, sem vénét, hanem hová kevélyebben léphet, úgy megyen el az ember előtt, Csombor leir. 94. — Vég határozónak mondtuk itt a kötőszót, mert körülbelül a. m. mennyire: ,haláluk mennyire szörnyű(bb), annival nagyobb felmagasztalásukra lesz¹⁾; ugyanazon észjáráson alapszik a *míg* — *annival* kifejezés (l. a *míg* kötőszót), azonban rendesen egészen más fölfogással jelöljük a fentebbi mondatok viszonyát: *mentől v. mennél* — *annival v. annál*, l. a módhatározó kötőszók közt.

Az imént tárgyalt szerkezetből fejlődött, ellipsissel, a ma is használatos *hová tovább* kifejezés.²⁾ A fönt Mihálykóból idézett példát így lehet rövidíteni: e világi élet hová tovább gonoszabbá válik. Ilyenek:

hová tovább mind fellyebb-fellyebb emelkednék, MA. tan. 1174; az sz. lélek által mi hová tovább, inkább inkább megtisztítatunk, MA. Seult. 452; ez a város eleintén csak egy kis vár vala, azután hová tovább megépült, Konstant. leir. 3; minek-utánna pedig hová tovább, s napról napra elhíresednék, Tarnóczi, szents. 169; hová tovább mind jobban jobban megvilágosodik ez, Megy. dial. 66; hová tovább mind többek tenyésznek. GKat. titk. 275; hová tovább, úgy tetszik a buzgótalanság öregbül az emberekben, Bod lex. el. 9.

¹⁾ A latin «*quo majus, eo melius*» szerkezetet szintén lehetne így magyarázni: ,hová nagyobb, oda jobb', azaz a mennyire n., annyira j.

²⁾ «Hovatovább: minél tovább, mennél több ideig; jobban és jobban, mindinkább. Hovatovább halogatod, annál rosszabb. Ezen ember hovatovább szegényebb lesz.» CzF. szót.

Hasonló kifejezés a *hová hamarabb* is,¹⁾ mely előbb teljes mondatban volt használatos, azután pedig kihagyással, ép úgy, mint az előbbi. Példák: ez levélvivőtől hova hamarab lehet küldje meg énnekem az menedéket Lev. I:41 (v. ö. «mennél hamarabb lehet», «mint hamarabb lehet», l. az ill. k-szóknál); hova hamarabb gyalogja után siet a háló helyre, Szalárdi krón. 89. (Ezek mintájára olvassuk: «Az amerikai verseny, mely *hova előbb* az európai terményeket leszoríthatja a világpiaczokról» Kecskeméti Lapok 1883. 36:2. Szintűgy Aranyinak egy levelében «A. életéből» 88.)

XXXIX. A mezen kötőszó.

146. Csak ormánsági közleményekben találjuk, s ott a. m. merre (v. ö. azon megy és arra megy): mezon akar, arra mehet Ny. II:48; mönnyön, a mezon akar II:131. — Azonban lehet, hogy más vidéken is használják így, mert *mezen* mint kérdő névmás messzebb el van terjedve: «mezen kell e tön keresztül menni? mezen érek hamarabb oda?» (Bihar) Ny. I:198, 245; «mezzen?: merre, mely úton?» (Csallóköz) 280; «mezon möntél?: merre mentél?» (Ormánság) 424, V:521. — V. ö. még 139. ezikkünk jegyzetét.

¹⁾ «Hová hamarabb: minél hamarabb, minél előbb, igen sietve, mit sem késve. Hová hamarabb ott légy.» CzF. szót.

XL. A merre költőszó.

147. A XVII. század előtt nem mutathatjuk ki. Ma a *merre* mellett nagyon el van terjedve a *mère* kiejtés (mint *êre, âra*); azonfölül, leginkább palócz vidékeken *möre* (Pap, palócz népkölt. 19,¹⁾ Mátyusföldén Ny. IV:174, Kún-Majsán VIII:470, Csongrád megyében 516, Pécskán Arad mellett Kálmány «Koszorúk» 241, Temesközben Kálmány Szeged n. II:184; Esztergomban). — Ez a *möre* úgy látszik a *melyre* alakhoz csatlakozik,²⁾ mely ugyanilyen értelemben előfordúl a régieknél: valamelyre megyen vala, városokat és mezőket pusztít vala: qua pergebat, urbis agros vastare.. Decsi Jug. 19; valamelyre fordul a dolog hírével, vigasztal sokakat Gyöngy. I:169; az melyre fordítja útját azon közben: vannak minden rendek régen várt örömben, Thaly Adalékok I:154, 160; nem tudjuk, hova és melyre kell mennünk Prág. fej. serk. H. Szintén így fordul elő *mely felé*; p. az tóból az vizet kivehetjük, valamely felé akarjuk Lev. 1:85; valamely felé fognának, az ellenség lovagját megüzné: quocumque adcederent, equitatus hostium propulsarent, Decsi Jug. 40 (mely felé tekintsen? A. II:164; — a' felé fordulva, a merre bejött, Kaz. «Kényt. házasság» 6. jel.; a merre ragadják indulati, a felé nyargalózik Fal. NE.)

Példák a *merre* költőszóra:

merre zúgnak habjai Tiszának, Dunának, Árpád hős magzatjai felvirágozának, Kölcsény; amerre hajtja szöke hullámain a hatalmas Ister, arra vezet a civilizáció útja «Nemzet» II:72. vez.; Világosnál lerakva fegyverét, futott a honfi, merre láta, szét, Sárosi

¹⁾ U. o. 23 *mőné—anná*=mennél— annál.

²⁾ V. ö. még ezt az írásmódot: «*mère* vagy?» = merre vagy? Kálmány Koszorúk 84. — CzF. elemzése szerint merre = mely-re.

tromb. 140; arra mennék, a merre a rózsám jár Göcs. népd. 47; arra az út, a merre a kerékvágás Ny. III:224; obsit, a merre a nap süt IX:524;

valamerre fordul, piros vért sokat ont Zr. II:8. vsz.; *valamerre* megyen két vajda fegyverrel, fest sátort és földet IX:50. vsz.; *valamerre* járok, *valamerre* kelek, dicsőségttek harsog mindenütt a számból, Sárosi tromb. 48; arra fele zúdul, *valamerre* ő megy, Szász K. Álmos 101.

XLI. A *merről* kötőszó.

148. Úgy látszik, csak újabb időben keletkezett s jelentésére nézve úgy viszonylik az előbbihez, mint honnan a hová-hoz: a. m. mely felől, mely irányból.¹⁾ — Példák: fordul a merről jött, maradása nincsen, Szász K. Álmos 41; onnan, a merről a zongora hallatszott, egy kisasszony lépett be, Tolnai beszélyei II:5; futottak mind a hárman arra felé, a merről a kiáltást hallották jönni Népk. gy. II:380.

¹⁾ V. ö. «jól látja őket az ellen, de előbb pécsi török csapatnak véli, minthogy arról jönnek» A. próz. 149.

XLII. A *meddig* kötőszó.

149. *Meddig* a viszonyító némasnak olyan származéka, mint *eddig addig* a mutató névmástöbbl. Dunán túl általánosan így ejtik: *medzig* (*edzig, adzig*, sőt Csallóközben pedig h. is *pedzig* Ny. I:378), s ez már nagyon régi mellékalak: «*medzig haragszol?*» Born. ének. 232; *meccziglen, vala-meccziglen* Sylv. új test. I:52. — *Meddig* a mellett hogy relativum (kötőszó), általános használatú mint kérdő névmás, de lehet határozatlan névmás is, főleg a *vala-meddig, akár-meddig* összetételekben (p. «*fékszáron fogva tartozzék valameddig az lovat vinni*» Eszterh. any. 349).

Példák a rendes helyi használatra, melyben a mozgásnak térbeli határát fejezi ki: *hol? mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát, láthatá a vén nap önnön ia-fiát* A. II:113 | *meddig? meddig takaród ér, addig nyujtózkozdál, v. addig nyujtózzál, meddig a lepel ér, közm. Erd.; addig takaródz, a meddig a pokrócz ér* Ny. IX:134; «*addig megyek, meddig csak lehet; mire beestveledik, addig-meddig eljutunk; valameddig az árok tart, addig mind a miénk*» CzF. szót.

Előfordúl igen gyakran időhatárra átvive a rendes *míg* helyett. Példák:

megszámlálhatatlan gabonát gyűjtött vala, a hét bő esztendő meddiglen tartott vala, Born. én. 273b; meddig Mózes az ő kezeit feltarthatá, győzelem addig zsidóknak álla, Hofgr. gyűjt. 56; mediglen az erdélyiek jóllakának Budán: addic a törökök mind elrablák Erdélyt, Helt. krón. 151; tudom, hogy fönmarad az emlékezetem, meddig a föld s világ, nem felejtnek engem, Népk. gy. III:29; hogy az én számomra bort ne hordatna addig, meddig a Ngd bora el nem kél, Lev. II:173; várjon, a meddig nem hivatja, Ny. III:468 | ott marad, valameddig csak lehet (Nép); addig írásomat meg ne czáföld, valamed-

dig jól meg nem hányod-veted, Felv. Schola Sal. 2; valameddig ezeket meg nem verjük, soha addig békeséges lakásunk nem leszen, Lisznyai K. P. krón. 251; valameddig a víz dombrul foly gödörbe, vala-
míg az erdön akad egy fa görbe, vala míg egy tyúk lesz — míg verset faragnak: dicső híre-neve fenmarad e napnak, A. NCzig. IV:4. vsz.; haragosan vittak, valameddig éltek, III. 45. vsz.

Sokkal ritkábban fordul elő a *míg*-nek helyre alkalmazása: ¹⁾ annyira nyújtózzál, míg lepleddel éred Pázm. kal. 151; de tovább nem megyen benne, hanem csak addig, az míg mondám 361; menjünk, a míg látunk, Kriza vadr. 5; Palkó végig nézett, a míg csak ellátott 395.

¹⁾ «A helyről *a' meddig* jobban mondatik, mint *még* [*míg*]: addig megyek, *a' meddig* (nem pedig *még*) kedvem tartja» Vers. magy. gram. 259. §. Anal. II:391 — De előkerül a helyhat. *míg* még kérdőleg is: «meg kell mérni, mit fedezhet s ér be felvett paizsával, s a szerént míg vághat kivont szablyájával» Gyöngy. II.130.

MÁSODIK FEJEZET.

Az időhatározó kötőszók.

Az időhatározó mondatok általában.

150. Az időhatározásnak, mint a helyhatározásnak (hol? honnan? hová? és meddig?) három főiránya van, a szerint a mint azt akarjuk jelezni, mely időben történik a cselekvés (mikor?), vagy mely időtől foly (mióta?), vagy mely időre halad s mely ideig terjed (mikorra és meddig?). — Csak másodrendű különbséget állapít meg, melyet a mikor meghatározásában kell tennünk, az a három viszony, mely szerint a mellékmondat cselekvése a főmondatéhoz képest vagy egyidejű vagy előidejű vagy utóidejű (ugyanezek a különbségek merülnek föl az egyszerű mondat időhatározó tagjaiban, l. Nyelvtanom 486. s köv. cikkeit).

Ezen fő különbségek szerint csoportozva, a magyarban a következő időhatározó kötőszók állapíthatók meg:

I. Mikor?	1. Egyidejűség: <i>mikor, midőn, ha, hányszor v. mennyiszer.</i>
	2. Előidejűség: <i>miután; mihelyt, mennyé.</i>
	3. Utóidejűség: <i>mielőtt.</i>
II. Mióta?	<i>mióta.</i>
III. Mikorra?	<i>mikorra, mire.</i>
	<i>meddig? míg.</i>

Ezek közül a *ha* mai nyelvünkben első sorban föltételező kötőszó és sokkal sűrűbben fordul elő ezen átvitt jelentésében, mintsem eredeti idői értékkel, azért alább külön tárgyaljuk. — A *mennyé* kötőszó ma teljesen el van avúlva s régi irodalmunkban sem éppen gyakran találkozunk vele. — De van a felsoroltakon kívül még néhány kötőszó, melyeket külön szám alá nem fogla-

lunk, mert néhányat — az időre átvitt *meddig*, *hogy* és a *mint* kötőszókat — másutt tárgyaltunk, a többi pedig ritkább használatú, mintsem kötőszó számba vehetnők. Ezek a következők:

a) *melykor* a *mikor*-nak egy nagy ritkán előforduló változata: «az április ígér kedves napokat, egész Miseric. Dominicáig. Melykor az idő látszik háborgónak» Lőcsei kalend. 1676. 33; valamelykor 1591-i kalend. C.

b) a *midőn*-nek régi párja *midőre* (*mi-időre*), mely ahhoz úgy viszonylik, mint *mikorra* a *mikor(on)* kötőszóhoz; csak négy régi példa áll rendelkezésemre; egyik a Monumenta Historica «Írók» cz. sorozatának XXIV. k. 43. lapján: «az ottvaló házokat tartassa készen, hogy a *midőre* feleségünk oda megyen: érdemelhessen köszönetet kegyelmed érette»; a második Cserényi Mihály «História a persiai fejedelmekről» című munkája (1592.) 89. lapján: «a *midőre* onnat visszatért vala» . . ; a többi Haller Hármas Históriajában: «Melyet hallván az asszony, elájul bánatjában. *Midőre* pedig bánatjából feleszmélkedik, keserves sírásokra fakad» II:144; «*Midőre* eszekben vészik a gazdagok magokat, . . akkor kezdik mondani:» II:238.

c) *mialatt* = azalatt *hogy*, *interea dum*, *pendant que*, während dass; nagyon ritkán használják; p. pihenést az útból hadainak enged, *mialatt* csak szóval a várba izenget [= és azalatt] A. TSz. X:76.

d) a *mialatt*-tal rokonértelmű *mi-közbe(n)* hallható a népies beszédben: «miközbe a szomszédban voltam, jöttek a gyerekek nagy örömmel, hogy hozzák már»; «s így beszélt, mi közben [= s e közben] kézzel hadonázott» A. NCzig. IV:1. vsz.

e) *mennyíg* azaz mennyi-ig, a. m. míg, a *meddig*: mennyünk len, addyg reájok osztójok (osztók) Lev. I:248. Csak ezt az egy helyet idézhajjuk, de v. ö. «*annígy* sem szenvedlek titeket, a míg...» Illyés préd. II:482; *meñe idēiglen* Sylv. új t. I:141; két nap, vagy egy holnapon, vagy esztendeig, az *menyēre* késik vala az felhő az sátoron, megmaradnak vala és nem mennek vala tovább Kár. bibl. I:127; ez világban *mennyét* éltem, ily nagy bosszút nem szenvedtem. Kat. leg. 2952. vers. — V. ö. fr. *tant que, tandis que*: a míg csak.

f) egy különös *étt* kötőszó van a moldvai csángóknál használatban; egy csángó románczban Ny. III:336 olvassuk: «mük es csak ullyanok voltunk, *étt* kicsi gyermekek voltunk», s u. o. a

szóhoz csatolt jegyzetben: «*mikor* helyett használja ma is minden öreg és ifjú». Ezt a szócskát már bajosabb volna a *ho* névmástóból magyaráznunk, mint az *-é* kérdő szót. Gondolhatnánk Munkácsival (l. Simonyi, Tanulm. az egy. nyt. társ. k. 81. l.) az *itt* mutatószó régiebb alakjára;¹⁾ az **évett* vagy *idétt* locativusokból való magyarázat, melyet Ny. VI:59 megkisértettem, csak sejtelem számba mehet.

g) *mióta* helyett *ha-óta* olvasható Aranynál TSz. III:19: «ha-óta én tudom az eszem, kenyerem ettől az öreg háztól eszem»; és *h'óta* ugyancsak Aranynál a «Mab királyné»-ban: «Mókus maiszter, Babszem Jani, tündérbognárok, h'óta e világ» V. ö. «hóta: mióta (elment mán)» azaz rég(óta) elment, Debreczenből Ny. XI:189, s a Tiszavidékről VIII:218; «úgy sem ástam én sírt — haótátul óta» . . . A Toldi est. I:14. («Híta: mióta» Ny. VIII:428 valószínűleg sajtóhiba e h. hóta).

Megemlíthető még a fönt elsorolt kötőszóknak kétféle mellékalakja: a) az egyéb relativumokhoz is járuló névelőt föl szokták venni a következők: *mikor*, *midőn*, *hányszor*; *mióta*; *mikorra*, *mire*, *míg*, tehát: *a mikor*, *a midőn* stb. — b) *a vala* szócskát csak három szokta fölvenni, még pedig ugyanazon jelentésbeli árnyeklattal, mint a helyh. kötőszók: *vala-mikor*, *vala-hányszor*, *vala-míg*; a régieknél itt-ott ezt is olvassuk: *vala-midőn*, *vala-mihelyt*.

Közös elem mind a 13 kötőszóban részint a *mi*, részint a *ho* névmástő, mert, közvetetlen vagy közvetve, de valamennyi e kettőnek származéka.

Valamint a helyhatározók, úgy az időhatározó mondatok is szolgálhatnak jelzőkül is egyes főnevek mellett, csakhogy ezek rendesen időt jelentő főnevek. Példák:

jött az idő [mely idő?], mikor immár nem beszéllek tinektek példabeszédekben, Münch. c. Ján. 16:25 (venit hora, cum jam non in proverbii loquar vobis); oda az idő, mikor engem az ily beszéd elbájoslatott volna: die zeit ist vorbei, da mich solche reden bezaubert hätten, Kaz. «Sara Sampson» 32; most is csak azt mondom, hogy tempi passati, mikor én valakinek barátja voltam, Pet. vegy. művei III:3; igazán lett volna idő, mikor az ember ezt a címet a neve mögé irta, a nélkül,

¹⁾ Ép úgy lehetne az „ekkor“ jelentésű székely *e-hejt*, **ejt* rövidülése, v. ö. *ajt* = ahajt, a helyt Népk. Gy. I:157.

hogy mások mosolyától féljen? Jók. Tábl. I:5; maradt azonban olyan ideje is, midőn haza gondolt, VG. I:14; mely keserű lészen ez holnapi nap, midén hallod ez csodákat, Érs. c. | értem a jobb elmék azon elfogultságát, midőn nem tudnak menekülni egy bűbajos körből, midőn . . A. próz. 337 | Nojsz — míg az én főztemből eszik K. uram — nem veti ki ember azt a napot, VG. 21.

Nem ritka az az eset sem, hogy az időhatározó mondat főnévi mellékmondat képviselője; p. «ugy-é, hogy az isteni hatalomtól vagy on a z, mikor az igazság ellenségi bizonyosságtevői lesznek ugyanazon igazságnak» Czegl. Japhetke 37; az gyermek immáron hogy azt érte vala, mikor az dajkátul elválasztják vala RMK. II:36; tudod mikor minálunk oly olcsó lett ama növény, a búzaszat, A. Arist. I:62 | de mint megijede a z on, a midőn egy levelet ad neki kezébe Mik. mul. 179 | egy percz az, míg öröme tart A. «Katalin»; hosszú ostrom lesz az, míg ezt a várost bevehetjük Jók. — L. az ilyen esetekről II:163. s köv. ll.

XLIII. A *mikor* kötőszó.¹⁾

Alakjai és eredete.

151. A *mikor*-t állíthatjuk az idő-kötőszók élére, mert ezeknek mintegy fajképét²⁾ láthatjuk benne. Hogy a vele azonos jelentésű *midőn*-nél is életrevalóbb, bizonyítja az a körülmény, hogy az utóbbit egészen elhanyagolja mellette a nép nyelve, sőt a mai élő beszéd általán. A *mikor* kötőszónak számos mellékalakja van mind az élő nyelvben, mind a régiségben. — Csupán kiejtésbeli eltérést mutatnak ezek az alakok: *mikó*, *mikó* (Békésben Ny. IV:89, Félegyházán VI:319, N.-Becsereken VII:87, Halason VIII:86, Kecskeméten; és a székelység egy részén, Kriza vadr. 552); *mikou* (palóc közleményben Tud. Gyűjt. 1819. VI:32: *mikou* leginyek vou-tunk); *mičkor* (? göcseji közleményben u. o. 1839. XII:8: *mičkor* e viczespán ide ki vuóti; u. o. *mičt* csináti = mit csinált; «*myekor* lyezen twdnye» e h. *mikor* lészen tudni-illik, Lányi c. 163, de u. o. rendszeren «*mykor*»); *ikor* (? Zich-en, Somogyban, «a meg igekötő m-je elkopik: éghanná, églátta, égette; sőt még *ikor*-t

¹⁾ «A *mikor* kötőszó használata» szorgalmasan dolgozott értekezés Bar-kász Károlytól, a hódmezővásárhelyi főgymnasium 1877/8-i Értesítőjében. Hiányai és hibái vannak ugyan, de ezeknek bírálatába fölösleges volna be-csátkoznom, mert e helyreigazítások nagyobb része az itt közlöttek-ből önként foly. Csak azt említem meg, hogy a mit az igemódok használatáról ír, az éppen a nagy elaprózás által lett zavarossá; és hogy értekezésének az igeidőkről szóló részében is érezhető az irányadó szempontok hiánya. Még ilyen kifejezésre is bukkanunk benne (10. l.): «Befejezett cselekvést jelentő és összeesőleg vagy érintkezőleg egyidejű mellékmondatok»; itt a két jelző teljesen lerontja egymást, mert egymással homlokegyenest el-lenkező viszonyokat fejeznek ki.

²⁾ Így nevezi Arany J. egy helyt a typus-t.

is hallottam «mikor» helyett Ny. VIII:519). — Érdekesebbek a régibb teljes alakok, melyek az igazi viszonyragot megőrizték:

a) *mikoron* a legközönségesebb e teljes alakok közül: így van p. írva állandóan a Jord. cben, így — a többi alakokkal vegyest — egyéb nyelvemlékekben, főleg a XVI. s XVII. században, de újabb íróknál is néha (p. Barkász idézi: így mulatának ezek, mikoron már fölkele a nép, Vör. Cserh.; mikoron a császár asztaltól felugra, egy nagy bolond tallért nyoma a markomba Erd. I:112). — Ide tartozik a ritkán előforduló *mikorontan*, mely a *régenten*, *eleinten*-féle időhatározók analogiájára van megtoldva;¹⁾ v. ö. «tanítással igyekeztek ellene állani, mint megtetszik az Szegedi Fráter György könyvéből, melyet Dévai ellen írt *akkorontan*» Pázm. kal. 194.

b) *mikort* szintén elég gyakran fordul elő: mykorth Ehr. c. 9. 15. stb. (de u. o. mikoron is), Virg. c. 132b, 133b, Érs. c. 74, 126, Sándor c. 2, 6, Lev. I:11, akort mykort 73 stb. stb. (l. Szilády jegyzetét RMK. I:234).

c) *mikorban* ritkábban található: ne mentsed magad, mykorban megfeddetel Horv. c. 229; amikorba — akkorban Mel. Jób 10; mikorba hozták be az ételt, külön tácsája volt mindenkinek (Ormánság) Ny. II:131; «mikorban: m koron» (Deésakna) Ny. I:382. A régieknél ez az alak jobbra kérdő mondatokban fordul elő; p. mikorba jutottak Bethlehembe és mig voltak ott, nem írják meg Born. ev. I:441; mikorba jött el az Krisztus? Kulesár ev. 8; Veres Verb. 223; Török-m. eml. Okm. III:19. Mai írónál is: «Mikorba' Cæsar mint hódító járt itt brit földön, bátyád Rómának évi sarcot fogadott» (when Cæsar was in this Britain) Rák. J. Shak. Cymbeline 3. fv. 1. szín. — V. ö. az alább említendő *mikorjába(n)* alakot. V. ö. még: akkorban alábbvalók voltanak MA. tan. 1186; piros hajnalkorban, Illosvai Hist. Alex. 3, 23 (az évszám nélküli kiadásban; hajnalkoron az 1574-i kiadásban).

Említendő még két összetett alak: a) *hogy-mikoron* (l. erről II:87. l.), p. Péchi Ferencz szerzette vala, kazari plébános hogy mikoron volna RMK. II:10; — b) *ha-mikor*: mert hamikort bírand

¹⁾ «Mykoronthan immár az harc meglett volna» Lev. I:82; RMNy. IIb: 99; Komjáthi; mikorontan Helt. mes. 363; Helt. aritm. C8; Mel. SzJán. 503; Cizio N.

tested, királyságod ottan vesztet Kat. leg. 1957. vers; három isten-asszonyt látnál itt rendében, hamikor tekintnél ezek seregében Gyöngy. KJ. I:12.

Alig szükség bizonyítanunk, hisz az imént idézett alakok élénken éreztetik, hogy köztöszónkban a *mi* névmás a *kor* főnév ragos alakjaival ¹⁾ szerkesztődött össze s egyesült lassanként leg-használtabb köztöszóink egyikévé. A *kor*-t még valóságos főnévnek éreztetik azok az esetek, melyekben a viszonyrag elé még egy birtokos elemet is fölvesz. V. ö. «akkorokban, mikorokban már a jót a gonosztól meg tudják választani» (azaz: azon korokban, azon idejükben, a mely korokban...) Samarjai, Helvét ceremon. 1636. 115. l. Ide tartozik köztöszónknak egyik mellékalakja, melyet népüktől elégszer hallani, de irodalmunkban ritkán olvashatunk: *mikorjába'*, azaz mintegy «a mely korában, a mely idejében (a főmondat cselekvésének)»;²⁾ p. «három nap utazott és kin hálált a páprados helyen, mikorjába egy ősz ember ment elibe és azt mondja neki»... (Ormánság) Ny. II:131; akkor is volt ott egy olyan, mikorjába oda kerültem; a mikorjába ott voltam, nem igen volt egészséges. — Külömben is a *mi-kor-on* egészen olyan szerkezetű szó, mint a rokonjelentésű *midőn* = *mi-idő-n* (ez is előfordul: «mikor időn?» Fal. Const. 100). V. ö. «lőn eredete azon időben, mikoron üdvözítőnk volna 31 esztendő, és esztendőnek forgása szerint, *mi időben* esik sz. Margit napja» Érdy c. 239 b; és: «azon-nap veszlek mennyországba, *melnap* én szállok le ez földre» Tih. c. 330; mindjárt is, a mely nap jó hírt veve róla, tanácsba vezérit maga mellé gyűjti A. TSz. IX:24. — Hasonló szerkezetű időkötszók vannak más nyelvekben is: a latin *quando* a relativum után a *dies* szót foglalja magában, a provençal *quora* pedig és a fr. *lors-que* a *hora* szót (*qua hora* és *illam horam*).

Idői használata.

152. A *mikor* kezdetű mellékmondatok hasonlítanak a főnévi és a helyhatározó mondatokhoz annyiban, hogy ugyanazt az ala-

¹⁾ *Mikoron* az *-n* raggal, mint *időn*, az *idén*, *napon*, *télen* stb. — *mikort* a *-tt* raggal, mint az *idétt*, *éjjel tájt* stb. — *mikorban* a *-ben* raggal, mint *délben*, *időben* stb.

²⁾ V. ö. *mikorára*, *akkorában*, *hajdanában* stb.

köt megtartva, különböző viszonyban állhatnak a főmondattal. A *mikor* kezdetű mondat ugyanis állhat a főmondattal nem csak egyidejűség, hanem előidejűség vagy utóidejűség viszonyában is sőt felelhet nem csak a mikor, hanem a mikortól és mikorra kérdésre is, mint az alább idézendő példákból kitűnik.¹⁾ Azonban rendes szerepe e kötőszónak az, hogy a főmondathoz a mikor kérdésre felelő időhatározást köt, még pedig jobbára olyan cselekvést, mely a főmondatbeli cselekvéssel egyidejű, akár a jelenben, akár a múltban, akár a jövőben. — Példák:

a) a jelenben (vagy általában, mindenkor) egyidejű cselekvések:²⁾ a gyermek az eredetbűnt vonssza akkoron: mikoron az lélek az testbe beontatik, Tih. c. 71; az isten mondatik valakit másnál inkább szeretni: mikoron több jóval szereti őtet, 135; tartsad a pohárt, mikor iszol, Vitk. c.; mikoron én dolgot teszek, akkoron alussz, mikoron kegyig a fogamat mozgatom, tehát felkelsz. Pesti G. mes. 212; az erős tornyot mikor kívül nézed, győzhetetlennek tetszik, BB. 192; szükség, hogy akár csak mikor az idő kívánja, hogy az úr vacsorájához járuljunk, Pázm. pr. 738; későn csukni ólat, mikor oda a szőke, Erd. közm.; mikor a lány ruhát mos, akkor soha sem álmos, Ny. IV:184; mikor úgy tetszenék, hogy végén vannak munkájoknak, akkor kezdenek az igazak újabb erővel dolgokhoz, Pázm. préd. 802; így, mikor vizsgálód a tenger kineseit, látatlan nem szedné akármely köveit, Gyöngy. I:64.

b) a múltban egyidejű cselekvések: volt szenteltetett istentől, mikoron méglen élne ez világban: fuit sanctificatus a deo, dum adhuc viveret in hoc mundo, Ehr. c. 2; oh Mária, mit művelsz vala, mikoron áldott fiadat ekképpen látod vala gyötreni? Vitk. c. 84; mi-

¹⁾ Csak melleleg érintjük, hogy valamint a relativum általában, úgy a *mikor* is előfordul néha latinosan a mutató névmás (akkor) helyett; p. «a miniszter meglátogatja a pesti iskolákat, mikor aztán kérdést intéz a tanulókhöz...» Ny. I:337; — sőt a következtető *akkor* helyett is, «vagy tán jobb lesz, ha egészen elejéről kezdjük a dolgot, mikor aztán könnyebben kisül, miféle ember volt» VG. 44.

²⁾ A jelenben, múltban vagy jövőben egyidejű cselekvések közül lehet az egyik húzamos, a másik mozzanatos, de lehet mind a kettő húzamos vagy mozzanatos. Például első idézetünkben két mozzanatról van szó, ellenben a Pestiből idézett mondatban a két első cselekvés húzamos, de a másik mondat-párban van egy húzamos («mozgatom») és egy mozzanatos cselekvés («felkelsz»).

koron az vizen általúszna, a szájában vala egy darab hús, Pesti G. mes. 28; azonközbe mikoron ezt mondaná, megállá előtte a Halál 206; mikoron a tücsök nyárba csak éneklésbe mulatná el dolgát, a hangya igen arat vala, búzát hordván az ő fekvésébe 151; mikor pattant, nem hittem volna, Kisf. K.; még akkor nekem ígértek, mikor bölesőben rengettek, Népdal; akkor mentek el innen, mikor ezt a kápolnát ide építették, Kriza vadr. 401; mikor meg akartak indulni, Mirkó erősen bús volt 448 | mikor kifelé akart volna jönni, se ide, se oda, Ny. IV:325; mikor szinte-szinte megfogta volna, a harkály elébb-elébb szökött, Kriza vadr. 456.

c) a jövőben egyidejű cselekvések: mikoron én lelkem halál-nak szomorúságába leend, irgalmasságotat velem tegyed, Thewr. c. 25; hogy én lelkemet el ne ragadja, mint éh oroszán, mykorth nem leend, ki megváltson: dum non est qui redimat, Kules. c. 10; mikoron irni akarunk neki, tehát oda küldjük Kegyelmedhez, Lev. II:257; mikor én már odabent leszek, fújd meg ezt a sípot, Pap pal. népk. 98; akkor lássalak, mikor a hátam középit, Ny. III:30 | őrállók ruháit földre szegzi vélek, hogy ne kelhessenek, majd mikor kelnének, A. Toldi.

Nem ritkaság azonban, hogy a mellékmondat a főmondatnál előidejűség viszonyában áll; ilyenkor tehát a *mikor* kötőszó a *miután*-nal volna helyettesíthető.¹⁾ Példák:

a) a jelenben (vagy általában, mindenkor) megelőző cselekvés: akkor nyúl a pálczához, mikor a gyermekben már megrögzött a gonosz, Fal. 113; te lebegsz előttem, s mikor némul a nép szent tűznek buzdúlva, hozzád sírok, téged imádlak borúlva, Dayka 64; némely hegy akkor is ég belül, mikor már ellepte a hó, Erd. közm.

b) a múltban befejezett cselekvés: mycorth jutott volna az helyre [látá]: fráter Bernát lakik vala egy erdőben: cum pervenisset ad locum, fr. B. stabat in silva, Ehr. c. 9; mikor az éneklések elvégeztetnek, íme hallattaték, Tel. c. 303; mikor juttak vala a veres tengerre, ott a zsidók igen megijedének, Born. ének. 264; Etelének is vűn hírt Hilda futára, mikor a kard eltűnt, A. BH; mikor azt onnét ki-

¹⁾ Nem tárgyaljuk itt az igeidők használatát, mert ez nem éppen az időhatározó mellékmondatokhoz tartozó tárgy, noha itt legvilágosabb az igeidőknek s a fő- és mellékmondat viszonyának egymással való kapcsolatossága. Az igeidők használata voltaképpen a jelentéstanba tartozik (l. a szerzőtől: A jelentéstan alapvonalai).

emelték, a forrás erei megnyíltak, Kriza vadr. 405; csak azután vagdalt belőlük, *mikor* már a királyfi azoknak a hegyit elszedegette volt, 411.

c) a jövőben megelőző cselekvés: *mikor* meglelenditek, hirdesétek meg énnekem, Münch. c. 16; meghalljuk, mikoron sz. Pál életét elvégezendjük, Érdy c. 371; mikoron én oda menendek, az ő szívét te szerelmedre gerjesztem, 549b; a *mikor* pedig jobban megismerem a várost, akkor többet írok, Mik. I:11; csak akkor akarok jobb lenni, a *mikor* megházasodom, 55; *mikor* a józan dámák már felkeltek az ebédől, lopjuk félre magunkat, Fal. 303; *mikor* ezt a kezetekhez kapjátok, tegyétek le mátkám asztalára, Mer. er. népm. 13; sirass rózsám, sirass, míg előtted vagyok, azután ne sirass, *mikor* elutazok, Erd. népd. II:15; későcskében hordd be, *mikor* meg kezd [= fog] száradni. Ny. III:52.

Az előidejűségnek egy külön ányéklata az érintkező előidejűség, melyet részint a főmondatban, azonnal, legott^{stb.} eff. határozókkal, részint a mellékmondatban a *mihelyt* kötőszóval emelhetünk ki. E helyett azonban állhat a mi általánosabb *mikor*-unk is. Példák:

a) jelenben érintkező cselekvések: *mikor* hallom az fecskének reggel éneklését, felindítom ottan azzal szívemnek szerelmét, BB. 49;

b) a múltban érintkezők: *mikor* látá a keresztet, legottan elfuta, Virg. c. 86; mikoron jutott volna, legottan monda, Münch. c. 102;

c) a jövőben érintkezők: mikoron megtörendi, ottan elveszti isten malasztját, Érdy c. 110.

Állhat továbbá a *mikor*-kötőszós mondat a főmondathoz utóidejűség viszonyában is, úgy hogy *mikor* helyett a *mielőtt* kötőszó volna alkalmazható. Például: nem mossák meg kezöket, mikoron kenyeret esznek [mielőtt esznek]: non lavant manus suas, cum panem manducant Jord. c. 400; mikó a hús fölseje rözög, akkó má az alja megfőtt Ny. VIII:86; a múltban: *mikor* a nap lemenőben volt [éppen mielőtt lement], akkor ért a komája házához IV:325; a *mikor* Semsei a városból kiindult: akkor már a váraljai kapun feles horvátság érkezett volt fel a városon kívül, Thaly Adal. 1:318.

A «*mikortól?*» kérdésre is felelhet a *mikor*-elejű mellék-

mondat, éppen úgy mint a *hol*-kezdetű a honnan kérdésre; p. magasztalni foglak attól fogva mikor a reggeli harmat csepeng, addiglan míg a hold felkél: ich will dich loben... wenn der morgentau fällt, bis der mond hervorgeht Kaz. munk. II:106.

Végre a «mikorra?» és «meddig?» kérdésekre: halassza azkorra mykoron [azon korra, a mely koron, a mely időn] Imre is rajta lehet az oszláson RMNy. IIb:61; talán nem szintén akkorra érkezik levelem, mikor én gondolom Lev. II:280; főzők akkorra három bográcscsal is, mikő haza jöttök, Szeged n. II:116; mikor az asszony visszajött a vízzel, akkorra az ura behordta a vizet 135; — hej, sok víz lefolyhatott addig a Dunán, mikor ennek a Kuviknak azt mondta volna valaki: szivem szép szerelme! Mer. er. népm. 48.

Az eddigi esetek mindegyikének egy külön árnyéklata lehet az, hogy a két cselekvés gyakran jár együtt, kapcsolatuk gyakran ismétlődik. Ezt ha ki akarjuk emelni, különböző eszközökkel jelöljük meg, p. «mikor jobbra vetette a vetélőt, mindenkor két huszár ugrott ki lovastul» Kriza vadr. 443; «szokás kiáltani, mikor a vezér vmely idegen úrnak ad audientiát» Mik. I:17 stb. Ezen eszközök közül a mai nyelvszokás szerint legközönségesebb a *csak* szócska («mikor csak lehet, mindig elmegyek») és a *hányszor* kötőszó (*a hányszor, valahányszor; a hányszor csak, valahányszor csak*). A régibb nyelvszokás ilyenkor alkalmazza a *vala-mikor* összetételt. Példák:

(egyidejűség a jelenben:) valamikor lenyiretjük, mindannyiszor életünkől elvesztünk száz esztendőt: so oft wir sie abschneiden, verlieren wir hundert jahre an unserem leben, Kaz. reg. 56; (a multban:) valamikor tegnap tollhoz nyúlék, hogy hozzád írjak, el kelle löknöm azt, Kaz. munk. IX:61: so oft ich gestern die feder ansetzte, so oft warf ich sie wieder weg; a Bácsmegyei-nek I. kiadásában 62: valahányszor tegnap pennához nyúltam, ugyanannyiszor vetettem azt el; (a jövőben:) valamikoron hivandlak tégedet, megismerem, mert te vagy én istenem: in quacunq[ue] die invocavero te, Kulcs. c. 134 | (érintkező előidejűség a jelenben:) valamikor ezt meggondolom, ottan ezt kell kiáltanom: MA. Scult. 4; (a multban) valamikor a gonosz lélek megragadja vala Sault, Dávid vészi vala a citerát és veri vala kezével, Illy. préd. I:78 | (utóidejűség a multban:) valamikoron az kigyó megmarand vala valakit, tekint vala a kigyóra és meggyógyúl

vala, MA. bibl. I:140; Augustus császár, valamikor a tanácsban szólott, otthon leirta, a mit akart mondani, Pázm. pr. b3.

Ha az egyidejű vagy érintkező cselekvéseknek kapcsolatát akarjuk kiemelni, az újabb nyelvszokás az *éppen* határozót, a régibb a *szinte* szót teszi a főmondatba, p. éppen akkor vettem a ked kedves levelét, a mikor lóra kellett ülnöm Mik. I:9; arra igyekezik, hogy égiháborúkat támasszon, szinte akkoron, mikoron az vetések felkezdenék magokat verni, Krakói kalend. 1573. A2.

Az igemódoknak a *mikor*-elejű mondatokban való használatát — mint nem szorosan ide való tárgyat — csak érintem. A módok használata általában nem különbözik a főmondatbeli használattól, tehát a jelentő és a föltétes mód ugyanazon különbséggel jár mint a főmondatban; p. «a ház asszonya jön s megy, semmi se megy kedvére, mikor meg néha pihenne, a bölcsőhöz ül és versenyt sir az ifju anyával» (Györy V. «Havi Szemle» I:140): t. i. pihenne, de nem lehet, mert oda kell ülnie a beteg gyermek mellé (l. több példát fenn az egyidejűség példái közt az a. b. c. pontok végén). Csak a fölszólító módot kerüli nyelvszokásunk és például e h. «szólj, mikor induljak» (nem kérdőleg) azt mondjuk: szólj, mikor akarsz, hogy induljak, vagy: szólj mikor indulnom kell. — Régibb irodalmunkban nagyon eláradt s azért az ujabban is előfordul néha azon latin sajátság utánzása, hogy elbeszélésben a *cum*-féle időmondatokban conjunctivus áll (scriberet, scripsisset, scripturus esset); p. az ökör mikoron immár igen idős volna [helyesen: vala], még is minden napon igát kell vala vonni, Pesti G. mes. 154. S különös, hogy a székely mesélők nyelvébe is behatolt — Kriza gyűjteményében sűrűen fordul elő — ez a latinosság, melyet már Versegly «deákmaimozás»-nak nyilvánított (m. gramm. 258. §. és Anal. II:372; összevethető «A m. igemódok alkalmazása» Ny. VI:532, Szarvas G. NyK. X. és Ny. I:25, IV:289, és Barkász K. fejtegetése az idézett értekezésben).

A *mikor*-nak egyéb idői kötőszókkal való váltakozása esetei eléggé kitűnnek részint a föntebbi, részint az alább következő fejtegetésekből (a *hogy* kötőszónak analog használatáról l. II. k. 60. 119. 164. ll.). — Előfordul helyette a mellérendelés, is p. «már delet harangoztak, ő még mindig rakta az igét» Jók. é. 141 = mikor már delet harangoztak stb.; Csabára, épen a tizenkettőt

harangozták, megizzadt lovakon érkezünk Vitk. II:172. — Végre sokféle szerkesztéssel összevonható az ilyen összetett mondat egyszerű mondatná. Erre nézve csak néhány példát idézünk: *cum* que elevassent procul oculos suos, non cognoverunt eos: felelevenén távol az ő szemöket, nem ismerék meg őtet Kár. bibl. I:513 | Máté evang. 26:47: adhuc eo loquente ecce Judas venit: mikor ezeket szöllaná, imé Judás eljőve Kár.; még ő szölván, Káldy; ő szöltába ime Judás eljuta Döbr. c. (lehetne így is: beszéde közben); ő e' beszéllette ime eljőve Judás Münch. c. | Amor hatte ihn, da er einmal vorüberflog, verwundet: Ámor elrepülvén itt egykor, nyíllal sebzette vala meg Kaz. munk. II:363; Kónyi (Az első hajós 38) u. a. helyet így fordítja: Á. azon reptében nyílával sértette meg.

Átvitt használata.

153. Ha nézzük, más nyelvekben a *mikor* egyértékesei minő átvitt jelentésekbe jutnak, azt tapasztaljuk, hogy az időhatározó kifejezés legközelebb állapothatározásra szolgál s innen aztán tovább menve részint föltételt, részint okot határoz meg. Így a latin *quando* jelölhet állapotot és okot, p. *quando ego tuum non curo, ne cura meum*; *quando ita vis, di bene vertant*; így a román nyelvekben is néha (Diez III³.352). Ezekben a latin *quando* föltételező mondatokban is előfordul (u. o. 358, p. a rumunban *ca cund*, mint-ha). Hasonlóképp megy át a latin *cum* az állapot és tovább a megengedés vagy ok jelölésére, p. Lukács evang. 4:9: *quomodo tu, Judæus cum sis, bibere a me poscis?*¹⁾ — A német hasonlóképp alkalmazza a *wann*-nak *wenn* mellékalakját (= *dann*: *denn*) a föltétel és megengedés kifejezésére.²⁾ — A magyarban a *mikor* kötő-

¹⁾ Így fordítható magyarra: hogy kérhetsz én tőlem inni, mikor te zsidó vagy? Károlynál: minődon kérsz te, holott zsidó vagy, én tőlem italt? Pestinél: miképpen kérsz én tőlem innod, ha te zsidó vagy? Sylvesternél: te zsidó lévén miképpen kérsz én tőlem italt? s a Münch. eben is: miképpen te zs. valvád kérsz én tőlem innod?

²⁾ Maga a *wann* is előfordul így, csak hogy akkor az átvitel még egészen érezhető; p. Ahlwardt Ossianjában: Und schlummert so der schilde sohn, wann grau die nacht, der bruder todt? Ezt Kazinczy valóban megengedő köztöszóval fordítja munk. VI:293: S a paizsok fia aluszik, pedig bátyja meghala.

szó hasonló átvitelek mutat (mindezeket az átmeneteket láttuk a *hol* és *holott* kötőszóknál is).

Legrendesebb ezen átvitt használatok közül az, hogy kérdés után állapotot jelöl a mellékmondat, úgy hogy egészen a *holott*-féle megengedő mondatokhoz hasonlít. Példák:

a ki meg se halt még, minek azt siratni, mikor a halott sem fog halott maradni? A. Toldi VI; mit van mit tenni, mikor meg kell lenni? Közm.; most mit csináljak, mikor ezek a bárányok egy falatot sem ettek? Népk. gy. I:377; mihaszna megyek, mikor ott semmi sincs? Pap pal. népk. 103; de mi haszna jut eszembe, mikor már el van temetve? Népk. gy. I:254; minek lenne az neked, mikor semmi hasznát nem vennéd? Mer. Dun. II:169 | *h o g y a n* merészlette fogadnia, mikor ez az ó-törvényben megtiltatott volt? Tih. c. 272; *h o g y* lehetsz hitetlen, mikor úgy szeretlek? Czuczor; *h o g y* és inná, mikor milyen zavaros. Kriza vadr. 220; *h o g y a n* menjek el, mikor beteg vagyok? Ny. III:278; *h o g y* járjak annyit, mikor úgy elállottam? NyK. III:16; *h o g y* ad szabadságot, mikö magának sincs? «Szeged népe» II:58 | *h e j* Iluskám! *h o g y* ne volnék én halovány? mikor szép orczádat utolszor látom tán! Pet. János v.; pedig a nyomornak kelyhe majd kiesordúl . . . *h o g y* ne! görög, bolgár, magyar — a mikor dül, Szász K. «Álmos» 83; *h o g y* ne tojna, mikor liba? Erd. közm.; *h o g y* ne menteni volna, mikor széles ez világon nincsen olyan betyár mint én? AL. 11; *h o g y* ne volna atyám fia, mikö édes apám fia? Szeged népe II:89.

Ide tartozik a következő kihagyásos szerkezet: csak megírnám ezt a verset, bárha fú is hidegen: jaj *de mikor* még sikoltóbb fergeteg van idebenn, Tompa I:282; nem-írni vétek, írni kész harag; *de mikor* Bikficz is verset farag! A. Kiegészítve ezek így hangzanának: jaj *de* *h o g y a n* írok, *m i k o r* még sikoltóbb fergeteg van idebenn? *de* *h o g y* ne írnék, *m i k o r* B. is verset farag! (V. ö. Lehr, Toldi 343.).

Előfordúl aztán nem csak kérdő, hanem értesítő mondatok után is e szerkezet, s ilyenkor aztán vagy egyszerűen megengedő, vagy okhatározó mondatnak tűnik föl. *M e g e n g e d ő* p. a következőkben: csak egy csepp eső sem esék ő reájok, mikoron látnák [= *holott* láták, noha láták] az esőt mindkét felől esni Dom. c. 240; ha valaki halottat támaszthatna, avagy az napot délről nap-támadatra vonhatná, mikoron ezek természet szerint ne lehessenek: igen nagy hatalmassága jelentetné ki benne Tih. c. 90; mi-

koron legyen minden asszonyoknak fölötte áldott, áll az utolsó helyen 190; így még u. o. 129, 140, 189;¹⁾ szegény! mikor élhete, veszni ohajtott, Vör. Zalán.

Ok hatá r o z ó a következőkben: «mikor én a tieddel nem gondolok, ne gondolj az enyimmel te is: quando ego tuum non curo, ne cura meum» Vers. Anal. II:6; jaj bácsim, eresszen, mikor én úgy félek, annyi legény között, kiket nem ismérek, Czuczor nép. költ. 3; ne szeress te kettőt hármát, mikor egy is elég bánat, Kriza vadr. 26; az aranyos csizmával csak nem szállhatott le, mikor a ló füle alig látszott ki a kátyuból Mer. Dun. I:129; áldja meg az isten teins uramat, mikor az elhagyottakat így védelmezi VG. 38; könnyű neked, mikor te magad vagy Ny. III:228. — Az első négy még megengedőnek is volna magyarázható (ne gondolj az enyimmel, holott v. noha én a tieddel nem gondolok stb.), de az utolsó idézetet már valósággal okhatározásnak érezzük (= fr. *puisque*. — Régi irodalmunkban is többszörte előfordul ez a használat, de lehet, hogy ott a latin okadó *cum*-nak utánzása, p. fölszólító móddal Tih. c. 20, 78, 138, PG. mes. id. CzF. s. v. mikor, stb.)

Végre — s ez legritkább eset — föltételező mellékmondatot kell látnunk a következőkben: emlegetni kezdé, hogy a szent Pál leveleit örömet akarná hallani, mikor valaki magyarázná, Komj. Sz. Pál IV:b; sőt nagyobb emberséggel győződ le pártosodat, mikor félretévén a bosszuállást megengedsz néki Fal. 538; s függjön rajtad daróc bár, s szembántó színzavar, becses mikor hazáért égő szivet takar, Bajza I:129.

¹⁾ Latinos conjunctivussal, mint az előbbi idézetekben is.

XLIV. A *midön* kötőszó.

Eredete és használata.

154. Az irott nyelvelmékekben e kötőszót nem ritkán ilyen alakban olvassuk: *midén*. Így az Érs. cben (Passio, Toldy kiad. 87) s a Thewr. cben 76: *myden*; a Tel. cben *myden* 273, de *mydon* is, azaz *midön* 300. A Döbr. cben 21 *miden*, de u. o. 57: *my idön* ártandók rám közelitenek: dum appropriant super me nocentes, és 92: *mi idön* neki jót teendesz, tahát téged áld: confitebitur tibi, cum benefeceris ei. Itt tehát teljes eredeti alakjában látjuk még e kötőszót, melynek ő-jéhez az előbbi alak é-je csak úgy viszonylik, mint az *idő*-nek egyéb származékaiban: az *idén*, *idétlen* stb. A teljes alakkal találkozunk még később is: *mi-üdön*, Medgyesi jaj. II:155; még a jelen században is sokszor anapæstust csinált belőle a hexameter kedviért Horvát Endre: *miüdön*; és CzF. szótára is megengedi, hogy «e szót a verselő egész valóságában (*mi idön*) használhatja, ha a versmérték úgy kívánja.» — A *mi-üdön*-höz csatlakozik még a Bécsi c. összevont *médön*-je 6, 18, 21, noha különben ott mindig *midön*-t találunk. — Egyéb mellékalakok a *midön*, az elavult *valamidön*, s a szintén régies *ha-midön*; p. ha *midön* oda megyünk, jól kell tartani, hogyha leszen mivel RMNy. IIb:9; csak fegyvere villog, *hamidön* por-ködtül fönt a magas bércezen láthatja ki ott ül A. TSz. X:18. — V. ő. még az Érdy cből fönt a *mikor*-nál idézett mondatot: «lön eredete azon *időben* . . . , *mi időben* esik sz. Margit napja»; továbbá a fönt (150. §.) idézett *midöre* kötőszót, mely a. m. a mai mikorra.

Használatára nézve először is megjegyzendő, hogy a *midön* kérdő szónak ma nem használható, holott a XVI. szban s a

XVII. elején még kérdésekben is éltek vele. Példák: nem tudjuk, *midőn* fog eljönni a mi urunk Tel. Felelet a Bát. 23; *midőn* jelenem meg színed előtt? *mikor* viszesz ki ez sötétséges tömlöczből? Pécsi L. Ágost. im. 64; oh öröm fölött való öröm, *midőn* utok be tehozzád? Lépes, Pokol tük. III:209. — Továbbá nem használjuk ma határozatlan névmásul, de a régieknél így is szerepelt, p. «ha valamidőn olvastad az írást»... Monoszlai, apol. 412; «*valamidőn*: aliquando, quandoque» PP.

Kötőszói használatára nézve a *mikor*-tól csak annyiban különbözik, hogy ma az irodalmi nyelven kívül nem igen fordul elő; egyébiránt időhatározó mondatokban egészen úgy használjuk, mint a *mikor*-t, kivéve hogy jövőben történendő cselekvésekre ma irodalmi nyelvünk sem igen alkalmazza, hanem olyankor a *mikor* v. *ha* kötőszóval él. Példák:

1. egyidejűség: *a)* a múltban: *midőn* a bírák fejedelmkednek vala, lón éhség a földön: quando judices praeerant, facta est fames in terra, Bécsi c. 1; siralmas éneket sirál, *midőn* mondad: Érs. c. (Passio 142); mint megöriüle, a *midőn* meglátá a fiát Mik. mul. 199; mégis ked ír olyan haragos és tüzes levelet nekem, hogy ugyan szikrádzott, a *midőn* olvastam Mik. 41. lev. — *b)* a jövőben: *midőn* ételnek ideje leend, jőjj ide: quando hora vescendi fuerit, veni huc, Bécsi c. 5; ez időtől fogván a néppel társalkodol, hogy *mívdőn* én törömnek gyötrelmét veendik, te azon győződelem alá engeszteltetel: ut dum dignas mei gladii poenas exceperint, ipse simul ultioni subjaceas, Bécsi c. 21; emlékezzél én rólam, *midén* te országodba jövendesz: cum veneris in regnum tuum Döbr. c. Luk. 23:42 (mikor jutandasz te országodba Münch. c.); csak o l y a n k o r fog ide jönni, a *midőn* semmitől nem tartasz Mik. mul. 258.

2. előidejűség, a jövőben: *mívdőn* menend el alunni, jegyezd meg a helyt, kiben elaluszon: quando ierit ad dormiendum, nota locum, in quo dormiat, Bécsi c. 5 | érintkező előidejűség: *midőn* hozzád nyujtom könyörgésemet, o t t a n futni látom ellenségimet MA. bibl. V:26.

3. utóidejűség, a múltban: két hónapot eltölténk ilyen reménységben, a *midőn* az idő egyszersmind megváltozék Mik. mul. 314 (a kötőszó h. inkább a mutató «akkor» volna helyén, l. 152. §. jegyz.); «*midőn* megérkeztetek, már az atyám megholt vala: cum advenistis, jam pater mortuus erat» M. Nyelvtud. új elvei (1840) 128.

Gyakran ismétlődő cselekvések kapcsolatában a *ha*, *valahányszor* stb. kifejezésekkel rokonértelmű s a régiéknél néha *valamidőn*-nek van írva: *ha* ágyamban nyugszom, csendesen aluszom, *midőn* felserkenek, semmin nem kesergek MA. zsolt. 7; fáradság volna egy dologra függeszteni elménket, a *midőn* nagyobb dolog vagyon a fejünkben Mik. mul. 62; akkor vész el minden édes, a *midőn* legédesebb, Szász K. ford. 1:63 | *valamidőn* látom az feszületet, azonnal eszembe juttatja., Mon. kép. 67; *valamidőn* egyszer az útról való eltévelyedés vagyon, veszedelemre megyen az dolog, Prág. fej. serk. 772; MA. SB. 91.

A mód használata nézve itt ugyanaz áll, a mit a *mikor*-nál mondtunk. Megállhat ugyan a föltétes mód azon esetekben, mikor főmondatokban is helye van (p. talán meghallanám lépteinek dobogását, *midőn* kanokat üzni menne, Kaz. VI.193; «visszariadt, mintha rőzsát szakasztván, *midőn* illatát élvezni akarná, szirmai közül darázs csapódnék szeme közé» Arany, Életképek 1846. II:271), de elbeszélések mellékmondataiban gyakran használták hibásan, *latinosan midőn* mellett is a föltétes módot, p. *midőn* az oltár előtt álna, egyszerre gyenge ének hallatszott (Merényi).

A *midőn*-féle időhatározó mondatok ugyanazon szerkezetekkel váltakozhatnak, mint a *mikor*-kezdetűek, tehát részint a különösebb jelentésű idő-kötőszókkal, részint mellérendeléssel, részint egyszerű mondattal. (Példa az utóbbi esetre: «Még hajnalkor udvaromba voltam, s már vadászaton *midőn* a nap kelt» Bajza I:196 = napkeltekor.)

Átvitt használatai ugyanazok, mint a *mikor*-éi, csak-hogy sokkal ritkébbak, kivált mai nyelvünkben. Példák:

a) állapot határozás: tekints inségemre, te vigy engemet tágas helyre, [most] *midőn* itt szorongattatom MA. 4. zsolt. (= a nyomorúságban vidámíts meg engemet Kár., in tribulatione dilatasti mihi).

b) szembeállítás, megengedés: ... félvén, hogy *midőn* másnak prédikált, ő maga semmirekellő ne lenne Born. préd. 411; mely értekezésben előforduló dolgokról *midőn* egy részről ítéletünket kimondjuk, akkor más részről nem lehet, hogy az arra tett jegyzésekről is szót ne tégyünk Tud. Gyűjt. 1828.

XI:3; — hogy folyna jól dolga ennek az imperiumnak, a midőn [= holott] egy mészárosnak adják azt keziben? Mik. 5. lev.

c) o k : főképpen midőn maga a Krisztus mondotta, hogy ... Szentiv. négy könyv. 64.

d) föltétel: «feleletünk a k k o r lehetne határozott, midőn [= ha] kortársaik több magyar iratával vethetnők övéket össze» Döbrentey, RMNy. IIb:LVI; «általános tény. S nem volna okunk panaszkodni, midőn nálunk is előkerült volna. De nem történt meg.» Kemény Zs. Élet és irod. 110.

XLV. *Hányszor és mennyiszer.*

Alakjaik és használatuk.

155. Többször a mutató elemmel használjuk e két kötőszót: *a hányszor, a mennyiszer*; s még többször a *vala-* szócskával nyomatékosítva: *valahányszor, valamennyiszer*; sőt a megengedő *akár-*ral, p. akárhányszor játszandják, megjelenek Vitk. II:79. Vitkovicsnál *valahányszoron* is előfordul I:102; ez talán a *mikor*: *mikoron* analogiájára van képezve, de nyelvelméleinkben tényleg előfordúlnak ezen *szer-*ragos határozók *-szeren* alakban is.

Mennyiszer és *hányszor* teljesen egyértékűek (v. ö. «menyezer vagy hanzer felserkenendes, elmédben jussanak...» Horv. c. 234); mindakettőt olyan mondatok kapcsolatára használjuk, melyekben egymással vagy egymásután többször ismétlődő cselekvésekről van szó. Ugyanilyen értelemben használjuk a *valamikor, a mikor csak, a hányszor csak* stb. kezdetű mellékmondatokat (l. fönn 152. §.); p. *dich wollen wir feiern, so oft ein frühling dich wieder herführt*: «innepelünk tégedet, valamennyiszer a tavasz föltetszik» Kónyi, Ábel 128 = innepelni fogunk, valamikor tégedet visszahoz a tavasz Kaz. II:138; «ordítson a föld, valamennyiszer visszajövendesz» Kónyi u. o. 132 = valamikor az ismét előfordul Kaz. II:143: *so oft du zurückkommst*. — Más példák:

minezer ellene állunk, *annezor* ötet meggyőzzük, Bod c. 17; *estem* *vala* nagy kétségbe, hogy elhagytál engemet, de *mennyiszer* én könyörgék, meghallád kérésemet RMK. II:248 | e felvonás, a *hányszor* én e drámát színpadon előadva láttam, csak *tableau-szerű* fontos-sággal látszott bírni A. próz. 240.

valamén ez az ő istenöktől megváltván egyebet böcsültenek, ragadatba adattanak: quotiescunque praeter ipsum Deum suum alterum coluerunt, dati sunt in praedam, Bécsi c. 18; valamenezőr hozzátok veszitek, én kínomnak emlékezetire vegyétek Nád. c. 41; valamenezőr asszonyunk urunkat emtette: annezor nagy édességet érzett..., továbbá valamenezőr akarta kezébe venni, mind annezor térdre esvén imádta ötet Tih. c. 38; valamennyiszor kérdezz, annyiszor mondom Pázm. pr. 55; ezt tegyétek, valaménizer isszátok az én véretem Fél. tan. 405 | valahánzor e kenyeret eenditek és e pohárból iandotok, az úrnak halálát izenitek: quotiescunque comederitis panem hunc, Ozorai Chr. 187; a többieket ki-kiveheti, valahányszor a szükség hozza magával, Biró M. angy. 252; valahányszor oly boldog napom virrad fel, melyen mással jóltehetek, mindannyiszor tejet és virágot töltök sírhalmadra: so oft ein seliger tag kömmt, . . . will ich milch und blumen auf dein grabmal streun Kaz. III:15; valahányszor hasonló eladásokhoz kellett fognia, olyan megvonódott formán nyúlt a szomorú munkához VG. I:32; valahányszor leheltem, azt gondoltam, majd megesz a fene Ny. II:41.

Megjegyzendő ez a kihagyásos szerkezet: «Kálmán kir. II:7 törvényzikke: uxor a marito fugiens, ei toties quoties reddatur, a férjétől elfutó asszony ennek annyiszor a mennyiszor [t. i. elfut] visszaadassék» Jók. RR. I:126 (v. ö. «úgy a hogy» 133. §.).

Különben a *hányszor* és *mennyiszor* nem mindig időhatározó mondatok kötőszavai, hanem előfordúlnak jelző mondatokban is, megfelelő a főmondatbeli annyi-nak; p. «a Bakonyban nincs annyi falevél, hányszor engem rózsám hitegettél» Abafi, Göcseji népd. I:52; nincsen annyi csillag fönn az égbe, a mennyiszor jutottál te eszembe u. o. 65.

XLVI. A *miután* kötőszó.

Idő- és okhatározó használata.

156. E kötőszónak van egy mellékalakja: *minek-utána*, mely valamint más ilyen szerkezetek (p. a seregnek utána, az indulásnak előtte) mai nap — legalább az irodalomban — nem igen használatos,¹⁾ de régibb íróinknál gyakran található. Már codexeinkben váltakozik a két alak: az Ehr., Bécsi, Münch., Czech stb. codexekben inkább *miután*, az Érdy, Jord., Tih., Virg. stb. codexben inkább *minekutánna* olvasható. (Minekután' a . . . , Kisf. S. bold. szer. 10. dal.)

Jelentése és használata nagyon egyszerű: csak olyan esetekben alkalmazzuk, mikor a mellékmondat az előidejűség viszonyában van a főmondattal, midőn a mellékmondat cselekvése után történik a főmondaté. *Miután* elment = elmenetele után. — Példák:

a) előidejűség a jelenben vagy általában: *keljete* *fel my vtaan* megaláztattatok Czech c. 75; mikor a világ javai még reménységben vannak előtted, *tetszenek*; de *minekutána* hozzájok fértél, magadhoz szorítottak, nem csak csípnek, hanem furdálnak, kínoznak, Fal. 542; *most*, *mintán* megtudtad, a mit tudnod kellett, én fákljáért megyek, Mer. Dun. népm. I:66; a verslábakon kezdik, s *miután* erre nézve szabályokat állítottak fel, úgy mennek át a sormetszetre A. próz. 35 | *isten az ő teremtetett állatját ismerni sem akarja, minekutánna magát megfertőzteti* MA. bibl. I:6; *minekutánna* a levita 50 esztendő, *annak utánna* ne szolgáljon 127.

¹⁾ «Gyakran megkeseríti a távozást, minekutána jó kedvet csinált volt.» Rákosi, Cymbeline V. fv. 4. sz.

b) a multban: minek vtanna ez világból ő magát kivette, és Krisztushoz tért, oly szentséges életet viselt Virg. c. 36; minekutánna leczkéimet megtanultam, írtam, Vers. Anal. II:395; minekutána a királyfi mindezt végig hallgatta, bement Mer. Dun. I:75; minekutána megetették a jószágokat, már négy óra felé útban voltak Mer. Saj. népm. II:97 | mi után kedég megfordult volna ő napához, hallá ő tőle: postquam autem reversa est, audivit, Bécsi c. 6; mit? mondám minekutánna elolvastam volna Gvad. nót. pok. 60¹⁾ | minek utanna ezek lőnek, kezdének az apostolok ebbe cselekedni: postquam haec gesta sunt Tih. c. 381; minek utanna imádkák az Jézust, esmeg térdre esének Debr. c. 340; minekutánna megjöve a pacsirta, kezdének a fiai csiripelni, Pesti G. mes. 167; minekutánna eléggé megmutatá az ő emberiségét, akkor on osztán kezde megkoronáztatni Tel. ev. I:125 | minek vtana megnyugosznak vala, az csillag elered vala, Debreczeni cod. 330.

c) a jövőben: azt féljétek, ki mynek wtanna megölend, hatalma vagon az örök tűzre vetni Érdy c. 356; postea quam surrexero, praecedam vos, Márk ev. 14:28; mi vtan felkelendek, előlkellek titeket, Münch. c., miután felkelendek, előttetek megyek, Debr. c., minekutána feltámadándok, előttetek megyek, Kár. bibl.; minekutánna imádkozandunk, megtérünk hozzátok: postquam adoraverimus, revertemur ad vos MA. bibl. I:18 | az kecske mince vtánna elletik, legyen az vtán az ő anyja alatt heted napig: capra cum genita fuerit, septem diebus erit sub ubere matris suae Kár. bibl. I:109. | akkor téged is meglátalak . . , minekutána hosszas siránkozással fogtad áztatni hamvaimat: dich seh ich dann auch, wenn du lange über meinen gebeinen wirst geweinet haben Kaz. munk. II:135.

A cserék közül, melyek a *miután*-os szerkezetnél lehetőségek, csak a főbbeket említsük: 1) A nép nyelve nagyon gyakran használja helyette a következő főmondati kapcsolatot: énekel előbb a diák, a z t á n kap alamizsnát Erd. közm. = miután énekelte a diák, azután kap alamizsnát. — 2) Egyéb kötőszók közül előidejűség esetén is használhatók, tehát a *miután* helyett állhatnak: *mikor*, *midőn*, s némi megszorítással *valahányszor*, *ha*, *a mint*, *hoggy*; l. mindezeket az illető helyeken. V. ö. még a köv. össze-

¹⁾ Ezt a föltételes módnak helyén kívül alkalmazását a szintén megfelelő latin *cum* kezdetű szerkezet utánzásának kell tartanunk, tehát deákmajmozásnak, mint Verseghy nevezi m. gramm. 259. §. és Anal. II: 395.

hasonlító mondszerkezetet: «106 évvel később mint e földre jutánk, Géza megkeresztelkedék» Kazinczy. — A *miután*-os mellékmondatot beleolvashatjuk a főmondatba *után*-névutós elvont főnévvel vagy pedig *-ván* végű igenévvel; p. éneklés után kap alalmazsnát a diák; a hadát egy kevéssé megnyugosztalván Rezán nevű város ellen indula Mik. mul. 66.

Ujabb irodalmi és szónoki nyelvünkben a *miután* mint okhatározó mondatok kötőszava is nagyban szerepel. Ez a használata Ny. IV. 54. s k. l. el van ítélve, s ott a legnagyobb határozottsággal ki van mondva, hogy «a *miután* kizárólagosan előidejűséget jelelő kötőszó» s hogy «okhatározást végeztetni a *miután*-nal latinosság». Ezt a kárhoztató ítéletet nem mernők aláírni. A latin *quum*, melynek utánzásaúl van az id. h. ez a szerkezet föltüntetve, gépiesen lefordítva nem *miután*-ná válna, hanem *midőn*-né vagy *mikor*-rá; a *postquam*-ot pedig nem használják okhatározásra, s ép oly kevéssé a német *nachdem*-et. A francia okhatározó *puisque* (= *postquam*) egészen azonos jelentésű ezzel a *miután*-nal (tényleg meglevő ok, a. m. «ha egyszer», ném. «da nun einmal») s ugyanolyan észjárásból vette eredetét, de nem valószínű, hogy a mi okh. *miután*-unknak mintája volt, mert ilyen erős hatása a francia nyelvnek nem volt a mi irodalmi nyelvünkre, s mert a mai francziában *puisque* idői jelentéssel nem is fordul elő. Szakasztott olyan átmenetet látunk a görög ἐπει, ἐπειδὴ jelentésében, de ez sem lehetett hatással a magyarra. Nincs tehát kizárva az a lehetőség, hogy a *miután*-nak ez az átvitt használata ép oly önállóan fejlődött, mint p. a *mikor* kötőszónak hasonló használata, mely pedig a latin *quum*-nak még pontosabban megfelel. Igaz, hogy leginkább az ujabbkori hivatalos nyelvben találkozunk vele; de már Gubernáth fölsorolja nyelvтанában (Institutiones l. Hung. 1802. 120. l.) a conjunctiones causales közt: «*minekutánna postquam*». Cz. F. szótára azt mondja róla: «Használtatik okadó értelemben is, minthogy az ok az okozathoz képest sorozó viszonyban [vagyis az egymásután viszonyában] áll.; p. *miután* szép szóval semmire sem mehettem veled, (tehát) keményebb eszközökhöz nyúlok». Azonban magyaros nyelvű íróknál ritkán találkozunk vele; «*minekutánna az úr jónak leli visszavonni a hugomnak adott szavát, reménylem . . .*» (comme vous refusez d'épouser ma soeur, je crois . . .) Kaz. kényt. ház. 146; «*minekutána a kalmár nem volt*

odahaza, a két testvér . . . kártyázni kezdtek» Mer. Dun. népm. 39; «miután ez a vár nekünk [Csórinak] esett ingyen: neve is ezentúl Csórivára légyen» A. Nagyi. Czig. I. «másodszor: miután a ránkjövő héttel be fog következni az új vajdatétel . . .: örökös fejükké tesszük Csóri vajdát» u. o.; miután Sulmona [melyet elfoglaltunk] mintha csak a Nápoly-ország kulcsa volna: hadaink leszálltát nem gátolja semmi A. TSz. IX:230; pörére vetkezem, miután béke lesz A. Arist. II:396, jegyz.; így néhányszor Arany leveleiben, p. «A. életéből» 141. 180. — Népryelvi közleményben kétes a hitelessége: «mijután nem tudta kivenni, hát le kellett vágni» (Nógrád m.) Ny. V:179.

Imre S. is megrovás nélkül említi, hogy «ma az időjelentő *miután* okkapcsolóvá kezd lenni» (Hibás szól. 163).

XLVII. A *mihelyt* kötőszó.¹⁾

Alakjai és magyarázata.

157. A *mihelyt* kötőszó hasonlít a *pedig*-hez alakjainak változatossága tekintetében, s még abban is, hogy egyazon írónál s egyazon vidéken is különböző alakjai élnek egymás mellett (p. *mihelyt* Pázm. pr. 24, de *mihent* u. o. 26; Kecskeméten: *mihent*, *mihán*, *mihánségössen*; «*mihenst*, *mihánst*, *mihentest*, *mihenesen*: *mihelyt*» Szolnok-Doboka mből Ny. XI:189). Azonban míg a *pedig* majd kizárólag hangváltozásoknak köszöni a maga sokféleségét, addig a *mihelyt* változatai a kiejtésbeli eltéréseken kívül szerkezetbeli, ragbeli különbségeken is alapszanak. A végén levő viszonyrag szerint három fő alakja van: *mihelyt*, *mihelyen*, *mihelyest*; ezek aztán főleg hangváltozások által oszlanak mellékalakokra. Mai irodalmi nyelvünk csak a *mihelyt* és *mihelyest* alakokkal él.

I. A *-t* ragos *mihelyt* mellékalakjai két ágra szakadnak a szerint, hogy vagy megtartják az *ly*, *l* hangot vagy pedig *n*-re változtatják:

1) az *ly*, *l*-hangú alakok:

mihelyt, *mihelt*; p. *myhelth* Peer c. 60; *mihelt* Ozorai Chr. 75, MA. bibl. el. 2.

mihelyétt, *mihelétt*; p. *mihellyet* Valkai geneal. 18; *mihélet*, Landovics segits. I:39, *mi helet* u. o. 396, *mihélett* u. o. II:8.

mihel Kaz. c. 43.

miel 1548-i levélből id. CzF.

¹⁾ E kötőszóról Barkász Károlytól van egy kis értekezés Ny. VIII:208.

? *myhalth* Lev. I:118 (v. ö. «*mihálytt* sono crasso Siculice, hinc *mihánt*» Kassai J. Szókönyv II:401).

? *miath* 1559-i levélből id. CzF.

? *myholth* Lev. I:98.

2) az *n*-hangú alakok (v. ö. **honnalt*: *honnant*, *süldisznó*: *sündisznó*):

mihent: *myhent* Lev. I:292; *mihent* Born. (préd. 19, evang. I:308), Melius (Jób 19, SzJán. 509), MA., Pázm., Zr., Mikes; — Abauj Ny. II:476, Gyergyó Ny. X:44, Kecskemét stb.

mihént (az *imént*, *szerént* féle határozókra támaszkodó kiejtés lehet) Dialog. Scot. 165, Fal. ének. 47, Gvad. f. nót. 64; Temesközből közli Kálmány «Szeged népe» II:24; Kassai szókönyv.

mihint Zemplénből közölve Ny. VII:32, Szatmárból X:135, 523.

mihánt (*mihent*-ből, mint *idább*, *idáig* **idébb*, *idéig*-ből, *egyábkor* **egyébkor* Ormánság MNyelvészet V:76) Zr. V. én. 43, Radv. csal. III:80, Thaly vit. én. II:166; — «néhol ma is» CzF., Hevesben CzF. a -helyt szónál; Arad mből Kálmány «Koszorúk» I:224; tájbeszédben A. Arist. II:330.

mijánt Ormsg. Ny. II:278.

miján Ormsg. Ny. II:131.

mihán, *mihá* Sopron m. Ny. VI:472; Kecskemét.

«*mihen* egyet lépünk» Vajda J. Béla királyfi 25.

mihentségesen Gyergyó Ny. X:41, Abauj II:476; *mihincsigesen* Szatmár m. IX:138; *mihánségösen* Kecsk. — ezek a jóságos, szépséges-féle melléknevek mintájára nyomósított alakok.

II. Az *-n*-ragu alak: *miheliön* Weszp. c. 63; *myhelön* Lev. 1:231, *mihelen* II:235; *myhelyen* Komj. SzPál; *mihelenn* Sylv. uj t. 1:144, *mi helenn* II:100; *mihellien* Decsi Jug. 4; *mihelen* Tel. ev. I:234, *mihelyen* Tel. fel. 176; *mihellen* Mon. kép. 31; *mihelleyen* MA. bibl. 1:197, *mihelyen* V:14; *mi hellyen* Pécsi szüz. 21.

A *mihelyt* és *mihelyen* egymásra-hatásából-szülemllett egy harmadik alak: *mihelten*, Thaly vit. én. II:58; — *miheltenséggel* Helt. uj t. L5, v. ö. fönt *mihentségesen*.

III. *Mihelyest* olyan időhatározó alaknak látszik, mint *most*, *mast* (*ma*) és a népies *megest*, *megint'* (v. ö. még a *bízást*-féle állapothatározókat?), de úgy látszik, nem nagyon régi keltű szó, noha mai napság nagyon el van terjedve. Hangváltozattal: *mühelyest*

Göcs. TGy. 1838. VI:29. Előfordul összevonva is: *mihelyst*, Tolnai beszély. II:20: és azon hangváltozással, melyet fönt *mihánt*-nál láttunk: *mihást*, Veszprémben.

A *mihelyt mihent* hasonlóságára *mihelyest mihenest*-re változott; ez a népnél nagyon kedvelt alak és sokféle változatban el van terjedve:

mihenest Göcsej MNyelvészet II:413; *mihenöst* Szegeden.

mihenst Szolnok-Doboka Ny. XI:189.

mihánst u. o.

miháncst (v. ö. *kiváncság*, *kurrencs*, *vonzol*, *péndz*, l. Ny. IV:448) Ny. IV:175, Göcs. II:234.

miáncst Göcs. II:323.

miháncs Göcs. II:87, Baranya 237, Sopron m. 560, Érsek-ujvár VIII:283.

mihencs Komárom m. IV:235.

Az *egyenest*: *egyenesen*-féle határozók hasonlóságára keletkezett *mihenest* mellett

mihenesen Szolnok-Doboka m. Ny. XI:189, úgy hogy a mi a vég *t* előtt volt, a nyelvérvék -s-képzős melléknévnek vette; ugyanily módon keletkeztek még ezek a változatok:

«*mihelesleg* szívetekben megoszlátok, legottan keletkezék a veszedelem» Monoszlai apol. 424.

«Gyötri legottan [a tűz], *miheles mihelt* feltámadnak» Tel. c. 250 (v. ö. *véges-végig* stb.).

«*mihenes* órán a lélek kimúlik, mindjárt azontúl az isten ítélő széki eleiben kell állani» Medgyesi jaj. II:104.

A *mihent* és *mihenest* összezavarása adott alkalmat a következő változatokra:

mihentest Monum. Okm. XIV:85, XXIV:119, Török-m. Okm. IV:208; — Szolnok-Doboka m. Ny. XI:189; *mihentöst* Udvarh. Ny. IV:276; — *mihentést* VI:85.

«*mentüs*: *mihelyt*» Hetés Ny. II:44.

mihentésen Kriza vadr. 509; *mihentösön* Gyergyó Ny. VIII:232.

«*mihentes-mihent* v. *mijentes-mijent*: *mihelyt*» Háromszék Ny. III:325; *miéntés miént* Kriza vadr. 509, *mihentes mihent* u. o. 554.

Mint *vala-mikor*, *vala-míg* stb., úgy találkozunk a régieknél evvel is: *valamihelyt* GKat. válts. I:806, Lászl. Petrarca 41; *vala*

mihelt Horváth F. Apol. unit. 19; *valamihent* Rák. lev. II:1. — «*A mihelyt*» nem fordul elő, de élő beszédben hallottam egyszer ezt a mondatot: a mihelyt lefeküdtem, mindjárt elaludtam, e h. a mint lef.

A *mi* helyett *me-* kezdettel is előfordul egy-két helyt: *mehelt* MA. tan. el. 4, Réd. tem. 34. Ez — ha nem sajtóhiba vagy egyszerű hanghasonulás (v. ö. a népnyelvben *séess, méjen* stb.) — a *mely* névmást gyaníttatja: **mely-helyt*.

A *mi* e köszöszónak eredetét illeti, az elég világos. XVI. s XVII. szbéli íróink részben még érezhették benne az összetételt; erre mutat a fönt I. és II. alatt idézett *mi helet, mi helenn, mi helylen*.¹⁾ Kazinczy ezt a helyesírási szabályt adja: *mihelytt* duplicatum *t* requirit, Kaz. lev. I:356; tehát nyilván a *hely* szónak *tt*-ragos alakját látja benne (noha a *Vásárhelyt, Kolozsvárt* szókban a két *t* ép oly fölösleges, mint a *közt, -ért, rajt* szókban vagy a *folyt, írt*-féle igealakokban). Igy elemzik Kresznerics, Kassai; és CzF. szótára, miután egy más, erőtetett megfejtést kockáztatott (**mi-clest* = *quamprium*, «gyöke azon *el*, melyből *elül, első, elő* származtak; ... annyi való, hogy e szó inkább időre mint helyre vonatkozik s benne az idő *elsőségének* alapfogalma rejlik» ..), visszatér a régibb, természetes magyarázatra: «A *helyt, helyen* szókra utasít a székely *ahajt* és *ehejt*, alkalmasint a. m. *a-helyt, e helyt*, melyeknek jelentése szintén nem csak helyre (ott, itt), hanem időre is vonatkozik, *azonnal* és *ezennel* értelemben». Hozzátehetjük, hogy *ahajt* mellett van még *ahajon* azaz *a-helyen*: «hogy a gyermek kimene, ahajon leszáll a egy csomó veréb előtte» Gyergyó, Ny. VIII:228; továbbá, hogy maga *azonnal* is *azon-helyt*-ből rövidült s eredeti teljességében még megőrizte XVI. szbéli irodalmunk, p. «*mihelen* a cseh király meghallotta vala, hogy Mátyást választották vala, *azonhelt* szép szóra fogá ötet» Pethő G. krón. (v. ö. MNyelvészet V:453; v. ö. még: «de mihelyen hátul Kinizsi Pált látá, Ali bég *azonnal* ott megrettent vala» 1569. Thaly vit. én.). Szakasztott mássai a német *auf der stelle*, a latin *illico* **in-loco* és *stante pede*,

¹⁾ Igy Balassa B. költ. 7: «utolszor kérd erre, hogy *mi helt* az győ-röt foglalták jól eszve ninesen sohul vége: legyen így vég nekül én hozzám szerelme.» Szilády magyarázatának (353. l.), mely szerint itt «*mi helyt = mely helyen,*» ellene mond a s o h u l szó.

a finn *paikalla, oitis* (?), s az ész t *seda-maid*; és mi is mondjuk még abban a helyben e h. abban a szempillantásban; v. ö. «ügy meghanyított egy erős medvét, hogy az *abba hejbe* megdőglött» Csík m. Ny. VIII:182; «*mihentösön* bement az apja, *minnyát helyből* megszemlélte» Gyergyó Ny. VIII:232. Ugyanazt az átvitelt mutatja *leg-ott* s a régi *ottan*, l. alább. — A *mihelyt*-hez egészen hasonló szerkezet van a s p a n y o l nyelvben: «*luego que* la oracion fuè acabada, engafeció el conde» (Diez gramm. III³. 348): *mihelyt* a beszéd be volt fejezve, bélpoklos lett a gróf; szó szerint: a-helyt hogy a b. be volt f., mert *luego* lat. locus.

Használata.

158. A *mihelyt* kötőszó majd mindig időhatározó, még pedig az érintkező előidejűség kötőszava, tehát abban különbözik a *miután*-tól, hogy a vele kezdett mellékmondat cselekvése után nyomban beáll a főmondat cselekvése; a. m. a latin *quamprimum, simulac* (ezeket fordítja már Calepinus szótárában), a német *sobald*, a fr. *aussitôt que*, az ang. *as soon as*. Helyét elfoglalhatják ugyan a *miután, mikor, midőn, hogy* kötőszók, de ezek magukban véve nem fejezik ki a két cselekvésnek érintkezését, vagyis azt, hogy abban a nyomban, abban a helyben történik mindakettő. Példák az érintkező utóidejűsége:

a) a jelenben (többszire általános jelen; rendszeren az *ir* igealak van a mellékmondatban, kivételkép *irt*): *mihelt* az test megtagosúl: az lélek ottan teremtetik Tih. c. 68; *mihelyen* jobban fú az szél, menten elhiszi magát, Decsi adag. 184; megsért szerelmivel, *mihelyen* akarja BB. 30; mi helyen megasz, el szokták vetni, Pécsi szűz. 21; *mihent* isten minket fiaivá fogad, ottan örökösü vagyunk a dicsőségnek Pázm. kal. 1000; menten a szent írást kárhoztatják az eretnekek, *mihelt* valaki őket abbul megfeddi Czegl. Japh. 86; *mihelyt* a polgári alkotmány megbomlik, a természeti állapot áll bé: *s o b a l d* der stat ein ende hat, fängt der stand der natur wieder an Kaz. Diog. 159; «*mihelyt* felébredünk, az álmokat megvetjük: *simul ut experrecti sumus, visa in somno contemnimus*» Vers. anal. II:394 | de *mihelyest* a czédulát kihúztá, a nagy bánat a szívet elszorítja (Népdal).

b) a multban (a mellékmondatban az *ira, ir vala, irt vala, irt* igealakok): *miheliön* megszerzé, ottan kimúlék Debr. c. 25; de *mihelen* megértették vala a csalárdíságot, magokat eszekbe vévék Komj. SzPál Bij: b; *mihelyen* az ételhez ül vala, [az eb] farkkal csavar vala neki.

PG. mes. 212; mihelt születék, ottan kergetteték Herodestul Tel. ev. I:124; mihelyen felserdüle, nem adá magát a bujaságra, Deesi Cat. 46. mihelyen látá (u b i videt), lassabban az gyalogokat összegyűjté 43b; Cupido tekinte s mihent megesmerte, azonnal megfélemlék BB. 68; mihent Mózes felemelte kezét istenhez, megtolták az ellenséget: mihent lebocsátotta, hátat adott a zsidóság Pázm. pr. 44; mihent penitentiát tartá: ubi poenitentiam egít Ily. pr. I:90; mostan is mihentest nagyságtok parancsolatja érkezett, mindjárt munkálkodtunk azon dolgokban Monum. Okm. XIV:85; mihent megbetegedett, egy sereg doktorokat gyűjtöttek össze Mik. 22. lev.; maga Vesselényi hajtott a szavára, mostan is figyelt rá, mihelyest fölállá A. Murány o. I:42; mihelyt hajnalodni kezdett, mindjárt nagy csördülés esett Ny. II:288.

c) a jövőben (a mellékmondatban az *ir, irand, irni fog, irni kezd, irva lesz* igealakok valamelyike): mihelyt elkészül, azontol küldöm Lev. II:221; holnapon, mihelyen megvirrad, menj el PG. mes. 167; engedjed, hogy... mihelyen fulánkommal illetem, haljon meg legottan 223; mihent az török az ő hitire kezd hajtani [= fog hajtani], azontul elvesz birodalma Mel. SzJán. 509; az úr isten mihentest általviszen az Tiszán, onnét is tudósítunk Mon. Okm. XXIV:119; mihelt látandja MA. tan. 217; holnap bátran eredeck, mihelytt a hajnal pirosra festendi a habokat, tengerre Kaz. II:361; mihelyt meghallom, megirom neked: simul atque audivero, scribam ad te Vers. anal. II:394; de holnap azután, mihelyt fölkel a nap, visszafoglaljuk mi vesztett országodat Pet. Ján. vit. XI; mihelyt a férjem halva lesz, mindjárt egy szép legény elvesz Erd. népd. I:64; megfizetek, mihint a jó isten rendet ad Ny. X:523; mihelyt el fog menni, mindjárt megizenem.

A mellékmondat cselekvése föltételes a köv. példákban: álom ne jöjjön a szemedre, mert mihelyt elaludnál, a menyasszonyodat elragadják az oldalad mellől Mer. Dun. népm. I:20; mihelyt azt a fegyvert a kezükbe vették volna, izzé-porrá égtek volna Mer. er. népm. I:65; mihent a császár az ő leányát adná poklokra, néki is talán jobb dolga lenne Ny. X:44.

Nyomósság kedvéért a főmondatban is van többnyire egy-egy időhatározó, mely a cselekvéseknek érintkezését jelöli, még pedig rendszerint a következők: *azonnal, azontúl, mindjárt, ottan = legott, tüstént* (Göcsejben *üstöllést*), *menten*. Példák: mihelt az isten teremte az embert, azonnal eljőve az ellenség Tel. ev. I:294; myhent meggyógyúl, azontwl megküldöm Lev. I:241; mihelt az meleg éri, ottan isméglen lábra kél, Cisio F2; mihelyest

meqlátott, üstöllést felém billegett TGyűjt. 1838. VI:29; myhelth kitelik az havok, mentten oszlanak Lev. 1:101; mihelyt följutottam Hanauban, menten fordítottam az Dávid könyvét MA. zsolt. el. Ritkább az *azután*, p. mihelt megtisztúl a seb, az vtán véle ne kenjed, mert az ép testet is elrontja Mel. herb. 62. — Néha két időhatározó is van a főmondatban: én az ontúl, mihelt G. mutató az N. levelét, myndiarast általmenék. Lev. I:110.

Mint egyéb idői kötőszók, úgy ez a *mihelyt* is előfordúl elvéteve föltételező mellékmondatokban (Gyarmathy Nyelvm. 294 egyenesen a «felfüggesztők, conditionales» közt említi), még pedig az oksági viszony árnyéklatával, tehát közeledik az okhatározó *miután*-hoz, melyhez idői jelentésében is legközelebb áll. Hasonlókép használták azelőtt a francziában a *dès que, dès là que* elejű mondatokat oly módon, mint a *puisque*-vel kezdetteket; és szintűgy használják a német *sobald*-ot. — Példák: mért hiszi, hogy nem vers, mihelyest rendesen ejti szavát? Révai, «Figyelő» XIV:55; mert a szem is, mert a száj is, mihent lányé, bizony hamis; Czuczor.

Alig, alighogy.

159. A *mihelyt* kötőszó helyett részint a régibb, részint az újabb nyelv a következő kötőszókat is alkalmazza: *holott, mikor, midőn, miután* (v. *azután hogy*). De minthogy ezek magukban nem fejezik ki az időbeli érintkezést, a főmondatban majdnem mindig megkivánják a fönt említett *azonnal*-féle határozókat, p. «az *vtan hoj* elbocsáttaték, *azonhelt* mene a kunokhoz» Székely I. krón. 169. — Viszont vannak rokonértelmű szerkezetek, melyek még a *mihelyt*-nél is nyomatékosabban fejezik ki a két cselekvésnek kapcsolatát, nyomban egymásra következését. Például ha e h. mihelyt elkészültem a levéllel, ő már visszajött, így szólunk: csak éppen hogy elk. a levéllel, mikor ő már vj. (eben erst war ich mit dem schreiben fertig, als er schon zurückkehrte; tantum quod perscripti epistolam, cum ille revenit). Továbbá ha nagyítva azt mondjuk, tagadó előmondattal: még el sem készültem a levéllel, ő már visszajött.¹⁾ Többnyire enyhítjük a tagadást ilyenképpen:

¹⁾ V. ö. ezt a nagyon használt német szerkezetet: meine theorie war nicht so bald gefunden, als ich tat, was die wenigsten von euern sitten-

még jóformán el sem készültem a l., ő már vj.; vagy az előmondat jobban kiemelve s a másíknak főmondatává téve: még jóformán el sem k. a l., mikor ő már vj.; «meeghlen kegyg én jó szerrel édes fiát tanítani sem kezdtem vala, mikor leghottan te Nagyságod emlegetni kezdé» ... Komj. SzPál iiii | b.

Hasonlókép a tagadás enyhítése, ha a tagadó szó helyét *alig* v. *alighogy* foglalja el: alig készültem el a levéllel, ő már vj.; vagy: még alig k. el a l., mikor ő már vj. E szerint p. tökéletes retorikai fokozást láthatunk a köv. mondatokban: «Mihelt fölnyitja ő száját, alé g szól egy ígét, már hallod kérését. Előb h o g y n e m könyörgene, meghallgatod». MA. 21. zsolt. A második szerkezet nyomatékosabb az elsőnél, tehát az *alig* kezdetű szerkezet nem egészen egyértékű a *mihelyt*-köötőszóssal, de még ha egyértékű volna is, nem tekinthetnők az *alig*-ot valószínűsítő kötőszónak, s még kevésbé alárendelő kötőszónak (mint Barkász Ny. VIII.).¹⁾ Első és legszembetűnőbb körülmény, mely ez ellen szól, az, hogy nem a viszonyító névmás származéka, mint összes alárendelő kötőszóink. Második az, hogy mindig hangsúlyos és maga mellé kívánja a puszta ígét, p. alig készültem el, mint ,nem készültem el'; nem pedig: alig el-k., mint ,mihelyt el-készültem'.²⁾ (A német *kaum* sem kötőszó, azért nem jár mint az alárendelő kötőszók a mondatnak élén; ha pedig elül áll, teljes mondatréz-volta abban nyilatkozik, hogy maga után vonja az ígét, a mint hogy a német *ige* főmondat-

lehrern tun.... Wieland Diog. Ezt Kazinczy Diog. 15 szolgálilag fordítja: nem kétségeskedtem sokáig; theoriám nem oly hamar vala feltalálva, mint a hogy azt cselekedtem, a mit a ti moralistáitok között legkevesebben tesznek. Magyarosan: még jóformán fel sem volt t.

¹⁾ Mások, p. szótáríróink — mint mi is — határozónak nevezik, szintűgy mint a teljesen megfelelő latin *vis*, német *kaum*, fr. *a peine* szókat.

²⁾ Az eltérő szórendben fönnakad nyelvérzékünk; v. ö. «alig Alcibiadesznek I. levelét fordítottam volt, azonnal tapasztaltam»... Báróczi munk. VIII. k. VII. l.; «alig pedig munkához fogtanak volna: az publica sessio az Ország sátorában beállott» Mon. Irók. XXVII:140. («Eleg eljött az idő, imé...») egy ilyen kezdetű mondatot is idéz Barkász a Münch. cból, pedig ha megnézte volna a latin eredetét is, ezt találta volna: *sufficit, venit hora, ecce*...; tehát elég, nem alig.)

ban mindig a második mondatrész: kaum war ich mit dem schreiben fertig, v. ö. sobald ich mit dem schr. fertig war). Harmadik okunk az, hogy az *alig*-ot még a *mikor*, *midőn*, *még* kötőszó kísérheti s csak így válik alárendeltté az előmondat, p. mikor még alig készültem el a levéllel, ő már visszajött; «itt hagy szép tavaszm, míg alig ízleli nektárját ajakam» Berzs. A köz. tél. — Végre negyedszer, hogy az utómondathoz ninesen függő viszonyban gondolva az *alig*-kezdett előmondat, bizonyítja az, hogy nem csak kötőszó nélkül követheti — noha ez a rendes szerkezet —, hanem hozzá kapcsolható és kötőszóval, sőt az utómondat maga válhatik függővé s fölveheti a *hogy*, *mikor*, *midőn* kötőszókat.

a) Az első főmondat elején *alig*, a másodikban vagy semmi időre mutató szó, vagy *azonnal*-féle határozó, s különösen gyakran már v. *máris*. Példák:

alig töltöttem el szüleimnél tizenkettődik esztendőmet, hazából ottan hamar kibúdotam MA. Scult. 3; alig kezdték tanítani az igaz hittel ellenkező czikkelt, a z o n n a n m i n d g y á r t ellenek állottak, Szentiványi négy könyv. 8; alig szemlélhettem, megint elhúnyatád, Gyöngyösi; [levelei közül] némelyek olyan kurták, hogy alig kezdem olvasni, csak a végire jutok Mik. 75. lev.; aliglan lépett a kerékbe [körbe], ellenségére akart ütni Fal. 638; oly ártalmas szemek, a melyek alig látják, már is megigézik 777; ezt csak alig végzé, néhány zöldingesek agyba-főbe verék s kiveték, Fazekas Ludas M. I; alig nyugvók meg a török, egy csapat Marótra hat, Kölcsey Dobozi; alig érünk ki az ugarra, egyszerre felugrik előttünk egy nyúl Jók. é. 178; alig virul, hervadni kezd Gyul. költ. 113; alig kezdett napom fénye derülni, már is kezdé setét gyászba merülni Erd. népd. I:352; elig beszélük el azt a varjak, a v v a l elrepülnek Népk. gy. III:521 | én alig lépek ki, már mindent tudok (Nép. Tolna m., Lehr A. közl.); v. ö. én csak lépek ki, már mindent tudok = ha kilépek, mindjárt tudok mindent.

b) Az első és második főmondat között az és kötőszó állhat (mint a latin költői nyelvben néha *vix . . . et . . .*). — Példák:

alig tűnik s már nem látszik Fal. 886; alig értetem meg őket öltözetemnek prémjével, s feledik szemfényvesztő játékaikat: s o b a l d es den saum meines kleides berührt, vergisst es all dein blendwerk Kaz. munk. I:337; de ma még alig világosodott, s már a tetőn valék: aber früh vor der morgenröte ging ich hin III:71; értekezésem

még alig kerüle ki a sajtó alól, s már azért nekem hadat izen Kazinczy, Beregszászi két ért. 7; . . . mit ő alig halla, s legottan így szóla, Thewrewk J. Velencei szapp. 88; az özvegynek fájt, kogy fia még alig mult hét éves, s már únja magát anyja körében, Gyulai vázl. I:19. (Alig ért ki a városból, h á t ott egy nagy folyóra talált, Népk. gy. I:368.)

c) Az *alig*-kezdetű a főmondat s a másik mellékmondatává válik. Ez nem éppen szokott szerkezet s mai hirlapi nyelvünkben kétség kívül a német példa hatása által terjedt el annyira, de azért nem lehet éppen idegenszerűségnek tartanunk (mint Barkász teszi Ny. VIII:207,¹⁾ noha egyezik vele a német *kaum . . . als*, a latin *vix . . . cum*, a fr. *à peine . . . que* v. *quand*. Hogy ez a szerkezet nem hibás és nem magyartalan, legjobban bizonyítja az, hogy a mellékmondatot előre is tehetjük s akkor a legszigorubb bíráló sem fog benne megütközni. Például Károlynál olvassuk bibl. I:632: *alig mentem vala el azoktól, mikor megtalálám azt: paululum cum pertransissem eos, inveni eum*; megfordítva: mikor megtalálám, alig mentem vala el azoktól (még alig hagytam el amazokat). — Más példák:

alig ültek vala le, hogy juta szemben az uramnak két szolgálja Lev. II:41; alig indult meg ked innét, hogy nagy szél támada Mik. 20. lev.; a császár alig veté szemeit a képre, hogy óhajtani kezdé megismerni a személyt Mik. mul. 66 (s még gyakran, l. II:119. l. jegyz.); még alig szólt, hogy zajogva, rettentően háborogva a nép felzudúl, Vör. I:140; «alig érkezett el, azonnal meglátogattam, v. alighogy elérkezett, azonnal meglátogattam; v. alig érkezett meg, hogy meglátogattam: *utprimum rediit, accessi eum*» Vers. anal. II:391 | s alig emelkedik fel a vizekben, midőn egy fénylő alak megáll a parton, s intett neki, hogy közelítene: *kaum hob er sich aus den wellen wieder empor, als eine leuchtende gestalt, die am ufer stand, ihn zu sich lockte* Kaz. I:344; alig méne el tegnapi levelem, midőn egy barátom által egy csomó levelem érkezék: *kaum hatt' ich gestern meinen brief fortgeschickt, als ich ein paquet von W. erhalte* IX:26; Viola alig vonult a fák mögé, midőn meggyőződött, hogy a cigánynak aggodalma nem vala alaptalan, Eötvös A falu j.

¹⁾ Ő az «alig . . . hogy . . .» szerkezetet, melyben a *hogy* nyilván a. m. midőn (l. II:119. l. jegyz.), az alábbi *alig-hogy* sajtóságos különválasztásának tartja; ez olyan különös magyarázat, mint mikor az *én könyv-em-et* az *eny-ém könyv-ből* magyarázták.

Az összetett *alig-hogy*-ről már szoltunk a 134. cikkben, s láttuk, hogy nem csak időviszonyban, hanem kételkedő kifejezésekben is előfordúl, p. Araunál: alighogy tíz-husz alattvalót számlál. Már ez is mutatja, hogy nem az időt jelző *hogy* van benne — mint Barkász véli —, hanem alanyi mellékmondat (mint a *nem-hogy*, *ne-hogy*, *mért-hogy*-félekben), melynek az *alig* szó pregnáns főmondata = *alig van v. volt meg az, alig történt meg az hogy*; v. ö. ezt a Dugonicsból idézett példát: *alig volt, hogy melléje nem rogyott.* — Az *alighogy*-kezdetű előmondat szintén nem mellékmondata a másiknak,¹⁾ annyira, hogy utómondat nélkül is előfordúl s akkor a. m. „csak éppen *hogy*, az imént,“ p. «Ide hozták tehát őt a műhelybe, a honnan *alig hogy* elindultak, *hogy* majd megjutalmazták.» Magy. s a Nagy Világ 1874. 344. De valamint a hasonló szerkezetű *nehogy* a *hogy ne*-vel egyértékű czél-kötőszóvá lett, szintűgy hat az „*azután-hogy*, *azért-hogy*, *mivel-hogy*“ stb. kifejezések hasonló hangzása erre az *alig-hogy*-ra is. Ezt tehát a benne foglalt *hogy* miatt nyelvérzékünk már-már alárendelő kötőszónak veszi, s ennélfogva inkább egyértékű a *mihelyt*-tel, mintsem az egyszerű *alig*; hozzájárul még ama két szerkezetnek szőrendi egyezése is: *mihelyt* elkészültem — *alighogy* elkészültem, ellenben: *alig* készültem el (utómondatban is gyakrabban szerepel *alighogy* és *mihelyt*, mintsem az egyszerű *alig*). V. ö. ném. *kaum dass* ..., lat. *vixdum*. — Példák az *alighogy* használatára:

kezeid *alig* takarták el Heloiz keceit, *alig hogy* csuklyára változék ruhája, csókkal e szőrzsákokat *alig* érte szája: a templom falai rengve megindultak, Dayka 56; a rabló az, ki most a partra felköszönt, *alig hogy* elhagyá a gyilkoló özönt, Vör. I:140; *alighogy* azonban egy téglakiesett, egyszerre mint nappal, olyan világos lett, A. NCz. II:79; *alighogy* meglátták a mi Miklósunkat, azonnal kisütött a nap Mer. Saj. népm. I:59; *alighogy* betette a lábát, már elébe hozta a mostohája a cifra köntöst u. o. 71; *alighogy* észrevette ezt a vasfejű ember, tüstént utána lohajtott Népk. II:384.

¹⁾ V. ö. «*Alig hogy* befedél a templom fátyolával, *alig* váltottam fel rózsáim e ruhával, *alig* rejtetted el arcáim kellemét, *alig* csókolhatám az oltár széleit, s a templom szobrai reszketve megindultak» Dayka 78. (Abafi kiad.)

XLVIII. A *mennye* kötőszó.

Előfordulása és használata.

160. Molnár A. és Párizp. szótáraiban ezt a ma már teljesen elavult szót olvassuk: «*mennye*: confestim, protinus; *mennéhogy*: idem». Ezen meghatározás szerint *mennye* a. m. menten, mindjárt, de mindazon helyek, hol nyelvemlékeinkben e szó előfordul, azt bizonyítják, hogy valóságos kötőszó, még pedig érintkező előidejűséget jelöl, ép úgy, mint *mihelyt*. Legtöbbször az Érs. c. verses Katalin-legendájában, Kákonyi Péternél és Ilosvainál fordul elő,¹⁾ de egyéb, prózai nyelvemlékekben is, mint az itt következő kimutatásból kitűnik:

arra felelték, hogy menne az idő neki lészen, ottan ő magok felhozzák Lev. I:214, dunántúli levélben; mennee az nép ezt meghallá, mind fottiglan jónak vallá Kat. leg. 176. vers; de mene a nap felkele, király ottan felkészőle 490 (v. ö. legottan kedég, hogy nap felkele, Bécsi c. 41); menne kedég éjre juta, tőle álom mind elfuta 1058; ő szolgálai mennye ezt hallák, az szíz leányt ottan kihozák 1855; és az szolgák mennye ezt hallák, őket ottan elragadák 2856=3924; kit mennye az szíz leány halla, császárnak ottan így monda: 2934; mennye császár illet halla, székéből ottan leszálla 3453; és menyé az szíz mint [mind?] ezt mondá, magát Krisztusnak ajánlá 4006, s u. o. még többször; mené hallák az királyok az Jézus nevét, egyszersmind térdre esének Debr. c. 338; legottan mine keszőne Mária Erzsé-

¹⁾ Azért mondja Szilády RMK. I:314: «Úgy látszik, hogy inkább csak a verselők használták».

bet asszonyinak, János bétélek sz. lélökkal 349; menne hallá Eszter, így felele RMK. II:285 (Kákonyi, Asverus, Bornemisza én. után; Hofgrefnél u. a. helyen ‚mihelt‘ van); menne király ő tanácsát meglátá, tanácsának király ottan ezt mondá 287 (Born.; más két szövegben u. o. mihelt | mihelt az Dalila látá, megharagvék 298, Kák. Sámson, Born. és még egy kiad. itt is menye-t ír); menie a Sándornak esze megjöve, kik siratják vala rájuk tekénte RMK. IV:92 (Ilosvai, N. Sándor); menye Sándort látá az Amon papja, mondá hogy Sándor a Jupiter fia 106; mennye a Dárius Tigrist elkelé, az Eufrátes mellett Sándort megérte 107; mennye a Dárius e szókat mondá, szabljával ottan reá indúla 121; mennie Pórus királ ezt meglátta vala, ottan néki nagyobb lön ő bátorsága 138; mennye király érté Sándor mi voltát, ű h a m á r szerzete ajándékokat 153; világbíró Sándor menie meghala, Babillóniában rémulés vala 164; mennye Anániás az főpap ezt hallá, ötöd napra Jeruzsálemből eljuta 192 (Ilosvai, Sz. Pál).

Mennye olyan szerkesztés, mint *mikor* *hogy*, *mielőtt* *hogy* stb. az egyszerű *mikor*, *mielőtt* helyett, l. II:154. l.; v. ö. *alig-hogy*. Az idézett szótárakon kívül megvan a Kat. leg. 1321. versében: menne *hogy* éjjelre juta, csak elaludt képet mutata; és a két elemnek elválasztásával Ilosvainál N. Sándor 174. vers: *mennye* az Dárius e szót *hogy* hallá, ütöt elárulta, azt véli vala.

Valamint a *mihelyt*, úgy ez a kötőszó is előfordúlhat a föltétel és ok árnyéklatával: *mennye* kedig balgatag volt, ingyen-ottan isten nem volt Kat. leg. 2621.

Bajos e kötőszónak eredetét megmagyarázni. Annyi bizonyos, hogy nem a *mihelyt*-nek mellékalakja, mint a *hogy* CzF. szótára föltüntet. Szilády úgy látszik az *annyi*-val való rokonságát gyanítja, midőn azt mondja, hogy »jelentése: a mint, mihelyt; alakjai *mene*, *menne*, *mennye*, *menye* azon mód szerint mint *anne*, *anni*, *annyi*» RKT. I:314. Ha a *mennye* származéka, akkor ragtalan alak, vagy legföllebb az *-é* (*belé*, *felé*) irányrag lappanghatna benne; ez a rag a *-nyi* képzőbe csakugyan bele szokott olvadni, p. éppen az Érs. eben 573: [a tenger vize] *anne* alászáll, hogy alig látják emberek = annyira; a Nádor eben: egy mákszömné meg nem indíthatja = mákszemnyie, mákszemnyire; így a Münch. eben (l. RMNy. III:334b) és maiglan a székelységben. Lehetne még a *mi* névmásból a *-ni* irányraggal magyarázni, a nyelvjárási *-nott* és *-nül* társával,

noha ezek ma csak személynevekhez járúlnak. De mind a két esetben avval a nehézséggel állunk szemben, hogy az irányrag nincs helyén a mihelyt-féle határozásban, mely a mikor(on) kérdésre felel, tehát nyugvást jelentő ragot, locativust igényel. Az előbbi magyarázatnál még az is baj, hogy a ,mennyi‘ fogalom sem lehetett alkalmas az érintkező előidejűség kifejezésére (noha egyéb viszonyokra vannak a mennyi-ből származott alkalmas kötőszóink: *mennyig* = *míg*, *mennyire*, *mennyiben*). Egyelőre tehát a *mennyé* kötőszó eredetét nyílt kérdésnek kell hagynunk.

XLIX. A *mielőtt* kötőszó.

Alakjai és használata.

161. Ez a kötőszó valamint jelentésére, úgy alakjára nézve megfelel a *miután*-nak; s valamint emennek van egy régies mellékalakja: *minekutánna*, úgy van a *mielőtt* mellett *minekelötte*. Nyelvemlékeinkben egyaránt előfordul mind a kettő: *mielőtt* van az Ehrenfeld (23), Bécsi (7), Müncheni ceben (66), *minekelötte* az Érdy (529b), Jord. (271b, 357, 370) és Debr. ceben (154) stb. (*Minek előtt*, Kisf. S. kes. szer. 162. dal; «az ki veled szól, szavad általölteni, *minek elot* beszédét elvégezte, illetlenség» Erasm. erk. 60.) —

Miután az előidejűség, *mielőtt* az utóidejűség kötőszava; ezt csak olyankor használjuk, mikor a mellékmondat cselekvése előtt történik a főmondaté, *priusquam*, *antequam*. — Példák:

a) utóidejűség a jelenben vagy általában: gyakorta történik, hogy a gyermeknek atyja meghal az előtt minek előtte az gyermek az eredet bűnt vonja, Tih. c. 71; haljak meg annakelőtte, minekelötte a kint szenvedni akarod, Érs. c. (Passio 193); minec előtő imádkozni kezdesz, szerezzed tenmagadat belőlvaló ájtatosságra, Vitk. c. 4; azért minekelötte e világból kimúlom, egyet kérek tőled, PG. mes. 181; kimégýek, hogy minekelötte a nap lemégýen, magasztaljam az Urat: ich will hinausgehen, noch ehe der tag sich endet, und den herrn loben, Kaz. II:105; idvez légy nekem ismét, gyönyörű nap, még mielőtt tőlünk elhanyatlasz: sei mir gegrüsst noch ehe du heruntergehst, 106; fogadhoz verd a pénzt, mielőtt kiadod, Erd. közm.

b) a múltban: minekelötte elhagyá őket, elejökbe adá, hogy... Mik. mul. 221; minekelötte a gótok és hunnok kijötteenek és magoknak

foglalták az Erdélyországot, a z e l ő t t rómaiak laktanak az országban, Helt. krón.

c) a jövőben: ez éjjel mi előt kakas szól (ante quam gallus cantet), háromszor tagadsz meg engemet Münch. c. Máté 26:34; ma ez éjjel mi előt kakas szavát kétszer adandja, háromszor vagy megtagadandó engemet, u. o. Márk 14:30, 72; minek előtte a kakas hármat szólánd, háromszor tagadsz te el engömet, Debr. c. 610; ma ez éjjel, minekelőtte a kakas kétszer szól, háromszor tagadsz meg engem, Káldi, Márk. (mígnem szól az tik, Érs. c.); csomóimat levelem megvívójének add kezébe, hogy még minekelőtte felfelé indulok, vehessem, Kaz. lev. III:111; mielőtt virrad, megvünk, A. próz. 503.

A *mielőtt* kezdetű mondatnak mindig tagadó mellékértelme van, mert a benne kifejezett cselekvés még nem történik meg, mikor a főmondatbeli cselekvés már végbemegy. Azért az ilyen mellékmondatot a népnelv csakugyan jobbára tagadó főmondatall helyettesíti; p. még a fejit ki se hányta, egy pár galamb körüljárta, Kriza vadr. 21; az a virág, melyet adtál, el se hervadt, már elhagytál Népk. gy. III:119. Gyakran mondanak helyette, míg nem' v. ,mikor nem' kezdetű mellékmondatot; p. mígnem szól az tik Érs. c.; gabonát add é g az kasban nem tehetnek, míg len annak előtte az ő pilvájából jól ki nem tisztójtják, Érdy c. 216b; tudta-e a sz. Mária, még hogy nem fogadta volt urunkat, hogy ő töle volna az emberséget felveendő? Tih. c. 133. — Már most érdekes, hogy nyelvemlékeinkben helyel-közzel az az ott lappangó tagadás valóban megtestesül egy *nem* alakjában a *mielőtt* kötőszó mellett is; példák: minekelewthe a B. urak el nem jutottanak vala, az elewth az nemes uraim szólának Lev. I:158; az ajándékot ne siesse annak adnia, minek előtte neki szükség ne legyen Tih. c. 216; de kérlek, gyümölesöt vajjon mely fa hozott, minekelőtte még meg nem virágozott? BB. 80; így Érdy c. 29.

Rendesen azonban máskép fejezzük ki az utóidejű mellékmondatnak ezt a tagadó árnyalatát, t. i. úgy hogy a föltétes igemódot alkalmazzuk benne, tehát úgy mint a tagadó árnyalatú főnévi mondatokban (nem hiszem, hogy hallottam volna' l. II:70). Innen van, hogy mind a régi, mind az újabb irodalomban, sőt a népnelvben is sokkal gyakrabban találkozunk a *mielőtt* mellett föltétes, mint jelentő móddal:

a c) alatt idézett első példa Károlyi bibliájában mind a három helyen így van: minekelötte a kakas szólana; — ante quam convenirent, inventa est in utero habens de spiritu sancto, Máté 1:18: mynek elewtte együtt laktanak volna, találaték terhesültnek . . . PG., minek előtte űk együvé mentenek volna, Fél., minekelötte ötet haza vinné, találatik viselősnék a sz. lélektől Kár., mi előt egybe jönének, léleték ő méhében vallván sz. lélektől, Münch. c.¹⁾ — minec előtte bement volna, azon kéré Holofernest, Guary c. 58; minec előtte . . . szólanánk, annac előtte lássok . . . 51; mynek elétté elkezdénéjek, annak elétté lássok, Debr. c. 526; minek előtte egyéb dologhoz kezdenél, adj hálát az úr istennek, Thewr. c. 177; minek előtte embernek szereteti volna, már az előtt kedves istennél ember, Czegl. Mal. 293; nem lehetett a tied, mivel hitet adott volt másnak, minekelötte kezedhez esett volna, Mik. mul. 61; minekelötte odább haladnánk, vessünk egy pillanatot Arszlán epizódjára, A. próz. 135; mielőtt kitérhetne, izmos karok ragadják meg a lovakat, Arany «Életképek» 1845. II:273; mielőtt ez a következtetés szabály tekintélyére kapna, jó lesz egy kissé meghányivetni, Arany Szép. Figy. I:561; mielőtt elvált volna tőle, azt mondja neki, Mer. Dun. népm. II:52.

Latinosságnak — mint CzF. és Szarvas Gábor Ny. II:396 — ezt a föltétes szerkezetet már csak azért sem tarthatjuk, mert a mult időre vonatkozva, ilyenkor rendszerint az ,irt volna' alakkal találkozunk, holott a latinban a ,scripsisset' alak ilyen mondatokban ritka, mert ,scriberet' a szokásos alak; ellenben a jelenre nálunk az ,irna' alakot használják, holott a latin ilyenkor azt mondja: antequam scribat. — Igenis, latinos, idegenszerű a ,scribat' mintájára nem ritkán használt fölszólító mód, melyet már Verseghy elítelt anal. II:395; p. mielőtt kakas énekeljen Döbr. c.; kívántam e paschát veletek ennem, mielőtt gyötressen u. o. Luk. 22:15: mi előt szenvedjek: antequam patiar Münch. c. (minekelötte én szenvednék Kár.); midenem elvételik-e a tör a földről, mi előt valamit fogjon? numquid auferetur laqueus de terra, antequam quid ceperit? Bécsi c. 218; történhetik, hogy az gyermeknek atyja meghaljon, minekelötte az lélek az gyermeknek testébe beöntessék

¹⁾ Jönének e h. jöttek volna a latin ,convenirent' szolgál fordításának látszik, mint a köv. példákban is: mielőtt téged Fülöp hina, látalak tégedet Münch. c.; minekelötte téged szereznélek anyádnak méhében ismerélek téged, . . . minekelötte kijönél az rekeszből, megszentelélek tégedet, Erdy c. 341b; melyet elvégeztem az akadémiában, minekelötte azt a dögghalál híre megháborítaná MA. szolt. aj. lev.

Tih. c. 72; — Mikesnél talán nyelvjárási sajátság (v. ö. alább a *míg*-et): de minekelőtte elvégezzem leveletem, lehetetlen, hogy meg ne írjam . . . Mik. 45. lev.; minekelőtte elvégezzem ezt a levelet, jó kednek azt is megtudni . . . 91. lev.; minekelőtte megváljunk? egynehány darab fahéjat ada Mik. mul. 324.

A föltétes mód természetesen úgy is előfordúlhat efféle időhatározó mondatokban, mint teszem a ,mikor' v. ,mihelyt' kezdetűekben, t. i. mint meg nem történő vagy legalább kétes cselekvés kifejezője. Példák: majd leütöm a szarvadat, mielőtt valakit megöklelnél vele [nem is ökleli meg aztán] VG. 9; míg így magában küszködnek a jó a rosszal, mielőtt a két indulat lebirkozná egymást, addig Tamást ütötte meg a guta 27; mielőtt szólhatott volna a lány, haza kiáltották 173; hamarabb elkopnának a ti lábatok térdig, mielőtt ily állapotban haza érnétek Mer. ered. népm. 58; mielőtt a leülő helyed megmelegednék, keresd fel azt [a forrást] Mer. Dun. I:19. — Ide tartozik az a ritka eset is, mikor köztöszónk összehasonlításban ,mintsem' v. ,semhogy' helyett szerepel; p. mind ennyé sok tagokat Krisztus mi érettünk halálra adta volna, mynek eleotte csak egy lelket hagyott volna pokolba Corn. c. 174 («minekelőtte megengedjem, hogy jól mondódik forma petasi, kész vagyok megengedni, hogy datur vacuum in rerum natura»: plutôt que d'accorder . . . j'accorderais . . . Kaz. kényt. ház. 122). —

A *mielőtt* kötőszó különféle szerkezetekkel váltakozik. A népnyelve valamennyi idő-kötőszó közül ezt használja legritkábban, s többnyire főmondati szerkezettel helyettesíti. Szarvas G. Ny. II:396 annyira megy, hogy azt állítja: «a nép nyelvében helyette csakis mellérendelt főmondatokkal találkozunk, p. előbb végezd el a dolgodat, aztán menj mulatni; csak később jutottak koldusbotra, azelőtt jó módon éltek stb.» — Nem ritkán halljuk és olvassuk helyette az ,előbb, mint' v. ,előbb, mintsem'-féle összehasonlító szerkezetet; p. eleztebb lelkébe fogadá, hodnem mint testébe Tih. c. 269; eleiben megyek, hogy elébb mint bójön idvezlésén legyen Gyöngy. Char. 125; előbb hogysen valami bűnbe essél, úgy rettegj tőle . . . Fal. 548. — A két mondat sokszor egyszerű mondatba is összevonható, ilyen formán: a húnok bejövetele előtt a rómaiak birták Pannóniát.

L. A *mióta* kötőszó.

Alakjai és használata.

162. Legteljesebb és legeredetibb a Münch. c. 125. lapján fönmaradt *mioltol* alak, melynek hitelességét még legalább egy adattal igazolhatjuk: *az ultáltul fogva* Medgy. dial. 2. Éppen a Münch. c. *öltol*-ja indította Budenzet arra, hogy szótárában az *által* szóval azonosítja, míg CzF. — csekély valószínűséggel — így olvassák és értelmezik: *miolt-tól* azaz mioltától.

Az első szótág l-jével még a jelen század első felében is használgatták: *miolta*, *miólta*; de most már élő beszédben is, irodalomban is kizárólag a rövidebb *mióta* dívik. S ez az l-nélküli alak már a XVI. szttól fogva előfordul, p. *miuta* Born. préd. 281, Landovics segits. I:13. — Viszont *miolta* MA. bibl. I:52, *miólta* u. o. 140, Helt. újt. Q6 stb. — *miúlta* MA. bibl. I:142, Zr. I:18; *mywlta* Érdy c. 511b; *my vltta* Jord. c. 546.

Hiátus-nélküli alakok is keletkeztek a népnyelvben, még pedig kétfélekép:

a) j vagy h hang közbeszurásával: *mijolta* Székely Ist. kr. 77; kilencz hete elmúlt, *mijúta* keresem «Szeged népe» II:4; — a *mihóta* jöttél, Gyergyó, Ny. X:43; *mihót*, Kriza vadr.

b) az i elenyésztésével (mint *miért*: *mért*, *mert*; *miént*: *mént*, *mint*): *múta*, Thaly vit. én. II:305; Szeged népe II:36; *múta* fiam katoná lett, sunse [sehunse] találom kedvemet Ny. IV:228; «*móta* tom az eszem, kenyerem ettől az öreg háztól eszem» Arany; «*móta* megoszlottak Atrides és Akhilleus» (palóczosan) Szabó I. Tud. Gyűjt. 1837. I:63.

Möte a palóczságban van elterjedve, egész Esztergomig, sőt Komáromig; p. Hont megyéből: *möte* itt lakok, meg is gyivóntam Ny. III:428.

Az említett székely *mihót*-ban különös még a véghang elejtése; v. ö. még: «*miót'* a háború kitört» A. Arist. I:46.

Vége mint más alárendelő kötőszóknál, úgy itt is közönséges a mutató elemmel bővült alak: *a mióta*. Ellenben *valamióta* nem igen dívik sem mai, sem régiebb nyelvünkben; csak egy példát idézhetek rá: *valamiulta* Medgy. dial. előbeszéd 1. —

Azok a mellékmondatok, melyeket e kötőszó jellemez, erre a kérdésre felelnek: *mióta?* ex quo? seit wann? depuis quand? Valamint az *óta* névutó általában, úgy a *mióta* is kétféle alkalmazásban fordul elő; t. i. a mellékcselekvés vagy mostanig folyónak van feltüntetve, vagy pedig a multnak egy-egy időpontjában történtnek. A főcselekvés is mind a két esetben megint kétféle lehet: vagy hogy az *óta* szakadatlanul foly, vagy pedig csak egy-egy esemény, mely az *azóta* lefolyt időben történt. Mind a négy eset külön-külön látható a következő példákból:

1. A mellékcselekvés mostanig tart: *a)* mind a két cselekvés együtt foly azóta mostanig: mindenkben előmenetele és jó szerencséje vagyon, miulta ezt hiszi Pázm. kal. 130; a vad emberek csak azoltától fogvást üsmerik, a miolta az európaiak hozzájuk járnak Mik. 75. lev.; a miolta ily élest gyakorlok, elmém mindenkor víg: seit dem ich diese lebensart führe, bin ich immer munter Kaz. Diog. 92; — *b)* a főcselekvés mozzanatos: miulta idegen országban élek, gyakran kérem az istentől ... MA. zsolt. el.; mióta itt lakunk, háromszor volt nálunk; mióta tudom az eszem, csak egyszer láttam üstökös csillagot.

2. A mellékcselekvés egyes esemény a multban: *a)* a főcselekvés húzamos: e' kedég mioltol bejöttem (ex quo intravi), nem szünt meg ápolni én lábaimat Münch. c. 125; kik mind valának a Juda nemzetiből, mijolta az Zsidóország kétfelé szakada, Székely I. kr. 77; a miolta fölserdültem, keblem tüzet nevele Kisf. S. kes. szer. 4. dal; a mióta születtem, minden embert becsültem, Kriza vadr. 235; a mihóta maga sokadalomba jár, tizenkét tolvaj azok alatt az idők alatt felverte a lakószobáját Ny. VIII:230; — *b)* a főcselekvés is egyes esemény: mióta ide telepedtünk, háromszor volt nálunk; mióta a háború elmúlt, csak egyszer láttam üstököst; attul fogva távozzék el mi tülünk az isten, miulta változást tevének az hit dolgában Tel. ev. I:109 (az *a* pontba

is sorozható, mert a főmondat a. m. attul fogva van az isten tőlünk eltávozva, tőlünk távol).

A *mióta* kötészónak két főszerepéből következik az az érdekes jelenség, hogy néha egyre megy, akár tagadólag, akár állítólag mondjuk a mellékmondatot. Például: de megnőtt ez a kis lány, *mióta itt nem voltam!* = *mióta itt voltam!* Az előbbi kifejezés mostanig tartott cselekvést jelent s a. m. *mióta* távol voltam innen; az utóbbi pedig, *itt voltam*, egy múltbeli eseménnyel határozza meg az időt, mely alatt a kis lány megnőtt. A kettő tökéletesen úgy viszonylik egymáshoz, mint ez a kettő: de rég nem láttalak! = de rég láttalak! — Néha azonban hasonló körülmények közt nem tanácsos a tagadó és állító szerkezet elcserélése; mert p. ha e h. «piros orczád de möghervadt, műta mög nem csókoltalak!» (Szeged népe II:36) azt mondaná az ember, *mióta megcsókoltalak*, könnyen úgy tűnhetne föl az arcz elhervadása, mintha a csók következménye volna.

Kihagyással van mondva: «egyszer volt özönvíz, *mióta a világ*» A. NCz.; v. ö. alább a *míg* kötészónál, *míg a világ*. — Ellenben pleonasztikus *mióta hogy* . . , l. II:154. l.

Már a *hogy* kötészónál említettük (II:165. l.) az ilyen szerkezetet: öt esztendeje vagyon, *mióta* penitencziát tart; kilencz hete, *mióta* itt halászok Erd. népd. II:19 (tizennegyedik nap *miólta* étlen vagytok: quarta decima die exspectatis jejuni MA. bibl. IV:134). Itt a következő két szerkezet van összeolvasztva: *öt esztendeje vagyon, hogy* penitencziát tart, és: *öt esztendő eltelt, mióta* penitencziát tart. — Külömben egészen hasonló szerkezetek fejlődtek a középkori latinban s a francziában: *habet annos quindecim, ex quo . . . , il y a quinze ans . . .* (Miklosich, Subjectlose sätze 39).

A *mióta* kötészót helyettesítő kifejezések közt legritkább *haóta*, *hóta* (l. fönn), leggyakoribb *azóta hogy* (l. a *hogy* kötészót a főnévi mondatnál). — Azonfölül előfordul nyelvemlékeinkben s elvétve újabb íróknál is *mitől fogva*: *mitél fogva* Tel. c. 135; *mitül fogva* Sylv. új. II:152, Zvon. post. I:32; Angliának, *mitül-fogva* keresztyénné lőn, közel ezer esztendeig nyolczvan királya volt Pázm. kal. 630; *mitőlfogva* szóllottál a te szolgáltnak Illy. préd. II:230; rám fenekedik, *mitőlfogva* e világra lett A. Arist. II:110; immár három esztendeje vagyon, *myteowl-fogva* eljövők keresván gyümölcsöt: *anni tres sunt, ex quo venio quaerens fructum*, Pesit

ev. 151; vagy hét esztendeje, mitől fogva esett Trója veszedelme, Huszti Aen. 25; v. ö. miolta tiétek, attól fogva... Bal. Csepr. isk. 32; — my ydötwl foghwa oda ment, Érdy c. 507; három esztendeje vagyon, mi üdötül fogua ide járok Sylv. új. I:105. — Ez a *fogva* v. *fogvást* fölösen még az *óta* mellé is járul, még pedig kétféle módon, de mai irodalmunkban egyik sem dívik: *a) miúltától fogva* MA. bibl. I:236; *mióltától fogvást* Hall. hárm. hist. III:102; nem tudván, hova lett a fia, a miótától fogvást Goa városába indult Mik. mul. 238; közel sem mernek menni ahhoz, a miótától fogvást egy rettentő záporoső elborítá azt a helyet 332; miutátul fogva szomszédom a jóféle, azutátul fogvást nem igen tanyázik ő sokat a mezőn Ny. IX:558; — *b) my wlta foghwa* kimentem, sem ettem iuttam, sem éheztem szoméhoztam, Érdy c. 514b.

LI. A *mikorra* kötőszó.

Alakjai és használata.

163. Ennek a kötőszónak van egy nagyon népszerű mellékalakja: *mikorára* a határjára ért, *akkorára* a legkisebb ördög is ott volt «Szeged népe» II:119; *mikorára* haza vitte, *akkorára* mán dél lött 154; A. TSz. X:67. — Ebben birtokra mutatást érzünk, mintegy „a mely idejére,“ v. ö. *mikorjába*’ e h. *mikor*(ban), noha nem világos a birtokos. De találunk azonfölül egy ilyen különös alakot: «*mikoréra* haza ért, a másik pap is kibújt volt» Ugoesa m. Ny. III:371; s ez olyan irányhatározóra mutat, minők *odább* = *odébb*, *tovább* = *tovébb*, *messz-é-re*, *sok-á-ra* stb. — Hogy itt az irányhatározás helyén van, mutatja a *-ra* is; a kérdés is *mi-kor-ra*? azaz mely időre megy át, mely időre halad v. halasztatik a cselekvés? ném. *auf wann*? fr. *pour quand*? (Mikorra jössz vissza? *quando revertéris*? Kár. bibl. I:428.) *Mi-kor-on* és *mi-kor-ra* úgy felelnek meg egymásnak, mint mely nap-on és mely nap-ra, mely hely-en és mely hely-re.

Példák: a mikorra lehetett, elkészítők a repartitiót Bethl. önél. II:72; fáradva mikorra hazáig hatolt, karjában a gyermek halva volt: *erreicht den hof mit müh’ und not, in seinen armen das kind war tot*, Szász K. «A villi-király» | a nap délpontjára hágott, a mikorra a király a hús völgybe leszáll, FMMinerva 599 | a szekeret is megindítom, a mikorra parancsolja kegyelmed, Thaly adal. I:316; a mai várívás — marad az máskorra, marad, mikorára jó Istennek tetszik A. TSz. X:67 | nézzünk valamivel odább, s mikorra elvégzi a szót, megint itt lehetünk VG. I:48.

LII. A *mire* kötőszó.

Használata.

164. A *mi-re* kötőszó éppen olyan pregnáns kifejezés e h. *mi-kor-ra*, mint p. *mi-től* fogva e h. *mi-kor-tól* v. *mi idő-től* fogva, vagy 'világossal' e h. világos *idő*-vel = nappal. Jelentésére nézve nem is különbözik az előbbi kötőszótól, történetére nézve is csak annyiban, hogy újabbnak látszik s a XVIII. század előtt úgy látszik nem használták.

Példák: mégis *mire* visszajöttem utamból, menyecske lett a z időre a lányból, Abafi Göcs. népd. 78; *mire* megoszlott a csata, már visszajött az éjszaka A. «Keveháza»; persze, hogy *mire* oda értek a jámbor állatok, valahány oldalbordájuk mind kilátszott, Jók. é. 277 | *mire* a nap megszáll, Nagyfaluba fordul A. TSz. III:12; s a *mire* egészen kialszik a [máglya] lángja: a barmokat étkül osztják a hadaknak, Szász K. Álmos 160 | *mire* az nyolcz esztendő elkerül, a szerelem tölem addig elrepül Népk. gy. II:185; meggyógyúl, *mire* férhe megy Ny. VII:174; menjen ké haza, lásson valamit, *mire* kimosunk VIII:43; *mire* haza gyün, akkorára azt mögfözze «Szeged népe» II:120.

Mire föltétes móddal a. m. mielőtt. Példák: *mire* a fényes nap háromszor felsütne — hejh! magyar lobogó lesz oda feltűzve! Thaly adal. II:118 (1706-ból); *mire* az esthajnal neki sápadt volna, rá is akadának a hegyes kunyhóra TSz. XII:18; *mire* amannak megérnék a buzája, kend már aratót is fogad rá VG. I:48; a *mire* haza érnél, feleséged leomlik, fia lesz Népk. gy. III:328. — A föltétes módot részint a *mielőtt*, részint a *mikor* kötőszóval járó föltétes mód analogiája magyarázza (l. ezeket). Az első mondat p. így is mondható: mielőtt a fényes nap háromszor

fölsütne; vagy: mikor a f. nap harmadszor fölsütne (még föl sem süt harmadszor), már magyar lobogó lesz oda föltűzve.

Íróknál, valamint egyéb viszonyító névmások, úgy ez a *mire* is előfordul a megfelelő mutató névmás helyett, tehát egészen más viszonyban, mint a minőt a fentebbi idézetekben láttunk; p. «makog is, de torkán szava göresbe fúlad; mire Lajosból így tör ki az indulat» = erre, és erre, A. TSz. XI:126.

LIII. A *míg* kötőszó.

Alakjai és nem-kötőszói használata.

165. Minthogy *míg* relativum és időtartást vagy időhatárt jelöl, nem szorúl bizonyításra az az elemzés, mely szerint a *mi-ig* elemekből keletkezett ez a kötőszó. Minthogy azonban az *-ig* ragnak *-ég* az eredetibb alakja, kötőszónaknak is eredetileg **mi-ég*-nek kellett hangzania. Ez nem fordul ugyan elő már legrégibb nyelvemlékeinkben sem, de annál gyakrabban találkozunk a *miért* : *mért*, **miént* : *mént* módjára összevont *még* alakkal, mely szinte a legújabb korig föl-fölmerül az irodalomban s maiglan nagyon el van terjedve egyes nyelvjárásainkban, kivált a Tisza vonalától nyugatra eső részeken. Lehet, hogy a köznyelvi *míg* csak e *még*-ből fejlődött, noha *míg* is előfordul már legrégibb codexeinkben, sőt kérdő jelentéssel úgy látszik kizárólag az *i*-hangu alakot használták. — Megjegyzendő, hogy ez a *még* mind jelentésére, mind származására nézve különbözik az „adhuc, noch, encore” jelentésű köznyelvi *még*-től, mely mint a 38. cikkben láttuk, **ma-ég*, *ma-ig*-ra vihető vissza.¹⁾

Példák a *még*-re : *meg* Weszp. c. 42; *meghlen* Érs. c. 510; *ammég* Helt. új t. J5; *még* Tel. ev.; *valamég* Agend. 39; — *még* Szeged Ny. III:30, Kúnság VIII:43, Szlavónia VIII:45; Dunántúl közönséges, de a *míg*-gel váltakozik; — «hisz *miég* iét, csak ett itt» [*míg* élt, csak evett ivott] palócz, Tud. Gyűjt. 1819. VI:32.

A *míg* *i*-je Dunán túl el is rövidülhet: *mig*. — Egy őrségi

¹⁾ V. ö. «*Még*, mely helyett mások *mig* szócskával élnek ... Mint igehatározó mindnyájuknál *még*, mint: *még* többet mondok.» Vers. nagy. gramm. 259. §. Így analt. II:393. Így CzF, a *míg* cikkben s a *még* cikk végén.

közleményben *mög*-nek van írva: «én annyot rénik, mög csak véssza nem annájik» Ny. II:41.

Mint egyéb *-ig*-ragos határozók, úgy ez is gyakran előfordul ilyen bővítéssel: *myglen* Ehr. c. 71, *míglén* Born., Kisf. S. bold. szer. 161, stb. stb.

Néhány nyelvemlékben *míg* helyett *mígen* is van: p. *mygen* bel megyek: donec intrem Kulcs. c. 176; *amígen* RMNy. IIb:168.

A *míg*, a *míglén* a codexek idejétől kezdve közönséges kifejezések.

Valamíg éppen úgy nyomatékosabb az egyszerű *míg*-nél, mint *valahányszor* a *hányszor*-nál stb. Példák: *valamíg* élnek az igazak, sok nyomorúságok alá vettetik testek Pázm. pr. 11; a ki elveszi a másét, mind addig tolvaj s lator, *valamíg* ezt meg nem adja Pázm. kal. 361; senki nem tudja, mely erőtlen légyen a hitben, *valamíg* kísértet nem érdekli Illy. pr. 1:439; karjaim közé szorítom, *valamíg* megesküvendő hogy... Kaz. II:15; Betlehembe megyek, úrfiát tisztelni, *valamíg* csak élek Népk. gy. III:277; *hányszor* mondtad, szeresselek, *valamíg* nem szerettelek, Göcs. népd. 77. — V. ö. még: valamennyi ideiglen: quanto tempore Helt. uj t. Bb4 (ammég vélek vagyon a vőlegény: quanto tempore habent secum sponsum u. o. J5.)

Míg helyett elégszer használjuk a *meddig*-et is, noha ez többnyire helyet határoz. De a *míg*-et nem igen alkalmazzuk helyhatározó mondatokban («*még pro a meddig de loco adhiberi non potest*» Vers. anal. II:391), s a hol ilyen szerepben találkozunk vele, ott is átérzik még az idői jelentés; p. annyira nyujtózzál, *míg* lepleddel éred Pázm. kal. 151; de tovább nem megyen benne, hanem csak addig, az *míg* mondtam 361.

Viszont kérdésben ma csak *meddig*-et mondunk köznyelv szokás szerint, de a régiek ilyenkor is rendszerint a *míg*, *míglén* alakokat használták. Példák:

quousque, usquequo, quamdiu: *míg* C. MA. mygh lészen ott az te lakásod? quamdiu poteris permanere? Jord. c. 172; valyon *míg* élök én ez világon? Nagysz. c. 374; de te uram *míg* vársz? sed tu Domine usquequo? Kulcs. c. 8 és Döbr. c. 6 (és te uram *míglén*? Székely I.); ó *míg* leszek ez világba? Tih. c. 192; *míg* akartok veszteg lennie? Kat. leg.; usquequo Domine oblivisceris me in finem? 13. zsoltár: *míg* feledközől én róllam uram örökké? Székely I.; uram, *míg*

felejtesz el engem mind végig? Mad. pr. 421; uram miglen feledkezel el én rúlam mindenestül fogva? Menyői lámp. 142; miglen felejtesz el uram? míg nem emlékezel rólam? MA. «míg tanácskozzam szivemben? míg keseregjek elmémben? ellenségem reám míg rohan? míg uralkodik fejemen?» MA. u. o. az isten elvégezte, míg kell állani az Antikrisztus országának? Mel. Sz. Ján. 347; míg leszünk itt, bizonytalanok vagyunk Monum. Okm. XXIV:472; — úgy is tudja isten míg élek (Tolna m. Lehr A. közlése);

míglen veszed el mü lelkönket? Münch. c. Ján 10:24 = míg tartod kétségben a mi lelkünket? Kár.; myglen leszek véletök? quousque ero vobiscum? Jord. c. 408; miglen szenvedném el ezeket? Kár. bibl. I:455; vallyons miglen ingerel engemet ez nép? usquequo detrahet mihi populus iste? MA. bibl. 1:132; miglen szóllasz efféléket? usquequo loqueris talia? 453;

mygen fordejtod el te orczádat én tőlem? usquequo avertis faciem tuam a me? Kules. c. 20.

Huzamos-cselekvésü mellékmondatok.

166. Valamint *mióta*, úgy *míg* is a főmondat cselekvésének időbeli határát fejezi ki, csakhogy amaz a kezdetét, emez a végét határozza meg. És valamint *mióta*, úgy *míg* is kétféle mellékmondatban állhat: ez t. i. vagy húzamos cselekvést, vagy pedig egyes eseményt, mozzanatos cselekvést fejez ki. Az előbbi esetben a német so lange als, während, a francia tant que, pendant que felel meg neki; az utóbbiban a német so lange bis, bis dass, a francia jusqu'à ce que. Szintúgy lehetséges kétféle eset a főmondatban: vagy mindig foly a benne kifejezett cselekvés a mellékmondat jelölte határig, vagy pedig egy vagy több mozzanatból áll, mely a kijelölt időhatáron belül történik.

A húzamos-cselekvésü mellékmondatok szerkezete egyszerűbb, mint a másik osztályé, s azért itt jóformán csak arra szorítkozunk, hogy különféle fajait példákban fölmutassuk:

1. A főmondat cselekvése is addig foly:

a) a jelenben vagy általában: tartsd meg ezeket, míg istennek kellemetes Tih. c. 20; éneklek én istenemnek, miglen vagyok, Apoc. 103. zs. 33: én dicsérem én uramat, mygh élek Kules. c.: psallam deo meo, quamdiu sum; légy jó egészségben addig míg az isten

életet BB. 165; míglen megmutatom, figyelmetesen hallgassátok, Illyés pr. 1:69; az alatt míg rossz cselekedeteikben megmaradnak, mi őket itt várjuk el Gvad. nót. pok. 42; az alatt az idő alatt, míg az ember még szabad: pendant ce temps, où l'on est libre encore Bár. munk. VIII:58; míg még törzsöködben velő vagyon, míg még erősen állasz, nem tarthatsz a víz dühétől, Kaz. Bácsm.³ 54; még barátunknak van, nekünk is van: wir haben, so lange unser freund hat Kaz. Barnh. M. 79; míglen szívem való jót él, nem ingerli az ily füst s szél Kisf. S. bold. szer. 161. dal; míg ők porodra hintenek virágot, ragyogj te őrző angyalként felettök Vör.; van neki ott embersége, míg pénzébe tart, A. «Magyar Misi»; sohase pillant rá boldog özvegy-sége, a míg Judit asszonyt táplálja a mérge, A. Jóka ő.; míg meleg az ember, addig csak bozogjon Ny. II:84; csak hamis az ember, míg eleven; addig üsd a vasat, míg meleg; addig kell hántani a hársat, míg jól hámlik (Közmondások); még virágszált szedhetek, nem kell nekem kórószál (Göcsøj) Tud. Gyűjt. 1838. VI:28; ne örvendjen senki szíve, míg a madár nincs kezibe Népk. gy. III:143;

b) a multban: az sz. Máriát, míg éle, nagy ájtatossággal szolgálá Tih. c. 87; míg oztán élének, mind szönetlen sírának 340; jól is tartá magát Joas, még a vén Jojada éle Tel. ev. 1:109; de míg élhete is, soha nyűgodalma nem lön Lucretiának BB. 232; az alatt a míg... a követjeit biztatá, ő az alatt olyan dolgokról gondolkodott... Mik. mul. 14; azalatt míg ez a szép asszony ilyen nemesi szándékkal volt, B. nagy nyughatatlansággal várta, hogy uralkodhas-sék 193; miért nem fogott addig, a míg volt? Jók. é. 188; békén pihent, míg fagyva volt, A. «Katalin»; nem sok idő telt el addig, míg az egészet összevarrta Ny. IV:423; Ádám apánk, míg még Éváját nem bírta, ridegen az édent gyakran végig sirta Sár. tromb. 246;

c) a jövőben: mindenkoron leszek kész éhségben megsegéllenem, és m e n d a d d e g eléltetem az szerzetet, meglen én bennem bízik: q u a m d i u speraverit in me Ehr. c. 79; míg a bűnös testben leszünk, mind adzig mardossa sarkunkat [az ördög] Born. ev. I:134; te pedig barátom, míg távol leendek, válj becsületére híres nemzedetnek A. NCz. I:15.

2. A főmondat cselekvése csak azon időközbe esik:¹⁾

¹⁾ Lehr (Toldi 346) ezt a második esetet nem ismeri, csak az elsőt, melyben «a míg-es mellékmondat cselekvése egyidejű, egytartóságú a főmondatéval». A mit azonban folytatólag mond erről, az áll a második esetről is: «Ilyenkor a kötőszók addig — míg, vagy addig — a meddig, azalatt míg, azalatt hogy. A mellékmondat állhat elől vagy utól, sőt közből

a) a jelenben : ajtódát zárold be, míglen az lajtorját az ablakra feltésem BB. 197; Monddsza csak ki vagy? míg szépen kértem. Szólni kell hamar! A. Arist. III:178;

b) a multban : míg oda járának, más helyt ada addig ő az Euri-alusnak BB. 203; hát a míg a lovakat megítatom, azalatt a komlós czipó mind megitta a tejemet Jók. é. 259; míg az emelő rúdért jártam, elment a két ökör Népk. gy. 1:459; még én néztem a cserényt, addig elment Ny. VIII:43.

Megjegyezhetjük itt ezt az elliptikus kifejezést: soha, míg a világ! e h. soha, míg a világ áll v. tart («Teremt-e is-ten több magyart, míg e világ, míg napja tart, ha mink is elfo-gyánk?» Vör. «A bűvár Kund».) «Míg a világ s az örök : a széke-lyeknél divatozó nyomatékos mondat e h. sohasem» CzF. — V. ö. Egyszer volt özönvíz, mióta a világ, A. NCz. I:1.

Másféle kihagyás: «Ah, míg közöttem és közöttök idő és tér nem feküdt!» Tompa.

Mozzanatos mellékmondatok.

167. Ha a míg-es mellékmondat mozzanatos, a főmondat szintén kétféle cselekvést fejezhet ki, vagy addig folyót, vagy az-alatt egy-egy esetben történőt; p. addig kértem, míg haza nem jött velem, és: háromszor is átmentem érte, míg haza hozhattam ma-gammal. Az azonban ritkán fordul elő a rendes míg-es mondat mellett, hogy a főmondat is egy mozzanatot, egy eseményt fejezne ki; ilyenkor ugyanis (ha az egyik esemény határolta időközbe esik a másik esemény) a két mondat tisztán előidejűség viszonyában van egymással, s akkor vagy előidejű szerkezetet alkalmazunk a *mielőtt* kötőszóval, vagy pedig a *míg*-et föltétes móddal kötjük ösz-sze. Erről alább szólunk; itt tehát csak olyan szerkezetekkel lesz dolgunk, melyekben a főmondat cselekvése folyama-tos, a mellékmondaté pedig mozzanatos, tehát az előbbi az utóbbinak megtörténtekor ér véget. A *míg*-féle szerkezet e kötőszónak eredeti értéke szerint csak azt fejezhette ki, hogy a míg a mellékeselekvés tart, ad-

is. A főmondat kötőszava 'addig' vagy a mondat élén áll, vagy a végén, a míg szomszédjában van, de el is maradhat, a mellékmondaté sohasem.»

dig tart a főmondaté is. Midőn tehát mozzanatos cselekvéssel akarták megjelölni az időhatárt, eleinte mindig tagadás segítségével tették, vagyis azt mondták, hogy a míg a mellékcselekvés nem-történte tart, addig foly a fő cselekvés;¹⁾ p. ,ott maradt, a míg a hajó el nem készült' = «ott marada mindaddig, valamíg a a hajó készen nem volt» Mik. mul. 199; vagy: ,hitünk ereje kétes, míg kísértetbe nem esünk' = «mi magunk sem tudjuk addig, mely erős hitűek legyünk, míglen kísértet nélkül vagyunk» Sibolthi víg. könyv. D5. Minthogy azonban magától értetődik, hogy az elkészülés v. kísértetbe esés időpontja nem foglalhatja magában az ott-maradás vagy a hitünkbeli kételkedés egész időtartását: megvolt az a lehetőség, hogy kétertelműség nélkül elhagyhatták a mellékmondatbeli tagadást s így szólhattak; ,ott maradt, a míg a hajó elkészült,' ,hitünk ereje addig kétes, míg kísértetbe esünk'. De ezt a szabadságot, mellyel sok más nyelv²⁾ s nálunk is egynémely nyelvjárás teljes mértékben él, a köz nyelv-szokás csak némely meghatározott esetekben vette igénybe. Először azonban lássunk példákat a szabályszerű tagadó szerkezetre:

¹⁾ Így magyarázza Genetz A. a vepsä míg-nem-et Kieleťar 4. füz. 31: «*šini—kuni*: niin kauvan kuin; *kuni-ei* (vrt. venäläiseen *toka ne*); niin kauvan kuin ei;» szintűgy a karjalai míg-nem-et «Tutkimus Karjalan kielestä» 247.

²⁾ Lássunk csak egy összehasonlító példát erre nézve. Máté evang. 2. fejr. 13. versét tagadás nélkül fejezi ki a görög, latin, ellenben tagadással a szerb, cseh, karjalai finn, kondai vogul (a karjalai sokszor el is hagyja a tagadást, p. Máté 13:33, 14:22, 16:28 stb.): ἵστα ἐξῆς, ἕως ἄν εἴπω σοι: esto tibi usque dum dicam tibi; — budi onamo dok ti *ne* kazem; bud' tam, dokudž *ne*-povím tobe; ole šiel'ä, kuni *en* šano šiuła; olen tat, chun *at* latam nagnane. Magyarúl: légy ott, míglen mondok teneked Münch. c.; légy ott mindaddiglan, míg néked hírré teszem Jord. c.; légy ott, a míg mondom néked Kár. (Igaz, hogy itt kétféleképp érthető a mellékmondat: vagy ,míg az ottmaradást parancsolom', vagy ,míg nem szólok, hogy visszajöjj'. — A mely nyelvekben az *-ig* csak a főmondatban van kifejezve, azokban nem is lehet tagadás, így a francziában, északi osztyákbán, finnben: demeure là jusqu'à ce que je te le dise; ula toda si vonda, hun ma ningenä jastalem; ole siellä siihen asti, kuin minä sinulle sanon.) — A tagadás nélküli *míg* hasonlít a *mert*, a *miért* kötőszóhoz; ebben az *-ért* ép úgy nem tartozik a mellékmondatba, mint abban az *-ig*; v. ö. azért hogy, addig hogy.

a) a jelenben: míg vmit nem hallok az én szerető jegyesemről: sírásban megmaradok Tih. c. 22; én nem eszem; míg meg nem beszéltem az én követségemet Born. én. 319; valamíg ezt el nem hitetik, meg se gondolják, hogy az ő szelességeknek helyt adjunk Pázm. luth. vez. 178; az mély titok maradjon köztetek, míg meg nem oldom önként nyelvetek: bewahrt's in eures busens tiefem grunde, bis ich das band gelöst von eurem munde, Szenvey Messz. hölgy 75; tartlak szorítva, míg csak fel nem olvad a kék ereken a halál fágya: bis vom todesfrost gelöst, die adern wieder schlagen u. o.; piros vérem folyik, míg rózsám nem jön, nem is áll el addig Göcs. népd. 75; most fázok, mert van benne mód, míg el nem ég félőlnyi fám A. «Téli vers»;

b) a multban: nem szólhata mindaddig míg enni nem ada Debr. c. 195; és míg magok biztos helyre nem jutának, addig rá sem értek szólni a kutyának A. Toldi IX:4; egyet ugrott és vágatni kezdett, meg se állott, a míg este nem lett Pet. «Pusztai találk.»; benyitogatott mindenikbe, míglén azon szobához nem jött, a hol a zsványok feküdtek Ny. IX:233; ott várta őket a hídőnél, míg vissza nem jöttek Népk. gy. I:378;

c) a jövőben: el ne távozzatok, míglén be nem teljesedik az idő: non exhibitis usque ad diem, quo complebitur tempus Jord. c. 90; onnan ki nem jössz, míglén meg nem fizeted az utolsó fillért is: non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem 367; semmiképpen ki nem megy onnan, míglén az utolsó filléríglén meg nem fizetsz Born. pr. 450; a városban üljetek, míglén föl nem öltöztettek erővel a magasságból, Bíró M. Angy, 264: sedete in civitate quoadusque induamini virtute ex alto Luk. ev. 24:49 (maradjatok Jeruzsálem városában, mígnem felöltöztettek mennyei erővel Kár.; üljetek e városban, míglén öltöztessetek jószágba Münch. c.); valaha tán ő is hozzám édesedik; ha nem, irigykedjék, míg el nem temetik A. Toldi XII:18; ne is legyen egészséges, míg az én szeretőm nem lesz Népk. gy. II:141.

A tagadás értéke különösen olyankor szembetűnő, mikor kétféle míg-es mondat van egymás mellé rendelve: egy húzamoscselekvésű, tagadás nélkül, s egy mozzanatos, tagadással. Például: «még azt mondják, ne tartsak szeretőt; tartok biz én, a míg nekem tetszik, míg a piros rózsza ki nem nyilik» Népk. gy. II:126; mindaddig megyek, míg a szememmel látok, míg sárkányországot föl nem találok Mer. Dun. I:101; habár addig mennél is, míg a két szemeddel látsz, míg a lábad térdig el nem kopnék, soha oda el nem jutnál u. o. 120; addig éljen, míg a cigány hegedül, vagy míg tengelyéből ezen föld ki nem dül Ny. III:40; «e

hárfa énekének míg álom-élte tart, míg el nem fog borúlni a ciprus árnya rajt': .. dalát, mindenható szerelem, te hasd, ihlessed át!» Tompa I:65; itt Tamási Pál lakott, míg élt, [míg] meg nem holt VG. 35.¹⁾

Itt kell fölemlítenünk azt a régies — ma már az élő beszéd-ből kiavult, s csak az irodalmi nyelvben használt — szerkezetet, melyben a tagadó szócska a kötőszóval egybeforrt egy új kötőszóvá: *mígnem*. Éppen olyan kapcsolat ez, a milyent már a megkülömböztető *hanem*-ben láttunk (ne adj egyebet, hanem ezt' e h. ha nem ezt, v. ha ezt nem; sőt, hová fussunk, hanem csak te hozzád' e h. ha csak te hozzád nem, l. I:165—167.) s a milyen napjainkban a dunántúli *alighanem*-ben keletkezett (l. a *ha* kötőszónál a kihagyásokat).²⁾ — Példák:

addig el ne jöjön, míg nem királyné asszony Szolnokra jut (1554-i levél) Lev. I:129; mind addek itt sirásba megmaradok: mígnem az én fiaimat szemeimmel láthatom Tih. c. 22; addek én sem eszem, sem iszom, mignem te magad öledbe ágyasházadba bevissz 18; addeg meg nem bocsáttatik a bűn, mig nem az elvett jószág meg adattatik, Guary c. 9; nem engedé, mig nem gyónék Debr. c. 134; adik fel nem kele, mygnem meghallgattaték az úristentől Virg. c. 46; parancsolá ő gondját viselni: mignem teljességgel megvigaszik Dom. c. 109; a béka semmit nem nyugovék, mígnem a czélhoz mene PG. mes. 238; senki ne légyen az sátorban, mindaddig míg nem az pap kijő onnét Kár. bibl. I:103; kereste egész nap, mígnem est lön, Szász K. műford. 203; «A sírral ő daczolva pörbe szállt, kétség'b'esése kétlé a halált. Mígnem kizajlott szenvedély után nyugodtság tünt fel az ábrázatán» A. Ráchel.

Azon eseteket, melyekben a magyar nyelv szokás elhagyja a tagadást, a következő három szabályba foglalja Lehr Albert (Toldi 348):

¹⁾ Érdekes a köv. szerkezet: «Alant ha tél van, tél legyen felül, a régi szó míg nem, vagy teljesül, s fel- vagy nem olvad dermedő fagya» Tompa I:118 = tél legyen fölül is, míg el nem lesz határozva, hogy vagy nem teljesül a régi szó s nem olvad föl a földalatti tél fagya, vagy teljesül s fölolvad.

²⁾ Némelyek ezt a *mígnem*-et, ill. a vele járó szórendi eltérést («mígnem Szolnokra jut» e h. míg Szolnokra nem jut) latin hatásnak tartják. Csakhogy a latin hatás, a hol van, abban nyilvánul, hogy a fordítók egészen elhagyják a tagadást; l. e cikkeknek végén.

I. «A főmondat cselekvése tartósságának vagy erejének természetes következménye a mellékmondat cselekvése.¹⁾ Kötőszók: addig — míg, addig — hogy = annyira, hogy. A nem-nek nincs helye. P. addig vakarta a kezét, míg vér serkedt belőle = annyira vakarta, hogy vér s. b.; addig ösztökelte, addig korbácsolta, míg a rétet összevissza barangolta²⁾ A. Toldi IV:6; a vak tyúk addig-addig vakar, míg a sok szemétből egy árpát kitakar A. «Jóka ő.»; tenger búja addig hányta és vetette, míg kifaradt lelkét álomba rengette A. Az első lopás.» — Így: semmi énekléssel, sem penig örömmel magát nem vigasztalá, míglen a szüntelen való bánat miatt esék nyavalyába BB. 231.

Az iménti idézetekben a főmondat cselekvésének csak következménye a mellékmondaté, de nem célja. Az elért cél szintén következménye a cselekvésnek. De Lehr külön szabályba foglalja azon eseteket, melyekben a míg-es mellékmondat cselekvése célja a főmondaténak, s azt mondja, hogy ilyenkor a *nem* elhagyása nem magyaros. Példái ezek: «addig ütötték, míg ki nem vallotta (Nép) = azért ütötték, hogy kivallja»; míg fel nem ocsúdott, addig tépte, rúgta A. Jóka ő.; addig cibálja kötelét, a míg ott nem hagyá felét A. «A sárkány»; de a cigány győzte szóval, hizelgővel, usztatóval, míg György el nem panaszkolta. A. «A bajusz»; nem nyugovék Örzse fondorlatos észszel, míg szembe nem álltak jó Benceze vitézzel A. TSz. V:62; hüvelyébe addig vissza se száll kardom: valamíg a rablót egyig ki nem irtom u. o. V:38. — Lehr még összeveti ugyanazon helynek íme kétféle fordítását: «midőn az ellenséget megszasztották., úzik addig, míglen végkép

¹⁾ Annyira nem mehetünk, mint Lehr, midőn egy másik helyen (105. l.) azt mondja, hogy «itt a míg-es mellékmondat nem időhatározási, hanem consecutiv». Az ilyen mellékmondat időhatározó és következményes egyszerre mind; l. II. k. 165. l. A főmondatban csakugyan lehet következményre mutató, annyi: legalább annyit beszélhetne velük, míg megismernék Ny. III:468. A köv. példában még a következményes, hogy is szövetkezik a míg-gel (v. ö. II. k. 89. l. jegyz.): «mind az egész Lucanaváros felrezzene úgy annyéra, hogy még Valerianus oda futna» Érdy c. 337.

²⁾ Itt a mellékmondat húzamos cselekvést fejez ugyan ki, de ennek a cselekvésnek csak beállása mozzanata vet határt a főmondatbeli cselekvésnek.

megsemmisítették» (Szalay); és: «mindaddig sarkukban vannak, míg őket teljesen szét nem verik» (Horváth M.); s úgy találja, hogy emez magyarosabb, mert az volt a céljuk, hogy megsemmisítsék, teljesen szétverjék.

Lehrnek kikerülte figyelmét az a körülmény, hogy igen gyakran használjuk az állító szerkezetet, ámbár czélja a mellékcselekvés a főcselekvésnek. Példák:

mind adzig gyötré, míg kimulék Debr. c. 225; facsard ki ruha által, mind addig a míg mint egy méhsere lészen a leve Mel. herb. 68; kereslek téged Jézusom, míglen megtalállak, Illyés Kriszt. 468; addig fáradoznak, még a czélra lőnek Gyöngy. (Toldy kiad.) I:101; repül, repül, míg párjára talál Cz.; a vándor lelke visszaszárnyal, míg elhagyott honán pihen, Szász K. ford. 97; addig beszélt a róka és addig mentegette magát, míg utoljára is kibékültek Mer. er. népm. I:168; addig marasztották, míg ott maradt (Orosháza) Ny. IV:519; addig rimázkodott, míg megmondták (Tolna) III:469.

És ez természetes, azon egyszerű oknál fogva, mert — mint már megjegyeztük — az elért cél szintén következménye a cselekvésnek. De Lehr finom nyelvérzékének annyiban igaza van, hogy a tagadó szerkezetben érezhetőbb a célzatosság („mindaddig, míg csak be nem áll a célba vett cselekvés”), ellenben az állító szerkezetben a mellékmondat tartalma van kiemelve mint tényleg bekövetkezett cselekvés („addig, míg egyszer csak beállt a célba vett cselekvés”), v. ö. a II. pontot, melylyel ez a szerkezet érintkezik). A következő mondat kellemetlenül érint, mert a két képzet össze van zavarva benne: «én annyit rínék, míg csak vissza nem adnák» (örségi párbeszéd Ny: II:41); a szabályos szerkezet vagy ez volna: én addig rínék, míg csak vissza nem adnák, vagy pedig: én annyit rínék, míg visszaadnák. Az utóbbi kettő közt, mint láttuk, csak finom, árnyalatbeli különbség van, úgy hogy azt mondhatjuk: ha a míg-es mondat a főmondatnak czélját foglalja magában, a nem elhagyása nem okoz lényeges jelentésbeli különbséget (a fönt összevetett fordítások közül tehát Szalayé sem hibás, a mint hogy Lehr sem merte föltétlenül elítélni). A Lehr idézte példának nagyobb részéből valóban elhagyható a tagadás: addig ütötték, míg kivallotta; addig tépte, rúgta, míg felocsúdott; addig cibálta kötelét, a míg ott hagyta felét; de a cigány győzte szóval, hizelgővel, usztatóval, míg György elpanaszolta. —

Csak az utolsó kettő nem mondható tagadás nélkül, mert az eddig mondottakra nézve azt a megszorítást kell tennünk, hogy: ha az ilyen mondatokban a főmondat tagadó, akkor a mellékmondatból sem hagyhatjuk el a tagadást.¹⁾ Azért nem lehetne elhagyni a nem-et a következőkben sem: magát kötelezé, hogy ez világban többé nem vígadna, míglen az fényességes alázatosságot ő lelkében nem érzene lenni: donec sentiret Ehr. c. 71; tégedet is mi soha addig ki nem bocsáttatunk, valamég ki nem hozod M-et (1699-i levél) FMMin. II:676; meg sem állt addig, míg a selyemrét közepére nem ért Mer. Dun. I:35.

Külömben akkor sem czélszerű elhagyni a nem-et, mikor a mellékmondat igéjét nem csak mozzanatos, hanem tartós cselekvésre is lehetne magyarázni, mert akkor az állító mellékmondat kétértelmű lenne. Ezen okból is meg kell maradni a tagadásnak a fentebbi példák közül ebben: nem nyugovék Örzse fondorlatos észszel, míg szembe nem álltak jó Benceze vitézzel (,míg szembe álltak' annyit is jelenthetne: azalatt hogy szembe' álltak); szint-úgy ebben: «míg nem győz, nincs nyugalma» Czuczor, Hunyadi. — Nem helyeselhető p. a köv. mondat: «Mit fog most tenni Bismarck? föloszlalni az országgyűlést? Mondta, hogy mindaddig megteszi, míg többsége lesz» P. Napló 32. évf. 300. vez.; helyesen: míg t. nem lesz.

Áll azonban, hogy a hol nem czél, hanem egyszerű következmény van kifejezve, ott a nem-nek nincs helye, sőt kitevése idegenszerűnek tűnnék föl. (V. ö.: kezdtek a termék városunk.. férfi- és hölgyközönségével megtelni, míg végre zsúfolásig telve nem lett minden zeg-zug, «Veszprém» 1880. 2. sz.) Csak régiebb íróinknál találunk néha *mígnem*-et: az mag feljebb nevekedik, míg nem szárba megyen MA. Scult. 240; késsel metélik vala magokat, mígnem vérekben förtögének, Samarjai egyh. cerem. 157.

II. «A főmondat cselekvésének többnyire nem várt, meglepő, véletlen végét, megszakítását foglalja magában a mellékmondat. Kötőszók: addig — míg, addig — hogy; sokszor a köv. adverbium-

¹⁾ Úgy látszik, a két mondatnak egymásra való hasonító, asszimiláló hatását kell ebben látnunk; l. alább az ,annál-mennél' és ,inkább-mintább'-féle szerkezeteket.

mokkal összekapcsolva: utóbb, végre, egyszer, aztán, egyszer csak, majd stb. *Nem* nincs. P. addig jár a korszó a kútra, míg eltörik v. nyaka szakad. Így is közlik ugyan: míg el nem törik (p. CzF.), de amúgy jobb, mert nem az a kérdés, hogy meddig jár a korszó, hanem ,mi lesz belőle?

Addig vadászott, míg maga esett törbe. (Közm.) Minden gyalog embert annak gondol Jókai, míg utóbb kisül, hogy a remény csalóka. A. Addig köpte a markát, míg aztán tyukmadár lett a vitéz oroszlán Pet. «Péter b.» Addig bolyong a pusztá kertben, míg összetépik őt a tövissek. Pet. «Virágoskert...» S addig várt, addig várt, míg a halál jött el hír helyett hozzája. Pet. Szent sír.» — Ezek *Lehr* példái; hadd járuljanak hozzájuk még a következők: addég vitetik zúgással, még valami megtartóztatja, Cizio H3; addig epeszt a bánat engemet, addig-addig nyögöm keservemet: míg egyszer a hanggal egyetemben lelkem is a más világba reppen Pet. «Kis furulyám...»; «éltünk sorsa jönni menni, a míg végre oda érünk, a hol nem zavar már semmi» Lauka G.; addig kérte, míg egyszer csak azt mondja a király: no jól van, Ny. III:179; három éjjel, három nap ment, még egyszer csak a tenger hetedik részére ért 180; neki, ha él, ha hal, táncz kell meg muzsika, míg osztán egyszer úgy összemegyén, mint a Turi farakja IV:33; addig uszik a tök a vízen, míg egyszer elmerül X:524 (*Lehr* így idézi: addig uszik a tök a Dunán, hogy egyszer elmerül).

Valamint az előbbi pontban, úgy itt is a hátul járó mellékmondat foglalja magában a fontosabbik eseményt, s azért válik önállóbbá legalább annyiban, hogy nem veszi föl a tagadást, mely szorosán alája rendelné a főmondatnak. Sőt itt az utómondat gyakran egészen függetlenné válik s főmondat alakjában jelenik meg. Példák: mennek, mendegélnek, egyszer egy rakás aranyra bukkantak Mer. Dun. II:24; addig hitta, addig csalta, lóra kapta s elrabolta Népk. gy. I:138 (v. ö. addig-addig csábítgatá, a meddig elcsalogatá u. o. 141); addig hajtá hajigálá: agyonhajitá II:8; hát most már maga ment, utazott az is, egyszer aztán valahun az is agyonütötte magát Ny. IV:140. — Egyébiránt ugyanezt tapasztaljuk a következő eseményt kifejező utómondatokban is; p. addig-addig bámult a susogó nádra, [míg végre] nagy meleg könnyesepp ült szeme pillájára A. Toldi IV:20; addig erőltette a mosolyt arczára: szívébe is olykor lehatolt sugára

A. TSz. V:75; addig s addig neveködtek, vízön fölül emelkedtek, Kriza vadr. 7.

Lehr 349 megjegyzi, hogy «a régies egybetapadt *mígnem*-et az újabb írók néha a II. pont alatti esetekben szokták használni». P. Nem is vala köztök komolyabb versengés, *mígnem* a két ifjú azt az időt érte, mikor mindenik szív a magáét kérte, A. Toldi e. II:18. Lehrnek többi példái is mind Aranyból valók («Ráchel siralma» h. olv. «Ráchel»); járuljon hozzájuk még egy: Szegény Diridongó bízik is, a hogy tud, *mígnem* utoljára disznót győz a sok lúd, A. NCz. III: 58.

III. «Van egy faja a határvető *míg*-es mondatnak, mely éppen nem tűri meg a nem-et, s ez az, midőn a főmondat erős nyomatékkal bír. Ezt a nyomatéket vagy maga az ige hordozza, vagy — a mi nagyon gyakori — egyéb időszók. P. Sokat lop a molnár, *míg* rajta érik (km.) = sokat lop (nyomatékos) a rajtaérésig. Sokat kell a márványt zsurolni, *míg* síma lesz (km.) = zsurolni kell a símává levésig. De: addig kell a márványt zsurolni, *míg* síma nem lesz = a símává levésig kell zsurolni. Hosszasan leczkézte Miklós a vén szolgát, *míg* fel birta fogni a dolog mivoltát, A. Toldi X:3. Majd kiordítá a nyelve csapját a gyermek, *míg* túlrihatá nagyapját, A. Bolond Ist. I. Soká nyargalt Janesi, a *míg* utolérte, Pet. JV. Ki tudja mennyi földet betüslött, befuta, *míg* volt urát föllelte a jó öreg kutya, A. Háziúrság. Hejh, beh sokat törém szegény fejem, *míg* lebüvöltelek, A. Aranyaimhoz.» — Eddig Lehr.

Véleményünk szerint e szabályt módosítanunk kell, mert nagyon tág. Nem áll az, mintha a főmondatbeli ige vagy bármely időszó erős hangsúlya meggátolná a mellékmondatbeli tagadást. Ha az első példákat így hangsúlyozzuk: bizony lop a molnár, vagy: zsurolni kell a márványt, — akkor bizony tagadó mellékmondat kell: bizony lop a molnár, *míg* rajta nem érik; zsurolni kell a márványt, *míg* síma nem lesz. Szintúgy: «Valaha tán ő is hozzám édesedik, ha nem, *irígykedjék*, *míg* el nem temetik» A. Toldi XII:18; stb. stb. — A módosított szabály szerintünk így hangzanék:

A *míg*-es mellékmondat nem lehet tagadó, ha a fő cselekvésnek hosszú tartóssága van ki-

emelve, tehát ha időhatározója soká, vagy ha ezzel egyértékű kifejezés van benne.

Azt olvassuk p. a fentebbi idézetek közt: soká nyargalt Jancsi, a míg utolérte. S ilyenre változtathatjuk a többit is valamennyit, a nélkül hogy értékük megváltoznék: soká lop a molnár; soká kell a márványt zsurolni; soká leczkézte a vén szolgát; soká ordított; soká futott; soká törém fejem. — V. ö. még a köv. példákat: jó darabig kínálá urunkat, a míg leüle ő nagysága Monum. hist. Írók VIII:364; eleget [soká] vesződünk, míg kiverdődünk belőle Fal. 339; biz sokat költögettem, még fel tudott kászolódni Ny. III:319; isten tudja meddig járunk-kelünk, míg a többiekre valahol rá lelünk III:516; sokat nyábálódnak, a még kiadják a leányt IV:427; sokat büvösködtem (piszkolódtam), míg a bajon átestem VIII:462.

Ezt a föltűnő jelenséget bajos megmagyarázni. Itt szó sincs róla, hogy a tagadás elmaradását az utómondatnak önállóságra törekvése okozná. Sőt, úgy látszik, ellenkezőleg: éppen azért vált fölöslegessé a tagadás, mert a főmondatnak erősen kiemelt tartósága mellett úgy sem merülhet föl az a kétértelműség, hogy tán a főmondat a mellékmondattal egytartósságú volna (l. e cikknek elejét).

Az eddigi három szabályt még hárommal meg kell toldanunk, noha ezek nem oly jelentékenyek.

IV. Rendesen nélkülözhető a *nem*, ha a *míg* szócskát *mielőtt* vagy *mire* is helyettesítheti. Ilyenkor a főmondat többnyire nem tartós, hanem mozzanatos cselekvést fejez ki. — Példák:

itt igen nagy kincs vagyon; azért, míg egyebek elviszik, menj alá és vedd ki PG. mes. 210 (mielőtt mások elvinnék); így légyen, kívánom, míg tőlem elválol, lelkemnek kimulása! BB. 222; vedd jó néven addiglan, míg a te szerelmesed ennél nagyobb szeretet MA. zsolt. el.; érje meg most véle, míg több jut, Matkó bány. 85; a míg [mielőtt, mire] a táboron azt észrevették, addig sok ezer megholt Mik. 80. lev.; míg a tél elhozható gyász fuvalmait, sír ölében álmodod égi álmaid, Bajza I:107; azonban míg magamat észrevettem, eltűnt: e h ich mir's versah, verlor ich ihn von meiner seite Kaz. Diog. 144; gyilkosaim álltak elé; míg magamat észrevettem, a kezökben oda lettem Népk. gy. III:100; úgy szeretlek, majd megeszlek, megvénülhetsz, míg elveszlek u. o. I:322; fogához ver az minden garast, még kiadja Ny. III:30; meggyógyul, míg [mire] megházasodik Erd. km.

Azonban szintoly gyakran előfordul a tagadó *míg* nem mint a *mielőtt* egyértékese:

jer, oh jer, míg ezen vad férfiak nem jönnek vissza ismét! fort, fort, eh diese wilden männer wiederkehren! Szenvey Messz. h. 133; szabad vagy; illa hát, míg e nyilas itt nem fog ujra: φεύγε, πρὶν τὸν τοξότην ἔχοντα καταλαβείν A. Arist. Nők ünnepe 1145; míg szélyel nem virrad, hordjuk el az irhát A. III:195; hogy mehetnék, míg e foltot ki nem mostam? A. «Ágnes asszony»; jőj Casca; míg nem nappallik, mi Brutust nézzük meg honn Shak. II:24 Vör.; mért is voltál, halál, hozzám oly kegyetlen? mért vettél el, míg bár jót nem cselekedtem Népk. gy. III:289 | ,míg nem' és ,mielőtt' váltakozva: «nem is fog találatni mindaddiglan is, még nem azt kezdik mondani az mi Krisztusunknak: Áldott, ki jó úrnak nevében, azaz minek előtte hisznek ő benne» Tel. ev. 111.

Hogy a két szerkezet közül itt melyik minő esetben alkalmazandó, azt nem tudnók eldönteni. Mai nyelvérzékünk szerint az első csoportnak csak első két példája mondható ép oly jól tagadó szóval: míg egyebek el nem viszik; míg tőlem el nem válol. S a második csoportban viszont csak három helyt hagyható el a tagadás: míg ezen férfiak ismét visszajönnek; míg szélyel megvirrad; míg nappallik. — Külömben a *mielőtt*-el egyértékű *míg*-et nagyobbára tagadás nélkül ugyan, de föltételes igemóddal használjuk; erről alább külön szólnunk.

V. Soha sem alkalmazunk tagadást, ha a *míg*-es mondatot főnévi — alanyi, tárgyi stb. — mondat gyanánt használjuk; p. megvártam, míg a káposztának ára szakad; egy esztendő telik bele, míg magokat felesinogatják, Kisviczai Adagia 132; v. ö. a II:165. l. fölsorolt példákat. — Itt a tagadás elhanyagolásával a *míg*-es szerkezet a vele egyértékű főnévi mondat analogiáját követi; mert a *hogy* kötőszóval is csak állítva mondhatnók: megvártam, hogy a káposztának ára szakadjon.

VI. Végre a székelly nyelvjárások sajátsága, hogy az eddig említett öt eseten kívül is elhagyja a tagadást, tehát olyankor is, mikor egyszerű időhatárról van szó minden mellékárnyalat nélkül. Ezt a székelly sajátságát már 1861-ben megemlítette Lőrincz K. a háromszéki nyelvjárás ismertetésében a M. Nyelvészet VI. k. 230. lapján: «A *míg*-nem helyett csak *míg*, p. kedvezek neki, míg teljesíti; várok, míg érkezik.» És u. o. 242: «A *míg* a szerkezetben nem

veszen maga mellé nem-et, p. nem mondják: várj, míg meg nem érkezik, hanem: várj, míg megérkezik; más az: míg meg nem jövölsz, nem kapsz új öltönyt; de: addig bűnhődöl, míg meg nem jövölsz.» — Kriza is azt írja Ny. I:152: «*Addig a míg* kezdetű mellékmondatban a tagadó nem szócskát Háromszék, Csik-Gyergyó és egész Udvarhelyszék nélkülözik (a más két székről nem tudom). Amazok tehát így mondják: mindaddig az ágya mellett állottam, a míg a lekit kiadta; addig voltam ott, a míg megholt (nem pedig: meg nem holt); addig kúráltam, a míg felgyógyult (nem pedig: fel nem gyógyult).» — Ugyanazt látjuk a következő székely és csángó példákban:

Háromszékből: azokat jártasd meg, míg jól elfáradnak, Kriza vadr. 399; addig ment, míg előtalálta a Hamisságot 403 | Udvarhelyszékből: ez így volt, míg éppen hús esztendő lett a gyermek 457; mindaddig utazik, a még a Sármán királyt fölhalálja 474 | csángó közleményben: aggyig hívá, míg elcsal, szép esziből kiforgatá; aggyig mennek mendegélnek, zöld erdőbe míg elérnek Ny. III:334 | Ny. II:224 az egyik székely instáncziában: addig csotlának-botlának, míg reánk tanálának; a másikban már: mindaddig csöklöttenek-boklottanak, míg nem minden kannánkat össze nem csöklötték-boklották.

Azonban a székely nyelvszokás is tesz egy kivételt, a menyiben tagadó főmondat mellett megtartja a míg-es mondat is a tagadó szót. A mondat szerkezetnek ugyanazt a hasonlóságát látjuk itt, a melylyel már fenn az I. pontban találkoztunk. Egy ilyent már Lőrincz K. példái közt is láttunk: míg meg nem jövölsz, nem kapsz új öltönyt. V. ö. még:

Háromszékből: addég szemem eleibe ne kerülj, a míg a hibádat helyre nem hozod, Kriza vadr. 426 | Udvarhelyszékből: a míg minden ellensége el nem fogy, addig nem jöhet hozzám 437; onnat ki nem jó, míg az apját el nem temették 465; ha mindjárt a leggazdagabb herczeg kérné, sem adnám a legkisebbet, míg a két nagyobb el nem kél 485; a kè malacza nem hagy békét a küszöbnek, míg a hízóba fel nem veti Ny. III:554 (de egy udvarhelyi közleményben ezt is olvassuk: hadd fűrödözzék, míg a szarvas belé nem hugyozik Ny. IV:371).

Noha valami lényegeset alig hagyunk ki, mégis lehetnek még egyéb esetek is, a melyekben elhagyható a tagadó szó. Például úgy látszik, hogy ez a kifejezés 'míg megjövök' (vagy vele

egyértékű) minden különösebb ok nélkül is mellőzheti a tagadást; v. ö. erősen tartásatok, míglen én a hadból békével megjutok Born. enek. 297; míg megtérek, addig várjon vesztegséggel Gyöngy. Char. 157; azokra bízta Ilonkát, míg ő visszajön, Orosháza Ny. IV:475 (maga ottbenn maradt, míg Palkó visszajő, Háromszék, Kriza vadr. 397). — S minthogy egyáltalában, különböző okokból, majdnem annyiszor elhagyjuk a tagadást, mint a hányszor kiteszszük, nem róhatjuk föl nagy vétségül p. a költői nyelvnek ha néha minden egyéb ok nélkül, pusztán a versmérték kedvéért mellőzi a tagadást; p. futott [Janesi a gazdája elől], míg a szuszából gazdája kifogyott Pet. János v. III. (ezt ugyan menthetné az I. pont is); vándorlok, vándorlok a világ végeig, míg kívánt halálom napja megérkezik u. o. XVIII. (Mind a kettőt helytelenítette Szarvas Ny. I:26). A prózára nézve természetesen megvan a jogunk, hogy szigorúbb mértéket alkalmazzunk, annyival inkább, mert némely esetben kétségtelen az idegenszerűség, ill. a latin vagy német állító szerkezet szolgálai utánzása. P. ott lakoztatok, míglen onnan kivé mentek: ibi manete, donec exeatis Jord. c. 382.¹⁾ Legkirívóbb az idegenszerűség olyankor, mikor a főmondat tagadó (l. az I. s a VI. pontot); p.

Máté ev. 1:25 non cognoscebat eam, donec peperit filium suum; Jord. c.: nem ismeré meg őtet, míglen szülé ő fiát; Károlyi és Félegyházi: nem ismeré meg őtet, míg szülé . . fiát (de Münch. c.: nem ismeré meg őtet, mígnem szülé ő fiát); — ne haljon meg az gyolkos, míglen álland ő ítéletre Kár. bibl. I:155; mindaddig fel nem találhatták a szentnek holttestét, míglen juta eszekben, hogy . . ., Tarnóczi, szentség 111; nem veszem által, míg elmondod, mi áll benne: ich will ihn nicht eher nehmen, als bis du mir sagst, was ungefähr darin enthalten ist Kaz. Sara S. 63.

Föltétes és fölszólító mód a míg mellett.

168. Nincsen semmi feltűnő a *míg* mellett használt föltétes módban, mikor maga a főmondat cselekvése is föltételesen van állítva: Példák:

¹⁾ Érdekes a latin *donec* annyiból, hogy valószínűleg *dum-nec*-ből származik s így eredetileg csak mozzanatos mellékmondatokban állhatott; az ismeretes latinságban azonban már feledésbe ment a tagadó elem s egyaránt használták huzamos és mozzanatos cselekvésű mellékmondatokban.

míg érte járnék, míg keresgelném, a sok mennykő lélek mind be-
bujkálna Népk. gy. I:389; tudom, násznagy uram ötszázat megenne,
míg Kállóig illet egy szekérrel vinne Ny. III:39 | habár addig men-
nél is, míg a két szemeddel látsz, míg a lábad térdig el nem kopnék Mer.
Dun. I:120; mindaddig ki nem virítanának, míg ezt a munkát elülről
nem kezdenéd II:138; ott kellett volna néki a kútban élni, míg valaki
ki nem szabadította volna AL. népm. 148; onnat ki nem szalasztanám,
míg szájamból nem itatnám Ny. IV:336 | még [= mire, v. ö. 167. IV.]
a közepire jutnának, addig elfelejtenék az eleit Tel. ev. el.

Azonban a föltétesség képzete más esetekben is hozzá járul-
hat a míg-es mondathoz; nevezetesen olyankor, mikor a *míg*-et a
mielőtt kötőszó is helyettesíthetné, mert ilyenkor a föltétes mód-
dal ugyanazt a tagadó árnyalatot fejezzük ki, mint magánál a
mielőtt-nél (l. ezt). Tagadó szó sohasincs a mellékmondat-
ban. Példák:

de, míg [mielőtt] e dologra bővebben kitérnénk, lássuk Dundi
asszonyt, ki sohasem félénk A. NCz. III:65 (= nem térünk ki most
bővebben e dologra, hanem...); sok ember kipusztúl, míg annyira
menne [nem is megy aztán annyira] u. o. IV:43; míg az ember szé-
lyelnézne, szemök elől elenyésze A. BH. Rege a csoda-sz.; míg a sze-
med elpillantanád meggyógyul, Kriza Szépir. Figy. II:2:29; mely
ragyogva, míg a földig érne, kút fejenél megfagyott az éjben Sár.
Tromb. 236; s egyenest rá gördül; de míg hozzá érne: harczverő nagy
Árpád százakat hagy vérbe, Szász K. Álmos 102; keserves sok még a
munka, míg kötéssel, tollfosztással ülhetnének eleibe a téli pihenőnek
Borssz. J. 356:9; valajába mennünk kéne már, ideje, míg ide érne az
éjtszaka NyK. III:17; hát a míg kinyitáná, a kutya kabala keresztül-
lépi a magas kaput Ny. II:89; míg reá sujtottam volna, hallom messzi-
ről, hogy..., Kriza vadr. 430; míg a földre érnék, addig a seregélyfiak
a keblemen megtollasodtak 431; míg haza mennék, úgy eltisztítsá-
tok 417.

Más okokból, de szintén tagadó vagy kételkedő árnyalatuk
van a következő mondatoknak: míg az esőt várdogálnád, jobb lesz,
ha megöntözöd a palántot Ny. V:85 = a helyett v. mintsem hogy
az esőt várdogálnád; — ott van előtted, s egyél, a míg elérnéd a
gorófságot I:182 (nem is éred el soha); — Jancsinak utasítást
adtam a titkolódzásra, míg a dolgot magam elintézném VG. I:94;
gazdag ajándékit köszönöm addig is, a míg viszonoznám, Szász K.

Álmos 60; melyekért míg téged Helikon leányi szebbel tisztelnének, ezt [a koszorút] küldi Bacsányi, Bacs. költ. ² 203.

Régi irodalmunk gyakran használja idegenszerűen, *latinosan* a föltétes módot a míg-es mondatokban, valamint egyéb időmondatokban, s erre czéloz Verseghy, midőn kizárólagos szabályúl mondja ki, hogy ez a kötőszó «*indicativo jungitur,*» anal. 393. S a székelly mesékbe ez a latinosság is átment, úgy mint a *mikor*-féle mondatokba. — Példák :

várj, méglen egy paternostert megolvassnál: *donec compleatur* p. n. Ehr. c. 14; az égi madarak őrizik vala ő szent testeket, míglen ember érné és eltemetné, Érdy c. 388; — Máté 26:34 *in hac nocte ante quam gallus cantet ter me negabis,* és Márk 14:30 *prius quam bis gallus vocem dederit:* ez éjjel, míglen tik kétszer szólna, háromszor tagadsz meg engemet Nád. c. 169 és Wink. c. 153 (v. ö. *mignem* szól az tik, addiglan háromszor tagadsz meg engemet Érs. c. ; nem szól ma kakas, míg nem háromszor tagadsz meg engemet Münch. c. Lukács ev. 22:34: *donec ter abneges me;* Döbr. c. mielőtt); — vesztétségben lőn, míg azok megjönének: *siluit donec redirent* MA. bibl. I:31; még amaz lábát vakargatná, aggyig a galamb elrepüle PG. mes. 103; — a míg ennének, kérdi az asszony fia: Kriza vadr. 479; megeresztí a csapat, s a míg vékonyan folydogálna a bor, lekönyökölt ahajt a hordó mellett... (Gyergyó) Ny. VIII:89; míg az apja oda járna, én viselek gondot rája Népk. gy. I:140 (Udvarhely); — az anyját a zshiványokhoz zárta addig, míg minden húsukat meg nem enné és nem sírná tele könnyeivel a melléje rakott puttonyt Ny. IX:235 (Esztergom).

A fölszólító mód természetesen szintén előfordúl *latinosan* :

Máté 26:36 *sedete hic, donec orem:* itt üljetek, míg imádjam Döbr. c. ; üljetek itt, míg imádkozzam, Illyés Kriszt. 146 (a Münch. c. eltalálta: üljetek itt, míglen imádkozom); nem iszom, *mignem* jőjön istennek országa Münch. c. 161: *donec regnum dei veniat* (itt meg viszont a Döbr. c. találta meg a helyes fordítást: nem iszom, míglen eljő istennek országa; v. ö. még: *donec intrem* — mygen bel megyek Kules. c. 176); — Mikesnél sem ritka ez a latinosság: a még pedig erre a kérdésemre megfeleljen ked, addig azt adom kednek tudtára... I:158 (Toldy kiad.); micsoda gonddal táplálja egy tyúk a fiait mindaddig, míg maguk is kereshessenek ételt II:53, — még Révainak egy levelében (Figyelő 1882. XIII:313): hanem a míg jobb erőre vergődhessem, addig is itt közrebocsátottam Faludi Téli Éjtszakáit.

Néha azonban érthető s egy vagy más okból menthető a fölszólító mód használata. P. szent székedhez járulok, bocsánatot kérvén, kiáltván, míglen könyörülj rajtam, Pécsi, Ágost. im. 71 (v. ö. hogy könyörülj rajtam — czél); azalatt a míg Etelgiva akármerre forduljon, mindenütt csak a király szorgalmatosságának jeleit látja Mik. mul. 260 (= azalatt akármerre forduljon Etelgiva, ...); a fizetéshez készülőt meg szokták várni, míg szerét tehesse Fal. 289 (= hogy szerét tehesse); többször ébresszen, többször integessen, a míg a bujdosó elme megszálljon, és ha mi akaratosság vagyon bennünk, lágyuljon u. o. 512; addig nem lehet azt megnyúzni, míg ő felsége vetesse vérét Ny. II:275 (= előbb vetesse vérét; l. a *ha* kötőszóval előforduló fölszólító módot).

A míg-nek átvitt használata.

169. A míg-es mondatnak kivált kétféle átvitele fordul elő gyakrabban, egyik csak mai nyelvünkben, a másik úgy látszik csak XVI. szbeli nyelvm emlékeinkben.

1. A szembeállító míg közel áll a *holott* és *mikor* kötőszók megengedő használatához és hasonló átvitelen alapszik. Egybevethető még a hasonló jelentésű és átvitelű német *während* és francia *tandis que* (némelyek szerint **tamdiu*, mások szerint **tantos dies*). P. «Tandis que de vous voir je meurs d'impatience, vous témoigne, monsieur, bien de l'indifférence» (Regnard): míg én majd meghalok türelmetlenségemben, hogy láthassam, kegyed nagyon is közönyösnek mutatkozik. — Más példák:

míg a maga porontyára egy héten háromszor is adott tisztát, addig a király fiacskájára három hétben sem egyszer Mer. Dun. I:3; míg ehhez [a szegény emberhez] párosával szállásolták be a vitéz urakat, addig a szomszédja meg se érezte a katonatartást, mintha ott se lettek volna u. o. 143: ezer öltre hajthatsz egy édes csókkal, míg sarkantyúval fél öltre sem Shak. II:117; az irás szerint lón forrás folyóvá, a míg nagy tengerek kiszáradának (great floods have flown from simple sources, and great seas have dried) u. o. XIII:181; — míg a szűz erény nem tántorúl, bár égi képben izzó bujaság: ellenben a kéj, bárha fényes angyal a társa, ganajba duszkal, A. Hamlet 32.

Lehr az id. h. 347 ezt ellenes míg-nek nevezi s azt mondja, hogy a. m. ellenben, azonban, de, másfelől. De ezekkel

csak akkor helyettesíthető, ha az utómondatban van, mint a nála idézett példákban: adós maradt sok szép örömmel, míg szerfölött is oszta bút, A. «Évek...»; kit nem érdekel a hitvány földi ember, míg a hold lakói állapota bánt, A. «Czakó sírján»; aránylag óriás feje kétségkívül lángész jele, míg a derék s azon alább mindigre keskenyül a láb. A. «A sárkány».

2. A ,minél, mennél'-féle míg alapján szintén szembeállító, s az előbbihez hasonló módon fejlődött. Ha p. azt olvassuk Jókainál (Erd. aranyk. I:113): «míg Kemény Simon pártja lépésről lépésre fogyott, Apafié akként nőtt nyomról nyomra»; ez nyilván szintolyan ellentét, mint az imént idézett szerkezeteké, csakhogy itt — mint az ,akként' szó is jelzi — a két ellentét egyúttal egyenes arányban áll egymással, tehát úgy mint a ,minél — annál' kapcsolta mondatok: minél inkább fogyott Kemény pártja, Apafié annál inkább nőtt. Az idézethez egészen hasonló mondatot olvasunk a Katalin-legendában 3857: látá, hogy míg továbbá vína, az ént nagyobb kárt val-lana; csakhogy itt valóban megvan a két közép fok. Ilyen alkalmazású *míg*-et különösen codexeinkben találunk gyakran, s abban a korban általánosan elterjedt szerkezet lehetett; még pedig úgy, hogy vagy a főmondatban is a megfelelő időhatározó *ad-dig*-ot használták, vagy pedig hogy a közönséges aránymondatokból átvették ide az ,*annyival, annál, attól*' névmásokat. — Példák:

a) *mygh* tovább tovább, *adde g* inkább hallgatják, Érdy c. 514; *myg* tovább tovább, *ad y g* nagyobbban megbővíti vala ő jószágos téteményének érdemes voltát 642;

b) *mygh* nagyobb vagy, *anne ewal* inkább mindenben megalázzad magadat u. o. 121b; *mygh* embernek gyengébb és tisztább ő életi, *anne wal* hamarább megsérszik ellenző veszedelemtől 151; *myg* inkább látlak téged én reám haragunni, *anne wal* inkább tudlak irgalmazni 203b; *kikkel anne wal* erősebben viaskodék, *mygh* erősebb helyen lakoznak vala 496b; *myg* többet gondolkodik, *anne wal* inkább elhaborodik 421; *myg* gyakrabban égetik, *anne wal* inkább megtisztul szépül 465b; *myg len* az ur isten vkit i n k á b b szeret, *anne wal* inkább meg hagyja késértetni 573; — akkoron *myg* tisztábban és vígábban énekesz, *anne wal* inkább kedves léssz ő neki, Horv. c. 254;

migh ember n e m e s e b b, *anne al* kedvesebb szolgálatja istennek előtte Tih. c. 265; miképpen azért mondja Jeronimos: az hó, *migh*

nagyobb dér vagy on, annal jonkább fénylik és fejérb : ugyanezőnképpen migh jonkább az szűz testét nagyobb sanyaruságba tartja, annal fényösb szűzessége Kaz. c. 147 ; de még inkább imádkozik vala, annál inkább napról napra elszegényül vala PG. mes. 198 ;

és míg nagyobb úr, attul többel [áldozzon], és ha szegény, hát kevesebbel Kat. leg. 1543. v.

Lehetséges, hogy ez az arányjelentő *míg* nem is az időhatározó *míg*-ből lett, hanem hogy egészen külön fejlődött s a benne levő *-ig* rag a fokot akarta kifejezni : addig — míg = azon fokig — a mely fokig, azaz annyira — mennyire. Ez annyival is inkább lehetséges, mert ugyanilyen aránymondatokban csakugyan találkoznak efféle kapcsolatok : «annyira — mennyire,» «annyira — mennyivel» ; l. alább. —

Lehr szerint (az id. h. 349) van még egy féle *míg* = azáltal hogy ; p. Mint a vadnak, mely hálót el ugyan nem tépheti, de magát, míg hánykolódik, jobban behömpölygeti, A. «Visszatekintés». Ez azonban csak esetleges képzettársulás és ritkán fordul elő.

HARMADIK FEJEZET.

A föltételező és megengedő kötőszók.

A föltételező és megengedő mellékmondatok általában.

170. Ha a mellékmondatokat a szerint osztjuk föl, hogy minő mondatrészekkel egyértékűek, akkor a föltételező és megengedő mellékmondatokat állapothatározóknak tekinthetjük. Néha az állapothatározás szembetünő; p. «van szeretőm, a ki venne takarítót, ha kellene, de ő a lányt úgy szereti, ha a nap pirosra festi» Cz. = ő a lányt csak a naptól megbarnítva, pirosra festve szereti. De külföldben is, az ilyen mellékmondatok mindig úgy érthetők, hogy ilyen vagy amolyan körülmények, viszonyok közt, tehát állapotban cselekszünk meg valamit; v. ö. „azon föltétel alatt, azon föltétellel, «cui omnia cum pretio honesta videntur» (Sall.) = kinek minden tiszteességes, hogy ha ára van, és viszont «csillag nélkül oly sötét az éjszaka» = ha nincs csillag. Innen van, hogy az ilyeneknek főmondatában gyakran *úgy* a mutató szó: úgy megteszem, ha szépen kér. Így a németben „wenn — so“, a latinban „ita—si“. Sőt a németben a föltételező mondatnak *so* lehet a kötőszava; *so du es tust*, ha megteszed; s talán a latin *si* is ugyanaz a módhatározó *si*, mely a *si-c* „így“ szócskában rejlik.

Azonban az „így“ szót — valamint a németben *dann*, a latinban *tum* — többnyire az időhatározó *akkor* helyettesíti. S ha a föltételező s megengedő mondatoknak kötőszavait nézzük, azt látjuk, hogy — az egy *holott*-ot kivéve — eredetileg mind időhatározó kötőszók. Ilyen használatban találkoztunk már eddig is

a *mikor*, *midőn*, *mihelyt* szókkal. Ugyanilyen fejlődésen ment át a *ha* kötőszó, a többi pedig mind ennek összetétele. Föltételező mondatokban ezeket használjuk:

ha (*hacsak*, *haugyan*), *hogyha*, *hahogy*;

megengedő mellékmondatokban:

ha (*ha—ha*, *ha is*, *ha szinte*, *ha mindjárt*), *habár*, *bár—ha*, *noha*.

LIV. A *ha* kötőszó.

Alakjai és nem-kötőszói használata.

171. *Ha* mellett csak egy alakját mutathatjuk ki némi biztossággal, t. i. a hosszúhangú *há*-t: *hah* Virg c. 82; *haa* ,si' Lev. I:232; *há* Born. imáds. 29, Decsi adag. 219, Zvon post. I:318 kétszer, *há*-ugyan Eszterh. lev. 83. Ugyanezt a hosszúhangzós alakot találjuk még ezekben a kifejezésekben: *későre-há-ra* Kriza vadr. 484—5, *valahára*, «régen irták, elkopott: ócska, *háji-báji* irás» SzD. Magy. vir. 352 (azaz *há*i = mikori, milyen régi); ide járul még az alább említendő *há*-val, *há*-ja stb.¹⁾

A mi eredetét illeti, nyilván a *hogy*, *hol* stb. kötőszókhöz csatlakozik, vagyis a relativ *ho*- névmás származéka s ennek valószínűleg valamely ragos alakjából rövidült el. Jelentésénél fogva locativust kellene benne keresnünk, de alakjában ezen elemzésre nem találunk semmiféle támaszpontot. — A rokon nyelvekben világosabb alakok vannak ugyanazon névmástöbblől: a zürjén *ko-dîr* a m. mi-kor; s a többi nyelvben a ,quando' legalább világos ragos alakokkal van kifejezve: vogul és osztják *zun*, cseremis *kunam*, finn *kulloin*. Ide tartozhatik még az enklitikus finn *-ko* ,num, -e', továbbá a vogul *-ke*, *-ze* ,si, ha', és a votják *-kü* (?).

A magyar *ha*, mint ugyanazon névmástőnek egyéb származékai, kötőszói vagyis viszonyító (relativumi) minőségén kívül elő-

¹⁾ Ritka mellékalakja az, mely az *a* elidálása által keletkezik: «Tudnám, ha lehetne; lehetne, h' akarnám» A. Nagy. czig. IV:22. vsz.; h' azt a kis kőtenyt ők visszaadnák A. Arist. II:395. «Kivált h' az utcán kóborolhatok, az angyaloknál boldogabb vagyok» Pet. — Ide tartozik a *haota* rövidített *hota* alakja, l. 150. cz.

fordul mint kérdő és határozatlan névmás is, még pedig mindig tisztán idő-jelentéssel:

Mint kérdő névmás *ha* a. m. mikor? Példák:

ha vagyon hideglelő napod? ma vagyon hideglelő napom Marg. leg. 136; vallyon *ha* ostoroztatik e sz. test tetődtől fogva talpadig el?.. vallyon *ha* koronáztatik e királyi fő meg? Tih. c. 58; isten meg nem mutatta magát, *ha* lészen az mi romlásunknak vége, Székely I. zsolt. 209; édességes uram, *ha* látlak tégedet? Pécsi, Ágost. im. 64; kegyes füleidnek *ha* lesz lehajtása ő könyörgésökre, *ha* adod végét ennek? Paskó Erd. A4; *ha* ád isten még oly órát, hogy meglátjuk az Ság ormát? *ha* isszuk még Somló borát? (1711.) Thaly, Adalékok II:314; *ha* ütsz ismét, te boldog óra...? *ha* fordul végezésem jóra? Dayka «Esdeklés»; *ha* jössz te, ó sohajtva kért halál? Bajza² I:146; *ha* fogjátok, forró szenvedelmek, elborítani lángként éltemet? Kölesey, Versek⁴ 53; *ha* foglak, hív anyánk, meglátni? 72; s *ha* szállhat lankadás felénk? 77, 106; *ha* mondhaták...? when could they say...? Vör. Shak. II:12; *ha* látjuk ismét egymást, nem tudom; azért utolsó bucsunkat vegyük u. o. 97; ágaidról az elmulás szele *ha* fog fuvallni le? Tompa I:171; fog-é zendülni még költője lantja? s *ha* fog zendülni síkon, bérceken? A. I:88; kétséges az útnak, *ha* fogsz lenni célnál? III:381 (más példák írókból Ny. VIII:459); «*ha* isten világ! quando caeli!» Tud. Gyűjt. 1820. III:63; tudja *ha* óta nem voltam Pesten [= tudja isten, mióta...] u. o. 1840. X:29; «falat kött a nyelvemen; *ha* kött? ma kött» (kelt; gyermekvers) Simonyi Tanulm. I:52, Kriza 383, Abafi Tréf. népd. 95, Kassai J. Szókönyv; a drávavidéki nyelvjárásból: «*ha* érjünk még haza! *ha* daggatod végig a csikli fenekét?» Ny. V:423; *ha* holt meg apád? 521.

Határozatlan névmás a *ha* ebben a két közmondásban (Erdélyinél): «*ha* túl a vízen a hajó, *ha* innét» (néha túl, néha innét); «föld munka után is *ha* terem, *ha* nem». Továbbá ezekben az összetételekben: *valaha*, *néha*, *egyébha*, *mindenha*, *soha* (= *sem-ha*, l. a 33. cikkben).

A *ha* szócskának még egy érdekes használatát érinthetjük itt. Minthogy legtöbbször föltétes kötőszó, azért gyakran főnévileg is használjuk mint a föltételesség, *conditio* kifejezőjét. Erdélyi gyűjteményében olvassuk e három közmondást: Csak az a *ha* ne volna! Ha cigány *præpositio*. *Ha* *ha* nem volna, minden szegény gazdag volna (Kassai Szókönyvében: *hogya* *ha* nem lenne, minden jól menne; CzF. szótárában: *ha* a *ha* nem volna, koldús is úr volna;

németül: wenn das wörtlein wenn nicht wär, wär mancher bettler ein reicher herr). A hára semmit sem adnak, Kassai J. Szókönyv, Pápai MLit. 272. — Régi irodalmunkban is gyakran fordul elő így:

azt *hával* fogadá: ha tudnia mint istennek kellene Tih. c. 273; kételkedve, hával szól, Tyukodi Józs. pátr. 212; okkal, hával minden keresztyén ígérheti magának az örök életet Tel. ev. 158, 159 b; mit jelentnek ezek a hával, talámmal való ígék? Balásfi Csepr. isk. 465; azért szóla hával: Domine, si vis; Uram, ha akarod Madarász ev. 144; könyörgésében Hával élvén... ezeket isten minden há és okvetés nélkül megígérte... lelki jókat kérnünk kell minden Há nélkül Zvon. post. I:318; valamit az isten mondott, minden Há s conditio nélkül tartozunk elhinni, Matkó bány. 317; a hitnek conditioja, hája szerint GKat. válts. I. előszó 16; conditiojával, há-jával megfenyegetni II:429.

A ha kötőszó időmondatokban.

172. Régibb irodalmunkban van egy használata e kötőszónak, mely ma teljesen el van avulva: használták t. i. olyan mellékmondatokban is, melyek a múltban történt egyszeri cselekvést fejeznek ki, holott ma ilyenkor csak *mikor*, *midőn* stb. mondható. Példák: ötöd siralmas epeségöt tehát [=akkor] vállal, ha édös fiadat keresztfán fíggvén látád Wink. c. 333 (mellelte még hat hasonló összetett mondat, s mindenikben *mikoron* a kötőszó); szeplőtelen megmaradál, Jézust ha nekünk adád, Peer c. 239; «Dávid az csordát hagyá egy pásztornak. Oda ha juta Magalhoz táborba, nagy üvöltést halla» Born. én. 290b; immár holval ha megvirradott volna, nagy bús asszony szállására indula 305; így u. o. 321b; ő sokadalomból ha megjutott vala, képed leragadá kőfal oldaláról RMK II:8; ha gróf juta, Murán alatt megszalla Tin. 217; hasonló példákat I. RMK. I:264, 267, 268, 313, 372.

Ma csak olyan időmondatokban használjuk, melyekhez csatlakozik vagy csatlakozhatnak a föltétel képzete, tehát olyanokban, a melyek vagy egyszer ugyan, de a jövőben történő, vagy pedig a főmondatbelivel mindig együtt járó cselekvést fejeznek ki (akár valóban egy időben történik a főmondatbeli cselekvéssel, akár pedig megelőzi ezt).

1) Példák a jövőben egyszer történő cselekvésre: ha az úr ő maga bejövend, akkor on válik meg dolgoz PG. mes. 72; ha csak egyet fordulandasz, a kútba esel ottan [legott] 208; ha egyszer vég-órám ütend, ez ősi hant temet, Bajza I:126; — majdan ha ő helyeket megtekinted, a hol laktanak, üresen leled MA. zsolt; majd ha eljön az ideje, felköltetek én AL. népm. 47; ha megindulnak, mindenütt nyomukban járj. Népk. gy. I:376; kis kutyám, ha hét mérföldnyire lesz innen, megugatja II:379; — majd ha hozzája értetek, majd kér ő titeket Mer. er. népm. I:64; ha lelőtte, eresszük el, Kriza vadr. 408; ha az orrunk alá hánytunk, majd elvégezzük a sort Ny. II:514.

2) Példák a gyakran együtt járó cselekvésekre:

a) a jelenben, ill. általában, minden időben: ha egy forgó órának állhatatos folyással járó kerekét látod, ottan tudhatod, hogy értelmes igazgatója vagyon Pázm. kal. 3; ha valahol egyet kettőt kaphatnak közüllök, a zontul [azonnal] szalag szíjjakat metélnek hátok bőréből Erd. tört. ad. II:391; ha mosolyog piros szája, nyíló hajnal az orezája Cz.; ha jössz, lángok emésztenek, ha mégy, kínok öldöklenek; éltem csak gyöttelelem, Bajza I:49; zöld fenyőnek lombja zöld, tél ha múlik, tél ha jó, Tompa I:125; akkor búsul az eb, ha éhes Erd. közm.

b) a múltban: ha vmit olyat találtam, a mi tetszett, azt el nem vetettem Tel. ev. előb.; ha ők szívből kiáltottak hozzád, mindjárt őket megszabadítottad MA. 22. zs.; ha pedig le felé hajolának a kövek után, tehát az ostábla a földbe eltűne Gvad. nót. pok. 48; repetett szívem örömeiben, ha őt tánczolni láthattam: ich hatte meine lust daran, sie tanzen zu sehen Kaz. Diog. 49; néha-nap, Szulejmán ha kardját kötötte, egész kereszténység reszketett Bacs.² 16; kujtorga magában, de ha hallá, vére azután is felforrt a Mikola névre A. TSz. VIII:42; rúgott vágott, ha vki közel akart hozzá menni AL. népm. 28; csak akkor ment oda, ha szükség volt a tanácsára 29; ha kapott, evett, ha nem kapott, h á t koppant a szeme Mer. Saj. I:220.

Noha azonban mai nyelvünkben a *ha*-val nem egyértékű a *mikor*, *midőn*, nálunk a nyelvszokás mégsem különbözteti meg őket olyan élesen, mint a német a *wenn* és *als* kötőszókat. Ezek közül ugyanis *wenn* csak jövőben egyszer történő vagy bármely időben gyakran együtt járó cselekvéseket, *als* ellenben csak a múltban egyszer történőket kapcsolhat össze. A magyarban *mikor* és *midőn* mindig elfoglalhatják az időhatározó *ha* helyét, és éppen ez bizonyítja, — a mit némelyek kétségbe vonnak, — hogy a *ha* efféle mondatokban első sorban időhatározó, s csak másod sorban föltételező kötőszó. Hisz elég

gyakran váltakozik párhuzamos mondatokban *ha* és *mikor*, vagy *ha* és *midőn*; p. ritka nap veti be őket a városba, csak *ha* esett állat bőrét kell a gazdához bevinni, vagy *mikor* elfogyott a tarhonya Jók. é. 124; *mikó* tetszik, elrepülhetsz, *ha* kedved lössz, viszsza-jöhetsz, Kriza vadr. 49; *ha* a halomról végig nézek e tájon, vagy *midőn* a virágok külömbsegeit vizsgálom, mellem feldagad...: wenn ich vom hügel die gegend übersehe, oder wenn ich die manichfaltigen blumen betrachte, dann schwillt mir die brust Kaz. III:20.

Azelőtt az időhatározó *ha* helyett használatosak voltak ezek a kapcsolatos kötőszók is: *ha midőn*, *ha mikor*, melyeket akár így is érthetünk: *ha* valamidőn, *ha* valamikor, v. ö. lat. si quando. Ma szokatlanok ezek a kapcsolatok, de a régiek gyakran éltek velük, s még századunk elején is használták, Kazinczy és mások. Példák:

ha midőn oda megyünk, jól kell tartani RMK. IIb:9; *ha* midőn eljönek látogatnom, tehát csak hazudoznak Kár. bibl. zsolt. 41:7; MA. sb. 24; *ha* midőn a vívók megszüntenek az ostrom munkájában, a várbeliek a csatázó lovasokat bámulgatók Kaz. Sall. 140;

gonosznak szokása, hogy, *ha* mikoron leszen jó adakozása, erővel kell hogy legyen annak meghozása PG. mes. 198; *ha* mikor azoknak írásokat kezembe vettem, nem egyébért vettem... Tel. ev. előb; *ha* mikor méhében viseli vala e magzatot, az istent magasztalja vala u. o. 64; *ha* mikor az ló nem ehetik, az fejér ürmet törd meg jól, Cisio O4; *ha* mikor állottam, te erőddel állottam Pázm. pr. 72; Péter csendesz elmével szenvedte el, *ha* mikor megfeddetett Eszterh. anyasz. 394; Phil. és Flor. 19; *ha* mikor így ellágyulok s félre vonom magamat, Teréz utánam jő... Kaz. Bácsm.; *ha* mikor Terézt felvezetem a kertből s ismét kiszököm a kapun..., *midőn* hosszas kerengésem után végre fáradtan visszatérek..., oh mint óhajtom olyankor, hogy... u. o.; *ha* mikor a szükség kívánja az új szavaknak formálását, formáljuk azokat a szokott mód szerint, Sipos ó és új magy. 20.

Külömben az időhatározó *ha*-val ép úgy váltakozhatik egyidejűség eseteiben *míg*, előidejűség eseteiben *miután*, *mihelyt*, és utóidejűség esetében ¹⁾ *mielőtt*, mint a *mikor*, *midőn* kötőszókkal.

¹⁾ Erre a főntébbi idézetek nem adnak példát, de az élőbeszédben előfordul; p. *ha* majd elmegyek hozzád, előbb tudósítalak = *mielőtt* elmegyek hozzád, tudósítalak.

Valamint továbbá emezeket helyettesítheti az egyszerű mondat szerkezet, szintúgy és szintoly módon helyettesítheti a *ha*-féle összetett mondatot; elég lesz erre egy példa; «reátok néztemben hullnak keservemben szemeimből könyveim» BB. 70 = *ha* (mikor, míg) reátok nézek.

Föltételező mondatok.

173. A föltételező mondat foglalja magában a föltételt, vagyis azt, a mitől a főmondatbeli cselekvés függ. Néha ugyan tartalmasabb, pregnánsabb ez a szerkezet, de beható elemzés mindig az iménti szabályt bizonyítja igaznak. Mondhatja p. valaki: «ha fagy, hideg van,» holott nem a fagy föltétele a hidegnek, hanem a hideg a fagynak, tehát ezt várnók: ha hideg van, fagy. De amazt így kell értenünk: ha fagy, akkor azt következtethetjük, hogy hideg van (mert csak akkor fagy, ha hideg van). Ugyanolyan eredményre jutnánk, ha p. ezt a közmondást elemeznők: «ha a juh szomorú, dögrovason van» (mert ha dögrovason van, akkor szomorú). —

A föltétel vagy minden elővélemény nélkül van fölállítva, vagy azzal a meggyőződéssel, hogy áll, vagy végre azzal, hogy nem áll.¹⁾ Ezek közül a két első a kifejezésben egybe esik, a mennyiben mind a kettő jelentő móddal jár, holott a harmadik esetben a tagadó árnyalatot föltétes móddal fejezzük ki. Még pedig rendszerint azt a szabályt követi a szóban forgó szerkezet, hogy vagy mind a két mondatban jelentő, vagy mind kettőben föltétes az ige módja. Természetes ez annál a szoros kapcsolatnál fogva, mellyel a fő cselekvés bizonyossága vagy bizonytalansága a föltétellel összefügg. — Példák:

I. Jelentő mód a mellékmondatban.

a) A beszélőnek nincs előre véleménye arról, hogy áll-e vagy beáll-e a föltétel:

¹⁾ «Hier ist das dreifache möglich: die hypothesis entweder schlecht-hin (+ —) aufzustellen; oder mit einer mehr oder minder starken andeutung des ja oder nein. Z. b. Wenn A ist, sein sollte (was dahin gestellt bleibt, was noch mehr oder minder fraglich oder wahrscheinlich); wenn A ist (und es ist); wenn A wäre (es ist aber nicht).» Pott, Et. Forsch. I:368.

ha méltólod hallgatnod, igazságot mondok, Bécsi c.; most sincs bűnös, ki ha térítendi magát Máriához, irgalmasságot ne nyerjen Tih. c. 148; ha az én szavaimban maradtok, igazán én tanítványim lesztek Pázm. Luth. vez. 265; a királyok leányinál nincs boldogtalanabb, — ha hat közül egyet eladnak, a többinek valamely klostromban kell megkorodzani Mik. 84. lev.; ha eleid jók voltak: nézz a tűkörben s kövesed; ha gonoszak: meg ne ártson a példa Fal. NE.; a legénynek úgy szép az élete, ha babáját szíve mellé vette, Cz.; ha megtudom, rosszul vagytok, siromban is megfordulok Népk. gy. III:79; ha jöttök, lesztek; ha hoztok, esztek Ny. I:271; ha nem szeretsz igazán, ne járass magad után Népk. gy. II:158; úgy szép a lány, ha barna u. o. 118; el is viheted, de csak úgy, ha a szavamra hallgatsz Mer. Dun. II:31; ha fő vagy, ne kívánj fark lenni; nem mozog a levél, ha nem fú a szél; nem is cigány, ha nem csere-csaló (közmondások, Erd.) | ha meg nem haltak, most is élnek | Babos uram szőlőt vásárolt, a min bor is termett, h a íg az Jók. é. 266.

b) A beszélő tudja, hogy megvan vagy beáll a föltétel, s a föltétel megvoltával tulajdonkép megokolja, motiválja a főmondatbeli állítást vagy fölszólítást vagy kérdést:

ha te vagy, parancsolj énnekem: si tu es, jube Jord. c. 406; ha úr vagyok én, hol az én félelmem? Tih. c. 130; ha szép vagyok és ékes, miért hagytál el engemet? Kaz. c. 26; Hogy tehettem sokat ellened, ha csak minapon születtem e világra? (Vizemet is megittad.) Hogy ihattam volna meg, ha anyám tejénél még soha egyebet nem ittam? PG. mes. 219; de meggyek [mit tegyek]? ha erre vett az ő szépsége BB. 9; ha Krisztus atyjafia lettél, oktalan és paraszt erkölcsöddel ne gyalázzad atyafiságodat Pázm. préd. 116; miért keresztelsz, egyem, ha Krisztus nem vagy? Pös. Igazs. ist. I:403; ha az idő annyira elhányt-vetett egymástól, álljunk boszút rajta Mik. I:12; mit ér nekem fényes lángod, ha rózsámat nem mutatod? Cz. Mit ér a nagy legény, ha nem törhet nékik? A. III:193; ha látta, ha tudta, hogy mi lesz belőle, mért nem gátolá meg a dolgot előre? 194; «Az én vagyok» úgymond «megkövetem, Fölség.» «Ha te vagy, hol jársz itt? s rajtad ez a szentség?» A. TSz. IX:82; Mátyásnak meglehetősen nagy orra volt, a mi nagyon jól van, «ha akar, legyen» azt mondja a kecskeméti ember Jók. é. 14; mért tiltá el tőlem az ő kedves fiát? ha neki fia volt, nekem szeretóm volt; ha neki kedves volt, nekem édesebb volt, Kriza vadr. 218; ha úgy esett, mit tehetek én róla? 416; elég veszett, ha elveszett a ház; mi haszna a mellverésnek, ha belül nem érzesz (köz. Erd.); nem kellesz már nékem, ha akkor nem jöttél Népk. gy. II:15; mit ér nekem ez a város, ha nem vagyok benne páros? 245;

de mihaszna járnak azok czifrába, ha nem szoktak bele nehéz munkába? Göcs. népd. 66.

Az idézett példák közül azokban, melyekben a főmondat kérdés: a mai nyelvszokás szerint *mikor*, a régi szerint pedig *holott* is tehető a *ha* kötőszó helyébe. —

A *ha* mellé ilyenkor gyakran az *egyszer* járul s nyomósabbá teszi a kifejezést; p. ha egyszer a mézet megszagolta a medve, abba sem hagyja, közm. Erd.; ha egyszer úgy van, elmegyek a háztól (Népmese).

Az ilyen mellékmondat után sokszor következik *f o k o z ó* főmondat, kivált ilyen kezdettel: sokkal inkább, mennyivel inkább. Példák: ha azért ezeket az természet megteheti: sokkal jonkább az természetnek teremője, az isten, megtehetette Tih. c. 40; ha azért úristen a szenteket megszentelte volt, jonkább az boldog sz. Máriát 270; ha azért az úristen ezt megengedte, vaj sokkal jonkább Máriának Kaz. c. 6; mert tudom, hogyha sz. Jeronimus irigyek nélkül nem lehetett, mennyivel inkább én kised tudományú ember? Komj. Sz. Pál. A: vj; ha nyilvánvaló dologban csalogatják, és hitegetik a közönséget: mit kell ítélni a titkosb dologrul? Pázm. Luth. vez. 202.

II. Föltétes mód van a mellékmondatban, ha a beszélő tudja, hogy a föltétel nem való, nem áll be. Példák:

ha úristen mennyből kösőt bocsátna, ez nektek nem ártana Virg. c. 91; ha közel érném a jezsuitát, megtudakoznám tőle Czegl. Japh. 113; ha tanácsot kérdetek volna tőlem, másszorra hagytuk volna a toborzást Mik.; ha valaki elkezdené, a többi is követné Mik.; megjárta volna, ha oly állapotban talált volna fölébredni Mer. er. népm. I:94; ha az erdőt levághatnám, a galambom megláthatnám Népk. gy. I:245; szívesebben szolgálnám a császárt, ha egyformán szedné a katonát II:188; lenne, ha volna; jó volna, ha volna; ha a ha nem volna, minden szegény gazdag volna (közmondások Erd.).

Ha ilyen mellékmondatok mellett a főmondat kívánságot foglal magában, ezt mindig fölszólító móddal fejezzük ki, pedig különben a föltétes kívánsást föltétes móddal szoktuk kifejezni. — Példák:

ha valami baja találna lenni, csak gondoljon egyet ebből a lovakból, Kriza vadr. 460; ha még vmi fönnmaradt volna, menj el a pokol

ajtajához... , Kriza Szépir. Figy. II:2:29; ha ezt az inget elvetnéd, az a piros vér homlokodra hulljon Mer. er. népm. I:26; ha a katona nem engedné, vessétek oda neki a másik kispénzt 68; ha mégis megfognák, vitesse magát a királyhoz AL. népm. 10.

Különféle képzetek összefolyása néha azt okozza, hogy föltételes-igéjű mellékmondatokkal jelentősmódú főmondat szövetkezik. Példák:

kérek alássan egy kosarat, ha volna heverőbe Ny. V:177 [kérek ha van + kérnék ha volna]; mindent megteszek, ha meg tudnálak beneteket szabadítani III:469; így agyonverik, úgy agyonverik azt a lóképű halált, ha el találna jönni. Mer. Dun. II:163; tetszik, ha volna, de ugyan nincs, közm. Kisv.; még várunk vele pár hónapig, ha a zsuzsok bele nem kapna A. élet. 135 | én bizony, ha ehetném [= ha evő kedvem van], eszem.

Azonban gyakran előfordul, kivált a népies beszédben, hogy ámbár nem való sem a föltétel, sem a mi tőle föltételezve van, mégis el van hanyagolva ennek a nyelvbéli kifejezése s mind a két mondatban jelentő mód lép a föltételes helyébe. Ilyenkor az a nevezetes, hogy a köz nyelv szokás «az elmultat jelenesíti, úgy adja elé, mintha jelenben történnék» (Gyergyai, M. Ny. Sajáts. 82). Tehát p. ,én ha gazdag vagyok, másképekélek' kétfelét jelenthet: vagy a. m. én ha gazdag volnék [mint ő], másképekélnék; vagy: én ha gazdag lettem volna [mint ő volt], másképekéltem volna. Nevezetes eltérést mutat s az irodalmi nyelvben is követésre lett «a székely beszédben a folyó multnak alkalmazása a föltételes mondat szerkezetben a be nem állott cselekvés kifejezésére, mint: köszönd, hogy apádnak szólítottál, mert ha nem, egészen bényellek vala (Kriza vadr 395)» Szarvas Ny. III:51. Így: a gyűrűt ide nem adják vala, ha a te ágyaddal nem ijeszti vala, Kriza vadr. 479; mind egy lábíg elrontja vala isten őket, ha Mózes könyörgésével nem engeszteli vala meg az urat, Magyar orsz. roml. 23. Hasonlóképp mondhatja a német: der versuch war noch immer reichlich belohnt [= wäre b. gewesen], wenn auch nur ein teil des versprechens erfüllt wurde [= e. worden wäre], Schiller: a kísérlet még akkor is fölösen meg vala [= meg lett volna] jutalmazva, ha a kísérletnek csak a fele meg vala teljesedésbe [= ment volna t.].

Még közönségesebb az, hogy a föltételeesség kifejezését csak az egyik mondatban nem vesszük tekintetbe, s ez legtöbbször a mellékmondatban történik. Példák:

a) a mellékmondatban van jelentő mód a föltétes helyett¹⁾: tán jobb volna, ha nem élnek Vör. I:310 | úgy is az öntésbe fült volna, ha én el nem fogom, Kuthy rejt. 14; «Én szóltam vón' csak azért is. — Kaptál is volna, ha nem hallgatsz» A. Arist. II:353; ha én a tiedet előbb megkapom, nem fogtalak volna oly irgalmatlanul gyanúsítani A. élet. 98; jobb lett volna, ha anyám világra sem szül A. Haml. 72; aludtál volna örökké, ha én föl nem élesztelek Ny. IV:234 | ha én ide nem jövök vala, még most is aludnátok. Kriza vadr. 421 | bizony, ha kimondhatám vala, a mit szívem e pillanatban érzett, N. engem ismét szeretett volna, Kaz. Bácsm. (Heinr. kiad.) 95.

b) a főmondatban van jelentő mód a föltétes helyett: ha a szomszéd ház tüzet kapott lenne, tölünk asszonyoktól az egész falu eléghet vala (csángó; a köznyelvben így lehetne: ha . . kapott volna, . . eléghet) Ny. III:51; tán meg is eszi vala, ha én nem hössintettem volna V:222.

Az olyan mondatokat, minő p. «én megyek fekete gyász városába, ha reá találnék» a kihagyások között tárgyaljuk (174. czikk). — A *ha* mellett előforduló fölszólító módról a 175. czikkben szólnunk, azon szerkezet kapcsában, melyből magyarázható. —

Ha ugyan megszorító jelentésű,²⁾ a. m. 'csak akkor ha', de csak azon esetre ha', s megfelel neki a latin *si quidem*, a német *wenn anders* vagy *wofern*. Például:

noha talán kemény ez az ő felsége fegyvere is, de elég, há-ugyan az ortalomnak fegyvere Eszterh. lev. 83; ha ugyan tovább is embertelenkedik, végre a csákány fokát is hátához dühenti, Matkó bány. 159; kerüljük az ilyeneket is, ha ugyan a nyelvet csinosítani akarjuk, Sipos

¹⁾ «Meg nem holt volna S., ha vigasztalta volna. A két volna elkerülésére projectálám a Múzeumban a marosszéki székely szólást: meg nem holt volna, ha vigasztalja magát. Ez ellipsis, t. i. ha az közbe jöjjön, hogy vigasztalta magát.» Döbrentey (Dess.-Kaz. lev. II:299). — Ha nem vezérel, eltévedtem volna; ezt ajánlja Ny. II:364 Komáromy e h. «ha nem vezérelt volna, eltévedék».

²⁾ Gyarmathy Nyelv. 295 a «reahagyók (concessivae)» közt említi ezzel a példával: én befogadom, ha ugyan meg kell lenni, de bizony terhemre esik.

«Ő és új magyar» 26; még hálát kén' adnotok áldozatokkal, ha ugyan igazán a gonosz tűnt el, A. Arist. III:55; a szerző nagyon fiatal lehet, ha ugyan igaz, a mit utolsó lapján mond Ny. V:218.

Ha különben, *ha* egyébiránt, *ha* máskép szintén előfordulnak újabb időben¹⁾ ugyanazon értelemben, de ez csak a német *wenn anders* utánzása. Gyakran találkozunk vele már Kazinczynál. Példák:

oh, feleljen hát, feleljen — *ha* különben édes kedves grófnéja vagyok; o sagen Sie mir, sagen Sie mir doch — wenn ich anders Ihre liebste beste gräfin bin Kaz. Emilia G. 69; talám az, a mit én nekie mondtam (*ha* egyébiránt ez az írótablácska a késő maradékok kezébe jut) sok századok múlva is hasznára lehet valamely ifjú teremtésnek: wenn anders eine abschrift auf die nachwelt kommen sollte Kaz. Diog. 71; — nos, barátom (*ha* máskép szerencsém hátat fordítana), ez [a színjátékrendező tehetség] nem bejuttatna akármely színeszesapatba? A. Haml. 86.

Ha csak szintén megszorító,²⁾ de nem a főmondatot szorítja meg, mint az előbbiek, hanem a mellékmondatot: a. m. „akkor is, ha csupán ez az egy föltétel megvan“, „nem kell hozzá több, csak az, hogy“; megfelelői a latin *simodo*, *dummodo*, s a német *wenn nur*. (A *csak*-nak olyan szerepe van itt, mint 175. cz. a fölszólító mondatban: *ha* csak meghosszabbítja = csak meghosszabbítsa.) Például: *ha* csak isten meghosszabbítja árva nyomorúságos életemet, parancsolni fogok benne Lev. II: 371.

«*Ha* csak nem, nisi; keveset ér kívül a fegyver, *ha* csak itt-hon jó tanácsesal nem bővelkedünk: parvi sunt foris arma, nisi est consilium domi; ... kicsoda művel földeket, *ha* csak sajátjai nincsenek? quis fundum colit, quin suos habeat?» Vers. anal. II:387; e kopott saráglyán ugyan ki őrlene, *ha* csak a Tiszát is nem hozza el vele? Cz. — A régieknél így is: *hanem csak*, *hanem-csak*, l. II: 166. l.

Hanem e h. *ha* nem, l. a megkülömböztető *hanem*-et 60. cz.

Ha talán, *ha* tán „si forte, wenn etwa“ közel jár a *ha* ugyan

¹⁾ Már Nagy G.-nál Ung. philos. Gramm. 232 a Conditionales közt: «*ha* másként: wenn anders».

²⁾ A «felfüggesztők» közt említi Gyarm. Nyelvm. 294.

jelentéséhez; p. tölem halld, ha talán még nem tudnád, — a mi szegény barátunk, Németh László elaludt Kaz. lev. III:122; «ha tán e tájra hozna még utad, ne menj el küszöbünk előtt» Rákosi Jenő. —

Érdekes az a latin *si-quis, si-quid*-nek megfelelő kifejezésmód, mely szerint *ha* mellett még ma is nagyban divik az egyszerű határozatlan névmások használata: *ha ki, ha mi* stb. = *ha valaki, ha valami*. Példák:

ha ki akar én utánam jőni: *si quis* vult post me venire Münch. c. 45; *ha ki* utánam akar jőni, kövessen engemet Mad. ev. 355; *ha ki* keserg, akkor vígad, Czech c. 27; *ha ki* szomjuhozik, jűjön én hozzám: *siquis* sitit Sylv. új t. I:138; késő érkezett szerencse, *ha* kit halála tett nagygyá, közm. Erd. | *ha mi* t szükségünk felött megmaraszt az isten, azt eltegyük Born. pr. 456; mennél [= mennyivel] szabadabb isten tisztességére fordítani, *ha mi* jót találunk a hamisság között Pázm. pr. b2 | *ha* mely fél meg nem elégednék: *si partium ipsarum altera contentari noluerit* Verb. trip. 441 | *ha hol* a magyarok nyertesek valának, őtet tartottátok mindenkor okának. Horváth Á. «Hunniás»¹⁾ | *ha* hová úgy nem ment, olyan ott a szemzés, mint habok közt kormány nélkül az evezés Gyöngy. MV.II:17 | *ha* mikor on vettem is áhítatlan vettem Virg. c. 11 | gondoljad meg, hogy *ha* még [v. ö. a még] tennenmagadban békételen vagy, soha addig egyebeket nem békéltethetsz Horv. c. 259 || néha közbevetett más szóval: *ha* kediglen *ki* mit kér tőled, adjad neki: *qui petit a te, da ei* Jord. c. 368 (v. ö. *ha ki* pedig ezt tagadja, a vakondaknál maga vakabb Pósz. igazs. ist. I:173); az írás szép dolog azoknál. *ha* ismeretségök kiknek van másoknál Gyöngy. MV. II:49; *ha* te mit nem szeretsz, abban miért eredsz? Ben. példab.; mert *ha* hibáz miben, hozzá vetik a latot stb. u. o.; *ha* tud mit eladni, hírt adok, Kuthy rejt. || a *ha-nak* a névmás mögé vetése szokatlan: kinek mire s mikor *ha* szüksége léssen, mindenike mindjárt tölem annyit véssen Gvad. RP. || egynél több határozatlan névmással: *ha ki* mi szót indít, a körül szorúlnak Gyöngy. KJ.

¹⁾ *Ha-hol* a régieknél, legalább Molnár Albertnél sokszor a. m. az egyszerű *ha* (v. ö. az egyszerű *hol*-nak is föltételező használatát); p. *ha* kegyelmességet akartok cselekedni, mondjátok meg, hahól nem, azt is mondjátok meg: *si facitis misericordiam, indicate mihi, si aliud placet, et hoc dicite mihi* MA. bibl. I:21; *ha-hol* az embereknek vélekedése szerint kezdesz élni, soha gazdaggá nem lehetsz, sb. 139; hahol különben lenne a dolog, erőtelennek kellene tartani, tan. 1125; így még u. o. el. 27.

II:1:43 (v. ö. ha mit valahol benne kaphatott, el nem titkolta GKat. titk. 204).

Ritkábban fordulnak elő az egyszerű határozatlan névmások más kötőszók, ill. viszonyító névmások mellett. Például: *midőn* ki iandik ez vízből, esmég megszoméhozik Wink. c.; *valahol* kit talál, öl, ront és szaggatja Zr. VII. én.; *külömb-külömb* jelet adtak mindennek, a mint természete hozta mely istennek Gyöngy. MV. III:231; *ki mit* szeret, arra néz. (Mindezekre sok más példát közöl Lehr Toldi 353.)

A föltételező ha-nak megfelelő főmondatbeli kötőszó, mint már ismételve érintettük (94. 90. 92. 170. §§.), vagy *úgy* vagy *akkor*, *tehát*, *hát*. Példa, melyben ezek közül kettő váltakozik: ha ezzel bírtok, *úgy* nektek minden elsőséget oda engedünk, ha nem, *hát* a pokolnak kanczelláriájába a ti nemes leveleitek elszaggatatnak Gvad. nót. pok. 33. — Az *úgy* részint hangsúlyos, p. *úgy* egyesülhet ember egybe, ha monnó fél egyet akar, Érdy c. 389 b; *úgy* elégszel meg, ha kezéd által halok meg Mik. mul. 186; részint *hangsúlytalan*, p. ha az isten *úgy* intézné, hogy egy regvel minden emberek okos ésszel kelnének fel, *úgy* minden kalmarok bankrótokká lennének Gvad. nót. pok. 31. (Most több példa található Lehrnél az id. h. 275, ki szintén nem tartja germanismusnak az *úgy* használatát «ha a mellékmondat nem időt, hanem állapotot vagy feltételt jelent». V. ö. még *‘úgy—hoggy’* «*ea conditione*» az állapothatározó *hoggy*-nál II. k. 41. l.) — Legközönségesebb a mai élőbeszédben az *akkor*, s helyette néha *azután* is l. 90. cz. — Szintén közönséges a *hát* szócska, mely eredetileg szintén *akkor*-t jelent; p. ha fölötötted a kolompot, *hát* rázzad Ny. VIII:180. De már a *hát*-nak teljesebb *tehát* alakját *ha* mellett nem használjuk a főmondatban, noha azelőtt szintúgy éltek vele, p. hagyá a fiainak, hogy ha ott valami új dolog lenne, *tehát* neki megmondanák PG. mes. 167. Erről a két kötőszóról l. a 92 cikket. — Mindezek mellett előfordúl még *azon esetre*, *azon esetben*; p. *azon esetre*, ha holnap megfagy, sétálni megyünk Vers. magy. gramm. 257. §; a riska tehenemet *azon esetben*, ha megkerül, *ha* gyom a Pista fiamnak Jók. é. 247. — Végre, mint idézeteink mutatják, a főmondat el is lehet minden mutató szó, ill. kötőszó nélkül.

Gyakran, mint már láttuk (II:166), a *ha* kötőszó a *hogy* helyét foglalja el, ill. a főnévi mellékmondat ép úgy helyén volna, mint a föltételező. Példák: akarnám, ha eltávoztathatnám Vitk. c. [= szeretném, hogy eltávoztathatnám]; akarom, [= szeretem], ha elmegy BB. 219 (tárgyi mondatok lehetnének); én boldogságom is csak abban áll, ha szerelmed látom igazsággal u. o. 11; a szerencséje azon áll, ha igazán fog neki felelni Mik. mul. 67; ki tehet róla, ha a pap pápista? Ny. V:224; mi haszna, ha hat ökor van a szép hosszú istállóba, ellenbe szeretet nincsen a czifra magas kőházba Kriza vadr. 46.

Kihagyások a föltételező mondatokban.

174. Minthogy a *ha* kötőszóval nagyszámú elliptikus szerkezetet használunk, ezeket itt is külön összeállítjuk, mint a *hogy* kötőszónál, s itt is — mint ott tettük — négy csoportot különböztetünk meg: I. a kötőszó hiányzik, II. a mellékmondat más tekintetben hiányos, III. a főmondat hiányos, IV. a főmondat egészen hiányzik.

I. A *ha* kötőszó kihagyása nem éppen ritka s a népnyelvben, kivált a népköltésben gyakrabban találkozunk vele, mint az irodalmi nyelvben. Példák: ¹⁾

ezt nem tészed, tégedet megöletlek Tin. munk. 329; adsz valamit, van igazságod: ha nem adsz, oda ügyed Vitk. munk. I:130; két szép lány szeretöm, melyiktől bucsúzzak? egyiktől bucsúzom, a másik haragszik, Kriza vadr. 16; jaj istenöm, mit csináljak? férhöz menjek vagy szolgáljak? ha szolgállok, jó bért várok; férhöz mönyök, sok bút látok u. o. 63; elveszett a láda kulcsa, nem szabadulunk meg soha; megkerül a láda kulcsa, megszabadulunk valaha Népk. gy. III:185; elveszed a szamaramat, akkor vöm leszel Ny. VIII:371; szökétül bucsuzok, a barna haragszik, Kálmány Koszorúk I:121; ²⁾

¹⁾ Szó volt már e szerkezetről más példák kapesában I:243. l.

²⁾ «Szállásaink a város szélén vannak, csak egyet lépek, már a mezőn vagyok» Mik. 36. lev. Itt a középső mondat mellérendelt mondatnak is tekinthető. V. ö. az ily istenkéket — szél jő — mind elhordja, Dayka Ab. k.) 69.

te nem lettél volna, rab sem lettem volna Göcs. népd. 23; édes anyám nem lett volna, katona sem lettem volna Népk. gy. II:178; kedves rózsám, elvettelek volna, katonának be nem vettek volna u. o. 181; nem vagy nekem anyám; anyám lettél lenne, el nem hagytál lenne Ny. IV:288; ez a kis lány el nem hagyott volna, én belülem korhely soha se lett volna, Kálmány Koszorúk I:184.

Kazinczy is ír így egy pár helyen: bög egyszer a harez ..., úgy e kő békére fogja őket inten Kaz. munk. VII:179: brüllt einst die schlacht ...: sieh! mahnung des friedens wird der stein hier; «Láss bizvást, sőt nézz, szemed arra van adva, de higgy is, S int szívnednek szép religiója, hevülj!» Kaz. lev. II: 309, De az utóbbi helyen megjegyzi: «Az utolsó sorban németizmus van; kiugratám ezt: ha.» Tehát Kazinczy a németet utánozva alkalmazta ugyanazt a szerkezetet, melyet népünk nyelve kétség kívül idegen hatás nélkül fejlesztett ki.

«Akarsz, nyájias olvasó, regényt, melynek ... meséje összefüggő, cselekvése jól bonyolódik: vedd meg a Pörös atyafiakat» A próz. 455. Itt a kettőspont helyébe kérdőjelet is tehetnénk. A föltételező mondatnak kérdővel helyettesítése különben is előfordul néha nyelvünkben, még az -e kérdő szóval is, l. alább 175. A német nem hagyja el egyszerűen a kötőszót, hanem a mellékmondatból voltaképp kérdő főmondatot alkot, s ez főleg a szórenden látszik meg, p. kommst du nicht willig, so brauch ich gewalt; v. ö. wenn du nicht willig kommst. Ellenben a latinban néha előfordul a föltételező kötőszónak egyszerű kihagyása, úgy mint a fönt idézett magyar példákban: «negat quis: nego; ait: aio» (Terentius); volueris, de bulba faciet piscem (Petron.); unum cognoris, omnes noris. Ugyanez a kihagyás előfordul a finnben a conditionalis mellett (v. ö. Hunf. Olvk. 223), de egyes nyelvjárásokban más esetben is, p. a vepsäben: elon andaned, en riko = jos annat (Kioletär 4. füz. 31).

Jobb ha, jobb volna ha .. néha szintén elejtik a kötőszót: jobb pajtás [] te is így meg nem házasodol Ny. VIII:91; jobb lett volna, kis koromba koporsóba zártál volna Népk. gy. II:178.

II. Egyéb kihagyások a mellékmondatban. — Két eset fordul elő gyakrabban:

a) *Ha nem, ha csak nem* mellett az ige nincs kitéve, mert a mondat a megelőzőkből önként kiegészítődik: mondtam, hogy

menjenek el, mert henem [ha nem mennek], a kántor megvirgáztatja Ny. IV: 471; én is gyűlölöm azt a férfiút, hisz éppen örült is volnék ha nem A. Arist. III:34; ¹⁾ — azon tündött, hogy ki mászkálhat ott, ha csak maga az öreg nem VG. I:193; sem magamé, sem másé lenni nem tudok, ha csak tied nem Shak. II:181. — Ide tartozik eredetére nézve a közönséges *hanem* kötőszó is az I:159.l. adott magyarázat szerint.

b) Ugyanolyan okból marad ki az ige ilyen mondatokból: ha valaki, hát ő tartozik nekem hálával = ha valaki hálával tartozik nekem, hát ő tartozik hálával (a főmondat rövidítésével: ha valaki hálával tartozik nekem, hát ő az). Más példák: ha valaha, most érzem magam is .. Kaz. Bácsm. 158 (Heinr. kiad.); ha kinek valaha, a böles Salamonnak volt ebben része, Apafi Vend. 2| vivén az akkor legszánalmasabb, most — ha ki más az — boldog férfiút A. Arist. III:225| hideg éjszaka volt, de én csipősséget ha máskor, de ekkor nem éreztem Vitk. munk. II:99.

Más kihagyás van ebben: «Oh! ha csak az, mondá Honória, legkisebb nagy dolog volna az, ha én azt végbe nem vihetném» Mik. mul. 9 = ha csak az a baj. V. ö. *csakhogy*, *csak az hogy* e h. csak az a baj hogy, I:194. l.

Az egész mellékmondat csak lappang az ilyen föltétes módú mondatokban: egy garaskát kérnék Népk. gy. II:325 (v. ö. ha szólni mernék, egy pohár bort kérnék Ny. III:40); fölséges uram, mondanék én egyet Népk. gy. I:406 (v. ö. mondanék én egyet, ha attól nem félnék, hogy megharagszik érte AL. népm. 5); szeretnék szántani (v. ö. de szeretnék rámás esizmát viselni, ha a kovács jól meg tudná vasalni, Népdalok). Mind ezek már megállapodott szólások, melyekben már gondolatban sem igen szoktuk pótolni a mellékmondatot. — Viszont más esetekben csak a kifejezés van rövidítve, de gondolatban ott van a mellékmondat, vagy legalább nagyon könnyen oda képzelhető: messze lakik a király, az útravalód addig kétszer is elfogyna [ha gyalog mennél] Kriza vadr. 395 gazda vagyok, hat ökröm van, örömem is telnék abban [ha volna, ki szeretne]; hej de nincsen,

¹⁾ «Boldogúl vagyon dolgoz, ha jó szántóföld vagy; ha hol nem, tehát könyörög az istennek» MA. Scult. 242.

ki szeressen Göcs. népd. 56; az ember el se hinné [ha nem látná].

III. Kihagyások a főmondatban. Ezen úton a következő szólások keletkeztek:

Alig ha: nehezen magyarázható kifejezés, melynek ritka nyelvben is akad párja.¹⁾ Könnyebben elemezhető az *alig-hogy*, mely elvéte szintén előfordúl, *aligha*, *schwerlich* jelentéssel (noha rendes jelentése *kaum*, *kaum dass*), p. «Kornis uram alig hogy meg nem tért onnét» Erd. tört. ad. IV:61 = alig van az, vagy: alig hiszem azt, hogy ... «*Alig ha meg nem tért*» mintegy ennyit mond: *ha meg nem tért*, akkor is csak alig hogy igaz, csak nehezen hihető, csak bajosan bizonyítható, hogy meg nem tért; de valószínűleg megtért. — Példák: alégha meg nem kelle-tik változtatnunk PG. mes. 230; alig ha ötet is új kín nem szag-gatja Gyöngy. Char. 147; aligha magam is oda nem megyek Vers. magy. gramm. 259. §; supero abban az értelemben prózában aligha előfordúl, Brassai Paraleip. 130. — Az *aligha* most egységes hatá-rozóvá lett, melyben már nem érezzük a köztöszónak mellékmon-datra utalását,²⁾ úgy hogy p. aligha láttad = alig láttad, aligha eljön = alig jön el. Legföltünőbb ez az ilyen mondatokban: «töb-bet nem láttam, több aligha is van» (Nép, Debreczen); «és ez minden? aligha» PNapló 30:159; «nem tudjuk, mit hoz nekünk az utóda; jót aligha» Egyetértés 13:222. — Még tovább menő ösz-szeolvadást mutat a dunántúli tagadó *alighanem*, mely már-már az irodalmi nyelvbe is behatol;³⁾ p. alighanem három, alighanem elment, alighanem megjött (Veszprémből) Ny. II:128; alighanem kilenczet elvitt (Nép, Győr-Sz-Márton). A köznyelv szerint: aligha el nem ment, aligha kilenczet el nem vitt. V. ö. «aligha spion nem» Ny. V:128. — A Tájszótárban azt olvassuk: «*bárha*: aligha, Hont vármegyei szó». A köv. mondatban mintha a *még ha* jelen-tené ugyanazt: «azért fáradozom, hogy a fiamnak vmi lábbelit

¹⁾ V. ö. fr. *à peine s'il est sorti*, de ez ott a. m. alighogy kiment. A hasonló latin *vir-dum* szintén 'alig-hogy'.

²⁾ V. ö. az összeolvadt *alighogy*-ot fönt 159. cz.

³⁾ Azt írja Arany J. Ny. I:244: «*Alighanem*. Becsületes magyar szó, de nem egy. Ki beszél így közéletben: felhődzik, alighanem megver az eső? És ezt most divatba jött így írni!»

ragasszak, s még ha a két kisebbnek is vmit nem vetek a nyakukba» (Csík m.) Ny. IV:471.

Legföljebb ha stb.: ebben is, mint az előbbiben, a *ha* helyett inkább *hoggy*-ot várnánk,¹⁾ de itt is, mint amott, egészen hasonló kifejezésben állapodott meg a franczia: «c'est tout au plus si je lui ai donné deux francs» = legföljebb *ha* két frankot adtam neki. — Példák: legfeljebb *ha* gyanúját elfojtja, mérgét elnyeli, de Emiliát nem a városba hozza, Kaz. Em. G. 84; nem tud vágni, legföljebb *ha* karczol A. NCz. III.106 | «és mindössze, *ha* egy kettő menekült sebesülten» Györy V. HSzemle I:144 | télen nyáron pusztán az én lakásom, a rózsám' is csak vasárnap *ha* látom, Tompa I:26 (első alakjában: a rózsámat is csak vas. látom, l. u. o. 310); nem olyan veszedelmes dolog az az ágyúgolyó, csak minden századik *ha* talál, minden ezredik talál Jók. é. 112; súlyos bércezt, bár nyomná felettebb, elviseli a völgy, *ha* rá gördítették, s csak mély döbbenéssel *ha* felnyög alatta, Szász K. Álmos 65.

Igen közönséges népies szerkezet az is, hogy a *legföljebb* vagy *csak* elmarad, s maga a *ha* veszi át amazoknak korlátozó jelentését, úgy hogy egyszerűen helyébe tehetjük a legföljebb-et vagy csak-ot. Ez köztöszónknak annyira érdekes népies használata, hogy csodálkozhatunk rajta, hogy nyelvészeink mindedig még csak észre sem vették. — Példák:

Basónak ök mind árulói lőnek, tizenhat *ha* válék, az kik hívók levének Tin. 221; hajh! de minden században ilyen szív *ha* kettő van! Kisz. S. bold. szer. 143. dal; a korona egy emberöltő időben egyszer *ha* előfordul Jók. KEFiai² III:152; legfölül a kobzos, négy-öt *ha* kíséri A. TSz. X:95; madár *ha* keresztül, szellő *ha* röpkülhet, vagy az illanó füst, — más nem menekülhet u. o. XI:115; tőle hát bizvást megválhatunk; talán azt *ha* megérintjük róla még, hogy... A. próz. 136; Homér művei örök időre szólnak; a cycikusokat névből *ha* ismerjük 338; politikai lapnál, mely (nálunk) csak kegyelemből *ha* vet egypár pillantást a szépirodalomra, nem követelhetni... 359; mőnj előbb a bátyámhoz..., a *ha* tud neked valamit mondani, Kriza vadr. 462; öljük meg s a vérit

¹⁾ Mondjuk ugyan: «nem sokat segíthetek rajta, legföljebb [azzal] hogy hébe-korba egy-két forintot adogatok neki kölesön;» de ilyenkor a 'legföljebb' az egész mellékmondat tartalmára vonatkozik, holott «legföljebb *ha*» csak a mellékmondatban megnevezett mennyiséget korlátozza.

keverjük a mészbe, úgy ha megállítjuk magas Déva várát Népk. gy. III:73; ne is várd azt hiába, mert oda magadnak kell elmenned, s úgy ha visszakapod a fiadat u. o. 367; eddig csak eltángálták a dolgot, de hogy lősz ezutég, az isten ha tudja, a ki mindönt tud Ny. IV:275.

Hanemha. Már tárgyaltuk I:168—170, csak hogy az ott (170) megkísértett magyarázatban nem kellett volna visszamennünk a *hanem* eredetéig. Midőn ez az összetett kifejezősmód keletkezett, a *hanem* már bizonyára rég meg volt állapotva mint megkülönböztető kötőszó: nem megyek oda másképp, hanem te veled = nem megyek oda másképp, mint te veled. Tehát p. «nem megyek oda másképp, ha nem ha velem jössz» = nem m. oda m., mint úgy, ha te is velem jössz.¹⁾

Mintha — melyet alább külön tárgyalunk — szintén olyan rövidítés, melyben a *mint*-ben lappang a föltételező mondatnak főmondata, s ugyanez áll a rokon *hogynem-ha*, *hogyszem-ha*, *mintsem-ha* stb. kapcsolatokról. — A régi nyelvben néha még a *mint* is veszendőbe mén, úgy hogy az egyszerű ha foglalja el a *mintha* helyét. Például: ha az irégy embör Krisztosnak sz. testét hozjá vészi, olyan nagy bínt vall benne, ha ütet az ebnek vetnéje, Nádor c. 1; hét oszlopi hét kilemb-kilemb egek, és láttatik némiképpen, ha ő rajtok állana az mennyország, Érdy c. 141; ottan minden sebei megvigasztatának, ha ingyen nem voltak volna u. o. 153 b.

IV. A főmondat egészen el van hallgatva sokszor az ijedséget, félelmet s egyéb indulatokat jellemző szaggatott, siető beszéd-módban. Példák: egek! ha el találja magát árulni! himmel! wo sie sich verrät! Kaz. SS. 77; ha én azt megmondánám kendnek ... siránkozik a lány VG. I:21; „De azt mondja ám, hogy ne vegyelek el! „Ha már azt mondja!» ... fohászkodék a lány, u. o. 171; jaj ha meg találna halni! Ny. I:374; ha te azt tudnád [beh csodálkoznál]! III: 228. A főmondat ilyenkor rendesen könnyen pótolható s önként foly a helyzetből, sőt néha a hézagos

¹⁾ Nem érthetünk egyet azzal, a mit Imre Sándor mond e kifejezősmódról (a Kazinczy előtti nyelvről szólóban Szépir. Figy. II:66): «A *hanemha* teljesen latinos helyzete, mi már régóta fordult elő és nem azonos a régi népnél hallatszott *haneha* szóval».

fölkialtás után, a higgadtabb folytatásban a beszélő maga is pótolja; p. «Ha Nincsi most látna! El fogna tőlem borzadni! «Kaz. Bácsm.³ 130; «Bezzeg, ha a rabláncz széjjeltépdelése jóvá tehetné a dolgot! Úgy minden jó volna, s én szabadon lélegzeném» u. o. 96.

Vannak egyes esetek, melyekben különösen kedveli a magyar nyelvszokás a főmondat-nélküli szerkezetet:

a) Óhajításban szinte óhajító indulatszóvá válik a *ha*, mint a németben: *wenn er nur käme!*¹⁾ Így egészíthető ki: jó volna, szeretném. — Példák: kemény, hideg föld nászi ágyad, ha nyughatnám én is veled! Gyulai költ. 34; Mi most a baj János? Ha az asszony megengedné, hogy a kapun belül mennék! Népk. gy. II:18; szép galambom, ha te tudnád, a mit én! u. o. 113; ha én téged el tudnálak feledni! rajtad kívül mást is tudnék szeretni! de én téged nem tudlak elfeledni.. III:131; ha kend tudná, a mit én! Ny. I:131. — Rendesen még egy-egy indulatszó járul hozzá: *hej, oh*, s különösen *vaj*.²⁾ Példák:

hej ha én is, én is köztetek mehetnék! A. Toldi I. | *oh, ha a víg dalok néked tetszenének! o wenn die frohen lieder dir gefielen!* Kaz. III:2 | *vai ha ti gazdagok ezt gondolnátok, .. károtokon sokat nem bánkódnátok* Born. én. 329 (itt tényleg megvan a főmondat is); *vajha ez lehetne, bizony az én szívem nem lenne búskodásban* BB. 175 (szintén főmondattal); — fölszólító móddal ritkán: *vajha úgy legyen!* A. Haml. 69; *vajha jóslatom így teljesüljön!* Shak. II:206 | *avayha szolgálkba eladattatnánk!* Bécsi c. 63; *auayha* (utinam) nem volnék férfit szelletet valló! u. o. 249 | *oh! vajha így, midőn...*: ezt is az ég mosolya várja, s nyugalma ragyogjon nekünk! Szász K. ford. I:98.

b) Rendesen ellenvetést okol meg a *ha* — s többnyire tagadással — ilyenekben: Mért nem adsz egy kis kenyeret? (vagy: egy kis kenyeret is sajnálsz tőlem!) Ha nincs! vagy: ha egyszer nincs! (értsd: akkor nem adhatok; akkor hogyan adjak?) Példák:

¹⁾ Szintígy a görögben *ei, ei γάρ*, és főleg *εἴθε*, optativussal; s a latinban *o si* = utinam.

²⁾ V. ö. Uram, *vay* szaggatnád meg az egeket és szállanál le! Tih. c. 232. *Vaj* egyszer valamikor az okosság nélkül való nép jőne észre és gondolná meg... Pázm.

«Házasodjék s ne válogasson oly soká.» «Ha nem talál magához valót» mondja B. VG. I:166; Ha én eztöt tudtam volna, köppenyeget vöttem volna. A malaczok pedig erre azt felelték: ha nincs! ha nincs Ny. V:221 | többnyire a *de* kötőszóval (v. ö. *de m i k o r* fönt 42. l.): nem menne a medve, *de* h a Etel mondja! A. BH. VIII;

Ott lehet a hírnév, cser-koszorúk lombja:

Rázza fejét Toldi: «*de* h a nem ő fonja!...»

Ott ez az élet, s rá örök üdvösségül

Másik is: azt mondja: «*de* h a nála nélkül!...» A. TSz. IV:87;

Kardjok — *de* h a volna!... ezeké már villog;

Fegyverre! kiáltják s kiki szalad érte, u. o. X:30; szép volna, *de* h a nem igaz A. élet. 117. (V. ö. *Én* is mennék, *de* m i haszna, h a velem akárhová eljön a bú. Tóth K. költ. 6.)

c) Kérdő főmondat lappang a *hátha* hát-jában, s ez sokszor érezhető is, úgy hogy írásban a kérdőjelet is alkalmazzuk; p. hát ha indulnánk? = hát ahhoz mit szólnátok, vagy: hát az nem volna jó, ha már indulnánk? ¹⁾ Ez az ellipsis más nyelvekben is közönséges; p. «si nous quitions notre séjour?» «und wenn wir unsern aufenthaltsort verliessen?» Ez a *hátha* néha a ,talán‘ jelentéséhez is közel jár. — Példák:

nekem nem akar lenni adósom? h á t h a már az? w e n n Sie es d e n n aber schon wären? Kaz. Barnh. 80; hát ha e gyermeke egy [egyetlen] gyermeke volna! Kaz. Em. G. 78; fejjel haladá meg a többit Akasztó: h á t h a még [v. hát még ha] nem volna görbe mint egy patkó, A. NCz. I:25; hátha annak, a ki szomszujhozza vérit, ... most megadná bérít? A. Toldi V:14; azt határozták, hogy váljanak külön, hát ha [=talán] úgy több szerencsájük lenne, Kriza vadr. 406; hátha még hasznát vesszük Népk. gy. I:507; hátha ki tudnám onnan riasztani 457; ne küldj, rózsám, a templomba, ha nem követsz engem nyomba, mert ha szemem fölemelem, hátha más néz szembe velem III:118; nini édes apám, mit kaptam a kis madártól; menjen ki, hátha [=talán] magának is ad valamit Ny. IV:139.

d) Az ilyen mondatokban «*elmén, ha találna társat*» a föl-

¹⁾ A *hát* nélkül ritkább ez a szerkezet; v. ö. «Hát lám, nem segített sem a hatalom, sem a furfang... Hanem h a tán elindult volna az igazság, nem kerülő uton, nem pallossal, hanem csak pusztá kézzel?» ... Mikszáth pal. 8.

tételező mondat majdnem c z é l h a t á r o z ó v á válik.¹⁾ A kiegészítés ez lehet: elmén, szeretné, ha találna társat, vagy: elmén s azon iparkodik, ha találna társat (v. ö. «az ellenség körülünk forog, azon ólálkodván, ha miképpen bántást tehetne» Érdy c.; rövidítve: az ellenség körülünk forog, ha valamikép bántást tehetne). Egyébiránt függő kérdésnek is lehetne tartani a mellékmondatot: elmén, [megkisérti] vajjon találna-e társat.²⁾ — Példák:

öröm sugára nem kel rája, te öntözd, fájdalomam könyárja! ha nőne rajta új remény, Tompa I:262; én megyek fekete gyász városába, ha reá találnék, Kriza vadr. 462; még reggel összehívom [az állatokat], ha neked vmit tudnának mondani, u. o.; abroncsnak valót keresek, ha találnék vagy egyet NyK. III:14; mindig kódorognak, ha hol mit kapnának (Nép, Lehr közl.; v. ö. *ha* nélkül: az földet erősen pálczákkal veretik, csaté-paté zérzúr hol mit használ nekik? RMK. II:285); próbáld meg, ha adna egy lapátot AL. népm. 177.

e) Hiányzik az igazi főmondat, de könnyen kiegészíthető a megelőző vagy következő mondatokból a köv. példákban:

ha kérditek: miért teremtetett az ember: [azt felelem:] nem egyébert, hanem istennek jóvoltáért Tih. c. 198; nem szükség volna ide jónótók a Messiást keresni, mert köztetek jár, [ott megtalálnátok,] ha ismernétek őtet, de nem esmeritek Tel. ev. 56; [bocsánat,] ha merem kérdezni: védegyleti tag vagy-e? VG. I:88; én vagyok a vajda, [meg kell mondanom,] ha már szemed olyan debreczeni fajta A. NCz. IV:81; már itt is van, király, [bejön,] ha látni vágyod = *there's one arrived, if you will see her* Shak. XIII:178.

f) A következő példákban hiányzik az a mondat, a melytől közvetlen függne a föltételező mondat, de az utóbbi ez által az ott

¹⁾ V. ö. «Nem ülök, nem ülök, mert nem azért jöttem, hanem a z é r t jött, ha hozzám eljönne» NépK. I:157; azért jöttem, ha még egyszer elmenne Ferkó bátyó leány-kérni Ny. III:179; azért szorítlak, ah! ha felhevülnék nálad — oly hűs az éjszaka! SzászK. ford. I:175. — Talán így fejlődött a rumun c z é l - k ö t ő s z ó, *se*, a latin *si*-ből.

²⁾ Az utóbbi szerkezet megvan a bibliában s onnan átment némely bibliafordításokba is; p. Jób 1:6 *invoca deum tuum, si forte recogitet deus de nobis: schreie zu deinem gott, ob vielleicht gott an uns denken wollte: híjad te istenedet, ha talántal isten gondoljon mű rólunk, Bécsi c.* — Így lehetne példáink közül a harmadikat németre és francziára fordítani: *ich werde sie berufen, ob sie dir etwas sagen könnten; je les ferai venir, s'ils pourraient te dire quelque chose.*

levő másik mondatnak egyik részéhez tartozónak látszik: «talán félt a büntetéstől, ha a tizenegy órát elmulasztja» Mik. mul. 13 (= talán félt a büntetéstől, melyet rá mérnek, ha a 11 órát elmulasztja; vagy: talán félt, hogy megbüntetik, ha a 11 órát elmulasztja); minden jószágát néked hagyja vala, kemény fenyegetést — ha meg nem őriznéd — rajtad teszen vala RMK. II:7 (fenyegetést teszen, melyet beteljesít, ha meg nem őriznéd); végre ígért neki a pap egy zsák búzát, ha megtanulja Jók. é. 191 (= egy zsák búzát, melyet akkor kap meg, ha megtanulja).

Fölszólítás és kérdés a föltételező mondat helyett.

175. Más nyelvekből is nagyon ismert szerkezetsere az, hogy a föltételt kívánó főmondat tal fejezik ki, s ezt nagyon természetesnek találjuk, ha meggondoljuk, hogy az igazi föltétel nem is egyéb, mint követelmény.¹⁾ Kivált a németben közönséges ez: sei nicht geschickt, man wird dich wenig lassen (Gellert); sei höflich: man bedient dich schlecht (Goethe). Aránylag ritka a latinban; p. cras petito: dabitur (Plaut. Merc. 770). A mi nyelvünkben a kívánó mondat jobbra a követelésnek csekélységét, szerénységét jelző *csak* szócskával jár,²⁾ s erre is szolgáltatnak példát más nyelvnek, p. a latin (scies, modo ut tacere possis, Ter.) és a román nyelvek (sol que és sol, Diez III.³ 358). — Példák:

¹⁾ V. ö. mit Pott mond erről Et.forsch. 1:368: «Es ist oft der fall, dass eine hypothetische protasis sowol durch frag- als heische-sätze vertreten wird. (S. in Kuhn, Beitr. 1:58, Krüger Lat. Gr. §. 600 anm. 4, Schleicher Lith. 336.) Z. b. Ist A (umstellung des subj. wie bei der frage), so folgt B. Vertraue auf gott, und (so) niemand wird dir etwas anhaben. — Und warum nicht? Fraglich oder eine blosse forderung (ein postulat) ist jede protasis.» — V. ö. nálunk már I:12 és I:243.

²⁾ Gyarm. Nyelv. 294 egyenesen mint «felfüggesztő kötőszót említi a ,csak hogy'-ot, p. «elbocsátlak, csak hogy estvére visszajöjj». — Érdekes megjegyezni, hogy míg fönt (174. cz. IV. a.) a kívánság föltételező mondat volt kifejezve, itt viszont a föltétel van kívánság alakjába öltöztetve. V. ö. «doch, wenn du mich nur zu meinem zwecke bringst!»: «de csak elvihess czélomhoz!» Kaz. SS. 98.

1. a *csak* szócskával:

a) fölszólító móddal: nincsen oly nehéz dolog, kit könnyen el nem szenvedhet ember: csak az ő teremőjének sz. sebeit szeme előtt hordozza, Érdy c. 135; bőjtölni minden ember tartozik, csak vénség.. avagy egyéb okosságos ok meg ne tiltsa u. o. 137 b; ha atyádat anyádat megöltöd volna is, de őt garasért megbocsátják bűnödöt, csak szerzetes ne legyen, a kit megöltél Magy. orsz. roml. 25; hordóm falára, csak aprón írjak, egy egész Iliász is elfér: in so fern ich klein genug schreiben könnte Kaz. Diog. 3; csak meggyőződni akarj a felől, Sir, s még ma karjaidban látom őtet: wenn Sie nur davon überzeugt sein wollen Kaz. SS. 6; sőt kész leszek a mentséget, ha bár éles lesz is, csak epe nélkül legyen, Múzeumunkba béiktatni Kaz. MMúz. I:180; bársony nyerged lesz, csak hordozz kedvemre Cz.; csak korpa legyen, akárhol kapni rá ebet Dug. (Ny. VIII:367); csak korpád legyen, könnyű ebet kapni Erd. | csak az emberi erőtlenséget kell esméretségbe venni, tehát a szívre szolgáló útát könnyű feltalálni. Kónyi VM. 4;

b) föltétes móddal: fogadást tőn az isteneknek, hogy csak meggyógyítanak őtet, száz ökröt áldozna PG. mes. 203; s néha nem gondolna vele, vinné ördög ujját is, csak a gyűrű is menne: und nicht selten gäb' er gern den finger mit drum, wenn er ihn nur wieder los werden könnte Kaz. Barnh. 74; csak én vizkeresztkor ott ne voltam volna, még most is boldog volnék, Kovács P. Fars. kal.² 71; az bíz elfutna, csak ne fogná az ember a kötényt VG. 168; mondanék én neked valamit, csak asszony ne volnál Mer. er. népm. I:20; mondanék én valamit, csak valami bántódásom ne lenne Mer. Dun. II:83; csak ne szerettelek volna, most bosulásom nem volna Göcs. népd. 77 | de semmi lőn néki kinese oda volta, csak fiától ne lészön vala megvalta Tin. 278;

2. a *csak* szócska nélkül:

a) fölszólító móddal: mert kerüljön kézbe [=ha kézbe kerül], fogja azt mondani, mivel [=hogy] én árultam el Lev. I:83; nékem elég: fúsd bé szemeiddel, s végre akármely szegletbe temesd, Dayka 36 (v. ő. nékem elég, ha befutod.. s temeted); lehetetlen, úgy mond, bátyja legyen bárhol, s ne fogja le börtön vagy testi betegség: ily nagy háború hogy nélküle megessék A. TSz. VIII:88; mondjon a cseléd akármilyen jót, s urának azt ne tessék megfogadni: együtt lakolni ő is kénytelen A. A. III:175; szép orvos, add a szert: de haljak én [«i f I die»], az néked is halál Shak. XIII:182; «essék el, talpon terem újra», Gyóry V.; szólj igazat, betörök a fejed; hallgass nyelvem, nem fáj fejem;

b) föltétes móddal: volna szárnyam, elröpülnék egy kies vidék

felé, Kisf. K. Aurora 1826;¹⁾ «volnék mint sas szabad, röpülnék szárnyakon» Bajza; te, ki látva könnyeim oly sötét, oly bús valál, volna szíved, gyászos éj! most reám mosolyganál u. a. I:72; omolna lábaimhoz a világ nagy hódítója, trónja és világa: mind megvetendeném én azokat Sár. tromb. 277; maradt volna otthon, most nem keseregne Népk. gy. I:235; szeretnék rózsám, anyád ne volna Göcs. Népd. 98.

Ezek a szerkezetek olyan közönségesek, hogy nem csoda, ha belőlük a fölszólító mód behatol néha a föltételező mellékmondatba is; például:

szeretném, ha előbb, hogy sajtó alá adatik, önmaga fusson végig rajta Kaz. lev. II:174; lehetne-e ezzel vmit kezdeni? például, ha az ember tavasszal egy vályogszobát ragasztana hozzá s az egészet [a házat] cserép alá vegye? A. élet. 85; és ha talán Toldit soha meg ne lássa, beállhat idővel szíve gyógyulása A. TSz. V:93; ha átbujjon egy csibe, mindjárt nagy lármát üt (Nép, Lehr közl.²⁾)

Ez a szerkezet kivált az erdélyi nyelvjárásokban kapott lábra s ezeknek egyik közös sajátságát teszi. Már Geleji Kátona I. írja (Corp. Gramm. 321): «A székelyek így szoktak szólani: ha ott ne legyenek; ha ezt ne mondjam etc. pro: ha ott nem leszek vala, ha ezt nem mondom vala, a dolog így s így lesz vala». Ugyanerről értesít Horvát Ádám Jutalomfel. 45, Gyergyai, A m. ny. saj. 82 («a székely így szokta ejteni: ha el ne kapja a gyermeket, a lovak letapossák»), s a háromszéki nyelvjárásra nézve Lőrincz K. MNyelvészet VI:231: «Föltétes mondatban a két *volna* szót szokton kerüli a háromszéki, p. ha szót fogad v. fogadjon v. fogad vala, nem érte volna bú; ha ott ne legyenek, vége, v. vége lesz vala v. lett volna». És nemcsak népnyelvi közleményekben találkozunk ilyen fölszólító-módú mellékmondatokkal, hanem erdélyi íróknál is, nevezetesen Cserei Mihály históriájában. Példák:

¹⁾ «Volna szárnyam, azaz: Volna csak szárnyam, vagy: Ha szárnyam volna!» jegyzi meg Kazinczy FMMinerva II:693; de v. ö. a ha-nélküli mondatokat is («te nem lettél volna, rab sem lettem volna» stb.) a 176. czikk I. pontjában.

²⁾ «Hát csak jobb, mint ha az ember egész délután ott lesse» (Nép. Dunán túl). V. ö. az Krisztus nevibe követséget viselünk, mint ha az isten kérjen tütöket mű általunk: velut deo vos precante per nos. Sylv. uj t. II:46.

Miskácska bele esett a vízbe, s ha szerencsére ott nem fürdik vala — nem tudom, ki s mi — s haján ne ragadja, szépen belé holt volna NyK. III:17; a selymékbe süllyedtem, még a csizmám is eleget ivott, s ha ne álljon jó szorosan, belé marad 18; ha ott ne legyenek, nagy baj keletkezik az összekocczanásból Ny. IX:176 (valamennyi Háromszékből) | mert ha ő ne jöjjön segítségre, akkor bizony elcseppen vala Bécs, Cserei hist. 142; az egész országban nagy bódulás lőn... és ha Béldi Pál egyenesen kijöjjön, készületlen találván őket, könnyen Telekiéket kezéhez veheti vala, u. a. (id. MNyelvészet V:313); Udvarhelyt laktomban szinte pápistává leszek vala, ha isten ingyen való kegyelméből ki ne nyilatkoztassa.. (u. o.); ha igaz bírāja találkozzék, és ha csak magára ment volna a portára, kétség kívül az ő dolgai is szerencsésen folynak vala (u. o.) | és ha isten éltesse és hozzánk lejöhessen, feltámasztja vala Apáczeit, Bethlen M. (id. Imre S. Hibás szól. 143).

Érdekes a következő mondat, mert valóban megilleti a fölszólító alak: «a vendég itt mit tegyen, ha menyegző ne legyen?» Kisz. S. III:193 (Toldy kiad.), mintegy: ha el van határozva, hogy m. ne legyen, wenn keine hochzeit sein soll.¹⁾ — De nyilván csak a körül-vevő fölszólító alakok hasonító hatása okozta a köv. tréfás mondás alakját: «jó legyünk, komák legyünk; ha rossz legyünk, kutyák legyünk.» Ny. IV:92. — Régi íróink sokszor latinosan alkalmazzák a fölszólító módot;²⁾ p. «si linguis hominum loquar et angelorum: ha emböröknek és angyaloknak nyelvökön szóljak, szeretetöt kegyék ne valljak, vagyok mint az szoló ércz és az pengő czimbalim, és ha vallanám.. és tudnék...» Tih. c. 4; ha e pohár el nem múlhatik, hanem igyam (nisi bibam), legyen te akaratom Döbr. c. Máté 26:42.

A föltételező mondatnak egy másik helyettese, mely azonban

¹⁾ V. ö. jobb volt volna az olyan embernek, ha az igazságnak útát meg ne ismerte volna és az idvességnek reguláját meg ne tanulhatta volna, honnem az olyan nemes malasztosságból hátratért volna, Érdy c. 2; jobb volt, ha isten ingyen se teremtette volna, ingyen ez világra se születhetött volna, honne olyan vélhetetlen nyavalyára jutott volna u. o. 23.

²⁾ Azért néhány nyelvtanírónk szükségesnek tartotta a figyelmeztetést: «Mert ha jól meggondolom, et non gondoljam: nam si bene perpendam» Vers. anal. II:376. Gubernáth is hibáztatja ezt a mondatot: «szép állat az ember, ha légyen ember: pulchrum animal est homo, si homo sit» Inst. L. H. II:29.

a kívánó főmondatnál sokkal ritkábban fordul elő, a kérdés, a kérdő főmondat.¹⁾ Ezt a helyettesítést már Verseggy megemlítette magy. gramm. 257. § (és anal. II:386): «A *ha* és *hogya* a kérdés gyanánt előadható beszédben el is hallgattatnak, mint: még akarnak támadni? védem magamat, e helyett: *ha* még akarnak támadni.» Más nyelvekben ez sokkal közönségesebb, p. a németben s a francziában: bist du der wirkliche gott? o dann so verstosse den gastfreund nicht! (Goethe); voulons-nous être heureux? évitons les extrêmes (Fontanes). Elvétve a latinban is: «amat? sapit» Plaut. Amph. III:4:12. — Magyar példák:

véle kívánsz lenni? ő tőled el nem vál, Bíró M. angy. szöv. 69; színeskedni tanulj, ha akarsz megtetszeni soknak; tetszeni soknak akarsz? szólj, cselekedj igazat Vitk. I:139; «Mit félted feleséged, Olongy? ha gonoszt teve, késő félteni. Tiszta maradt? Félteni ostobaság» u. o. 154; kilóg az útra a czégér? a k k o r bizonyára befordul az, ki a kancsót meg szokta forgatni u. o. II:215; enyim egész világ útja; szomjazom? van csorda kutja Népk. gy. I:301; töri a hátad? vesd le Ny. II:239.

Az *-e* szócskával: tölem verset akarsz-e? szeress Vitk. III:60. «Nevetnek-e? ne vess te is» írja Toldy Pesti G. 95. meséjében, de ez, mint II:183. l. láttuk, még az *-e* szócskának eredetibb föltételező jelentéséből magyarázódik.

Megengedő mondatok.

176. A megengedő mellékmondatnak szintúgy háromféle árnyalata van, mint a föltételezőnek, a szerint t. i. a mint tartalma vagy ténynek, vagy kétesnek, vagy végre valótlannak van föltűntetve. Például: a) (esik az eső s én azt mondom:) ha esik is, elmegyek; b) (azt mondják, esik az eső, de én kétségbe vonom: talán csak beborult, de) ha esik is, elmegyek; c) (nem esik, de) ha esnék is, elmennék. — A *ha* kötőszó mind a három esetben használható, holott p. a *noha*, *holott* kötőszók csak az első esetben fordulhatnak elő.

A pusztá *ha* aránylag ritkán fordul elő megengedő mellékmondatban. Példák:

¹⁾ V. ö. Pott magyarázatát e czikknek első jegyzetében.

ha test szerint nem vétkeztem, de elmémbe tántorgó voltam Virg. c. 3; gyakorta tégy gyónást, ha többször nem, de maga kétszer vagy háromszor Horv. c. 237; már ha nem látom, bár csak hallanom adná isten ötet BB. 24; ha éppen nem volt mit ennie, az sem háborította meg Jók. é. 31; haza futott szépen, s ha lett volna a lábában fájás, az is kiállt volna belőle 185; benned nincs elég becsület, hogy szilárd légy; vagy ha volna rá hajlamod, de gyáva vagy Shak. II:123.

Sokkal gyakrabban előfordúl a páros megengedés ilyen alakban: *ha törik, ha szakad*. Így szerkeszti a spanyol az ilyen mondatokat, továbbá a héber nyelv (p. Exodus 19:13 *im b'hemāh, im īš*, szó sz. ha barom, ha ember; Kár. akár barom, akár ember legyen) és a német (csakhogy nem a mai közönséges föltételező kötőszóval, hanem így: *ob schön, ob regen*). A mi nyelvünkben a páros *ha* helyett használható még a páros *akár*, a páros *vagy*, és az asyndeton, l. a 86. cikket. — Példák:

másod jegy, hogy ha tiszta és szeplőtelen életben él az ő állapotja szerint, tudniaillik ha szíz, ha házasság, ha özvegy, semmiben által nem hágván az igaz törvényt, Érdy c. 622 b; a kakas jelére, ha tűz-, ha vízben, földön vagy egen csatangol a bolygó lélek, siet mesgyéi közzé A. Haml. 9; ha akarod, ha nem, választasz még ma VG. I:97; neki ha él, ha hal, táncz kell Ny. IV:33.

Néha a két mellékmondat — minden jelentésbeli változás nélkül — az *is* szócskával van összekötve: *ha akar is, ha nem is*. Szakasztott ilyen kapcsolat a görög *ei-te — ei-te*. — Példák:

de ha gondolkodik is, ha nem is, már a polczon vagyon Mik. 13. lev.; 'Ülj hát mellém a padra, nem válik az bajodra.' 'Ha válik is, ha nem is, távol lennem jobb mégis' Cz. nép. költ. 174; egyék, mert ha eszik is, ha nem is, megbánja, Kriza vadr. 479; no egyél, mert ha eszel is megbánod, ha nem is meg u. o.; ne erőltessük a magyar szót a német rájárára, ha kell is, ha nem is Ny. IV:28¹.)

A két tag közül az egyik rendszerint magától érthető, tehát kifejezése fölösleges, p. az iménti idézetek közül a második ezzel rövidíthető: *ha nem válik is* [bajomra], távol lennem jobb mégis.

¹) Szokatlanok: «nagy változás, ha üdvre, bukásra vezetett is, meg nem esett erőszakosság nélkül» Porzó, PNapló 31:292; — megcsókollak, ha akarod, ha nem is A. Arist. II:388.

Innen van, hogy a megengedést legtöbb esetben ez az egyszerű *ha— is* fejezi ki, s azért az *is*-nek kapcsoló jelentése az ilyenekben el is homályosul, úgy hogy az *is* maga is megengedő kötőszónak látszik, illetőleg a *ha-is* együtt, ép úgy mint p. a német *wenn auch v. und wenn* a latin *etsi* s az olasz *quand' anche* ¹⁾ (l. e szerkezetéről a 21. cikket, főleg a 31. lapon, s az *is*-nek szórendi szerepére nézve a 25. cikket s hozzá Ny. XII:370). — Példák:

ha tégedet segítségül hínálakes hiába munkálkodnám Tih. c. 138; ha te méltó vagy is a büntetésre, én méltatlan ki téged megbüntesselek PG. mes. 32; és ha viadalra kelne is a dolog, szarvaddal azoknál erősb vagy 222; kivel mit gondolok hát, ha szegény vagyok is, ha élek kedvemre BB. 114; ha valami afféle történt is az Izrael fiaiban, az csak példája annak, a mi Krisztusban vala történendő Tel. ev. 127; vagy hiú képzelet, csak te játszol velem? ám de ha játszol is, csak vigasztald szívem Cz. nép. költ. 83; útját szelem, ha megront is A. Haml. 8 | ha atyádat anyádat megölted volna is, *de* öt garasért megbocsátják bűnödét, csak szerzetes ne legyen, a kit megöltél, Magyarai, orsz. roml. 25; ha nagy sereg lelkeket poklokra vetne is, *de mégsem* volna senkinek is szabad tőle megkérdeni, miért mívelje azt 29; ha nagy árvizek jönnének is, *de* nem árthatna ezeknek mégis MA. zsolt.; ha valamely országos dologról végeztek is a tanács urak, *de* kiki nevetéssel mondotta ki a voksát Mik. 45. lev.; ha nem tudnék is kiszabadulni, *de* legalább... Mer. er. népm. 163; ketté szakad á m b á r, és ha könyez vért is: feleségül mégyen Lőrinczhez *azért is* A. TSz. V:1 | a szalonnát ha egyre füstölik *is*, *nem* válik belőle derelye Fal. Const. 217; — ha felfordólna az anyaszentegyház *sem* sokat gondolnának véle Tel. ev. 116; ha magamnak szükségem volna reá, *sem* viselhetnék róla nagyobb gondot Lev. II:204; nem csalog én meg senkit, jó uraim; ha tudnék *sem* akarnék, meg ha akarnék *sem* tudnék Jók. é. 43 || *ha— is* e h. *ha csak— is*: lesem minden vonását, s ha [csak] rezzen is, tudom hogy mit tegyek A. Haml. 66; ha mukkan is, torkára forralom bizony A. Arist. I:225.

A *ha* kötőszót megengedő mondatokban az *is*-en kívül még igen gyakran kísérik más-más kötőszók, illetőleg határozók, melyeknek jóformán csak nyomósító szerepük van, ilyenek névszerint a következők: *még*, *szinte* v. *sintén*, *mindjárt*, *mind*, *igaz*, *ugyan*,

¹⁾ *Da-auch*-ból magyarázták a német *doch*-ot is, mely a régibb németben s az angolban (*though*) mint megengedő mondatok kötőszava is használatos.

jöllehet, bár, no. Az utóbbi kettővel a *ha* három összetett kötőszót alkot: *habár, bárha, noha*; ezeket tehát külön kell tárgyalnunk. A többire álljanak itt a következő példák:

a) *még*, a főmondathoz tartozik; a mellékmondat tartalma ritkán tény (l. e. cikk elejét); *még ha* = selbst wenn: meg nem utált senkit, még [akkor sem,] ha poklos volt volna es Horv. c. 251; nem is hiszi, még ha mondom is VG. 12; ha borral kínálták, mindig elfogadta, még ha éhes volt is Jók. é. 160; még ha majd ezt az ideált elértük is, minden tudománynak meglesz a maga önállósága, «Egyetértés» 1883. okt. 14. 10; mi még ha akarnánk se tudnánk ötet segíteni Ny. VII:233 | a *még* átmehet egészen a mellékmondatba: bízzál én bennem, mert ha megh pokolnak melységére kárhoztattál volna örökké is: kiszabadíthatóalak Tih. c. 138;

b) *szintén* v. *szinte* (ma rendszeren csak ez utóbbit használjuk) voltaképp a. m. éppen, egészen, teljesen, l. I:91; v. ö. ám szóljon felölünk, ki szinte mit akar, hiszem tiszta lelkünk BB. 46; — a mellékmondat tartalma rendszeren nem tény: ha szintén a bosszút szenvedné is, mind azon által cselekedni láttatik, Decsi Sall. 7; ha szinte aluszom is, álmodom véle BB. 53; nem vétkezik ember, ha szinte hazud is Czegl. MM. 272; ha szinte megúnná is ked, de hozok még egy példát elé Mik. lev. I:94; a bizonyos, hogy hozzánk illik a gyász, ha szinte senki haláláért nem viselnők is 97; meg fogsz még engemet látni, ha szinte nem úgy is, a mint óhajtom, legalább csendesebb elmével Mik. mul. 201; ha szinte a szeretetem nagy is, de előre látom a keserőségeket... 274; ha szintén a szabadság és rend mennyiségével tán elégtelt volnék is, nem tetszik az elemek vegyítése, Kemény Zs. «Élet és irod.» 35 | *is* nélkül: de ha szinte nem beszélne, vajjon s ki keresne egyebet helyében BB. 17 | a mellékmondatban tén y van elmondva: szeretett és szeret, ha szinte annyit szenvedettél is vele [=noha annyit szenvedettél vele] Mik. mul. 301;

c) *mindjárt* (*ha mindjárt* = ném. wenn gleich, obgleich), v. ö. más megengedő kötőszóval: jöjjön akarmelly bölcs számvető, bár min gy á r t anyagi elmével bírjon is, mondja el e rövid leczkét, Biró M. préd. 127; és történjék bár valami mindjárt a nemzetiség érdekében, elítéljük azt, ha erőszakosságon alapul, «Egyetértés» 16:234; — «ha mindgyárt meg nem dicsérnek is úgy, ammint reménletted, ne hadd el még is a jó erkölcsnek ösvényét: tametsi non collauderis ita, prout speraveras, a via tamen virtutis discedere noli; ha mindgyárt testvérem volna is: etiamsi germanus meus esset» stb. Vers. anal. II:381, 387; megszólítom, ha mindjárt a pokol tátong reám A. Haml. 20; többet nem is szólna, ha mindjárt a széles Hortobágyon volna A. Toldi VI.

(«nem szólna többet, még ha éppen nem kellene is félnie, hogy meghallják» Lehr);

d) *mind*, azaz ‚mindig‘ (v. ö. fr. si je n'ai pas réussi, toujours ai-je fait mon devoir = ném. wenn es mir auch nicht gelungen ist, immerhin habe ich meine pflicht getan = ha *mind* nem sikerült is a dolog, legalább megtettem kötelességemet; v. ö. még ang. *although*, *albeit*, azaz *all-though*, *all-be-it* és m. *mind-azon-által*, l. ezt); ritkább használatú, mint az előbbiek; p. vevődik mindazáltal — ha *mind* ritkábban is — jó értelemben, Ercsey TGyűjt. 1819. VIII:55; vagynak nyelvünkben, ha *mind* nem igen nagy számmal is, olyan gyökérszók. ., Beregszászi u. o. VII:91; elérkezék csakugyan — ha *mind* késett is valamit — a megigérkezett Minerva, u. a. u. o. 1826. V:94 | *is* nélkül: annak csak ott kapjuk neszét, a hol szerző, ha *mind* akarja vala, még sem kerülhetne volna ki, Brassai Néptan. Lapja IX:446 | mondák, hogy a férjeik a magokénak fognák esmérni, ha mint ő tőlök volnának is Gvad. nót. pok. 11 (u. o. 64 egyszersmint e h. egyszersmind; l. a *mind* és *mint* kötőszóknak ezen összetévesztéséről I:104, jegyzet);

e) *igaz*, v. ö. ‚igaz hogy — de‘ (l. I:212); *ha igaz* e h. ‚habár‘ elavult kapcsolat: de ha igaz találtatnék is ilyen igaz és ártatlan, a melyet keressz: mint tétetnék ennek halálával elég Ádámnak bűnéről? Tih. c. 253 (=«noha megleletnék...») a Horv. c. megfelelő helyén 40); bűneimet, melyeket haygaz el akarnék rejtennem, sem tehetném Pozs. c. 49;

f) *ugyan*; *ha ugyan*—*is*, szokatlan: az ember maga magának nem elégséges, ha ugyan sokkal bővelkedik is Illy. pr. I:440 | *is* nélkül: ha a munkát ugyan nem gátolják fenyegetőzésekkel, de megzavarják rendetlenséggel, «Egyetértés» 13:168 | *hoggyha ugyan... is*: l. I:237;

g) *jöllehet ha* csak elvétve fordul elő: *jöllehet* a sz. szüzességet ha megfertőztette volt-e, de maga esmeg megépíté Virg. c. 30 (l. II:183. c.).

Kihagyások és cserék a megengedő mellékmondatokban.

177. A megengedő mellékmondatból a népies nyelv szintúgy elhagyja néha a *ha* kötőszót, mint a föltételező mondatból. Példák:

a) Az *is* kötőszó nélkül:

te kívánságodat adjad megértenem, [ha] holtomat kívánod: azt is nem restellem RMK. II:41; osztán kotródj ám, mert [ha] száz lelked lesz, mégis az ördög elvisz öcsém, ha azok megcsípnek..., Ludas Matyi | ezer lelked volna, mégis megölnének A. Toldi V:8 = ha ezer lelked volna is, Lehr; mennyi erdőlapi, *mind* papiros volna, az én sok bánatim mégse férne rea Népk. gy. III:36;

b) Az is kötőszóval:

megegyesültek és kéték, azért ne álljon ked meg (Hetés) Ny. II:323 | szüleid, gyermekid megöltem volna is, így állhatnád bosszúdat BB. 192; előttem volna is, inkább szeretnélek bizony téged Vénusnál 223; futni akarnék is, ti ne hagyjatok RMK. IV:120; mert márványkő volna is a ked szive, de megszánna Mik. 10. lev.; itt hagynál-e, nem szánál-e? vajjon szíved nem fájna-e? kő volna is, meghasadna, üveg volna, elpattanna Erd. népd. II:55.

Páros megengedés: «egy, nem egy; a szerencsétlen gyermek mindig egy gyermek»: zwar, einzig oder nicht, das unglückliche kind ist immer das einzige Kaz. Em. G. 78; jössz, nem jössz, az nekem mindegy; törik, szakad, ő neki ott kell lenni! V. ö. I:232. Lesz a mi lesz: még várnom kell A. élet. 107.

Az *akár*-féle névmások mellett inkább elmarad a *ha*, p. «azt a prédát sokkal nagyobbra becsülé, mint [ha] akármit nyert volna mást a spanyoloktól» Mik. mul. 16; — de: «kit ha akar minemű utálatos állatra ragasztják, még azt is széppé teszi» Érdy c. 122b; — érdekesebb példát idéztünk I:230.

Elliptikus szólásmód: a hol együtt tölthetnének *ha csak egy hetet is* lakodalmok előtt Mik. mul. 7; éppen így a *bár* kötőszóval, l. I:220.

A megengedő *ha* cseréi közül természetesen legközönségebb az, hogy más valamely megengedő kötőszó foglalja el helyét, így p. az alárendelők közül *habár*, *noha*, a mellérendelők közül *bár*, *ámbar*, *jóllehet* stb. Azonkívül helyettesíthetik a megengedésre használt egyéb kifejezéseink, melyeket a 79. cikkben tárgyaltunk. Különösen a főlsházító főmondat közönséges ezen szerepben, s összevethető ezzel a főlsházításnak föltételező használata (175. cikk): míg ott a főlsházító alak kívánalmat, követelményt fejezett ki, addig itt megengedést, ráhagyást jelöl. — Példák: „Ne sajnáld pártadat, mert mást kötök neked.” «Éjjel nappal kössed, már leány nem leszek» Népk. gy. I:205; wenn ich ihr auch noch so sehr ausweiche, einmal werden wir uns doch treffen: akárhogy kerüljem el a véle letelt, egyszer csak még is összeakadunk Kaz. Bácsm. 1. kiad. 38: kerüljem a hogyan akarom, végre össze kell jönnünk Kaz. munk. IX:39; gyógyítsuk, a hogy tetszik, mindég meglátszik forradása: quelque soin qu'on prenne de les guérir, la cicatrice parait toujours: so sorgfältig man sie auch zu heilen

sucht, narben bleiben immer Kaz. Roch. 75 | a megengedő *is* kitételével: oltalmát ajánlva: senki ne kérje *is*, Thaly adal. I:93 = ha senki nem kéri *is*.

A megengedő fölszólítás gyakori használata okozza, hogy a fölszólító alak itt is átmegy néha az alárendelő szerkezetbe, ép úgy, mint a föltételező mondatban; p. megérett pomaráncs omlik, ha az ágot csak bár aliglan ránts', Kónyi HRom. 29; jut *is*, marad *is*; ám ha mind szerteossza bár: hisz egyetlen leányát Gizlernek adta már, Szász K. Nib. 315; egy meg nem örzi, ha megdögöljön *is* (Nép, Lehr közl.); «marhárul nem adózik az ember; ha legyen szász, nem fizet róla adót» (Nép, Veszprém).

A megengedő *ha* helyett használható még «a személyes alkunak [azaz föltételnek] kijelentésére ez a szócska: *létére*; p. ha király volnál *is*, sok volna ilyen pompát üznöd, e h. lehet mondani: király létedre *is* sok volna ...» Vidovich, M. neol. rost. 134. Ellenben ugyancsak Vidovich ellene nyilatkozik a *-ván*-vegű ige-név ily értelmű használatának u. o. 135, ép úgy mint Szarvas NyK. X:169.

Fügő kérdés: *ha*, *ha*—*é*.

178. A *ha* mint a fügő kérdés egyik kötőszava ¹⁾ ugyanolyan fejlődésnek köszöni létét, mint az *-é* kötőszó, melyet a 137. cikkben tárgyaltunk. Láttunk ott számos hasonló kötőszót más nyelvekből is. Érdekes látnunk, hogy valamint nálunk, úgy más nyelvekben is minő élénk kölcsönhatásban van egymással a kérdő és föltételező mondat szerkezet: valamint a kérdés szolgálhat a föltétel kifejezésére (l. 175. §), szintűgy szolgál a föltételező szerkezet a kérdés kifejezésére. V. ö. a következő érdekes mondatot: «Most állunk-*e*? nem tudjuk, *ha* holnap el nem esünk» Pázm. préd. 74; itt a mai közönséges nyelv szokás szerint éppen az első mondatban volna *ha* s a harmadikban *-e*, mert Pázmány ezt akarta mondani: *ha* most állunk, nem tudjuk, holnap nem esünk-*e* el. — S a fölté-

¹⁾ Még pedig a névmástalan fügő kérdése. Elvértve ugyan előkerül kérdő névmás mellett, de ezt akkor inkább határozatlan névmásnak tekinthetjük: kérdeztetik a leváltaktól, ha mikor jó istennek országa: quando venit Münch. c.; az úr az égből alátekintte, hogy meglássa ha kinek esze volna, ha az istent valaki keresné MA. 14. zsolt.

telező mondat kifejezheti az önálló kérdést is, noha mint mellékmondat első sorban a függő kérdés vagyis a kérdő mellékmondat szerepét vállalja magára.

Az átmenet lehetőségét leginkább az olyan mondatok mutatják világosan, melyekben mind a két fölfogás lehetséges, a nélkül hogy lényeges jelentésbeli különbséggel járna. Például: «kd. írja meg, ha aláhozatta az kis Babka asszonyt» Lev. II:8, így is érthető: ,hogya lehozatta, akkor írja meg', meg így is: ,írja meg, vajjon lehozatta-e'. Hasonló példák: mondja szemembe, ha valót nem mondtam: sie sollen sagen, ob ich wahr gesprochen habe Kaz. V:13 | ha ki ezen révparton találja kikötni hajóját, kérdem, ha tudja talán múlatozásod helyét, Dayka 28 (Ab. kiad.); elemez-zük mindnyáját, ha kitanulhatnak a kérdéses helyet és időt, Brassai Akad. Értesítő nyelvt. III:191 | végezetre mondá: azért megmondjátok, hogya jót akartok én uram gyermekének; azt is megmondjátok, ha nem akarjátok RMK. II:117; szabad véle és ő rajta áll, ha akarja megmívelni a jót vagy nem akarja Tel. ev. 100 (v. ö. u. o. ő rajta állott, ha jót akart-e avagy gonoszt cselekedni).¹⁾

A pusztá *ha* ma kérdésben nem használatos, csak elvétve fordul elő mint régiesség, s akkor is inkább csak a kérdő *vajjon* szóval támogatva, különben mindig csak az *-e* szóeszkával használjuk. Amolyan példák: megkérdem előbb: ha nagy egek akarják, fölvennem, odadnom neked Csaba kardját? Szász K. Álmos 58; és várá, ha vajon ennek is lesz panasza már rá A. TSz. XII:34; nem tom, ha vajjon nem sütöm mindjárt beléd e fáklyát A. Arist. II.343.

Ellenben régi irodalmunkban ez az egyszerű kérdő *ha* egészen közönséges. Példák:

a) egyszerű függő kérdés²⁾: ha bűnös, nem tudom: an peccator sit, nescio Münch. c. 190; no majdan megtudom, ha igaz e dolog, Érdy

¹⁾ V. ö. még Lukács ev. 22:66 si tu es Christus, dic nobis: ha te vagy Krisztus, mondjad nekünk Döbr. c.; mondjad mi nekünk, ha te vagy Krisztus Münch. c.; avagy te vagy-e ama Krisztus? mondd meg nekünk Kár.

²⁾ Gyakran latinos föltételes móddal; p. kérdé, ha onnan való volna Wink. c. 85; kezdé tőle kérdezni, ha volna valami eladó barma

c. 339b; *ha* ma ígérték, nem tudom, *ha* holnapra tartják 540b; ird meg nékem, *ha* M. uram Hban vagyon, és *ha* komornik uram megjött Alamóczból Lev. I:69; nem tudom immár, *ha* reánk jönnek 98; enmagam sem tudom, *ha* megtalálom 124; lássuk, *ha* az éhség azt tette Kat. leg. 3295; nekünk már megmondjad, *ha* megteszed, mire kérünk 3338; lássuk, *ha* eljő Wink. c. 108; eszesnek először azon kell elmélkedni, *ha* meglehet tőle, min akar incselkedni PG. mes. 124; nem tudom, *ha* ez is minden házasságot illet Tel. ev. 151; menjünk a pinczébe, kóstoljuk meg őket, *ha* jóknak találhatunk BB. 211; víjunk meg vélek, és meglátod, *ha* meg nem győzzük őket: videbis, quod obtinebimus eos Kár. bibl. I:327; azt kérte, *ha* szabad a beteg lelkét üdvözíteni? Pázm. pr. 42; lássuk, *ha* hiányosok nem vagyunk 65; nem igazán írja, hogy kétséges, *ha* Péter valaha Rómában volt Pázm. luth. vez. 348;

b) választó függő kérdés: adjon tanóságot benne, *ha* igazítsak az három forintba vagy ne Lev. I:37; lássuk meg, *ha* megmíveli vagy nem 51; miért nem akarja az édes isten, hogy nyilván tudja ember, *ha* választotta őtet az örök boldogságra avagy nem Debr. leg. 95 (Toldy kiad.) | számot adunk ez világi jószágról, mint elköltötte, *ha* torkosságra, *ha* paráznságra Nagysz. c. 325 (v. ö. páros -e-vel: szedték-e, nem-e, én bizony nem tudom Lev. I:197, l. I:185) | az egyik névmás-talan, a másik névmásos kérdés: adja értésünkre, *ha* kellessék tovább várakozni az mi emberünknek, az vagy mi esoda terminust hagy az károk feligazításának, Török-m. Okm. III:55; hogy azt megtudná, hogy mit csinálna férje vagy *ha* valami nem történik rajta Mik. mul. 196.

Önálló kérdésben ritkán találjuk; p. «*Ha* talám csak minapi és új tanításnak módja ez a katekizálás? korántsem» Pös. igazs. I:3 | im *ha* nem nagy kín volt ez világban vajódnom? BB. 54.

A *ha* váltakozik a régieknél a *ha—é*-vel, p. «nem azt kérdik, *ha* valami köz próféta; hanem arrul kérdezkednek, *ha* ő—e ama próféta, kiről Mózes imigyen szóla» Tel. ev. 52. A *ha—é* már a XVI. század közepén előfordul, s azon túl a pusztán *ha* mindig több-több tért vesz, úgy hogy ma az irodalmi nyelvben is elavultnak tekinthetjük. Ellenben a *ha—é* mai irodalmi nyelvünkben

PG. mes. 11; megkérdé, *ha* az volna? 228; azon is megkérdé: *ha* övé volna? u. o. | Belzebubtól tudakozott, *ha* meggyógyulna vagy nem Magy. orsz. roml. 23. — Továbbá szintén latinosan főlszólitó móddal: az purgatóriumnak szenvedése, *ha* ugyan valóságos tűz által legyen-e, vagy egyéb sanyargatás által, nem szintén tudjuk Lép. tük. I:66.

szerte használatos, noha a nép nyelve evvel sem igen él, hanem inkább vagy az egyszerű -*é*-vel vagy pedig a *hoggy* kísérté -*é*-vel, I. 85. — Példák *ha—é*-vel:

a) egyszerű függő kérdés: írja meg ked, ha annyi volt-e Lev. I:54; második gondolkodásom arról volt: Ha csak egy rövid prédikációt nyomtassak-e? Pázm. pr. a4; másiban azt kérdi: Ha nehezebbek-e a lelki betegségek a testi nyavalyáknál? 29; ha nem követe-é, szaporán tudatja Gyöngy. I:80; hadd tudjam: az armistitiumra ha az szükség nem unszol-í bennünket? Rák. lev. IV:704; azt nem is kell kérdeni, ha szeretem-é kedet Mik. lev. I:22; nem tudom, ha leírjam-é 38; a kiről bizonytalan vagy, ha szeret-e Fal. 548; ha ezt ki fognám-e állhatni? kérdém, Kaz. Bács.³ 53; azt akarnám tudni, ha jól teszem-e: je vous demande si je ferai bien Kaz. kényt. ház. 132; ha a tömeg a változást, a nők a szenvedélyeket, a gondolkozók jellemet szeretnek-e, valódi költőnek föl sem kellene venni, Tud.-tár 1841. IV:139; lesi a sok szolgál: parancs ha lesz-e? Szász K. ford. I:215; mondja neki, ha szeretné Ny. III:32; a fák hegyét nézte, ha nem látna-e vagy egy madárfészket Népk. gy. III:389 | kétséges, ha vallyon az emberek közzé valók-é Gvad. nót. pok. 50;

b) választó függő kérdés: lássa meg uraságod, ha az én gyermekemet illeti-e, avagy nem illeti Lev. I:81; írja meg, ha meg kell-e dűlni vagy nem 162; érte meg ez ember kiletét és ha ő nagysága szolgálja-e avagy nem 210; választhatnak az zsidók, ha az Izrael istenét akarják-é uralni, vagy az pogány isteneket Pázm. kal. 757; nem tudom, ha az idevaló lakást únta-e meg, vagy Beresényi úrral nem lakhatott egy városban Mik. I:85; nem tudok ítéletet tenni fölöle, ha eltörölnék-é vagy sem 131.

Ez a *ha—é* már gyakrabban előfordul önálló kérdésben, mint a pusztá *ha*, bár a köz nyelvszokás nem igen fogadja el e szerkezetet. Példák: uram! ha ezen időben megadod-é Izraelnek országát? num hoc tempore restitues regnum Israeli? Jord. c. 707; valyon ha mostan már mondják-e, hogy vad-kedvű vagyok? wird man auch itzt sagen, ich sei von rohem gemüte? Kónyi, Ábel 89; ha jön-e? ist er da? Kaz. V:68; vagy a midőn Nissába felidézted, ha megjelent-é? als du hierauf nach Nissa ihn beriefst, erschien er nicht Kaz. reg. 16; a gyermeki kor, ha ő-e valóban a legboldogabb szaka életünknek? Kaz. Bácsm.³ 138; ha meleg-e még ajka, kebele? oly régen nem beszéltem már vele! Tompa I:171.

LV. A *hogyha* kötőszó.

Használata.

179. A *hogy-ha* összetételéről már szóltunk más hasonló, de elavult szerkezetek kapcsában (*hogy ki, hogy mi, hogy míg, hogy mivel* stb. l. a 125. cikket.¹⁾ Használatában teljesen megegyezik az egyszerű *ha*-val, kivéve hogy tiszta időmondatban nem fordul elő, és hogy egyes kapcsolatokban, minők *mint-ha, ha ugyan, ha nem* stb., inkább a rövidebbik kötőszót alkalmazzuk.²⁾ A *hogyha* tehát a következő három szerepet viseli: használatos a föltételező, megengedő és kérdő mellékmondatokban; s miután az egyszerű *ha*-nak mindezen alkalmazásait tárgyaltuk, itt alig marad egyéb tennivalónk, mint hogy az egyes esetekre példákat idézzünk nyelvünknek régibb s újabb korszakaiból.

I. Föltételező mondatok:

a) a föltétel tény: *hogyha* tisztviselő ember vagy, nem illet volna engem szidogatnod Lev. I:175; *hogy ha* az angyalnak tisztasága boldogb, a szűznek tisztasága erősbnek ismértetik lenni Wink. c. 150;

¹⁾ Néha kétes, vajjon evvel az összetett egy kötőszóval van-e dolgunk vagy pedig a külön *hogy* és *ha* kötőszókkal; p. «oly igen becsüllek tégedet, hogy ha kíváncsítok, a véretem kiontom érted» Mik. mul. 39: itt a *hogy* lehet a következményes *hogy*. Mai helyesírásunk elhárítja a kétértelműséget, a mennyiben a *ha*-val egyértékű *hogyha* ma mindig egy szónak van írva; de néha hibásan amazzt is egybeírják, p. «igaz-e az, hogy Pesten olyan nagy madarat mutogatnak, hogyha kiereszti a két szárnyát, az egyik vége Pesten van, a másik pedig Budán?» Mer. Saj. népm. 1: 174, e h. *hogy ha, vagy: hogy, ha...*

²⁾ De «mint *ha*» helyett «hogynemmint *hogyha*» van a köv. mondatban: «sokkal könnyebben megvesztegettetett, hogy nem mint, hogy *ha* csak egy helyre szorítottatott volna» Eszterh. anyasz. 79.

b) a föltétel kétes: *ha* nektek engedek, kész az örök halál, *hogy ha* nem engedek, én nem futhatok el Born. én. 326; *hogy ha* Gyula várának uraságát kívánja, ezt kérem meg a pasától Lev. I:220; *hogy ha* ötet netalántán kívánandod meglelned, ... Virg. c. 124; *hogy ha* az só elolvadand, mivel sóznak oztán? *quod si* sal evanuerit, in quo salietur? Jord. c. 365; *hogyha* éhen bocsátom el házokhoz, megfogyatkoznak az úton, PG. mes. 86; immár tied leszek, *hogyha* fogadásod és hited megtartandod BB. 193; micsoda idegent találsz hívnek, *hogy ha* a tiednek ellensége leendesz? Decsi Sall. 7b; immáron *hogy ha* egyaránt való szám marad, tehát igazán sommáltad Ifj. Helt. aritm. B3; *hogyha* szemben leszen velök, nem lesznek ujságok Fal. 560; szebbet kapsz, *hogyha* annak békét hagysz Népk. gy. II:82 | *sajátságos* szólás-mód: kies kertének árnyas fái közt lelt, *hogyha* lelt, enyhületet, Tompa I:199; krajczárt kaptak, *hogyha* kaptak, Gyulai «A gonosz mostoha» (=legföljebb krajczárt kaptak, de még az is kétes; ugyanilyen értelemben vetjük közbe ezt: 'ha igaz', l. 173. b);

c) a föltétel nincs meg: *hogy ha* úgy nem volna, jobb volt volna ő neki e világban kárhozni Virg. c. 128; *hogy ha* a fejedelmek elméjének ereje úgy mutatná ki magát a békeségben, mint a hadban: az emberi nemzetnek is állhatatosban volna dolga, Decsi Sall. 2; *hogyha* ez így történne lenni, nem fogná Veselény azt kedvesen venni, Gyöngy. MV. III:297; mit csináltunk volna, *hogyha* ... a török utánunk nem küldött volna? Mik. 14. lev.; *hogyha* a mondott áldomások nem volnának, elvesznénk Fal. 552.

Az igemódok használatára nézve természetesen itt is előfordulhatnak azok a különösségek, melyeket az egyszerű *ha* használatában észleltünk; így főleg a két mondatnak módbeli eltérése és a föltétes módnak a jelentővel helyettesítése; p. állatá ő népét arcczal négy felé, *hogyha* az ellenség ötet hátul venné RMK. IV:113; — azt is igen akarnám, *hogyha* uram egy jeles mestert küld vala. Lev. I:87.

Hogyha nem Verseghi szerint helyesebb, mint *ha nem*: «Mikor a *ha* és *nem* összekerülnek, a *hogyha* kapcsolattal élni tanácsosabb, mint: elmegy ő helyettem, *hogyha* nem, kénytelen leszek magam menni» magy. gramm. 257. §., szintúgy anal. 386 («—: *quod si non*, cogar ipsemet ire»); u. o. 385 azt olvassuk: «*ha*, *cujus loco hogyha numeri causa sapius usurpatur, et quod 'si, quodsi' significat.*» — Azonban tényleg egyaránt használjuk a hosszabbik s a rövidebbik kifejezést.

Hogyha csak nem : úgy tetszik, hogy ha csak nem álmodtam, hogy választ is adtam reájok Mik. 71. lev.; mezítelenek volnának, hogy ha csak a más ember köntösevel nem födöznék magokat 74. lev.

Példák egyes elliptikus szerkezetekre, melyek itt ép úgy előfordulnak, mint az egyszerű *ha*-val :

a) ó h a j t á s : hogyha tudnák ! utinam saperent ! Kulcsár c. 180 | NB. « h o g y h a istenek ! v a j h a azt láthatnám, annál inkább, h o g y h a kezét megfoghatnám » Gyöngy. Char. 133 ;

b) szintén ,szeretném, jó volna‘ stb. eff. pótlendő, de ez egy kísérő főmondatban lappang : jelen vala az ördög, hogyha vmit találhatna ő benne Tih. c. 339 ; ily szókat ott ejte szomorúságában, hogyha hozhatnája asszonyt ő bánatban RMK. II:36 ; sokféle töröket kezde vetni az ösvényeken, hogy ha vmiképpen megejtethetné az oroszlánt Helt. mes. 355 ; imide-amoda jár, hogyha vitéz urát vehetné észben Zr. XIII:11. vsz. ; fosztogatásra lopóztam a mezőre, hogyha kerülne talán a mi elcsippenteni méltó, HSzemle I:154 ; lassan járó, hogyha megmaradhatnánk s nem esnénk kárba Ny. VIII:230 | a z é ’ küldött engem az én kedves bátyám : hogyha adna néki egy karaj kenyeret, Szeged n. II:2 ;

c) minden segítette az Etelred szerencsáját, [s meg is való-sította volna], hogy ha a maga állhatatlanságával fel nem zavarta volna azt a csendességet Mik. mul. 298.

II. Megengedő mondatok :

a) *is* nélkül : hogy ha kétszáz forinton meg kellene titeket vennem, még ennekutána es megveszlek Lev. I:235 ;

b) *is*-sel : hogy ha táborral környülvennének is, de még sem félne semmit én szivem MA. zsolt. ; hogyha nagy Attila volna az atyád is, mint mozdulna itten, nem tudom, csak szád is Gyöngy. MV. II:225 ;

c) egyéb nyomósító szóval : hogyha s z i n t é n testedet megnyomorithatja-is ; de lelkedet el nem kárhoztathatja, Ács szent. 207.

III. Kérdő mondatok ; mellékmondatok :¹⁾

¹⁾ A régiek itt is gyakran használták latinosan az igemódokat, p. hogy ha isten szorosabban ítélje-é és keménységesben kárhoztassa, Érdy c. 22 ; tanácsot tartának, hogy ha megkeresnék ötét Wink. c. 26 ; megkérde, hogy ha ő is el akarna menni Dom. c. 40 ; meg akará kísértetni hogy ha az ábrázattal erkölcsét is elváltoztatta volna PG. mes. 82.

a) -é nélkül: hogy meglássák, ha bizony, hogy ha megcsinálták Szolnokot Lev. I:72; Battyányi uram küldött az táborba hogyha megengedi Horvát János, hogy B. uramat szolgálják a legények 200; hagyá, hogy kérdezzem meg az patikáriostul, hogy ha vagyon jó egészségben 339; (mikoron eljövend embernek fia, gondolod-e, hogyha talál hitet ez földön? Tih. c. 220;) ha akarod próbálni, hogy ha igazán sumáltál, végy egyik számot az másik után Helt. aritm. 06; Dánielt bévivé, az király megkérde, hogyha ő az álmod tudná és értené RMK. II:100; kérde, hogyha láttak volna életekben hasonlót BB. 174; — NB. «kérdé hogy Tóbiást ha esmérnék» Born. én. 323;

választó kérdések: bizony hírt hozzon, hogy ha megjöttek avagy nem Lev. I:85; nem tudom, hogy ha mostan küldjem Bécsbe avagy nyárra tartsam 87; nekünk ezt meg adjátok értenünk, hogy ha kijöttek avagy nem 140; minémü jegyeiből ismerhetné meg ember: hogy ha vagyon isteni szeretetbe avagy nincsen Tih. c. 13; jóllehet senki meg ne ismerhesse, hogy ha méltán járul... avagy nem, Nádor c. 34; az Márs ítélje meg közöttünk, hogy ha tied legyen a birodalom avagy a rómaiaké Helt. kr. 17 b;

b) az -é szócskával, tehát *hogyha—é* (Mikesnél legtöbbször így): igen örömet érteném, hogy ha élt-e kd vele és ha használt-e kdnek Lev. II:124; vedd azt immár eszedbe, hogy ha léssen-e koszorújok Sánd. c. 12; kérdik, hogy ha szükség valae Máriának... Tih. c. 171; emlékezzél meg róla, hogy ha tisztán viselked magadat 177; ítéljék meg, hogy ha helyesek-e az Krisztus fogadási, Pázm. öt lev. 17; versengés támada, hogyha környül kell-e metélni az pogányságból kitértetket Pázm. kal. 523; ítélje el, hogy ha kell-e ész három szót megtanulni Mik. 4. lev.; szeretném tudni, hogy ha gondolkodik-e a változásokról? 13. lev.; mondtam, hogy ha nem lehet-e olyan módot találni? 36. lev.; jól megvizsgálták, hogy ha nem viszen é enni az anyjának 52. lev.; elsőben meg akarám tudni, hogy ha szeretnétek-e még engemet Mik. mul. 141; neked kell megmondani, hogy ha az a szép személy az országombeli-e, ha a városomban lakik-e 246; nem szomorkodnál, hogy ha szereted-e Fal. 549;

Elküldöm hozzá levelem,

Hogyha szeret-e még engem?

Irja bele, hogyha szeret-e,

Azt is, hogyha megvetett-e? Népk. gy. II:101; kérde a legény, hogyha szereti-e Ny. II:421; kérde mindenkitől, hogyha nem látogatta-e a feleségét III:180 (mind a kettő gőcseji közlemény);

választó kérdés: nem igen vehetjük eszünkben, az nap, hogyha hosszabbodik-e avagy rövidül Debr. kalend. 1619. C5.

LVI. A *hahogy* kötőszó.

Használata.

180. A *ha-hogy* és más, hasonló kifejezések összetételét már tárgyaltuk (II:153) és láttuk, hogy ilyenkor magában az első elemben egész mondat lappang. V. ö. *ha-hogy* Krisztus isten volt volna = «*ha* mind így volt volna, *hogy* Kr. isten volt volna, ha emberért született volna, hát ő érte mire holt meg?» Kat. leg. 2648 s köv. — Néha csakugyan még közbeszuródik a két elem közé egy-egy szó, kivált a régibb nyelvben; p. ha későn *hogy* elnyugodt az nap, hamar esőt várj, Cisio G3 = *hahogy* későn nyugodt el; ha néha *hogy* értek egyéb embereket szeretőjükről szólni, akkor én bús lelkem rólad emlékeztén, nem tud szegény mit tenni BB. 26 (ma azt sem mondhatnók: *hahogy* néha értek...; mert itt a föltétel tény); ha csak *hogy* utóbb meg nem javul! Nép, Lehr az id. h. 343 (itt sem mondhatnók: *hahogy* csak utóbb..., mert csak-kal nem használjuk e kötőszót).

Időmondatban a *hahogy* csak elvétele fordul elő; p. «*ha* *hogy* sok ellenség reám fegyverkezék, tőlök megmentem» BB. 1693-i kiad. 32 (Sziládnál 99 «*hogyha*»): adversus unum quum scelesti factio cunctas parasset copias, ipsi incidere in retia; *hahogy* akaratom ellen belém ütközött: vagy magamtól eltaszítottam a szemtelent, vagy karjai közül kieroőködtem Dug. szer. 34.

Rendesen csak föltételező mondatban használjuk, még pedig — legalább az irodalmi nyelvszokás szerint — csak kételkedés esetében, nem pedig mikor a mellékmondat tényleg megtörténtre vonatkozik. Tehát helyesen fordítja Kresznerics így: si forte (újabb szótáraink már nem különböztetik meg a

ha és hogyha kötőszóktól¹⁾, és Reméle, Sprachlehre² 213: «*ha* hogy valaki a sorsával meg nem elégszik: *wofern* jemand mit seinem schicksal nicht zufrieden ist.» — Példák:

a' gondolattal vala, hogy ennek a fogolynak (*ha-hogy* egyszer seibeiből kigyógyulhatott) hasznát vehetné Dug. szer. I:22; azt találtuk legnagyobb szerencsénknek lenni: *ha-hogy* olyas valakinek birtokába juthatunk, ki sorsunkat megszánja, és ügyünket fölfogja 80; *ha-hogy* én Tiamissal úgy nem bántam volna, eddig egymástól elválhattunk volna 87; örömet írnám ezt neked, *hahogy* a toldalék minden örömeimet el nem mérgesítené Kaz. Bácsm.³ 66; *hahogy* a királyok lelke az erővel bírna békében, mint hadban, csendesebben mennének az emberi állapotok Kaz. Sall. 42; és *hahogy* azonban bizonyos más óhajtásokat teljesített volna? wenn indess der maun doch wünsche erfüllt hätte? Kaz. Barnh. 35; *hahogy* szemem bátyádon nyugtatom, szólj, nem fogok rablást követni rajtad? Szenvei, Messz. h. 425; *hahogy* talán reám mosolyg, ha nekem nyújt kezét: akkor . . . ti álomoszlató szerek, meszszére szálljatok Cz. költ. I:20; de a méznél mi édesebb? azt mondja meg, *hahogy* legény! Tompa I:326.

NB. «A mint így nézeget, szemébe ötlük az apja viskója, mindjárt jobban oda néz, *hahogy* az anyját megláthatná» Népk. gy. I:387.

¹⁾ Sőt CzF. csak olyan példát idéznek, melyben — az irodalmi szokástól eltérőleg — tényt jelentő mellékmondat van: *hahogy* tölem elpártoltál, hozzám hűségtelen voltál, már, már, csak maradj el már, Erd. népd.

LVII. A *habár* kötőszó.

Használata.

181. *Habár* tisztán megengedő kötőszó. Elemei nyilvánvalók, hisz mind a *ha*, mind a *bár* külön is megengedő kötőszók,¹⁾ és nemcsak a régiségben, hanem mai íróinknál is találkozunk még egyazon mondatban a *ha-bár*-nak két különálló elemével. Például: *ha* urunk Krisztus bátor isten ne volt volna Tih. c. 74; mint a mennykőütötte boglya — *ha* veri *bár* sűrűn a jég, az meg nem menti..., Vajda J. találk. 115 | *ki* nem ragaszkodik e léthez görcsösen, *ha bár* elaggott, *bár* szerencse nem mosolyg reá? Vajda J. új. költ. 86 | *ha* megengedem is *bár*, hogy Arrianus őt csak a szebbik oldalról festette, az mindazáltal igaz lesz csakugyan, hogy...: und gesetzt auch, wie wir gerne gestehen, dass ihn Arrian nur von der schönen seite gemalt hätte, so bleibt doch immer so viel gewiss, dass... Kaz. Diog. X; mért nincs szárnyam? de *ha* volna is *bár*, sas röptével sem érném el őt már Cz. nép. 27.

A *habár* kötőszó még a megengedő *is*-t is fölveheti maga mellé, minden jelentésbeli különbség nélkül. Egyébiránt használata nézve a *noha* kötőszóhoz látszik közeledni, a mennyiben inkábbényt kifejező mellékmondatokban szeret szerepelni, mintsem föltétes állításokban. — Példák:

a) a mellékmondat tényt fejez ki (jelentő mód): *habár* egy részt csodálnom kell, de másrészt kell szánnom is Shak. XIII:29; az kíván-

¹⁾ Az utóbbinak teljes alakja *bátor*, mint az I. kötetben láttuk; v. ö. «ez az út *ha* *bátor* keskeny is, de nem hosszú» Vajda, Kriszt. I:223b.

tatott tőlem, hogy habár Br. ur, mint sárdobáló szekérkerék bánt velem, én ellenben mint hímes tojással bánjam Br. úrral Szép. Figy. IIb:373 | mondja ki bátran a mi lelkén fekszik, h a b á r a jámbus megsántul is belé A. Haml. 56 ;

b) a mellékmondat állítása föltétes (föltétes mód): én megtalálom a rejtett valót, habár a föld központja rejtne A. Haml. 49 | ha bár szabadságában volt volna is újra elhagyni, többé ugyan el nem hagyta volna: q u a n d elle aurait été libre de le quitter encore, elle n'y aurait pas consenti Kaz. munk. I:264; habár oly vékony lett volna is, a milyent tündérek szoktak tőfokába húzni, még az ily vékony sugárka sem bírta volna azt a nagy sötétséget általütni Mer. er. népm. I:114; ha bár addig mennél is, míg a két szemeddel látsz, soha oda el nem jutnál Mer. Dun. I:120; ha bár minden rózsza leányvá válnék is, galambomnak párja nem származnék mégis Erd. népd. ;

fölszólító móddal ritkán (v. ö. az egyszerű *bár* mellett használt fölszólító módot 81. §.): mit használ vele, ha bátor mind ez világot elnyerje, Érdy c. 181 b; ha bátor ember mind az egész törvényt megtartsa, avagy mind az szent parancsolatokat belteljesítse, és csak az egyikben megtántorodjék, mind az többiben is bűnös 541 | v. ö. ha Krisztus bátor isten *ne* volt volna, hanem csak tiszta ember; nem vonta volna az eredetbűnt Tih. c. 75.

Habár elliptikus módon az egész mellékmondat helyett is használható: «Minna: Az a tiszt, kinek miattunk innen ki kelle menni — Fogadás: Úgy is csak elobsitolt tiszt. — Minna: H a b á r!» («wenn schon!») Kaz. Barnh. 42.¹⁾

NB. «A legszemérmesb lányka is pazar, keceit h a b á r a holdnak fölfedi» A. Haml. 22: itt a *ha bár* nem tartoznak össze, hanem a *ha* föltételező kötőszó (ha keceit fölfedi), a *bár* pedig külön megengedést fejez ki (bár a holdnak = h a c s a k a holdnak is). — Ellenben éppen a föltételező *hacsak*-kal szemben áll mint tisztán megengedő szó a *habár* ebben a mondatban: «Az első esetben könnyen fogadnánk el bármit, h a c s a k hiányt pótol; az utóbbiban meg könnyen utasíthatnánk el akármit, h a b á r hiányt pótol.» Ny. V:245.

¹⁾ V. ö. «S bár! Bár akarja...»: Und wenn auch! Wenn er es auch wollte... Kaz. Em. G. 350; «Én velem Pesten valaminek kell történni, de a mit teljességgel nem értek. Bár! Csendesesen várok mindent!» Kaz. lev. II:272. — V. ö. még «*bár is*» és «*ha is*» I:51. l. jegyz.

LVIII. A *bárha* kötőszó.

Használata.

182. *Bár-ha* ugyanazon elemekből áll, mint *ha-bár*, csakhogy megfordítva, v. ö. *hogy-ha* : *ha-hogy*. Régi irodalmunkban úgy lát-szik nem fordul elő, s legrégibb példánk Gvadányiból van idézve. Jelentésére nézve is megegyezik az előbbi kötőszóval, de ritkábban fordul elő föltétes-módu mellékmondatban, úgy hogy egészen a *noha* egyértékesének tekinthető. — Példák :

a) megjutalmaz bár ha nem hajlandósággal de sennyedékekkel teljes lankadtsággal Gvad. nót. pok. 60; nem lehet kimondanom, bárha eltemet, Bajza I:57; bárha csügged hív barátod, a te szíved ez ne nyomja A. «Oh ne nézz rám» ; mert, bárha Piroskát visszaadá sírja, ott ég a haláljegy bús képire írva A. TSz. VIII:31; bárha nem eléggé, lakol így is e nő IX:33; ellenben a kéj, bárha fényes angyal a társa, ganajba duszkal A. Haml. 32; s bárha fogoly voltam, lett jóakaróm elegendő, Győry V.; útra kelt, fogadván, hogy elfog bennünk', bárha nem tanácsos magának jönni, Rákosi, Cymbeline IV:2;

b) de bárha aludt volna oly mélységesen, mint . . . : mégis fel kelle ébrednie Jók. hétk. II:168.

Az *is* kötőszó ritkábban járul hozzá: «bárha ereje nincsen is, akarátja még is dicséretes: ut desint vires, tamen est laudanda voluntas» Vers. anal. II:264; «bár ha ifiúcska is, még is okosabb náladnál: utut juvenis sit, te tamen prudentior est» 399; csak megírnám azt a verset, bárha fú is hidegen, Tompa I:282.

Bárha azonkívül, hogy megengedő kötőszó, CzF. szerint «óhajtást jelent s a. m. vajha»; de ez az alkalmazása meglehetős

ritka¹⁾: «a kegyetlen istenné bár ha színlett szeretettel szívem boldoggá tenné, vajha tüzem apaszthatná könnyeimnek árjait» Kisf. S. kes. szer. I. én.; oh bárha még a hajnal is utóbbad feslenék, Cz. költ. I:20; bárha éreznéd! Rákosi, Cymbeline II:3; «bárha a tanárok vesszők helyett zöld ágakkal fonnák körül kathedráikat; bárha a tanulók édeklődését, naiv tudásvágyát fölébreszteni, nem pedig brutálisan visszariasztani iparkodnának» Tanár. Közl. 16:596. — Egészen szokatlan pedig *bárha* ilyen értelemben: bármikor, akármikor; v. ö. «a konkurrenzia jobban előtérbe lépett, mint bárha» PNapló 34:148, 3. l.

¹⁾ Ezt az alkalmazást az magyarázza meg, hogy *bár* (*bárcsak*) és *ha* (*oh ha, vajha* stb.) külön-külön közönséges használatú óhajtó szók. De érdekes, hogy *habár* óhajtásban nem fordul elő.

LIX. A *noha* kötőszó.

Alakjai és eredete.

183. A XVI. század irodalmában néha ilyen alakban olvassuk : *nuha*, így RMK. II:213, 279, 329. Az egyszerű *no* indulatszó helyett is előfordul *nu* : «*nus osztán ? quid postea ? quid tum ?*» SI.

A *noha* kötőszót már Kassai szókönyve a *no-ha* elemekre bontja, és CzF. szótára ez elemzést így erősíti : «Hogy e szóban föltétel fogalma rejlik, abban nincs kétség, mert ezt a *ha* világosan mutatja ; a mi pedig a *no* jelentését illeti, itt a *no* indulatszónak cselekvésre biztató, mintegy bizonyló értelme szolgál alapul». Imre S. is, midőn említi, hogy a *no* indulatszó «valóságosan kapócs-szóul szolgál legendáink elbeszéléseiben s Tinódinál», egyúttal megjegyzi, hogy «a *no* pathosát a *noha* tartja fenn» (Hibás szól. 162).

Hogy a *no* indulatszó, egyéb használatán kívül, ráhagyólag, megengedőleg is mind untalan előkerül, az ismeretes dolog ; v. ö. *no*, nem bánom ; *no* jól van ; *no* menj csak ! («4. Van ráhagyó, mintegy beleegyező jelentése is : *no no !* isten neki» CzF.) Előfordul így már a régieknél is gyakran ; p. *no ámbár* legyen úgy, ugyan is csak kínlódtam BB. 38 ; *no ámbár járjon* [=hadd-járjon, hagyján] —monda— Menelaos öccse, bátor immár elmenjünk BB. 220. És előfordul megengedő mondatban úgy is, hogy valóban ellentétes, megszorító mondat következik rá ; p. «*no bátor* ne volt volna Jézus ez jegyes, bátor volt volna csak ez világnak ő királyának ő fia : még es nagy mondhatatlan keserőséggel vált volna ő tőle» Kat. próz. leg. ; «kinek monda a bika : *No* mostan szarvaddal jössz előmbe, de ha az elmegyen ki engemet űz, megmutatom neked, mennyivel nagyobb a bika a kecskénél» PG.

mes. 134: — mind a két példában a *noha* kötőszót is oda tehetnők a *no* helyébe. — Végre pedig a mai népnyelvben még előfordul a *noha* úgy is, hogy két elemét két külön szónak ejtik s az első után egy kis szünetet tartanak; p. így: «Akkor aztán alszik. — No ha nem alszik is, de...» (Csepreghy, Sárga Csikó).

Sokszor gyöngébb az első elem értéke, illetőleg nem megengedést, hanem csak következtetést vagy más beszédbeli átmenetet jelez, úgy hogy az egész *noha* (ilyenkor inkább *no ha*) egyszerűen föltételező értelemben van használva; p. azért *no ha* mit tehetsz, légy segítségemre: *sed si quid potes, succurre nobis* PG. evang. 90; *noha* volna nekem csak most jó borom, fejem bátorodnék, hangos lenne szóm, Tinódi; *noha* engödelmesök ti nem lesztek, az császárnak haragjában ti lesztek, u. o. 118; *no ha* úgy van, jere bé hát, eltöltünk itt egy éjszakát Népk. gy. I:140 | bíró *ha* ítélnék, kalmár *noha* mérnék: ilyen igazságot tenni bizony félnék A. BH. I:20. — Megemlíthetjük itt az Ehrenfeld codexnek azt a sajtóságos szokását, hogy a *mintha* jelentésű *hogyha* mellé odaveti hátul a *na* indulatszót; p. *hogy hana* kellett volna menniük erős hadra: *ac si deberent ad bella funesta procedere* 146; mit dicsekedel, hogy hana nem vetted volna? *quid gloriaris, quasi non acceperis?* 32; *hogyhana* megholt volna: *quasi mortuus* 68 stb. stb.

Érdekes találkozás, hogy a szlávtságban is a *no* indulatszóból, *verum*, *sed* jelentésű kötőszó vált (Dobrowsky inst. 444).

Megengedő használata.

184. A *noha* kötőszó abban egyezik a mellérendelő *ám*bar, *ugyan*, *jóllehet*, s az alárendelő német *obgleich* és latin *quamquam*, *tametsi* kötőszókkal, hogy a megengedő mondat tartalma mindig tényleg megtörtént vagy megtörténendő cselekvés, — míg a *ha*—*is*, *habár*, *bárha*, *bár*, *akár* kötőszók kétes és valóttalan tartalmu mondatokban is szerepelnek. Azért szokatlan a *noha*-kezdetű mondatban a föltétes mód használata; ¹⁾ v. ö. «*noha* meglelelnék ez ilyen igaz ember, de ez csak

¹⁾ A fölszólító mód meg éppen nem fordul elő (v. ö. a megengedő *ha* mellett előforduló fölsz. módot, 175. §.); Mikesnél mul. 31 gallicizmus-

ember volna» Horv. c. 40 e h. ha megleletnek is; «örömet elnyel-ném, noha méreg volna: de elő kell adnom, nem tehetek róla» A. TSz. II:43 e h. ha méreg volna is. Arany szükségesnek is tar-totta, hogy a «Glossarium»-ban kitegye ezt a mentegető magya-rázatot: «noha: habár II:43».

A *noha* kötőszónak az ellentétes, megszorító mondatban ren-desen megfelel egy-egy megszorító kötőszó, rendszeren *mégis*, *mind-azáltal*, *azért*, vagy *de mégis*, *de mindazáltal*, az egyszerű *de* is, kivált régiebb íróinknál. Ezek a kötőszók azonban nem állhatnak a társmondatban, ha a megengedés, tehát a *noha* is, az utómondat-ban van. — Példák:

a) az angyalokat (noha ők is testetlenek, mint az isten) kiábraz-ták, Pázm. öt lev. 59 | nem gondolta volna, hogy grófné legyen belőle, noha jó erkölcsiért megérdemlette Mik. I:121; lebzsel kész-akarva, noha bírna¹⁾ dolgot, mert erős mint marha A. Toldi II:9;

b) noha az hit el nem fogy, mind az által nincsen minden-kor egyaránt való ereje az emberben Fél. tan. 290; noha kevesen ismer-rik vala, mind az által igen könnyen ismeretségre juta, Decsi Sall. 51; noha rettenet szíve úti félelmeiktől, készül mindazáltal, Gyöngy. MV. I:57 | de noha testi állapotja szerint rút és éktelen, az ért elméje sze-rint gyors és okos PG. mes. 8; noha így szól, mind az által, a mivel az urának tartozik, azt az ért ugyan a latornak adja Magy. orsz. roml. 20 | noha Macrin bír vala Misiával Pannóniával, de még sem ér vala az magyarokkal Helt. kr. 11b; noha fegyveretek vagon, de még is az ellenségeknek fejekre árultok: cum habeatis arma, licemini hostium capita, Forró Curt. IV. 1:2 | az emberi egy testben noha egy élet vagon és egy lélek, de mindazáltal sokak az tagok Tel. ev. 118; noha az emberi okosság meg nem foghatja, de mindazáltal nem kell megutálnunk 142 | noha nagy veszedelmekbe engedi őket esni, de ott el nem hagyja u. o. 126; noha különb nemzetekből állottak, de okos vezér alatt egyesek voltak Zr. I:23; ezek noha keresztények, de bennünket gyűlölnék Mik. I:135; noha akarnám²⁾, ha arra rea állottál volna, de azzal nem törődöm, ha ellent tartasz is benne Mik. mul. 280; noha kívántuk volna²⁾ megtudni, hogy micsoda helyt vagyunk, de más napra

nak látszik: «noha atyja légy Eleonórának, de lehetetlen nagyobb keserü-séget érezned, mint én érzek.»

¹⁾ Itt a föltétesség csak látszólagos, mert hiszen tényleg bírja a dol-got; l. a kellene, akarna, -hatna-féle föltétesalaku szólásokról Ny. VI:151.

²⁾ E két mondat igemódjára nézve l. az előbbi jegyzetet.

hagyók, hogy eljárjuk 316; noha szomorúságban voltunk állapotunk iránt, de olyan csendesen elnyugvánk... u. o.

A *noha* kötőszót sokkal ritkábban kíséri a megengedő *is*, mint az egyszerű *ha* szócskát. Legtöbb példát még Mikesből idézhetünk: a ki noha nagy szívbeli szomorúságban volt is, de azon igyekezék, hogy megvigasztalhassa Dom Fernandot, Mik. mul. 18; noha Beatrix víg természetű volt is, de látván szép asszonyának keserűségét, ő is ahhoz akará alkalmaztatni magát 20; noha mindezek nem látszottnak is valamely nagy dologra menni, mindazonáltal S. igen nagy örömben volt 217 | noha magját nem vetettem is, megtermette a rossz gyom kártékony virágját, Dug. Etelka.

Még ritkábban kísérteti magát a *noha* egyéb megengedő kötőszókkal; p. n o h a u g y a n ezeket a feleleteket én nem vetem meg, nem is ócsárlom Bethl. él. 126; noha bár mostanában efféle háborgatás gyakorta ne történjék.... Pécsi, szűz. 57 b; noha bár szinte azt mondta is, mit gondoltok vele? Mel. préd. 5.

Elliptikus megengedő mondatok: «mert, noha nehezen, de töled elmegyen» BB. 165; fogadá ezt kobzos, noha fájó szívvel A. TSz. XI:66; Piroska ürüggyel áztatja, halasztja, noha bajjal-üggyel u. o. VIII:34. — Szokatlan *attractio*: «Akarod, hogy végrehajtassék e vétek, hogy elkárhozzék e noha gonosz lélek? — Nem akarom» Vajda J. Béla kir. 15 (= akarod, hogy elkárhozzék e lélek? noha gonosz).

A *noha* kötőszó a mellékmondatnak elején áll, mert a benne foglalt *no* szócska voltaképpen az előbbi mondattól való átmenetet jelzi. Csak verselésben fordul elő néha, hogy kötőszónkat a mondatnak belsejébe vetik, még az ige mögé is, sőt a legvégére a mellékmondatnak. Példák: az angyaloknál noha egy kevésbé kibebbé tőd: de nagy dicsőségesse teremtéd ötet MA. 8. zsolt. | veszek rám noha nagy terheket, mindazáltal végzem mint lehet ezeket Gyöngy. Char. 124 | így lön kegyelmes király ő fiának, rút vala noha, választá magának Born. én. 203; most rab vagyok noha, de talán valaha örömben lehetek, Thaly adal. I:200; míg a valódi — csont és vér noha — tán úgy sikoltott, mint másszor soha A. III:437.

A többi megengedő kötőszókat, melyekkel *noha* alkalmilag

váltakozik, már tárgyaltuk (XX.—XXIV. és LIV.—LVIII. számok alatt). Ezen rokonértelmű kötőszókhöz járul még a népies *„azért hogy”*-féle szerkezet: azért hogy én olyan szegény vagyok, barna legény szeretője vagyok (l. a 117. cikk végén). Ehhez hasonlít a *„daczára hogy”*, melyet századunknak mintegy közepe óta az irodalmi nyelv kapott föl; p. «de daczára, hogy egész uton áztunk, a gyárt működni nem láthattuk» A. élet. 103. Viszont a népies nyelvből való az érdekes *hiába* kezdetű főmondati szerkezet, melyben ez a határozó már magában a megengedő mondatban lerontja ennek nyomatékát; p. «de mint ibolyácska, hiába nem látni, messze bírja kedves illatát bocsátni: úgy . . .» A. Rózsa és Ibolya I.

NEGYEDIK FEJEZET.

A módhatározó kötőszók.

A módhatározó mondatok általában.

185. Módhatározó mondatokkal már eddig is többször volt dolgunk. Először is a *hogy* kötőszóval jellemzett főnévi mondatnál, mely egyúttal az általános módhatározó, továbbá az eszközhatározó mondat szerepét is viseli. Azután azon *hogy* kötőszónál, melyet esetleg más-eredetűnek tarthatunk, s melyet ma mindig így mondunk: *a hogy*. Ennek már az előbbiektől különböző jelentése van, mert a módhatározásnak mindig csak egy különös nemére, az összehasonlításra szolgál. S az *a hogy*-gyal rokonértelműek, a mennyiben ugyanezt a szolgálatot végzik (kettőt kivéve: *mennyiben, mennyire*) mind azok a módhatározó kötőszók, a melyek még hátra vannak:

mint (valamint), miként, mikép, mennél v. mentől.

Ezek közül az utolsót csak egy különös viszony jelölésére használjuk, t. i. az aránymondatokban. A többi azonban egymás közt rokonértelmű, úgy hogy az egyszerű összehasonlításban folyvást váltakoznak. Érdekesen megvilágíthatja ezt a körülményt egy-két példa a különböző bibliafordításokból:

Máté 2:4: illi fecerunt, sic ut erant edocti:

Műnch. c.: azok úgy tőnek, miként tanéjtották vala;

Jord. c.: azok az onképpen tőnek, miképpen valának tanojtván;

Pesti G.: amazok akképpen tőnek, mint megtanítottak vala;

Sylv.: azok akkippen tűnek, mikippen reá tanították vala;

Kár.: amazok úgy cselekedének, az mint őket megtanították vala.

Vagy például a miatyánkban :

Vulgata : fiat voluntas tua, sicut in caelo, et in terra :

Münch. : legyen te akaratod, miként mennyen, és azonként földön ;

Pesti : legyen te akaratod, melyként mennybe, azonképpen földön is ;

Sylv. : legyen az te akaratod, miképpen mennyben, azonképpen az földön és ;

Kár. : legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy itt a földön is.

V. ö. még : mert isten nem úgy fenyeget, mint ember, sem gerjesztetik haragra, miként embernek fia, Bécsi c. 27.

A *mint* mindig elfoglalhatja a *miként* és *mikép* helyét, de viszont emezek amazt csak az egyfokúak összehasonlításában pótolhatják, sőt még ilyenkor is vannak egyes állandó szerkezetek, melyekben csak *mint*-et használunk. Például a *mintha* és *mintegy*-beli *mint* helyett csak nagy ritkán lép föl a *miként*, *mikép*, sőt még a *valamint* és a *mint* is. Az egyenletlenség esetében pedig, tehát főleg a közép-fok mellett, csupán az egyszerű *mint* használható, nem a *mint*, *valamint*, sem *miként*, *mikép*.

Visszont az eddig említettek mellett még két kapcsolattal találkozunk, de csak nagy elvértve, azért elég ha itt említjük őket :

a) *mi-módon* : hogy *mymodon* én cselekedem, ti is azonképpen cselekedjétek Wink. c. 47 ; *mi modoñ* : *quomodo* Sylv. új test. I:140 ;

b) *mi-szerint* : és tőnek, mizerent nekik szerzette vala Eliachim: et fecerunt, *secundum quod constituerat eis Eliachim*, Bécsi c. Judith 4:7.

Ha egy tárgynak, vagy akár két tárgynak két különböző tulajdonságát hasonlítjuk össze, akkor a mellékmondatot rendesen így kapcsoljuk a főmondathoz : *olyan* — a *milyen*, *oly* — a *mily* ; p. olyan széles, a milyen hosszú. Ellenben más nyelvek ilyenkor is az *így*—*mint*-féle szerkezetet használják, p. tam *latus quam longus*, so *breit wie lang*. A mi nyelvünk csak kivételképp alkalmazza az összehasonlító kötőszót : « *oly* utálatos, a *mint* fényesnek látszik » Fal. 560 ; « *oly* ritka hozzájutni, a *mint* közönséges csak az alját járni » Fal. UE. I:203 (hasonlóképp Kazinczynál : hallaná csak Nagysád, *mint* egészen más ő, mikor a maga kényén

van: Sie sollten ihn nur sehen und hören, wenn er sich selbst gelassen ist Kaz. Barnh. 101).

Az összehasonlítás mellérendelt mondatokkal is kifejezhető, még pedig minden kötőszó nélkül is; p. egy iteze gyomrában, kanál víz a tengerben [akár egyszerű mondatnak is érthető: egy iteze gyomrában kanál víz a tengerben] közm. Erd. = egy iteze gy. annyi, mint k. víz a t.; «fia miatt, ki — úgy hallszik — egy juhász leányát vette feleségül» Shak. II:211 = ki — mint hallszik — egy juhász...

Ezen mellérendelő összehasonlításnak közönségesb esetei a következők:

a) Egyfokuak összehasonlításában a teljes egyenlőséget — mint már láttuk I:228 — *mint akár* kezdetű mondatnál szoktuk kifejezni s ebből aztán az alárendelő kötőszó el is maradhat: szívos az élete, mind akár a macskának Ny. III:55; olyan sápadt, mint akár egy csöppentett tökmag V:324; — olyan ragyogós fekete, akár a bogár Népk. gy. II:383; lig-lóg akár a B.-né majkója Ny. V:264; szíttuk a jó szivarokat, akár az urak Ny. VII:232; — úgy ment, akár csak egy kazal repült volna AL. népm. 70; olyan gyönyörűséges szép volt, akár csak egy arany galamb Népk. gy. I:481. — Sőt *mintha* helyett is *akár-ha*: «ez oly zavar, akár ha szembekötve voln' a harcz»: the disorder's such, as war were hood-wink'd (so arg ist die verwirrung, als ob dem krieg die augen wär'n verbunden) Rákosi J. Cymbeline V. fv. 2. sz.; «úgy dicsekszik vele, akár ha bakja volna»: he brags his service, as if he were of note, u. o. V:3.

b) *Nem egyéb* és evvel egyértékű kifejezések után *mint* helyett a megkülömböztető *hanem* használható régiesen¹⁾ (l. erről a 60. cikket). Példák: a méz nem egyéb, hanem méhek szűrte bor Misk. vadk. | nincs más mit tenni, hanem az éjjel szök-jünk meg AL. népm. 18; az [a kérésem] biz nem egyéb, hanem öltözködjél fel paraszti ruhába... Mer. Dun. népm. II:152 | nem egyébért vettem, hanem csak ezért Tel. ev. előb.; senki meg nem koronáztatik egyéb, hanem csak a ki jó módon viaskodik u.

¹⁾ Azért Verseghi e helyettesítést nem tartja egészen helyesnek: «Mi igazságosabb, *hanem* (rectius *mint*) a józan észnek engedelmeskedni? quid justius quam sanae rationi oboedire?» anal. 400.

o. 115; nem töltötte egyébbel az időt, hanem csak sollatással, Kriza Szép. Figy. II. 2:14 | mik vagyunk mi, h a n e m h a g y a r l ó eszközök? Csiky K. Atala 50.

c) Ugyanazon esetben a *csak* szócska — mely a *hanem*-et, mint láttuk, kísérheti¹⁾ — egymaga is elég a két mondat összekötésére. Példák: valami jó vagyon emberben világon, senkitül egyébtül, csak istentül vagyon RMK. II:29; nincs egyéb, csak Kádas, ehhez segítsége Gyöngy. MV. III:38; nem volt abban egyéb, csak arany Jók. RR. I:53.

A népies nyelv szokás e kifejezéseket rövidíteni szereti, még pedig úgy, hogy *vagy* az *egyéb*, vagy a *csak* szócskát hagyja el, s az utóbbi esetben *egyéb* a. m. kivéve (v. ö. «egyéb hogy: præterquam quod» Kreszn.; ez talán csak Dunán túl járatos ellipsis). Példák:

ne társalkodj csak jóbírű emberekkel FMMin. II:382; az erdők madara ha párjára talál, nem választja azt el tőle, csak a halál, Cz. nép. költ.;

a ki nem mosolygott soha, egyéb gúnyból, Zichy A. Elbesz. 67; Jók. é. 228; Bánóczi, Lewes phil. tört. I.; arra a következtetésre semmi sem ad se okot, se jogot, egyéb az 'is' szó, Lehr Ny. VI:67 | «amaz esetben el kell maradniok (egyéb némely tájbeszédben), emebben csak akkor maradhatnak el, ha ...» Lehr, Toldi 281.

Úgy látszik, hasonló kihagyás eredménye ez a sajátságos siroki szólásmód: «nem voltam még nála, a kit most» Ny. VIII:567, azaz nem voltam még nála t ö b b e t, m i n t a m i t m o s t v o l t a m.

Az összehasonlító mondat helyett módhatározó is használható, úgy hogy az összetett mondatból egyszerű válik. A *mint* kötőszó «jobbára fölcserélhető a *-ként* határozóval, p. ördögként utálok, fiamként szeretem, ezek h.: mint ördögöt, mint fiamat» CzF.; a titkolt bú Hydra fejeként bokrozik Gyöngy. Char. 153 (V. ö. férfiuval ne egyesülj úgy, mint az asszony állattal: cum masculo non commiscearis coitu femineo Kár. bibl. I:105.)

Az összehasonlító mondatoknak egyik sajátossága még az, hogy maguk az összehasonlító k ö t ő s z ó k egyfoku hasonlatokban

¹⁾ V. ö. még: «jogból mit se látunk, mint csupán árnyoldalát» A. Arist. II:45.

gyakorta párosával jelennek meg.¹⁾ Például: tudnod kell, hogy isten egy állatjában, mint miképen olvassuk az Credoban RMK. II:127 | olyan szép színe, mint rubint gyémánttal miként illik egybe BB. 15; nem szólhat ő, mert hogyha úgy beszél, mint a miként érezni megtanult... Sár. tromb. 157 | leggyakrabban *mint a hogy, a mint hogy, valamint hogy, miként hogy, miképpen hogy*, l. ezeket s más hasonló kifejezéseket II:98 (l. még alább a *minthogy* kötőszót.²⁾ — Ide számíthatnók még az ilyen fölös kifejezéseket: *mint a milyen, mint a mennyi* e h. *mint*, vagy *a milyen, a mennyi*; l. ezekről alább a 190. czikket.

¹⁾ Összehasonlíthatnók a német köznyelvi *als-wie*-t, ha nem tudnók, hogy az *als* eredetileg mutató névmás: *all-so*.

²⁾ V. ö. kérdőleg: *mint és miképpen* Zvon. post. II:122: ird meg voltaképen *mint és hogy* vagytok, Thurzó lev. I:93.

LX. A *mint*, *valamint* kötőszó.

Alakjai és eredete.

186. Codexeink jobbra így írják: *ment*, p. Ehr. c. 20, Bécsi c. 46, Tel. c. 225, Döbr. c. 19, *menth* Lev. I:77, 246 stb. stb. (De másokban *mynt*, *mint*, így Jord. c., Virg. c. stb.) Néhol pedig még két *e*-vel olvassuk: *meent* Lev. I:246 stb. E szerint amaz egy *e*-s *ment*-et is *mént*-nek olvashatjuk, s ez úgy viszonylik a későbbi *mint*-hez, mint *részént*: *részint*, *szerént*: *szerint*, *még*: *míg* stb. A *mént* alak egyúttal igazolja Kresznerics **mi-int* elemzését, mert tudjuk, hogy az *-int* rag előbb *-ént*-nek hangzott. Ez a rag különben is módot határoz, mint az ilyen kifejezések mutatják: *szája izént*, *vérént* v. *vérint* stb. Kiejtés tekintetében pedig **miént*: *mént* (*mint*) = *miért*: *mért* = **miég*: *még* (*míg*). — A rokon nyelvek közül az osztjában találunk egy föltűnően egyező kötőszót, de annak elszigeteltsége bizonytalanná teszi az egyezést, a mint hogy Hunfalvy P. is óvatosan nyilatkozik róla NyK. XI:99: «A *met*¹⁾ ,mint' Castrennél *ment*, p. *tament* olyan mint az, *t'iment* olyan mint ez. Bátran lehet tehát az osztják *met*, *ment* szót a magyar *mint* szóval azonosítani, jöllehet a tökéletes egyezés majdnem kétkedővé teszi az embert».

Újabb nyelvjárásainkban nagyon elterjedt az a kiejtés, mely a véghangot meglágyítja: *mind*. Így ejtik Dunán túl, továbbá a palócoknál («*mint* helyett mindenkor *mind*-et hallani nálok» TGYűjt. 1819. VI:38, jegyzet), a székelységben («egyél bátran, *mind* otthon» Kriza vadr. 355, sőt «*mindha*» 358) s a csángóknál

¹⁾ P. a szótárban 217. l.: *novi met loñs* fehér mint a hó, *met izi* mint az. — De már a megfelelő mutatók így hangzanak: *idi* így, *tam-idi* úgy.

(«ez e világ olyan világ, mind a mogyorófavirág» Ny. III:568). — Igy aztán el is vész a szóvégi mássalhangzó és p. Dunán túl mássalhangzó előtt rendszeren csak *min'* marad: *min'ha*, *mim-mikor* stb.; így: «több az eszi, *minn* a papnak» Ny. VII:133 Pest megyéből; «úgy elvitt minket, *minn* a pislogás» II:88 székely közl. — A régiségben egy más rövidülésével találkozunk: «*olyma* panasolván»: quasi conquerens Ehr. c. 10; «az fraterék az tartományokban *olyma* negyven esztendeig viaskodtanak» Dom. c. 316. Ez alig lehet egyéb, mint a gyakran előforduló, s mint alább fogjuk látni, ugyanily jelentésű *oly-mint* szónak elváltozása.

E kötőszónak névelős alakja az *mint* Mel. herb. 65 (*azmint* Thewrewk, Nyelvkincsek 33), «a *mint*vel *ammint*» Vers. anal. II:377, *ammint* Tih. c. 247, *ammynt* Lev. I:28, *a'mynt* Érdy c. 10 b, *a mynt* 566; — érdekes ez: *emynth*, kétszer fordul elő egy 1547.-i vasvári levélben s u. o. *emynemew* (Lev. I:46), a mint hogy ugyanazon a vidéken, Göcsejben, ma is használják a névelőnek másik alakját: *ez, e*.

Erre az *a mint*-re nézve megjegyzendő a nyelvszokásnak az a sajátos megállapodása, hogy csakis teljes, ígés mondatokban és csak egyfokuak összehasonlításában használjuk, nem pedig hiányos mondatban, sem középfok után. Azért fönnakadunk például a következő két mondatban: «a mint a tündöklő nap, úgy az igazság mindent megvilágosít» Fal. 532 (hiányos mellékmondat); «így nem látom semmi módját, hogy tudósabb legyek abban a nyelvben, a mint vagyok» Mik. 4. lev. (középfok után; — «úgy, és ne feljebb, böcsüljenek, a mint méltók vagyunk» Pázm. pr. 57: itt a mellékmondat első sorban az úgy-hoz fűződik, nem a középfok-hoz). — Ugyanez az *a mint* a *mintegy* és *mintha* kifejezésekben sem használható.

A *valamint* mellékalak szintén nem használatos középfok mellett, de az egyfokuaknál a hiányos mellékmondatokban is használjuk, az ígésekben is. A *mintegy* és *mintha* kapcsolatokban azonban ezt sem tesszük a *mint* helyébe.¹⁾ — Külömben ma csak az

¹⁾ Csak kivételesen fordul elő: «olyan meleg szél jött reánk, valaminta az ég kemenceze mellett mentünk volna el» Mik. 15. lev.; «valaminta velök lett volna születve, fiáról szálla fiára harag» Vör. Két szomsz. I.: «úgy, valaminta pogány szellem bírná, könyörögve szólítá a holdat»

irodalmi nyelv ismeri ezt az alakot, a népnyelv, az élőbeszéd nem él vele.

Az irodalmi nyelvben is csak mint kötőszó él még ez a *vala-mint*, holott azelőtt határozatlan névmásul is használták s annyi volt mint 'valahogy'. Példák:

szerencsétlenségben valamint ne akadj Nszomb. kal. 1613. C3; óják lábait mint szemek fényét, hogy valamint ne üsse a kőben BB. 111; megmondom előtted kinom indítóját, csak hogy enyhíthetnéd valamint forróját Phil. Flor. 7; procedáljon ezen punctum iránt: valamint praecipitantiával ne romoljon falban intentiónk Mon. Irók 27:181; sies-sünk visszamenni, valamint az aluvó ellenséget fel ne költsök u. o. 227; könyörögj előtte, ha valamint megszánna Illef. Jephtha 31 | ha az dolog előmehetne, valamint és valahogy az Massivát megölné, Decsi Jug. 31; ezeket, valamint s valahogy, de oly formán fejtegetik s értik, hogy az bötü helyén maradjon Pázm. kal. 501; avagy valamint valahogy az írás méltóságos voltával azt megerősítsék Zvon. Osiand. 14 | de valamint [= akármint, akárhogyan] vitetett oda, az hadd járjon, igaz elég hogy ott volt Szék. I. krón. 216.¹⁾

A *mint* szócska természetesen mint kérdő névmás is használatos. Példák:

lásd meg, mint vétkeztél Virg. c. 12; Jord. c. 67, 722; te tudod, mint hagytad az te atyádat Kár. bibl. I:484; mint lón dolga? Misk. vadk. 4; ki tudja, mint leszen a más világ állapota? Pázm. pr. 31; már régen láttalak, mint vagy? ez is módos üdvözlés Fal. NE. 26.

u. o. — Itt említünk még egy mellékalakot: *valamint ségesen* Pet. vegy. m. III:170, Jók. RR. III:138, v. ö. *mihent ségesen*, l. «Önállósított határozók» Budenz-Album 80. l.

¹⁾ Ezen *valamint* és a rokonjelentésű *valamennyire* egymásrahatásából lettek a következő alakok, melyeket XVIII. s XVII. századi íróinknál találunk: *valaminténnyire*, *valamenténnyire*, *valamentére*, *valamente* (-é?), sőt «*valamentébb kiterjedtebb*», l. a nyelvtörténeti szótárt. — Megemlíthetjük még a *mint*-nek egy másik összetételét: *akármint*; akár mint mondja Tih. c. 14; azt parancsolja isten, hogy lelkünket őrizzük: de nem akármint, hanem szorgalmasan Pázm. pr. 821; nem akár-mint s akár-kinek ígérte isten az örök életet 176.

Egyfokuak összehasonlítása.

187. Egyfokuak vannak összehasonlítva a következő két példában: én úgy láttam, mint mondod; én úgy láttam, mint ő. Különböző-fokuak, egyenetlenek vannak összehasonlítva ezekben: én jobban v. máskép láttam, mint mondod v. gondolod; én jobban v. máskép láttam, mint ő. — Mindegyik párban az egyik példa mellékmondata teljes, a másik hiányos. Az összehasonlító mellékmondat többnyire hiányos, ígétlen, mert rendesen az ígében van kifejezve a «tertium comparationis», az, a mire nézve összehasonlítunk két tárgyat, úgy hogy ugyanazt az ígét kellene a mellékmondatban ismételnünk, ez pedig fölösleges.

Azonban sok esetben mégis teljes a mellékmondat (s csak ilyenkor használjuk az összetett *a mint* kötőszót), még pedig először is olyankor, mikor két külön cselekvést hasonlítunk össze. Ha e két cselekvés igealakkal van kifejezve, akkor természetesen a mellékmondatra is jut külön ige. — Példák:

kin szívem vidámsága azonnal úgy múlik, a mint elenyészik felhőben nap világa BB. 82; mert a mint rám osztá, tőlem úgy elfosztá szerencse adományát BB. 137; holtról mint nem emlékeznek, rólam így feledkeznek RMK. II:247 (lehetne a két állítmányt egyenlővé tenni s akkor a mellékmondat hiányos maradhat: mint a holtról, úgy megfeledkeznek rólam); nem hiszem, hogy sz. Pál oly vastagon hitt, a mint szólt: én sem hihetek oly erősen, a mint másokat tanítok Pázm. luth. vez. 173; nem nevetni kell, hanem megczáfolni, csak hogy azt talán éppen oly nehéz, mint nevetni igen könnyű Kaz. lev. III:289; igaz nekem úgy légy mint igazán eskem A. BH. I:34; most a nemzeti gőg kitöre nagy zajjal, mint dugóját a szesz kiüti robajjal A. NCz. I:50; a mint öntik a barangot, úgy szól Erd. közm.

nem a ki mint született, hanem a ki mint élt s mint holt: úgy veszi hasznát Fal.: NE. 52; ki mint keresi, úgy veszi hasznát; ki mint vet, úgy arat (köz.).

A *valamint* kötőszót mai irodalmi nyelvünk leginkább ebben az esetben használja, még pedig jobbra csak hosszabb körmondatok elején; p. «Valamint az élő szájon zengő, firól fira örökített hősi ének a vele bánó dalnokrend ajakán némi egyformaságot, nyelv- és szerkezetben kiváló jelleget kap, mely hogy úgy szóljak «a czéh» minden egyes tagjának szerzeményén fölismer-

hető: «a z o n k é p honosult meg az ugynevezett classikai epopœiák szerzőinél is egy bizonyos módja a kezelésnek» A. próz. 91 (ilyen körmondatokra más példákat l. a nyelvtanokban).

Gyakorta a cselekvés voltaképpen azonos a két mondatban s a mellékmondatnak külön igéje csak bővít valamivel, rendszerint csak valami módosítást jelöl (az utóbbi esetben ugynev. segédige). Példák:

hogy valamint lehetne [t. i. elvégezni], a hadat elvégezné: ut quovis modobellum conficeret, Deesi Sall. 32b; hagyjuk magunkat vezéreltetni, valamint Krisztus a k a r j a Zvon. post. 11; nem lát, nem hall, mint kellene Fal. 534; a mint Nságod parancsolta: éppen a szerint végeztem el Gyarm. nyelvm. 295; ura vagyok magamnak, a szerént élhetek, a mint szívem kívánja Kaz. Bácsm.³ 100.

Ide tartoznak az ilyen közbevetett mondasok: mint látod, mint tudjuk, mint mondják, mint hallom stb. Példák:

ez az isten, mint őt es mérjük Kön. tör.; nem természet szerént, mynd az zsidók vélik vala, Érdy c. 348b; a mit az szegénnyel teszünk, Krisztussal tesszük azt: mint ő maga mondja Tih. c. 18; nem tusakodhatom — mint eszembe vészem — semmiképpen ellene BB. 180; kik, az mint olvassuk, csak a paraszt ajándokokat sem vetették meg MA. zsolt. aj. lev.; nem a végre támogatjuk tanításunkat az ő írásokkal (mint k á r o m k o d n a k a mi szidalmazóink), hogy az szent írásnál nagyobbra böcsüllenők Pázm. kal. 553; senki nem kedvez az meghalandónak, az mint vélem: nemo parcit morituro, ut opinor, Forró Curt. VI:10; ezen nyitva menő levélkét add Kölcsey úrnak, kit a mint reménylem ismersz és a mint ó h a j t o m szeretsz is Kaz. lev. III:182.

Néha a módosítás csak annyi, a m e n n y i t az igének egy más származékával, vagy csak egy más mód-, idő-, szám- vagy személyalakjával is kifejezhetünk. — Példák:

végre mint eladhatjátok, eladjátok Lev. I:281 (= végre mint lehet v. mint tudjátok, adjátok el); jöttünk, a mint jöhettünk, ki jó, ki kacsiba lovakon Mik. 3. lev.; nem élhetne kend úgy meg alóla másodmagával, mint én hatodmagammal éltem? Jók. é. 84 | . . . hogy ne maradna ittlétednek semmi nyoma, mint ím e rózsáknak nem maradt! Kaz. Bácsm.³ 96; ura az öccsével nem különben őrzik mindenkor Lucetiát, mint az erős sárkány Kolkhis szigetiben őrzé az aranygyapjat BB. 213; «volt hajdan egy öreg, mint én vagyok: fuit olim, quasi ego

sum, senex» Vers. anal. II:378; leszakadt a vajda gyolcsinges válláról, mint a bazsarózsa leszakad fájáról A. NCz. I:89; mint megvannak a szép-irodalmi közlönynek az ő kommenziós poétái, azonképpen megvan minden politikai lapnak az ő udvaros vezérczikkezője, Porzó «A kávéház oszlopa».

Végre nyomósság céljával vagy a beszédbeli numerus vagy a versbeli ritmus kedvéért néha azonegy igealakot is ismételjük az összehasonlítás két tagjában; p. «valamint a halak megfogattatnak a gonosz hálóban; azonképen megfogattatnak az emberek a gonosznak idején» Ács, szent. 308 (valamint nekik szabad, oly szabad rómaiaknak is, Sámbar 3 kérd. fel. 51). Ilyenkor azonban, sőt nem ritkán oly esetben is, mikor más alakban kellene ismételni,¹⁾ el szoktuk hagyni az igét, még pedig rendszerint a mellékmondatból, úgy hogy ebből hiányos mondat válik.

Az ilyen hiányos mellékmondat lehet egyszerűbb is, lehet bővebb is, a szerint a mint az összehasonlítás egy vagy több mondatrésze terjed. Példák mind a kettőre:

a) eltévedvén mynt az johok: jacentes sicut oves Jord. c. 381; egészség adaték ő neki, mynt az másiknak: restituta est sanitati, sicut altera u. o. 389; atyámfiait nem szerettem úgy, mynt enmagamat Virg. c. 3; fénylik vala ment a villám Tel. c. 26; az én tudományom csöpögjön mint az eső: concrescat ut pluvia doctrina mea Helt. bibl. I. bbbb4; mint én lelkem nélkül, bizony nálad nélkül nem lehet én életem BB. 119; mint a halált, sőt mint az örök kárhozatot, úgy kerüljétek a bűnöket Pázm. pr. 11; kiszivárkozott, mint a kövérségből, az ő hamisságok: prodiit quasi ex adipe, iniquitas eorum Illy. pr. I:35; úgy ír neki, valamint egy idegennek Mik. 27. lev.; ló három, szilajok, valamint a csiga A. NCz. I:32; élnek élnek ők együtt min' két páros galamb, Kriza vadr. 118; mert nehéz madarat fogni, mint a szél után futkosni Népk. gy. III:143;

b) mint egy félet [bizonyos állatot] szőriről, úgy Símbart is morgásról kiesmértük, Matkó bány. előb. 2; nagy sűrűséggel, mint aratáskor is a kéverendekkel, áradtak a mezők a nagy vérontástól, Thaly adal. II:88; «mint a szél a felleget, úgy kergettük az ellenséget: velut nubem

¹⁾ V. ö. «az én tudományom csöpögjön, mint az eső [csöpög]» s más példákat az alább következők közt.

ventus, sic hostem fugavimus» Vers. anal. II:378; mint ősszel az idő, neki szomorodtam [én] Cz.

Egy megjegyzést kell itt tennünk az ilyen hiányos mondatok szóegyeztésére nézve. A párhuzamos mondatrészek szabály szerint egy-alakuak, p. «mint a szél a felleget, úgy kergettük [mi] az ellenséget»: szél és mi alanyok, felleget és ellenséget tárgyak. Így p. «bárcsak meglehetne ifjodni, mint a sasnak [meg lehet ifjodni], ha kigyót eszik» Kaz. lev. III:380. De az utóbbi mondatban a szóegyeztés már nem okvetetlen szükséges, mert a hiányos mondatot másképp is kilehet egészíteni: bárcsak meg lehetne ifjodni, mint a sas [megifjodik], ha kigyót eszik. V. ö. «fáradva kell jutni a kedves dologhoz, miképpen a bányász [jut] az aranydarabhoz» Gyöngy. I.87; ezt viszont egyeztetni is lehetett volna: fáradva kell jutni [az embernek] a kedves dologhoz, miképpen a bányásznak az aranydarabhoz. — És vannak végre olyan hiányos mellékmondatok, melyeket szükségképpen másként kell kiegészíteni, s akkor ama szóegyeztetés természetesen nem is lehetséges. Példák: soha olyan vizet [nem ittam v. nem láttam], mint ez [volt, vagy p. mint a milyen ez]; olyanná tön, mynt az választott nyíl, Érdy c. 342; «ha megharagítasz, eperszembe váglak, vagy: úgy összevagdallak, mint az eperszem» Ny. II:39| «de néked élni kell, oh hon, s örökre mint tavasz virúlni,» Kölcsey; kár volna még vitéz neked heverni, mint egy kódarab [hever, nem pedig: mint egy kódarabnak — kár heverni] A. «Keveháza». —

Ezen kitérés után ismét vissza kell térnünk a teljes, ígés mellékmondatokhoz. Legsajátosabb ezek közt az a kifejezőmód, melyben az összehasonlítást csupán az onegy ígealak kettőztetésével alkotjuk. Például: élek a mint élek, kivetem hasamat a jó verőfénynék, Thaly adal. I:236; Élzs-e vagy meghaltál? Élek a mint élek, nagy keserűségben, Nép. gy. I:166; a papok, tanítók és tanultak tudják a szláv nyelvet, a többi csak érti, a mint érti Vitk. II:203. A kettőztetéssel itt ugyanazt a határozatlanságot fejezzük ki, mint ezzel a szerkezettel: élek úgy a hogy (l. II:139. hasonló a német *so-so*), azaz a hogy lehet, valahogy. V. ö. «szerelmes atyámfiak, ennek előtte meghallátok az mynt azeenth Antikrisztusnak jövetelit» Érs. c. 572.

Mint hamarabb lehet = mentől hamarabb; ezt az elavult szerkezetet l. alább a mennél, mentől kötőszónál. —

Az egyfokuak összehasonlításában szükség lehet a teljes egyezés kiemelésére, s ez különféle eszközökkel történik. Ma leginkább a következő határozókat használjuk: *éppen*, *egészen*, *teljesen*, *tökéletesen*, *csak*; p. én éppen (v. egészen v. teljesen v. tökéletesen v. csak) úgy föl vagyok rá jogosítva, mint te. Legérdekesebb ezek közt a népies *csak*, mely itt iróniával van használva, mert az eredetivel, a megszorítóval éppen ellenkező jelentésbe csap át, s azért ilyenkor mindig nyomatékos, hangsúlyos (v. ö. Lehr, Toldi 371); p. *csak* úgy tudom, mint te! *csak* olyan, mint a tied! *csak* annyi az élet, mint futó felhőnek árnya a folyón, mint tükrön a lehellet, Pet. «Még alig volt reggel» (az utóbbi példában, minthogy kevésről van szó, rendes megszorító jelentésével is érthetjük a *csak*-ot, de akkor a hangsúly átszáll az annyi-ra). — Ugyanez a *csak* átköltözhetik a mellékmondatba, de úgy látszik, csak akkor, ha ennek igéje is van, p. nyirkos földbe szúrta az égő hasábot, mely, a mint *csak* tudott, oly szépen világolt A. NCz. II:66. (V. ö. «hogyan csak tudja, úgy kiáltja» Gyulai, A gonosz mostoha; olyan gonosz ördögökké válnak, a milyen egyikünk vagy másikunk *csak* lehet, Gvad. nót. pok. 56) A népnyelv néha az *éppen*-t is átviszi így a mellékmondatba: te olyan kényeske vagy, mint *éppeng* az üveg NyK. III:18, Háromszék. — A *szinte* szót az eddigiek mintájára ma jóformán csak mutató névmásokkal használjuk: «te ezt *szint* úgy hallottad, mint én: tu hæc æque audivisti, ac ego» Vers. anal. II:378 (v. ö. nálunk a *szintén*-ről szóló czikkeket). A régieknél azonban másféle mondatokban is közönséges; p. «régtől fogva égvén lassan-lassan elfogyok, *szinte* mint magától gyúladott fa, oly vagyok BB. 36; mert kínjaim tudjátok *szintén* mint én u. o. 82; *szinte* mint a tiszta arany a tűzben, úgy a lelki erő is a veszélyekben tetszik ki MMin. II:40. A *szinte* szó is gyakran átpártolt a mellékmondatba, mint most a *csak* és az *éppen*: s a *mint szinte* kezdetű hasonlítás olyan közönséges volt, hogy ezt az összetett kifejezést mint egységes kötőszót vették föl szótárak és nyelvtanok («*mint szinte*: sicut, ceu, quedmadmodum» MA. PP.; ugyanez a «hasonlító» kötőszók közt Gyarmathy Nyelv-mesterében 295). Példák: megszabadult rabhoz hasonló állapotom, mint *szinte* annak, nekem sem volt szabadságom BB. 37; *szinte* így gyötrődtek, mint *szinte* én magam u. o. 30; szídj te minket, a mint *szinte* akarod Tel. fel. Bát. 11b; fizess meg

azért ő nekik, az mint szinte megérdemlették MA. zsolt. — Szint-
 úgy használták a régiek az *igaz* szót is; p. kiknek *igaz* úgyan
 történik dolguk, mint nekünk Tih. c. 341; szívem régi búmban,
 mint szép virág nyárban, szintén *igaz* úgy hervad BB. 84.
 S ez is gyakran a mellékmondathoz szegődött: «*mint igaz*: sicuti»
 MA. PP.; némely együgyűeknek, mynt *igaz* ennenmagam vagyok
 Komj. SzPál Aiii. —

Még a főmondatbeli mutató szóra nézve kell meg-
 jegyzéseket tennünk, annyival is inkább, mert a mutató szó külön-
 felesége a *mint* kötőszónak is más-más jelentésbeli árnyalatot
 adhat.

Főntebbi idézeteink mutatják, hogy az összehasonlítás fő-
 mondatában néha semmi mutató szó nincs, de mutatják azt is,
 hogy, ha van mutató szó, ez legtöbbször az *úgy* szócska. A régiek-
 nél ennek bővebb alakja is előfordul: *úgyan*, továbbá a közelre
 mutató *így*; p. a részeges torkosokat ördög *úgyan* birja, mint
 ember ő barmát, Guary c. 4; a sz. lélek *úgyan* isten, mint a fiú,
 Ozoray Chr. 367; mint én, hogy *így* égjen, én magam sem kívá-
 nom BB. 37; mint a szél a könnyű polyvát, széllyelszórja a föld
 porát, így a nagy isten angyala őket széllyel futamtassa MA. zsolt.

Az *úgy*-tól jelentés tekintetében nem különböznek a kö-
 vetkezők:

azonképpen, akképpen: a lövés azonképpen hallik, mjnth annak
 előtte Lev. I:195; akkor az én dolgom azonképpen vagyon, a mint a
 bölcsék írják BB. 78; az mint az tagok egyeznek az testben, azonkép-
 pen az hívek az egy fő alatt egyetértének Fél. tan. 295; én is min'
 szinte ti, azonképpen szóllanék Mel. Jóh 40; minden állat légyen nek-
 tek eledeltekre: mint az földnek fűvét, azonképpen adtam azokat nek-
 tek: quasi olera virentia, tradidi vobis MA. bibl. I:8; mert mint a nap
 az ő fénye nélkül nem lehet, azonképpen az igaz hit is az atyafiúi sze-
 retet nélkül Bas. Credo 133;

olyanképpen: Scythiából magyarokat olyanképpen kihozá, mint
 régen kihozá a zsidó népeket Fáraó markából Born. én. 262b;

azonként, akként: mint az éjfuvalmak a tenger arczán, ... azon-
 ként jöve serege Kaz. munk. VI:76; látta a két deli idegent azonként
 állani, mint az ég két ékes csillagát u. o. 290;

azént: az mynt azeenth Érs. c. (l. fönt 163. l.);

olyan módon, ez móddal stb.: ne élj immár olyan módon, ment

annak előtte Born. én. 321; az végső bötűn kezdik . . . , ez móddal, az mint az első exemplumban megláthattad Helt. aritm. A3;

oly formán: te a ki a jókat és szépet oly formán szoktad becsülni és szeretni, mint én szeretem és becsülöm Kaz. lev. III:273;

nem különben: mint (sicut) az édes aya gyermekinek . . . , nem különben cselekszik . . . Born. ev. III:344; kinek nem különben égek szerelméért, mint Paris ama szép Leda leányáért Gyöngy. MV. II:79.

Már az «*a szerint*» kétféle értelemben fordul elő:

a) Az egyikben ma elavultnak tekinthetjük, t. i. azon értelmében, melyben az eddigiekkel megegyezik (v. ö. «Etelgiva e szerint beszélget vala az atyjafiával» Mik. mul. 252 = így, ekként; «együgyűn avagy együgyű szerint» Nagysz. c. 97; akármely tökéletes embernek esete ilyen szerint lészen Wink. c. 124). — Példák:

a szerint vagyon dolgok az újítóknak, mint a zsidóknak, mikor előttökjárói nem valának Pázm. luth. vez. 49; ezek a z o n s z e r é n t virítanak el, mint te Kaz. I:340; mikor fogom én a g e r e l y t a s z e r é n t röpíteni, mikor a k k é n t fölrántani a kardot, mint Fion-ghal? VI:119; mint örvendek, hogy sebeid a szerint gyógyulnak be, a mint begyógyulniok egyedül lehet Kaz. lev. III:257; hátha a szerint kellene eltölnened nélküle napjaidat, mint im ezeket tetted most? Kaz. Bácsm.³ 53; csaknem a szeriut néze ki, mint egy rózsa: dass sie fast anzusehn war, wie eine rose Kaz. reg. 329.

b) A második használatban *szerint* a mai irodalmi nyelvshoz alkalmazkodva mindig a. m. «secundum, gemäss», valamihez képest, valamihez viszonyítva, arányítva: «a szerint cselekedett mindent, ammint parancsoltad: sic egit omnia, ut tu praecepisti» Vers. anal. II:398; azok is kimentek, de nem az szerint, az mint parancsolják nékiek Lev. II:165; «két esetet különböztetünk meg a szerint, a mint A hegyes szög v a g y pedig tompa»: je nachdem (az idő szerint, mynt megkérddette vala az királyoktól: s e c u n d u m tempus, quod exquisierat a magis Jord. c. 360). — Ilyen jelentése az «a szerint» nélkül is lehet a *mint*-nek: «p r o u t: a mint» Calepinus; p. . . kinek mynt érdeme volna reá, Érdy c. 632; az mint kinek-kinek értéke vala, elvégezük, hogy segítséget küldenének nékiek: p r o u t quis habebat, proposuerunt auxilium mittere eis MA. bibl. IV:118.

Az eddigi kifejezések megegyeznek egymással annyiban, hogy

a mutató szók módhatározók, mert az összehasonlítás abból indul ki, hogy a két cselekvés ugyanazon módon történik, vagy pedig hogy egy cselekvés a két különböző alanyra stbre nézve egyazon módon történik. Összehasonlíthatjuk azonban a két alanyt vagy tárgyat stb. egyéb körülményekre nézve is, s ezek között legközségesebb a tulajdonság és a mennyiség összehasonlítása.

1. A tulajdonság összehasonlításakor a mutató szó rendszerint *olyan*, a relativum azonban kétféle lehet: vagy a párhuzamos *milyen*, vagy pedig a *mint* kötőszó. Némely nyelv, p. a német, mindig csak a *mint* (*wie*) kötőszót használja: *der eine ist so schön, wie der andere*: az egyik olyan szép, mint a másik, vagy: a milyen a másik. A magyarban a *milyen* névmás százévesnél alig régiebb, s azelőtt az ilyen értelemben használt *mely* csak mellékneveket kísérhetett, p. a mai *olyan* szép, a milyen régi így hangzott: olyan szép, a mely régi; ellenben a mai *olyan* (szép), a milyen a másik régiebb nyelvünk szerint csak így volt mondható, a mint ma szintén mondhatjuk: olyan (szép), mint a másik. — Példák ez utóbbi szerkezetre:

ne legyetek olyanok, mynt az képmutatók: *non critis sicut hypocritae* Jord. c. 369; olyan, mynt istennek angyala Virg. c. 20; mint az isten angyala, oly az én uram királyom. Káldi bibl. I:278; olyaténok voltak, mint az eltévelyedett juhok Born. pr. 281; mint az rózsa az töviskek között, olyatán az én szeretóm az leányzók között, Pécsi Szűz. 155; egyszerre mint nappal, olyan világos lett A. NCz. II:79 | nem volt olyan ruházatos, mynt ezek közül egyik: *nec coopertus est, sicut unum ex istis* Jord. c. 371; négy esztendő mulva olyan gazdaggá lett, mint annakelőtte Mik. mul. 311; itt az áer oly változó, a mint a nép hazudozó Mik. lev. I:90.

Ritkán marad el a tulajdonságra mutató *olyan*, holott p. a németben ez az ellipsis községes: «*du bist wie eine rose*» Heine, magyarul: olyan vagy, mint egy rózsa. De: «mert kis szája, szép orezája, mint pünköszi új rózsa» BB. 158; de micsodák mind ezek istenhez képest? *gutta roris*: quasi non sint; mint harmatocskák, mint semmik Pázm. préd. 113. — Ez is szokatlan helyettesítése az *olyan*-nak: «mi egyenlő loyaltással, mint hazaszeretettel kívánjuk a kérdést megoldani» Jók. «Hon» 16:237. sz.

A tulajdonságnak teljes egyezése az *azon* vagy *ugyanazon*.

név mással jelölhető, s ilyenkor a *mint* helyébe inkább *mely*-et ten-
nénk, mintsem *milyen*-t. Példák: örökké maradandó az on erős-
ségben, mynt isten teremtetten, Érdy c. 152 (= *melyben* isten te-
remtetten); természeti mint az citromnak azon, melegítő az héja,
Mel. herb. 4 (= természete ugyanaz, a *mely* a citromé); a határozó
szók is ugyanazon kérdésekre felelnek, mint a határozók, Brassai
«Népt. Lapja» X:27. — Hasonlóképp előfordulnak az és az a ...,
p. rohan a csapatnak s azt mivel osztán, azt mivel, mondom,
mint a vad oroszán» A. NCz. III:61; nagyobb melegek vannak,
mint Erdélyben, mégis a szüret itt csaknem azon a napon
kezdődik, mint ott Mik. lev. I:157.

A tulajdonság és a mennyiség közt középen áll a nagyság:
akkora, a mekkora = *akkora, mint* ...

2. A mennyiség összehasonlításában természetesen *annyi*
a mutató szó, s ennek a mellékmondatban vagy *mennyi* felel
meg, vagy pedig *mint*, p. egyik annyi tud, a mennyit a másik =
egyet annyi tud, mint a másik. Példák:

annyé búcsút engedett, mynth urunk Jézusnak szent sebei,
Thewr. c. 213; ez az árulót négy annyéba hagyá megbüntetni, mint
egyéb bűnöst Szék. I. krón. 133; az hitnek kezdeti alig vagyon
annyécska, mint az mustármag-szemecske MA. Scult. 240; isten előtt
annyt ér egyik, mint másink Pázm. pr. 1015; annyi tágosan, mint
egy kemenczekürtő, úgy fogták oda az szelet Erd. tört. ad. II.64; —
állandó kifejezések: «egy szó annyi mint száz, el kell válnom
tőle» A. NCz. IV:25; egy szó mint száz, derék fiú a Magyar Misi,
A. «Magyar Misi»; egy szó, mint ezer A. Haml. (l. ezekről Lehr, Toldi
399); s ugyanolyan értelemben: «annyi mint az;» («már az annyi mint
a» Magy. s a Nagy Világ 16: 587.)

Ide tartoznak az ilyen fokot határozó kifejezések: az
egyiket annyira leeresztették, mint (= a mennyire) a
másikat. A *mennyire* is olyan közönséges, hogy külön köztöszónak
tekinthetjük s mint ilyent alább külön tárgyaljuk. — Példák a
mint-re:

nem vallaná az tökéletes boldogságot annera, mint az angyalok
Tih. c. 357; nem annyira haszonért írtam ezt a munkát, mint
nemzeti szeretetért Gyarm. nyelvm. 295; «nem annyira gazdagsága
miatt, mint jó erkölsei miatt felette nagyra böcsülik: non tam propter
divitias, quam propter virtutes suas, magni aestimatur; annyira böcsü-

löm éu is őtet, mint te: tanti eum aestimo, quanti tu» Vers. anal. II:403| Krisztus nem annyiba tiltja az sírástól, mint hogy az jövőendő feltámadással vigasztalja Kulcs. evang. 493. (Mai irodalmi nyelvünk a «nem annyira» után a német «als vielmehr» mintájára néha az *inkább* szót teszi a mellékmondatba: nem annyira haszonlesésből tette, mint inkább becsvágyból| «célja mégsem az, hogy tagadják és czáfolják, mint inkább hogy fölvilágosítsák és meggyőzzék» Nemzet 1882. 10. sz. mell.)

Az «annyira» nélkül is lehet fokhatározó értéke a *mint*-nek; p. azt, ment tehetette, megteljesíté: illud quantum potuit adimplevit Ehr. c. 12.

Egyéb viszonyok nem igen fordulnak elő az összehasonlításban. Például ezt: «a buzát májusban aratják, de a szüretet csak akkor kezdik, mint nálunk» Mik. lev. I:157 — inkább így mondjuk: akkor kezdik, mikor nálunk. — Ha a főmondat időhatározója «annyszor», akkor a mellékmondatban *mint* a kötőszó, ha nincs benne ige, ellenben *mennyiszor* v. *hányszor*, ha van igéje; p. annyszor láttam, mint te; — de: annyszor láttam, a hányszor erre ment.

Mintegy és más állandó kifejezések.

188. Vannak némely állandó kifejezések, melyek az egyfokuak összehasonlításából fejlődtek, de melyekben a kötőszó jelentése némileg gyöngül és homályosabbá válik. Ilyen főleg a *mintegy*-fele szólás s a vele egyértékűek.

A *mint-egy*-nek háromféle szerepe van. Az egyikben egészen világos és érezhető az összehasonlítás, azért ilyenkor helyesírásunk is föltünteteti benne a két külön elemet: *mint egy* ...; megfelel neki a német wie ein ..., als ein ..., als ... A másodikban már homályosabb, tétovázó az összehasonlítás s itt az egybeírt, stereotip '*mintegy*' annyi mint 'úgyszólván'; megfelel neki a német gleichsam, mely eredetileg szintén hasonlítást fejez ki; v. ö. még a mi *szinte* szavunkat, l. I:92. Végre a harmadik eset a másodiktól csak annyiban tér el, hogy itt a *mintegy* szó valamely mennyiség határozatlan jelölésére szolgál, a. m. körülbelül, ném. beiläufig, ungefähr. Ezen három esetet vegyük külön-külön s fűzzük mindegyikhez az eltérő kifejezésmódokat.

I. Egyszerű összehasonlítás, melyben a *mint*-nek is, az *egy*-nek is világos a szerepe, s azért az írásban is külön tartjuk a két elemet:

mind ez ilyen beszédek hallván, mynt egy eszeveszett kezdék ilyen beszédeket szölogatni. Érdy c. 563b; sicut vestimentum veterascens: mint egy öltöző megóúlnak Helt. új t. Gg4; megóúlnak, miut egy öltöző Sylv. új t. II:100 (v. ö. ném. wie ein gewand); nappal mindenkoron egy oszlop fényes köd ment egy vezér előttök mégyen vala, azonképpen éjjel egy oszlop fényes tűz ment egy hív kalaúz őket vezérli vala RMK. II:15; akként ült búsan s szomorkodva a maga négy falai közt mint egy tömlőczben: elle étaít obligée de gémir au fond de son ménage comme dans une obscure prison Kaz. I:293.

Az idézett példákban a határozatlan névelőt a határozatlan *valamely* névmással helyettesíthetjük vagy akár egyszerűen elhagyhatjuk. V. ö. ottan leesék mynt egy holteleven Virg. c. 34, és: leesél a keresztfának alatta, miképpen holteleven Nagysz. c. 387.

Ide tartozik az a pusztá *mint*-tel járó szerkezet, mely azt fejezi ki, hogy valaki valamely *minőségben*, valamely szerepben tesz vagy szenved valamit; p. megkoronázták mint törvényes királyt: als rechtmässigen könig. Az ilyen ígétlen *mint*-es kifejezés helyettesíthető *-úl* vagy *-ben* ragos állapothatározóval, a szerint a mint megtartjuk a konkrét névszót vagy pedig elvontat teszünk helyébe: megkoronázták törvényes királyul; megkoronázták törvényes király minőségében, vagy akár: a törvényes királyságban megkoronázták.¹⁾ — Példák:

¹⁾ Ügyetlen stilista össze is zavarja a kétféle kifejezőmódot egymással; p. «*mint* ilyen beteges állapotomban is becsülettel és atyafiúi szeretettel látnám» Lev. II:297 (mint ilyen beteges ember is, vagy kötőszó nélkül: ilyen b. állapotomban is...); az császár nem *mint* fejedelmül, de *mint* királyul szerze téged Egiptomba Tih. c. 318 (nem mint fejedelmet, vagy: nem fejedelmül); oda viteték... miképpen holtelevenül Vitk. c. 73. — Néha a *mint*-es szerkezettel visszaélnek fordítóink s olyankor is így fordítják a német als-ot s a latin attributum praedicativumot, mikor a magyar nyelvszokás határozót kíván; p. «*mint* consul fogja terveinek valóztatását megkezdeni» e h. consul korában; «a mit most *mint* szellemi birtokukat vallottak» e h. a mit sz. birtokuknak vallottak; l. Ny. I:139, 240. — Néha azonban nyelvünkben még a latin *appositio*-hoz hasonló for-

áldoznának sz. Máténak mynt istennek, Érdy c. 542b; feltartá őtet, mint ő fiát: *nutrivit eum sibi pro filio* Jord. c. 728; nem hiszek neked mint csalártnak Sánd. c. 34; szolgálatomat örökké mynt uramnak Lev. I:264; a mit akarok művelnem, ő keme akaratjával akarom, mint én nemes uram akaratjával II:3; köszönetünket írjuk mint szerelmes leányunknak 60; amazok megneveték mint bolondot PG. mes. 42; «Monda ismét; mit sírsz? Julia haragját. — Mint élsz? úgymond. Mondék: mint Júlia-útált» BB. 72; apámat a házból ki nem verhettem, mint gyermeket Ny. IX:331 | tanítja vala őket, mint kinek hatalma vagyon: *erat docens eos sicut potestatem habens* Jord. c. 374; az éj lidércei közt eltűne — nem haraggal, de mint később ki ismét visszatérend Kaz. lev. II:30 (a kötőszó kihagyva: annyi igyekezet után alig mutathatók valamit, s úgy haltam volna meg, a ki akart ugyan, de semmit sem tudni tenni, u. o. 20).

Gyakori kifejezés az ilyen: mint megannyi bajnok = mint megint annyi, mint ugyancsak annyi bajnok; a bűnnek köteleivel, mint meg annyi rabszíjakkal bennünket megkötözvén Tótf. p. 25; a tanácsbeli személyek, mint még annyi királyoknak gyülekezete Dáln. Flor. 68.

Hogy a fentebbi kifejezésmód összehasonlításon alapszik, az kiderül, ha ilyen fordulatot adunk neki: megkoronázták, mint törvényes királyt szoktak koronázni. Más nyelvek is az összehasonlító kötőszót használják e viszony jelölésére: ném. *als*, ang. *as*, fr. *comme*. A mi nyelvünkben előfordul a főmondatban is a hasonlításra mutató *úgy*; de érdekes, hogy a mai nyelvszokás ezt az *úgy*-ot csak olyankor kívánja meg, ha két ilyen kifejezés van összekötve, p.

azon örömben, mely ő fölsége szívét úgy is mint atyáét, úgy is mint fejedelmét eltölti, PNapló; Nméltóságod úgy is mint kormányelnök, úgy is mint képviselőnk minden lehetőt megtett, Nemz. Hírlap 1271. sz.; ezen jelentésemén kívül egy más jelentést kell tennem, már pedig ezt a másikat nem csak mint barátomnak, hanem úgy is mint orvosnak Kaz. lev. III:223; de jó híremet sem úgy mint honfinak, sem úgy mint családapának a halál le nem törölheti A. próz. 196.

dulat is megjárja; p. «hozzám hű szolgádhoz ha igaz nem voltál» Kriza vadr. 16. dal; v. ö. légyen igaz hozzám mint hű szolgájához BB. 7.

Régebben azonban oly gyakran alkalmazták e kifejezésekben az *ügy*-ot, hogy az *ügymint*-et egy szónak is ejtették és írták. Példák:

a) *ügy* néz [engem] a *mint* kit gyűlöl szíve szerint BB. 159; *ügy* bánol velünk *mint* ellenség Tel. fel. Bát. 99; ez az áldott lélek *ügy* jött ki, *mint* legjobb, a természet kezéből Kárm. Fanni:

b) a *din star*: *ügymint*, Calep.; tégedet *ügy* *mint* az te atyád-tól elhagyattattat, Kriza c. 38; az apostoloknak fundamentomát az Krisztus ... magára, *ügy* *mint* erős kősziklára helyeztette Zvon. Osiand. 61; bizonyítsuk meg, hogy *ügymint* jó tanítványok az Krisztust követjük Tel. ev. I:122; kezdé őt *mint* barátját inteni: quasi per amicitiam monere, Decsi Sall. 54b; Mózeset *ugymint* követjét elküldötte Illy. préd. II:230; a fejedelmeknek adófizetéseket kell a néptől vennie, *ugymint* szolgálatjoknak zsoldját u. ö. 500; azokat *ügy* vegyed [tőlem] nem *ügy* *mint* királyodtól, hanem *mint* olyan embertől, a ki annyira szereti a jó erkölcsödet, *mint* szépségedet Mik. mul. 263 | igaz fia vala Ábrahámnak sz. János, *ügymint* a ki örököse lőn ő neki ... Tel. ev. I:58.

II. *Mintegy* = ném. gleichsam, lat. quasi; rendesen, *ügyszólván* tehető helyébe. Néha még itt is fölbontható két elemére, de gyakorta olyan a kifejezés (p. többes-számú név vagy éppen íge, mely ma még meg is előzheti a *mintegy*-et), hogy az *egy*-nek magának nem lehetne helye benne. Ezekben a *mintegy* csak *ügy* érthető hogy állandó kapcsolat lévén valóságos határozó szóvá, adverbiummá változott. (V. ö. különben: «köntöseikből is azt vették magokra, a mi jobban illik egy ily angyalokra» Csok. II:27, azaz: ilyenekre, a kik *mintegy* angyalok, *ügyszólván* angyalok. L. még a III. pont elejét.) — Példák:

házzul házra járnak *mintegy* koldusok Lev. I:272; *mint* egy üdétlen születetnek: tamquam abortivo Helt. új t. x6; délben is tapogatva járjanak, *mint* egy éjszakán: quasi in nocte sic palpabunt meridie Kár. bibl. I:514; arany színű haja, *mintegy* gyöngy az foga BB.; császár *mintegy* fiát [mintha fia volna] naponként meglátni megyen, megvizsgálni BB. 229; az bálványokat nem különben tisztelik, *mintegy* isteneket Mon. kép. 75; végre *mint* egy hadi erőben halálos fegyvert fog kezeiben MA. zsolt.; csak magoknak vannak, *mint* egy özvegy ürgék Pázm. kal. 420; *mintegy* hímes koporsók külső színnel keresztvénséget akarnak mutatni Pázm. öt lev. 264; valami

imígy-amígy, kedvetlen, mint egy kételenségből megmívelnek ugyan valamit, Tyuk. Józs. 59; hogy oda való mintegy lopódásom lármát ne tégyen Rák.-lev. I:633; a hús mintegy hull róla Mik. lev.¹ 409; a nyolcz boldogságok, melyekben *mintegy* a Jákob lajtorjáján fel lehet menni, Bíró M. préd. D; arany majezokkal gazdag szerszáma mintegy játszott a ragyogó nappal Fal. TÉ. 19; megsabta mintegy a költői észjárás, a kifejezés útját-módját A. próz. 457; mintán ezt, típusban mintegy, felmutatta 484; közös újak legyen ... keresztbe az ország' mintegy közepéig A. TSz. IX:39.

A régieknél vannak ezen *mintegy*-nek olyan egyértékesei, melyek mai nap teljesen elavultak. Így néha előfordul helyette *úgy mint egy'*; p. mi penig befödetlen orczával az istennek dicsőségét úgy mint egy tükörben nézván ..., Szárászi catech. A4. Néha viszont a puszta *mint* is; p. csak mint múltó-felben említettem a sz. Ágoston mondását Pázm. luth. vez. 41 (= mintegy melleleg); szépséges szemei beborítottak mint homállyal (Cantionale ism. Bogisich, 46).

Legközönségesebb azonban régi íróinknál a mai *mintegy* helyett ez a kifejezés: *úgy mint* (v. ö. I. pontunk végét). — Példák:

az Krisztus igaz isten, az kinek dicsősége az test által úgy mint elfedeztetik Fél. tan. 31; ő is vétkezett, és magában úgy mint felfuvalkodott 495; az álnok ember és gonoszt, kinek ajakiban vagyon úgy mint égő tűz: vir impius fodit malum et in labiis ejus ignis ardescit (tehát az eredetiben nincs megfelelő szó) Kár. bibl. I:612; akarék ez dologgal példát adni és úgy mint utat mutatni, Decsi Sall. előb. 5; azok lőnek minden nyomorúságoknak úgy mint kútfeje: ea quasi materies omnium malorum fuere u. o. 8; mód nélkül és úgy mint megbolondulván cselekednek vala mindeneket: inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agebant 30; az nemesség az polgármesterséget bírja vala és úgy mint kézről kézre adja vala egymás között 54; ki méltatlannak és úgy mint tunyának nem ítéltetik vala: quin is indignus et quasi pollutus haberetur 54b; és úgy mint kézen fogva vinni minket az mennyei dolgoknak értelmére Tel. ev. I:158; hogy a zsidók úgy mint kisáfárlói legyenek az isten beszédinek, Derecskei, SzPál lev. 103.

A *mintegy* helyett továbbá még ezzel is találkozunk a régiségben: *olymintegy*; p. Mózesnek oly mint egy felesége vala a zsinagóga Tel. ev. 59 (eredetileg mindenesetre ennyit tett: Mózesnek

a zsinagóga oly vala, mint felesége¹⁾; olymint egy kevés erőt vé-
vén Kaz. c. 13 (ámbar itt már a kevéshez érhető az egy).

De codexeinkben s legrégibb nyomtatványinkban (csak a XVI. sz. középeig) *olymint* a mintegy-nek legközhönségesebb kifejezője, még pedig olyan közönséges volt, hogy a sűrű használat ezzé kop-
tatta: *olyma*. Így fordul elő az Ehr. és Dom. cben, p. «elméne némi keveset szomorúlván és *olyma* panaszkodván önnembennet-
ten»: quasi Ehr. c. 10.²⁾ — Példák az *olymint*-nek ezen hasz-
nálatára:

oly mynt ostort: quasi flagellum Jord. c. 628: és lőn zendü-
lés .. oly mynt hirtelen léleknek jöveteli: tum exstitit sonitus .. t a m-
qua m ruentis flatus violenti 709; lőn teljes Alexandria olmint egy
egyház Tih. c. 317: legottan olmint holtelevenül az földre leesék Kaz.
c. 13; ez asszonyi állatoknak beszédi őnekiek olymint esztelenségnek
láttatnak vala Sylv. új t. I:123; felméne az innepre, nem nyilván, de
oly mynt titkon: velut occulte PG: ev. 200; olymint csudája voltam
sokaknak: te vagy pedig az én erős bizodalmam Szék. zsolt. 70.

Legkülönösebb az ide tartozó kifejezések közül a codexeink-
ben használt *olymely*, s ez összevethető a mintha értelmű *olyha*
és *olymelyha* kifejezésekkel (l. a mintha kötőszót). Az *olymely* ilyen
kifejezésekből indulhatott ki: «Pilátusnak széki előtt *olymely*
immár ereitül eltávozott vala» (Toldy, M. passio 116) = P. széke
előtt oly vala, mely [= mint a ki] ereitül immár elávozott. —
Más példák:

az kettejét elterjesztvén tartja vala oly meli röpülésre Virg. c. 33;
oly mely Jézus .. szomoruságnak búcsúvételét adván Vitk. c. 97; oly

¹⁾ Régente ugyanis az *oly* névmás főnévileg is használatban volt
holott ma ezen értelemben csak az *olyan* járja; p. az istennek országa oly
mint egy erős vár MA. Scult. 45; torkok oly, mint a nyílt koporsó MA. zsolt.

²⁾ A Winkler cben egy más mellékalakkal találkozunk, melyre tán
valami félreértés adott okot: «hol mynth hatod órákoron jöve asszony-
állat Samariából» 294; «vala Betania Jeruzsálem mellett hol mynth 15
futamatnyi földön» 322. — A II. pontbeli minőségben jelentést mu-
tatja *olymint* a köv. példában: «véve azért az Basilla szüz őket olmint
szolgáit, de ireskodik vala velök az isteni tudományba olmint apostolokkal»
Tih. c. 320.

mely testét nékie ajánlván 98; kiből fellövöldöznek vala számtalan tüzes olymely golyóbisok, Nádor c. 87 (v. ö. még e czikknek végét).

Végre néhány codexünkben ugyanilyen jelentéssel fordul elő az a különös szó, melyet nem mondhatunk határozottan köztöszónak: *monnal*. Budenz így olvassa *monnál*, s így magyarázza: *mondnál*, azaz 'úgy mondanál, úgy szólnál, úgy vélnéd' (v. ö. a Kontban: vélnéd, egy erdő rengeti hatalmas üstökét = mintha egy erdő rengetné h. ü.). A jelentés tekintetében e magyarázat mellett szól a rokonértelmű *úgyszólván*; a mi pedig a tárgyatlan ígealakot illeti, v. ö. a régies *úgymond* s a népies *mondok* kifejezést (az utóbbinak ilyen értelme is van: azt gondolom magamban). Kevésbbé valószínű Hunfalvy magyarázata, ki a finn *mone-* 'némely, sok' szóval kötötte össze; s csak furcsaságnak említhető Kassai származtatása ebből: *m(int)-olyan*, és CzF.-é ebből: *mint-oly*, **mon-toly*. — Legtöbbször a Bécsi és Müncheni, azonfölül az Apor codexben fordul elő. Példák:

Bécsi c.: dicsekedik vala monnal hatalmas ő seregének hatalmában 11: gloriabatur qu a s i potens in potentia exercitus, Judith 1:4; a tengert megnyitá, úgy hogy a vizek megerősödnének monnal kőfal 18: ut aquæ qu a s i murus solidarentur, Judith 5:12; és vessem őtet monnal kietlent és állaptassam őtet monnal út nélkül való földet 182: et ponam eam qu a s i solitudinem et statuam eam v e l u t terram inviam Hos. 2:3 (Károlyi: és pusztaságra ne juttassam és száraz földdé ne tégyem őtet); megkenték monnal (áthúzva: m i k é n t) kemenczét ő szílvöket 190: applicuerunt qu a s i clibanum cor suum Hos. 7:6 (Kár. szílvöket az álnoksághoz ú g y hozzá készítették, m i n t a sütő kemenczét); leszek monnal harmat és Izrael virágoz monnal lilium 200: ero qu a s i ros, Israel germinabit sicut lilium Hos. 14:6 (Kár. leszek Izraelnek m i n t a harmat, virágzik ő mint a lilium); így még 267 stb. | Münch. c.: látok embereket monnal fákat járniok 87: video homines v e l u t arbores ambulantes, Márk 8:24 (Kár. látom az embereket járni mint vmi fákat); mikor kivetendik ti neveteket monnal gonoszt 120: cum ejecerint nomen vestrum t a n qu a m malum Luk. 6:22 (Kár. a ti neveteket m i n t gonoszt kivetik); stb. stb. l. RMNy. III:330 | Apor c. 35: kihozta a vizet a kőszirtból és elhozta monnal vizeknek folyóit: deduxit t a n qu a m flumina aquas 77. zs. 16 (Kulesár c.: kihozá m i k é p p e n folyóvizeket; Kár. azt mívelte, hogy kijőnének m i n t a folyóvizek).

Az *úgy*mint, *oly*mint, *oly*mely, *monnal* előfordulnak *mintha* helyett is, a mint hogy az egyszerű *mint* is előfordul ilyen pregnáns jelentéssel, l. erről a *mintha* kötőszót.

III. *Mintegy* = körülbelül, circiter, circa, beiläufig, ungefähr; p. «mintegy százan voltunk; mintegy kilencz órakereszt a dolog» CzF.; embere mintegy éjfélkor jutta ide Lev. I:256. Hogy ez a fogalom az összehasonlításból indul ki, azt CzF. így magyarázzák: «azt akarjuk jelenteni, hogy valami közelítőleg, körülbelül hasonló egy másik, határozott mennyiséghez»; tehát *mintha* azt mondanók: annyi mint száz. Ilyen észjárással más nyelvekben is találkozunk, p. a görögben (ὥς) s a román nyelvekben (l. Diez III.³ 182, jegyz.; p. fr. *comme au milieu*: mintegy középen; spanyol: *como dos millas*: mintegy két ezer; rumuny: *au peritu ca la cinci mii*: elveszett mintegy öt ezer). V. ö. még a finn *noin* efféle használatát, mely még inkább az alábbi *úgy*-*mint*-hez csatlakozik (*noin sata miestä*: mintegy száz ember, szó sz. úgy száz ember). — Azonban a határozatlanságot, az összehasonlításnak tetőváját a *mintegy*-nek második eleme fejezi ki, a határozatlan névelő, mely ugyanilyen kifejezésekben a *mint* nélkül is előfordul; p. hoztak egy harmincz zsákot = hoztak vagy harmincz zsákot; «vitéből egy nyolczvanat halálra vágta ott» Szász K. Nib. Hasonlóképp mondja a német közbeszéd is: *ein dreissig stück*, vagy a határozatlan névelőből képezett határozatlan számnévvel: *einige dreissig* (számnév nélkül pedig *einige* a. m. néhány). Továbbá a spanyolban szintén vannak ilyen szólások: *es de unos dos pies de largo* = es ist einige fuss breit, (mint-)egy két lábnyi széles (számnév nélkül: *unas flores* néhány virág, *egynéhány* virág).

Ezen *mintegy* helyett a régieknél néha *mint* el fordul elő. Ez természetesen nem pusztán kiejtésbeli változata amannak (mint RMNy. III:277 Jászay Pál hiszi ¹⁾), hanem itt a *mint* mellé az *el* határozó szócska van téve, még pedig ugyanazon véghatározó v. fokhatározó jelentéssel, a mellyel ilyen kifejezésekben látjuk: *el-annyira*, *el-addig*; a templomnak soporláha ketté szakada, *mind el aljáiglan*, Münch. c. — Példák a *mint-el*-re (1641. s 1642. évi okiratokból idézve RMNy. III:277): az egri törökök, *mint el* harmincz

¹⁾ Ugyanezt a véleményt olvassuk CzF. IV:159, de már u. o. 607 — az ő szokott következetességükkel — *mint-ily*-ből magyarázzák.

számu török gyalog kijöven Győr alá; az egri törökök, mint el 16 lovasok, Győr alá kijöven; Győr alá kijöven mint el másfél száz lovasok (u. o. mint egy hetvenöt gyalog); abban tartották meg az várost mint ell négy esztendeig; és mint ell hat esztendeig ebben summáltatták őket.

Gyakrabban előfordul a régiéknél az egyszerű *mint*, ugyanolyan értelemben. ¹⁾ Példák:

ez fa kedég hosszú vala mint hét sing Érs. c. (Toldy, Passio 159); bujdosással mint tizenkét falura járék Lev. I:110; mai napon is itt voltak a törökök, voltak meent hatvan lóval 246; voltak meent ezer lóval 284; fogának mint öt ezer törököt Helt. kr. 89; a hegy ég vala tűzzel, mint az ég közepéig: mons ardebat usque ad cælum Helt. bibl. Mmm; letelepedének a férfiak, szám szerint mint ötezeren Pázm. pr. 432.

De itt is legközönségesebb, állandó kifejezés volt régibb nyelvünkben az *úgy mint*. Példák:

circiter: úgy mint Calep.; circa: úgy mint Veranes. szót.; circiter, ferme MA.; méne el nagy távol földön, úgy mint 32 mélyföldön az városhoz, Érdy c. 338b; kelének fel úgy mint hatvanhatan 547b; vala disznóknak sok sereg csordája, úgy mint két ezer Jord. 377; B. is megkéslele engemet, úgy mynt öt vagy hat napig Lev. I:9; egy rétet is ajánlanak, úgy minth hat rendet téssen 220; az első könyv szól úgy mint 2309 esztendőről Helt. bibl. I. e3; eltávozik, úgy mint egy hajításnyi földig: avulsus est, quantum jactus est lapidis Helt. uj t. X7; úgy mint hat óra vala: hora erat quasi sexta u. o. Z5; az tisztartó költött az bevett summából úgy mint 8293 forint Ifj. Helt. aritm. O:6; úgy mint egy kéziből való lövésnyire: quantum potest arcus jacere MA. bibl. I:17; volnának még úgy mint negyven esztendeink MA. Scult. 29; midőn sok szép időt világban töltene, 600 esztendőt úgy mint éldegelne Czegl. eml. vers. (xxx)3.

Codexeink itt is inkább *oly mint*-et alkalmaznak s ezt találjuk még Sylvesternél is. Példák:

¹⁾ Ez a kifejezés mód, úgy látszik, a székelységben maiglan fönnmaradt; v. ö. «a szurok a testén mind el volt olvadva, mint harmad napok alatt meg kellett hogy haljon» Népk. gy. I:230 (Udvarh.); tanult a gyermek az iskolán hogy mint hét évet Ny. VIII:228 (Gyergyó).

olymynth 23,000: quasi viginti tria milia Jord. c. 70; circiter 153; oly mynth 12 esztendő: fere annorum 12, u. o. 551; monda nekiek oly mint harmad órán Weszp. c. 87; Simeon .. volna igen vén, oly minth több száz esztendőnél Nagysz. c. 373; valának férfiak olymint ötször való ezeren: fuere viri q u a s i quinquies mille Sylv. uj. t. I:23

A II. pontban tárgyalt *monnal* is előfordul így; p. monnal négyszer ezer emberek: quasi quatuor milia Münch. c. 86; lakozott vele Mária monnal három hónapokban: quasi mensibus tribus 109.

Régibb irodalmunkban a *mintegy*, *ügymint*, *olymint*, *olymely*, *monnal* előfordul a körülbelül-höz rokon, majdnem, szinte, beinahe, à peu près' jelentéssel is, mely azonban szintoly szorosan csatlakozik a II.-pontbeli 'ügyszólván' jelentéshez. Példák:

a) *mintegy* = majdnem; azután kérdé mintegy keményen: honnét jósz Cleodon? Mik. mul. 322;

b) *ügymint* = majdnem; miképpen áll az édes anya úgy mynt halva az ő fiának előtte Wink. c. 33; nehezek volnának és úgy mint elviselhetetlenek Helt. víg. könyv. 69; nagy örömmel megyen vala ő az ostromra, ellenséggel ő vív vala ügymint halálra RMK. II:254; az égnek hideg és úgy mint fagyraló állapotját ígéri, Bécsi kalend. 1582. E;

c) *olymint* = majdnem ('annyi mint'): kised és oly mint semmi, Érdy c. 532; mikoron az misén jelen volna az pápa az két császárokkal és olymint egész Rómasággal Tih. c. 24; az apostolokat, kik oly minth megvetettek valának, hatalmasokká tévé 158; jonkább olymint szünetlen sírtanak Kaz. c. 4; olymynth mind fél napig az képnek palástán függe 56; egy kígyót talál, hidegnek miatta olymint ugyan megmerevedettet PG. mes. 31; keserűséggel ő urát siratá, olymint ő magát ott halni bocsátá, Tin. 88 (v. ő. nyughatatlanságnak önnön magát adá és úgy m i n t halálra ő magát bocsátá RMK: II:443);

d) *olymely* = majdnem; olymely semmibe nem követi az okosságnak ítéletét, Nádor c. 106; nekem sem atyám, sem anyám, és olymely senki nincsen, ki ... 357.

e) *monnal* = majdnem: betölték monnó hajót, úgy hogy monnal elmerülnének: ut p a e n e mergerentur Münch. c. 117; én lábaim kedig monnal megmozdultattak: paene moti sunt, Apor c. 26.

(Az *ügymint*-et még magyarázó jelentéssel fogjuk látni alább a 191. czikkben.)

Egyenetlenek összehasonlítása.

189. Az egyenetlenek összehasonlítására van egy külön köztöszónk, mely a *mint*-ből s egy tagadó elemből van összetéve: *mintsem*. Ennek a *mint*-hez való viszonyáról l. alább a 192. cikket.

Az egyenetlenek összevetésében is, mint az egyfokuakéban, két esetet kell megkülönböztetnünk, a szerint a *mint* csak egy közös ígéje van a két tagnak vagy pedig külön két ígéje.

I. Példák az egy-igéjű szerkezetre:

inkább kívánva Krisztusnak szeméremségit, ment ez világnak hívságát Ehr. c. 20; hanem ha bővelkedendik ti igazságatok fellebb mynt az írástudóké: nisi abundaverit justitia vestra plus quam scribarum Jord. c. 366; énekmondásokat, kik inkább kellettenek . . . minth prédikáció Virg. c. 4; jobb ti csudáljatok másokon, mint mások ti rajtatok Tört. tár IV:66; hová lehet nagyobb tisztelet, mint az anygali karoknak seregiben számláltatni? Bíró M. préd. 117; örökké elégedetlen, elégedetlenebb mint én is A. élet 112 | Kdtől inkább segítséget, mint megbántást, nagy bizodalmasan reméllek (1662-i lev.) FMMin. I:476; esmértes cselédet hét vétekkal, mint esméretlent egygel, inkább befogadhatni, Kovács közm. 96.

II. Hogyha a mellékmondatnak külön ígéje van, ez aránylag ritkán fejez ki tényleg megtörténőt (jelentő móddal), többnyire föltétes állítást vagy pedig valami megtagadott követelményt. — Példák:

a) ez több lesz, mint a tegnapi volt; több lett, mint reméltem (rendesen: mint a mennyit, vagy: mintsem); — még legtöbbször van jelentő mód a *mielőtt*-el egyértékű *előbb mint*-féle mondatokban: de nem szólt előbb, mint Veselényi intett A. MO. I:46; a barna felhő nem mén előbb el a hold fénye mellől: mint én a távol tengerre kelek, Szász K. ford. I:74;

b) a jobbítás mestersége nehezebb, mint gondolhatnók, Kőlesey te inkább töröd, mint élesztenéd lelköket FMMin. I:425;

c) elmegyek csapszékbe inkább és arany serleggé válok, mint szerelmesed legyenek, Bajza I:191; inkább has hasadjon, mint étel maradjon Ny I:326; hamarabb megválok az életemtől, mint én azt neked megmondjam Mer. Saj. I:50.

Ide tartozik az a mondat szerkezet, melynek főmondatában a rokonértelmű *egyéb, más, különb (máskép, különben stb.)* szók va-

lamelyike fordul elő; hisz az *egyéb* és *külömb* szók úgy is valóságos középfokok, sőt az utóbbi ma már csak középfoki jelentésben használatos, a. m. jobb, derekabb. — Példák:

I. egy igével: a latorság semmi nem egyéb, mint Krisztust csókkal elárulni Illy. préd. I:7; hogy minden böjtöt tartson, s mint vizet s kenyért, ne illessen mást: nur brod und wasser labe unsern mund Kaz. reg. 37; nem maradt egyéb, mint egy ujdonúj kapa VG. I:44; nem lehetett más, mint maga az ördög Mer. Saj. II:101;

II. két külön igével:

a) jelentő móddal: a dolog egészen másként üte ki, mint gondolá: ea res longe aliter ac ratus erat evenit Kaz. Sall. Jug. 7 (egy más m. fordításban: a dolog másképpen ütött ki, mintsem gondolta); a természet tanítja királyin tenniök aljas dolgot is, s különben, mint mások teszik: much beyond the tricks of others, Rákosi J. Cymbeline III:3; egyéb dolgod nem lesz, mint három lovat őrszes Mer. Dun. I:41; annak nincs egyéb oka, mint egyszer az atyánk arra a gondolatra jött, hogy ... 150; egyebet sem tett, mint a pipáját szítta Mer. Saj. I:171;

b) fölszólító móddal: ne cselekedjél egyebet, mint ennek a botnak parancsold hogy ... Mer. Dun. I:33; egyébbre ne ügyelj, mint mindig az én nyomomba hági 65.

Tagadó főmondatban a 'más' néha csak gondolatban van meg; p. nincs szent, mint az Úr, és nincs erős, mint a mi Istenünk, Bíró M. angy. 80; «e' kinek a kára, mind az enyim?» (Nép, Veszprém).

Néha a 'más'-hoz közel álló kifejezések szintén ilyen szerkezettel járnak; p. «leszen neki dolga, mint alitaná, vissza» PG. mes. 217, azaz ellenkezőleg mint gondolná (v. ö. «vissza felé véljed» A. BH.); — «felényi pénzzel, mint a mennyit csintalan tábláiért adsz»: mit der hälfte dessen, was dich ein solches täfelchen kostet Kaz. Diog. 56; «villás; mert lova nincs, csak villával dolgozik, azért aztán csak fele nyomtató részt kap, mint a ki lóval van» Lehr, Toldi 126. — V. ö. fél-an nyi, mint ..., és: felényivel kevesebb, mint ...

A régi irodalomból mind ezekre azért nem idézhetünk példát, mert ott a *más*, *egyéb*-féle kifejezések után nem az összehasonlító *mint*-et, hanem a megkülömböztető *hanem*-et találjuk; l. ezt a kötőszót. Ámbár már a régieknél is akad

olyan szerkezet, melyben p. a *más* szó -nál-ragos határozóval van összekötve, úgy, mint akármelyik középfok; így Magyarinál orsz. roml. 19: «nem szabad más szószlót keresnünk annál, kit ő ajánlott» = mást, mint a kit ő ajánlott.

Mint a ki, mint a hol stb.

190. Mind az egyfokuak, mind az egyenetlenek összehasonlításában gyakran előfordúl, hogy az egyik tagot vagy mind a két tagot egy-egy teljes mellékmondat helyettesíti. Például: a ki hízeleg, könnyebben megnyeri a hiú embert, mint a ki őszintén beszél = a hízelgő könnyebben megnyeri a hiú embert, mint az őszinte beszédű. Az ilyen kifejezések tehát nyilván ugyanazon szempont alá esnek, mint a 187. s 189. cikkben az ígétlen mellékmondatok. ¹⁾ — Példák:

a) a közepére ragadtaték, va la mi nt a z a ki a jégen csúszik Gvad. nót. pok. 8; az ki szeretetbe vagyon, többet érdemel istentől egy misét hallván: hodnem mi nt a ki annálkil vagyon Tih. c. 9;

b) nem kér mást, mi nt a mi megilleti; «csak eb kívánsz te lenni, se többnek látszani, mind a többi barátom mást játszik, mi nt a mi» Szász K. ford. I:160;

c) reményelem, hogy azzal a tisztelettel léssz . . , mi nt a mely ly el tartozik minden ember lenni az asszonyi rendhez Mik. mul. 17; azon szeretettel légy hozzám, mi nt a melyet gondolod, hogy érzesz hozzája 162; olyan kedves vagy ma nekem, mi nt a mely voltál, a midőn . . . 188; sokkal másféle gondolattal jöttem ide, mi nt a mellyel kijöttem 286; hogyha olyan tisztán, mi nt a mely szépen ír nál: akkor nem Aranka, hanem arany volnál Jók. é. 284; úgy sem lelnék fényesebb koronát és távolabb terjedő királyságot, mi nt mellyel a lant istene megáldott, Tompa I:46;

d) ne légy igazságtalan irántam széplelkűségből és túrj el olyan nak, mi nt a milyen vagyok Kaz. lev. III:120; Debreczen az efféle sugillatiókért, mi nt a milyeket rajtam tenni kedve szusszant, megérdemlette, hogy megszólaljak 148; olyan bolondnak ne nézzen, mi nt a milyennek lát Ny. IV:135;

¹⁾ Ámbár lehet ígéje is a mellékmondatnak, de ez itt aránylag ritka; v. ö. «rende hullott a nép, mi nt midőn kaszálnak hull a fű előtte az éles kaszának» A. Szent László füve.

e) olyat nem látott a gazdák szépapja, mint a minő tömött s szép lesz a nyáj gyapja, Sárosi, tromb. 85;

f) járja be Fölséged az egész világot, s nem talál emberben annyi igazságot, mint a mennyi lakik ezen nagy Deákban, u. o. 16; annyit mondok áltadjában és a hol szükséges lesz, különösen még is mindenikről, mint a mennyi czéломhoz tartozik Tud. Gyűjt. 1829. V:3; «az éttermekben, a hol egy rövid óra alatt többet elköltenek, mint a mennyit hitelezőik egy egész hónap alatt keresnek» Frankenburg A.;

g) nem is lehet már csendesebb hely, mint a hol mi lakunk Mik. lev. I:74; minden oly ünnepélyes, hallgatag, mint a hol haldoklót virrasztanak, Tompa I:186 | nagyobb bőséggel vagy az azokban az ecclezsiákban a tudomány, a holott ez a tanításnak módja gyakoroltatik, hogy nem mint a holott elmulattatik Pös. igazs. I:4;

h) többet sejték, mint a mennyit láthattam, és tovább láttam, mint a meddig elérhettem volna, Havi szemle III:229;

i) mi lehet szegény embernek nagyobb bizodalom, mint mikor on Máriát szolgálja, Érdy c. 162; örömmel jöttünk vissza, és olyan örömmel, mint mikor az ember valamely veszedelemből megszabadul Mik. lev. I:101; «Ez a legpraktikusabb módja az adóbehajtásnak. Mint mikor a birkákat esztrengára fogják s egyenként megfejjik» Jók. RR. I:42 | semmiből hamarabb meg nem ismeri kórságát, mint ebből, mikor on neki az étel ital kelletlen, Nádor c. 38 | voltak azon hegyek, kacsaringós folyók, találomra... mint a dinnyeföldön mikor szélyelfut az anda A. III:187;

j) egyik sem hagyja el korábban kölykeit, mint midőn ezeknek az anyai gondra immár nincs szükségük: aucun d'eux ne perd de vue ses petits, q'u'a n moment q'u'il leur est inutile Kaz. I:276; «s mint midőn két égi villám egybecsapva szétenyész, csókba lelkünk öszszeesattan s a kény tengerébe vész» Bajza; «egy eszme villan át agyából homlokának árjain keresztül, mint midőn egy vén fa lombin által pillanatra hulló csillagot látsz» Sárosi, tromb. 240 | mint a túri vásár midőn legtömöttebb... A. NCz.

k) tiszteletes alakban még meg nem jelent, mint mióta ezt az urat ismerem Kaz. Bácsm.³ 165;

l) a kinek tanácsát [most is] úgy vitte végbe, mint a míg király nem volt Mik. mul. 243;

m) «a Zahara közepén sem tenghetnék elvonultabban, mint a miként hosszú évek óta tengődöm» Kossuth lev. Sopron városához 1883. júl.

n) polgárnak polgáron ejtett sérelme sokkal másképp torlatott

volna meg, mint a hogy a győri eset hőisével elbántak, «Egyetértés» XV:202. sz. mell.

o) mint ha, l. a 193. cikkben;

p) semmibe nem kell úgyan munkálkodnunk, mint hogy a szüzességbe éljünk Tih. c. 323; ha férfiú által győztetem volna meg, avval annyira nem gondolnék, mint hogy te tőled gyengeséges szűztől Kaz. c. 32; nem annyi öröme vagyon, hogy Alexander született mint-hogy [helyesen: mint hogy] Aristoteles idétt született Pázm. pr. 133; oly igaz, mint hogy Marczinak keresztelt a káplán, Kuthy rejt. 17; de mint hogy élek, oly való, uram A. Haml. 19 | semmi mondathatik nagyobb, mint hogy az isten emberré lőn Tih. c. 143; nagyobb csudának nem tart semmit, mint hogy a felhőkben függesztetnek az vizek Pázm. kal. 17; hogy neki egyéb dolga is van, minthogy [helyesen: mint hogy] szóba álljon velük VG. I:5; hogy az egész láрма nem egyéb, mint-hogy a kisbíró egy dobót ütött oldalba 42.

A *milyen, minő, mennyi* mai nyelvszokásunk szerint egyfokú hasonlításban rendesen elvannak a *mint* nélkül, csak az egyenetlen hasonlításban szoktuk melléjük tenni e kötőszót. Tehát a d. és e. alatti példák s az f. pontban az elsők ma szokottabbak a pusztá relativummal: tűrj el olyannak, a milyen vagyok, stb. Egyéb esetekben azonban nem igen hagyjuk el a *mint*-et, noha kivételesen ilyenkor is találkozunk a kötőszótlan szerkezettel, például:

ne akarj olyannak lenned, a mely ember istent kísérti Vitk. c. 5; kölesszem több nem fér falunk kilájába, m e n n y i deák szó fér feje agyájába Gvad. RP. 40; semmi édesb énnékem, h o g y tégedet a keresztfán ölelvén meghaljak, semmi nékem keserűbb, mint haláloz után való életem, Nádor c. 276; h a = m i n t h a, l. 119. l.

Néha viszont a relativum marad ki s a *mint* kötőszó pregnáns értelemmel azt is magába zárja, a mit a relativummal kellett volna kifejezni; p.

az ilyen cselekedet nem olyan dícséretes, a m i n t gondolod Mik. mul. 203 (rendesen: mint a minőnek gondolod); többet be nem adtak az mint kdnek számba adtam Lev. I:38 (mint a mennyit); többet vállal magára, hogysem elbírhát Fal. 537 (hogyesem a mennyit v. mint a mennyit) | előbb gondolná, hogy az öreg hájat kér, m i n t h o g y krajczárt VG. I:105 = előbb gondolná, hogy hájat kér, m i n t h o g y krajczárt kér | m i n t = m i n t h a l. 196. l.

Hasonló brachylogia van a latinban és más nyelvekben is; p. majore quam venerint silentio abituros Liv. = quam id esset cum quo venerint (l. Dräger, Hist. syntax d. lat. sp. § 519. 2. g.).

A mint köztöszónak átvitt használata.

191. *Mint—úgy*, vagy inkább *valamint—úgy* helyettesíti gyakran az *is—is* vagy *mind—mind*-féle kapcsolatot; ezt érintettük már a 37. cikkben, hol a rokon-észjárásu kifejezéseket is felsoroltuk.¹⁾ — Példák:

azért mint a tisztet, úgy a tisztességet, azért vészi fel, hogy istennek alkalmasban szolgálhasson Pázm. pr. 59; ammint ezek semmiképpen nem vettettek az egek hatalma alá, úgy azoknak forgásából vmit olyant hirdetni bizonyára nagy bolondság Nagysz. Kalend. 1658. 37; a mint egy részről mérgesen megharczólnak a böcsületért, úgy más úton isten s világ előtt gyalázatot vallanak Fal. NE. 49; a mint én előttem nincs semmi is oly nagy érdemben, mint az igaz virtus, úgy mindenek fölött gyűlölöm a képmutatást 62; valamint a jó szokás, úgy a rossz erkölcs koporsóig tart Fal. SzE. 51; valamint mások dolgában szemesek, úgy a magunkéban vakúndokok legyünk Dug.; valamint tavaly, úgy az idén is tisztellek Vers. magy. gr. 260. §; valamint a természetben, úgy ebben sincs ugrás Vitk. II:49; a hyperbola Zrínyinél a mint rövidebb, úgy hatályosb is A. próz. 119.

Érdekes körülmény, hogy míg a közönséges hasonlításban a mellékmondat többnyire hátul van, ebben a kapcsoló hasonlításban rendszerint megelőzi a főmondatot. Csak újabb időben kezdtek, úgy látszik, a gyakori német *sowol—als auch* hatása alatt, ama szerkezetnek megfordítottját is használni (v. ö. Ny. I:291, 339):

ez átalakítás úgy Felséged királyi széke, mint hazánk bátorléte tekintetéből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé (Kossuth besz.

¹⁾ Az ott említett más-nyelvi analogiákhoz járulhat még a német *sowol—als auch*, a franczia *aussi bien que*, a héber *kaššer—ken*. — Az ugyanott felsorolt magyar kifejezésmódokhoz járulhatnak még ezek: «akkor is volt, valamint most, rossz ember» Kisf. S. Tátika 2. vsz.;..., *valamint—is* (=továbbá—is) VG. I:44; az keserves német terh s portiő, úgy gyakor tűzszerszámozott szerencsétlenségek miá annyira megszegényedtünk Rák.-lev. I:64.

1848. márcz. 3.); magyar schema hát ez, valamint a legtöbb, úgy Faludinál, mint Amadénál A. próz. 35; a régi görögök ilyenmü kísérleteiben úgy, valamint a középkoriakban u. o. 273; forduljunk el e testi lelki nyomortól, melynek meztelensége kandikál színt úgy a bársony mint a daróc megöl 505; «értekezései ép úgy kitűnnek a felfogás eredetisége, mint az előadásnak ép oly vonzó mint világos volta által» Magy. s a Nagy Világ XVI:626.

Szolgalhat továbbá a *mint* kötőszó a magyarázat, még pedig a kifejtő magyarázat (l. a 96. cikket) jelölésére, midőn ugyanis állításunkat valamely példához hasonlítjuk, hogy ez által érthetőbbé vagy elfogadhatóbbá tegyük. A *mint* ilyenkor megfelel a latin *ceu*-nak, de a latinban is használatos ilyen értelemben *ut*, *vel-ut* és *ut-pote* (utpote: úgymint Calep.). Gyakran használjuk az egyszerű *mint* vagy például helyett ezt a kapcsolatot: *mint például*, vagy «*mint példának okáért*: ut exempli causa» [ném. wie zum beispiel, als zum beispiel] Vers. anal. II:402, a conjunctiones explanativæ közt. — A magyarázatnak másféle, népies árnyalatai: «*azt mondta, kérdezzem az öcsét, már mint téged*» (a *már* szócskának magyarázó erejéről l. I:259 és II:138); — [tegnapelőtt] *azt mondta: holnapra megadom; úgy mint tegnapra*; «*úgy mint ehhez az ujesztendőhöz tíz nap az országgyűlés Beszterczén*» Lev. II:334. Legtöbbször a *mint is*, a *mint hogy is*, valamint *hogy is* kifejezések fordulnak elő, melyeknek a német wie denn, wie denn auch felel meg; p. ha történik, hogy egymást nem értik, a *mint is* kevesen vannak kik tótul vagy németül tudnának, tehát jel által.. előadják, Const. leir (1688) 29; .. a *mint-is* abban áll az igaz bölcsesség, hogy.. Tarn. Jó akarat 71; «könnyen perdülve kerülgette ki a veszedelmes összekoczkodást, a *mint hogy most is vakmerően vág eléje annak a nagy hajónak*» Porzó, PNapló 32:85: sok más példát idéztünk II:100.

A *mint*-nek másodrendű jelentései közül legközönségesebb az időhatározó jelentés, melyben a hasonló fejlődésű a *hogy* kötőszóval váltakozik (l. II:19), a *mint hogy* időmondatokban ma itt is mindig a névelős alakot használjuk: a *mint*. Ezen jelentésfejlődés más nyelvekben is közönséges, mint már a *hogy*-nál láttuk (az id. h.; a román nyelvekre nézve l. Diez III.³ 346), s másutt is jobbra érintkező előidejűséget jelölnek az ilyen kötőszók (így p.

a héber *ken, kē-* is, l. Gesen. szót.). — Példák az érintkező előidejűsége:

mert . . mynt ember halálos bínben esik, ottan el kellene . . kárhozni, Érdy c. 52; ha kincset kívánsz; mynt ötet lelted, ottan nyugodalmadat elvesztetted 133b; mint azért a földet éré, ottan lábra kele 154, 157, 177b, 204b; ottan mynth megvirradott volna, egy istápot vón kezébe 192b; mynt hallá sz. Erzsébet az köszönetet, leszálla ő méhében az sz. léleknek malasztja 385; mynt illeté, a z o n n a l házához méne 638b; mynt az hajócskában behágott volna, ottan megállá az szél Jord. c. 400; u. o. 714 stb.; mynth jutottak volna a kopasz hegyre, a poroszlók kürtölének Wink. c. 203; a m i n t a kenyeret a kemenzéből kiveszik, ottan ketté szelik PP. pax corp. 113; s mint a vita kezdődék, köd szálla a földre: als die schlacht begann, senkte sich ein nebel nieder Kaz. reg. 25; «ammint az atyám elment, lebetegedtem: ut pater discessit, æger decubui; elbámultam, ammint láttam: obstupui, ut eum vidi» Vers. anal II:392; egyszer a mint elestveledett volna, vmi fényességet lát Mer. Dun. népm. I:102.

A *mint* és *hogy* kötőszók együtt: *mint hogy* ez világra született volna, ottan megszentelteték istentől, Érdy c. 156b.

Nem ritka azonban az egyidejűségnek is ilyenmü kifejezése; például:

a mint D. úr sétála ekkor alá s fel, a mi Matyink tűne szemébe, Fazekas «Ludas Matyi» I.; és a mint ül s a mint figyel, hab kétfele omol, Szász K. Gœthe, A halász; persze hogy a cigány sem maradt ott; a mint futna, jajgatva kiált utána egy sebesült Jók. é. 179; a mint mén, mendegél, találkozik az öreg emberrel Népk. gy. I:379; a mint ott búsul, oda repül egy vad kacsá 413; a mind egy mezőn haladnának, látnak egy négy ökrös szekért szántani III:395; megöltek egy szegény embert, a mint a vásárból jött volna haza AL. 25; a mint vitte volna be a levest, az ajtónál szántsándékkal megbotlott, elejtette a tálat, hogy összetört 17.

A *mint*-nek régi o k h a t á r o z ó jelentéséről (= mai *minthogy*) l. II:20. l.

LXI. A *mintsem* kötőszó.

Alakjai és használata.

192. A *mintsem* kötőszónak érdekes két mellékalakja van a székely nyelvjárásokban: *mincsebb* (Háromszékből Ny. VII:567) és *mincsább* (Udvarhelyből VIII:168). Ezek, úgy látszik, jobbára csak az *inkább* kezdetű főmondatokkal dívnak s nyilván az *inkább* szó assimiláló hatása alatt keletkeztek: «mincsebb azt tenném, inkább elveszek»; «mincsább haza vinné a feleséginek, inkább megissza; mincsább (igy is: hogysem) érted szomorkodnám, inkább hideg vizet innám», népd. (az id. hh.).

Az irodalmi nyelvben is előforduló mellékalakja a megfordított *semmint*; p. keservesebben bánsz velünk, semmint megérdemlettük volna Dug.; sokkal tűrhetőbben érzem magam, semmint mikor ide érkeztünk u. a.; előbb rohansz ki belőle, semmint meg tudnál felelni miért időzöl benne (rather, than), Győry V. Shak. XIII:203; indokom jobb, s e m m i n t látszata, s teendőm sokkal inkább kényszerít, s e m h o g y megértsd az első pillanatra: my respects are better, than they seem, and my appointments have in them a need, greater than shows itself u. o. 204; sőt megszorítom inkább mértékét, semminthogy megszerezném: rather, than, Rákosi J. Shak. XIII:4 (helyesebben *semmint hogy*..., mert a *hogy* szócska külön főnévi mondatot jelez, mint a 190. cikk p. pontjában és II:154. l. jegyz. *mintsem hogy*). — V. ö. még: mi peniglen szolgálni akarnánk inkább, *minthogy* (vagy inkább: *mint hogy*) vétetni Nságtoknak, Székely okmt. VII:17; jobb volna a konyhára, *hogysem mint* a hajporra Népk. gy. II:217; ő inkább csak

megérinté, *semhogy* kifejtette volna e kérdés részleteit PNapló 29:280. ¹⁾

Az utóbbi szerkezeteket, valamint az elavult *hogynem* és *hogynemmint* kifejezéseket tárgyaltuk már a 128. cikkben. Láttuk ott egyszersmind a *mintsem*-ben rejlő tagadás magyarázatát, továbbá hogy régiebb nyelvünk jobbra megkülömböztette a kötőszóval is az egyenetlen hasonlítást az egyfokútól, a mint hogy más nyelvekben is többnyire meg vannak különböztetve. S hogy ez a megkülömböztetés mennyire előmozdíthatja a kifejezésnek világosságát, azt leginkább az olyan példákból látjuk mint a következő: «Sz. inkább meghal, mint a gárda, hogy sem legyőzöttnek nyilvánítsa magát» Ellenőr X:554. — Mai köznyelvünk és irodalmi nyelvünk rendesen csak olyankor fejezi ki az egyenetlenséget a külön *mintsem* kötőszóval, ha a mellékmondatnak külön igéje van, ellenben ha hiányos a mellékmondat, inkább az egyszerű *mint*-et használjuk. ²⁾ Például: jobban szereti az életét, *mintsem* ilyen könnyelműen kockára tenné; ellenben: jobban szereti az életét, *mint* a becsületét (ámbar mondjuk e mellett még ezt is: *mintsem* a becsületét). Hogy az eredeti megkülömböztetés így ki-

¹⁾ Mind ezeket vegyest használják, de a *mintsem* legközönségesebb; p. Udvarhely megyében *semhogy* gyéren, *semmint* és *hogysémmint* igen ritkán hallható» Ny. VIII:168. «Csikban leggyakrabban *mintsem* használták... A *hogysémmint* inkább kérkedést v. fogadkozást kifejező mondatokban használatos... Nagyon gyéren a *hogysémmint* helyett *semhogy* is áll. Használatos a *mintsemhogy* is...» Ny. VII:471.

²⁾ Ezt a véleményt érvényesítettem már Nyelvtanom első kiadásában, az 555. cikkben. Más nyelvtanainkban hiába kerestem a *mint* és *mintsem* közötti különbség tárgyalását, csak Szvorényi emlékezik meg róla a 141. §. jegyzetében, s ezt szó szerint ide iktatom: «Az ige által jelentett cselekvőséget v. állapotot is lehet hasonlítani, és pedig oly módon hogy a) az alapfokban a hasonlított ige (cselekvőség) elé vagy után *úgy* szócskát, s aztán az ennek megfelelő *mint*-et állítjuk, pl. én is *úgy* tánczolk *mint* te, v. én is tánczolk *úgy mint* te; b) a középfokban a hasonlított ige elé *inkább*, *örömeztöbb*, *szivesebben* stb. határozót, utána pedig *mint*-et helyezünk, pl. *inkább* vittek *mint* magam lábán mentem; *örömeztöbb* állók *mint* ülők. — Mikor a hasonlított cselekvőségeket erősebb s határozottabb ellenkezéssel fejezzük ki, *mint* helyett *mintsem* v. *hogysémmint* használható, p. inkább meghalok, *mintsem* v. *hogysémmint* azt kiálljam».

egyenlítődik az által, hogy a sűrűbben használt egyfoku szerkezet helyettesíti a másikat is, arra más nyelvekben is találunk példát: az olaszban középfok mellett mind a két szerkezet használható (l. példát II:102) s a német közbeszédben a *grösser als* helyett közönséges a *grösser wie*, s ép úgy a latinban *major quam* helyett *major atque*. E két szerkezet közt a közvető bizonyosan a tagadott középfok volt, mint a mely vég-eredményében nem egyenletlenséget, hanem egyfokuságot fejez ki. A román nyelvekben valóban szabály, hogy tagadott vagy bár kérdésbe tett középfok mellett az egyfokú (állító) hasonlítást kell használni, s a mi nyelvemlékeink is ugyanezt a szabályt követik.¹⁾

Lássunk most néhány példát a *mintsem* használatára.

1. Igétlen mellékmondatokban:

kín volna inkább, mintsem gyönyörűség Fal. 163; cselédjének inkább atyja vala, mintsem ura 294; az asszonyokhoz jobban illik a valamicske, mintsem a sok 195; jobb legyenek irigyink, mint sem szánakodóink, Amadé vers. 59; jobb szép szerrel elmenni, mintsem kéntelenségből, Kovács közm. 165; inkább szeretnek idegen nyelven dörmögni, mintsem magyarul szólni Vitk. II:157; jobb fia János, mintsem a bátyja; jobb ma egy veréb, mintsem holnap egy túzok Ny. VIII:39.

2. Igés mellékmondatokban:

a) jelentő móddal: miért .. inkább meg nem öltél, mintsem így vesztettél? Amadé versei 33; hamarabb megjöttek, mintsem gondoltuk CzF.

b) gyakrabban föltétes móddal: nagyobb a fájdalom, mintsem cifra szavakba önthetnők A. élet. 106; szívemben oly igaz bú vett lakást, mely jobban ég, mintsem köny oltaná Shak. II:138; mincsem vedel tánczólnék, inkább tőkét bütülnék Ny. VII:471;

c) még gyakrabban fölszólító móddal: jobb, hogy most vegyem nehézségét a vezérnek, mintsem azután azt mondja, hogy nekem is így tetszett Monum. Írók XV:245; azt gondoltam, előbb a tenger kiszárad,

¹⁾ Csak kivételesen fordul elő ilyen esetben a *mintsem*: «olyan emberségesek voltak, hogy többet nem adtanak innunk, mintsem kellett volna» Mik. 1. lev. e h. mint kellett v. mint a mennyi kellett. V. ő viszont a görögben: οὐ μᾶλλον —, ἢ οὐ. — Ellenben: «sem mit hasznosbna nem ismerek, mint az istennek jótéteményinek megemlékeztet» Tih. c. 15.

mintsem ezt megérjem, Amadé versei 32; mintsább a M. ágyába hajtsatok, inkább 300 gyűrűt is előadok, Kriza vadr. 479; mintsem annyit ételődjem, inkább magamra hagyakozom NyK. III:16; inkább cigánylakodalomban volnék, mintsem ezt a venyigét kötőzzem Ny. IV:471 | ha a mellékmondat amúgy is tagadó, két tagadás találkozik össze benne; p. inkább csalódni akar, mintsem ne sorozhasson [egyes jeleneteket általános szabály alá], Kemény Zs. Élet és irodalom 68; inkább vagyonukat akarák apasztani, mintsem rögzött szenvedélyöknek néha táplálékot ne nyújtsanak, u. o. 75. || *Mintsem-hogy* rendszeren csak fölszólító módot kísér; p. inkább a nyakadat facsarnám ki, mintsem hogy azt megengedjem, Kriza vadr. 484; «inkább még most kitekerem a nyakadat, mincsemhogy gazember váljék belőled! mincsemhogy mezítláb menjek, inkább örökké itthon ülök» Ny. VII:471; «inkább elpusztítanám magamat, mincsább hogy véle egy házban éljek; jobb volna, hogy ne is látnál, mincsemhogy így kapj» Ny. VIII:168.

LXII. A *mintha* kötőszó.

Használata.

193. «Megállott az olasz, *mintha* köszirt volna» A. Toldi e. II. Ha elemezünk egy ilyen kifejezést, nem nehéz átlátni a *mint-ha* két elemének szerepét. Nyilván két kötőszóval van itt dolgunk s ezek közül csak az első fejez ki hasonlítást. Maga ez a *mint* könnyen kiegészítődik a főmondatból: megállott az olasz, *mint* megállana *ha* köszirt volna = *mint* köszirt lévén megállana. Ez tehát szakasztott olyan elliptikus szerkezet, mint a 190. cikkben tárgyalt *mint a ki, mint mikor* és társaik, csak hogy mind ezeknél sűrűbb-használatú s azért egységes kötőszóvá lett, éppen úgy mint a latin *quasi* = *qua* + *si* vagy talán *quam* + *si*, holott p. a megfelelő francia *comme si* vagy a német *als ob* megmarad két külön kötőszónak. Sajátságos nálunk az a helyesírási megállapodás, hogy a *mintha* csak olyankor egységes kötőszó, mikor föltétes módu mellékmondatban van s a német *als ob*-nak felel meg (azért mondja már Verseghy anal. II:378: «*mintha* optativum regit»), ellenben külön marad a két elem — a *mint mikor, mint hol* stb. mintájára — ha a mellékmondatban jelentő mód van. P. «még szemét behúnyva is foly az ígézet, *mint ha* ki valamit erősen megnézett» A. TSz. I:38; *mint ha* ki méheshez közelít távunnan ... A. BH. X; *mint ha* pásztortűz ég őszi éjszakákon ... A. Toldi. — Úgy látszik, ezen helyesírási szokás hatása okozza, hogy költőink a föltétes mondatokban nem igen tesznek más mondatrészt a *mint-ha* két eleme közé, holott jelentő-módú mondatban gyakran megteszik; p. «*viszik — mint* madarak költözve *ha* szállnak — fekete híret a fekete halálnak» A. TSz. VIII:91; s *mint* víz *ha* erősen fakad a bányába, úgy tapos a vérben a vitéznek

lába, u. o. X:100; mosolyogva jött, de homloka környéke — mint nap ha alásüt fekete fellegnek — látszott e mosolytól annál sötétebbnek XI:123. — Nyelvészeink meg-megemlítik, hogy különbség van a *mintha* és *mint ha* között, de nem igen magyaráztatják, hogy hát voltaképpen mi a különbség s mikor melyiket kell alkalmazni.¹⁾ A szabály egyébiránt, melyet fölállítottunk, nem annyira határozott, hogy itt-ot títmenetek ne volnának lehetségesek; hogy ezt lássuk, csak egymáshoz olyan közel álló szerkezeteket kellene összevetnünk, mint p. a következő kettő: olyan borús az ég, *mint ha esni akar* = mint mikor esni akar; és: olyan borús az ég, *mintha esni akarna* = mint ha most akarna esni. Csak egy megszorítást érdemes mégis megemlítenünk, t. i. hogy föltétes-módú mondatban sem szokás egybeköttni a két elemet akkor, ha egyenetleneket hasonlítunk össze, p. „jobb szeretném, ha itt maradna, mint ha velünk jönne“;²⁾ így több nyereséget láttak, mint ha őt megölnék, Kriza vadr. 406. (Viszont jelentő mód mellett is egybe írjuk, ha a mondatnak mégis föltétes az értelme; p. úgy tetszik, mintha meg nem láttam kedet Mik. 18. lev.; megállapodék az Úr oszlopa, mintha ott kell vala vesztegelnie a népnek reggelig Kaz. Pyrk. 35.)

Példák, melyekben az egybevont *mintha* kíséri szabályosan a föltétes módot:

lefekvék úgy, mint ha alunni akarna Virg. c. 82; oly akaratos légy engedelmességre, mintha minden órában mondatatnék te neked, mit kellene tenned Horv. c. 238; láta jőne hét szép csillagokat, mynt ha egymásba fűzettenek volna, Érdy c. 579; a szerint állottam ott, mintha ég föld rajtam feküdt volna Kaz. Bácsm.³ 53; „úgy terjesztem elő, mintha a dolog történe, nem pedig csak beszélénék: sic ea expo-

¹⁾ Szvorényi 257. §. végén: «Ezen összetettek: *minthogy*, *mintha* (als ob)... szétválasztva is előfordúlnak, de más jelentményben, ... pl... Úgy felfujja magát, mintha övé volna a diófaig. Jobb ha hibánkat magunk ismerjük meg, mint ha mások figyelmeztetnek rá...» — Lehr, Toldi 324: «E kettős partikulák közt [mint hogy, hanem hogy, mint ha stb.] különbség van, a mennyiben némelyek már összeforradva is előfordúlnak.»

²⁾ Ez esetben a franczia azt mondja: *que si*, holott különben *comme si*, „mint ha“ és „mintha“. A német nyelv középfok mellett azt mondja *als wenn*, egyfoku hasonlításban pedig jelentő mód mellett csak *wie wenn*, föltétes mód mellett pedig rendszerint *als ob* (= mintha) használatos.

nam, quasi agatur res, non narretur; oly keveset tud ő már a tavali leczkéből mintha könyv nélkül nem is tanulta volna: tam parum e lectionibus novit, ac si eas memoriter nec didicisset; oly bá tartja intésidet, mintha az eb ugatna reá: tanti monita tua aestimat, vel uti si eum canis adlatraret» Vers. anal. II:378, 398; nagyra tartja magát, mintha övé volna a diófaig; úgy néz, mintha apját anyját megöltem volna (közmondások, CzF.); eltűnt, mintha a föld nyelte volna el Népk. gy. I:405; a fejem úgy csattog, mintha lövöldöznének belé Ny. I.327: éhes, mintha csőszakolban hált volna II:188, úgy ült, mintha semmi sem történt volna I:377; úgy eltakarodott, mintha itt se lett volna.

A következő példákban a *mintha* kezdetű mondat ígéje nincs kitéve s a főmondatból pótlendő:

Harczoltak az ígért s kétszerezett bérért,
Mintha csak a honért, vagy az édes bőrért ¹⁾ A. TSz. X:9.
Mohón kap az ifjú a szép szellő után ...
Mintha álom után ... hiu szellő után ... U. o. VII:50.
Mintha egy élő test: földön csúszó sárkány, ...
Mintha báránfyelleg ... sokszínű szivárvány ...
Lendül a sok zászló. — U. o. VII:61.

Közönségesebb ellipsis az, hogy az «úgy tetszik, úgy rémlik» kifejezéseket el szoktuk hagyni a *mintha* előtt, úgy hogy ilyenkor hiányzik a főmondat, vagy csak egy-egy határozóval jelezzük:

ha csak a délibáb szűz fátyola lebben: már mintha Piroskát kivethetné ebben A. TSz. III:11; a mint így szomorkodik, egyszer mintha fiáltanának valahonnan AL. népm. 45; [mikor a királyfiú eleibe ment,] mintha nem is a' lett volna, a ki volt, Kriza vadr. 416 (v. ö. rémlett előtte, mintha látta volna valahol, de nem tudta, hogy hol AL. népm. 79, stb. l. II:168).

Néha másféle főmondat is elmarad a *mintha* előtt; p. ha ebbe belefujsz, a mit gondolsz magadban, ott terem előtted; ha aztán visszajárul fujsz bele, [úgy eltűnik minden,] mintha ott se lett

¹⁾ Azaz: mintha csak a honért harcztak volna. Az a sajátoságos ebben az ellipsisben, hogy, ha az egész szerkezetet teljessé tesszük, mind a három íge azonos: harcztak a bérért, mint akkor harcztak volna, ha a honért harcztak volna.

volna» Ny. I:419. — Különösen még az ilyen főmondatot szoktuk elhallgatni: úgy beszél, úgy cselekszik, úgy tesz, úgy tetteti magát; p. mintha a kárt vissza akarnák téríteni: *perinde ac fraudata restituere vellent*; mintha nem tudnám, hogy Theophrastus ellen még asszony is irt: *ceu vero nesciam, adversus Theophrastum scripsisse etiam feminam* Vers. anal. II:379. — Ezeket gyakran iróniával, sőt keserű gúnnyal mondjuk, s erősítésül a *bizony* szót tesszük a kötőszó mellé: mintha bizony rá szorulnék az ő segítségére! mintha bizony nem tudnám, hogy ellenem áskálódol!¹⁾ A latin ilyenkor azt mondja *quasi vero*, a német *gerade als ob*.

Tagadó főmondat után sokszor foglalja el *mintha* a *hoggy* és *mert* kötőszók helyét (l. II:169; hasonlóképp szerepel a német *als ob*); p. «nehogy arról gyanúsítsák, mintha mutogatni akarná magát» Csiky G.; «én más véleményben vagyok; nem azért mintha az akkor uralkodott pártokat igazságosbaknak hinném» Gyulai, Szép. Figy. I:5; «s ez nem azért állott üresen, mintha annak képviselője hanyag volna a betöltésben, hanem inkább azért, mert hivatalos exmissióban van távol» Jók. RR. I:7; «nem mintha szemedre akarnám vetni, de az utcán tegnap nem úgy viselted magadat, ammint egy tanuló ifiúhoz illik» Vers. anal. 385.

Egyértékesei.

194. Vannak — főleg régibb nyelvünkben — a *mintha* kötőszónak különféle egyértékesei.

Legközelebb állanak azok, melyekben az első elemet a vele egyértékű *miként*, *mikép*, (*a*) *hoggy* helyettesíti:

a) *miként-ha*: léssen az te életed, miként ha előtted egy hajszálon kötnének egy golyóbist fel, Bod c. 1; — oly nappali, oly szép a táj, miként ha éj se volna...; miként ha holdas lennék, a holddal kel mindig nekem a leggyönyörűbb emlék, Tóth K. költ. 87; sűrögnek, miként ha itt a munka véget érne, Greguss Gy. Luz. 19; villog a fal, mikéntha égni látnád, Vajda J. kis költ. 237;

¹⁾ «Indulatszól is használtatik *bizony* hozzátétellel, s ekkor némi gúnyt, megvetést, rosszalást, ócsárlást, boszuságot jelent: mintha bizony csak ő volna valami!» CzF.

miként ha égett volna szakadatlan u. a. uj. költ. 7; — (miként ha a pásztor elragadand oroszlának szájából két szárat, így ragadtatnak el Izrael fiai, Bécsi c. 219);

b) *mikép-ha*, *miképpen-ha*: sirnak vala rajta, miképen ha más megsebesült Krisztust látnák Virg. 29;

c) *hogy-ha* a régi irodalomban gyakrabban előfordul ilyen értelemben (l. II:96. és 169. l. jegyz.);

d) *akár-ha* a mai népies beszédben néha a. m. mintha, valamint az egyszerű *akár* = mint (l. 187. cz.);

A régiéknél a *mintha*-nak leggyakoribb értékesei azok a kifejezések, melyeket egyúttal a mai 'mintegy' értelmében is használtak. Ilyenek a következők:

a) *olyha* [*oly* módon *mintha* vagy *oly* dolog ez *mintha*]: rázza vala fejét, olha azt jelentené, hogy szó szerént való gyónást nem tenne Virg. c. 102; *olyha* imezt mondanája Debr. c. 337; *olyha* azt mutatná 349; *olyha* azt mondanája: Wink. c. 168, 176, 188; léssen vala ez atya [hallgatag], *olyha* nem látnája és ha nem volna szóló szája Dom. c. 117; láttatik vala ő neki, hogy *olyha* némő-némő szózat felelne ő lelkében 214; szintígy Érs. c., Nádor c. stb. | így is: *olyan*ha: p. «avagy aloejtod, hogy nem kérhetuém én atyámat és adna nékem többet 12 sereg angyalnál; olyan ha azt mondanája: lehetek az 12 apostoloknak segédsége nélkül» Wink. c. 163; szintígy az Érs. c.¹⁾

b) *oly melyha*: *oly melyha* az keresztfá alatt volnál, R. M. Passio (Toldy) 122;

c) *oly mely*: ol' mel' ez sz. Antal sz. Pálban Krisztust látná és úristent ő szívében tisztelte volna, többet nem mere szólni, Peer c. 92; *oly mely* magát melegitené, Nádor c. 485;

d) *oly mint*: *oly mint* mondanája Debr. c. 1; [az oroszlánok] igen nagy rivást tőnek, ol' menth ő is siratná, Peer c. 104; hogy immáran másodszor kajátott volna, *oly mynth* nem tudná, ki volna Érs. c. 116;

¹⁾ 'Mintegy, majd nem' értelemben: inádkozik vala szünetlen, *olyha* minden közbevetés nélkül Marg. leg. 6; kezde önnön magában ezenképpen mondani, *olyha* megnevetvén: micsoda ez...? 63; felöltözék cili-ciumban, *olyha* siratván mindeneknek az ő álnokságokat u. o. (szótáraink — Kr., Kassai, CzF., Ball. — a Marg. lból hibásan az 'olykor, néha' jelentést olvasták ki, Ballagi pláne tájszónak jelzi!); Dom. c. 210; Érs. c.; Sztárai stb. — Egy helyből úgy látszik, hogy 'noha' jelentése is volt: őket sz. Pál mégis vigasztalja vala, *olyha* ugyan ő is megijedett vala RMK. IV:202; v. ö. lat. *tam-etsi*, *tamen*.

Weszp. c. 65, 72; hűja azokat, kik nincsenek, oly mynt volnának: καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὥς ὄντα Komj. SzPál 59;

e) *ugymint*: ételt szereztete, úgy mynt vendéget várna, Érdy c. 562; úgy mint mondanája Debr. 32; Ozorai Chr. 76.

Az utóbbi három kifejezésből egészen hiányzik a *mint-ha* kötőszónak második eleme, s valóban az egyszerű *mint* is előfordúl *mintha* értelmében: úgy járjon, mint tulajdon istenének színe előtt volna, Érdy c.; annyit teszen, ha prédicatiót írók *e* betűivel, mint *ae*-vel írnám, Mikolai Hegedűs tűz. oszl. I:168. Szintügy az egyszerű *miképpen*: és tetteté ő előttök, miképpen tévelygenének ez ígék: et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista Münch. c. 166. — Összevethető ezzel a *minthá'-nak* fin n megfelelője, melyben egyáltalán nincs meg a föltételező kötőszó: *ikään-kuin*, szó sz. éppen-mint.

Végre még a szintén *mintegy* jelentésű *monnál* is előfordúl, *mintha* helyett: egyikre támaszkodott vala, monnal a nagy gyengeségért.. nem viselhetnéje, Bécsi c. 80; monnal eltékozlotta volna ő javit: quasi dissipasset bona ipsius Münch. c.

Az egyszerű mondat módhatározói közt is vannak olyanok, a melyek egyértékűek lehetnek a *mintha*-féle szerkezettel; p. fordulj angyal módra = fordulj, mintha angyal volnál; csörög csattog szélvész gyanánt = csörög-csattog, mintha szélvész volna.

LXIII. A *miként* kötőszó.

Használata.

195. Ennek a kötőszónak egészen világosak az elemei: *mi-ként* úgy viszonylik a *mint*-hez, ill.* *mi-ént*-hez, mint p. *akként*, a régi *az-ént*-hoz (Érs. c.) A codexekben rendesen *miként* (p. mykeent Érdy c. 173,606), de már *mikint* is (mykynt Dom. c. 232, mikint Sylv. új t. I:50, Czuczor költ. I:1, de miként u. o. 9). Az a *miként* nem éppen gyakori s még ritkább a *valamiként*: «valamiként hogy tartozom az istennek haragját engesztelni . . . , azonképpen tartoztam ez munkácskát is írni» Otr. t. előb. 9.

Miként természetesen mint kérdő névmás is használatos: minemű haszna légyen e jelenésnek . . és miként használ . . . Mel. SzJán. 2; ni miként szereté ötet! ecce quomodo amabat eum! Szeg. Aqu. 12. — S előfordúl ez az összetétel is: *akármiként*, p. Érdy. c. 606.

Jelentése egészben véve azonos a *mint*-ével, csakhogy sokkal ritkább használatú; átvitt értelemben — p. időre stb. vonatkozva — alig fordul elő, összehasonlításban is csak egyfokuakat szokott összekapcsolni, s mai nap még ezen korlátozt szerepkörrel is csak az emelkedettebb irodalmi stílus él vele, az élő beszéd alig ismeri. Egyértékű továbbá a *mikép* és a *hogy* kötőszókkal is.¹⁾

Közönségesen — mint mondtuk — csak az egyfokú hasonlításban használatos, még pedig itt mind az ígétlen, mind

¹⁾ CzF. azt mondják: «Nem egészen egyértelmű vele, noha sokak által összetévesztetik, *mikép* vagy *miképen*. *Miként* azt teszi: mely módon, *miképen* pedig: mily módon.» NB. a nyelvbéli tények erről a különbségről semmit sem tudnak.

a teljes, ígés mellékmondatokban, holott p. az *a hogy* kötőszó használatát még inkább megszorította a nyelvszokás, a mennyiben csakis teljes mondatban alkalmazzuk. — Példák a *miként* használatára:

a) teljes mellékmondatban:

miként nagy szomorúságot valla, a z o n k é n t nagy öröme vala Debr. c. 627; a szép harmatot miként hullatod, sok jódat uram úgy hullasd reám BB. 112; a gyönyörű táj nem hasonlít-e a felvirúlt leányzókhoz? a miként ez csak akkor kezdi érzeni szép életének teljes valóját, midőn a szerelem lángot lobbanta szívében, úgy ... Kaz. reg. 325 | a miként én örök oltá és örökiglen vagyok, kifenem villogó fegyveremet: so wahr ich, Ewiger, lebe: wetzen will ich mein blitzendes schwert Kaz. Pyrk. 69; mert istenek úgy segítsenek, miként inkább imádom a becsületet, mint félem a halált Shak. II:10;

parancsolá ő hajlaka őrizőinek, hogy, miként kellettnek, kimenne és bemenne: præcepit cubiculariis suis, ut, sicut placeret illi, exiret et introiret, Bécsi c. 36; tőn, miként parancsola ő neki úrnak angyala: fecit, sicut præcepit Münch. c. 16 (úgy tén, m y n t úristennek angyala megparancsolá Jord. c. 358); fogadjad be őtet, mykeent Jézus parancsolja, Érdy c. 340; miként felől mondván vagyon: sicut jam supra dictum est Döbr. c. 44; úgy lép, valamiként kell akaratjának Gyöngy. KJ. 10;

miként áhítozik a szarvas vizeknek forrására, ugyan áhítozik én lelkem te hozzád Érs. c.; miként az esthajnal csendében zengő harangszó halkkal elhal: halkan elhalt, elzengett a dal, Tompa I:172;

b) hiányos mellékmondatban:

befedék földnek orcáját, miként sáskák, Bécsi c. 13; olyaná tévé az én számat, mykeent az élős tör, Érdy c. 342; légyen a te akaratod, mykent mennyben és felden: sicut in caelo et in terra; bocsássad mi nekünk ... mykent mi es bocsátunk: dimitte nobis, sicut et nos dimittimus Jord. c. 370; szép, mykent kristály: t a m q u a m crystallum 926; lesztek o l y a n o k mykent kisedők Corn. c. 186; vala tekintete miként villám, és ruhája feje miként hó Döbr. c.; kiket szemeid e z e n k é p p e n néznek, miként Péter apostolt Érs. c.; ne legyetek ti is olyanok, özön előtt miként az óriások Born. én. 262b; ő maradékit megsaporítaná, mikint az tengernek nagy sokságó fövenyit RMK. II:113; ezek Krisztusnak olyan ellenségei, miként szinte minékünk u. o. IV:38; ketten uralkodtok, ő a n n y i, miként te A. BH.; szelíd miként egy bűnétől feloldott szent álma, s szende, mint min ő az ígért mennyországot kitaró fény sugar Sár. Tromb. 285.

Az egyszerű *miként* helyett *miként hogy* = mint a hogy, l. II:99.

Középfok mellett — mint említettük — csak nagy kivételkép fordul elő *miként*: meg nem tisztúlhatunk jobban miként áldozatokkal Debr. leg.; ott a férfi bátrabb, vitézebb, miként nálunk Jók. Oceánia 16.

A *mintegy* első elemét szintén csak nagy elvértve helyettesíti: «de öltözeke minden fodra *mikéntegy* tőle ittasodva, pajzánabb kihívóbb vala» Vajda J. találk. 112. — Szintén ritka a *mintha* helyett ez a kifejezés: *mikéntha*, l. fönt 194. cz.

A Katalin legendában előfordul *miként* a *mennél annál*-féle szerkezet helyett; szintúgy előfordul a *mint* kötőszó, l. ezekről alább 197. cz.

Átvitt értelemben is nagyon ritka a *miként* (v. ö. 191. cz.):

a) kapcsolt mondatokban: ez mai innepnek epistoláját írta meg sz. Pál . . , kibem emlékezőik az hitnek fundamentumáról, mykeent az sz. evangeliom ees, Érdy c. 59;

b) magyarázó mondatban, *például* helyett: neki volt riütetett harmad mennyig, mykenth (sicut) fráter Egyed, neki volt illette-tett ajakival, mikent Izsajás Ehr. c. 1;

c) időhatározó mondatban: azonban a miként magamat ajánlom elmenvén, Chariclest templomban találom Gyöngy. Char. 157.

Végre még régibb és újabb irodalmunkban néha főnévi mellékmondatban is előfordul *hogy* helyett *miként*. (Így p. az újabb írók közül gyakran használja, valamint a hibás *miszerint*-et is, Kemény Zs. — Példákat l. a 136. czikkben. U. o. idéztünk *miként*-es következményes mondatot is; íme még egy példa: «ím a bajt gyógyítani oly szókkal merem, miként talán kevésbbé láttatom hivednek, mint itt ezek» Shak. II:147.)

LXIV. A *mikép* kötőszó

Használata.

196. A régieknél rendesen a *-kép* ragnak teljes alakjával találjuk, p. *miképpèn* azaz *miképpen* Bécsi c. 21 (*qualiter*), 86 (*quemadmodum*), Münch. c. 24 (*quomodo*); vagy pedig *mikíppen*: *mykipen* Lev. I:337 (*múkepen* Vitk. c. 66, *mekeppen* RMNy. Iib:30 talán csak tollhibák). — De már az Érdy eben előfordúl a kéttagú alak is, p. 579: *mykepp* sz. János mondja. — Előfordúlnak az összetett alakok is: *a miképpen, valamiképpen*; p. az *miképpen* magyarázta vala: *sicut* interpretavit MA. bibl. I:37; *valamikepen* vétkeztem ez bínékbe istennek ellene: *azonkepen* hagyom istennek bűnössé magamat Virg. c. 3.

Akármiképpen, p. Erdy c. 351. Zr. II:190.

Kérdőleg is gyakrabban előfordúl, mintsem a *miként*; p. naponkéd tanojtja vala ötet, *mykeppen* kellene idvezülnie, Érdy c. 329, 341; se avval ne gondolj, *mikepen* egyebek esznek vagy mit esznek Vitk. c. 47: nem tudom, az én lelkem *mikeppen* jött az én testemben Fél. tan. 92 stb. stb.

Jelentésére és használatára nézve teljesen megegyezik a *miként*-tel, csakhogy jóval gyakrabban fordul elő; ma azonban az élő beszéd evvel sem igen él, csak az irodalmi nyelv.

Példák a *mikép* rendes használatára:

a) teljes mellékmondatban:

mire nem felelsz úgy, *mykeppen* én tégedet tanojtlak? *quare non respondes, sicut ego te doceo*? Ehr. c. 33; *mykeppen* hitted, légyen te néked: *sicut credidisti, fiat tibi* Jord c. 376; ezenkeppen jó, *mykeppen* látatok ötet felmenvén mennyországra 707; *mikepen* az lámpás

olaj nélkül nem világosít: ezenképpen a szűzeség istennél nem kedves az egyéb jószágos mivelkedetek nélkül Tih. c. 2; mykeppen bizonyos vagyok..., azon szerint érzem... Czech c. 45; mykeppen az ó törvénynek könyveibe találunk külömb-külobb nevekkel hivatkatat... ismétg azonképpen az evangeliomnak új törvényében Lévi mondatik Máténak Komj. SzPál B:b;

mind fénylettenek... mykeppen alá megtetik: omnes fulserunt..., sicut infra apparebit Ehr. c. 2; ő benne szünetlen való félelem vagyon, mikeppen ír erről böles mondván, Bod c. 1; de mikepen sz. Bernát mondja: dicséretesb az alázatosság... Tih. c. 264;¹⁾

ünnepeket nem üllöttem, mikepen reá tartoztam volna Virg. c. 5; az szerint nem dicsértem uramat teremőtmet, mikepen tartoztam Vitk. c. 29; az első verset így kell fordítani, miképpen mi fordítottuk MA. bibl. I:58;

mikepen az békeségbe vagyon Krisztusnak helye: ezenképpen az háborúságban vagyon ördögnek helye Tih. c. 45; miképen Mars csillag jó vitéz, jó hadnagy, fegyverével mindent győz: úgy két szemével mint két éles tőrrel Júlia győz, megkötöz BB. 81; foglaljon engemet szintén úgy magához, miképpen ez gyűrűt foglalták gyémánthoz 29 | mikepen Krisztus ártatlan volt minden életében, ezenképpen sz. Ferencz Virg. c. 36;

b) hiányos mellékmondatban:

szól vala istennel, mikeppen barát barátjának, mykeppen Mózes: loquebatur cum deo, ut amicus cum amico, quasi alter M. Ehr. c. 2; az olvasztott ön lön olyan, mykeppen egy igen szépen megelegyített fürdő Corn. c. 271; úrnak ő napja, mikeppen az őrv, éjjel jó Kaz. c. 197; megsokasítom az te magodat, mikepen az égnek csillagit Tih. c. 163; szeressed rokonidat, mikeppen ten magadat, Nádor c. 675; olyan léssen, mikeppen látandó beszéd, Ozorai Chr. 36; és legott a kérge, ponyva féle vászon olyá lett, mikép a gyenge, síma bársony A. NCz. II:43.

Az egyszerű *mikép* helyett gyakran *miképpen* *hog*y fordul elő (l. II:99); p. mert mikeppen *hog*y az emberi nemzet testből és lé-

¹⁾ Az ilyen mondatokba codexeink néha az idézet elé fölösleges *hog*y-ot tesznek; p. «Kellott lenni nemesnek Máriának kedvesb szolgálatnak okáért. Mert mykeppen sz. Jeromos mondja, *hog*y kedvesb az nemeseknek szolgálatjok» Horv. c. 56 (helyesen: miképpen Jeromos mondja, kedvesebb; vagy: Jeromos mondja, *hog*y kedvesebb); szintűgy o. 54, 168.

lekből áll: nam uti genus hominum compositum ex corpore et anima est ... Deesi Jug. 1; miképpen hogy a sarkantyuzással nem hízik a ló, így mi nem veszünk jutalmat a mi testünk sanyargatásáért Czeg. Japh. 159 (igétlen mellékmondatban szokatlan: miképpen hogy Bessus az két fiattalul, két felé vonódom én ez két dologtul BB. 18; — kérdésben: ennekutána gondoljad, miképen hogy Jézus meghozaték Pilátushoz Vitk. c. 81).

Középfok mellett szintoly ritka mint a *miként*: az istennek ujja semmit felségesb dolgot nem tett, miképen az szüzet, istennek anyját Tih. c. 92.

Mintegy helyett *miképpen egy*: «senkihez nem szólunk, vannak miképpen egy halottak» Érs. c. 108. — *Mintha* h. *miképpen ha*, l. 194. cz. b).

A ,m i n ő s é g b e n' jelentésű *mint* helyett (l. 188. I.):

mikoron méglen élne ez világban mykeppen szenteltetett: dum adhuc viveret in hoc mundo, quasi sanctificatus in utero Ehr. c. 2; Pilátus miképpen a császárnak tisztartója, kezdé őtet kérdeni Wink. c. 84; hat embereket miképen gonoszokat megvetvén, a hetediknek birattaték, istent félőnek Kaz. c. 44; méltó vagy halálra miképen tolvaj és igen gonosz gyilkos Virg. c. 55; kérünk titeket, mykeppen istennek szolgálát Dom. c.

Átvitt értelemben ritka:

a) kapcsolt mondatokban: Mária Ádámnak bűnéből kivéteték: miképen hogy kivéteték Évának átkából es Tih. c. 77 | miképen az napnak fénye az testi állatoktól semmi fertelmességet nem vehet: sokkal jonkább a mi lelkünk az testtől az eredetbűnnek szepöljét nem vonhatja u. o. 72 | ellentétes mondatban: «Öröme és javára szolgál akármi essék rajta. Miként ellenben, az istentelen embernek semmi állapotban nincs jól dolga» Pázm. pr. 618.

b) magyarázó mondatban: kiből támadnak sok bűnök, mykepen rágalmasság, hazugság Virg. c. 112; szintígy Tih. c. 120, 344 | a többinél gonoszbakká lettenek vala: miképen mindenkoron a szenteknek maradéki leggonoszb tyrannusokká lettenek Helt. bibl. I:C2; hogy nem volna több egynél, miképpen sem volt s nem is léssen, Monoszlai apol. 19.

Láttuk már II:170, hogy *mikép* főnévi mondatokban is sze-

repel, *hogy* helyett. Íme még néhány példa: Lukács emlékezik arról, mykeppen Jézus .. tanojtván ő tanojtványit úgy monda az ő sz. testének megáldása után: Érdy c. 505; de miért haza készöröjtetöm menni, jól tudod okát, mykeppen az én házambeli népek engemet várnak 513; az evangeliomot hatalmasúl kezdték üldözni, megtetszett abból, mikeppen sok emberek az evangeliomnak igazságátul elszakadtanak, Hollósi pr. 2; hallám, mikép sok fő-fő római .. nyögvén, ohajtá Shak. II:8.

LXV. A *mennél*, *mentől*, *minél* kötőszók.

Alakjaik és használatuk.

197. Kétféle *mennél* és *mentől* szónk van: az egyik mint kötőszó szerepel a középfok mellett *mennél*—*annál*, *mentől*—*annál* (quo—eo; je—desto)-féle összetett mondatokban; a másik pedig egyszerű mondatokban is előfordúl, de szintén középfok mellett, s a XVI. század nyelvében a mai felsőfok *leg*-jét helyettesíti, mai nyelvünkben azonban *mennél nagyobb*, v. *mentől nagyobb* a. m. lehetőleg nagy, — nyilván a régi jelentésnek módosulása.¹⁾ — Lásuk mindenekelőtt ezen egyszerű-mondatbeli *mennél*, *mentől* alakjait és használatát:

a) *Mennél* kétségtelenül *mendnél* rövidítése, valamint *mentől* *mentől*-é a *mend* számnévből, mely a codexekben még közönséges változata a *mind*-nek.²⁾ Ezt bizonyítja először is az, hogy néha a teljes többesi alakjuk is előfordúl, p. a Müncheneri codexben: *mendeneknél többet*: plus quam omnes, *mendenektől utólb-an* meghala a némbéri es: omnium novissime. Másodszor az, hogy p. a *mennél*-en kívül codex-irodalmunkban gyakran találkozunk evvel az alakkal is: *minnél* azaz *mindnél*. Példák:

¹⁾ Volt egy harmadik *mentől* v. *mentül* is, mely a. m. mihelyt, s megfelel a régi *ezentől*, *azontól*, *ezennel*, *azonnal* mutató szókknak, tehát már fönt az időhat. kötőszók közt kellett volna idéznünk. De erre csak egyetlen egy adattal rendelkezem: «*kelyetek fel menthevel le ylendethet*» surgite postquam sederitis, Festetics c. 85.

²⁾ Igy Döbrentey a Münch. c. szótárában 321, MNyRendszere 139. § stb. A Debr. Gramm. 277 *mentől*-t a «*menet*: eundo v. itio» szótól származtatja. Kreszn. is a *mén* ígéhez állítja, de a *mennél*-t külön tartja.

mynneel kisebbhöz is nem meri vala magát hasonlani, Érdy c. 511; ki italt adand ezek közül mynnel kisebbnek: qui potum dederit uni ex minimis istis 106b; míglen még mynnel kisebb fillérét meg nem fizeted: donec etiam novissimum minutum reddas Jord. c. 5; Ézsau-nak mynnel jobb ruhájában felöltöztet 12; ha úristen az mynnel kisebb bínt es nem hagyja gyötrelm nékil, az nagyobbbat inkább nem hagyja Debr. c. 456;

mennel kisebb szikráját ő dicsőségének meg sem mondhatnák u. o. 625; és mennel szegénbnek és utálatosnak helyét ő neki nem adák Nagysz. c. 368; addég ki nem mégy, mig nem mennel kisebb elvett jószágról eleget nem téssz, Guary c. 9; ez mennel kisebbnek hivattatik mennyeknek országába; minimus vocabitur in regno caelorum PG. ev. 8. |mennél előbb, mennél hamarább: quantocius, quam ocius, quam celerime SI.

Az újabbkori *minél* s a régi *melynél* mellékalakról l. alább 198. cz.

b) *Mentől* mellett szintén előfordúl a *mintől* = *mindtől* alak; p. ördög mitül fél mintül inkább? Guary c. 67; mintül kisebb, Ná-dor c.; myntwl Virg. c. 126 (de mentől kisebb u. o. 118, mentewl kisebb u. o. 125). — A ritkább *mitől* alakról l. 198. cz. — *Menthel* Lev. I:9 a -től ragnak eredetibb magánhangzójával. — Példák a *mentől* használatára:

öltözzél te mentől jobb ruháidba: induere cultioribus vestimentis, Bécsi c. 6; mentől gonoszb: pessimus u. o. 99, Münch. c. 37; mentől küssebbek közül: de pusillis 47; vivé őtet mentől méltóságosb helyre Nagysz. c. 368; a mentől küssebb lelki penitenczia nagyobb, hogynem mint a mentől nagyobb testi penitenczia Tel. c. 195; mentül küssebb: minimus Sylv. uj t. 1:8, mentül nagyobb: maximus 28; voltak, kik mentül jobbnak az kazdagságot tartották Born. pr. 549; ifjúságában mentől jobb korában holt meg. Kules. ev. 495;

mentől első tanítvány Debr. c. 1; mentől előszer u. o. 50, 96, 188, Helt. próf. 3; Born. ev. III:53;

azkor tudod böcsülni az mentül legküssebb szikráját is az isten lelke vigasztalásának Born. pr. 301 ||

annyéra meggyujtotta [?] az embert, hogy 12 óráig, avagy mentől többig húszig, az emberből kitolta a lelket Szék. I. krón. 231; mentől hamarébb Megy. zsin. II:43; mentől többször Can. 42; hogy mentül erősebben ússzon: quo firmitus natet Com. jan. 90; mentől előbb, mentől hamarább: quam primum, quanto ocius MA. bár mentül hama-rabb falainknak alatta csörögiön fegyveretek Cz. I:86.

Ha már most áttérünk a kötőszói *mennél*, *mentől*-re, először is meg kell állapítanunk azt a tényt, hogy ezen használatban újabban egy harmadik alak csatlakozott hozzájuk, mely meglehetősen elterjedt, noha a régibb kettőnél ritkább használatú: *minél*. A háromhoz csatlakozik aztán már a codexek kora óta a velük egyértékű *mennyivel*—*annyival*, melynek tagjai viszont a *mennél*—*annál*, *mentől*—*attól* stb. párok megfelelő tagjával váltakoznak, úgy hogy ilyen vegyes kapcsolatok támadnak: *mennél*—*annyival*, *mennyivel*—*annál* stb.

Minthogy itt nyelvészeink nem értenek egyet, főleg arra nézve, vajjon a *mennél*, *mentől*, *minél* közül mint kötőszó csak egy-e a helyes, vagy kettő, vagy pedig valamennyi: ennél fogva czélszerű lesz áttekinteni, az említett párok közül melyek vannak fölvéve egyes nyelvtanainkban és szótárainkban.

Molnár Albert Grammaticájában (De adverbis VIII.) ezt találjuk: «Hæc adverbia mutuo se consequuntur: *mentől* vel *mennél*, *annál*, *ennél*; ut: *mentől* gazdagb, *annál* mérészb, quo ditior, eo audacior; *mennél* hamarébb, *annál* jobb, quo citius, eo melius.» — Gyarmathi S. Nyelvemesterében 298 a «fogalók» (kötőszók) utolsó faja: «Relativæ, közlők. Ezekkel a dolgokat egybevetjük és megfontoljuk, p. o. *minél*—*a'nál*, *me'nél*—*a'nál*, *mentől*—*annál*,» megfelelő példákkal. — Márton J. Prakt. Sprachlehre I:185—6: «Entgegengesetzte bindewörter: ... *mennél*—*annál*, je—je, odér je—desto.» «Verknüpfende bindewörter: ... *mennyivel*—*annyival*, je—desto.» — G. Nagy: Ung. philos. Sprachlehre 232: «Proportionales, wenn zwei sätze in gleichem verhältnisse steigen und fallen: *mennél* je, *annál* je, desto.» — Verseghy is Anal. Inst. II:398 csak ezt a két párt említi: «*Mennél* et *annál*, aut *mennyivel* et *annyival*, quo et eo, aut quanto et tanto» megfelelő példákkal. — Kassai J. Szókönyvében ezt a kettőt említi: *mennél*—*annál*, *mentől*—*attól*. — Galgóczi, M. Nyelvtana (1848) a hasonlítóknál ezt a három párt sorolja föl: «*minél*—*annál*, *mennél* (*melynél*)—*annál*, *mentől* (*melytől*)—*annál*.» — Az akadémiai Magyar Nyelv Rendszere is a kötőszók cikkében a «hasonlítóskötők» közt ugyanazt a hármat közli: «*minél*—*annál*, *mennél*—*annál*, *mentől*—*annál*», s a «nagyítók» közt ezeket: «*mennél* inkább—*annál* inkább, *minél* inkább—*annyival* inkább». De már a kötőszók vonzatáról szóló 139. cikkben ezeket olvassuk: «A *minél* mindenkor *annál*-t vonz maga

mellé.... A *mennél* és *mentől* a *mend* vagy *mind* szóból eredvén, a régieknél a hasonlítás felső fokát fejezte ki... Innen maradt fön­n a mai nyelvben is az ilyen kifejezés: *mennél* vagy *mentől* hamarább, azaz igen hamar vagy lehető leghamarabb.» Ezt a véleményt, mely szerint az összetett mondatban csak *minél* a helyes, azóta gyakran ismételtetik, nem csak nyelvtanírók (p. Szvorényi 257. §. 3), hanem mind azok a tudákosok, az apró zsarnokok is, a kik látszó okokat valóknak véve, ha valamit valahol fölszedtek, dogmaként hirdetik, az általános nemzeti nyelv szokást leczkéztetik s az eretnekre kígyót-békát kiáltanak. Ez az egész szentül hitt «törvény» nyilván azon a fölszines okoskodáson alapszik, hogy valamint *annak* megfelelője *minek*, nem pedig *mennek*, vagy *attól*: *mitől*, nem pedig *mettől* stb.: ép úgy az *annál* megfelelője csak *minél* lehet, nem pedig *mennél*. A ki azonban tovább lát az orránál, annak csakhamar eszébe fognak jutni a következő tények is: *addig—meddig*, *arra—a merre*, *arról—a merről*, *annyi— a mennyi*. Senki sem merné ezeket hibáztatni vagy tán az egyedül «szabályos» és «törvényes» alakokat ajánlani helyükbe: *azig—míg*, *arra—a mire*, *arról—a miről*, *annyi—a minyi*! — CzF. szótára valóban körültekintőbb, a mennyiben a *minél* s *mennél* alakokat egyenjoguaknak tartja s az utóbbit így magyarázza: «Első része *mely*, ehhez a *nél* rag járulván lesz *melynél* s az *ly* hasonulván: *men-nél*, mint *mi-ből mi-nél* rokonértelmű szó. Hogy a *mennél* a. m. az összehozott *melynél*, azért valószínű, mert az *ly* a *nyi* rag előtt is átal kul ebben: *mennyi* = *mely-nyi*.... Midőn önállólág, viszonymondatos *annál* nélkül használtatik, akkor valószínűleg össze van húzva a *mendnél* azaz *mindnél* szóból s *mentől* (*mindtől*) szóval fölcserélhető, p. *mennél* előbb ott légy a. m. *mindnél* előbb.» Ez már okosabb szó, ez már elfogadható okoskodás, és hogy *mennél*-nek kétféle eredete valószínű, fogjuk látni a következő czikkben. De még itt csak a *mennél* kötőszó van rehabilitálva s a *mentől* alak mint az *annál* kísé­rője itt is hibáztatva van (szintúgy a *mentől* czikkben u. o.). Már a *mennél*-re nézve is magától fölvetődik az a kérdés: van-e rehabilitálásra, van-e okoskodásra szükség akkor, mikor valamely aiak az egész országban, mind a népnél, mind a művelteknél kö­zdivatú! Ilyenkor a nyelvésznek nem bírálata, hanem magyarázata teendője. És ha a *mentől*-t ilyen mondatokban nem tudjuk első tekintetre — vagy akár másodikra sem — meg-

magyarázni: ebből egyelőre ne következtessünk semmi egyebet, mint azt, hogy nem tudjuk megmagyarázni! Hisz még mindig megmarad az a reményünk, hogy talán egy harmadik kísérlet sikerülni fog. Azonban elítélni még addig sincs okunk, a míg nincs meg a végleges magyarázat, — föltéve hogy a nyelvszokás szentesíti, a mint hogy szentesíti. Ezt láttuk már a fönt idézett nyelvészek nagyobb részének megállapításaiban, ezt fogjuk látni az itt következő kimutatásban is, melyben ezen aránymondatoknak¹⁾ összes változatait összeállítjuk:

I. csoport: *mennél* v. *mentől* v. *minél* v. *mitől*—*annál* v. *attól*:

1. *mennél* — *annál*, valamennyi közül a legközönségesebb: *mennél* közelb lennél, *annál* szebbnek tetszik ez asszony ábrázattal BB. 207; *mennél* közülök jobb vitézek valának, *annál* inkább vesznek vala, Decsi Sall. 80; *mennél* tisztább és jámborabb, *annál* inkább felgerjed Magy. orsz. roml. 20; *mennél* valaki gyarlóbb és erőtlenebb, *annál* könnyebben fog rajta a harag Pázm. pr. 806; *mennél* tovább él a bűnös ember, *annál* nagyobb kint és kárhozatot kincsez magának 1151; *annál* hamarébb elfogy az eledel, *mennél* több emberre osztják: tanto maturius deficit annona, quanto pluribus erogatur Prág. fej. serk. 499; *mennél* többet szenvedünk, *annál* jobb lészen jutalmunk Mad. pr. 96; *mennél* tovább várakozik, *annál* keményebben büntet, Illyés pr. 8; *mennél* nagyobb szenvedésben volt a mi elménk, *annál* nagyobb hálaadással tartozunk az Úrnak Mik. lev. I:101; *mennél* inkább légyen valami megtiltva, *annál* inkább bírni azt várjuk suhajtva 170; pálmafa *annál* erősebb, *mennél* hajlóbb és terheesebb, Amade versei 197; *mennél* többet kentem, *annál* jobban esikorog 203; *mennél* nagyobbak az isten előtt, *annál* szelidebbek és alázatosabbak Fal. 561; Cassandra *mennél* többet jövendőli Trója veszedelmét, *annál* jobban nevetik Fal. NE. 54; *mennél* több s mélyebb ismerettel bírsz: *annál* inkább érzed az emberi tudomány bizonytalanságát, Kölcsey; *mennél* több csók hull reája, *annál* mosolygóbb a szája Cz. nép. k. 19; *mennél* tovább jutott, *annál* seté-

¹⁾ Arányosítóknak nevezi Riedl is a *mennél*, *annál* kötőszókat, M. Nyelvtan 156. §. — A kimutatásból látjuk, milyen változatok ez a szerkezet, annyira hogy egy és ugyanazon írónál is különféle alakjaival találunk; p. Telegdinél: *mentül*—*attul*, *mentül*—*annyival*; Pázmánynál és Mikesnél: *mennél*—*annál*, *mentől*—*annál*; Faludinál: *mennél*—*annál*, *mentül*—*attul*, *mennyivel*—*annyival*, *mennyivel*—*annál*; Kazinczynál *mentől*—*annál*, *minél*—*annál*.

tebb lett előtte a világ Pet. JV. XXI.; mennél kisebb, annál frisebb; mennél hosszabb, annál rosszabb; mennél rosszabb a süttö, annál több cipőt ígér (közmondások);

2. *mentől v. mentül* — *attól*, ma elavúlt szerkezet: *mentül* rövidebben adhatunk valamit eleibe, attul könnyebben megfoghatja Tel. ev. előb.; *mentül* közelb mehetünk hozzá, attul jobb Tel. fel. Bát. 92; *mentől* jobb bort iszol, attul lesz jobb véred: *gignit et humores melius vinum meliores* Felv. Schola Sal. 11; *mentül* jobban világosodik, attul inkább oszlik a setétség Fal. 556; *mentől* nagyobb vagy, attól inkább alázd meg magadat; *mentől* kisebb, attól frisebb, Kassai Szókönyv III:351;

3. *mentül* — *annál*, ma is közönséges: *mentül* tovább árada az új tudomány, annál közelb jöve hozzánk az ellenség Tel. ev. 109; *mentül* tovább halasztja, annál . . . Mel. SzJán. 222; *mentül* valaki nagyobb szentségben élt, annál több és gyakrabban betegségekben kínlódott, Pázm. pr. 904; a mely példa *mentől* ritkább, annál dicséretesebb Mik. lev. I:119; úgy tetszik, hogy ismerlek tégedet; *mentől* többet hallom szavadat és read nézek, annál inkább úgy tetszik, hogy láttalak Mik. mul. 52; való, hogy nagy sebet ejték szíveden, de *mentül* nehezebb, annál nagyobb bátorsággal kell vened 177; *mentül* alább szállunk, annál tompábban [zúgott] Jók. SG. 80; *mentől* nyomorúbb, annál hosszabb az élet 92; *mentől* közelebb ment, a tüzet annál nagyobbbnak látta, Kriza vadr. 395;

4. *minél* — *annál*, a mai élő beszédben szintén közönséges, de annyira még nem, mint az 1. és 3. pár; p. *minél* inkább láttatik becsülni, annál inkább hazud Bethl. él. 27; *minél* dühösebben, annál jobb: je wütender, je besser Kaz. SS. 47; *minél* különösebb, annál urasabb Shak. II:210; *minél* inkább várod, annál későbbre lesz meg, Kriza vadr.; *minél* egészségesebb, annál nehezebben érzi magát, s *minél* inkább megfogyaszszák egészségitől, annál könnyebben érzi magát [a boros hordó] u. o. 345; *minél* hegyesebb a karó, annál nagyobb törik el belőle Népk. gy. II:286;

5. *mitől* — *attól*, csángó közlemény: *mitől* tovább, attól rosszabb lesz Ny. III:4, azaz mennél tovább, hova tovább . . .;

II. csoport: *mennyivel*—*annyival*, illetőleg ezeknek egyike vagy másika az előbbieik valamelyikével helyettesítve; újabb időben aránylag ritkán fordulnak elő, holott codexeink rendszeren ezekkel élnek s az I. csoportbelieket soha sem alkalmazzák:

6. *mennyivel* — *annyival*:¹⁾ *menneul* inkább az földbe magát

¹⁾ Így van a latinban is *quo—eo* mellett *quanto—tanto*; így a spanyolban, olaszban is (v. ö. fr. *tant pis*).

bocsátá, anneual inkább zöldségét bővebben adja Virg. c. 65, 66, 68; mert mineuel vmi istenhez közelb vagyon: anneual nagyobb bölcseséggel teremtetett Tih. c. 89; mineuel jonkább teszi vala, anneual jószága jobban szaporodik vala Kaz. c. 48; miniuel jonkább fegyelmeztetik, annál nagyobbban keményül Wink. c. 50; myneuel ember istent inkább szereti, anneual inkább boldog léssen 361; a szolga meneuel több úrnak szolgál, anneual több munkát kell tenni, Guary c. 3; minevel valaki többet vall, anneual többet kíván vallania, Bod c. 13; így u. o. 5, Érdy c. 31b, Corn. c. 15 stb. stb.; — annyival magasban emeltetik vala fel, a mennyivel inkább áradnak vala a vizek Mad. pr. 160; annyival inkább fogy reménysége a mennyei tárházhoz, mennyivel jobban szaporodik földi kincse Fal. 524; annyival nagyobb ott fenn az öröm, hogysen itt alatt, mennyivel nagyobb a tágas ég a föld kerektségénél 540;

7. *mennyivel* — *annál*: mineuel jonkább nevekődnek az ajándokok, annál jonkább nevekődnek az ajándokokról való számadások is Tih. c. 121;

Igy a szép rózsza is a n n y i v a l kedvesebb,

A leszakasztása m e n n é l sérelmesebb,

Szerelem is a n n á l gyönyörűségesebb,

M e n n y i v e l az útja volt veszedelmesebb; Gyöngy MV. III:239;

mennyivel többet hagyunk maradékinknak, annál kevesebbet bánják halálunkat Fal. 626;

8. *mennyivel* — *attól*: meneuel nagyobbban ötet valaki igyeközendik követni, attul közelb léssen ő hozzá Horv. c. 251;

9. *mennél* — *annyival*: mert mennel valaki eszesb vala, annyual foglalatossb vala az dolgokban: quia prudentissimus quisque maxime negotiosus erat, Decsi: Sall. 7: mennel latrabbúl cselekedett, annyéval bátorságossb u. o. Jug. 27; mennél többet iszik, anníual inkább szomjuhozik Sylv. új t. II:171; (Gyöngyösiből l. példát a 7. sz. a.) ezen esetben annyival inkább hajlott volna a vén dajka megszabadítására, mennél tisztábbak lettek volna e mellett indító okai: würde sich u m s o m e h r für die amme determiniert haben, j e r e i n e r bei dieser die bewegungsgründe sein konnten Kaz. Diog. 112;

10. *mentől* — *annyival*: mentől inkább —, annyeual inkább: quanto —, tanto magis Helt. új t. L 2; mentül közelebb leszünk, anníual gyakrabban szenvednek Born. pr. 8; mentül bűnössb valaki, annyival bizonyossb legyen benne, hogy neki született a Krisztus Tel. ev. 70; mentül több példája volt . . . , annyival terhesebb az ő igye 108; mentül világosabb, annyival alkalmasabb MA. tan. 1304; mentől terhesebb néked ez az áldozat, annyival kedvesebb léssen ő sz. felségének Bár. munk. VIII:59: plus ce sacrifice sera pénible, et plus il sera digne de lui (Kaz. 1:145: mentől keserűbb az néked, néki annál

kedvesebb lesz); így u. o. 64 (Kaz. a megfelelő helyen 152: minél — annál) stb.

III. csoport: másféle szerkezetek, melyek a *mennél—annál*-félével egyértékűek:

11. a mellékmondatban *mentől* stb., de a főmondatban nincs megfelelő mutató névmás; ez meglehetősen ritka; p. *mentől* édesb ízű [az ánizs], benned több jót indít Felv. Schola Sal.² 16 = *mentől* édesb, *annál* több jót indít; mind elhervad, a mi fényes, előbb: minél fényesebb, Szász K. ford. 63; ajándokom gyönyörtelibb, *mentül* tovább marad = to make my gift, the more delay'd delighted, Rákosi J. Cymb. V:4 | a főmondatban *nincs is közép fok*: hideg vízben mosdjál: *mentül* hivesebb lesz, szemednek ez használ, Schola Sal. 4 = *annál* inkább használ; az én hasznom: minél több barátsággal halmozta el Shak. II:173; s *mentül* többet gondolkozott, csak azt tudta meg [annyival inkább átlátta], hogy nem tud rá felelni Jók. é. 5;

12. *mennyire* — *annyira*: szintén alkalmas kifejezések, a mennyiben azt fejezik ki, hogy mind a két tag egyenlő fokra emelkedik (csak-hogy ezek mellett fölösleges a közép fok s azért alapfokkal gyakrabban előfordúlnak, l. alább 199. cz.): kiki a *n é r a n a g y o b b* mohón az bölcseségnek kóstolását veszi, valaki *m é n é r e* azon bölcseségért erősen kívül való érzékenységet megnyomorítja Vitk. c. 8;

13. *mennyire* — *annyira*, az előbbinek a 6. változattal való kombinálása: *m e n e e r e n a g y o b b* tisztaságra választatának, *a n n e w a l* az isteni ismeretre *m é l t ó b b a k n a k* íteltetének, Érdy c. 506; az víz menyere erősen foly, *anneal* hamarab leszáll Wink c. 145;

14. *hova* — *annyival*: sokszor előfordul Bornemisánál XVI. sz. (v. ö. a maig fönnmaradt *hora* tovább, *hova* hamarabb kifejezéseket); a *hova* itt ugyanazon észjáráson alapszik, mint fönt a *mennyire* (l. a 145. czikket);

15. *hova* — *annál*: egy-két régi írónknál (l. u. o.);

16. *míg* — *addig*: ugyanazon észjáráson alapszik, mint a föntebbi *mennyire* és *hová*, csak-hogy itt az ill. fokig jutást az *-ig* rag fejezi ki; codexekben fordul elő, legtöbbször az Érdy eben (l. 169.¹);

17. *míg* — *annál*: az előbbinek az 1. változattal való kombinálása (l. u. o.);

18. *míg* — *attól*: a 2. változattal kombinálva (l. u. o.);

¹) A szlovénban a „mennél—annál” kifejezésére a többi közt ez a kapcsolat is előfordul: *kar—toliko*; *kar* pedig a. m. „a mi, a míg, a meddig, mióta, mikor, hogy.”

19. *miként v. mint* — *akként v. azért*, az általános összehasonlító kötőszók:¹⁾ «mind az fő népek, mykent urokhoz hallgatnak vala, azért több kincsel áldoznak vala» Kat. leg. 1555 (Érs. c. 472); v. ö. még *mint mennél inkább, mint mentől inkább* a 198. cikkben;

20. *mint* — *attól*, az előbbi változat a 2-kal kombinálva: és mint inkábbban ezt elhallgatván a ki fellyebb hágand, attol mélyebben esik alább Nagysz. c. 22; ment inkább parancsol vala ő nékik, attol inkább prédikálnak vala: *q u a n t o* eis praecipiebat, tanto magis plus praedicabant Münch. c. 85;

21. *mennyivel* — *azonképpen*, a 19. s a 6. változat kombinálása: myneewel az angyal méltóbb embernél, azonképpen az szűz a házasnál, Érdy c. 471.

22. *hora* — *úgy*, a 19. s a 14. kombinálva (l. 145. cz.).

Eredetük.

198. A szóban forgó szerkezetet arányszervezetnek mondhatjuk, mert mindig azt fejezi ki, hogy a két tag egymással arányban áll, egyformán növekszik vagy csökken, vagy az egyik ugyanannyival növekszik, a mennyivel a másik csökken. Ezen viszonynak legegyszerűbb s legvilágosabb kifejezése, melyet azért nyomaték és világosság czéljából ma is használunk, a következő: *a mennyivel* hosszabb, *annyival* jobb. Hasonló a szlovén *kolikor—toliko*, a cseh-tót *kolik—tolik*, s a latin-román *quanto—tanto*. A mennyiségyszók helyett a közönséges relativumot veve, már halványabb kifejezést kapunk: a *mivel* hosszabb, (ugyan-) *avval* jobb; ezt a magyarban nem használjuk, de ennyit mond több szláv nyelv az instrumentalissal: szlovén *čim—tém, s kêm—s têm* (s = -vel), cseh *čím—tím*, orosz *čemu—tému*, s ugyanezt fejezi ki a latin *quo—eo*, ha ablativusnak vesszük (ha dativusnak tekintjük, akkor a mi 14. változatunknak felel meg). — A latin *quo—eo* tehát nem olyan észjáráson alapszik, mint a magyar *minél—annál*, noha első tekintetre ezzel egyezőnek látszik. Ezzel teljesen egyértékű szerkezeteket csakis a rokon nyelvekben találunk; ilyen a megfelelő finn, észt, vogul szerkezet. P. a finn *mitä* (v. *kuta*)

¹⁾ V. ö. ezt a provençalban s az ó-franciában előforduló szerkezetet; *cum plus, com plus* (azaz *comme plus*) ,mennél inkább —, szó sz. mint inkább, l. Diez III.³ 396.

pitempi, *sitü* parempi a. m. a minél (azaz a mely tárgynál) hosszabb, annál (annál a tárgynál) jobb is; vagy Márk ev. 7:43: *jota enämmin hän haasti, sitü enämmin he ilmoitat*, szó sz. a mitől többet parancsolta nekik, attól jobban prédikáltak (v. ö. a csángó kifejezést az 5. s a Münch. c. fordítását a 20. szám alatt). És szakasztott ilyen értelme van a *vogul* fordításnak: *narıl arine tau tanane at altes, toul kumın (kümin) palıntesit*. — A *-nál* ragnak a főntebbi magyarázat szerint voltaképpen csak a páros szerkezetben van értelme, de előfordul a relatív mondat nélkül is: *annál jobb* (p. ha otthon maradsz, annál jobb) = annyival jobb, szintűgy a finnben: *sitü parempi*. Ez a kifejezésmód talán a páros szerkezet analógiája által vagy talán ellipsise által keletkezett.

Ha a *-nál* rag meg van magyarázva, a *minél* alak is meg van magyarázva. A *mennél* alak Galgóczi és CzF. fönt idézett véleménye szerint **melynél* rövidítése, s ennek a lehetőségét meg kell engednünk, főleg ha visszaemlékezünk arra, hogy *merre* is eredetileg **melyre* lehetett (147. cz.). A **melynél* alak pedig szintűgy illik a *-nál* ragnak fönt adott magyar zataához, mint *minél*: „a mely tárgynál hosszabb, annál jobb.” A *mennél hamarabb*-féle kifejezés azonban kétségkívül a *mend*, *mind* szóból származik; fölmerül tehát az a kérdés: lehet-e a kétféle *mennél*-nek, mint CzF. szótára teszi, kétféle eredetet tulajdonítani? vagy pedig lehet-e egyik használatát a másiktól megmagyarázni? Jelentős körülmény, hogy az aránymondatokban tényleg *mentől* is használatos, pedig ez a. m. *mentől*, mert *melytől*-féle magyarázata (Galgóczinál) már nem igen valószínű. Továbbá hogy *mennél* is mind a két esetben csak középfok mellett fordul elő. Még jelentősebb, hogy ez a *mennél hamarabb*, *mentől hamarabb* mai értelmében — melyben nem felső fok, hanem a. m. „lehetőleg hamar” — a régieknél egyszerű mondatban alig fordul elő, hanem majd mindig összetett mondatban, úgy hogy ez a kifejezés külön ígével külön mellékmondatot alkot, csak úgy mint a másik fajta *mennél*, és hasonlóan a megfelelő latin szerkezethez. Példák:

küldje meg, *mennél hamarabb lehet* Lev. I:241; küldje fel mytwl hamarabb lehet u. o. 65; azért immár, *mentél hamarabb szerét tehetem, szerét teszem* RMNY. IIb:80; az fejedelemnek akarván kedveskedni annak ábrázatját, *mennél szebben lehetett*, mesterséggel kifagta Kár. bibl. I:644; *mennél hamarabb lehet* hogy én megtérhessem,

csak azon igyekezem BB. 229; ezokáért az Catilina országárultatásának históriáját, mennél igazban lehet, rövideden megírom: igitur de Catilinae conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam, Decsi Sall. 4; [helyesebb dolog . . .] miérthogy az élet rövid, az mi emlékezetünket, mennél tovább lehet, kiterjeszteni: [quo mihi rectius videtur . . .] quoniam vita brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere u. o. 1; mennél jobbítva lehet Pázm. luth. 163; hadd vessék el valamely jó földbe, de mentől ritkábban lehet Mik. 69. lev. | mai írónál s mai nyelvjárásban is: felköltöztek, minél főlebb mehettek A. A. I:315; törd össze rézmozsárba, minél apróbbra lehet, Kriza vadr. 370 | f ő l s ő f o k k a l az boglárra gondot viselek, mennél legjobban lehet Lev. II:29.

Hogy itt «mennél hamarabb lehet» valóban mellékmondat, megerősíti az is, hogy a XVI. században ilyenkor *mint*-et is használtak a középfok mellett; p. «Surányban megmaradt népének izene, mint hamarab lehetne, utána sietne» Tinódi 292 (ez ige nélkül is előfordul, p. «hogy mint hamarabb kifutnának az országból» Toldy, M. szentek leg. 85; «kezdé az vén atyát szorgalmaztatni, hogy mint hamarabb ő neki megjelentene» u. o. 265; nem igen hihető CzF. okoskodása, mely szerint itt a *mint* helyett *mind* kellene, v. ö. fönt a 19. s 20. számú változatot).

Minthogy tehát az eldöntés nem olyan könnyű dolog, lássuk külön-külön az okokat, melyek egyfelől a mellett szólnak, hogy az arányosító *mennél* a relativum származéka, másfelől meg a mellett, hogy a *mend*, *mind* szó származéka és azonos a régi felső fok *menél* szavával.

I. A relativum mellett szóló okok:

a) *Minél* s a csángó *mitől* nyilván a *mi* névmáshoz csatlakoznak.

b) Noha ritkán, de előfordul a *minél*, a *mennél* is úgy, mint a viszonyító névmásnak egyéb alakjai (*a mi*, *a mikor*, *a miként* stb.); p. az *minél* gyakrabban az alkalmatosság, tudósítson Lev. II:233 | gyűjts pénzt, az *mennél* többet lehet Lev. I:205; irgalmaságod is annál inkább megtetszik, a *mennél* több vétünk töled megengedettetik BB. 57; és így a lány, a *mennél* több szem éri, annál szemérmesebb Kisf.-társ. évl. új f. II:139. — Előfordul továbbá ugyanaz a *mennél* egyéb esetekben is mint valóságos relativum, noha nagyon ritkán: az gyermek az vénen uralkodik: *mennél* mi

lehet nagyobb visszafordultság? Csanaki dög. (1634) 25; *quo mihi acrius adnitundum est...*: mennél inkább kell én nekem arra igyekeznem, hogy ti se csalattassatok meg, Decsi Jug. 85. fej. (Szentgyörgyi magyarosabban: azért annál buzgóbban kell iparkodnom).

c) *Mennél* is előfordul a *vala-* szócskával, mint egyéb relativumok (*valami*, *valahányszor* stb.):

valamennél többeket csaltanak meg, annyival keményebb ítéletek léssen Zvon. post. II:212; valamennél messzebb terjede, annyival inkább megváltozék, Melotai irt. előb. 1; valamennél nagyobb penig az dolog, és valamennél közelebb járul az emberi boldogsághoz, annál szorgalmatosabb tanácskozás kívántatik, Tolnai víg. 12; így u. o. 306; valamennél többet iszik, annál inkább szomjuhozik, Tofeus zsolt. 502, s u. o. 51 | valamennél undokabb és rettentőbb ábrázatot gondolhatnak, azokat formálják a pokol füstiből Pázm. pr. 1077.

d) Hogy semmi ne hiányozzék, azt a *melynél* alakot, melyet Galgóczi és CzF. csak föltettek, csak sejtettek, a régiségben valóban kimutathatjuk: «mellynél többet munkálkodik s vét, annyival többet reményl» Nagy-Ari orth. christ. (1651) 101; v. ö. «soha nem nevedünk az jóban, hanem meli tovább, attul alább vagyunk» [melitül? melinel?] Tel. ev. I:227; v. ö. még: azt tartják jobbnak, a ki melynél hamarébb elhadar 50 Ave-Máriát, Mikolai Heg. tűz. oszl. (1648) II:116; melynél hamarébb u. a. bibl. tanui (1648) 88. — Ugyanezen *melynél* alakra vall a palócz *möné*, valamint **melyre* mellett szólt **mezre* ellenében a palóczos *möre* (147. cz.): «*möné* jobban kopogósan járok, anná jobban szeretnek a lányok» Pap, palócz népk. 23. («*Möné* = minél, mennél. Mint *möre* = merre» jegyz. u. o.) Erre mutat a *mönnél* alak is, melyet egy XVI. századi levélben találunk: «mi az kögyelmed kívánsága szörint, *mönnel* jobban tudtuk, úgy cselekedtünk velök» RMNy. IIb:335 (u. o. möl, mölleet = mely, melyet, viszont: mind, mindön). — Ellenben semmit sem bizonyít a *menná* alak, melyet egy népnyelvi közleményben olvasunk Ny. III:318 («*menná* tovább, anná jobb» Somogy).

e) Végre még kérdőleg is előfordul *mennél*, ill. kérdő fölkiáltásban; p. «szabad volt Salamonnak a pogány Hirámtól fákat venni, melyekből templomot épített: *mennél* szabadabb isten tisztességére fordítani, ha mi jót találunk a hamisság között» Pázm.

pr. b2; «ó mennél jobbak istennek reánk bocsátott sanyarusági, hogysem a hamis világnak áruló csókjai» Fal. 528 (rendesen «*mennyivel*...»); v. ö. *ment* inkább jobb ember a juhtól! *q u a n t o* magis melior est homo ove! Münch. c. 35, így u. o. 136, 140).

II. A *mend*, *mind* mellett szóló okok:

a) *Minél* és *mitől* nem sokat bizonyítanak: először, mert csak újabb időben lépnek föl; másodszer, mert a *mentől* hamarabb-féle kifejezésekben is előfordúlnak: minél ritkábban hagyta megjelenni köz helyen: l'exposait le moins qu'il lui était possible au grand jour Kaz. munk. I:239; mintha minél előbb készen akarna lenni: die es gern recht schnell hinter einander tun wollte Kaz. SS. 84; főadata az, hogy minél hívebb lenyomatát eszközölje a szövegnek A. Szépir. Figy. II:7 | azon kell lennünk, hogy őket a mellől mitől hamarabb elrántuk, Veresm. tan. lev. 194. — Igaz, hogy a kik a *minél*, *mennél*, *mentől* alakok használatát szigorúan meg akarják különböztetni, azok az ilyen értelemben használt *minél*-t hibáztatják (p. Volf is Ny. I:313). De már CzF. szótára a «*minél*» és a «*mentől*» cikkben helyesli ezt a *minél*-t is, azon megjegyzéssel, hogy «ezen értelemben származása *mindnél*». Hogy ez lehetséges, azt bizonyítja a codexekben közönséges *minnél* alak, melyet a 197. cikk a. pontjában láttunk. De l. még alább a d. pontot.

b) A *minél*, a *mennél*, és általában ezen szónak relativ használata szintén lehet hogy csak újabbkori fejlődés. Minthogy az arányszerkezet főmondatában a mutató *annál* felelt meg neki, a *mennél* szó, még ha eredetileg azonos volt is a *mendnél* szóval, később könnyen fölvehette a relativum szerepét, — hiszen csak úgy viszonylik a mutató szóhoz, mint p. *arra—merre*, *addig—meddig*. Azonfölül a hasonló módon használt *míg—addig*, *mennyivel—annyival*, *mint—attul* párok analogiája is abba az irányba terelte a *mennél—annál*-féle mondatokat.

c) A *valamennél* alak e tekintetben szintén nem bizonyít többet, mert mellette *valamentől* is előfordúl: *valamentül* tovább bocsátja az ő jó vizét, attul inkább megváltozik, Melotai irt. előb. 1; *valamentől* tovább halad ez dolgunk, az én kezem is naponkint kötődik (?) Salamon Két m. dipl. 120; szintúgy Geleji Katonánál (Ny. IV:167).

d) A *melynél* alak, igaz, hogy világosan mutatja a relativ *mely* névmást. De nem lehetetlen, hogy itt is csak az az analogia

működött, melyet az előbbi két pontban fölvevünk, s hogy így foglalta el egy-egy nyelvjárásban *melynél* az előbbi *mennél* helyét. S még az a. pontbeli *minél*-t sem szükséges a régi *minnél*, *mindnél* alakra visszavinnünk, hanem lehetséges, hogy szintén egyenesen a *mennél* helyébe lépett.

e) Hogy az analógia ilyen mondatpárookban milyen erősen hat, arra már láttunk egy nevezetes példát a *mintsem* kötőszónál, mely a székelységben a főmondatbeli inkább kedviért *mintsebb*, *mitsább* alakot ölt; s itt eszünkbe jut a *mentül*—*annál* szópárnak az a tréfás (vagy népies?) változata, melyet gyakran hallunk a «Borsszem Jankó» Mokány Berczijétől: *mentül* vénebb, *antul* ide-sebb (616. sz. 6. l., így 458:9 stb. stb.). — Szintén nevezetes jelenség e tekintetben az, hogy valamint *mennél* előfordul kérdésben, ill. fölkiáltásban, ép úgy, sőt még gyakrabban előfordul a *mentől* alak. Ebből azt látjuk, hogy az ilyen használatú *mennél*-t szintén nem kell okvetetlen a relativumból származtatni. Mert valamint «*meny-nyivel*—*annyival*» mellett azt is mondták «*mentül*—*annál*», s valamint ennek következtében egyszerű mondatban is használták *annyival* helyett az *annál*-t: ¹⁾ szintúgy fölkapthatták egyszerű fölkiáltó mondatban *mennyivel* helyett a *mennél*, *mentől* alakokat. Példák:

ha az oktalan állatokban így fénylik az istennek hatalma és bölcsesége, mentül inkább az emberben ő magában? Pázm. kal. 19; mert ha akkor az bűn ostort érdemlett, mentül inkább érdemel mostan 803; ha ezek a világi dolgokról ily félve beszéllettek, mentül inkább a lélek-üdvösségben járó dolgokról rettegve kell szólni? Pázm. pr. b3; ha... ezt a földet ennyi sok szépséggel felékesítetted: ... mentül szebb ház, melynek öröme és világossága te magad vagy? Pázm. imáds. 10; ha az kisdéd állatokra ily gondod vagy, mentől nagyobb leszen az emberekre? Lép. tük. II:14; ha csak az emberek közt is az nem esik, mentől inkább nem esik az isten és az ő követői között? Gel. Kat. titk. 204.

Azonban, ha különben lehetséges az aránymondatokbeli *mennél*, *mentől* szóknak a régi superlativusi *mennél*-ből való származtatása: megfejtendő még az a nehézség, vajjon hogyan lehet-

¹⁾ «Ha ez igazat tart, annál is jobb magán, hogysem több rossz társal lenni, mert a több rossz többet árthat» Fal. 553. L. még e cikknek elejét.

séges ez az átmenet jelentés tekintetében? Föltevésünk szerint ugyanis az aránymondatnak kezdetben ez az alakja, ill. értelme volt: «mindnél hosszabb, annyival jobb» = leghosszabb, annyival jobb. Az a bökkenő, hogy itt a két mondat alakilag nincs összekapcsolva, vagy csak nagyon gyöngén, a mutató névmással. Ez a nehézség azonban nem fog olyan elháríthatatlannak föltűnni, ha meggondoljuk, hogy vannak más nyelvek is, melyek minden kapcsolatot, legalább minden mellékmondati kötőszó nélkül állítják egymás mellé az aránymondatnak két részét. Így az észti nyelv *mida—seda* „minél—annál“ helyett azt is mondja *seda—seda*, úgy hogy ilyen formán beszél: «annál hosszabb, annál jobb», vagy p. «annál jobb, annál inkább szeretem». Ép így szólt azelőtt a franczia: «*tant plus il est bon, tant plus je l'aime*» = annyival jobb, annyival inkább szeretem; a mai franczia meg éppen mutató szó nélkül mondja: *plus il est bon, plus je l'aime* = inkább jó, inkább szeretem. S az angol kifejezés is hasonló: *the better he is, the more I love him*. Ezeknek felel meg eredetét tekintve — noha ma valószínűségi relativummá van válva — a magyar *mennél* kötőszó.

De még egy más lehetőség is van. Háttha kezdetben volt e szerkezetnek valami kötőszava, mely később a relativumként hangzó *mennél* mellől elmaradt? Ezt a gondolatot az kelti bennünk, hogy régibb irodalmunkban találkozunk néha egy-egy aránymondattal, melyben a mellékmondat a *mint* vagy *ha* kötőszóval van a főmondathoz kapcsolva, sőt maiglan is előfordul, hogy az egyik tag viszonyító névmással van alája rendelve a másiknak. Példák:

a) *minth mentől inkább hervadottnak és szernyűnek tetetöm az kesergő szívnek, az anneval inkább az szerelmes szívnek és jól szerzőtt elmének leszek szerelmesb* Nagysz. c. 4; (mynt meenneel jobbat talál vala juhái között, azt áldozza vala istennek, Érdy c. 174) | úgy jobbak, ha mentől rövidebbek Mik. lev.¹ 367 (ez utóbbit ma is mondhatjuk);

b) de a mihez mennél nehezben juthatni, azt annál kedvesebb ízzel kóstolhatni Gyöngy. MV. III:237; mennél ki bátorságosban járul ő hozzája, annál örömesbben meghallgatja Mad. evang. 389; ki minél többet beszél, annál jobban is gondolkozik (ceux qui pensent bien sont aussi ceux qui parlent le mieux) Kaz. kényt. ház. 126; a ki minél többet tanul, annál kevesebb tért talál, «Magyarország» II:259. sz. vez.; ki mennél rühesebb, annál többet vakaródzik; ki men-

nél kevesebbet alszik, annál többet él (közmondások) | hasonló kifejezések : a ki feljebb hágand, attól mélyebben esik alább Nagysz. c, 22 ; valamit minnel hamarabb érthetendek, hamarsággal tudására adom Lev. I:167.

Minthogy a codexekben — tudtomra — aránymondatban elő sem fordul másképp a *mennél*, *mentől*, csak így más kötőszóval vagy viszonyító névmással: valószínű hogy kezdetben csak így használták őket, s ez megint azt bizonyítja, hogy maguk eredetileg nem relativumok. És ha a Virg. eben 126 azt olvassuk: myntwl nagyobb vagy, mindenbe alázzad te magadat, ez bizonyára így volt értve: ha mentől nagyobb vagy = ha legnagyobb vagy is, alázzad meg magadat.

Ha valahol, ebben a czikkben éreztem, milyen hézagos az az anyag, melyet egy ember képes összegyűjteni. Nem is tekintem a kérdést végleg megoldottnak, nem is mertem határozottan eldönteni, mert bizton reméllem, hogy nyelvemlékeinkből még több és kielégítőbb fölvilágosítást fogunk kapni.

IXVI. A *mennyire* kötőszó.

Használata.

199. A *mennyire* szót már Gyarmathi Nyelv-mestere fölemlíti külön a «hasonlítók, comparativæ» közt 295. l. evvel a példával; annyira van az én jószágom Kolozsvártól, a mennyire a tiéd Budától. De ebben a példában nem az igazi kötőszói *mennyi*-re szerepel, hanem csak a *mennyi* relativumnak helyragos alakja, s ez a. m. például: annyi mérföldre van az én jószágom Kolozsvártól a mennyire v. a hány mérföldre a tiéd Budától. Már helyesebb képet ad a kötőszói használatról Verseggy anal. II:377, ilyen példakkal: «a mennyire tőle kitelhet, a tanulásban előre ügyekszik: quantum in illo est, in studiis progredi nititur; a mennyire tőlem kitelik: quod in me est; a mennyire tőled függ, élj békében minden emberrel: quatenus a te pendet, cole pacem cum omnibus.» MA. szótára is így értelmezi: quatenus, quantum; Kassai pedig: quatenus, in quantum. Riedl pedig korlátozó kötőszóknak nevezi ezeket: *a mennyiben, mennyire*. CzF. szótára az utóbbiról azt mondja: «*Amennyire*. Mértéket, határt jelel. Mondatviszonyi társa: *annyira*, mely el is maradhat: annyira becsülte, amennyire gondolám; én is elmondtam véleményemet, amennyire hozzá szólhattam; amennyire én lakom te tőled, annyira lakol te én tőlem.» Az utóbbi példát ugyanaz a kifogás illeti, mellyel Gyarmathiét kísértük.

Mennyire természetesen kérdésben is előfordúl; p. megírom: miképpen és myneere feljebb való legyen az mennyei... lakodalom ez gyarló halandóságban valónál, Erdy c. 506b; annyira megfogyatkoztunk, hogy csak az isten tudja, menyere vagyunk RMNy. IIb:56. — Továbbá mint határozatlan névmás

ezekben az összetételekben: *valamennyire*, *akármennyire*; p. ott az léczszeg vala mennira olesőbb, hogynem itt Lev. I:148.

Kötőszónak nem annyira a helyhatározásban érezzük, mint inkább átvitt használatában, midőn fokra, mértékre vonatkozó hasonlítást fejez ki. Ilyenkor megfelel neki az átvitt értelemben használt latin *quoad*, német *so weit*, de más nyelvek többnyire csak a közönséges összehasonlító kötőszóval fejezik ki, a minthogy mi is mindig helyettesíthetjük a *mint* kötőszóval (l. fönt 168. l.).

A mellékmondat majdnem mindig teljes ígés mondat, még pedig vagy két különböző cselekvés van fokra nézve összehasonlítva, vagy pedig csak valami módosító, segédige-féle van a mellékmondatban.

I. Ha két cselekvés van összevetve, akkor a főmondatban majdnem mindig ki van téve a megfelelő mutató szó: *annyira*. Ez a kapcsolat sokszor helyettesíthető a *mennél*—*annál*-félével (l. ezt). — Példák:

kiki anera nagyobb mohón az bölcseségnek kóstolását veszi, valaki menere azon bölcseségért erősen kívül való érzékenységet megnyomorítja Vitk. c. 8; a pokol kínja .. annyira meghaladja a világi büntetéseket, mennyire különböznek az álmodott és való fájdalmak Pázm. pr. 29; mennyire bővölködöl te keménységgel, annyira tüzedet illik oltanom el, Zrínyiász V:91. vsz.; *quantum superbum est cor hominis, tantum recedit a deo*: a mennyire kevély a kevélynek szíve, annyira eltávozik az istentől, Bíró M. Ünnepe C | az közönséges ecclesia annyira messze terjed ki, mennyire az igazán megkeresztelkedtek serege Eszt. any. 42; — a mennyire megvolt elégedve eddigi sorsával, kétszer annyira szerette volna, ha eggyel feljebb léphet Jók. é. 4.

II. A mellékmondatban csak segédige-féle van:

a) hálát adok te néked nem anira az menire kellene, de az mennyit adhatok Tih. c. 123; Krisztusnak érdemiből osztogatja pápa a bűcsút, annera, menere igaz akarja, Guary c. 35 (= a mennyire éppen akarja; az *igaz* itt ugyanannyit fejez ki, mint a *mint* kötőszó mellett, l. ezt); anera menere kívántad Virg. c. 77;

b) a minere teheté: az házat megtisztítá Tih. c. 53; nagy vesztégséggel, menere teheti vala, kémli vala ötlet Virg. c. 40; az menyra én értettem, hogy miokáért hívatta volna ..., azt a hiába való okot én ke-nek megírtam Lev. I:158; az menire értéked lészen, tennen magaddal jól tégy: si habes, benefac tecum Kár. bibl. I:658; Dárius, az

mennyire az személyből aránzhatni vala, meg nem rettenvén . . . : D., quantum ex vultu concipi poterat, haud sane territus . . . Forró, Curt. 269; mulass magaddal, kerüld a többit, a mennyire lehet Fal. 531. — «Sæpe interseritur tantum, ut: hogy, a mennyire lehet, az öregnek oldalátul el ne távozzak: ut, quoad possem et liceret, a senis latere non discederem,» mondja Vers. anal. II:377. Így egy-két példában az imént idézettek közt.

«Ezen összetételnek *annyira mennyire* vagy fordítva *mennyire annyira*, értelme: meglehetősen, tűrhetőleg, imígy—amúgy, nagyjában, némiképpen; p. mennyire annyira elvégeztük mezei munkánkat; mennyire annyira csak megvolnánk; minden nap, minden nap jó borral kell élni, mennyire annyira, mennyire annyira meg kell részegedni (bordal)» CzF. — Így: «némely dátumoknál fogva a mennyire annyira útba igazulván azt vitatom» TGyűjt. 1821. XI:63. Hasonló elliptikus szólásokkal már más köztöszóknál is találkoztunk: *úgy a hogy, a mint úgy* stb.

LXVII. A mennyiben kötőszó.

Használata.

200. *Mennyiben* v. *a mennyiben* = „arra nézve hogy“, „azon tekintetben hogy“; ¹⁾ ném. *insofern, insoweit, inwiefern, inwie weit*, ang. *inasmuch*, fr. *en tant que*, más román nyelvekben *in quant, in o quid, inquantochè* (Diez. III.³ 359). — Jelentése annyiban meg-egyezik az előbbi kötőszóéval, a mennyiben szintén korlátozza a főmondat érvényét, úgy hogy legtöbb esetben helyettesíthető is volna amazzal, mint alább az egyes példáknál megkísérhetjük. V. ö. «ha lehetséges, a mennyire ti bennetek vagyon [a mennyire töle-tek függ, rajtatok áll], ne adjatok helyt az haragnak» Beythe ep. 47, és: «ha lehetséges, a mennyben ti bennetek vagyon, minden emberekkel békeséget tartsatok» u. o. 48 = «a mennyire töled függ, élj békében minden emberrel: quatenus de te pendet, cole pacem cum omnibus» Vers. anal. II:377. «Valamennyire testek erejétől megüresülnek, szintén annyiban, sőt még többben is lelkekben öregbülnek» Ács, boldog hal.² 285. V. ö. még a szótárakban: «inquantum: a mennyibe» Calep.; «quatenus: 1. a mennyiben, in so fern Liv.; 2. mennyire, wie weit, wie sehr

¹⁾ «*Mennyiben*. Élünk vele, midőn bizonyos föltétel, mérték, vagy meghatározás mellett helybenhagyunk, vagy állítunk, vagy tagadunk vmit, p. mennyiben v. a mennyiben e terv műtanilag helyes, végrehajtását magam is ajánlom». — «*Amennyiben*. Föltételező, engedő, ráhagyó, alkuvó értelemmel bír; és pedig vagy viszony-kötőszó nélkül, p. amennyiben rajtam áll, megteszek mindent; a mennyiben a törvény parancsolja, engedelmeskedem; — vagy megfelelő viszony-kötőszóval, p. a mennyiben lelki tehetségeit kiművelte, annyiban a testieket elhanyagolta; de ezen viszonyban különösen mértékre, nagyságra vonatkozik». — CzF.

Cic.» ; «quoad ; 4. a mennyiben, a mennyire, in so weit, in wie fern Cic.» ; «in so fern, in wie weit : a mennyiben, a mennyire, quatenus, quoad» Márton J.

Ilyen körülmények közt természetes, hogy evvel is váltakozhatik a *mint* kötőszó, ép úgy mint az előbbivel. V. ö. «gyenge nemed mint engedi. légy te is, Ilka, segédünk» Cz. I:90 = a mennyiben v. a mennyire gyenge nemed engedi (ebből az átváltoztatásból egyúttal azt is kiérezzük, hogy az utóbbi két kötőszó emelkedetebb költői beszédben nem igen volna helyén). «Jö és ép szívvel megcselekszem [hogy megfelelek kérdésidre], de úgy a mennyiben a rongyos elmém megengedi» Mik. 80. lev.

Gyarmathi (Nyelv. I:294) a «conditionales, felfüggesztők» vagyis föltételező kötőszók közt sorolja föl ezt is ; példája : megengedi azt a király, a mennyiben a törvénnyel nem ellenkezik. Itt és egyéb példákban néha tényleg közel áll a föltételező mondathoz, úgy hogy akár föleserélhető a *ha* kötőszóval ; p. mindenkiből egyet hivatott a vajda, mindenik sátorból a legvénebbiket, a mennyibe nem volt csupa vak vagy süket A. NCz. I:23 = ha nem volt vak, v. ha csak vak nem volt.

Általános jelentésénél fogva az ok határozáshoz is közeledik, különösen a *minthogy* jelentéséhez (l. ezt), úgy hogy föl is cserélhető evvel a kötőszóval ; p. ah mineben magába rekeszti a bölcsesség a szeretetet, véghetetlen kincs a bölcsesség Debr. c. 212 ; «Krisztusnak embersége vall véghetetlen méltóságot : a minebe egyesítettett az istenséghez, mely véghetetlen jó ; ugyanezenképpen az mennyország is vall véghetetlen méltóságot : e n n e b e n : m e r t az mennyország nem egyéb, hanem istennel való élés : Mária is véghetetlen méltóságot vall, a minebe istennek anyja lön» Tih. c. 97 ; tőnek mondatik, a mennyiben magát ágakra terjeszti : stirps dicitur, quatenus se in ramos pandit Com. jan. 20.

Más példák a *mennyiben* használatára :

I. Két cselekvés van összevetve :

ezek csak anneba támadnak fel : a minebe lesznek az testnek ékességére Kaz. c. 190 ; ő nem csak aminebe isten, de aminebe ember is

¹⁾ V. ö. hogy «erre való nézve, erre nézve» régi íróinknál ennyit is jelent : ezért, ez okból, tekintettel erre (az okra).

te töled születetvén országot örökké Tih. c. 289; de midőn ötet [az ellenséget] az istenben szemléljük, akkor ötet nem annyiba gondoljuk, a mennyibe ellenségünk, hanem a mennyibe felebarátunk, Gyöngyösi László ker. vall. 256; igyekezzél rajta, hogy szerencsétlenségedet minden egyéb esetekre elfelejtsd, azontúl, a mennyiben néked a belőle nyert tapasztalás jövődöben hasznodra lehet: bemühe dich, es in jeder andern absicht zu vergessen, als in so fern deine erfahrung dir fürs künftige nützlich sein kann Kaz. Diog. 72; nem enyém é az egész természet, a mennyiben véle élek? ist nicht die ganze natur mein, in so fern ich sie genieße? 139; e három költészeti ág az ókori irodalomban a tökély oly magas fokára jutott, hogy a mennyiben a keresztény költészet meghaladja, annyiban más tekintetben utána is áll Kisf.-társ. évl. új f. II:404.

II. A mellékmondatban csak segédige-féle van:

a) csak egy szempillantásig is élni nem akarok, hanem csak aneba minibe az úristennek kellemetes Gyöngy. c. 44; a menébe illendő; ad id quod honestum est Helt. új t. u 1; feslettekkel szabad társalkodni, de csak anniban, az menniben az olyan társaság szolgálhat felebarátink épületire Zvon. post. II:439; csak annyba adnak helyt neki, a menybe akarják Can. 450;

b) meneben rajtad áll, mindenkoron szeressed házban rejtőznöd Horv. c. 257; az raboknak permutatója légyen, a mennyibe lehet Rák.-lev. I:457; a kire haragszom, annak megbocsátok, a mennyiben lehet Mik. 12. lev.; ha hát szeret, mint mondja, illő hinne józanul: a mennyiben saját állása, rangja be hagyja tettel a szót váltani: azaz míg Dánia is mellé szavaz A. Haml. 21.

A régieknél ilyen változata is van: *mennyiből*. Példák:

te neked is kell erőködnöd... menybevl te teheted igével és példával Horv. c. 231... hogy minemű szándokra igyekezel jóra, menebevl lehet istennek ő segítségével 260; a mőnyből az emberi gyarlóság engedi, az szenvedés igen jó Frank. haszn. könyv 83; az orvos csak annybul szolgálhat az betegeknek, a menyből az isten... megengedte u. o. 25.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az okhatározó kötőszók.

Az okhatározó mondatok általában.

201. Az okhatározó mondatnak két fő neme van: egyik a magyarázat, mely a hallgatótól eddig nem ismert vagy figyelembe nem vett okot fejez ki; a másik az ismert oknak fölemléítése, mint például a logikai következtetés két előtagjában. Ezt a kétféle okhatározást más nyelvek is megkülönböztetik külön kötőszók alkalmazásával: a francziában *p.* a magyarázatot rendszeren *parce que*, a németben *weil*, az ismert okot ellenben amott *puisque*, emitt *da* fejezi ki. Példa: *il a été puni, parce qu'il a manqué à ces devoirs*: er wurde bestraft, weil er seine pflichten vernachlässigte: megbüntették v. azért büntették meg, *mert* elhanyagolta kötelességeit; *ellenben*: *puisque'il a manqué à ses devoirs, il a été puni*: da er seine pflichten vernachlässigte, wurde er bestraft: minthogy elhanyagolta kötelességeit, megbüntették. — A magyarázó ok megelőzheti a főmondatot, de legtöbbször utána következik; az ismert ok majdnem mindig megelőzi az okozat kifejezését. A magyarázó okot kiemelhetjük a főmondatban a mutató *azért* szó hangsúlyos ejtésével, az ismert ok már természeténél fogva sem alkalmas a hangsúlyozásra.

Az okhatározásra nekünk három kötőszónk van: *mert*, *mivel*, *minthogy*. Mellékalakjaik közül nevezetesebbek: *a miért*, *minek okáért*, *miérthogy* v. *merthogy*, és *mivelhogy*. — *Mert* és *mivel* rendszeren magyarázó okot, *minthogy* ismert okot köt a főmondatához.

Gyakori dolog, hogy két okhatározás van úgy össze-kötve, hogy egyik a másiknak adja okát. Ilyenkor rendszerint nem egyforma, hanem két különböző kötőszóval élünk; s itt vissza kell

emlékeznünk arra, hogy a *hogy* kötőszó is közönséges kifejezője az oknak, még pedig kétféle alkalmazásban (117. 131. §.). Példák: ¹⁾

a) «Azonban ezzel inkább ártott magának. Mert mivel szüntelen boszankodott és epesztette magát, mindenkor beteges volt» Révai Ábécze 48; így Dug. szer. I:121; — «mivel az ily öröm nem jól fér össze az őszhajú philosophusok bölcseségével, mert a természet minden kornak kiszabta a maga örömeit, tehát a grávis urak göggel pillantanak alá az ifjak boldog örömeikre:» weil sich dergleichen dinge und vergnügungen nicht für den mann und den greis schicken, denn jedes alter hat seine angemessnen freuden, wie natürlich, so schimpft nun jedes, das ins ernstere alter eintritt, auf die tandelnden vergnügungen der liebe Kaz. munk. IX:68;

b) az ilyen emberek rosszabb sorsot várhatnak, mintsem a pogányok, mert minthogy [=ném. denn da] ezek semmit sem tudnak az örök élet felől, azért a jelenvalóval élnek, ellenben a képmutatók... Gvad. nót. pok. 12; «E nagy fába a kis fejszét némely tudósok ösztönzésére vágtam. Mert, mint hogy a magyar nemzet ázsiai históriája homályban van...: tehát egyedül nyelvének összehasonlítása gyujthatna világot...» Beregszászi, TGyűjt. 1818. IV:69;

c) a néma nem dícsértetik a vesztegség tartásról, mert azért tart vesztegséget, hogy nem szólhat Tih. c. 203; a nemesek haduagyának vittek nádat, mert hogy restelláció lesz, pénzt kapott, Kuthy rejt. 25; más nap is félbe kellett hagyni, métt hogy lám az a kis harmat akkor esett, olyan pöröntyös volt... Ny. II:324; a tavaszi lenem se sokat ért, métt hogy olyan késősen volt vetve, hát éppen magesépletbe kellett nyőni, pedig olyankor legtöbb dolga van az embernek, u. o.

d) a *mert* kötőszónak különféle alakjaival: «embernek halálakorom nem fizethet teljes kint... Mert myert emberkétképpen téssenjét...: azért csak a lélek örül...» Érdy c. 20; szintűgy u. o. 556b | lesznek a csudák kárhozandóknak vádlásokra, mert mynek okaert isten emberi nemzetet az ő szolgálatjára teremtett légyen, annak okaert kik engedetlenek voltanak, mindenek vádolják őket u. o. 7 |... mert igen félek a fejér baráttól, myrt hogy nyilván vagyon, hogy mind bíró és mind peres Lev. I:52; mert bátyámat, miért hogy én vendégeket hittam, itthon gazdának fogom hagyni u. o. 93; ezen okért lön hazánknak romlása: mert miért hogy a teremőt elhagyván teremtett állatokban bízunk, isten is elhagyott, Magy. orsz. roml. 23.

¹⁾ Példák egyforma kötőszóval: «hozd be, mert méltó istenek országára, mert istennek lelke nyugszik ő rajta» Kaz. c. 74; talántám eddiglen mind az kettő megholt, mert egyik sem szólhatot, mert egyéb sebek is vannak rajtok Lev. I:251.

Ellenben ha egymás mellé vannak rendelve az okok, vagyis ha egy okozatnak különféle okait soroljuk föl, akkor a kötőszó valamennyiben ugyanaz: p.

«... hátra vetém első gondolatomat. Egy okért mert látám jó akaratját... Másokért mert h... Harmad okért és jelesben, mert hogy látom vala»... Komj. SzPál A4 | «... akaratját be akartam teljesíteni. Egyért azért hogy nem tetővék énnékem... Másodszor azért hogy érttem vala, hogy... Harmadszor annakokáért jelesben, hogy nem akarom»... u. o. A5b.

Az okhatározó kötőszókkal változó szerkezetek:

1. A *hogy*-on kívül, mely okhatározó mondatokban közönséges használatú, még a következő alárendelő kötőszók közelednek egyes esetekben többé-kevésbé az ok-kötőszók jelentéséhez: *holott, mikor, miután, mihelyt, mint, mennyiben* (l. ezeknél). — Azonfölül a *ha* kötőszó is, midőn tényleg meglevő föltételt jelent a mellékmondat, közeledik a *minthogy* jelentéséhez; p. «nem kellesz már nékem, ha akkor nem jöttél» Népk. gy. II:15, v. ö. *minthogy* akkor nem jöttél, most sem kellesz. — A tagadott okot többnyire a *mintha* kötőszóval fejezzük ki, l. II:169.¹⁾

2. Mellérendeléssel is ki lehet fejezni az okot, még pedig az eddig nem ismert okot az *ugyanis* kötőszóval (l. ezt), az ismeretes okot pedig a *hiszen* szóval (I:258) és evvel a népies fordulattal: «lehajlott a darutollam, nem hiába bánatom van» Göcs. 39, viszont az állító hiába megengedést fejez ki (l. I:141).

3. Az összetett mondatot, mint egyéb esetekben, egyszerű mondat is helyettesítheti, úgy hogy a mellékmondat helyét ragos vagy névutós kifejezés vagy pedig határozó igenév foglalja el. P. «igen rendes szemeket vetettek reménytelen megcsalódásokon»: sie machten sehr alberne gesichter, da sie sich in ihrer hoffnung betrogen sahen Kaz. Diog. 215; «s gondolván hogy azért jövök... felbontá az őrnagy úrnak készített tekercset»: weil sie dachte, ich wäre gekommen... so gab sie mir sie Kaz. Barnh. 78.

¹⁾ A *hogy* kötőszó is előfordul tagadott ok mellett (egy-két példa II:72), de a *mert* egészen szokatlan, hibás p.: «ez aggodalmainknak a király prágai útja csak azért nyújtott tápot, — nem mert a cseh kiegyezést ellenezni, — hanem csak azért, mert»... PNapló 31:140.

LXVIII. A *mert* kötőszó.

Alakjai és eredete.

202. E kötőszónak régi teljes alakja *miért*, s ez maig is előfordul néha az összetett *a miért*-ben, és közönséges a kérdésben: *miért?* = *mért?* — Példák:

myert Ehr. c. 56, 151 stb. {de u. o. többször *mert*, p. háromszor emígy 149), Érdy c. 3, 9, 11 stb., Jord. c. 392 stb.; így gyakran a Nádor c., Érs. c. stb.; Lev. II:7; Eszterh. anyasz. A4, Can. 84; a mint megmondottam tőled pártulok, miért megvallottam máshoz hódulok, Amadé vers. 165 | «ne tegye azt, *miér* megveri azér az uristen» Göcsej | «*a miért* te oly jó voltál, én bánatot adtam neked» Tóth K. 184; a miért te annyit védtél, én mindennek kitevélek, u. o.; «a mér v. azér a miér v. a mér hogy» Kapnikbánya NyK. II:370.

A *miért*-ből aztán *mért* lett, ép úgy mint **miént* : *mént*; **miég* : *még* (l. ezeket); a kérdésben ez a *mért* ma sem rövidül tovább, viszont az *i* nélkül van már a HBben a kérdő *mérett*.¹⁾ — Példák:

meerth : quia, Lányi c. 31; a Bécsi és Münch. c. állandóan *mert*-et ír, de ez is valószínűleg hosszan olvasandó | *mér* Göcs. népd. 105; *métt* Örség, Ny. II:176; nem tom, mét én porufita nem vaok I:423; szegény embernek szegény a sorsa, mét azt még az ág is húzza II:323 (mind a kettő hetési közlemény).

A magánhangzó elváltozásával a *mért*-ből ezek a nyelvjárási alakok lettek: *mírt*, *mört* :

¹⁾ Ma leginkább a névelős *a mért*-ben ejtjük még hosszan a magánhangzót (l. alább); ez aztán az egyszerűen relativ *a mi-ért* helyett is előfordul: a mér' összegyültünk, fele sem bolondság A. NCz. I:42; a mért = és azért Ny. IV:233.

myrt *hogy* Lev. I:52; *myrt* RMNy. IIb: 14, Sylv. új t. I:11;
mört RMNy. IIb: 6 kétszer | *mör*, Somogy m. Ny. VIII:178—9.

A *mért*-ből lett a magánhangzó elrövidülésével a mai irodalmi *mert* alak. De az élő beszéd még tovább rövidíti azzal, hogy néhol az *r*, néhol a *t* mássalhangzót hagyja el, szóval ugyanazon változtatások alá esik, melyeket különben is szenved az *ért* rag az illető nyelvjárásokban: ¹⁾

mett, székely és csángó alak Ny. III:53, Kriza vadr. 426 stb. | *métt*, Őrség, Ny. II:324, u. o. *métt*, *mét* is, l. fönt;

mer nagyon elterjedt alak, Dunán túl általános; székely közleményben is Népk. gy. III:91; Temesközben *mer* és *mē*, l. Kálmány, Szeged Népe II:5, 6, 7 stb. | költőknél néha a vers kedviért, p. no, *mēr* együgyü és tanulatlan vagy A. A. II:118, 355.

Végre mind a két szóvégi mássalhangzó nélkül is ejtik az alföldön s a székelységben: . . . «*mē* lapos» Szeged, Ny. IX:85; *mē* más szegedi közleményekben IV:83, 137; hiszöm uram, hol lencse, *me* lapos u. o. Ny. VIII:461; *me*, *mett* mellett, a székelységben s a csángóknál Ny. III:53; kivált udvarhelyi közleményekben: *me* mán megötte IV:32, *me* jót se mondhatok u. o.

A mutató elemet a rövid *mert*-hez soha sem tesszük s nem mondjuk *a mert*; de nagyon kedvelt népies alak ez: *a mért* v. *a mér* (egy gyöngyösi közleményben *a mē* Ny. IX:331). Példák:

hátha biz őket is terheli ez átok, a mér' helyet adtak ama vezeklőnek? A. TSz. VIII:48; jer csak kikapsz, a mért henyén állsz A. A. I:318; verjen meg az isten, és tudom meg is ver, a mér' az oltárt sírnak nevezed u. o. III:61; Kepheus atyád pedig a mér' kitett, pusztítsa el az isten u. o. 70, 230; áldotta sz. Orbánt, a mért üres hordóval szerencsésen haza segíté Jók. RR. I:46; Mért nem örülsz neki? Hát örülsz! A mért nem ugrálok? Lehr, Toldi 363.

Valamint a *majd*, *immár*, *azért* határozóknak vannak ilyen bővebb alakjaik: *majdan*, *immáran*, *azértan* (példa mind a háromra

¹⁾ Az *r* v. *t* nélküli alakokkal itt-ott régiebb nyelvemlékeinkben is találkozunk, de olyan ritkán, hogy egyelőre kételkednünk kell, hátha csak hibás leírással vagy nyomtatással van dolgunk. Így: miét *hogy* Helt. kr. 7, de miért *hogy* u. o. 46 stb.; *mett* Born. én. 92. lev., Pesti G. ev. 109; — *mer* Ehr. c. 66, 140; Kulesár c. 136, de *merth* u. o. 2, 5 stb.; *mer* Helt. új t. Ce5; *myr* kérdőleg Pozs. c. 9.

egy levélben Lev. I:106—7), ép úgy van *mért*-nek ilyen mellékalakja: *mérten*; p. «értse te kd, kitől jött a háborúság, merten a császár jobbágyit költöztetik vala erővel, abból lett» Lev. I:11; így u. o. 57 (háromszor) és 175 (mind a három levelet egy ember írta Pécssett); *merten* Tel. c. 22 | «ne álljon ked meg, *métten* holtáig is siratja ked» Hetés Ny. III:323.

Vége néhány codex kötőszónknak még egy mellékalakját használja: *minekokáért*. Ez ép úgy viszonylik az egyszerű *miért*-hez, mint p. *mikorra*, *mikorára* az egyszerű *mire* kötőszóhoz (l. ezt); valamint az egyikben az időt, úgy van a másikban az okot jelentő szó belefoglalva a relativ kifejezésbe. — Példák:

mynek okaerth a fiú az atyától vagyon, ne alóhad azért, hogy az atya elébb volna, Érdy c. 116; mynekokaert ez evangeliom mind apostolokról értessék, annak okaert anyaszentegyház méltán olvassa 231b; ... merth mynekokaerth az mi idveziténknek mi keztenk való mulatása lén ez okaerth hogy az ő ... hiti kilemb-kilemb bizonyulásokkal és tanúságokkal meg erésülne ..., illik azert hogy méltó hálákat adjunk .. Érs. c. 132; de mynekokaerth embereknek ő lelkök nagy drágalatos, azért az pokolbeli ellenség ... mindent nagy késértetökkel háborgat 270; így u. o. 272 stb.

A mi a kötőszónak e r e d e t é t illeti, két lehetőség áll előttünk. Az egyik az, hogy — mint majdnem valamennyi alárendelő kötőszónk — a relativumból származik, az *-ért* raggal. Igaz, hogy az *-ért* ragnak logice csak a főmondatbeli mutató szó mellett volna helye, de hát valamint „addig hogy” helyett azt mondjuk *míg*, „azóta hogy” helyett *mióta*, ép oly kevésbé föltűnő itt a viszonyragnak a mellékmondatba való átvitele. Nagyobb nehézség, hogy a névelős a *miért* csak a legújabb időben merül föl, tehát ép oly kevésbé lehet döntő a relativumi eredet mellett, mint p. a szórványosan előforduló a *mennél*, *valamennél*, *valamentől* a *mennél*, *mentől* kötőszók eredetére nézve; a *valamiért* alak pedig kötőszói használatban alig is fordul elő. — Vannak aztán egyéb okok, melyek egy második lehetőség mellett szólnak. Ezek a következők:

a) Nagyon kedvelt szerkezet népünk nyelvében az, hogy az okhatározás, a magyarázat elé oda teszi átmenetül ezt a kérdést: *miért?* Például: «abból a pénzből ő keme csak csipbe csopba látott valamit, m é t t a z é t t (miért? azért) hogy ott volt a Mihály fami-

lia, s ahajt azok úgy mellette állottak a kincses ládának» ... Ny. V:175 (a magyarázatot maga a közlő szúrta közbe); «nem jött el, mér azér hogy beteg volt» azaz: mért? azért hogy beteg volt (Nép, Dunán túl); — sőt néha még a *mert* kötőszó után teszik föl a kérdést, mint p.: «azt nem tehetem, hogy a kőkény lóért is fizessenek, mer mir, azir, hogy az nem volt a tilalmasba» Ny. X:567, azaz: ... mert mért? azért hogy ... — Így már a regieknél is néha; p. ugyan télesen, a ki minden jóra taníthatatlan: miért? mert elméjébe bolond és igen állhatatlan PG. mes. 144; miért? azért, mert nem tudta ... Holl. pr. 15.

b) Az okhatározó mellékmondat helyett egyszerűen az okra irányuló kérdést is szeret alkalmazni a népies nyelv, természetesen megint a *miért* szóval kezdve a kérdést. Ez a kifejezés mindig szemrehányást foglal magában, helyteleníti az okot. Példák:

az istenek azt felelték neki, hogy maga a vétkes; mert [mért?] nem hagyta a természetre dolgát valamint mások, és miért kívánt bölcsőbb lenni az isteneknél, Mik. 85. lev.; árva vagyok, mint az árva gerlicze, édes rózsám mért hagyta el ennyire? Tompa I:37; békót tettem kesely lovam lábára, mért nem hallgat a gazdája szavára u. o. 27; megbocsásson rózsám! biz' a többi az oka, mért nem eresztének! Kovács P. fars. kal. 11; ördög vigye a szalmáját, mé bántotta kutyám lábát, Kriza vadr. 41; az éfiú cigány legény beh szomorán pislog szegény; a farára szegénykének huszonötöt mért verének u. o. 83.

Ez olyan sűrűn használt szerkezet, hogy a nyelvérzékre nézve már nem egészen világos az utómondatnak kérdő természete, s azért, mint látjuk, az írók és közlők nem is igen tesznek kérdő jelet melléje. Hogy a második mondat valóban az elsőnek magyarázatára van rendelve, az abban is nyilatkozik, hogy e szoros kapcsolatot az alárendelő *hogy* kötőszóval is jelezhetni; p. «úgy kinyílt, oly nehéz volt néki; hogy magát egészen mért nem öntheté ki» A. TSz. 1:14; verje meg az isten Szeben mészárosát, hogy mér vágta volt le kicsi borju lábát, Kriza vadr. 212.

Ezek alapján azt sejthetjük, hogy a *miért*, *mert* kötőszó eleinte mindig kérdő szó volt, hogy p. az ilyen kapcsolat: «csodálkozom, mert nem jön» eredetileg így volt mondva: «csodálkozom; miért? nem jön,» vagy: «csodálkozom, (hogy) miért nem jön?» Ezt a szónokias kérdésmódot olyan gyakran alkalmazták, hogy

mellékmondat lett belőle s a kérdő szóból relativum.¹⁾ — Föltevésünket más nyelvek tényei is támogatják. Az olasz *perchè* ,mert' azonos a *perchè* (= lat. *per quid*) ,miért' kérdő szóval. Az osztjában a czélmondatok kötőszava *met*, *metta*, pedig ez alig lehet egyéb, mint accusativusi kérdés: ,miért?' A zürjén *mij* kötőszó s a román nyelvek főnévi mondatának kötőszava, *che*, *que*, mely a latin *quid*-nek, nem *quod*-nak felel meg (Diez III³. 322²⁾), szintén mutatják, hogyan válhatik kérdő névmásból relativum, illetőleg alárendelő kötőszó.

Van azonfölül egy különös székeleyes használata a *mert* szónak, mely szintén kérdő eredetet sejtet. — «Eridj ecsém vágj fát! mondja egyik székeley a másiknak. Mett én nem! felel reá a másik, t. i. mert én nem. Vagy lehet ez is a felelet: Hát én nem!» — Így értesít bennünket Brassai, Paraleipomena 91, hol a latin *nam*-nak hasonló halavány használatáról szól. Az idézett mondat, mint visszautasítás, eredetileg talán így hangzott: Miért? én nem! — Csakhogy e tekintetben bővebb fölvilágosításra volna szükségünk. Székeley közleményekben különben is találkozunk olyan különös használatú *mert*-ekkel, melyekre nem igen illik a közönséges okadó *mert* kötőszó jelentése, s melyek a gyakran indulatszóvá halaványodó angol *why* (miért?) szóra emlékeztetnek. Példák:

kap egy darab fát, s neki menyen, mondja: Uram Jézus, miféle állat, mett ütöm agyon! Kriza vadr. 426. Mé sírsz, mé sírsz, Molnár Anna? Nem sirok én, Sajgó Márton, mett hull a fának harmatja Népk. gy. I:147. «Vajjon melyik székeley ősapja ülteté volt azokat? Mert azok a mi régi apáink voltak, kik Attilával ott laktak, mondják a vargyasiak.» Népk. gy. III:400.

Használata.

203. *Mert* az oknak tipikus kötőszava, úgy hogy p. ha azt mondanók: ,a mert,' ,vminek a mertje,' ez annyit tenne mint ,az

¹⁾ Miklosich is azt mondja, a hol a relativumnak a kérdésből való fejlődéséről szól, vergl. Gramm. IV:77. «Die anwendung der frageform zur bezeichnung der relation deutet auf häufigen rhetorischen gebrauch der fragenden satzform hin».

²⁾ A lex Salicában olvassuk: si quis alicui imputaverit, quid [mit? azt, hogy] perjurasset.

ok, yminek az oka.' («Minek itt a beszéd? Minek előhordani a Merteket. A Mert megannyi hazugság:» Was sollen hier Worte? was soll ich die Warums dir vortragen? Die Warums sind so viel Lügen.» Kaz. V:89.)

A *mert* kötőszó most rendesen új, eddig nem ismert okát adja a főmondatbeli gondolatnak, de néha ismert okot köt hozzá, s utóbbi használata régebbi irodalmunkban egészen közönséges. — Példák:

I. Új, eddig nem ismert ok; a mellékmondat rendszerint hátul van:

a) a főmondatban nincs mutató szó: megháborodék, mert hallja vala mindenik ő nyelvén azokat szóllani: conturbata fuit, quod audiret unusquisque sua propria lingua loquentes Jord. c. 710; hívd ő nevét Jézusnak, mert ő üdvözeti ő népét Münch. c. 16; boldogok lelki szegények, mert övék mennyeknek országa 20; látván ezt az ősz Gyulafi, vigasztalta, kérlelte, dorgálta is gerliczéjét, oh! mert igen szívelte Kisf. S. Csob. 35. vsz.; köszönd, hogy apádnak mondtál, mert te is azoknak a díjjára jutnál, a kiket én itten megsütöttem-főztem A. NCz. II.; de csak elhült, mikép a leöntött parázs, mert ihol! szájába csapódik egy darázs, u. o.; kaczaghatsz, mett neked adják, Kriza 371; szállj ki Balázs a hintóbul, mert nem pénzed ára; szépen szól a hegedű, mert üres belülről (közmondások) | fogadá ezt kobzos, noha fájó szívvel, mert bizony a lelkét lába elé hévvel oda öntené A. TSz. XI:66; illendő, hogy szégyenlje magát; mert bizony van is mit szégyenleni, ha igazán meggondoljuk Jók é. 51 | s majd kétségbe esik, mer édes istenem! hat lovas szekéren hozza feleségét csalfa szeretője Népk. gy. III:91;

b) az ok hangsúlyozva van a főmondatbeli mutató szóval: a z é r t vagyok én te neked hamis, mert a te benned való lelki jószágot nem teszem enyimmé Virg. c. 94; a szeretet közelben vagyon istenhez: e z é r t mert az isten szeretet Tih. c. 5; 163; visszatért volt e z o k á é r t, mert lepedőit feledte volt RMNy. IIb: 15; azért is várja isten a bűnösöket: mert a kik most gonoszságban merültek, ezután tekéletes szentté változhatnak Pázm. pr. 26; csak azért is szeretünk néha ymit, mert jónak látszik lenni Fal. 518; ha nem éppen a mi a t t venné föl, mert a víz fölvette, Mikszáth A jó pal. 7.

II. Ismert vagy magától érthető ok, mely csak melleleg van említve, még pedig előre bocsátva vagy közbeszúrva. Ilyenkor

mert helyébe a mai nyelvszokás szerint mindenkor *minthogy*-ot tehetünk. Példák:

a) de mikoron hogy ez fiú közelgetne halálhoz: mert az barátok... ötet atyai kívánattal tisztelik vala külömb-külobb félbelől jönnek vala hozzá Ehr. c. 24; te, mert kegyes vagy, irgalmazz nekünk, Bécsi c.; mert kedég ő férje nem akarná ötet beadni, akarja vala ötet elhagyni Münch. c. 15; myeert kedég nagyobb a víz bősége, mind ez világon víz lészen, Érdy c. 19; 215; 215b; de myeert szabad akarátjára hagyatott vala, egyebet nem akara tenni 513b; mert soha nem ismertelek titeket, távozzatok el én tőlem: *quia nunquam novi vos, discedite a me* Jord. c. 374; s miért nem szól vala, néma ökörnek nevezék Debr. c. 205; myert immár felkelnek, itt én továbbá nem maradhatok Dom. c. 58; e Bernát úr, mieert a kamrába a lámpás ég vala, mindent jól lát vala Virg. c. 83; merth az egerek illatozzák az polczon való kenyeret: felügyeköznek reája Sánd. c. 6; ez ilyenek, myerth nem irgalmasok, irgalmasságot nem nyernek, Apost. mélt. 17; de miért magában megtökélve vala, minden szerencsáját készen várja vala RMK. II:44; de mert Bécsről szoltunk, tekintsünk Bécs felé, a mennydörgös mennykő ütött volna belé Sár. tromb. 75; de, mert nem jöhetnek, elég nekik hogyha lelkök gyanánt egy-egy hegyi madárt küldnek, Tóth K. 74; mer szegények voltak, az ember oda járt dolgozni Ny. IV:138; az apja mindjárt hozzá ült a fazékhoz, osztán mer éhes volt, csakhamar megette a levest u. o. 139;

b) ritkán van az utómondatban mutató szó, s akkor is hangsúlytalan (az *azért* ilyenkor következtető kötőszó): és myert emberi nemzet megesmerte vala, hogy...: annak okaert a sz. atyák kiáltnak vala Horv. c. 5; 33; myert — azert u. o. 52; es myert sz. írásoknak tudománya nélkül senki tökéletes prédikátor nem lehet, annak okaert... Dom. c. 125; myerth meg nem fogadta, azyrth a pénzverő nem vetett ő neki semmit is Lev. I:83; merth immár útban valék, azerth nem pecsételhettem meg u. o. 134.

A *mert* kötőszó számtalan esetben nem olyan egyszerű viszonyt fejez ki, mint az eddigiekben, a mennyiben nem a főmondatbeli cselekvésnek adja okát, hanem a főmondatbeli állítás jogsultságát motiválja, vagyis nem azt fejezi ki, hogy miért történt a dolog, hanem annak adja okát, miért állíthatjuk, hogy a dolog megtörtént. Ha p. azt mondja a népdal: «haragszik a kedves rózsám, mert nem szól,» — a nem-szólás nem oka a haragnak, sőt ellenkezőleg: következménye; de igenis oka annak, hogy azt

mondom, hogy haragszik. (V. ö. a föltételező mondatnak ugyan-ezt a kétféle szerepét, a 173. cikk elején.) A közönséges okhatározást a latin és német szintén alárendelő kötőszókkal fejezik ki (*quia, quod, quum, quoniam*), ellenben ezt a motiváló okhatározást főmondatokkal, mellérendelő kötőszókkal szokták jelölni: *nam, enim, denn*. Innen van, hogy sokan a magyar *mert*-et is mellérendelő kötőszónak tartják, holott nyilván a relativum ragos alakja. Igaz, hogy ilyenkor sincs a főmondatban mutató *azért*, s hogy a *mert*-es mondatot vagy közbevetőleg mondjuk («*parenthesis explicandi causa*,» mint más nyelvekben, v. ö. Brassai Paraleipomena 91), vagy pedig előre bocsátva az állítást, utólag vetjük hozzá a motiválást. Az utóbbi esetben sokszor meglehetősen szünet — írásban pont vagy kérdőjel — után következik a *mert*. Például:

«Bódog Ferencz minden mívelkedetiben istenhez volt hasonlatos. Mert miképpen Krisztus vőn magának 12 apostolt, ekképpen sz. Ferencz vallott 12 társat» . . . Ehr. c. 1. «Melyben ha mit olyat talál, hogy méltónak ítéli olvasásra, abból dicsérje az úristent. Mert minden jó adomány onnan fölül vagyon.» Tel. ev. előszó. «Az sem igaz, hogy isten az igazakat gonosszal látogatja. Mert s ő t azoktól minden gonoszt eltaszigál.» Pázm. pr. 36 | «Hol vagyon, ki született, zsidóknak királya? mert látók ő csillagát»: *vidimus enim stellam ejus* Münch. c. 16, Jord. c. 358. Keljetez fel; mit alusztok? mert az fráter egyházatoknak kincsét mind ellopá. Kaz. c. 66. Hogy pedig a ked rettenetes haragját elkerüljem, inkább irok, de mit? mert szakállomra mondom hogy nem tudom, mit írjak Mik. lev. I:157.

Hogy a *mert* alárendeltsége lazább az ilyen mondatokban, azt abból is látjuk, hogy a motiválás gyakran külön kérdés alakjában van előadva. Példák:

«még annál is jobb. Mert mit használ embernek ő testén gyötrelmet tenni . . .?» Virg. c. 90. Először meg kell gondolnod a mire jöttél és miért jöttél. Mert miért jöttél? nem egyebért, hanem istenért . . . Horv. c. 221. De már az is unodalmas kezd lenni; mert ugyan is mi haszna itt arról gondolkodni? Mik. 59. lev. Mely jó az egészség! Aztat pedig leggyakortább mi magunk rontjuk el; mert miért látunk a szerzetesek és a munkás emberek között annyi egészséges öreg embereket? u. o. 64. lev. Kívánságaim nekem nem tetszenek oly nevetségeseknek. Mert miért kell nekünk magunknak az nélkül lennünk, a miye minden állatnak vagyon? Kaz. II:375. «Imhol egy levélke az uramtól a maga kis-

asszonyához, ki — hűga az uramnak. Mert, úgy-e, hűga?» An ihre herrschaft, das gnädige fräulein — schwester. War's nicht so? schwester.» Kaz. Barnh. 61 | Fölkiáltó kérdés: öntsd ki mindenestől jódat rám kebledből; mert lá mely veszedelmes bűnöm miatt lelkem BB. 142; tisztíts izsóppoddal, irgalmasságoddal, — mert lá ki nagy kint vallok 143.

Más példák az okadatoló mondatra:

ez az isten, kit szeplő nem illethet, mert ha isten ő nem volna, mi és benne bűnt lelhetnénk, Königsb. tör.; «apostoloknak ideitől fogván világ nem vallott oly csudás embereket: Mert (nam) néki volt illetetett ajakival tüzes angyaltól...» Ehr. c. 1; mer: enim u. o. 66. Mert hallotta vala: audierat enim, Bécsi c. 1; nam u. o. 2. Mert jövendő, hogy Herodes keresse az gyermeket: Futurum est enim, ut Herodes quaerat puerum Jord. c. 359; mert nem mossák meg ő kezöket: non enim lavant manus suas 400; így u. o. 54, 358 stb.; gyónjál... mert te gyors vagy a gonoszra Vitk. c. 35; jól illatozék sz. Pálnak az mennyei kenyér, merth mikor bément vala... Sánd. c. 6; szerzetesképpen nem éltem... mert Krisztust nem követtem Virg. c. 3; kergesd meg őket, mert kétség nélkül megéred őket: persecuere; absque dubio comprehendes eos MA. bibl. I:274; mert jóllehet úgy tetszett ugyan, mintha valóságos szekér lett volna; de in rei veritate nem volt e világi, Ács bold. hal. előszó 15; pedig higgye meg, mert igazán szölok, csupa tévedésből esett, Kovács P. fars. kal. 40.

A latin *nam*, *enim*, a német *denn* kötőszóknak pontosan a mellérendelő *ugyanis* és *tudniillik*, *tudni* kötőszók felelnek meg a mi nyelvünkben. De ezzel a kettővel a rokon jelentésű *mert* is szövetkezik s így keletkeztek ezek a régibb irodalmunkban kedvelt kapcsolatok: *mert ugyanis*..., *tudnimert*... (l. a 97. s 98. cikket). — Szintén ilyen motíváló szerkezet az, mely így kezdődik: *mert hát*; ezt a mai népies beszédmód kedveli. Például:

három esztendőn volt nálunk — mét hát emberre talált ám Ny. II:323; az asszony odahaza maradt a gyermekekkel, mert hát gyerekeik is voltak IV:138; mert hát így hitták a királykisasszonyt Népk. gy. II:393 | mert oszténg ő keme nagy okos, csak nem tudják sokan III:304.

A magyarázatnak egy különös esete az, melyet az utómondatban a *máskép*, *külömben*, *egyébíránt* stb. határozókkal fejezünk (ezeket némelyek a kötőszók közé is fölveszik). Ugyanezek a határozók kísérhetik a *mert* kötőszót is. Példák:

tisztaságtartó is legyen: mert különben meg nem láthatja Tih. c. 113; az mire ment, addáld egyben, mert egyébként ki nem mondhatod Helt. aritm. C5; úgy engedtetett meg élete, hogy Erdélyből kivakarodjék, mert egyébaránt azon sententia lészen rajta Matkó bány. 7; hadd el a gonosz társaságokat, mert egyébaránt bizony csak lészesz, Illyés pr. I:193; senki magát másnak a hivataljába ne elegyítse, mert egyébaránt zűrzavar és eszveszés lészen u. o. II:74; ezt a vizet is meg kellett szentelni; mert a nélkül nem volna hasznos Mik. 38. lev.; mert ha nem...

Néha ez a másként v. különben nincs kitéve, de azért oda van értve a *mert* mellé. Például: megódd magad, mert megöklel, Decsi adag. 7; piros pántlikát köss a kis gyerek kezire, me megverik szemmel Ny. IV: 83; üljön le nálunk, mé elviszi az álmunk u. o. 137; a gólya fészkit el ne pusztítsd, mé az egész vidéket elveri a jég u. o.

Tárgyaltuk már azt a cserét II:173, hogy olyan mondatokban, melyeknek értelme az okhatározáshoz közeledik, a főnévi mellékmondatok *hogy* kötőszavát is helyettesítheti *mert*. Ime itt is néhány példa erre a sajátyszerű cserére:

mitül történtek mind ezek? attul, mert az istentelen nemzetség elfajúlt, Bíró M. préd. 26; abból *mert* a regény nem egészen poézis, . . még nem következik, hogy romlott ízlés szüleménye volna, Kemény Zs. Élet és ir. 101; az Áron fiai abban vétkeztek, mert nem szabad volt egyéb tüzet vinni az áldozatra . . . Pázm. kal. 496; az ördög . . főképpen azzal merítette vala e világot . . gonoszságok tengerébe, mert oly embereket böcsültetett isten gyanánt, kik minden kegyetlenséggel teljesek voltak Pázm. pr. 91; Balduinust az csalta meg: mert nem abban az esztendőben nyomtatott colloquiumot olvasta . . . Pázm. luth. vez. 130 | de miért *hogy* beteg vagy, jele annak, hogy gyülöl az isten Helt. vig. könyv. 83; e lészen nyilván oka, miért *hogy* annyin neveknek ki-sebbségével térjenek vissza a köztársaságból Fal. NE. 17.

Láttuk az id. h. azt is, hogy a régieknél, kivált codexeinkben, igen sokszor előfordul a főnévi mondatokban a görögösen használt latin *quia*, *quoniam* kötőszók szolgai fordítása *mert*-tel; p. Máté 2:16: Herodes videns, quoniam illusus est a Magis: H. látván, mert megcsalattatott volna a mágosoktól Münch. c.; látván H., mert megcsalattatott a királyoktól Jord. c. — Annyira elterjedt volt ez a latinosság, hogy utóbb ott is alkalmazták, a hol a latin

nem adott reá alkalmat; p. nemo, quum tentatur, dicat: a deo tentor: senki ne mondja, mikoron ő késértetik, mert istentől késértetik Jord. c. 832.

Szórendi szabálytalanságok a *mert* alkalmazásában; a vers kedvéért:

«új esztendőben mi vígadjunk... Régen mert írták ezt a próféták».. Born. én. 15. Kérek azért, engedd meg ezt én uram. Árnyék mert csak az embernek élete 381. Ez hírt hallva barát gondba esett vala, az király erejét mert keveselli vala, Tin. 43. Semmit mert nem gondolok immár szernyő halálommal BB. 41. Csudáld, hogy minden rend nem kóborló s fosztó, a nagy orv mert kicsinyt szörnyen felakasztó 121. Méreg volt. Kumilla mert mikor megivá, szép testét, erejét mindenütt megjárá. Zr. XII. én. Sok kint lát a gyomor a nagy vacsorátúl; nem nyughatik annak mert teli voltátúl. Felv. Schola Sal. 6. S örömem, bánatom mert érdekel téged: egy csöppjét keserű poharamnak végyed. Tompa I:66. S haláltól mert megónom nem lehet, virágregékbe dallom eltöket. I:176.

Miérthogy, merthogy.

204. *Miérthogy* — mint már láttuk II:151 — előfordul kérdőleg is; p. miért hogy Luther... nem látja azokat az isteni vilámlásokat? Pázm. kal. 465. De mérthogy e dolgot jobban meg nem tudtad? A. TSz. XI:27.

„A *miért hogy*‘ vagy *‘mert hogy*‘ olyan kapcsolat, mint *‘mivel hogy*, *‘mikor hogy* stb. Mind ezekben az első kötőszó egy kihagyott, de könnyen pótolható mondat képviselője, l. II:153.¹⁾ — *Miért hogy* két eleme közé a régiek sokszor más szót is közbeszúrtak, kivált a *pedig* kötőszót; p.

... az léleknek ajándokiról, melyek nemesbek hodnem mint az testiek. *Miért* kedég hogy urunknak emberré létele lön jonkább az lelkeknek idvösségekre, azért monda asszonyunk: Tih. c. 130. Örülj most én velem az örök dicsőségnek ő székibe. Miért kegek hoé én nekem híven szolgáltál, az te szolgálatodért meg akarok neked fizetnem 394. Így még u. o. 70, 124, 128, 188 stb. stb. Kaz. c. 8 stb.

¹⁾ Ilyent is hallottam: «én szeretlek megijeszteni a betegséggel, mert hogy vigyázz magadra.» Ezt így lehetne kiegészíteni: mert azt akarom, hogy vigyázz magadra. — V. ö. még a *‘hogy miért*‘ kezdetű okh. mondatokat II:88, melyek úgy viszonylanak a *‘miért-hogy*‘ félékhez, mint a *‘hogy ki*‘ kezdetű relativ mondatok az a *‘ki hogy*‘ kezdetűekhez.

Jelentésére nézve *miérthogy*, *merthogy* nem különbözik az egyszerű *mert*-től (v. ö. legyetek alázatosak, *mert* alázatos mestert vallottatok, t. i. J. Krisztust, és *miért hogy* alázatos asszonyt vallottatok, t. i. szűz Máriát, Wink. c. 145), — legföljebb hogy a rokon hangzásnál fogva inkább közeledik a *minthogy* jelentéséhez, illetőleg gyakrabban fordul elő ma ebben a jelentésben, mint az egyszerű *mert*.

Példák a *miért-hogy*, a *miért-hogy*, *merthogy* használatára :

I. A mellékmondat hátul van, a kötőszó rendesen a. m. quia, weil, vagy nam, denn :

mindennél feljebb szereti ötet, miért hogy mindenben hívséges és engedelmes volna, Érdy c. 338b ; én mind jó végre s/erzem, miért hogy Pilátusnál ismeretes vagyok Wink. c. 37 ; várják óránként mert hogy ötet mondják most is ország hadnagyja Lev. I:96 ; megáldá isten a hetedik napot, miért hogy ezen nyugodt vala meg minden ő csinálmányától : benedixit die septimo, q u i a in ipso cessaverat ab omni opere suo Helt. bibl. I:A3 ; vétkeztem, miért hogy meghágtam az úrnak beszédit Helt. hk. 142 ; miért hogy minden dologban jó az próba, ebben az speciesben szükséges, miért hogy el is vétkezhétel Ifj. Helt. aritm. B3 ; vala pedig ennek idejébe két király, mert hogy az Elát megölé Zambri, Szék. I. krón. 31 ; megutálta a szilfát a jegenyefa, miérthogy ő magas volna PG. mes. 139 ; nem bízza vala magát reájok, miérthogy mindeneket ösmer vala PG. Ján. ev. 2:24 (Münch. c. azért hogy, Kár. mivel hogy) ; 94 ezert [levágott] miért hogy isten boszút akart állani Zachariásért Magy. orsz. roml. 43 ; felmene József is, miért hogy ő is vala Dávidnak házából Tel. ev. 63 ; meg volt csinálva, a mit dolgozott, mert hogy mindent helyén nyelén fogott Cz. nép. költ. 191 ; sétifikáltam így én is valaha, mert hogy voltam, voltam én is katona, Pet. («Nézek, nézek kifelé») ; . . . És minden embernek igaza volt. — Mert hogy minek a zsidónak a bor? Jók. RR. I:59 ; és még nem számolt be a kiontott vérről, a miérthogy András ő általa vesze A. Toldi e. II. ; azt álmodtam, hogy a hugom nem jöhet Pestre, mert hogy beteg (Nép).

A főmondatban *azért* van : nem fog lágyabban égni *azért* a más világon, merthogy több mással ég Fal. 515 ; meg ne vesd a gonoszt, *azért*, mert hogy kicsiny Fal. UE. 93.

II. A mellékmondat elül van, vagy pedig közbeszúrva, a kötőszó a. m. minthogy, ném. da :

az fejedelem kedég, myert hogy szereti vala, monda ottan, Érdy c. 388b; és miért hogy ilyen jó, minden jókat neki kell tulajdonítani Wink. c. 137; miért hogy azok kevély szűzek valának, megutálák asszonyunkat Tih. c. 189; továbbá Ellés próféta, miért hogy az szízsésségöt megtartá, istenhöz véteté 281; annak a becsét, miért hogy ti tartoztatok engemet benne oltalmazni, ha külömben meg nem adjátok, törvény szerint is meg akarom keresni Lev. I:33; mert kogy kd. jóakaró Ujlakihoz, bánom hogy egyben kell vesznem vele 235; miért hogy foglyok voltunk, érettünk jött, hogy megszabadítson Tel. ev. 69; miért hogy gyarló a test, gyakorta oda vitetünk, a hová nem akarnók 114; miért hogy valami okai vannak, jer, lássuk meg, mi legyen ennek valóságos oka Magy. orsz. roml. 3.; bizonyosság erről Cham, ki miért hogy atyját megcsúfolá, megátkozaték 45; az egér, miért hogy okos vala, a fűbe elrejtezik; a béka, miért hogy erősebb vala, nyilván az ellenségnek neki megyen vala PG. mes. 27; majd nyakamat, mért hogy, hitlen, kezeidnek ölelni hagytam elébb, törrel fojtani kedvem ered, Dayka 36; *a minek v. minek hogy* [külön, dialektikus kötőszó], a mér v. azért a miér v. a mér hogy; p. a minek v. *a mér hogy* jó vagy, szeretlek, Kapnikb. NyK. II:370.

A főmondatban mutató szó van:

miert hog az lélek az testhöz való egyesülést el nem távoztathatja: ugyan ezért nem gyötrettetik meg érzékenység szerént való kinnal Tih. c. 68; de, mert hogy én hozzám ájélatosságot vallottál, ezért akarám magamat néköd megjelöntenöm Kaz. c. 52; miért hogy az atyafiu szeretet egy személyhez nem mondatik lenni, annakokáért szükséges, hogy sokan legyenek . . . Virg. c. 122; myert hog látta szegénységünket, azért hagyta nekünk Lev. I:234; miért hogy bűnös vagy, azért kétségbe ne essél Kulcs. ev. 407.

LXIX. A *mivel* kötőszó.

Használata.

205. *Mivel* nyilván a *mi* névmás *-vel* ragos alakja.¹⁾ Okhatározásra használva mindenesetre különös alak, mert a *-vel* különben mai napság nem igen fordul elő ilyen alkalmazásban. De mondjuk még azt, hogy «*okkal-móddal*» megtörténhetik valami, és a régieknél nem ritkán találkozunk *-vel*-ragos okhatározóval; p. megsebhődt a láncának kemény élivel, Apoc. c. 132; sebeinek újságával megszomorodának Dom. c. 68; igen meghalának az vérhassal Helt. kr. 78; minden embernek félni kell attúl, hogy bűneivel ki ne essék isten kedvéből Pázm. luth. vez. 117. — Ezekben a szólásokban az *ok* nyilván úgy van fölfogva mint a cselekvésnek esz köze, és ez teszi érthetővé a *mivel* kötőszó okhatározó jelentését is. A német *damit* csak ezélt jelöl (v. ö. még alább a *hogy mivel* magyarázatát), de a finn *sillä* kötőszó mind elemeire, mind jelentésére nézve megegyezik a *mi* kötőszónkkal. — A *-vel* ragnak általánosabb jelentésére megy vissza CzF. szótára, midőn a *mivel* kötőszót így magyarázza: «a társas értelmű *-vel* arra mutat, hogy az *ok* az okozattal párosul».

Használatára nézve a *mivel* kötőszó általában megegyezik a *mert*-tel (v. ö. «Ráhagyá az apjok, *mert* úgy volt kapatva, *mivel* a vasorrú ötet úgy kapatta» A. Rózsa és Ibolya I.), csakhogy amannál gyakrabban fordul elő előmondatban, a ,minthogy' jelentésével.

¹⁾ RMNy. IIb:30 van *mewelhogy*, de ez, még ha többször fordulna is elő, nem bizonyítana a *mi+vel* ellen; v. ö. *metszeg* e h. *mit tesszeg*. — *Myel* Lev. I:35,40.

Példák mind a kétféle használatra:

I. A mellékmondat hátul van, *mivel* = lat. quia, ném. weil:

mikoron megvigaszott volna, mindazonáltal sem akarná hinnie, mywel inkább fiának haláláról gondolkodnék, jelenék meg istennek angyala, Érdy c. 337b; szememre hányja, mivel igen bánja Felv. d. 50; mivel csudálkoztam, hogy rád ennyi rossz fért Czegl. Japh. 6; egyik keziben a gyeplőt tartja régi szokásból, mondom, régi szokásból, mivel a lovai gyeplő nélkül is tudják a leczkét Mik. lev. I:5; kérte a fejedelmet, hogy menne hozzája, mivel ott igen szép vadászó helyek vannak u. o. 85. «Ma gyűlést tartanak az én fejemre. — Hogy? miért? — Mivel böcsmérlem őket a tragédiámban»: τὴν τὴν δὴ; — ὁ τὴν τραγωδίᾳ καὶ αὐτῶς αὐτὰς λέγω A. A. III:12.

II. A mellékmondat elül van, *mivel* = lat. quandoquidem, siquidem, ném. da:

minel pegeg . . : quia autem . . Ozorai Chr. 100; mivel pedig a bűn elszakaszt, távul ejt istentől, igazán lelki halálnak mondatik Pázm. pr. 767; és mivel betűk nem voltanak, a dividálást is úgy a mint kívántatott volna, nem tehetjük, Ónadi szám. 231; mivel pedig így vagyok a dolog, azért így kell gondolkodnod, Ács bold. hal. 193; mivel mind a három személy isten, . . az egy istenséget háromra szaporíták Biró M. pr. 114; mivel kótyagos, elszunnyadott Gvad. orsz. 127.

Néha kérdő főmondat után is *mivel* van a mellékmondatban, tehát olyankor, mikor rendesen a *mikor*, *holott* kötőszókat használjuk. Például: «Miképpen lehet az ti Krisztustok isten, ha azt mondjátok, hogy született, megostoroztatott, megöletett és eltemetett, mywel mind ezek az istenben nem lehetnek» Érdy c. 187. De ugyanis miért keresné a multság a bujdosókat, mivel másokat is talál? Mik. 79. lev. Hogy reményelhetném én azt, hogy kivenne a szegénységből, mivel én neki soha semmi szolgálatot nem tettem. Mik. mul. 248.

Motiváló mondatban van kötőszónk, tehát a. m. nam, enim, denn, a köv. példákban: Olaszországból Galliára menjünk, mivel a sok magyarokat Galliában vágta vala le. Liszny. krón. 157. Lássuk már a gyűlést, mivel Csóri vajda megnyitá az ülést. A. NCz. I:41.

Ritkán előfordulójajátságos pleonasmus a *mert mivel* kötőszók együttes alkalmazása, de összevethető a *mint a hogy, mint mi-kép* stb. kezdetű módhatározó szerkezettel. Példák:

magok menthetetlenek az emberek, ha ezt nem cselekszik, mert mivel az úr... Gyöngy. László ker. vall. 200. «Ezt sok szép okokból cselekedte az anyaszentegyház. Elsőben: Mert mivel akkor a keresztények együtt laktak a pogányokkal... Másodszor: Mert mivel akkor a fertelmességek igen eláradtak... Harmadszor: Mert mivel még akkor világi törvények a bűnőknek büntetésére rendelve nem valának»... Biró M. angy. 131. Szükséges a nyugodalmas álom, mert mivel az álmotalanság miatt az elme is megkábúl, u. o. 139. | Mivel mert minden hatalom vagyon az egetől, alázatos s engedelmes szívem is ezektől. Amadé vers. 164.

Hogy mivel.

206. *Mivel: hogy mivel* úgy viszonylanak egymáshoz, mint *mielőtt: hogy mielőtt*, ha: *hogya* stb. l. II:87. A *hogy mivel* előfordulása majdnem egészen az írott nyelvemlékekre szorítkozik, ezeken kívül csak egy-két nyomtatványból idézhetek példát. De az a legkülönösebb, hogy ezen *hogy mivel* kezdetű mondatok közt — tudomra — egy sincs, mely tisztán és határozotlan okhatározó mondat volna; hanem mind olyan, hogy ma csupán a *hogy* kötőszóval szerkesztenők, tehát a *mivel* egész fölösleges volna. Az összetett *hogy mivel* ugyanis főnévi mellékmondatokban és célhatározó mondatokban fordul elő. Ez a *mivel* talán módhatározó volt, a. m. *mikép*, s valamint ez a *mikép* a *hogy* gyal egyértékű kötőszóvá kezdett fejlődni, ép olyan úton találjuk codexeinkben a *mivel*-t. S a célhatározó használatra nézve — melyben leggyakrabban volt alkalmazva a *hogy mivel* — eszünkbe jut a német célhatározó *damit* kötőszó. Ez is szó szerint a. m. *mivel*, a *mivel*, azaz «hogy ezzel — elérhessük a célt.»¹⁾

Ugy látszik, az egyszerű *mivel*-t is használták hajdanában főnévi mellékmondatban; legalább erre mutat a következő példa: «az kiváltképpen való szűzről semmi kételkedés nincsen, mywel... feljebb való szentséggel meg nem szenteltetett volna» Érdy 530, mai nyelvünk szerint *hogy*... Minthogy azonban ez mindenestre ritka, ellenben a gyakran előforduló *hogy mivel* soha sem egysze-

¹⁾ A latinban is van ilyen célhatározó *quo*, p. «non eo dico, quo mihi veniat in dubium tua fides» Cic. Talán ez is úgy keletkezett.

rüen a. m. az okkötő „quia”: ennélfogva nem valószínű, a mit II:175 sejtettünk, hogy t. i. a *hogy mivel* kezdetű főnévi mondatok az egyházi latin ság *quia*-féle főn. mondatait utánoznák.

Példák az összetett *hogy mivel* használatára:

a) főnévi mellékmondatok: mondván, hogy mywel ő nagy tehetőségű volna: *dicens se esse quempiam magnum* Jord. c. 733; én nekem azt mondá, hogy ő neki Losonczy uram meghagyta, hogy myel semmi közit ne ássa hozzá Lev. I:35; hogy megismerje ez világ, hogy miuel szeretem az én atyámat Sylv. Ján. ev. 14:31 (NB. ut cognoscat mundus, quia diligo patrem) | neki úgy tetszik vala, hogy mywel álmodoznék Érs. c. 523 = Kaz. c. 66 | Debreczenbe oly gonosz hírt hallánk, hogy myel az törökök az mi földünkre indultak volna Lev. I:40;

legtöbbször magyarázó, explicativ mellékmondatok (l. II:156): dicsekedik Mária, hogy mywel ötet isten választotta, Érdy c. 158; Saulus ez szent hitet utálja vala, hogy mywel isteni káromlás volna 205b; megkérdeék, hogy ki volna az ő házában az istennek embere, E. kegyég kezdé magát menteni, hogy mivel nem tudná Kaz. c. 77; ..az bíróhoz is menék, hogy mywel sietnék az rovás dolgával Lev. I:15; itt mi nálunk esoda hírünk vagyon Nádasdy uram felől, hogy mywel király reá haragudt volna 100; a tulok hánytatja magát, és az ökröt bosszantja vala, hogy mivel ő szabados volna és semmit nem munkálódnék, Pesti G. mes. 154.

b) célhatározó mondatok: hamis szerzetességeket támasztanak, hogy mywel más elhitesse nek, Érdy c. 31; idvességesb volna vérét megenyhítenie, hogy mywel könnyebben magát büntől megóhatná u. o. 136b; szerezzetek nekem harmadikat is, hogy mywel a sz. háromságnak tisztességet tehetne 153; kezdé ötet halálra keresni, hogy mywel mind a jószág reá maradhatna 191; vizet ereszte ő nekik az kősziklából, hogy mywel csak ne zúgódnának ő ellene 341b; így még u. o. 193b végén, 204 végén, 207 végén, 208, 273, 273b stb.; keresnek tanuságot, hogy mywel ötet halálra adhatnák: *quærebant testimonium*, ut eum morti traderent Jord. c. 443; és mikoron kezeit vetette volna az nyoszolyára, hogy mivel lerántaná, legottan kezei az nyoszolyához ragadának Tih. c. 383; ezt nem azért irom, hogy Ambrusnak kedveskedném vele, ... irom azért te kdnek, hog mjwel Csányi uram se venné ezt jövődőbe nehéz néven Lev. I:71; mert bizonyára sokaknak az plánéták közől bántása esik, hogi miuel az uraságot meg ne nyerhessék, Bécsi kalend. 1572. D5.

A *hogy mivel* két tagja közé más szó van ékelve a következő mondatban: «ilyen levélt kívánék hogy adna kd., h o d y én myuel

anyám akarataból mentem volna bé Szágban» Lev. 1:41. (V. ö. u. o.: «ha te kd. ilyen menedéket én nekem nem adand, hody én anyám akarataból mentem volna bé,...) »

Mivelhogy.

207. A *mivel-hogy* második eleme ép úgy magyarázódik, mint a *miért-hogy*, *mert-hogy* utórésze (l. fönt 204. cz.). És valamint ott találtunk még a régiségben *miért pedig hogy* kezdetű mondatokat, szintűgy találjuk itt is közbeszúrva a *pedig* kötőszót: «*Mivel pedig hogy* az úristen az én szerelmes uramat... az árnyékvilágból ki-szólította...: eltemetése napját rendeltük ad diem 28. februarii» Lev. II:86. (V. ö. még ezt a mai népdalt, melyben szintén még két szónak mutatkozik a *mivel hogy*: «Hogyha nékem száz forintom volna, annak adnám, a kinek nem volna; de mivel, de mivel hogy nincsen, fábul van a kilincsem; gyöngé majorána.»)

Mivelhogy szintűgy váltakozhatik a használatban a *mert*-tel, valamint a *mivel* és *miért hogy* kötőszók; p. «álnok fortélyokkal élnek a pápisták: I. Mert... II. Mivelhogy»... stb. (következik kilencz okadat, s ezek közül hat így kezdődik: *m e r t*, három pedig így: *m i v e l h o g y*) Toln. víg, «nem csak azért volt szegény, mivel hogy semmije sem volt, de duplán szegény volt azért, mert volt neki egy tűzről pattant felesége, a ki őt mindig megverte» Jók. é. 73.

Példák a *mivelhogy* használatára:

I. A mellékmondat hátul van, *mivelhogy* = weil:

..hogy bement volna Szágba mint hatalmas, myel hody az ő felesége is illette volna... Lev. I:41; panaszkodnak a nemes népek, myel hody kd. sokra róttá volna őket 62; kezdé az isteneknek hálákat adni, mivelhogy őtet nem lóvá teremtték volna PG. mes. 111; alítván, hogy arra mívelnék ezt neki, mivelhogy az önnön társaságitól elszakadt volna 173; az gyermekeket szaggatják az medvék, miuel hogy az Eli-zeust megcsúfolták vala Kár. bibl. I:332; az ember jobb az ő bálványi-nál, miuel hogy ő él 645; a vízkereszt ím e z é r t [neveztetik így], mivel hogy azon napon keresztelkedék meg Tel. ev. előszó; éltöket és halálokat egyre böcsülöm, mivel hogy mindenik hallgatásban vagyon, Decsi Sall. 2b; az ő barátiban nem foga elég őtalma lenni, mivel hogy néme-lyiket lelki esmérési fürdal vala 31b; igen megrémüle az néptől, mivel-

hogy sok volna MA. bibl. I:141; az bibliát nem volna jobb mint zsidó nyelven olvasni, mivelhogy az ó testamentom könyvei zsidó nyelven irattak u. o. előszó 2; az apostoli székéből is kiveték, mivelhogy választás nélkül foglalá ismét azt el Czegl. MM. 26; így hívták azon időben a zsványokat, mivel hogy vörös üngöt viseltek Jóh. é. 63; ez fiam? ezt híják... fekete embernek, mivelhogy más nevét említeni se mernek A. NCz. II:71 | motiváló mondat (,nam, enim'): Tehát az oltári szentségnek imádása szokásban volt az eleinte-való ecclesiában; mivel hogy ezen sz. atyák az első négy saeculumban éltenek Szentiv. négy könyv. 72.

II. A mellékmondat elül van, vagy pedig közbeszúrva; *mivelhogy* = *da*:

és miel hóg ellenségi pártolásának ellene nem állhatott volna, ő a szerencsének kész volna engedni: *quonia factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere*, Decsi Sall. 25; mely helyet Márius, mivel hogy a király kincse ott vala, minden erejével akar vala megvenni u. o. 79b; miel hogy nem hittetek én nekem, a z é r t nem vizitek bé a gyülekezetet: *quia non credidistis mihi, non introducetis hos populos* Kár. bibl. I:139; mivelhogy penig az atyai jószág nem mindenkoron szolgál a leányágra is, a n n a k o k á é r t az leányokat inkább mondhatjuk maradéknak Verb. trip. 35; mivelhogy azért [=tehát] semmi kétségünk abban nincs, a n n a k o k á é r t... MA. Scult. 130; de mivelhogy meztelenek valának, bőröket oda hagyák rajta Gvad. nót. pok. 5; törvényt oszta bölcsét a hazának, és mivelhogy a király is ember, ön szivének éle béke napján Sár. tromb. 229.

LXX. A *minthogy* kötőszó.

Magyarázata és használata.

208. CzF. szótára így magyarázza: «Okot okozattal, előzményt következménnyel köt össze, mely esetben az összekötött eszmék között bizonyos hasonlat állítása vagy tagadása rejlik, miért nem csak a *mint*, hanem a *hoggy* is hasonlatot, módot jelent.» Talán inkább az állapothatározásból kell magyaráznunk ezt a szerkezetet, a mint már az egyszerű *hoggy*-nál tettük 103. cz. 6. V. ö. «minthogy bőrig áztam, nem hiszem *hoggy* bele ne betegedjem», és: «a *hoggy* én most megáztam, nem hiszem *hoggy* bele ne betegedjem.» (V. ö. általában a relativ mondatnak állapothatározó használatát II:10. l.) Külömben láttuk már, *hoggy* ugyanez a *minthogy* egyszerű összehasonlításban, módhatározó mondatban is előfordul, II:98, 99. V. ö. még a következő példákat:

síralmával mint *hoggy* megcsal a krokodilusgyík útonálló embert: így engemet elhíttetett BB. 16; az két gonosz közül szükség az kisebbet mindenkor választani, minthogy az jók között az nagyobb jót szokták mindenkor választani 215; mint *hoggy* az vinczlér az erőtlen szőlővesszőt az karókkal megtámogatja: ezenképpen cselekszik az mi mennyei atyánk is az ő gyarló híveivel, Mihálykó ör. él. 98; az ő könyörgésekkel szintén úgy javokra fordíthatják, minthogy József nagy szükségekorán egy kiáltásával megállatta a napot, Kalend. 1582 E3; mi bizonyosan megmutathatjuk az ecclesiást azokból a jelekből; mint *hoggy* ezennel világosan megérted Pázm. kal. 571 ¹.)

¹) V. ö. még ezen szerkezetnek egyéb alakulásait, mint már II:99

Néha olyan kifejezésekkel is találkozunk, hogy alig lehet eldönteni, vajjon hasonlítani akar-e a *minthogy*, vagy pedig okot adni; p. eveznek a tollal, minthogy tisztók tartja, a cseli bajvivóhoz a budai partra, A. Toldi XI:12 (valaminthogy az ember a maga kívánságiban telhetetlen, úgy végtére erre is rá-únék, Gvad. nót. pok. 4; v. ö. a következők ügy-ot, l. II:21). — A következő példák is mutatják az átmenetet: az minthogy az gyapjunak szabott ára nincsen, úgy az szűrnek is az szabóktul ne legyen szabott ára (1655) Tört. Tár 22:252; s a minthogy ez így van, a szinpad az, a melyre első sorban kell tekintenünk, Vas. Ujs. 28:812.

A *minthogy* kötőszó egészen egyértékű a német *da*, francia *puisque*, olasz *poichè* kötőszókkal; mert mindig ismert vagy kétségbé nem vont okot köt a főmondathoz, sőt nem annyira okot, mint inkább egy-egy ténynek a konstatalását, a melyből valamit következtetni akarunk, tehát mintegy az alsó tételt, a propositio minor-t a következtetésben. (Közel áll a *ha* kötőszónak motiváló szerepéhez, l. fönt 107. l.) Azért rendesen elül áll az ilyen mellékmondat vagy legalább úgy van közbeszúrva, hogy a főmondatnak

láttuk. Példák: hív, tiszta, szerelmes legyen szívem, inti, az minthogy ő magát mondja hozzám lenni BB. 43; azminthogy Jupiter, kit sok böles jól esmer, embereknek jókat ad, azképpen Júlia, a hová fordítja szemét, mindent jóval áld 82; a nöstény oroszlán a minthogy felettébb kegyetlen, úgy igen buja is Misk. vadk. 55 | mint aczéllal gyémánt hogy meg nem rothadó, így ő sem hajlandó BB. 7; mert mint ti szájakoknak hogy vagyon fulánkja, így ő szemeknek is vagyon nagy hatalma 30 | mint a hogy | valaminthogy pedig igen magasán, a szerint rettenetes sebesen is szokott repülni Misk. vadk. 282; Haller hárm. III:217; valamint hogy a gondolatok képei a dolgoknak, úgy viszont a beszéd képe a gondolatoknak: tout ainsi que les pensées sont les portraits des choses.... Kaz. kényt. ház. 126 | valamint a hogy Krisztus urunk szemeknek használt a háromféle virág, úgy használjon a te szemednek az én inádságom, Szeged n. II:112. — Ha középfok mellett fordul elő *mint hogy*, akkor a *hogy* nem helyettesíthető a *hogy*-gyal, mert nem hasonlító, hanem főnévi mondatot kezd meg, l. fönt 183. l. P. mégis vesztém vón' el eddig inkább, mint hogy most csak nézzem e szent munkát Pet. Péter bátya. (Ilyenkor nem helyesíthető a két kötőszó egybeírása, mint p.: «becsesebb előtte, minthogy nekem adná» Ny. VIII:39; «szolgálni akarnánk inkább, minthogy vétnei Nagyságtoknak» Szék. okmtár VII:17).

lényeges részét, zömét, megelőzi; ritkán van a következtetés előre bocsátva. — Példák: ¹⁾

a) mint hogy pedig sokféle dolgai voltak, oda késni kellett Lev. II:104; Minthogy pedig arra az levélre szükségem is volna, im emberemet küldöttem kelmedhez. Minekokaért mint szerelmes bátyámat kérem kdet... 183; de mint hogy ő inkább szerette rút életét jó hírénél nevénel, hitvány embernek látszik hogy volt, Decsi Sall. 57b; minthogy ugyanazon bosszuálló isten vagyon most is, ugyanazonokkal fenyegeti a mostaniakat is Magy. orsz. roml. 22; minthogy a hit minden tudománynál bizonyosb, kíváztatik, hogy... Pázm. kal. 87; minthogy kárt nem tennék, kegyetlen nem lenne, inkább bágyadtságom megszánna s felvenne Gyöngy. MV. II:174; minthogy ő idegen, az útát nem tudja u. o. III:307; minthogy végzésiből vagyon az egeknek: itt másként az dolgok már nem is lehetnek, Thaly adal. I:145; minthogy a vezér táborban vagyon, most ő viszi végben hivatalját Mik. 3. lev.; minthogy keresztények vagyunk, csak azt kell mondanunk: legyen isten akaratja 51. lev.; minthogy pedig F. a Valesco táborán volt: erre nézve kénytelen is volt távol lenni Eleonorától Mik. mul. 15; minthogy a népnek nem lehet erkölse religió nélkül, nem felejtkeztem el erről a czikkelyről sem: weil kein volk ohne religion sitten haben kann, s o hab' ich diesen punkt nicht vergessen Kaz. Diog. 288; s minthogy az elmélet, most ez uttal. sáros: hadd lám, a gyakorlat mire viszen már most? A. NCz. II:62; minthogy azonban az... apródok nem egy jámbor férj számadásaiban követtek el háborításokat, e miatt a felingerelt férfiak azt a bolondot gondolták ki, hogy... Jók. é. 19.

b) még Aristoteles és Plátó is, mint-hogy sok hamisat tanítottak, gyakran magokkal ellenkeztek Pázm. kal. 47; az utolsók, minthogy már messze vannak, útjokat is veszítették, ritkán térnek az igaz ösvényre Fal. 537;

c) ezt sem tudjuk, ha megvizsik vagy nem, mint hogy havaseli vajdának küldtem, hogy neked küldje Lev. I:53; költeni sem kelle a tisztas agg dadát, minthogy akkor éppen felköhögte magát A. NCz. II:65.

Valamint a mivel kötőszót, szintűgy találjuk a minthogy-ot szükségtelenül a mert-hez téve Mikes 6. levelében: «Még itt el nem

¹⁾ A codexekben, úgy látszik, nem igen fordul elő, sőt a nyomtatott irodalomban is ritka a XVI. szban; Telegdi p. alig használja, rendesen *miert hogy* van nála az ilyen mondatokban.

úntuk magunkat, de igen közel vagyunk hozzája ; mert minthogy nem azért jöttünk ide, hogy itt.. csak vadásszunk, hanem azért hogy bujdosásunknak végét szakasszuk. De a reménység igen kezd fogyni bennünk.» — Mikesnél ismételve előfordúl az a gallicizmus is, hogy a *minthogy* után a második okhatározást az egyszerű *hogy* kötőszóval kezdi, v. ö. fr. *parceque ... et que ...* Például: «De minthogy a rableány ifjú volt, és hogy vidám orczával beszélt neki, azért nem annyira kételkedék benne» mul. 208 ; így u. o. 57, 151 stb. (szintűgy : *minekutána ... és hogy ...* u. o. 39, *a míg ... és hogy ...* 269).

TÁRGYMUTATÓ

MIND A HÁROM RÉSZHEZ.

Akár 1:225 = *mint* III:154. lap.
akkor követk. 1:242.
 alanyi mondat II:5.
alig, alighogy II:144. III:58.
aligha, alighanem III:117.
annakokáért követk. I:255.
attól, a felől = mégis 1:210.
azaz 1:265.
azért ellent. 1:208. követk. 1:255.
azonban 1:131.
azonnal III:55.
azután kötőszói haszn. 1:86.
 Állapothatározás: relativummal II:10.
 hogy 40. *hol* III:10. *holott* 14. *mi-*
 kor 40. *midőn* 44. *ha* 99.
ám, ámbar, amde 1:221.
 Barbarizmusok 1:48.
bár 1:215. — *bárha* III:145.
Csak 1:29. 192. III:123. 164.
csakhogy II:141. 1:193.
csakugyan 1:233.
 Czellhatározás: *hogy* II:18. 90. *hogy*
 mivel III:244. *mig* III:85.
Daczára *hogy* III:151.
de 1:174. *de és* *hanem* 160.
dehogy 1:177.
demaga 1:197.
 -E kérdő szó II:182.
egyéb = *mint*, kivéve III:155.
egyszermind 1:104.
ellenben 1:126.
 ellentétes kötőszók 1:122. s köv. II.
ennélfogva 1:255.
 eredethat. *hogy* II:46. *honnan* III:19.
És 1:5—18.
étt = *midőn* (csángó) III:28.
 Fokozás: *és* 1:10. *még, sőt* stb. 94.
 de 182. *pedig* 151. *ha* — *mennyi-*
 vel inkább III:108.
 fokhat. mellékm. II:56. 110. *mint*
 III:168. *mennél* — *annál* 204. *meny-*
 nyire 220. 211.

föltételező mondatok: *ha, hogyha*
 stb. III:99.—151. *hol* III:10. *mikor*
 41. *midőn* 45. *mihelyt* 58. *föltéve*
hogy II:141.
 főnévi mondat II:23.—89.
Ha III:101 = *hanem* 1:158. = *mint-*
 ha III:119.
hamikor III:32.
habár III:143.
hahogy III:141.
hanem 1:157. *hanem és de* 160. *ha-*
 nemhogy 1:167. *hanemha* 1:168.
 III:119.
haóta III:29.
 hasonlító mondatok II:96. III:152.
hányszor III:46.
hat 1:244. *hatha* 1:246. III:121.
 helyhat. mondatok III:5.
hiába = *ámbar* III:151. *hiába* *hogy,*
 nem hiába *hogy* II:141.
hiszen 1:181. 212. 258.
hogy, ahogy stb. II:13.—181.
hogyan = *hogy, ahogy* II:97.
hogyha III:137. = *mintha* II:97.
 III:148.
hogy-már II:137.
hogynem, hogysem stb. II:101.
hol III:8. *hahol* 112. jegyz.
holott III:12.
honnan III:18.
hová III:20.
 Időhatározó mondatok, *mikor* stb.
 III:27.—98. állapoth. mondatokból
 II:19. *akkor* *hogy, azóta* *hogy* stb.
 II:60. *hogy, ahogy* 118. *hol* III:10.
 holott 14. *meddig* 25. *ha* 103. *ha-*
 hogy 141. *mint* 185. *miként* 199.
igaz megeng. 1:212. hasonl. III:165.
igen *de* 1:212.
 infinitivus II:177. acc. c. inf. II:179.
is 1:19. megeng. 1:29. 57. III:132.
ismét 1:6. 86.

Jelző mondat: relat. II:8. *hogy* 62.
hely. m. alakjában III:6. időh. m.
al. 29. módh. m. al. 167.

jöllehet 1:239.

Kapcsoló kötőszók 1:5.—105.

kérdés: *vajjon, vaj, vagy* I:118. vá-
lasztó k. I:110. II:184. k. föltéte-
lező mondat h. III:127. — függő k.
hogy II:85. -é 182. *ha* III:133. *hogy-
ha* 140.

kihagyások: *és* előm. nélkül I:12.
hogy mellett II:127.—154. fölt.
mondatokban III:114. megeng. m.
131. 144. 150. *mint* mellett 162.
mintha mellett 193. főmondat ki-
hagyása II:154. 158. 185. III:119.
193.

korlátozó mellékm. II:56. III:223.

következőkép stb. 1:252.

következőmennyes mm. II:18. 109.
III:85.

külömben: l. *másképp*.

legott III:56.

létére III:133.

Maga ksz. I:195. *demaga* 197.

magyarázó fő-m. 1:257. mellék-m.
II:156. III:185. 199. 202.

már magyarázásban 1:259. *hogy* már
II:137. *már* *hogy* II:144. *már is*
1:27.

másképp, *külömben* magyarázó mon-
datban I:108. 258. III:237. *ha* más-
kép III:111.

meddig III:25.

meg 1:82.

megengedő fő-m. (*bár* stb.) 1:211. *is*
1:29. III:132. *pedig* 1:153. *vagy*
I:116. 117. — mellék-m. III:99.
stb. *hol* III:11. *holott* 15. *mikor*
40. *midőn* 44. *azért* *hogy* II:60.

megmeg, *megint* stb. 1:85.

melykor III:28.

mennél, *mentől*, *minél* III:204.

mennyé, m. *hogy* III:63.

mennyiben III:223.

mennyig III:28.

mennyire III:220. 211.

mennyiszer III:46. 169.

mennyivel — *annyival* III:209.

merre III:23. *merről* 24.

mert III:230.

mezen III:22.

még I:94. a *ma* szónak ragos alakja
95. *még* és *míg* III:77. *még is*
1.27. 29.

mégis: *praeterea* 1:96. *tamen* 200.

mialatt III:28.

midőn III:42. *midőre* 28.

mielőtt III:65.

miért, *miérthogy* III:229.

míg III:77.

mihelyt stb. III:52.

miként III:197. *mikép* 200.

mikor III:31. *mikorra* 74.

miközben III:28.

minodon III:153.

mind 1:202.

mindammellett 1:207. *mindazáltal*
204.

minél — *annál* III:204.

mint III:157. = *mintha* 196.

mintegy III:169.

mintha III:191. 119.

minthogy III:218. II:98.

minthogy III:187. *semmint* stb. II:101.

mióta III:70.

mire 111:75.

miszerint III:153. II:172.

miután III:48.

mivel, m.-*hogy*, *hogy-m.* III:242.

monnal III:175. 178. 196.

módhat. mondatok III:152. II:57. 97.

Nehogy II:147.

nemcsak-hanem I:161. 164. — *de* 184.

nemde stb. 1:176. *jegyz.*

nemhogy II:144.

noha III:148.

nohát 1:250.

nos = *no-s* 1:6. III:148.

Okhatározó mondatok: *mert* stb.

III:226. s *köv.* *azért* *hogy* II:57.

hogy 123. — *holott* III:15. *mikor*

41. *midőn* 45. *miután* 50. *mihelyt*

58. — okhatározás állapothatároz-

zásból fejlődve II:19.

olyha, *olymelyha* III:195.

olyma, *olymely*, *olymint* III:158. 174.

177. 178. 196.

Óhajítás: *ha*, *vajha* stb. III:120.

barha 145.

Pedig 1:134.

persze, *persze* *hogy* 1:212. II:143.

polysyndeton: *és* 1:17. *de* 189.

Relativum II:8. 86. 1:213. II:10.

rég *hogy* II:140.

Se: l. *sem*.

sem, *se* 1:53.—81.

semhogy, *semmint* stb. II:101. III:187.

senmi, *senki* stb. 1:77.

sőt 1:97. *és-még*-ből 97.

Szembeállító kötőszók 1:124. *míg*

III:96.

szinte, szinten 1:90. *sz. mikor* III:38.
sz. mint, mint sz. 164.

szórend: alapfogalmak 1:32. és 13.
is 34. 55. 58. tagadás és tiltás két-
 féle szórendje 55. *pedig* 145. 147.
 — *hogy* II:79. -é 186. — *holott*
 III:17. *noha* 150.

Tagadás kapcsolva 1:53. t. kétféle
 szórendje 55. kettős t. 70. szabá-
 lya 76. tagadó névmások 77. ta-
 gadó szócska elhagyása 79. — t. a
 főnévi mondatban II:78. t. az ösz-
 szehasonlító mban egyenetlenség
 esetében 101. t. *mi*-nél III:82.

tal 1:212.

tárgyi mondat II:33.

tehát, hát 1:244.

tudni, tudniillik stb. 1:162.

Úgy, így stb. következtetésben 1:253.

ha-úgy 1:254. III:113. *úgy a hogy*
 II:139.

ugyan, u.-csak 1:233.

ugyanis 1:234. 260.

úgyde 1:212.

úgy is magyarázatban 1:258.

úgymint adinstar III:172. *gleichsam*
 173. *circiter* 177. *majdnem* 178.
mintha 196.

Vagy, avagy 1:106.

vaj, vajmi, vajki 1:119.

vajha, avajha 1:118. III:120.

vajjons 1:5.

valahányszor III:47.

valahol III:9. *vholott* 13.

valameddig III:25.

valamennél — annál, valamentől —
attól III:215. 216.

valamennyiszer III:47.

valamerre III:24.

valamidőn III:43. 44.

valamig III:78.

valamihelyt III:54.

valamikor III:37.

valamint III:158.—160.

valaminthogy II:99. III:249.

véghatározó m. *hogy* II:48. *hová*
 III:21.

viszonellen, viszont 1:128.

viszonyító névmás II:8.

TARTALOMJEGYZÉK.

HARMADIK RÉSZ.

Az alárendelő kötőszók

második fele:

A határozó mondatok kötőszavai.

Első fejezet.

A helyhatározó kötőszók.

	Lap
139. A helyhatározó mondatok általában	5
XXXV. A hol kötőszó.	
140. Helyi használata	8
141. Átvitt használata	10
XXXVI. A holott kötőszó.	
142. Helyi használata	12
143. Átvitt használata	14
XXXVII. A honnan kötőszó.	
144. Alakjai és használata	18
XXXVIII. A hová kötőszó.	
145. Alakjai és használata	20
XXXIX. A mezen kötőszó.	
146. Előfordulása	22
XL. A merre kötőszó.	
147. Alakjai és használata	23
XLI. A merről kötőszó.	
148. Előfordulása	24
XLII. A meddig kötőszó.	
149. Használata s váltakozása míg-gel	25

Második fejezet.

Az időhatározó kötőszók.

150. Az időhatározó mondatok általában	27
XLIII. A mikor kötőszó.	
151. Alakjai és eredete	31
152. Idői használata	33
153. Átvitt használata	39
XLIV. A midőn kötőszó.	
154. Eredete és használata	42

Lap

XLV. Hányszor és mennyiszor.	
155. Alakjaik és használatuk	46
XLVI. A miután kötőszó.	
156. Idő- és okhatározó használata	48
XLVII. A mihelyt kötőszó.	
157. Alakjai és magyarázata	52
158. Használata	56
159. Alig, alighogy	58
XLVIII. A mennyé kötőszó.	
160. Előfordulása és használata	63
XLIX. A mielőtt kötőszó.	
161. Alakjai és használata	66
L. A mióta kötőszó.	
162. Alakjai és használata	70
LI. A mikorra kötőszó.	
163. Alakjai és használata	74
LII. A mire kötőszó.	
164. Használata	75
LIII. A míg kötőszó.	
165. Alakjai és nem-kötőszói használata	77
166. Huzamos-cselekvésű mellékmondatok	79
167. Mozzanatos mellékmondatok	81
168. Föltétes és felszólító mód a míg mellett	93
169. A míg-nek átvitt használata	96

Harmadik fejezet.

A föltételező és megengedő kötőszók.

170. A föltételező és megengedő mellékmondatok általában	99
--	----

	Lap		Lap
LIV. A ha kötőszó.		190. Mint a ki, mint a hol stb.	181
171. Alakjai és nem-kötőszói		191. A <i>mint</i> kötőszónak átvitt	
használata	101	használata	184
172. A <i>ha</i> kötőszó időmondatok-		LXI. A <i>mintsem</i> kötőszó.	
ban	103	192. Alakjai és használata	187
173. Föltételező mondatok ...	106	LXII. A <i>mintha</i> kötőszó.	
174. Kihagyások a föltételező		193. Használata	191
mondatokban	114	194. Egyértékesei	194
175. Fölszólítás és kérdés a föl-		LXIII. A miként kötőszó.	
tételező mondat helyett ...	123	195. Használata	197
176. Megengedő mondatok ...	127	LXIV. A mikép kötőszó.	
177. Kihagyások és cserék a		196. Használata	200
megengedő mellékmonda-		LXV. A <i>mennél, mentől</i> kötőszók.	
tokban	131	197. Alakjaik és használatuk ...	204
178. Függő kérdés: <i>ha, ha-e</i>	133	198. Eredetük	212
LV. A <i>hogya</i> kötőszó.		LXVI. A <i>mennyire</i> kötőszó.	
179. Használata	137	199. Használata	220
LVI. A <i>hahogy</i> kötőszó.		LXVII. A <i>mennyiben</i> kötőszó.	
180. Használata	141	200. Használata	223
LVII. A <i>habár</i> kötőszó.			
181. Használata	143		
LVIII. A <i>bárha</i> kötőszó.			
182. Használata	145		
LIX. A <i>noha</i> kötőszó.			
183. Eredete és magyarázata ...	147		
184. Megengedő használata ...	148		

Negyedik fejezet.

A módhatározó kötőszók.

185. A módhatározó mondatok		201. Az okhatározó mondatok ál-	
általában	152	talában	226
LX. A <i>mint, valamint</i> kötőszó.		LXVIII. A <i>mert</i> kötőszó.	
186. Alakjai és eredete	157	202. Alakjai és eredete	229
187. Egyfokuak összehasonlítása	160	203. Használata	233
188. „Mintegy” és más állandó		204. <i>Mierthogy, merthogy</i> ...	239
kifejezések	169	LXIX. A <i>mivel</i> kötőszó.	
189. Egyetlenek összehasonlí-		205. Használata	242
tása	179	206. <i>Hogy mivel</i>	244
		207. <i>Mivelhogy</i>	246
		LXX. A <i>minthogy</i> kötőszó.	
		208. Magyarázata és használata	248
		Tárgy- és szómutató mind a há-	
		rom részhez	252

Ötödik fejezet.

Az okhatározó kötőszók.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

Kaphatók a M. T. Akadémia könyvkiadó hivatalánál Budapesten (Akadémia-épület) s minden bazarai könyvtárúrnál:

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XVII. köt. 1862—1882. Ára egy 17 kötetből álló teljes példánynak 33 forint. Egy-egy kötetnek különveve 3 frt. Az I-ső és X-dik kötet külön nem adatik.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. 1864—79. 8-adrét.

Egyenként:

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: Volf György (XXX. és 381 l.) Ára 2 frt.

II. kötet. Wessprémi C. — Peer C. — Winkler C. — Sándor C. — Gyöngyösi C. — Thewrewk C. — Kriza C. — Bod C. Közzéteszi: Volf György. (XVIII és 406 l.) Ára 2 frt.

III. kötet. Nagyszombati C. — Szent Domonkos C. — Virginia C. — Közzéteszik: Komáromy L. és Király P. (IV. és 345. l.) Ára 2 frt.

IV. V. kötet. Erdy Codex 2 kötetben. Közzéteszi Volf György. 1876—77. I. fele. XIX és 487 lap. — II. fele. 532 lap. Ára 4 frt.

VI. kötet. Tihanyi Codex. Kazinczy Codex. Horvát Codex. Közzéteszi: Volf György. 1879. XVIII és 359 lap. Ára 2 frt.

VII. kötet. Ehrenfeld Cod. — Simor C. — Cornides C. — Sz. Krisztina élete. — Vitkovics C. — Lányi C. — Közzé teszi Volf György. 1878. LX. és 388 lap. Ára 2 frt.

VIII. kötet. Sz. Margit élete. — Példák könyve. — A sz. apostoloknak méltóságáról. — Apor C. — Kulcsár C. — Közzéteszi Volf György 1879. XLII. és 418 lap. Ára 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda, 1838. 5 frt. — II. Kinizsi Pálné imakönyve Vegyes m. iratok. Buda, 1840. 2 frt. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok. 1842. 2 frt. — IV. 1. Guarycodex. Buda, 1841. Ára 1 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Aron. I. kötet Codexbeli versmaradványok. Ára 2 frt.

II. kötet: XVI. századbeli magyar költők. Ára 2 frt.

III. kötet: Tinódi Sebestény összes művei 1881. Ára 2 frt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel és glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. Nagy 8-rét. Ára 5 frt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 8-rét 60 kr. III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 8-rét. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a 'Nyelvtud. Közlemények'-ből).

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy Ferencz Ára 2 frt.

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál. Ára 2 frt.

MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTÁR. Irta Budenz József. Teljes. Ára 5 frt.

A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor. Ára 1 frt.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. Ára 1 frt.

A MAGYAR NYELVJÚJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. Ára 1 frt.

KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.

SIMONYI ZS. A magyar kötésszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) Jutalmazott pályamunka. Ára 1 frt 20 kr.

II. köt. Az alárendelő kötőszók. I. fele. Ára 1 frt 20 kr.

KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 8-rét. 1875. 170 lap. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 8-rét. 1876. 178 lap. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 8-rét 1877. Egy-egy füzetnek Ára 1 frt.

ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. IX. köt. (1—12 szám) 1882. Ára 3 frt 20 kr. X. köt. (1—13 szám) 1882—1883. Ára 4 frt.

VÁMBÉRY ÁRMIN. A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány. Első teljes kiadás. Nagy 8-rét. Ára 5 frt.

